THE

VIZIANACRAM SANSKRIT SERIES

UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

ARTHUR VENIS M. A. Oxon.

PRINCIPAL, SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

THE

BRIHAT SAMHITÀ

BY

VARÂHAMIHIRA

WITH THE COMMENTARY OF BHATTOTPALA

EDITED BY

MAHĀMAHOPĀDHYĀYA SUDHĀKARA DVIVEDĪ

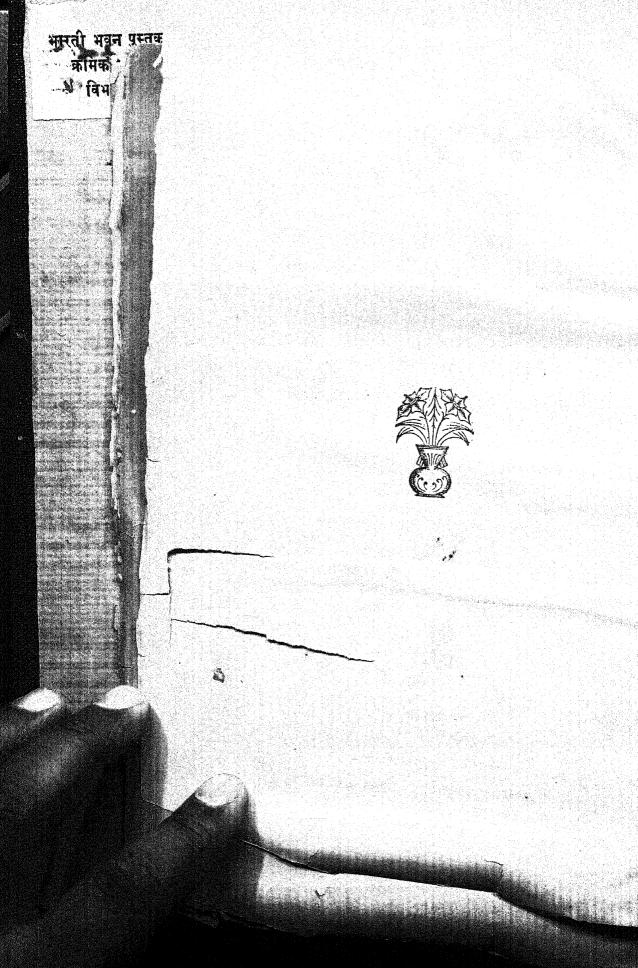
PROFESSOR OF MATHEMATICS AND ASTRONOMY, SANSKRIT COLLEGE, BENARES,
AND FELLOW OF ALLAHABAD UNIVERSITY.

VOL. X. Part II.

PRINTED, PUBLISHED AND SOLD BY
E. J. LAZARUS & Co., BENARES.
MAY BE HAD FROM GANESH DAS AND CO., CHOWK, BENARES:
JAYESTHARAM MUKUNDJI AND CO., BOMBAY:
OTTO HARRASSOWITZ AND M. SPIRGATIS, LEIPZIG:
LUZAC AND CO., LONDON.

1897.

बृहत्संहिता

श्री ई वराहमिहिरप्रगीता ।

श्रीभद्दोत्पलकृतविवृतिसहिता

द्विपञ्चाशत्तमाध्यायादिषडधिकशततमाऽध्यायान्ता ।

काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठशालायां ज्यातिषशास्त्रप्रधानाध्यापकेन

महामहोषाध्यायश्रीपण्डितसुधाकरद्विवेदिना संशोध्यः मृद्धिता ।

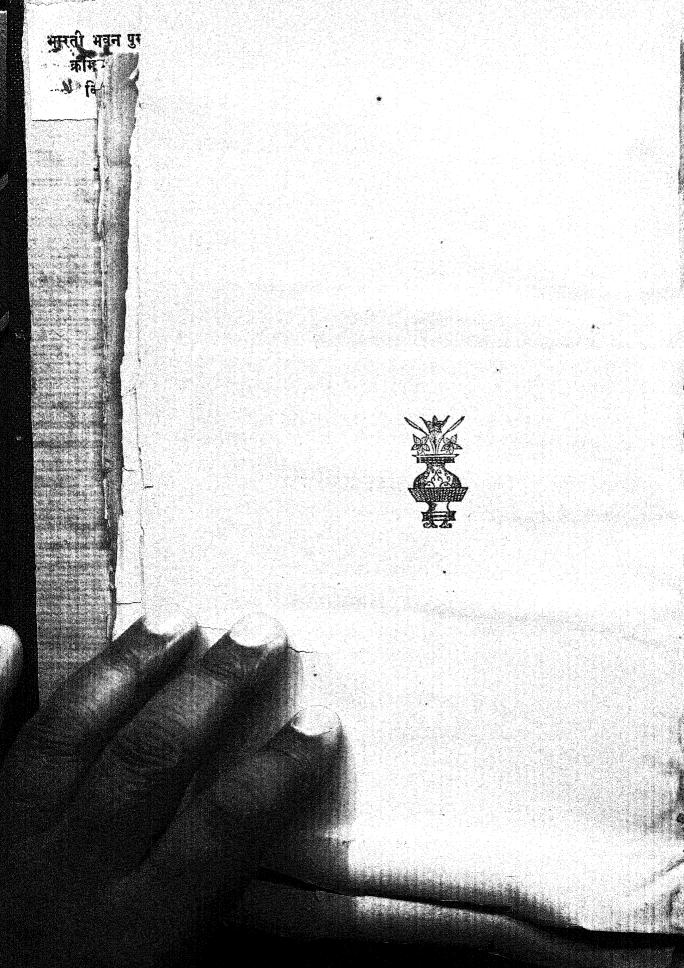

कारयाम् ।

मेडिकल् हाल्-नामि यन्त्रालये

र्दे जे नाजरम्-कम्पन्याख्येन मुद्रियत्वा प्रकाशिता।

विक्रमधेवत् ११५४।

PREFACE

In the preparation of the second volume of the Brihat-Samhiti with Bhattotpala's Vivritti, I found another manuscript in the Vizianagram Sanskrit Series Library, which supplied the place of the second incomplete "fragment" up to forty-five chapters termed "" (see the preface to the first volume of this work). In spite of its imperfections, so very common in all the seven other manuscripts, it was useful in several places in the preparation of the present volume.

Like the first volume, the present one has also been supplied with an appendix containing the names of the books and the names of their authors quoted herein. Further, I have added a table of the most important and interesting passages with numberings of pages and lines, very carefully prepared for the convenience of such readers as cannot afford to give a thorough reading to the whole of it—which it so richly deserves. This table, moreover, contains the names of Achâryas and their works from which quotations are taken by Bhattotpala in his commentary.

In conclusion, I express my sincere thanks to Pandit Muralidhara Jhâ, Jyautişâchârya, one of my worthy students, for the valuable help he has rendered in correcting the proof sheets.

SUDHÂKARA DVIVEDÎ,

n

The 1st September, 1897.

The following is a brief analysis of the important subjects contained in Bhattotpala's commentary, in their respective order, which require special attention of the learned public for discussion and consideration as regards subject matter and historical interest and research:—

Page.	Line	c. CHAPTER I,
3	*****	In the common town of the common
6-8	**************************************	In the commentary of stanza 2, "Ekadamanti ditein:" Who was this Virasoma and what is his work? In the commentary of stanza 7. A quotation from Kapilacharya (affirmental)
8		(साइष्ट्रतस्वकामुदी). Vâchaspati Miśra ascribes it to be that of Îśvara Kṛiṣṇa (see foot-note). Hence a question arises, Was Bhaṭṭotpala older than Vâchaspati Miśra?—a matter worth investigation.
12-18	*****	. Quotations from पुरायांनाकायतिकसीमां एक. Birth of nine planets.
		CHAPTER II.
		The whole chapter is very remarkable, for it contains a good many quotations from different authors, regarding the periodical revolutions (भगग) etc.; and more specially the following:—
24	3-4	Here the table for measuring time (कास) differs from
25	23	
35	9-10	Here 7 digit is indicated by air (uaa). See foot-note. A quotation from Bhattotpala's own unknown work.
		CHAPTER III.
83-84		In the commentary of stanza 3. The method for calculating the value of precession (अयनांभ) by observation and Bhattotpala shows 7° to be the value of the precession (अयनांभ) of his time
85	21-27	cession (अथनांग) of his time. Five different names of the Sun's motion by Parásara.
99	19-20	CHAPTER IV. The quotation is not found in the known Sûrya Siddhânta. (See foot-note.)
		물건이 하지만 하지만 할 때 그는 사고를 가는 그들은 학생들은 학생들은 그들은 그들은 그들은 사람들은 방송하는 학생들은 학생들은 학생들은 학생들은 학생들은 학생들은 학생들은 학생들은

The following is a brief analysis of the important subjects contained in Bhattotpala's commentary, in their respective order, which require special attention of the learned public for discussion and consideration as regards subject matter and historical interest and research:—

Page.	Line.	CHAPTER I.
3	*****	In the commentary of stanza 2, "हस्तिवैद्यक्कारी वीरसीमः"
		Who was this Vîrasoma and what is his work?
6-8	*****	In the commentary of stanza 7. A quotation from
		Kapilacharya (कांपनाचार्य), which differs from the known
		(साङ्ख्यतस्वकीमुदी). Vâchaspati Miśra ascribes it to
		be that of Îśvara Krisna (see foot-note). Hence a
		question arises, Was Bhattotpala older than Vachaspati
		Miśra?—a matter worth investigation.
8	******	Quotation from Kaṇâda.
9 12-18	•	Quotations from पुराणज्ञाकायतिकमीमांसक. Birth of nine planets.
12-10	,,,,,,	Direct of fine planets.
		CHAPTER II.
		The whole chapter is very remarkable, for it contains a good many quotations from different authors, regard-
		ing the periodical revolutions (भागा) etc.; and more specially the following:—
24	3-4	Here the table for measuring time (काल) differs from those known in Sûrya Siddhânta and Siddhânta Śiromani.
25	23	Here 7 digit is indicated by air (ua=). See foot-note.
35	9-10	A quotation from Bhattotpala's own unknown work.
		CHAPTER III.
83-84	,,,,,,	In the commentary of stanza 3. The method for calcu-
		lating the value of precession (aunim) by observation and Bhattotpala shows 7° to be the value of the precession (aunim) of his time.
85	21-27	Five different names of the Sun's motion by Parasara.
		CHAPTER IV.
99	19-20	The quotation is not found in the known Sûrya Siddhânta, (See foot-note.)

भारती भवन पुर क्रीमः

Page.	Line.	CHAPTER V.
116	21-22	From what Purana is it quoted?
117	25-26	Who was Vîrabhadra and what is his work?
121	15-18	Quotation not found in the known Sûryasiddhânta.
128	11.12	This stanza is not in the published Panchasiddhântikâ, should be supplied after the 5th stanza, page 40 of i (See foot-note.)
129	3-6	Quotation and foot-note.
		CHAPTER VII.
180	13-14	Who was Nandí or Nandî and what is his work?
		CHAPTER IX.
220-221	22-23, 1-2	See foot-note, for the quotation from ब्रह्मगुप्त.
		CHAPTER XIII.
281	17	In the commentary of stanza 4. (See foot-note).
		CHAPTER XIV.
285-295		The whole chapter is interesting, for it contains the an
200-230	••••	cient names of countries not current now.
4		되고 하시니다 그는 이 가장도 모양을 하는데 하는 나는데 하나 있다면 했다.
		CHAPTER XV.
297	2-3	Indication of Rogue (মৃত্ত).
		CHAPTER XVI.
306-321		Peculiar names for countries and rivers.
		CHAPTER XVII.
322	11-12	얼마에 들어가 되었다. 역사 그로 사이가 되었다. 하는 사람들이 가면 하는 이번 이 하는 것은 사람이 되었다. 그런 사람들은 사람이 함께 없다.
JAA	11-12	Different names of the conjunction of planets.
		CHAPTER XIX.
338	13-14	The meaning of the word (देव).
343	12-15	The indications of the protection of the subject (Mail).
		CHAPTER XXXIII,
457	15	See foot-note.
		CITA DUND STATE
200	10	CHAPTER XLII.
503	12	Names of auspicious things (मङ्गलबस्तु).
		CHAPTER XLIII.
504	8	A peculiar name (ट्रेकार्गा) for a tree.
		CHAPTER XLVII.
590	19-25	A way of worshipping the Sun, unknown in any uzifit.
		: 1985년 1일
		CHAPTER L.
617	22	The names of holy trees (प्रशास्तवृत्त).
618	13	Do. of unholy trees (सुत्सितवृद्ध).

Page.	Line	CHAPTER LII.
650	4	The meaning of the word (ऋतिन्द).
654	10	A peculiar word (निटास).
661	9	Quotation from चरन. See foot-note.
662	- 12	See foot-note.
672	16-21	A quotation from his own unknown work (बास्तुविद्या).
680		Areas of circles, etc. See foot-note.
687	21-22	Quotation from an unknown Purâṇa.
698-700		The indications of ng etc.
702	5-17	Quotation from वित्राख्यतन्त्र, an unknown work.
		CHAPTER LIII.
•••••		Quotations from Sârasvata. Who was Sârasvata?
		CHAPTER LIV.
		Peculiar ways of preparing soil and manure for plants, so the whole chapter deserves notice, more specially the
748	5-12	following:—
	0 12	A peculiar measure for weight
		CHAPTER LV.
753		In the commentary of stanza 2. Indications of (प्रदापूर्त).
755	15	The different meaning of the word (नीवि).
755	6-7	The meaning of the word (3grat).
		CHAPTER LVI.
766-768		The different ways of preparing Pakka floor (वजलेप).
		CHAPTER LVII.
773	21	सानुकविच्छ is called एक्सनक in Bhattotpala's vernacular. In what country do people use it?
782 *	27	What is the meaning of "विवद्धं सारसनम्"
		CHAPTER LIX.
793	14	What is 'वातुलतन्त्र'? It is unknown up to this time.
		CHAPTER LX.
803	23-24	The editor's emendations in Prakrit. Are they correct?
804	2-3	Who was Śâlihotra ?
		CHAPTER LXV.
		The whole chapter is worth seeing, more especially the following:
815-817	*****	The names for the different parts of horse's body. Here are many words which require consideration.
818	24-27	Who was Vararuchi and what is his work?

भुनती भवन क्रीक्ष

Page.	Line.	CHAPTER LXVI.
828	9	From what क्रांश is it quoted? where the word विषाण is synonymous of दन्त.
		CHAPTER LXVII.
841	18 19	Further indication of Rogue (NE) as in Chapter XV. page 297, lines 2-3.
841	23-24	The functions of wisdom (धीगुणाः).
847	18 19	Indications of (uni).
871	11	स्दङ्घ is named as सगड्स in Bhattotpala's vernacular. In what country do people use this word?
		CHAPTER LXXIV.
934	7	The indication of heart.
		CHAPTER LXXV.
940	22-25	Quotation from भेडसंदिता in the preparation of the medicine known as द्वारादि. See the Editor's emendations and foot-note.
		CHAPTER LXXVI.
941-944		Synonymous names for the medicines (faut;) which is not found in known Vaidyaka works. See the Editor's corrections.
945	19-20	Bhattotpala promises to write commentary on the whole Samhitâ.
948	22-25	The indications of (au and aru) in Prakrit. Who was Isvara and what is the method of his preparing new?
953		Rules for finding combinations, as given in Lîlâvatî. (See foot-note.) Combination is called " लेग्द्रकप्रस्तार" by Bhattotpala.
		CHAPTER LXXVII.
960-961	25-26, 1-9	Who was Kâmandaki and what is his work?
966-967		भाव and its (जवण), which is not found in known Rhetoric works (साहित्य).
968	5-10	Quotation from Equat. From what Purâna is it quoted?
		CHAPTER LXXVIII.
980	6	The meaning of the word au.
981	11	The different meaning of the word sur.
		CHAPTER LXXIX,
984	2	Indications of Gems (रहा).
988	14	What is meant by auti?
	表现的现在分词	선물 등 하루 아직 등 경우 하는 사람들은 보면 가입하는 것이 되었습니다. 하루 등 하는 사람들은 사람들은 하를 받았다.

7

			그 집 그렇다 하는 그 이번 뒤 가고 하는 사람들이 가장하게 되었다면 얼굴하다
	Page.	Line.	CHAPTER LXXXV.
			It contains many names of Risis. Their works is the matter for inquiry.
	1007	5-6	Who was Dravya Vardhan (द्रव्यवर्धन) king of Ujjayînî (उड्योग्रनी) and when he flourished?
	1013	17-18	The meaning of the word सत्ता should be considered.
ø	1015	8-9	The quotation is not found in the known House.
	1020	1	The word भ्राविडक is taken for कल्पवाल, which is not found in any known Kośa (काम).
	1022-1023		Names of many unknown birds.
	-1023	9	The meaning of द्वेड in Bhattotpala's vernacular is श्रीड- निद्धा. In what country do people use it?
			CHAPTER LXXXVI.
	1042	16	The meaning of the word anisas.
	1045	15	सुसार is taken for काच (glass). In what Kośa is it found?
	1050	3	The meaning of the word काच्छिक.
	1050	23	Do. do. चेास.
			CHAPTER LXXXVII.
	1053	15	होदानी is termed दमनी in Bhattotpala's vernacular. In what country do people use it?
			CHAPTER LXXXVIII.
	1068	6	The meaning of the word wand.
			CHAPTER XCVIII.
	1163-1168	₽86 * • ₽	To fix dates for religious ceremonies.
			CHAPTER CIII.
			The whole chapter deserves notice, for it contains the names of different kinds of verses and quotations regarding the metre of verses (क), which are not exactly found in those of known works on Rhetoric (क), more specially the following:—
	1195-1196		Quotation from HIUEEN. Who was HIUEEN and what is his work?
	1234	13-16	A quotation from Prakrita and the Editor's emendations of it. (See foot-notes).
	1237	2-3	Editor's corrections of Prakrita and foot-notes.
	1238	2-3&7-1	그 회사 가면 되었다. 그 점점 그렇게 그 점에 집안 전하면도 되었다. 이 경기를 받는 사람이 하는 것이 하지만 하는 것이 되었다. 그는 것이 되었다는 것이 없는 것은 것을 받은데 없다.
	1248	19	Who were tim and minesa? See foot-note.

The names of authors, works, etc., quoted by Bhaṭṭotpala:—Âryabhaṭâ, Riṣíputra, Kaṇâda, Kapilâchârya, Kaśyapa, Kâṭyâyana, Kâmandakî, Kâśyapa, Kiraṇâkhya-tantra, Garga, Charaka, Chhanḍaśâstra, Devala, Nagnajit, Nandí, Nârada, Nighaṇṭu, Varâha (Paṅchasiddhântikâ, Bṛihajjâtaka, Samāsa-Saṃhitâ, Yogayâtrâ, Vivâhapaṭala), Parâśara, Pâṇini, Purâṇa-kâra, Puliśâchârya, Balabhadra, Brihaspati, Brahmagupta, Bhaṭṭotpala, Bhadrabâhu, Bharadvâja, Bhânubhaṭṭa, Bhṛigu, Manu, Maya, Mahâbhâṣya (Pataṅjalî), Mâṇḍabya, Yama, Yavaneśvara, Râta, Laukâyatikâ, Vararuchi, Vasiṣṭha, Viśvakarmâ, Viṣṇuchandra, Vîrabhadra, Vîrasoma (Hastivaidyakakra), Vṛiddhagarga, Vyâsa, Sakra, Sâlihotra, Sruti (Veda), Samudra, Sârasvata, Sârâvalî, Siddhasena, Sûrya Siddhânta, Smṛiti and Hiraṇyagarbha.

श्रीजानकी बल्लभा विजयते।

भूमिका।

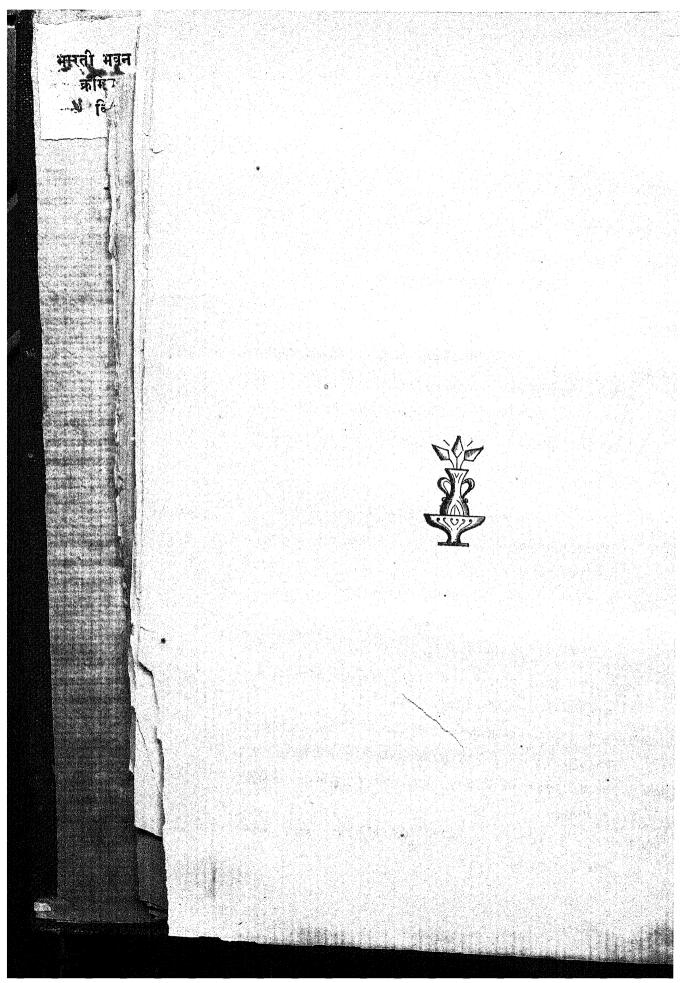
पुलस्त्यकुलभूते। पि येना प्रमक्ते। प्रमानितः । मानिता यवरी मक्ता तं रामं शिरचा नुमः ॥

अस्य सिववृतिवृहत्संहिताया उत्तरार्द्धग्रन्यस्य मुद्रणे द्वितीयपुस्तकस्य "अ" सञ्ज्ञकस्य यव ४५ अध्याया ग्रव सित्त (पूर्वार्द्धस्य भूमिका द्रष्ट्रच्या) स्थानेऽस्माभिविजयानगरं—संस्कृतसीरिज़पुस्तकालयस्थमेकमन्यत्पुस्तकं प्राम्म । यद्यणेदमिष सर्वपुस्तकवदतीवाशुद्धं तथापि बहुष साह्यय्यमदात् । अवेतात्द्वेऽपि पूर्वार्द्धवदाच यव येषां येषामाचार्याणां ग्रन्थान्तराणां वा वचनानि तेषां सुखेनावगमाय तत्सूचीपत्तं च निवेशितम् । यद्यपीयं सिव्यूष्टितः संहिता कृत्स्त्रेत्र पठनाही विचाराही च तथापि यच यच विशेषत्र उपयोगिनः पदार्थोस्ते च सर्वे पृथमध्यायपृष्ठपद्भिसङ्ख्यानिदेशैः पाठकानां द्रागववेत्रायोगितत्वग्रहस्यादी मया बहुनायासेन प्रदर्शितास्तचेव तेषामाः चार्याणां ग्रन्थान्तराणां नामानि च विलिख्य प्रदर्शितानि येषां वचनानि च भट्टेात्पलेनाच विद्वती निवेशितानि । एतत्पुस्तकस्य संशोधने काशीस्थराज-कीयसंस्कृतपाठशालायां ज्योतिषाचार्यपदवीं लब्धवता मदीययोग्यच्छाषस्य क्षीयसंस्कृतपाठशालायां ज्योतिषाचार्यपदवीं लब्धवता मदीययोग्यच्छाषस्य क्षीयाख्यश्रीमुरलीधरशर्मणः साहाय्यमतीव प्रशंसाहम् । अतस्तदुपकृति धन्यवादपुरस्सरं स्वीकरोग्नीत ।

म्रीमदुत्पलकृता नवाधुना म्रीसुघाकरसुबुद्धिबन्धुना । शोधिता भवतु दु:खहारिग्री सा तरि: सुजनकार्यकारिग्री ॥

संवत् १८५४ भाद्रपदकृष्णपञ्चम्यां बुधे ।

सुघाकरब्रिवेदी।

श्रीजानकीयल्लभा विजयते।

श्रत्र सिववृतिबृहत्संहितायामुपयागिनः पदार्था यै च विद्यानुरागिभिरितिहासतस्वविद्विविद्विरवश्यं दर्शनीया विचारणीयाश्च ।

१ अध्याये।

है पृष्ठे, २ श्लोकटीकायाम् " हस्तिवैद्यककारे। वीरसेमः " केऽयं वीरसेमः के च तिव्वमिता ग्रन्था इति विचारगीयाः ।

६-८ पृष्ठेषु २ श्लेकटीकायाम्-"तथा च कपिलाचार्यः । इति प्रभृति तत्पूर्विका वृत्तिरिति " इत्यन्तं भट्टात्पलेन यानि कपिलाचार्यवच-नानि लिखितानि तानि सम्प्रति साङ्क्ष्यतन्त्रके।मुद्यां वाचस्पतिमित्रः मतेनेश्वरकृष्णनिर्मितानीति सबै तच टिप्पएयामस्माभिः प्रदर्शितम् । प्रसिद्धां साङ्क्ष्यतन्त्रके।मुद्दीं विद्याय कपिलाचार्यवचने।पन्यासेन किं भट्टात्पले। वाचस्पतिमित्रतः प्राचीन इति बुद्धिमद्विर्भृशं चिन्त्यम् ।

६ पृष्ठे, क्रगादवचनानि च चिन्त्यानि ।

ह पृष्ठे, पुरागलै।कार्यातकमीर्मासकवचनानि च विचारये।ग्यानि । १२–१८ पृ. ग्रहागामुत्यितिर्दर्शनाहा ।

२ अध्याये।

श्रयमध्यायः सम्पूर्णो दर्शनार्हः । त्रव बहूनां प्राचीनगाणितिकानां भग-णादिसंबन्धीनि वचनानि सन्ति । तवापि विशेषतः—

६४ पृः ३-४ पङ्तयोः पराशरमतेन कालपरिभाषा । इयं च सम्प्रति
प्रसिद्धसूर्यसिद्धान्तसिद्धान्तशिरोमणिस्थकालपरिभाषाते। भिन्नेव ।

२५ पृ. २३ पं. पवनशब्देन समसंख्या सम्प्रत्यप्रसिद्धा तसस्या महिष्यणी च विलेक्या ।

३५ पृ. ६-५० पं. भट्टोत्पलेन कस्मिन् निजे. ग्रन्थे-इदं वचनं लिखि-तम्-इति तद्गुन्थे।ऽन्धेषगीय:। भारती भवन क्रोस

३ अध्याये।

दश्च १ विश्वाकटीकायाम् अयनांशज्ञानयुक्तिः स्वसमयानुसारिगः स्वायनभागास्य दर्शनाहीः ।

८५-ए २९-२० पंः परशास्तन्त्रोक्ताऽकेस्य पञ्चथा गतिरपि विलद्यगा । ४ अध्याये ।

हह पृ. १६-२० पं. सूर्यसिद्धान्तवचनानि सम्प्रति प्रसिद्धसूर्यसिद्धान्ते नेाप-लभ्यन्ते तदथै मत्कृता तसेव टिप्पणी च विलेक्या ।

५ ऋध्याये।

११६ पृ. २१-२२ पं. कस्य पुरागस्येदं वचनस्।

११७ पु २५-२६ पं. काऽयं वीरभद्रस्तत्कृता ग्रन्थश्च कः ।

१२१ पृ. १५-१८ पं. सूर्यमिद्धान्तवचने ।

१२८ पृ. ११-१२ पङ्क्ये।र्घद्वचनं तत्पञ्चिषद्धान्तिकायाः २० पृ. पञ्चम-प्रलोकानन्तरक्लोकः समुचितः । तत्र पञ्चिषद्धान्तिकायां षुठि-रस्ति । द्रष्ट्रच्या टिप्पणी ।

१२६ पृ. ३-६ ववनानि तनस्या मत्कृता टिप्पणी च विलेक्या ।

६ ऋध्याये।

न कश्चिद्विशेष:।

७ अध्याये।

१८० पृ. १३–१४ पं क्रोऽयं नन्दी वा नन्दिस्तत्कृताश्च के ग्रन्णाः ।

८ अध्याये।

न कश्चिद्विशेष:।

६ ऋध्याये।

२२०-२२९ पृ. २२-२३, १-२:पं ब्रह्मगुप्रवचने।परि मत्कृता टिप्पणी विलोक्या । १०—१२ ऋध्यायेषु ।

न क्षश्चिद्विशेष:।

१३ अध्याये।

्रद्र पृ. ४ ख्लाकटीकायाम् -१० पङ्कौ मिर्झार्मता टिप्पणी विलोक्या ।

१४ अध्याये।

२८५-२६५ पृः श्रवानेकदेशनामानि प्राचीनानि तदथै सम्पूर्गे।ऽध्यायाः विलोक्यः। १५ ऋध्याये।

२६० पृ. २— ३ पं. शठलवण दर्शनार्हम्।

१६ अध्याये।

३०६-३२१ पु. ऋचापि देशविशेषाणां नदीविशेषाणां च नामानि विचिन्त्यानि ।

१७ अध्याये।

३२२ पृ. ११-१२ पं. ग्रह्युद्धादिलवणं विचिन्त्यम् ।

१८ ऋध्याये।

न कश्चिद्विशेष:

१६ अध्याये।

३३८ पृ. १३-१४ पं. दैवशब्दार्थे। द्रष्ट्रव्य: ।

३४३ पृ. १२-१५ पं. प्रजारसमलत्तमं दर्शनार्हम् ।

२०-३२ ऋध्यायेषु।

न करिचद्विशेष:।

३३ अध्याये।

४५० पृ. १५ एं. मत्कृता टिप्पणी विचिन्त्या ।

३४-४१ ऋघ्यायेषु ।

न कश्चिद्विशेष:।

४२ अध्याये।

४०३ पृ. १२ पं· मङ्गलवस्तुनामानि दर्शनाहीणि ।

४३ अध्याये।

५०४ पृ. ८ पं. द्वेकायोति विलचणं वृचनाम विलेक्यम् ।

४४-४६ अध्यायेषु।

न कश्चिद्विशेष:।

४७ अध्याये।

५६० पृ. ९६—२५ पं. सूर्येपूजाविधिविचिन्यः । सम्प्रति प्रसिद्धपूजापद्धति-

यन्येषु कुचापि नापलभ्यतेऽयं विधि:।

४८-४६ ऋध्याययोः।

न कश्चिद्विशेष:।

५० अध्याये।

६१७ पृ. २२ पं. प्रशस्तवृत्तनामानि विलोक्यानि ।

६१८ ए. १३ पं. कुत्सितवृत्तनामानि विलोक्यानि ।

५१ अध्याये।

न कश्चिद्विशेष:।

४२ अध्याये।

६५० पृ. ४ पं. ऋलिन्दशब्दांर्थे। विलोक्य: ।

६५४ पृ. १० पं. निटालशब्दो विचाराई: ।

६६९ ए ६ पं चरकवचनं तत्र टिप्पणी च विलेक्या।

६६२ पृ. १२ पं. तत्र टिप्पणी विलोक्या ।

६०२ पु. १६-२१ पं. भट्टात्पलवचनानि, तिव्वर्मिता वास्तुविद्या चान्वेषणीया।

६८० ए. वर्नुलवडिश्रिप्रभृतिषु चेनेषु फलानयनं तन टिप्पणी च विलोक्या ।

६८० पृ. २१-२२ पं. पुराणवचनं त्रिचिन्त्यम् ।

६६८-६०० पृ. शङ्कलचणादीनि विलेक्यानि ।

90२ पृ. ५–१९ पं क्रिरणाख्यतन्त्रवचनानि विलेक्यानि । क्रिरणाख्यतन्त्रं चान्वेषणीयम् ।

५३ ऋध्याये।

श्रव सारस्वतवचनानि विचिन्त्यानि । सारस्वतश्च क इत्यन्वेषग्रीय: । ५४ अध्याये ।

श्रम वृत्तादीनां पेषणाय विलक्तणैषध्युपायाः । श्रतः सम्पूर्णे।ऽध्यायाः विलोक्यः । तमापि विशेषतः

२४८ पृ. ५-१२ पं ते।लनमानसञ्ज्ञानि विलच्चानि दर्शनार्हासि ।

४५ ऋध्याये।

०५३ पृ. २ श्लाकटीकायाम् इष्टापूर्तलचगं विलेकनीयम् ।

६५५ पृ. १५ पं. नीविशब्दस्याधीन्तरं दर्शनाह्म ।

०५८ पृ. ६-० पं. उदुम्बरशब्दाणी दर्शनाई: ।

५६ ऋध्याये।

॰६६-॰६८ पृ. श्रव वज्रलेपनिमाणविधिर्विलवणा दर्शनाई: ।

५७ अध्याये।

६६३ पृ. २१ पं. जानुकपिच्छे इत्यस्य भट्टात्पलदेशभाषा सङ्कलक इति विचाराहा । कस्मिन् देशे जना एवं तन्नाम वदन्तीति । ६८२ पृ. २६ पं ''वियद्गं सारसनम् "-अस्य स्फुटेाऽ्येः कः । ५८ अध्याये।

श्रव न कश्चिद्विशेष:।

५६ अध्याये।.

२६३ पृ. १४ पं. वातुलतन्त्रं किमित्यन्वेषणीयम् ।

६० अध्याये।

८०३ पृ. २३-२४ पं. मच्छोधिता प्राकृतभाषेयं शुद्धा वा नेति विचिन्त्यम् ।

co8 पृ. २—३ पं. के।ऽयं शालिहोच इति विचिन्त्य: ।

६१-६४ अध्यायेषु।

श्वन कश्चिद्विशेष:।

६५ अध्याये।

श्रयमध्यायः सम्पर्णा दर्शनीया विशेषतश्च

८१५–८१२ पृ. म्मवाश्वानां प्रदेशसञ्जा दर्शनाही। म्मवानेके गड्दा याष-च्छक्यं शोधिता मणि विचिन्त्या:।

८१८ पृ. २४-२० पं. के।ऽयं वरहचिस्तद्गुन्यश्च क इति विचाराई: ।

६६ अध्याये।

८२८ पृ. १पं . क्रस्य केश्यस्त्रेदं वचनं यद्विषाणगञ्देन दन्ता गृह्यते-इति विचाराहेम्।

६७ अध्याये।

८४१ पृ∙ १८–१६ पं• श्रमापि तथैव शठलवर्ण यथा १५ श्रध्याये

२६९ पृ. २–३ पङ्क्योर्वर्तते ।

८४१ पृ. २३—२४ पं. धीगुणा दर्शनाही: ।

८४७ पृ. १८-१६ पं. प्रज्ञानचणं विचारार्हम् ।

८०१ पृ. ११ पं मृदङ्गस्य भट्टेात्पलदेशभाषायां मण्डल-इति नाम विदि-न्त्यम् । कस्मिन् देशे जना एवं वदन्ति ।

६८-७३ ग्रध्यायेषु ।

न कश्चित्रिशेष:।

७४ अध्याये।

६३४ पृ. २ पं. हृद्यप्रमाणं दर्शनाहेम् ।

भारती भवन क्रीमें

७५ अध्याये।

६४० पृ. २२-२५ पं. चारादिनिर्माणाय भेडमंहितावचनं विचाराहेम् । सर्वे-ष्वादशेषु-त्रतीव भ्रष्टं बहुनायासेन मया शोधितमपि बुद्धिमद्विर्भृशं विचिन्त्यम् । तत्र मदीया टिप्पणी च विलोक्या ।

७६ अध्याये।

६४९-६४४ पृः च्रेषिघीनामपूर्विनिघगदुर्दर्शनार्हः । ऋयं सम्प्रति प्रसिद्धवैदा-कगन्थेषु ने।पलभ्यतेऽतोऽच बहवः शब्दा यावच्छक्यं शोधित। ऋषि बुद्धिमद्विविचिन्त्याः ।

१८८ ए. १६ -२० पं. सकलसंहिताच्याख्याने भट्टेात्यलस्य प्रितचा दर्शनाहि। ।
१८८ ए. २२ -२५ पं. वेथवाथये। लेंचणं तच प्राकृतवचनं च दर्शनाहे विचाराहे च । क्राऽयमीश्वरस्तत्कृता गन्धयुक्तिश्च का ।

है प्र एक द्विच्यादिभेदे। दर्शनाई: । सच तथैव यथा लीलावत्यां भेद: । तच मद्दना टिप्पणी च विलोक्या । (Combination) अस्य भेदस्य नाम " लेष्ट्रकप्रस्तार" इति भट्टे।त्यलेनाकारि ।

७७ अध्याये।

हद्द०-हद्द१ पृ. २५-२६, १-६, पं. काऽयं कामन्दक्तिस्तद्गुन्यश्च काः।

हद्द-हद्द० पृ. १८-२०, १-१४, पं भावास्त्रज्ञचणानि दर्शनाहीणि । संप्रति प्रसिद्धसाहित्यग्रन्थेषु गतानि वचनानि ने।पलभ्यन्ते ।

हें पूर्व १–१० पं व्यासवचनानि विचाराहाणि । कस्मिन् पुराणे तानि सन्तीति ।

७८ ऋध्याये।

E=0 पृ. ६ पं. ईषाशब्दाची दर्शनाही विचाराईश्च ।

६८९ ए. ११ पं. देषाशब्दस्यार्थान्तरं विचारये।ग्यम् ।

७६ अध्याये।

हद्ध ए २ पं. रत्नमञ्दार्थे विचारार्हः।

हदद ए· १४ पं वासीत्यनेन का द्रव्यविशेष: ?।

८०-८४ अध्यायेषु ।

न कश्चिद्विशेष:।

श्रवादावेत्र बहूनामृषीयां नामानि येषां ग्रन्था श्रन्वेषयीयाः । १००० एः ५-६ पंः क उज्ज्यविन्या नृषा द्रव्यवर्धनः । सच कदाऽभूदिति विचिन्त्यम् ।

१०१३ ए॰ १६-१८ एं. सताग्रब्दार्या विचिन्त्य:।

१०१५ ए॰ ८-६ पं संप्रति प्रसिद्धमनुस्मृताविदं वचनं ने।पलभ्यते ।

१०२० ए॰ १ पं. शे। विज्ञत केन कल्पपाला गृहीत इति विचिन्त्यम् ।

१०२२-१०२३ ए॰ बहूनामप्रसिद्धानां पत्तियां नामानि विचिन्त्यानि ।

१०२३ ए ६ पं स्वेडस्य भट्टात्पलदेशभाषायां शाङ्गिका-इति नाम विचिन्त्यम् ।

८६ अध्याये।

१०४२ ए १६ पं वैतालिकशब्दायी दर्शनार्हः।

१०४५ ए. १५ पं. सुसारशब्देन काचा गृहीत: । कुच सुसारशब्द: काचवाची।

१०५० ए ३ पं काच्छिक शब्दायी दर्शनाई: ।

१०५० ए. ३३ पं. चाचगब्दार्थे। दर्शनाहे: ।

८७ अध्याये।

१०५३ ए॰ १५ पं॰ दांदानी दमनीति भट्टात्यलदेशभाषा विचिन्त्या।

८८ अध्याये।

१०६८ ए ६ पं श्रलातशब्दार्थे। दर्शनाहे: ।

८८--६७ अध्यायेषु।

न कश्चिद्विशेष:।

६८ ऋध्याये।

११६३-११६८ ए अन तिथिकमंगुणा दर्शनाही: ।

हर-१०२ अध्यायेषु।

ऋष न कश्चिद्विशेष:।

१०३ ऋध्याये।

श्रव बहूनां ऋन्दमां वृत्तानि त्रतः सम्पूर्णोऽध्याया दर्शनार्हः । श्रव यानि ऋन्देलचणवचनानि मन्ति तानि संप्रति प्रसिद्धच्छन्दे।ग्रन्थेषु ने।पलभ्यन्ते । श्रव विशेषतः ११६५-११६६ एः माण्डव्यवचने दर्शनाहें । के। माण्डव्यस्तद्गुन्यश्च क इत्यन्वेषणीयः ।

१२३४ षृ १३-१६ पं प्राकृतवचनं दर्शनाहम् । इदं यावच्छक्यमस्माभिः शोधितमपि विचिन्त्यम् । टिप्पणी चाच विलोक्या ।

१२३० पृ. २-३ पं. प्राकृतं विविन्त्यम् । ऋवापि टिप्पणी चालेक्या ।

१२३८ ए· २-३, ७-८ पं प्राकृतवचने विचिन्त्ये । टिप्पणी चावलाक्या ।

१२४८ ए॰ १६ पं॰ भराजमायङ्ग्या " इति विचिन्त्यम् । तत्र टिप्पणी च विलेक्या ।

अत्र येषां वचनानि भद्दीत्पलेनोपन्यस्तानि तेषां नामानि च।

श्रावेभट, स्विषुत्त, क्रणाद, किष्ताचार्य, क्रव्यव, क्रात्यायन, क्रामन्दिक, क्राध्यप, क्रिरणाख्यतन्त्र, गर्ग, चरक, छन्द: शास्त्र, देवल, नग्न-जित्, निद्ध, निवयदु, वराह्र, (पञ्चिसिद्धान्तिका, बृहज्जातक, समाससंहिता, वेगयाचा, विवाहपटलानां वराहिमिहिरकृतानाम्।) पराश्यर, प्राणिनि, पुराणकार, पुलिशाचार्य, बलभद्र, बृहस्पति, ब्रह्मगुप्त, भट्टात्पल, भद्रबाहु, भरद्वाज, भानुभट्ट, भृगु, मनु, मय, महाभाष्य, (यतञ्जिल) मायड्य, यम, यवनेश्वर, रात, लेकायितक, बरहृदि, विष्यु, विश्वकर्मा, विष्णुचन्द्र, वीरभद्र, (हित्तवेद्यककार) वीरसाम, वृद्धगर्ग, व्यास, श्रक्र, श्रालिहोच, श्रुति, (वेद) समुद्र, सारस्वत, सारावली, सिद्धसेन, सूर्य-सिद्धान्त, स्पृति, हिरण्यगर्भ, हित।

श्रीभद्दोत्पत्तकृतविवृतिसहितवृहत्संहितायाः उत्तरभागस्य शुद्धिपत्तम् ।

ए स	· u-		शुद्धम्		
EY	ह ३१		प्रदिच-	७६६ १८ ग्रहि-	श्रसि-
E E	o 5:		याऽर्था	ए सं पं सं त्रशुद्धम्	शुद्धम्
E E:	a 2	-भूम-	-भूमि-	04.E GZ 3	8
EE	3 22		-क्रनी-	८०९ ५ नास	नील
EE	4 90		''ट्या'	८०२ १२ - चेाव-	न्ते।हिस्र-
est	3 20	द्याधत्र -	ह्यध्यचे-	८२० ५६ -भासः	भासाः
E C (म त्यान्त्रे	८२५ ५६ च	च हि
880			मास्य-	दरद दर्ड -रब्ध-	-1 व्यि-
EE9			न्द्र- -द्वे-	द२३ १२ -किट्र-	-च्छिट्र-
889		कर्त्तुं-	ન્ <u>દ</u> . મર્ત્તુ-	८२३ १३ युःप्र-	-युप्प-
88=			न्तुः स्वर्गमनेाऽ-	दबक्ष वच -दरा	-दर-
EEY			स्वामनाः- वासिष्ठे	८२६ २४ -क्रेक्ट-	-को जव्यू-
Efc				८२७ ६ दैर्घ्यस्थिता	उपचिते।
533	100	धिष्यां	स्रानार्ष्य- धिकारं	६३२ ९८ -क्रारा-	-कारे-
ଓଡଦ		्र दुष्टगन्दे	धिष् गयं	द३५ ६ ग्रामी-	श्रस्ये:
જુરુપૂ	1936	3	दुष्टगन्धे ॥ ९२३ ॥	दब्ध द -मीस-	र्भांस-
೨೦೮		दगार्गन	॥ ५२ च ॥ दकार्गलं	दबप १३ - नारा -	-र्नरा
2003	26	सकुगा-		८३६ १२ नेरा	र्नरा
929	3		सकुषाः	८४३ १९ तथाच	तथा च।
930	् १५	चिस्रा	मध्ये	८४६ द ग्रर्थेवि∙	श्रर्थेविं-
244	, c	रमन्त	निम्बा	८४६ १० सङ्कलाः	सङ्कलाः
346	93	श्रक्षिटकाः	रमन्ते	८५३ ५ चर्गाञ्च	सङ्क्षलाः चीर्णेश्च
983	23		श्रक् रिकाः	ଦ୍ୟେ ଓ ର୍ଗ୍ୟା	विंवर्गी
		-लङ्कतः	-लङ्कुतः	८५३ ८ सङ्क्ष्येः	सङ्का यीः
990	9¢	श्रोती	योत्रे	६५४ ९६ ज्ञयम्	ूबा ज्ञेयम्
392	89	भुवालखा	मुवा लेखा	८५५ १३ वर्णाख	वर्णाखं
998	QO	-मङ्गळ-	-मङ्गुष्ठ	दपह १६ य	u:
ଦତ୍ୟ ଦତ୍ୟ	3	ङ्गुतानि	-हुःलान	८५७ २७ हिपियितं	विविधित्वा द्विविधित्व
00E	29	षडहुल्	षडहुःनं	५५८ २६ नीनाचाः	नीलाद्धाः ।
998	5E 65	नखपरिमागा	नखपरिमाणं	८६० ६ नताुवा	नता भुवा
953	1000	क्षणा	कर्यो।	द्दर १६ राष्ट्रजी-	रायुर्जी-
७८४	~ 도 국국	·ह्रया- 	-ङ्गाया-	८६९ ९५ रेखा छेदै	रेखाळेदै
958	~∓ ε	कत्तव्यः -धाध	कर्त्तव्यः	८६७ २१ कचचि	कवाचि
950	₽Ų.		-ध्वांध-	्टह े वह प्रशस्य ो	प्रशस्यते
959	 -9	पूर्वा-	पूर्वी:	८६८ ६ ग्रास-	भारोर- 👌
૭૨૭ ૭૨૬	્યુ ૧૫	सभस्म	भस्म-	८७१ १९ बादिन्रो	वादित्रं
	3.4	-साना	-नना	८८७ २९ -प्रासी	-प्रमाण
*		<u>.</u>			

^{*} द्रष्टव्याःस्येवाध्यायस्य २३ वलाकः ।

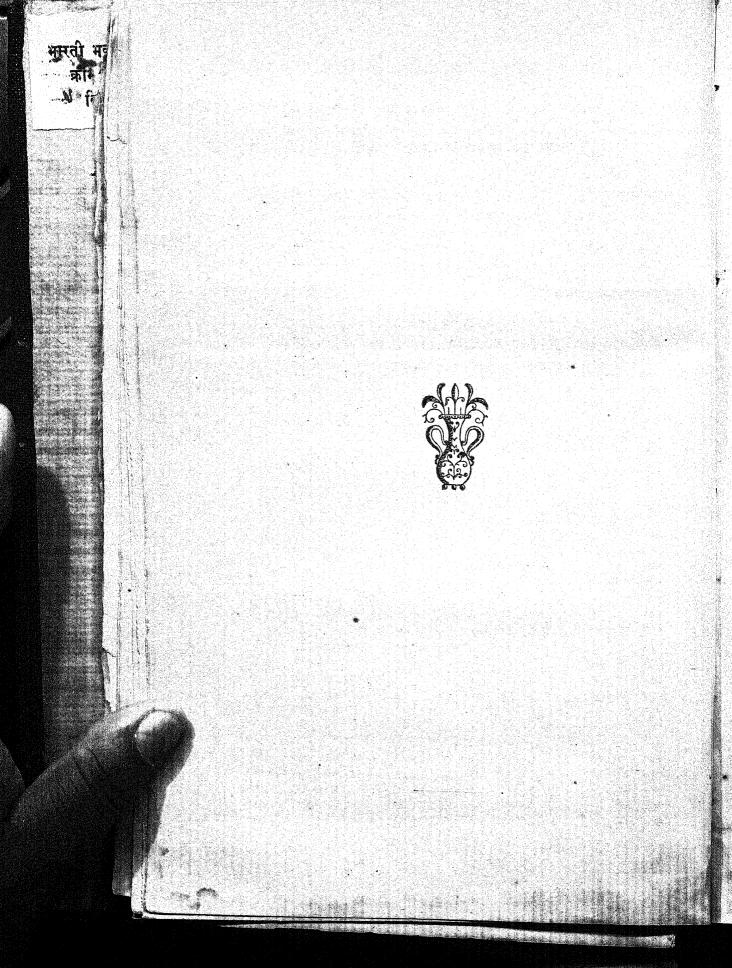
२ श्रीभट्टोत्यलक्षतिवर्गतिसहितवृहत्संहितायाः उत्तरभागस्य गुद्धिपन्नम् ।

पृ सं	पं सं	· श्रगुद्धम्	शुद्धम्	ए सं		श्रशुद्धम्	शुद्धम्
100	Q 3	मध्य	मध्यं	9094	٩ĸ	प्रमाणः	प्रमाणम् वा
003	Q.9	स्त्रिया	स्त्रिया				प्राचाः
£02	Q B	रस्यम्	रम्यम्	SOOF	42	पिङ्गल	पिङ्गला
€09	ς.	श्रकि-	श्रक्ति-	9015	Q	वसन्त ।	य सन्ते
₹ಇಕ	٩C	वेषा	देविष	2005	9	परभतः	केाकिसः घर-
£95	53	बेष्डि-	वेष्टि-				મત:
0£3	2 9	कुर्वन्तीम्	कुर्वतीम्	9090	ų	शारटाक्त	भारद्याख्त-
3£}	8	दुग्धं ग्रनु	दुग्धमनु	3909	20	वायव्या-	वापव्य
EBB	Q	-1 0	-पि	4053	€	सुख-	मुख
883	8	श्राम-	श्राम	4028	R	वर्षा	ਬੰਗੀ
₹88	อน	स्विचान्	प्रिवचान्	0 20	RG	दुखम्	दुःखम्
£84	QU	ાષ્ટ્રમા		8609	হহ	कथयान्त	७ : कथयन्ति
683	QQ.	प्रधूो	भूष्ये।	9606	٩٣	विगतार्चे	विगतार्धे
€¥o	22	क्रमात	प्रमा ते	9089	ಇ೦	चतुर्थर्भा	च तुर्थर्भागे
EYO	ಇ೫	ैभूपायत-	धूपायित-	Q O S S	7	-बन्धनेःप्यु	ु -धत्सनेम्यु-
EUE	સ્ વ	ांसत्त-	र्मिक्ष-	१०५४	QO	बड्युलक-	म्बरम्बन्धः ध्रम्बन्धः
₹48	QO	कगठशाद्ध-	कराठ शुद्धि-	१०५६		तत्रव	กริส
E E 0	Q	स्त्रीपुंसमा-	स्त्रीपुंससमा-	6003	ς .	गार्गावः	गा गावः
650	29	कचिते-	क्रियतैः	9008	g	कम्पा	कस्पा
333	23	प्रीतवग्र	पीतवर्षां	6003	63	शान्सामा-	शान्तायामा-
003	20	यद्र र	यद्रकां	3000	95	निर्दिस्ते-	निर्दिष्टस्ते-
E03	QO	श्रशाङ्क	या या द्वी	9990	વધ	भयमात्री-	भयमत्रो
£93	Q O	कश्मय-	काष्मर्य-	9998	98	पिवील्या	पि पील्याः
€૭૪	20	चेयं	न्नेयं	3999	Q	उ पले।ऽप्रम	उपले। प्रमा
303	39	रक्त-	रक्ते	6655	23	स्पष्ट-	स्वेष्ट-
£cg	ષ્ઠ	तद्विकार-	तदाकारं	9928	98	सूध्वाद-	मूर्धाद-
६८६	20	तगडने।	तगडु ना	3899	39	-विंदर.	-विंदरणं
₹88	Q	ग्रम्	-गाम्	9999	8द्र	ास्यर-	स्थिर-
શ્ દ્ય	ξ	च बहुगुरा	बहुगुगं च	9959	53	बहुसुता	बहुसुतां
- {{c	39	-र्यष्टा	र्याटी-	9980	, १८	०० नभस्यल∙	नभःस्यत-
9004	વર		ग्रेष्वयंम्	9985		यकाः	
d00c	વપૂ	यातस्तेषा	यातं तेषा-	9203		-रिदेशिषः	यकाराः रिद्यापैः
400c	25	लभ्यते	जस्य ते	9295		-ferri	ारदायः -सिनी

श्रीभद्दोत्पलकृतविवृतिसहितवृहत्संहिताया उत्तरभागस्थि-ताना५२-१०६ मध्यायानामनुक्रमणिका ।

ऋ∙ सं∙	। श्रध्यायनाम		पृ∙ सं∙	ऋ सं	• । श्रध्यायमाम		ए सं•
908	भ्रनुक्रमग्री	•••	१ २६०	3.8	प्रतिमाप्रतिष्ठापनम्	•••	હ દસ્ર
E	श्रन्तरचक्रम्	•••	3£09	n n	प्रतिमालद्यग्रम्		೨೫೮
E4	ू श्चरवलचगाम्		€Q q	પુપુ	प्रासादलचराम्		જમે ક
€2	श्रश्येङ्गितम्	•••	6063	c 3	मरकतल त्त्र ग्राम्		५०० %
904	उपसंद्वाराध्यायः	•••	9=4=	60	मुक्तालचग्रम्		. ६८६
33	कन्यालद्यग्रम्	• • • •	23 2	0.3	मगचेष्टितम्	•••	५०८ ६
C 14 - 1795	करगागुगाध्यायः	•••	3309	909	राभिविभागः	***	५ १८५
Oʻ	कान्दर्पिकम्	• • • •	3£3	30	वज्रमणिपरीद्वा		まっろ
EZ	कुक्कुटलक्तग्रम्		€0 ⊄	પુષુ	वज्रलेप:		SEE
83	कुर्मलवग्रम्	***	302	45	वनसमावेश:	•••	୬ ୯୬
	गन्धयुक्तिः	•••	PB3	90	वस्त्रच्छेदनन्तराम्		893
ξq	गवेद्गितम्	***	9052	प्रच	वास्तु विद्या	•••	ERS
EO	गानचगम्	•••	33@	83			330₽
603	यह्नगाचराध्यायः	• • •	9982	c2	विस्ताध्यायः	•••	6046
૭૧	चामरलद्याम्	• • •	393	605	विवाहपटलम्		9१८६
৩২	कत्रनद्यग म्	•••	€23	પુષ્ઠ	वृत्तायुर्वेदाध्यायः	•••	ত৪২
EA	छा गलचराम्		⊏५५	೨೯	श्रयंगसनलक्षणम्	4.0	£93
₹ઽ	तिथिकर्मगुगाध्यायः	•••	९१६३	58	ग्राकु नम्	• • •	0000
นร	दकार्गलम्	•••	೦೦ ಕ	દપ્ર	भाकुनात्तरम्	•••	9999
ER	दन्तकाष्ठनचराम्	•••	£009	32	भिवारतम्	•••	920P
63	दीपलचग्रम्	•••	००० च	55	श्वचक्रम्	•••	GOEE
€ ඉ	नत्तत्रकर्मगुणाध्यायः	•••	११५३	EQ	घ्वलत्त्रगाम्	•••	COE
网络医生物 医皮肤炎	नत्तत्रजातकाध्यायः	•••	११७६	৩৪	सीभाग्यकरगाम		£32
Rob	नत्तत्रपुरुषवतम्	•••	6 543	99	स्त्रीपुंससमायागाध्याय		££0
ಕ್ಷ	पञ्चमनुष्यविभागः		30.2	93	स्त्रीप्रशंसा		& ? &
Εq	पद्मरागपरीचा		₹ ₹₹	£3	हस्तिचे ष्टितम्		9050
€€	पाकाध्यायः		6480	EE	हृस्ति चच्च ग्रम्		5 73
gt o	पुरुष च च ग्रम्		⊆ 5€	1			

आचार्यवचनानां सूचीपत्रम्।

				- Immunit Commence				
प्रज्ञात	ानामाचार्यव स	ाना नि ।	त्रज्ञात	ानामाचार्य व स	वनानि।	ग्रज्ञात	नामाचार्यवर	ानानि ।
Æ- 3	ਰਂ• ਧਂ• ਚਂ•	घलेा∙ सं•	ु पु∙ ३		घलाेे सं∙			प्रला∙ सं∙
EE	४ वड—- इ४	Q	98	= 09-20	2	€8€	•	611
EE	8 55-50	Q	980	= Q		c y o		3
EE	ส 3—ล	Q	€ 01	1 8-26)		c83	39-29	. Q
EE	1 ac—s€∫	311	-= 0	,	1135	440	9-25)	na sa
-666	≅ ૧—૫ ∫	311	E20	9998	Q	-545	Ç	५७॥
EE	₹ 4—c	2	CZ (05-09	q	EN3	₹—qų	o
ES		3	E 50	22-29)		EN3	25-20)	
EO		2	-529	e 9—4	3	-=48	9-6	All
E99	.	او	E 59	E-23	ય	cus	9=-98	Q
- 40:	7 7		C 3 %	8 9	11	E yy	503	3
g c o		0	こなっ	Q-2	Q	CUU	z6==	Q
Eco		Q	<u> </u>	у у	Q	CUE	29-29	311
ECO		Q	< 5 C	€	11	Eyo	23	Q
ECO		Q	csc	ep-39	Q	E40	0E30	Q
ECO		Q	ESE	ਡ ਬ—-ਡੜ	Q	CYC	ų	11
EC0	±0±0}	En	352	9=-9E	Q	248	€—≈ય	때
-E < 3	9—99∫	"	C38	5450	311	CEO	99-94	च्या
EEd	43-20	8	63 6	च — ११	y	ZE0	#E#9	~"" @
೯೭೨	₹	. 11	c3c	2358	2	559	929E	या
823		ii l	352	£909	2	≈EQ.	28—24	Q
ECA	9	Q	3 € ⊃	54-50	QII	೯೯೨	E0	ò
ECY	80	2	⊏So	9092	QII	CE3	90-95	III
6 59	94 —-4€	Q	€80	2E-20)		CER	ųc	2
E & 8	2-3	Q	-286	6-3	511	CER	2824	Q.
E&C	ଦ୍ଦ୍ରଞ	S	€8.0	9=98	Q	CEE	ų	i
€€ द	3526	€	#86	₹3 ₹8	Q	€00	4E	ų.
333	50	3	८8 5	890	311	600	Q0QQ	
333	€—⊃∈}	99	C85	ಇಕಇ೨)		£00	50-56	Q
-900	- q—⇒ }	44	-683	Q-3	2 11	€00	=- == =================================	9
<u> ೧</u> ೦೨	989E	2	⊂83	99-92	q	£09	``. ~ '4—€	Q
oor	ય—૧૬	9	८ 83	মণ—- ২২	Q	£0q	ે ` વ(—કર	9
Bod	5053	2	<88	8—- <u>u</u>	9	E02	7. 7. 78	9
ONA	33	Q	C88	વષ્ઠ—વૃષ	q	£03	33	- 11
onc.	4—92	8	<88≥	24—2E	Q	45 47 16	<u> </u>	Q
GYB	50—58	સા	€84	ଏକ	n		qs—q∈	9 9 :
044 	94	. 11	⊂84	9 E3 9	3	English WALLEY	24—26	Q.
OEU	23 	10	CRA	P4	Q		น—ธ์	N N
SEU .	₹4— 2 0	QII	CRE	q0—qq	Q	803	 E	q
200			Jack Commission	어마나 시간 나는 사람이 없었다.				**

भूसती भवन क्रीभे

ग्राचार्यवचनानां सूचीपस्रम् ।

ग्रज्ञातन	ामाचार्यवच	नानि।	ग्रज्ञातन	ामाचार्येव	चनानि ।	श्रज्ञातः	नामाचार्यः	वचनानि ।
ए∙ सं∙	पं∙ सं∙ २	लें। सं•	ਧ∙ ਚਂ∙	पं॰ सं॰	वला∙ सं∙	पु∙ सं∙	ਧੇ ਚੰ	इला∙ सं•
Eou	20-25	2	9028	૧૪ ૧૫	Q	११७४	୧୫	11
-608	6-5	•	9029	₽—3	, III .	8099	こ20	વ વ
808	89	Q	60.50	ಇಟ	1	8000	2.9	11
€og	२५—२६	Q	403±	€0	113	११७५	₹₹	Q
€03	636E	2	9082	€—9	Q	9924		11
203	6063	্ হ	१०६६	98-90	Q	११७५	43	П
203	5854	Q	9059	૧૪ — ૧૫	્ વ	११०५	999	5 9
303	53	Q	१०८४	093	Q	०१७५	±4±	Q
303	9	Q	୧୦୯५	5050	} ε	् ११७६	2 Q	ર પ્ર
303	99-95	Q	-40cg	68	S	30.00	9 E 9 S	o q
093	ã∃	Q	१०८६	39-29	Q	१५७६	98	૦ વ
€90	32	Q	9025	€99	3	9033	38	Q
€40	રક—રપ	Q	3206	4	3	6500	9	
€ 0 0	53	Q	9309	3	- 11	6 233	€9	
€99	6263	Q	9052	# 0	- 11	6585	60-60	}
हिंद	9.9	11	£309	5-3	Q	6585	63-68	3 Q
. ६११	2323	9	3309	3—3	`	จุธนูช	54	1
€92	€90	Q	3309	39-29	Q	च्हिष	पृत्ववांक्य	ानि ।
€9€	9E30	511	9100	€9	Q	ਹ∙ ਚਂ∙	ੂੰ ਧਾ∙ ਚਾ	
€9⊆	Q4 QE	3	9900	99—-4c	Q	£003	=3 —=29	The second second
E 9E	E98	311	9900	76	11	9098	9-9	
EE3	Q=QU	3	२ २०२	9820	Q	1000	प्रवचनारि	
€38	€9	Q	9902	33	Q	जारप ग्रः सं		
€80 €86	22-54	9	6003	3	il		교통하다 하나 교육하면 쓰다	घलाः सं•
₹88	<i>d⊆</i> —==0	QII	१५०५	4	1	१८९	₹—-39	3
-889	22-29	90	3099	8	11	-887	8P	
-cco	વ—૧૪) વ		3099	84	Q	£E8	१ ६—- ३२	
€c8	a3	Q	9999	8—-E	QII		ायनवचन	
628 823	9992	q	9998	28	q	ए सं•	ਧਂ∙ ਸ਼ਂ∙	घलाः सं-
₹58	1 €—49	q	५५३८ ५५३८	2E-20	9	⊏30	4	_ 11
€€9	`ฉ—น	a	9930	9E99 EE	9	कामन	दक्षिवचन	रोन ।
£55	₹5—₹9		9943	9 = - C		ਧੂ∙ ਜ਼ਾਂ∙	ਧੰ∙ ਜਂ∙	^{प्रले} ा∙ सं•
-858	Q-25	3	9943	า ใช		680	54—5 5)
4002	92-93		9980	จน	*2	-889	9—€	े प्रा
QOQB	QSQC	Q	११६०	9099	q	कार	यपवचनार्ग	ने ।
વુંગ્યુ	89—29	Q	9950	2328	q	ਧੂ∙ ਚਂ∙	ਧਂ• ਜ਼ਂ•	इलेा∙ सं ∙
建设 化压缩机	20-29	q		70-2C		ะยม	9E9E	
	95-99	q	9959	23	Q	ERO	ବ୍ୟବ୍ଞ	
	ક—-પ	q		€—90	q		₽—3	Q
	و <u>ن و د</u>	Q	9959	98-94	Q	88 <i>3</i>	9998	3
do53	76—70	Q	9985	E QU	ų	ত৪৪	5 —4	2
REOP		a	ECPP	≥0=33	\$	988	4 9—48	ે વા
4055	२ —३	Q	વવ૭૪		•	98E	45—46 40—49	SELECTION GENERAL SELECTION

ব্দা	श्यपवचना	ने ।	कि.रणा	ग	गर्गवचनानि ।				
ए∙ सं	· पं सं·	व्यते। सं	ਧ∙ ਚੰ∗	• ਧਂ• ਜ਼ਂ•	घला सं				घलाेे सं∙
৩৪৩	&P—08	8	EAC	£9-3	211	E93	23 —		Q
ಾ೫⊄	£c39	হা৷	EAd	20-23	3	€33	ેય	- 6.5	```
હામ્હ	8	211	हरच	ਙ੪ ਙ੬	QII	561	ຈະ		
૭૫૬	8	આ	Eyy	3—e	QII	c£9		-26	- 68
૭ ૫૬	zzq	90	EUU	ਙ ੨—ਙ੩	q	299	่ ม	, ,	Q
೨ ೯೦	9529	2	દ્વ 4	39-39	2	E99	95-	-	8
SEQ	•	11	EEO	9539	3	COC	€		Q
SEQ	⊑ —€	Q	ತಿಂವ	⊆ —-9 €	2	Po3	90-		Q
SEQ	29-95	Q	गः	गेवचनानि		€03	2	100	q
७६१	5358	Q	ਹ ∙ ਜ਼ਾਂ∙	ਧਂ		&0 2	Q.9		2
૭૬૨	gg	Q	383	0539	q	803	54	28)	
೨ ೯૨	95 29	2	ธนา	3929	q	F03-	Q	8	3
೨ ೯३	£—€		EUE	0539	Q	€23	, <u>u</u>	Q O	3
9E3	20—28 ≈	ع ا ع	EUO	ವ	Q	9099	99-	QC	ន
૭૬૪	€—-QQ	2	Eyo	89	Q	9055	₹	-28	Q
			Eyo	24 SE	Q	6666	8	ų	Q
-0E1	6-3 (62-35	न्या	Eyc	3	Q	0 6 त त	 3	QO.	Q
೨೨೯	- J		દંહદ	£33	3	९९६४ •	28	29)	
-995	Q — 29 }	Q ⊂II	ಕ್ಷದ	₹₹	Q	-9989	Q	4	32
૭૬૫	\$Q-\$Q)		ECY	28-24)	3	9099	Q4	26)	
-9EE	4-54	वहा।	-६८६	9—8 S	- a	-0 40Z	Q	20	વ૭
			इटह	56-52	ų II	8866	45-	૧ પૂ	2
955	₹4 — 5€	3	-860	Q-4)	211	૧ રૂ ૪ પ્	99-	20	हा।
320 £30	65-63	Q	EŁO	22—29}	8	458A	53	50	211
963 E30	€	2	-E & Q	4-5		4585	4 —	90	3
	50-56	Q	€£4	8—49	9	6540	99-	25	3
£83	6ñ=-	ų	EEE	₹E39}	g8	6246	49 —	25	3
€EU	≥9≥€}		•€`9	0—5€}		6545	55		2
-€88	9-25	8	209	8908	হয়	१२५४	ฆนู	ಶಜ	2
€8€	¥90	3	202	436=	3	चर	कवचः	ाम ।	
₹00	9099	q	E (0	50-54	3	ਧੂ∙ ਲੰ∙		•	
9999	9599	q	E 02	4348	Q	€€.6 A. et.	€ 4. €	, ,	ाले। सं •
9998	99—9c	Q	202 202	5854	9	eek	•		
			∈ 63	£—9	Q I				

छन्दःशास्त्रवचनानि सव्याख्यानि ।

ए. सं. पं. सं. प्रली. सं. कन्दोनामानि । १९६२ १९—१२ १ गणनियमः १९६३ २५—२६ १ प्रार्था १९६४ १३—१४ १ प्रथा १९६५ २—३ १ विपुला १९६५ १९—१३ १ मुख्यपला छन्दःशास्त्रवचनानि सव्याख्यानि।

पुः संः पंः संः प्रलोः संः क्रन्दोनामानि । १९६६ ६—१० ९ जघनचपला १९६७ ६ । प्रार्टूलविकीदितम् १९६८ ७ । स्रथरा १९६६ २५ । सुवदना १९६६ २५ । सुवता

क्रन्ट	र:शास्त्र	उचना नि	सव्याख्यानि ।
ए∙ सं∙	ਧਂ ਸ਼ਂ•	इलेा∙ सं∙	कन्दे ।नामानि
१२०१	દ	Q	शिखरिगी
9209	26	1	मन्दाक्रान्ता
り云の云	વ્ય	1	वृषभूचरितम्
6 ±03	घष्ठ	q	उपेन्ट्रवज्ञा
4208	98	ાપ ૧	उपजातिः
6 50ñ	3		ष्रसभम्
०२०५	23	1	मालती
१ २०६	ąą	11	परवक्तम्
6503	Q Q		विनम्बतगतिः
9205	3	Ú	पुष्पिताया
205	50		इन्ट्रवं शा
3020	29	9	स्त्रागता
१२१०	QU	q	ट्रतयदम्
१२११	ч	1	रुचिरा
9299	2 0	٠,١	प्रचर्षणी
१२१२	Q Q	1	देाधकम्
6563	₹,	•	मालिनी
8959	C	•	भमरविलसिता
8959	23		मत्तमयूरम्
१ २१५	98	1	मणिगुणनिकरः
656	8u	11	हरिगास्तम्
१२१६	22		लितपदम्
५२ १७	dA	•	ग्रा लिनी
१२१८	c		रथोद्धता
398	QΒ		विलासिनी
९२२०	3	ì	वसन्ततिलकम्

छन्ट	(:शास्त्रवच	नानि	। सव्याख्यानि
ਧੂ∙ ਚਂ•	ਧਂ∙ सਂ∙ ਬ	लेा र	i· छन्दोनामा
6250	વય	1	इ न्द्रवज्रा
6556	- (a) (4)	1	श्रनवसिता
१२३ १	9.9	- 1	सद्यी:
4555	ς	1	प्रमिताचरा
9222	2 0	1	स्थिर:
6553	26	1	तेाटकम्
8559	d R	1	वंशपत्तपतितम्
१ २ २५	E	1	ल लिता
もちされ	29	,	भुजङ्गप्रयातम्
१२२६	93		पुटा
6550	ų	1	वैश्वदेवी
6220	হ'হ	1	ऊर्मिमाला
4555	26	ì	वितानम्
3550	28	1	भुजङ्गविजृम्भित
6530	₹9—9	Q	उद् गता
6530	50-56	Q	गीतिः
6236	นะ	Q	उ पगीतिः
8559	9	1	नर्फुटकम्
くさまげ	વક—-વય	ą	विनासः
9236	ବ୍ୟବ୍ଞ	Q	त्र्यार्थागीतिः
6530	8 <u>'</u> y	Q	वैतानीयम्
3£59	૧૫—૧૬	Q	घक्तम् े
९२४३	3	II	श्रीपक्कन्द्रसिका
१ २४८	૧૪—-૧૫	2	दगडकं तद्भेदाः
<i>५ ३४८</i>	24—5E	Q	दगडकभेदाः

नानजिद्वचनम् ।		निघग्ट्वचनानि ।			। पराश्ररवचनानि ।			
ੲ• ਜ਼ਂ∙	ਧੰ∙ ਚਂ∙	प्रलेा∙ सं∙	ए. सं.	ਧੌ _ਾ ਸ਼ਾ.	प्रलाखं.	ए. सं.	ਧੰ. ਲੰ.	प्रलान्धः.
<u> ৩</u> ৩০	११—१३	q	€8Q	92—23)		C05	£9-09	2
\@3	4	11	-£88	ે વ—પ	- 36	COE	5d€	CII.
र्ना	न्दवचनानि	11	पर एः संः	ाशस्वचना पं• सं•	ने । इलाे-सं	255 262	\$——22 \$	5
प्र∙ सं∙	ਧਂ• ਜ਼ੱ•	ਬਗੇ। ਦਂ•	EEC	285C	1	£53	⋴ म—-०=	
- €0 =	92	11	-568	Q3	ग	CSU	de53	3
9025	84	Q	E=8	2-3		EAC EAG	84	Q
९२४२	₹4—₹€	1	C00	99—9€	8n	- CCS	€—१० १६—१७	9 9

पराशरवचनानि ।							
ਹ ਚੰ.	ů	ਚਂ.	इ ले	। ਚੰ ∙			
£90	, qq.	QB		R			
€વદ							
€95	: 20	<i>5</i> 0)				
-E98	Q.		}				
909	2 9	— হয		Q			
9092	, 50	#c	l				
-9093	Q-	—-ห	ſ	3			
9095	2 0-	36)				
3909-	Q-	¥ .)				
6025	19 mg 2000 ptg						
9025		u		Q			
40€€	1,475	— Q Y		Q			
9990		-9¥		Q			
9998		-98 -99		Q			
११५५		40 40		Q			
११५५		–≠a} –4a					
9948		-2					
9948							
9948		-29)					
-9949		_u }					
9949	Q4						
११५७	28 —	phylin i pro-					
. ११५८	Q	· >-					
9980	૧૫	-98}					
EBPP	อนุ	-20)					
. લ લ દ્રષ્ટ	q	-92					
9969	₽ % —	-23					
१५६८	Q9	-૨૫					
QQQQ	9			Q			
9999	63			Q			
५५७७	20 —	-25		Q			
Q QQQ	3 9			Q			
9 995	<u> </u>		1 1 1 1 1 1 1 1	Q			
20p <i>9</i>		Park and State of	365280	9			
९९७⊏ ९९७ह		-28		9			
30pp	११— २०—	· q २ - ^ ^		9			
9998	5E	29 29	SHAPE.	9			
9960		e E		2			
 १ १ ८०	建建成温	્ ૧૫		•			
2 9 50		. २ २४		2			
११६१	March 198	3	PART BROKEN	ì			

प्राचायवचनानां सूचीपस्रम्	
पराशरवचनानि ।	1 27
ए सं. पं. सं. प्रला सं	ए सं
9959 99-92 9	E 43
ववट्व व७—व७ व	
११८१ २५—२६ १	
66cs A-E 6	ए: सं• १०३५
१९८२ १४ —१५ १	य्वस्य
66cs 50-56 6	1
6663 5-3 6	ए. सं
99E3 E—E 9	REG
9953 99-95 9	५०१५
66er 60—65 6	3399
	3
पाणिनिसूत्रे ।	ए. सं
ए सं. पं. सं. घ्लाे.सं*	૭ ૬૫
११५७ ११ 🝃	೨६६
774 Page 100	Storeth and accord
पुराग्यवचनानि ।	माव
ए मं पं सं इले। सं	ए. सं.
Eco 20—23 0	9984 -9988
£36 58—58	-५५८८ १२५८
बृहज्जातकस्यवचनानि ।	4 43 4
ए∙सं∙ पं∙ सं∙ घलें।∗सं़∗	3
6653 5-3 11	ए सं.
6 86 7 68	553
१९२५ १७—१८ १	यवने
6652 6-5 6	
9 E—G 3599	પૃ. સં. ૧૧૬૨
१९२६ १६—३२ १	4500
9930 99	९२०३
0230 03 0230 03	3049
0-2-2	१२१३
0553 6	१२१८
	(223 <u>3</u>
बृहस्पतिवचनानि ।	१२२८
≀ सं∙ पं∙ सं∙ घलाःसं. ं	6538
E83 25-24	ยยะค
EAR 6—5	१२४५
E=0 90-9=	9889
भट्टोत्पलवचनानि ।	428C
्सं पं सं प्रलाःसं	6246 6240
E02 0E-20 3	યુર્ધ્રપ યુર્ધ્રમ
	4454

```
भरद्वाजवचनम् ।
सं ए सं पं सं घला सं
 EG3 0-C
    भृग्वच सम् ।
 ए सं पं सं इता सं
  ५०इ५ ह
    मनुवचनानि ।
 ए सं पं सं भला सं
  89—P REG
 9094 €-€
  9 PF-05 3399
    मयवचनम् ।
 ए सं पं सं प्रता सं.
  9 £ 20
  ७६८ २४ — २५ १
  मागडव्यवचनानि ।
 ए सं. पं. सं. व्रलासं.
 9964 28-29)
 -99EE 9-8
 १२४८ २२—२३ १
   यमवचने ।
प सं. पं. सं. अला सं.
 EC3 60-63 . 5
यवनेश्वरवचनानि ।
 ए. सं. पं. सं. इला. सं.
 ddes 35--5ñ
 6500
       4-95
 6503
     5---63 .
 EP-2 305P
 29—0 E959
 もちもこ ちかーガラ
 १२२३
       2---93
 d≤≤= ≤—d3
6534
       £--9
 Q288 €---QQ
 ଦ୍ୟଥୟ
      48—6A
4588 50--- 56
 4286 5-3
 q⊋yo qy<u>—q</u>y:
      48—4A 6
 १२५१
```

९६—- २०

त्राचार्यवचनानां सूचीपत्रम्।

	mi nasmusa masa kuwa Mili	
	ास्यवचन	1
ਪੂ ਚੰ.	पं. सं.	४ ले। सं
	9894	
9945	९६—-३ १ २३—-२१	3
9889	2328	1)
-9282	9—E	8
6585	26-5	કે વા
	sa (COI) was mad but to	
	ातवचनम्	•
पृ. सं∙	पं. सं.	
4 ± 8 =	2553	l Q
•	नोकोक्ति	: 1
ų ਚ <u>ੰ</u> .	पं. सं.	वसो सं
9980	٩¢	1
	र्चिवचन	
		घला सं .
	2X25)
392-	9—8 9—20	1
द 6€	49	And the state of t
	⊊— -€	Q
	₹9°	The state of the s
ਕੀ	सप्टबचन	म्।
ਹ. ਚੰ∙	पं. सं	घला सं.
999		ıı l
किया	व्यक्तमंबचः	arfa ı
ਧੂ ਦ <u>ੇ</u>	पं. हं.	and the second of the second of
€€. 6. 6.	પ. લ. ૨—-३	भने। एं . प
हृद्ध हृद्ध	4—5 4—8	and the second of the second o
EER		
EER	29	
EER		
EES	£ q1	
	Q4 20	
£99	₹9— - ₹	
-६७८	ຸ ດ—- ຮ	
£ c 3		, q
208		
७६५	Q8Q1	
	₹6—	9)
	Q—=	The Marie of the Control of the Cont
医医肠切除性 经接收		医乳腺素 医多克氏病 化环烷基

।(जानज	40101 Z	न। प्राप्त ।			
वृह	गर्गवचनम्	1		नुद्रवचना नि	
ų. ਹੰ .	पं. सं.	घला सं.	ए. सं.		व्यताः सं
	89	Q	£38	੨੬ — ੨<	QII
à	दवाक्यम्		232	\$ —৩	3
	पं. सं.		332	99	3
T 4 10 10 10 10 10	Q	m(31.6)	€03		Q
9959	ų		Fo3	E99	3
	।सवचनानि	Ŧl	सार	स्वतवचना	न ।
ए . सं	पं सं.	ध्लाः सं.	ਧੂ∙ ਬਂ∙	पं∙ सं∙	घ्लाे∙ सं
E 03	9894	Q	200	o12	3
	9995		30€	E99	2
233	4 00	3	990	28-24)	
2	क्रिवचनम्	1	-999	92	2
	ਧੰ		305	20—58	. 2
	£		203	9992	Q
	लहा चवच		૭૧૪		211
			૭ ૧૫	93—9E	. a
	पंसं.		૭૧૬	5354	QII
COR	55—53 5—8	Q	ಾಶ್	5358	Q
COR		Q	253	45—4A	• 2
सम	ाससंहिता	स्य-	७२४	PP3	QII
	वचनानि।		೨೯೮	8—-a	২
पृ. सं .			ನಿಶಲ	ヹヹ — ヹ゚゚゙゙゙゙゙゙゙゙゙゙ヹ゚	2
ESC	6A=	4011.0	250	99—3	911
3e3-	9-8	€ .	939	≥ ₽—−≥8	Qli
	นธ	q	साराट	लीस्यव चन	ानि ।
6288	€9	Q	ਹੁ. ਚੰ.	ਪੈ . ਚੈ.	इला ह
6588	9992	Q	302	232E	Q
୧୭୪୫	999€	Q	ccd	32	Q
6580	5A3€	Q	250	50-56	Q
0540	9992	q	ccs	8—E	QH
6536	9992	Q	CCR		্ব
6545	०४	æ	550	૨૪—૨૫ ∫	ય
स	मृद्रवचनानि	7 1	-555	9-90	
ਧੂ. ਲੁਂ•	े पं∙ सं∙	व्ला सं .	C 60	89 <i>3</i>	3
C33	53	Q		१७—==४४	Ĕ
E53		q	The state of the s	39	
E33	2E20	q	हिरा	यगर्भव चना	नि ।
€ 38	9 2 93	q	ए. सं.	ਧੇ ਜ਼ੱ.	व्रला-स
⊂34	9998	2	EEO	50—5¢	q
352		8		E20	100

Sign

श्रय वास्तुविद्या व्याख्यायते ।

त्रचादावेवागमप्रदर्शनार्थमाह ।

वास्तुज्ञानमथातः कमलभवान्मुनिपरम्परायातम् । क्रियतेऽधुना मयेदं विदग्धसां वत्सरप्रीत्ये ॥ १ ॥

श्रधानन्तरमते।ऽस्मात्पिटकलचयादधुना इदानीं विदग्धसांवत्सरायां पण्डितदेवचानां प्रीत्ये प्रीत्यये वास्तुचानं मया क्रियते । श्रधवा विदग्ध-सांवत्सरप्रीत्या हेतुभूतया । कीदृशम् । क्रमलभवाद्ब्रह्मयः सक्राधान्मुनीनां गर्गादीनां यत् पारम्पर्येष यातं प्राप्रमिति ॥ ९ ॥

श्रय वास्तुद्धानस्ये। त्यित्रप्रदर्शनाथै श्लोकद्वयमाह ।
किमिप किल भूतमभवद्रुन्थानं रादसी शरीरेगा ।
तदमरगगोन सहसा विनिगृद्धाधामुखं न्यस्तम् ॥ २ ॥
यत्र च येन गृहीतं विबुधेनाधिष्ठितः स तत्रैव ।
तदमरमयं विधाता वास्तुनरं कल्पयामास ॥ ३ ॥

किलेत्यागमपूचने । किमपि भूतमभवत् सन्वमाधीत् । किमपीत्यनि दिष्टनामाऽपरिचातस्वरूपम् । रोदसी द्यावापृष्टिच्यौ शरीरेण वपुषा रुन्धानं व्याप्यमानम् । तद्भूतममरगणेन देवसमूहेनं सहसा भटित्येव विनिगृह्य गृहीत्वा अधामुखमवाग्वदनं न्यस्तं विप्रम् ॥ २ ॥

यच च यस्मिन्नङ्गे स्थित्वा येन च विबुधेन देवेन गृहीतं स तचे-वाधिष्ठिता व्यवस्थित इत्यर्थः । तं भूतं विधाता प्रजापितरमरमयं देव-मयं वास्तुनरं वास्तुपुरुषं कल्पयामास कल्पितवानिति ॥ ३ ॥

तया च बृहस्पति:।

पुरा कृतयुगे ह्यासीन्महद्भूतं समृत्यितम् । व्याप्यमानं गरीरेण सकलं भुवनं ततः ॥ तद्दृष्ट्या विस्मयं देवा गताः सेन्द्रा भयावृताः । ततस्तेः क्रोधसन्त्रोगृहोत्वा तमणासुरम् ॥

९ विद्वाध्यक्षंवत्सरपीत्या-इति पाठान्तरम् ।

विनिचिप्रमधोवक्रं स्थितास्तवेव ते सुराः।
तमेव वास्तुपुरुषं ब्रह्मा समभिकल्पयेत्॥
श्रथ नृपादिब्राह्मणान्तानां सर्वेषां पञ्च पञ्च गृहाणि प्रत्येकस्य वर्ष्यति।
तवादावेव नृपगृहाणां प्रमाणमाह ।

उत्तममष्टाभ्यधिकं इस्तशतं नृपगृहं पृथुत्वेन । अष्टाष्टीनान्येवं पञ्च सपादानि दैर्घ्येण ॥ ४ ॥

राजवेश्मोत्तमं प्रधानमष्टाभ्यधिकमष्टोत्तरं हस्तशतं पृष्ठुत्वेन विस्तारेग कार्यम् । अन्यानि चत्वारि गृहाग्यष्ट्राष्ट्रोनानि । अष्ट्रभिरष्ट्रभिहेस्तेह्नानि
कार्याणि । गतदुत्तं भवति । प्रथमं नृपगृहमष्ट्राधिकं हस्तशतं विस्तीर्णम् ।
द्वितीयं शतम् । तृतीयं द्विनवतिः । चतुर्ये चतुरशीतिः । पञ्चमं षट्षप्रतिरिति ।
प्रत्येकस्य गृहस्य यत्पृथुत्वमुत्तं तत्स्पगदं चतुर्भागेनाधिकं तस्य दैध्ये
कार्यमित्यर्थः । यथा प्रथमगृहे पञ्चिश्वदिधकं शतम् । द्वितीयं पञ्चविश्वत्यधिकम् । तृतीयं पञ्चदशाधिकम् । चतुर्थे पञ्चोत्तरं शतम् । पञ्चमं पञ्चनवतिरित्येवं चेयमिति ॥ ४ ॥

. तथा च काश्यप: ।

त्रष्ट्रोत्तरं हस्तशतं विस्तारात्तृपमन्दिरम् ।
कार्ये प्रधानमन्यानि तथाष्ट्राष्ट्रोनितानि तु ॥
विस्तारं पादसंयुक्तं दैध्ये तेषां प्रकल्पयेत् ।
यवं पञ्च नृपः कुर्याद्गृहाणां च पृथक् पृथक् – इति ॥
यवं पञ्च गृहाणि प्रत्येकस्याचार्येणाभिहितानि । त्रत जनाधिकता न
शोभनेति ॥

ऋघेदानीं सेनापतिगृहाणां प्रमाणमाह ।

षड्भिः षड्भिर्हीना सेनापतिसद्वनां चतुःषष्टिः। एवं पञ्च गृहाणि षड्भागसमन्विता दैर्घ्यम्॥५॥

चतुःषष्टिहेस्ताः षड्जिः षड्जिहींना पृष्ठत्वम् । तदाया । प्रथमगृहस्य चतुः-षष्टिः । द्वितीयस्याष्ट्रपञ्चाशत् । तृतीयस्य द्वापञ्चाशत् । चतुर्थस्य षट्चत्वा-रिशत् । पञ्चमस्य चत्वारिशदिति । एवमनेन प्रकारेण पञ्च गृहाणि । विस्ताराः षड्गागसमन्विता दैर्घ्यमिति । प्रत्येकस्य गृहस्य ये। विस्तार उत्तः स यव षड्भागाधिको दैर्घ्यं भवति । अनेयं परिभाषा । भागहारेण भागमप-इत्य हस्ता लभ्यन्ते शेषाञ्चतुविशतिगुणितादङ्गुलानि । तच्छेषात् षष्टिगु-णाद्यङ्गुलानोति सर्वेत ॥ ५ ॥

त्रय सचिवगृहाणां प्रमाणमाह ।

षष्टिश्चतुश्चतुर्भिर्हीना वेश्मानि पञ्च सचिवस्य। स्वाष्टांशयुतो दैर्घ्यं तदर्धता राजमहिषीणाम्॥ ६॥

मिविस्य मिन्त्रणः । पञ्च वेश्मानि गृहाणि यानि तेषां षष्टिश्चतुश्चतुर्भिर्हीना पृष्ठुत्वम् । तदाया । प्रथमगृहस्य षष्टिः । द्वितीयस्य षट्पञ्चाणत् । तृतीयस्य द्वापञ्चाणत् । चतुर्थस्याष्ट्रचत्वारिंगत् । पञ्चमस्य चतुश्वत्वारिंगदिति । प्रत्येकस्य गृहस्य ये। विस्तारः स एव स्वाष्टांगयुतीऽष्टुभागसंयुक्तस्तस्य दैर्ध्यम् । तदर्थता राजमहिषीणाम् । महिष्यः प्रधानस्त्रियः ।
तासां नृपमहिषीणां तदर्थतः सचिवप्रमाणार्थेन गृहाणि कार्याणीति । एतदुक्तं भवति । सचिवस्य यानि पञ्च गृहाण्युक्तानि तेषां ये। विस्तारे। यच्च
दैष्ये तदर्थेन राजमहिषीणां गृहाणि कार्याणीत्यर्थः । तदाया । प्रथमगृहस्य
पृथुत्वं विंशत् । द्वितीयस्याष्टाविंगतिः । तृतीयस्य षड्विंगतिः । चतुर्थस्य
चतुर्विंगतिः । पञ्चमस्य द्वाविंगतिरिति । स्वाष्टांगयुत्ता दैष्यं सर्वेषां कार्यमिति ॥ ६ ॥

श्रय युवराजगृहाणां लचणमाह । षड्भिः षड्भिश्चैवं युवराजस्यापवर्जिताऽशीतिः । त्रयंशान्विता च दैर्घ्यं पञ्च तदर्धैस्तदनुजानाम् ॥ ०॥

एवमनेन प्रकारेण युवराजस्याशीतः षड्भिः षड्भिरपवर्जिता पञ्चानां गृहाणां पृष्ठुत्वम् । तदाया । प्रथमस्याशीतिहेस्ता विस्तारः । द्वितीयस्य चतुः- स्प्रितः । तृतीयस्याष्ठ्रषष्टिः । चतुर्यस्य द्विषष्टिः । पञ्चमस्य षट्पञ्चाशत् । प्रत्ये- कस्य गृहस्य विस्तारः सख्ययंश्र श्रात्मीयिषभागेन युता दैध्ये भवति । एवं पञ्च गृहाणि तदनुजानामिति । तस्य युवराजस्यानुजानां पश्चाञ्जातानां कनीयसं भृत्यानां तदर्षेः पृष्ठुत्वदैध्येत्पञ्च गृहाणि कार्याणि । तदाया । प्रथमस्य

ere

पृषुत्वं चत्वारिंशत् । द्वितीयस्य सप्रचिंशत् । तृतीयस्य चतुस्त्रिंशत् । चतुर्थ-स्येकचिंशत् । पञ्चमस्याष्टाविंशति: । च्यंशान्वितं सर्वेषां दैर्घ्यमिति ॥ २ ॥

श्रधुना सामन्तप्रवरराजपुरुषकञ्ज्विवेश्याकलाज्ञानां गृहलवणान्याह ।

नृपसिचवान्तरतुल्यं सामन्तप्रवरराजपुरुषागाम्। नृपयुवराजविशेषः कञ्चकिवेश्याकलाज्ञानाम्।। ६॥

नृपगृहाणां पञ्चानां चिववगृहै: पञ्चिमः सह यदन्तरं तत्सामन्तानां माण्डलिकानां नृपाणां प्रवराणां प्रधानानां राजपुरुषाणां च कार्यम् । एतदुत्तं भवित । नृपचिवयोः परस्परं विस्तारस्य विस्तारेण सहान्तरे कृते देध्येस्य देध्येण च सहान्तरे कृते यद्भवित तत्पृष्ठुत्वं देध्ये सामन्तप्रवरराजपुरुषाणां च कार्यम् । तथा नृपमानस्य युवराजस्य मानेन सह यो विशेषोऽन्तरं भवित तत्कञ्चिकां महत्तरकपतीनां वेश्यानां साधारणस्त्रीणां कलाज्ञानां कला प्रवीणानां गेयवादानृत्यचिचपुस्तकपत्रच्छेदकमंबिदां च कार्यमिति ॥ ६॥

श्रयाध्यवाधिकृतकमीन्ताध्यवदूतानां पञ्च गृहाग्याह । श्रध्यवाधिकृतानां सर्वेषां केश्यरतितुल्यम् । युव⁸राजमन्त्रिविवरं कर्मान्ताध्यवदूतानाम् ॥ ९॥

श्रव्यथालागचयालागे। शालासूपकारादिशालाध्यचागां तचाधिकृतानां तथान्येषामन्यच कमादावधिकृतानामधिकारे स्थापितानां नियोगिनां सर्वेषां के। यरतितुल्यम्। कोशगृहप्रमितं रितगृहप्रमितं वा कुर्यात्। कोशरितभवनप्रमा-गमुत्तरच वच्चिति । युवराजमिन्विविवरिमिति । युवराजमानस्यं मन्त्रिमानेन सह यद्विवरमन्तरं तत्कमान्तरेषु कर्मशालासु ये श्रध्यचास्तेषां षट्कमंपतीनां दूतानां च कुर्यात् । केचित्स। मन्तमन्त्रिविवरिमिति पठिन्त । सामन्तमानस्य मन्त्रिमानेन सहान्तरे यत् तेन मानेनेति । यत्रद्वदुस्थपतिभिनीदृतमितमान्नाल्यत्वादिति ॥ ६॥

श्रय दैवज्ञभिषक्षुरोहितानां वास्तुप्रमाणमाह । चत्वारिंगद्धीना चतुश्चतुर्भिस्तु पञ्च यावदिति । षड्भागयुता दैर्घ्यं दैवज्ञपुरोधसार्भिषजः ॥ १०॥

सामन्तर्मान्त्रविवरम्-इति पाठान्तरम् ।

श्रथ दैवज्ञभिषक्पुरेशिहतानां च। दैवज्ञः सांवत्सरिकः। भिष्णवेदाः। पुरेशिहतः पुरेश्याः। एषां चत्वारिंशञ्चतुष्टवतुर्भिर्द्धांना गृष्टपञ्चकस्य विस्तारः। तद्यथा। प्रथमगृष्टस्य विस्तारश्चत्वारिंशत्। द्वितीयस्य षट्चिंशत्। तृतीयस्य द्वाचिंशत्। चतुर्थस्याष्ट्राविंशतिः। पञ्चमस्य चतुर्विंशतिः। सैव चत्वारिंशत् षड्भागयुता दैध्ये कायम्। प्रत्येकस्य गृष्टस्य ये। विस्तारः स एव स्वषड्भागाधिको दैध्ये भवति॥ १०॥

्र ग्रहे।च्छायप्रमाणमेकणालस्य च दैर्घ्यमाह । वास्तुनि या विस्तारः स एव चाच्छ्रायनिश्चयः शुभदः । शालैकेषु गृष्टेष्वपि विस्ताराद्द्विगुणितं दैर्घ्यम् ॥ ११ ॥

वास्तुनि गृहे ये। विस्तार उत्तः स ग्वेच्छायनिश्चय ग्रेशस्यप्र-माणं शुभद इति । यथा नृपस्य प्रथमगृहमृष्टाधिकं हस्तशतं विस्तारादु-सम्। तथाष्ट्राधिकं हस्तशतमेवोस्क्रितं कार्यमिति । एकशालगृहेषु च विस्ता-राद्द्विगुणं दैध्ये कार्यमिति ॥ १९ ॥

तया च काश्यपः।

चतुः शालगृहेष्वेवमुच्छाये। व्याससीम्मतः । विस्तारं द्विगुणं दैष्यंमेकशालयुतस्य च ॥ श्रय ब्राह्मणादिवर्णचतुष्टस्य गृहप्रमाणमाह । चातुर्वर्णयव्यासा द्वात्रिंशत् सा चतुश्चतुर्हीना । श्राषाडशादिति परं न्यूनतरमतीवहीनानाम् ॥ १२ ॥ सदशांशं विप्राणां चत्रस्याष्टांशसंयुतं दैर्ध्यम् । षड्भागयुतं वैश्यस्य भवति शूद्रस्य पादयुतम् ॥ १३ ॥

चातुर्वेग्यं इति । चतुर्वेग्यानां भावश्चातुर्वेग्यंम् । चत्वारा वर्गाः । ब्राह्मणचित्रयेग्यं ब्राह्मणादिके व्यामा विस्तारा द्वाचित्रत्यवेश्यगूदाः । तिस्मंश्चातुर्वेग्यं ब्राह्मणादिके व्यामा विस्तारा द्वाचिग्यतमा चतुश्चतुर्हीना । श्रापेडशादिति । पेतदुक्तं भवति । द्वाचिग्रद्युः तुश्चतुर्भिहीना तावत्कार्या यावत् बाड्गणित । गतदुक्तं भवति । ब्राह्मणस्य प्रथमगृहव्यामा द्वाचिग्रदुस्ताः । श्रन्यानि चत्वारि चतुर्भिश्चतुर्भिहीनानि । चित्रम्य प्रथमगृहव्यामा इस्ता श्रष्टाविग्रतिः । श्रन्यानि चीणि चतुर्भिश्चतुर्भिहीन। विश्यस्य प्रथमगृहं चतुर्विग्रतिः । श्रन्ये द्वे चतुर्भिश्चतुर्भिहीने।

284

शूद्रस्य प्रधानं गृहं विंशतिहंस्ताः । ऋषरं षे।डशेति । ग्वं ब्राह्मगस्य पञ्च गृहाणि । चवियस्य चत्वारि । वैश्यस्य चीणि । शूद्रस्य द्वे । ऋतः परं निकृष्टं न्यूनतरमल्यतरमतीवहीनानां चाण्डालश्वपाकादीनां कार्यमिति ॥ ९२ ॥

विप्राणां ब्राह्मणानां व्यासे। यद्विस्तारमानमुत्तं तदेव सदणांशं स्वद-षभागयुतं दैध्यं कार्यम् । पञ्चस्विष गृहेषु । सवं चित्रप्याष्टांशयुत्रमष्टभा-गाधिकम् । वैश्यस्य स्वषङ्कागयुत्तम् । शूद्रस्य पादयुतं चतुर्भागाधिकमिन् त्यर्थः ॥ १३ ॥

तथा च किरणाख्ये तन्त्रे ।

हस्तद्वाचिंगता युक्ता विस्तारः स्याद्द्विचालये ।
विस्तारं सदणांगं तु दैध्ये तस्य प्रकल्पयेत् ॥
चयाणां चिंचयादानां मानं यत्पूर्वचादितम् ।
तच्तुर्भः करैस्ताच्ये हासयेदनुपूर्वशः ॥

गणामष्टांशषड्भागणाददैध्ये क्रमाद्वेत्न-इति ।

श्रय केश्यरित्मवनयाः प्रमाणं राजपुरुषाणां च गृहप्रमाणान्याहः । नृपसेनापतिगृहयारन्तरमानेन केश्यरित्मवने । सेनापतिचातुर्वगर्यविवरता राजपुरुषाणाम् ॥ १४ ॥

नृषस्य गृहमानस्य प्रागुत्तस्य सेनापितगृहमानेन प्रागुत्तेनैव सह यदन्तरं तेन मानेन कोशभवनं च कार्यम् । कोशभवनं गड्जः । रितभवनं कोडागृहम् । जनयोस्तुल्यं प्रमाणम् । सेनापतेश्चातुर्वर्णस्य च यद्विवरमन्तरं तेन मानेन राजपुरुषाणां कार्यम् । जच यदा ब्राह्मणा राजपुरुषे। भवति तदा ब्राह्मणवास्तुमानं सेनापितवास्तुमानादणस्य यदविष्यते तेन मानेन गृहपञ्चकं कार्यम् । एवं चित्रयदीनां विज्ञेयम् । किन्तु सेनापितगृहस्य द्विती-यस्य चित्रयवास्तुमानेन सहान्तरं कृत्वा शेषं चित्रयराजपुरुषस्य प्रधानगृहम् । एवं तृतीयस्य द्वितीयेन चतुर्थस्य तृतीयेन पञ्चमस्य चतुर्थनेति । एवं तृतीयन सेनापितगृहेण सहान्तरं वैश्यस्य प्रधानगृहं चतुर्थेन गूद्रस्येति । १४ ॥

श्रय पारशवादीनां वास्तुप्रमाणं हीनाधिकस्य वास्तुनश्वाशुभत्वमाष्ठ । अय पारशवादीनां स्वमानसंयागदलसमं भवनम् । हीनाधिकं स्वमानादशुभकरं वास्तु सर्वेषाम् ॥ १५॥ श्रधानन्तरं ये ब्राह्मणेन श्रूद्रायां जाताः पारश्वाः। एवं वैश्यायां जाताः भूर्यंक्याद्याः। एवं वैश्यायां जाताः भूर्यंविस्तः। एतेषां पारश्वादीनां स्वमानसं-योगदलसमं भवनं कार्यम् । स्वमानस्यात्मीयमानस्य द्वयोरेव मातापिषोः सं-योगादिक्यं कृत्वा तस्य दलमधे ततुल्यं पारश्वादेभेवनं गृहं कार्यम् । एतदुत्तं भवति। ब्राह्मणस्य यन्मानं यञ्च श्रूद्रस्य तयारैक्यं कृत्वा श्रधींकार्यम् । तन्मान पारश्वगृहस्य । वैश्यायाः चिष्यायाः पुत्ताणामेवमपि । सर्वेषां नृपादीनां पारश्वान्तानां स्वमानादात्मीयमानाद्वीनमधिकं वास्तु न शुभकरिमति॥ १५॥

श्रय पश्वाश्रमिणां धान्यायुधविहूरितगृहाणां च परमतेने।च्छ्राय-प्रमाणं चाह ।

पत्रवाष्ट्रमिणाममितं धान्यायुधवङ्किरतिगृहाणां च । नेच्छन्ति शास्त्रकारा हस्तशतादुच्छितं प्रतः॥ १६॥

पशूनां चतुष्पदानाम् । श्राश्रमिणां च प्रवाजकानाममितमपरिमितं यथेष्टुप्रमाणं गृहस्य । तथा धान्यगृहस्य धान्यानि यच स्थाप्यन्ते । श्रायुधगृहस्यायुधानि यच स्थाप्यन्ते । विद्दगृहस्य चाग्निशालायाः । रितगृहस्य च क्रीडावेश्मनः । एषामितमपरिमितं प्रमाणम् । शास्त्रकारा वास्तुज्ञानिवदे हस्तशतात्परत उच्छितं नेच्छन्ति । हस्तशतादूध्वेमुच्छितं गृहं न कार्यम् । " वास्तुनि
यो विरस्तारः स एव चेाच्छायनिश्चयः शुभदः" इत्यस्यायमण्यादः ॥ १६॥

तथा च गर्गः।

शतहस्तोच्छितं काये चतुःशालगृहं बुधैः । ऋषि तत्त्वेकशालं तु शुभदं तत्प्रक्षीर्तितम् ॥

श्रथ बेनापतिनृपद्वारेण सर्ववास्तूनां शालाऽलिन्द्याः प्रमाणमाहः। सेनापतिनृपतीनां सप्ततिसहिते द्विधाकृते व्यासे। शाला चतुर्दशहूते पञ्चत्रिंशङ्कतेऽलिन्दः॥ १०॥

सेनापतेर्नृपतेवीस्तुनि व्यासस्य वा चातुर्विर्ग्यविर्वार्जतस्यान्यस्य वा यस्य कस्यचित्स्मातिसहितस्य स्मात्या युक्तस्य तथाभूतस्य द्विधाकृतस्य

मनुस्सता तु वात्याद्वाङ्मणाद्वाङ्मणयां जाता भूर्जनगटक इति कथ्यते ।

२ श्रास्प्रैवाध्यायस्य १९ असेकाः ।

& HO

द्विष्ठस्येकच चतुर्दशिमभागमण्हृत्य यह्नभ्यते हस्ता श्रङ्गलानि च तेन
प्रमाणेन शाला कार्या । शालाशब्देन गृहाभ्यन्तरमुच्यते । श्रन्यच पञ्चिषंश्रता भागे हृते यह्नभ्यते हस्तादिकं तेन प्रमाणेनालिन्दः कार्यः ।
श्रिलिन्दशब्देन शालाभिनेबीह्या या गर्मानका जालकाषृताङ्गणसम्मुखा
क्रियते सा च्रेयेति । पूर्वमुक्तमुन्तममष्ठाभ्यिकं हस्तशतमित्यादि चेषप्रमाणं
तच चार्यं निर्माणविधिरिति ॥ १० ॥

श्रय चातुर्वर्ग्यस्य शालालिन्द्रयाः प्रमाणमाह । हस्तद्वात्रिंशादिषु चतुश्चतुस्त्रितिकत्रिकाः शालाः । सप्तदशन्तितयतिथित्रयोदशकृताङ्गुलाभ्यधिकाः ॥ १८ ॥ त्रित्रिद्विद्विसमाः चयक्रिशमदङ्गुलानि चैतेषाम् । व्येका विंशतिरष्टै। विंशतिरष्टादश त्रितयम् ॥ १९ ॥

हस्तद्वाचिंशादिषु । द्वाचिंशदादी ब्राह्मणादीनां वर्णानामित्यथे: । तेषां चतुक्चतुस्त्रिचिकचिका हस्ताः शालाः कार्याः । किंभूताक्च ते हस्ताः सप्रदश-चित्रयतिथिचयोदशकृताङ्गुलाभ्यधिका इति । तदाथा । चातुर्वर्यस्य प्रयमगृहे प्रधाने शाला चतुर्हस्ता सप्रदशाङ्गुलाभ्यधिका कार्या । द्विताये चतुर्ह-स्ताङ्गुलिन्येनाधिका । तृतीये चिहस्ता तिथिभिः पञ्चदशिभरङ्गुलेर्थका । चतुर्थे चिहस्ता चयोदशिभरङ्गुलेरिधका । पञ्चमे चिहस्ता कृतेश्च-तृभिरङ्गुलेरिधका । चतुर्थे चिहस्ता चयोदशिभरङ्गुलेरिधका । पञ्चमे चिहस्ता कृतेश्च-तृभिरङ्गुलेरिधका कार्येति । यवं यद्गृहं ब्राह्मणस्य द्वितीयं तत् चित्रयस्य प्रधानम् । यद्गेश्यस्य द्वितीयं तद्वेश्यस्य प्रधानम् । यद्गेश्यस्य द्वितीयं तच्छूद्रस्य प्रधानम् । यद्गेश्यस्य द्वितीयं तच्छूद्रस्य प्रधानम् । श्रवेनेव प्रकारेण शालाप्रमाणं सिद्यम् ॥ १८ ॥

विविद्विद्विद्वसमा इति । चादयश्व हस्ता व्येकविशित्प्रमृतिभिरक्षुलेथुंक्ताश्वातुर्वययंवास्तुष्विलन्दप्रमाणमनुक्तमि चायते । तदाया । ब्राह्मणस्य प्रथमगृहे अलिन्दप्रमाणं हस्तिवतयमेकानविशत्यकुलैरिधकम् ।
व्येका विशितः । विगत एका विश्वतेः । द्वितीये हस्तिकमपृशिभरकुलैरिधकम् । तृतीये हस्तद्वयं विशत्यकुलैरिधकम् । चतुर्थे हस्तिद्वतयमपृदिशभिरकुलैरिधकम् । पञ्चमे हस्तिद्वतयं विभिरकुलैरिधकम् । एवमेतेषां

व्यतिक्रमादश्वनानि चैतेषाम्-इति पाठान्तरम् ।

हस्तानां चयक्रमाद्गृहक्रमेथीतान्यङ्गुलान्यधिकानि कार्याणि । श्रव केचित् पर्ठान्त व्यतिक्रमादङ्गुलानि चैतेषामिति । श्रन्ये एवं व्याचचते । यथा एतान्यङ्गुलानि चया हानिरेषां हस्तानां कार्यः । एतद्वृद्धस्यपतिभिनेङ्गी-कृतम् । श्रव यथा सेनापतिचातुर्वर्ण्यविवरता राजपुरुषाणामिति तच्छाला-लिन्दयारिष कार्यमिति ॥ १६ ॥

श्रथ बीधिकाप्रमाणं तदुण्लिक्तानां च वास्तूनां नामान्याह । श्रालात्रिभागतुल्या कर्त्तव्या वीधिका बहिर्भवनात् । यद्यग्रता भवति सा साम्णीषं नाम तद्वास्तु ॥ २० ॥ सायाश्रयमिति पश्चात् सावष्टमं तु पाश्वंसंस्थितया । सुस्थितमिति च समन्ताच्छास्त्रज्ञैः पूजिताः सर्वाः ॥ २९ ॥

शालांचिभागतुल्येति । शालाया यत् प्रमाणमुत्तं तिन्नभागतुल्या वी-थिका स्थला^१ भवनात् चेचाद्वहिबोह्यतः कर्तव्या विधेया सा च वीथिका यदि गेहस्याग्रतः प्राभागे भवति तदा तद्वास्तु सीष्णीषं नाम ॥ २०॥

श्रय पश्चाद्भवति पश्चिमभागे चेत्रस्य तदा तद्वास्तु साया-श्रयं नाम । श्रय पाश्वयादेचियते।तरयोः स्थिता भवति प्राक् वा पश्चाच्च वा तदा सावष्टमभं नाम तद्वास्तु । श्रय समन्ताच्चतस्रष्ट्रपि दिचु भवति तदा तद्वास्तु सुस्थितं नाम । यताः सर्वाः शास्त्रचैत्रीस्तुलचयविद्धिः पूजिताः प्रशंसिता इति ॥ २९॥

तथा च किरगाख्ये तन्ते।

यः शालायास्तृतीयांशस्तेन कार्या तु वीधिका । यदायता भवेद्वीथी साम्यीषं नाम तद्गृहम् ॥ पश्चात्सायाययं नाम सावष्टम्भं तु पार्श्वयोः । समन्तादादि जाता सा तदा सुस्थितमुच्यते ॥ अथ समस्तवास्तुनि भूमिकाप्रमाग्रमाह ।

विस्तारषाडशांशः संचतुर्हस्तो भवेद्गृहोच्छ्रायः। द्वादशभागेनाना भूमै। भूमै। समस्तानाम्॥ २२॥

९ इयं कतिमेति स्यवेत्युच्यते न तुस्यवी।

वास्तुनि ये। विस्तार उत्तस्तस्य यः षे। डणभागः सचतुर्हस्तः चतुः हंस्ताधिको गृहस्योच्छाये। भवति । अधस्तनभूमिकायामुच्छाय श्रीच्यं भवित्येथः । यथा नृपगृहस्याष्ट्राधिकं हस्तणतं पृष्युत्वमतः षे। डणांशो हस्ताः षट् अङ्गुलान्यष्टादय एव चतुर्हस्ताधिका हस्ता दण एतदधस्तनभूमिकाप्रमाणम् । एवमन्यचापि च्चेयम् । तदुपरि या भूमिका सा तद्द्वादणभागोना कार्या । प्रथमभूमिकाप्रमाणातद्द्वादणभागमपास्य यद्भवति तेन प्रमाणेनेत्यर्थः । एवमेतस्या अप्युपरि या भूमिका सा तद्द्वादणभागोना कर्या । एवं समस्तानां सर्वासां भूमिकानां द्वादणभागेनानं प्रमाणमुपर्युपरि कार्यः । स्त्रः ॥ २२ ॥

श्रय भितिप्रमाणज्ञानं पक्षेष्टकाटारुकृतानां च विशेषमाह । व्यासात् षाडशभागः सर्वेषां सद्भनां भवति भित्तिः । पक्षेष्टकाकृतानां दारुकृतानां तु न विकल्पः ॥ २३ ॥

सर्वेषां नृपाद्यानां पारश्वान्तानां सद्भनां गृहाणां व्यासाद्विस्ताराद्यः बेडिशभागः बेडिशांशः स भितिप्रमाणं भवति । यथा नृपगृहस्य व्यासस्या-ष्टाधिकशतस्य बेडिशभागः बहुस्ता ऋष्टादशाङ्गुलानि स्तद्वितिप्रमाणम् । स्वमन्येषामपि चेयम् ॥

तथा च गर्गः।

विस्तारबाडशांशेन गृहभित्तं प्रकल्पयेत् । होनाधिका न कर्तव्या गृहभर्तुने शोभना ॥

यतिद्वित्तिप्रमाणं तत्पक्षेष्टकाकृतानां वास्तूनाम् । अन्येषां दारुकृतानां तु वास्तूनां न विकल्पः । नेयं विकल्पना । तेषां यथेच्छं कार्यम् । न केवलं मित्तिप्रमाणं यावत् पृथुत्वदैर्घ्यत्वोच्छायाश्च यथाऽभिमताः कार्या इति ॥ २३॥

तथा च किरगाख्ये तन्त्रे ।

पक्षेष्टानामयं व्यासा दास्त्जानां यथेच्छ्या। द्विजादोव गृहं कार्यं तत् स्याच्छुभ्रं स्वदिग्गतम् ॥ नवषयादशाद्येश्च करैक्चात्वा प्रकल्पयेत्। त्रथ नृपबलेशद्वारेण चातुर्वर्ण्यविवर्जितानां सर्वेषां वास्तूनां द्वारप्र-माणज्ञानमाह ।

एकादश्रभागयुतः ससप्तिर्नृपवलेशयोर्व्यासः। उच्छायोऽङ्गुलतुल्यो द्वारस्यार्धेन विष्कम्भः॥ २४॥

त्रव नृपवलेशग्रहणमुपलचणार्थम् । नृपो राजा । वलेशः सेनापतिः । नृपवलेशग्रेशरन्यस्य वा यस्य कस्यचिच्चातुर्वर्ण्यविवर्जितस्य या व्यासा गृहिवस्तारः स एकादशभागयुतः स्वकीयेनैकादशभागेन युक्तः सस्मतिः समन्त्या सहितः कार्यः । एवं कृते यद्भवति तावन्त्यङ्गुलानि द्वारस्योच्छायः । श्रीच्यमित्यर्थः । यथा नृपव्यासे। ष्टाधिकं हस्तशतमस्यैकादशभागे। धीर्चिकादृश । तत्सहितमष्टाधिकं शतं तच्च समत्यधिकं श्रृष्टाशित्यधिकं शतम् । एतावन्त्यङ्गुलानि द्वारोच्छायः । यत उक्तमुच्छाये। ङ्गुलतुल्यो द्वारस्य । एवमन्येषामि च्रुयम् ॥

त्रर्धेन विष्कम्भ इति ।

श्रस्मादुच्छायादर्धेन विष्कम्भो विस्तारः कार्यः । यथा नृपगृहद्वा-रस्य नवनवत्यङ्गुलानि विस्तारः । एवमन्येषामपि च्चेयस् ॥ २४ ॥

अथ चातुर्वर्ग्यस्य द्वारप्रमागमाह ।

विप्रादीनां व्यासात् पञ्चांशाऽष्टादशाङ्गुलसमेतः । साष्टांशा विष्कम्भो द्वारस्य त्रिगुण उच्छायः ॥ २५ ॥

विप्रादीनां ब्राह्मणादीनां वर्णानां ब्राह्मणचिवयवेश्यणूद्राणां व्यासाद्विस्तारादाः पञ्चांशः पञ्चमे। भागः स चाष्टादशभिरङ्गलैरिधकः कार्यः। ततः
पुनरस्य योऽष्टांशस्तेन युतं कृत्वा यद्भवति तावन्त्यङ्गुलानि द्वारस्य
विष्कम्भो विस्तारः कार्यः। यथा। ब्राह्मणव्यासा द्वाचिंशत्। अस्य पञ्चांशः
बहुस्ताः। गते अङ्गुलत्वेन परिकल्याः। अष्टादशङ्गलसमेतश्चतुर्विशतः।
पुनरस्या अष्टांशेनाङ्गुलचितयेन युता स्माविंशतिरेतद्विष्कम्भप्रमाणम्। विष्कस्माविगुणादुष्द्वाय इति॥ २५॥

श्रय शाखे।दुम्बराणां बाहुल्यं पृथुत्वं च स्तम्भस्यागमूलयाः प्रमाणमाह । उच्छायहस्तसङ्ख्यापरिमाणान्यङ्गुलानि बाहुल्यम् । श्राखाद्वयेऽपि कार्यं सार्धं तत् स्यादुदुम्बरयोः ॥ २६॥ उच्छायात् सप्तगुणादशीतिभागः पृथुत्वमेतेषाम् । नवगुणितेऽशीत्यंशः स्तम्भस्य दशांश्रहीनाऽग्रे ॥ २० ॥

द्वारोक्द्रायस्य यावती हस्तमङ्क्षा तावन्यङ्गलानि बाहुल्यं घनत्वं शाखाद्वयेऽपि कार्यम् । शाखा द्वारिका । ऋषिणब्दः सम्भावनायाम् । बहुष्य-प्येवमेवेति । यथा नृपगृहद्वारस्योक्द्रायोऽङ्गुलानामष्टाशीत्यधिकं शतम् । स्रता ऋषीधिकेनाष्ट्री भवन्ति । एतावन्त्यङ्गुलानि शाखाद्वये बाहु-ल्यम् । एवमन्यनापि ॥

षाधै तत्स्यादुदुम्बरयारिति । तच्छाखाबाहुल्यं षाधै पार्धक्मुदुम्बर् रयाः प्रमागं स्याद्भवेत् । यथाऽच नृषगृहे सार्धकं शाखाबाहुल्यं द्वादशाङ्गुला-न्येवमन्यच । उदुम्बरा शाखयाहपर्यधःस्थिते काष्ठे देहलीनिटालाख्ये ॥ २६॥

उच्छायात्समृगुगादिति । द्वारस्य य उच्छायस्तस्मात्समृगुगाद्योऽशी-तिभागोऽशीत्यंशस्तन्त्वयं पृष्ठुत्वं विस्तृतत्वमेतेषां शाखादुम्बराख्ये कार्ये यथा नृषद्वारोच्छायोऽष्ट्राशीत्यधिकमङ्गुलशतमस्मात्समृगुगादशीतिभागः बाडश सार्थाङ्गलानि । एतत्सर्वेषां पृष्ठुत्वम् । एवमन्यचापि ॥

नवगुणित इति ।

स्तम्भोच्छाये नवगुणिते नवाहते योऽश्वीत्यंशोऽशीतितमे। भागस्तत्प्रमाणं स्तम्भस्य मूले पृथुत्वं तदेव स्वदशंशानमये पृथुत्वं स्तम्भस्य । यथा
नृषगृहेऽधस्तनभूमिकाप्रमाणे दश हस्ता अष्टादशाङ्गुलानि । एतदेव स्तम्भस्योच्यम् । अस्मान्नवगुणितादशीत्यंशः । अष्टावंशत्यङ्गुलानि । एतन्मूले पृथुत्वम् ।
तदेव स्वदशंशानमये पृथुत्वम् । अतस्तिगुणः परिधिः । एतदुदाहरणमानेणः
प्रदर्शनम् । अन्यधा स्तम्भं विभव्य नवथा वहनं भागे इत्यनया परिभाष्या यो मध्यभागः समचतुरस्रादिकस्तस्येष विभागे। ज्ञेय इति ॥ २०॥

श्रय स्तम्भादीनां नामाह ।

समचतुरस्रो रुचका वज्रोऽष्टासिर्द्विवज्रका द्विगुणः। द्वात्रिंशता तु मध्ये प्रलीनका वृत्त इति वृत्तः॥ २८॥

स्तम्भो मध्ये मध्यभागे समचतुरस्रः । समाभिस्तुल्याभिश्वतस्रभिर-ब्रिभियुक्तः स हचकनामा । यस्य मध्ये समा त्रष्टास्रिः स वजनामा ।

९ श्वस्येवाध्यायस्य २६ घलाकः।

यस्य मध्ये द्विगुणः समाभिः षोडशभिरस्रिभिर्युक्तः स द्विवज्ञनामा। श्रष्टास्य पित्रया द्विगुणः। यश्व मध्ये असीणां द्वाशिंशता युक्तः स प्रलीनकनामा। यश्व मध्ये वृतः परिवर्तुलः स वृत्तसञ्जः। एते पञ्च स्तम्भाः। सर्व एव प्रशस्त-फलाः। अतोऽन्ये नेष्टा इत्यथे।द्विज्ञेयाः। अव मध्ययहणं किमये कृतमुभयतः स्तम्भं विभन्य नवधेत्यनेनाधकध्वंभागये। रचना भविष्यतीति॥ २८॥

तथा च किरगाख्ये तन्ते।

वेदाम्रो स्वकः स्तम्भो वज्रोष्ट्राम्रियुते। मतः । द्विवज्ञः बोडशाम्नः स्यात् द्विगुणाम्नः प्रलीनकः ॥ समन्तवृत्तो वृत्ताख्यः स्तम्भः प्रात्तो द्विजातमैः । श्रथ स्तम्भस्याधरे।ध्वभागये। रचनाप्रदर्शनार्थमाह ।

स्तम्भं विभज्य नवधा वह्नं भागा घटाऽस्य भागाऽन्यः । पद्मं तथात्तराष्ठं कुर्याद्वागेन भागेन ॥ २९ ॥

स्तम्भं स्तम्भग्रमाणं नवधा नविभिभागिर्विभक्य पृष्टकपृथाग्वभागे विभक्तं कृत्वा तव सर्वाधोभागे बहुनं कार्यम् । उह्यते धार्यते भूमी येन स्तम्भभागेन तद्वहनम्। ऋस्य भागस्योपर्यन्यो ये। द्वितीया भागः स घटस्तता-ऽन्यः पद्वं कमलं पद्वाकारमेव कार्यम्। तथा तेनैव प्रकारेण पद्वस्योपरि या नवमा भागः स उत्तरोष्ठः कार्यः । उत्तरोष्ठाे यव शोभायं हृपकविशेषाः क्रियन्ते । एवं पद्वं भागेनातरोष्ठं च भागेन कार्यम् । केचिदुत्तरोष्ठमष्टमभागे नवमे कमलिमती- च्छन्ति । एतदुक्तं भवति । नवधा विभक्ते स्तम्भेऽधरोध्वंभागचतुष्केऽधा हिरएयादीनि कार्याणि शेषं भागपञ्चकं समचतुरस्रादिकं कार्यम् ॥ २६ ॥

तथा च किरणाख्ये तन्त्रे।

विभन्य नवधा स्तम्भं कुर्यादुद्वहनं घटम् । कमलं चेातरेष्ठं तु भागे भागे प्रकल्पयेत्-इति ॥

अथ भारतुलातुलापतुलानां च प्रमाग्रमाह ।

स्तम्भसमं बाहुल्यं भारतुलानामुपर्युपर्यासाम् । भवति तुलापतुलानामूनं पादेन पादेन ॥ ३०॥

भारं ते।लयन्तीति भारतुलाः । स्तम्भस्योपरि यत्तियंक् कृत्वा काष्ठं दीयते तद्वारतुलासञ्जम् । प्रासादादिषु स्तम्भानां बहुत्वाद्वारतुला इति बहुवचनिर्देशः कृतः। भारतुलाया उपरि यदन्यत् काष्ठं दीयते तन्तृलीपतु-लामञ्जम्। भारतुलानां स्तम्भममं स्तम्भप्रमितं बाहुल्यं घनत्वं कार्यम्। यथा। नृपगृहे स्तम्भस्य पृथुत्वमृष्टाविशत्यङ्गुलानि तदेव भारतुलानाम्। एवमन्यच। त्रामां भारतुलानामुपर्युपरि यास्तुलोपतुलास्तामां ताभ्यः मका-शात् पादानं बाहुल्यं कार्यम्। यथा। नृपगृहे एकविशत्यङ्गुलम्। श्रन्यच पादेन चतुभागेनानं कार्यम्। वीष्माकरणात्केचिञ्चतम् इति वर्थयन्ति। भारतुला उपतुला तुलोपतुला चेति। त्रामां भारतुलातः पादेन पादेनानं बाहुल्यं कार्यम्। ताश्चोपर्युपरि दीयन्ते इति॥ ३०॥

त्रव वास्तुकरणे पञ्च चतुः शालगृह्यणि भवन्ति सर्वताभद्रनन्द्यावर्तन-वर्धमानस्वस्तिकस्वकाख्यानि ।

तनादावेव सर्वताभद्रस्य लचगमाह ।

अप्रतिषिद्धालिन्दं समन्तता वास्तु सर्वताभद्रम् । नृपविबुधसमूहानां कार्यं द्वारैश्चतुर्भिरिष ॥ ३१॥

यस्मिन् वास्तुन्यलिन्दानां गमनिकानां प्रतिषेधा विच्छितिनीस्ति समन्ततः स्वीसु दिन् । तद्वास्तु स्वेताभद्रसञ्चम् । तच्च नृपाणां राचां विबुध-समूहानां देववृन्दानां कायं विधेयम् । चतुर्भिद्वीरैक्पलिवतं चतस्रव्यपि दिनु तच द्वाराणि कार्याणि इत्यर्थः ॥ ३९ ॥

तथा च गर्गः।

श्रिलन्दानां व्यवच्छेदे। नास्ति यच समन्ततः । तद्वास्तु सर्वताभद्रं चतुर्द्वारसमायुतम् ॥ श्रिष्ठ नन्द्यावर्तस्य लचगमाह ।

नन्दावर्त्तमिलन्दैः शालाकुद्धात् प्रदित्तणान्तगतैः । द्वारं पश्चिममस्मिन् विद्वाय शेषाणि कार्याणि ॥ ३२॥

शालाकुड्यात् शालाभितेरारभ्य दिचणान्तगतैरिलन्दैर्नन्यावर्तनाम वास्तु । प्रादिचण्येनान्तं ये गता ऋलिन्दास्तेरुपलिचते: । चतस्रव्विण शालासु शालाप्रदिचणान्तगतास्तवालिन्दा भवन्ति । ऋस्मिन्नन्द्यावितिन पश्चिमद्वारं विद्वाय त्यक्का शेषाण्यन्यानि चौणि द्वाराणि पूर्वदिच्योत्तराणि कार्याणि ॥ ३२ ॥ तथा च गर्गः।

प्रदिच्यां गतेः सर्वैः शालाभिनेरलिन्दकैः । विना परेण द्वारेण नन्दावर्नमिति स्मृतम् ॥

श्रय वर्धमानस्य लद्यगमाह ।

द्वारालिन्दोऽन्तगतः प्रदित्तिणोऽन्यः शुभस्ततश्चान्यः। तस्मिश्च वर्धमाने द्वारं तु न दित्तणं कार्यम्॥ ३३॥

प्रधानवास्तुना यद्द्वारं तच योऽलिन्दः स द्वारालिन्दः । स चान्तगतः कार्यः । दिवाणातरशालासंलग्न इत्यर्थः । अन्यो द्वितीयोऽलिन्दः प्रदिचिणः प्रादिचिण्येन गतः स च शुभः शाभनः । ततश्चान्यस्तस्मात्प्रदिचिणादन्तर्गत एव । एवंविधैरिलिन्दैरुपलिचते। वर्धमानः । तिस्मन् वर्धमाने दिच्णं द्वारं न कार्यम् । अन्यानि चीणि पूर्वपश्चिमातराणि कार्याणि ॥ ३३ ॥

तथा च गर्गः।

द्वारालिन्दोऽन्तगस्तेषां ये चया दिचणां गताः । विद्याय दिचणं द्वारं वर्धमानमिति स्पृतम् ॥

श्रथ स्वस्तिकलचगमाह।

अपरे। उन्तर्गते। जिन्दः प्रागन्तर्गते। तदुत्यिते। चान्यी। तदविधिविधृतश्चान्यः प्रारद्वारं स्वस्तिके शुभदम्॥ ३४॥

स्वस्तिकं अपरः पश्चिमोऽलिन्दोऽन्तगतः कार्ये। दिचियोत्तरशालासं-लग्नः । अन्यो तु दिचियोत्तरा द्वाविलन्दे। तदुत्यिता तस्मात्पश्चिमादिल-न्दादुत्पन्नो प्राक्पूर्वस्यां दिशि अन्तगता शालासंलग्ना कार्या । अन्यश्चतुर्थः पूर्वोऽलिन्दस्तदविधिविधृतस्तयारवधा मध्ये विधृतः स्थित इत्यर्थः । एवं स्वस्तिकं प्राग्द्वारं शुभदं पूर्वस्यां दिशि द्वारं तस्मिन् कार्ये नान्यश्व क्वाचिदिति ॥ ३४ ॥

तथा च गर्ग: ।

पश्चिमाऽन्तगताऽलिन्दः प्रागन्तौ द्वा तदुत्थिता। अन्यस्तनमध्यविधृतः प्राग्द्वारं स्वस्तिकं गुभम्॥ अय सचकलवग्रमाह ।

प्राक्पित्रचमावलिन्दावन्तगता तदविधस्थिता शेषा। रुचके द्वारं न शुभदमुत्तरताऽन्यानि शस्तानि॥ ३५॥

सचके प्राक्यश्चिमी पूर्वापरे। द्वाविनन्दावन्तगती शेषी तथारवधी। मध्ये स्थिते। तत्संलग्नावित्यर्थ: । एवं स्वके द्वारमुत्तरं न शुभदम् । अन्यानि श्वीणि पूर्वदिचिणपश्चिमानि शस्तानीति ॥ ३५ ॥

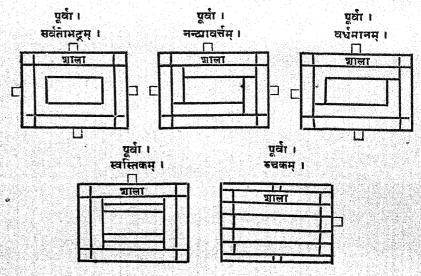
तथा च गर्गे: ।

प्राक्पश्चिमार्वालन्दे। यावन्तगै। तद्भवे। परे। । साम्यं द्वारं विना यत्स्यादुचकाष्यं तु तत्स्यृतम्

श्रय तेषां पञ्चानां चतुःशालानां फलान्याह । श्रेष्ठं नन्द्यावत्तं सर्वेषां वर्धमानसञ्ज्ञं च । स्वस्तिकरुचके मध्ये शेषं शुभदं नृपादीनाम् ॥ ३६ ॥

सर्वेषां वर्णानां नन्दावते चतुःशालं श्रेष्ठं प्रशस्तम् । वर्धमानसङ्गं वर्धमानाख्यं च । चशब्दाच्क्रेष्ठमेव । स्वस्तिकरुचके सर्वेषामेव मध्ये मध्य-फले। न शुभे नाप्यशुभे इत्यर्थः। शेषं सर्वताभद्रसङ्गं चतुःशालं नृपादीनां राज्ञां राजमन्त्रिणां राजाश्रितानां देवानां च शुभं नान्येषामिति ॥ ३६ ॥

श्रयैतानि विन्यासेन प्रदर्श्यन्ते ।

त्रियानामं हिरण्यनामसुचे चतुत्तीपच्यानां लचणमाह । उत्तरशालाहीनं हिरण्यनामं त्रिशालकं धन्यम् । प्राक्शालया वियुक्तं सुचेत्रं वृद्धिदं वास्तु ॥ ३० ॥ याम्याहीनं चुल्ली त्रिशालकं वित्तनाशकरमेतत् । पचन्नमपरया वर्जितं सुतध्वंत्रवैरकरम् ॥ ३८ ॥

उत्तरशालया यद्विहीनम् । ऋन्यामु तिसृषु दिचु शाला भवन्ति । केवलये।तरया रहितं तित्रशालकं हिरगयनाभाष्यम् । तच्च धन्यं प्रशस्तम् । यवं प्राक्शालया पूर्वशालया वियुक्तं रहितं तित्रशालं सुचैचं नाम वास्तु । तच्च वृद्धिं धनसुतादीनां ददाति ॥ ३० ॥

याम्याहीनं दिचाय्यां दिशि रहितं तत् चुत्नीसक्तं चिशालम् । एतम्व वित्तस्य धनस्य नाशकरं चयावहम् । ऋषरया पश्चिमशालया यद्विविवितं तत्पचयं पचयसक्तंम्। तच्च सुतध्वंसवैरकरम्। सुतानां पुत्तागां ध्वंसं विनाशं वैरं च करोति । एषां विन्यासः सुगमत्वाच्च प्रदर्शितः । यतश्चतुःशाला-कृतिरेवालिन्दविविता एकादिगृहीतेति ॥ ३८ ॥

तथा च किरणाख्ये तन्त्रे।

शस्तं हिरग्यनाभाख्यं हीनं चेातरशालया । सुनेचं पूर्वता हीनं शालया वृद्धिदं मतम् ॥ चुल्ली दिचाया हीनं धनाधैप्राणनाशनम् । यत् स्यादपरया हीनं पचछं तत् सुतान्तकृत् ॥

त्रय द्विशालानां सिद्धार्थयमसूर्यदग्डवाताख्यचुल्लीकाचानां लचगां सफलमाह ।

सिद्धार्थमपरयाम्ये यमसूर्यं पश्चिमात्तरे शाले। दग्डाख्यमुदकपूर्वे वाताख्यं प्राग्युता याम्या॥ ३९॥ पूर्वापरे तु शाले गृहचुद्धी दिख्योत्तरे काचम्। सिद्धार्थेऽथावाप्तिर्यमसूर्ये गृहपतेर्मृत्युः॥ ४०॥ दग्ड वधा दग्डाख्ये कलहाद्वेगः सदैव वाताख्ये।

९ दग्रडबधा-इति पाठान्तरम्।

वित्तविनाशक्ष्युल्ल्यां ज्ञातिविरोधः स्मृतः काचे॥ ४१॥

अपरयाम्ये पश्चिमदिचियो द्वे शाले यच भवतस्तद्द्विशालं सिद्धाः श्रेमञ्जम् । एवं पश्चिमातरे यच शाले तदामसूर्यम् । उदक्यूर्वे उत्तरपूर्वे यच द्वे शाले विद्येते तद्वग्डाख्यम् । प्राभ्युता याम्या पूर्वयुक्ता दिच्या यच भवति तद्वाताख्यं वातमञ्जम् ॥ ३६ ॥

पूर्वापरे पूर्वपश्चिमे यन द्वे याले विद्येते तद्गृहचुद्धी नाम द्वियालम् । यवं दिच्योलरथालं तत्काचं नाम द्वियालम् । यवं दियालानां फलान्याह । मिद्धार्थेऽथावाप्रिरिति । सिद्धार्थेभञ्जे द्वियालेऽथावाप्रिर्थनलिक्थिभविति स्वामिन्नः । यमसूर्ये तद्गृहपतेगृहनाथस्य मृत्युर्मर्गा भविति ॥ ४० ॥

दग्रहाख्ये दग्रहसञ्जे द्विशाले दग्रहवधः । दग्रहताहनेन वधी मरग्रम् । श्रयवा दग्रहस्वधध्य दग्रहवधाविति केचित्पठिन्त । दग्रहोऽधाय कर्षग्रम् । वधस्ताहनं ते। द्वावेव भवतः । वाताख्ये वातसञ्जे सदैव सर्वकालं कलहोद्वेगश्चितशोकः । चुल्ल्यां वितस्य धनस्य विनाशः । काचे चातिवि-रोधा वन्धिभः सह द्वेष इति स्मृतः ॥ ४९ ॥

तथा च किरणाख्ये तन्त्रे।

सिद्धार्थे तु भवेच्छुभं याम्यापरयुतं यदि । पश्चिमातरसंयुक्तं यमसूर्ये तु मृत्युदम् ॥ उदक्यूर्वयुतं यत् स्याद्वग्रहाच्यं दग्रहकारकम् । पूर्वयाम्ययुतं चेयं वातास्यं कलहप्रियम् ॥ पूर्वापरयुतं गेहं चुल्लीनामार्थनाशकृतु । दिचियोत्तरशालाक्यं काचसञ्जं विरोधकृत् ॥

श्रय विश्वकर्ममयकामादिभिरक्षेकस्मिन् वास्तुनि योऽर्था महता यन्यसन्दर्भेण चेक्तः स स्वाचार्येण गृहीतशास्त्रेण महायन्यभीरुणा समा-स्रोक्तिप्रियेणैकेकेनेवाऽऽपादकेनार्थे। निर्द्धिष्टः । तथा च हिरुस्यगर्भेण गृहाणां विश्वत्यिथकं शतमुक्तम् ।

तथा चाह ।

गृहाणां क्रमयोगेन चतुःषष्टिः समासतः। श्रनेकयोगभेदाच्च यतं विशोतारं स्मृतम्-इति॥ तथा च विश्वकर्मा।

एवं शतद्वयं पिग्रं षट्पञ्चाशच्च वेश्मनाम् । यथावत् कृत्यजः कृत्स्न उत्तशास्त्रेऽपि यन्नतः ॥

• श्राचार्येण चतुःशालिषशालद्विशालानि पञ्चदश गृहाणि श्रभिहितानि। विश्वक्रमादीनां चेक्तिभिरनुपन्यस्यमानाभिः स्पृष्टार्थे।भिधातुं न शक्यते। तद्युत्वयपन्यासे। वा क्रियते तदा हि विस्तरोक्तिः स्यात्। श्रातिविस्तरोक्तिश्च न गृह्यते।

तथा च चिकित्साशास्त्रे चरके पठाते । "परा^१धिकारेषु न विस्तरोक्तिः शस्तेति ने। नाच ततः प्रयत्न" इति । तस्मातात्पर्यार्थोऽभिधीयते ।

"वा⁸स्तुनि यो विस्तारः स एव चेच्छ्रायनिष्चयः गुभदः इत्युत्तमाचार्येण पुनः स एवाह "ने³च्छन्ति शास्त्रकारा हस्तशतादुच्छ्रितं परतः"।
स्त्रणाणामष्ट्रोत्तरशतं गृहविस्तारः । गृहविस्तारतुल्यश्च गृहोच्छ्रायः गुभदः ।
नेच्छन्ति शास्त्रकारा हस्तशतादुच्छ्रितं परतः इत्यनेन सह विक्थ्यते। श्रव केचिदविदितशास्त्रसद्वावा मन्यन्ते । यथा गृहविस्तारतुल्यो गृहोच्छ्रायो-ऽभिहिता यः स उत्सर्गः । नेच्छन्ति शास्त्रकारा हस्तशतादुच्छ्रितं परत इत्यपवादः । उत्सर्गश्चापवादेन बाध्यते इति । वयं त्वच ब्रूमः । विषयवि-भागेन कल्पना कृता तच नेात्सर्गा न चापवाद इति ।

श्राचार्य श्राह ।

वि⁸स्तारषे।डशांशः सचतुर्हेस्तो भवेद्गृहोच्छायः । द्वादशभागेनाना भूमी भूमी समस्तानाम् ॥ विप्रादीनां गृहेषु भूमिकामानामदं विश्वकर्मणाऽभिह्तिम् ।

चरके चिकित्सास्थानान्तर्गतपड्विंगतितमाध्याये नासारागचिकित्सामुपक्रम्य साचिपा-तिकपीनसिनदाने तदुपद्रवतया पराणवितनेत्रामया ऋषि जायन्ते तेषां च सल्ज्ञणं चिकित्सितं शालाक्यभाग एव सविस्तरम्भिष्टितमित्यन्तेषेचितमित्युक्तं चरकाचार्येः।

सर्वाणि रूपाणि तु सन्विपाते नेत्रामयाः प्रगणवितस्तु भैदात् । तेषामभिव्यक्तिरभिप्रदिष्टा ग्रानाक्यतन्त्रेषु चिकित्सितं च ॥ षराधिकारेषु न विस्तरोक्तिः शस्तेति तेनात्र न नः प्रयतः । श्रत्र द्वितीयश्लोकस्य द्वितीयपादे "तेनात्र न नः प्रयतः" इति पाठभैदः । २ अस्यैवाध्यायस्य १९ ग्रेनोः । ३ अस्यैवाध्यायस्य ९६ ग्रेनोः। ४ अस्यैवाध्यायस्य २३ श्र्नीः ।

श्रधेवतुष्कभूमिकं गृहं शूद्राणां कर्तव्यं विशामधेषञ्चकभूमिकम् । श्रधेषष्ठभूमिकं चित्राणां द्विजानामधेषप्रमभूमिकम् । श्रधीष्टमभूगमकं नृपाणां कर्तव्यम् ।

तथा च विश्वक्रमाऽऽह।

यजन्ते ^१राजसूयादोः क्रतुभिर्येऽवनीश्वराः । तलैरधाष्ट्रमैस्तेषां कारयेद्भवने।तमम् ॥ • तथाऽधंसप्रमैरेब विप्राणां कारयेद्गृहम् । प्रधंषष्ठेः चित्रयाणां वैश्यानामधंपञ्चमैः ॥ विभिः सार्थेश्व श्रद्राणां भवनं शुभदं स्मृतम्-इति ।

विश्वकर्मा मन्दबुद्धिप्रबाधनाथ पुनः स्पष्टतरं साधारणेन हस्तेन गृहोन्द्रायहस्तसङ्ख्यामाह ।

> ेसाधारणेन इस्तेन परं शूद्रस्य विश्वतिः ॥ चत्वारिंशञ्च वैश्यस्य षष्टिः स्यात्चिषयस्य तु । ब्राह्मणस्य तथाऽशीतिः शतं च नृपतेः स्मृतम् ॥ नातः परतरं नृणामूध्वेमानं विधीयते । गन्धवेसिद्धयवाणां धर्मतः समुदाहृतम् ॥

ेशाधारणेन हस्तेन हस्तगतं यत्ततेराणिकगणनया च्छेष्ठहस्तेनानु-मीयमानं सप्राणीतिहंस्ताः साद्धां भवन्ति "द्वादणभागेनाना भूमी भूमा-वित्यनेनापि न्यायेनाधाष्ट्रमभूमिका हस्ता द्विषष्टिः साधा भवन्ति । अधा-चेदं मन्यसे साधारणेन हस्तेन हस्तगताच्छायं च्छेष्ठहस्तमितेन हस्ताः सप्राणीतिः साधा भवन्ति नृपगृहस्योत्तमस्याष्ट्रातरणतिवस्तृतस्य द्वादग-भागेनाना भूमी भूमी समस्तानामित्यनेन न्यायेन हस्ता द्विषष्टिः साधा भवन्ति एककर्तृकस्येव यन्यस्याचापि भिन्नवाक्यता इति । अचाच्यते ।

९ स्तानि वचनानि वास्तुविश्वकर्मप्रकाशे उपसभ्यन्ते ।

२ अत्र न्यग्रहस्योत्तमस्याष्ट्रीत्तरश्चतिक्तृतस्य विस्तारषेष्ट्यांशः सचतुर्हस्तो भवेद्वृहोच्छायः। द्वादश्मग्रोनोनो भूमा भूमे समस्तानामित्यादिनाङ्कृतावयवय्ष्ट्योन प्रथमभूमिकाप्रमाग्राम् ९० हः ९८ श्रंः। द्विः भूः प्रः=१ हः २० श्रंः। तः भूः प्रः=१ हः ० श्रंः। चः भूः प्रः=६
हः ६ श्रंः। पः भूः पः=७ हः १३ श्रंः। षः भूः प्रः=६ हः २२ श्रंः। सः भूः पः=६ हः ६ श्रंः।
श्राद्धः भूः पः=५ हः ११ श्रंः। श्रत्र सप्तभूमिकाप्रमाणानां योग्रोस्मिन् १८ हः १५ श्रंः यदि
श्राद्धमभूमिकाप्रमाणार्द्धमिदं २ हः २१ श्रंः चिष्यते तदा एकषष्टिहंस्ताः सार्द्धा भवन्ति तेनोभयत्र
द्विषष्टिस्थाने एकषष्टिरिति पाठः सार्श्वरिति सुधीभिभंशं विचिन्त्यम्।

विश्वकर्मणात्तमगृहाणां हस्तद्वयं साधे पीठाःक्रायमुक्तम् । भूमिकान्तरे काग्रेडाःक्रायपांशुक्रस्तरवर्गिःङकादिभिः स्वहितमेव मानं भवति तस्मात्पुन-कृतदेशो नावायगम्यत इति। द्विविचतुःशालेषु गृहेषु भूमिकोःक्रायनियमा-ऽवगन्तव्यः । एकशालेषु व्यासतुल्यगृहेश्क्रायः शस्यते न द्विविचतुःशालेषु ।

तथा च शक्त स्राह् ।

यक्तशालं यथाकामं विस्तारं कारयेद्गृहम् । गृहमायामहीनं तत्त्वेकशालं प्रचचते ॥ गृहविस्तारमाधिक्यं प्राह्यात्सगास्तु गातमः ।

, श्राचार्येण त्वेक्षशाले गृहे व्यासतुल्य उच्छायाऽभिहितः। व्यासिद्वगुणस्वायामः। एकशालं विद्रादीनां न क्रियते द्विषिचतुः-शाला एव क्रियन्ते।

तथा च वृद्धगर्गः ।

श्रनाजीवकरं सर्वमेकशालमुदाहृतम् । श्रीष शाला तृगामयी कार्या तस्य शुभप्रदा ॥

आचार्यं याह ।

वा⁶स्तुनि यो विस्तार: स गव चेाच्छ्रायनिश्चय: गुभद: । गालैकेषु गृहेष्वपि" इत्यचापिशब्दश्चकारका द्रष्ट्रव्य: ।

विस्ताराद्द्विगुणितं च तेष्वेक्षणालेषु दैध्यं कर्तव्यम्। " विविश्वि-द्विद्विशमाः चयक्रमादङ्गुलानि चेतेषा "मित्यव मंदिह्यते क्रिमष्ट्रयवेनाङ्गुलेन चतुर्विशत्यङ्गुलैयों हस्तः स सम इति । विश्वकर्मणा विविधा हस्त उच्यते ।

यवा मध्यान्त्रिता श्रष्टावङ्गुलं च्येष्ट्रमुच्यते ॥ स्म मध्यमसङ्ख्यानामङ्गुलं षट् बनायसाम्—इति ॥

त्रवाष्ट्रयवाङ्गुलः प्रशयाख्यः । समयवाङ्गुलः साधारणः । षड्यवान् ङ्गुलः शमाख्य इति। अवे।च्यते। आचार्येण शब्दामिधानसामान्येनैव हस्तः शमाऽभिहितः । अन्यश्च विश्वकर्मणा चिविधस्याणि हस्तस्य प्रत्येकं सर्म प्रदर्शितम् । तवाप्यष्ट्रयवेनैवाङ्गुलेन ये। हस्तस्तेन गृहकर्माकम् ।

९ श्रास्येवाध्यायस्य १९ घलाः ।

श्राह च।

१ ग्रामखेटपुरादीनां विभागायामविस्तरान् । परिखाद्वाररध्याश्च स्तम्भान् प्रासादवेश्मनाम् ॥ तेषां निर्गममागे च सीमाचेचान्तराणि च । देशान्तरविभागांश्च वासापवनयास्तयाः ॥ अध्वनः परिमाणं च क्रोशगच्यृतियोजनैः । खातक्रकचराशींश्च प्रशयेन प्रमापयेत् ॥

षड्यवाङ्गलहस्तस्य कर्माग्याह ।

शयनाश्यनयानानि कर्मदर्गंडायुधं तथा ।.
वापीकूपप्रमागानि तथा नृगजवाजिनाम् ॥
इक्ष्यन्त्रारघट्टांश्च हलयूपयुगध्वजान् ।
श्रातायानि च नावश्च शिल्पिनां चाप्यपस्करान् ॥
पादुके च वृशीं छत्रं चर्मापकरगानि च ।
माचा शमेन हस्तेन नल्वदग्डांश्च मापयेत् ॥

इत्येतन्न यस्मादाचार्येण शब्दाभिधाने सामान्येनैव शमा हस्त इत्युक्तः । केचिच्छय इति पठन्ति चिचिद्विद्विद्विशया इति । एतत्यागुक्तं लक्षणं शयाख्यस्येति ।

"व्यामात्षे। सर्वेषां मद्भनां भवति भित्तः । पक्षेष्ठकाकृतानां दाम्कृतानां तु न विकल्पः "॥
इत्यच मर्वेशब्देनेदं ज्ञापयति यथा चतुर्वर्थादिमद्भनां चतुःशाः
लादिगृहाणां विस्तारात् षे। डशभागतुल्या पृथुला भित्तः पक्षेष्ठकाकृतानां कर्तव्या । पक्षेष्ठकामेष्ठकामंग्रानेषेथस्तन्त्रान्तरे पठ्यते ।

न नवं पुराणयुक्तं न पक्षमामेन चैव संयोज्यम् । श्रन्यच स्वलितशिलाविशीर्थमिच्छन्नसंस्कारात् ॥ संयोगी वेष्यते तदा तेनानुक्रमेथेत्यच हिरग्यगर्भ श्राह । श्रामेष्टकास्त्वधश्चेयाः पक्षाश्च चिनुयात्ततः । पक्षाश्रिता ह्यधश्या यथेष्टमुपरोष्टकाः॥

९ एतानि वचनानि वास्तुविश्वकर्मप्रकाशे उपलभ्यन्ते तत्र बहूनि पाठान्तराणि सन्ति ।

पक्षेष्ठकागृहाणां सुवर्णतृणवस्त्रादिकृतानां हिरएयगर्मात्तानां निषेधार्थे मयेन पञ्च प्रकारा उत्ताः ।

> कटिमं यन्थिमं चैव टायिमं रिपिमं तथा। खातिमं च प्रं ख्यातं क्रियाः पञ्चविधा गृहे ॥ सुवर्णादिभेदान् हिरग्यगर्भ त्राह । गृहं तु विविधं प्रोत्तं गरीरेस्तु पृथग्विधै: । पाषाग्रीनिचितं यच्च तद्वहं मन्दिरं स्पृतम् ॥ पक्षेष्टकं वास्तुनाम भवनं हितमुत्तमम् । ज्यामेष्टकं समन्तं तु सुधारं कर्दमेन तु ॥ मानस्यं वर्धितं काष्ट्रेवेंगुभिनेन्दनं स्मृतम् ॥ वस्त्रेश्च विजयं प्राक्तं राज्ञां शिल्पिविकल्पितमः। कालिमेति च विज्ञेयम्हमं तृगाजातिभिः॥ उत्तमानि तु चत्वारि गृहाणि गृहमेधिनाम्। मै।वर्णे राजतं ताम्रमायमं च प्रकीर्तितम् ॥ सै।वर्षे पृष्करं नाम राजतं श्रीभवं तथा। तामेश पूर्यमन्तं तु चराडनाम तथायसम् ॥ देवदानवगन्थर्वयचराचमकिन्नरैः। द्वादशैते प्रकारास्तु गृहाणां नियताः स्पृताः 🛭 जातुषं त्वानिलं नाम चापुषं वारिबन्धकम् । गवं जातिषु सर्वासु गृहाणि तु चतुर्दृश ॥ दास्कृतानां तु न विकल्पः।

दासकृतानाममीषां च सुवर्णादिकृतभित्तिविस्तारविकल्यो नास्त्येव किं यद्वितिविस्तारमेव केवलं दाससुवर्णादिरचितानां नेति उत सर्व एव स्तम्भभूमिविभागा विकल्पा इति । अचोच्यते । सर्वे एव विकल्पाः पक्षे-ष्टकाकृतानां क्रियन्ते नान्येषाम् । दासकृतादीनां तु पुनदैवतानिवेशभाजनदे-वागारमहानसादिनिवेशमाचमेव क्रियते नान्यदिति ।

> तथा च तन्त्रान्तरे पठाते । तत्र च विसस्यभूमेः पराचर्या देवतानिवेशश्व । ंतलकोच्छायः कार्या विधानता वास्तुपुरुषस्य

शेषायामिष च तथेव सिविष्टिक्तिया समुद्धिष्टा।
भोजनशालासंस्थानलच्यां चेषु सामान्यम् ॥
नैषां नियमस्तलको च्छ्येषु नायामिवस्तरार्थेषु ।
न द्वारेषु न दास्षु न पालिनाडीविभागेषु ॥
दत्यलमितप्रसङ्गेन प्रकृतमिभिधीयते—इति ॥
प्राप्तुनैकाशीतिपदस्य चेषस्य विभागप्रदर्शनार्थमाह ।

स्काशीतिविभागे दश दश पूर्वात्तरायता रेखाः। श्रन्तस्त्रयोदश सुरा द्वात्रिंशद्वाह्यकाष्ठस्थाः॥ ४२॥

ग्रमाशीतिपदिविभागार्थं चेचे दश रेखाः पूर्वापरायता दश दिखिशे-त्तरायताश्च कार्याः । एवं कृते ग्रमाशीतिपदं चेचमृत्पदाते । अस्य चेचस्यान्तर्मध्ये चयेदश सुरा देवाः स्थिताः । बाह्यकाष्ट्रस्या बहिष्कोष्ट्रिषु स्थिता द्वाचिंगदेवं प्रश्चचन्वारिंगत्सुरा अव चेच इति ॥ ४२ ॥

तत्र द्वाविशद्वाद्यक्षेष्ठस्थान् सुरानाह ।

शि'खिपर्जन्यजयन्तेन्द्रसूर्यसत्या भृशाऽन्तरिक्षश्च ।

ऐशान्यादिक्रमश्चा दिक्षणपूर्वेऽनि'लः क्षेग्णे ॥ ४३ ॥

पूषा वितयबृह'त्वतयमगन्धर्वास्यभृङ्गराजमृगाः ।

पितृदीवारिकसुग्रीवकुसुभदन्ताम्बुपत्यसुराः ॥ ४४ ॥

शोषोऽय पापयदमा रागः क्षेग्णे तताऽहिमुख्या च ।

भक्षाटसायभुजगास्तताऽदितिर्दितिरिति क्रमशः॥ ४५॥

येशानीं दिशमादितः कृत्वा क्रमशः क्रमेश केष्ठिकेषु शिख्यादा देवाः स्थिताः । तद्यथा । येशान्यां शिखी केषाञ्चित्पचे शिखः । ततः परं तिर्यक्षृत्वा द्वितीयकेष्ठिके पर्वन्यः । तता जयन्तः । तत इन्द्रः । ततः सूर्यः । ततः सत्यः । ततो भृशः । ततोऽन्तरिच इति । दिचिशपूर्वं काशे स्थानेय्यां दिशि स्रनिली वायुः । केषाञ्चित्पचेऽनलोऽग्निः ॥ ४३॥

१ भिष्व-इति पाठान्तरम्।

३ ब्हत्बति-इति पाठान्तरम्।

२ पूर्वः नतः -इति पाठान्तरम् ।

अनिलादनन्तरं क्रमेण दिचणस्यां दिशि पूषादयः स्थिताः । तदाथा । पूषानन्तरं तता वितयः । तता बृहत्चतः । केषाञ्चित्यचे बृहत्चितः । तता यमः । तता गन्धर्वाख्यः । तता भृङ्गराजः । तता मृगः । पित्रादयः पश्चिमायाम् । तदाया । पिता नैक्टंतकोणे । तते।ऽनन्तरं दै।वारिकः । ततः सुग्रीवः । ततः सुसुमदन्तः । तते।ऽम्बुपतिर्वस्यः । तते।ऽसुरः ॥ ४४ ॥

ततः शोषः । अथानन्तरं पाषयच्मा । रागः काणे पश्चिमे।तरे । तत उत्तरस्यां दिशि ऋहि: सर्प: । तता मुख्य: । तता भल्लाट: । तत: सामः । तता भुजगः । तताऽदितिः । तता दितिः । इत्यनेन प्रकारेण क्रमशः परिपाट्या देवाः स्थिता द्वाचिंगत् ॥ ४५ ॥

श्रभ्यन्तरस्थितान् चयादशाह ।

मध्ये ब्रह्मा नवकाष्ठकाधिपाऽस्यार्यमा स्थितः प्राच्याम्। एकान्तरात् प्रदिज्ञणसमात् सविता विवस्वांश्च ॥ ४६ ॥ विबुधाधिपतिस्तस्मान्मित्रोऽन्यो राजयक्मनामा च। पृथिवीधरापवत्सावित्येते ब्रह्मगः परिधा॥ ४०॥ श्रापा नामैशाने कांगी हीताशने च सावित्रः। जय इति च नैर्ऋते रुद्र ख्रानिलेऽभ्यन्तरपदेषु ॥ ४८॥

मध्ये मध्यभागे ब्रह्मा पितामहो नवानां केष्ठिकानामधिप: स्वामी। श्रस्य ब्रह्मणः । त्र्यमा प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि स्थितः । त्रस्मादर्यम्ण एकान्तरा-देकपदव्यवहितात् प्रदिचिणं प्रादिचिण्येन सिवतृप्रभृतयः स्थिताः । तदाया । श्रर्यम्या ग्रक्षपदव्यवहितः सविता। तत ग्रक्षपदव्यवहिता विवस्वान् ॥ ४६ ॥

तते।ऽपि विबुधाधिपतिरिन्दः । तस्मादन्ये। मित्रस्तते। राजयदमा नाम । ततः पृथिबीथरः । तत त्रापवत्सः । इत्येवं प्रकारा त्र्रष्ट्रौ देवा एकान्तराद् ब्रह्मणः परिधिं व्याप्य स्थिताः ॥ ४० ॥

रेशाने क्षाणे पर्जन्याध श्राणे नाम स्थित:। है।ताशने श्राग्नेये क्राणे ष्मन्तरिचस्याथः साविचः स्थितः । नैर्च्हते कागे दीवारिकस्याथा जयः स्थितः । मानिले वायव्ये काणे पापयव्मणाऽधामांगे हृद्र: स्थित: । गते सुरा श्वभ्यन्तरपदेष्ट्रेगानादिषु । यता बाह्मपदेषु शिख्यादयः स्थिताः॥ ४८॥

£55

श्रयाव स्थितानां देवतानां पदमङ्क्षाप्रदर्शनार्थमाह । श्रापस्तथापवत्कः पर्जन्योऽग्निर्दितिश्च वर्गाऽयम् । एवं कार्यो कार्यो पदिकाः स्युः पञ्च पञ्च सुराः ॥ ४९ ॥ बाह्या द्विपदाः श्रेषास्ते विबुधा विंश्रतिः समाख्याताः । श्रेषाश्चत्वाराऽन्ये त्रिपदा दिक्त्वर्यमाद्यास्ते ॥ ५० ॥

श्राप एक: । श्रापवत्से। द्वितीय: । पर्जन्यस्तृतीय: । श्राप्तिश्चतुर्थ: । दिति: पञ्चमः । श्रयं वर्ग: समूह एकपदिक एकैकस्मिन् पदे ।
एवमनेन क्रमेण कीणे कीणे श्रथ्यामध्यां पञ्च पञ्च सुरा देवाः पदिका एकपदस्वामिन: स्युभेवेयु: । तद्यथा । श्राप: । श्रापवत्सः । पर्जन्यः । श्राप्तः ।
दितिरित्येणानकीणे एकपदिकाः । स्विता । सावितः । श्र्यमा । श्रन्तरितः ।
पूषा इति पञ्चाम्नेयकोणे एकपदिकाः । विबुधाधिपतिः । ज्यः । देवारिकः । पिता । मृग इति पञ्च नैस्तिकोणे एकपदिकाः । राजयन्मा ।
रुदः । पापयन्त्रमा । रोगः । श्रहिरिति वायवे कोणे पञ्जेकपदिकाः ॥ ४६ ॥

शेषाः बाह्यके। ष्ठेषु स्थिता विबुधा देवा द्विपदाः । पदद्वयस्वामिनस्ते च विंशितः समाख्याताः । तद्यथा । जयन्तेन्द्रसूर्यसत्यभृशाः पूर्वस्यां दिशि द्विपदाः । वित्तयबृहत्वतयमगन्ध्यवेाख्यभृङ्गराजा दिवास्यां द्विपदाः । सुयीवकुसुमदन्ताम्बुपत्यसुरशोषाः पश्चिमायां द्विपदाः । मुख्यभल्लाटसे। मभुज्ञादितयः उत्तरस्यां द्विपदाः । एवं विंशितिर्द्विपदाः । शेषाश्चत्वारोऽन्ये विपदा इति । उत्तेभ्ये। उन्ये शेषा ये चत्वारे। विबुधा अर्यमाद्या दिज्ञु प्रागाद्यासु ब्रह्मणः स्थितास्ते च विषदास्त्रिषु पदेषु स्थामिनः । तद्यथा । अर्यमा विवस्वान् मिनः पृथिवीधरश्चेति एते विषदाः स्वपदात्पार्श्वद्वये एतेषामन्यत्पदद्वयमिति ॥ ५० ॥

तथा च पराशर:।

तत्र बहिर्देवताः प्राक्यजैन्यकरग्रहमहेन्द्ररविसत्यभृशान्तरिचपवनाः । दिचणतः पूर्वावितथबृहत्चतयमभृङ्गगन्थर्वभृगपितरश्चेति । पश्चिमता दै।वारिकसुग्रीवपुष्यदन्तासुरवाक्षणयचरागशे।वाश्चेति । उदङ्नागराजमुख्यभञ्जाटसे।मादितिकुवेरनागहुतवहाः । तन्मध्ये ब्रह्मा तत्पुरते।ऽयमा दिचणते। विवस्वान्मित्रः प्रत्युदक् पृथ्वीधर इति ब्राह्मपदानुषङ्गिनाऽष्ट्रावन्ये । त्रापापवत्सावैशान्यां सावित्रसवितारावेवाग्नेय्यां जयेन्द्रे। नैर्च्छत्यां सद्वायू वायव्यामिति सर्वदेवताः पञ्चचत्वारिंशदिति । तथान्यैः सहैतेषां पदानामसादृश्यम् ।

तथा च।

रुद्रा हुताशनश्चैव पिता चानल गव च । गते केाग्रगता देवा गकाशीतिपदे स्थिताः ॥ चतुःषष्ट्रिपदेऽप्येवं पापयदमाऽच न स्थितः । गभ्योऽन्ये सदृशा चेयाः सुराः सर्वपदाश्चिताः ॥

श्र्यास्य वास्तुनरस्याङ्गप्रविभागमाह ।
पूर्वोत्तरदिङ्मूर्धा पुरुषाऽयमवाङ्मुखाऽस्य श्रिरिस श्रिखी ।
श्रापा मुखे स्तनेऽस्यार्यमा ह्युरस्यापवत्सश्च ॥ ५१ ॥
पर्जन्याद्या बाह्या दुक्श्रवणारःस्थलांसगा देवाः ।
सत्याद्याः पञ्च मुजे हस्ते सविता च सावित्रः ॥ ५२ ॥
निवत्या बृहत्त्वतयुतः पार्श्व जठरे स्थितो विवस्वांश्च ।
जरू जानु च जङ्घे स्फिगिति यमाद्यैः परिगृहीताः ॥ ५३ ॥
एते दिचणपार्श्व स्थानेष्वेवं च वामपार्श्वस्थाः ।
मेद्रे शक्रजयन्तौ हृदये ब्रह्मा पिताऽङ्ग्रिगतः ॥ ५४ ॥

त्रयं पुरुषे। वास्तुनरः पूर्वे। त्र्यं। पूर्वे। त्र्यं। येशानी दिक् तस्या-मस्य शिरः । श्रवाङ्मुखे।ऽधे।मुखः स्थितः । श्रस्य वास्तुनरस्य शिरसि मूर्धनि शिखी श्रग्निः स्थितः । श्रापे। मुखे वदने । स्तने श्रस्यार्थमा स्थितः । उरिष वद्यसि श्रापवत्सः ॥ ५९ ॥

पर्जन्याद्याः पर्जन्यप्रभृतया बाह्या बाह्यकाष्ठस्या यथाक्रमं दृक्षय-विशास्त्रवांसगा देवाः स्थिताः । तदाया । पर्जन्यो दृष्यि चत्तुषि । जयन्तः श्रवणे कर्णे । इन्द्रः उरःस्थले । सूर्यः श्रंसे स्कन्धे । सत्याद्याः पञ्च के सत्यभृशान्तरिचानिलपूषणः । एते भुने बाह्ये स्थिताः । हस्ते पाणा सविता तथा साविचश्च स्थितः ॥ ५२ ॥

वितथा बृहत्वतयुतः पार्श्वस्थितः । विवस्वानादित्या जठरे डदरे । जर्वादया यमादौः परिगृहीता ऋधिष्ठिताः । तदाया । जरुप्रदेशे यमः । जानुनि गुन्धवेः । जङ्घायां भृङ्गराजः । स्फिनि मृगः ॥ ५३॥ गते यथोद्विष्टा दिचियो पार्थे देवाः स्थिताः । गवमनेन प्रकारेया गतेषु स्थानेषु वामपार्थ्वे स्थिताः । तदाया । वामे स्तने पृथिवीधरः । दितिदृशि । श्रदितिः श्रवयो । भुजग उरःस्थले । सेमोऽंसे । मल्लाट-मुख्याहिरोगपापयन्त्रायो भुजे । रुद्रराजयन्त्रायो हस्ते । शोषासुरै। पार्थ्वे । उरुप्रदेशे श्रम्बुपितः । सुसुमदन्तो जान्नि । सुग्रीवे। जङ्घायाम् । दै।वा-रिकः स्मिजि । एवं वामपार्थ्वे स्थिताः । मेद्धे लिङ्गे शक्रजयन्तौ स्थितो । ब्रह्मा हृदये । पिता श्रङ्घिगतः पादाश्रितः । एवमेकाशीतिपदे नगरग्रा-मगृहवास्तुषुरुषे प्रविभागः ॥ ५४॥

अधुना चतुःषष्टिपदस्य वास्तुनरस्य प्रविभागप्रदर्शनार्थमाह । अष्टाष्टकपदमथवा कृत्वा रेखाश्च केरिणगास्तिर्यक् । ब्रह्मा चतुष्पदेग्ऽस्मिन्नर्धपदा ब्रह्मकेरिणस्थाः ॥ ५५ ॥ अष्टी च बहिष्कोर्णेष्वर्धपदास्तदुभयस्थिताः सार्धाः । उक्तेभ्यो ये शेषास्ते द्विपदा विंशतिस्ते हि ॥ ५६ ॥

श्रयाष्ट्राष्ट्रकपदं चतुःषष्ट्रिपदं चेत्रं कारयेत् । यतदुक्तं भवति । नव नव पूर्वोत्तरायता रेखाः कृत्वा चतुःषष्ट्रिपदानि भवन्ति । तत्र काग्रगास्ति-प्रेक्वतम्रो रेखाः कृत्वा काग्रचतुष्ट्रये तियेगेखाः काष्ट्रचये मध्यगताः कार्या इति । श्रस्मिंश्चतुष्पष्टिपदे चेत्रे मध्ये ब्रह्मा चतुष्पदः । ब्रह्मका-ग्रम्था श्रष्ट्रो विबुधा श्रधंपादाः । तदाया। त्रापः श्रापवत्मः सविता सावित्रो विबुधाधिपतिनेयन्तो राजयच्मा स्द्रश्चिति बहिष्काग्रेषु बाह्मकाग्रेषु श्रष्ट्रो स्थिताः । शिष्यन्तरिचानिलिपतृपापयच्मरेगादितय सते श्रधंपदाः । तदिः त्यनेन शिष्ट्यादीनां काग्रगानां परामर्थः । तेषामुभयपार्थ्वगाः । तदाया । पर्जन्यभृशभृङ्गराजदीवारिकश्रेष्वनागाधिपतय सते सार्थ्यदिकाः । उत्तेभ्यः कांग्रतेभ्या ये श्रेषाः परिशिष्टा विश्वतिस्ते द्विपदाः । तदाया । जयन्तेन्द्रमू-येमत्यवित्रयवृहत्वत्ययमगन्ध्वेन्नसुमदन्ताम्ब्रुपत्यसुरमुख्यभद्वाटसोमभुजगाः येमविवस्वन्मिश्र्यवीधराः । सते विश्वतिद्विपदाः । स्र चतुःषष्ट्रिपदो वास्तु-नरः । सतैः केचिद्वृहद्वास्तुनरमिच्छन्ति तद्विप न कश्चिद्वाषः । श्रनेन प्रवि-भागेग्रा कोग्रास्यं द्वारं ज्ञायते निःसन्दिग्धमिति । श्रवाचार्येग्रं चतुरम्ने वोक् वास्तुनरः प्रदर्शितः न वृत्तषडश्य्यष्टादशास्त्रिषेडशाश्रीग्रां चेत्राग्वाम् । लोके च गृहग्रामनगराणि दृश्यन्ते । तदाया । अनेनैवाचार्येणात्तम् । तच ष^१ड-श्रिमेंहः । वृत्तः र समुद्रनामा—इत्यादि ॥ ५५—५६ ॥

तथा भरतम्निना च्यसं वृतं गृहमुक्तम् । तस्मादन्यशास्त्रादानीय प्रमङ्गादस्माभिरिष्ट प्रदर्श्यते ।

तदाया।

एकाशितिपदे चेचे कर्त्तेच्यं वृतपञ्चकम् । बाह्ये वृतद्वयं यतत्पदद्वाचिशता युतम् ॥ तृतीयं द्वादशपदं चतुर्यं तु चतुष्पदम् । केवलं पञ्चमं कायं ब्रह्मा पञ्चस्ववस्थितः ॥ शिख्यादयस्तु द्विपदा बहिविष्कम्मसंस्थिताः । स्रयमाद्याः सुराः सर्वे पदिकाः परिकीर्तिताः ॥

इति वृत्तचेचे यकाशीतिपदे॥

वृतानि चत्वारि समानि कृत्वा वास्तोश्चतुःषष्ट्रिपदस्य सम्यक् । अधस्तदर्धेन च सूर्यवेदैविंभज्यते वृत्तचतुष्ट्रयं च ॥ शिख्यादयश्चेकपदे निविष्टाः पदद्वये चार्यमकादयश्च । आपादयश्च निपदाः प्रतिष्ठाश्चतुष्पदश्चाच पितामहः स्यात् ॥

इति घृतचेचे चतु:षष्ट्रिपदे । एवमेव षडिश्रप्रभृतीनां विन्यासः कार्यः ।

चास्रे चेचे च।

च्यम्नाणि पञ्च चेत्राणि तिकाणे परिकल्पयेत्॥
प्राची दिगष्टधा कार्या केरणवर्त्या ततः परे।
रिविभागविभक्ते ते वास्तुद्वाराणि तानि तु॥
दितिं वायुं जलपितं केरणेषु तिषु विन्यसेत्।
ततः शिख्यादिकान् सर्वान् शेषेषु विनिवेशयेत्॥
द्वितीये पूर्ववद्वागाः षेडिशद्विगुणास्ततः।
तत्रापि केरणित्रत्ये पूर्वोक्तान् विबुधान् न्यसेत्॥
शेषेषु वास्तुकेरष्टस्यान् सुरांश्च विनिवेशयेत्।
चेते तृतीये चत्वारि सर्वशाखासु कारयेत्॥

९ खहत्स्विहत्त्वयाम् ५६ त्राध्यायस्य २० इते। । २ खहत्स्वेहितायाम् ५६ त्राध्यायस्य २३ इते। ।

प्राग्गतिर्यमसाविचे। सविता च ततः परम् । विवस्वानिन्द्रमिचा च जयश्वेव हरस्तया ॥ राजयक्मा भूमिधर आपा वत्सयुतः स च । चतुर्ये पञ्चिभभागैः कृत्वा तन्मध्यगस्तया ॥ पितामहो विनिर्दिष्टस्त्रयस्रवेचेऽप्ययं विधिरिति ।

एवमेते सर्व एव स्वल्पियां विन्यासेन द्वितीयपत्ने प्रदर्श्यन्ते ॥ अथाच मर्मविभागप्रदर्शनार्थमाह ।

सम्पाता वंशानां मध्यानि समानि यानि च पदानाम्। मर्माणि तानि विन्दान्न तानि परिपीडयेत् प्रान्तः॥ ५०॥

वंशानां के।गात्कोगगतानां सूचागां ये सम्पाताः परस्परमेकीभा-

वास्तया च वस्यति।

रोगा^१द्वायुं पितृता हुताशनं शोषसूचमपि वितथात् । मुख्याद्भृशं जयन्ताच्च भृङ्गमदितेश्च सुग्रीत्रम्—इति ॥ अवाचार्येण वंशानां रज्जूनां च विभागा नाक्तः समासेन रागाद्वा-युमिति सूचल्चणं कृतम् ।

तथा चास्मदीयवास्तुविद्यायाम् ।
रेगगद्वायुं नयेत् सूचं पितृतेऽय हुताशनम् ।
यतत्सूचद्वयं प्रोक्तं मुनिभिवेशमिक्ततम् ॥
वितथाच्छोषकं चान्यद्भृशं मुख्यातथा नयेत् ।
चयन्ताद्भृङ्गराजाख्यं सुग्रीवमदितेस्तथा ॥
यतच्तुष्ठ्यं प्रोक्तं रज्जुशक्तं मनीषिभिः ।

एवं वंशानां ये सम्पाताः पूर्वापराभिः सह तथा पदानां सर्वेषां यानि च समानि मध्यानि तानि च सर्वाणि मर्म्भाणि विन्दााज्ञानीयात् । प्राज्ञो मेधावी तानि च न परिपीडयेतेषां च पीडनैरन्योन्यं देशि भवति ॥ ५०॥ तथाऽऽह ।

तान्यशुचिभाग्डकीलस्तम्भादीः पीडितानि शल्यैश्च। गृहभर्त्तुस्तत्तुल्ये पीडामङ्गे प्रयच्छन्ति॥ ५८॥

१ श्रस्येवाध्यायस्य ६१ प्रलेखः।

Principal Company of the Company of						diametrical		ग्रानलः प्र
शिखी	पर्जन्यः	जयन्तः	इन्द्रः	स्र्यः	सत्यः	भगः	मन्त्रीर्- क्षः	ग्रनिल:
दितिः	ऋापः	जयन्तः	इन्द्रः	स्क्षेः	सत्यः	म् शः	सावित्रः	पृक्षा
ऋदितिः	ग्रदितिः	ग्राप- वत्सः	ऋर्यमा	श्रर्थमा	ऋर्यमा	संविता	वितथः	वित्रथः
स्त्रगः	सुजगः	एथिवी- धरः	ब्रह्मा	ब्रह्मा	ब्रह्मा	विवश्वान्	ट ह् श तः	टह स्तः
सोमः	से।मः	ष्टियती- धरः	व्रह्मा	ब्रह्मा	वह्मा	विवश्वान्	यमः	यम:
अह्वाट:	भ ह्लाटः	ष्टियवी- धरः	त्रह्मा	त्र हमा	त्रह्मा	विवश्तान्	गस्थवैः	गन्धवेः
मुखः	मुखः	राजयः श्सा	मित्र:	मित्रः	मिन्रः	इन्द्रः	भृंग ग्जः	मृंगग्ज:
नागः	स्ट्रः	श्रीष:	' ऋसुर्ः	वरुगः	कु सुमः इन्तः	सुग्रीवः	जय:	मृग:
रोगः	णापदाः झ्या	शोधः	त्रसुरः	वर्गः	कुसुम- दन्तः	सुग्रीवः	दोवारिकः	पिता

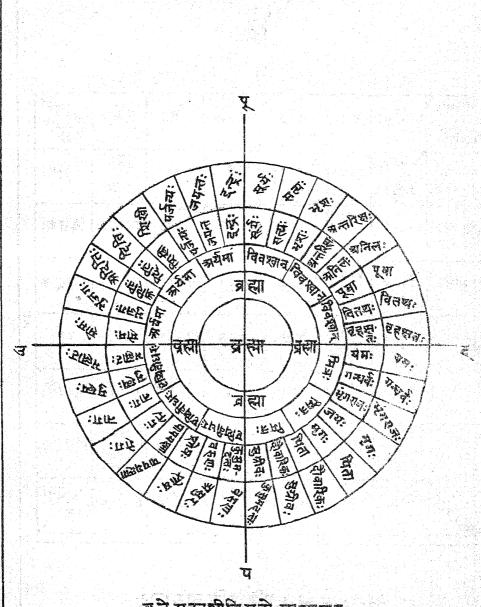
चतुर्स्ने एकाशीति पदी वास्तुनरः

वा

भारती भ क्र

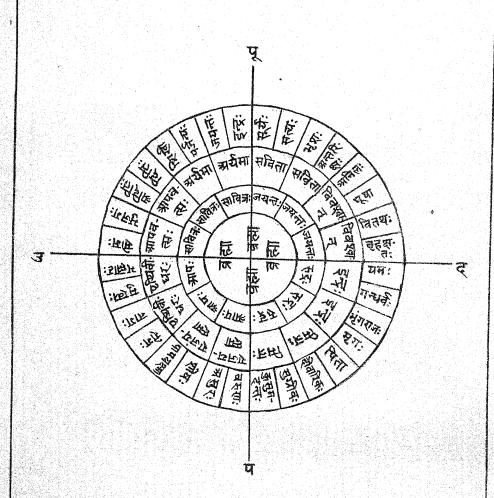
Ų **रिए** (वी स्याः पर्जन्यः सत्यः भृशः जयन्तः 专项: दितिः स्य: ्पर्जन्यः **** ऋदितिः स्रि: प्था जयन्तः सत्यः 天理: र्वा 和同时 आपव-त्सः मार्थमा त्रगीमा दि तथः वितथः भुजगः मुजगः 羽: एथिवी-सोम: सोमः विवयान्। ट्रह्मतः त्रह्मा व्रह्मा हत्द्तः धर्: एथिवी-विवश्वान्। मलाटः व्रह्म न ला श्रह्म: यमः भलाटः धरः ₹₹: 231/2 灵灵。 गन्धवै: महावै: मित्रः मुखाः मुखः मित्रः जयः सुक्रीवः विशेषाः नागः कुसुम-असुरः शृंधायुजः वर्गाः नागः * S. दन्तः रोगः ह्यावः वैद्याविकः विता **कु**सुन-इन्तः स्यः शोधः मसुरः वर्गाः वा q

चतुरस्रे चतुः बष्टि पदो वास्तुनः

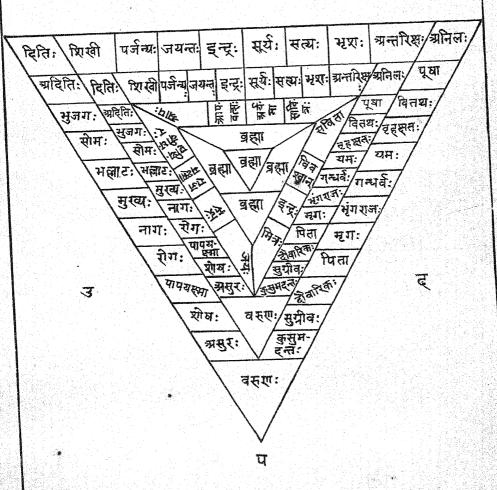
रते एकाशीतिपदी वास्तुनरः

भुरती भ क्र

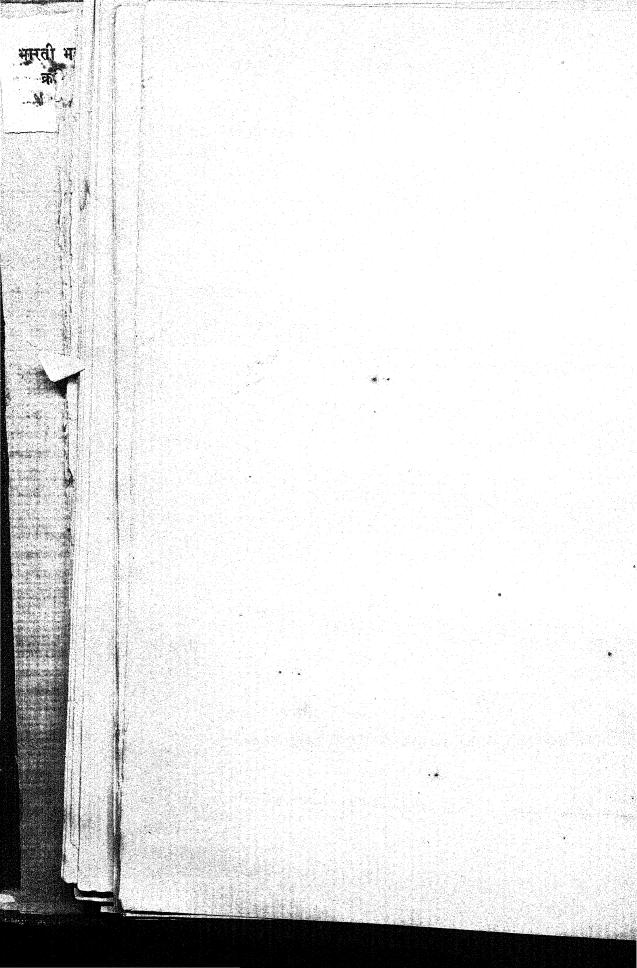

रते चतुः यष्टि पदो वास्तुनरः

Ų

त्र्यसे एकाशीति पदे। वास्तुनरः

तानि ममाणि त्रणुचिभाग्डैरणुद्धैरुपकरणवस्तुभिस्तथा कीलकैः शङ्कुभिः स्तम्भैश्व । त्रादिग्रहणादन्यैरणि गुरुभिः पाषाणादिभिः शल्यैदी परिपोडितानि भवन्ति तदा तत्तुल्येऽङ्गे तस्मिन्नेवावयवे गृहभर्नुर्वेश्म-स्वामिनः पीडां प्रयच्छन्ति ॥ ४६ ॥

अधुना शल्यज्ञानमाह ।

कर्ण्ड्यते यदङ्गं गृहभर्त्तुर्यत्र वाऽमरीहृत्याम्। श्रिशुभं भवेन्निमित्तं विकृतेर्वाग्नेः सशस्यं तत्॥ ५९॥

गृहभर्नुर्गृहस्वामिना होमकाले पृच्छायां वा यदङ्गं कगडूयते तदे-वाङ्गं वास्तुनरस्य सथन्यम् । वाऽमराहुत्यामशुभं भवेज्ञिमितम् । त्रमरा देवाः शिख्यादयस्तेषां होमकाले याऽऽहुतिस्तस्यां यद्यशुभं निमित्तं भवेत् छुत-निष्ठीवनरादनाक्रोशनवातात्सर्गानिष्ठशब्दश्रवग्रमःनेविकृतिविकारा वा विस्फु-लिङ्गसशब्ददुर्गन्यादि तत्स्यानममराधिष्ठितं सशल्यं शल्यसंयुतम् ॥ ५६॥

अय शल्यानां प्रविभागेण फलान्याह ।

धनहानिर्दारुमये पशुपीडा रुग्भयानि चास्यिकृते। अपि नागदन्तका मर्मसंस्थिता देशकृद्भवति॥ ६०॥

दारमये काष्ट्रमये शल्ये धनहानिर्वित्तनाशा भवति । ऋस्यिकृते शल्ये पशूनां च पीडा व्यथा रुग्भयानि च भवन्ति । ऋषिशब्द: सम्भा-वनायां वर्तते । नागदन्तका हस्तिदन्तः शुभाऽपि मर्भसंस्थिता देषकृद-निष्टदे भवति ॥ ६० ॥

श्रय वंशरज्जुलचणं महाममीणि च प्रदर्शयितुमाह । रागाद्वायुं पितृता हुताशनं शाषसूत्रमपि वितथात् । मुख्याद्भृशं जयन्ताञ्च भृङ्गमदितेश्च सुग्रीवम् ॥ ६१ ॥ तत्सम्पाता नव ये तान्यतिममीणि सम्प्रदिष्टानि । यश्च पदस्याष्टांशस्तत् प्रोक्तं मर्मपरिमाणम् ॥ ६२ ॥

रोगादारभ्य वायुमनिलं यावत्सूचं तियक् सन्दद्यात् । ग्रवं पितृते। हुताशनं शिखिनं यावत् । वितथात्सूचं शोषं यावन्नयेत् । मुख्याद्भृशं याव- भारती मा क्र

ष्ट्रम्ताञ्च भृष्ट्गं यावत् । त्रदितेश्च सुग्रीवं यावत् । सम्याता इति । तदिति-सूचाणां परामर्थः । तेषां सूचाणां ये परस्परं नव सम्यातास्तान्यतिमर्माणि महाममीणि सम्प्रदिष्टान्युक्तानि । पदस्य यश्चाष्टांशोऽष्ट्रमभागस्तन्ममेपरिमाणं प्राक्किथितम् । एतदुक्तं भवति । चेचमेकाशीतिपदं विभक्तं कृत्वा यावत्प्रमाणं पदमुत्पद्यते तस्याष्ट्रांशं ममेपरिमाणिमिति ॥ ६१—६२ ॥

त्रय वंशस्य च शिरायाश्च परिमाणज्ञानमाह । पदहस्तसङ्ख्यया सम्मितानि वंशोऽङ्गुलानि विस्तीर्गाः । वंशव्यासाऽध्यर्थः शिराप्रमाणं विनिर्दिष्टम् ॥ ६३॥

पदहस्तस्य मह्या पदं यावत् ते हस्ता विस्तृतं भवति तत्सिमि-तानि तत्मङ्क्षाङ्गुलानि वंशे। विस्तीर्थे। भवति । रोगाद्वायुमित्यादिकं सूच-षद्भं वंशशब्देनाच्यते । एवं वंशव्यासा वंशविस्तारे।ऽध्यर्थे। दिवं प्रगुणितः थिराप्रमाणं विनिर्द्विष्टं कथितम् । थिराशब्देन पूर्वापरायता दिच्योत्तरा-यताश्च दश दश रेखा चेया: ॥ ६३ ॥

तथा ताश्व शास्त्रान्तरे एठान्ते ।

रशान्ता यशेविती कान्ता विशाला प्राणवाहिनी ।
सती च सुमना नन्दा सुभद्रा सुरथा तथा ॥
पूर्वेपरा गता होता उदग्याम्यात्रिताः शृणु ।
हिरण्या सुव्रता लक्मीर्विभूतिर्विमला प्रिया ।
जया काला विशोका च तथेन्द्रा दशमी स्मृता ।
धन्या धरा विशाला च स्थिरा रूपा गदा निशा ॥
विभवा प्रभवा चान्याः साम्ययाम्यात्रिताः शिराः—इति ।
अवैव परिभाषार्थभाह ।

सुखिमिच्छन् ब्रह्मागां यत्नाद्रसेद्गृही गृहान्तःस्यम् । उच्छिष्टाद्मुपघाताद्गृहपतिरुपतप्यते तस्मिन् ॥ ६४ ॥

गृही गृहपतिः सुखिमक्कन् सुखमिमलषन् गृहान्तःस्यं गृहमध्यगतं ब्रह्माणं पितामहं यन्नात्सवप्रयन्नेन रचेत्पालयेत् । यतस्तस्य ब्रह्मण-डिक्किष्टाद्यपद्यातात् । डिक्किष्टमशुनि । त्रादिग्रहणादमेध्याद्यपस्त्ररणं भागडः ।

९ एतानि वचनानि वास्तुविभ्वकर्मप्रकाशे उपसभ्यन्ते ।

गतिषां तत्र स्थापनादुपचाते। भवति तस्मातस्मिन् गृहे गृहपतिर्वश्मस्वामी उपतप्यते उपतापं प्राम्नोति ॥ ६४ ॥

त्रय विकले वास्तुनि देषण्यदर्शनार्थमाह । दिस्तिग्रभुजिन हीने वास्तुनरेऽर्धस्तियोऽङ्गनादेषाः । वामेऽर्थधान्यहानिः शिरिस गुगौर्हीयते सर्वैः ॥ ६५ ॥ स्त्रीदेषाः सुतमरणं प्रष्यत्वं चापि चरणवैकल्ये । त्रविकलपुरुषे वसतां मानार्थयुतानि सीख्यानि ॥ ६६ ॥

वास्तुनरे वास्तुपुरुषे दिचियेन स्वयेन भुजेन बाहुना होने रहिते श्रियेचये। वित्तनाथ: । अङ्गनादेषा: स्त्रीकृता देषा मवन्ति । वामे अपस्ये भुजे होने वास्तुनरे अर्थानां धनानां धान्यानां च हानिर्विनाशे। भवति । शिरिस मूर्धनि होने वास्तुनरे सर्वैनि:शेषेर्गुयैरारोग्यादिभिर्होयते रहिता भवति ॥ ६५ ॥

चरणवैक्तल्ये पादभागहीने वास्तुनरे स्त्रीदेशा येशित्रप्रभवा देशाः सुतमरणं पुत्तविपत्तिः प्रेष्यत्वं दासत्वं चापि भत्रति । त्रविक्तलपुरुषे परिपूर्या-वयवे वास्तुनरे वसतां पुंसां मानार्थयुतानि सीख्यानि भवन्ति ॥ ६६ ॥

न केवलं वास्तुनरस्यायं प्रविभागे। यावन्नगरग्रामेष्वप्येवमेवेत्याह । गृह्णनगरग्रामेषु च सर्वत्रैवं प्रतिष्ठिता देवाः । तेषु च यद्यानुरूपं वर्षा विप्रादयी वास्याः ॥ ६० ॥

एवमनेनैव प्रकारेण गृहे वेश्मिन नगरे पुरे ग्रामे च एतेष्विप सर्वेच सर्वेस्मिन् देशे देवाः सुराः प्रतिष्ठिताः परिकल्पिताः । एतदुक्तं भवति । यथा गृहे वास्तुनरस्य परिकल्पना कृता तथैव नगरे ग्रामे च कार्था । तचापि च ग्रानि ममीणि तानि प्राविच्चन्तनीयानि । तेषु नगरग्रामेषु विप्रादया ब्राह्म- णाद्यां वर्णा ब्राह्मणचित्रयवैश्यशूद्रा यथाक्रमं वास्या विवासनीयाः । यच द्विभागे यस्योचितं तच वासयेदित्यर्थः ॥ ६० ॥

कर्यामित तत्प्रतिगादयन्नाह । वासगृहाणि च विन्द्याद्विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि । विद्यतां च यथा भवनं भवन्ति तान्येव दक्षिणतः ॥ ६८॥ भुरती म क्र

ष्ट्रियाना मुङ्गं यावत् । श्रदितेश्च सुग्रीवं यावत् । सम्याता इति । तदिति-सूचागां परामर्थः । तेषां सूचागां ये परस्परं नव सम्यातास्तान्यतिमर्मागि महामर्मागि सम्यदिष्टान्युक्तानि । पदस्य यश्चाष्ट्रांशोऽष्ट्रमभागस्तन्मर्मपरिमागां प्राक्किथितम् । गतदुक्तं भवति । चेचमेकाशीतिपदं विभक्तं कृत्वा यावत्प्रमागां पदमुत्पद्यते तस्याष्ट्रांशं मर्मपरिमागिमिति ॥ ६१—६२ ॥

त्रय वंशस्य च शिरायाश्च परिमाणज्ञानमाह । पदहस्तसङ्ख्या सम्मितानि वंशाऽङ्गुलानि विस्तीर्गाः । वंशव्यासाऽध्यर्थः शिराप्रमागं विनिर्दिष्टम् ॥ ६३॥

पदहस्तस्य सङ्ख्या पदं यावत् ते हस्ता विस्तृतं भवति तत्सिमि-तानि तत्सङ्खाङ्गुनानि वंशे। विस्तीर्थे। भवति । रोगाद्वायुमित्यादिकं सूच-षद्धं वंशशब्देनाच्यते । एवं वंशव्यासे। वंशविस्तारोऽध्यर्थे। दिवं प्रगुणितः शिराप्रमाणं विनिर्द्विष्टं कथितम् । शिराशब्देन पूर्वापरायता दिविणेतिरा-यताश्च दश दश रेखा चेया: ॥ ६३ ॥

तथा ताश्व शास्त्रान्तरे एठान्ते ।

^१शान्ता यशेविती कान्ता विशाला प्राग्यवाहिनी ।

सती च सुमना नन्दा सुभद्रा सुरथा तथा ॥

पूर्वापरा गता होता उदग्याम्यात्रिताः शृणु ।

हिरग्या सुव्रता लक्ष्मीर्वभूतिर्विमला प्रिया ।

जया काला विशोका च तथेन्द्रा दशमी स्मृता ।

धन्या घरा विशाला च स्थिरा रूपा गदा निशा ॥

विभवा प्रभवा चान्याः साम्ययाम्यात्रिताः शिराः—इति ।

श्रवैव परिभाषार्थमाह ।

सुखिमिच्छन् ब्रह्माणं यत्नाद्रचेद्गृही गृहान्तःस्यम् । उच्छिष्टाद्मुपघाताद्गृहपतिरुपतप्यते तस्मिन् ॥ ६४॥

गृही गृहपतिः सुखमिच्छन् सुखमभिलषन् गृहान्तःस्यं गृहमध्यगतं ब्रह्माणं पितामहं यन्नात्सर्वप्रयन्नेन रचेत्पालयेत् । यतस्तस्य ब्रह्मण-डिच्छिष्टाद्यपंचातात् । डिच्छिष्टमशुचि । स्रादिग्रहणादमेध्याद्यपस्करणं भागडः ।

९ एतानि वचनानि वास्तुविश्वकर्मप्रकाणे उपसभ्यन्ते।

गतेषां तत्र स्थापनादुपचाता भवति तस्मानस्मिन् गृहे गृहपतिर्वेश्मस्वामी उपतप्यते उपतापं प्राम्नोति ॥ ६४ ॥

श्रय विकले वास्तुनि देवप्रदर्शनार्थमाह ।

दिस्तिणभुजिन हीने वास्तुनरेऽर्यद्मयोऽङ्गनादेषाः। वामेऽर्यधान्यहानिः शिरिष गुणैहीयते सर्वैः॥ ६५॥ स्त्रीदेषाः मुतमरणं प्रेष्यत्वं चापि चरणवैकल्ये। अविकलपुरुषे वसतां मानार्ययुतानि साख्यानि॥ ६६॥

वास्तुनरे वास्तुपृक्षे दिविशेन सञ्चेन भुजेन बाहुना हीने रहिते श्रियंवयो वित्तनाशः । अङ्गनादेषाः स्त्रीकृता देषा मवन्ति । वामे अपस्ये भुजे हीने वास्तुनरे अर्थानां धनानां धान्यानां च हानिर्विनाशे भवित । शिरिस मूर्धनि हीने वास्तुनरे सर्वैनि:शेषेर्गेशैराराग्यादिभिहीयते रहिता भवित ॥ ६५ ॥

चरणवैक्तल्ये पादभागहीने वास्तुनरे स्त्रीदेशा येशित्राभवा देशिः सुतमरणं पुत्रविपत्तिः प्रेष्यत्वं दासत्वं चापि भत्रति । ऋविक्तलपुरुषे परिपूर्णा-वयवे वास्तुनरे वसतां पुंसां मानार्थयुतानि साख्यानि भवन्ति ॥ ६६ ॥

न केवलं वास्तुनरस्यायं प्रविभागा यावन्नगरग्रामेव्ययेवमेवेत्याह । गृहनगरग्रामेषु च सर्वत्रैवं प्रतिष्ठिता देवाः । तेषु च यद्यानुरूपं वर्षा विप्रादयो वास्याः ॥ ६० ॥

यवमनेनैव प्रकारेण गृहे वेश्मिन नगरे पुरे ग्रामे च ग्रतेष्वणि सर्वच सर्वस्मिन् देशे देवाः सुराः प्रतिष्ठिताः परिकल्पिताः । ग्रतदुक्तं भवति । यथा गृहे वास्तुनरस्य परिकल्पना कृता तथैव नगरे ग्रामे च कार्ण । तचाणि च ग्रानि ममीणि तानि प्राग्विचन्तनीयानि । तेषु नगरग्रामेषु विप्रादया ब्राह्मिणाद्यां वर्णा ब्राह्मणचित्रयवैश्यशूदा यथाक्रमं वास्या विवासनीयाः । यच द्विभागे यस्योचितं तच वासयेदित्यथैः ॥ ६० ॥

क्रयमिति तत्प्रतिषादयन्नाह । वासगृह्याणि च विन्द्याद्विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि । विश्रतां च यथा भवनं भवन्ति तान्येव दन्तिणतः॥ ६८॥ भुनती भ क्र

विन्यान्नानीयात् । गृहे चतुःशाले ग्रामे नगरे वा ब्राह्मणानामुत-रस्यां दिशि वासगृहाणि कार्याणि । पूर्वस्यां चित्रयाणाम् । दिचणस्यां वैश्या-नाम् । पश्चिमायां शूदाणामिति । तथा च कार्याणि यथा भवनं गृहाभ्य-न्तरमङ्गणं विश्वतां तान्येव वासगृहाणि दिचिणस्यां दिशि भवन्ति । यतदुक्तं भवति । प्राङ्मुखस्य गृहस्याङ्गणद्वारमृतराभिमुखं कार्यम् । दिचणाभिमुखस्य प्राङ्मुखम् । पश्चिमाभिमुखस्य दिचणाभिमुखम् । उत्तराभिमुखस्य पश्चिमा-भिमुखमिति ॥ ६८ ॥

अधुना यानि चतसृषु दिनु द्वाचिंग्यद्द्वाराग्युक्तानि तेषां गुभागुभ-फलं वस्यामीत्याह ।

नवगुणसूत्रविभक्तान्यष्टगुणेनाथवा चतुःषष्टेः । द्वाराणि यानि तेषामनलादीनां फलापनयः ॥ ६९ ॥

नवगुणेन सूचेण यानि विभक्तानि द्वाचिंशद्द्वाराणि नवगुणेन सूचे-णैकाशीतिपदे श्रष्टुगुणेन चतुःषष्टेरिति करणात् यानि द्वाचिंशद्द्वाराग्यन-लादीनि तेषामनलादीनां द्वाराणां क्रमेण परिपाट्या फलापनयः फलकथनं क्रियत इति वाक्याध्याहारः ॥ ६६ ॥

ऋधुना तदेवाह ।

अनिलभयं स्त्रीजननं प्रभूतधनता नरेन्द्रवाल्लभ्यम्। क्रोधपरतानृतत्वं क्रोयं चीयं च पूर्वेण ॥ २०॥

शिखिसक्ते आग्नेयद्वारे अनिलभयं वायुभीतिर्भवति । एवं स्त्रीजननं क्रन्यकाजन्म पर्जन्ये । प्रभूतधनता बहुवित्तत्वं जयन्ते । नरेन्द्रवाद्धभ्यं नृपवद्धभत्विमन्द्रे । क्रोधिपरता क्रोधिशीलता सूर्ये । अनृतत्वमसत्यभाषित्वं सत्ये । क्रोधि क्रूरता भृशे । चैथि तस्करत्वमन्तरिचे । एवं पूर्वेण पूर्वस्यां दिशि निर्देश: ॥ २० ॥

श्रय दिवाण श्राह ।

अस्पमुतत्वं प्रैष्यं मीचत्वं भस्यपानमुतवृद्धिः। राद्रं कृतव्वमधनं मुतवीर्यव्वं च याम्येन॥ २१॥ ं त्रनिले त्रल्पसुतत्वमन्पपुत्रता । पैष्णि प्रैव्यं दासन्वम् । वितये नीचत्वं नीचता । बृहत्चते भच्यपानसुतानां वृद्धिः । याम्ये रैाद्रमशुभम् । गन्धवं कृतद्यं कृतं हन्तीति । भृङ्गराजे त्रधनं धनवर्जितम् । मृगाख्ये सुतवीर्ययं पुत्रबलनाशनम् । एवं याम्येन दिच्छिन द्वारनिर्देशः ॥ ९९ ॥

अथ पश्चिम आह ।

सुतपीडा रिपुवृद्धिनं सुतधनाप्तिः सुतार्थफलसम्पत्। धनसम्पन्नपतिभयं धनस्रयो रेगा इत्यपरे॥ १२॥

पिचे मृतपीडा पुत्रव्यथा। दै।वारिके रिपुवृद्धिः श्रुवाहुल्यम्। सुग्रीवे सुत्रधनाग्निः पुत्रधनावाग्नः। कुसुमदन्ते सुतार्थेफलसम्पत् पुत्रधनकाम्मिः। वाह्यो धनसम्पत् धनानां सम्पत्। असुरे नृपित्मियं राजभीतिः। शोषे धनद्यो वित्तनाशः। पापयद्माख्ये रोगा गद इत्यपरे पश्चिमायां द्वारनिर्देशः॥ २२॥

अधातर आह।

बधबन्धी रिपुवृद्धिः सुतधनलाभः समस्तगुणसम्पत्। पुलधनाप्तिर्वैरं सुतेन देशाः स्त्रिया नैःस्वम्॥ ७३॥

रोगाख्ये बधवन्धः । सार्पे रिपुतृद्धिः । मुख्याख्ये सुतानां पुत्ताणां धनस्य च लाभः । भद्धाटे समस्तानां निःशेषाणां शीर्यादीनां गुणानां सम्पत्तिः । सै।म्ये पुत्तधनाप्तिः सुतवितलाभः । भीजङ्गे वैरं द्वेषः सुतेन पुत्रेण सह । श्रादित्ये स्त्रिया देाषाः तदुत्या श्रशुभाः । दित्याख्ये नैःस्वं निर्धत्त्वम् । एवमुतरता द्वारनिर्देशः ॥ १३ ॥

नन्वच नवगुण व्रचिभक्तानीत्यच नृपादीनां वर्णानां चैकाशीतिपदेन नवमुण पूचिभक्तानि कार्याणि कृत गतिक्षश्चीयते इत्युच्यते । ऋष्टुणुणेना-यवा चतुःषष्टे रित्यस्मादैव विकल्पादवगम्यते । पूर्वाचार्यप्रणीतपचस्यायं विकल्पः । यस्माद्विश्वकर्मणा एकाशीतिपदगतचतुःषष्टिपदान्युक्तानि तेषु च प्रत्येकं विभङ्गान्यभिहितानि ।

तया चाह ।

राजवेश्मनि वेशश्च गृहादीनि च वर्शानाम् । एकाशीतिपदेनैव शक्तस्थानं च मापयेन्॥

प्रामादान् विविधान् छन्दांस्तयाऽऽद्यांश्वाष्ट्र मग्रहपान् । ग्रकाशीतिपदेनैव सर्वानेतान् प्रमापयेत् ॥ नगरग्रामखेटादीन् शिविराणि च भूभृताम् । स्यपतिस्थान् शतपदप्रविभागेण मापयेत्–इति ॥

तस्मान्नवगुणसूचिभक्तान्येकाशीतिपदे नृपादीनां कर्तव्यानि । अव केचिदनिश्चितबुद्धयो विकल्पांश्चीदयन्ति यथा चतस्रव्यपि दिचु नवगुण-सूचिभक्तानि नव विभागा भवन्ति । अनिलभयं स्त्रीजननिमत्यादीन्यष्टाष्टद्वा-राष्ट्यक्तानि योऽसा नवमा भागस्तच प्रदेशे किं कर्तव्यमिति । अवे।च्यते । प्रागेव वास्तुदेवतानां प्रविभागं कृत्वा अनिलादीनां देवतानां पदेषु द्वाराणि प्रविकल्पानि कल्पिते च द्वारभितिश्चिन्तनीया ।

तथा च नन्दी आह ।

भितिश्विन्त्या द्वारे मत्याचार्या व्यवस्यन्ति । त्राचार्येण समाससंहितानिबन्धने स्पष्टतरं निबद्धम् ।

तथा चाह ।

पूर्वाण्येशान्यां यान्याग्नेय्यां दिखिणानि जानीयात् ।
द्वाराणि नैस्टेतात् पश्चिमान्युदक्स्थानि वायव्याम् ॥
श्राग्नेयमग्निभयदं पार्जन्यं स्त्रीप्रसूतिदं द्वारम् ।
प्रजुरधनदं जयन्तं नृपवल्लभकारि माह्नेन्द्रम् ॥
सीर्ये क्रोधः प्रचुरः सत्येऽनृतवादितं भृशे क्रीयम् ।
चीर्ये तथान्तरिचे प्रागृद्वाराणि प्रदिष्टानि ॥
वायव्येऽल्पसुतत्वं प्रेष्यं पीष्णोऽथ नीचता वितथे ।
बहुन्नपानपुत्तं वृहत्वते याम्य श्रिष् रीद्रम् ॥
गान्धवं गन्धत्वं नृपचीरभयाय भृङ्गराजाख्यम् ।
मृगमपि सुतवीर्यद्यं दिखणता द्वारनिदंशः ॥
पिच्ये शरीरपीडा दीवारिकसञ्जिते च रिपुवृद्धिः ।
सुपीवे धनहानिः पुत्रधनाद्यं कुसुमदन्तम् ॥
वार्णमर्थनिचयदं नृपभयदं चासुरं विनिर्दिष्टम् ।
शोषं धनहानिसरं बहुरागं पापयद्यभाख्यम् ॥

रोगमुखं बधबन्धदमात्मजवैराभिवृद्धिदं नागम्। मुख्यं धनमुतवृद्धिदमनेककल्यागदं च भल्लाटम्॥ सै।म्यं धनपुत्तकरं भीजङ्गे पुत्तवैरिएपुवृद्धिः। श्रदिते। स्त्रीदेषाः स्युर्दिते। धनं सङ्घयं याति—इति॥

तथा च भगवान् गर्गः।

प्रवादिक्रमयागेन है।ताशेऽग्निभयं वदेत्। पार्जन्ये प्रचुरा नार्ये। जायन्ते बहुवित्तता ॥ माहेन्द्रे नृपवाल्लभ्यं सार्येऽतिक्रोधिता भवेत । सत्येऽनृतत्वं विज्ञेयं क्रूरत्वं तु भृषे भवेत् ॥ अन्तरित्ते तु विज्ञेया नित्यं चीर्यसमागमः। स्यात् पुत्रकामा वायव्ये पाष्णे प्रेष्यत्वमेव च ॥ नीचत्वं वितथे चेयं स्याद्वहाचे तु सन्तितः। चुद्रक्रमा भवेद्यामे गान्धवे कृतनाघनम् ॥ पिचो स्वल्यागुरधनं व्ययं देशवारिके महत्। सुगीवे धननागः स्यात् पुष्यदन्ते तु वर्धनम् ॥ वस्रो मुख्यभागित्वं नृपभङ्गस्तयासुरे । नित्यातिरीगता घोषे पापाख्ये पापसञ्जय: ॥ रोगे बन्धबधे। नित्यं नागे रिपुभयं महत्। मुख्ये धनसुतात्पत्तिभंद्वाटे विपुला: त्रिय: ॥ सै।म्ये तु धर्मशीलत्वं भे।जङ्गे बहुवैरता । श्रविता वनितादे।वा दिती तु धनसङ्घयः॥ पदे पदे कृतं श्रेष्ठं द्वारं सफलदायिकम्। पदचये कृतं यञ्च तञ्चामित्रफलप्रदम्-इति ॥

अवाचार्येण गृहाणां द्वाराणां च सामान्येन लचणमुत्तम्। अन्येराचा-र्येगृंहाणामष्ट्रा वास्तुपुरुषाः कथिताः। तेषां च नचवाण्युतानि तथा द्वार-द्वाविंगता नचवाण्युत्तानि। तव चन्द्रतारानुकूल्येन गृहाणां द्वाराणां च करणमुत्तम्। तच्च लेकिता दृश्यते यताऽस्मामिरन्यशास्त्राद्वास्तुनराणां नामान्यानीय नचवाणि च यथाक्रमेण प्रदर्श्यते। तद्यया ।

रित्ते। ध्वजश्च ध्वाङ्घश्च सिंहः श्वा वृषभस्तया । वानरो भद्र इत्यष्टे। ज्वेया वास्तुनरा बुधै: ॥

अधितेषामानयनम् ।

गृहान्तरदिशां मानं सङ्गाय च परस्परम् । वसुभिभागमाहृत्य शिष्टं वास्तुनरं वदेत् ॥

ऋयवा ।

बाह्नाः प्रबाह्नाः संयोगदलमन्यान्यताडितम् । वसुभक्तं ततः शेषं सेव्यं वास्तुनरं वदेत् ॥

गतचतुरस्रचेचे । ष्यय वर्तुले ।

> व्यामं चिगुणितं कृत्वा विष्क⁹म्मं तत् ममादिशेत् । व्यामाद्वेवर्गस्टिगुणः फलं स्यात् परिवर्तुले ॥

त्रय षडियप्रभृतिषु । रिद्वन्यंस्य परिचेर्वगमेकस्मादित्रजार्धितात् ।

लब्धं संशोध्य परता भक्षा द्वादश्मिः फलम् ॥

श्रय चिकाये।

बाहुप्रबाहुसंयागदलचातं विकागके ।

एवं सर्वेच चेचफलमानीय तस्याष्ट्राभिभागमणहूत्यावशेषा वास्तुनर:।

समग्रन्यगता रिक्तो ध्वजश्वैकावशेषके ।

द्वाभ्यां ध्वाङ्गस्त्रिभि: सिंहश्चतुर्भि: श्वा प्रकीर्तित: ॥

९ सम्प्रति भास्त्रराचार्याटिभिर्विष्क्रस्भश्रब्देन व्यासे। व्यविद्यते परन्यत्र परिधिवाचके। विष्क्रस्भशब्दः।

स्वल्यान्तरात् वृत्तान्तर्गत्भुजसंख्यया भक्तः परिधिर्वहुभुजैकभुजमानम् $=\frac{u}{r}$, श्रत्र न=बहुभुजभुजसंख्या । त्रिज्या च स्वल्यान्तरात् $=\frac{u}{\epsilon}$ ततः स्थूलघरमानम्=ति $-\sqrt{\frac{u^*}{3^*}-\frac{u^*}{8}}=\frac{1}{6}$ $-\sqrt{\frac{u^*}{3^*}-\frac{u^*}{8\pi^*}}=\frac{3}{8\pi^*}$ स्वल्याः चापफ्षं स्वल्याः $=\frac{3}{\epsilon}\frac{u^*}{\pi^*}$ । वृत्तखग्रहफलं $=\frac{u^*}{2\pi}$, बहुभुजः

पञ्चिमिर्वृष इत्याहु: षङ्गिर्वानर उच्यते ।

सप्रिमिर्भेद्र इत्येतदृष्टानां लच्चं स्मृतम् ॥

रित्ते सूर्यस्त्रधाश्लेषा ध्वने से।मश्च कृतिका ।

ध्वाङ्के राहुश्च भरणी सिंहे भे।मस्तया मद्या: ॥

खुध: शुनि धनिष्ठा च वृषे जीवश्च रे।हिणी ।

भद्रे तु श्रवण: सार: क्षणा शुक्रश्च फाल्गुनी ॥

चन्द्रतारानुकूल्येन कारयेत विचद्दण: ।

विभुनेश्यति रित्तेन ध्वनेन विपुला: श्रिय: ॥

ध्वाङ्केण नित्यमुद्देग: सिंहेन जितश्चुता ।

श्रस्थैयं सारमेये स्यादृषे परित्रेणा ध्रवः ॥

क्षिणना चापलं स्त्रीणां नित्यं भद्रेण निर्वृति: ।

ऋष द्वारनश्चवाणि।

कृतिकाभगमेन्द्रं च विशाखा च पुनर्वषुः ।
तिष्ये। हस्तस्तयाऽद्री च क्रमात् पूर्वेषु निर्दिशेत् ॥
चिवा विशाखा पैष्णं च नैक्तं यमदैवतम् ।
वैश्वदेवाश्विनं मेवं क्रमादृचिग्रमंत्रितम् ॥
पिच्यं प्रोष्ठपदार्यम्णमाषाढं च द्विदैवतम् ।
वारुणाश्विनसाविवं क्रमात् पश्चिमसंत्रितम् ॥
स्वात्याश्लेषामिजित्सोम्यं वैष्णवं वासवं तथा ।
याम्यं ब्राह्मं क्रमात् साम्यद्वारेषु च विनिर्दिशेत् ॥

त्रय द्वारस्य वेधफलमाह । मार्गतककारणकूपस्तम्भभ्रमविद्धमशुभदं द्वारम् । जच्छायाद्द्विगुणमितां त्यक्ता भूमिं न देशिय ॥ ०४ ॥

मार्गः पन्थाः । तह्वृंचः । कोगोऽम्नः । कूपस्तम्भा प्रसिद्धा । भ्रमेष जलनिर्गमनप्रदेशः । एतेः सन्मुर्वेद्वारं विद्धमशुभदम् । क्रियति दूरे स्थिता वेधने न दुष्टफलदा भवतीत्याह । उच्छायाद्द्विगुगमितामिति । द्वाराच्छा-याद्द्विगुगमिता यावान् द्वारस्थाच्छाय उच्चत्वं तद्द्विगुगप्रमागां भूमिमवनि 800

त्यक्षा विहाय बिहः स्थिता देषायैव एते वेधा न भवन्ति । नन्वन सामा-न्येनेात्तमुच्छायाद्द्विगुणमितां त्यक्षा भूमिं न देषायेत्यन न ज्ञायते किं वा वेधोच्छायद्विगुणां किंवा विन्ध्योच्छायद्विगुणां भूमिं त्यक्षा न देषाय भवती-त्येनेच्यते । त्राचार्येण समाससंहितानिबन्धे स्पष्टतरं निबद्धं तन्नाह ।

> स्तम्भतस्भ्रमकेशिर्विद्धं वेधश्व न शुभक्ररद्वारम् । वेधोच्छ्रायाद्द्विगुणां भूमिं त्यह्वा न देशिय इति ॥ तथा च भगवान् गर्गः ।

> > द्वारोच्छायद्विगृणितां त्यक्का भूमं बहि:स्थित: । न दोषाय भवेद्वेधा गृहस्य गृहिणोऽयवा—इति ॥

ऋवैव विशेषफलान्याह ।

रध्याविद्धं द्वारं नाशाय कुमारदेष्यदं तरुणा।
पङ्कद्वारे शिको व्ययोऽम्बुनिःस्राविणि प्रोक्तः॥ ०५॥
कूपेनापस्मारा भवति विनाशश्च देवताविद्धे।
स्तम्भेन स्त्रीदेषाः कुलनाशा ब्राह्मणाभिमुखे॥ ०६॥

रथ्याविद्धं मार्गेण विद्धं द्वारं नाषाय गृहस्वामिना भवति । तरुणा वृत्तेण विद्धं कुमाराणां बालकानां देषदं देाषं ददाति । पङ्कद्वारे कर्दम्बिद्धे नित्यं यस्यायतः कर्दमा भवति तस्मिन् शोको भवति । त्रम्बुनिः प्राविणि जलनिर्गमनमार्गे विद्धे व्ययो धनव्ययो भवति ॥ ७५ ॥

कूपेन विद्धे द्वारे अपस्मारा भवति अपस्मारा वागुर्दाषदः । देव-ताविद्धे । देवता सुरप्रतिमा तया विद्धे विनाशः स्वामिना भवति । स्तम्भेन विद्धे स्त्रीदेषा दैाःशील्यादिका भवन्ति । ब्राह्मणाभिमुखे कुलनाशा वा भवति किंवा बाह्ये ब्राह्मणाभिमुख इति नावगम्यते यस्मादुत्तममुलराभिमुखं पञ्चमं द्वार्रिमृमुक्तम् । तद्गृह्णमध्यगं भवतीत्याह । बधबन्धा १रिषुवृद्धिर्धनसृत-लाभः समस्तगुणसम्पदित्यादि । ऋवाच्यते । बाह्यस्याभ्यन्तरस्य च ब्रह्म-णाऽभिमुखद्वारस्यानिष्टं फलं प्रत्येकदेवताविद्धस्य फलमिदमाह ।

देवद्वारं विनाशाय शङ्करद्वारमेव च इत्यादि ।

१ ऋस्येवाध्यायस्य ७३ प्रलोकः।

तथा।

ब्रह्मणा यद्यं सैविद्धं तद्द्वारं कुलनाशनम् । श्रभ्यन्तरब्रह्मणे। मुखस्य द्वारस्यानिष्ठफलं विश्वक्रमीह । गृहमध्ये कृतं द्वारं द्रव्यधान्यविनाशनम् । श्रावहेत् कलहं शोकं नारीवी संग्रदूषयेत् ॥ सथा भारद्वाज: ।

शिरा ममीणि बंशाश्द नालमध्यं च सर्वेश: । विहाय वास्तुमध्यं च द्वाराणि विनिवेशयेत् ॥ तथा च यम ऋहि ।

ब्रह्मस्थाने न विध्येत नागदन्तस्थलानि च।

गृद्वास्भिगंवाचेश्च मानपानैस्तथेव च॥
द्वारेश्च मितिभिष्ट्वेव शय्याभागै: क्षयञ्चन ।
स्वामिना मरणं तच महादुःखेन पार्थिव॥

ग्वं चेतदाऽऽचार्येण पूर्वापरविसद्धेन निबन्धनं स्थात्।

श्रेषाच्यते।

सर्वेष्वेव वास्तुषु उत्सर्गापवादक्षपेशा विविधा व्याख्या च भवति । तथा च यानाप्रकारे प्राच्यादिषु स्म स्म नचनार्यभिधाय पुनः सर्वद्वारिकसञ्जे नचनचतुष्ठ्यमाह । रावमनापि । तस्मादयमदेष इति ॥ ९६ ॥

अन्यद्द्वारस्य विशेषमाह ।

उन्मादः स्वयमुद्घाटितऽय पिहिते स्वयं कुलविनाशः। मानाधिके नृपभयं दस्युभयं व्यसनमेव नीचे च॥ ००॥ द्वारं द्वारस्थापिर यत्तव शिवाय सङ्कटं यञ्च। स्राव्यात्तं चुद्वयदं कुब्नं कुलनाशनं भवति॥ ०६॥ पीडाकरमतिपीडितमन्तर्विनतं भवेदभावाय। बाह्यविनते प्रवासा दिग्मान्ते दस्युभिः पीडा॥ ०६॥

स्वयमुद्चाटित श्वात्मनैबाद्चाटिते द्वारकपाटे उन्मदिश्चितस्य भवति । स्वयं पिहिते निपीडिते कुलस्य वंशस्य विनाशः स्वयं भवति । 828

मानाधिके उक्तस्वप्रमाणादभ्यधिके द्वारे नृपभयं राजभीतिर्भवति । नीचे प्रमाणादन्ये दस्यभयं चारभीतिर्व्यंषनं दुःखं च भवति ॥ ७० ॥

द्वारस्योपरि यद्द्वारं तन्न शिवाय न श्रेयसे भवति । यन्न सङ्कटं पृणुत्वेनाल्पं तन्न न शिवायेव भवति । श्राव्यात्तमतिविषुलं मुरजाकारं चुद्वयं ददाति । कुन्नमस्पष्टं द्वारं कुलनाशनं वंशचयावहं भवति ॥ ६८ ॥

श्रतिपीडितमुदुम्बरेगातिपीडितं गृहस्वामिनः पीडां करोति । श्रन्त-र्गृहाभ्यन्तरे विनतं द्वारमभावाय मरगाय स्वामिना भवति । बाह्यविनते बह्यिते द्वारे प्रवासा भवत्यन्यदेशनिवासः । दिग्भान्ते दिक्स्ये श्रन्यां दिशं प्रेचमागे दस्युभिश्चारैः पीडा भवति ॥ ९६ ॥

ऋचेव विशेषमाह।

मूलद्वारं नान्येद्वारेरिभसन्दधीत रूपर्छा। घटफलपत्त्रप्रमथादिभिश्च तन्मङ्गलैश्चिनुयात्॥ ६०॥

मूलद्वारं प्रधानमिति यावत् । तच्चान्येरपरैद्वारैः रूपद्धां रूपसः मृद्धा नाभिषन्दधीत न षन्धानं कुर्यात् । एतदुक्तं भवति । मूलद्वारस्य यादृशी रचना कृता तादृशी नान्यद्वारायां कार्येति । तच्च मूलद्वारं मङ्गलैः । घटैः कलशैः फलैः श्रीफलादिभिः पन्नैः पन्नलतादिभिर्वा प्रमर्थेगयैः । श्रादिग्रह्णात् सिंह्यालहंषजीवजीवकेश्चिन्यात् उपचितं कुर्यात् ॥ ८०॥

त्रय के।गचतुष्ट्रये गृहादीनां ये देशा निवसन्ति तांस्तन्निवासिनां च फलमाह ।

रेशान्यादिषु केाणेषु संस्थिता बाह्यता गृहस्थैताः। चरकी विदारिनामाऽय पूतना राह्यसी चेति॥ ६१ पुरभवनग्रामाणां ये.केाणास्तेषु निवसतां देषाः। श्वपचादयाऽन्त्यजात्यास्तेष्वेव विवृद्धिमायान्ति॥ ६२॥

त्रथ रेशान्यां चरकी। ऋग्नेय्यां विदारिनामा । नैर्ऋते पूतना । वायव्ये राचमी चेति रत्येवं प्रकारा बहिष्कोग्रेषु निवमन्ति शास्त्रान्तरेष्वष्टै। पठान्ते । स्कन्टे। र्यमा जम्बुकाख्यः पिलिपिञ्चस्तथापरः । प्राच्यादिदिक्चतुष्के तु निवसन्ति महाग्रहाः ॥

कोग्रेष्ट्राचार्यांका एव ।

येशान्यां चरकी प्रोत्ता स्कन्दः प्राग्भागसंस्थितः ।
है।ताशन्यां विदारी च याम्यां चैवार्यमा स्थितः ॥
पूतना नैर्च्हते चेया जम्बुकः पश्चिमे स्थितः ।
राचमी चानिले काणे पिलिपिञ्चस्तथातरे ॥

इत्याचार्याक्तः पचः श्रोभनः ॥ ८९ ॥

पुरभवनेति । पुरं नगरम् । भवनं गृहम् । ग्रामः प्रसिद्धः । तेषां ये केाणाश्वत्वारस्तेषु निवसतां निवसंभानानां दोषा भवन्ति तेष्वेव केाणेषु श्वपचादयः । श्वपचा डेामाः । श्रादिग्रहणाच्चण्डालपुक्कसप्रभृतयः । श्रन्त्य- जात्याश्चमेकारप्रभृतयः । एते निवसमाना विवृद्धिमायान्ति वृद्धिमाप्रवन्ति नान्ये इति ॥ ८२ ॥

त्रियं दिनु शुभाशुभान् वृत्तानाह । याम्यादिष्वशुभफला जातास्तरवः प्रदक्तिगोनैते । उदगादिषु प्रशस्ताः स्नन्नवटादुम्बराश्वत्थाः ॥ ८३ ॥

गते तरवा वृत्ता याम्यादिषु दित्तणादासु दित्तु प्रदित्तिणेन जाता अगुभफलदाः । तदाया । प्रत्तो याम्यायां दत्तिणिस्यामणुभः । वटः पश्चि-मायाम् । उदुम्बर उत्तरस्याम् । अश्वत्यः पूर्वस्यामणुभ इति । एत ग्वा-दगादिषूत्तरादासु दित्तु प्रत्तवटोदुम्बराश्वत्याः प्रशस्ताः । प्रज्ञ उत्तरस्यां गुभः । वटः पूर्वस्याम् । उदुम्बरे। दित्तिणस्याम् । अश्वत्यः पश्चिमायां गुभ इति ॥ ८३ ॥

तथा च गर्ग: ।

वर्जयेत् पूर्वताऽश्वत्यं प्रचं दिचणतस्तया । न्यग्रोधं पश्चिमे भागे उत्तरे चाप्युदुम्बरम् ॥

९ कर्त्तरि कर्मव्यतिहारे ९।३।९४ इति सूत्रेणात्रात्मनेपटम्। तृदर्थस्तु श्रन्यस्य येगवं निवासं कुर्वतामिति। व्यत्युपसर्गयोगस्यानावश्यकतामभिन्नेत्येदमवर्थयम्।

अश्वत्ये तु भयं ब्रूयात् प्रचे ब्रूयात् पराभवम् । न्यग्रेष्ये राजतः पोडा नेवामयमुदुम्बरे ॥ वटः पुरस्तादुन्यः स्यादृचियो चाप्युदुम्बरः । अश्वत्यः पश्चिमे भागे प्रचस्तूतरता भवेत् ॥

त्रधुनाऽरिष्टवृत्तद्वारेण गृहाणां पथिकान् वृत्तानाह । श्रासन्नाः कण्टिकिना रिपुभयदाः त्तीरिणाऽर्थनाशाय । फलिनः प्रजात्त्रयकरा दारूण्यपि वर्जयदेषाम् ॥ ८४ ॥ स्विन्दादांदि न तर्रूस्तान् तदन्तरे पूजितान् वपेदन्यान् । पुनागाशाकारिष्टबकुलपनसान् श्रमीशाला ॥ ८५ ॥

कर्यटिकनः कर्यटिकवृत्ताः खिदरप्रभृतय त्रामन्ना निकटवितना रिपुभयदाः श्रुभीतिप्रदाः । चीरिगोऽकीदय त्रामन्ना त्र्र्यमाणाय भवन्ति । फिलिना वृत्ता त्रामप्रभृतयः प्रजाचयकराः प्रजानां चयं विनाणं कुर्वन्ति न केवलमेते त्रामन्ना त्रशुभदा भवन्ति याचदेषामिष दारुगि काष्ट्रानि गृहार्ये वर्जयत् ॥ ८४ ॥

यदि तान् जगटिकवृत्तप्रभृतीस्तह्नन् वृत्तान् न हिन्दात् तदन्तरे तेषां मध्ये अन्यानपरान् पूजितान् वृत्तान् वपेत् । कांस्तानित्याहः । पुन्नागिति । पुन्नागाः । अशिकाः । अरिष्टाः । बकुलाः । पनसाः । एतांस्तवा यमीः शाली । एतेषामन्यतमे तसस्ये तन्ता दिषां न वाधन्ते ॥ ८५ ॥

श्रय प्रशस्तभूलवणमाह ।

शस्तीषधिद्रुमलता मधुरा सुगन्या स्तिग्धा समा न सुषिरा च मही नराणाम्। अप्यथ्वनि श्रमविनादमुपागतानां धत्ते श्रियं किमुत शाश्वतमन्दिरेषु ॥ ६६॥

यवंविधा भूनेराणां पुरुषाणामध्विन पणि स्रमविनादमुपागतानां स्रमापनयनं प्राप्नानामति चमाऽवावस्थितत्वादिषि स्रियं लक्षीं धते ददाति क्रिमृत शास्वतमन्दिरेषु क्षिं पुनर्ये शास्वतं स्थिरं मन्दिरं गृहं कृत्वा तव निवसन्ति। शस्तीषधिदुमलता। शस्ता स्रोषधियो जायाजयन्तीजीवन्तिजीव- पुता गवमादिका यन । दुमा वृत्ता याज्ञिकाः पलाशिष्यलप्रभृतयः । लता-श्चूतततयश्चं श्यामलताप्रभृतयश्च यस्याम् । या च भूर्मधुरा मृष्टस्वादा । सुगन्था शाभनगन्था । स्त्रिग्धा सस्त्रेहा । समा सर्वन तुल्या निश्त्रोतृङ्गे रहिता । न सुषिरा श्रन्तःसारा ॥ ८६ ॥

त्रम्यद्गृहे शुभफलं सन्निवेशवशेनाह ।

सचिवालयेऽर्थनाशा धूर्त्तगृहे सुतबधः समीपस्य । उद्वेगा देवकुले चतुष्पये भवति चाकीर्त्तः ॥ ८०॥ चैत्ये भयं ग्रहकृतं वल्मीकश्वभ्रसङ्खले विपदः । गर्त्तायां तु पिपासा कूर्माकारे धनविनाशः ॥ ८८॥

सचिवालये मन्त्रिगृहे समीपस्थे निकटवर्तिनि ऋषेनाशे। धनविना-शः । धूर्तः परवञ्चनादत्तः । धूर्तगृहे समीपस्थे सुतबधः पुन्नमरणम् । देवकुले सुरगृहे समीपस्थे उद्वेगश्चित्तखेदः । चतुष्पंचे चत्वारः पन्धाने। यत्र तस्मिश्चाकीर्तिलेकापवादः ॥ ८९ ॥

चैत्य इत्यनेन चैत्यवृत्ताः परिगृह्यन्ते चैत्यवृत्ते श्रासन्ने भयं ग्रहकृतं ग्रहोत्पन्ना भीतिर्गृहभर्तुर्भवति । ग्रहा भूतानि ।

तथा च बृहस्पतिराह।

चैत्यवृत्तेषु भूतेभ्यः कृच्छावाषः पुराद्वयम् । ष्यरतिस्त्वभिवर्धेत निविष्टे. कण्टकिद्रुमै:-इति ॥

चैत्यवृत्तः कल्पवृत्तः ।

तथा च पुरागे।

मन्दरस्य गिरैः शृङ्गे महावृत्तः स केतुराट् । त्रालम्बशाखाशिखरः कदम्बश्चैत्यगादयः – इति ॥

वल्मीकसङ्कुले वल्मीकावृते मूमागे। श्वभ्रसङ्कुले च श्वभ्रावृते समीपस्थे विपदे। व्यापदे। भवन्ति । गत्ती प्रसिद्धा चिता तस्यां समीपवर्त्तिन्यां पिपासा तृषा भवति । कूमाकारे भूमागे समीपस्थे धनविनाशे। वित्तवयो भवति ॥ ५८ ॥ &CC

ऋयापरं भूमिलचणमाह । उदगादिप्लविमष्टं विप्रादीनां प्रदित्तिणेनैव। विप्रः सर्वत्र वसेदनुवर्णमधिष्टमन्येषाम्॥ ६६॥

विप्रादीनां ब्राह्मणविचयवैश्यशूद्राणामुदगादिप्रवं प्रदिविगीन भूभागे-नेष्टं गुभम्। प्रवशब्देन निम्बन्वमुच्यते । तदाया । उदक्षया भूब्रीसगानां प्रशस्ता । पूर्वप्रवा चियाणाम् । दिचणप्रवा वैश्यानाम् । पश्चिमप्रवा शूद्राणाम् । विणे ब्राह्मणः सर्वेच सर्वेस्यां भूमी वसेदुनरपूर्वदिचणपश्चिमप्रवायामिति । अन्येषां चिष्यादीनामनुवर्णनमधेष्ठं वर्षानुक्रमेण शोभनम्। तदाया। पूर्व-प्रवा दिचगप्रवा पश्चिमप्रवा चिचियागाम् । दिचगप्रवा पश्चिमप्रवा वैरयाः नाम् । पश्चिमप्रवा शूद्राणामेवेति ॥ ८६ ॥

अय भूमेविधानवशेन शुभाशुभमाह ।

गृहमध्ये हस्तमितं खात्वा परिपूरितं पुनः श्वभ्रम्। ययूनमनिष्टं तत् समे समं धन्यमधिकं यत्॥ ६०॥

गृहमध्ये भवनान्तहेस्तमितं समप्रमाणं श्वभ्रमवटं खात्वा समन्ततः परिवर्त्तलं हस्तायतं हस्तमाचगम्भीरं पुनर्भूयः परिपूरितं तयैव मृतिकया यद्यनं भवति तदानिष्टमशुभं समे समं न शुभं नाप्यशुभमित्यर्थः। यद्धिकं भवति तद्धन्यं शुभमित्यर्थः ॥ ६० ॥

म्रन्यद्याह ।

श्वभ्रमथवाऽम्बुपूर्णं पदशतमित्वा गतस्य यदि नानम्। तद्भन्यं यञ्च भवेत् पलान्यपामाढकं चतुःषष्टिः॥ ६१॥

श्रयवा श्वभ्रमवटं पूर्वातमेवाम्बना जलेन परिपूर्य कृत्वा ततः पदशतं क्रमशतमित्वा गत्वा ततः पुनरागत्य यदि तज्जलमूनं न भवति तद्धन्यं शुभमिति । अन्यथा अधन्यम् । अथवा यच मृतिकानामाठकमणमम्बूनां चतु:बष्टि: पलानि भवेतदुन्यमेव । गतदुत्तं भवति । भूमी मृतिकां पङ्गृह्य अवटनिर्गतां तया बाठकमापूर्यं तालयत् । तदादि चतुःषष्टिः पनानि भवन्ति तद्धन्यं नान्ययेति ॥ ६० ॥

तथा च पराशर: |

निमेषशतमतीत्याखातश्वभ्रगतजलगतां चारिणीं समुद्धृतामापूर्यमा-गामतिरक्तां मृदं चतुःषष्ट्रिपलाढकां तुल्यां चेति ।

अन्यदप्याह ।

आमे वा मृत्पात्रे श्वभ्रस्थे दीपवर्त्तरभ्यधिकम् । ज्वलति दिशि यस्य शस्ता सा भूमिस्तस्य वर्णस्य॥ ६२॥

श्रयवा त्रामे ऋषक्षे मृत्यवे। मृन्मये भाग्रे श्वभ्रस्ये श्वभ्रान्त-रगते तच वर्णनामचिद्देश्चतम्रो दीपवर्तीर्दत्वा ज्वालयेत् तुल्यकालं ताश्च समाः समाः कार्याः । यस्य वर्णस्य दिश्यभ्यधिकं चिरकालं दीपवर्ती ज्वलति । तस्यैव वर्णस्य सा भूः शस्ता शुभा नान्यस्येति ॥ ६२ ॥

त्रन्यदप्याह ।

म्बभोषितं न कुसुमं यस्य प्रम्लायतेऽनुवर्णसमम् । तत्तस्य भवति शुभदं यस्य च यस्मिन् मना रमते॥ १३॥

श्रयवा श्रनुवर्णसमं ब्राह्मणादिवर्णचतुष्ट्रयस्यानुवर्णे सितरक्तणीतः कृष्णचिन्हितमेश्रजातीर्यं कार्यमित्यर्थः । कुसुमं पुष्पमनुवर्णसमं श्वभ्रोजितं राचा श्वभ्रे स्थितं कृत्वा तता द्वितीयदिने यस्य वर्णस्य संबन्धि कुसुमं न प्रस्तायते नं शुष्यति तत्स्थानं तस्यैव वर्णस्य शुभदम् । श्रथवा यस्य वर्णस्य यस्मिन् भूभागे मनश्चितं रमते तच तस्यैव शुभदं न तचैव विचारः कार्यं इत्यर्थः ॥ ६३॥

तया चाच गर्गः।

या यस्य राशिता भूमेभेवेतु गृहक्रमेणि । तस्यां श्वभं खनेमेध्ये हस्तमाचं समन्ततः ॥ तच्छभं पूरयेत् तेन पांश्वना सुविचचंगः । वर्धमाने च वृद्धिः स्याद्धीयमाने विग्रहिता ॥ साम्ये साम्यं विनिर्दिष्टमथवाऽन्यद्विचारग्रम् । पूर्यात्वःऽयवा श्वभं मृद्धिः क्रमशतं व्रवेत् ॥ पूर्णे स्यादागमं यावत् सा भूमिस्तु प्रशस्यते ।
तस्मिन् वा धारयेच्छुभे चित्रं मान्यमनुक्रमात् ॥
यिद्यरान्द्वायते माल्यं तद्वर्णे तत्र च।वसेत् ।
त्रामे वा मृन्मये पात्रे दीपवर्गिचतुष्ट्यम् ॥
यस्यां दिशि प्रज्ञनति चिरं तस्यैव सा शुभा ।

श्रयान्यद्वमिलचगमाह ।

सितरक्तपीतकृष्णा विप्रादीनां प्रशस्यते भूमिः। गन्धश्च भवति यस्यां घृतकिधराज्ञाद्ममद्मस्मः॥ ८४॥ कुश्चयुक्ता शरबहुला दूर्वाकाशावृता क्रमेण मही। ह्मनुवर्णे वृद्धिकरी मधुरकषायाम्लकदुका च॥ ८५॥

विप्रादीनां ब्राह्मणचिष्यवैश्यशूद्राणां सितरत्तपीतकृष्णा यथाक्रमेण भूमि: प्रशस्यते । श्वेतवर्णा ब्राह्मणानां भू: प्रशस्ता । रत्तवर्णा ले।हिता चिन्याणाम् । पीतवर्णा हिता वैश्यानाम् । कृष्णवर्णा शूद्राणाम् । घृतसञ्चनन्या ब्राह्मणानाम् । रुधिरसमगन्या चित्याणाम् । स्वत्रसदृशगन्या वैश्यानाम् । मदासदृशगन्या शूद्राणाम् ॥ ६४ ॥

कुशयुक्ता दर्भसंयुक्ता भूमिविप्राणां शुभदा । शरै: कार्यडेर्बहुना संयुक्ता चित्रयाणाम् । दूर्वा शाद्वनम् । दूर्वायुता वैश्यानाम् । काशावृता शूद्राणाम् । यवं क्रमेण भू: प्रशस्ता । तथा मधुरकषायाम्बक्षदुका चानुवर्णे खृद्धिकरी । मधुरा ब्राह्मणानाम् । कषाया चित्रयाणाम् । आस्त्रः वैश्यानाम् । कटुका शूद्राणामिति ॥ ६५ ॥

तथा च गर्गः।

मधुरा दर्भसंयुक्ता घृतगन्था च या मही।
उत्तरप्रवणा चिति ब्राह्मणानां तु सा युभा।
रक्तगन्था कषाया च शरवीरेण संयुता।
रक्ता प्राक्षप्रवणा चेया चित्रयाणां तु सा मही।
दिच्चणप्रवणा सूमियाना दूर्वाभिरन्विता।
अज्ञगन्था च वैश्यानां पीतवर्णा प्रशस्यते॥

पश्चिमप्रवणा कृष्णा विकुण्ठा काशसंवृता । मद्यगन्था मही घन्या शूद्राणां कटुका तथा ॥

ऋधुना गृहप्रारम्भे विधानमाह ।

कृष्टां प्रस्तवीजां गाऽध्युषितां ब्राह्मणैः प्रशस्तां च। गत्वा महीं गृहपितः काले सांवत्सरीद्विष्टे ॥ १६॥ मच्येनानाकारैर्दध्यस्ततसुरभिकुसुमधूपैश्च। दैवतपूजां कृत्वा स्थपतीनभ्यर्च्य विप्रांश्च॥ १०॥ विप्रः स्पृष्टा शोषं वसश्च सित्रया विश्वश्चारू। शूद्रः पादा स्पृष्टा कुर्याद्वेखां गृहारस्मे॥ १८॥

कृष्टां हलविलिखिताम् । प्रसृठवीजां सहितवीहिकां कृष्टायामुप्रं बीजं सञ्जातं यस्याम् । गोऽध्युषितां गावोऽध्युषिता निवासिता यस्याम् । ब्राह्मणैश्व सह तां प्रशस्तां प्रशंसिताम् । गोब्राह्मणास्तव राचिमेकामुषिता इत्यर्थे: । यवं कृते शुद्धिर्भूमेभेवृति ।

तथा चालम्।

सम्मार्जनेनाञ्जनेन सेकेने।ह्नेखनेन वा । गवां च सन्निवासेन भूमिः शुध्यति पञ्चभिः॥

एवंविधां भूमि गृहपतिगृहस्वामी सांवत्सरादिष्ठे दैवज्ञोत्ते काले समये सर्वगुणसहिते निरुपहते गत्वा ॥ ६६ ॥

नानाकारैर्बेहुभिर्भच्चैरपूपमादकैर्लापिकाप्रभृतिभिः । तथा दधा । श्रव-तैश्व यवैः । सुरभिभिः सुगन्धैः । कुसुभैः पुष्पैः । धूपैश्व सुगन्धैर्दवतपूजां दैवतानां पूजामचां चेचपतेश्व कृत्वा विधाय ततः स्थपतीन् विप्रान् ब्राह्म-ग्रांश्वाभ्यर्च्य सम्पूज्य ॥ ६० ॥

विप्रः स्पृष्ट्वा शोर्षमिति । गृहपतिर्विप्रो ब्राह्मणे यदि भवति तदा शोर्षे स्वमूर्थानं स्पृष्ट्वा येन केनचिदभीष्ट्रेन वस्तुना यथाचिरतां रेखां कुर्यात् । एवं चियो वत्तः स्पृष्ट्वा वैश्यश्चोद्ध स्पृष्ट्वा श्रुद्धः पादी स्पृष्ट्वा गृह्वारम्भे रेखां कुर्यात् ॥ ६८ ॥ तस्यां कृतायां लचगमाह ।

श्रङ्गुष्ठकेन कुर्यान्मध्याङ्गुल्याऽथवा प्रदेशिन्या।
कनकमणिरजतमुक्तादधिफलकुसुमाद्यतेश्च शुभम्॥ ६६॥
श्रस्तेण श्रस्त्रमृत्युर्वन्धो लेहिन भस्मनाग्निभयम्।
तस्करभयं तृणेन च काष्ठोल्लिखिता च राजभयम्॥ १००॥
वक्रा पादालिखिता शत्रुभयक्षेशदा विरूपा च।
चर्माङ्गारास्थिकृता दन्तेन च कर्त्तुरशिवाय॥ १०९॥
वैरमपसव्यलिखिता प्रदक्षिणं सम्पदे। विनिर्देश्याः।
वाचः परुषा निष्ठीवितं जुतं चाशुभं कथितम्॥ १०२॥

तां रेखां यदि गृहपितरङ्गुष्ठकेन कुर्यात् मध्याङ्गुल्याऽयवा प्रदेशिन्या वा च्येष्ठाङ्गुल्यङ्गुष्ठद्वितीया प्रदेशिनी । तृतीया मध्यमा । चतुर्थ्यनामिका । पञ्चमी कनिष्ठिका । कनकेन सुवर्णेन । मणिना । वा रचतेन हृप्येण । मुक्तामिवी । दथा । फलेन श्रीफलादिना । कुसुमेन पुष्येण वा । श्रचतैर्यवैर्वा । एतेषामन्यतमेन यदि वा करोति तदा शुभं भर्तुः शुभं करोति ॥ ६६ ॥

शस्त्रेगिति । तां रेखां यदि शस्त्रेग्य करोति तदा शस्त्रेगीव गृहप-तेर्मृत्यु: । एवं लेहिन बन्धे। बन्धनम् । भस्मना श्रम्निभयं विद्वभीतिम् । तृग्रेन च तस्करभयं चेरिभीतिम् । काष्ट्रेनोल्लिखता रेखा राजभयं राजभीतिं करोति ॥ १००॥

वक्रा अस्पष्टा पादेनाऽऽलिखिता च या रेखा सा श्रुभयं रिपुभीति क्रेशांश्च ददाति। विद्धपा च या रेखाऽदृश्याऽथवा चित्तदृगाह्यदिनी न भविति साऽपि च—शब्दाच्छ्नुभयक्रेशदा। चर्मगा अङ्गारकेग वाऽस्थादन्तेन वा कृता रेखा भवित तदा भर्तुगृहस्वामिना न शिवाय न श्रेयसे भविति॥ १०१॥

श्रवसञ्चेन स्वासञ्चेन स्वादित्तियोन लिखिता वैरं करोति । प्रदित्तियोन या च लिखिता तया सम्पदः समृद्धये। निर्देश्या वक्तव्याः । वामभागादृत्ति-याभागे दित्तिये नीयते सा प्रदित्तियागता रेखा । तथा च प्रश्नकाले वाचा गिरः परुषा हृत्ता श्रमङ्गतियुक्तिवादिन्यः । निष्ठीवितं श्लेष्मत्यागा मुखात् सदाः । सुतं च नासाशब्दः । गृहारम्भकाले श्रशुभमनिष्टं कथितमुक्तम् ॥ १०२ ॥ श्रधुना शल्यद्वानं विवद्युरादावेव तत्र विधानमाह । श्रद्धंनिचितं कृतं वा प्रविशन् स्थपतिर्गृष्ठे निमित्तानि । श्रवलाकयेद्गृहपतिः क्व संस्थितः स्पृशति किं चाङ्गम् ॥ १०३ रविदीप्रा यदि शकुनिस्तस्मिन् काले विराति परुषरवम् । संस्पृष्टाङ्गसमानं तस्मिन् देशेऽस्थि निर्देश्यम् ॥ १०४ ॥

गृहं वेश्म ऋषेनिचित्तमर्थकृतं कृतं वा नि:शेषं रचितं तत्त प्रविश-न्नन्तर्विशन् स्थपतिर्वर्धिकः प्रविश्य निमित्तानि चिह्नान्यवलेक्षयेत् पश्येत् । गृहपतिर्गृहस्वामी क्ष संस्थितः कस्मिन् स्थाने समवस्थिते। वास्तुनरस्य कस्मिन्नवयवे स्थितः किं चाङ्गं स्वावयवं स्पृशित ॥ १०३ ॥

यतदप्यवलेक्कियेद्रविदीप्र इति । ऋच तावट्टीप्रदिग्नचगां व्याख्यायते । तद्यथा। सूर्योदयात् प्रभृति दिनस्य प्रथमप्रहरं यावत् तावदैशानी दिगङ्गारिखी पूर्व। दीप्रा आग्नेयी धूमिता शेषाः शान्ताः पञ्ची ततः प्रहरादूध्वे प्रहरद्वयं यावत् तावत् पूर्वाऽङ्गारिगी त्राग्नेयी दीप्रा याम्या पूर्मिता शेषाः शान्ताः । ततः प्रहरद्वयादूध्वे प्रहरचयं यावदाग्नेयी दिगङ्गारिणी याम्या दीमा नैकंती धूमिता शेषाः शान्ताः । ततः प्रहरचयादूध्वे सूर्यास्तं यावत् तावत् याम्याङ्गा-रिगी नैकिती दीप्रा पश्चिमा धूयिता शेषाः शान्ताः । तताऽस्तमयाद्वध्वे राचा प्रयमप्रहरं यावनेकं नी दिगङ्गारिगी पश्चिमा दीप्रा वायव्या धूमिता शेषा: शा-न्ता:। तते। राचिप्रहरे।ध्ये प्रहरद्वयं यावत् तावत् पश्चिमा दिगङ्गारिखी वायव्या दीमा उत्तरा धूमिता शेषा: शान्ता:। तत: प्रहरद्वयादूध्वे राचे। प्रहरवयं यावत् तावद्वायव्या दिगङ्गारिको उत्तरा दीमा रेशानी धूमिता शेषाः शान्ताः। तता र। चौ प्रहरचयादूध्वे सूर्योदयं यावत् तावदुत्तरा दिगङ्गारिणी रेशानी दीप्रा पूर्वा धूमिता ग्रेषाः पञ्च ग्रान्ता इति । तस्मिन् काले गृहप्रवेशसमये शकुनिः पत्ती रविवशेन तत्काले या दीप्रा तस्यां दिशि स्थितः सूर्याभिमुखश्च यदि परुषर्वं रू दाशब्दं च विरोति तदा संस्पृष्टाङ्गसमानं गृहपतिना स्वकीयं यदङ्गं स्पृष्टं तत्स-मानं तदङ्गसम्भूतं तस्मिन् देशे यच गृहपति: स्थितस्तचास्थि निर्देश्यं वक्त-व्यम् । श्रव प्रमाणमाचार्येण नात्तम् । ननूत्तमेवमुच्यते संस्पृष्टाङ्गसमानमित्यनेन चापयति । यत् तदङ्गं स्पृष्टं तत्प्रमागे भूभागे शल्यं स्थितमिति चयम् ॥ १०४॥ 833

उलमागंमान्तरे ।

पृच्छाकाले गृहस्वामी यदङ्गं स्पृशति स्वकम्। भुवा हस्तप्रमांगेन शल्यं ब्र्यातदङ्गजम् ॥

अन्यद्प्याह ।

शकुनसमयेऽयवाऽन्ये हस्त्यश्वश्वादये।ऽनुवाशन्ते । तत्प्रभवमस्थि तस्मिंस्तदङ्गसम्भूतमेवेति॥ १०५॥

शक्तनसमये निमित्तकाले । ऋषवाऽन्येऽपरे प्राणिने। हस्त्यश्वश्वादय:। हस्ती यजः । ऋश्वस्तुरगः । श्वादयः । श्वा सारमेयः । श्रादिग्रहणादु-ष्टकाजाविकमाजारप्रभृतयः । एते यदानुवायन्ते यब्दं कुर्वन्ति । एतेषामन्य-तमा निमित्तकाले रविदीमो यदि वाशते तदा तस्मिन् स्थाने गृहभवेषिष्ठि-तेऽङ्गे तत्प्रभवं तत्प्राणिजातं तदङ्गसम्भतमेव गृहपतिसंस्पृष्टाङ्गसमानमेवास्यि वक्तव्यं प्रमागं प्राग्वदिति ॥ १०५ ॥

ऋन्यद्प्याह ।

सूत्रे प्रसार्यमाग्रे गर्दभरावाऽस्थिशल्यमाचष्टे। प्रवशुगाससङ्घिते वा सूत्रे शस्यं विनिर्देश्यम् ॥ १०६॥

सूचे प्रसार्यमाणे यदि गर्दभस्य खरस्य रवः शब्दः श्रूयते तदा अस्थिशल्यमाच्छे कथयति । अथवा शुना शृगालेन वा लङ्गिते अतिक्रामिते तत्राभवमस्थिशल्यं विनिर्देश्यं वक्तव्यम् । गृहभर्तुरिचिष्ठिते स्थाने संस्पृ-ष्टाङ्गसमानं प्रमागं प्राग्वदिति ॥ १०६ ॥

श्रय शुभमाङ्गल्यचानमाह ।

दिशि शान्तायां शकुनिर्मधुरविरावी यदा तदा वाच्यः। अर्थस्तिसिन् स्थाने गृहिश्वराधिष्ठितेऽङ्गे वा ॥ १०० ॥

तत्काले शान्तायां दिशि यदि शकुनिः पत्ती मधुरविरावी मधुरं विराति तदा तिस्मन् स्थाने यच ग्रकुनिः स्थितस्तवार्थो वाच्या धनं वक्तव्यम् । त्र्रथवा गृहेश्वरेषा गृहपितना वास्तुनरस्य यदङ्गमिधिष्ठतं तन वाच्य इति । हस्तविचानं प्राग्वदिति यदुक्तं संस्पृष्टाङ्गसमानमिति ॥ १०० ॥

तच तावत्प्रथमं भूमिनिखनने यावदङ्गं मृहभर्नुहिन्यतस्योध्वंबाहे।-च्चिमच्चाते तावत्प्रमाणेन तच्छल्यं वक्तव्यम् ।

तथा च गर्गः।

प्रश्नकाले गृहपतिः कस्मिन्नङ्गे समास्थितः ।

किमङ्गं संस्पृणेद्वापि व्याहरेद्वा गुभागुभम् ॥

विलोक्य स्थपतिः पूर्वे पश्चान्छल्यं विचारयेत् ।

गृहुभेरीमृदङ्गानां पटहानां च निःस्वनाः ॥

दथ्यचतानां पुष्पाणां फलानां दर्शनानि च ।

प्रृष्टुश्च प्रवदेच्छल्यं वास्तुन्नानविशारदः ॥

दीपदिक्संस्थितः पन्नो विरीति पक्षं रवम् ।

स्पृष्टाङ्गसदृशं शल्यं तस्य स्थाने विनिर्दिशेत् ॥

निखनेदैवनि तच तदङ्गं बृहते यथा ।

गृहनाथस्य तचाधः शल्यं निःसंशयं वदेत् ॥

प्रश्नकाले गन्ना गार्वे। तुरगा गर्दभाऽपि वा ॥

प्रश्नकाले गन्ना गार्वे। तुरगा गर्दभाऽपि वा ॥

यः प्राणी व्याहरेत् तच तद्भवं शल्यमादिशेत् ।

प्रमाणं तस्य वक्तव्यं पूर्वोक्तविधिना ततः ॥

श्रधान्यच्छुभाशुभन्तानमाह ।

सूत्रच्छेदे मृत्युः कीले चावाङ्मुखे महान् रागः।
गृहनाथस्थपतीनां स्मृतिलीपे मृत्युरादेश्यः॥ १०६॥
स्कम्धाच्च्युते शिरीहक् कुलीपसर्गाऽपवर्जिते कुम्मे।
भानेऽपि च कर्मिबधश्च्युते कराद्गहपतेर्मृत्युः॥ १०६॥

सूचे प्रसार्यमाणे यदि सूचकेदे। भवति तदा गृहपतेर्मृत्युर्भवति । तथा कीलके निखनमाने अवाङ्मुखे अधामुखे गते महान् रे।गा गृहभर्तु-भेवति । तथा गृहनाथस्य वेश्मप्रभाः स्थपतीनां वर्धकिनां च स्मृतिले।पः स्मृतिभंशे। यदा भवति तदा तेषामेव मृत्युरादेश्या वक्तव्यः ॥ १०५॥ कुम्मे घटे चानीयमाने स्कन्धादंसाच्चाते चलिते शिरोहग्गृहपते-भेवति । तथा चपवर्जिते चथोमुखे गते कुलोपसर्गः कुलस्योपद्रवस्तस्यैव । तथा भग्ने कुम्मे कर्मिवधः कर्मकाराणां बधा मरणं भवति । कराद्धस्ता-च्चाते पतिते कुम्मे गृहपतेर्मृत्युमेरणं भवति ॥ १०६ ॥

श्रय शिलान्यासग्रदर्शनार्थमाह । दिस्तिग्र^१पूर्वे कागो कृत्वा पूजां शिलां न्यसेत् प्रथमम् । शेषाः प्रदिक्तगोन स्तम्भाश्चैवं समुत्याप्याः ॥ १९० ॥ छत्तस्वगम्बर्युतः कृतधूपविलेपनः समुत्याप्यः । स्तम्भस्तथैव कार्या द्वाराच्छायः प्रयत्नेण ॥ १९९ ॥

दिविणपूर्वे कीणे आग्नेयदिशि स्रगन्थपूर्णाम्बरेषहारिहरण्यमदामां-सादिमिः पूजामचीं कृत्वा प्रथममादी शिलां न्यसेत् स्थापयेत् । शेषाः अन्याः शिलाः प्रदिविणेन न्यास्याः । एतदुक्तं भवति । प्राग्दिविणस्यां दिशि शिलान्यासं कृत्वा ततो दिविणस्यां ततो नैक्त्यां ततः पश्चिमायां ततो वायच्यां तत उत्तरस्यां तत ऐशान्यां ततः पूर्वस्यां दिशि शिलान्यासं कुया-दिति । केचिदुनरपूर्वे कोणे कृत्वा पूजां शिलां न्यसेत् प्रथममिति पठन्ति । इत्तरपूर्वे चैशानकोणे प्रथमं शिलान्यासं कृत्वा ततः शेषाः प्रदिविणेन न्यास्या इत्येतल्लोके स्थर्णतिषु दृश्यत इति । स्तम्भाश्चेवं समुत्थाप्याः । एवमनेनैव प्रकारेण स्तम्भाः समुत्थाप्याः । यथा शिलान्यासः कृतस्तथा स्तम्भानामु-त्थापनं कार्यमिति ॥ १९० ॥

स्तम्भद्वाराणां विशेषफलमाह ।

स्तम्भश्कन्त्रेगातपवेग सम्भिमालाभिरम्बरैर्युतः । तथा कृतपूपवि-लेपना दत्तपूषा दत्तानुलेपनः समुत्थाप्यः । तथैव तेनैव प्रकारेग प्रयत्नेन द्वाराच्छायः कार्यः । यत्तदुक्तं भवति । यथा इत्तम्भगम्बर्युतः कृतपूपविलेपन-स्तम्भ उत्थाप्यस्तथा द्वारमप्युत्थापनीयमिति ॥ १९१ ॥

तथा च गर्गे:।

शिलाविन्यामकाले तु सम्भारांश्चोपकल्पयेत्। समुद्रजानि रत्नानि सुवर्षे रजतं तथा॥

उत्तरपूर्व-इति पाठान्तरम्।

सर्वबीजानि गन्धांश्च शरान् दर्भास्तथेव च। शुक्रान् सुमनसः सर्पिः केतकीं मधुराचनाम्॥ श्रामिषं च तथा मद्यं फलानि विविधानि च। श्वीरादनं पूर्यकुम्भान् कार्ये कार्ये प्रदापयेत् ॥ नानाविधानि भद्याणि पानानि विविधानि च। द्भुत्वाऽमिं विधिवत् काले मुहूर्ते चे।पपादिते ॥ गृहके। येषु पूजां कृत्वा विधानतः । ततः पुग्याहचे।पेग शिलान्यासं प्रकल्पयेत् ॥ येशानमादितः कृत्वा प्राग्दाविग्येन विन्यसेत्। अनेनैव विधानेन स्तम्मद्वारावरे।हणम् ॥ वास्तुविद्याविधानचः कारयेत् सुसमाहितः। शिलाविन्यासमन्त्रोऽयं निर्दिष्ठो मुनिभिः पुरा ॥ नन्दे नन्दाय वासिष्ठे वसुभिश्च हितप्रजे। स्चिरे नन्ददे नन्दे वासिष्ठ रम्यतां गृहे ॥ भद्रे काश्यपदायादे पूजनं भद्रमावह । सुभगे सुत्रते देवि गृहे काश्यपि रम्यताम् ॥ जये भागवदायादे प्रजानां भद्रमावह । भव भूतिकरी देवि गृहे भागीव रम्यताम् ॥ सर्वबीजसमायुक्ते सर्वगन्धीवधैर्वृते । प्रजापतिसुते देवि सुखदाउस्तु महीसुते॥ पूर्वेऽङ्गिरसदायादे पूर्याकामाः प्रजाः कुरु । पूजिते परमाचार्ये गन्धमान्येरलङ्कते॥ अञ्झे चाचते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः भुते। इष्टुके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां गृहिया: कुह् ॥ ग्रामस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे । मनुष्यपशुहस्त्यश्वधनवृद्धिकरी भव-इति ॥ श्रवास्माभिः क्रमेण शङ्कप्रतिष्ठालचणं प्रधङ्गेन लिख्यतेऽन्यशास्त्रात्। तत्र शङ्कलवणम् ।

कुम्मे घटे श्रानीयमाने स्कन्धादंसाच्च्यते चलिते शिरोहग्गृहपते-भैवति । तथा श्रपवर्जिते श्रधोमुखे गते कुलापसर्गः कुलस्योपद्रवस्तस्यैव । तथा भग्ने कुम्मे कर्मिवधः कर्मकाराणां वधा मरणं भवति । कराद्धस्ता-च्च्यते पतिते कुम्मे गृहपतेर्मृत्यूमंरणं भवति ॥ १०६ ॥

त्रथ शिलान्यासप्रदर्शनार्थमाह । दित्तगा^१पूर्वे काेगो कृत्वा पूजां शिलां न्यसेत् प्रथमम् । शेषाः प्रदित्तगोन स्तम्भाश्चेवं समुत्याप्याः ॥ १९० ॥ स्तम्भस्तयेव कार्या द्वाराच्छायः प्रयत्नेन ॥ १९९ ॥

दिचिणपूर्वे केणि क्राग्नेयदिणि ग्रग्गन्थयूणाम्बरोपहारहिरण्यमदामां-संदिभिः पूजामचां कृत्वा प्रथममादौ णिलां न्यसेत् स्थापयेत् । शेषाः श्रन्याः णिलाः प्रदिचिणेन न्यास्याः । एतदुक्तं भवति । प्राग्दिचिणस्यां दिणि णिलान्यासं कृत्वा तता दिचिणस्यां तता नैस्त्रत्यां ततः पश्चिमायां तता वायव्यां तत उत्तरस्यां तत रेशान्यां ततः पूर्वस्यां दिणि णिलान्यासं कुर्या-दिति । केचिदुनरपूर्वे कोणे कृत्वा पूजां णिलां न्यसेत् प्रथममिति पठन्ति । उत्तरपूर्वे चैशानकोणे प्रथमं णिलान्यासं कृत्वा ततः शेषाः प्रदिचिणेन न्यास्या इत्यतिल्लोके स्थपतिषु दृश्यत इति । स्तम्भाश्चैवं समुत्थाप्याः । एवमनेनैव प्रकारेण स्तम्भाः समुत्थाप्याः । यथा शिलान्यासः कृतस्तथा स्तम्भानामु-त्थापनं कार्यमिति ॥ १९० ॥

स्तम्भद्वाराणां विशेषफलमाह ।

स्तम्भश्क्षत्रेगातपचेगा स्राभिमीलाभिरम्बरैग्रंतः । तथा कृतथूपवि-लेपना दत्तथूपो दत्तानुलेपनः समुत्थाप्यः । तथैव तेनैव प्रकारेग प्रयत्नेन द्वारोच्छायः कार्यः । एतदुक्तं भवति । यथा क्षत्रसगम्बर्ग्यतः कृतथूपविलेपन-स्तम्भ उत्थाप्यस्तथा द्वारमप्युत्थापनीयमिति ॥ १९९ ॥

तथा च गर्गः।

णिलाविन्यासकाले तु सम्भारांश्चोपकल्पयेत्। समुद्रजानि रत्नानि सुवर्णे रजते तथा॥

उत्तरपूर्वे-इति पाठान्तरम्।

सर्ववीजानि गन्यांश्च शरान् दर्भास्तरीव च। शुक्रान् सुमनसः सर्पिः केतकीं मधुराचनाम्॥ त्रामिषं च तथा मद्यं फलानि विविधानि च। चीरादनं पूर्याकुम्भान् कायो कायो प्रदापयेत्॥ नानाविधानि भक्त्याणि पानानि विविधानि च। हुत्वाऽग्निं विधिवत् काले मुहूर्ते चे।पपादिते ॥ गृहकोणेषु सर्वेषु पूजां कृत्वा विधानतः । ततः पुर्व्याहचीषेय शिलान्यासं प्रकल्पयेत् ॥ येशानमादितः कृत्वा प्राग्दाविग्येन विन्यसेत्। श्रनेनैव विधानेन स्तम्भद्वाराचरे।हग्रम् ॥ वास्तुविद्याविधानचः कारयेत् सुसमाहितः। शिलाविन्यासमन्त्रोऽयं निर्दिष्टो मुनिभिः पुरा ॥ नन्दे नन्दाय वासिष्ठे वसुभिश्च हितप्रजे। सुचिरे नन्ददे नन्दे वासिष्ठ रम्यतां गृहे ॥ भद्रे काश्यपदायादे पूजनं भद्रमावह । सुभगे सुव्रते देवि गृहे काश्यपि रम्यताम् ॥ जये भागवदायादे प्रजानां भद्रमावहः। भव भूतिकरी देवि गृहे भागवि रम्यताम् ॥ सर्वबीजसमायुक्ते सर्वगन्धीवधैर्वृते । प्रजापतिमुत्ते देवि मुखदाउम्तु महीमुते॥ पूर्वेऽङ्गिरसदायादे पूर्याकामाः प्रजाः सुस्। पूजिते परमाचार्यं गन्धमाल्येरलङ्कते ॥ अञ्झे चाचते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः भुते। इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां गृहिया: कुह् ॥ यामस्वामिषुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे । मनुष्यपशुहस्त्यश्वधनवृद्धिकरी भव-इति ॥

श्रवास्माभिः क्रमेण शङ्कप्रतिष्ठालचणं प्रधङ्गेन लिख्यतेऽन्यश्रास्त्रात् । तत्र शङ्कलकणम् ।

स्तिग्धादिभूभागसमुत्यितानां न्यगोधविन्वदुमखादिरागाम् । शमीवटेादुम्बरदेवदामचीरिस्वदेशीत्यफलदुमाणाम् ॥ उपाषितः शिल्पिजनस्त्वश्रेषां मध्यातु तीच्योन कुठारकेगा । भिन्वा तता दिक्पतिनात्तरस्यां शुभे च लग्ने परिगृह्य शङ्कम् ॥ करप्रमाणं परतश्चतस्रस्तदर्थमानेन तताऽनुगृह्य। नीत्वा न्यमेत् ताश्च गृहे तु तावद्यावत् प्रतिष्ठासमयाऽस्य गङ्कीः॥ नन्देति स्रक्तिः कथितैशकायो हुताशनाख्ये सुभगेति चान्या। सुमङ्गली नैकंतभागसंस्था भद्रंकरी मास्तकोणयाता ॥ वृषाष्वपुत्तागपदाङ्कितानां नन्दादिकानां क्रमशः शिलानाम् । श्रखिखितानां सुदृढीकृतानां सुलवणानां ग्रहणं निस्तम् ॥ कूर्में। उथ शेषे। हि जनार्दन: श्रीर्धुवश्च मध्ये भवनस्य संस्था। द्वाराधिपा दिक्पतया गजाश्च सम्पूजनीया बलिभिः सुमन्तैः ॥ स्नानाच्येमाल्याम्बरपूपलेपैबल्यौपहारै: प्रतिपूज्य शङ्कम् । ध्रुवे शिलायाश्च ततः खनित्वा शङ्कं प्रतिष्ठाप्य तथा च कुम्भम् ॥ लाजाचतत्रीहिषपञ्चगव्यमध्वाज्ययातं परिपूर्यं सम्यक् । स्विमस्तयेशं विधिवत् प्रसुर्याद्वोमा ध्रवादुनरतस्तु सार्यः ॥ ऋध लग्नश्द्धिः । धनुर्वेणिगोयुगनारिकुम्भे वास्तुप्रतिष्ठाकरणं प्रधानम् । गतञ्जतुथै गृहसञ्जमृचं जले।द्ववं तच्छुभमृद्विशन्ति ॥ त्रसम्भवे शुक्रशशाङ्क्षयोगाञ्जलात्रयं प्राहुरतीन्द्रयज्ञाः । एषां नवांशेऽन्यगृहे शुभर्चे कर्तुर्व्ययाष्ट्रचिककोायक्र्ने॥ केन्द्रविकाणज्वलनाष्यलाभाषाविस्यतेष्वीच्यसितेन्दुंचेषु । गृहं समृद्धं सुदृढं जनाढां व्यये तृतीये चगुरू समृद्धे। ॥ वाच्यं तथा सूर्यमुजार्कजेषु तृतीयषष्ठायगतेषु नित्यम् । शेषेष्वत्।ऽन्येषु विशेषतस्तु चैाराग्निदाह्वतरोगनाद्यम् ॥ लग्नातृतीयाम्बुषडायगेन्दै। कार्ये गृहं स्त्रीधनधान्यदासै: । श्रभीष्टमन्येषु गते।ऽन्ययाते। धिष्णं गृहं चात्र गुणातिरिक्तम् ॥ प्रवेश एवं भवनस्य कायौ विप्रादिकानां यदुदीरितं प्राक् । किन्त्वव गोजाविकवाहनानां विना स्थिरैः स्वाष्ट्रसमैः प्रवेशः ॥

त्रय वैदिकमन्त्राः ।

धुत्रे वास्तुनरे चैव द्वाराणां ग्रन्थिषुं स्मृतान् । वैदिकांश्चैव मन्त्रांश्च प्रवच्याम्यनुपूर्वशः ॥ कूर्मे मन्त्रमया यज्ञो वर्धतां बलिकमेणि । श्रेषे नमाऽस्तु सर्पेभ्य इदं विष्णुर्जनार्दने ॥ तव श्रिया श्रिये यान्तु ध्रुवाद्यास्तु ध्रुवे स्मृतम् । सविता श्रियः प्रसविता शङ्कोराहुर्मनीषिणः ॥

श्रय शङ्कदेवताः ।

ब्रह्मणे ब्रह्मज्ञानमर्यम्णे यान्तु ऋर्यमम् । सविता त्रियः प्रसविता तथैवेति विवस्वतः ॥ इन्द्रस्येन्द्रे। मयं वाच्यं मिचे मिचाञ्जनं स्मृतम् । तथा मृडाने। स्द्रोऽथ स्द्रस्य परिकीर्तितम् ॥ भूथराय इहैवैधि रम्भराय ह्यं महत्। प्राता वास्तुनरस्यैवं देवताश्च चयादश ॥ ये देवा हि चतुर्दिच् द्वाराणां मन्त्रसङ्ग्रहे । नवचागां पुरा प्रात्तं सूत्तीनामधुना शगु॥ या सद्रोऽग्ना तु नन्दिन्यामाहुत्यं शुभगाय च । सुमङ्गली: सुमङ्गल्या भद्रंकर्णीति भद्रिका ॥ गतेषां बलया वच्ये हविषं पायसं दिथ । मे।दकाच्यपयात्रीहिलाचाचतफलानि च॥ ध्रबादुतरता होममनादेश्यं तु कारयेत्। तव श्रियादिमन्त्रेस्तु हुनेदाच्यं समाहित: ॥ यवं प्रवेशकाले तु स्थालीपाकसमा हि सः। मन्त्रेहीमस्तु सूक्तीनां पञ्चरङ्गप्रवाहणः ॥ ये देवादिकरग्रडाश्च काग्रडात्काग्रडात्प्रराहग्रम् । तता युवा सुधामेति वाचनीयाः प्रदिच्यम् ॥ पाद्यमर्घ्यादिकं यतु शान्तिकल्पेन दर्शितम् । तदिहापि ग्रहीतव्यं सर्वमेतच्छतायेकम् ॥

900

एवं देवालये शान्ते। दीवायचादिसर्वतः । स्वतन्त्रोत्तेन वर्त्तव्यं निर्माणस्य प्रवेशनम्-इति ॥ त्राय स्तम्भादीनां प्राणिषूर्णविष्ठेषु तस्मिश्च कम्पितपतितदुःस्थिते

सति फलमाह ।

विद्वगादिभिरवलीनैराकम्पितपतितदुःस्थितैश्च तथा। शक्रध्वजसदूशफलं तदेव तस्मिन् विनिर्दिष्टम्॥ १९२॥

विहगः पविषाः । आदिग्रहणात् सरीस्वप्रमधुमविकाप्रभृतया ग्रहीत-व्याः । स्तम्भेषु द्वारेषु वा विहगादिभिरवलीनैः श्लिष्टेस्तेषु संलग्नेरित्यर्थः । तथा स्तम्भादिभिराकम्पितेश्चलितेः पतितेत्री अधागतेश्च शक्रध्वजसदृश-फलम् । शक्रध्वज इन्द्रध्वजे शुभाशुभे यत् फलमुत्तं तदेव स्तम्भादै। विनिर्दिष्टमुक्तमिति ॥ १४२ ॥

तथैन्द्रध्वने ।

ृ क्रव्यादके। शिककपोतककाककङ्केः केतुस्थितेमे हृदुशन्ति भयं नृपस्य । चाषेग्र चापि युवराजभयं वदन्ति श्येना विले। चनभयं निपतन् करोति ॥

कत्रभङ्गपतने नृपमृत्युस्तस्करान् मधु करोति निलीनम् । हन्ति चाप्यय पुरेहितमुल्का पार्थिवस्य महिषीमशनिश्च ॥ राज्ञीविनाशं पतिता पताका करोत्यवृष्टिं पिटकस्य पातः । मध्यायमूलेषु तु केतुभङ्गो निहन्ति मन्त्रिचितिपालपीरान् ॥ धूमावृते शिखिभयं तमधा च मोहो। व्यालेश्च भग्नपतितैनं भवन्त्यमात्याः । ग्लायन्त्युदक्प्रभृति च क्रमशे। द्विजादान् भङ्गे तु बन्धिकवधः कथितः कुमायाः ॥

रज्जूत्मङ्गच्छेदने बालपीडा राच्चां मातुः पीडनं मातृकायाः । यद्यत् कुर्युश्चारगा बालका वा तत्तत् तादृग्भावि पापं शुभं वा ॥ इत्यत्र यदुक्तं तत्सवे गृहपतेर्वकेव्यमिति ॥

९ द्राष्ट्रचे श्रसीय ग्रन्थस्य ५२०-५२९ ग्रष्टे ।

श्रय वास्तुने। विशेषमाह ।

प्रागुत्तरोद्धते धनसुतत्तवः सुतबधरच दुर्गन्धे । वक्षे बन्धुविनाशा न सन्ति गर्भारच दिङ्काढे ॥ १९३॥ इच्छेद्यदि गृह्दवृद्धिं ततः समन्ताद्विवर्धयेत् तुल्यम् । एकोद्देशे देषाः प्रागथवाऽप्युत्तरे कुर्यात् ॥ १९४॥

वास्तुनि प्राक् पूर्वस्यां दिश्युत्तते उत्तरस्यां वात्तते स्थिते धनस्या-र्थस्य सुतानां पुत्ताखां च चया विनाशा भवति । यवं दुर्गन्धे दुष्टमन् वास्तुनि सुतवधः पुत्तमरणं भवति । वक्ने अस्पष्टे यद्यादिग्विभागमनवस्थिते बन्धविनाशा बन्धमरणम् । दिङ्क्षुढे दिग्भष्टे यस्य दिक् न च्चायते तद गर्भा न सन्ति न भवन्ति विनश्यन्तीत्यर्थः ॥ १९३ ॥

यवमन्यास्विपि दिच्च न्नतिस्थिते श्वनिष्ठमेव फलं चेयम् । तस्मादिदि गृहवृद्धिमिच्छेद्वाञ्छेत् ततस्तस्माद्धेताः समन्तात् सर्वासु दिचु तुल्यं समं विवर्धयेत् कदाचिद्वय्येकाद्वेशे एकस्मिन् प्रदेशे स्थाने यः परिहार्ये। वृद्धिदे। षो-ऽस्ति स प्राक् पूर्वस्यां दिशि कुर्यादयवानरे उत्तरस्यां दिशि कुर्यादिति॥ १९४॥

नन्वच यदुक्तमेकाट्टेशे देाषः प्रागयवाऽप्युत्तरे कुर्यात् केन हेतुना क्रियत इति तद्ये स्वल्पदेाषमाह ।

प्राग्भवति मित्रवैरं मृत्युभयं दिश्णिन यदि वृद्धिः । अर्थविनाशः पश्चादुदग्विवृद्धिर्मनस्तापः ॥ १९५ ॥

वास्तुनि प्राक् पूर्वस्यां दिशि वृद्धिभैवति तदा मिचवैरं सुहृद्धिः सह द्वेषो भवति । एवं दिचिषे यदि वृद्धिभैवति तदा मृत्युभयं मरणभौतिः । पश्चात् पश्चिमायां दिशि वृद्धेरथेस्य धनस्य विनाशः चयः । उद्गुत्तरस्यां दिशि वृद्धेर्मनस्तापश्चितसन्तापो भवति । एवं स्वल्पदेशित्वादुक्तमेके।द्वेशे देशिः प्रागयवाऽप्युतरे कुर्यादिति ॥ १९० ॥

ं त्रय चतुःशालगृहे कस्यां दिशि किं कुर्यादित्याह । ऐशान्यां देवगृहं महानसं चापि कार्यमाग्नेय्याम् । नैर्ऋत्यां भागडोपस्कराऽर्घधान्यानि मारुत्याम् ॥ ११६॥ चतु:शाले ऐशान्यां पूर्वातरस्यां दिशि देवतागृष्टं कार्यम् । आग्नेय्यां पूर्वदिचिग्रस्यां महानसं रन्धनस्थानम् । नैर्च्छत्यां दिचिग्रपश्चिमायां भाग्डोप-स्कर्णां गृहीपायिकानां स्थानं कार्यम् । मारुत्यां वायव्यां पश्चिमातरस्था-मर्थानां धनानां धान्यानां च स्थापनं कार्यम् ॥ १९८॥

अवादार्येण सामान्येन प्रविभाग उत्तः किरणाख्ये तन्त्रे विशेषतरः पठाते ।

तथा च।

पूर्वस्यां शीगृहं ग्रोत्तमानेय्यां स्यान्महानसम् । शयनं दिवागायां च नैर्चट्टत्यामायुधाश्रयम् ॥ , भाजनं पश्चिमायां च वायव्यां धनसञ्ज्यम् । उत्तरे द्रव्यसंस्थानमैशान्यां देवतागृहम् ॥ श्रवापि केचिद्वास्तुपुरुषप्रविभागमिच्छन्ति ।

तथा च।

श्रीगृहेऽच ध्वजः कार्य। ध्रूपश्चैव महानसे । सिंहो निद्रागृहे कार्यः श्वा कुर्यादायुधाश्रये ॥ वृषो भाजनशालायां कपिर्धान्यगृहे सदा । द्रव्यस्थाने सदा भद्रो रिक्तो देवगृहे तथा—इति ॥

त्रय जलस्य दिक्प्रविभागेग शुभाशुभफलमाह ।

प्राच्यादिस्ये सिलले सुतहानिः शिखिभयं रिपुभयं च। स्त्रीकलहः स्त्रीदाष्ट्रयं नैःस्व्यं वित्तात्मजविवृद्धिः॥ १९०॥

वास्तुनः प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि स्थिते स्निले सुतहानिः पुत्तमरणं भवति । एवमाग्नेय्यां शिखिभयमग्निभयम् । दिवणस्यां रिपुभयं श्रुभ-यम् । नैक्ट्रत्यां स्त्रीकलहः स्त्रीणामप्रीतिः । पश्चिमायां स्त्रीदीष्ट्यं स्त्री-णामुन्मत्तता दै।:शील्यम् । वायव्ये नै:स्व्यं निर्धनत्वम् । उत्तरस्यां वितानां धनानां विवृद्धिः । ऐशान्यामात्मजानां पुत्ताणां विवृद्धिभवति ॥ १९७ ॥

त्रय गृहार्थमेतान् वृत्तान् वर्जियत्वा त्रन्यान् छिन्दादित्याह । खगनिसयमग्नसंगुष्कदग्धदेवासयम्ममानस्यान् । चीरतस्थवविभीतकनिम्बारणिवर्जितान् छिन्दात् ॥११८॥ खगाः पिचणस्तेषां निलया गृहं यत्र यस्मिन् वृत्ते । तथा या वृत्ती भगनः । यत्र्व दग्धाऽगिनप्रष्टुः । यत्र्व देवालयस्थः सुरगृहे स्थितः । त्रम्मणाने स्थितः । तथा चौरतहः चौरवृत्तः पिप्पलादिकः । धवः । विभीतकः । निम्वः । त्ररिणः । गतान् वृत्तान् वर्जयित्वा विह्यान्यान् छिन्द्यात् श्रेषान-न्यान् कल्पयेदिति ॥ १९८ ॥

त्रय तरुक्छेदलचणं पतितस्य च शुभाशुभचानमाह । रात्री कृतबिलपूजं प्रदिच्चां छेदयेद्विवा वृत्तम् । धन्यमुदक्पाक्पतनं न ग्राह्मोऽताऽन्यथा पतितः॥ १९९॥

वृत्तं तरं राचौ कृतविलपूजं निधि कृतो बिलसपहारः पूजाऽऽची च यस्य तं दिवा दिवसे प्रदिवणं प्रादिचिण्येन प्राक्षप्रभृति छेदयेत् ऐशानीमादितः कृत्वा पूर्वाग्नेययाम्यनैकंत्यपिष्चमवायव्योत्तरान्तं यावत् । उदगुत्तरस्यां दिशि प्राक् पूर्वस्यां वा वृत्तस्य काल्पितस्य पतनं धन्यं प्रशस्तम् । श्रते।ऽन्यशा पतिते।ऽन्यासु परिशिष्टासु दिचु पतिते। न साह्यस्याच्य इत्यर्थः ॥ १९६ ॥

त्रय शुभाशुभत्वं वृचशल्यचानमाह ।

खेदे। यदाविकारी ततः शुभं दास तद्गृहीपियकम्। पीते तु मण्डले निर्दिशेत्तरीर्मध्यगां गोधाम्॥ १२०॥ मञ्जिष्ठाभे भेको नीले सर्पस्तथाऽस्णे सरटः। मुद्राभेऽश्रमा कपिले तु सूषकोऽम्भश्च खङ्गाभे॥ १२१॥

वृत्तस्याविकारी विकाररहितश्छेदो यदि भवति ततस्तस्माद्धेतास्तद्वास् काष्टुं गृहै।पियकं वेश्मन श्रीपयोगिकं शुभं भवति । तरे।वृत्तस्य छेदमध्ये पीते पीतवर्षे मण्डले दृष्टे स्वाभाविकं रूपमण्हाय यदि दृश्यते तदा मध्यगां मध्ये तरे।: स्थितां गोधां विनिर्दिशेद्वदेत् । गोधा प्राणिविशेष: ॥ १२०॥

मिड्निष्ठामे मिड्निष्ठावर्णे एवमेव मण्डले दृष्टे. भेकी मण्डूकः । एवं नीलमण्डले सर्पे उरगः । तथा तेनैव प्रकारेणाक्ष्ये लोहितवर्णे मण्डले सरटः प्राणिविशेषः । कृकलास इति केचित् । मुद्राभे मुद्रसदृशे मण्डले अश्मा पाषाणः । कपिले कपिलवर्णे मूषकः । खड्गाभे खड्गसदृशे मण्डले कृष्ये अम्भो जलं वृद्यस्य मध्यगतं ज्ञेयम् । पाषाणाद्ये तदेव लक्षणमिति ॥ १२१ ॥ अय गृहपते: परिभाषार्थमाह ।

धान्यगागुरुहुताशसुराणां न स्वपेदुपरि नाप्यनुवंशम् । नात्तरापरशिरा न च नग्ना नैव चार्द्रचरणः श्रियमिच्छन् ॥ १२२ ॥

धान्यानां ब्रीहीणां गवां सुरभीणां गुरूणां मिचादीनां हुताशनस्याग्नैः सुराणां देवानामुपरि पृष्ठे श्रियमिच्छं ब्लच्मीमभिलषन्न स्वपेन्न सुप्यात् । वंशा-न्युक्तानि ।

रोगाद्वायुं पि^१तृते। हुताशनं शेषसूत्रमपि विभवात् । मुख्याद्वशं जयन्ताच्च भृङ्गमदितेश्च सुगीवम् ॥

इत्येवं वंशानामुगरि तिर्यक् कृत्वा तदनुसारेण शय्यां दत्वा न स्वपेत् सुप्यात् ।

उत्तरत्यां उदीच्यां अपरस्यां पश्चिमायां वा दिशि शिरः कृत्वा न स्वपेत् । नग्ना दिग्वासाश्च न स्वपेत् । नैव चार्द्रचरेशा जलक्षित्रपादः स्वपेत् । तथा च गृहस्थस्य स्वपतः पादस्थाने नागदन्ता न भवन्ति तथा श्रायीत ॥ १२२ ॥

तथा च विश्वकमीह।

शय्यानुवंशिवन्यस्तातुला हन्यात् सुटुम्बिनः । कर्तुः शय्या स्वतानस्या नागदन्ताः चयावहाः ॥

श्रय प्रवेशलचगमाह ।

भूरिपुष्पविकरं सतारणं तायपूर्णकलशापशाभितम् । भूपगन्धबलिपूजितामरं ब्राह्मगध्वनियुतं विशेद्गहम्॥ १२३॥

यवंविधं गृहं वेश्म विशेत् प्रविशेत् । कीदृशं भूरिपुष्पविकरम् । बहुप्र-कारागां पुष्पागां कुसुमानां विकरः समूहे। यच । तथा सतारगं तारगासंयुत्तं तारगं गृहाये कुर्यात् । तायपूर्णेर्जलपूरितैः कलशैरुदकुम्भेरुपशोभितं भूषितम् । धूपैगुंग्गलप्रभृतिभिगेन्थेः सुगन्थद्रव्येरगुरुप्रभृतिभिर्वलिभिरुपहारैश्च पूजिता

[्] ऋस्येवाध्यायस्य ६९ ३से।कः।

श्रिचिता श्रमरा देवता यच । तथा ब्राह्मगध्वनियुतं ब्राह्मगानां द्विजानां ध्विनिवेदशब्दस्तेन युतम् । श्रच सामान्येने।त्तं पूजिताम्रं तथापि वास्तुमध्य-गता श्रमराः पूजनीया न बाह्यस्थाः शिखिपर्जन्यप्रभृतये।ऽयमाद्या वा ।

तन्त्रान्तरेऽप्युत्तम् ।

च्चेष्ठस्य कर्मसिद्धार्थे नव पञ्चगुणाः सुराः ।

यतस्तव वसन्त्येते मूर्थाराङ्गेषु कृत्स्वशः ॥

तति।ऽपि विशिष्ठा अन्येऽपि बाह्याः सुरा हिरग्यगर्मेणोत्ताः ।

देवताः सम्प्रवन्त्यामि वास्तूनामनुपूर्वशः ॥

द्वारे प्रचापति विन्द्यात् द्वारदेशे ह्युमापतिम् ।

वलदेवा यमश्चेव दिचिणस्यां च संस्थिता ॥

स्कन्दः शेषाऽय वहणः पश्चिमायां दिशि स्थितः ।

श्रादित्या वसवा हदा उत्तरां दिशमाश्रिताः ॥

श्रह्मा चैव महेन्द्रश्च दिशमेन्द्रीं समाश्रिताः ॥

श्रह्मा चैव महेन्द्रश्च दिशमेन्द्रीं समाश्रिताः ॥

श्रह्मा चैव महेन्द्रश्च दिशमेन्द्रीं समाश्रिताः ॥

हत्वाऽगिनं गृहमध्ये तु दैवतान्यचेयेद्वधः ।

दिगन्तरेषु सर्वेषु दिचु चैव यथाक्रमम् ॥

कुलदैवतपूजां च कृत्वा च कुलमेधिनाम् ।

दिचु दैवीषु सर्वासु विदिच्च च यथाक्रमम् ॥

तथा च तन्त्रान्तरे पठाते।

बाह्याभ्यन्तरदेवांस्तु वास्तुमध्ये यथास्थितान् । तथा च धर्वान् सम्पूज्य विधिनैव पुरोहितः ॥ वराहमिहिराचार्यकृते वास्तुमहोदधी । श्रिथेनामुत्पलश्वक्रे स्वाप्रये विवृतिप्रवम् ॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती वास्तुविद्या नाम द्विपञ्चाशतमाऽध्यायः ॥ ५२ ॥

ग्रय दकार्गलं व्याख्यायते।

तवादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह ।

धर्म्यं यशस्यं च वदाम्यतोऽहं दकार्गलं येन जलापलब्यः। पुंसां यथाङ्गेषु शिरास्तथैव क्षिताविप प्राव्नतिनस्वसंस्थाः॥१॥ एकेन वर्णेन रसेन चाम्भश्च्युतं नमस्तो वसुधाविशेषात्। नानारसत्वं बहुवर्णतां च गतं परीक्यं क्षितितुल्यमेव॥२॥

अताऽस्माद्वास्तुविद्याप्रकरणादनन्तरमहं वराहमिहरो दकार्गलं वदामि कथ्यामि । कीदृशं धम्ये यशस्यं च । धमे चावहति यशश्चाऽऽवहति ददातीत्यथे: । दगार्गलं किमुच्यते । अत आह येन जलापलब्धि: । जलस्योदकस्य उपलब्धिरूपलम्भनं प्राप्ति: । यथा येन प्रकारेण पुंसां पुरूषा-णामङ्गेष्ववयवेषु शिरा नाद्यः प्रोन्नतिनन्नसंस्था अधरोत्तरभावेन । तथा तेन प्रकारेण चिता भूमाविष अधरोत्तरभावेन प्रोन्नतिनन्नसंस्थिताः । अन्याः प्रोन्नता उद्या अन्याश्च निन्नाः स्थिताः ॥ १ ॥

ग्रेन वर्गोनेति । ऋम्मो जलं नमस्त त्राकाशाच्युतं पिततमेकेन वर्गोनेकेन च स्वादेन वसुधाविशेषाद्भुवा नानाप्रकारत्वात् नानारसत्वं बहु-स्वादुवर्गातां च गतं विचिचवर्गात्वं प्राप्रमेवानेन प्रकारेण चितितुल्यं मूमिवर्ग-तुल्यं परीत्त्यं विचायं नानारसवर्गात्वेनेति ॥ २॥

तथा च वस्यति।

१ संशर्करा ताम्रमही कषायं चारं धरिची कपिला करोति । स्रापाग्डुरायां लवणं प्रदिष्टमिष्टं पया नीलवसुन्धरायाम् – इति ॥ स्रय शिरानामान्याह ।

पुरुहूतानलयमनिर्ऋतिवरुगपवनेन्दुशङ्करा देवाः । विज्ञातव्याः क्रमशः प्राच्याद्यानां दिशां पतयः ॥ ३ ॥ दिक्पतिसञ्ज्ञा च शिरा नवमी मध्ये महाशिरानास्त्री । स्ताभ्योऽन्याः शतशा विनिःसृता नामभिः प्रथिताः ॥ ४॥

० श्रस्येद्याध्यायस्य १०४ प्रलेखः ।

पातालादृर्ध्वित्ररा शुभा चतुर्दिन्नु संस्थिता याश्च । कार्यादिगुत्या न शुभाः शिरानिमित्तान्यता वन्ये ॥ ५ ॥

पुरुहूतादय इन्द्राद्या देवाः क्रमणः क्रमेण प्राच्याद्यानां पूर्वाद्यानां दिशामाशानां पतयः स्वामिनः । तदाया । पुरुहूत इन्द्रः स पूर्वस्यां दिश्यिषिपतिः । श्रनले।ऽनिराग्नेय्याम् । यमः पितृपतिर्देविषस्याम् । निर्मती रावसाधिपतिर्नेर्मत्याम् । वह्यो।ऽपाम्पतिः पश्चिमायाम् । पवने। वायुर्वायव्याम् । इन्दुश्चन्द्रश्चोत्तरस्याम् । शङ्करे। हद्र ऐशान्याम् ॥ ३ ॥

दिक्पतिसञ्ज्ञया तद्वास्त्रोपलिता शिरा भवति । यशा पूर्वस्यां दिशि या शिरा सैन्द्री। श्राग्नेय्यामाग्नेयी। दिलिग्रस्यां याम्या। गवं शेषास्विप विज्ञेयम् । गवमष्टासु दिक्वष्टे। शिरा भवन्ति । नवमी मध्ये महाश्रिरानास्त्री। श्रासां सर्वासां दिखिदिक्स्थानां मध्ये मध्यभागे नवमी महाशिरा भवति । गताभ्यो नवभ्योऽन्याः शिराः शतशः शतप्रकारा विनिःसृता विनिःगता नामिनः सञ्जाभिश्व प्रथिताः प्रख्याताः ॥ ४ ॥

तथा च वच्यति ।

कु⁹मुदा नाम शिरा सा पुरुषचयवाहिनी भवति । पातालादूर्ध्वशिरा योद्गच्छिति सा शुभा याश्च शिराश्चतुर्दिन्तु संस्थि-तास्ताश्च शुभाः । केागविदगुत्या विदिगुत्पन्नाः शिरा न शुभाः । श्रते।ऽस्माद-नन्तरं शिरानिमित्तानि शिराचिह्नानि वन्त्ये कथियये ॥ ५ ॥

तानि चाह ।

यदि वेतसाऽम्बुरहिते देशे हस्तैस्त्रिभिस्ततः पश्चात्। सार्धे पुरुषे तायं वहित शिरा पश्चिमा तत्र॥ ६॥ चिद्समपि चार्थपुरुषे मगडूकः पागडुराऽथ मृत् पीता। पुटभेदकश्च तस्मिन् पाषागो। भवति तायमधः॥ ०॥

श्रम्ब्रहिते जलवर्जिते देशे यव स्वभावत एव जलं न विद्यते तप देशे जङ्गले यदि वेतसे। वेतसवृत्तो दृश्यते ततस्तस्माद्वेतसवृत्तात् विभि-र्हस्ते: करे: पश्चात् पश्चिमायां दिशि सार्थे पुरुषे खाते ऋथस्तायं वक्तव्यम् ।

[।] १ प्रास्येवाध्यायस्य २३ प्रलाकः ।

पुरुषशब्देनाचे।ध्वेबाहुः पुरुषा ज्ञेयः सच विशत्यधिक्रमङ्गुनशतं भवतीति सर्वेच परिभाषा । ततश्च तस्मिन् खाते पश्चिमा शिरा वहति ॥ ६ ॥

श्रधेपुरुषे खाते चिहूम् । किं तत् । मग्डूको भेकः पाग्रड्रः पाग्रड्रवर्णे देषच्छेतः । तथानन्तरं पीता पीतवर्णा मृन्मृतिका । ततस्त्रस्मिन् खाते पुटभे-दकः पाषाणा भवति पुटैर्भिदात इति पुटभेदस्तदथस्तायं जलं भवति ॥ २॥

तथा च सारस्वतः ।

निर्जल वेतसं दृष्ट्वा तस्मादृचादिष चयम्।
पश्चिमायां दिशि च्रेयमधः सार्थेन वै जलम्॥
नराऽच षष्टिद्विगुणा चाङ्गलानां प्रकीर्तितः।
तच्खात्वाऽधेपुरुषं भेकः पाग्ड्रवर्णकः॥
मृत्भीता पुटभेदश्च पाषाणाऽधस्तते। जलम्।
शिरा पश्चिमदिक्स्थाच वहतीति विनिर्दिशेत्॥

अन्यदप्याह ।

जम्ब्वाश्चादग्यस्तैस्त्रिभिः शिराधा नरद्वये पूर्वा । मृह्णोत्तरान्धिका पार्खुरा च पुरुषेऽत्र मराडूकः ॥ ६॥

त्रम्बुरहिते देशे यदि जम्बूवृत्तां दृश्यते तदा तस्मान्तम्बूवृत्ताः दुदगुत्तरस्यां दिशि विभिष्टेस्तैः करैरनन्तरमधा नरद्वये खाते पूर्वा शिरा वहित । त्रवापि विद्वानि भवन्ति । त्रव पुरुषे खाते मृन्मृतिका ले।हगः न्थिका ले।हसदृशगन्या भवति ततः परं परत देषच्छुक्ता तते। मगडूको भेक इति ॥ ८॥

श्रन्यद्पाह ।

जम्बूवृत्तस्य प्राग्वल्मीका यदि भवेत् समीपस्थः। तस्माद्दित्तणपार्श्वे सिललं पुरुषद्वये स्वादु ॥ ६ ॥ अर्धपुरुषे च मत्स्यः पारावतसिमग्रच पाषाणः। मृद्गवति चात्र नीला दीर्घं कालं'च बहु तायम्॥ १० ॥

जम्ब्रुवृद्यस्य प्राक् पूर्वस्यां दिशि समीपस्था निकटवर्ती वल्मीका वल्मी-ककृता मृत्स्तूषा भवति तदाऽस्माञ्जम्ब्रुवृत्तादृत्तिणपार्श्वे दत्तिणस्यां दिशि चिभिरेव हस्तै: । यच हस्तग्रहणमाचार्या न करोति तच प्रागुलं प्रमाणं सर्वेच योज्यमित्यागम: । एवं चिभिर्हस्तैरथ: पुरुषद्वये खाते स्वादु मिष्टं जलं भवति ॥ ६ ॥

तवापि चिन्हं भवति । अर्थपुरुषे च खाते मत्स्याे दृश्यते । ततः पारावतः पद्यो तत्स्वविभस्तद्वर्षाः पाषायाे भवति । तया चाव नीला नीलवर्षाे मृद्भवति । दीघँ चिरकालं बहु च ताेयं प्रभूतं चलं भवति ॥ १० ॥

तथा च सारस्वतः।

जम्ब्रुवृत्तात् पूर्वभागे वल्मीका यदि दृश्यते । तरोदि विश्वता हस्तांस्त्रींस्यक्षाऽधा जलं वदेत् ॥ नरद्वयेऽर्धपुरुषे मत्स्याऽश्मा पविमिन्नभः । ततोऽपि मृतिका नीला तता मृष्टं जलं वदेत् ॥

श्रन्यदप्याह ।

पश्चादुदुम्बरस्य त्रिभिरेव करैर्नरद्वये सार्धे। पुरुषे सिताऽहिरश्माञ्जनापमाऽधः शिरा सुजला॥ ११॥

यदि जलविते देशे उदुम्बरस्य वृत्वोऽच दृश्यते वल्मीक्षयुता वियुता वा तदा तचोदुम्बरस्य पश्चात् पश्चिमायां दिशि चिमिरेव हस्तैरनन्तरमधः सार्थे नरद्वये सुजला शोभनसिलला शिरा भवति । अचाऽपि चिह्नानि । अधे पुरुषे खाते सितः श्वेतोऽहिः सर्थे। दृश्यते । ततः पाषागोऽञ्जने।पमोऽञ्जन-सदृशोऽतिकृष्ण इत्यर्थः । ततोऽधः शिरा सुजला शोभनताया वहति॥ १९॥

त्रन्यदप्याह ।

उदगर्जुनस्य द्वर्यो वल्मीका यदि तताऽर्जुनाद्धस्तैः। त्रिभिरम्बु भवति पुरुषेस्त्रिभिरधंसमन्वितैः परचात्॥१२॥ रवेता गाधार्धनरे पुरुषे मृद्धसरा ततः कृष्णा। पीता सिता ससिकता तता जलं निर्दिशेदमितम्॥१३॥

त्रज्निवृत्तस्यादगुनरस्यां दिशि यदि बल्मीका दृश्यते बल्मीककृता मृत्स्तूषा यदि भवति । तताऽस्मादर्जुनात् पश्चात् पश्चिमायां दिशि विभिर्ह-स्तैरतीतैरथस्त्रिभिरर्थममन्वितैः सार्थस्त्रिभिः पुस्वेरम्बु जलं भवति ॥ १२॥ _N .

श्वेतेति । ऋष चिङ्कानि भवन्ति । ऋथंनरे खाते श्वेता गुक्कवर्णा गोथा प्राणिविशेषा दृश्यते । पुरुषे खाते धूधरा कृष्णश्वेता मृन्मृतिका । तति।ऽनन्तरं कृष्णा मृत् । ततः पीतवर्णा । तति।ऽपि सिता श्वेता सस्किता बालुकासहिता । तते।ऽनन्तरममितं प्रभूतं जलमुदकं निर्दिशेद्वदेत् ॥ ९३॥

अन्यद्धपाह ।

वल्मीकोपचितायां निर्गुगद्धां दिस्तिगेन कथितकरैः।
पुरुषद्वये सपादे स्वादु जलं भवति चाश्राष्यम्॥ १४॥
रिश्वितमत्स्योऽर्धनरे मृत् कपिला पाग्डुरा ततः परतः।
सिकता सशकराऽय क्रमेग परता भवत्यम्मः॥ १५॥

निर्गेगडी द्रव्यविशेषः । वनमिति प्रसिद्धम् । वल्मीकोपचिता वल्मी-ककृता मृत्स्तूपसंयुक्ता तच निर्गेग्डां दिचास्यां दिशि कथितकरैक्तहस्ते-स्त्रिभिरित्यथेः । पुक्षद्वये सपादे पादाधिके खाते ऋथः स्वादु मृष्टं जलमु-दक्षमशोष्यं भवति ॥ १४ ॥

रोहितवर्षे। मत्स्योऽर्धनरे ऋष्युक्षे खाते । तते। मृतिका कपिला गौरवर्षा। ततः परतः पाण्डुरा शुक्रवर्षा किञ्चित्। ततः सिकता वालुका सश-कराऽय सर्कार्यका। क्रमेण परिणट्या। ततः परते।ऽम्मा जलं भवित ॥ ९५ ॥

अन्यदप्याह ।

पूर्वेगा यदि बदया वल्मीका द्रश्यते जलं पश्चात्। पुरुषैस्त्रिभरादेश्यं खेता गृहगाधिकार्द्धनरे॥ १६॥

यदि बदयां बदरीवृत्तस्य पूर्वेण पूर्वभागे वलमीका वलमीककृता मृत्-स्तूषा दृश्यते तदा बदयाः पश्चात् पश्चिमायां दिशि विभिः करैः प्रागुक्तैः परतस्त्रिभिः पुरुषैरथा चलमुदकमादेश्यं वक्तव्यम् । ऋर्थनरे खाते खेता गृष्टगोधिका दृश्यते । गृष्टगोधिका कुड्यमत्स्या ॥ १६ ॥

तया च सारस्वतः।

पूर्वभागं बद्याश्चेद्वलमीके। दृश्यते जलम् । पश्चाद्धस्तच्ये बाच्चं खाते तु पुरुषच्ये ॥ त्रधःखातेऽर्धपुरुषे दृश्यते गृष्टगोधिका । श्वेतवर्षा तताऽधःस्यं जलं भवति निर्मलम् ॥

श्रन्यदप्याह ।

सपलाशा बदरी चेद्दिश्यपरस्यां तता जलं भवति । पुरुषत्रये सपादे पुरुषेऽत्र च दुग्डुभश्चिद्सम् ॥ १०॥

चेच्छन्दो यदार्षे । यदि जलरिहते देशे सपलाशा पलाशवृक्षस-हिता बदरी दृश्यते सवल्मीका वल्मीकविमुखा वा । तदाऽपरस्यां पश्चि-मायां दिशि ततस्तस्या बदर्यास्त्रिभिरेव करैः परताऽधः सपादे पुरुषचये जलं तायं भवति । अत्र च चिह्नम् । पुरुषे खाते दुग्डुभा निर्विषः सपां दृश्यते ॥ १७ ॥

तथा च सारास्वतः।

पंलाशयुक्ता बदरी यच दृश्या तताऽपरे । हस्तच्यादधस्तोयं सपादे पुरुषचये ॥ नरे तु दुगडुभः सर्पे। निर्विषश्चिद्भमेव च । त्रथस्तोयं च सुस्वादु दीर्घकालं प्रवाहितम् ॥

ग्रन्यदयाह ।

विल्वोदुम्बरयोगे विहाय हस्तत्रयं तु याम्येन । पुरुषैस्त्रिभरम्बु भवेत् कृष्णोऽर्द्धनरे च मगडूकः॥ १६॥

बिल्वोदुम्बरयार्यंत्र योगा बिल्व उदुम्बरवृत्तश्च यत्र समेती भवतः । तस्मिन् याम्येन दिविणस्यां दिशि हस्तत्रयं विहाय त्यक्षा विभिः सार्थैः पुरुषैरथोऽम्बु जलं भवेत् स्यात्। ऋर्यनरे खाते कृष्णो मग्डूको दृश्यते॥ १८॥

श्रन्यदप्याह ।

काकोादुम्बरिकायां वल्मीको द्वश्यते शिरा तस्मिन्।
पुरुषत्रये सपादे पश्चिमदिक्स्था वहति सा च॥१९॥
श्रापागबुपीतिका मृद्गोरसवर्षश्च भवति पाषागाः।
पुरुषार्घ कुमुदनिभा दृष्टिपयं सूषके। याति॥२०॥

काकादुम्बरिका फल्गुवृत्तः स यत्र दृश्यते तस्यां दिशि यदि समीपे बल्मीका बल्मीककृता मृत्स्तूषा दृश्यते तदा तस्मिन्नेव बल्मीके शिरा भवति। सपादे पुरुषचये खाते ऋथः सा च शिरा पश्चिमदिक्स्या वहति॥ १६॥

श्रय चिह्नानि । श्रापागडुपीतिका मृत् । पागडुरा पीतवर्णा च मृतिका प्रथमं भवति । तती गेरसवर्णः शुक्रवर्णः पाषाणाऽश्मा भवति । पुरुषार्णे खाते कुमुदनिभः श्वेतवर्णा मूषक श्राखुर्दृष्टिपयं दर्शनं याति दृश्यतः इत्यर्थः ॥ २०॥

श्रन्यद्पाह ।

जलपरिहीने देशे वृत्तः कम्पिल्लको यदा दृश्यः । प्राच्यां हस्तत्रितये वहित शिरा दिवणा प्रथमम्॥ २९॥ मृत्तीले।त्पलवर्णा कापाता दृश्यते ततस्तस्मिन् । हस्तेऽजगन्थका मत्स्यकः पयाऽल्यं च सत्तारम्॥ २२॥

जलपरिहीने निर्जले देशे यदा कम्पिल्लको वृत्तो दृश्यो भवति तदा तस्य वृत्तस्य प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि हस्तिनितये करचयात् परताऽधः सपादै-स्त्रिभिनेरैः शिरा वहति ॥ २१ ॥

प्रथममादी मृत्तीलात्पलवर्षा भवति तताऽनन्तरं तस्मिन् खाते काषाता कषोतवर्षा मृत्तिका दृश्यते । हस्तेन खातेनाजगन्धश्छागलसदृशगन्धा मत्स्यो मीना दृश्यते । तदनन्तरमल्पं पयः पानीयं तत्त्व सवारं भवति सलवणिम-त्यर्थः ॥ २२ ॥

तथा च सारस्वतः ।

निर्जले यच कम्पिल्लो दृश्यस्तस्मात् करचये।
प्राच्यां चिभिनेरैवीरि सा भवेट्टचिया थिरा ॥
प्रथा नीलात्पलाभासा मृत् कापातप्रभा क्रमात्।
इस्तेऽजगन्थका मतस्यो जलमल्यमशामनम् ॥

श्रन्यदप्याह ।

श्रीगाकतरारपरात्तरे शिरा द्वी करावतिक्रम्य । कुमुदा नाम शिरा सा पुरुषत्रयवाहिनी भवति॥ २३॥ जलपरिहीने देशे यन शोगाकवृत्तो दृश्यते तस्माच्छोगाकतरोरप-रोत्तरे वायव्यां दिशि द्वा करी हस्तद्वयमितक्रम्य परित्यच्य कुमुदा नाम विश्वास्त्र स्वाप्ति । प्रमुखानाम विश्वस्त्र स्वाप्ति । प्रमुखानाम विश्वस्ति । प्रमुखानाम विश्वस्त्र स्वाप्ति । प्रमुखानाम विश्वस्ति । प्रमुखानाम विश्वस्ति । प्रमुखानाम विश्वस्त्र स्वाप्ति । प्रमुखानाम विश्वस्त्र स्वाप्ति । प्रमुखानाम विश्वस्ति । प्रमुखानाम ।

श्रन्यद्प्याह ।

त्रासच्ची वल्मीका दिचापार्खे विभीतकस्य यदि। अध्यर्धे भवति शिरा पुरुषे ज्ञेया दिशि प्राच्याम्॥ २४॥

यदि विभीतकवृत्तस्य दित्तगणार्थ्वे दित्तग्यस्यां दिशि श्रामन्नो निक्ष-टवर्नो वल्मीका भवति तदा तस्य विभीतकस्य प्राच्यां पूर्वस्यां हस्तद्वयात्। परतः सार्थे पुरुषे श्रथः शिरा ज्ञेया ज्ञातच्या ॥ २४ ॥

तथा च सारस्वतः।

विभीतकस्य याम्यायां वल्मीका यदि दृश्यते । करद्वयान्तरे पूर्वे सार्थे च पुरुषे जलम् ॥

श्रयान्यदप्याह ।

तस्यैव पश्चिमायां दिशि वल्मीका यदा भवेद्धस्ते।
तत्रोदम्भवति शिरा चतुर्भिरधाधिकैः पुरुषैः ॥ २५ ॥
श्वेता विश्वम्भरकः प्रथमे पुरुषे तु कुङ्कमाभाऽश्रमा।
श्रपरस्यां दिशि च शिरा नश्यति वर्षत्रयेऽतीते ॥ २६ ॥

तस्यैव विभीतकस्य पश्चिमायां दिशि वल्मोको यदा भवेत् स्यात् तदाः तस्य विभीतकस्य उदगुनरस्यां दिशि हस्ते त्यक्ते ऋधस्वतुर्भिरधीयिकैः सार्थेश्वतुर्भिः पुरुषैः शिरा भवति ॥ २५ ॥

श्रवापि चिद्वानि । प्रथमे पुरुषे खाते श्वेतः श्वेतवर्णा विश्वमन् रकः प्राणिविशेषा दृश्यते । तदनन्तरं कुङ्कुमाभः कुङ्कुमकान्तिरश्मा पाषाणे। दृश्यते । तताऽनन्तरमपरस्यां पश्चिमायां दिशि शिरा वहति । सा च शिरा वर्षवये श्रतीते श्रतिक्रान्ते नश्यति चयं याति ॥ २६ ॥

श्रन्यदप्याह ।

सकुशासित रेशान्यां वल्मीका यत्र केाविदारस्य।
मध्ये तयार्नरैरर्धपञ्चमैस्तोयमज्ञाभ्यम्॥ २०॥

प्रथमे पुरुषे भुजगः कमलादरसिन्नभा मही रक्ता।
कुरुविन्दः पाषाणश्चिद्वान्येतानि वाच्यानि॥ २६॥

यच यस्मिन् स्थाने केाविदारस्य केाविदारवृत्तस्य ऐशान्यां पूर्वात्त-रस्यां दिशि चकुशः दर्भयुक्तो वल्मीका भवित सच सितः खेतस्तच तयाः केाविदारवल्मीकयोर्मध्ये अन्तरे नरैः पुरुषैरर्थपञ्चमैः सार्थेश्चतुर्भिरधस्तोयं जलमचोभ्यं यत् चोभियतुं न शक्यते तद्वद्ववित ॥ २०॥

श्रव चिन्हानि भवन्ति । प्रथमे पुरुषे खाते श्रथे। भुजगः धर्पः कमले।दरपन्निमः पद्मगर्भामे। दृश्यते । तताऽनन्तरं मही भू रक्ता लेहिन्तवर्था । तदनन्तरं कुरुविन्दः पाषायः । यतानि चिन्हानि लच्चयानि श्रव षाच्यानि वक्तव्यानि ॥ २८॥

श्रन्यदप्याह ।

यदि भवति सप्तपर्णा वल्मीकवृतस्तदुत्तरे तायम्। बाच्यं पुरुषेः पञ्चभिरत्रापि भवन्ति चिद्वानि ॥ २९ ॥ पुरुषार्धे मण्डूको हरिता हरितालसन्निभा भूशच। पाषाणाऽभ्रनिकाशः साम्या च शिरा शुभाम्बुवहा॥ ३०॥

सप्तपर्यो। वृत्तविशेषः । सत्त यदि बल्मीकसंयुते। भवति तदुत्तरे तस्मात् सप्तपर्यादुत्तरे उत्तरस्यां दिशि हस्तात् परतः पञ्चभिः पुरुषैः । ऋथ-स्तोयं वाच्यम् । चिन्हानि वद्यमायानि भवन्ति ॥ २६ ॥

पुरुषेऽर्थे हरितः शुक्रवर्षे। मण्डूको दर्दुरः । तथाऽच हरितालयद्मिमा हरितालवर्षे। भूरवनिर्भवति । अभ्रनिकाशोऽभ्रयदृशे। मेवाभः कृष्णः पाषागो-ऽस्मा । ततः साम्योत्तरा च शिरा शुभाम्बुवहा मृष्टुललवाहिनी भवति ॥ ३०॥

तथा च सारस्वतः।

भुजङ्गगृहसंयुक्तो यत्र स्यात् स्प्रपर्योकः । ततः साम्ये हस्तमात्रात् पञ्चिमः पुरुषेरधः ॥ घाच्यं जलं नरार्थे तु मगडूको हरिता भवेत् । हरितालनिमा भूश्च मेघामे।ऽश्मा ततः शिरा ॥ इतरा सुजला खेया दीर्घा मृष्टाम्बुवाहिनी । श्रन्यदयाह् ।

सर्वेषां वृत्तागामधः स्थिता दर्द्री यदा दूरयः। तस्माद्धस्ते तायं चतुर्भिरधाधिकैः पुरुषैः॥ ३१॥ पुरुषे तु भवति नकुला नीला मृत् पीतिका ततः इवेता। दर्दुरसमानरूपः पाषाणा द्रूप्यते चात्र॥ ३२॥

सर्वेषां वृत्तागामशेषागां तरूगां येषां केषाञ्चिद्यदाधः स्थितः मूले समवस्थिता दर्दुरा मग्डूका दृश्यते ततस्तस्मादृचादुनरस्यां दिशि हस्ते तायमधश्वतुर्भिरधाधिकैः पुरुषैः सार्धेश्वतुर्भिनरैर्भवति ॥ ३१ ॥

श्रव विन्हानि । पुरुषे खाते नकुला भवति । तता नीला मृत् । ततः पीता। ततः श्वेता मृत्। तता दर्दरसमानद्वपा मण्डूकसदृशः षाषायो।ऽच दृश्यते तदधस्तोयम् ॥ ३२ ॥

तथा च सारस्वतः।

तह्न्यां यच सर्वेषामधःस्यो दर्दुरा भवेत्। वृतादुदिग्दिशि जलं हस्तात् सार्धेनेरैरथ:॥ चतुर्भिः पुरुषे खाते नकुला नीलमृतिका । पीतश्वेता तता भेकसदृशाऽश्मा प्रदृश्यते ॥

श्रन्यद्याह ।

यदाहिनिलया दृश्यो दित्तणतः संस्थितः करञ्जस्य। हस्तद्वये तु याम्ये पुरुषत्रितये शिरा सार्धे ॥ ३३ ॥ कच्छपकः पुरुषाई प्रथमं चाद्वियते शिरा पूर्वा। **उदगन्या स्वादुजला हरिताऽ**प्रमाधस्ततस्तीयम्॥ ३४॥

यदि करञ्जवृत्तस्य दिचिगता दिचिगस्यां दिशि संस्थिताऽहिनिलय: सर्पगृहं वल्मीका दृश्यते तदा याम्ये दिचणे करञ्जादुस्तद्वये हस्तद्वयं त्यक्षा ऋथः सार्थे पुरुषचितये शिरा भवति ॥ ३३ ॥

श्रव चिह्नानि । पुरुवार्धे खाते कच्छपकः कूमाँ दृश्यते। तत्र प्रथम-मादी पूर्वा शिरा उद्भिदाते दृश्यते । तते।ऽन्या द्वितीया उद्गुतर्स्यां दिशि शिरा स्वादुजला मृष्टे।दका उद्भिदाते। अधा हरित: शुक्रवर्णे।ऽश्मा भवति। तत: परं तीयं जलं भवति॥ ३४॥

त्रान्यदप्याह ।

उत्तरतश्च मधूकादहिनिलयः पश्चिमे तरास्तीयम् । परिहृत्य पञ्च हस्तानधीष्टमपीरुषान् प्रथमम् ॥ ३५ ॥ श्रिहराजः पुरुषेऽस्मिन् धूम्रा धात्री कुलुत्यवर्णीऽश्मा । माहेन्द्री भवति शिरा वहृति सफेनं सदा तायम् ॥ ३६॥

मधूकान्मधूकवृत्तादुत्तरत उत्तरस्यां दिशि यदाहिनिलया वल्मीका दृश्यते तदा तरे।मधूकात् पश्चिमे पश्चिमायां दिशि पञ्च हस्तान् परिष्टृत्य त्यक्षा तते।ऽधे।ऽधे।ष्ट्रमपै।स्वान् खात्वा सार्धै: सप्रभिनेरैरथस्तोयं जलं भवति ॥ ३५ ॥

प्रथममादावेकस्मिन् पुरुषे खाते ऋहिराजः सर्पराङ् दृश्यते । तताः धूमा रक्तश्यामा धाची भूः । ततः कुलुत्यवर्षोऽश्मा पाषाणः । तच च माहेन्द्री पूर्वा शिरा भवति । सा च सदा सर्वेकालं सफेनं फेनसंयुक्तं तियं जलं वहति ॥ ३६ ॥

ऋन्यदप्याह ।

वल्मीकः स्निग्धा दित्तिगीन तिलकस्य सकुशदूर्वश्चेत्। पुरुषैः पञ्चभिरम्भो दिशि वारुग्यां शिरा पूर्वा ॥ ३०॥

ितिलकवृत्तस्य दित्तिणे वल्मीकः स्त्रिग्धः सकुशदूर्वः कुशैर्दभेंदूर्विभिः शाद्वलैश्च युक्तो यदि भवति तदा तिलकवृत्तस्य वारुएयां पश्चिमायां दिशि पञ्चभिर्हस्तैः परताऽधः पञ्चभिः पुरुषैरम्भो जलं भवति तच पूर्वा शिरा ॥ ३०॥

तथा च सारस्वतः।

तिलकाद्विचियो स्त्रिग्धः कुणदूर्वासमायुतः । वल्मोकाच्चे।तरे पञ्च हस्तान् सन्त्यच्य पश्चिमे ॥ नरैः पञ्चभिरम्भोऽधः शिरा पूर्वाच विदाते ।

श्रन्यदप्याह ।

सपीवासः पश्चाद्मदा कदम्बस्य दिवणेन जलम्। परता हस्तित्रतयात् षड्भिः पुरुषेस्तुरीयानैः॥ ३८॥ कैबिरी चात्र शिरा वहित जलं लेहिगन्य चाह्नीभ्यम्। कनकिमा मगडूकी नरमात्रे मृत्तिका पीता॥ ३९॥

यदि कदम्बस्य वृत्तस्य पश्चात् पश्चिमायां दिशि सर्पावासा वल्मीके। दृश्यते दित्तिणस्यां दिशि हस्तिचतयात् परताऽनन्तरमधः षड्जिः पुरुषेस्तुरी-योनैश्चतुर्भागरहितैरित्यर्थः ॥ ३८ ॥

तव जलं बहित । तव च के। बेरी उत्तरा शिरा भवति तस्यां च ले। ह-गन्धि जलं ले। हगन्धसदृशमुदक्रमचोभ्यं च वहित । ऋतिप्रभूतिमत्यर्धः । नरमाचे पुरुषमाचे खाते कनकिनभः सुवर्णसदृशे। मण्डूके। भवति । पीताः पीतवर्णा मृत्तिका ॥ ३६ ॥

ग्रन्यदप्याह ।

वल्मीकसंवृता यदि ताला वा भवति नालिकेरा वा । पश्चात् षड्भिर्हस्तैर्नरैश्चतुर्भिः शिरा याम्या ॥ ४० ॥

यदि वल्मीकसंवृता वल्मीकयुक्तस्तालवृद्धा भवति नालिकरे। वा वल्मीकसंवृता भवति तदा तस्य तालस्य नालिकेरस्य वा पश्चात् पश्चिमायां दिशि षड्भिहस्तै: परतश्चतुर्भिनेरैरध: शिरा याम्या दिखणा वहति ॥ ४० ॥

श्रन्यदप्याह ।

याम्येन कपित्यस्याहिसंश्रयश्चेदुदग्जलं वाच्यम्। सप्त परित्यज्य करान् खात्वा पुरुषान् जलं पञ्च ॥ ४९ ॥ कर्बुरकाेऽहिः पुरुषे कृष्णा मृत् पुटिभदिप च पाषागाः। श्वेता मृत् पश्चिमतः शिरा ततश्चे।त्तरा भवति ॥ ४२ ॥

याम्येनेति । कपित्यवृत्तस्य याम्येन दित्तिणस्यां दिशि यदाहिसंश्रये। बल्मोको भवेत् तत उदगुतरस्यां दिशि कपित्यस्य स्मा करान् हस्तान् परि-त्यच्य पञ्च पुरुषान् खात्वाऽधे। चलं वाच्यम् ॥ ४१ ॥

कर्बुरकाऽहिरिति । पुरुषे खाते कर्बुरकः कृष्णशुक्तः कपिलवर्णे।ऽहिः सर्पे। भवति । तथा कृष्णा कृष्णवर्णे। मृत् । ततः पुटभित् पुटभेदकः पाषाणे।-ऽश्मा । पुटैर्दलैर्भिदात इति पुटभित् । ततः खेता मृत् । तत च पश्चिमायां दिशि थिरा एका भवति । तते।ऽनन्तरमुत्तरा थिरा च भवति ॥ ४२ ॥ श्रन्यद्याह ।

अश्मन्तकस्य वामे बदरी वा दृश्यतेऽहिनिलया वा। षड्भिसदक् तस्य करैः सार्धे पुरुषत्रये तायम्॥ ४३॥ कूर्मः प्रथमे पुरुषे पाषाणा धूसरः ससिकता मृत्। आदौ च शिरा याम्या पूर्वात्तरता द्वितीया च॥ ४४॥

श्रश्मन्तकस्य वृत्तस्य वामे उत्तरस्यां दिशि बदरीवृत्ते। द्रश्यते। श्रहि-निलयो वल्मीको वा दृश्यते तदा तस्याश्मन्तकस्योदगुत्तरस्यां दिशि षड्भिः करैंहंस्तै: परतः सार्चे पुरुषचये अधस्तोयं जलं भवति ॥ ४३॥

त्व विह्नानि । पुरुषे खाते कूर्मा दृश्यते । ततः पाषाणा धूसरः कृष्णाञ्चेतः । ततः सिकता मृत् । श्राद्दै। प्रथमं याम्या दिवणा शिरा भवति । द्वितीया पूर्वे।तरा रेशानी शिरा भवति ॥ ४४ ॥

श्रन्यदप्याहः ।

वामेन हरिद्रतरार्वस्मीकश्चेज्जलं भवति पूर्वे। हस्तित्रतये सत्र्यंशैः पुम्भिः पञ्चभिर्भवति ॥ ४५ ॥ नीला भुजगः पुरुषे मृत् पीता मरकतापमश्चाश्मा। कृष्णा भूः प्रथमं वारुणी शिरा दिल्लानान्या॥ ४६॥

हरिद्रतरे।वीमेनेत्तरेश यदि वल्मीका दश्यते तदा हरिद्रतरेाः पूर्व पूर्वस्यां दिशि हस्तवितये परतः पुम्भिः पुरुषैः पञ्चिमः सच्यंशैस्त्रिभाग्याधिकरियो जलं भवति ॥ ४५ ॥

श्रथ प्रथमे पुरुषे खाते नीला भुजगः सर्पा दृश्यते । तता मृत् पीता । श्रश्मा पाषाणा मरकतापमः । मरकतसदृशः । ततः कृष्णा भूः । प्रथम-मादै। वारुणी शिरा । श्रन्या द्वितीया दिवणेन भवति ॥ ४६॥

श्रन्यदप्याह ।

जलपरिहीने देशे द्रश्यन्तेऽनूपजानि चेज्ञिमित्तानि । बीरणदूर्वा मृदवश्च यत्र तस्मिन् जलं पुरुषे ॥ ४० ॥ भाङ्गी त्रिवृता दन्ती सूकरपादी च लक्ष्मणा चैव । नवमालिका च हस्तद्वयेऽम्बु याम्ये त्रिभिः पुरुषैः ॥ ४८ ॥ यच जलरहिते देशे श्रनूपजानि श्रनूपसम्भवानि निमित्तानि चिन्हानि दृश्यन्ते ऽवले। श्रनूपे बहूदके स्थाने यानि यानि लच-णानि भवन्ति तानि च तच दृश्यन्त इत्यर्थः । तथा वीरणस्तृणविशेषः । दूवी शाद्वलम् । एते यच मृदवे।ऽतिकामलास्तवाद्यपुरुषे जलं भवति ॥ ४० ॥

श्रन्यद्प्याह ।

भाङ्गी प्रसिद्धा । विष्टता विवृत् । दन्ती । सूकरपादी । लक्ष्मणा । नवमालिका । यताः सर्वा एव स्वनामिः सुप्रसिद्धाः । यता त्रेषपथ्ये। यव सिन्त तव याम्ये दिवणे हस्तद्वये त्यते ऋथस्त्रिभः पुरुषेरम्बु भवति ॥ ४८॥

श्रन्यदयाह ।

स्निग्धाः प्रलम्बशाखा वामनविकटद्रुमाः समीपजलाः । सुषिरा जर्जरपता रूचाश्च जलेन सन्त्यक्ताः ॥ ४९ ॥

स्तिग्धाः प्रलम्बशाखा वामनविकटदुमाः समीपजलाः । ये दुमा वृताः स्तिग्धाः सस्तेहाः । प्रलम्बशाखा दीर्घलताः । वामना श्रतिहस्ताः विकटा विस्तीर्थाः । यते सर्व यव समीपजलाः सन्तिकृष्टोदकाः । तथा ये दुमाः सुषिरा श्रन्तरसाराः । जर्जरपता विवर्षेपताः । ये च हृत्वा निःस्तेहाः । ते सर्वे जलेन उदकेन सन्त्यका वर्जिताः । तथ जलं न भवतीत्यथेः ॥ ४६ ॥

श्रन्यदप्याह् ।

तिलकाम्रातकवरुणकमञ्जातकविल्वतिन्दुकाङ्कोलाः । पिगडारिश्रारीषाञ्जनपरूषका वञ्जुलाऽतिबला ॥ ५० ॥ यते यदि सुस्निग्धाः वल्मीकैः परिवृतास्ततस्तोयम् । इस्तैस्तिभिरत्तरत्रचतुर्भिरधैन च नरेग ॥ ५१ ॥

तिलकेति । तिलको वृचविशेषः । श्राम्नातकः । वस्यकः । भल्ला-तकः । विल्वः । तिन्दुकः । श्रङ्कोलः । पिग्रडारः । शिरीषः । श्रञ्जनम् । पद्धषकः । वञ्जुलः । श्रतिवला । एते सर्वे एव वृचविशेषाः केचिद्विटप-प्रायाः । यदि च सुन्तिग्धेर्वलमीकैः परिवृता भवन्ति तदा तेषामेष तिलका- 920

दीनामुतरस्यां दिशि चिभिर्हस्तैः परताऽधश्चतुर्भिर्नरैरधेन च नरेग सार्थेश्च-क्षुर्भिः पुरुषेस्तोग्रं जलं भवति ॥ ५१ ॥

मन्यदप्याह ।

अत्यो सत्या यस्मिन् सतृयो तृणवर्जिता मही यत्र । तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा वक्तव्यं वा धनं चास्मिन् ॥ ५२॥

अतृणे इति । यस्मिन् स्थाने अतृणे तृणविनते सतृणा तृणसंयुता मही भूर्दृश्यते । तथा यस्मिन् देशे सतृणे मही तृणविनता भवति तस्मिन् स्थाने अथ:शिरा प्रदिष्टा । अतो जलं भवतीत्यथे: । धनं वितं वा वक्तव्यम् । तस्मिन् स्थाने सार्थेश्चत्रभिनेरैरिति केचिदनुवृत्तिमिच्छन्ति ॥ ५२ ॥

श्रन्यदघ्याह ।

कगटकाकगटकानां व्यत्यासेऽम्भस्त्रिभिः करैः पश्चात्। खात्वा पुरुषत्रितयं त्रिभागयुक्तं धनं वा स्यात्॥ ५३॥

यच कर्ग्टिकवृत्तः खिंदरिकः । श्रक्षर्टकानां पलासादीनां मध्ये भवति । व्यत्यासे वा सकर्ग्टकानां मध्ये श्रकग्टका भवति तदा तस्माद्वृत्तात् पश्चात् पश्चिमायां दिशि चिभिः करैस्त्रिभिर्हस्तैः परतः पुरुषचित्रयं चिभागयुक्तं खात्वा तति।ऽधे।ऽम्भो चलं भवति धनं वितं वा स्याद्ववेत् ॥ ५३ ॥

ग्रन्यदप्याह ।

नदित मही गम्भीरं यस्मिंश्चरणाहृता जलं तस्मिन्। सार्धेस्त्रिभिर्मनुष्यैः कै।बेरी तत्र च शिरा स्यात्॥ ५४॥

यस्मिन् स्थाने मही भूश्चरणाहता पादतािहता गम्भीरं मधुरं नदित यद्धं करोति तस्मिन्नेव स्थाने सार्थेस्त्रिमिमेनुष्येः कै।बेरी उतरा च शिरा तच स्यादुवेत् । जलं तच भविष्यतीत्पर्थः ॥ ५४॥

त्रन्यद्याह ।

वृत्तस्यैका शाखा यदि विनता भवति पाग्डुरा वा स्यात्। विज्ञातव्यं शाखातले जलं त्रिपुरुषं खात्वा ॥ ५५ ॥ यदि वृत्तस्य तरेारेका शाखा विनता नम्ना भवति पार्डुरा विवर्षा स्याद्भवेत् तत्र च तस्यां शाखायामेव तले ऋथस्त्रिपुरुषं पुरुषत्रयं खात्वा ऋथा जलमुदकं विज्ञातव्यं ज्ञेयमिति ॥ ४४ ॥

त्रन्यदच्याह ।

फलकुसुमविकारी यस्य तस्य पूर्वे शिरा त्रिभिर्हस्तैः। भवति पुरुषेश्चतुर्भिः पाषागोऽधः चितिः पीता ॥ ५६॥

यस्य वृत्तस्य फलानां कुषुमानां पुष्पाणां च विकारो विकृतिरन्य-सदृशत्वं तस्य वृत्तस्य पूर्वे पूर्वस्यां दिशि चिभिर्छस्तैः परतश्चतुर्मिः पुरुषेरथः शिरा भवति तथा चाधः पाषागिऽष्मा चितिर्भूः पीता भवति ॥ ४६॥

अन्यदयाह ।

यदि करिटकारिका करिटकैर्विना हश्यते सितैः कुसुमैः। तस्यास्तलेऽम्बु वाच्यं त्रिभिर्नरैरर्धपुरुषे च॥ ५०॥

यदि कग्टकारिका निदिग्धिका कग्टकिर्विना कग्टकवर्जिता भवति सा च सितै: खेतै: कुसुमै: पुष्पेस्तदा तस्या: कग्टकारिकायास्तले ऋध-स्त्रिभिनेरैरर्थपुरुषे च सार्थेस्त्रिभिनेरैरम्बु जलं वाच्यं वक्तव्यमिति ॥ ५० ॥

अन्यदप्याह ।

खर्जूरी द्विशिरस्का यत्र भवेज्जलविवर्जिते देशे। तस्याः पश्चिमभागे निर्देश्यं त्रिपुरुषैर्वारि॥ ५८॥

यच यस्मिन् देशे जलविर्वाजेते द्विशिरस्त्रा द्विशीषी खर्जूरी भवेत् स्यात्। तस्याः खर्जूयाः पश्चिमभागे पश्चिमायां दिशि हस्तद्वयात् परतस्त्रि-पुरुषैस्त्रिमिनेरैः खातैरथा वारि जलं वक्तव्यम् ॥ ५८ ॥

तथा च सारस्वतः।

खर्जूरी द्विशिरस्का स्यान्निर्जले चेत् करद्वये । निर्देश्यं पश्चिमे वारि खात्वाऽधः पुरुषचयम् ॥

श्रन्यदप्याह ।

यदि भवति कर्णिकारः सितकुसुमः स्यात् पलाशवृत्ती वा। सव्येन तत्र हस्तद्वयेऽम्बु पुरुषद्वये भवति ॥ ५६॥ 922

कर्णिकारः कर्णिकारवृत्तो यदि सितकुसुमः स्यात् श्वेतपुष्पा भवेत् । श्रयवा पलाशवृत्तः सितकुसुमः स्यात् तच तस्मिन् स्थाने सव्येन दित्तियोन कर्णिकारपलाशयोर्ह्हस्तद्वये परताऽधः पुरुषद्वये नरयुगले श्रम्बु जलं भवति ॥ ५६ ॥

श्रन्यदप्याह ।

यस्यामूष्मा धान्यां धूमा वा तत्र वारि नरयुगले। निर्देष्टव्या च शिरा महता तायप्रवाहेण॥ ६०॥

यस्यां धाच्यां यत्र भूमी जन्मा दृश्यते धूमी वा यत्र दृश्यते तत्र तस्यां नरयुगले पुरुषद्वये अधा महता तायप्रवाहेण बहूदकयुक्ता शिरा नि-देष्ट्रच्या वक्तव्या ॥ ६० ॥

प्रन्यद्प्याह ।

यस्मिन् त्रेत्रोद्देशे जातं सस्यं विनाशमुपयाति। स्निग्धमित पाडुरं वा महाशिरा नरयुगे तत्र॥ ६१॥

यस्मिन् यव चेवोट्टेशे चेवस्थाने जातमुत्पन्नं सस्यं विनाशमुपयाति गच्छति। अथवा तवेव चेवाट्टेशे स्त्रिःधं सस्यमतीव भवति। अतिपार्ग्ड्रं वा-ऽतिपीतवर्षं वा भवति। तव तस्मिन् चेवे तस्मिन्नेव स्थाने नरयुगे पुरुषद्वये अथो महाशिरा भवति महाजलं तव वहतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥

ग्वं जाङ्गलानूपभूम्योजेलपरिचानमभिधाय अधुना महभूमै। शिरा-विचानं अथयामीत्याह ।

मरुदेशे भवति शिरा यथा तथातः परं प्रवस्यामि । ग्रीवा करभाणामिव भूतलसंस्थाः शिरा यान्ति ॥ ६२ ॥

जलवर्जिता भूभागा मरुप्रदेशः । मरुदेशे मरुभूमी यथा येन प्रकारिया शिरा भवति तथा तेन प्रकारेया अति। स्मात्परं प्रवच्यामि कथयामि । करभागामुष्ट्राणामिव यथा योवा येन प्रकारेया कन्धरा कुटिला तथा तेनैव प्रकारेया शिरा भूतलसंस्था यान्ति गच्छन्ति । अति निम्ना भवन्तीत्यथे: ॥ ६२॥

पूर्वीत्तरेश पीलार्यदि वस्मीका जलं भवति पश्चात्। उत्तरगमना च शिरा विज्ञेया पञ्चभिः पुरुषैः॥ ६३॥ चिद्वं दर्दुर आदी मृत् कपिला तत्परं भवेद्वरिता। भवति च पुरुषेऽधाऽग्रमा तस्य तलेऽभी विनिर्देश्यम्॥ ६४॥

पूर्वे।तरेगिति । यदि पीली: पीलुवृत्तस्य पूर्वे।तरेगैशान्यां दिशि वल्मीको वल्मीककृता मृत्स्तूपा भवति तदा पीले।रेव वृत्तात् पश्चिमायां दिशि सार्थेश्चतुर्भिष्टस्तै: परत: पञ्चभि: पुरुषैरधा जलं भवति । तत्र चातरग-मना । उत्तरस्यां दिशिया गच्छति से।तरगमना । शिरा विज्ञेया ज्ञातव्या ॥ ६३ ॥

चिह्नमिति । श्रादे । प्रथमे पुरुषे खाते दुईरा मग्डूकश्चिह्नम् । तता मृत् कपिला । तत्परं तदनन्तरं हरिता गुक्रा भवति । श्रथः सर्विद्द्रानां तले श्रद्भा पाषाचा भवति । तस्याद्मनस्तले श्रचाऽम्भा जलं विनिर्देश्यं वक्तव्यम् ॥ ६४ ॥

तथा च सारस्वतः।

येशान्यां पीलुवृत्तस्य वल्मीकश्वेज्जलं वदेत्। चतुर्भिः सरलेहस्तैः पश्चिमे नरपञ्चमे ॥ प्रथमे पुरुषे भेकः कपिला हरिता च मृत्। पाषायस्य तले साम्यां शिरां बहुजलां वदेत्॥

श्रन्यद्प्याह ।

पीलारेव प्राच्यां वल्मीकाऽताऽर्धपञ्चमैहंस्तैः। दिशि याम्यायां तायं वक्तव्यं सप्तमिः पुरुषैः॥ ६५॥ प्रथमे पुरुषे भुजगः सितासिता हस्तमात्रमूर्त्तिश्च। दित्तिणता बहृति शिरा सज्ञारं भूरि पानीयम्॥ ६६॥

पोलारेव पोलुवृत्तस्य प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि यदि वल्मीका दृश्यते ततस्तस्मादेव पोलुवृत्ताद्याम्यायां दित्तिणस्यां दिशि ऋर्धपञ्चमेः सार्धवतुर्भिः इंस्तेः परताऽधः सप्तभिः पुरुषैस्तोयं जलं वाच्यम् ॥ ६५ ॥

प्रथम इति । अन चिह्नानि । प्रथमे पुरुषे खाते सितासितः श्वेतः कृष्णवर्षे। हस्तमानमूर्तिहेस्तप्रमाणे। भुजगः सपे। दृश्यते । मूर्तिशब्देनाकार उच्यते । दिच्चणते। दिच्चणस्यां दिश्चि शिरा भूरि बहु सद्यारं पानीयं जलं बहति ॥ ६६ ॥ मन्यदप्पाइ ।

उत्तरतत्रच करीरस्याहिगृहं दित्तगो जलं स्वादु । दश्रभिः पुरुषेर्ज्ञेयं पुरुषे पीताऽत्र मगडूकः ॥ ६० ॥

करीरस्य करीरवृत्तस्य उत्तरत उत्तरस्यां दिशि यदाहिगृहं वल्मीका दृश्यते तदा करीरस्य दिवागे दिवागस्यां दिशि सार्थेश्वतुभिहंस्तेः परता-उथा दश्मिः पुरुषेरधः स्वादु मृष्टं जलं क्षेयम् । अत्र प्रथमे पुरुषे खाते पीतः पीतवर्णा मग्डूको दृश्यते ॥ ६० ॥

तथा च सारस्वतः।

उदक्करीराद्वलमीका दृश्यते चेज्जलं वदेत् । चतुर्भिदेचिग्रीहंस्तै: सार्थेदेशनरादत: ॥ नरे भेक: पीतवर्णा दृश्यते चिह्नमण हि—इति ॥

श्रन्यदयाह ।

रेाहीतकस्य पश्चादहिवासश्चेत्तिभिः करैयाम्ये। द्वादश्च पुरुषान् खात्वा सत्तारा पश्चिमेन शिरा॥ ६८॥

रे।हीतकस्य वृत्तस्य पश्चात् पश्चिमायां दिशि यदाहिवासे। वल्मीका दृश्यते तदा रे।हीतकस्य याम्ये दित्तिणस्यां दिशि विभिः करेस्त्रिभिष्टंस्तैः परता द्वादश पुरुषान् खात्वा अधस्तने शिरा सत्तारा पश्चिमेन वहति॥ ६८॥

म्रन्यदप्याह ।

इन्द्रतरीर्वल्मीकः प्राग्द्रश्यः पश्चिमे शिरा हस्ते । खात्वा चतुर्दश नरान् कपिला गाधा नरे प्रथमे ॥ ६९॥

इन्द्रतरोरिन्द्रवृत्तस्य प्रांक् पूर्वस्यां दिशि यदि वल्मीका दृश्यते तदा तस्येन्द्रतरोः पश्चिमे पश्चिमायां दिशि इस्ते त्यक्ते चतुर्देश नरान् पुरुषान् खात्वा शिरा अधस्तले वहित । प्रथमे नरे कपिला कपिलवर्णा गोधा प्राणिविशेषा दृश्यते ॥ ६६ ॥

श्रन्यदेप्याह ।

यदि वा सुवर्णनासस्तरीर्भवेद्वामते। भुजङ्गगृहम्।
हस्तद्वये तु याम्ये पञ्चदश्चनरावसानेऽम्बु ॥ ००॥

सारं पयाऽत्र नकुलाऽर्धमानवे ताम्रसन्निभश्चाश्मा । रक्ता च भवति वसुधा वहति शिरा दक्तिणा तत्र ॥ ०९ ॥

यदि वा सुवर्णनाम्न इति । यदि वायं निपातश्वार्थे । यदि व सुवर्णनाम्नस्तरोः सुवर्णवृद्यस्य वामत उत्तरस्यां दिशि भुजङ्गगृहं वल्मीका दृश्यते तदा याम्ये दिचिणस्यां दिशि हस्तद्वये परतः पञ्चदशनरावसाने पञ्चदशिमः पुरुषेः खातैरथाऽम्ब जलं भवति ॥ ०० ॥

श्रवास्मिन् चारं पये। जलम्। श्रथंमानवे श्रथंपुरुषे खाते नकुलस्ताम्न-सिन्नमस्तामवर्षे। उस्मा पाषाये। भवति रक्ता च रक्तवर्थे। वसुधा भूमि:। तब दिवया थिरा बहति॥ २४॥

श्रन्यदयाहः।

बदरीरेाह्नितवृत्ती सम्पृक्ती चेद्विनापि बल्मीकम्। हस्तत्रयेऽम्बु परचात् षाडश्रमिर्मानवैभवति ॥ १२ ॥ सुरसं जलमादी दित्तणा शिरा बहृति चेक्तरेणान्या। पिष्टिनिभः पाषाणा मृत् रवेता वृश्चिकाऽर्धनरे ॥ १३ ॥

बदरीति । बदरीरे।हितवृत्ते। सम्पृत्ते। श्लिष्टे। भवतः । विनापि वल्मी-कम् । वल्मीकस्तत्र भवतु वा न । तदा पश्चात् पश्चिमायां दिशि ताभ्यामेव वृत्ताभ्यां हस्तत्र्यपरतः बेडिशिभमानवैः पुरुषेरम्बु जलमधे। भवति ॥ २२॥

श्रव सुरसं घोभनरसं मृष्टं जलमाटी प्रथमं दिवागा घिरा वहित। श्रन्या द्वितीया चेत्तरेगा। श्रव पिष्टनिभः घालिचूर्गप्रस्थः पाषागोऽस्मा भवति। मृत् स्वेता शुक्रमृतिका। श्रधेनरे चार्धपुस्ते खाते वृश्चिको दृश्यत सृति॥ २३॥

यन्यदयाह ।

सकरीरा चेद्वदरी त्रिभिः करैः पश्चिमेन तत्राम्भः। ष्रष्टादश्रभिः पुरुषेरैशानी बहुजला च शिरा॥ ०४॥

चेच्छन्दो यदार्थं। यदि बदरी सकरीरा करीरवृत्तपहिता दृश्यते तदा तत्र पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि विभि: करैस्त्रिभिर्हस्तैः परतः बहादगिभः पुरुषैः खातैरथे। प्रमाः पानीयं भवति। तत्र चेशानी शिरा बहु-जला प्रभूततोया च वहति॥ १४॥ अन्यद्याह ।

पीलुक्मेता बदरी हस्तत्रयसम्मिते दिशि प्राच्याम् ॥ विंश्रत्या पुरुषाणामश्राष्यमम्भोऽत्र सन्नारम् ॥ ०५ ॥

यदि पीलुसमेता पीलुवृत्तसहिता बदरी दृश्यते तदा प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि हस्तचयसिमते करचयपरिच्छित्ते देशे विग्रत्या पुरुषाणां अथोऽम्भो जलं भवति तद्वाशोष्यं प्रभूतम् । सत्तारं लवणसहितमित्यर्थः ॥ २५॥

श्रन्यदयाह ।

ककुभकरीरावेकत्र संयुता यत्र ककुभविल्वी वा। इस्तद्वयेऽम्बु पश्चान्नरैभंत्रेत् पञ्चविंशत्या ॥ १६॥

यच यस्मिन् प्रदेशे सकुभकरीरा वृत्ती एकच एकस्मिन् स्थाने धंयुती। समेती दृश्येते । अथवा यच सकुभविल्वावेकच संयुती। तच परचात् पश्चि-मायां दिशि हस्तद्वये परतः पञ्चविंगत्या नरेरम्ब चलं भवति ॥ २६ ॥ अन्यदय्याह ।

वर्त्मीकमूर्धनि यदा दूर्वा च कुशाइच पाग्डुराः सन्ति। कूपा मध्ये देया जलमत्र नरैकविंशत्या॥ २०॥

यदा वल्मीकमूर्थनि वल्मीकापरि दूवी शाद्वनं कुशा वा दर्भाश्च पाग्डुराः पन्ति भवन्ति। तदा वल्मीकमूर्थनि मध्ये कूपो देयः। श्रवास्मिन् स्याने नरैकविंशत्या एकविंशत्या पुरुषेजेलमुदकं भवति ॥ २०॥

श्रन्यदप्याह ।

भूमिः कदम्बकयुता वल्मीके यत्र हश्यते दूर्वा। इस्तद्वयेन याम्ये नरैर्जलं पञ्चविद्यत्या॥ १८॥

यच यस्मिन् स्थाने भूमिः कदम्बक्युता कदम्बवृच्चसंयुक्ता भवति तदा बल्मीके बल्मीकवृते मृत्स्तूषे दूवी शाद्वलं दृश्यते तच कदम्बाद्याम्ये दिचिषस्यां दिशि हस्तद्वयेन परतः पञ्चविंशत्या पुरुषैर्जलमुदकं भवति ॥ ०८ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

वर्गीकत्रयमध्ये रेाहीतकपादपा यदा भवति । नानावृत्तेः सहितस्त्रिभिर्जलं तत्र वक्तव्यम् ॥ ०८ ॥ हस्तचतुष्के मध्यात् षाडशभिश्चाङ्गुलैकदग्वारि। चत्वारिशत् पुरुषान् खात्वाऽश्माऽधः शिरा भवति॥द०॥

बल्मीक्षचयस्य गृङ्गाटकवत् स्थितस्य मध्े श्रन्तर्यदा राहीतकपादपा राहीतकवृत्तो भवति सच चिभिवृत्तिनीनाप्रकारैविजातीयैः सहितस्तव तस्मिन् स्थाने जनमुदकं वक्तव्यम् ॥ २६ ॥

हस्तवतुष्मे मध्यादिति। तच वल्मीक्रचितये मध्याद्रोहीतकपादपा-दुदगुनरस्यां दिणि हस्तचतुष्मे करचतुष्रये षेडियभिश्चाङ्गुलै: परतश्च-त्वारिंशत् पुरुषान् खात्वा श्रश्मा पाषाये। दृश्यते। तदधस्तस्य तले शिरा भवति॥ ८०॥

श्रन्यद्याह ।

ग्रन्थिप्रचुरा यस्मिन् श्रमी भवेदुत्तरेश वल्मीकः। पश्चात् पञ्चकरान्ते शतार्थसङ्क्षीर्नरैः सलिलम्॥ ६१॥

यस्मिन् प्रदेशे यन्यिप्रचुरा यन्थिबहुला श्रमी स्याद्भवेत् । उत्तरेश च वल्मीकस्तव श्रमीवृत्तस्य पश्चात् पश्चिमायां दिशि पञ्चकरान्ते पञ्चभिर्हस्तैः परतः शतार्थमङ्कीनेरैः पुरुषाशां पञ्चाशताऽधः स्रललं सलं भवति ॥ ८९॥

श्रन्यदप्याह ।

एकस्थाः पञ्च यदा वल्मीका मध्यमा भवेच्छ्वेतः। तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा नरषष्ट्या पञ्चवर्जितया॥ द२॥

यदा पञ्च वल्मीका एकस्या भवन्ति। तदा तेषां पञ्चमे। मध्यमः । पञ्चसु मध्ये स्थितः । सर्व यदि श्वेतः शुक्रो भवति । तदा तस्मिन्नेव मध्य वल्मीके थिरा प्रदिष्टेक्ता । पञ्चवर्जितया नरषष्ट्या पञ्चपञ्चाथता नरेरित्यर्थः ॥ ८२ ॥

अन्यदप्याह ।

सपलाशा यत्र शमी पश्मिभागेऽम्बु मानवैः षष्ट्या । ऋर्घनरेऽहिः प्रथमं सवालुका पीतमृत् परतः ॥ ८३॥

यत्र यस्मिन् प्रदेशे सपलाशा पलाशसहिता शमी भवति तत्र तस्याः शम्याः पश्चिमभागे इस्तपञ्चकात् परतः पष्ट्या मानवैः पुस्वैनेरपष्ट्याऽधाऽम्ब जलं भवति । प्रथममादावर्थनरे ऋर्थपुरुवे खाते ऋहिः सपा भवति ततः सवालुका वालुकसहिता । पीता पीतवर्णा मृद्ववति ॥ ८३ ॥

तथा च सारस्वतः।

शमी पलाशसंयुक्ता यत्र स्यात् तत्र पश्चिमे । पञ्चहस्ताञ्जलं वाच्यं षष्ट्र्यात्र पुरुषेरधः ॥ अवार्थपुरुषे सर्पः पीता मृत् स्यात् सवालुका । तदथोऽम्भा विनिर्देश्यं दीर्घकालं प्रवाहितम् ॥

श्रन्यद्पाह ।

वर्तमोकेन परिवृतः प्रवेता राष्ट्रीतका भवेद्यस्मिन्। पूर्वेण एस्तमात्रे सप्तत्या मानवैरम्बु॥ ६४॥

यस्मिन् प्रदेशे खेतः शुक्रवर्णा रोहीतका वृत्तो वल्मीकेन परिवृता भवति तत्र रोहीतकात् पूर्वेण पूर्वस्यां दिशि हस्तमाचादनन्तरं सप्रत्या मान-वैरथाऽम्ब जलं भवति ॥ ८४ ॥

श्रन्यद्ध्याह ।

रवेता कण्टकबहुला यत्र शमी दित्तिणेन तत्र पयः। नरपञ्चकसंयुतया सप्तत्याहिर्नरार्धे च ॥ ६५ ॥

यच यस्मिन् प्रदेशे श्वेता शुक्रवर्णा कगटकबहुला प्रभूतकगटका शमी भवति । तच शम्या दिच्योन हस्तमाचात् परता नरपञ्चकसंयुतया सप्रत्या पञ्चसप्रत्या पुरुषैरथा चलं पया भवति । नरार्थे पुरुषार्थे च खाते चहिः सर्पे। भवति ॥ ८५ ॥

तथा च सारस्वतः।

श्वेतातिकगटका यत्र शमी स्यात् तत्र दिचिये। हस्तेन पञ्चसप्रत्या नरायां निर्दिशेज्जलम् ॥ खातेऽर्धपुरुषे सर्पे। दृश्यतेऽञ्जनसप्रभः । सुरसं च जलं चेयं चिरकालप्रवाहितम् ॥ भरेव विशेषान्तरमाह ।

मरुदेशे यिञ्चिष्ट्रं न जाङ्गले तैर्जलं विनिर्देश्यम् । जम्बूवेतसपूर्वैर्ये पुरुषास्ते मरी द्विगुणाः ॥ ६६ ॥

यचिह्नं यहाचां महदेशे कियतं तैश्चिहेर्जाङ्गले स्वल्पादके देशे जलमुदकं न विनिर्देश्यं न वक्तव्यम् । जम्बूवेतसपूर्वेदिति । यदि १०वितसी- उम्बुरिंहते देशे" तथा २०जम्ब्वाश्चोदग्चस्तै"रित्यादिकेर्जम्ब्ववेतसपूर्वेलं विक्या प्रकाः किथितास्तिरेव चिहे: मरी महभूमी दृष्टेद्विगुवास्त एव पुरुषा वाच्या इति ॥ ८६ ॥

श्रन्यद्प्याह ॥

जम्बूस्तिवृता मैावीं शिशुमारी सारिवा शिवा श्यामा। बीरुधया वाराही ज्योतिष्मती गरुडवेगा च ॥ ६०॥ सूकरिकमाषपणींव्याच्रपदाश्चेति यदाहेर्निखये। बल्मीकादुत्तरतस्त्रिभः करैस्तिपुरुषे ते।यम्॥ ६६॥

जम्बूर्वृचिविशेष: । चिवृता । मीर्चो । शिशुमारी । सारिवा । शिवा । श्यामा । यता बीरूथय स्नेषिथयः । तथा बद्धमाणाश्व बीरूथय एव । कास्ता: । बाराही ज्योतिष्मती गरूडवेगा च ॥ ८० ॥

मूकरिकमावपर्णीं व्याघपदाश्चेता त्रे। यदाहेर्निलये सर्पगृहे वल्मीके भवन्ति तदा वल्मीकादुतरत उत्तरस्यां दिशि विभि: करैस्तिभि- हस्तै: परतः पृह्वचये खाते त्रथस्तीयं वक्तव्यम् ॥ ८८ ॥

किं सर्वेच न-इत्याह

एतदनूपे वाच्यं जाङ्गलभूमा तु पञ्चिमः पुरुषैः । एतरिव निमित्तर्मरुदेशे सप्तिमः कथयेत् ॥ ५९॥

गतदादुक्तं तदनूषे बहूदके वाच्यं वक्तव्यम् । बहूदके। देशाऽनूषः । जाङ्गलभूमे। तु स्वल्पादके गभिरेव लच्चशैः पञ्चभिः पुरुषैर्वाच्यम् । गतिर्व प्रागुक्तेर्निमित्तेश्चिह्नेर्मस्भूमी। सप्तभिः पुरुषैः कथयेद्वदेत् ॥ ८९ ॥

९ प्रस्येवाध्यायस्य ह प्रताकः।

२ श्रस्येवाध्यायस्य द श्लेखाः।

मन्यइयाह् ।

रकिनभा यत्र मही त्यातस्वरमीकगुरमपरिश्वीना। तस्यां यत्र विकारी भवति धरित्र्यां जलं तत्र॥ ६०॥

यच यस्मिन् स्थाने मही भूरेकिनिभा ग्रक्तवर्था सा च तृगतस्वल्मी-कगुल्मपरिहीना। तृगै: । तस्भि: । वल्मोकै: । गुल्मरेकमूलै: । शाखासमूहा गुल्म: । गतै: परिहीना वर्जिता तस्यां मह्यां यच यस्मिन् स्थाने विकारा-उन्यसदृगत्वम्। तच तस्मिन् धरिच्यां भूमी पञ्चभि: पुरुषेजीलं भवति ॥ ६०॥

तथा च सारस्वतः।

यक्षवर्णा मही यच वृचगुल्मतृणादिभिः। वल्मोकेश्चापि रहिता तस्यां तच विपर्ययः॥ पञ्चभिः पुरुषेस्तच जलं भूमावधः स्थितम्।

मन्यद्याह ।

यत्र व्हिग्धा निका सवालुका सानुनादिनी वा स्यात्। तत्रार्धपञ्चक्षेवारि मानवैः पञ्चभिर्यदि वा॥ ११॥

यत्र यस्मिन् देशे स्तिग्धा सम्नेहा मही निम्नाऽनुन्ना सवालुका वालु-कासहिता सानुनादिनी सगब्दा वा भूः स्याद्भवेत् तत्र तस्मिन् स्थाने ऋधेय-ञ्चकैः सार्थेश्चतुर्भिः पुरुषैः पञ्चभिन्नी पुरुषैरधा जलं भवति ॥ ६९ ॥

श्रन्यदप्याह ।

ब्हिग्धतरूणां याम्ये नरैश्चतुर्भिर्जलं प्रभूतं च । तसगहनेऽपि हि विकृता यस्तस्मात् तद्वदेव वदेत्॥ १२॥

यच स्त्रिग्याः चस्त्रहास्तरवा वृत्ता भवन्ति तच तेषां स्त्रिग्यतह्णां याम्ये दिविणे चतुर्भिनेरैः पुरुषेरथः प्रभूतं बहु जलं भवति। तसगहने वृत्तगहनेऽपि या वृत्तो बहूनां मध्ये विकृतः चविकारे। दृश्यते पुष्पफलानां स्वहृणान्यत्वं दृश्यते। तस्मादृवादुदकं तद्वत् तेनैव प्रकारेण वदेत्। याम्ये नरैश्चतुर्भिरित्यर्थः॥ ६२॥

श्रन्यदप्याह ।

नमते यत्र धरित्री सार्धे पुरुषेऽम्बु जाङ्गलानूपे। कीटा वा यत्र विनालयेन बह्दवे।ऽम्बु तत्रापि॥ ८३॥

यच यस्मिन् प्रदेशे धरिची भू: । नमते । पादपीडिता सत्यथा याति जाङ्गलानूपे जाङ्गले अनूपे वा। तब सार्धे पुरुषे अम्बु जलं भवति। कीटा वा कुमया यत्र यस्मिन् प्रदेशे त्रालयेन विना दृखन्ते । बहवः प्रभूताः । त्रचाम्बु जलं भवति । श्रविशब्दात् सार्थे पुरुषे ॥ ६३ ॥

श्रन्यदप्याह ।

उप्णा शीता च मही शीताच्यास्मस्त्रिभर्नरैः सार्धैः। इन्द्रधनुर्मतस्यो वा वस्मीका वा चतुर्हस्तात् ॥ ९४ ॥

यच सर्वचाच्या मही भू: । यजस्मिन् देशे शीता भवति । अथवा सर्वेच शीता सकस्मिन् देशे उष्णा भवति । तच चिभिनेरै: सार्थेरम्भी जलं भवति । इन्द्रधनुस्त्रिदशचापं तच्च सूर्यरिक्सिसम्बन्धादाचोत्पदाते मत्स्यो वा मत्स्यो दारकत्वाद्भवा वल्मीका वा यस्यां भूमा जाङ्गलानूवयादृश्यते तद चतुर्हस्तात् परते। ध्ये। कलं भवति ॥ ६४॥

श्रन्यदप्याह ।

वल्मीकानां पङ्क्त्यां यद्येकाऽभ्युच्छितः श्चिरा तदधः। शुष्यति न रोहते वा सस्यं यस्यां च तत्रामाः॥ ६५॥

वल्मीकानां पङ्क्यां स्थितानां मध्यादादोका वल्मीकाऽभ्याच्छ्त उच्चतरा भवति । तदा तदथस्तस्योच्छितस्य बल्मोकस्याथस्तले चतुर्भहस्तैः थिरा जलं भवति । यस्यां भूमी जातं सस्यं शुष्यति शोषं प्राप्नोति । उप्नं वा न राहते न जायते । तस्यां भूमे। चतुर्भिहंस्तैरधा जलं भवति । यतन्ता-ङ्गलानूपये।: ॥ ६५ ॥

तथा च सारस्वतः।

वलमीकपङ्क्यां यदोके। उभ्युच्छितस्तदधे। जलम् । न रोहते गुष्यते वा यच सस्यं चतुष्करात् ॥ जलं तचेव निर्देश्यं भूमे। नि:संशयं तदा ।

षान्यद्याह ।

न्यग्रीधपलाश्रादुम्बरैः समेतैस्त्रिभिर्जलं तद्धः। बटपिव्यलसमवाये तद्वदाच्यं शिरा चौदक् ॥ ६६॥ न्यग्रेषिपनाश्रादुम्बरैः समेतेस्त्रिभिर्जनं तद्यः । वटपनाश्रोदुम्बरै-स्त्रिभिर्वृत्तेः समेतेरेकच संयुक्तेस्तदथस्तेषामेवाधस्त्रिभिर्हस्तेजेनं भवति शिरा च तचादगुत्तरा भवति । तथा वटिष्यनसमवाये वटिष्यनयोगे तद्वत् तेनैव प्रकारेगाथा जनं वाच्यं चिभिः करैः शिरा चादक् इति ॥ ६६ ॥

तथा च सारस्वतः।

पनाशादुम्बरे। यब स्यातां न्ययाधसंयुते। । वटिपियनको बाच समेते। तदधा जनम् ॥ करेस्त्रिभिस्दक् चाम्भः शिरां शुभननां सदेत्।

त्रय कूपलवगमाह।

आग्नेये यदि केाणे ग्रामस्य पुरस्य वा भवेत् कूपः। नित्यं स करोति भयं दाहं च समानुषं ग्रायः॥ १०॥ नैर्ऋतकाणे बालस्यं च वनिताभयं च वायव्ये। दिक्कयमेतस्यक्ता शेषासु शुभावहाः कूपाः॥ ९८॥

यामस्य पुरस्य वा यदाग्नेयकोगो पूर्वदिचिणस्यां दिशि कूपे। भवेत् स्यात् तदा स कूपः तिस्मन् गामे पुरे वा नित्यं सर्वकाले भयं करोतीत्यशै: । प्राया बाहुल्येन । समानुषं दाहं च करोति । मनुष्यादि दहति श्रीनिभयं करोतीत्यशै: ॥ ६० ॥

यामस्य पुरस्य वा नैर्ऋतकाणे दिविणपश्चिमायां दिशि कूपे। अविति तदा बालानां शिशूनां चयं करोति । वायव्यकाणे पश्चिमानरस्यां दिशि च विनतानां स्त्रीणां भयं करोति । एतदाधातां दिक्रयं त्यक्का यथान्यासु पञ्चसु पूर्वदिविणपश्चिमानरैशानीषु शुभावहाः शुभग्रदाः कूपा इति ॥ ६८ ॥

यतद्यदुत्तं दक्षांगलं तत्सारस्वतं दृष्ट्वेदानीं मानवं वच्चामीत्याह । सारस्वतेन मुनिना दकार्गलं यत् कृतं तदवलीका । स्रार्याभिः कृतमेतद्वृत्तैरिप मानवं वच्ये ॥ ९९ ॥

सारस्वतेन मुनिना कृतं रचितं तदवलाक्य दृष्ट्वा यतदायाभिः कृतम् । मानवं मनुना विरचितं दकार्मलमिदानीं वृत्तेर्वेद्ये कथयिय्ये ॥ ६६ ॥ तन्नाह ।

स्निग्धा यतः पादपगुल्मवल्ल्यां निश्चिद्रपत्नाश्च ततः शिरास्ति । पद्मनुरोशीरकुलाः सगुगद्भाः काश्यः कुशा वा निलका निला वा ॥ १०० ॥ खर्जूरजम्ब्बर्जुनवेतसाः स्युः सीरान्विता वा दुमगुल्मवल्ल्यः । स्वत्नेभनागाः श्वतपत्ननीपाः स्युर्नक्तमालाश्च ससिन्दुवाराः ॥ १०१ ॥ विभीतका वा मदयन्तिका वा यत्रास्ति तस्मिन् पुरुषत्रयेऽस्मः । स्यात् पर्वतस्योपरि पर्वताऽन्य-स्तत्रापि मूले पुरुषत्रयेऽस्मः ॥ १०२ ॥

स्तिंश्या यत इति । यत इति निपातः स्माग्यन्ते । यते। यस्यां भूमे। पादपा वृत्ताः । गुल्मा एकमूलाः शाखासमूहाः । वल्ली व्रतिः । एताः स्वां यत्र स्तिंश्याः सस्त्रेहाः । तथा निश्किद्रपन्नाश्च । निश्किद्राणि पन्नाणि श्व यासाम् । ततस्तिस्मिन्नेव स्थाने श्रथः पुरुषत्रये शिरा श्रस्ति विद्यते । श्रथवा पद्मं स्थलपद्मम् । खुरे। गोखुरः । उशीरः । कुलः । एते द्रव्यविशेषाः । सगुगद्भा गुगद्भसिताः । गुगद्भस्तृणविशेषः । काशाः कुशा निका नला वा । एते सर्व एव तृणविशेषाः ॥ ९०० ॥

खर्जूर: । जम्बू: । श्रर्जुन: । वेतस: । यते सर्वे वृचिविशेषा: । यष स्युर्भवेयु: । श्रयवा चौरान्विता: सचौरा दुमा वृचा: । गुल्म एकमूल: श्राखा-समूह: । वल्ल्या व्रतत्य: । यते यच सचौरा: । छत्त: प्रसिद्ध: । इभा हिस्तकर्यों । नागा नागकेसरं यस्मादुत्पदाते । शतपत्तं पद्भम् । नीपा वृचिविशेष: । नक्तमाला: करजा: । यते पूर्वोक्ता: ससिन्दुवारा: सिन्दुवारे- श्रृंचिविशेष: सिहता यष स्यु: ॥ १०९ ॥

विभीतको वृद्धविशेषः । मदयन्तिका द्रव्यविशेषः । एते यच यस्मिन् प्रदेशे भवन्ति तच अथस्तले पुरुषचये अम्भे। जलं स्थात् । क्वंत- स्योपरि पर्वताऽन्यस्तवापि मूले पुरुषवये बेति । ष्ययवा पर्वतस्योपर्यन्यो द्वितीय: पर्वता यव स्याद्भवेत् तचापरिष्ठस्य मूले पुरुषवये वा श्रम्भा जल-मस्ति विद्यते ॥ १०२ ॥

तथा च मनुः।

गुल्मपादपवल्त्यः स्यः पत्तेश्वाखिष्डतैयुंताः ।
तदधे विदाते वारि खाते तु पुरुषच्ये ॥
पद्भुदोशीरकुला गुग्ड्रा काशः कुशोऽथवा ।
निलकानलखर्जूरचम्ब्रुवेतस्कार्जुनाः ॥
यत्र स्युदुंमवल्त्यश्व चीरयुक्ताः फलान्विताः ।
क्रिवेभनागनीपाश्च शतपन्नविभीतकाः ॥
सिन्दुवारा नक्तमालाः सुगन्धा मदयन्तिकाः ।
यत्रेते स्यस्तव चलं खातेऽम्भः पुरुषच्ये ॥
गिरेहपरि यत्रान्यः पर्वतः स्यात् ततो चलम् ।
तस्येव मूले पुरुषेस्त्रिभिवीऽधे। विनिर्दिगेत् ॥

त्रन्यद्पाह ।

या मैाञ्जिकैः काशकुशैश्च युक्ताः नीला च मृद्यत्र संशकेरा च। तस्यां प्रभूतं सुरसं च तायं कृष्णायवा यत्र च रक्तमृद्वा ॥ १०३॥

या भूमें। िजने: काशे: कुशेश्व तृगविशेषेग्रं का। यन यस्यां भूमे। नीला नीलवर्णा मृत् संश्वेरा संकणिका च भवति। तस्यां भूमे। प्रभूतं बहु सुरसं मृष्टं च ते। यं जलं भवति। यन कृष्णा कृष्णवर्णा रक्ता रक्तवर्णा वा मृत्। तम च प्रभूतं बहु सुरसं ते। यं भवेदिति॥ १०३॥

श्रय भूगुगानाह ।

संग्रकरा ताम्रमही कषायं सारं धरित्री कपिला करोति।

श्रापाग्डुरायां लवगं प्रदिष्टं मृष्टं पया नीलवसुन्धरायाम् ॥ १८४ ॥

या मही मू: सशकेरा सक्षणिका ताम्चर्या च सा कवाग्रं एय: पानीयं करे।ति । कपिला कपिलवर्या च धरिची भू: चारं पय: करोति । श्रापायदुरायां धरिच्यां लवर्या पय: प्रदिष्टमुक्तम् । नीलवसुन्धरायां नीलायां भूमी मृष्टुं पया भवति ॥ १०४॥

श्रन्यद्प्याह ।

शाकाश्वकर्णार्जुन विलवसर्जाः श्रीपगर्य रिष्टाधवशिंशपाश्च । बिद्रैश्च पत्ने हुं मगुल्मवल्ल्यो रू चाश्च दूरेऽम्बु निवेदयन्ति ॥ १०५ ॥

शाकः । अश्वक्रयोः । अर्जुनः । बिल्वसर्जः । श्रीपर्यो । श्रीरष्टा । धवः । शिशपः । एते सर्व एव वृत्वविशेषाः । यच छिद्रेः पत्तेः । छिद्रसंयुक्तेः पर्योभवन्ति । तथा दुमगुल्मवल्यः । छिद्रैश्च पत्ते छ्वाश्च निःस्नेहाः । दूरे अनिकटे । श्रम्बु चलं निवेदयन्ति । तचातिदूरे चलं भवतीत्यर्थः ॥ १०५ ॥

भन्यद्याह ।

सूर्याग्निभस्मोष्ट्रखरानुवर्णा या निर्जला सा वसुधा प्रदिष्ठा। रक्ताङ्कराः चीरयुताः करीरा रक्ता धरा चेळालमश्मने।ऽधः॥ १०६॥

या वसुधा भूः सूर्यस्यादित्यस्यानिवेहेर्यस्मन उष्ट्रस्य करमस्य खरस्य गर्दभस्य एषामनुवर्णा सदृशप्रभा सा निजेला जलरहिता प्रदिष्ट्रीता । तथा करीरवृता यव रत्ताङ्करा लोहितेरङ्कुरैः संयुत्ताः चीरगुताः चीरसंयुत्ताः । धरा भूर्यदि च रत्ता लेहितवर्णा भवति तवास्मनेऽधः पाषाणस्य तले जलमुदकं भवति ॥ १०६ ॥

भन्यद्याह ।

वैद्र्यमुद्गाम्बुदमेचकाभा पाकोन्मुखादुम्बरसिद्गमा वा । भङ्गाञ्जनाभा कपिलायवा या चेया शिला भूरिसमीपताया ॥ १८० ॥

या शिना वैदूर्यमयोः मुद्गानामम्बुदस्य मेघस्य मेचकस्य कृष्यावर्यस्य सदृशवर्षा । तथा या शिला पाकान्मुखस्य सुपरिपक्षस्योदुम्बरस्य फलस्य सिन्नभा सदृशी। या च शिला भङ्गे स्फोटने ऋञ्जनाभा ऋञ्जनसदृशी। ऋथवा किपलवर्षा या च शिला सा भूरिसमीपताया। भूरि प्रभूतं समीपं निकटं तीयं चलं यस्यां तथा भूता सापि शिला चेया चातव्या ॥ १०० ॥

षन्यदयाह ।

पारावतचीद्रघृतापमा या चीमस्य वस्तस्य च तुल्यवर्णा। या चीमवल्ल्याश्च समानरूपा साप्याशु तायं कुरुतेऽचयं च॥ १०८।

या च शिला पारावतस्य पविषाः सदृशी । चौद्रं मासिकं घृतमाच्यं तदु-पमा तत्सदृशी या च । से।मवल्न्याः समानकृपा सदृशवर्था । से।मयासिकस्य वल्लीव । सापि शिला या त्राशुं शीघ्रमेव ऋत्ययं स्थिरं ते।यमुदकं कुरुते ॥ १०८ ॥

यन्यदप्याह ।

ताम्रैः समेता पृषतैर्विचित्रै-रापागडुभस्मोष्ट्रखरानुरूपा । भृङ्गोपमाङ्गुष्ठिकपुष्पिका वा सूर्याग्निवर्णा च शिला विताया ॥ १०९ ॥

या च शिला तामेस्तामवर्षेः पृषतेस्तिलकेः । तथा विचिषेनीनाव-र्षेस्तिलकेः समेता संयुक्ता । तथा चापायबुरा पायबुवर्षा । मस्मन उष्ट्रस्य कर-भस्य खरस्य गर्दभस्य चानुहृपा तत्सदृशवर्षा । भृङ्गोपमा भ्रमरसदृशवर्षा । श्रङ्गाष्ट्रका विटर्णविशेष: । तत्युष्यसदृशी वा । नीललाहितेत्यथे: । सूर्यस्यादि-त्यस्याग्नेश्च सदृशवर्था या शिला सा विताया जलरहिता भवति ॥ १०६ ॥

ष्रन्यदयाह ।

चन्द्रातपस्फटिकमैाक्तिकहेमरूपा यारचेन्द्रनीलमणिहिङ्गुलुकाञ्चनाभाः। सूर्यीदयांशुहरितालनिभारच याः स्यु-स्ताः शाभना मुनिवचे।ऽत्र च वृत्तमेतत्॥ १५०॥

याः शिलाश्वन्द्रातपस्य चन्द्रप्रभायाः स्फटिकस्य स्फटिकमणेः ।
मीत्रिकस्य च मुत्ताहारस्य च वा । हेम्बः मुवर्णस्य च याः समानकृषाः सदृशवर्णाः । याश्व शिला इन्द्रनीलस्य मणेः । हिङ्गुलुकस्य । हिङ्गुलुकमिति रक्तवर्णमिति यत् प्रसिद्धम् । ऋष्यनं कञ्जलमितिकृष्णः । एतेषां सदृशी स्नाभा कान्तियासां तथा। याश्च सूर्योदयाश्चिनभाः । सूर्यस्यादित्यस्योदयकाले यादृशा संशवा रश्मया दृश्यन्ते तत्तुल्यवर्णा ऋतिरोहिता इत्यर्थः । याश्च हरिताः लिभाः स्मित्रेयुः । ताः सवाः श्रोभनाः । स्वास्मिन् प्रकर्णे एतद्वस्यमाणं वृतं मुनिवचः स्वेवीक्यमित्यनेनागममनुस्रतं भवतीति ॥ १९०॥

ततश्व मुनिवचनमाह ।

यता ह्ममेदााश्च शिलाः शिवाश्च यत्तेश्च नागैश्च सदाभिजुष्टाः । येषां च राष्ट्रेषु भवन्ति राज्ञां तेषामवृष्टिर्न भवेत् कदाचित् ॥ १११ ॥

यताः शिलाः सर्वा अभेदाा निर्विदायाः । यतः शिवाः श्रेयस्कर्यः सदा सर्वेकालं यद्वेदेवयोनिभिनागैश्चाभिजुष्टाः सेविता येषां राज्ञां नृपागां राष्ट्रेषु देशेषु भवन्ति तेषां कदाचिदप्यवृष्टिने भवेत् नित्यमेवेन्द्रस्तेषु वर्षेन्त्रीत्पर्थेः ॥ १११ ॥

श्रधुना शिलानां विदारणार्थमाह । भेदं यदा नैति शिला तदानीं पलाशकाष्ठैः सङ्घ तिन्दुकानाम् ।

प्रज्वालयित्वानलम्मिवर्णा सुधाम्ब्सिक्ता प्रविदारमिति ॥ ११२ ॥

शिला विदार्थमाणा यदा भेदं नैति न याति तदानीं तस्मिन् काले किं कुर्धात् । उच्यते । पलाशकाष्ट्रैः सह तिन्दुकानां वृद्धविशेषाणां काष्ट्राति दाह्वणि प्रच्यालिक्तिः उन्तर्मानं शिलापृष्ठगतं शिलां हुताशनवर्णामिनवर्णां कृत्वा सुधाम्बृशिका सुधा चीरं तत्स्युक्तेशम्बुना चलेन सिक्ता संसेविता प्रविदारमेति भेदमेति भेदमायाति ॥ ११२॥

त्रान्यदप्याह ।

तायं त्रितं मात्तकभस्मना वा यत् सप्तकृत्वः परिषेचनं तत्। कार्यं शरत्तारयुतं शिलायाः प्रस्कोटनं विद्ववितापितायाः॥ १९३॥

मे। चकी वृद्धः । यश्च मणीवक्रमिति प्रसिद्धः । ते। यं जलम् । मे। चकभस्मना यते। यं जलं श्रितं क्षणितं तच्छरचारयुतं शरभस्मना संयुक्तं कृत्वा
तेन बह्निवति। पितायाः पूर्वोक्तिविधानेना निसन्तिप्रायाः सप्रकृत्वः सप्रवारं
परिषेदनं कार्ये सन्ताप्य ततः परिषेदनं कार्यम् । ततस्तस्याः प्रस्कोटनं भेदनं भवति ॥ १९३॥

श्रन्यद्पि शिलामेदनमाह ।

तक्रकाञ्जिकसुराः सकुलत्या योजितानि बदराणि च तस्मिन्। सप्तरात्रमुषितान्यभितप्तां दारयन्ति हि शिलां परिषेकैः॥ ११४॥

तक्रं मियतं काञ्जिकं सै।वीरम् । सुरा प्रसिद्धा । एताः सकुलत्याः कुलत्यसंहिताः । तस्मिन् बदराणि बदरिफलानि च योजितानि मध्ये प्रशिमानि । एतानि सर्वाणि सप्रशासमुक्तिनि परिषेकः प्रसेकेरिमितप्रामिनि सन्तापितां प्राविधिनाः चिदारयन्ति सकोदयन्ति ॥ १९४ ॥

श्रन्यदप्याह ।

नैम्बं पत्नं त्वक् च नालं तिलानां सापामार्गं तिन्दुकं स्याद्गुडूची। गामूत्रेण सावितः चार एषां

षट्कृत्वीऽतस्तापिता भिद्मतेऽप्रमा ॥ ११५ ॥

नैम्बर्मित। पस्नं त्वक् च नैम्बमेव। तिलानां नालं यस्मिन्नभ्यन्तरे काषाकारे तिला भवन्ति। सापामार्गमपामार्गसहितं तिन्दुक्रफलं स्याद्भवेत्। गुडूची अमृता। एषामेकीकृतानां चारा भस्म गामूचेण स्रावितः परिम्रावितः। तेनाष्ट्रमा पाषाणस्तापितः प्राव्विधिना षट्कृत्वः षद्वारं परिषेचनं कृत्वा भिद्यते॥ १९५॥

अधुना शस्त्रपानमाह ।

श्रा के पया हुडुविषाणमघीसमेतं पारावताखुशकृता च युतः प्रलेपः । टङ्कस्य तैलमिथतस्य तति।ऽस्य पानं पश्चाच्छितस्य न शिलासु भवेद्विचातः॥ १९६॥ टङ्कं शस्त्रम् । एषः श्लोकः खङ्गलद्यये व्याख्यातः॥ १९६॥ श्रन्यद्याह ।

चारे बदल्या मिथितेन युक्ते दिनोषिते पायितमायसं यत्। सम्यक् शितं चाश्मिन नैति भङ्गं न चान्यले देखा विषय की गढ़ा मू ॥ १९०॥

यषीऽपि खड्गलसाये व्याख्यात: ॥ १९० ॥ अथ वापीलसायमाहः ।

पाली प्रागपरायताम्बु सुचिरं धत्ते न याम्योत्तरा कल्लोलिरवदारमिति मस्ता सा प्रायशः प्रेरितैः।

९ द्रष्टच्योऽस्य ग्रन्यस्य ६९५ एछ्डे २५ श्लोकः ।

२ ट्रप्टिंग्यास्य गन्यस्य ६९५-६९६ एंड्योः २६ वलेकः ।

तां चेदिच्छति सारदाक्षभरणां सम्पातमावारयेत् पाषाणादिभिरेव वा प्रतिचयं सुसां द्विपास्वादिभिः॥ १९६॥

पाली वापी प्रागपरायता या पूर्वपश्चिमयोदिशारायता दीधा सा सुचिरं बहुकालं अम्ब जलं धते धारयति । याम्योतरा या पाली दिविगोन्तरयादिशारायता सा सुचिरं चिरमम्ब न धते यतः सा महता वायुना प्रायशा बाहुल्येन प्रेरितैः कल्लोलेजलसङ्चोभैरवदारं विनाशमेत्यायाति । तां याम्योत्तरायतां पालीं यदीच्छिति कती कतु तदापां सम्पातं सारदास्निरावारयेत् । पाल्यां जलेन सह यच सम्पर्कस्तच भिन्नो सार्देहैदैदेशिभः काष्ट्ररावरणं कुपात् । पाषाणादिभिरेव । पाषाणिरश्मिभवी अपां सम्पातमावारयेत् । स्वावणात् पक्षेषुकादिभिः स्यूलैः शर्करैक्च तच च प्रतिचयं चयं चयं प्रति द्विपैग्वरिरवेद्तुरगैरादिग्रहणादुष्ट्रमहिष्वलीवदैः चुगणं मर्दितं कार्ये येन सुदृढं भवति ॥ १९८॥

कीदृशं वाप्यास्तीरं कारग्रेदित्याह ।

ककुभवटाग्रप्तचकदम्बैः सनिचुलजम्बूवेतसनीपैः । कुरवकतालाशोकमधूकैर्वकुलविमिग्नेशचावृततीराम्॥ १९८॥

ककुभादयः धर्व यव वृत्तविशेषाः । ककुभः । वटः । आग्नः । ग्रनः । कदम्बः । एतेः किंभूतेः धनिचुलजम्ब्रवेतसनीपैः । निचुलेन । जम्ब्या । वेतसेन । नीपेन । एभिः सिहतेः संयुक्तेः । तथा कुरवकः । तालः । अशोकः । मधूकः । एतेरपि किंभूतेः । वकुलविभिन्नवैकुलसंयुक्तेः । एतेरा-वृते। व्याप्रस्तीरस्तटे। यस्याः पाल्यास्तां तथाभूतां कारयेदिति ॥ १९६ ॥

ऋय नैर्वाहिकद्वारलचणमाह ।

द्वारं च नैर्वाहिकमेकदेशे कार्य शिलासञ्चितवारिमार्गम् । काशस्थितं निर्विवरं कपाटं कृत्वा ततः पांशुभिरावपेत् तम् ॥ १२० ॥

एकदेशे एकस्मिन् स्थाने जलस्य नैवीहिकं द्वारं निर्गमनद्वारं कार्यस् । कीदृशं शिलामञ्चितवारिमार्गम् । शिलामिः मञ्चितं पाषागैश्चितं वारिमार्ग यच तत् तथाभूतम् । तच्च कोशस्थितं तले व्यवस्थितम् । तच च कपार्टं निर्विवरं विवररिहतं कृत्वा फलकमाच्छादनायापिर दत्वा ततस्तं पांशुभि-रावपेत् मृतिकाभिः स्थगयेदित्यर्थः ॥ १२०॥

ऋधुना द्रव्ययोगमाह ।

श्रञ्जनमुस्तोष्रीरैः सराजकाष्णातकामलकचूर्णैः। कतकप्रसमायुक्तियोगः कूपे प्रदातव्यः॥ १२१॥

श्राचनं प्रसिद्धं वृत्तविशेषः । सै। श्रीरक इति केचित् । मुस्ता श्राच्याः । स्थारं प्रसिद्धम् । यतेः किम्भूतेः । सराजके। श्रातकामलकचूर्याः । सह राज-के। श्रातकेन श्रमलकचूर्यं न च । यतेरि कतकफलसमायुक्तेः । कतकफलेन सिहतेः । ईदृश्योगे द्रव्यसंये। । सच द्रव्यसमाये। श्रूपे प्रदातव्यो देयः ॥ १२९ ॥

ऋस्य गुगानाह ।

मलुषं कटुकं लवणं विरसं सिललं यदि वाशुभगन्धि भवेत्। तदनेन भवत्यमलं सुरसं सुसुगन्धि गुणैरपरेश्च युतम्॥ १२२॥

यत् सिललं चलं कलुषमिनर्भलम्। कटुकं तिक्तम्। लवणम्। विरसं विगतरसममृष्टम् । यदि वा अशुभगन्धि दुर्गन्धि भवेत् स्यात्। तत् सिललमनेन योगेनामलं निर्मलम्। सुरसं मृष्टम्। सुसुगन्धि शोभनगन्धिः भवति। तथा अपरैश्चान्धेर्गुगैर्युतम्। अकटुकालवणपरिणामकरैर्युतं संयुक्तं भवति॥ १२२॥

ऋधुना नत्तवाएयाह ।

हस्तो मघानुराधापुष्यधनिष्ठीत्तराणि रे।हिरयः। शतभिषगित्यारमे कूपानां शस्यते मगणः॥ १२३॥

हस्तः । मघा । त्रनुराघा । पुष्यः । धनिष्ठा । उत्तरास्तिमः । उत्तरफल्गुन्युत्तराषाढोत्तरभद्रपदा चेति यतानि । तथा रोहिग्यः । शतभि

[84. 88]

षक्णब्दे। व्यवच्छेदाय । त्रयं भगवे। नवचसमूहः कूपानामारम्भे शस्यते इप्यते ॥ ९२३ ॥

अधुना प्रतिष्ठाविधानमाह ।

कृत्वा वरुणस्य बिलं वटवेतसकीलकं शिरास्थाने । कुसुमैर्गन्येर्धूपैः सम्यूज्य निधापयेत् प्रथमम् ॥ १२४ ॥

वस्तास्यापाम्पतेर्वलिमुपहारं कृत्वा विधाय वटवेतसकीलकं वटकी-लकं वेतसकीलकं च कुसुमेः पुष्पेर्गन्धेर्गन्धद्रव्येर्धूपेर्ग्गुलप्रभृतिभिः सम्पूज्या-भ्यच्यं प्रथममादौ शिरास्थाने शिराप्रदेशे विनिधापयेन्निखनेत् स्थिरं स्थाप-येदिति ॥ १२४ ॥

> इति श्रीभट्टोत्पलविरवितायां संहिताविवृती दकार्गलं नाम विपञ्चारातमाऽध्याय: ॥ ५३ ॥

> श्रय वृत्तायुर्वेदाध्याया व्याख्यायते ।

सचादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह ।

प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्ता न मनाज्ञा जलाशायाः । यस्मादता जलप्रान्तेष्वारामान् विनिवेशयेत् ॥ १ ॥

यस्माञ्चलाशया उदकाधारा वाषीकूषतडागाः । प्रान्तच्छायाविनि-मैकाः पर्यन्तच्छायाविरहिता मनाज्ञाश्चिताहादका न भवन्ति । त्रतस्त-स्माञ्जलप्रान्तेषूदकपर्यन्तेष्वारामान् विशेषेण विनिवेशयेत् कारयेत् । त्रार-मन्तेऽस्मिन्नित्यारामा वृज्ञवादिकेत्यर्थः ॥ ९ ॥

ऋय तत्र भूलवर्णमाह।

मृद्वी भूः सर्ववृत्ताणां हिता तस्यां तिलान् वपेत्। पुष्पितांस्तांश्च मृद्वीयात् कर्मेतत् प्रथमं मुवः॥२॥

सर्ववृत्ताकां मृद्दी मधुरा कामला । भू: श्रवनि: । हिता हितवहा श्रीभनेत्यर्थः । तस्यां भूमें। प्रथमं तिलान् वपेत् उप्यात् । तांस्तिलान् पुष्पितान् सञ्जातक्षुसमान् मृद्दीयादुपमद्येत् । यतद्भवाः भूमेः प्रथममादै। कर्म कार्यम् ॥ २ ॥ तथा च काश्यप:।

दूर्वावीरगार्ययुक्ताः सानूगा मृदुमृतिकाः । तच वाष्यः शुभा वृत्ताः सुगन्धिफलशाखिनः ॥

श्रधुना प्रथमराप्यान् वृज्ञानाह ।

श्रिरिष्टाश्राकपुत्नागशिरीषाः सिप्रयङ्गवः ॥ मङ्गल्याः पूर्वमारामि रापणीया गृहेषु वा ॥ ३॥

श्रिरष्टः । ऋशोकः । पुन्नागः । शिरीषः । यते वृत्तविशेषाः किम्भू॰ ताः । सप्रियङ्गवः । प्रियङ्गवृत्तेण सहिताः । मङ्गल्याः प्रशस्ताः । पूर्वे प्रथ-ममारामे रेपणीयाः । गृहेषु वा । पूर्वे प्रथमं गृहेषु रेपणीयाः ॥ ३ ॥

तथा च काश्यपः।

श्रशोकचम्पकारिष्टुपुन्नागाश्च प्रियङ्गवः । शिरीषोदुम्बराः श्रेष्ठाः पारिजातकमेव च ॥ यते वृत्ताः शुभा जेवाः प्रथमं तांश्च रेपयेत् । दिवालये तथाद्याने गृहेषूपवनेषु च—इति ॥

ऋधुना काग्रडराेेे प्यागां विधानमाह ।

पनसाशोककदलीजम्बूलकुचदाडिमाः।
द्राचापालीवतारचैव बीजपूरातिमुक्तकाः॥ ४॥
एते द्रुमाः काण्डरीप्या गामयेन प्रलेपिताः।
मूलाच्छेदेऽयवा स्कन्धे रापणीयाः परं ततः॥ ५॥

पनसः । त्रशोकः । कदली । जम्बः । लकुचः । दाडिमः । दाचा मृद्वी । पालीवतश्चाचः । बीजपूरो मातुलुङ्गः । त्रतिमुक्तकः ॥ ४ ॥

गते पनसादया दुमा वृत्ताः काग्डराच्याः । काग्डाः गाखास्तान् नीमयेन प्रलिष्य रेपयेत् । तते।ऽनन्तरं परं प्रकृष्टं मूलेक्छेदे अथवा स्कन्धे रेपणीयाः । अन्यवृत्तस्य मूलेक्छिदं कृत्वा तस्य छिन्नमूलस्यापरि विजान्तीया वृत्तो रोपणीयः । अथवा स्कन्धादद्वादन्यवृत्तं छिन्वा तस्य स्कन्धमुल्कीयं विजातीया वृत्तो रोपणीयः । तत्र मृतिकाश्लेषं दापयेदिति ॥ ॥ ॥ तथा च काध्यप:।

द्राचातिमुक्तको जम्बूबीजपूरकदािहमाः। कदलीबहुलाग्रोकाः काग्रहराप्याश्च वापयेत्॥ अन्येऽपि ग्राखिना ये च पुष्पिताः फलितास्तथा। गामयेन प्रलिप्राश्च रोपणीया विवृद्धये॥

अय वृत्ताणां कालनियमार्थमाह ।

अजातशाखान् शिशिरे जात शाखान् हिमागमे । वर्षागमे च सुस्कन्धान् यथादिक् स्थान् प्ररोपयेत् ॥ ६॥

अजातशाखानजातलताङ्कुरान् वृद्यान् शिशिरे माघे फाल्गुने च रे। प्रयेत्। जातशाखान् हिमागमे हमन्ते मार्गशीर्षे पैषे च रोपयेत्। सुस्क-न्धान् महाशाखायुक्तान् वर्षागमे प्रावृद्धाले श्रावशे भाद्रपदे च रोपयेत्। केचित् ' जातशाखान् घनागमे वर्षागमें च सुस्कन्धान्" इति पठन्ति। घनागमे घषाप्रारम्भे। वर्षागमें वर्षामध्यभागे इति। तांश्च यथादिक्स्थान्। पूर्वम-न्यस्थानतस्तस्य तरोर्या पूर्वा दिगाशा सान्यच रोपितस्य पूर्वेव कार्या। एवं स्वीसं दिशामानुलेाम्यं वाच्यम्॥ ६॥

तथा च काश्यप:।

त्रजातणाखा ये वृत्ताः शिशिरे तांश्व रेषयेत् । जातणाखाश्व हेमन्ते रोषणीया विधानतः ॥ सुस्कन्थाः शाखिना ये तान् प्रावृद्धाले तु रोषयेत्–इति ।

श्रन्यदप्याह ।

घृताशीरतिलक्षौद्रविडङ्गक्षीरगामयैः। श्रामूलस्कन्धलिप्रानां सङ्क्षामणविरापणम्॥०॥

घृतमान्यम्। उशीरं प्रसिद्धम्। तिलाः। चौद्रं माचिक्रम्। विडङ्गः। चौरं गोचौरम्। गामयं गाशकृत्। यतैर्घृतादिभिरामूलस्कन्थिल्पानां मूलात् प्रभृति शाखान्तं यावत् लिप्रानां चृचायां सङ्कामयाविरोपसम्। सङ्कामयां देशान्तरनयनम्। अन्यदेशे नीत्वा रापयेदित्यर्थः।

व जातशाखान् घनागमे-इति पाठान्तरम्।

२ वर्षागर्भे च सुस्कन्धान्-इति पाठान्तरम्।

तथा च।

घृतं चीरं तथा चौद्रमुशीरतिलगामयै: । विडङ्गलेपनं मूलात् सङ्कामणविरोपणम् ॥ सङ्कामे रोपणं सुर्भामत्यर्थ: ॥ ७ ॥ अथ रोपणविधानमाह ।

शुचिर्भूत्वा तराः पूजां कृत्वा स्नानानुलेपनैः। रापयेद्रोपितश्चेत्र पत्नेस्तरेव जायते॥ ६॥

शुचिः समाहिता भूत्वा तरेार्वृचस्य स्नानानुलेपनैः । स्नानेनानुलेप-नेन पूजामर्चां कृत्वा विधाय रापयेत् । यवमनेन प्रकारेण रापितश्च तैरेव बत्तेर्येर्युक्तो रापितस्तैः सह जायते न शुष्यति ॥ ८ ॥

श्रधुना रोपितानां सेकविधानमाह।

सायं प्रातश्च घर्मर्ती शीतकाले दिनान्तरे। वर्षासु च भुवः शोषे सेक्तव्या रापिता द्रुमाः॥ ६॥

रोपिता दुमा वृत्ता घर्मतीं योष्मे सायं प्रातश्च सेक्रज्याः । सायमप-राह्ने प्रातः पूर्वाह्ने । शोतकाले हेमन्ते शिशिरे च दिनान्तरे च । दिनं दिनम-न्तरे मध्ये कृत्वा सेक्तज्याः । वर्षासु च वर्षासमये । भुवः शोषे । यदा यदा भूः शुष्यति तदा तदा च सेक्तज्याः ॥ ६ ॥

अयानूपजान् वृद्यानाह ।

जम्बूवेतसवानीरकदम्बोदुम्बरार्जुनाः । बीजपूरकमृद्वीकालकुचारच सदाडिमाः ॥ १० ॥ बज्जुला नक्तमालरच तिलकः पनसस्तथा ।

तिमिराऽम्रातकश्चेति षाडशानूपजाः समृताः॥ ११॥

जम्बू: । वेतमः । वानीरः । कदम्बः । उदुम्बरः । ऋर्जुनः । बीजपूरकाः मातुलुङ्गः । मृद्वीका द्राचा । लकुचः । एते सदाहिमाः । दाहिमेन सहिताः ॥ १०॥

वञ्जुलः । नल्लमालञ्च । तिलकः । पनसः । तथा तेनैव प्रकारेगा । तिमिरः । अम्रातकः । चशब्दः समुच्चये । इत्येवंप्रकाराः बोडण वृत्ता अनुपजाः । अनुपे बहूदके जायन्ते ॥ ११ ॥ श्रय वृत्ताणां रोपितानां किंप्रमाणमन्तरं कार्यमित्येतत्प्रतिपादना-याह ।

उत्तमं विंशतिर्हस्ता मध्यमं षाडशान्तरम्। स्थानात् स्थानान्तरं कार्यं वृत्ताणां द्वादशावरम्॥ १२॥

वृचाणां स्थानात् स्थानात् प्रदेशात् प्रदेशाद्यदन्तरं विशितिर्हस्ता वृचस्य समन्ततस्तदुत्तमं प्रमाणम्। यच्चानन्तरं बोडशहस्तान्तरं तन्मध्यमम्। यदन-न्तरं द्वादशहस्तान्तरं तदवरं निकृष्टिमत्यथे:। यतदुत्तं भवति। यचैको वृचो रोपितस्तस्माद्विंशतिकेऽन्तरे बोडशके वा अन्यद्रोपणीयसिति॥ १२॥

तथा च काश्यप:।

श्रन्तरं विंशतिहेस्ता वृत्तागामुनमं स्पृतम् ।

मध्यमं षेडिश ज्ञेयमधमं द्वादश स्पृतम् ॥

किमिति तेषां मध्येऽन्तरं क्रियत इति तदर्थमाह ।

श्रभ्यासजातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम् ।

मिश्रेम्लैश्च न फलं सम्यग्यच्छन्ति पीडिताः ॥ १३॥

ये तरवे। वृत्ता अभ्यासजाताः सन्निकषेसम्भूताः परस्परमन्योन्यं संस्पृशन्तः । मिश्रेश्च परस्परं संलग्नेर्मूलैः पोडिता भवन्ति । अतस्ते सम्यक् फालं न यच्छन्ति न ददति ॥ १३ ॥

अय तेषां रागज्ञानमाह।

श्रीतवातातपै रागा जायते पाग्डुपत्तता । स्रवृद्धिश्च प्रवालानां शाखाशाषो रसस्तिः॥ १४॥

शीतेन वातेनातपेन च रोगस्तेषां जायत उत्पद्यते । तथा पाग्डुप-स्रता पर्यानां पाग्डुत्वम् । प्रवालानामङ्कुरागामवृद्धिरसमृद्धिः । शाखानां शोषो नीरम ता । रसस्य च स्रतिः स्रावः । एतिश्चिद्देस्तमः सरोगे। ज्ञेयः ॥ १४ ॥ स्रिथेतेषां चिकित्सितमाह ।

> चिकित्सितमथैतेषां ग्रस्तेगादै। विशोधनम्। विडङ्गधृतपङ्काक्तान् सेचयेत् चीरवारिगा॥ १५॥

श्रथानन्तरमेतेषां वृद्धाणां चिकित्सितं भवति। श्रादी प्रथमं श्रस्तेण व्रणादिविशेष्यनं कार्यम् । यद्विवणे क्रिन्नमवयवं तच्छस्त्रेण निवर्तयत् । विडङ्गः । घृतमाच्यम् । पङ्कः कर्दमः । एतेरेकीकृतैः श्राक्तानत्यन्तं लिप्रान् कुर्यात् । ततः चीरवारिणा चीरसंयुक्तेन जलेन सेचयेत् । यवं कृते नीक्ष्णाः भवन्ति ॥ १५ ॥

तथा च काश्यप:।

शाखाविटपपनेश्च छायया विहिताश्च ये।
येऽपि पर्याफलेहींना रूचाः पनेश्च पायहुरैः ॥
शीताष्यावर्षवातादौर्मूलैट्यामित्रितरिष ।
शाखिनां तु भवेद्रोगा द्विपानां लेखनेन च ॥
चित्सितेषु कर्तव्या ये च भूयः पुनर्नवाः ।
शाध्ययत् प्रथमं शस्त्रैः प्रलेपं दापयेततः ॥
कर्दमेन विडङ्गेश्च घृतमित्रश्च लेपयेत् ।
चीरतायेन सेकः स्याद्रोहणं सर्वशाखिनाम् ॥

श्रंय फलनाशचिकित्सितमाह।

फलनाशे कुलत्थेश्च माषेर्मुद्गैस्तिलैयंवैः। शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पसमृद्वये॥ १६॥

वृत्ताणां यदा फलनाशा भवति तदा कुलत्थेमी बेर्मुद्गेस्तिलेयेवैः । एतैः सह यृतशीतपयः यृतं क्षथितं तदेव पश्चाच्छीतं पयः चीरं कृत्वा तेन पयसा फलानां पुष्पाणां चातिवृद्येये सेकः कार्य इति ॥ १६ ॥

ऋण वृद्ध्यर्थप्रयोगमाह ।

अविकाजग्रकृञ्चृर्णस्याढके द्वे तिलाढकम् । सक्तुप्रस्थो जलद्रोगो गोमांसतुलया सह ॥ १०॥ सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्या वनस्पतेः । वल्मीगुल्मलतानां च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८॥

श्रविका प्रसिद्धा मेवजातिः। श्रविकाशः। श्रविकाजयेाः शकृत् पुरौ-षः। तच्चर्यस्य द्वे श्रावके । श्रविकाशकृचुर्यस्याढकमजशकृचुर्यस्याढकम् । 082

श्वाठकश्चतुःषष्ट्रिपलानि । तिलानामाठकम् । सतुप्रस्यः । प्रस्यः बोडघप-लानि । जलस्य द्रोगः । द्रोगः पलघतद्वयं षट्पञ्चाघदचिकम् । गतत्सर्वं ग्रीमांसतुलया सह । तुला पलघतम् ।

इत्तं च।

वियवं कृष्णालं विन्दान्माषलः पञ्चकृष्णालः ।
ते स्युद्वादण लचाष्यं सुवर्णमय बाडण ॥
पञ्चलचेश्चतुर्भस्तु सुवर्णेनिष्क उच्यते ।
चतुष्पलाऽय कुडवः प्रस्यः स्यात् तच्चतुष्र्यम् ॥
आठकस्तु चतुष्पस्यो द्रीणस्तु चतुराठकः ।
मानिका तु चतुर्द्रीणा खारी स्यात् तच्चतुष्र्यम् ॥
तुला पलयतं चेयं भारः स्याद्विंचतिस्तुलाः ।
शुष्कद्रव्येषु सङ्क्षयं चाद्रैषु द्विगुणा भवेत् ॥

एवं तन्मध्ये गामांषस्य गापिशितस्य तुला देया । पलशत-मित्यर्थ: ॥ १२ ॥

यतै: सर्वेरेकीकृतै: सप्रराचोषितैः सप्राहम्षितैः । वनस्पतेर्वृत्तस्य बह्मीनां लतानां च फलानां चातिवृद्ध्येष्टं सर्वदा सर्वकालं सेकः कार्यः । यतत् प्रमाणमेकस्य वृत्तस्यानेनानुसारेण बहूनां कार्यम् ॥ १८॥

तथा च काश्यप:।

त्रजाविकानां द्वी प्रस्थी शकृचुर्णे च कारयेत्। तिलानामाठकं दद्यात् सक्तूनां प्रस्थमेव च ॥ गीमांस्थतमेकं स्याद्दे सार्थे सलिलस्य च । स्पाहमुष्तितेरतेः सेकं दद्याद्वनस्पतेः ॥ स भवेत् फलपुष्येश्च पन्नेश्चाङ्करितेर्वृतः।

श्रधुना बीजानां वापनविधानमाह । वासराणि दश दुग्धभावितं बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् । गोमयेन बहुशे। विरूचितं स्रोडमार्गपिशितेश्च धूपितम् ॥ १९ ॥ मांससूकरवसासमन्वितं रापितं च परिकर्मितावना । चीरसंयुतजलावसेचितं जायते कुसुमयुक्तमेव तत्॥ २०॥

यस्य कस्यचिट्ट्रचस्य बीजं दश वासराणि दश दिनानि दुग्धभावितं दुग्धेन सित्तं कार्यम् । कीदृशम् । श्राज्ययुतहस्तयोजितम् । श्राज्ययुतेन घृते-नाभ्यत्तेन हस्तेन करेण योजितं चीरमध्ये चिप्तम् । पुनर्गृहीत्वा घृताभ्यत्तेन करेणैकीभूतं पृथक्कार्यम् । एवं प्रत्यहं कर्म कार्यम् । याबदृश दिनानि । तता गामयेन गेशकृता बहुशे बहून् बारान् विरुचितं मदितम् । क्रोडः सूकरः । मृगो हरिणः । क्रोडस्येदं क्रोडम् । मृगस्येदं मार्गम् । क्रोडमार्गपिशितिमें।सै-धूपितम् । भाण्डान्तरस्यं धूपयेत् ॥ १६ ॥

तता मांसेनामिषेण सूकरवसया वराहमञ्जया समन्तितं संयुतं परिकर्मितायामवने। भूमी रोपितम् । परिकर्मिता तिलवपनेन । ततः चीर-संयुतेन जलेने।दकेनावसेचितं सुतृगं तद्बीजम् । एवं कृते कुसुमयुत्तं पुष्पसंयुतमेव जायत उत्पद्मते ॥ २० ॥

त्रधुना तिन्तिडीविधानमाह । तिन्तिडीत्यपि कराति बह्मरीं ब्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः। पूतिमांससहितैश्च सेचिता धूपिता च सततं हरिद्रया॥ २१॥

श्रविशब्दः सम्भावनायाम् । तिन्तिडीत्यवि वल्लरीं करोति श्रमिन्नवाङ्करा सम्पदाते यतः सा श्रतिकठिना। कैः। ब्रीहिमावितिनवूर्यं सत्तुमिः। ब्रीहिचूर्येः शालिचूर्येः । मावचूर्येः । तिलचूर्येः । सतुमिश्च । कीदृशैः । पूर्तिमांससिहितैः। क्रिज्ञमांसयुतैः। यतैश्च सेचिता सिक्ता सततं सर्वेकालं हरिद्या च पूर्विता। यतदुक्तं भवित । तिन्तिडीबीजं ब्रीहिचूर्यमावचूर्यतिल-चूर्यस्तुमिरेकीकृतैः पूर्तिमांससिहितैः सिक्तं कृत्वा हरिद्रया पूर्वित्र । वल्लरीं करोति । श्रविशब्दादन्यबीजस्य वल्लरीकर्यो कः सन्देहः ॥ २९ ॥

श्रधुना कपित्यवीजरापगमाह ।

कपित्यवल्लीकरणाय सूला-न्यास्फातधात्रीधववासिकानाम् ।

पलाशिनी वेतससूर्यवल्ली प्रयामातिमुक्तैः सहिताष्ट्रमूली ॥ २२ ॥ चीरे शृते चाप्यनया सुशीते ताला शतं स्था प्य कपित्यबीजम्। दिने दिने शाषितमर्कपादै-मीसं विधिस्त्वेष तताऽधिरीप्यम् ॥ २३ ॥ इस्तायतं तद्द्विगुणं गभीरं खात्वावटं प्राक्ताजलावपूर्णम्। गुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तत् प्रलेपयेद्धस्मसमन्त्रितेन ॥ २४ ॥ चूर्गीकृतैर्माषतिलैयंवैश्च प्रपूरयेन्म्तिकयान्तरस्यैः। मत्स्यामिषास्मसिहतं च हन्या-द्यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ २५ ॥ उमं च बीजं चतुरङ्गुलाधा मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम्। वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाला विस्मापनी मण्डपमावृणाति ॥ २६॥

कपित्यवल्लीकरणायेति । कपित्यबीजस्य वल्लीकरणाय वल्लीजननायः मूलान्येतानि । केषाम् । आस्फोतधाचीधववासिकानाम् । आस्फोतः सारिवा । धाची आमलको । धवे। वृत्तः । वासिका प्रसिद्धा । एषां चतुर्णां चत्वारि च मूलानि । तथा वेतसे। वृत्तः । वेतसस्य वृत्तस्य वल्ली व्रतिः । समूला पलाधिनी पर्णयुक्ता । एवमेव सूर्यवल्ली । स्थामा प्रसिद्धा । केचित् चिवृ-दितीच्छन्ति । अतिमुक्तः स्थन्दनकः । एषां मूलैः सहिता । अष्टमूली भवति । अष्टानां मूलानां समाहारः अष्टमूली ॥ २२ ॥

१ तालस्थाने ताला-इतिप्रयोग ग्रार्थः।

२ संस्थाप्य-इत्यस्य स्थाने स्थाप्य-इति प्रयोग भार्षः ।

चीरे शृते चेति । अनया अष्टमूल्या घह चीरे शृते क्षिथिते ततः सुशीते कृते तन्मध्ये किपत्थबीजं तालशतं संस्थाप्य । ताला हस्तशब्दः । यतावन्तं कालं संस्थाप्य तता गृह्धीयात् । अनन्तरमकीपादैः सूर्यरिष्मिभः शोषितं कार्यम् । एवं दिने दिने यावन्मासं चिशद्विनानि तावदेवं विधिः । तताऽनन्तरमधिरोप्यं रोपणीयम् ॥ २३ ॥

हस्तायतिमिति। अवटं गते हस्तायतं हस्तप्रमाणमायतम्। सम-नततः समं वृतम्। तद्द्विगुणं गभीरं हस्तद्वितयं गम्भीरं तथाभूतं खात्वा तद्व प्रोत्तजलावपूर्णम्। प्रोत्तेन कथितेन जलेन चीरादकेनावपूरितं कृत्वा ततस्तं शेषयेत्। ततः शुष्कमिनना प्रदहेत्। शुष्कं प्रदग्धं च मधुस-पिवा मधुना माचिकेण सपिषा घृतेन च भस्मसमन्वितेन भस्मना युत्तेन प्रलेपयेत् लिम्पेत्॥ २४॥

चूर्णांकृतिरिति । ततो माषैस्तिलैर्यवैश्चूर्णांकृतीः मर्ज्यांगितीः प्रपूरयेत् तमवटं मृत्तिकया पूरियत्वा तते।ऽन्तरस्थैः । अन्तरे मध्ये स्थिता ये तैर्मृ-तिकयान्तरस्थैः । अयमर्थः । मृदाङ्गुलचतुष्कमाचं पूरियत्वा ततो माषादिभिः पूरयेत् । पुनरिष तावन्माचं मृतिकया पूरियत्वा पुनरिष माषादिभिः पूरयेत् । ततस्तं मत्स्यामिषाम्भः महितं च हन्यात् । मत्स्यामिषेण मत्स्य-मांमेन युक्तं यदम्भे। जलं तेन महितं तदवटं हन्यात् पुनः पुनः चोदयेत् । यावत् तदवटं घनत्वं कार्ठिन्यं ममुषागतं प्राप्रम् ॥ २५ ॥

उप्रमिति । ततस्ति चतुरङ्गुलाधश्चतुर्णामङ्गुलानामधस्तदृच्येज-मुग्नं वापितं मत्स्याम्भधा मत्स्ययुक्तेन जलेन मांधयुक्तेजेलेश्चादकेः सिक्तं सेचितमाशु विप्रमेव शुभप्रवाला शोभनपञ्जवा वञ्जो अवति सम्पद्मते । कीदृशी । विस्मापनी विस्मयजननी । मण्डपमाधारमावृणेति आच्छादयति ॥ २६ ॥

ऋयान्येषां रोपणमाह

शतशाऽङ्कोलसम्भूतफलकल्केन भावितम्। मृतत्तेलेन वा बीजं प्रलेष्मातकफलेन वा ॥ २०॥ वापितं करकेान्मित्रमृदि तत्त्वगणनमकम्। फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम्॥ २५॥ श्रङ्कोलो वृत्तस्तरममूतफलकल्केन । यतत्फलस्य यः कल्के। द्रव्य-भागो विज्जलाह्यपस्तेन यस्य कस्यचिद्वृत्तस्य बीजं शतशः शतवारं भावितं विक्तम् । यतत्तेलेन वा श्रङ्कोलफलतेलेन वा शतशे। भावितम् । तदेव बीजं श्लेष्मातकवृत्तफलेन वा तस्य कल्केन तैलेन वा शतशे। भावितम् ॥ २०॥

तञ्च वापितं करके। निमयमृदि । करका अश्विपातस्तेनानिमया च या मृत् तस्यां वापितमुप्तं तद्बीजं तत्व्वग्रजन्मकं यस्मिन्नेत्र चर्णे मुहूर्ते उप्नं तस्मिन्नेव जायते। शाखा लता फलभारान्विता फलान्येव भारस्तेनान्विता। श्रानता वा भवतीति किमद्वतं किमाश्चर्यम्। अवश्यमेव तद्भवतीत्यर्थः॥ ३८॥

श्रय श्लेञ्मातकरोपग्रमाह ।

प्रलेमातकस्य बीजानि निष्कुजीकृत्य भावयेत् प्राज्ञः। श्रद्धोलविज्ञलाद्भिष्द्धायायां सप्त⁴कृत्वेवम् ॥ २९ ॥ माहिषगामयपृष्टान्यस्य करीचे च तानि निक्तिप्य। करकाजलमृद्योगे न्युप्रान्यद्वा फलकराणि ॥ ३०॥

प्राचा मेथावी ख्लेष्मातकस्य वृद्यस्य बीजानि निष्कुलीकृत्य कृष्टिम-तुषमणस्य तताऽङ्क्षीलफलानां या विञ्जलाः पिच्छिला आपस्ताभिगङ्कोलिविञ्ज-लाद्भिष्ठायायां भावयेत् । एवमनेन प्रकारेण सप्रकृत्वः सप्रवारं भावयेत् । अङ्कोलिविञ्जलाद्भिभावियत्वा छायायां शेषयेत् पुनर्भावियत्वा शेषयेत् सप्र-धारं यावत् ॥ २६ ॥

ततस्तानि बीजानि माहिषगोमयेन महिषशकृता घृष्टानि शक्तानि कृत्वा ततोऽस्य महिषस्य करीवे गोमयराशे। तानि बीजानि निविष्य संस्थापयेत् तव च तावत् स्थाप्यानि भागडान्तर्गतानि यावत् करकाजलेन युका मृद्भवति करकाजनेनाशनिपातपानीयेन या युक्ता मृत् तया युक्ते स्थाने न्युप्रानि वापि-तानि श्रद्धा दिवसेन फलकराणि भवन्ति। यकेनैवाह्ना फलन्तीत्यर्थ: ॥ ३०॥

अय वृत्ताणां रीपणनत्तवार्याह ।

भ्रुवमृदुमूलविशाखा गुरुभं श्रवगस्तथाश्विनी हस्तः। उत्तारिन दिव्यद्वग्भिः पादपसंरीपणे भानि॥ ३१॥

[.] ९ सप्रकल्यः-इत्यस्य स्थाने सफाकल्य-इति प्रयोग श्रार्थः । २ श्रस्तानि-इति पाठान्तरम्।

चुतरा रेहिंगी चेति ध्रुवाणि । अनुराधाचिवामृगशिरेरिवत्य-श्चेति मृदूनि । मूलम् । विशाखा । तिष्यः । श्रवणः । श्रविनी । हस्तः । यतानि नववाणि पादपानां वृवाणां संरोपणे वपनकर्मणि दिव्यदृग्भिर्दिव्या सूद्मार्थदर्शिनी दृग्येषां ते दिव्यदृशे मुनये। गगादयस्तैक्तानि कथितानि । केचिच्छेस्तानि प्रशंसितानीति पठन्तीति ॥ ३९ ॥

इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां चंहिताविष्टती वृचायुर्वेदे। नाम चतुष्पञ्चायतमाऽध्याय: ॥ ५४ ॥

श्रथ प्रासादलक्षणं व्याख्यायते।

तचादावेव प्रयाजनप्रदर्शनार्थमाह ।

कृत्वा प्रभूतं सलिलमारामान् विनिवेश्य च। देवतायतनं कुर्यादाशीधर्माभिवृद्धये॥ १॥

प्रभूतं पर्याप्तं सिललं जनं कृत्वा तच चारामान् वृद्धशादिका विनि-वेश्य वेशयित्वा यशोधभीभिवृद्धये यशसः कीर्तेर्धर्मस्य चाभिवृद्ध्यथे देवता-यतनं देवतागृहं कुर्याद्विदध्यात् ॥ १ ॥

अवैव प्रशंसनाधेमाह ।

इच्टापूर्त्तेन लभ्यन्ते ये लाकास्तान् बुभूषता । देवानामालयः कार्या द्वयमप्यत्र दृश्यते ॥ २ ॥

इष्टं यचादिकम् । पूर्ते वापीकूपतडागादिकम् ।

तथा चातम्।

इष्टं यचेषु यद्वानं तताऽन्यत् पूर्नमिध्यते । इष्ट्राभिः पशुबन्धेश्च चातुर्मास्येपेनेद्द्विचः ॥ श्राग्निष्टोमादिभिर्धचैया यनेत स इष्ट्रवान् । वाणीकूपतडागादिदेवतायतनानि च ॥ श्रन्नप्रदानमाचार्यः पूर्त इत्यभिधीयते ।

इष्टापूर्तेन ये लेकाः पुरायस्थानानि लध्यन्ते प्राप्यन्ते तान् बुभूषता भवितुमिच्छता प्राप्तमिच्छतेत्यर्थः । देवानां सुरायामालयः कार्यः । गृहं देवानां कर्तव्यमित्यर्थे: । यते।ऽच देवालये द्वयमपि दृश्यते । इष्टापूर्तेषु यत् फलं तदच दृश्यते प्राप्यत इत्यर्थे: ॥ २ ॥

तथा च काश्यप:।

इष्टापूर्तादिभियंचेवांवत् कुर्वन्ति मानवाः । श्रिवाष्ट्रोमादिषणुभिष्टिष्टं यचं प्रकीर्तितम् ॥ वाषीकूषतडागादिदेवतायतनानि च । स्वर्गस्थितिं सदा कुर्यात् तद्दानं पूर्नसंज्ञितम् ॥ देवानामालयः कार्ये। द्वयमप्यच लभ्यते ।

कीदृशेषु स्थानेषु सुरा रज्यन्त इत्याह । सिललोद्यानयुक्तेषु कृतेष्वकृतकेषु च । स्थानेष्वेतेषु साज्ञिध्यमुपगच्छन्ति देवताः ॥ ३ ॥

सिलित्युक्तेषु जलसंयुतेषु । उद्यानयुक्तेषुपवनसहितेषु च स्थानेषु । कृतेषु निष्पादितेषु । त्राकृतकेषु स्वयं निष्पन्नेषु । एतेषु स्थानेषु देवताः सान्निष्यं सन्निहितत्वमुपगच्छन्ति यान्ति ॥ ३॥

यन्यच कीदृशेष्टित्याह ।

सरःसु निलनीक्दलनिरस्तरिवरिष्मषु । इंसांसानिप्रकह्लारवीयीविमलवारिषु ॥ ४ ॥ इंसकारण्डवक्रीञ्चचक्रवाकविराविषु । पर्यन्तिनिचुलच्छायाविक्रान्तजलचारिषु ॥ ५ ॥

यवंविधेषु घर: सु नित्यं सर्वेकालं देवता देवविशेषा समन्ते क्रीडिन्ति। कीदृशेषु। निलनीक्वितिस्तरिविश्वमेषु। निलनी पद्धिनी सैव छत्रं तेन निलनीक्विया पद्धिन्यात्रपवेण निरस्ता निराकृता रिवर्षमयः सूर्यकिरणा येषु। हंसाः पविविशेषास्तेषामसाः स्कन्धास्तेभ्य आविष्रा दूरे प्रेरितास्ते कहूा-राः पुष्पविशेषाः सितात्रकास्तेषामावेषणाय या वीथी मार्गस्तव यद्धिमलं निर्मलं वारि जलं येषु॥ ४॥

हंसा: । कारगडवा: । क्रोज्ञा: । चक्रवाका: । एते सर्व एव पचि-विशेषा: । एवं विराव: शब्दों येषु सर:सु । तथा पर्यन्तेष्रूपान्तेषु ये निचुला षृत्वविशेषास्तेषां याष्ट्रायास्तामु द्वायामु विश्वान्ता जलचारियो जलप्रायिना येषु सरःमु तेषु नित्यं देवता रमन्ते ॥ ५ ॥

> त्रन्यत्कीदृशेष्वित्याह । क्रीञ्चकाञ्चीकलापाश्च कलहंसकलस्वराः । नदास्तीयांशुका यत्र शफरीकृतमेखलाः ॥ ६ ॥ फुल्लतीरद्रुमात्तंसाः सङ्गमश्रीणिमण्डलाः । पुलिनाम्युन्नतारस्या हंसवासाश्च निस्नगाः ॥ ७ ॥

यच यस्मिन् स्थाने ग्रवंविधा नद्यः ग्रितस्तच नित्यं देवता रमन्त कौदृश्यः। क्रीञ्चाः पविविशेषास्त एव सशब्दत्वात् काञ्चीकलापा रशनाविस्तारी यामाम् । कलहंषा राजहंग्रास्तेषां यः कला मधुरः स्वरः शब्दः संभाषणं यामाम् । तोयं जलं तदेवांशुक्रमम्बरं यामाम् । शफर्यः सूक्नमत्स्यास्त। एव कृता मेखला याभिः । मेखला वस्त्रस्योपरि बध्यते । नीवीति लोक-ग्रामिद्धा ॥ ६ ॥

तथा च।

नीविराग्रन्थने नाग्री जघनस्थस्य वासस-इति ।

फुल्लतीरेति । यत्र हेदृश्यो निम्नगा नद्यस्तत्र नित्यं देवता रमन्ते। फुल्लाः पुष्पितास्तीरेषु प्रान्तेषु ये दुमा वृत्तास्त ग्वेतिसाः कर्णपुष्पणि मुग्ड-माला वा यासाम्। पुलिनेषु तीरेषु ये अभ्यत्रता उच्चाः प्रदेशास्त ग्वेतिस्या उरिस भवाः स्तना यासाम्। हंसाः पित्तविशेषास्त ग्व शुक्रत्वाद्वासा वसनै यासाम्। तास्तयाभूताः । तासु देवता रमन्ते ॥ ७ ॥

अन्यत्कीदृशेषु स्थानेषु रमन्त इत्याह । वनापान्तनदीशैलनिर्भरोपान्तभूमिषु । रमन्ते देवता नित्यं पुरेषूद्यानवत्सु च ॥ ६॥

वने।पान्तेषु वने।पकगठेषु । उपान्तशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । नदीषु सरित्सु । शैलेषु पर्वतेषु । निर्भरे।पान्तभूमिषु । निर्भरेग प्रपातपानीयेन ये युक्ता उपान्ता नदीप्रभृतीनां समीपास्तेषु भूमिषु । नियतं भरन्ति स्रवन्तीति निर्भराः । तेषु नित्यं सर्वेकालं देवता रमन्ते क्रीडन्ते । पुरेषु नगरेषु । उद्यानवत्सु येषूद्यानान्युपवनानि विद्यन्ते तेषु नित्यं रमन्त इति ॥ ८ ॥ तथा च काभ्यपः ।

> हरितो ज्ञ्ञनतायाद्या वाप्यः पिचिभिरावृताः । वनापवनमानिन्यो नित्यमृत्फुल्लितदुमाः ॥ हं सकारण्डवाकोणीः कोकिलालापनादिताः । षट्पदागीतमधुरा नृत्यद्विः शिखिभिर्युताः ॥ तच देत्रा रितं यान्ति सान्निष्यान्नित्यसंस्थिताः ।

अधुना प्रतिष्ठाकरणे भूमिगुणानाह ।
भूमया ब्राह्मणादीनां याः प्रोक्ता वास्तुकर्मणि ।
ता एव तेषां शस्यन्ते देवतायतनेष्वि ॥ ६ ॥
बाह्मणादीनां ब्राह्मणविषयवैश्यशूद्राणां या भूमया वास्तुकर्मणि
प्रोक्ताः कथिताः । तदाया ।

िष^१तरक्तपीतकृष्णा विप्रादीनां प्रयस्यते भूमि: । गन्धश्च भवति यस्यां घृतक्षिरान्नाद्यमद्यसम: ॥ कुशयुक्ता शरबहुला दूर्वाकाशावृता क्रमेण मही । स्रनुवर्णे वृद्धिकरी मधुरकषायास्त्रकटुका च॥

इत्यादिना चेयाः । विप्रादीनां ता एव भूमया देवताप्रासादेषु गस्यन्ते शामन्त इति ॥ ६ ॥

> अधुना देवतागृहे वास्तुपुरुषलचणं द्वारप्रविभागं चाह । चतुःषष्टिपदं कार्यं देवतायतनं सदा । द्वारं च मध्यमं तस्मिन् समदिक्स्यं प्रशस्यते ॥ १०॥

सदा सर्वकालं देवतायतनं सुरगृहं चतुःषष्टिपदं कार्यम् । "ऋष्ट्टा-ष्टकपदमयवे"ित पूर्वमेत्र प्रदर्शितम्। तस्मिन् देवतायतने मध्यमं द्वारं मध्य-वर्तिनं समदिक्स्यं समायां दिशि यथा तिष्ठति तथा प्रशस्यते इष्यते ॥ १० ॥

व द्रष्टव्यावस्य ग्रन्थस्य ५२ श्रष्ट्याये ६४-६५ प्रलेकी ।

२ द्रष्टव्याःस्येव प्रन्यस्य ५२ प्रध्याये ५५ प्रलेखः ।

अथ प्रासादानां विधानमाह ।

या विस्तारा भवेदास्य द्विगुणा तत्समुन्नतिः।
उच्छायाद्यस्तृतीयांशस्तेन तुल्या किटः स्मृता ॥ ११ ॥
विस्ताराधं भवेद्गभा भित्तयाऽन्याः समन्ततः।
गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं द्विगुणमुच्छितम् ॥ १२ ॥
उच्छायात् पादविस्तीर्णा शाखा त'द्वदुदुम्बरः।
विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतम् ॥ १३॥
त्रिपञ्चसप्तनविभः शाखाभिस्तत् प्रशस्यते।
त्रिपञ्चसप्तनविभः शाखाभिस्तत् प्रशस्यते।
त्रिषञ्चसप्तनविभः शाखाभिस्तत् प्रशस्यते।
श्रिषं मङ्गल्यविहृगेः श्रीवृद्धैः स्वस्तिकैघंटैः।
मिथुनैः पत्तवल्लीभिः प्रमथैश्चोपशाभयेत् ॥ १५ ॥
द्वारमानाष्टभागाना प्रतिमा स्यात् सिपण्डिका।
द्वीभागा प्रतिमा तत्र तृतीयांशश्च पिण्डिका॥ १६ ॥

या विस्तार इति । तस्य देवगृहस्य ये। विस्तारे। विष्कम्भो भवेत् स्यात् तद्द्विगुणा विस्ताराद्द्विगुणा समुन्नतिरुच्छाये। भवति । यथा मेरुप्रा-सादस्य द्वाविशद्विस्तारः । विस्ताराद्द्विगुणा समुन्नतिरुचतुः षष्टिष्टेस्ताः । उच्छायाद्यस्तृतीयांशस्तृतीयभागस्तेन च तुल्या तत्समा देवगृहस्य कटिः स्मृतोक्ता । यथा मेरोष्चतुः षष्टिहेस्ता उच्छायः । तस्मात् विभाग एकविश-तिर्हेस्ताः अष्टावङ्गुलानि । अनेन प्रमाणेन कटिभवति । से।पाने।परि यते। देवगृहस्य प्रारम्भः सा कटिरुच्यते ॥ १९ ॥

विस्तारार्थमिति । देवगृहस्य या विस्तार उत्तस्तदर्थं गभौ भवति । यथा मेरोहस्तद्वाचिंशद्विस्तारः । तद्वधं षोडग । अनेन प्रमाणेन मेरोगंभैः । अन्याः समन्ततः सर्वासु दिन्नु विदिन्नु भित्तयो भवन्ति । हस्तमानं भ्रमणाय सर्वासु दिन्ननावृतं स्थापयित्वा शेषं हस्तनयं भित्यवष्टब्धं सुर्यात् । गर्भस्य यः पादश्चतुर्थांशस्तेन मानेन विस्तीणं द्वारं भवति । यथा मेरोगंभैः षोडश

९ तद्वदुदुम्बरा-इति पाठान्तरम्।

हस्ताः । तस्य चतुर्भागश्वत्वारा हस्ताः । एव द्वारस्य विस्तारः । विस्ता-राद्द्विगुणमुच्छितं कार्यम् । एवमष्टौ हस्ता मेरुद्वाराच्छायः कार्यः ॥ १२ ॥

उन्द्रायदिति । द्वारस्य य उन्द्रायस्तस्य यः पादश्चतुर्भागस्तेन मानेन विस्तीणी शाखा द्वारिका कार्या । यथा मेरुद्वारस्योन्द्रायोऽष्ट्री हस्ताः । अस्य चतुर्भागा द्वी हस्तो । एव शाखाया विस्तारः । तद्वदुदुम्बरः । तद्वत् तेनेव प्रकारणोदुम्बरः कार्यः । शाखयास्परि यत् काष्ट्रं दीयते यञ्चाधः स उदुम्बर हत्युच्यते । तद्वदुदुम्बराविति केचित् पठन्ति । विस्तारपादप्रतिम-मिति । शाखाया यो विस्तारस्तस्य यः पादश्चतुर्भागस्ततप्रतिमं तत्त्रस्य शाखयाबीहुल्यं घनत्वं स्पृतमुक्तम्। यथा मेरुद्वारशाखाविस्तारा द्वे। हस्ते। । विस्तारपादो द्वादशाङ्गलानि । यतद्घनत्वम् ॥ १३ ॥

चिषञ्चमानविमिरित । तद्द्वारं तिस्मि: पञ्चिमनेविमिश्च शाखा-मिद्वारिकािम: प्रशस्यते इष्यते । शाखाविस्तारिस्तस्यिमियेदि न पूर्यते तदा पञ्चिम: पूर्यायस्तािमरिप न पूर्यते तदा नविम: पूर्याय इति । शाखया-याऽधस्तलस्य चतुर्भागस्तुयांशस्तिस्मन् प्रतीष्टारा निन्ददग्रहादिका निवेशयेत् कारयेत् ॥ १४॥

शेषमिति । शेषं भागवयं मङ्गस्यविष्टगैर्मङ्गस्ययद्भिः पश्चिमिः हंसका-रण्डवचन्नवाकजीवकप्रभृतिभिः । श्रीवृत्तेः । स्वस्तिकश्चिद्मविशेषः । स्वस्ति-कस्य वास्तुनरस्य सदृशेषंटेः कलशेः । मिशुनैर्युग्मैः । वन्नवल्लीभिः । वन्न-लताभिः । प्रमर्थेगंषैश्वीपशीभयेत् शिभामुत्यादयेत् ॥ १५ ॥

द्वारमानाष्ट्रभागोनित। द्वारस्य यन्मानं प्रमाणमुस्क्रायस्तस्य योऽष्ट्रभागोऽष्ट्रांशस्तेन द्वारप्रमाणादूना प्रतिमाचा संपिण्डिका पीठसहिता कार्या। तब च द्वा भागा प्रतिमा कार्या तृतीयांशस्तृतीया भागः पिण्डिका पीठिका कार्यति । यथा मेक्प्रासादस्य द्वारोच्छायोऽष्टे। हस्ताः । अस्याष्ट्रभाग एको हस्तः । अनेनानं द्वारमानं सप्र हस्ताः । एतत् संपिण्डिकं कार्यमिति । अस्माद्वागद्वयं चत्वारा हस्ताः बोडशाङ्गलानि । एतत् प्रतिमायाः प्रमाणम् । तृतीया भागा हस्तद्वयमण्डावङ्गलानि । एतत् पिण्डिकायाः प्रमाणमिति । एवं सर्वप्राम्सादेष्ट्रसम् ॥ १६ ॥

तथा च काश्यप:।

पुरानुसारप्रासादाः कर्तव्याः गुभलच्याः। नात्युचा नातिनीचाश्व धमदिक्षूचयूनिताः॥ चतुःषष्टिं केष्ठिकानां मध्ये च तत्र विन्यसेत्। द्वारं च मध्यमं श्रेष्ठं समदिक्स्यं प्रशस्यते ॥ विस्तारद्विगुणीत्येथः कटिरंघे तृतीयके । विस्तारार्धेन तद्गर्भा भित्तयाऽन्यास्तयान्तरे ॥ गर्भाचतुर्थभागे च द्वारं तद्द्विगुयोच्छितम्। द्वाराष्ट्रायचतुर्भागेः विस्तारः शाखयेः स्मृतः ॥ **डदुम्बरस्त**येवाक्तः शाखामानेन नित्यशः । घनत्वं पादमानेन शाखयाश्च प्रकीर्तितम् ॥ यक्र शाखास्त्रिशाखा वा पञ्च सप्त नवापि वा। द्वारिकास्तं श्रास्यन्ते द्वारिभिया श्रकुविटकाः॥ शाखाचतुर्थभागेऽच प्रतीहारै। तु कारयेत्। प्रमर्थिवंहगैश्वेव जीवजीवजलादुवै: ॥ श्रीवृत्तस्वस्तिकै: पद्वेहसैश्चेव मनारमै: । पन्नान्तरे लताशुभ्रेपंहेर्वेनायकादिभिः॥ देवं संपिण्डिकं स्थाप्यं द्वाराष्ट्रं शिमितं शुभम्। द्वा भागा प्रतिमा कार्या तृतीयश्चेव पिण्डिका ॥ स्वणद्रोणिकाभागा बामे पार्ख विधीयते। निर्माल्यञ्च निवेदां च बलिपूजापमार्जनम् ॥

त्रधुना प्रामादानां नामान्याह । मेरुमन्द्रकेलासविमानच्छन्द्रनन्द्रनाः । समुद्गपद्गगरुडनन्द्रवर्धनकुञ्जराः ॥ १० ॥ गुह्रराजा वृषा हंसः सर्वतामद्रका घटः । सिंहा वृत्तरचतुष्कीणः षाडग्राष्टाश्रयस्तथा ॥ १८ ॥ इत्यते विंगतिः प्राक्ताः प्रासादाः सञ्ज्ञया मया । यथोक्तानुक्रमेणैव लह्नणानि वदाम्यतः ॥ १९ ॥ मेर्वादा यथापाठक्रमेण विंशतिः सञ्जाः प्रासादानाम् । मेरुः । मन्दरः । कैलासः । विमानच्छन्दः । नन्दनः । समुद्गः । पद्गः । गरुडः । नन्दिवर्धनः । कुञ्जरः ॥ १० ॥

गुहराजः । वृषः । हंसः । सर्वताभद्रकः । घटः । सिंहः । वृतः । चतुष्कोषाः । षोडगात्रिः । त्रष्टात्रिः ॥ १८ ॥

इत्येवंप्रकारा एते विश्वतिः प्रासादा मया संज्ञया प्रोक्ताः कथिताः । अति। स्मादनन्तरं यथानुक्रमेण । येनैवानुक्रमेणोक्ताः कथिताः तेनैवानुक्रमेण लज्ञणानि वदामि कथयामि ॥ १६ ॥

तवादावेव मेरुप्रामादस्य लवणमाह । तत्र षडित्रमेरुर्द्वादश्रमामा विचित्रकुहरश्च । द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्द्वात्रंशद्धस्तविस्तीर्गः ॥ २०॥

तच तस्मिन् प्रामादलच्यो मेक्नीम प्रामादः। षडिग्नः षट् अश्रयः कीया यस्य । द्वादशमीमः । उपर्युपरि तस्य द्वादश भूमिका भवन्तीत्यर्थः । विचिचकुहरः । विचिचा नानाप्रकाराः कुहराः अध्यन्तरगवाचास्तच भवन्ति । चतुर्मिद्वारैर्युतः । चतस्रषु दिचु तस्मिन् द्वाराणि भवन्ति । द्वाचिशदुस्तवि-स्तीर्थः । विष्कम्भात् अर्थादेव चतुःषष्टिष्टस्तास्तस्यौच्यम् ॥ २० ॥

तथा च काश्यप:।

द्वाचिशद्धस्तवस्तीयं चतुद्वारं षडिश्रकम् । भूमिकास्तच कर्नेच्या विचिचकुहरान्विताः ॥ द्वादशोपर्युपरिगा वर्नुलागडैः समायुताः । प्रासादो मेरुसञ्चः स्यान्निर्देष्टे। विश्वकर्मेणा ॥

त्रय मन्दरकैलासयोर्लचणमाह।

त्रिंग्रद्धस्तायामा दश्रभामा मन्दरः शिखरयुक्तः । कैलासे।ऽपि शिखरवानष्टाविंशे।ऽष्टभीमश्च ॥ २१॥

तच पर्डामिरित्येतत् सर्वचानुवर्तते नन्दनलच्चणं यावत्। मन्दरसञ्जः प्रामादिस्त्रिंगद्धस्तायामस्त्रिंगत् करा विस्तीर्णः। विष्कम्भात् पष्टिर्हस्तास्त-स्योज्यम्। प्रडिमिष्च । द्यमामा दयमिभूमिकाभियुक्तः शिखरैर्युक्तः। तथा च काश्यप:।

चिंगद्धस्तास्तु विस्तीर्थाः प्रासादाऽयं द्वितीयकः । कैलासे।ऽपीति । ऋपिणब्दः सम्भावनायाम् ।

कैलासे।ऽपि षडित्रः । शिखरवान् शिखरैपुंकः । ऋष्टाविंशः । ऋष्टाविंशः । ऋष्टाविंशः । ऋष्टिंशः । ऋष्ट्रीमेः शिक्टिस्ता विस्तीर्थाः । विष्कम्भात् षट्पञ्चाशद्भस्तास्तस्याच्यम् । ऋष्ट्रमीमेः ऽष्टाभिभूमिकाभिर्युक्तः ॥ २९ ॥

तथा च काश्यप:।

श्रष्टभीमञ्च कैलामे। हस्ताष्ट्राविंशति: स्मृत: । षडिश्र: शिखरोषेत: प्रामादस्तु तृतीयक: ॥

श्रय विमाननन्दनये। र्लंचणमाह ।

जालगवात्तकयुक्ती विमानसञ्ज्ञस्त्रिसप्तकायामः । नन्दन इति षड्भीमी द्वात्रिंशः षाडशाण्डयुतः ॥ २२ ॥

विमानच्छन्दसञ्जः षडित्रः । जालगवाचकयुक्तः । जालकापलिचतिर्गन्वाचकैश्च शारिकाभियुक्तः । विस्प्रकायामः एकविंशतिर्हस्ता त्रायामा विस्तीर्णः । विष्कम्भात् त्रश्रीदेव द्वाचत्वारिंशदुस्तास्तस्याच्यम् । त्रष्टभूमिकश्च । तथा च काश्यपः ।

गवाचजालसंयुक्तो विमानश्चेकविंशतिः । षडिश्ररष्टभीमश्च प्रासादः स्याचुतुर्थकः ॥

नन्दन इति । नन्दनसञ्जः षडियः । षड्भामः षड्भिभूमिकाभियुक्तः । द्वाचियो द्वाचियद्भन्ता विस्तीर्थः । विष्कम्भात् चतुःषष्टिहेस्तास्तस्याच्यम् । बाडियभिरएडेर्युक्तः । ऋषडः प्रासादस्यापरि भवति ॥ २२ ॥

तथा च काश्यप:।

नन्दनस्तु षडित्रः स्यात् द्वाचिश्चदुस्तविस्तृतः। षड्भैामः षोडशाग्डस्तु प्रामादः पञ्चमा मतः॥ त्रय समुद्गपद्मयोर्लवग्रमाहः।

वृत्तः समुद्गनामा पद्गः पद्माकृतिः शया अष्टौ। शृङ्गिणैकेन भवेदेकैव च भूमिका तस्य॥ २३॥। समुद्रनामा वृतः परिवर्तुलः । मुद्राकारः । पद्गः पद्गाकृतिः कमला-कारः । त्रप्रभिदंतेर्युतः । यता द्वावपि प्रासादावष्टे। शयाः त्रष्टे। हस्ता विस्तीर्थः । विष्कम्भात् षाडशहस्तास्तस्याच्यम् । शृङ्गेणैकेन भवेत् स्यात् । एकेन शृङ्गेणैकेनारखेनापलचिता द्वावप्येता । तस्य च प्रासादद्वयस्येकेव भूमिका भवति ॥ २३ ॥

तथा च काश्यप:।

वर्तुनस्तु समुद्गः स्यात् पद्गः पद्माकृतिस्तया । इस्ताष्टकं तु विस्तीर्थे। भूमिका यृङ्गभूषिता ॥ अथ गरुडनन्दिवर्थनये।लेवसमाह ।

गरुडाकृतिश्च गरुडे। नन्दीति च षट्चतुष्कविस्तीर्गः। कार्यस्तु सप्तभीमा विभूषिताऽग्डैस्तु विंशत्या॥ २४॥

गरुडमञ्जो गरुडाकृतिर्गरुडाकारः प्रची पचपुच्छ्युकः । नन्दीहि च । चथन्दः समुच्चये । नन्दिवर्धनसञ्ज्ञश्च गरुडाकार एव किन्तु पचपुच्छः रहितः। षट्चतुष्कविस्तीर्थः। गरुडा नन्दिवर्धनश्च षट्चतुष्कश्चतुविश्वतिर्हः स्ता विस्तीर्थः । त्रप्रचत्वारिशद्भतास्तस्याच्यम्। तथा सप्रमामः । सप्रमिर्मू-मिकामिर्युकः । त्रपडानां विश्वत्या विभूषिता गरुडा नन्दिवर्धनश्च ॥ २४ ॥

तथा च काश्यप: ।

गरुडा गरुडाकारः पचपुक्रविभूषितः । नन्दी तथाकृतिर्चेयः पचादिरहितः पुनः ॥ करावां षट्चतुष्कास्तु विस्तीर्थे। स्मभूमिका । दयमिद्विगुवैरगर्डेभूषिती कारयेत् तु ते। ॥

श्रय कुञ्जरगृहराजयोर्लचग्रमाह ।

बुद्धर इति गजपृष्ठः षेडिशहस्तः स'मन्तता मूलात्। गुहराजः षेडिशकस्त्रिचन्द्रशाला भवेद्वलभी ॥ २५॥

कुञ्जरमञ्जो गजपृष्ठो हस्तिपृष्ठाकारः । बोडशहस्तः समन्तते। मूलात् मूलात् बेडिशहस्तः समन्ततः चतुर्दिक्कं बेडिश हस्ता विष्कम्भः । अन्येषां पाठः

९ सुविस्तरी मुलान्-इति पद्धान्तरम् ।

षोडशहस्तः सुविस्तरे। मूलात् । एवं द्वाचिश्वद्धंस्तास्तस्यौच्यम् । उत्थितग-जाकार एकभूमिकः । गुहराजा गुहाकारः । षोडशकः षोडश हस्ता विस्तीर्षे। द्वाचिश्वद्धस्तास्तस्यौच्यम् । एकभूमिकश्व । श्रनयोर्द्वयोरपि वलभी कुहरैस्त्रिच-न्द्रशाला भवेत् स्यात् । तिस्वभिश्वन्द्रशालाभियुक्ता इत्यर्थः ॥ २५ ॥ .

- तथा च काश्यप: ।

कुञ्जरे। गजपृष्ठाभा हस्ताः षेडिय विस्तृतः । गुहराजे। गुहाकारे। विष्कम्भात् षेडिय स्वृतः ॥ विचन्द्रणाला वलभी तयाः कार्या युलवणा । दणमैकादणावेते। प्रायादे। द्वी प्रकीर्तिते। ॥

श्रध्ना वृषहंसघटानां लक्तगमाह ।

वृष एकभूमिशृङ्गो द्वादशहस्तः समन्तता वृत्तः । इंसा इंसाकारा घटाऽष्टहस्तः कलशरूपः ॥ २६॥

वृषसञ्ज एकभूमिशृङ्गः । एकया भूमिकयैकेन शृङ्गेण शिखरेण युक्तः ।
द्वादशहस्तो द्वादश हस्ता विस्तीर्थाः । विष्कम्भाचतुर्विश्वतिहेस्तास्तर्योच्यम् ।
समन्ततः सर्वासु दिसु वृतः परिवर्तुनः । हंसे हंसाकारे हंससदृशः ।
चञ्चुपचपुच्छयुक्तः । द्वादशहस्तविस्तीर्थः । चतुर्विश्वतिहंस्तास्तस्यौच्यम् ।
एकभूमिकश्च । घटसञ्जः कलशहृषः कलशाकारः । अष्टृहस्ता विस्तीर्थः ।
विष्कम्भात् वेषदश हस्तास्तस्यौच्यम् । एकभूमिकश्च । सर्व एकशृङ्गाः ॥ २६ ॥

तथा च काश्यप:।

वृषे। द्वादग्रहस्तस्तु समवृत्तेकभूमिकः । गृङ्गेगोकेन संयुक्तः प्रासादः परिकीर्तितः ॥ इसे। इसाकृतिचेये। इस्ता द्वादग्र विस्तृतः । एकभूमिकया युक्तः पचपुच्छादालङ्कृतः ॥ घटः कलग्रह्णस्तु विस्तीर्गोऽष्टकरः स्वतः ।

श्रधुना सर्वताभद्रस्य लचणमाह । द्वारैयुंतप्रचतुर्भिबंहुशिखरा भवति सर्वताभद्रः । बहुरुचिरचन्द्रगालः षड्विंगः पञ्चभामप्रच ॥ २०॥ सर्वतामद्रसञ्जः प्रासादश्चतुर्मिद्वीरैयुंतः । चतस्रव्विष दिचु तस्मिन् द्वाराणि भवन्तीत्यर्थः । बहुशिखरे भवित । बहूनि प्रभूतानि तस्मिन् शिख-राणि भवन्ति । बहुशिवरचन्द्रशालः । बह्वीभिः प्रभूताभी रुचिराभिः सुशोभ-नाभिश्वन्द्रशालाभियुंतः । षड्विंशः । षड्विंशतिर्हस्ता विस्तीर्थः । विष्कम्भात् अर्थादेव द्वापञ्चाशद्धस्तास्तस्योच्यम् । पञ्चभीमः पञ्चभिभूभिकाभियुंतः । चतुरसः ॥ २०॥

तथा च काश्यप:।

शिखरैबेहुभिर्युत्तश्चतुर्द्वारिवभूषितः । रुचिरैश्चन्द्रशालैश्च बहुभिः परिवारितः ॥ चतुरसः पञ्चभामः षद्विंशदुस्तविस्तृतः । सर्वताभद्र इत्युत्तः प्रासादा दशपञ्चमः ॥

श्रय सिंहवृत्तचतुष्कोणपे।डशास्यष्टाश्रीणां लजणमाह । सिंहः सिंहाक्रान्तो द्वादशकोणोऽष्टहस्तविस्तीर्णः । चत्वाराऽञ्जनरूपाः पञ्चाग्डयुतस्तु चतुरस्रः ॥ २८॥

सिंहः सिंहाक्रान्तः सिंहालङ्कृतः । द्वादशकीयो द्वादशिष्टः । अष्टुहस्तो विस्तीर्थाः । अन्ये चत्वारः सर्व गव वृत्तचतुष्कीयप्रीडशाष्ट्राश्रयः सञ्जासदृशाकृतयः । वृतः परिवर्तुलः । चतुष्कीयश्चतुरमः । षेडिशाष्ट्रः षेडिशकोषाः । अष्टाश्रिरष्टकीयाः । यते अञ्जनहृपा अव्यत्तहृपाः सान्धकारा इत्यर्थः ।
बाह्यप्राकाश्यं तेषु न प्रविशत्ययमर्थः । देवप्रासादस्य सिन्धृष्टाश्चतस्रुष्विपि दिच्

मित्तीः कृत्वा प्रासादस्य पश्चिमभागे द्वारं कार्यम् । ताश्च मित्रय अर्थ्वभागे तथा
छेदनीया यथा प्रासादस्य पश्चिमभागे द्वारं कार्यम् । तच बहिद्वारात् प्रविश्य
प्रासादस्य वामभागेनागत्य पुरतः प्रासादस्य द्वारं कार्यम् । तच मिष्मियी
प्रतिमा तत्कान्त्या यच प्राकाश्यमृत्यदाते । यते सर्व गवैक्सूमिकाः कार्या एकागडाश्च । चतुरसः पुनः पञ्चाग्रह्युतः कार्यः । पञ्चिमरग्रहः संयुक्तः ॥ २८ ॥
तथा च काश्यपः ।

सिंहः सिंहसमाक्रान्तः कार्योद्वादशभिर्युतः । विष्कमभादष्टहस्तः स्यादेका तस्य च भूमिका ॥ वृत्ता वृत्ताकृतिः कार्याः सञ्ज्ञातुल्यास्तथापरे । सान्धकारास्तु सर्वे ते भूमिकेकाः समावृताः ॥

एकाग्डरूपिताः सर्वे पञ्चभिश्चतुरस्रकः।

श्रष्ठ मयविश्वकर्मणोर्मतेन भूमिकाप्रमाणमाह ।

भूमिकाङ्गुलमानेन मयस्याष्टीत्तरं शतम्। सार्द्वं हस्तत्रयं चैव कथितं विश्वकर्मणा॥ २९॥

मयस्य मतेनाष्ट्रातरशतमङ्गुलानां मानेन भूमिका भवति ।

तथा च मयः।

प्राचादभूमिकामानं शतमष्ट्रातरं स्पृतम् ।

श्रङ्गलानाम्-इति ।

विश्वकर्मणा साधे हस्तवयं भूमिकामानं कथितमुक्तम् । चतुरशी-त्यङ्गुलानीत्यर्थः ॥ २६ ॥

तथा च विश्वकर्मा।

चतुर्भरिधकाशीतिरङ्गुलानां तु भूमिका-इति । अवापि परमतेनैकवाक्यतां दर्शियतुमाह ।

प्राहुः स्थपतयश्चात्र मतमेकं विपश्चितः।

कपातपालिसंयुक्ता न्यूना गच्छन्ति तुल्यताम्॥ ३०॥

अवास्मिन्नर्थे विषश्चितः पण्डिताः स्थपतया वार्धकिनः प्रतिष्ठातः न्त्रज्ञा मयविश्वकर्मणोरेकमतं प्राहुस्कवन्तः । विश्वकर्मणो मतेन या न्यूनाः प्रमाणहीना भूमयस्ताः क्रेपातपालिषंयुक्ता मयमतेन तुल्यतां गर्ळान्त समत्वं यान्ति । क्रेपातपालिग्रहणेन बहिनिर्गतानि सिंहमुखानि काष्ठान्यस्ते ।

तथा चाक्तम्।

कपोतपालि ब्रुवते विटङ्कं च बहुश्रुताः।

तथा च तन्त्रान्तरे पठाते।

कपोतपालिरहितं मानं चतुरशीतिकम्।

भूमिकानां सह तया शतमष्ट्रातरं स्पृतम् ॥

अङ्गुलानामतः साम्यं भूमिकासु प्रकीर्तितम्।

एवं तुल्यता भवतीति ॥ ३० ॥

श्रेषापसंहारार्थमाह ।

प्रासादलक्षणिमदं कथितं समासाद्-गर्गेण यद्विरचितं तदिहास्ति सर्वम् । मन्वादिभिर्विरचितानि पृथूनि यानि तत्संस्पृशन् प्रति मयात्र कृताऽधिकारः ॥ ३१ ॥

इदं मया प्रासादलक्षयां समासात् सङ्घेषात् कथितमुक्तम् । गर्गेण मुनिना विरिचतं कृतं तत्सवे निरवशेषिमहास्मिन्नस्ति विदाते । यानि च पृष्ट्रनि
विस्तीणेनि मन्वादिभिमेनुवसिष्ठमयनग्निजिविरिचतानि कृतानि प्रासादलक्षणानि तानि प्रति मया द्वारमानाष्ट्रभागोनेत्यादिलक्षणलिकतानि संस्पशन्नपधिकारः कृतः । प्रासादलक्षणं कृतिमित्यर्थः । श्रथवा तत्संस्पृशंस्तानि
सर्वेणि लक्षणानि प्रतिसंस्पृशन् परामृशन्मयाधिकारः कृत इति ॥ ३१ ॥

दति श्रीभट्टेात्पलविरचितायां चंहिताविवृत्ते। प्रासादलक्षणं नाम पञ्चपञ्चायतमाऽध्यायः ॥ ५५ ॥

श्रथ वज्रलेपलचगं व्याख्यायते।

तपादावेव वज्रलेपमाह ।

श्रामं तिन्दुकमामं किपत्यकं पुष्पमिष च शालमल्याः। बीजानि शङ्ककीनां धन्वनवल्को वचा चेति ॥ १ ॥ एतैः सिललद्रोगाः क्वाययितव्योऽष्टभागश्चेषश्च। श्रवतार्योऽस्य च कल्को द्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः॥ २ ॥ श्रीवासकरसगुगगुलुमङ्कातककुन्दुरूकसर्जरसैः। श्रतसीबिल्वैश्च युतः कल्कोऽयं वज्रलेपाख्यः॥ ३॥

तिन्दुकं तिन्दुकपलम् । त्राममपक्षम् । कपित्थकं कपित्थकपलमा-ममेव । याल्मल्याः याल्मलिष्ट्रवस्य च पुष्पम् । यह्मकीनां यह्मकीवृत्ताणां कीजानि । धन्वनवल्को धन्वनवृत्तस्य वल्कस्त्यक् । वत्ता च । इत्येवं-प्रकारः ॥ १ ॥ एतेर्द्रव्यैः सह सिललद्रोगः क्वार्थियतव्यः । द्रोगः पलशतद्वयं षट्पञ्चार्थदिधकम् । यावद्रष्टभागावशेषो भवति द्वाचिंशत् पलानि अवशिष्यन्तः इत्यर्थः । तते। प्रभागावशेषो प्रवतार्यो। याद्य इत्यर्थः । अस्य चाष्टभागशेषस्येतद्दव्यवेत्त्यमायैः कल्कश्वूर्णः समनुयाच्यो विधातव्यः । तञ्चूर्णसंयुक्तः कार्य इत्यर्थः ॥ २ ॥

के: । इत्याह श्रीवासकेति । श्रीवासकः प्रसिद्धो वृत्तिर्यासः । रसे। बोलः । गुगाुलुः प्रसिद्धः । भद्गातकः प्रसिद्ध एव । कुन्दुह्नको देवदाहवृद्ध-निर्यासः । सर्वरसः सर्वरसकवृत्तिर्यासः । एतेः । तथा अतसी प्रसिद्धा । बिल्वं श्रीफलम् । एतेश्व युतः समवेतः । अयं कल्के। वज्जलेपाख्यः । वज्जन्तिरयाख्या नाम यस्य ॥ ३ ॥

अधास्य गुवानाह ।

प्रासादहर्म्यवलभीलिङ्गप्रतिमासु कुद्यकूपेषु । सन्तर्हो दातव्यो वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥

प्रासादा देवप्रासादः । हम्यम् । वलभी वातायनम् । लिङ्गं शिवलिङ्गम् । प्रतिमाचा । एतासु तथा कुडोषु भित्तिषु । कूपेषूदकाद्गारेषु । सन्तमोऽत्युष्णो दातव्यो देयः । वर्षसहस्रायुतस्थायी भवति । वर्षाणां सहस्रायुतं वर्षकादिं तिष्ठतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

श्रयान्यद्वज्ञलेपमाहः।

लाज्ञाकुन्दुकगुग्गुलुगृह्वधूमकपित्यविल्वमध्यानि । नाग'फलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधूकमञ्जिष्टाः॥ ५॥ सर्जरसरसामलकानि चेति कल्कः कृता द्वितीयाऽयम्। वज्राख्यः प्रथमगुणैरयमपि तेष्वेव कार्येषु॥ ६॥

लाचा प्रसिद्धा वृचनियासः । कुन्दुस्देवदास्वृचनियासः । गुगगुलुः प्रसिद्धः । गृहधूमाऽगारधूमः श्यामेति प्रसिद्धः । कपित्यः कपित्यवृचफलम् । बिल्यमध्यम् । एतानि । तया नागफलम् । निम्बः प्रसिद्धः । तिन्दुकं

१ नागवलाफलितन्तुक-इति पाठान्तरम्

तिन्दुक्षफलम् । केचिन्नागबलाफलिन्दुकमदनफलेति पठन्ति । नागबला-फलं तिन्दुकफलं मदनफलं मधूकफलं मञ्जिष्ठा प्रसिद्धा ॥ ५ ॥

सर्जरसः सर्जवृत्तिर्विषः । रसे बोलः । श्रामलकं धार्वीफलम् । यतानि च । इत्येवंप्रकारे द्वितीयः कल्कः कृता वज्राख्यो वज्रलेपसञ्जः । प्रथमगुणैः पूर्वे।कौर्गेगैरेतैः सलिलद्रोणः क्वाययितच्ये। प्रथमगणे पर्वेति तथा सन्तमो दातव्य इति । श्रयमपि वज्रलेपस्तेष्वेव प्रागुक्तेषु कार्येषु प्रासादादिषु । सच वर्षसहस्रायुतं स्थायी भवति ॥ ६ ॥

अन्यदप्याह ।

गोमहिषाजविषाणैः खरराम्णा महिषचर्मगळीश्च। निम्बकपित्यरसैः सह वज्जतला नाम कल्कोऽन्यः॥ १॥

गोमहिषी प्रसिद्धी । अनश्कागः । एषां सर्वेषां विषाणानि शृङ्गाणि तैः । तथा खरराम्णा गर्दभरामिः । महिषचर्मणा गर्द्यश्च निम्बक्षित्यरसैः सह । निम्बः । कपित्यफलम् । रसे। बालः । एतैः सहान्यः कल्कः प्राग्वत्कृतः । एतैः सिललद्रोणः क्षायितव्योऽष्टभागशेषश्चेत्यादि । वज्रतला नाम अयमपि प्रयमगुणैस्तेष्वेव कार्येष्विति ॥ ९ ॥

ऋन्यदप्याह ।

अष्टी सीसकभागाः कांसस्य द्वी तु रीतिकाभागः। मयकियता योगोऽयं विज्ञेया वज्रसङ्घातः॥ ६॥

श्रष्टी भागाः सीसकस्य । कांसस्य द्वी भागा । रीतिकाभाग एकः । श्रयं योगा वज्रसङ्घाता नाम । मयकथिता मयेनाक्तो विज्ञेया ज्ञातच्यः । श्रयमपि प्रथमगुणैस्तेष्वेव कार्येष्विति । श्रव प्रमाणानुसारेण नामपरिकल्प-नाका । श्रन्ये सममावाः कार्या इत्यागमः ॥ ८ ॥

तथा च मयः।

सङ्गृह्याष्ट्री सीसभागान् कांसस्य द्वी तथांशकम् । रीतिकायास्तु सन्तायो वज्राख्यः परिकीर्तितः ॥ इति स्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती वज्रलेपल**चणं नाम** षट्पञ्चायत्तमाऽध्यायः ॥ ५६ ॥

श्रय प्रतिमाल चर्णं व्याख्यायते।

तचादावेव परमागुप्रमागार्थमाह ।

जालान्तरगे भाना यदणुतरं दर्शनं रजा याति । तद्विन्दात् परमाणुं प्रथमं तद्धि प्रमाणानाम् ॥ १॥

भानावादित्ये जालान्तरगे गवाचस्यलक्षमध्यविति यद्रजा धूलि-रगुतरं सूक्मतरं दर्शनं याति दृष्टिपयमायाति तत् परमागुं नाम प्रमागं विन्याज्जानीयात् । हियस्मादर्थे । प्रमागानां सर्वेषां तत्प्रथममादां प्रमागं परमागुसञ्जम् ॥ १ ॥

त्रथ परमाणा चातेऽङ्गुलप्रमाणचानमाह । परमाणुरजा वालाग्रलित्तयूकं यवाऽङ्गुलं चेति । श्रष्टगुणानि यथात्तरमङ्गुलमेकं भवति सङ्ख्या ॥ २ ॥

एतानि परमागवादीनि यथात्तरमष्ट्रगुणान्यङ्गलमेकं भवति। तद्य-था। त्रष्ट्रभिः परमाणुभी रज्ञा भवति। त्रष्ट्रभी रज्ञाभिवालायम्। त्रष्ट्रभि-वालागैर्लिवा। त्रष्ट्रभिर्लिवाभिर्यूका। त्रष्ट्रभिर्यूकाभिर्यवः। त्रष्ट्रभिर्यवैरङ्ग-लम्। एवं यथात्तरं परमागवादीन्यष्टुगुणान्यङ्गुलं सङ्ख्या भवति॥ २॥

तथा च।

जालान्तरगते भाना यत् सूच्मं दृश्यते रजः । प्रथमं तत्प्रमाणानां परमाणुं प्रचचते ॥ तस्माद्रजः कचागं च लिचा यूका यवे।ऽङ्गुलम् । क्रमादष्टगुणं चेयं जिनसङ्ख्याङ्गुलैः करः ॥

अर्थं समस्तायाः प्रतिमायाः प्रमाणमाहः।

देवागारद्वारस्याष्टांशानस्य यस्तृतीयाऽंशः। तित्पगिडकाप्रमाणं प्रतिमा तद्द्विगुणपरिमाणा ॥ ३॥

देवागारे देवगृहे यद्द्वारं तस्य य उच्छायस्तस्य याऽष्टांशाऽष्ट्रभाग-स्तेन होनस्य यस्तृतीयोऽंशस्तृतीयभागः । तित्पिषडिकाप्रमाणं पीठिकापरिमाण-म् । तद्द्विगुणपरिमाणा पीठकाद्द्विगुणप्रमाणा प्रतिमा च भवति ॥ ३ ॥ अथ प्रतिमाया अवयवप्रमाणमाह ।

स्वैरङ्गुलप्रमागैर्द्वादश वीस्तीर्गमायतं च मुखम्। नग्नजिता तु चतुर्दश दैर्च्येण द्राविडं कथितम्॥ ४॥

यस्मात् काष्ठात् पाषाणादिकाद्वा प्रतिमा क्रियते तट्टेच्ये पीठप्रमाणविव-जितं द्वादशभागविभक्तं कृत्वा तचेका भागा नवधा कार्यः सेाऽङ्गलसञ्जा भवति । यस्मादष्टाधिकमङ्गलशतं प्रतिमाप्रमाणं वस्यति । स्वेरङ्गलप्रमाणिरिति । प्रतिमायाः स्वेरात्मीयेरङ्गलप्रमाणेर्मुखं वदनं द्वादशाङ्गलानि विस्तीणे विपु-लमायतं च दीर्घं कार्यम् । नग्नजिता मुनिना द्वादशाङ्गलानि विस्तीणे मुखं कथितं देच्येण च चतुर्दशाङ्गलानि । एतद्द्राविडं द्रविडदेशजं मानम् ॥ ४ ॥

तथा च नग्नजित्।

विस्तीये द्वादश मुखं देर्घ्येण च चतुर्दश । श्रहुलानि तथा काये तन्मानं द्राविङं स्मृतम्-इति ॥

श्रन्यदप्याह ।

नासाललाटचिबुकग्रीवाश्चतुराङ्गुलास्तथा कर्णा। दे अङ्गुले च हनुनी चिबुकं च द्वाङ्गुलं विततम्॥ ५॥

नासा चतुरङ्गुला दैर्घ्येषा कार्या। ललाटं मुखपृष्ठं चतुरङ्गुलमेव। चिबुकं चतुरङ्गुलमेव। चिबुकं चतुरङ्गुलमेव। चिबुकं चतुरङ्गुलो भाग उच्यते। ग्रीवा चतु-रङ्गुला दीर्घा। तथा कर्षे। ग्रीवौ चतुरङ्गुला दीर्घा। हमुनी द्वे द्वे अङ्गुले च विस्तृते। मुखगलसन्धी हनुनी। चिबुकं च हाङ्गुलं विततं विस्तीर्षे कार्यम्। चिबुकं ग्राव्देनाच मुखस्याधीभाग उच्यते॥ ॥॥

श्रन्यदप्याह ।

अध्यक्षुलं ललाटं विस्ताराद्द्वाज्ञुलात् परे शङ्की। चतुरङ्गुला तु शङ्की कर्षा तु द्वाङ्गुला पृथुला ॥ ६॥

ललाटं विस्तारादग्राङ्गलं कार्य तस्मात् परे भागे उभयता हाङ्गलप्रमाणी षाङ्की कार्या ललाटात् परतः कार्यावित्यर्थः । शङ्की चतुरङ्गलावधाभागा दीर्घा कार्या यतः शङ्काधा गण्डभाग उच्यते । कर्णा तु हाङ्गला पृथुला विस्तीर्णाः कार्या । ६ ॥ ऋन्यद्प्याह ।

कर्णोपान्तः कार्वे।ऽर्घपञ्चमे भूसमेन सूत्रेण। कर्णस्रोतः सुकुमारकं च नेत्रप्रबन्धसमम्॥०॥

श्रद्धेपञ्चमे श्रधेपञ्चममङ्गुलं यस्मिन् भागे । सार्थानि चत्वार्यङ्गुलानि नेषान्तादारभ्य तस्मिन् भूषमेन सूचेण नेषमध्यगेन क्रणीपान्तः कार्यः । क्रणेस्योपान्तः समीपः । क्रणीयमित्यर्थः । क्रणेस्रोतः क्रणेच्छिद्रं सुकुमारकं च क्रणेस्रोतःसमीपे उन्नता मार्गस्तन्नेषप्रबन्धसम् । नेषप्रबन्धशब्देन प्रदूषिको-च्यते । तत्समं तत्तुल्यं क्रार्थम् । श्रङ्गुलप्रमाणिमत्यर्थः ॥ ७ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

चतुरङ्गुलं विसष्ठः कथयति नेत्रान्तकर्णयोर्विवरम्। श्रधरीऽङ्गुलप्रमाणस्तस्यार्धेनात्तरीष्ठश्च॥ ६॥

विषष्ठमुनिनेचान्तकर्याये।विवरमन्तरं चतुरङ्गुतं कथयति । तथा च विषष्ठ: ।

कर्णनेचान्तरं यद्य तद्विन्दाचित्रङ्गुष्मम् । श्रथरोष्ठे।ऽङ्गुलप्रमाणेन विस्तीर्णः कार्यः । उत्तरोष्ठश्च तस्यार्थनाथरोष्ठस्यार्थेनाथाङ्गुलविस्तीर्णः कार्यः ॥ ८॥ श्रन्यदय्याह ।

श्रधीङ्कुला तु गाच्छा वस्तं चतुरङ्गुलायतं कार्यम् । विपुलं तु सार्धमङ्गुलमव्यात्तं त्र्यङ्गुलं व्यात्तम् ॥ ९ ॥ गेच्छा अर्थाङ्गुलविस्तीणी कार्या । वक्तं चतुरङ्गुलायतं कार्यम् । तया सार्थमङ्गुलं विपुलं विस्तीणे कार्य यदव्यातमविकसितम् । व्यातं विकसितं मर्त्यसिंहादेस्त्र्यङ्गुलं विस्तीणे कार्यम् ॥ ६ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

द्वाङ्गुलतुल्यी नासापुटी च नासा पुटाग्रता जेया। स्याद्द्वाङ्गुलमुच्छायप्रचतुरङ्गुलमन्तरं चाद्योाः॥ १०॥ नासापुटे। द्वाङ्गुलतुल्या द्वाङ्गुलप्रमाया कार्या। तथा नासा पुटाग्रता ह्यङ्गलतुल्येव चेया चातव्या । नासाया ह्यङ्गलमुच्छाय स्रोच्यं स्याद्भवेत् । अद्योग्निचये।द्वेयोर्मध्यं चतुरङ्गलप्रमायां भवति । एतदनुक्तमपि चायते ॥ ९०॥ स्रन्यद्याह ।

द्वाजुलिमिताऽितकाशा द्वे नित्रे तित्तभागिका तारा। दुक्तारा पञ्चांशा नित्रविकाशाऽङ्कलं भवति॥ ११॥

श्रविकाशोऽचिषुटे। ह्यङ्गुलमिता ह्यङ्गुलप्रमागाः । द्वे श्रङ्गुले नेचे नयने । तिन्निमागिका तारा । श्रङ्गुलद्वयिभागप्रमागा तारा नेचमध्ये कृत्यो मागः । दृतारा मध्यवित्तेनी कुमारी श्रङ्गुलद्वयपञ्चांशः पञ्चांशभागः । नेचिवकाशो नयनवेषुल्यमङ्गुलं भवति ॥ १९ ॥

ऋन्यदप्याह ।

पर्यन्तात् पर्यन्तं दश भुवाऽधाङ्गुलं भुवार्लेखा । भूमध्यं द्वाङ्गुलकं भूदैर्घ्येगाङ्गुलचतुष्कम् ॥ १२॥

भुवाः पर्यन्तात् पर्यन्तं दशाङ्गुलानि प्रमाग्यम् । वामभूपर्यन्तादृत्तिगा-भपर्यन्तं यावदृशाङ्गुनानि । भुवालखा भूलेखा ऋधीङ्गुलं विस्तीगी । भूमध्यं भुवारन्तरं द्यङ्गुलकं द्यङ्गुलप्रमाणविस्तीगं कार्यम् । भूदैर्घ्यंग भूदीर्घत्वेनाङ्गुलचतुष्कं कार्यमिति ॥ १२ ॥

श्रन्यत्।

कार्या तु केशरेखा भूबन्यसमाङ्गलार्धविस्तीर्णा। नेत्रान्ते करवीरकमुपन्यसेदङ्गलप्रमितम्॥ १३॥

केशरेखा ललाटपरिवृता च भूबन्यसमा भूबन्यतुल्या कार्या दशाङ्ग-लप्रमाणा चेत्यर्थः । ऋङ्गुलार्थे विस्तीर्था । नेचान्ते चतुष्पर्यन्ते । करवीरकं दूषिकेति प्रसिद्धम् । तदङ्गुलप्रमितमङ्गुनप्रमाणमुपन्यसेत् कारयेत् ॥ १३ ॥

अन्यदप्याह ।

द्वात्रिंशत् परिगाहाञ्चतुर्दशायामताऽङ्गलानि शिरः । द्वादश तु चित्रकर्मणि दृश्यन्ते विंशतिरदृश्याः ॥ १४ ॥ शिरो द्वाचिंगदङ्गलानि परिगाहात् कार्यम् । चतुर्दशाङ्गलान्यायामता विष्कम्मादित्यर्थः । चित्रकर्मणि द्वादशाङ्गलानि दृश्यन्ते विंशतिरदृश्याः ॥१४॥ त्रयान्यत् ।

श्रास्यं सकेशनिचयं षाडश दैर्घ्यंग निय्नजित्योक्तम्। ग्रीवा दश विस्तीर्णा परिगाहाद्विंशतिः सैका॥ १५॥

नग्नजित्योत्तं प्रतिमालवर्गे त्रास्यं मुखं सकेशनिचयं केशरेखया सहितं पाडशाङ्गुलानि । मुखं दीधं चतुर्दशाङ्गुलानि केशरेखा द्वे ऋङ्गुले गर्व षोडश ।

तथा च नग्नजित्।

ह्यङ्गुला केशरेखेवं मुखं स्यात् बेडिशाङ्गुलम् – इति । गीवा शिरोधरा दशाङ्गुलानि विस्तीर्था कार्या। विश्वति: सैका एक-विश्वति: परिग्राहात्॥ १५॥

अन्यद्प्याह ।

कर्ठाद्द्वादश हृदयं हृदयाद्वाभी च तत्प्रमार्थेन। नाभीमध्यान्मेद्वान्तरं च तत्तुल्यमेवाक्तम्॥ १६॥

कर्यठाधाभागादारभ्य हृदयं यावत् द्वादशाङ्गुनानि । हृदयात् प्रभृति नाभीं च यावनत्प्रमाग्रेन द्वादशाङ्गुनान्येव । नाभीमध्यान्मेद्वान्तरं लिङ्गमध्यं च यावत् तनुल्यं तत्सममेवाक्तं कथितम् । द्वादशाङ्गुनानीत्यर्थः ॥ १६ ॥

श्रयान्यत् ।

जरू चाङ्गलमानेश्चतुर्युता विंशतिस्तया जङ्घे । जानुकपिच्छे चतुरङ्गुले च पादै। च तत्तुल्या ॥ १०॥

जह दीर्घा चाङ्गुलमानैश्चतुर्युता विंगिति:। तथा जहु वर्तावैगितिरेव दीर्घा। जानुकिपच्छे चतुरङ्गले च चतुरङ्गुलप्रमाये कार्ये ये च लेकि एक्मलके इति प्रसिद्धे। पादी च तत्तुल्ये। तत्समी गुल्कादारभ्याधाभागश्चतुरङ्गुल: कार्य:॥ १०॥

श्रधान्यद्धाह ।

द्वादशदीची षट् पृथुतया च पादा त्रिकायताङ्गुष्ठा। पञ्चाङ्गुलपरिणाहा प्रदेशिनी त्र्यङ्गुलं दीर्घा॥ १६॥ पादी चर्गो। पाष्ययां आरम्याङ्गुष्ठमूलं यावत् द्वादशाङ्गुलानि दीर्घे। कार्या पृथुतया विस्तारेग षडङ्गुलानि । अङ्गुष्ठा विकायते। वीग्याङ्गुलानि दीर्घे। कार्या। पञ्चाङ्गुलपरिगाहे। परिगाहात् पञ्चाङ्गुलानि कार्यो। प्रदेशिन्यङ्गुन ष्ठसमीपवर्तिन्यङ्गुली वीग्यङ्गुलानि दीर्घा कार्या॥ १८॥

श्रन्यद्वप्याह ।

त्रष्टांशाष्टांशानाः शेषाङ्गस्यः क्रमेण कर्त्तव्याः । सचतुर्थभागमङ्गुलमुत्सेधाऽङ्गष्टकस्योक्तः ॥ १९ ॥

शेषास्तिस्रोऽङ्गुल्यः । क्रमेण परिषाट्या । श्रष्टांशेनाष्टांशेन जनाः कर्तव्याः । प्रदेशिनीता मध्यमा श्रष्टांशीना कार्या । श्रद्धायः सचतुर्भागमङ्गुलमुक्तः कथितः । शेषाङ्गुलीनामष्टांशाष्ट्रांशीनानामङ्गुष्टप्रमाणात् प्रमाणं कार्यम् ॥ १६ ॥

त्रन्यद्प्याह ।

श्रङ्खष्ठनखः कथितश्चतुर्यभागानमङ्गुलं तज्ज्ञैः । शेषनखानामधीङ्गुलं क्रमात् किञ्चिदूनं वा ॥ २०॥

तज्जेः प्रतिमालचण्जेः ऋडुष्ठनखश्चतुर्यभागानमङ्गुलं कथितः । शेषानामङ्गुलीनखानामधीङ्गुलं प्रमाणम् । ऋथवा क्रमात् परिपाट्या किञ्चिद्रन-मधाङ्गुलप्रमाणं कायं यथा शोभा जायत इति ॥ २०॥

ग्रन्यदपाह ।

जङ्घाग्रे परिणाहण्चतुर्दशीक्तस्तु विस्तरात् पञ्च । मध्ये तु सप्न विपुता परिणाहात् त्रिगुणिताः सप्न ॥ २१ ॥

जङ्घाये जङ्घापर्यन्ते चतुर्दशाङ्गुलानि परिणाइ उतः कथितः । विस्तरात् पञ्चाङ्गुलानि । जङ्घा मध्ये मध्यभागे सप्राङ्गुलानि विपुला विस्तीर्था । परिणाहात् सप्र चिगुणिताः । एकविंशत्यङ्गुलानीत्यर्थः ॥ २१ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

श्रष्टी तु जानुमध्ये वैपुल्यं त्र्यष्टकं तु परिणाहः । विपुला चतुर्दशारू मध्ये द्विगुणश्च तत्परिधिः ॥ २२ ॥ जानुमध्ये म्रष्टावङ्गुलानि वेषुल्यं पृष्ठुत्वम् । च्यष्टकं चतुर्विद्यात्यङ्गुलानि परिगाहः । जहः मध्ये मध्यभागे चतुर्दशाङ्गुलानि विषुले। विस्तीर्गा । तत्परि-धिस्तत्परिगाहस्तयाः परिमागडल्यं द्विगुगोऽष्टाविंग्रत्यङ्गुलानि भवन्ति ॥ २२॥

अन्यद्याह ।

कटिरष्टादश वियुला चत्वारिशञ्चतुर्युता परिधा। अङ्गुलमेकं नाभी विधेन तथा प्रमाणेन ॥ २३ ॥

कटिरष्टादशाङ्गुलानि विपुला विस्तीयो। परिधी परियाहे चत्वारिश-च्चतुर्युता चतुश्चत्वारिशटङ्गुलानि। नाभी वेथेन गाम्भीयैय तथा प्रमायेन षेपुल्येन चाङ्गुलमेकं भवति॥ २३॥

त्रन्यद्याह ।

चत्वारिंशद्द्वियुता नाभीमध्येन मध्यपरिकाहः। स्तनयोः षाडश चान्तरमूर्ध्वं कद्ये षडङ्गुलिके॥ २४॥

नाभीमध्येन मध्यभागे परिणाहः चत्वारिशद्द्वियुता द्वाचत्वारिश्यद्कुलानि । स्तनये।द्वेयोरन्तरं मध्यं षेडिशाङ्गुलानि । स्तनये।द्वेयोरन्तरं मध्यं षेडिशाङ्गुलानि । स्तनये।हृध्ये तियक् कृत्वा षडङ्गुलिके षडङ्गुलप्रमाणे कत्त्ये कार्ये ॥ २४ ॥

त्रान्यद्प्याह ।

अष्टावंसी द्वादम बाहू कार्या तथा प्रवाहू च। बाहू पड्विस्तीर्गी प्रतिबाहू त्वङ्गुलचतुष्कम्॥ २५॥

संसा स्कन्धी ग्रीवापार्श्वादंशान्तं ग्रावदष्टाङ्गुलं विस्तीर्थे कार्यम् । संसममीपवर्त्तने बाहू द्वादशाङ्गुलानि दीचा कार्या । बाहुसमीपवर्त्तनी प्रति-बाहू तावेव द्वादशाङ्गुलानि दीचा कार्या । बाहू षडङ्गुलानि विस्तीर्था । प्रति-बाहू त्वङ्गुलचतुष्कं बिस्तीर्थे। ॥ २५ ॥

श्रन्यदप्याह ।

षाडश बाहू मूले परिणाहाद्द्वादशाग्रहस्ते च। विस्तारेण करतलं षडङ्गुलं सप्त दैर्घ्यण ॥ २६॥

बाहू मूले बेाडशाङ्गुलानि परिणाहात्। त्रग्रहस्ते च प्रकाष्ट्रप्रदेशे द्वादशाङ्गुलानि परिणाहः । करतलं हस्ततलं विस्तारेण पडङ्गुल कार्ये दैर्घ्येगायामेन स्प्राङ्गुलानि ॥ २६ ॥ श्रन्यदप्याह ।

पञ्चाङ्गुलानि मध्या प्रदेशिनी मध्यपर्वदलहीना। अनया तुल्या चानामिका कनिष्ठा तु पर्वाना॥ २०॥

श्रङ्गुष्ठादनन्तरं या श्रङ्गुजी सा मध्यमायाः पर्वदलेन पर्वणाऽर्धेन हीना कार्या। सार्थानि चत्वायङ्गुजानि पूर्वरेखायाः प्रभृति द्वितीयां रेखां यावत् पर्वाच्यते । श्रन्या प्रदेशिन्या चानामिका कार्या। तस्या श्रनामिकायाः पर्वाना कनिष्ठिका कार्या॥ २०॥

श्रन्यदप्याह ।

पर्वद्वयमङ्गुष्ठः श्रेषाङ्गुल्यस्त्रिभिस्त्रिभिः कार्याः । नखपरिमाणं कार्यं सर्वासां पर्वणाऽर्धेन ॥ २८ ॥

अङ्गुष्टः पर्वद्वयं कार्यः । शेषाः परिशिष्टा अङ्गुल्यस्त्रिभिस्त्रिभिः पर्वभिः कार्याः । सर्वासामङ्गुलीनां पर्वेगोऽर्धेन नखपरिमाणं कार्यम् ॥ २८ ॥

एवमवयवलचणमिभ्यायाधुना स्वरूपप्रदर्शनार्थमाह । देशानुरूपभूषणविषालङ्कारमूर्त्तिभिः कार्या । प्रतिमा लचणयुक्ता सिन्निहिता वृद्धिदा भवति ॥ २९॥

देशानुरूपैर्देशसदृशेभूषियासरणैर्हारकेयूरकटकादिभिः । वेषालङ्कारैः शरीरालङ्कारैः । यस्मिन् देशे यादृशाः पुरुषाणां वेषास्तादृशेः । यस्मिन् देशे यादृशाः पुरुषाणां वेषास्तादृशेः । यूर्तिभिदेहैः स्यूलसूच्मावयवत्वेन देशानुरूपेणैव कार्या । यतः प्रतिमा लच्चणैः शास्त्रोक्तै- युंक्ता पद्मिता पर्वकालं वृद्धिदा भवति कर्तुवृद्धि ददाति ॥ २६ ॥

तथा च काश्यप:।

द्वादशाङ्गुनकं वक्तं नलाटं चतुरङ्गुनम् । नासा गीवा तु कर्तव्या तुन्या चेतत्प्रमागतः ॥ शङ्कान्तरं नलाटस्य ज्ञेयमष्टाङ्गुनं पृष्ठु । हनुद्वयं तु चिबुकमङ्गुनद्वितयं स्मृतम् ॥ चतुरङ्गुनिको कर्गां भ्रुवावेव तथा स्मृते । ह्यङ्गुने। पृष्ठुने। कर्गा भ्रमध्यं तत्प्रमागतः ॥ कर्णनेचान्तरं कुर्यात् तत् साधै चतुरङ्ग्लम् । श्रधरे।ऽङ्ग्लमानं तु तदर्धेनातरं स्मृतम् ॥ चतुरङ्गुलकं वक्तं नामाग्रं द्याङ्गुलं स्मृतम्। नेचे द्यङ्गुलके दीर्घे तिन्नभागेन तारकः ॥ दुक्तारा पञ्चमांशेन दूषिकाङ्ग्लसम्मिता। ह्यङ्ग्लं चाचिषुटकं तथा नामापुटी स्मृती।॥ कर्णमाताः इनिमतं सुकुमारं तथैव च। गोच्छा चाङ्ग्लिका कार्या तत्समा केशरेखिका॥ ह्यङ्ग्ना तु स्पृता शङ्खावायता चतुरङ्ग्ना । चतुर्दशाङ्ग्नः शोषे। द्वाचिंशत् परिगाहतः ॥ यक्रविंशत् स्पृता ग्रीवा विस्तारात् स्यादृशाङ्ग्ना । कराठाच हृदयं नाभीं मेद्रं तद्द्वादशाङ्ग्लम् ॥ जरू जङ्घे चतुर्विशा जानुनी चतुरङ्गुले। द्वादशाङ्ग्लिको पादै। विस्तारात् तु षडङ्ग्ला ॥ गुल्फादघाभागगतं चतुरङ्गुनमुन्नतम् । अङ्गुष्ठं च्यङ्गलं दीघे पञ्चेव परिणाहतः॥ शेषाः पादानुसारेग परिमागं प्रजल्पयेत्। जङ्घाये परिधिर्ज्ञेया ह्यङ्ग्लानि चतुर्देश ॥ जह तद्द्विगुणा प्रोक्ता कटिस्तविगुणा स्मृता । अङ्गुलं तु भवेन्नाभी वेधगाम्भीर्घयोरपि ॥ नाभीमध्ये परीगाहश्वत्वारिंगद्द्विषंयुतः । षाडश स्तनयार्मध्यं कच्चे जध्वे षडङ्ग्ले ॥ त्रष्टाङ्गुला स्मृता स्कन्धा बाहू विश्वनुर्युता। बाहू मूले षेाडण स्याद्धस्ताग्रे द्वादण स्मृता: ॥ षडङ्ग्लं हस्ततलं स्म दैर्घ्यंग च स्मृतम्। पञ्चाङ्गुला भवेन्मध्या तर्जन्यधीङ्गुलोनिता ॥ त्र्यनामिका च तत्तुल्या कनिष्ठा चाङ्गुले।निता । सुरूपास्ताश्च कर्तव्या द्विपवीङ्गुष्ठिका स्पृता ॥

चिपवीङ्गुलयः घोषा नखाः पवीर्थविस्तृताः । देशवेषयुतान् हस्तान् साम्यस्रणांश्च कारयेत् ॥ स्वस्रणा लच्चोणिता प्रतिमा वृद्धिदा भवेत्-इति ।

श्रधुना प्रतिमानां विशेषलचणमाह ॥

दशरथतनया रामा बलिश्च वैराचनिः शतं विंशम्। द्वादश्वहान्या शेषाः प्रवरसमन्यूनपरिमागाः॥ ३०॥

दशरधतनया दशरधपुत्रो रामः । वेरोचनिर्विरोचनपुत्रश्च बलिः । धतं विशे विश्वत्यधिक्रमङ्गुनगतं कार्यमित्यर्थः । शेषा श्रन्याः प्रतिमा द्वादशहान्या द्वादशकद्वादशकहोनत्वेन प्रवरसमन्यूनपरिमाणा भवन्ति । विशत्यधिकादङ्गुनशताद्द्वादशाङ्गुनान्यपास्याष्ट्राधिकं शतमङ्गुनानां प्रतिमा प्रधाना
भवति । ततोऽपि द्वादशक्षमपास्य षरणवत्यङ्गुनसमा मध्यमा भवति ।
ततोऽपि द्वादशक्षमपास्य चतुरशीत्यङ्गुना न्यूनपरिमाणा प्रतिमा भवति ।
ततोऽपि द्वादशक्षमपास्य चतुरशीत्यङ्गुना न्यूनपरिमाणा प्रतिमा भवति ।
पद्विरङ्गुं नप्रमाणिद्व्यदश्चिस्तीर्णमायतं च मुख्यं मित्यनेन न्यायेन या प्रतिमोक्ता साष्टाङ्गुनं शतमधिकं भवति यदचेक्तं 'दशरधतनयो रामा बलिश्च
वेरोचिनः शतं विश्व'मित्यस्मिन् द्वादशानामङ्गुनानामधिकानां तैरिधिकेन
परिमाणः कार्यः स्वीवयवानाम् । यवं हीनत्वेऽप्यनुपात यवेत्यनुक्तं ज्ञायत
इति ॥ ३० ॥

अधुना भगवता विष्णाः स्वरूपकथनमाह ।
कार्याऽष्टभुने। भगवां प्रचतुर्भुने। द्विभुन एव वा विष्णुः ।
श्रीवत्साङ्कितवद्याः के।स्तुभमिणिभूषितारस्कः ॥ ३९ ॥
श्रावत्साङ्कितवद्याः पीताम्बरितवसनः प्रसद्भमुखः ।
कुण्डलिकरीटधारी पीनगलारःस्थलांसभुनः ॥ ३२ ॥
खद्गगदाधरपाणिर्दिचिणतः शान्तिदश्चतुर्धकरः ।
वामकरेषु च कार्मुकखेटकचक्राणि शङ्किश्च ॥ ३३ ॥
श्रथ च चतुर्भुनिम्छिति शान्तिद एके। गदाधरश्चान्यः ।
दिचिणपाश्चै त्वेवं वामे शङ्कश्च चक्रं च ॥ ३४ ॥

१ भारपेदाध्ययस्य ॥ अनोका।

द्विभुजस्य तु ग्रान्तिकरे। दिन्नग्रहस्ते।ऽपरश्च ग्रङ्खधरः। एवं विष्णोः प्रतिमा कर्त्तव्या भूतिमिच्छद्भिः॥ ३५॥

कार्योऽष्ट्रभुने। भगवानिति । भगवान् विष्णुनीरायगोऽष्ट्रभुने।ऽष्ट्रहस्तः कार्यः । चतुर्भुने। द्विभुन एव वा कार्यः । श्रीवत्साङ्कितवचाः । श्रीवत्सेन रोमावर्तेनाङ्कितं चिह्नितं वच उरा यस्य । तथा के।स्तुभाख्येन मणिना भूषितमलङ्कृतमुरे। वच्चो यस्य ॥ ३१ ॥

स्तिसीकुसुमवदतसीपुष्पवत् श्यामः । पीतान्यम्बराणि वसनं परि-धानं यस्य । प्रसन्नमुखः सैाम्यवदनः । कुण्डलं कर्णाभरणं किरीटं मुकुटं तद्धारणं शीलमस्य । पीनः पीवरा गलः कग्ठो यस्य । मांसल इत्यर्थः । तथा पीनारःस्थलः । पीनांसः पीनस्कन्थः । पीनभुजः पीनबाहुः ॥ ३२ ॥

दिचियतो दिचियभागे ऋष्ट्रभुजस्य ये चत्वारः पाययो हस्तास्तेष्वे-कस्मिन् खड्गे। नन्दकः । द्वितीये गदा कै।मुदी । तृतीये शरः । चतुर्थे शान्तिदः । द्रष्टुरिममुख ऊर्ध्वाङ्गुलिः शान्तिदः करः । वामकरेषु वामहस्तेषु च कार्मुकं धनुः शाङ्गिम् । खेटकं फरः । चक्रं सुदर्शनम् । शह्वश्च पाञ्च जन्यः ॥ ३३ ॥

श्रयगन्दो विकल्पे । तुगन्दो विशेषद्योतकः । यदि चतुर्भुनं कर्तु-मिच्छति तदा दिवणपार्श्वं भुजद्वये एकः गान्तिदः करः । द्वितीया गदा-घरः । वामपार्श्वं भुजद्वये एकस्मिन् गङ्खेः द्वितीये चक्रम् ॥ ३४ ॥

द्विभुजस्य विष्णोदेचिणहस्तः शान्तिदः । ऋपरे। वामः शह्वधरः एवमनेन प्रकारेण भूतिमिच्छद्भिः समृद्धिमभिलषद्भिविष्णोनीरायणस्य प्रति-मार्चा कार्या ॥ ३५ ॥

त्रय इलधरस्य लच्चगमाह।

वलदेवो हलपाणिर्मदविश्वमलाचनश्च कर्त्तवाः। विश्वत् कुण्डलमेकं शङ्कोन्दुमृणालगौरतनुः॥ ३६॥

बलदेवा हलधरा हलपाणिलाङ्गलहस्तः । मदिवभ्रमलाचना मदि-रापानेन या मदस्तेन विभ्रमे चलिते लाचने नयने यस्य च तथाभूतः कर्तव्यः । एवं कुण्डलं कर्णाभरणं विभ्रत् धारयन् । शह्वेन्द्रमृणालगारतनुः । शङ्खः प्रसिद्धः । इन्दुश्चन्दः । मृगाले। विषम् । तद्वद्गौरी श्वेता तनु-यस्य च तथाभूतः ॥ ३६ ॥

अधैकानंशाया लचगमाह ।

एकानंशा कार्या देवी बलदेवकृष्णयार्मध्ये।
किर्मित्यत्वामकरा सरीजिमतरेण चेद्वहृती॥ ३०॥
कार्या चतुर्भुजा या वामकराभ्यां सपुस्तकं कमलम्।
द्वाभ्यां दिवणपार्श्वे वरमर्थिष्वचसूत्रं च॥ ३८॥
वामेऽथाष्ट्रभुजायाः कमण्डलुश्चापमम्बुजं शास्त्रम्।
वरशरदर्पणयुक्ताः सव्यभुजाः साचसूत्राश्च॥ ३९॥

एकानंशित । बलदेवकृष्णयाहेलथरवासुदेवयार्मथ्ये अन्तरे एकानंशा-भिषाना देवी देवता कार्या विधेया । कीदृशी । किटसंस्थितवामकरा किटसं-स्थिता वामकरे। वामहस्तो यस्याः । इतरेण दिल्लोन सरोजं पद्ममुद्वहती धारयन्ती कार्या-इति ॥ ३० ॥

त्रय चतुर्भुं जा क्रियते तदा तस्या वामकरयारेकस्मिन् पुस्तकं द्वितीये कमलं पद्मम् । दिच्चिणभागे द्वयाः करयारेकस्मिन्निर्धेषु वरदा द्विती-येऽचसूत्रम् । उत्तानाऽधाऽङ्गलिईस्ता वरदः ॥ ३८ ॥

वामेऽयाष्ट्रभुजाया इति । अयाष्ट्रभुजा क्रियते तदा तस्या वामहस्त-चतुष्के एकस्मिन् कमगडलुः । द्वितीये चापं धनुः । तृतीये अम्बुजं पद्मम् । चतुर्थे शास्त्रं पुस्तकम् । सब्ये दिच्याभागे एका हस्तो वरदः । द्वितीये शरः । तृतीये दर्पणमादर्थः । चतुर्थे असमूर्चामिति ॥ ३६ ॥

त्रय शाम्बाद्युम्नलचगमाह ।

शाम्बरच गदाहस्तः प्रद्मुम्बरचापभृत् सुरूपरच। अनयोः स्त्रिया च कार्ये खेटकनिस्त्रिंशधारिएया॥ ४०॥

शाम्बो द्विभुन्ना गदाहस्तश्च कार्यः । प्रद्युम्नः कामदेवश्चापभृद्धनुः-शरहस्तः । सुरूपः शोभनरूपश्च । श्रनयोर्द्वयोः शाम्बप्रद्युम्नयोः स्त्रियौ कार्ये । कीदृश्यौ । खेटकनिस्त्रिंशधारिगयो । खेटकः फरः । निस्त्रिंशः खड्नः । तो धारयन्त्यो ॥ ४० ॥ त्रय ब्रह्मणः कुमारस्य च लचणमाह।

ब्रह्मा कमगडलुकरश्चतुर्मुखः पङ्कालासमस्यश्च । स्कन्दः कुमाररूपः शक्तिधरा बर्ह्तकेतुश्च ॥ ४१ ॥

ब्रह्मा पितामहः क्रमण्डलुकरः क्रमण्डलुहस्तश्चतुर्मुखश्चतुर्वक्रश्च पङ्कजासनस्यश्च पङ्कजासने पद्मासने स्थितः । स्कन्दः क्रार्तिकेयः कुमार-रूपे। बालरूपः । शक्तिथरः शक्तिमायुथिवशेषं धारयित । बर्हिकेतुर्मयूर-ध्वजः ॥ ४९ ॥

अथेन्द्रलचगमाह ।

शुक्तश्चतुर्विषाणा द्विपा महेन्द्रस्य वन्त्रपाणित्वम् । तियंग्ललाटसंस्यं तृतीयमपि ले।चनं चिह्नम् ॥ ४२॥

महेन्द्रस्य द्विषा हस्ती ऐरावताख्यः शुक्तः श्वेतवर्णः । चतुर्विषा-गश्चतुर्दन्तः स च कार्यः । वज्रपाणित्वं वज्रमायुथविशेषः कुलिशाख्यः स पाणा यस्य स वज्रपाणिस्तस्य भावा वज्रपाणित्वम् । तृतीयं लेक्निं नेवं तिर्यग्ललाटसंस्यं तिर्यक् कृत्वा ललाटे स्थितं चिह्नमपि कार्यम् ॥ ४२ ॥

ऋष भगवता महेश्वरस्य लचगमाह ।

श्रम्भोः शिरसीन्दुकला वृषध्वजाऽित्तं च तृतीयमपि चीर्ध्वम्। शूलं घनुः पिनाकं वामार्धे वा गिरिसुतार्धम् ॥ ४३॥

शम्भोमेहेश्वरस्य शिरिस मूर्धनि कला चन्द्रकला कार्या। वृषध्वजः वृषे। दान्तः स एव ध्वजश्चिह्नं यस्य। ऊर्ध्वमूर्ध्वस्थितं तृतीयमपि ऋचि नेचं कार्यम्। शूलं चिशूलमेकस्मिन् हस्ते। धनुश्चापं तदेव पिनाकसञ्ज्ञसन्य-स्मिन्। गिरिसुता गैरी वामेऽर्धे वा कार्या। ऋर्धगैरिश्वर इत्यर्थः ॥ ४३॥

श्रथ बुद्धस्य लचगमाह ।

पद्गाङ्कितकरचरणः प्रसन्नमूर्त्तिः सु¹नीचकेगश्च । पद्मासनापविष्टः पितेव जगता भवति बुद्धः ॥ ४४ ॥

बुद्धः पद्घाङ्कितकरचरणः कार्यः । करौ हस्तौ चरणी पादौ पद्घेन कमलेनाङ्कितै। चिह्नितौ कृताभी रेखाभिरित्यर्थः । प्रसन्नमूर्तिः साम्यदेहः

९ सुनीतकेशश्च-द्रित पाठान्तरम्।

प्रसादपर: । सुनीचकेशस्य सुनीचा ऋत्यल्पा: केशा मूर्थजा यस्य । केवित् सुनीतकेशस्विति पठन्ति । सुनीता ऋतिनियमिताः । पद्मासने कमलासने उप-विष्टः स्थितः । पितेव जगतः । जगता विश्वस्य पितेव जनक इति । सान्ति-श्रील इत्यर्थः ॥ ४४ ॥

ऋषाह्नतां देवस्य लचगमाह ।

त्राजानुलम्बबाहुः श्रीवत्साङ्कः प्रशान्तमूर्तिश्च । दिग्वासास्तरुणा रूपवांश्च कार्याऽर्हतां देवः ॥ ४५ ॥

श्रहेतां देवा जिन श्राजानुलम्बबाहु: कार्यः । जानुसम्प्राप्रहस्तः । श्रीवत्याङ्गः श्रीवत्समङ्गं चिहूविशेषा यस्य सः । प्रशान्तमूर्तिर्जितिन्द्रिये। रागद्वेषरहितः । दिग्वासा नग्नः । तस्त्रोषा यै।वने।पेतः । रूपवान् सुशे।सन्वपुः ॥ ४५ ॥

चय भगवता भास्त्रस्य लचणमाह ।
नासाललाटजङ्घोरुगण्डवचांसि चेान्नतानि रवेः ।
कुर्यादुदीच्यवेषं गूढं पादादुरा यावत् ॥ ४६ ॥
विभाणः स्वकररुहे बाहुभ्यां पङ्कजे मुकुटधारी ।
कुण्डलभूषितवदनः प्रलम्बहारा वियद्गवृतः ॥ ४० ॥
कमलादरद्गृतिमुखः कञ्चकगुप्तः स्मितप्रसञ्जमुखः ।
रत्नोज्ज्वलप्रभामण्डलस्च कर्त्तुः शुभकराऽकः ॥ ४८ ॥

नासाललाटेति । रवेरादित्यस्य नासा नासिका । ललाटं मुखायम् । जहु जरू । गण्डा मुखगण्डः । वच उरः प्रदेशः । गतान्युन्नतानि उच्चानि । उदीच्यवेषमुत्तरपथवेषं कुर्यात् । उदम्वेषमित्यर्थः । पादात् प्रभृत्युरा वची यावत् । गूठं चालकग्रम् ॥ ४६ ॥

विभाग इति । स्वकरहहे स्वनखे बाहुभ्यां पङ्कले क्षमले विभागः । सहजनखस्य करे लग्नत्वात् सपत्रभागस्य बाहोशीलत्वाद्य कमले विभागः । मुकुटचारी मुकुटं मीलि तं च चारयति । कुग्छलभूषितवदनः । कुग्छलाभ्यां क्रणीमरणाभ्यां भूषितमलङ्कृतं वदनं मुखं यस्य । प्रलम्बोऽतिदीचीं हारे। मुकाहारे। यस्य । वियद्गं सारसनं तेन वृतः संयुक्तः ॥ ४०॥ कमलं पद्मं तस्योदरमभ्यन्तरं तद्वद्युतिः कान्तिमुखे वदने यस्य । कञ्चकः प्रसिद्धस्तेन गुप्र आच्छादितः । स्मितं हिसतं प्रसन्नं सै।म्यमितिशोभनं मुखं वक्षं यस्य । रत्नैमेखिविशेषेरु ज्ञ्ञ्ञले। दीप्यमानः प्रभामगडलः कान्तिसमूहो यस्य । ग्रवंविधोऽकं त्रादित्यः कर्तुः शुभकरः । ग्रेयःप्रदः ॥ ४८ ॥

श्रयाकं मृद्धिश्य सर्वप्रतिमानां शुभाशुभमाह ।
सीम्यां तु इस्तमात्रा वसुदा हस्तद्वयोच्छ्रिता प्रतिमा।
सेमसुभित्ताय भवेत् त्रिचतुर्हस्तप्रमाणा या ॥ ४९ ॥
नृपभयमत्यङ्गायां हीनाङ्गयामकल्यता कर्त्तुः ।
श्रातोदयां जुद्भयमर्थविनाशः कृशाङ्गायाम् ॥ ५० ॥
मरणं तु सत्ततायां शस्त्रनिपातेन निर्दिशेत् कर्त्तुः ।
वामावनता पत्नीं दित्तणिवनता हिनस्त्यायुः ॥ ५९ ॥
श्रन्थत्वमूर्ध्वहृष्ट्या करोति चिन्तामधामुखी हिन्दः ।
सर्वप्रतिमास्वयं शुभाशुभं भास्करोक्तसमम् ॥ ५२ ॥

साम्या तु हस्तमाबित। हस्तमाबा हस्तप्रमाण दीर्घा प्रतिमा साम्या गुभावहा भवति । हस्तद्वयोच्छिता वसुदा धनप्रदा भवति । या विचतुर्ह-स्तप्रमाणा सा यथासङ्क्षं चेमसुभिचाय भवेत्। बिहस्ता चेमाय चतुर्हस्ता सुभि-चाय भवेत् स्यात् ॥ ४६ ॥

नृपभयमिति । त्रत्यङ्गायामिति । स्यूजावयवायां नृपभयं राजभयं भवति । होनाङ्गायां प्रमाणहोनावयवायां कर्तुरकल्यता त्रनारोग्यम् । शाताः द्यां तनूदरायां चुद्वयं भवति । कृशाङ्गायां दुर्बलावयवायामर्थविनाशे। वित्तवय: ॥ ५० ॥

सचतायां चतसंयुक्तायां प्रतिमायां कर्तुः शस्त्रनिपातेन मरणं निर्दिश्चेद्वदेत् । वामे वामभागे श्रवनता प्रतिमा कर्तुः पत्नीं भायां हिनस्ति मारयति दिचिणे विनता श्रायुकींवितं हिनस्ति मारयति । श्रायुकः चयं करोति ॥ १९॥

श्वन्थत्वमूर्ध्वदृष्ट्या प्रतिमा नेचनाशं करोति । श्रधामुखी दृष्टिश्चिन्तां शोकं करोति । एवं भास्करोक्तसमं सूर्यकथिततुल्यं शुभाशुभं सर्वामु प्रतिमा-स्वन्यामु चेयं चातव्यम् ॥ ५२ ॥ त्रधुन लिङ्गस्य लचणमाह । लिङ्गस्य वृत्तपरिधं दैच्यणासूत्र्य तत् त्रिधा विभजेत् । सूले तच्चतुरस्रं मध्यं त्वष्टाश्रि वृत्तमतः ॥ ५३ ॥ चतुरस्रमवनिखाते मध्यं कार्यं तु पिण्डिकाश्रवस्रे । दृश्योच्छायेण समा समन्ततः पिण्डिकाश्रवस्रात् ॥ ५४ ॥

लिङ्गस्य वृत्तमागे यः परिणाहस्तं सूचेण परिच्छिदा तत् सूचं दैर्ध्येण दीर्घत्वेन त्रासूच्य मित्वा तत्प्रमाणं पाषाणं काष्ठं मणि वा कृत्वा विधा विमन्तित् मागवयं कुर्यात् । तता लिङ्गस्य मूले ये।ऽसै। विभागस्तं चतु-रसं कार्यम् । मध्ये यस्तमप्रात्रिं कुर्यात् । त्रतः परं यस्तृतीयभागस्तं वृतं परिवर्तुलं कुर्यात् ॥ ५३ ॥

तच चतुरसं यद्वागं तदवनिखाते भूखाते कार्ये चेप्यम्। मध्यं यदष्टाश्चि तत् पिरिडकाश्वभे पीठगर्ने चिपेत् । श्वभात् पीठविवरात् समन्ततः सर्वासु दिचु पीठिका दृश्योच्छायेण समा कार्या । दृश्यभागस्य परिवर्तुलस्य लभ्यो य उच्छायस्तत्समः । एतदुक्तं भवति। यावत्प्रमाणं वृत्तभागस्य दैध्यं तावत्प्रमाणं समन्ततः पीठिकापृष्ट्यत्वं कार्यमिति ॥ ५४ ॥

त्रन्य द्वशेषलचणमाह ।

कृशदीर्घं देशच्चं पार्श्ववित्तीनं पुरस्य नाशाय। यस्य ज्ञतं भवेन्मस्तके विनाशाय तल्लिङ्गम्॥ ५५॥

यित्तङ्गं कृषं दुर्बलं दीर्घमभ्यिच्छतं तद्वेषाद्यं देशं हन्ति । यत् पार्श्वा-भ्यां विहीनं तत् पुरस्य नगरस्य नाणाय भवति । यस्य मस्तके मूर्धनि चतं छिद्रं भवेत् स्यात् तित्तङ्गं विनाणाय भर्तुरेव भवति ॥ ५५ ॥

अय मातृगग एवं तस्य लचगमाह।

मातृगणः कत्तव्यः स्वनामदेवानुरूपकृतचिद्भः। रेवन्तोऽप्रवारूढो मृगयाक्रीडादिपरिवारः॥ ५६॥

मातृगणे। मातृषसूहः स्वनामदेवानुद्धपकृतिचिह्नः कर्तव्यः । स्वना-मा ये। देवस्तदनुद्धपं तादृक्कृतं चिह्नं लचणं यस्य।यथा ब्रह्मणे। यिल्लाङ्गं ''ब्रह्मा^१ कमण्डलुकरण्चतुर्मुखः पङ्कजासनस्यश्चे''ति ब्राह्मी कार्य। । ^२''कार्ये।ऽष्टुसुजा

५ श्रास्येदाध्यायस्य ४९ घलाकः।

२ श्रस्येवाध्यायस्य ३९ श्लोकः

भगवा"निति वैष्णवी। १ (१ श्वाम्भी: शिरसीन्दुक्रले"ति रै।द्राः कार्याः । १ एस्कन्दः विक्रमारहृषे"ति कीमार्यः । ३ (श्वाक्रश्चतुर्विषाणा द्विषा महेन्द्रस्य वज्रपाणित्व"-मित्येन्द्र्यः । ४ (द्वाडी यमा महिष्णे।" इति याम्यः । "हंशाहृढः पाश्मृद्वहण्य" इति वाह्ययः । "नरवाहनः कुवेर" इति कीवेर्यः । यवमन्यासां नारसिहिवारा-हिवेनायकीनामप्यूह्मम् । किन्तु तासां स्तनशोभा मध्यचामता नितम्बवे-पुल्यं कार्यं येन प्रकारेण स्त्रीहृपस्य शोभा जायत इति । रेवन्ते। उर्कतन्योऽकित-न्योऽस्वाहृढः कार्यः । अध्वस्तुरगस्तवाहृढस्तदुर्णर स्थित इत्यर्थः । तथा मृगया मृगवधस्तत्क्रीडादिणरिवार इति । यः परिवारः स मृगयायुक्तः क्रीडा-युक्तः आदिग्रहणादश्ववाहने तत्परीचणं तदन्वेषणादि ॥ ५६॥

त्रय यमवर्गाक्वेरलक्षणमाह ।

दगडी यमे। महिषगे। हंसारूढश्च पाश्रभृद्वस्याः। नरंवाहनः कुवेरे। वानकिरीटी वृहत्कुद्धिः॥ ५०॥

यमः प्रेतपितर्दग्डी दग्डहस्तो महिषाह्रुढश्च कार्यः । वहग्रीऽपाम्पितः । हंग्राह्नुढे। हंगः पची तिस्मन्नाह्नुढस्तस्योपिर स्थितः । पाशमृत्
पाशहस्तः कार्यः । कुबेरा वैश्रवग्री नरवाहना मनुष्याह्नुढः । खरवाहन इति
केचित् पठिन्ति । वामिकरीटी वामभागे किरीटी मुकुटं यस्य । बृहत्कुचिनिस्तीर्गकुचिः कार्यः । अच प्रतिमालवग्रं देवानां देवतानां यह्मचग्रमाचार्यग्रीक्तं
तेषां लोकप्रसिद्धा यथा यथा शरीरश्रीमा भवति तथा तथाक्तवत्प्रतिमा
कार्या लचगुचैः स्वरङ्गनप्रमाग्रीरित्यादि यदुक्तं तत्स्ववं कार्यमिति ॥ ५०॥

तथा च काश्यपः

यक्तदंष्ट्रो गजमुखश्चतुर्वाहुर्विनायकः ।
लम्बोदरः स्यूलदेहो नेनचयविभूषितः ॥

६ नवकुवलयकान्तिमचमालां कमलक्षमग्डलुदर्पणाचहस्ताम् ।
प्रणमत वरपीनपीठणद्वासनसुखितां परमेश्वरीं वितस्ताम् ॥

ब्रह्मा चतुर्मुखा दग्डी कृष्णाजिनकमग्डली ।

९ ऋस्पैवाध्यायस्य ४३ प्रलाकः।

३ ग्रस्येवाध्यायस्य ४२ घलाकः।

५ खरवाहनः-इति पाठान्तरम् ।

२ अस्यैवाध्यायस्य ४९ इलोकः।

४ ऋस्येवाध्यायस्य ५० इलाकः।

६ श्रन्येषु पुस्तकेष्ट्रयं घलेको नेापनभ्यते

विष्णुश्चतुर्भुनः शाङ्गी शङ्खचक्रगदाधरः। श्रीवत्साङ्कः पोतवासा वनमालाविभूषितः ॥ नरसिंहः स्यूलदेहे। रामावर्तवभूषितः । उद्चाटितमुखः स्रम्बी वहिकान्तिबृहद्भुनः ॥ वराहः सूक्ररमुखश्चतुबाहुविभूषितः । नीलाञ्जनचयप्रख्या ध्यानशतः सुलाचनः ॥ द्देश्वरा जटिलस्त्यचा वृषचन्द्राङ्कभूषितः । उरगेन्द्रापवीती च कृतिवासाः पिनाकपृक् ॥ चिष्डिकाष्ट्रादशभुजा सर्वप्रहरणान्विता । चा सिंहरया धन्या महिषासुरसूदिनी ॥ मग्रावाहनः स्कन्दः शक्तिकुक्क्षटधारकः । सुद्धपदेहा विक्रान्ता देवः सेनापतिः शिशुः ॥ श्रादित्यस्तरूणः स्रग्वी कवची खड्गयृत् तथा। तेजस्वी पङ्कजकरः षड्वर्गश्च किरीटवान् ॥ गरावतश्चतुर्दन्तः श्वेतगाचा महागजः । तदाह्रके। महेन्द्रस्तु वज्रहस्ता महाबल: ॥ तियाललाटगं नेचं तृतीयं तस्य कारयेत्। नीललोडितवर्षे। च शची तस्य समीपगा ॥ गवं देवगगा: सर्वे स्वागुधाभरगोाज्ज्वला: । कर्तव्याः स्वस्वस्रुपाश्च सम्पूर्णाः गुभलवणाः ॥ हस्तमाचा भवेत् साम्या द्विहस्तान्नधनप्रदा । सुभिचचेमदा पुराया चिहस्ता तु चतुष्करा । वैकल्यं जुसते हीना कृशाङ्गी देहनाशिनी। मरगं सद्यतायां तु सुदीर्घा विननाशिनी ॥ बामे नता हन्ति पत्नीं कर्तुर्देचिग्रभागगा। कर्ध्वदृष्टिनैचरागं गाक्यां स्यादधामुखी ॥ सुरूपा सुप्रभागैव सर्वाभरणभूषिता । स्वायुधेश्च समायुक्ता कर्त्तव्या प्रतिमा शुभा-इति ॥ इति श्रीभट्टीत्पलविरचितायां चंहिताविवृती प्रतिमालचणं नाम सप्तपञ्चायतमे।ऽध्यायः ॥ ५० ॥

श्रथ वनसम्प्रवेशाध्याया व्याख्यायते।

तचादावेव विधानमाह ।

कर्त्तुरनुकूलदिवसे दैवज्ञविश्राधिते शुभनिमित्ते । मङ्गलशकुनैः प्रास्थानिकेश्च वनसम्प्रवेशः स्यात् ॥ १ ॥

कर्तुः प्रतिमाकर्तुः । अनुकूलदिवसे उपचयकर्तुर्यहस्य दिने निरुपहते नद्यंचे च । दैवज्ञविशोधिते शुभनिमित्ते । दैवज्ञेन कालविदा यद्य विशोधितं दत्तं शुभनिमित्तं शकुनं सुमुहूर्तादिकं च तिस्मिन् । प्रास्थानिकैर्मङ्गलशकुनैः । प्रस्थाने भवाः प्रास्थानिकाः प्रस्थाने याचायां यानि मङ्गलशकुनानि उक्तानि तेः । सिद्धार्थकादश्पयोऽञ्जनानीत्यादिकानि मङ्गलानि । श्रेष्ठे हयसिते प्राच्यानित्यादिकाः शकुनाः । एतैः प्रास्थानिकैर्मङ्गलशकुनैवेनसम्प्रवेशः स्याद्भवेत् । वने वृत्तबहुले देशे प्रवेशः प्रतिमाकाष्ठार्थे कार्य इति ॥ १ ॥

श्रव च वर्जनीयान् वृत्वानाह ।

पितृवनमार्गमुरालयवल्मीकाद्यानतापसाम्रमजाः।
चैत्यसरित्सङ्गमसम्भवाश्च घटतायसिक्ताश्च ॥ २ ॥
कुद्धानुजातवल्लीनिपीडिता वज्रमास्तापहृताः।
स्वपतितहस्तिनिपीडितगुष्काग्निसुष्टमधुनिलयाः॥ ३ ॥
तरवा वर्जयतव्याः शुभदाः स्युः स्विग्धपत्रकुसुमफलाः।
अभिमतवृद्धं गत्वा कुर्यात् पूजां सवलिपुष्पाम्॥ ४ ॥

गवंविधास्तरवा वृत्ता वर्जीयतव्याः । कीदृशाः । पितृवनं ध्मशानम् ।
मार्गः पन्थाः । सुरालयं देवगृहम् । वल्मीका वल्मीककृते। मृत्स्तूपः । उद्यानमुपवनम् । तापसाश्रमस्तपोवनम् । गतेषु ये जाता उत्पन्ना वृत्ताः । तथा
चैत्यः प्रधानवृत्तः । सरिता नद्यस्तासां सङ्गमे। मेलकस्तच येषां वृत्ताशां
सम्भव उत्पत्तिः । तथा घटतायेन कलशजलेन सिक्ताः सेचिता ये वृत्ताः ।
तेषां स्वयं रोपितत्वादच्छेदाईत्वात् ॥ २ ॥

कुब्रोऽस्पष्टः । अनुजाता वृचस्य अनु पश्चादन्ये। या वृचे। जात उत्पन्नस्तेन योगेन पीडितः । ये च वृचा वल्लीभिनिपीडिताः । वज्रमण- 055

निर्माहता वाग्रुस्ताभ्यां ये चेापहता भग्नाः । यश्व स्वपतितः स्वयमेव पतितः । हस्तिना गजेन निर्पोडितो यो भग्नः । शुष्को विगतरसः । श्रीन-प्रृष्टोऽग्निना दग्धः । मधुनिलया मधुमाचिकागामाश्रयः ॥ ३॥

एवमेते यथोक्तास्तरवा वर्जाः । अन्ये परिशिष्टा वृत्ताः शुभदाः । ते च त्तिःधपत्ताः त्तिःधकुषुमाः सस्त्रेहपुष्पाः त्तिःधफलाश्च शुभदा एव । ततोऽभिमतमभीष्टं वृत्तं तहं गत्वा आसादा तस्य सबलिपुष्पां बलिभिहप-हारैः पुष्पैः कुसुमैः सहितां पूजामचीं कुर्यात् ॥ ४ ॥

श्रय वर्णानुक्रमेग वृत्वानाह ।

सुरदाक्ष्चन्दनग्रमीमधूकतरवः ग्रुमा द्विजातीनाम् । चलस्यारिष्टाग्रवत्यखदिरिवल्वा विवृद्धिकराः ॥ ५ ॥ वैश्यानां जीवकखदिरिसन्युकस्यन्दनाश्च ग्रुभफलदाः । तिन्दुककेसरसर्जार्जुनास्रगालाश्च श्रूद्राणाम् ॥ ६ ॥

सुरदाहर्देवदारः । चन्दनं मलयजम् । शमी प्रसिद्धा । मधूको वृद्यः प्रसिद्धः । एते तरवा वृद्धाः प्रतिमाथे देवविग्रहाथे च द्विजातीनां ब्राह्मणानां शुभदाः । अरिष्ठः । अर्थत्यः । खदिरः । बिल्वश्च । एते सर्व एव वृद्ध-विशेषाः चन्नस्य चिवयजातेविवृद्धिकराः ॥ ५ ॥

जीवकः । खदिरः । चिन्धुकः । स्यन्दनः । गते वृत्तविशेषा वैश्यानां शुभफलदाः । तिन्दुकः । केसरः । सर्जः । अर्जुनः । श्राम्नः । शालः । गते वृत्ताः शूद्राणां शुभदाः ॥ ६ ॥

तथा च काश्यप:।

सुरदारः शमीवृत्तो मधूकश्वन्दनस्तथा।
प्रतिष्ठार्थे ब्राह्मणानामेते प्रोक्ताः शुभावहाः ॥
श्रिरष्टाश्वत्थखदिरविल्वाः चवियजातिषु।
जीवकः खदिरश्वेव सिन्धुकः स्यन्दनस्तथा॥
वैश्यानां शुभदाः प्रोक्तास्तिन्दुकः केसरस्तथा।
सर्जार्जुनाम्रशालाश्व श्रुद्राणां शुभदाः स्पृताः॥

श्रवैव विशेषमाह ।

लिङ्गं वा प्रतिमा वा द्रुमवत् स्थाप्या यथा दिशं यस्मात्। तस्माञ्चिद्गयितव्या दिशो द्रुमस्योध्वमथवाधः॥ १॥

लिङ्गं शिवलिङ्गं वा प्रतिमार्चा वा यस्माद्दुमवद्भृचवद्या दिशं स्थाप्याः । अयमर्थः । दुमस्य यः पूर्वाभिमुखा भागः स एव प्रतिमायाः पूर्वभागः कार्यः । एवं दिच्या दिच्याः । पश्चिमः पश्चिमः । उत्तरभाग उत्तरभाग एव कार्यः । वृचस्य याऽधा भागः स एव प्रतिमाया अधीनभागः कार्यः । वृचस्य य अर्ध्वभागः सेऽपि प्रतिमाया अर्ध्वभागः कार्यः । तस्माद्वेताद्रुंमस्य वृचस्य दिश आशाश्चिद्वयितव्याः । एवसूर्धा धरी भागाविष चिद्वयितव्याः ॥ १ ॥

तथा च काश्यप:।

वृचवत् प्रतिमा कार्या प्राम्भागाद्युपलिचता । पादा: पादेषु कर्नव्या: शीर्षमूर्ध्वे तु कारयेत् ॥

त्रय वृत्तच्छेदनविधानमाह ।

परमाज्ञमादकीदनद्धिपललाञ्जोपिकादिभिर्भच्यैः।
मद्मैः कुमुमैर्धूपैर्गन्धैश्च तकं समभ्यर्च्य ॥ ६॥
मुरिपितिपशाचरात्त्रसभुजगासुरगणविनायकाद्यानाम्।
कृत्वा रात्रौ पूजां वृत्तं संस्पृश्य च ब्रूयात्॥ ६॥

परमात्रं पायसम् । मादकाः लड्डुकाः । श्रोदनं भक्तम् । दिधि चीर-विकारः । पललमर्धनिष्पोडितास्तिलाः । उल्लोपिकाः प्रसिद्धाः । श्रादिग्रह-णाद्बहुभिर्भन्त्यप्रकारैरपूपप्रभृतिभिर्लेद्धपेयचे।ष्येः । मद्येः । कुसुमैः पुष्पेः । धूपैर्गन्थेः सुगन्थद्रव्येश्च तकं वृत्तं समभ्यन्यं सम्पूच्य ॥ ८ ॥

सुरा देवा: । पितरा देवयानय: । पिशाचा देवयानय एव । रावसा नक्तंचरा: पिशिताशिन: । भुजगा: पन्नगा: । असुरा दैत्या: । गगा: प्रमण: । विनायका विद्या: । आदिग्रहणाद्भूतप्रेतसिद्धविद्याधरगन्थवी: । एतेषां राचा निशि पूजामचें। कृत्वा विधाय वृत्तं तरं पाणिना संस्पृश्य च इमं मन्त्रं ब्रूयाद्वदेत् ॥ ६ ॥ किं तदित्याह ।

श्रचीर्थममुकस्य त्वं देवस्य परिकल्पितः । नमस्ते वृत्त पूजेयं विधिवत् सम्प्रगृद्धाताम् ॥१०॥ यानीत्त भूतानि वसन्ति तानि बलिं गृहीत्वा विधिवत् प्रयुक्तम् । श्रन्यत्र वासं परिकल्पयन्तु त्तमन्त् तान्यदा नमे।ऽस्तु तेभ्यः ॥ ११ ॥

हे वृत्त श्रमुकस्य श्रमुकनाम्त्रा देवस्य सुरस्याचीय पूजाय परि-कल्पिता व्यवस्थापित: । नमस्ते तव नमस्कारं भवतु । इयं पूजा मयो-पनीता विधिवद्विधानेन सम्प्रगृह्यताम् ॥ १० ॥

इहास्मिन् वृत्ते यानि भूतानि वसन्ति व्यवस्थितानि तान्यमुं बिलमुण्हारं विधिवद्विधानेन प्रयुक्तमुण्नीतं गृहीत्वा सङ्गृद्ध अन्यचान्य-स्मिन् वृत्ते वासं गृहं परिकल्पयन्तु व्यवस्थापयन्तु । तानि भूतान्यदा चमन्तु चान्तिं कुर्वन्तु । तेभ्यो भूतेभ्यो नमे। उस्तु नमस्कारा भवतु ॥ ९९ ॥

ततः किं कुर्यादित्याह ।

वृद्धं प्रभाते सिललेन सिल्ला पूर्वात्तरस्यां दिशि सिल्लकृत्य। मध्वाज्यदिग्धेन कुठारकेण प्रदित्त्वणं शेषमता निद्यन्यात्॥ १२॥

प्रभाते प्रभातकाले वृद्धं तरं सिललेने।दकेन सिक्षा संसिष्ट्य कुठार-केण परशुना मध्वाच्यदिग्धेन मधुना माचिकेणाच्येन घृतेन दिग्धेने।पलि-प्रेन प्रथमं पूर्वे।तरस्यामैशान्यां सिन्नकृत्य हित्वा ततः शेषं प्रदिचिणेन पूर्वा-ग्नेययाम्यनैर्च्हेतपश्चिमवायव्योत्तरासु दिचु निह्न्याच्छिन्दात् ॥ १२ ॥

श्रय पतितस्य तरोलेचग्रमाह ।

पूर्वेण पूर्वात्तरताऽथवादक् पतेदादा वृद्धिकरस्तदा स्यात्। श्राग्नेयकाणात् क्रमशोऽग्निदाह-क्यागरागास्तुरगद्मयश्रच॥ १३॥ पूर्वेग पूर्वेस्यां दिशि। अथवा पूर्वे। तरत ऐशान्याम्। उद्गुतरस्यां दिशि। यदा पतेत् तदा वृद्धिकरः स्याद्भवेत् । आग्नेयके। गात् प्रभृति क्रमेण यदा पतित तदैतानि गर्गेण फलानि उक्तानि । तद्यथा । आग्नेयके। यदि पतित तदा अग्निदाहा भवति । दिविणे रुने। रोगा भवन्ति । नैर्स्टते रोगा भवन्ति । पश्चिमायां रोगा एव । वायव्ये तुरगद्यये। प्रविनाशः ॥ ९३ ॥

अव यद्गोनं तद्वोद्यमित्याह ।

यद्गोक्तमस्मिन् वनसम्प्रवेशे निपातविच्छेदनवृत्तगर्भाः । इन्द्रध्वजे वास्तुनि च प्रदिष्टाः पूर्वे मया तेऽत्र तथैव योज्याः ॥ १४ ॥

श्रस्मितिह वनसम्प्रवेशे यद्गोत्तं यद्ग कथितम् । किं तत् । निपात-विच्छेदनवृत्तगर्भाः । निपातः पतनं वृत्तस्य ।

यथा।

नृ^१पजयदमविध्वस्तं पतनमनाकुञ्चितं च पूर्वीदक् । त्रविलग्नं चान्यतरा विपरीतमतस्त्र्यजेत् पतितम् ॥ विच्छेदनं यया ।

परशोर्जर्जरशब्दो नेष्टः स्निग्धो घनश्च हित इति ।

तथा वृचगर्भ: । " पी^३ते तु मण्डले निर्दिशेतरोर्मध्यगां गेथामि"-त्यादि । एते निपातविच्छेदनवृचगर्भाः । ते मया पूर्वमादाविन्द्रध्वले । षास्तुनि च ये वास्तुविद्यायां प्रदिष्टा उक्तास्ते चाचास्मिन् वनसम्प्रवेशे तथैव तेनैव प्रकारेण योज्या योजनीया इति ॥ १४ ॥

पति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां मंहिताविवृतौ वनसम्प्रवेशे। नामा-ष्टपञ्चाशत्तमे।ऽध्याय: ॥ ५८ ॥

[•] दृष्टव्योऽस्य ग्रन्थस्य ५०५ एष्टे २० व्रलोकः ।

[🐞] द्वाद्वव्योऽस्य ग्रन्यस्य ५०५ पृष्ठे ५६ प्रलोकः ।

ह दृष्टच्याऽस्य ग्रन्यस्य ७०३ पृष्ठे १२० त्रलेकाः।

श्रय प्रतिमाप्रतिष्ठापनं व्याख्यायते॥

तचादावेवाधिवासने मग्डगस्य लचगमाह ।
दिशि याम्यायां कुर्या (दिधिवासनमग्रहपं बुधः प्राग्वा ।
तीरगाचतुष्टययुतं शस्तदुमपञ्चवच्छज्ञम् ॥ १ ॥
पूर्वे भागे चित्राः स्रजः पताकाश्च मग्रहपस्योक्ताः ।
स्राग्नेय्यां दिशि रक्ताः कृष्णाः स्युर्याम्यनैर्ऋत्योः ॥ २ ॥
स्वेता दिश्यपरस्यां वायव्यायां तु पाग्डुरा एव ।
चित्राश्चोत्तरपाद्ये पीताः पूर्वात्तरे कार्याः ॥ ३ ॥

बुधः पण्डिता याम्यायां दिविणस्यां प्राक्ष पूर्वस्यां वा ऋधिवासनम् ग्रह्मं कुर्यात् । ऋधिवासनं संस्कारिवशेषः । केचित् साम्यायामिति पटन्ति । साम्यायामृत्तरस्याम् । कोदृशं मण्डपं तारणचतुष्ट्ययुतं चतुर्दिशं चतुर्भस्तार-ग्रिम्कम् । शस्तानां प्रशस्तानां दुमाणां याज्ञिकानां पञ्चवैः पन्नेश्छन्नमा-च्छादितं कुर्यात् ॥ १ ॥

मण्डपस्य पूर्वभागे पूर्वस्यां दिशि स्रजां मालाः पताकाश्च वैज-यन्त्यश्चित्रा नानावर्णा उक्ताः कथिताः । त्राग्नेय्यां पूर्वदिचणस्यां दिशि स्रजः पताका रक्ता लोहिताः । याम्यं दिचणं नैकेती दिचणपश्चिमा तया-याम्यनैकेत्याः कृष्णाः कृष्णवर्णाः ॥ २॥

त्रपरस्यां पश्चिमायां दिशि श्वेताः शुक्रवर्षाः कार्याः । वायव्यायां पश्चिमात्तरस्यां दिशि पाग्र्डुरा देवच्छुक्षाः । यवमुत्तरपार्श्वे उत्तरस्यां दिशि विचा नानावर्षाः । पूर्वेत्तरे येशाने स्रजः पताकाश्च पीतवर्षाः कार्याः इति ॥ ३ ॥

अधुना प्रतिमायाः प्रविभागेन फलमाह । आयुःश्रीबलजयदा दारुमयी मृन्मयी तथा प्रतिमा । लेकिहिताय मिश्रमयी सावर्णी पुष्टिदा भवति ॥ ४ ॥ रजतमयी कीर्त्तिकरी प्रजाविवृद्धिं कराति ताम्रमयी । भूलामं तु महान्तं शैली प्रतिमाथवा लिङ्गम् ॥ ५ ॥

९ साम्यायाम् - इति पाठान्तरम्।

प्रतिमा दारुमयी काष्ट्रनिर्मिता तथा मृन्मयी पार्थिवी । श्रायुर्जी-बितम् । श्रियं लब्मीम् । बलं वीर्यम् । जयं विजयम् । च ददाति । मणि-मयी रत्ननिर्मिता प्रतिमा लेकानां जनानां हिताय भवति । सैविगी काञ्चननिर्मिता पृष्टिदा शरीरपृष्टिं ददाति ॥ ४ ॥

रजतमयी रै।प्यनिर्मता कीर्ति यश: करोति । ताम्रमयी प्रजानां पुत्तादीनां विवृद्धिं करोति । शैली शिलामयी प्रतिमाचीऽयवा लिङ्गं शैलं शि-लामयं महान्तमतिप्रभूतं भूलाभं करोति ॥ ५ ॥

तथा च काश्यप:।

याचे। मृद्वाहसम्भूता सायुःश्रीबलदा मता । सैविगों पृष्टिदा चिया रत्नजा हितकारिगी ॥ राजती कीर्तिदा चिया ताम्रजा जनवर्धिनी । महत् करेशित भूलाभं याची पाषाग्रानिर्मिता ॥

पुनरपि विशेषमाह ।

शङ्कपहता प्रतिमा प्रधानपुरुषं कुलं च घातयति । श्वभोपहता रागानुपद्रवांश्च चयं कुरुते ॥ ६॥

गङ्कस्तिर्यग्निर्गतः कीलकः । अङ्ग इति प्रसिद्धो लोके । तेने।पहता प्रतिमाची प्रधानपुरुषं नायकं कुलं वंशं च घातयति । श्वभ्रं गर्तस्ते-ने।पहता प्रतिमा रोगान् गदानुपद्रवान् दोषान् खयं च करोति ॥ ६ ॥

तथा च काध्यपः।

याची शङ्कहता सा तु प्रधानकुलनाशिनी । हिदेगोपहता या तु बहुदे। बक्री मता ॥

त्रयाधिवासनलचणमाह ।

मगडपमध्ये स्थगिडलमुपलिप्यास्तीर्य सिकतयाथ कुशैः। भद्रासनकृतशीर्षापधानपादां न्यसेत् प्रतिमाम्॥ १॥

श्रिवासनमण्डषस्य मध्येऽन्तः स्यण्डिलं भूभागमुपलिप्य ततः सिकितया वालुकया कुशैर्दभैश्चास्तीर्य । श्रयशब्दोऽच चार्य । श्रास्तरणमा-स्कादनं वालुकां प्रसार्य तदुपरि दभैराच्छादनं कुर्यात् । तच प्रतिमां मदा- सनकृतशी वें।पथानपादां न्यसेत् । भद्रासनं राजासनं तत्र कृतशीर्षां स्थित-मस्तकां तथे।पथानपादामुपथानं शी वें।पथानं तत्र कृतपादां न्यसेत् ॥ ० ॥ श्रन्यद्विथानमाह ।

प्रचाखत्योदुम्बरिशरीषवटसम्मवैः कषायजलैः ।
मङ्गल्यसञ्चिताभिः सर्वीषिधिभः कुशाद्याभिः ॥ ६ ॥
द्विपवृषभोद्धतपर्वतवस्मीकसरित्समागमतटेषु ।
पद्भरःसु च मृद्भिः सपच्याव्यैश्च तीर्थजलैः ॥ ६ ॥
पूर्वशिरस्कां स्नातां सुवर्णरत्नाम्बुभिश्च ससुगन्धैः ।
नानातूर्यनिनादैः पुण्याहैर्वेदनिर्घाषैः ॥ १० ॥

प्रचः । अश्वत्यः । उदुम्बरः । शिरीषः । वटः । एते सर्वे एव घृवविशेषाः । एषां सम्भवेः कषायजलेरेतत्प्रवक्षियतपानीयैः । तथा मङ्ग-ल्यसिन्तताभिः सर्वेषिधिभिः । मङ्गल्यसिन्तताः प्रशस्तनाम्न्यो याश्वीषध्यः । यथा । जया । जयन्ती । जीवन्ती । जीवपुत्ती । पुनर्नवा । विष्णुक्रान्ता । अभया । विश्वम्भरी । महामादा । सहदेवी । पूर्णकाथा । शतावरी । सहस्रवीया लद्म्मणा चेति ताभिः । तथा कुशादाभिः । कुशा दर्भाः आदाः प्रथमा यासामीषधीनां ताः कुशादाः । आदिग्रह्मणाच्छाद्वलाङ्कुरा ज्वेयाः । एता-भिरोषधिमः ॥ ८॥

द्विपो हस्ती । तेनोद्धता या मृत् । वृषभी दान्तः । तेनोद्धता या मृत् । पर्वतमृत् । वल्मीकमृत् । सरिन्नदी द्वयोद्वियोः नद्योर्थव समान्यमः संयोगो मेलकस्तव तटेषु या मृत्। पद्धसरः सु च मृद्धिः । पद्धैः कमलैः संयुक्तानि यानि च सरांसि तेषु या मृदस्ताभिः । तीर्थजलैः पुरायतीर्थनजलैः सपञ्चगळ्यैः । पञ्चगळ्यसिंहतैः । गोमयम् । गोमूचम् । चीरम् । दिधि । सिर्पः । कुशोदकमिति ॥ ६ ॥

गतै: प्रागुक्तैः प्रतिमां स्नाताम् । तथा ससुगन्धैः शोभनगन्धसंयुर्ः सुवर्गरत्नाम्ब्राभिः सुवर्णरत्नगर्भतायैः स्नातां कृतस्नातां पूर्विशिरस्कां पूर्वस्थां विज्ञि शिरः कृत्वा न्यसेत् स्थापयेत् । तथा नानाविधानां तूर्याणां निनादैः यद्दः सह तथा पुग्याहैः पुग्याहशब्देर्वेदिनिर्घोषैर्वेदयदाद्गारैश्व सह ॥ १०॥

ततः किं कुर्यादित्याह ।

ऐन्द्रां दिशीन्द्रलिङ्गा मन्ताः प्राग्दित्तिणेऽग्निलिङ्गाश्च । व^१क्तव्या द्विजमुख्यैः पूज्यास्ते दित्तगाभिश्च ॥ १९॥

रेन्द्रां पूर्वस्यां दिशीन्द्रलिङ्गा मन्त्रा इन्द्रदैवत्या रेन्द्रा मन्त्रा द्विनमुख्येक्रीह्मसम्प्रेष्ठेवेक्तव्याः पाठनीयाः । केचित् नप्रव्या इति पठन्ति । तथा प्राय्विसे त्राप्यां दिशि । त्राग्निलिङ्गा त्राग्निदैवत्या मन्त्रा वक्त-व्याः । ते च द्विनमुख्या दिविसामः पूच्या त्रक्याः ॥ १९ ॥

ततः किं कुर्यादित्याह ।

यो देवः संस्थाप्यस्तन्मन्तैश्चानलं द्विजा जुहुयात् । अग्निनिमित्तानि मया प्रोक्तानीन्द्रध्वजात्याने ॥ १२ ॥ भूमाकुले।ऽपसव्यो मुहुर्मुहुर्विस्फुलिङ्गकृत्र शुभः । हातुः स्मृतिलापा वा प्रसर्पणं चाशुभं प्रोक्तम् ॥ १३ ॥

यो देव: संस्थाप्य: प्रतिष्ठापनीय: । तन्मन्त्रेस्तद्वेवत्येवेदिकीर्मन्त्रीर्द्वेजा ब्राह्मणाऽनलमग्निं जुहुयात् । मया अग्निनिमितानि अग्निलह्यणानि इन्द्र- ध्वजात्थाने उक्तानि कथितानि । "रेव्वाहावसानसमये स्वयमुज्ज्वलाचि"- रित्यादि । अग्निधूमाकुलो धूमेनाकूलोकृतः स्थूमः । अपस्थ्यो वामाः वर्तः । मुहुर्मुहुः मुहुर्मुहुरिति यब्दं करोति । विस्फुलिङ्गकृद्विस्फुलिङ्गं करोति मुञ्जति तथा विधा न शुभः । अथवा होतः पुरोहितस्य स्मृतिलोपो विस्मृतिभवति प्रसर्पणं च पश्चाद्गमनमशुभमनिष्टं प्रोत्तं कथितम् ॥ १३॥

ततः किं कुर्यादित्याह ।

स्तातामभुक्तवस्तां स्वलङ्कृतां पूजितां कुसुमगन्धैः।

प्रतिमां स्वास्तीर्णायां ग्रय्यायां स्थापकः कुर्यात् ॥ १४ ॥

तां प्रतिमां स्नातां कृतस्नानाम् । श्रभुक्तवस्त्रामभिनववस्त्रप्रावृताम् । स्वलङ्कतां श्रोभनैरलङ्करणैरलङ्कृताम् । कुपुमैः पुष्पेः । गन्धेः सुगन्धद्रव्येरगु- क्प्रभृतिभिश्च । पूजितामचिताम् । स्थापकः प्रतिष्ठापकः । स्वास्तीणीयां श्रोभनास्तृतायां श्रय्यायां कुर्यात् स्थापयेदित्यर्थः ॥ १४ ॥

९ जप्तव्याः-इति पाठान्तरम् । २ द्रष्टव्योऽस्य ग्रन्थस्य ५०६ एष्टे ३२ प्रतीक्षः । ९००

[अष. भृह]

ततस्तस्याः सुप्रायाः किं कुर्यादित्याह । सुप्तां सगीतनृत्यैजीगरणैः सम्यगेवमधिवास्य । दैवज्ञसम्प्रदिष्टे काले संस्थापनं कुर्यात् ॥ १५ ॥

तां प्रतिमां सुप्रां सगीतनृत्येगाननृत्यसहितेजीगरणैरस्वापनिषे-षणै: सम्यक् कृत्वेवमनेन प्रकारेणैवाधिवास्य तता देवज्ञेन कालविदा ये।ऽसै। सम्प्रदिष्ट उत्तः कालः । उदगयने सितपच इत्यनेन विधानेन तस्मिन् काले समये संस्थापनं प्रतिष्ठापनं कुर्यात् ॥ १५ ॥

कथं प्रतिष्ठापयेदित्याह ॥

अभ्यक्यं कुसुमवस्तानुलेपनैः श्रङ्खतूर्यनिर्घाषैः ।
प्रादिसण्येन नयेदायतनस्य प्रयत्नेन ॥ १६ ॥
कृत्वा बिलं प्रभूतं सम्पूज्य ब्राह्मणांश्च सभ्यांश्च ।
दत्त्वा हिरण्यशकलं विनिक्षिपेत् पिणिडकाश्वस्रे ॥ १० ॥
स्थापकदैवच्चद्विजसभ्यस्थपतीन् विशेषताऽभ्यर्च ।
कल्याणानां भागी भवतीह परत्र च स्वर्गी ॥ १८ ॥

तां प्रतिमाम्। जुसुमै: पुष्यै:। वस्त्रैरम्बरै:। अनुलेपनै: समालम्भनै-र्गन्थै:। अभ्यर्च्य सम्पूज्य। ततः शङ्खानां तूर्याणां निर्घोषैः शब्दैः। आय-तनस्य प्रासादस्य प्रयत्नेन प्रादिच्ययेन नयेत्। अधिवासनमण्डपाद्मिष्काम्यः प्रादिच्ययेन प्रासादस्य गर्भगृहं प्रवेशयेदित्यर्थः॥ १६॥

ततः प्रभूतं बहु बलिमुण्हारं कृत्वा ब्राह्मणान् द्विजान् सभ्यान् सभा-गतांश्च जनान् सम्पूज्याभ्यर्च्य हिरण्यशकलं सुवर्णेखण्डं पिणिडकाश्वभ्रे पीठगत्तं दत्त्वा विनिविष्य ततः प्रतिष्ठां विनिविषेत् न्यसेत् ॥ १० ॥

स्थापकः प्रतिष्ठापकः । देवज्ञः सांवत्सरः । द्विजा ब्राह्मणाः । सभ्याः सभागताः प्रधानपुरुषाः । स्थपतिः वर्धकिः । एतान् विशेषते।ऽभ्यर्चः । स्हास्मिन् लोके कल्याणानां श्रेयसां भागी फलभाग्भवति । परच च परलेकि स्वर्गी भवति । स्वर्गमधिवसतीत्यर्थः ॥ १८ ॥

श्रय प्रतिष्ठापनलचग्रमाह ।

विष्णोर्भागवतान् मगांश्च सवितुः श्रम्भोः समस्मद्विजान् मातृणामि मण्डलक्रमविदे विप्रान् विदुर्ब्रह्मणः । श्राक्यान् सर्वेह्तिस्य शान्तमनसे नग्नान् जिनानां विदु-ये यं देवमुपाश्रिताः स्वविधिना तैस्तस्य कार्या क्रिया॥ १६॥

विष्णोनीरायणस्य भागवतान् । सवितुरादित्यस्य मगान् मगबास्वणान् । शम्भोमेहादेवस्य । द्विजान् ब्राह्मणान् सभस्मसिहतान् पाशुपतानित्यर्थः । मातृणां ब्राह्म्यादीनाम् । मगडलक्रमविदो ये मगडलक्रमं पूजाक्रमं
विदन्ति जानन्ति । तान् स्थापकान् विदुः । ब्रह्मणः पितामहस्य विप्रान्
ब्राह्मणान् विदुः । सर्वहितस्य बुद्धस्य शान्तमनसे। जितेन्द्रियस्य शाक्यान्
रक्तपटान् विदुः । जिनानामहेतां नग्नान्नग्नग्रणकान् विदुः । ये नरा यं
देवमुणात्रिताः शरण्यं भित्तभावेन प्राप्रास्तैनरैस्तस्य देवस्य स्वविधिना
श्रात्मीयदर्शनोक्तेन विधानेन । पञ्चराचिधिना विष्णोः । सातृणां स्वक्रस्वितुः । वातुलतन्त्रोक्तेनान्यतन्त्रोक्तिविधिना वा शम्भोः । मातृणां स्वक्रल्पविहितविधानेन ब्राह्मणैर्वदविहितकर्मणा बुद्धस्य पारमिताक्रमेण । श्रष्टतां
तद्वर्शनविधिना क्रिया कार्या—इति ॥ ९६ ॥

ऋथ प्रतिष्ठाकाललचग्रमाह ।

उदगयने सितपन्ने शिशिरगभस्ता च जीववर्गस्य । लग्ने स्थिरे स्थिरांशे साम्येधीधर्मकेन्द्रगतैः ॥ २० ॥ पापैकपचयसंस्थेध्रेवमृदुद्वरितिष्यवायुदेवेषु । विकुजे दिनेऽनुकूले देवानां स्थापनं शस्तम् ॥ २९ ॥

उदगयने उत्तरायणे मकरादिराशिषट्कस्ये रवा। सितपचे शुक्रपचे।
तथेवातरायणे शुक्रपचे शिशिरगभस्ता चन्द्रे। शिशिराः शीतला गमस्तया
रश्मया यस्य तस्मिन् जीववर्गस्ये बृहस्पतिवर्गस्ये। वर्गो गृहहाराद्रेष्काणनषांशद्वादशांशिवंशद्वागाख्यः। तथा लग्ने स्थिरे वृषिंहकुम्भानामन्यतमे।
तथान्यस्मिन् मिथुनकर्कटकन्यातुलथन्विमीनानामन्यतमे स्थिरनवांशिकादये। यताऽन्यराश्याऽनेनैव प्रकारेणान्तरे निषद्धाः।

230

सदुर्गे स्थिरभादये च भवनं कार्य प्रवेशोऽपि वेति ।

मै।म्येबुंधजीवगुक्रेधींधमंकेन्द्रगतै: । धीस्थानं पञ्चमम् । धमंस्थानं नवमम् । केन्द्राणि लग्नचतुर्थमप्रमदशमानि । ग्रतेषामन्यतमस्थानस्थै: पापैरादित्याङ्गारकशनैश्चरैरूपचयमंस्थै: । विषडेकादशदशमस्थानानामन्यत्तमस्थानस्थै: । तथा प्रवमृदुहरितिष्यवायुदेवेषु नज्ञचेषु । उत्तराचितयं रोहिः ग्री चेति प्रवाणि । मृगशिरश्चित्तानुराधा रेवती चेति मृदूनि । हरिः श्रवणः । तिष्यः । वायुदेवः स्वातिः । ग्रतेषु नज्ञचेषु । विकुचे अङ्गारकविव- जिते दिने वासरे। रविशिष्यबुधगुरुसितासितानां दिने । तस्मिश्चानुकूने कर्तुः शुभकरे देवानां सुराणां स्थापनं प्रतिष्ठापनं शस्तं श्रीभनिति ॥ २०—२९ ॥

यतत् प्रतिष्ठापनं सर्वदेवानां सामान्यं मया कृतिमित्येतदाह । सामान्यमिदं समासता लाकानां हितदं मया कृतम्। अधिवासनसन्निवेग्रने सावित्रे पृथगेव विस्तरात्॥ २२॥

इदं प्रतिष्ठापनं समासतः सङ्घेपतः सामान्यमिवशेषं वैदिकेन विधानन सर्वेषां जनानां हितमनुकूलमनायासकरं मया कृतं रचितम् । साविषे शास्त्रे प्रत्येकस्य देवस्याधिवासनस्त्रिवेशने । ऋधिवासनं प्रतिष्ठापनं निवेशनं च ते पृथकपृथिवस्तराद्विस्तारेश तच भवतः । ऋधवा साविषे सवितुरादिन्यस्य ये ऋधिवासनस्त्रिवेशने पृथगेव विस्तारात् तच्छास्त्रे सारे भवत इति ॥ २२ ॥

इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृते। प्रतिमाप्रतिष्ठापनं नाम नवपञ्चाषातमाऽध्याय: ॥ ५६ ॥

श्रय गेलिन्नगं व्याख्यायते।

तपादावेवागमप्रदर्शनार्थमाह ।

पराश्वरः प्राह्त बृहद्रथाय
गालक्षणं यत् क्रियते तताऽयम्।
मया समासः शुभलक्षणास्ताः
सर्वास्तथाप्यागमताऽभिधास्ये॥१॥

पराशराख्यो मुनिबृहद्रयाय शाङ्गरवनाम्ने स्वशिध्याय यद्गोलचणं प्राह्णेतवान् ततस्तस्माद्गोलचणान्मया त्राचार्येण समासः सङ्घेपः क्रियते । स्वीः समस्ता गावः शुभलचणाः प्रशस्तलचणाः । त्र्रापग्रहणादशुभलचणाः सवी निःशेषास्तया तेनैव प्रकारेणागमत त्रागमान्मुनिप्रणीताच्छास्त्रादामिः धास्ये कथिष्ये ॥ १ ॥

तचादावेवाशुभलच्यान्याह ।

सास्राविलक्तात्त्यो मूषकनयनायच न ग्रुभदा गावः।
प्रचलच्चिपिटविषाणाः करटाः खरसदृशवणीयच ॥ २॥
दशसप्रचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुगडानाना विनतपृष्ठ्यः।
द्रस्वस्यूलग्रीवा यवमध्या दारितखुरायच ॥ ३॥
स्यावातिदीर्घजिह्वा गुल्फैरिततनुभिरितबृहद्भिर्वा।
स्राविककुदाः कृशदेहा नेष्टा हीनाधिकाङ्गायच ॥ ३॥

अविशब्दः प्रत्येकमिमंबध्यते । साम्राच्यः साम्रे नित्यमभुगा संयुक्ते अविशो यासां ताः साम्राच्यः । आविले कलुषे अप्रसन्ने अविशो यासां ताः । रूचे अविश्वे अविशो यासां ताः । मूषकनयनाः मूषकसदृश-नेवास्ता गावा न शुभदाः अप्रशस्ताः । तथा प्रचलच्चिपिटविषाणाः प्रचलन्ति कम्पमानानि चिपिटानि चर्पटानि विषाणानि शृङ्गाणि यासां ता अध्यशुभाः । याश्व करटकाः । करटा वर्षः कृष्णलोहित इत्यर्थः । खरसदृशवर्षाश्च न शुभदाः ॥ २॥ या गावा दशदन्त्यः । सप्रदन्त्यः । चतुर्दन्त्यः । दश सप्र चत्वारे। वा दन्ता यासां ताः । प्रलम्बं लम्बमानं मुग्छं शृङ्गरहितमाननं मुखं यासाम् । विनतमस्पष्टं पृष्ठं मध्यं यासाम् । हस्वानुद्या स्थूला बृहती यीवा शिरोधरा यासाम् । यवमध्या यवसदृशं मध्यं यासाम् । दारितखुराः प्रभग्नाः खुराः पादा यासाम् ॥ ३॥

श्यावाः श्याववर्षा त्रितिदोधा त्रत्यायामिनी जिद्धा रसना यासाम् ।
गुल्फेरितितन्भिरत्यल्परितवृहिद्दिरितस्यूलैवी त्रम्हपैः । खुरोपि गुल्फप्रदेशः ।
त्रातिककुदा वृहत्ककुदयुक्ताः । ककुदो ग्रीवान्ते पृष्ठभागेऽत्युच्चतरे। भागः ।
कृशदेहा दुर्वलगरीराः । हीनाङ्गः । ऋधिकाङ्गो वा नेष्टा न शुभाः ॥ ४ ॥

साश्रुणी ले।चने यासां हृत्ताल्पे च न ताः शुभाः । चलच्चिषिटशृङ्गाश्च करटाः खरसन्निभाः ॥

दशसम्बतुर्देन्त्योऽलम्बवक्रा न ताः शुभाः ।

विषागविजिता हस्वाः पृष्ठमध्यातिसन्नताः ॥ हस्वस्यूलगला याश्व यवमध्याः शुभा न ताः ।

भिन्नपादा बृहद्गल्फा याश्च स्युस्तनुगुल्फका: ॥

श्यावातिदीर्घजिह्वाश्च महत्वकुदसंयुताः ।

याश्चातिकृशदेहाश्च होना अवयवैश्च या: ॥

न ताः शुभप्रदा गावा भर्तुर्प्रेयस्य नाशना-इति ॥

ऋय वृषभलवग्रमाह ।

तथा च पराशर:।

वृषभाऽप्येवं स्यूलातिलम्बवृषणः शिराततक्रीडः । स्यूलशिराचितगण्डस्त्रिस्थानं मेहते यश्च ॥ ५ ॥ मार्जाराज्ञः कपिलः करटा वा न शुभदा द्विजस्यैव । कृष्णोष्ठतालुजिह्नः श्वसना यूथस्य घातकरः ॥ ६ ॥

वृषभा दान्तोऽप्येवं लचणसंयुक्तः पूर्वेक्तलचर्णः सम्माविलह्हचाच्यः इत्यादिकेर्युक्तो न युभः किन्तु विशेषणलचर्णानि । स्थूलातिलम्बवृषणः स्थूलावित्रप्रमाणे। वृषणे। मुष्को यस्य । शिराततक्रोडः शिराभिस्ततं व्याप्तं क्रोडं पूर्वेपादद्वयमध्यं यस्य । तथा स्थूलाभिवृंहतीभिः शिराभिश्चिते। संयुक्ती

गगडी कपोलदेशी यस्य। यश्व विस्थानं मेहते सिञ्चते मूचपुरीषी तुल्य-कालं करोति। अधिभ्यां शिक्षेन च सिञ्चतीति केचित्। नित्यं गलदश्रुणी चतुषी भवत इत्यर्थे: ॥ ५ ॥

माजाराचो विडालनेचसदृशे अचिशी यस्य । किएलः किएलवर्षाः । करटः करटवर्णो वा नाललेवितवर्षाः स तथाभूता द्विजस्य ब्राह्मगस्यैव न शुभः किन्त्वन्यवर्णानाम् । यताऽनिष्ठलचणसंयुक्तो द्विजस्य देय इति लेकिस्थितिः । तस्यापि न शुभः । यश्च कृष्णोष्ठतालुजिहः । श्रेष्ठतालुजिहाः कृष्णा यस्य । यः श्वसनस्त्रासयुक्तश्च यूथस्य वृन्दस्य घातकरे। विनाग्धकरः चयकृदित्यर्थः ॥ ६ ॥

श्रन्यदप्याह ।

स्यूलग्रकृन्मणिग्रङ्गः सितादरः कृष्णसारवर्णप्रच । गृहजाताऽपि त्याच्यो यूयविनामावहे। वृषमः ॥ ०॥

यश्च स्थूलशकृत् स्थूलं शकृद्गोमयं यस्य । मणिसदृशे च शृङ्गे विषाणे दृश्येते यस्य स तथाभूतः । केचित् स्थूलशकृत् स्थूलगोमयः । स्थूलमणिः स्थूललिङ्गप्रान्तः । स्थूलशृङ्ग इतीच्छन्ति । सितोदरः श्वेतज्ञठरः । कृष्णसारवर्णः कृष्णोऽसितः सारः श्वेतश्च वर्णो यस्य । क्वचित् कृष्णः क्वचिच्छेत इत्यर्थः । अपिशब्दः सम्भावनायां वर्तते । स वृषो दान्तो गृहजाते। वेश्मसम्भूते।ऽपि त्याज्यः परिहर्तव्यः । क्विं पुनस्तथाभूते। मूल्येन गृह्यते।ततः स यूथस्य विनाशावहः चयक्तरः । यस्मिन् यूथे स वस्ति तं स्वयं नयतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

श्रन्यदयाह ।

श्यामकपुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसिन्नभा बिडालादः। विप्राणामपि न शुभं कराति वृषभः परिगृहीतः॥ ६॥

या वृषभा दान्तः श्यामकपुष्पचिताङ्गः । श्यामकैः श्यामवर्णैः पुष्पेः कुसुमैश्चितानि संयुक्तान्यङ्गान्यवयवानि यस्य । श्यामकश्चासा पुष्प-चिताङ्गश्चेति केचित् । श्यामकवर्णैः श्वेतैस्तिलकैः कुसुमाकारैश्चिताङ्गः । भस्माक्ष्यसङ्गिमा भस्मले।हितमिश्रवर्णः । विडालाचे। मार्जारनेषः । स तथाभूते। विप्राणां ब्राह्मणानामपि प्रतिग्रह्मपरिगृहीते। न गुभं करोति किन्त्वन्येषामिति ॥ ८ ॥

श्रन्यदप्याह ।

ये चाद्धरन्ति पादान् पङ्कादिव योजिताः कृत्राग्रीवाः। कातरनयना हीनारच पृष्ठतस्ते न भारसहाः॥९॥

ते न भारसहा भारोद्वहने न समर्था इति । ये च वृषभा योजिता भारादी नियुक्ताः पङ्कात् कर्दमादिव पादान् खुरानुदुरन्ति । कृषग्रीवा दुर्वलकन्थराः ॥ ६ ॥

तथा च पराशर:।

त्रापादचारकपिला: कृष्णपुष्पचिताश्च ये।
माजारकपिलाचाश्च दुर्बला यूषघातिन: ॥
पङ्कादिवानी: पादानुद्धरन्तो व्रजन्ति ये।
प्रधूर्वेहा भवन्त्येते भाराध्वनि विगर्हिता इति ॥

ऋधुनाशुभलचणमाह ।

मृदुसंहतताम्रोष्टास्तनुस्फिजस्ताम्रतानुजिह्वाश्च ।

इस्वतन् च्रश्रवणाः सुकुत्तयः स्पृष्टजङ्घाश्च ॥ १० ॥

श्रातामसंहतखुरा व्यूढोरस्का बृहत्ककुदयुक्ताः ।

स्विग्धश्लदणतनुत्वग्रीमाणस्तामतनुशृङ्गाः ॥ ११ ॥

तनुभूस्पृग्वालधया रक्तान्तविन्ताचना महाच्छ्वासाः ।

सिंहस्कन्यास्तन्वस्पकम्बनाः पूजिताः सुगमाः ॥ १२ ॥

एवंविधा वृषभाः पूजिताः शेभिनाः प्रशस्ता इत्यर्थः । कीदृशाः ।
मृदुसंहतताम्रोष्ठाः । मृदवः कोमलाः संहताः संलग्नास्ताम्रवर्था त्रेष्ठा येषाम् ।
तनुस्किजः तनवः स्वल्पमांसाः स्किजः सुक्काय्यो येषाम् । ताम्रतालुजिहाः
ताम्रवर्थाः तालुजिहाः । ताम्रवर्थे लेहितं ताल्वास्यपृष्ठभागा जिह्ना
रसना च येषाम् । हस्वे स्वल्पे तनुनी अधने उच्चे श्रविनते च श्रवर्थे
कर्षा येषाम् । सुकुवयश्च शोभनकुवयः । स्पृष्ठजङ्घाः ॥ १० ॥

श्राताम्रास्ताम्वयोः संहता श्रविरलाः खुराः पादा येषाम् । व्यूटेा-रस्ताः सुदृढवच्चसः । वृहत्कजुदयुक्ता महाककुद्देन संयुक्ताः । स्त्रिग्धा सस्त्रेहा श्लच्या मृद्वी तन्वी चाघना त्वक् चर्म तथा रामाणि येषाम् । ताम्रवर्यानि लोहितानि तनून्यघनानि शृङ्गाणि विषाणानि येषाम् ॥ १९ ॥

तनुभुवमधनां भुवं स्पृषन्ति वालधयः पुच्छवाला येषाम् । रकान्ते विलोचने नेचे येषाम्।महान्त उच्छामा येषाम् । सिंहस्येव स्क्रन्था येषाम् । तनवाऽधना ऋल्पाश्च कम्बला येषाम् । सुगताः शोभना गतिर्येषाम् । ते तथाभूता इति ॥ १२ ॥

त्रन्यद्याह ।

वामावर्त्तेर्वामे दिवाणपार्श्वे च दिवाणवर्त्तेः । गुभदा भवन्त्यन'दुहा जङ्गाभिष्ठचेणकिमाभिः॥ १३॥

ये अनडुहे। दान्ता वामे पार्श्व वामावते रोमिर्म्युका दिवणपार्श्व दिविणावतेश्व ते च गुभदा: प्रशस्ता भवन्ति । तथा एणकिनमाभिरेणकस-दृशीभः परिपूर्णमांपाभिजेह्वाभः गुभदा भवन्ति । एणकः प्राणिविशेषः । अविरित्त केचित् ॥ १३ ॥

त्रन्यदयाह ।

वैदूर्यमिल्लिकाबुद्बुदेचगाः स्यूलनेत्रपद्मागाः । पार्ष्णिभिरस्कुटिताभिः शस्ताः सर्वे च भारसहाः॥ १॥॥

वैदूर्यः प्रसिद्धो मणिविशेषः श्याप्तवर्षः। मल्लिकेवणे। मल्लिकाचह्त-ल्लवणम् । दृङ्मण्डलबाह्ये मल्लिकाकुसुमसदृश्यो राज्ये। यस्य भवन्ति स मल्लिकाचः । गत्लवणमश्वस्य पट्यते ।

तथा च गाहा।

रेउच्च त्रकिषणकन्ती तारन्ते ई समिल्लिशाकुसुमे । भाविच्चाइ त्रच्छीइं जाणं ते मिल्लिशात्रच्छा ॥

प्रमञ्जाह दत्यस्य स्थाने श्रनहुद्ध इति प्रामादिकः प्रयोगः।
 च च्छजुनी श्रक्तणाकान्तिनी तारान्ते समिल्लकाक्षुसुमे।
 भाव्येते श्रविणी येषां ते मिल्लकाद्याः॥

तथा च पालिहोन: ।

शुक्रराजिपरिचित्रे यस्यान्तलीचने शुमे । मिल्लकाचा महाधन्यः स महाकृष्णतारकः - इति ॥

श्रनेन लच्चणेन युक्ते। मिल्लकाचः । तथा बुद्बुदः प्रसिद्ध एव । एवं वैदूर्यमिल्लिकाबुद्बुदेचणास्तनुल्यनेचाः । नेचपद्माण्यिच्चरोमाणि तानि स्यू-लान्यितिधनानि येषाम् । पार्ष्णिभिः खुरपिष्चमभागैः । श्रस्फुटिताभिरभ-गनाभिः । ते सर्वे निःशेषाः प्रशस्ता भारसहाश्च । भारं सहन्त इति ॥ १४ ॥

अन्यद्प्याह ।

घ्राणोद्देशे सवलिमीजीरमुखः सितश्च दक्षिणतः। कमलोत्पललाज्ञामः सुवालिधवीजितुल्यजवः॥ १५॥ लम्बैर्वृषर्णैर्मेषोदरश्च सङ्किप्तवङ्करणक्रोडः। चेया भाराध्यसहा जवेऽस्वतुल्यश्च शस्तफलः॥ १६॥

यश्च प्राणे।द्वेशे नाषायां सवित्वर्जित्युक्तः । मार्जारमुखे। विडाल-तुल्यवदनः । दिविणतो दिविणभागे सितः शुक्रवर्णः । कमलेात्यललाद्याभः । कमलं पद्मम् । उत्पलं नीलेात्पलम् । लावा प्रसिद्धा लेशितवर्णा । त्यासां सदृशी त्रभा कान्तिर्यस्य । सुवालियः शोभनपुच्छवालः । वाजितुल्यजवः । वाजी तुरगः । तनुल्यस्तत्सदृशो जवे। वेगा यस्य । शोद्रगितिरित्यर्थः ॥ १५ ॥

लम्बः प्रलम्बमानेर्वृषयीरगर्डेपुंतः । मेषोदरश्च । मेषोदराकारमुदरं यस्य । सङ्घिमे बङ्घयः क्रोडं च यस्य । पश्चिमजङ्घावृषयान्तरं बङ्घयाशब्दे-नाच्यते ।

> यमुमेताघे घालिहाच त्राह । चित्रयजहान्तरे पिएडी वङ्गणी त्वभिनिर्देशेत् । चयजहान्तरं क्रोड उच्यते वङ्गणायमः ॥

वङ्घणो च क्रोडश्च वङ्घणक्रोणानि सङ्घिमानि यस्य स वृषभा भाराद्व-हने अध्वनि पणि च सहः शक्तो ज्ञेयो ज्ञातव्यः । ज्ञवे वेगे अध्वतुल्यस्तु-रगस्यमः । ज्ञवे वेगे। गतिरिति पर्यायः । एवंविधः शस्तफलः शुभफलद हति ॥ १६ ॥ श्रन्यद्याह ।

सितवर्णः पिङ्गात्तस्तामविषाणेत्तणा महावद्धाः । हंसा नाम शुभफला यूथस्य विवर्धनः प्रोक्तः ॥ १०॥

यश्च सिनवर्गाः श्वेतवर्गः । विङ्गाद्यः कपिलनेनः । ताम्रविषागी-द्यगः। ताम्रवर्गे लेहितवर्गे विषागे ईद्यगे नेन च यस्य । महावक्षः स्यूजा-ननः । स हंसे। नाम हंसाख्यः । शुभक्षनः प्रशस्तकनः । यूथस्य वृन्दस्य विवर्धने। वृद्धिकरः । कथितः प्रोक्तः ॥ १९ ॥

अन्यद्याह ।

भूस्यग्रातिधरातास्रविषाचे। रक्तद्वक् ककुद्वांत्रच। कल्माषद्रच स्वामिनमिचरात् कुकते पतिं तस्याः॥ १६॥

ये। वृषभे। भूस्यग्वालियः पुच्छवाला भूस्यशे। यस्य । त्राताम्रविषाणे। ले।हितयृङ्गः । रस्तदृक् ले।हितनेषः । कजुद्वान् कजुदयुक्तः । कल्याषश्व कल्याषवर्णः सितरस्तरीतव्यामित्रवर्णः । स स्वाधिनं पतिमिचराच्छीय्रमेव च लक्त्याः त्रियः पति प्रभुं कुरुते ॥ १८ ॥

त्रान्यदप्याह् ।

या वा सिते^१कचरणैर्यथेष्टवर्णश्च साऽपि शुभफलकृत्। मिश्रफलाऽपि ग्रास्तो यदि नैका^२न्तप्रशस्तोऽस्ति॥ १९॥

यो वा वृषभः षितैः शुक्तेश्वरणैः पादेर्युकः । यथेवृषणीं यादृवर्षः शुभागुभवर्णयुक्तोऽपि स शुभफलकृत् । केचिद्यो वा षितैकचरण इति पटन्ति । एकान्तप्रथस्तः सर्वेलचणसम्पूर्णा यदि नास्ति न विद्यते । तदा मित्रफलो व्यामित्रफलोऽपि याद्यः । ऋषिणब्दः उम्भावनायाम् । केचिद्यदि नैकान्ते प्रथस्तोऽस्तीति पटन्ति । मित्रफलस्य गुभानामशुभावां च लचणानामन्तरं कृत्वा यद्येकान्तेऽशुभाऽन्तेऽवसाने नास्ति नातिरिच्यते । तदा शुभाशुभलन् चणोऽपि याद्य इति ॥ १६ ॥

सितेकचरगः-इति पाठान्तरम् ।

२ नैकान्ते प्रचस्ते।।स्ति-इति घाठान्तरम्।

तथा च पराशर:।

मृदुसंहतताम्राष्ट्रास्तनुजिह्वास्तनुस्मिजः । वैदूर्यमधुवर्णेश्च जलबुदुदसिमे: ॥ रक्तस्त्रिग्धेश्व नयनैस्तया रक्तक्रनीनिकै:। सिंहस्कन्या महोरस्का दृढपुष्टाः ककुद्विन: ॥ भूमी कर्षति लाङ्गलं प्रलम्बस्यूलवालि :। पुरस्तादुन्नता नीचा: पृष्ठत: सुसमाहिता: ॥ वृताङ्गाः स्थ्रनगाचाश्च विस्तीर्धाजधनाश्च ये। स्पष्टताम्रतनुश्नच्योः शकीरविरलेद्वेढेः ॥ **चसुद्गवरमंस्थानैः समाम्फ्**टितपार्ष्णिभि: । वृत्तस्यूलाद्धतग्रीवाः अनुदैश्व समुच्छितैः ॥ यते भारसहा चेया धुरि याने च पूजिता: श्रावर्तेर्देचिगावर्तेर्युक्ता दिचगतश्च ये ॥ वामावर्तेर्वामतश्च संयुक्तास्तेऽपि पूजिताः। प्रलम्बवृषगो।ऽत्यथं मङ्गिपादरवङ्गगः॥ विंस्तीर्णवचोजयना भारे याने च पूजित:। स्निग्धिपङ्गिचर्यः खेतस्ताम्रशृङ्गो महानमः ॥ स तु गीः पद्मको नाम गोसहस्रप्रवर्धनः - इति ॥ इति श्रीभट्टात्पलविरचितायां संहिताविवृती गेलिबणं नाम षष्टितमाऽध्यायः ॥ ६० ॥

त्रय खलद्यां व्याख्यायते।

तनादावेव शुना लचणमाह ।

पादाः पञ्चनखास्त्रयाऽग्रचरणः षङ्गिनंखैर्दक्षिण-स्ताम्राष्टाग्रनमा मृगेश्वरगतिर्जिघ्रन् भुवं याति च । लाङ्गूलं ससटं दृगृत्तसदृशी कर्णी च लम्बी मृदू यस्य स्थात् सकराति पाष्टुरचिरात् पुष्टां श्रियं स्ना गृह्णे॥१॥ यस्य शुनस्त्रयः पादाश्चरणाः पञ्चनखाः पञ्चभिनंखेः करहहेर्युक्ताः । चतुर्थे। दिचिणोऽयचरणोऽयपादः षड्भिनंखेर्युक्तः । ताम्रीष्ठायनसः । ताम्रवर्णा लोहितावेष्ठि। तथा नामिकायं यस्य । मृगेश्वरः सिंहस्तत्सदृशी गिति-गेमनं यस्य स मृगेश्वरगितः । भुवं भूमिं जिद्यन् याति गच्छति । लाङ्गलं पुच्छं ससटं सटाभियुक्तं जटिलमित्यथेः । दृष्टृष्टिः । च्हचसदृशी । च्हवः प्राणी तत्सदृशी तत्तुल्या दृष्टिरित्यथेः । कर्णा श्रोचे । लम्बी प्रलम्बी । मृदू मादेवयुक्ती । यस्यवं स्याद्भवेत् स श्वा कुक्कुरः । पेष्टुः पालियतुः । श्राचिरात् श्रीद्यमेव । गृहे वेश्मिन । पृष्टां परिपूर्णाम् । श्रियं लच्मीं करोति ॥ १ ॥

तथा च गर्गः ।

चयः पादाः पञ्चनखा अग्रगा दिच्चास्तथा।

षण्नखस्ताग्रनासा यस्ताग्रेष्ठः सिंहविक्रमः ॥

महीं जिन्नम् मुदा याति लाङ्गूनं जटिलं तथा।

च्हिचामे चनुषी कर्णा मृदू चातिप्रलम्बिता ॥

स रवा नृपस्य महतीं श्रियं यच्छिति पोषितुः।

षय मुङ्गरीलचगमाह।

पादे पादे पञ्च पञ्चाग्रपादे वामे यस्याः षरानखा मिल्लकास्याः । वक्रं पुच्छं पिङ्गलालम्बकर्णा या सा राष्ट्रं कुक्कुरी पाति पुष्टा ॥ २॥

यस्याः कुक्कुयोः पादे पादे प्रतिचरणे पञ्च पञ्च नखाः करम्हाः । धामेऽग्रपादे चतुर्थचरणे यस्याः पर्यनखा भवन्ति । या च मिल्लकाची । दृङ्क्याङ-लबाह्ये मिल्लकाकुसुमसदृष्यो राज्ये यस्या भवन्ति सा मिल्लकाची । एवंवि-धाया मिल्लकाच्या यस्याः पुच्छं लाङ्गूलं वक्रं कुटिलं च । पिङ्गलालम्बक्रणी च या सा पुष्टा परिपोषिता राष्ट्रं पाति रचिति ॥ २ ॥

> इति श्रीभट्टेात्पलविरचितायां संहिताविवृती श्वलचणं नामैकपष्टितमेाऽध्याय: ॥ ६९ ॥

ग्रथ कुङ्गुटलदर्श व्याख्यायते।

तपादावेप कुङ्कुटलचयामाह ।

वृद्धुटस्त्वृजुतनूषहाङ्कृति-स्ताम्रवस्त्रनखचूतिकः सितः । रै।ति सुखरमुषात्यये च या वृद्धिदः स नृपराष्ट्रवाजिनाम् ॥ १ ॥

यः सुद्धुटः कृकवाषुः । ऋजुतनूरुहाङ्गुलिः । ऋजवः स्पष्टास्तनूरुहाः पदमाणि यस्य । ऋज्वङ्गुलिः स्पष्टाः करणाखाः । ताम्रवणे वक्तं मुखं यस्य । ताम्रवणः । ताम्रवणे वक्तं मुखं यस्य । ताम्रवणः । ताम्रवणि वक्तं मुखं यस्य । ताम्रवणः । ताम्रवणि कर्ताम्रवूदः । सितः शुक्तः । उषात्यये राच्यवः साने सुख्वरं मधुरं राति यद्यं करोति । स नृपस्य राच्चा राष्ट्रस्य च जनः पदस्य वाजिनामस्थानां वृद्धिदो वृद्धिं ददाति ॥ १ ॥

तद्या च गर्गः।

प्वेतस्तामनखः शुक्तस्तामाचस्त्वृज्वालिधः । श्वनावृताङ्गुलिः स्वङ्गस्तामचूडः प्रशस्यते ॥ श्वत्यालःषी यवगीवा दिचवर्षाः शुभाननः । प्रशस्तास्यः स्यूलिशरा हारिद्रचरका द्विजः ॥ श्रवञ्जास्तामग्रकारच क्षिग्धवर्षाश्च पूजिताः । दीनाश्चैव विवर्षाश्च विस्वराश्च विगहिताः—इति ॥

त्रयान्यल्चग्रमाह् ।

यवग्रीवा या वा बदरबद्धशा वापि विह्ना। वृहन्मूषी वर्षीर्भवति बहुभिर्यश्च सचिरः। स शस्तः सङ्गामे मधुमधुपवर्णश्च जयकृ-झ शस्ता ये।ऽते।ऽन्यः कृशतनुरवः खञ्जवरणः॥ २॥

या विह्नगः पची यवग्रीवा यवसदृशग्रीवः । यवशिरा इति लोके श्रीसदुः । या वा वदरसदृशो ले।हितवर्शः । सुपक्षवदरफलाभ इत्यर्शः । बृहन्मूर्था विस्तीर्थार्थाः । बहुभिनीनाकारैः सितरक्तनीलपीतकृष्णीर्वेणैर्युक्तः । हिंचरा निर्मलः । स कुङ्कुटः सङ्ग्रामे युद्धे शस्तः प्रशस्तः । अथवा मध्वर्गाः पीतवर्गा मध्यवर्गाः भ्रमरवर्गः कृष्णः साऽपि जयकृत् । अताऽस्मादुलादः न्योऽपरा न शस्ता न शुभः । यः कृशतन्रवः कृशः चामस्तन्रव्यो रवः शब्दो यस्य । खञ्जचर्गा विद्यलपादः से।ऽपि न शुभः ॥ १ ॥

ऋष कुङ्कुटीलचग्रमाह ।

कुक्कृटी च मृदुचाकसाषिणी क्षिग्धमूर्त्तिकचिराननेत्तणा। सा ददाति सुचिरं महीत्तितां श्रीयशाविजयवीर्यसम्पदः॥३॥

या च कुक्कुटी मृदु मार्दवयुक्तं चाह शिभनं भावते । स्त्रिग्धमूर्तिनि-र्मलशरीरा । हिचरानेनचणा हिचरं शिभनमाननं मुखं तथेचणे यस्याः । सा महोचितां राचां सुचिरं चिरकालं त्रियं लर्च्मां यशः क्रोति विजयं विशेषण जयं वीर्यसम्पदमैश्वयं च ददाति ॥ ३ ॥

> इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती सुक्कुटलवर्ण नाम द्वाषष्टितमाऽध्यायः ॥ ६२ ॥

> > त्रय कूर्मलद्यगं व्याख्यायते।

तच्चाह ।

स्फटिकरजतवर्षा नीलराजीविचित्रः कलग्रसदृशम् तिंत्रचारुवंशश्च कूर्मः । श्रहणसम्बपुर्वा सर्वपाकारचित्रः सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्यः कराति ॥ १॥

यः कूर्मः स्फटिकवर्णः स्फटिकोपलाभः । रजतवर्णे ह्याकृतिः । नीलाभिनीलवर्णाभी राजीभिलेखाभिविचनो विचिन्तः । कलशपदृशमूर्तिः कुम्भतुल्यशरीरः । चारुवंशः । वंशः पृष्ठास्थि चारु शोभनं यस्य । नात्युच्च इत्यर्थः । ऋथवार्णसमवपुनीहितशरीरः । सर्वपाकारैः श्वेतैर्विन्दुभिश्चिच श्चिनितः । स मन्दिरस्थो गृह्णे समवस्थितः सकलनृपाणां समस्तराजानां महत्त्वं प्रभुत्वं महिमानं करोति । राजाधिराजतां करोतीत्यर्थः ॥ १ ॥ **E**00

अन्यदायाह ।

ञ्जनभृङ्गस्यामतनुर्वा विन्दुविचित्रोऽव्यङ्गसरीरः । सर्पश्चिरा वा स्यूलगला यः सेऽपि नृपागां राष्ट्रविवृद्धौ ॥ २॥

श्राप्त प्रसिद्धं कञ्जलम् । भृङ्गो भ्रमरः । श्राप्त नभृङ्गवत् श्यामा तनुः यरीरं यस्य । विन्दु विचिचो विन्दु भिस्तिलकै विचिवतः । श्रव्यङ्गयरीरः । श्रव्यङ्गं परिपूर्णावयवं शरीरं देह्ये यस्य । सर्पशिरा वा सर्पसदृशमूर्था वा । यश्च स्यूलगले। विस्तीर्गकाठः । से। ऽपि कूमी नृपाणां राच्चां राष्ट्रस्य विवृद्धे वर्थनाय भवति ॥ ३॥

ष्मन्यद्रप्याह ।

वैद्यंत्विट् स्यूलकगठिस्त्रकाणा गूडच्छिद्रश्चारवंशश्च शस्तः। क्रीडावाप्यां तायपूर्णे मणी वा कार्यः कूर्मा मङ्गलार्थं नरेन्द्रेः॥३॥

वैदूर्यत्विट् वैदूर्यसदृशकान्तिः। स्यूलकगठः पीनगलः। विकागः गृङ्गा-टकाकृतिः। गूर्डिक्डद्रो गूर्डानि अदृश्यानि छिदाणि रन्याणि यस्य । चारुवंशः श्रीभनगृष्ठास्थि । स शस्तः श्रीभनः । य ग्रवंविधः कूर्मः स नरेन्द्रे राजिभिमेङ्ग-लार्थे क्रीडावाय्यां क्रीडायुष्करिग्यां मणी वा कूपाधाभागे तायपूर्णे कार्यः॥ ३॥

तथा च गर्गः।

शह्वदर्भप्रतीकाशश्क्रत्तामा रजतप्रमः ।
तथा वैदूर्यवर्णामा यो मवेदष्टसर्षपः ॥
यश्च वा कोकिलामासा राजीवामश्च यो मवेत् ।
पीतकाञ्चनवर्णास्तु पुगडरीकसमप्रमः ॥
गोधामुखं विकाणं च तथा मगडलवर्धनम् ।
स्त्रीपुनमतिदं विन्द्यात् कूमे राष्ट्रविवर्धनम् – इति ॥
इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती कूमेलवर्णं
नाम विषष्टितमाऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथातश्ज्ञागलद्यां व्याख्यायते।

तच्चाह ।

छागगुभागुभलज्ञग्रमभिधास्ये नवदशाष्टदन्तास्ते । धन्याः स्थाप्या वेश्मनि सन्त्याज्याः सप्रदन्ता ये ॥ १॥

ह्यागानामजानां शुभाषुभलचणमभिषास्ये कथियये। ये च ह्यागा नवदशाष्ट्रदन्ता नवदन्ता दशदन्ता अष्ट्रदन्ता वा ते धन्याः शोभना वेश्मनि गृहे स्थाप्याः। ये च समदन्ताः समरदास्ते सन्त्याच्याः॥ १॥

त्रान्यदयाह ।

दिन्नणपाद्वे मण्डलमितं गुक्तस्य गुभफलं भवति । ऋष्यनिभकृष्णले।हितवर्णानां दवेतमितशुभदम्॥ २॥

शुक्रस्य छ।गस्य दिचणपार्श्वे मध्यभागे ऋषितं कृष्णवर्णे मग्डला-कारं शुभक्षलं भवति । ऋष्यनिभस्य नीलवर्णस्य । ऋष्यो मृगज्ञितिः । सच नीलवर्णो भवति । तथा कृष्णवर्णस्य ले।हितवर्णस्य स्वेतं मग्डलं दिच्चण-पार्श्वेऽतिशुभदं भवति ॥ २ ॥

अन्यद्याह ।

स्तनवदवलम्बते यः कर्छऽजानां मिशाः स विज्ञेयः। एकमिशाः शुभफलकृद्धन्यतमा द्वित्रमणयां ये॥ ३॥

काठे गले । त्रजानां छागानाम् । स्तनवत् स्तन इव । स्तना यथा योऽवलम्बते स मिणिविचेयो चातव्यः । यक्रमणिरेकेन मिणिना युक्तो यश्छागः स गुभफलकृच्छुभफलं करोति । ये द्विमणयस्त्रिमणयो वा ते धन्यतमाः प्रशस्ततमा इत्यर्थः ॥ ३॥

अन्यद्याह ।

मुगडाः सर्वे ग्रुभदाः सर्वसिताः सर्वकृष्णदेहात्रच । श्रधीसिताः सिताधी धन्याः कपिलार्धकृष्णात्रच ॥ ४ ॥

मुग्डाः गृङ्गरहिताः सर्वे निःशेषाश्कागाः गुभदाः । तथा सर्वेसिताः सर्वेशुक्राश्च गुभदा ग्व । सर्वेकृष्णदेहाश्च समस्तासितगरीराश्च गुभदा गव । तथा अर्थ।सिता अर्थकृष्णाः । सितार्था अर्थश्वेतास्ते सर्व गव धन्याः प्रशस्ताः । तथा अर्थकपिलाः कृष्णाश्च धन्या गव ॥ ४ ॥

त्रधुना चतुर्यो कुटुककुटिलजटिलवामनानां लच्चयं करोति । तचादावेव कुटुकस्याह ।

विचरति यूथस्याग्रे प्रथमं चाम्भीऽवगाह्रते याऽजः। स शुभः सितमूर्था वा सूर्धनि वा कृत्तिका यस्य॥ ॥ ॥

योऽनश्छागे। यूथस्य वृन्दस्याये विचरित गच्छित प्रथममादै। वा योऽम्मो जलमवगाहते गृह्गाति पिबति स शुभः शस्तः । अथवा सितमूधा श्वे शिशा यः से।ऽपि शुभः । अथवा मूर्धिन मस्तके यस्य कृतिकास्तिलकाः भवन्ति । कृतिकानां षट्त्वात् षट्तिला इत्यर्थः । एषामन्यतमलचण्युक्तः कुटुकाख्यः ॥ ५ ॥

तथा च गर्गः।

मूर्याये यश्च चरति यश्चादी स्पर्थयेज्जलम् । मूर्धि षट्तिलका यस्य सेाऽना यूषविवर्धन:॥

त्रय कुटिलस्याह ।

सपृषतकगठिशारा वा तिलिपिष्टिनिभश्च ताम्रहक् शस्तः। कृष्णाचरणः सिता वा कृष्णो वा श्वेतचरणा यः॥ ६॥

यश्च सपृषतकगढः पृषतास्तिलकास्ते कगढे गले यस्य । सपृषतिशिरा वा तिलमूर्था वा । तिलिपष्टिनिभस्तिलिपष्टसदृशवर्णः । शुक्रपीतव्यामिश्रवर्णे इत्यर्थः । तामदृग्लेहितनेचः स शस्तः शुभः । ऋथवा यः कृष्णवर्णो-ऽसितपादः सितवर्णे। वा यः से।ऽपि शुभः । ऋथवा यः कृष्णवर्णेः श्वेतच-रणः सितपादः से।ऽपि शुभः । एषामन्यतमलचण्युकः कुटिलाख्यः ॥ ६ ॥

तथा च गर्गः।

श्वेता यः कृष्णचरणः कृष्णः श्वेतश्रफीऽपि जा। पीतस्ताम्रेचणा मूभ्रिंगले वा पृषतान्वितः॥ श्रथ जटिललचणमाह।

यः कृष्णागडः श्वेता मध्ये कृष्णोन अवति पट्टेन । या वा चरति सग्रब्दं मन्दं च स शाभनश्वागः ॥ ०॥ यश्कांगः कृष्णाग्रेडाऽसितवृषणः। श्वंतः युक्तवर्णः। मध्ये मध्यभागे कृष्णेन पट्टेन पर्याणाकृतिना युक्तो भवति चे युभः । ये। वाऽनः सशब्दं शब्दसन्ति मन्दमलसं च चरति गच्छति स छागः शोभनश्च शस्तः। ग्रेषां लक्षणानामन्यतमनवणयुक्तो चटिलाख्यः॥ २॥

तथा च गर्गः।

मन्दं सशब्दं चरति खेतः कृष्णाग्डसंयुनः । मध्ये कृष्णेन पट्टेन युक्ताे यः से।ऽपि वृद्धिदः ॥ अय वामनलचणमाह ।

अमृष्यिशिराहणादी या वा प्राक् पायडुराऽपरे नीलः। स भवति शुभकृच्छागः श्रेलाकश्चाप्यत्र गर्गोक्तः॥ ६॥ च्याधिरोहहो नीलवर्णपूर्धा। च्याः प्राणी स्व लेके च्या इत्यु-च्यते। स्व नीलवर्णा भवति।

तथा च व्यासमुनि:।

ऋष्वा^१नृष्यसवर्गास्तु हंसवर्गेहंयानमै: । व्यामित्रयद्गो कर्गः पागडवाञ्चादयन् शरै: ॥ तथा च ।

ते ह्या^२ बहुशाभन्त विभिन्ना वातरंहसः । सितासिता महावर्णा यथा व्योम्नि बलाहकाः ॥

तस्मान्नीलिशरा नीलपादश्च से।ऽपि शुभकृत्। यो वा प्राक् पूर्वभागे पाग्रंड्र ईषच्छुकः। ऋपरे पश्चिमभागे नीलः से।ऽपि शुभकृत् छ।गः। ग्रंषा-मन्यतमलद्यायुक्तो वामनाख्यः।

तथा च गर्गः।

स्टियमूर्था नीलपाद: प्राभ्यागे यश्च पाग्डुर: । पश्चिमे नीलवर्गा: स्यात् से।ऽपि भर्तुविवृद्धिद: ॥ स्रवास्मिन्नर्थे गर्गाकोऽयं श्लोको स्नापको यं साचात् पठित ॥ ८॥

९ महाभारते ट्रोगापर्वीण ९३२ श्रध्यायस्य २७ घलोकः।

२ महाभारते द्रेशिणपर्वणि ९३२ श्रध्यायस्य २६ प्रलेकः। तत्र मिश्रिता स्नातरहंसः-इति २ पादे सितासिता महाराज-इति ३ पादे च पादः।

तं चाह ।

कुट्टकः कुटिलश्चैव जटिले। वामनस्तथा। ते चत्वारः श्रियः पुत्ता नालक्ष्मीके वसन्ति ते॥ ९॥

पूर्वलचियातः कुटुकः कुटिले। जिटिले। वामनश्च तथा तेनैव प्रका-रेगैते चत्वारश्छागाः श्रियः पुत्रा लच्मीसुताः। अलच्मीके लद्मीरिहते स्थाने न वसन्ति न स्थिति कुर्वन्ति । सलद्मीके स्थाने निवस-न्तीत्यर्थः॥ ६॥

ग्वं गुभानां छागानां लचणमुङ्गाऽधुनाऽप्रशस्तानां लचणमाह ।

श्रवाप्रशस्ताः खरतुल्यनादाः प्रदीप्रयुच्छाः कुनखा विवर्षाः । निकृत्तकर्षा द्विपमस्तकाश्च भवन्ति ये चासिततालुजिहाः ॥ १० ॥

श्रयानन्तरमप्रशस्ताश्र्यागा भवन्ति । कीदृशाः । खरतुल्यनादा गर्दभ-घदृशरवाः । प्रदीप्रपुच्छाः प्रदीप्रं पुच्छं लाङ्गूलं वक्रमत्युच्चं वा येषाम् । कुन-खाः कुत्सितनखाः । विवर्णा विगतवर्णा त्रशुभवर्णाः । निकृत्तकर्णाः किन्न-श्रोचाः । किन्नानुरूपाभ्यां कर्णाभ्यां द्विपमस्तका गजसदृशमूर्थानः । ये चासि-ततालुजिह्नाः । कृष्णातालवः कृष्णारसना ये भवन्ति तेऽप्यप्रशस्ताः ॥ ५० ॥

श्रय शुभलचणान्याह ।

वर्णैः प्रशस्तैर्मणिभिः प्रयुक्ता मुग्डाश्च ये तास्रविलाचनाश्च । ते पूजिता वेश्मिन मानवानां साख्यानि कुर्वन्ति यशः श्रियं च ॥ ११ ॥

ह्यागाः प्रथस्तेवंगैं 'देश्वि'ग्यपार्श्वं मगडलमसितं शुक्तस्य गुभफलं भव"-त्येवंविधैवंगैंर्युक्ताः । मग्रिभिश्वैकेन द्वाभ्यां चिभिवी युक्ताः । ये च मुगडा

श्रास्त्रेवाध्यायस्य ६ प्रलेकः ।

विषागरिहता: । ये च ताम्रविलाचना लेहितनयनास्ते छागा मानवानां मनुष्यागां वेश्मिन गृहे पूजिता: शुभा: सैाख्यानि निर्दु:खतां यश: क्रींति प्रियं लक्ष्मीं च कुर्वन्ति विद्यति ॥ ११ ॥

> इति स्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती छागलचणं नाम चतुःषष्टितमे।ऽध्यायः ॥ ६४ ॥

ग्रथापवलच्यां व्याख्यायते।

तच प्रदेशज्ञानं विना न किञ्चिन्जायते तस्मात् प्रदेशाध्यायः प्रथमत एव लिख्यते ।

> त्रविद्याय प्रदेशांस्तु भिवक् कर्मस् मुझित । प्रदेशोट्टेशविज्ञानमता यन्नेन वाजिनाम् ॥ वच्यते तेष्वधीना हि सिद्धिः कर्मसु सर्वदा। जिह्ना करें विवद्धा हि गलनालं च तत् स्मृतम् ॥ स्नाधस्तात् तु जिङ्कायास्तालु तस्यास्तथे।परि । पीठ्यो हनुनिबद्धा हि दंष्ट्रे तासामधायने ॥ तते। द्विजा व्यञ्जनिनस्तेषामुपरि चेातराः । त्रधस्ताद्द्विजदंष्ट्राणां मध्ये तु चिनुकं स्पृतम् ॥ दशनाच्छादनावाष्ट्री तयाः पार्घ्वं च सृङ्क्षिणी । प्रपागमुनरीष्ठस्य स्यादूर्ध्व प्राथमेव च ॥ नासापुटी प्राथपार्थ्वे घाणा प्राथाचिमध्यतः । नाम।वंशोद्भवा गल्ली चीरिके च तथापरि॥ घे। गाहन्वन्तरे गगडौ तयार्मध्येऽसुपातनम् । नेचे तथापरि स्यातां तया: प्रच्छादनं तत: ॥ त्रभ्यन्तरं सितं कृष्णं दृष्टिमगडलमेव च। कनीनिके चान्तकाणे तथापाङ्गी च बाह्यत: ॥ वत्भौपरि च पद्माणि ऋचिकूटे तथापरि। भुवा तथापरिष्ठात् तु ललाटं भूश्रवान्तरम् ॥

भूवं लकाटे।परि च घिरः क्योंतरं भवेत्। तदाश्रिता मन्तकस्य कर्गी तस्यैव पार्श्वयाः ॥ कर्णमूले शब्कुली स्थात् कर्णशङ्घान्तरे कटः। कटापाङ्गान्तरे घह्वो घटी बाह्ये च घह्नया: ॥ चिब्कस्योपरि हनू गग्डावुपरि चैतयाः । हन्बोश्च गलनाड्योश्च निग,ले। मध्य उच्यते ॥ निगालाधा गल: काठी वच: क्रोडाऽय हुत तत: । विदुर्मन्दविदुश्वैव कर्यास्याधः षडङ्गले ॥ विद्वोह्मयते। प्रस्तान्मध्ये क्रव्यनिबन्धनम् । घिरोवाहान्तरे यीवा जबुग्रीवान्तरे वहः॥ स्कन्यस्य चापरि गीवा तस्याश्चोपरि केसरम्। वाहता जन्तश्चोताः काकसं ककुदं ततः ॥ आसनं चैव पृष्ठं च पृष्ठवंशस्तत: परस्। कक्दावस्थितावंसी बाहू चांसनिबन्धना ॥ क्रोडाथम्तात् तथा बाहू बाह्वोबीह्ये वडङ्गने । बाद्धीरभ्यन्तरे कच्या पार्श्वतस्ती च वचपः ॥ किणी चाभ्यन्तरे विन्दाादधस्ताज्जानुनी मते। जान्वोः कापालिके चाघा मन्दिरं जानुपृष्ठतः ॥ जहे च जानुने। उपस्तात् पृष्ठतश्च कले मते। जहाकलान्तरे ईषे परिहस्तस्तथायतः ॥ पृष्ठतः परिहस्तस्य कूची तन्मध्यमा किंगी। कूर्चाथस्तात् कुट्टिके च खुरसन्थिस्ततः खुरः ॥ पृष्ठतः पार्ष्णिशीर्षे च पार्ष्णी नखशिखातलम् । तलमध्ये तु मगड्ज्यो चीरिके च तलान्तरे ॥ हृत्परे। नाभिवंशश्व नाभेस्तु जठरं परम् । ष्ट्रज्ञाभिमूचकेशशानां रामराज्यन्तरे मता ॥ तदधा मेहनं काणस्तता मुष्कफलं तत:। श्रथस्तात् कटिमन्धे: स्यादूर्मन्धस्तथापरि ॥

संक्यिनी फलबन्थश्व जरुपाग्डुरिहोच्यते ।
जरोद्ध्य्य पाग्डुपिग्रडी वक्रसन्थी ततः स्थ्रम् ॥
स्थ्रपथा मन्दिरं प्रोक्ती शङ्क तन्मध्यजी किगी। ।
स्थ्रपथस्तात् पूर्वमुक्तं पृष्ठतश्व विभावयेत् ॥
गाचट्ट्यं शिरोग्रीवं पूर्वकायः स उच्यते ।
जयनं चिक्रपुच्छं च गाचे द्वे चाणि पश्चिमे ॥
प्रदेशा मध्यमा ये च से उन्तकायः प्रकीर्तितः ।
शरीराख्याश्व षट् प्रोक्ता मुखं गावाणि वालिधः ॥
नखरोमाणि वालाश्व केशास्वावयवाः स्थृताः ।
विन्यस्ता वक्रपुच्छ।न्तं मध्ये हीनाधिकं तथा ॥
ऋव नोक्तं तु यित्किञ्चिद्विन्द्यात् तदिण युक्तितः ।
इति प्रदेशा व्याख्याता वाजिनां देहसंग्रयाः ॥
तान् विज्ञाय भिषक् कर्म प्रयुज्जन्नापराध्यति—इति ।

तचादावेशाध्वलवणमाह ।

दीर्घग्रीवात्तिकूटस्तिकहृदयपृथुस्ताखताल्बोष्ठजिहुः सून्मत्वह्ने, शवालः सुश्रफगितमुखो हृस्वकर्णोष्ठपुच्छः। जङ्घाजानूरुवृत्तः समसितदश्रनश्चारुसंस्थानरूपा वाजी सर्वाङ्गग्रद्धो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम्॥१॥

दीर्घयोवाचिकूट: । दीर्घा यीवा शिराधरा यस्य । तथा दीर्घाचिकूट:श्रिचिकूट दृगात्रय: । चिकहृदयपृथु: । चिकं किटिभार: । हृदयं हृत्स्थानं
स्ति पृथुनी विस्तीर्णे यस्य । ताम्रताल्वोष्ठिचिह्नः । ताम्रवर्णावोष्ठावधरी यस्य
ताल्वास्यपृष्ठं चिह्ना रसना च यस्य । सूच्मत्वक्केशवाल: । त्वक् चर्म । केशा
मूर्घवाः । वालः पुच्छवालः । स्ति सूचमा यस्य । सुश्रफगितमुखः
श्रफाः खराः । गितर्गमनम् । मुखं वक्रमेतानि सुप्रमायेन गितलचयेन
सुक्तानि यस्य सुश्रोभनत्वात् । हृस्वकर्णोष्ठपुच्छः । कर्गौ श्रोचे ।
श्रेष्ठ उत्तरेष्ठः । पुच्छं पुच्छमूलं यचास्थिवाला लग्ना भवन्ति । स्तानि
हस्वान्यदीर्घाणि यस्य । जङ्घाचानूकवृत्तः । जङ्घे सुप्रसिद्धे । चानुनी कर्क च

202

गतानि वृतानि परिवर्तुलानि यस्य । समस्तिदशनः । समास्तुल्याः सिताः श्वेतवर्णा दशना दन्ता यस्य । चारुसंस्थानरूपः । चारु दर्शनीयं संस्थान-माकारे। रूपं शरीरशामा यस्य । यवंविधा वाजी अश्वः सवीङ्गगुद्धः सवीवयवलवर्णिनिदीष्युंको नरपते राज्ञो नित्यं सवेकालं श्वनाशाय रिपुव-धाय भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

तथा च भगवान् परायरः।

जधन्यमध्यञ्येष्ठानामश्वानामायतिभेवेत् । न्नङ्गलानां घातं चेयं विंघात्या दशभिस्त्रिभ: ॥ परिवाहाङ्गुलानि स्यात् सप्रतिः सप्रसप्रतिः । गकाशीतिः समासेन चिविधः स्यादायाक्रमम्॥ तथा षष्टिश्चतुःषष्टिरष्टषष्टिः समुच्छ्यः । द्विषञ्जसप्रक्षयुता विश्वतिः स्यान्म्खायतिः ॥ श्मभृहीनं मुखं कान्तं प्रगरुनं तुङ्गनासिकम् । ह्रस्वप्रीयं तनुश्रोचं रक्तगम्भीरतालुक्रम् ॥ षडब्दमाद्वादशकं मृदुनासापुटं दृहम् । दीचौद्धतमुखं ग्रीवं ह्रस्वकुचिखुरं तथा ॥ विवशं चराडवेगं च हंसमेयसमस्वनम् । हरितं गुन्नवर्षे वा श्वेतं कृष्णसमग्डलम् ॥ श्रष्टमीद्रशमारे।हेद्धस्तेन श्रवणेन वा । श्राञ्चिने नादनाभिज्ञा वाह्ययेयुर्द्विजातय: ॥ तथा च वर्णेनैकेन स्त्रिग्धवर्णी भवेदादि। स हन्याद्वर्याजान् देाषान् देहः सर्वेच शस्यते इति ॥

तथा च वरहाचः।

चानं वैलेक्यविद्विर्मुनिभिरिभिहितं लच्चां यद्विशालं दुर्चेयं तद्वहुत्वादिष विमलिधिया किं पुनर्बुद्धिहीनै:। तस्मादेतत् समासात् स्फुटमधुरपदं श्रूयतामध्वसंस्यं वर्णावतिप्रभाङ्गस्वरगतिसहितै: सत्वगन्थेहपेतम् ॥ रोमत्बक्केशवालैरसितहरिसितैस्तप्रहेमप्रभेश्च कृष्णः शोगोपनचो हरिरिति कथिता मूनवर्णास्तुरङ्गाः । ते चान्योन्यानुषङ्गात् पवनवश्यगता यान्ति भूयो बहुत्वं निर्देशस्तेषु वाच्यो विमनपटुधिया द्रव्यसन्वानुहृषः ॥

श्रयाशुभानां रोमावर्तानां लवणमाह । श्रस्रुपातहनुगगडहृद्गलप्रीयशङ्ककटिबस्तिजानुनि । मुष्कनाभिककुदे तथा गुदे सव्यकुद्धिचरणे तथाशुभाः॥२॥

अश्रुणः पाता यच से।ऽश्रुपातः । चनुषे। प्योभागः । हनुनी प्रसिद्धे । ग्राण्डां मुखगग्डां । हृत् हृदयम् । गलां हृत्कग्ठसन्धः । प्राण्यां नासाधान्मागः । शङ्क्षों कर्णानिकटे । किटः प्रसिद्धाः । बस्तिनीभिलिङ्गयारन्तरम् । जानुर्जेङ्घासन्धः । ग्रव्वययवेषु स्थिता आवर्ताः । तथा मुष्को वृष्णा । नाभिः प्रसिद्धाः । ककुदं बाहुपृष्ठभागे कृकाटिकानिकटम् । गुदमपानस्थानम् । अन्ये अलुप इति पठन्ति । अलुपं जचुगलसन्धः । स्व्यकुचिदंविणकुचिः । चरणाः सर्व गव पादाः । गृषु स्थानेषु ये आवर्ता गतास्ते सर्व गवाशुभाः । अप प्राण्यवयवत्वात् सर्वन समाहारः ॥ २ ॥

तथा च वरस्वि:।

शह्वभूगगडनासाहनुकिटककुदक्रोडकचासनस्थे-र्मन्याहृज्जानुकूर्वश्रवगगलगुद्रप्रोधकुत्त्यश्रुपातै: । स्यूरास्फिक्काकसाधस्त्रिकवृषगवहस्कन्धनाभ्यूक्जाते-रावतैरेवमेतैरशुभक्तकरैर्वर्जनीयास्तरङ्गा: ॥

श्रय शुभावनीनाह ।

ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः पृष्ठमध्यनयनापरि स्थिताः । स्राष्ठसक्थिभुजकुत्तिपार्र्यगा-स्ते ललाटसहिताः सुशाभनाः ॥ ३॥

सथाःलुपे-इति पाटान्तरम्।

प्रणाण उत्तराष्ठतलम् । गलः काठं निगालाधः । कर्णौ श्रवणी । धतेष्ववस्रवेषु संस्थिताः । पृष्ठमध्यं पर्याणस्थानम् । नयनापरि भ्रवाः समीपे । श्रोष्ठी दशनाच्छादना । सक्थिनी पश्चाद्वागः । खुरोपरि भुन्ना प्राभागे । जानूपरि कुन्निवीमभागे यतः सव्यस्य गर्हितत्वमुक्तम् । पार्थौ प्रसिद्धौ । धतेष्विप ये गता श्रावतीस्ते ललाटसहिताः सुशोभना श्रितशुभफलदा इत्यर्थः । ललाटं भ्रमध्यभागः ॥ ३ ॥

तथा च वरहचि:।

सिक्यप्रपाणप्रवबाहुकगठकेशान्तवत्तः प्रविधापरन्थे । रन्धे निगाले च ललाटदेशे ये रामजास्ते त्रियमावहन्ति ॥

तथा च विशेषलचगानि।

षालाकेशिनप्रवालदुतकनकिमा विद्विजेश्वयेषुद्धे नीलाम्भोजाभ्रत्रणेश भवित सिललजा सर्वेदु:खापहर्ची । गम्भीरानेकवर्णा दिश्रति च तुरगे पार्थिवी सर्वेकामान् षायव्या रूचवर्णा त्वशुभफलकरी निन्दिता व्योमजा च ॥

इति कान्तिलचगम् ॥ श्रय स्वरलचगम् ।

> भेरीशह्वाब्दिसंहद्विपणववृषित्रभ्यगम्भीरनादा वीणापुंस्कोकिलानां मधुरपटुरवा वाजिना राजवाहाः । काकोलूकोष्ट्रभासः श्वखरवृषरवा रूचिविच्छन्नघोषा अन्ये चेत्थंप्रकारास्त्वशुभफलकरा हानिशोकप्रदाश्च ॥

षय गतिलचग्रम्।

त्वरितगतिविलामैविचिपन् पादमुच्चे-व्रेजित नकुलगामी कम्पयन् कं शिखागम् । श्रय विकटखुराग्रेदेद्यमानां यथावी स्पृयति चरग्रपातेस्तितिरं तस्य यातम् ॥ स्थिरपदविततांशी दूरमुचम्य वक्षं व्रजित हि सुविलामैवेद्विवद्वद्विगामी । सुगतमय तुरङ्गं ये।ऽधिमह्यात् तदेव

स भवति सुखगामी शचुनाशं च सुर्यात् ॥

श्रजमहिषवराहश्वे।ष्ट्रमाजीरगामी

सिवृषभगृगालैस्तुल्यगामी च ये।ऽश्वः ।

स दिशति धननाशं शचुवृद्धं च सुर्याद्
भवति च न सुखाय स्वामिनः शोकदाता ॥

षय सन्वान्धलवगमाह।

वर्णावर्तप्रभाङ्गस्वरगतिसहितः सत्वगन्धेरूपेतः श्रीचाचाराभिजाति: स्मृतिविनयगुगैरिन्वते। देवसत्व:। गन्धवैधातुथानैमुंनिवरपतिभिस्तुल्यसत्वाः प्रशस्ता ये चान्ये हीनमत्वास्त्वशुचिमलरता भीरवस्ते विवर्ज्याः ॥ मैरेयाम्भोजसर्षि:चितिमधुमदिराचन्दने।शीरलाजा-कल्हाराशाकजातीवरतस्कुषुमैस्तुल्यगन्धाः प्रशस्ताः । ये चान्ये चारमूचवतजमलवसाबस्तिनिमीकगन्थाः सन्त्याच्यास्तेऽपि नित्यं त्वशुभक्षलकरा हानिशाकप्रदाश्च ॥ उरा विस्तीर्थे पृष्ठु च जघनं नेच्युमं सुबद्धं गीवा वाच्या सुदीधा सभुजयुगलकं कगठपृष्ठं च हूस्वम् । स्वरे। गम्भीरस्तनुरविरलं चेष्ट्रितं चारु नित्यं शोमा शारीरिकी स्यादादि च तुरगे दीर्घमायुः स जीवेत्॥ व्युटे।रस्त्रध्रवाङ्गस्तनपृयुज्ञचना दीर्घस्त्रचाचिचे।षा दुर्गन्थाः सर्वगावैस्तनुगतिविषमा लम्बक्र्णाष्ट्रपुच्छाः। दुर्गन्था दुष्ट्रशीला विनिपतितमना भीरवा नष्ट्रसञ्जाः सर्वाचारैश्च हीना यदि खलु तुरगाः सन्ति हूस्वायुषस्ते । श्रयाग्वानां ध्रुत्रावनीनाह ।

तेषां प्रपाण एका ललाटकेशेषु च ध्रुवावक्ताः।
रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्धनि वत्तसि चेति स्मृता द्वी द्वी ॥ ४ ॥
तेषां ध्रुवावकीनां दशानां मध्यात् प्रणाण उत्तरीष्ठाधीमागे एकी मविति
ध्रुवावकी:। अवश्यं माविनः स्थिरा ध्रुवावकीः। ललाटकेशेषु च केशाधी

೯೪೪

ललाटस्थाने एक एव घुवावता भवति । कुचिनाभिमध्यभागे रन्ध्रस्थानम् । तत उपरिभागे उपरन्ध्रस्थानम् ।

हतां च।

कुविनाभ्यन्तरे रन्ध्रमुपरन्धं तथापरि ।

गवं रन्ध्रे एका भवति। उपरन्ध्रे एक एव। द्वया: पार्श्वयास्ते चत्वार:।
मूर्धनि शिरिस द्वा। वचिस चार:प्रदेशे द्वा स्मृतावुक्ता। एवमेते दशा-खानां ध्रवावनी:॥ ४॥

तथा च पराशर: ।

दश ध्रवावती:। प्रपागि गकी ललाटे गक गव मूर्थनि द्वी देव वश्वसि रन्ध्रोपरन्ध्रमोद्वी द्वाविति ॥

श्रधुनाध्वानां वयोत्तानमाह ।

षड्भिर्दन्तैः सिताभैभेवति हयशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षः सन्दंशैर्मध्यमान्त्यैः पतितसमुदितैस्त्यब्धिपञ्चाब्दिकाश्वः। सन्दंशानुक्रमेश त्रिकपरिगणिताः कालिका पीतशुक्काः काचा मदीकशङ्कावटचलनमता दन्तपातं च पिद्धि ॥ ॥

श्रश्वानामधा दन्तपाल्यां दंष्ट्राद्वयमध्ये षड्दन्ता व्यञ्जितनो भवन्ति षड्भिदंन्तैरयविभिद्वेयोरिष दन्तपाल्योः सिताभैः श्वेतच्छविभिद्वेयशिशुकी-लाऽश्वा भवित । एकवर्ष इत्यर्थः । तेरेव षड्भिदंन्तैः कषायैः कृष्णलेखिन्तवर्षीर्द्ववर्षाऽश्वो भवित । द्वयारिष दन्तपाल्योः सममध्यवित्तेनो द्वौ द्वौ दन्तौ सन्दंशावुच्येते । तत्पार्श्ववित्तिनमेक्षेकं मध्यमम् । द्वयारिष पार्श्वद्वयवित्तमेनकेककमन्त्यसञ्जम् । यवं सन्दंशैः पिततसमृदितैः पितत्वा पुनरप्यृत्यितै-स्त्र्याब्दिकाऽश्वः । वीणि वर्षाणि प्रमाणमस्य च्याब्दिकः । एवं मध्यमेदेन्तैः पिततसमृदितेरब्धसङ्ख्यानि वर्षाणि प्रमाणमस्य । श्रन्त्यैः समृदितैः पञ्चा-बिदकः । सन्दंशानुक्रमेण सन्दंशपरिपाट्या कालिकाचा व्यञ्जितनस्वकप्रपिताः कार्याः । विभिन्तिभिवेषैर्गणनीयाः । एतदुक्तं भवित । यदा सन्दंशदन्तयाः कालिका कृष्णो विन्दुर्भवित तदा षड्ब्दाः । तामसदृशाकु-तिरासां विश्वेया । एवं मध्यमैः सकालिकैः स्माब्दाः । श्रन्त्यैरशब्दाः । एवं

प्रतिचिह्नं सन्दंशानुक्रमेण चिवर्षगणितं कार्यम् । तेन सन्दंशानुक्रमेण पीता-यामेकादशाब्दाः । पीताः पीतवर्णाः । गवं शुक्रायां चतुर्देशाब्दाः । शुक्राः शुक्रवर्णाः । काचायां सम्दशाब्दाः । काचाः काचवर्णाः । मचीकायां विश्वन्यब्दाः । मचीका तदाकृतिः । शङ्घायां चयोविश्वत्यब्दाः । शङ्घा शङ्घा-कृतिरेव । अवदं छिद्रम् । तेन षड्विंशत्यब्दाः । चलनं क्रम्पनं तेनैकानं चंश्यदब्दाः । अति। तन्तरं दन्तपातः पतनं तेन द्वाविश्यदब्दाः । यवं क्रमेण विद्वि जानीहि ॥ ॥

तथा च वहरचि:।

यन्दंशं मध्यमन्त्यं दशनयुगमधः सितरं वर्षजाते स्फीतं द्वाब्दे कषायं पतितसमुदितं चिश्चतुषाञ्चकेषु । षींस्त्रीनेकेकमब्दानसितहरिसिताकाचमाचीकशङ्घा-

किद्रं चालं च्यतिश्च प्रभवति तुरगे लच्चणं वक्तजानाम् - इति ॥
पराशरमहर्षिणा अध्वानामायुः प्रमागपरिचानमभिष्टितम् ।
तदाया ।

श्रथ रेखा दीचा गम्भीरा श्रविच्छिन्नास्तिम्ः ग्रेग्ये यस्य तस्यायुर्वेषेणि षिंगत् । द्वाभ्यां विंगतिः । दशैकया च । दिच्चिगनाभिवृत्तया द्वादश । वं शायमनुगतया श्रष्टादश । ह्रस्विज्ञस्वक्रविच्छिन्नाव्यत्तस्वकवन्यकाकपादा-कारया जयन्यमायुरिति ॥

दति म्रीमट्टोत्पलविरचितायां चंहिताविवृतावश्वलद्यणं नाम पञ्चषष्टितमे। उध्याय: ॥ ६५ ॥

त्रय इत्तिलक्षगं व्याख्यायते।

तच गजानां चतस्रो जातया भवन्ति भद्रमन्दरृगमिश्राख्याः। तचादावेव भद्रलचणमाह ।

> मध्वाभदन्ताः सुविशक्तदेहा न चापदिग्धा न कृशाः चमात्रच । गात्रैः समैश्चापसमानवंशा वराहतुल्यैर्जघनैश्च मद्राः॥ १॥

ये गंजा मध्याभदन्ता मधुसदृशी श्राभा कान्तिर्यंषाम् । सुविभक्त-देहाः श्रोभनं कृत्वा विभक्तो देहः शरीरं येषाम् । श्रवयवप्रविभागसम्पन्ना इत्यर्थः । न चेषिदिग्धा नातिस्थूलाः । न कृशा नातिदुर्वलदेहाः । चमाश्च कार्ययोग्याः । गानेश्च शरीरावयवैः समैस्तुल्येर्युक्ताः । चापसमानवंशाः चापं शराशनं तत्समाना वंशास्तिनुल्यपृष्ठाः । वराहृतुल्यैः सूकरप्रतिमैश्च जधनैः कटिभागैरेभिः परिवर्तुलैस्तैर्भद्रा गजाः ॥ १ ॥

श्रय मन्दलवर्गामाह।

वर्तोऽय कत्तावलयः स्त्रयाश्च लम्बोदरस्त्वग्वृह्ती गलश्च। स्यूला च कुत्तिः सह पेचकेन सैंही च दृङ्मन्दमतङ्गजस्य॥२॥

वच उर: । ऋषशब्दश्चार्थे । कचावलय: । कचाग्रहणेन कचास्थानं श्रारिमध्यमुच्यते । तच या वलयः । ऋषवा कचा तथा वलय एताः श्लिष्या: शिथिला: । लम्बोदर: प्रलम्बचठर: । त्वक् बृहती स्थूलं चर्म । गलः कग्ठश्च स्थूल एव । कुच्चि: स्थूला बृहती । सह पेचकेन पेचकं पुच्छमूलं तेन सह साकं स्थूलकुचि: । सही दृक् सिंहसदृशी दृष्टि: । तस्यतिल्लचणं मन्दमतङ्गचस्य मन्दसञ्ज्ञगचस्य ॥ २॥

श्रय मृगसङ्कीर्यायोर्लचगमाह ।

मृगास्तु ह्रस्वा'धरवालमेद्रा-स्तन्वङ्घ्रिकगठिद्वजहस्तकर्णाः । स्यूलेचणादचेति यथाक्तचिन्हैः सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिन्हाः॥ ३॥

ये गना हस्वाधरवालमेदाः । हस्वाधरा ऋल्पोष्ठाः । केचिद्धु-स्वादरा इति पठन्ति । हस्वा वाला वालाः पुच्छस्याः । हस्वा ऋदीर्घाः । हस्वमेद्धा ऋदीर्घलिङ्गाः । तन्वङ्घिकगठिद्वजहस्तकर्णाः । ऋङ्घी पादौ । कगठा गलः । द्विजा दन्ताः । हस्तः करः । कर्णा श्रोचे । चैतानि तनूनि स्वल्पमांसानि येषाम् । स्थूलेचणा विस्तीर्णनयनाः । ऋथवा स्थूलतारकाः स्थूले-

१ इस्वादर-इति पाठान्तरम्।

चर्णाः । एते गंजा मृगाः । एतैर्लचर्णेर्युक्ताः । यथाक्तचिह्नैः सङ्कीर्णनागा व्यतिमित्रचिन्हाः । यथाक्तैर्ययानिर्दिष्टेश्चिह्नैर्लचर्णेर्भद्रमन्द्रमृगाणां संब-न्थिभिर्ये व्यामित्रैर्युक्तास्ते नागा गंजाः सङ्कीर्णाः ॥ ३॥

श्रधुनैतेषामुन्नतिदैर्ध्यपरिणाहानां प्रमाणमाह ।

पञ्चोन्नतिः सप्त मृगस्य दैर्घ्य-मष्टी च हस्ताः परिणाह्नमानम् । एकदिवृद्धावय मन्दभद्री सङ्कीर्णनागीऽनियतप्रमाणः ॥ ४ ॥

मृगाख्यस्य गजस्य पञ्चोन्नतिः पञ्च हस्ता त्रीच्यम् । पुच्छमूलात् कुम्भान्तं यावत् सम्रहस्ता दैर्ध्यम् । त्रष्ट्री च हस्ताः परिवाहमानं परिवाहो मध्यपरिधिः । तस्य मानमष्ट्रहस्तप्रमाणम् । एकद्विवृद्धाविति । एक-वृद्धा मन्दः । द्विवृद्धा भदः । एतदुत्तं भविति । मन्दस्य पडुन्नतिः । त्रष्ट्री मन्दः । द्विवृद्धा भदः । यतदुत्तं भविति । मन्दस्य पडुन्नतिः । त्रष्ट्री दैर्ध्यम् । नव परिवाहः । भद्रस्य समोन्नतिः । नव दैर्ध्यम् । दश परिवाहः । सङ्कीर्यात्राः । सङ्कीर्यात्राः । सङ्कीर्यात्राः । सङ्कीर्यात्राः । सङ्कीर्यात्रामायोऽनिष्चितपरिनमाय हत्यर्थः । व्यामित्रप्रमायो भविति । चयायां भद्रादीनां यल्लव्यामुतं तिन्मित्रतस्य भविति ॥ ४ ॥

तथा च पराशर:।

परिणाही दशसमा नवायामः स उच्छ्यः । सम च्येष्ठप्रमाणस्य नागस्य समुदाहृतः ॥ च्येष्ठात् सम्मभागाना मध्यमा मध्यमाद्गनः । चन्त्यः षड्भागहीनः स्यादताऽन्यो न स पूजितः ॥ मुखादापेनकं दैध्ये पृष्ठु पार्श्वादरान्तरम् । च्यानाह उच्छ्यः पादाद्विचेया यावदासनम् ॥

श्रय तेषां वर्णमदलवणमाह ।

भद्रस्य वर्णा हरिता मदश्च मन्दस्य हारिद्रकसन्निकाशः। ERE

कृष्णी मदश्चाभिह्निता मृगस्य सङ्कीर्णनागस्य मदा विमित्रः॥ ५॥

भद्राख्यस्य गनस्य वर्णे। हरितः शुक्रवर्णः । मदश्च हरितः । मन्दगनस्य मद्रो वर्णेश्च हारिद्रसन्निकाशः । हरिद्रया रक्तं हारिद्रकं तत्स-निकाशस्तत्सदृशः । पीताभा वर्णा मदश्च । मृगाख्यस्य गनस्य कृष्णवर्णभा मदः चशन्दाद्वर्णे।ऽभिहित उक्तः । सङ्कीर्णेनागस्य सङ्कीर्णाख्यस्य गनस्य मद्रो वर्णेश्च विमिन्नो व्यामिन्नवर्णे। भवति ॥ ५॥

ष्यय गजानां शुभानि लच्चगान्याह ॥

ताम्रोष्ठतालुवदनाः कलविङ्कानेत्राः स्विग्धेन्नताग्रदश्चनाः पृथुलायतास्याः । चापोन्नतायतिनगूढिनिमग्नवंशा-स्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुम्माः ॥ ६ ॥ विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुद्धाः कूर्मान्नतिद्वनवविंशतिभिनंखेशच । रेखात्रयोपचितवृत्तकराः सुवाला धन्याः सुगन्धिमदपुष्करमाहताशच ॥ ० ॥

ये गजास्ताम्रोष्ठतालुवदनाः । ताम्रवर्णानि लेहितान्योष्ठतालुवदनानि येषाम् । त्रोष्ठमधरेष्ठम् । ताल्वास्यपृष्ठम् । वदनं मुखम् । कलिङ्कनेवाः कलिङ्का ग्रामचटकास्तन्नेवनुल्ये नेवे येषाम् । स्निग्धान्नताग्रदणनाः । स्निग्धाः सस्तेहा उन्नताग्र उच्चप्रान्ता दणना दन्ता येषाम् । पृथुलायतास्याः । पृथुलं विस्तीर्णमायतं दीर्घ चास्यं मुखं येषाम् । चापोन्नतायतिनगूटिनम् ग्नवंणाः । चापवच्छराणनवत् क्रमेणेवित्त उच्च त्रायते। दीर्घा निगूटे। नुल्वणः सुष्टिलृः सिन्धिनिगने। नात्युन्नते। वंशः पृष्ठास्थि येषाम् । तन्वेकरोन्मित्रकृमेसमानकुम्भाः । तनुभिरधनैरकरोमिवतैरेकैकरूपस्थै रेमिभिष्टितः कूर्मसमानः कूर्मसदृशे। मध्योन्नते। कुम्भो येषां ते गना धन्याः ॥ ६॥

विस्तीर्थकर्याति । कर्यां श्रोचे । हनुनी प्रसिद्धे । नाभी देहमध्य-भागः । ललाटं मुखपृष्ठम् । गुह्यं लिङ्गम् । यतानि विस्तीर्थानि येषाम् । तथा कूर्मे। नतेः कूर्मवदुन्नतैर्मध्योच्चेद्विनर्वावंगतिमिनेखेः करस्हैः । द्विनवः सङ्ख्येरष्टादग्रभिविंगत्या चे।पलिंचताः ।

तथा च पराशर:।

विंशत्यष्टे। दश नखाः स्थिराः कूर्मसमाहिताः । गजानां पूजिताः पादा ये च स्युरक्रवाविलाः – इति ॥

रेखाचयोपचितवृत्तकराः । रेखाचयेगा दैर्घ्यास्थिता युक्ता वृत्ता वर्तुलः करो हस्ता येषाम् । सुवालाः शाभनतनूरुहाः । सुगन्धिमदपुष्करमारु-ताश्च । सुगन्धिः । शाभनगन्धः । मदो मदाम्बु तथा पुष्करमारुतः करप्रान्तवाता येषां ते गजा धन्या इति ॥ ० ॥

अन्यदप्याह ।

दीर्घाङ्गिलिरक्तपुष्कराः सजलाम्भोदनिनादबृहिगाः।
बृह्दायतवृत्तकन्थरा धन्या भूमिपतेर्मतङ्गुजाः॥ ६॥

गजानां करप्रान्ता मांसपेश्योऽङ्गुलिशब्दवाच्याः । करप्रान्तं सकलं पुष्करमुच्यते । तच दीर्घा ऋङ्गुजया रक्तं च पुष्करं येषाम् । तथा सजलस्य जनसंयुक्तस्याम्भोदस्य या निनादः शब्दस्तद्वद्वृंहणं गलगर्जितं येषाम् । बृहती विस्तीर्था त्रायता दीर्घा वृत्ता परिवर्तुला कन्धरा ग्रीवा येषाम् । ते मतङ्गुजा हस्तिना भूमिपते राज्ञो धन्याः शुभा इति ॥ ८ ॥

त्रयाशुभलचणान् गजानाह ।

निमदीभ्यधिकहीननखाङ्गान् कुब्बवामनकमेषविषाणान् । दृश्यकेश्यफलपुष्करहीनान् श्यावनीलश्यबलासिततालून्॥६॥ स्वल्पवक्रकहमत्कुणाषगढान् हस्तिनीं च गजलकणयुक्ताम्। गर्भिणीं च नृपतिः परदेशं प्रापयेदतिविरूपफलास्ते॥१०॥

ये गजा निर्मदा मदरहिता न कदाचिदिष प्रमता भवन्ति तान्। यांश्चाभ्यधिक हीननखाङ्गान्। अभ्यधिका हीनाश्च वा नखाः करहहाः अङ्गान्यवयवा येषाम्। नखा अष्टादशभ्य जना विंशतरिधिकाः। अङ्गानामूना-धिकत्वं तथानुसारेण परिकल्पनीयम्। तथा यश्च कुञ्जो गजस्तस्य च लच्चणम्।

सङ्क्षिप्रवचोजघनः पृष्ठमध्यसमुन्नतः ।

प्रमागाहीनस्तन्नाभिः स सुद्धो वारगाथमः॥

तथा यश्च वामनकस्तस्य लचगम्।

अनाहायामध्युक्तो ये।ऽतिहस्वो भवेद्गनः ।

वामनः स समाख्याता भर्तुनीर्थयशः प्रदः ॥

तथा यश्च मेषविषाये। मेषोऽजस्तस्य विषाये शृङ्गे ततुल्ये विषाये दन्ता यस्य ।

तथा च।

विषाणं ब्रुवते गृङ्गं विषाणं दन्त उच्यते ।

तान् कुञ्जवामनकमेषविषागान्। दृश्ये दृश्यमाने केशाफले वृषगी येषाम्। पुष्करं करप्रान्तः पद्माकारं तेन हीनान् रहितान्। श्यावं मलिनं नीलं नीला-कारं शवलं व्यामिश्रं शुक्ककृष्णवर्षोम्। असितं कृष्णं वा तालु येषां तानिष ॥ ६॥

तथा स्वल्पा वक्रहहा दन्ता मुखलामानि वा येषाम् । मत्कुणा यश्च दन्तरहितः ।

तथा च लचगम्।

सर्वलचणसम्पूर्णे। दन्तेस्तु परिवर्जितः।

मत्कुणः स समाख्यातः सङ्ग्रामे प्राग्यचातकः ॥

यश्च षगढः । तस्य लचगम् ।

पादयाः सित्रकर्षः स्यादास्य नागस्य गच्छतः ।

स षग्ढे।ऽध्वनि युद्धे च लचगाज्ञैनं पूजित: ॥

तथा च।

अनन्त्याभ्यधिकं यस्य विस्तारेख स्तनान्तरम् ।

विकटः सच निर्दिष्टे। दुर्गतिनिन्दिता गजः॥

ग्वंविधा ये गजास्तान् नृपती राजा परदेशमन्यदेशं प्रापयेन्न-येत् । तथा हस्तिनीं करिग्रीं च गजलवग्रमुक्तां स्यूलदन्तां समदामित्यर्थः । गर्भिग्रीं तदाष्ट्रस्थितां गर्भसंयुक्तां च नृपतिः परदेशं प्रापयेत् । यतस्ते गजा अतिविद्धपक्ता अतिविद्धपं दुष्टुफलं येषां ते तथाभूता इति ॥ १०॥

इति ग्रीभट्टे।त्पलविरचितायां संहिताविवृते। हस्तिलचणं नाम षट्षष्टितमाऽध्यायः ॥ ६६ ॥

श्रथ पुरुषलवणं व्याख्यायते।

तचादावभिधेयाथैस्य सङ्ग्रहमाह । उन्मानमानगतिसंहतिसारवर्गः-स्रेहस्यरप्र'कृतिसत्त्वमनूकमादै।। त्तेत्रं मृजां च विधिवत् कुशलाऽवले का सामुद्रविद्वदति यातमनागतं वा ॥ १ ॥

उन्मानं च मानं च गतिश्च संहतिश्च सारश्च वर्णश्च स्नेहश्च स्वरं च प्रकृतिश्च सत्वं च तदुन्मानमानगतिसंहतिसारवर्णस्त्रेहस्वरप्रकृतिसः न्वम् । न केवलमुन्मानमानादां यात्रदनूकं चेवं मृजां च । त्रादी प्रथमं विधिवः द्यथावत् कुशल: शिवितोऽवलेक्य निरूप्य विचार्यः कोऽसा सामुद्रवित् समुद्रे प्रोक्तं पुरुषलचणं सामुद्रम् । तद्वेति जानातीति सामुद्रवित् । वदति अथय-तीति। यातमतिक्रान्तिमृष्टानिष्टफलम्। न केवलं यावदनागतमेष्यद्वेति। अव केचिन्मन्यन्ते । प्रकृतिपर्यायं सन्त्रमाचार्येण व्याख्यातम् । "एवं नराणां प्रकृति: प्रदिष्टा यल्लचगाचा: प्रवदन्ति सन्व"मिति तस्मात् सन्वगब्दमचाति-रिच्यते। नातिरिच्यत इत्युच्यते। सत्वं नाम चेते।धर्मे। यस्मिन् सति न कुर्ताश्चद्वयमुत्पदाते न कस्यामप्यवस्थायां विवाद: समुपनायते तत्समाच-चते कुशलाः।

> एकाकिनि वनवासिनि ऋराजलदमिण ऋनीतिशास्त्रज्ञे। सत्त्वोस्क्रिते मृगपती राज्येऽतिगिरः परिग्रमन्ति ।

चाचार्येणानन्तरमेत्र पञ्चपुरुवलवणे सन्त्रमन्यदेव दर्शितं "त^३द्धातुमहाभूतप्रकृतियुतिवर्णसन्वस्त्पादौ"रिति ।

"सत्वमहोनं सूर्या"दि^४ति । तथा "भी^५मात् सत्वं गुरुता बुधा"दिति यस्मादुत्तं तस्मात् सन्विमिति नातिरिच्यते । ऋपरे ऋन्यया पठन्ति । प्रकृतयश्व तते। ह्यनूकमिति । प्रकृतयश्व न जायन्ते । यते। वले। स्याः

१ प्रकातयम्ब तता स्वनूकम् इति-पाठान्तरम् । २ श्रस्येवाध्यायस्य ११४ श्रेलोकः ।

क खहत्संहितायाम् ६६ अध्याये ४ घलोकः । ४ खहत्संहितायाम् ६६ अध्याये ३ घलोकः ।

प बहत्संहितायाम् हर प्रध्याये प प्रलेकः।

क्रियाया उन्मानादिप्रकृतिपर्यन्तं सामासिकं पदं कर्म। कर्मत्वे च प्रकृतिं प्रकृती-रिति वा भवितव्यम् । सन्विमत्येतच्च न सङ्गृहीतं स्यादिति स्पष्टीक्रियते ॥ ९ ॥

उन्मानमिति । जर्द्धमङ्गुलादिकं मानमुन्मानम् ।

तथा कात्यायन: ।

ऊर्ध्वमानं किलीन्माने मानं तु तुलया घृतम्।

उन्मानिमति:।

श्र^१ष्ट्रशतं षग्णवितः परिमाणं चतुरशीतिरिति पुंसाम् । उत्तमसमहीनानामङ्गुलसङ्ख्या स्वमानेन—इति ।

मानं तुलामानम् ।

भारेरार्द्धतनुः सुखभाक् तुलितेरितो दुःखभाग्भवत्यूनः । भारेरितीवाळानामध्यद्धेः सर्वधरणीषः – इति ॥

गितर्गमनम् ।

शा दूलहं ससमदद्विपगापतीनां तुल्या भवन्ति गतिभिः शिखिनां च भूषाः । येषां च शब्दरहितं स्तिमितं प्रयातं तेऽपीश्वरा दुतपरिम्नतगा दरिद्राः—इति ॥

. यंहतिरिति । यंहतिर्धनता ।

तया च।

सू^४च्माणि पञ्च दशनाङ्गुलिपर्वकेशाः साकं त्वचा करहहाश्च न दुःखितानाम् ।

सथा ।

स⁹ ह्यात इति च सुश्लिष्टसन्यिता सुखमुन्ते चेया-इति । सार इति ।

सप्र^६ भवन्ति च सारा मेदीमञ्जात्वगस्यिशुत्राणि । रुधिरं मांसं चेति प्राणभृतां तत्समानफलम्-इति ॥

१ श्रास्येवाध्यायस्य १०५ प्रलाकः।

३ श्रस्यैद्याध्यायस्य १९५ श्रेलाकः ।

५ श्रस्येवाध्यायस्य १०० घलाकः।

च श्रस्येवाध्यायस्य १०६ व्रलोकः।

४ श्रस्येवाध्यायस्य ८० इलोकः।

अस्येवाध्यायस्य १६ प्रसोकः ।

वर्ण इति। नेचा^१न्तपादकरताल्वधरोष्ठजिङ्का रक्ता नखाश्च खलु स्म सुखावहानि। तथा ।

^२द्युतिमान् वर्णः स्निग्धः चितिपानां मध्यमः सुतार्थवताम् । रूचो धनहीनानां शुद्धः शुभदो न सङ्कीर्याः । स्नेहः स्निग्धता।

स्रेहः^३ पञ्चमु लच्यो वाग्जिङ्कादन्तनेचनखसंस्थः । सुतथनसाभाग्ययुताः स्त्रिग्धेस्तेर्निर्धना इन्दी:-इति ॥

स्वरः शब्दः ।

^४करिवृषर**थै।घमेरीमृदङ्ग**िसंहाब्दनि:स्वना भूपा: । गर्दभननेरह्नस्वराश्च धनसाख्यसन्त्यता:-इति ॥

प्रकृति:।

भूजल^५ शिख्यनिलाम्बर मुरनररचः पिशाचकतिरश्चाम् । सत्वेन भवति पुरुषा लच्चणमेतद्भवत्येषाम् ॥

"महोस्वभाव: गुभपुष्पगन्थः" इत्यादोः वं नरागां प्रकृति: प्रदिष्टा यल्लचणज्ञाः प्रवदन्ति सन्व''मिति । उन्वं पञ्चपुरुषलचगे।तः प्राक् प्रतिपा-दितमेव । श्रनूकमित्येतज्जन्मान्तरादागतिरनूकाख्या ।

> सा^६ध्यमनूकं वक्ताद्गोवृषशार्दूलसिंहगरुडमुखाः। श्रप्रतिहृतप्रतापा जितरिपवा मानवेन्द्राश्च ॥

श्रनुकं प्रकृतिता विशेषेणैव गम्यते । प्रकृतिश्चानन्तरं प्रदर्शिता । सेवमिति।

^७पादे। सगुल्फी प्रथमं प्रदिष्टी जङ्घे द्वितीयं च सजानुच्क्रे । मेद्रोसमुष्कं च ततस्तृतीयं नाभिः कटिश्चेति चतुर्थमाहुः॥

१ श्रास्येवाध्यायस्य ८० ज्लोकः।

३ श्रस्यैवाध्ययस्य ५०१ प्रलोकः।

५ श्रस्येवाध्यायस्य १०८-११४ श्लोकाः ।

६ ग्रस्येवाच्यायस्य १०३ प्रलोकः।

[•] बहत्संदितायाम् ७० अध्यायस्य २४-२६ प्रलेकाः ।

२ श्रस्यैवाध्यायस्य १०२ श्लोकः।

४ श्रस्ये अध्यायस्य ६५ प्रलोकः।

उदरं कथयन्ति पञ्चमं हृदयं पष्टमतः स्तनान्वितम् । श्रय सप्रममंसजनुशी कथयन्त्यष्टममेष्टिकन्थरे ॥ नवमं नयने च सभूशी सललाटं दशमं शिरस्तथा ।

म्वा चेति ।

मृजा चेति ।

मृजा पञ्जमहाभूतमधी ।

१ काया शुभाशुभफलानि निवेदयन्ती लच्चा मनुष्यपशुपविषु लवणा :। तेजागुणान् बहिरपि प्रविकाशयन्ती दीपप्रभा स्फटिकरत्नचटस्थितेव ॥ तथा ऋषिपुत्रेण ग्रहाणां षड्विधा क्षाया प्रोक्ता ।

या च च्छाया प्रभा सैव षड्विधा सा प्रकीतिता।
स्वच्छा स्त्रिधा प्रसन्ना च कान्ता दीप्रा विदीपिनी ॥
प्रचादार्थाः पादात् प्रभृति केशान्तं याबल्लचणानि वद्यन्ति ।
तवादावेव पादयोलंचणमाह ।

श्रस्वेदना मृदुतला कमलादराभा श्लिष्टाङ्गुली रुचि रताम्रनखा सुपार्णी। उप्णी शिराविरहिता सुनिगूढगुल्फी कूर्माव्रती च चरणा मनुजेश्वरस्य॥ २॥

गवंविधी चरणी पादी मनुकेश्वरस्य राज्ञ: । क्रीदृशी । ऋस्वेदनी क्षेदवर्जिती। मृदुतली मृदुनी मार्दवयुक्ते तले ययो: । क्षमलोदराभी कमलं पद्मं तस्यादरं तत्सदृशी स्त्रामा कान्तिययो: । क्ष्लियुक्तेली धनाङ्गुलियुक्ती । स्विरतामनखी रुचिरास्तेजस्विनस्तामवणी ले।हिता नखाश्च ययो: । क्षेत्रिः दुविरपार्श्वनखाविति पटन्ति । स्विरी पार्श्वा ययो: । सुपार्णी शोधन-पार्णी । पार्णिशब्देन पश्चात्पादमाग उच्यते । उद्यावुष्णयुक्ती । शिराविर-हिती शिरामिर्वर्जिता । सुनिगूठगुल्की निगूढी निम्नावनुल्बणी गुल्की ययो: । कूमें। सती कूमें पृष्ठाकारी । तथाभूती चरणी मनुकेश्वरस्य । मनुजा मनुष्यास्तेषामीश्वरः प्रभुरिति ॥ २ ॥

१ अस्वैवाध्यायध्य ६६ प्रताकः।

२ रुचिरपार्श्वनखा-इति पाठानारम्।

तथा च समुद्र: ।

पादै: समासे: सुस्तिग्धै: सेप्यो: छिल्छै: सुश्राभनै: ।

उन्नते: स्वेदरहिते: शिराहीनैश्च पार्थिव: ॥

तथा च गर्गः । 🌉

पदुरकोत्पलनिभैस्तथा चतजसन्निभै:।

नृपाः पादतलें ज्ञेया ये चान्ये सुखभागिनः ॥

श्रयाचेवागुभलचणान्याह ।

शूर्पाकारविरू ज्ञपाग्डुरनखा वक्री शिरासन्तता संशुष्की विरलाङ्गुली च चरणा दारिद्र्यदुःखप्रदा। मार्गायात्कटका कषायसदृशा वंशस्य विच्छेददा ब्रह्मद्री परिपक्षमृद्द्युतितला पीतावगम्यारता॥ ३॥

यवंविधी चरणी पादै।। पूर्षाकारावयविस्तीर्णे। विक्वाविस्तिथी। पाग्रुरनखी पाग्रुराः गुक्राभा नखा ययोः। वक्रावस्पष्टी दीर्घी वा। शिरामन्तिती शिरामहुली। पंग्रुष्की मांपरिहती। विरलाङ्गुनी च विरला विश्लिष्टा अङ्गुल्यः पादशाखा ययोः। तै। तथाभूती। दारिद्र्यदुःखप्रदे। निर्धनत्वं दुःखं च ददतः।

तथा च समुद्र: ।

भूषेकारास्तथा मग्नैवंक्रेः गुष्केः घिराततेः । सस्वेदेः पाग्डुरै रुचैश्चरगैरतिदुःखिताः ॥

मार्गायोत्करकाविति । उत्करको मध्यादुन्नतो पाग्डुराकारो । मार्गा-याध्विन रते। भवतः । तथा क्रषायसदृशे कृष्णलेहितो । वंशस्य कुलस्य विच्छेददै। विनाशकरो । परिपक्षया दग्ध्या मृदा तुल्या द्युतिः कान्तिस्तल-योर्थयोस्तौ ब्रह्मद्यो ब्रह्महत्याकरे। । पोते। पोतवर्णावगम्यासु स्त्रीषु रते। शकावित्यर्थः ॥ ३॥

तथा च समुद्र: ।

डत्कटावध्वनि रती कषायी कुलनायना । ब्रह्मद्री दग्धमृद्वयीवानिपीतावगम्यदी ॥ श्रथ जङ्घोरजानूनां लचगमाह । प्रविरलतनुरोमवृत्तजङ्घा द्विरदकरप्रतिमैर्वराहिभश्च । उपचितसमजानवश्च भूपा धनरहिताः श्वशृगालतुल्यजङ्घाः ॥ ४ ॥

प्रविरतिरघनैस्तन्भः सूच्मे रोमिभ्युंते वृते परिवर्त्तले जहुं येषां ते सथाभूताः । तथा वरे।क्भिः श्रेष्ठेक्क्भिद्धिरदक्तरप्रतिमैगंजहस्तमदृशैक्षल- चिताः । उपचिते। समासली समावविषमे। जानुनी येषां ते । भूषा राजानः । श्वशृगालतुल्यजहाः । शुनां शृगालानां च तुल्याः सदृश्यो जहुा येषां ते धन- रहिता दरिद्रा भवन्ति ॥ ४ ॥

तथा च समुद्र: ।

जङ्घाभिरभिवृताभिरैश्वर्यमभिनिर्दिशेत् । शृगालजङ्घा दुःखान्ताः स्वजङ्घा नित्यमध्यगाः ॥

श्रय जहुयोर्लामलचग्रमाह ।

रामैकेकं कूपके पार्थिवानां द्वे द्वे ज्ञेये पण्डितस्रोत्रियाणाम् । त्र्याद्मैर्निःस्वा मानवा दुः द्यभाजः केशाश्चैवं निन्दिताः पूजिताश्च ॥ ॥ ॥

एकैकं रोम कूपके पार्थिवानां राज्ञां भवेत् । द्वे द्वे रोमणी कूपके पण्डि-तानां विदुषां ग्रेवियाणां नियमिनां च भवतः । च्याद्ये रोमभिस्त्रिभिश्व-तुर्भि वा कूपके मानवा मनुष्या निःस्वा निर्धना दुःखभाजश्च भवन्ति । एवमनेन प्रकारेण केशा मूर्धजा निन्दिता गर्हिताः पूजिताः शुभाश्व भवन्ति ॥ ॥

तथा च।

रे।मश्राभिस्तु जङ्घाभिदुःखदारिद्यभागिनः । शक्तरोमा भवेद्राजा द्विरोमा च महायशाः ॥ चिरोमा बहुरोमा च नरा भाग्यविवर्जितः ॥ श्रय जानुलचणमाह । निर्मासजानुर्म्मियते प्रवासे साभाग्यमल्पैर्विकटैर्दरिद्धाः । स्त्रीनिर्जिताश्चैय भवन्ति निम्नै राज्यं समांसैश्च महद्विरायुः ॥ ६ ॥

निर्मां मांसरहित जानुनी यस्य स प्रवासे पणि मियते । ऋल्पे. सूचमैजीनुमि: सै।भाग्यम्। विकटैरतिविस्तीर्गैर्दरिद्रा निर्धना भवन्ति। निम्ने-जीनुमि: खेदयुक्तै: स्त्रीनिर्जिता: स्त्रीमिर्निर्जिता भवन्ति । समासैमीसयुक्ते राज्यं नृपत्वं भवति । महद्विरतिस्यूलैरायुर्जीवितं बहु भवति ॥ ६ ॥

तथा च यमुद्रः ।

निर्मासे जानुनी यस्य प्रवासे म्रियते तु सः । अल्पेभेवित साभाग्यं विकटैश्च दिरद्रता ॥ स्त्रीजितः स्यात् तथा निम्नैमीसयुक्तेनीराधिपः । अतिस्थ्रलैश्चिरं कालं जीवेदैश्वर्यसंयुतः ॥

त्रय लिङ्गलचणमाह ।

लिङ्गेऽल्पे धनवानपत्यरहितः स्थूलेऽपि हीना धनै-मेंद्रे वामनते सुतार्थरहिता वक्रेऽन्यथा पुत्तवान् । दारिद्रां विनते त्वधाऽल्पतनया लिङ्गे श्रिरासन्तते स्थूलग्रन्थियुते सुखी मृदु करोत्यन्तं प्रमेहादिभिः॥०॥

अल्पे लिङ्गे मेद्रे धनवान् वितवान् भवति । अपत्यरहितश्च पुत्तव-जितः । अतिस्थूले लिङ्गे धनैहाना देरिद्रो भवति । मेद्रे लिङ्गे वामनते वामभागविनते सुतैः पुत्तेरर्थिर्धनै रहिता वर्जितः । अन्यया वक्रे दिचिणवि-नते पुत्तवान् भवति । अधाभागे विनते लिङ्गे दारिद्रां निर्धनत्वं भवति । शिरासन्तते शिराबहुलेऽल्पतनयः स्वल्पपुतः । स्थूलेन ग्रन्थिना गुते सुखी सुखिता भवति । मृदु लिङ्गं मनुष्यं ग्रमेहादिभिः कमलामूचकृच्छ्र-गुह्यरोगैरन्तं करोति । ग्रियत इत्यर्थः ॥ ९ ॥ श्रवेवान्यलवग्रमाह ।

काशनगृढैर्भूपा दीवैर्भग्नैश्च वित्तपरिहीनाः।

ऋजुवृत्तशेफसे। लघुशिरालशिश्लाश्च धनवन्तः॥ ६॥

काशन चर्मणा भस्त्राकृतिना निगूढैराचितैलिङ्गेर्भूषा राजाना भवन्ति । दीर्चैलिङ्गेर्भग्नै: स्फुटितैश्च बित्तपरिहीना निर्धना भवन्ति । च्हजुवृत्तशेफ्सः । च्हजु स्पष्टं वृत्तं परिवर्तुलं शेफा लिङ्गं येषां ते च्हजुवृत्तशेफ्सः । तथा लघु-शिरालशिश्नाः । लघु स्वल्पं शिरालं शिरासन्ततं शिश्नं येषां ते धनवन्तो वित्तयुक्ताः ॥ ८॥

तथा च समुद्र: ।

दिचिणावर्तिलिङ्गा यः स भवेत् पुत्तवान् नरः । वामावर्ते तथा कन्याः सुबद्धाः सम्भवन्ति च ॥ स्यूलैः शिरालैः कठिनैनेरा दारिद्राभाजनः । चर्जुभिवेर्तुलैर्लिङ्गेः पुरुषाः सुखभागिनः ॥ यस्य पादे।पविष्ठस्य भूमिं स्पृणित मेहनम् । दुःखितः स तु विचेयो नरे। दारिद्राभाजनः ॥ स्यूलयन्थियुते लिङ्गे नरे।ऽतिसुखभाग्भवेत् । लिङ्गेन मृदुना मत्या प्रियते कृष्क्रपीडितः ॥

श्रय वृषगालचगामाह ।

जलमृत्युरेकवृषणा विषमैः स्त्रीचञ्चलः समैः चितिपः। इस्वायुर्श्चाद्वद्धैः प्रलम्बवृषणस्य शतमायुः॥ ६॥

यकवृषण यकाण्डा जलमृत्युर्भवति । जलमध्ये म्रियते । विषमैरतुल्ये-वृषणै: स्त्रीचञ्चलः स्त्रीष्वभिलाषुका भवति । समैस्तुल्येवृषणै: चितिणे राजा भवति । उद्वद्वेद्धर्ध्वसंलग्नेह्रस्वायुः स्वल्पजीवितः । प्रलम्बौ वृषणी यस्य स प्रलम्बवृषणस्तस्य यतमायुः । यतं वर्षाणां जीवितमिति ॥ ६ ॥

तथा च समुद्र:।

एकाराडा जलमृत्युः स्याद्विषमेः स्त्रीषु चञ्चलः । समाराडा नरनाथश्च संलग्नैरल्पजीवितः ॥ प्रलम्बाराडः समानां तु शतं जीवितः मानवः । त्रधुना मणिमूचलचणमाह ।

रक्तराद्या मिणिभिनिर्द्रव्याः पाग्डुरैश्च मिलिनैश्च ।
सुखिनः सग्रब्दमूत्रा निःस्वा निःशब्दधाराश्च ॥ १० ॥
दित्रिचतुर्धाराभिः प्रदित्तगावर्त्तविलतमूत्राभिः ।
पृथिवीपतया ज्ञेया विकीर्णमूत्राश्च धनहीनाः ॥ ११ ॥
एक्षेव मूत्रधारा विलता रू पप्रदा न सुतदात्री ।
सिग्धान्नतसममणया धनवनितारत्नभाक्तारः ॥ १२ ॥
मिणिभिश्च मध्यनिक्तः कन्यापितरा भवन्ति निःस्वाश्च ।
बहुपशुभाजा मध्योन्नतैश्च नात्युल्बणैर्धनिनः ॥ १३ ॥

रत्तेराट्या मणिभिरिति । लिङ्गस्याग्रं मणिशब्देनाच्यते । रत्तेलीहि-तेर्मणिभिराट्या ईश्वरा भवन्ति । पाग्डुरै: शुक्राभैर्मलिनेश्च कृष्णव-गैंनिर्द्रच्या निर्धना भवन्ति । सशब्दं शब्दसहितं मूचं येषां ते सुखिन: । नि:शब्दा: शब्दरहिता मूचधारा येषां ते नि:स्वा निर्धना भवन्ति ॥ १० ॥

द्विचित्तर्थाराभिरिति। द्वाभ्यां मूचथाराभ्यां तिस्वभिवां चतस्विभर्मूच-थाराभिः प्रदिविणावर्त्तविलितमूचाभिः प्रदिविणेनावर्तेन विलितं विष्ठितं मूचं यासां ताभिः पृथिवीपतया चेया राजाना वेदितव्याः । विक्रीणे विविप्तं मूचं येषां ते विक्रीणेमूचा धनहीना निर्धना भवन्ति ॥ ११ ॥

एकैवेति । एकैव मूचधारा सा च विलता विष्टिता रूपप्रदा शामनं रूपं प्रदर्शात । न सुतदाची सुतान् पुत्तान् न दर्शात । केचिद्र पप्रधानसुतदाचीति पठिन्त । रूपप्रधानान् सुतान् दर्शात । स्निग्धान्नतसममण्यः । स्निग्धाः सस्तेहाः । उन्नता उन्नाः । समास्तुल्या मण्या येषां ते धनानां विनानां विनिन्तानां स्त्रीणां रवानां मणीनां च भातारः स्वामिना भवन्ति ॥ १२ ॥

मणिभिरिति । मध्यनिम्नैर्भध्यभागविनतैर्भणिभिः सन्यापितरः सन्याजनका निःस्वा निर्धनाश्च भवन्ति । मध्योन्नतैर्भध्यभागोन्नैर्मणिभिर्वे- हुपशुभाजा बहूनां पशूनां चतुष्यदानां भागिना भवन्ति । अत्युल्बेणैर- तिस्यूलैर्मणिभिने धनिन ईश्वरा न भवन्ति ॥ १३ ॥

९ रूपप्रधानसुतढाची-इति पाठान्तरम्।

तथा च

282

रक्ताकृतिर्मणिर्यस्य समा मध्ये विराजते ।
पार्थिवः स तु विज्ञेयः समुद्रवचनं यथा ॥
सुपूर्णरजतप्रख्येर्मणिमुक्तासमप्रभैः ।
प्रवालसदृशैः क्त्रिग्धेर्मणिभिः पार्थिवो भवेत् ॥
पाग्रुरैर्मलिनै हृजैः श्यावैरल्पेश्च निर्धनः ।
मूचधारा पतेद्वेहादृज्ञिणाविलता यदि ॥
पार्थिवः स तु विज्ञेयः समुद्रवचनं यथा ।
द्विधारं च पतेन्मूचं क्त्रिग्धं शब्दविवर्जितम् ॥
भेगवान् स तु विज्ञेयो गवाट्यो नाच संशयः ।
बहुधारे तथा हृजे सशब्दे पुरुषाधमः ॥

अधुना बस्तिशुक्षमेथुनानां लचणमाह ।

पिशुष्कबस्तिशीर्षेर्धनरिहता दुर्भगाश्च विज्ञेयाः ।

कुसुमसमगन्धशुक्रा विज्ञातव्या महीपालाः ॥ १४ ॥

मधुगन्धे बहुवित्ता मत्स्यसगन्धे बहून्यपत्यानि ।

तनुशुक्रः स्त्रीजनके। मांससगन्धो महाभागी ॥ १४ ॥

मदिरागन्धे यज्वा चारसगन्धे च रेतसि दरिद्रः ।

शीघ्रं मैथुनगामी दीर्घायुरताऽन्यथाल्पायुः ॥ १६ ॥

परिशुष्केति । नामिलिङ्गयोरन्तरं बस्ति: । परिशुष्कं निर्मासं बस्ति-शीषे येषां ते धनरिहता दिरद्रा दुर्भगा जनानामिष्रया विद्या विद्या-तव्या: । अर्थादेव सम्पूर्णवस्तिशीषी: सुभगा: ।

तथा च।

विस्तीर्थोमांसना सिग्धा बस्ति: पुंसां प्रशस्यते । निर्मांसा कर्कशा रूचा दुःखदारिद्रादा स्मृता ॥ गामाया: सदृशी यस्य खराष्ट्रमहिषस्य च । स भवेद्वःखिता नित्यं धनहीनश्च मानवः ॥ कुसुमसमं पुष्पतुल्यं शुक्रगन्थं रेत:सुरभिर्येषां ते महीपाला राजाना विज्ञातव्या: ॥ १४ ॥

मधु माचिक्रम् । मधुतुल्यगन्धे शुक्ते बहुविताः प्रभूतधनाः । मत्स्य-सगन्धे मीनसदृशगन्धे बहूनि प्रभूतानि अपत्यानि सुतादया भवन्ति । तनु-शुक्तोऽघनरेताः स्त्रीजनकः कन्यानां पिता भवति । मांससगन्धे मांससदृश-गन्धे महाभागी भागवान् भवति ॥ १५ ॥

मदिरागन्धे मदागन्धे शुक्रे यच्चा याज्ञिका भवति । ज्ञारसगन्धे ज्ञारतुल्यगन्धे च रेतिस शुक्रे दरिद्रो नि:स्वा भवति ।

तया च।

पुष्पगन्था भवेद्राचा बहुस्वा मधुगन्थिन: । मत्स्यगन्थः पुत्तवान् स्यात् स्त्रीप्रचास्तन्रेतसः ॥ मांसगन्थो महाभागी याचिका मदिरासमः । गन्धो येषां चारसमस्ते निःस्वा मनुचाः स्मृताः ॥

शीग्रमाश्वेत्र या मैथुनगमनशीलः स दीर्घायुश्चिरजीती भवति । श्रताऽन्यथा चिरमैथुनगामी स्वल्पायुर्भवेत् नरः । चिरं मैथुनगामी यः स ह्रस्वायुर्भवेदिति ॥ १६ ॥

त्रय स्फिनोर्लचणमाह।

निःस्वोऽतिस्यूलस्फिक् समांसलस्फिक् सुखान्विता भवति । व्याघ्रान्तोऽध्यर्धस्फिग् मगडूकस्फिग्नराधिपतिः॥ ०॥

त्रितस्यूली स्फिजी यस्य स नि:स्वा निर्धनी भवति । समांसली मां-ससंयुक्ती स्फिजी यस्य स सुखान्वित: सुखयुक्ती भवति । योऽध्यर्धस्मिक् स व्याघान्त: । व्याघ: प्राणी तं मार्यित । मण्डूको भेकस्तत्सदृशी स्फिजी यस्य स नराधिपती राजा भवति ॥ १९ ॥

तथा च।

त्रितस्यूले। स्फिजे। यस्य निर्धनः स भवेतरः । समांसनस्फिक् सुखिते। मग्डूकस्फिग्नराधिपः ॥ त्रध्यर्थःस्फिग्नरे। यस्तु व्याचान्तः स तु कीर्तितः । श्रय कटिजठरलवगमाह ।

सिंहकटिर्मनुजेन्द्रः कपिकरभकटिर्धनैः परित्यक्तः । समजठरा भागयुता घटपिठरनिभादरा निःस्वाः॥ १८॥

सिंहसदृशी किटियस्य स मनुजेन्द्रो राजा भवति । किप्वीनरः । करम उष्ट्रः । किपिकरभसदृशी किटियस्य स धनैर्वितैः परित्यक्तो वर्जितः । सम- जठरास्तुल्योदरा न निस्तं नान्नतं जठरं येषां ते भागयुता भागिनः । घटः कुम्भः । पिठरे। भागडविशेषः । तिन्नभमुदरं येषां ते निःस्वा निर्धेनाः ॥ १८॥

तथा च।

सिंहतुल्या कटिर्थस्य स नरेन्द्रो न संशयः। श्वशृगालखरेष्ट्राणां तुल्या यस्य स निर्धनः॥ समादरा भागयुता विषमा निर्धनाः स्टुताः।

त्रय पार्वेकुचोदरलचगमाह ।

स्रविकलपार्श्वा धनिना निर्मिर्वक्रीरच भागसन्त्यक्ताः । समकुद्धा भागाद्या निस्त्राभिर्भागपरिह्वीनाः ॥ १६ ॥ उन्नतकुद्धाः द्वितिपाः कुटिलाः स्युमानवा विषमकुद्धाः । सर्पादरा दरिद्रा भवन्ति बह्वाशिनरचैव ॥ २० ॥

कट्या उपरि चतुरङ्गुला भागः पार्श्वशब्दवाचाः । श्रविकले परिपूर्णे समांसले पार्श्वे येषां ते धानन ईख्वराः । निम्नैः पार्श्वेर्वक्रैश्च दीर्घेभागस-न्त्यता भागरिहताः । कुचाशब्देनादरमध्यभाग उच्यते । समा तुल्या कुचा येषां ते भागयुक्ताः । निम्नाभिः कुचाभिभीगपरिहीना भागरिहता भवन्ति ॥ १६ ॥

डन्नता डच्चा कुचा येषां ते चितिषा राजानः । विषमा ऋतुल्या कुचा येषां ते मानवाः पुरुषाः कुट्टिलाः कटिनाः स्युभवियुः । सर्पसदृशमित-दीर्घमुदरं येषां ते दरिद्रा निर्धना बह्वाणिनः प्रभूताहाराश्च भवन्ति ॥ २०॥

तथा च।

पार्थैः समांसे।पचितेर्थनिना मानवाः स्मृताः । निम्बेर्वेक्नेश्च विषमेर्नरा भागविवर्णिताः ॥ समजुद्धा भागयुक्ता निम्नाभिर्मागविजेताः । नृपाश्चोन्नतजुद्धाः स्युविषमाभिर्दुराशयाः ॥ सर्पादरा नरा निःस्वाः स्मृता बहुाशिनस्तथा-इति ।

श्रय नामिलवगमाह।

परिमण्डले। इताभिर्विस्तीर्णाभिश्च नाभिभिः सुखिनः । अल्पा त्वदृश्यनिद्धा नाभिः क्षेशावद्धा भवति ॥ २९॥ विलमध्यगता विषमा शूलाद्धाधां करे। ति नैस्व्यं च । शाटां वामावत्तां करे। ति मेधां प्रदक्षिणतः ॥ २२॥ पाश्वायता चिरायुषमुपरिष्टा च्चेश्वरं गवाद्यमधः । शतपत्रकर्णिकाभा नाभिर्मनुजेश्वरं कुरुते ॥ २३॥

परिमण्डलाभिः परिवर्तुलाभिष्यः ताभिष्यः विभिन्नः पृथुलाभि-नैभिभिः सुखिने। भवन्ति । ऋल्पाऽसङ्कुला। ऋदृश्याऽलच्या। निम्ना गम्भीरा नातिधिस्तीया नाभिः क्रेयावहा क्रेयप्रदा भवति ॥ २९ ॥

वित्रमध्यमतिति । वित्रमध्ये यस्य नाभी गता । तथा विषमा अतुल्या शूलाद्वाधां करेति शूलाद्विद्वतनास्तस्य मृत्युभविति । नै:स्व्यं निर्धनत्वं च करोति । वामावर्ता नाभिः शास्त्रं शरुभावं करोति । शरुः परकार्यविमुखः ।

तया च।

वचसा मनसा यश्च दृश्यतेऽकार्यतत्पर: ।
कर्मणा विपरीतश्च स शठः सद्विरिष्यते ॥
प्रदक्षिणतः प्रदक्षिणावत्ता मेथां बुद्धिं शाभनां करोति ॥ २२ ॥
श्रवाङ्गगुणयुक्ता बुद्धिविविचता ।
स्रश्च च ।

शुरूषा प्रवर्ण चैव ग्रहणं धारगं तथा। जहाऽपोहार्थविज्ञानं तन्वज्ञानं च धीगुणाः॥

षार्श्वयारायता विस्तीर्था चिरायुषं चिरजीवितं कुरुते । उपरिष्टा-दायता चेश्वरं समृद्धम् । ऋथ ऋायता गवाठां गोबाहुल्यम् । शतपत्तं पट्टं तस्य कर्णिका मध्यभागस्तदाभा तत्सदृशी नाभिर्मध्योद्गता । मध्येऽन्त: पद्गक-र्णिकाकार उच्चभागा भवति । सा मनुजेश्वरं कुक्ते ॥ २३ ॥

तथा च।

वर्तुला विपुलात्युद्धा नाभियंदि नरेश्वर: ।

श्रलपदृश्या तथा निम्ना नाभिः क्रेशावहा भवेत् ॥
विलमध्यगता या च का श्रूलाद्भधकारिणी ।
वामावर्ता शाट्यभावं धिषणां च प्रदिचिणा ॥
पार्थ्वायता दीर्घजीवं धनयुक्तं तथार्थ्वगा ।

श्रिधा गोबाहुलं कुंगाद्राभिभीगसमन्वितम् ॥
पद्मस्य क्रिणेक्षातुल्या नाभिः कुंगाद्रोश्वरम् ।

श्रियोदरवितिनीनां वलीनां लचगमाह ॥ श्रास्तान्तं स्त्रीभागिनमाचार्यं बहुसुतं यथासङ्क्षम् । एकद्वित्रिचतुर्भिर्विलिभिर्विन्दानृपं त्वविलम् ॥ २४ ॥ विषमवलया मनुष्या भवन्त्यगम्याभिगामिनः पापाः । ऋजुवलयः सुखभाजः परदारद्वेषिगाश्चैव ॥ २५ ॥

शस्त्रान्तमिति । उदरमध्यगताभिरेकाद्याभिर्विनिभिर्यशासङ्ख्यं यथाक्रमं शस्त्रान्तादया भवन्ति । तदाथा । एकविन्यस्योदरे भवति स शस्त्रान्तम् । शस्त्रेण म्रियते । द्वाभ्यां स्त्रीभागिनं स्त्रीबहुलम् । विभिराचा-यमुपदेशकारिणम् । चतुर्भिबहुसुतं प्रभूतपुत्रम् । श्रविलं विनरिहतं नृपं राजानं विन्दाान्जानीयात् ॥ २४ ॥

ये मनुष्याः पुरुषा विषमवलयेऽसमवलयः । काश्चिट्टीघीः काश्चि-द्भुस्वा येषां ते । त्रगम्याभिगामिनः । त्रगम्यागमनशीलाः पापाश्च भवन्ति । ये च च्हजुवलयः स्पष्टवलयस्ते सुखभाजः सुखिताः परदारद्वेषिणः परस्त्रीषु द्वेषशीला वैरिणा भवन्ति ॥ २५ ॥

तथा च।

एकविलः शस्त्रमृत्युः स्त्रीभागी द्विविलः स्मृतः । विभिराचार्ये इत्याहुश्वतुर्भः स्याद्वहुप्रजः॥ अविलस्तु नृपः प्रोत्तो यच्चा दानैकतत्परः । विषमा वलया येषु ते चागम्याभिगामिनः ॥ च्यच्यस्तु वलया येषु ते नराः सुखभागिनः । अथ पार्थ्वलचगमाहः ।

मांसलमृदुभिः पार्र्वैः प्रदित्तिणावर्त्तरामिभर्भूपाः । विपरीतैर्निर्द्रेव्याः सुखपरित्तीनाः परप्रेष्याः ॥ २६ ॥

कटेरुपरि चतुरङ्गुला भागः पार्श्वशब्दवाचाः । पार्श्वभासिनैद्यनैः ।
मृदुभिः कामलैः । प्रदिचिणावर्तरोमभिः । प्रदिचिणावर्तेन रोमाणि यानि तथाभूतैर्भूषा राजाना भवन्ति । विपरीतैरमांसलै हुचैवीमावर्तरोमभिनिद्रैव्या निर्धनाः
सुखैः परिह्वीना रहिताः परेषां प्रेष्याः कर्मकराश्च भवन्ति ॥ २६ ॥
तथा च मांसलैर्भृदुभिः पार्श्वैदीचिणावर्तरोमभिः ।

नरा भूम्यिषपा चेया विपरीतै: सुदु:खिता: ॥

श्रय चूचुकानां लचगमाह।

सुभगा भवन्त्यनुद्धद्भचुका निर्धना विषमदीर्घैः। पीनापचितनिमग्नैः चितिपतयश्चूचुकैः सुखिनः॥ २०॥

चूचुकं स्तनाग्रम् । ऋनुद्व दुँरनूर्ध्वप्रेचकैश्चूचुकै: सुभगा भवन्ति । विषमेरतुल्येदीं घेष्ट्रच चूचुकैर्निर्धना दिरद्रा भवन्ति । पीनै: किंटिनैरूपिनतै: समांसनैर्निन्दुदुँश्चूचुकै: चितिपतया राजाना भवन्ति ते च सुखिन: सुखभाज: ॥ २०॥

तथा च।

चूचुकैश्वाप्यनुद्धद्धैः सुभगाः सुखभागिनः । निर्धना विषमेदींचैंमंग्नैमींसयुतैर्गुपाः ॥

त्रय हृदयलचणमाह।

हृदयं समुद्रतं पृथु न वेपनं मांसलं च नृपतीनाम्। अधनानां विपरीतं खररामचितं शिरालं च ॥ २६॥

हृदयं समुन्नतमुच्चं पृष्ठु विस्तीर्थे न वेपनमक्रम्पनं मांसलं च नृपतीनां राज्ञां भवति । विपरीतं निम्नमविस्तीर्थे कम्पनममांसलमधनानां दरिद्रायां भवति । तंथा खररोमचितं सूचस्थूलरोमसंयुत्तं थिरालं थिरासन्ततं च

तथा च।

श्रवतं च पृथूचं च नृषाणां हृदयं स्मृतम् । विपरीतं शिरालं च रामशं दुःखभागिनम् ॥

श्रय वचोलचगमाहु ।

समवत्तसाऽर्थवन्तः पीनैः ग्रूरा ह्यकिञ्चनास्तनुभिः। विषमं वद्गा येषां ते निःस्वाः शस्त्रनिधनाश्च ॥ २९॥

समं न निम्नं नात्युचं वच्च उरे। येषां ते ऋषेवन्तो धनिनः । पीनैमींसलैः कठिनैश्च वचोभिः श्रूरा भवन्ति । तनुभिरल्पमांसिर्हि । ऋकिञ्चना श्राकिञ्चित्कराः पुरुषकारहीनाः । येषां वचो विषम्मतुल्यं ते निःस्वा निर्धनाश्च शस्त्रनिधनाश्च शस्त्रमृत्यवा भवन्ति ॥ २६ ॥

तथा च।

श्रधेवान् समवत्ताः स्थात् दीर्घैः ग्रूरा धनान्विताः । श्रत्येश्च विकला दीना विषमैः शस्त्रमृत्यवः ॥

श्रय जव्लचगमाह।

विषमैर्विषमा जत्रुभिरर्थविह्यीनाऽस्थिसन्धिपरिगाद्धैः। उत्ततजत्रुभीगी निक्तैर्निःस्वोऽर्थवान् पीनैः॥ ३०॥

जनुः जुचयाः सन्यः । विषमेरतुल्येजेनुभिर्विषमः क्रूरा भवति । ष्यस्थिपन्थिपरिगाद्धेः । श्रम्यां सन्थयोऽस्थिपन्थयः । तैः परिगाद्धेनेद्धेरथैवि-होना निर्धना भवति । उन्नत उन्नो जनुर्धस्य स भागी भागवान् भवति । निम्नेजेनुभिनिःस्या दरिद्रो भवति । पीनैः पीवरैर्जनुभिरर्थवान् धनी भवति ॥ ३० ॥

तथा च।

जनुभिर्विषमे: क्रूरा दरिद्राः क्रूरसन्धिमः । भागी चात्रतजनुः स्याद्मिने:स्वाऽन्यया धनी ॥ श्रथ ग्रीवापृष्ठलद्यगमाह ।

चिपिटग्रीवा निःस्वः शुष्का सशिरा च यस्य वा ग्रीवा।
सिह्नपग्रीवः शूरः शस्त्रान्ती वृषसमग्रीवः॥ ३९॥
कम्बुग्रीवा राजा प्रलम्बकग्ठः प्रभक्तगा भवति।
पृष्ठमभग्रमरीमश्रमर्थवतामशुभदमताऽन्यत्॥ ३२॥

चिपिटा चपेटाऽस्पष्टा गीवा यस्य स निःस्वा निर्धना भवति। यस्य च शुष्का निर्मासा सिश्तरा शिरासन्तता गीवा भवति स निःस्व एव निर्धन एव। महिषसदृशगीवः शूरो भवति। वृषसमगीवा दान्ततुल्यकन्थरः शस्त्रान्तो भवति शस्त्रेण मियते॥ ३९॥

> विलिचयं ग्रीवायां यस्य भवति स कम्बुगीव: । तथा चेत्तम् । विलिचयचितग्रीव: कम्बुगीवेऽभिधीयते-इति ।

यश्च कम्बुगीवः स राजा भवति । प्रलम्बक्षण्ठः । प्रलम्बः कण्ठे। यस्य स प्रभचणा भवति । ऋसञ्चयशीनः ।

तथा च।

ग्रीवा च वर्तुला यस्य स नरें। धनवान् स्पृतः । कम्बुगीवा नरा ये तु राजानस्ते न संशयः ॥ दीर्घगीवा नरा ये तु तेऽिष दुःखस्य भागिनः । वक्रगीवा नरा ये ते दाम्भिकाः षिशुनास्तथा ॥ निःस्वस्तु चिषिटग्रीवः शुष्कग्रीवस्तथैव च । शूरस्तु महिषगीवः शस्त्रान्तो वृषकन्थरः ॥

ष्ट्रमभग्नमस्फुटितमरोमशं रामवर्जितमधेवतां सधनानां भवति । श्रताऽस्मादन्यद्भग्नं रामशमशुभदं निर्धनानां भवति ॥ ३२ ॥

तथा च।

सुित्तार्थं मांसलं पृष्ठमभग्नं चाष्यरे।मशम् । संघनानां विषयेस्तं निर्धनानां प्रकीर्तितम् ॥ यय अचालचगमाह ।

अस्वेदनपीनाद्गतसुगन्यसमरामसङ्कुलाः कत्ताः । विज्ञातव्या धनिनामताऽन्ययार्थैर्विहीनानाम् ॥ ३३ ॥

बाहुमूलतलं कचाशब्देनेाच्यते । कचा अस्वेदनाः स्वेदरहिताः पीनाः समांसला उन्नता उच्चाः सुगन्धाः शेभनगन्धाः समास्तुल्या रोम-सङ्कुला रोमिमिर्युक्ताः । धनिनामीश्वराणां विचातव्या चेयाः । अताऽस्मा-दन्यया विपरीतलच्याः सस्वेदना निर्मासा निम्ना दुर्गन्धा विषमा रोम-वर्जिता अर्थेविहीनानां धनरहितानां भवन्ति ॥ ३३ ॥

तथा च।

नि:स्वेदमांसलाः कत्वाः सुगन्या रामसङ्कलाः । धनिनां तु विजानीयान्निर्धनानामताऽन्यथा ॥

त्रशांसलचगमाह ।

निर्मांसा रामचिता भग्नावल्पो च निर्धनस्यांसा। विपुलावव्युच्छिन्नो सुश्लिष्टो साख्यवीर्यवताम् ॥ ३४ ॥

त्रंसी स्कन्धी निर्मासी मांसरिहती रामिति रामव्यामी भग्नी स्फुटितावल्पी निर्धनस्य दरिद्रस्य । विपुलावव्यक्टिन्नावभग्नी सुष्टिलेष्टी सुसंलग्नी साख्यवीर्धवतां सुखिनां बलिनां च भवत: ॥ ३४॥

तथा च।

कदलीस्तम्मसङ्काशा त्रजस्कन्धाश्च ये नराः । राजानस्ते विजानीयुर्महाकाशा महाबलाः ॥ निर्मासरोमबहुला निर्धनस्य प्रकीर्तिताः ।

त्रय बाहुलवगमाह ।

करिकरसदृशी वृत्तावाजान्ववलिक्विना समा पीना। बाह्र पृथिवीशानामधनानां रामशी हस्वी॥ ३५॥

बाहू भुजा करिकरसदृशा गजहस्ततुल्यो वृत्ती परिवर्तृतो । त्राजान्व-वल्गिन्नना जानुसम्प्रापिणा समा तुल्या पीना समासता पृथिवीशाना राजा विज्ञात्व्या। रामशा रामयुक्ता हस्वावदीर्घावधनानां निधनानां विज्ञेया॥ ३५॥ तथा च।

उद्बद्धबाहु: पुरुषा बधबन्धमवाप्रयात् । दीर्घवाहुभवेद्राजा समुद्रवचनं यथा ॥ प्रलम्बवाहुरैश्वये प्राप्तयाद्गुणसंग्रतम् । इस्वबाहुभवेद्वासः परप्रेष्यकरस्तथा ॥ वामावर्तभुजा ये तु ये तु दीर्घभुजा नराः । सम्पूर्णवाह्वो ये तु राजानस्ते प्रक्रीतिताः ॥

इदानीं हस्तलच्यान्याह ।

हस्ताङ्गुलया दीर्घाश्चिरायुषामविताश्च सुभगानाम्।
मेधाविनां च सूद्माश्चिपिटाः परकर्मनिरतानाम्॥ ३६॥
स्थूलाभिर्घनरिहता बह्दिनताभिश्च शस्त्रनिर्याणाः।
कपिसदृशकरा धनिना व्याद्योपमपाणयः पापाः॥ ३०॥

दीर्घा ऋह्वा हस्ताङ्गुलयः करशाखाः विरायुषां दीर्घजीविनां भवन्ति। अविलिता अविष्ठिताः सुस्पष्टाश्च सुभगानां सै।भाग्ययुक्तानां भवन्ति। सूक्त्मा अस्यूला मेथाविनां बुद्धिमतां भवन्ति। अव केचिन्मेथाबुद्धिप्रज्ञाणां विशेषिमच्छन्ति।

तथा चात्तम्।

श्रातितानस्मृतिर्मेथा तत्कालणहिणी मितः । शुभाशुभविचारचा प्रचा धीरैहदाहृता ॥ परक्षमेनिरतानां परप्रेष्याणां चिपिटाश्चपेटा भवन्ति ॥ ३६ ॥ स्थूलाभिरतिबृहतीभिरङ्गुलीभिर्धनरहिता निर्धना भवन्ति । बहि-नैताभिबीह्यविनताभिः शस्त्रनिर्याणाः शस्त्रेण, निर्धणं मरणं येषाम् । कपिसदृशकरा वानरतुल्यहस्ता धनिन ईश्वरा भवन्ति । व्याग्नोपमपाणयः । व्याग्नः प्राणी । तत्सदृशहस्ताः पापा भवन्ति ॥ ३० ॥

अन्यदप्याह ।

मणिवन्यनैर्निगृढैदृंढैरच मुश्लिष्टसन्धिभर्मूपाः। हीनैर्हस्तच्छेदः श्लथैः सग्रब्दैरच निर्द्रव्याः॥ ३८॥ मिणवन्धनगब्देन हस्तमूलमुचाते । निगूढेरनुरूबर्णमिणिबन्धनेदृंहै-रिगिथिलै: मुश्लिष्ठमन्धिभि: सुसंलग्नममिभिर्मूण राजाना भवन्ति । होनैर्म-णिबन्धेहेस्तच्छेदे। भवति । श्लिथै: शिथिलै: सगब्दे: शब्दयुक्तेनिर्द्रव्या निर्धना भवन्ति ॥ ३८ ॥

ग्रन्यदप्याह ।

पितृवित्तेन विह्नीना भवन्ति निस्नेन करतलैन नराः । संवृतनिसैर्धनिनः प्रात्तानकराश्च दातारः ॥ ३९ ॥ विषमैर्विषमा निःस्वाश्च करतलैरीश्वरास्तु लाज्ञाभैः । पीतैरगम्यवनिताभिगामिना निर्धना रूकैः ॥ ४० ॥

नरा मनुष्या निम्नेन करतलेन पितृवितेन पैतृकेण धनेन विहीना रहिता भवन्ति । पंवृतनिम्नेः समं परिवर्तुलं कृत्वा निम्नेर्धनिनः सधना भवन्ति । प्रोतानकराः प्रकर्षेणातान उद्यः करो हस्ता येषां ते दातारो दानशीला भवन्ति ॥ ३६ ॥

विषमेरममेः करतलैर्विषमाः क्रूरा निःस्वा निर्धनाश्च भवन्ति । लाचाभैरतिलेखितेः करतलैरीश्वराः सधना भवन्ति । पीतिर्द्धस्ततलैरगम्यानां विनतानां स्त्रीणामभिगामिना गमनशीला भवन्ति । द्ववैर्द्धस्ततलैर्निर्धना दिरद्धाः ॥ ४० ॥

ऋन्यदप्याह ।

तुषसदृश्चनखाः क्लीबाश्चिपिटैः स्फुटितैश्च वित्तसन्त्यक्ताः। कुनखिववर्णैः परतर्कुकाश्च ताम्रेश्चमूपतयः॥ ४१॥

तुषै: सदृषा: सङ्कुलरेखान्विता हृता नखा येषां ते क्रीबा: षग्ठा भवन्ति । विपिटैश्वपेटै: स्फुटितैभंग्नेश्च वित्तसन्त्यता धनरहिता भवन्ति । कुनखै: कुत्सितैनंखैविवेवौविंगतवगैरिप परतर्कुका: परमुखप्रेचिगो भवन्ति । ताम्रेस्तामवर्गेश्च नखैश्चमूपतय: सेनाधिपा भवन्ति ॥ ४९ ॥

्ञ्यन्यदप्याह ।

अङ्गुष्ठयवैराद्याः सुतवन्तेऽङ्गुष्ठमूलजेश्च यवैः । दीर्घाङ्गुलिपवागाः सुमगा दीर्घायुषश्चैव ॥ ४२ ॥ यवा यवाकार एव। अङ्गुष्ठमध्यगतेर्यवैराट्या धनिना भवन्ति। अङ्गुष्ठमूलकातेर्यवैः सुतवन्तः पुत्तवन्तः। दीर्घाङ्गुलिपर्वाणः। दीर्घाएयङ्गुलिपर्वाणि येषां ते सुभगाः सामाग्यापेता दीर्घायुषश्चिरजीविनश्च भवन्ति ॥ ४२ ॥ अन्यद्ययाह ।

स्तिग्धा निम्ता रेखा धनिनां तद्वात्ययेन निःस्वानाम्। विरलाङ्गुलया निःस्वा धनसञ्चयिना घनाङ्गुलयः॥ ४३॥

स्त्रिधा निर्मला निम्ता गम्भीरा रेखाः करगता धनिनामीश्वराणां भवन्ति । तद्यत्ययेन विपरीतेनास्त्रिधा अनिम्ता निःस्वानां निर्धनानां भवन्ति । विरला विप्रकृष्टा अङ्गलयः करशाखा येषां ते निःस्वा निर्धनाः । धनाङ्गलयो धनसञ्चियेना धनार्जनशीला भवन्ति ॥ ४३ ॥

त्रन्यद्प्याह ।

तिस्री रेखा मणिबन्धनात्थिताः करतलापगा नृपतेः ।
मीनयुगाङ्कितपाणिनित्यं सत्रप्रदे भवति ॥ ४४ ॥
बजाकारा धनिनां विद्याभाजां च मीनपुच्छनिभाः ।
शङ्कातपत्रशिविकागजाश्वपद्वीपमा नृपतेः ॥ ४५ ॥
कलश्रमृणालपताकाङ्क्षशेपमाभिर्भवन्ति निधिपालाः ।
दामनिभाभिश्चाद्याः स्वस्तिकरूपाभिरैश्वर्यम् ॥ ४६ ॥
चक्रासिपरश्रुतोमरश्रक्तिधनुःकुन्तसद्विभा रेखाः ।
कुर्वन्ति चमूनायं यज्वानमुलूखलाकाराः ॥ ४० ॥
मकरध्वजकोष्ठागारसद्विभाभिर्मश्रुधनीपताः ।
वेदीनिभेन चैवाग्निश्चित्रणा ब्रह्मतीर्थन ॥ ४६ ॥
वापीदेवकुलादीर्थमं कुर्वन्ति च त्रिकीणाभिः ।
अञ्जुष्ठमूलरेखाः पुत्ताः स्पुदीरिकाः सूद्माः ॥ ४९ ॥
रेखाः प्रदेशिनिगताः शतायुषं कल्पनीयमूनाभिः ।
क्विज्ञाभिर्दुमपतनं बहुरेखारेखिणा निःस्वाः ॥ ५० ॥

तिम्रो रेखा इति । मणिबन्धने।त्थितास्तिम्रो रेखाः करतले।पगाः करतले हस्ततले उपगाः प्राप्ता नृपते राज्ञो भवन्ति । मीनगुगेन मत्स्यद्व- येनाङ्कितश्चिह्नितः पाणिर्हस्तो यस्य स नित्यं सर्वेकालं सम्प्रदे। भवति मषकृद्भवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥

वजं मध्यचाममुभयायविस्तृतम् । तदाकारास्तत्सदृष्यः करतले रेखा धनिनामीश्वराणां भवन्ति । मीनपुच्छनिभा मत्स्यपुच्छाकारा विद्याभाजां भवन्ति । विद्यावन्तश्च ते भवन्तीत्यर्थः । शह्वः प्रसिद्धः । त्रातप्यं छत्तम् । शिविका युग्यादिकम् । गजा हस्ती । त्रश्वस्तुरगः । पद्भं कमलम् । यषामुपमास्तदाकारा रेखा नृपते राच्चो भवन्ति ॥ ४५ ॥

कलशः कुम्भः। मृलाणं विषं स्पष्टं मध्यात् मध्याद्गन्यियुक्तम्। पता-का वैजयन्तो । ऋङ्कुशः प्रसिद्धः । एषामुपमाभिस्तदाकाराभिर्लेखाभिर्निधि-पाला भूमावर्थस्थापनशीला भवन्ति । ऋतिधनिनश्च। दामनिभाभी रज्ज्वाभा-भिश्चाद्या ईश्वरा भवन्ति । स्वस्तिकश्चिन्हविशेषस्तदूपाभिस्तदाकाराभिरे-श्वये भवति ॥ ४६ ॥

चक्रमायुष्यम् । ऋषिः खङ्गः । परशुरायुष्यविशेषः कुठारः । तेा-मरः प्रसिद्धः । शक्तिः प्रसिद्धा । धनुश्चापम् । कुन्त ऋायुष्यविशेषः । यषां सन्निभास्तदाकारा रेखाः करतले।पगाश्चमूनायं सेनापतिं कुर्वन्ति । उलूख-लाकारा रेखा यज्ञानं याज्ञिकं कुर्वन्ति ॥ ४० ॥

मकरो जलप्राणी । ध्वजिष्वह्रम् । विधिषपटिनिर्मतत्वाद्वेविच्यमस्य भवति पताकातः । केष्ठागारं प्रसिद्धमेव । एषां सिन्नभाभिः सदृशीभी रेखा- भिर्महाधने।पेता च्यतिधनिनः । मिणवन्धनस्योपि ब्रह्मतीर्थमङ्गुष्टमूले । ब्रह्मतीर्थन च्यङ्गुष्टमूलेतीर्थन वेदीनिभेन वेद्याकृतिना चिन्होचिणा यज- माना भवन्ति ॥ ४८ ॥

वाषी प्रसिद्धा चतुरस्रा पुष्किरिशो । देवकुलं देवप्रासादः । ऋदिय-ह्यात् सिहासनश्रीवृद्यपूषा गृह्यन्ते । तैर्धमे कुर्वन्ति धर्मिष्ठा भवन्ति । चिको-ग्राभिस्त्र्यस्राभिः शृङ्गाटकाकाराभिश्चशब्दात् धर्ममेव कुर्वन्ति । ऋङ्गुष्टमूले यावत्यो रेखास्तान्यपत्यानि । तासां याः स्यूलास्ते पुन्नाः सुताः । याश्च सूच्मास्ता दारिका दुह्तितारः ॥ ४६ ॥

प्रदेशिनी अङ्गुष्ठानन्तरा। बहुवचननिर्देशात् तिस्रो रेखा अच ज्ञात-व्याः । प्रदेशिनीगतास्तत्प्राप्ररेखाः शतायुषं शतजीवितं सुर्वेन्ति । रेखाः मिह्रनाभि: स्वबुद्धा कल्पनीयम्। यथा हस्तमध्यप्राप्ताभि: पञ्चाथत्। श्रन्यचानुपातादायुषः परिकल्पना कार्या। रेखाभिष्ठिन्नाभिर्मध्याद्विच्छिन्नाभिर्द्रमपतनं वृक्तपतनं भवति। बह्यो रेखा येषां ते बहुरेखाः। न विद्यन्ते रेखा येषां ते श्रहेखिथः। बहुरेखा श्ररेखियश्च निःस्वा निर्धना भवन्ति॥ ५०॥

तया च।

् सुवर्तुने निंगू ढेश्च मणिबन्धेः समन्विताः । दृढेश्च गब्दरहिते राजानस्ते प्रकीर्तिताः॥ होनेश्च छिन्नपाणिः स्यात् श्लयदे।रिद्राभाजनः । निम्ने करतले यस्य पितृवितविवर्जितः ॥ िनिम्नेन संवृतेनैव वितवान् सौख्यसंयुतः। धमुलानकरा ये च दातारस्ते न संशय:॥ विषमेर्विषमा निःस्वा लाचामेरीखराः करैः। श्रगम्यागामितः पोतिर्नेखिर्हस्तैश्च निर्धनाः॥ भूपेशुक्ती तुषनखा नैकवर्णा महानखाः। स्फटितार्थनखाश्चैव स्मृता द्रव्यविवर्जिताः ॥ निमेलेर्ले।हिताभैश्च नखैभेवति पार्थिवः। पार्यंदुरा विरला रहवा ऋङ्गल्यः करसंस्थिताः ॥ येषां ते च नरा चेया दुःखदारिद्राभाजनाः। यस्य मीनसमा रेखाः कर्मसिद्धिस्तु तस्य वे॥ धनवान् स तु विज्ञेया बहुपुत्रश्व मानवः। तुला यस्य तु वेदिवा करमध्ये प्रदर्शिता ॥ वाणिच्यं सिद्धाते तस्य पुरुषस्य न संशयः । वेदी पाणितले यस्य द्विजस्य तु विशेषतः ॥ यचयाजी भवेद्गित्यं बहुवितश्च मानवः। श्रीवत्समयवा पट्टं वज् चामरमेव वा ॥ यस्य हस्ते तु दृश्येत स भवेत् पृथिवीपति: । र्शात्तितामरखङ्गाभा रेखाश्चापसमास्त्रथा । यस्य हस्ते प्रदृश्यन्ते चमूनाथं च तं विदुः।

खृचो वाप्यथवा शैलः करमध्ये तु दृश्यते ॥

ख्रचलं प्राप्यते राज्यं मग्रडले तु न संश्यः।
ध्वजं वाप्यथवा शृ^१ङ्गं दृश्यते करसंस्थितम् ॥
धनेशत्वं विजानीयात् समुद्रवचनं यथा।
द्विणे तु कराङ्गुष्ठे यवा यस्य च दृश्यते।
सर्वविद्याप्रवकाऽसा भवतीति च निर्दिशेत्॥
यस्य पाणितले रेखा कनिष्ठामूलसम्भवा।
गता मध्ये प्रदेशिन्यां स जीवेच्छरदां शतम् ॥
खङ्गुष्ठमूले या रेखाः पुत्रास्ते परिकीर्तिताः।
सूच्नाः कन्या विनिर्दिष्टाः समुद्रवचनं यथा ॥
किन्नाभिवृच्यतनं प्रभूताभिरनीश्वराः।
खङ्गुष्ठमूलतीर्थेन यच्चयाजी भवेन्नरः॥

श्रय चिवुकाधरदशनानं लचणमाह । श्रितकृशदीचैश्चिवुकैर्निद्रव्या मांसलैर्धनापेताः । विम्बोपमैरवक्रैरधरैर्भूपास्तनुभिरस्वाः ॥ ५१ ॥ श्रिष्ठिः स्फुटितविखण्डितविवर्णक् केश्च धनपरित्यक्ताः । स्निग्धा घनाश्च दशनाः सुतीदणदंष्ट्राः समाश्च शुभाः ॥५२॥

चिबुकमधरस्याधामागा मुखान्तम् । त्रातकृशेर्निमासैरितदीर्घैश्च चिबुकैर्निर्द्रव्या दिरद्रा भवन्ति । मांसलैश्चिबुकैर्धनापेताः सथनाः । ऋथरै-राष्ट्रिर्दम्बोपमेरितलोहितैरवक्रैः स्पष्टेर्भूषा राजाना भवन्ति । तनुमिरमांस-लेरधरेरस्वा निर्धना भवन्ति ॥ ५९ ॥

ब्रोष्ट्रहतरे: स्फाटितेभंगेविखिष्डितेदेलितिविवर्षेविगतवर्षे हृद्धे: नि:-स्रोहेश्च धनपरित्यता दरिद्रा भवन्ति । दशना दन्ताः स्त्रिग्धा निर्मला धनाश्च संहताः । सुतीन्त्रपदंष्ट्रा येषां ते समाश्च सर्वे तुल्याः शुभाः । मध्यभागवर्तिना दन्तचतुष्ट्रयस्य पार्श्ववितिनी दृष्ट्रे ।

शक्तं-दृति कः पुः पाठः ।

तथा च ।

निमासेषिववुनेदीविनिद्रेध्याश्वाश्वाश्वनः ।
समासलैधनेगयेता बहुपुत्रसमावृताः ॥
रक्ताधरे। नरपितर्धनवान् समलाधरः ।
स्थूलेष्ठा बहुलेगमाश्व शुष्ट्येः चंग्रेश्व दुःखिताः ॥
उत्तरेष्ठेलेहितेश्व धनिनः सेष्ट्यसंयुताः ।
खग्रदेश्वेववर्गीनिद्रेच्या कृचेदुंःखसमन्विताः ॥
सन्दकुड्मलसंङ्काशेः प्राकारदर्शनेनृपः ।
स्ववानरदन्ताश्च नित्यं चृत्परिपीदिताः ॥
हस्तिदन्ताः खररदाः स्विग्धदन्ता गुणान्विताः ।
सरालैविषमेदीवैद्येशनेदुंःखजीविनः ॥
द्वाचियदन्ता राजान ग्रकोनश्चापि भोगवान् ।
चिग्रद्वन्ता नरा ये ते सुखदुःखस्य भागिनः ॥
ग्रकोनचिग्रद्वश्वनाः पुरुषा दुःखजीविनः ।
प्रश्नाविग्रद्वश्वनाः पुरुषा दुःखजीविनः ।

षय जिद्धातात्वालंचग्रमाह ।

जिह्वा रक्ता दीर्घा स्नुसमा च भी'गिना चेया। उवेता कृष्णा परुषा निर्द्रव्याणां तथा तालु॥ ५३॥

निद्वा रसना रक्ता लेहितवर्णा दीघी त्रायामिनी श्लद्या तनुप्राया सुस्पर्था सुस्मा च तुल्या भोगिनी च्वेया। त्रयवा भोगिनामिति पाठ:। भोगिनां निद्वा च्वेया चातव्येत्यर्थ:। श्वेता पाग्रहरा कृष्णा असिता निर्देव्याणां दिरद्राणां भवित । तथा तालु । तथा तेनैव प्रकारेण तालु च्वेयम्। यथा निद्वा रक्ता श्लद्या सुसमा च शेभिना तथा ताल्विप शोभनम्। श्वेतं कृष्णां पर्षं ताल्वप्यशोभनम् । १३॥

तथा च।

कृष्णजिहुा भवेदास्य समला यदि वा भवेत् । स पापवान् भवेन्मत्यः कुचा स्थूला तथा भवेत् ॥

९ भोगिनाम्-इति पाठान्तरन्।

स्वेतिज्ञ्चा नरा ज्ञेयाः श्रीचाचारिवर्वार्जेताः ।

पद्भपन्नसमा जिङ्का सूद्मा दीघी सुश्रीमना ।

न स्यूला नातिविस्तीशी येषां ते मनुजाधिषाः ॥

निम्ना दीघी च हस्वा च रताया रसना यदि ।

सर्वविद्याप्रवक्ताऽसी भवेन्नास्त्यच संशयः ॥

कृष्णातालुर्नरा यस्तु स भवेत् कुलनाशनः ।

विकृतं स्फुटितं यस्य तालु तस्य न श्रीमनम् ॥

सिंहतालुर्नरपतिर्गजतालुस्तथैव च ।

पद्मतालुर्भवेद्राजा स्वेततालुश्च निर्धनः ॥

षायास्यंलचग्रमाह ।

वक्तं साम्यं संवृतममलं श्लदणं समं च भूपानाम्॥ विपरीतं क्लेशभुजां महामुखं दुर्भगाणां च॥ ५४॥

वक्रं मुखं साम्यमनाकुलं संवृतं परिवर्तुलमविकासितम् । श्रमलं निर्मलं श्लद्यां नातिमांसलं सुपार्श्वम् । समं तुल्यम् । भूपानां राज्ञां ज्ञेयम् । विपरीतं व्यस्तलचणम् । श्रसाम्यमसंवृतमनिर्मलमश्लद्यामसमं क्रेशभुजां दरिद्राणां ज्ञयम् । महामुखमतिविस्तीर्णेमास्यं दुर्भगाणां भवति ॥ ४४ ॥

तथा च।

सैम्यं च संवृतं वक्रममलं यस्य देहिन: । महाराजा भवेज्ञित्यं विपरीते तु निर्धन: ॥

त्रयं मुखलचगमाह ।

स्तीमुखमनपत्यानां शाटावतां मण्डलं परिचेयम् । दीर्घं निर्द्रव्याणां भीरुमुखाः पापकर्माणः ॥ ५५ ॥ चतुरस्रं धूर्त्तानां निस्नं वक्रं च तनयरिहतानाम् । कृपणानामतिद्वस्वं सम्पूर्णं भागिनां कान्तम् ॥ ५६ ॥

स्त्रीसदृशं मुखं वदनमनपत्यानामपुत्राणां भवति । मग्रङ्सं मग्रङ्माकारं परिवर्तृसं शाट्यवतां शटभावसंयुक्तानां परिचेयं चात्रव्यम् । श्वादः परकार्यविमुखः । दीचे मुखं निर्द्रव्यागां भवति । भीसमुखा भीतस्येव मुखं येषां ते पापकर्मागाः पापानुरता भवन्ति ॥ ५५ ॥

चतुरसं चतुष्कोगं मुखं धूर्तानां परवञ्चनदचागां भवति । निस्तं होनं वक्रमस्पष्टं च तनगरहितानामपुत्तागां भवति । चित्रहस्वमत्यलगं कृपन् गानां भवति । कृपगोऽर्थलुब्धः स्तोकार्थश्च । सम्पूर्णे समासलं कान्तं दीमिन मद्वोगिनां भेगवतां च भवति ॥ ५६ ॥

तथा च।

स्त्रीमुखं निरणत्यानां मग्रहलं शाठ्यमेविनाम् । दीचे मुखं च नि:स्वानां भीरुवक्का दुराशयाः ॥ चतुरम्नं तु धूर्त्तानां निम्नं सुतविवर्जितम् । कृपणानां तथा हृस्वं चिपिटं परजीविनाम् ॥ यन्मुखं मांसलं स्निग्धं सप्रभं प्रियदर्शनम् । वर्णाट्य सन्धिविश्लिष्टमजम्नं सुखभागिनाम् ॥

अध रमभूलच्यामाह ।

श्रस्फुटिताग्रं स्तिग्धं श्रमश्रु शुभं मृ'दु च सद्धतं चैव। रक्तैः परुषेश्चीराः श्रमश्रुभिरत्येशच विज्ञेयाः॥ ५०॥

श्मयु कूर्चम् । त्रस्फुटितायमभिन्नप्रान्तं स्निःधं चारुचं गृदु के।मलं सन्नतं सम्प्रद्गतं गुभं प्रशस्तम् । केचिन्मृदुसमुन्नतं चैवेति पठन्ति । रस्तै-नाहितै: परुषै: खरैरल्पेश्च श्मयुभिश्चौरास्तस्करा विद्येया ज्ञातव्या: ॥ ५० ॥

तथा च।

स्तिग्धमस्फ्रिटताग्रं च सन्नतं श्मयु चेष्यते । रक्तेरल्पेस्तणा रूचेः श्मयुभिस्तस्कराः स्मृताः ॥ श्रय क्रांजन्नणमाह ॥

निर्मासेः कर्णैः पापमृत्यवश्चर्पटैः सुवहुभागाः । कृपगात्रच द्वस्वकर्णाः शङ्कष्रवगात्रचसूपतयः ॥ ४६॥

[•] स दुस्सुक्तं चैव-इति पाठान्तरम्

रामशकर्णा दीर्घायुषश्च धनभागिना वियुलकर्णाः । क्रूराः शिरावनद्वैर्व्यःलम्बैर्मासलैः सुखिनः ॥ ५९ ॥

निर्मासेमं। सर्वितः कर्णः पापमृत्यवः पापेन कर्मणा म्रियन्ते । चर्ष-टैर्विकीर्णेः सुबहुभागा अतिभागिना भवन्ति । हृस्वकर्णा अल्पयोचाः कृपणा श्रदानशीला भवन्ति । शङ्कुश्रवणास्तीच्याः प्रकर्णाश्चमूपतयः सेनापतयाः भवन्ति ॥ ५८ ॥

रामशक्रणी लामशयवणा दीर्घायुषश्चिरजीविना भवन्ति। विपुलकर्णा विस्तीर्णयोचा धनभागिना वित्तवन्तः । शिरावनद्धैः शिराबहुलैः कर्णैः क्रूरा विषमा भवन्ति । व्यालम्बेर्दोर्चैमीधलैश्च सुखिना भवन्ति ॥ ५६ ॥

तथा च।

हस्वक्रणां महाभागां महाक्रणां इव ये नराः ।
श्रावनंक्रणां धनिनः स्मिथक्रणां स्तियेव च ॥
दीधायुषः शङ्क्रक्रणाः स्फुटक्रणां महाधनाः ।
सुखान्विता दीर्धक्रणां लम्बक्रणां स्तिपस्वनः ॥
निमासः पापमरणाञ्चपेटैभीगिना नराः ।
दीधायुषा लामक्रणां धनिना विपुलैः स्पृताः ॥
श्रिरावनद्वैविषमां मांसलैः सुखभागिनः ।

श्रय गगडनासालचगमाह ।

भागी त्वनिखगण्डा मन्ती सम्पूर्णमांसगण्डा य ।
सुखभाक् शुक्समनासिक्वरजीवी शुष्कनासक्त ॥ ६० ॥
छिज्ञानुरूपयागम्यगामिना दीर्घया तु साभाग्यम् ।
आकुञ्चितया चारः स्त्रीमृत्युः स्याञ्चिपिटनासः ॥ ६९ ॥
धनिनाऽग्रवक्रनासा दित्तणविनताः प्रभन्नणाः क्रूराः ।
ऋक्वी स्वरूपच्छिद्रा सुपुटा नासा सभाग्यानाम् ॥ ६२॥

भागीति । चनिम्नावुद्धी गर्गडी मुखगरडी यस्य स मे।गी भागवान् भवति । यस्य सम्पूर्णा मांसली गरडी स मन्त्री सचिवा भवति ।

तथा च।

पुमान् सम्पूर्णगराङो यः स मन्त्री समुदाहृतः । निम्नगराङो भवेदास्तु स नरे। भागवान् स्मृतः ॥

सुखभागिति। शुक्तः पची। शुक्तसमा तदाकारा नासा यस्य । श्रयः कुञ्जितलेहित-इति यावत्। स सुखभाग्भवति । शुष्का निर्मासा नासा यस्य स चिरजीवी दीर्घायुभवति ॥ ६० ॥

क्रिन्नेव या नासा दृश्यते सा क्रिन्नानुरूपा तयागम्यगामिने।ऽगम्य-गमनशीला भवन्ति । दीर्घया नासया सै।भाग्यं भवति । श्राकुञ्चितया नास-याऽस्पष्ट्रया नासया चै।रस्तस्करे। भवति । चिपिटनासश्चर्पट्याणः स्त्रीमृ-त्युः स्याद्भवेत् । स्त्री तस्य मारयति—इत्यर्थः ॥ ६९ ॥

श्रयवक्रा प्रान्तकुटिला नासा येषां ते धनिने। वितान्विता: । दिश्विष-भागे विनता वक्रा नासा येषां ते प्रभव्यणा श्रमञ्जयशीलाः क्रूरा विषमाश्व भवन्ति । ऋज्वी स्पष्टा स्वल्पच्छिद्रा श्रल्परन्थ्रा सुपुटा श्राभनपुटा सभा-ग्यानां भाग्यसंयुक्तानां नासा भवति ॥ ६२ ॥

तथा च।

शुकनासः सैष्ट्यभागी शुष्कनासश्चिरायुषः ।
किन्नानुहृषा येषां स्यान्नासा तेऽगम्यगामिनः ॥
दीर्घनासा भागयुका अयवक्रा धनान्विताः ।
क्रूरा दिचिणवक्राश्च स्यष्टनासा नृपोत्तमाः ॥
स्त्रीमृत्यवश्चपेटाभिः कुटिलाभिश्च तस्कराः ।

त्रय च्त्वचगमाह।

धनिनां चुतं सकृद्द्वित्रिपिण्डितं ह्यादि सानुनादं च। दीर्घायुषां प्रमुक्तं विज्ञेयं संहतं चैव ॥ ६३ ॥

धनिनामीश्वराणां चुतं नामाशब्दितं सकृदेकवारं द्विचिणिडतं द्विगुणितं चिगुणितम्। एवं केचित् । अन्ये पुनर्व्याचचते । धनिनामीश्वराणां चुतं सकृदेकवारमेव भवति । दीर्घायुषमृद्विश्य द्विचिणिखतमेकीकृतं ह्वादि सानुनादं प्रमुक्तं संहतं चेति । ये दीर्घायुषः चिरञ्जीविनस्तेषां द्विणिण्डतं द्विगुणितं चिपिविडतं चिगुणितं भवति। तथा हादि युगपद्वहूनां जल्पतामुण्ह-त्य योऽधिकं श्रूयते स हादि। तथा सानुनादं दूरादिप शनैः शनैसञ्चार्य-माणः श्रुतिपयं याति से। नुनादः। तथा प्रमुक्तमितदीर्घम्। संहतं चैवमनेन प्रकारेण विश्वेयं श्वातव्यम्। तचोदीरितः।

त्रादिमध्यावसानेषु तुल्या यः स च संहतः । क्रोधष्ठर्षव्याधिभयादिष्वविकृतः श्रोषण्यं याति यः स स्तिग्धः। यतः सर्वजनमनाऽभिग्रेतः सरक्तः । एतदेव व्याख्यानं श्रोभनम् ।

यस्मात् पराशरः।

सकृत् जुतं भागवतां द्विर्धनाय चिरायुषे । चतुः स्याद्वोगनाशाय परमस्मात् तदीशजाः—इति ॥ ६३ ॥ श्रय लाचनलक्षणमाह ।

पद्भवलाभेर्धनिना रक्तान्तविलाचनाः श्रिया भाजः ।
मधुपिङ्गलैर्महाथा मार्जारविलाचनैः पापाः ॥ ६४ ॥
हरिणाचा मण्डललाचनारच जिद्धीरच लाचनैरचाराः ।
क्रूराः केकरनेत्रा गजसदृशविलाचनारचमूपतयः ॥ ६५ ॥
ऐश्वर्यं गम्भीरैनीलात्पलकान्तिभिरच विद्वांसः ।
श्रितिकृष्णतारकाणामदणामृत्पाटनं भवति ॥ ६६ ॥
मन्तित्वं स्थूलदृशां प्रयावाचाणां भवति सामायम् ।
दीना दृशिःस्वानां स्विग्धा विपुलार्थभागवताम् ॥ ६० ॥

पद्भवलाभैः कमलसदृष्ठले। चनैर्धनिने। वितान्विता मर्वान्त । रता-न्तविलोचना रत्ता ले।हितवर्णा श्रन्ताः पर्यन्ता विले।चनयोर्येषां ते रत्तान्त-विले।चनास्ते च श्रिया भाजे। लब्योवन्तः । मधुपिङ्गलेमधुश्त् कपिलवर्णैर्नय-नेर्मष्टार्था महाधनाः । माजीरा विद्वालस्तत्सदृश्विलोचनास्तदाकाराज्ञाः पापा भवन्ति ॥ ६४ ॥

हरियाचा मृगले। चनास्तथा मग्डलले। चनाः परिवर्तुलनेत्रा जिल्लेरचरैश्व लाचनैश्चौरास्त्रस्करा भवन्ति । केकरनेचा नी गाचाः क्रूराः कराला विषमा भव-न्ति । गजसङ्ग्राविले। चना हस्तितुल्यनेचाश्चमूपत्यः सेनापतया भवन्ति ॥ द्वर ॥ गम्भीरेनेचेरेश्वयं भवति । नीलेत्यलकान्तिभिनेचेस्ततसदृशतारके-विद्वांसः पण्डिता भवन्ति । श्रतिकृष्णतारकाणामच्यां नेचाणामृत्याटनं भवति । श्रत्यसिततारके श्रविणी उत्पाद्येते ॥ ६६ ॥

स्यूजा दृष्टियेषां ते स्यूजदृशस्तेषां मन्तित्वं भवति । मन्त्री भवती-त्यथै:।श्यावाचाणां श्यावे मुद्गामे श्रीचणी तारके येषां तेषां सै।भाग्यं भवति । दीना दैन्यं गता दृष्टृष्टियेषां ते नि:स्वा निर्धना भवन्ति । स्त्रिग्धा निर्मला विषुला विस्तीणी च दृष्टिरथेवतां धनिनां भागवतां च भवति ॥ ६० ॥

तथा व ।

धमे गीचीरवर्णाभे रत्तान्ते कृष्णतारके । प्रसन्ने च विणाले च स्निग्धे चैवायते ग्रामे ॥ श्रतमी पुष्पमङ्काशे भवेतां यस्य लाचने । मूर्णतः स तु विज्ञेयः समुद्रवचनं यथा ॥ व्याचन्तर्धनैर्युत्तः कर्कटानः कलिप्रियः। विडालहंसनेचाश्च भवन्ति पुरुषाधमाः ॥ मयूरनक्षुलाचाश्च नरास्ते मध्यमाः स्मृताः । न श्रीस्त्यज्ञित सर्वेच पुरुषं मधुपिङ्गलम् ॥ श्राज्यपिङ्गलनेपाश्च राजाना भागसंयताः । रीचनाहरितालाश्च गर्जापङ्गा धनेश्वरा: ॥ बलवन्तो गुग्रोपिताः पृष्ठिच्यां चन्नवर्तिनः । तप्रहाटकवर्णाभे भवेतां यस्य लाचने ॥ भूमितः स तु विज्ञेयः समुद्रवचनं यथा । द्विमात्रस्पन्दिना ये तु धनिनस्ते प्रक्षीतियाः ॥ विमावस्पन्दिना चेयाः पुरुषाः सुखजीविनः । चतुमीचनिमेषश्च धनवान् परिकोत्तित: ॥ दीर्घायुषा धर्मरताः पञ्चमाचनिमेषिणः । त्रय भूलचणमाह ।

श्रम्युद्गताभिरस्यायुषा विश्वालाद्गताभिरतिसुखिनः। विषमभुवा दरिद्रा बालेन्दुनतभुवः सधनाः॥ ६८॥ दीर्घासंसक्ताभिर्धनिनः खख्डाभिरर्थपरिहीनाः। मध्यविनतभूवा ये ते सक्ताः स्त्रीष्वगम्यासु ॥ ६९॥

श्रभ्यवताभिरभि मुख्येनाच्चाभिभूभिरल्पायुषः स्वल्पनीविना भवन्ति । विशालाभिविस्तीर्गाभिरुव्वताभिरुद्धाभिरतिषुखिना भवन्ति । ये सर्वे विषम-भुवाऽतुल्यभुवस्ते दरिद्रा निर्थना भवन्ति । बालेन्द्रसदृश्यो बालचन्द्रतुल्या नता वो येषां ते संधनाः ॥ ६८ ॥

दीघाश्च ता अपंत्रका दीघे।पंत्रकास्तामिदीघो।पंत्रकामिर्भूमिर्थनिने। भवन्ति । खरडाभिरथेपरिहीना दिख्दा भवन्ति । ये मनुष्या मध्यविनतभुवे। मध्याद्विनता अस्पष्टा भुवे। येषां ते अगम्यासु स्त्रीषु पक्ता निरता भवन्ति ॥ ६६ ॥

तथा च।

श्रभ्यन्नताभिः स्वल्पायुर्विशालाभिः सुखान्विताः । मध्योन्नतभुत्रो ये च पापसक्ताश्च ते नराः ॥ बालेन्दुभूसमाश्चाद्या दिरद्रा विषमभुवः । श्रसंलग्नभुवो ये तु धनिनस्ते नराः स्पृताः ॥ खग्डाभिनिर्धना ज्ञेया विषमाभिनेराधमाः । श्रथ शङ्खललाटलचग्रमाह ।

उन्नतिवपुलैः शङ्किर्धनिना निष्मैः सुतार्थसन्त्यक्ताः । विषमललाटा विधना धनवन्तोऽर्द्धेन्दुसदृशेन ॥ २० ॥ शुक्तिविशालैराचार्यता शिरासन्ततैरधर्मरताः । उन्नतिशराभिराद्धाः स्वस्तिकवत् संस्थिताभिश्च ॥ २० ॥ निष्मललाटा बधवन्धभागिनः क्रूरकर्मनिरताश्च । श्रभ्यन्नतैश्चमूपाः कृपणाः स्युः संवृतललाटाः ॥ २२ ॥ उन्नतेश्चेविषुलैर्विक्तीर्थैः शङ्केर्थनिन देश्वरा भवन्ति । निष्नेरनुचैः शङ्केः सुतेः पुनेरथैर्थनैः सन्त्यता रहिता भवन्ति ।

নিয়া ব ।

उन्नतेर्विषुले: शह्वैर्धनिन: सुखजीविन: । सुनार्थरिहता निम्नेमीनवा दुःखभागिन: । विषममसमं ललाटं मुखपृष्ठं येषां ते निर्धना दरिद्रा भवन्ति । ऋर्धे-न्दुसदृशेनार्धचन्द्रतुल्येन ललाटेन धनवन्त ईश्वरा भवन्ति ॥ ०० ॥

शुक्तिविशालै: शुक्तिविस्तीर्थैलेलाटैरावार्यता श्राचार्यत्वं भवति । परापदेशक श्राचार्य: । शिरामन्ततै: शिराबहुलैलंलाटैरधर्मरता भवन्ति । उन्नताभि: शिराभिलंलाटगताभिराठ्या ईश्वरा भवन्ति । स्वस्तिकवत् स्व-स्तिकाकारेण संस्थिताभि: शिराभिराठ्या भवन्ति ॥ २० ॥

निम्नं ललाटं येषां ते निम्नललाटा बधे बुट्टने बन्धे च भागिना योग्याः क्रूरे विषमे च कर्मणि कार्ये निरताः चता भवन्ति । अभ्यन्नतिरिम मुख्येनान्नतिर्ललाटेश्चमूषाः सेनापतया भवन्ति । संवृतं परिवर्तुलमल्पं च ललाटं येषां ते कृपणा अदानशीलाः स्युभवेयुः ॥ २२ ॥

तथा च।

ललाटेनार्धचन्द्रेण भवन्ति पृथिवीश्वराः । विषुलेन ललाटेन महाधनयुताः स्मृताः ॥ विषमेनाधमा ज्ञेयाः पापा मर्त्याः शिराततैः । निम्नेन तु ललाटेन क्रूरकर्मरता नराः ॥ श्वभ्युन्नतैश्चमूपाः स्युः संवृतेः कृपणाः स्मृताः । श्रथ सदितलज्ञणमाह ।

रुदितमदीनमनम्रु स्निग्धं च ग्रुभावहं मनुष्याणाम्। रूवं दीनं प्रचुराम्रु चैव न ग्रुभप्रदं पुंसाम्॥ ०३॥

यद्दितमदीनं दैन्धरहितम् । अनम् वाष्यरहितम् । स्निग्धमहृज् मेवं विधं मनुष्याणां पुरुषाणां गुभावहं प्रशस्तम् । हृजं परुषम् । दीनं दैन्ययुक्तम् । प्रचुराश्च बहुवाष्यम् । एंसां नराणां न गुभदम् ॥ ६३ ॥ तथा च ।

> श्रदीनाश्र्वहतं स्निम्धं रुदितं च गुभावहम् । रूचं दीनं वाष्ययुतं पुरुषाणामनिष्टदम् ॥ श्रय हसितलचणमाह ।

इसितं शुभदमकम्पं सनिमीलितले। चनं तु पापस्य । दुष्टस्य इसितमसकृत् सान्मादस्यासकृत् प्रान्ते ॥ २४ ॥

यच्च हसितमकामं कम्परहितं तच्छुभदं प्रशस्तम्। शरीरस्य कम्पश्च-लनमवयवानां येन नेात्पदाते । सनिमीलितले।चनमतिसङ्कवितनयनं हसितं गापस्य पापकमेणः । असकृत् पुनः पुनर्दृष्टस्य सदीषस्य इसितम् । प्रान्ते इस-नान्तेऽसक्द्रितं से।न्मादस्योन्माद्युत्तस्य भवति ॥ २४ ॥

त्रया च।

हिंसतं कम्परहितं नृपाणामन्ययाऽश्रभम् । त्रसकृद्रोषयुक्तस्य मीलितात्तस्य चाश्रभम् ॥

षण ललाटरेखालचगमाह ।

तिस्रो रेखाः गतजीविनां ललाटायताः स्थिता यदि ताः। चतस्मिरवनीप्रात्वं नवतिप्रचायुः सपञ्चाब्दा ॥ २५ ॥ विच्छिन्नाभिश्चागस्यगामिना नवतिरप्यरेखेण। केशान्तापगताभी रेखाभिरशीतिवर्षायुः॥ ०६॥ पञ्चभिरायुः सप्तिरिकाग्रावस्थिताभिरपि षष्टिः। बहुरेखेण शतार्धं चत्वारिंशञ्च वक्राभिः॥ २०॥ भूलग्नाभिस्त्रिंशद्विंशतिकश्चैव वामवक्राभिः। सुद्राभिः खल्पायुर्न्यूनाभिश्चान्तरे कल्प्यम् ॥ १८॥

तिस्रो रेखा इति । ललाटे मुखपृष्ठे त्रायता दीघा: स्थिता रेखा-स्तिमः । शतजीविनां शतायुषां भवन्ति । चतस्त्रभिलेलाटायतुरेखाभिरवनी-शत्वं राज्यं भवति । नर्वतिः सपञ्चाब्दा पञ्चभिवेषैर्युता नवितरायुजीवितं भवति ॥ ६५ ॥

विच्छिन्नाभिष्छेदयुक्ताभिलेलाटरेखाभिरगम्यगामिने।ऽगम्यागमनशीला भवन्ति नवतिश्च वर्षाणां तेषामायुभेवति । अरेखेण रेखार्वाजेतेन ललाः टेन नवितरिष वर्षाणामायु:। ऋषिशब्दे।ऽच चार्षे। ऋगम्यागामिनश्च भवन्ति। केशान्तो यतः प्रभृति केशानामुत्पत्तिः । केशान्तोपगताभिस्तच प्राप्रा-मिलेखाभिरशीतिर्वेषाणामायुर्भवति ॥ २६ ॥

पञ्चभिलंखाभिलंलाटस्थिताभिः स्पृतिवेषाग्रामायुः । स्कस्मित्तये अवस्थिता एक्राँगावस्थितास्ताभिः सर्वाभिरेक्रागावस्थिताभिर्मिलिताभिरविच्छि- स्रप्राप्तिः षष्टिवेषीयामायुः । बहुरेखेग षड्भी रेखाभिरुपलचितेन शतार्थे पञ्चाशद्वेषीयामायुः । रेखाभिवेक्नाभिरस्पष्टाभिष्चत्वारिंशद्वेषीययायुः ॥ २० ॥

रेखामिर्भूलग्नाभिः विंशद्वर्षेणि। वामभागवक्राभिः कुटिलाभिविंशितकः विंशितिवेषेणां जीवितपरिमाणं यस्य स विंशितकः । चुद्राभिः सून्माभिरल्पा- युविंशतेस्नमायुः । उक्तान्यूनाभी रेखाभिद्वाभ्यामेकया वा चशब्दात् स्वल्पा- युरेव । अन्तरे मध्ये कल्यं कल्पनीयं स्वबुद्धगेद्धाम् । यथा तिस्रो रेखाः शतजीविनामिति चतस्वभिनेवतिश्चायुषः सपञ्चाब्दा इत्युक्तमचान्तरे साधी- स्तिस्रो रेखा यस्य तस्य सार्थस्यनवित्वेषेश्ययायुरित्याद्यन्तरे कल्पनीयम् ॥ १८॥

तथा च।

रेखाः पञ्च ललाटे तु यस्यासा धनवान् स्रृतः । श्रतं जीवति वर्षागामैश्वयमधिगच्छति ॥ चतूरेखा ह्यशीतिस्तु निभः सप्रतिरेव च । षष्टिद्वाभ्यां तु रेखाभ्यां चत्वारिशत् तथैकया । श्ररेखेण ललाटेन भवन्ति निधिपालकाः ॥ रेखाद्वेदैस्तु विज्ञेयाः पापकमेरता नराः । श्रत्पायुषस्तथाल्पासु व्याधियुक्ताश्च ते सदा ॥ चिश्रूलं पट्टिसं वापि ललाटे यस्य दृश्यते । रेश्वये तस्य विज्ञेयं सेनानां नायकश्च सः ॥

श्रथ शिरोलचग्रमाह ।

परिमग्डलैर्गवाद्याश्चलाकारैः शिरोभिरवनीशाः। चिपिटैः पितृमातृशाः करे।टिशिरसां चिरान्मृत्युः॥ १९॥ घटमूर्घाध्वानसचिद्विमस्तकः पापकृद्धनैस्त्यक्तः। निस्नं तु शिरो महतां बहुनिस्नमनर्थदं भवति॥ ६०॥

परिमगडलेः परिवर्तुनेः शिरोभिर्मस्तकेर्गवाद्या गांबहुला भवन्ति । स्वधाकारैश्वत्राकृतिभिद्धध्वभागविस्तृतैरवनीशा राजानः । चिपिटैश्चपेटैः पितृमातृद्याः । पितृमातृहन्तारः । करोटि शिरस्त्राणं करोटिसदृशशिरसां चिरादृहुकालेन मृत्युभैवति ॥ २६ ॥

घटमूर्थं। कुम्भसदृशशिरा ऋध्वानक्षविरध्वशीले। भवति । द्विमस्तके। द्विशीर्थः पापकृत् पापकर्ता धनैस्त्यक्ते। निर्धने। भवति । महतां प्रधानानामेव निस्नं तु शिरो। भवति । बहुनिस्नमतिनिस्नं शिरोऽनर्थदं दुःखदं भवति ॥ ८० ॥

तथा च।

उत्क्रान्तिदे। निम्नशिरा अल्पे। पहत एव ध । छत्नाकारशिरा राजा गवाठा: परिमण्डले: ॥ विषमं तद्विरिद्राणां शिरो दीधे चिरायुषाम् । नागकुम्भिशिरा राजा समं सर्वेष भोगिन: ॥

अधुना मूर्धजलचणान्याह ।

यक्तैकभवैः सिग्धेः कृष्णैराकुञ्चितैरभिज्ञाग्रैः । मृदुभिनं चातिबद्धभिः केग्रैः सुखभाग्नरेन्द्रो वा ॥ ६९ ॥ बहुमूलविषमकपिलाः स्यूलस्फुटिताग्रपरुषह्रस्वाश्च । ग्रतिकुटिलाश्चातिचनाश्च मूर्धजा वित्तहीनानाम्॥ ६२ ॥

केशेरकेकभवे: । यकेकस्मिन् रामकूषे भवन्त्येकेकभवा: । तेस्तथा-भूते: । स्निग्धेरहृचे: । कृष्णेरिसते: । श्राकुञ्चिते: कुटिले: । श्रमिन्नाग्रेर-स्फुटितप्रान्ते: । मृदुभि: कामले: । न चातिबहुभिरघने: । यवंविधे: केशे: सुखभाकु सुखिता भवति नरेन्द्रा वा राजा भवति ॥ ८९॥

बहुमूला यकैकस्मिन् रोमकोपे बहूनां सम्भवात्। विषमा असमाः। केचिद्धस्वाः केचिद्धीर्थाः। कपिलाः कपिलवर्षाः। स्यूला असूच्माः। स्फृटि-तामा मिन्नमिन्नप्रान्ताः। परुषा हृचाः। हृस्वा अदीर्थाः। अतिकुटिलाः अतिकुञ्जिताः। अतिषवाः सन्तताः। मूर्थजाः केषाः। वितविहीनानां निर्ध-नानां भवन्ति ॥ ८२॥

तथा च।

यक्षेत्रसम्भवाः स्त्रिग्धाः कृष्णा नातिधनाः कचाः । पूजिता विपरीताश्च निर्धनानां प्रकीर्तिताः ॥

माचार्येगोत्तम् । सामुद्रविद्वदति यातमनागतं वेत्यते।ऽचासमाभिः सामुद्राणि पुरुषलक्षणान्युदाहृतानि यावदाचार्यस्य तेभ्ये।ऽव्यधिकमस्तीति चेयम् । श्रधुनैतदेव सर्वे सङ्घेषेगाह ।

यद्यद्वात्रं रूतं मांसविहीनं शिरावनद्वं च। तत्तदनिष्टं प्राक्तं विपरीतमतः शुभं सर्वम् ॥ ८३॥

यद्गाचमवयवं हृचमिक्षार्थं मांसविहीनं निमासं शिरावनदुं शिरा-सन्ततं तत्तद्गाचमनिष्टमशुभं प्रेक्तं कथितम् । ऋते।ऽस्माद्विपरीतं सर्वे नि:शेषं शुभं स्निग्धं समासमिशिरालमित्यथे: ॥ ५३ ॥

अधुना महापुरुषलचणमाह ।

त्रिषु विपुत्ता गम्भीरिस्त्रष्वेव पडुन्नतश्चतुर्ह्रस्यः । सप्तसु रक्तो राजा पञ्चसु दीर्घश्च सूस्मश्च ॥ ८४॥

यस्त्रिष्वङ्गेषु विपुले। विस्तीर्थाः । गम्भीरस्तिष्वेत्र । षडुन्नतः षट् उन्नमानि यस्य । चतुर्हेस्वश्चत्वारि हृस्वानि यस्य । सप्रसु रक्तो लोहितः । पञ्चसु दीर्घश्चायामी । पञ्चस्वेत्र सूक्ष्मश्च स राजा नृषो भवति ॥ ८४ ॥

षाधितेषामेव प्रविभागमाह ।

नाभी स्वरः सत्त्वमिति प्रशस्तं
गम्भीरमेतत् त्रितयं नराणाम् ।
उरो ललाटं वदनं च पुंसां
विस्तीर्णमेतत् त्रितयं प्रशस्तम् ॥ ८५ ॥
वत्तीऽथ कत्ता नखनासिकास्यं
कृकाटिका चेति षडुन्नतानि ।
इत्वानि चत्वारि च लिङ्गपृष्ठं
ग्रीवा च जङ्घे च हितप्रदानि ॥ ६६ ॥
नेत्रान्तपादकरताल्वधराष्ठिजिङ्घा
रक्ता नखाश्च खलु सप्त सुखावद्यानि ।
सूत्माणि पञ्च दशनाङ्गुलिपर्वकेशाः
साकं त्वचा करस्हा न च दुःखितानाम् ॥ ८०॥

लचयाम्।

हनुलीचनबाहुनासिकाः स्तनयारन्तरमत्र पञ्चमम् इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं न भवत्येव नृगामभूभृताम्॥ ८८॥ नाभी शरीरमध्यस्थानम् । स्वरः शब्दः । धन्वं गुग्रभावः । तस्य

चविकारकरं मन्त्रं व्यसनाभ्यद्यागमे ।

गतत् चितयं नरायां पुरुषायां गम्भीरं प्रशस्तम् । उरो वद्यः । ललाउँ मुखपृष्ठम् । वदनं वक्रम् । सकलमेतत् चितयं पुंसां पुरुषायां विस्तीयाँ प्रश-स्तम् ॥ ८५ ॥

वस उर: । श्रयशब्दश्चार्ये । कचाशब्देन शरीरमध्यभाग उच्यते । नखाः करकहाः । नामिका धाग्रम् । श्रास्यं वक्रम् । कृकाटिका ग्रीवापश्चिम-भागः । ग्रतानि च षडुन्नतानि उद्यानि हितप्रदानि प्रशस्तानि ।

लिङ्गं मेद्रम् । पृष्ठं श्रोरीपश्चिमभागः । यीवा शिरोधरा । सङ्घे । चशब्दः सर्वेच समुच्चये । यतानि चत्वारि हस्वानि ऋदीधीयि हितप्रदानि प्रशस्तानि ॥ ८६ ॥

नेवान्तं चतुःपर्यन्तम् । पादै। चर्यो। । करै। हस्तौ । ताल्वास्य-पृष्ठम् । अधर श्रेष्ठः । जिह्वा रसना । नखाः करम्हाः । एतानि सप्र रक्तानि ले।हितानि सुखावहानि सुखप्रदानि । दशना दन्ताः । अङ्गुलिपर्वाणि करशा-खाश्रिता रेखाः । केशा मूर्धजाः । त्वचा चर्मणा सामं सह करम्हा नखाः । एतानि पञ्च सूच्मणि न दुःखितानां मवन्ति । अपि तु सुखितानां भवन्ती-रुप्रथेः ॥ ८०॥

हन्नी प्रसिद्धे। लेकिने नेचे। बाहू मुजी। नासिका प्राणम्। स्तन-योरन्तरं मध्यम्। अवस्मिन् वर्गे पञ्चमसङ्ख्यम्। इत्येतत् पञ्चकं दीर्घमङ्क्ष्यं नृणां पुंसामभूभृतामराजानां न भवन्ति। येषां च भवन्ति ते राजाना भव-न्तीत्यर्थे: ॥ ८८॥

तथा च गर्गः।

ं चतुर्दशसमा द्वन्द्वश्चतुःकृष्णश्चतुःसमः । दशपद्वो दशबृहत् विशुक्तः शस्यते नरः ॥

पादी गुल्फी स्फिना पार्श्व वृष्णी चत्तुषी स्तनी। स्कन्धेष्ठा बङ्घा जङ्घ हस्ती बाह्नंसकी तथा। चतुर्देशसमद्वन्द्वः समुद्रो नृषु शंसति । त्रवितारे भुवै। यमप्रकेशाश्वेवाविताः शुभाः ॥ अङ्गल्यो हृदयं नेचे दशनाश्च समा नृगाम् । चत्वारः सम्प्रशस्यन्ते सदैश्वर्यसुखावहाः॥ जिङ्कोष्ठतालु चास्यं च मुखं नेचे स्तने। नखाः । हस्तौ पादौ च शस्यन्ते पद्वाभा दश देहिनाम् ॥ पाणिपादमुरे। गीवा वृषणी हृदयं शिर: । ललाटमुदरं पृष्ठं बृहन्तः पूजिता दश् ॥ नेचे ताराविरहिते दशनाश्चलिताः शुभाः। यतच्च लचयां कृत्स्वं नरायां समुदाहृतम् ॥ पञ्चदीर्घश्चतुक्तृंबः पञ्चसूदमः षडुन्नतः। पञ्चरत्तस्त्रिवस्तीयेस्त्रिगभीरः प्रशस्यते ॥ बाहू नेपान्तरे चापि हनुनी वृष्णी तथा। स्तनये।रन्तरं चैव पञ्चदीर्घः प्रशस्यते ॥ गीवा प्रजननं श्रोणिईस्वे जङ्गे च पूजिते। तथेतरेषु धर्वेषु धर्वमेव प्रशस्यते ॥ मूच्मार्यङ्गलिपवीणि दन्ता रे।माणि च च्छवि: । तथा नखाश्च सर्वे च पञ्चसूदमः प्रशस्यते ॥ कचःचिवचांसि तथा मुखं पृष्ठं कृकाटिका । सर्वभूतेषु निर्दिष्टः षडुत्सेथः प्रशस्यते ॥ पाणी पादी तथा चास्यमुभे नेचे स्तनै। नखाः । पञ्च रत्तानि यस्याहुमेनुनेन्द्रं तमादिशेत्॥ उरे। मुखं ललाटं च विस्तीर्थाः प्रशस्यते । सन्वं स्वरश्च नाभिश्च विगम्भीरः प्रशस्यो ॥

इति चेत्रम्॥

श्रय छायालचणमाह ।

खायाशुभाशुभफलानि निवेदयन्ती लक्ष्या मनुष्यपशुपत्तिषु लत्ताणज्ञैः । तेजागुणान् बह्दिरिप प्रविकाशयन्ती दीपप्रभा स्फटिकरत्नचटस्थितेव ॥ ६६ ॥

खाया शरारकान्तिः । शुभानि अशुभानि च फलानि निवेदयन्ती
काययन्ती। लचणचेश्छायाचिद्वचेश्छाया लच्या लचणीया। विचायत्यर्थः । केषु
मनुष्यपशुपिचषु। मनुष्याः पृष्ठवाः । पश्चश्चतुष्यदाः । पिचणी विहङ्गमाः । सा
च शरीरान्तर्वितिनी बहिरिष शरीरबाह्येऽषि तेचागुणान् तेचः संबन्धिगुणान्
प्रकर्षेणातिशयेन विकाशयन्ती प्रकाशयन्ती । कथम् । दीपप्रभा स्फटिकरत्वयटस्थितेव । स्फटिकश्चासी रत्नं च तत् स्फटिकरत्वं स्फटिकरत्वस्य घटः स्फटिकरत्वघटः । स्फटिकरत्वघटाभ्यन्तरस्थिता दीपप्रभा दीपकान्तियंथा बहिरिष तेचागुणान् प्रविकाशयित तथान्तरस्था छाया विकाशयतीत्यर्थः ॥ ८६ ॥

तच तावत् पञ्चानां महाभूतानां संबन्धिन्यः पञ्चच्छाया भवन्ति । प्रथमत एव जातक उक्तम् ।

ह्यायां ^१महाभूतकृतां च सर्वे निर्व्याञ्जयन्ति स्वदशामवाप्य । क्रम्ब्यग्निवाय्वस्वरज्ञान् गुणांश्च नासास्यदृक्तव्वक्यवणानुमेयान् – इति ॥ तचादावेव पार्थिवच्छायालचणमाह ।

> स्निग्धद्विजत्वयस्वरामकेशा-श्रहाया सुगन्धा च महीसमुत्या । तुष्ट्यर्थलाभाभ्युदयान् कराति धर्मस्य चा हन्यहनि प्रवृत्तिम् ॥ ९०॥

महीसमुत्या भूमिजा छाया यस्य जन्तोर्भवति यदा तदा तस्य द्विजा दन्ताः । त्वक् चर्म । नखाः करहहाः । रोमाय्यङ्गजानि । केशा भूर्धजाः । एते सर्वे एव स्मिग्धाः सस्नेहा भवन्ति । तथा सा छाया शरीर-कान्तिः सुगन्धा थोभनगन्धा भवति । तस्य जन्तोः शरीरं शुभगन्धं भव-

९ बहुक्कातकस्य ८ ग्रध्याये २९ प्रलोकः। .२ चाइन्यहनि प्रवृद्धिम्-इति पाठान्तरम्।

तीत्यर्थः । सा चच्छाया तृष्टिश्चितपरिताषः । अर्थेलाभा धनप्राप्तिः । अभ्यदयः कार्याणामभि मुख्येनादयः प्रादुर्भावः । एतान् करोति । तथा अहन्यहिन प्रतिदिनं धर्मस्य प्रवृत्तिं प्रवर्तनं करोति । केचिद्धर्मस्य चाहन्य- हिन प्रवृद्धिमिति पठन्ति ॥ ६० ॥

अधुनाऽऽव्यच्छायानचग्रमाह ।

स्तिग्धा सिताच्छहरिता नयनाभिरामा सीभाग्यमार्दवसुखाभ्युदयान् कराति । सर्वार्थसिद्धिजननी जननीव चाप्या छाया फलं तनुभृतां ग्रुभमादधाति ॥ ६१॥

श्राप्या वाहणी छाया स्त्रिष्या स्त्रेहसंयुक्ता विमलेत्यर्थः । सिता खेतवर्णा गारप्राया । श्रव्छहरिता । श्रव्छा चासा हरिता श्रव्छहरिता निर्मल-नीलवर्णा । नयनाभिरामा नयनाभ्यामिम मुख्येन रमते यस्याम् । तृष्टिजन-नीत्यर्थः । सा च सै।भाग्यं सर्वजनवाह्नभ्यं मार्ववमक्रूरतां सुखं शरीरसा-ख्यमभ्यदयं कार्याणामेतत् करोति । तथा सर्वाधिसिद्धिजननी सर्वाधानां सिद्धं जनयति । जननीव मातेव । यथा माता सर्वप्राणिनां हितकरी तथिति । सा च तनुभृतां शरीरिणां शुभं फलमादधाति करोति ॥ ६९ ॥

ऋधुनाऽऽग्नेयच्छायालवग्रमाह ।

चग्डाघृष्या पद्वह्वेमाग्निवर्गा युक्ता तेजाविक्रमेः सप्रतापैः । श्राग्नेयीति प्राणिनां स्याज्जयाय विप्रं सिद्धिं वाञ्चितार्थस्य दत्ते ॥ १२ ॥

न्नाग्नेयी हाया चएडा क्रोधशीला । ऋषृष्या ऋनिभवनीया । पद्मह्माग्निवर्णा । पद्मस्य क्रमलस्य हेम्नः सुवर्णस्याग्नेहुंताशनस्य सदृशवर्णा तुल्यकान्तः । तथा युक्ता तेजीविक्रमैः सप्रतापैः । तेजसा दीय्या विक्रमेण पराक्रमेण प्रतापेन शैर्येण शृन्यां निग्रहेण च युक्ता समवेता । एतेस्तेजीविक्रमैः सप्रतापेर्युक्ता एषा आग्नेयी ह्याय । इतिशब्दः प्रकाराय । एवं प्रकारा प्राणिनां देहिनां जयाय स्याद्ववेत् । वाञ्कितस्याभिलिषतस्यार्थस्य चिप्रमाश्वेव सिद्धं दत्ते ददाति ॥ ६२ ॥

श्रधुना वायवीनाभस्योश्छाययार्नवग्रमाह । मिलनपरुषकृष्णा पापगन्यानिलात्या जनयति बधबन्धव्याध्यनर्थार्थनाशान् । स्फटिकसदृश्ररूपा भाग्ययुक्तात्युदारा निधिरिव गगनात्था श्रेयसां स्वच्छवर्णा ॥ ६३॥

श्रनिलेत्या वायुषमृत्या वायुषम्भवा द्वाया मिलनवर्णा श्रापन्ना । एत्वा हृत्वा । कृष्णा श्रिप्ता । पापगन्था दुर्गन्था । सा च जनयित उत्पाद-यित । वधा मरणम् । बन्धो बन्धनम् । व्याध्यः पोडाः । श्रन्याऽलाभः । श्रेप्तायः एज्ञितवितस्य चयः । एतान् ।

श्रय नाभस्याश्छायाया लच्चामाह ।

स्फटिकिति । गगनेत्या आकाशजा छाया नामसी । स्फटिकसदृश-हृग स्फटिकमणेः सदृशं तुल्यं हृपं कान्तिर्यस्याः । ऋतिनिर्मलेत्यर्थः । भाग्य-युक्ता भाग्यैः समेता । ऋत्युदारा ऋतिशयेनादारा दानशीला श्रेयसां सर्वेषां शुभकार्याणां निधिरिव । सर्वप्रदेत्यर्थः । सा च स्वच्छवर्णा निर्मलेति॥ ६३॥

श्रवेव परमतेनान्याः पञ्चच्छाया श्राह ।

छायाः ऋमेण कुजलाग्न्यनिलाम्बरात्याः केचिद्वदन्ति दश्र ताश्च यथानुपूर्व्या । सूर्याञ्जनाभपुरुह्वतयमाडुपानां तुल्यास्तु लज्ञणफलैरिति तत्समासः ॥ ९४ ॥

कु: पृथिवी। जलं वास्याम्। श्रानिहृताशनः। श्रानिलो वायुः। श्राम्बरमाकाशम्। एभ्य उत्पन्नाश्कायाः क्रमेख परिपाट्या पञ्च। केचिन्मुन्यो गर्गादया दशक्काया वदन्ति। उत्ताः पञ्च पञ्च चेदानीं वत्त्यन्ते। ताश्चापि यथानुपूर्व्या क्रमपरिपाट्या सूर्याञ्जनाभपुरुहृतयमाडुपानां संबन्धन्यो भवन्ति। सूर्य श्रादित्यः। श्रञ्जनाभा नाराययः। पुरुहृत इन्दः। यमः पितृपतिः। उडुपश्चन्दः। एताश्काया लच्चैः फलेश्च यथाक्रमेख प्रागुक्तानां पञ्चानां तुल्याः सदृश्यः। यतः सारी एवाग्नेयी। श्राञ्जनाभी नामसी। पौरुहृती पाथिवी। याम्या वायती। श्रीडुपी चाप्या। इति तत्स-

मासः । इति हेते।स्तामां दशानां छायानां समासः मङ्केषः कृतः । फल-साम्यात् पञ्चेव छायाः कृताः ॥ ६४ ॥

तया च गर्गः।

भूम्यापाऽनलबाय्वभ्रसम्भूताः पञ्च क्रीनिताः । द्यायाभूविष्णुशक्राकेचन्द्राणां च तथापराः ॥

इति मृचा॥

श्रय स्वरलच्यामाह।

करिवृषरथै। घमेरीमृदङ्गसिंहा भूनिः स्वना भूपाः । गर्दभजर्जररू इस्वराष्ट्रच धनसाख्यसन्त्यक्ताः ॥ ९५ ॥

करी हस्ती । वृषे। दान्तः । रथे।घः स्यन्दनसमूहः । मेरी ढक्का । मृदङ्गो वादिचो मगडलेति प्रसिद्धः । सिंहे। हिरः । अभ्रो मेघः । अब्देति पाठः । अब्दो मेघः । गतेषां सदृर्थानः स्वनाः तुल्यशब्दा भूषा राजाने। भवन्ति । गर्दभः खरः । जर्जरो विकृतस्वरः । हृचः परुषः । गर्दभा-दिसदृशस्वरा धनसै। स्थान्त्यका धनैः सुखैश्च वर्जिता इत्यर्थः ॥ ६५ ॥

तथा च गर्गः।

गम्भीरे। दुन्दुभिः स्तिभ्धे। महांश्चैवानुनादवत् । दित स्वरगुणान् पञ्च समुद्रः प्राष्ट तत्त्ववित् ॥ गमिरायुर्वशे। विद्या मानं सै। स्वयं धनागमः । वाहनानि सुता नार्ये। राज्यभागागमास्तथा ॥ भिन्नो जर्जरितश्चैव मिर्मिणो गद्गदस्तथा । खामस्वरस्तथैवात्ताः समुद्रेणाभिनिन्दिताः ॥ स्वरैरेभिः कलिक्रोधले। भमोहतमे। रजः । नैर्घृण्यमिमानं च पास्त्र्यं शाठ्यमेव च ॥ दित स्वरः ॥

श्रय सारानाह। सप्त भवन्ति च सारा मैदोमज्जात्वगस्थिशुक्राणि। रुधिरं मासं चेति प्राणभृतां तत्समासफलम्॥ ८६॥

९ विद्वाब्द-इति पाठानारम्।

सप्त नराणां सारा भवन्ति । मेदोऽस्थ्यन्तरगतः स्नेहभागः । मज्जा कपालान्तरस्या । त्वक् चर्म । अस्यि प्रसिद्धम् । युक्नं रेतः । रुधिरं रक्तम् । मांसं पलम् । चयब्दः समुच्चये । इत्येवंप्रकाराः सप्त साराः प्राणभृतां देहिनां भवन्ति । तत्समासफलं तेषां संचेपफलं कथ्यत इति ॥ ६६ ॥

तन तावद्रस्यारस्य लचणमाह।

ताल्वेष्ठदन्तपालीजिह्वानेत्रान्तपायुकरचरणैः। रक्ते तु रक्तसारा बहुसुखवनितार्थपुत्रयुताः॥ ९०॥

ताल्वास्यपृष्ठभागः । त्रेष्ठि दन्तच्छदी । दन्तपाली दन्तमां सपिह्नः । जिद्वा रसना । नेवान्तं चनुष्पर्यन्तम् । पायुर्गृह्यस्थानम् । करी हस्ता । चरणी पादी । श्रस्मिन्नपृके रक्ते लेहिते सित रक्तसारा नरा भवन्ति । ते च बहुभिः सुखैर्वनिताभिः स्त्रीभिर्बहुभिरर्थैर्थनैर्बहुभिः पुन्नः सुतैश्च युताः संयुक्ता भवन्ति ॥ ६० ॥

त्रय त्वगमज्जामेद:सारानाह ।

स्तिग्धत्वक्का धनिना मृदुभिः सुमगा विचत्तणास्तनुभिः। मज्जामेदःसाराः सुशरीराः पुत्तवित्तयुताः॥ ९८॥

त्वक् चर्म। तच्च स्निग्धमहृत्तं येषां ते स्निग्धत्वक्कास्ते च धनिना वितान्विता भवन्ति । मृदुभिः सुभगाः सै।भाग्ये।पेता भवन्ति । तनु-भिस्त्विग्भिर्विचचणाः पण्डिताः । ये मञ्जासारा नरा मेदःसाराश्च ते सुशरीराः शोभनशरीरा भवन्तीति तस्नचणम् । ते च पुत्रवित्तयुताः सुत-धनान्विता भवन्तीति ॥ ६८ ॥

त्रयास्यिशुक्रसारमाह ।

स्यूलास्थिरस्थिसारा बलवान् विद्यान्तगः सुरूपश्च।
बहुगुरुशुक्राः सुभगा विद्वांसा रूपवन्तश्च॥ १६॥
स्यूलान्यस्थीनि यस्य से।ऽस्थिसारः सच बलवान् प्राणी भवति। विद्यान्तगा विद्यास्वन्तगः शक्तः । सुरूपः शोभनरूपश्च भवति । बहुगुरुशुक्राः । बहु प्रभूतं गुरु घनं शुक्रं येषां ते शुक्रसारास्ते च सुभगाः । से।भाग्योपेता विद्वांसः पाठकाः पण्डिता रूपवन्तः सुरूपाश्च भवन्ति ॥ ६६ ॥

त्रय मांससारलच्यां संहतिलच्यां चाह ।

उपचितदेहे। विद्वान् धनी सुरूपश्च मांससारे। यः। सङ्घात इति च सुश्लिष्टसन्धिता सुखभुजी ज्ञेया॥ १००॥

उपचितदेहः स्थूलशरीरः । स मांससारः सच विद्वान् परिडतः । धनी वितवान् सुद्धपः श्रीभनद्धपा भवति ।

इति सार: ॥

त्रय मंहतिलचणम् । सङ्घात इति । सृष्टिष्ट्रमन्थिता सर्वाङ्गम-न्थीनां मुष्टिष्ट्रत्वं मङ्घातः । सा च सृष्टिष्ट्रमन्थिता सुखमुजः सुखिना चेया । सृष्टिष्ट्रमन्थिता येषां ते सुखमुज इत्यर्थः ॥ १०० ॥

अथ सेहलचगमाह।

स्तेहः पञ्चमु लस्यो वाग्जिह्वादन्तनेत्रनखसंस्यः। मुतधनसाभाग्ययुताः स्त्रिग्धेस्तैर्निर्धना रूत्तैः॥ १०१॥

पञ्चमु स्नेहा लत्यो विचार्यः । केषु । वाचि वचने । जिह्नायां रमनायाम् । दन्तेषु रदेषु । नेचयाश्च जुषाः । नखेषु करसहेषु । एतेषु संस्थः । तेश्च वागादिभिः सर्वैः स्निःधेः सस्नेहैः सुतधनसाभाग्ययुता नरा भवन्ति । सुतः पुतः । धनं वितम् । साभाग्यं सर्वजनानां लभ्यम् । एतेर्गुगैः संयुक्ताः । तेरेव सर्वे हृ चैरिक्नाधीनिर्धना दिरद्वा भवन्ति ॥ १०९ ॥

अय वर्गलचगमाह ।

द्युतिमान् वर्णेक्षिग्धः चितिपानां मध्यमः सुतार्थवताम्। रूची धनहीनानां गुद्धः गुभदेा न सङ्कीर्णः॥ १०२॥

वर्णा गारलाहितश्यामादिकः। वर्णः स्विग्धा यस्यासा वर्णस्विग्धः स द्यतिमान् दीप्रिमान् भवति । सच चितिपानां राज्ञां भवति । मध्यमा वर्णा नातिस्वाे नातिस्विग्धः ससुतार्थवतां युत्तधनान्वितानां भवति । स्वाे वर्णा धनहीनानां दरिद्राणां भवति । युद्धो वर्णः स्विग्ध एव युभदः प्रशस्तः। न सङ्कोणां व्यामिश्रवर्णः। क्वित् स्विग्धः क्विद्वाे न युभदः इति ॥ १०२॥ इति वर्णः ॥ सप्र नराणां सारा भवन्ति । मेदोऽस्थ्यन्तरगतः स्नेहभागः । मञ्जा कपालान्तरस्था । त्वक् चर्म । ऋस्थि प्रसिद्धम् । शुक्रं रेतः । रुधिरं रक्तम् । मांसं पलम् । चशब्दः समुच्चये । इत्येवंप्रकाराः सप्र साराः प्राणभृतां देहिनां भवन्ति । तत्समासफलं तेषां संचेपफलं कथ्यत इति ॥ ६६ ॥

तच तावद्रसमारस्य लचणमाह।

ताल्वाष्ठदन्तपालीजिह्वानेत्रान्तपायुकरचरणैः।
रक्ते तु रक्तसारा बहुसुखवनितार्थपुत्तयुताः॥ ६०॥

ताल्वास्यपृष्ठभागः । त्रोष्ठा दन्तच्छदो । दन्तपाली दन्तमांसपङ्किः । जिङ्का रसना । नेवान्तं चचुष्ययन्तम् । पायुर्गृह्यस्थानम् । करै। हस्ता । चरणी पादो । श्रस्मिन्नष्टुके रक्ते लेहिते स्ति रक्तसारा नरा भवन्ति । ते च बहुभिः सुखैर्वनिताभिः स्त्रीभिर्बहुभिर्थैर्थनैर्बहुभिः पुन्नैः सुतैश्च युताः संयुक्ता भवन्ति ॥ ६० ॥

त्रय त्वग्मज्जामेदः सारानाह ।

स्तिग्धत्वक्का धनिना मृदुभिः सुमगा विचन्नणास्तनुभिः। मज्जामेदःसाराः सुग्ररीराः पुत्रवित्तयुताः॥ १८॥

त्वक् चर्म। तच्च स्निग्धमहृत्वं येषां ते स्निग्धत्वक्कास्ते च धनिना वितान्विता भवन्ति । मृदुभिः सुभगाः सै।भाग्ये।पेता भवन्ति । तनु-भिस्त्विग्भिविच्वणाः पिष्डताः । ये मञ्जासारा नरा मेदःस।राश्च ते सुशरीराः शे।भनशरीरा भवन्तीति तल्लचणम् । ते च पुत्रवित्तयुताः सुत-धनान्विता भवन्तीति ॥ ६८ ॥

त्रयास्यिगुक्रसारमाह ।

स्यूलास्यिरस्यिसारा वलवान् विद्यान्तगः सुरूपश्च। बहुगुरुशुक्राः सुभगा विद्वांसा रूपवन्तश्च॥ ९९॥

स्यूलान्यस्योनि यस्य से।ऽस्थिसारः सच बलवान् प्राणी भवति। विद्या-न्तगा विद्यास्वन्तगः शक्तः । सुरूपः शोभनरूपश्च भवति । बहुगुरुशुक्राः । बहु प्रभूतं गुरु घनं शुक्रं येषां ते शुक्रसारास्ते च सुभगाः । से।भाग्योपेता विद्वांसः पाठकाः पण्डिता रूपवन्तः सुरूपाश्च भवन्ति ॥ ६६ ॥ त्रय मांससारलच्यां संहतिलच्यां चाह ।

उपचितदेहे। विद्वान् धनी सुरूपश्च मांससारे। यः। सङ्घात इति च सुश्लिष्टसन्धिता सुखभुजा जेया॥ १००॥

उपचितदेहः स्थूलशरीरः । स मांससारः सच विद्वान् परिडतः । धनी वितवान् सुरूपः शाभनरूपा भवति ।

इति सार: ॥

त्रय संहतिलवणम् । सङ्घात इति । सुघ्लिष्टसन्थिता सर्वाङ्गस-न्थीनां सुघ्लिष्टत्वं सङ्घातः । सा च सुघ्लिष्टसन्थिता सुखभुजः सुखिना चेया । सुघ्लिष्टसन्थिता येषां ते सुखभुज इत्यर्थः ॥ १०० ॥

अध सेहलचणमाह।

स्नेहः पञ्चमु लस्यो वाग्जिह्वादन्तनेत्रनखसंस्यः । मुतधनसामाग्ययुताः स्निग्धेस्तैर्निर्धना रूत्तैः ॥ १०१ ॥

पञ्चमु स्नेहा लत्यो विचार्यः । केषु । वाचि वचने । जिह्नायां रमनायाम् । दन्तेषु रदेषु । नेचयोश्च वृषोः । नखेषु करमहेषु । एतेषु संस्थः । तेश्च वागादिभिः सर्वैः स्निन्धेः सस्नेहैः सुतधनसीभाग्ययुता नरा भवन्ति । सुतः पुनः । धनं वितम् । सीभाग्यं सर्वजनानां लभ्यम् । एतेर्गृषोः संयुक्ताः । तैरेव सर्वै हृ चैरस्निन्धेनिर्धना दरिद्रा भवन्ति ॥ १०९ ॥

त्रय वर्गालचगमाह ।

द्युतिमान् वर्णोद्धिग्धः चितिपानां मध्यमः सुतार्थवताम्। रूची धनहीनानां गुद्धः गुभदा न सङ्कीर्णः॥ १०२॥

वर्षे। गैरले।हितश्यामादिकः। वर्षेः स्तिग्धे। यस्यासे। वर्षेक्षिण्धः स द्युतिमान् दीप्रमान् भवति । सच चितिपानां राज्ञां भवति । मध्यमे। वर्षे। नातिस्वो नातिस्तिग्धः ससुतार्थवतां युत्तधनान्वितानां भवति । स्वो वर्षे। धनहीनानां दिरद्राणां भवति । युद्धो वर्षेः स्तिग्ध एव युभदः प्रशस्तः। न सङ्कीर्षे। व्यामिश्रवर्षेः । क्वित् स्तिग्धः क्विदूचो न युभद इति ॥ १०२॥ इति वर्षेः ॥ **अधानूकलव्यामाह** ।

साध्यमनूकं वस्नाद्गीवृषशार्द्ग्लिसंहगरुडमुखाः। अप्रतिहतप्रतापा जितिरिपवा मानवेन्द्राश्च ॥ १०३ ॥ वानरमहिषवराहाजतुल्यवदनाः श्रुतार्थसुखभाजः। गर्दभकरभप्रतिमैर्मुखैः शरीरैश्च निःस्वसुखाः॥ १०४ ॥

अनुकं प्राग्जनमः। तच्च वक्तान्मुखात् साध्यं कल्पनीयम्। गैः प्रसिद्धाः पृषे। दान्तः । शार्दूलः सिंहसदृशः प्राणिविशेषः । सिंहो हरिः । गर्नुडो वैनतेयः । गतेषां ये सदृशमुखास्तुल्यवक्ताः । तेषां प्राग्जनमः शुभम् । ते धाप्रतिहतप्रतापा भवन्ति । अप्रतिहते।ऽनिभभवनीयः प्रतापा येषाम् । जित-रिपवो निर्जितशचवः । मानवेन्द्राश्च राजाने। भवन्ति ॥ १०३ ॥

वानरः किषः । महिषः प्रसिद्धः । वराहः सूकरः । श्रजश्छागः । यतेषां तुल्यवदनाः सदृशमुखा नराः श्रुतार्थसुखभाजः । श्रुतं शास्त्रम् । श्रुष्टी धनम् । सुखं प्रसिद्धम् । एषां भागिना भवन्ति । एतेषां मध्यमं प्राग्जन्म । गर्दभः खरः । करभ उष्टः । गर्दभकरभप्रतिमेस्तत्सदृशेमुंखेर्वदनैः शरीरैश्च देहिनिः स्वसुखा भवन्ति । निः स्वा निर्धनाः । निः सुखाः सुखरिह-साश्च । तेषामशुभं प्राग्जन्म ॥ ९०४ ॥

इत्यनूकम् ॥

ऋषे।न्मानलचगमाह ।

श्रष्टिश्रतं षस्रवितः परिमाणं चतुरशीतिरिति पुंसाम् । उत्तमसमहीनानामङ्गुलसङ्क्षा स्वमानेन ॥ १०५॥

पुंचां पुरुषाणां स्वमानेनात्मीयप्रमाणेनाङ्ग्लसङ्घाङ्ग्लप्रमाणम् । अष्टण-तमष्ट्राधिकं गतं स्वाङ्ग्लेहतमानां नराणां परिमाणं भवति । षरणवित-रङ्गुलानि मध्यमानाम् । चतुरशीतिरङ्गुलानि हीनानां परिमाणं भवति । ठित्यतस्य पुरुषस्य भूपादसंयागाच्छिरीमध्यं यावत् सूचं दत्वा तन्मापयेत् स्वाङ्गुलेरिति स्थितिः ॥ १०५ ॥

इत्युन्मानम् ॥

श्रय मानलचगमाह।

भारार्धतनुः सुखभाक् तुलिताऽता दुःखभाग्भवत्यूनः । भाराऽतीवाढ्यानामध्यर्धः सर्वधरणीशः ॥ १०६ ॥

भारः पलसहस्रद्वयम् । यः पुरुषस्तुलायां तुलिता भारार्धतनुर्भविति दशपलशतानीत्यर्थः । स सुखभाक् सुखिता भवित । अताऽस्माद्वारार्धादा जनतनुः स दुःखभाक् दुःखिता भवित । भारप्रमाणतन्रतीवाळानामितधनिनां भवित । अध्यर्धभारतनुस्तिसहस्रपलानि यः स सर्वधरणीशः । सार्वभोमा राजा भवतीत्यर्थः ॥ १०६ ॥

कस्मिन् काले उन्मानमानेन मापयेदित्येतत्यतिपादयन्नाह । विंग्रतिवर्षा नारी पुरुषः खलु पञ्चविंग्रतिभिरब्दैः । श्रर्हति मानान्मानं जीवितभागे चतुर्थे वा ॥ १००॥

नारी स्त्री विंशतिवर्षा मानान्मानमहैति। मानं तुलामानम्। उन्मानमूर्ध्वमानमङ्गुलादि। यवं पुरुषा नरा वर्षपञ्चविंशत्या मानान्मानमहैति मानान्मानयाग्या भवति। खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे। वर्षशतं जीवित-प्रमाणं निश्चित्य विंशतिवर्षा नारीत्युक्तम्। जीवितभागे चतुर्थेऽतीते वा मानान्मानमहैति। वर्षशतादूने तु जीविते निश्चिते चतुर्थेभाग इत्युक्तम्॥ १००॥

इति मानम् ॥

श्रथ प्रकृतिलच्चामाह ।

भूजलिशिख्यनिलाम्बरसुरनररतः पिशाचकितरश्चाम् । सत्त्वेन भवति पुरुषा लत्तरणमेतद्भवति तेषाम् ॥ १०८ ॥

भूः प्रसिद्धा । जलं वारुणम् । शिखी ऋग्नः । ऋनिला वायुः । श्रम्बरमाकाणम् । सुरा देवाः । नरा मनुष्याः । रचो राचमः । पिणाचा देवयानयः । तिर्यञ्चस्तिये जातयः । यतेषां सन्वेन प्रकृत्या पुरुषा नरी भवति । तेषां चैतद्वस्यमाणं लचणं भवति । ऋष केचित् पठन्ति । भूजल-शिख्यनिलाम्बरसुरनररचः पिणाचितिर्यञ्चमिति । तन्न । यस्मात् तिरश्चामिति भिन्तत्व्यम् । तस्मात् प्राक्तनः पाठः शोभनः ॥ ५०६ ॥

तत्र भूजलस्वभावये।र्लंचणमाह ।

महीस्वभावः ग्रुभपुष्पगन्धः

सम्भोगवान सञ्चसनः स्थिरप्रच ।

सम्भोगवान् सुश्वसनः स्थिरश्च । तायस्वभावा बहुतायपायी प्रियाभिभाषी ^१रसभाजनश्च ॥ १०१ ॥

महीस्वभावः भूप्रकृतिः पुरुषः । शुभपुष्यगन्धः शोभनानां चम्पकप्रभृतीनां पुष्पाणां कुसुमानां सदृशो गन्धो यस्य स सम्भागवान् सम्भागशीलः । सुश्वसनः शोभनः श्वसनो वाता यस्य । श्वसनशब्देनाच सुखवहो वातः । सच सुगन्धस्तस्य भवतीत्यर्थः । स्थिरश्च स्थिरस्वभावः । तायस्वभावो जल-प्रकृतिर्बहुते।यगयी बहु प्रभूतं तायं जलं पिबति तच्छीलः । प्रियाभिभाषी प्रियमनुकूलमभिभाषते विक्तः । रसभाजनश्च । रसा मधुरादयस्तेषां भाजने। योग्यस्तित्ययः । केचिद्रसभोजनश्चेति पठन्ति ॥ ९०६ ॥

त्रयाग्निमास्तयोर्लचणमाह ।

अग्निप्रकृत्या चपले।ऽतितीदण-रचण्डः चुधालुर्बहुभाजनरच । वायाः स्वभावेन चलः कृशरच चिप्रं च कापस्य वशं प्रयाति ॥ ११० ॥

श्राग्नप्रकृत्या नरश्चपलः क्रियास्वनवस्थितः । त्रितितोच्याः खलः ।

चाड: क्रर: । चुथालु: चुथां न सहते । बहुभाजनश्च बहुाशी ।

वायोः स्वभावेन पुरुषश्चले।ऽस्थिरमितः । कृशो दुर्वतः । कीपस्य

क्रोधस्य चिप्रमास्वेव वशं प्रयाति विधेयतां गच्छति ॥ १९० ॥

त्रयाकारासुरसत्वयालंचगमाह ।

खप्रकृतिर्निपुगो विवृतास्यः

ेशब्दगतेः कुश्रलः सुशिराङ्गः।

त्यागयुतः पुरुषा मृदुकापः

स्नेहरतत्रच भवेत् सुरसत्त्वः ॥ १११ ॥

खप्रकृतिराक्षाश्यस्वभावे। नरे। निपृणः कलासु सूच्मदृष्टिः। विवृतास्य उद्घाटितमुखः। शब्दगतेः कुशलः शब्दानां संस्कृतपदानां गतिर्व्याप्ति-स्तस्यः कुशलः शकः। ऋषवा शास्त्रे गतेर्गमनस्य कुशलः। केचिच्छ-ब्दगते। कुशल इति पटन्ति। शब्दगते। गतिविषये कुशलः। सुशिराङ्गः सुशिरावयवः। सुरसन्वो देवप्रकृतिः पुरुषस्त्यागयुतस्त्यागी। मृदुकोषे।ऽल्प-क्रोधः। स्नेहरतः प्रीतियुक्तश्च भवति॥ १९९॥

श्रय पुरुषसन्वस्य लचणमाह ।

मर्त्यसत्त्वसंयुता गीतभूषगाप्रियः। संविभागशीलवान् नित्यमेव मानवः॥ १९२॥

मर्त्या नरः। तत्पन्वसंयुता गीतभूषणप्रियः। गीतप्रियो भूषणप्रियः भूषणानि ऋलङ्करणानि प्रियाणि यस्य। सम्यग्विभजनं संविभागः। संविभाग-वान् बान्यवानामुपकर्ता। शीलवान् चरिचयुकः। नित्यं सर्वकालम्। मानवा मनुष्यो भवति॥ १९२॥

श्रथ रचःपिशाचानां लचग्रमाह ।

ती चणप्रकापः खलचेष्टितश्च पापश्च सत्त्वेन निशाचराणाम् । पिशाचसत्त्वश्चपले। मलाक्तो बहुप्रलापी च समुल्बणाङ्गः ॥ ११३॥

निशाचराणां रचमां सत्वेन नरस्तीच्याप्रकापश्चग्रहक्रोधः । खलचे-ष्टितः । खलस्य दुर्जनस्येव चेष्टितं यस्य । पापश्च । पापरता भवति । पिशाचमत्वः पिशाचप्रकृतिनरश्चपलाऽनेकमितः । मलाक्ता मलापदिग्धशः रीरः । बहुप्रलापी बहुविधं प्रलपति । समुल्बगाङ्गः स्थूलाङ्गा भवित ॥ १९३ ॥ त्रथ तिर्यक्षमत्वस्य लच्चग्रमाह ।

> भीकः चुधालुर्बहुभुक् च यः स्याज्-चेयरच सत्त्वेन नरस्तिररचाम् । एवं नराणां प्रकृतिः प्रदिष्टा यल्लचणज्ञाः प्रवदन्ति सत्त्वम् ॥ ११४॥

या नरः पुरुषा भोरूभेयानैः। चुधालुः चुधां न सहते। बहुभुक् बहुाशी च यः स्यात् स तिरश्चां तिर्यग्जातीनां सन्वेन चेया चातव्यः। यवमनेन प्रकारेण नराणां पुंसां प्रकृतिः प्रविष्ठा उत्ता। लचणचाः पुरुषलचण-विदे। यत् सन्विमिति प्रवदन्ति कथयन्ति ॥ १९४॥

तथा च गर्गः।

धन्यधन्यतरा वर्षा वर्षाद्धन्यतरः स्वरः । स्वराद्धन्यतरं सन्त्रं सर्वे सन्त्रे प्रतिष्ठितम् ॥

श्रति प्रकृतिसन्वम् ॥
श्रय गतिलचणमाह ।

शा'र्दूलहंससमदद्विपगापतीनां तुल्या भवन्ति गतिभिः शिखिनां च भूपाः । येषां च शब्दरहितं स्तिमितं च यातं तेऽपीश्वरा दुतपरिद्भुतगा दरिद्राः ॥ ११५ ॥

शार्दूनः सिंहः । हंधः पत्ती । केविच्छार्दूनसिंहित पठिन्त । शार्दूनः प्राणिविशेषः । सिंहो हरिः । समदो मदमहितो द्विपो हस्ती । मत-गन इत्यर्थः । गोपितर्वृषः । तथा शिखी मयूरः । गषां गितिभिगमनेस्तुन्याः सदृशगतया भूषा राजाना भवन्ति । येषां च यातं गमनं शब्दरहितं निःशब्दं स्तिमितमन्पं च तेऽपीश्वरा धनिनः । दुतपरिमृतगा दरिदाः । दुतं त्वरितं परिमृतं मग्रबुक्ववज्जातात्तेषं गच्छन्ति । ते दरिद्रा निर्धना भवन्ति ॥ १९५॥

इति गतिः॥

चिद्धान्तमाह ।

स्रान्तस्य यानमश्चनं च बुभुद्धितस्य यानं तृषापरिगतस्य भयेषु रद्धाः । एतानि यस्य पुरुषस्य भवन्ति काले धन्यं वदन्ति खलु तं नरलद्धग्रज्ञाः ॥ १९६ ॥

९ ग्रार्वुनसिंह-इति पाठान्तरम्।

यस्य नरस्य मान्तस्य खिन्नस्य यानं वाहनमश्वादिकं भवति । बुभुचितस्याशनं भाजनं भवति । तृषापरिगतस्य पिपासां गतस्य पानं जलं भवति । भयेषूत्पन्नेषु रचा परिपालनम् । यतानि काले यथेापयुज्यमानानि भवन्ति । तं नरं धन्यं शुभलच्यां वदन्ति कथयन्ति । नरलयाच्चाः पुरुषिच-हृविदः ॥ १९६ ॥

> द्रित श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृते। पुरुषलचणं नाम सप्तषष्टितमे।ऽध्याय: ॥ ६० ॥

ग्रथ पञ्चमनुष्यविभागे। व्याख्यायते।

तचादावेव तदारम्भप्रयाजनप्रदर्शनार्धमाह ।

ताराग्रहैर्बलयुतैः स्वतेत्रस्वोच्चगैश्चतुष्टयगैः । पञ्च पुरुषाः प्रशस्ता जायन्ते तानहं वस्ये ॥ १ ॥

तारायहा बुधकुजजीवयुक्रसीराः । तेस्तारायहैः सबलेः स्थान-दिक्चेष्टाकालबलयुक्तेः । स्वचेचगैः स्वरायाववस्थितेः । स्वोच्चगैः स्वेष्वात्मी-येषू चराशिषु व्यवस्थितेः । चतुष्ट्रयगैर्लग्नचतुर्थस्ममदशमानामन्यतमेष्ववस्थि-तेरित्यर्थः । पञ्च पुरुषाः प्रशस्ता जायन्ते । तान् पुरुषानहं वन्त्ये कथियये ॥ १ ॥ श्रिष्टेषां प्रविभागलचणमाहः ।

जीवेन भवति हंसः सारेण ग्रगः कुजेन रुचकरच। भद्रा बुधेन बलिना मालव्या दैत्यपूज्येन॥३॥

जीवेन बृहस्पतिना बलयुतेन हंसा नाम पुरुषा भवति। एवं सारेख शनैश्चरेख बलिना शशा भवति। सुजेनाङ्गारकेख बलिना स्वका नाम ये।गेः भवति। बुधेन बलिना भद्रः। दैत्यपूज्येन शुक्रेख बलिना मालव्यो भवति॥ २॥

तथा च सारावल्याम्।

स्वचेचे तु चतुष्ट्रयेऽय बलिभिः स्वाच्चे स्थितेवा ग्रहेः गुक्राङ्गारकमन्द्रजीवशशिचेरतेर्ययाप्रक्रमम् । मालव्या स्वकः शशोऽय क्षिता हंसश्च मदस्त्रया सर्वेषामतिविस्तरान्मुनिमतात् संक्रय्यते लच्चणम्॥ गतेणमर्कचन्द्रबलवशाद्विशेषमाह श्लोकद्वयेन । सत्त्वमहीनं सूर्याच्छारीरं मानसं च चन्द्रबलात् । यद्राशिभेदयुक्तावेता तल्लचणः स पुमान् ॥ ३ ॥ तद्धातुमहाभूतप्रकृतिद्युतिवर्णसत्त्वरूपादीः । स्रबलस्वीन्दुयुतैस्तैः सङ्कीर्णा लच्चणैः पुरुषाः ॥ ४ ॥

सत्वमहीनं सूर्यादिति । सन्वं गुग्यभागः । त्रहीनं परिपूर्णम् । सूर्यादादित्यात् तुल्यस्य पुरुषस्य भवति । बलवणात् शारीरं देहगुग्रस्तनाः कान्तिः । मानसं बलमवस्कन्दता तच्चन्द्रबलात् चन्द्रबलवणाद्भवति । कथः मित्याह । यदाणिमेदयुक्ताविति । गतावर्कचन्द्रा यदाशिमेदयुक्तौ यस्मिन् राणिमेदे हाराद्रेष्काग्रनवाशद्वादशभागांच्यद्वागाख्ये कुजादिसंबन्धिन स्वे वा युक्ती स्थिता तस्य राशिमेदस्य याऽधिपतिर्यहस्तव्वग्रस्तर्नवग्रैपुंकः स पुमान् भवति । राणिमेदका जातके भेदाध्याये प्रोक्ताः ॥ ३ ॥

तद्वातुमहाभूतप्रकृतिरिति । यदाशिभेदयुक्तावेती तद्वचणः **प पुमा**-नित्युक्तम् । तत्र तद्वातुस्तदीयस्तस्य धातुर्भवति । तद्यणा धातवः ।

> १ स्नाय्वस्थास्कृत्वगथ शुक्रवसा च मञ्जा । मन्दार्कचन्द्रबुधशुक्रसुरेज्यमामा इति ॥ महाभूतानि पृथिव्यादीनां भै।मादीनां ग्रहागामुक्तानि ।

तद्यया। ^२णिखिभूखपये।मस्त्रणानामिथण भूमिस्तादयः क्रमेणेति। क्रकंचन्द्रयोर्वद्मम्बुप्रकृतिवीतिपत्रश्लेष्मात्मिका । अयवा महीस्वभा³वः गुभपुष्णगन्ध इत्याद्युक्तम्। द्युतिः कान्तिश्र्वाया। चग्रडाधृष्या पद्गहेमानि-वर्णा इति । द्युतिमान्⁸ वर्णेस्तिग्ध इत्यादि वर्णः । यया । रक्त^{प्र}श्यामा भास्कर इत्यादि । सत्वं गुणभागः । सन्वयहणं गुणचये।पलचणार्थम् । चये। गुणाः सन्वरचस्तमांसि चन्द्राकंजीवा इत्युक्ताः ।

रूपं यथा म^६धुपिङ्गलदृगित्यादि । ऋदिग्रहणाचेष्ठास्वभावकर्मकीश-ला: । ग्रेतेर्युक्तो भवति । रविचन्द्रौ सवलौ गृहहोराद्रेष्काणनवांशकद्वादशमा-

९ बहुड्जातकस्य २ श्रध्याये १९ प्रनेकः। २ बहुड्जातकस्य २ श्रध्याये ६ प्रनेकः।

३ ट्रष्टव्योतस्य ग्रन्थस्य ८७६ एष्ठे ९७६ घने। ।

४ द्राद्ययोक्त्य ग्रन्थस्य ८०३ एव्हे ९०२ म्लोकः। ५ वृहन्जातकस्य २ ऋध्याये ४ म्लोकः।

ह ब्राज्जातकस्य २ श्रध्याये ८ श्लोकः।

गविंशद्वागेषु यस्य यस्य ग्रहस्य स्थिते। तेषां ग्रहाणां तत्तन्महाभूतादिभियुंतः पुमान् भवति । त्रवलरवीन्दुयुतैरिति । ते राशिभेदैरवलरवीन्दुयुतैर्वलरिह-तार्कचन्द्रयुत्तेर्वले सङ्घीणां व्यामित्रास्ते पुरुषा भवन्ति । गतदुक्तं भवति । चन्द्रार्कयोर्वली या यस्मिन् राशिभेदे भवत्येत्रस्त्रव्वणा भवति स पुरुषः । प्रथ ताववले। भवतस्तदा यचार्कः स्थिता यच चन्द्रः स्थितस्तैर्व्यामिश्रैलं-चणैर्युक्ता भवति ॥ ४ ॥

तथा च सारावल्याम् ।

बलरहितेन्दुरिवध्यां युक्तेभामादिभिर्मित्राः ।

न भवन्ति भूमिपाला दशासु तेषां सुतार्थयुताः ॥

प्रथ कस्माद्वहात् का गुणा भवत्येतदाह ।

भामात् सत्त्वं गुरुता बुधात् सुरेज्यात् स्वरः सितात् स्नेहः। वर्णः सारादेषां गुणदे।षैः साध्वसाधुत्वम्॥ ५॥

ग्यां पुरुषाणां भामात् कु जात् सन्वं भवति । सन्वग्रन्दे। विशिष्टुगुण-वाचकः । गुरुता गारवं परिपृष्टता बुधात् । सुरेज्याद्गुराः स्वरः ग्रन्दः । सिताच्छुक्रात् स्नेहा निर्मलता । साराच्छनेश्चराद्वर्गः क्रान्तः । क्रिमेतत् सर्वदा भवति नेत्याह । गुणदेषिः साध्वसाधुत्वम् । एषां ग्रहाणां गुणैः सबलवन्वेन साधुत्वं सन्वादीनां सम्पद्भवति । देषिर्हीनबलसन्वेनासाधुत्वं सन्वानामापद्भवति ॥ ५ ॥

तथा च सारावल्याम् ।

महीसुतात् सन्वमुदाहरन्ति गुरुत्विमन्दोस्तनयाद्गुरेश्च । स्वर: सितात् स्नेहमताऽनुवर्णे बलाबलै: पूर्णलघूनि चैषाम् ॥ श्रय सङ्कोर्णानां विशेषमाह ।

सङ्कीर्गाः स्युर्न नृपा दशासु तेषां भवन्ति सुखभाजः । रिपुगृह्वनीचाञ्चच्युतसत्पापनिरीक्षणैर्मेदाः ॥ ६ ॥

सङ्कीर्याः पुरुषा नृषा राजाने। न स्युर्न भवेयुः।तेषां ग्रहायां भैामादीनां दशासु सुखभाजः सुखिता भवन्ति।रिषुगृहेति।रिषुगृहं शबुचेवम्। नीवगृहं प्रसिद्धम्। उच्चत्वं जातके प्रसिद्धम्।तस्माद्ये च्युताश्विलता ग्रहास्तेरवले।किता दृष्टाः। सन्तः शुभग्रहाः पूर्णवन्द्रबुधजीवशुक्राः। पापाः चीयवन्द्रभैामरिव- शनय: । रिपुगृहनीचाच्चुतानां शुभानां पापानां च निरीवाग्रीरवलाकनैर्भेदा भवन्ति । तेमैदैस्तेषां पुरुषाणां सङ्कीर्णता भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

तथा च सारावल्याम् ।

बलरहितेन्दुरविभ्यां युक्ते में।मादिभिग्रहेर्मित्राः । न भवन्ति भूमिपाला दशामु तेषां मुतार्थयुता: ॥ श्रधुना तेषां भामादियुक्तहं धजातीनां प्रमाणमाह ।

षस्मवतिरङ्गुलानां व्यायामी दीर्घता च इंसस्य। श्रश्चकभद्रमालव्यसञ्जितास्यङ्गुलविवृद्धा ॥ ७॥

हंसस्य षरणवितरङ्गलानां व्यायामः पृथुता च भवति । प्रषारितमु-अद्वयस्य प्रमाणिमत्यर्थः । दीर्घता चीरचां षगणवितरङ्गुनानामेव । शशरु-चक्रभद्रमालव्यप्रितास्त्यङ्गुलविवृद्धाः। विभिस्त्रिभरङ्गुलैस्तेषां वृद्धिव्याः-यामाच्चयाभेत्रतीत्यर्थः । यतदुत्तं भवति । नवनवतिरङ्गुनानां व्यायामा दीर्घता च शशस्य भवति । द्याधिकं शतं रुचकस्य । पञ्चाधिकं शतं भद्रस्य । श्रष्टाधिकं मानव्यस्येति । एतदुत्तरच वद्यमाग्रयन्येन विरुध्यते ॥ ७ ॥

तथा च परागर: ।

उच्छायः परिणाहस्तु यस्य तुल्यं शरीरिणः । स नर: पार्थिवा ज्ञेया न्ययोधपरिमग्डल:-इति॥ श्रय गुणलचणान्याह श्लाऋद्वयेन । यः सात्त्विकस्तस्य दया स्थिरत्वं सत्त्वार्जवं ब्राह्मण्देवभक्तिः। रजाऽधिकः काव्यकलाक्रतुस्ती-संसक्तचित्तः पुरुषाऽतिशूरः॥ ८॥ तमाऽधिका वञ्चयिता परेषां मूर्खोऽलसः क्रोधपराऽतिनिद्रः। मिश्रीर्गुंगैः सत्त्वरजस्तमाभि-र्मिश्रास्तु ते सप्त सह प्रभेदैः॥ ६॥

यः सान्विकस्तस्य दयेति । यः सान्विकः पुरुषस्तस्य सर्वभूतेषु द्या भवति । स्थिरत्वमेकचितता । सत्त्वाजेवं सत्त्वानां प्राणिनामाजेवम् । सर्नाभाव त्रार्जवम् । स्रज्ञभावः स्पष्टता । ब्राह्मणानां देवानां च भितः । यो रने।ऽधिकः पुरुषः स काव्येषु कलासु गीतनृत्यवाद्येषु क्रतुषु च संसत-चित्तो भवति । त्रतिशूरः सङ्ग्रामप्रियः ॥ ८ ॥

तमाऽधिक इति । यस्तमाऽधिकस्तामसः पुरुषः स परेषां वञ्चयिता वञ्चनशीला मूर्खा जडः । ऋलस ऋालस्यसंस्तः । क्रोधपरः क्रोधी । ऋति-निद्रश्व भवति । सत्वरजस्तमाभिस्त्रिभिर्मिश्रेस्तु ते पुरुषा मिश्रा मिश्रगुणा भवन्ति । ते च गुणैः स्वभेदैः सह स्म भवन्ति । तदाया। सत्वं रजस्तम इति चया भेदाः । सत्वरजसी रजस्तमसी सत्वतमसी चयः । सत्वरजस्तमसां चयाणां योगात् सममः । एतदाधिभेदवशात् सङ्कीर्णवशाच्च सम्भवति ॥ ६॥

मालव्यो ना'गनासः समभुजयुगला जानुसम्प्राप्तहस्तो मांसैः पूर्णाङ्गसन्धिः समरुचिरतनुर्भध्यभागे कृष्णश्च । पञ्चाष्टा चार्ध्वमास्यं श्रुतिविवरमपि त्र्यङ्कुलानं च तिर्धग्-दीप्तान्नं सत्कपालं समसितदशनं नातिमांसाधरोष्ठम् ॥१०॥

मालव्यनामा युक्नेण योऽसावुत्पदाते योगस्तस्येदं लक्षणम् । यथा । स नरा नागनासा नागा हस्ती नागस्येव नासा यस्य । दीर्घनास इत्यर्थः । सममुजयुगलः । समं तुल्यं भुजयुगलं बाहुद्वयं यस्य । श्रयवा नागनासास-ममुजयुगलः । नागनासासमं करिकरपदृशं बाहुद्वयं यस्य सः । जानुसम्प्रामहस्त श्राजानुलम्बबाहुः । मांसैः पूर्णाङ्गसन्यः । मांसैः परिपूर्णाःसवीङ्गसन्ययो यस्य । श्रनुल्वणास्थिरित्यर्थः । समस्विरतनुः । समा तुल्या स्विरा यष्ठा तनुः शरीरं यस्य । मध्यभागे कच्याप्रदेशे कृशो दुवेलः । पञ्चाष्ट्री चीर्ध्वमास्यम् । पञ्च च श्रष्टी च पञ्चाष्ट्री चयोदशाङ्गलानि । अर्ध्वमास्यम् ध्वन्मानेनास्यं चिबुकाञ्चलाटान्तं यावत् चयोदशाङ्गलानि । विबुकाच्छवण-विवरं यावत् च्यङ्गलोनं तिर्यगमवित । चिबुकामध्यात् कर्णाविवरं यावत् तिर्यक् कृत्वा दशाङ्गलानि भवन्तीत्यर्थः । दीप्राचं दीप्रे स्कुटे श्रविणी यस्य । सत्कपोलं शामनकपोलम् । समसितदशनं समास्तुल्याः सिताः स्वेता दशना दन्ता यस्य । नातिमांसलमधरमाष्ठं यस्य ॥ १० ॥

श्रय मालव्यलवग्रमाह ।

नागनासासमभुजयुगकः-इति पाठान्तरम् ।

ष्यस्य च यथाविधिस्वद्धपमाह ।

मालवान् स भरकच्छसुराष्ट्रान् लाटसिन्युविषयप्रभृतींश्च । विक्रमार्जितधनीऽवति राजा पारियात्रनिलयान् कृतबुद्धिः ॥ ११ ॥

मालवान् जनान् । भर्षकच्छान् जनानेष । सुराष्ट्रान् जनान् । लाटदेशः प्रसिद्धः । सिन्ध्विषयः प्रसिद्धः एव । एतत्प्रभृतींश्च देशान्वति रचिति । कीदृशः । विक्रमार्जितधने। विक्रमेण प्रतापेगर्जितं धनं वितं येन तथाभूतः । स राजा पारियाचिनलयान् पारियाचः पर्वतस्तव कृतं निलयं गृहं यैस्तान् । कृतबुद्धः शाभनमितः सन्नवति ॥ ११ ॥

श्रन्यदयाह ।

सप्तिवर्षी मालव्योऽयं त्यस्यित सम्यक् प्राणांस्तीर्थे। सन्नणमेतत् सम्यक् प्रीक्तं शेषनराणां चाती वस्ये॥ १२॥

श्रयं मालव्यः सप्रतिवर्षः सप्रतिवर्षाणां जीवितपरिमाणं तस्य भवति । तीर्थेषु पुण्यस्थानेषु सम्यक् तपसा प्राणानसूंस्त्यद्यति । म्रियत इति । रातत् सम्यक् मालव्यस्य लच्चणं प्रे।तां कथितम् । शेषनराणां भद्रादीनां चाते।ऽनन्तरं वद्ये कथिय्ये ॥ १२ ॥

तथा च सारावल्याम् ।

न स्यूलेष्ठो न विषमवपुर्नातिरिक्ताङ्गसन्थि-मेध्यचामः यथधरहिच्छस्तिनासः सुगगडः । सन्दोप्राचः समसितरदे। जानुदेशाप्रबाहु-मेालब्योऽयं विलसित नृषः सप्रतिवेत्सरागाम् ॥ वक्तं वयोदशमितानि तथाङ्गुलानि दैर्घ्यंण क्रगंविवराद्यश विस्तरेण । मालव्यसञ्चमनुजः स भुनिक्त नूनं लाटं समालवससिन्युसपारियावम्—इति ॥

इति मालघ्यः ॥

श्रय भद्रलचणमाह ।

उपचितसमवृत्तलम्बबाहु-भूजयुगलप्रमितः समुच्छ्योऽस्य। मृदुतनु घनरोमनद्भगरही

भवति नरः खलु लक्त्योन भद्रः॥ १३॥

श्रयं भद्रनामा बुधेन ये।ऽसावुत्यदाते ये।गस्तस्येदं रूपं भवति । उपचिता मांसला समा तुल्या वृत्ती परिवर्तुली लम्बी दोघी बाहू यस्य। त्रस्य भद्रस्य भुजयुगलप्रमितः समुच्छया भवति । यावदस्य प्रसाधि-तभुजद्वयस्य प्रमाणं तावदप्युच्द्रायप्रमाणं भवति । मृदुतनुचनरे।मनद्ध-गगड: । मृदुभि: कामलैस्तनुभि: सूच्मै: घनै: यन्तते रोमभिनेद्धौ संयुक्ती गराडी मुखगराडी यस्य । तथाभूती नरः । लचरोन बुधाख्येन ये।गेन भद्रसञ्जो भवति । खल्वित्यव्ययं वाक्यालङ्कारे ॥ १३ ॥

> ऋन्यदपि लक्षणं श्लोकद्वयेनाह । त्वक्शुक्रसारः पृथुपीनवज्ञाः सत्वाधिको बान्नमुखः स्विरस्य। त्तमान्तितो धर्भपरः कृतजी गजेन्द्रगामी बहुशास्त्रवेत्ता ॥ १४ ॥ प्राची वयुष्मान् सुललाटशङ्कः कलात्वभिज्ञो धृतिमान् सुकुद्धिः। सरोजगर्भद्युतिपाणिपादी योगी सुनासः समसंहतसूः॥ १५॥

त्वक् गुन्नसार इति । त्वन्तारः शोभनत्वक् । गुन्नसारी बहुगुरुगुन्नः । पृथुपीनवचाः । पृथु विस्तीर्थे पीनं मांसलं वचो यस्य सः । सन्वाधिकः । सन्त्रशब्दो गुगवाचकः । सुखशब्दैरभिभूत इत्यर्थः । व्याघ्रमुखा व्याघ्रस्येव मुखं यस्य स व्याघमुखः । स्थिर एकमितः । चमान्वितः चमायुक्तः । धर्म-परा धर्मानुरतः । कृतज्ञः कृतं जानाति । गजेन्द्रगामी गजेन्द्रो हस्ति-प्रधान इव गच्छति । बहुणास्त्रवेता बहूनां शास्त्रावामभिन्नः ॥ १४ ॥

प्राच्च रित । प्राच्चो मेथावी । वपुष्पान् शोभनशरीरः । मुललाटशह्वः शोभनं ललाटं शङ्को च यस्य । कलामु गीतनृत्यवादोष्वभिद्धः । श्रम मुख्येन जानाति । पृतिमान् धेयेयुक्तः । सुकृष्टिः शोभनकृष्टिः । सरोजं पद्गं तस्य गर्भोऽभ्यन्तरम् । सरोजगर्भस्य द्युतिः कान्तिस्ततृल्या तत्सदृशी पाणिपादयोः करचरणये।द्यंतिर्यस्य । योगी योगच्चः । सुनामः शोभन्नामः । समसंहत्मः । समे तुल्ये संहते संलग्ने भूवे। यस्येति ॥ १४ ॥

अन्यद्पि विशेषलत्त्रणमाहः।

नवाम्बुसिक्तावनिपत्तकुङ्कुम-द्विपेन्द्रदानागुरुतुल्यगन्यता । श्रिरोरुहाश्चैकजकृष्णकुञ्चिता-स्तुरङ्गनागोपमगुद्धागूढता ॥ १६ ॥

नवेनाम्बुना जलेन सिक्ता याऽविनर्भूमिस्तस्यां यादृशे। गन्धः । प्रसं गन्धपत्रम् । कुङ्कुमं प्रसिद्धम् । द्विपेन्द्रदानं हस्तिमदः । प्रगुरुः प्रसिद्धः सुगन्धद्रव्यम् । एषां तुल्यगन्धता सदृशगन्धता । शिरोरुहाश्चैक- जकुष्णकुञ्चितास्तुरङ्गनागेषमगुद्धागूढता इति । शिरोरुहाः केशास्ते चैकजाः । एकेकिस्मिन् रोमकूषे जाताः । कृष्णकुञ्चिता असितकुढिलाः । तुरङ्गो- उथ्वः । नागा हस्ती । गुद्धं लिङ्गम् । तुरङ्गनागेषमा तत्सदृशी गुद्धे गुद्धतास्य भवति । प्रच्छन्नलिङ्गा भवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

श्रन्यच रेखालचणमाह । हलमुश्रलगदासिशङ्खचद्र-द्विपमकराद्धरथाङ्किताङ्ग्रिहस्तः । विभवमपि जनाऽस्य बामुजीति ह्ममति हि न स्वजनं स्वतन्तबुद्धिः ॥ १० ॥

हलं लाङ्गलम् । मुशल श्रायुधविशेषा मुशलाकारः । गदा प्रसिद्धा । श्रसिः खड्गः । शङ्घः प्रसिद्धः । चक्रमायुधं प्रसिद्धम् । द्विपा इस्ती । मकरः प्रागिविशेषे। जलजः । श्रद्धं पद्मम् । रथः प्रसिद्धः । एतेई- लादिभिरङ्किती चा^१ङ्चिहस्ती पादपाणी यस्य । तदाकाराधी रेखाजिहिबह्निती पादहस्ती भवेतामित्यर्थ: । अस्य भद्रस्य विभवमैध्वयं जना लोको बोभु-जीति अत्यर्थ भुङ्के । स्वजनं बन्धजनं प्रति न चमित न यहते । तं प्रति-चमाशीला न भवित । स्वतन्त्रबुद्धिः । स्वतन्त्रा नापरतन्त्रा बुद्धिर्धीर्यस्येति । स्वाधीनबुद्धिरिति ॥ १० ॥

मानलच्यामाह।

श्रङ्गुलानि नवतिश्च षड्ट्नान्युच्छ्रयेण तुलयापि हि भारः ।
मध्यदेशनृपतिर्यदि पुष्टाक्तयादयाऽस्य सकलावनिनाथः ॥ १६॥

उच्छयेगे। च्येन पडूनानि नवतिरङ्गुलानि भवन्ति । चतुरशीतिरङ्गुलान्युच्छितानि भवन्तीत्यथे: । तुलयापि हि भारः । पलमहम्रद्वयमित्यथे: । सच मध्यदेशनृपतिर्मध्यदेशे राजा भवति । यदास्य च्यादये। द्रङ्गुलानि पुष्टाः । विग्रह्योनाङ्गुलानि चापयति । तदुक्तमादी शशकरुचक्रभद्रमालव्य-सिज्जतास्त्र्यङ्गुलिववृद्धोति । यदि पञ्चोत्तरमङ्गुलशतं व्यायामेन दैर्व्यंग च भवति तदा सक्रलावनिनाथः सार्वभौमो राजा भवतीत्यथे: ॥ १८ ॥

श्रन्यच्च वयोलचगमाह ।

भुक्तवा सम्यग्वसुधां श्रीर्येगोपार्जितामशीत्यब्दः। तीर्थे प्राणांस्त्यत्वा भद्री देवालयं याति॥ १९॥

सम्यग् वसुधां भूमि शैर्येण बलेनापार्जितां भुक्षा । ऋशीतिरब्दानां जीवितप्रायो। यस्यासावशीत्यब्दः । तीर्थे पुर्यस्थाने । प्रायानसून् त्यक्षा भद्रो देवालयं स्वगे याति गच्छति ॥ १६ ॥

तथा च सारावल्याम्।

शार्द्वलप्रतिमानने। द्विपगतिः पीनास्वत्तः स्थले। लम्बापीनसुवृत्तबाहुयुगलस्ततुल्यमानाच्छ्यः ।

श त्रत्राङ्घियुक्ती हस्ती-श्रद्धिहस्ती यादयुक्ती पाणी पादपाणी हति विवद्धः
 कर्मव्यः । श्रन्थया श्रद्धाव्यहस्तं यादपाणि - इति वादः स्राधीयान् ।

कामी कामलसूच्मरोमनिकरै: संसद्धगण्डः घटः प्राच्च: पङ्कजगर्भपाणिचरणः सन्त्वाधिको येगिवित् ॥

शङ्खासिकुः जारगदाकुषुदेषुकेतुचक्राञ्जलाङ्गलविविद्वितपाणिपादः । पत्नागुरुद्विपमदप्रथमाम्बुसिकमृत्कुङ्कमप्रतिमगन्थतनुः सुघोणः ॥ शास्त्राचिवद्वितियुतः समसंहतभूनागोपमा भवति चापि निगूठगुद्धः । सत्कु चिथमनिरतः सुललाटशङ्को धीरः स्थिरस्त्वसितकुञ्चितकेशपाशः ॥

स्वतन्त्रः सर्वकार्येषु स्वजनं प्रति न चमः । भुज्यते विभवश्चास्य नित्यं बन्धुजनैः परैः ॥ भारस्तुनायास्तुनिता यदि स्यात् श्रीकान्यकुञ्जाधिपतिस्तदासा । यस्त्र्यादिगुष्टेः सहितैः स भद्रः सर्वेच राजा शरदामशीतिम् ॥

अध यश्लचग्रमाह ।

ईषद्दन्तुरकस्तनुद्विजनखः केशिचणः श्रीघ्रगा विद्याधातुवणिक्षियासु निरतः सम्पूर्णगण्डः शठः। सेनानीः प्रियमेथुनः परजनस्त्रीसक्तचिक्तश्चलः शूरो मारुहिता वनाचलनदीदुर्गेषु सक्तः शशः॥ २०॥

श्रय सैरिंग रविमुतेन योऽसै। योग उत्पद्यते सचेत्यंह्रपे। भवति । श्रमाख्यः । ईवत् किञ्चित् । दन्तुरकः । दन्ता उन्नता यस्य । तनु-द्विजनखः । तनवः श्रवरा द्विजा दन्ता नखाः करहृहाश्च यस्य । केशिचणे। विपुनपुटेचणः । शीद्यगः शीद्यगामी । विद्यासु मनःशिलागै-रिकादिषु धातुषु विणक्कियासु क्रयविक्रयेषु निरतः सकः । सम्पूर्ण-गवः समासलसुखगवः । शठः परकार्ये विमुखः । सेनानीः सेनां नयति । प्रियमेथुने। मैथुनप्रियः । परजनस्त्रीयक्तवितः । परजनानां संब-न्थिन्यो याः स्त्रियस्तासु सक्तं चितं यस्य । चले।ऽस्थिरमितः । शूरः सङ्ग्रामप्रियः । मातृहितो जननीमकः । वनाचलनदीदुर्गेषु सकः । वने-स्वराययेषु । श्रचलेषु पर्वतेषु । नदीषु सिरत्यु दुर्गेषु दुर्गादिषु । सक्तोऽनु-रक्तो भवति ॥ २० ॥ ऋन्यच्च मानलच्यामाह।

दीचीऽज्जुलानां शतमछत्तीनं साशङ्कचेष्ठः पररन्थ्रविञ्च । साराऽस्य मज्जा निभृतप्रचारः शशा ह्यता नातिगुरुः प्रदिष्टः ॥ २१ ॥

अष्टहीनं शतमङ्गुलानां द्विनवत्यङ्गुलान्युच्छिते। भवतीत्यर्थः । साशङ्का चेष्टा यस्य । यदात् करोति तत् साशङ्कामिति । पररन्प्रविद्य । परजनानां छिद्रज्ञः । सारोऽस्य मञ्जा । मञ्जासारोऽयमित्यर्थः । निभृतप्रचारो निश्वलप्रचारः स्थिरगतिरित्यर्थः । अच शशा नातिगृहनेतिस्यूलः प्रदिष्ट उत्तः ॥ २९ ॥

अन्यद्वि रेखाचिह्नलचग्रमाह ।

मध्ये कृशः खेटकखड्गवीगा-पर्यङ्कमालामुरजानुरूपाः । शूले।पमाश्चीर्ध्वगताश्च रेखाः शशस्य पादे।पगताः करे वा ॥ २२

मध्ये मध्यभागे कच्याप्रदेशे कृशः चामः। खेटकः परः। खङ्गीऽषिः। वीगा बल्लको । पर्यङ्कः प्रसिद्धः । त्रासनम् । माला स्रक् । मुरना वादिन-विशेषः । गषां खेटकादीनामनुद्धपाः सदृश्यो रेखाः । श्रूलोपमाश्च निश्रूलस-दृश्यः । जर्ध्वगता रेखाः शशस्य पादीपगताश्चरणस्थिताः । करे हस्ततले वा स्थिता भवन्ति ॥ २२ ॥

श्रन्यदिष वये। ज्ञानदिक्षमाह । प्रात्यन्तिका माग्डलिकाऽ खवायं स्पिक्सावशूलाभिभवार्त्तमूर्तिः । एवं श्रशः सप्ततिहायनाऽयं वैवस्वतस्यालयमभ्युपैति ॥ २३ ॥

श्रयं शशः । प्रह्त्यन्तिको गह्नरवासिनामधिपतिः । माण्डलिकोऽणवा राजा भवति । स्फिक्सावे स्फिक्सवणे ये।ऽसै श्रूलस्तदमिभवेन तत्परिभवेन पीडया चार्नमूर्तिः पीडितशरीरः । यवंविधः शशोऽयं सप्रतिहायनः सप्रति-वर्षे। वेवस्वतस्यालयं यमस्य गृहमभ्युपैति ॥ २३ ॥

तथा च सारावल्याम्।

तन्द्वितः शीद्यगितः शशीऽयं शठीऽतिशूरो निमृतप्रचारः । धनादिदुर्गेषु नदीषु सकः चयोदयी नातिलघुः प्रसिद्धः । सेनानाथा बलिनिधिरता दन्तुरश्चापि किञ्चि । द्वातार्वादे भवति निरतश्चञ्चलः कारणेषु । स्वीसंसकः परजनगृहे मातृभकः सुजङ्घो मध्ये चामा बहुविधमती रन्ध्रवेदी परेषाम् ।

पर्यक्षग्रह्मपरशस्त्रमृदङ्गमाला-घोषोपमा यदि करे चरणे च रेखाः । घषेणि सप्रतिमित्तानि करोति राज्यं प्रात्यन्तिकः चितिपतिः कथिता मुनीन्देः ॥

স্থানি যাযা: ॥

त्रधुना हंसलचगमाह ।

रक्तं पीनकपोलमुद्गतनसं वक्तं सुवर्णोपमं वृत्तं चास्य शिराऽिद्यणी मधुनिभे सर्वे च रक्ता नखाः । स्रग्दामाङ्क्षशशङ्खमत्स्ययुगलक्रत्वङ्गकुम्भाम्बुजै-श्चिद्वेहेंसकलस्वनः सुचरणा हंसः प्रसद्गेन्द्रियः॥ २४॥

जीवन गुरुणा सह योऽसा योगा हंसाख्यः समुत्यदाते तस्येत्यंहृपम् । श्रस्य हंसस्य वक्तं मुखं रक्तवर्णम् । पीनकपीलं समांसलं मुखगण्डम् ।
डन्नलनसमुन्नतनासिकम् । सुवर्णापमं कनकसदृशं मुखं भवति । वृतं परिवर्तुलं
थिरः । श्रिचणी चतुषी मधुनिभे मधुसदृशे भवतः । नखाः करसहाः सर्वे
रक्ता रक्तवर्णाः । सग्दामा माला । श्रङ्कुषाः प्रसिद्धः । शृह्वः प्रसिद्ध एव ।
मत्स्ययुगलं मीनयुग्मम् । क्रत्वङ्गं यचाङ्गम् । वेदीस्रवादि । कुम्भोऽम्बुकल्याः ।
श्रम्युणं पद्मम् । पतेश्चिक्वेश्चिक्वतः । इंसकलस्वना इंसस्येव कला मधुरः

स्वनः शब्दे। यस्य । सुचरणः श्रोभनपादः । हंसः प्रसन्नेन्द्रियः प्रसन्नानि निर्मलानि इन्द्रियाणि वाक्षपाणिपादपायूपस्थानि यस्य ॥ २४ ॥

षान्यचास्य मानलचणमाह।

रतिरम्भित शुक्रसारता द्विगुणा चाष्ट्रशतैः पर्लिर्मितिः। परिमाणमथास्य षद्धुता नवतिः सम्परिकीर्त्तिता बुधैः॥२५॥

श्रम्भिष जलमध्ये रितरस्य भवति । युत्रसारता युत्राधिकत्वम् । पलैरष्ट्रश्वती द्विगुणा बाडशश्वतानि मितिमानम् । श्रयानन्तरं बुधै: पण्डितै-रस्य इंसस्य बद्धाता नविति: षण्यवितरङ्गुलानां परिमाणं पृथुत्वमीच्चं चात्तं कथितम् ॥ २५ ॥

श्रन्यदस्य वयाज्ञानादिकमाह ।

भुनिक्त हंसः खसग्रूरसेनान् गान्धारगङ्गायमुनान्तरालम् । ग्रातं दंशानं ग्रारदां नृपत्वं कृत्वा वनान्ते समुपैति मृत्युम् ॥२६॥

हंसः खसान् शूरसेनान् गान्धारानेतान् सर्वानेव जनान् गङ्गायमुनान्त-राजमन्तर्वेदीमित्यर्थः। गतान् सर्वान् भुनितः। शरदां वर्षाणां दश्चानं शतं नव-तिवर्षाणि नृपत्वं राज्यं कृत्वा वनान्ते वनसमीपे मृत्युं मरणमुपैति प्राप्नोति ॥ २६॥

तथा च सारावल्याम्।

रत्ताभ्यन्नतनासिकः सुचरणा हंसः प्रसन्निन्द्रया गारः पीनकपोलरत्तकरना हंसस्वरः श्लेष्मलः । शङ्खाङ्काङ्क्षशदाममत्स्ययुगलैनिस्त्रिंशमालाघटै-श्चिहः पादकराङ्किता मधुनिभे नेचे च वृतं शिरः ॥ स्राललाशयेषु रमते स्त्रीषु न तृष्मिं प्रयाति कामार्तः । बाडशशतानि तुलिताऽङ्गुलानि दैर्घ्येण षरणवतिः ॥ पातीह देशांश्च स शूरसेनान् गान्धारमङ्गायमुनान्तरालम् । जीवेन्नवद्यां दशवर्षसङ्क्षां पश्चाद्वनान्ते समुपैति नाशम् ॥ श्रय स्चकलचणमाह ।

सुमूकेशा रक्तश्यामः कम्बुग्रीवा व्यादीर्घास्यः। श्रूरः क्रूरः श्रेष्ठा मन्त्री चैारस्वामी व्यायामी च॥ २०॥ कुलेन भामेनायं रुचकाख्यो नाम योगः समुत्यदाते । स त्वेतत्सुरूपा रुचकः । सुभूकेशा भुवः केणाश्च शामना यस्य । रक्तश्यामः रक्तश्चासा श्यामा रक्तश्यामः । कम्बुगीवा विलच्यचितग्रीवः । व्यादीधास्यः । विशेषेण दीर्घमास्यं मुखं यस्य । शूरः सङ्ग्रामित्रयः । क्रूर उगस्वभावः । श्रेष्ठः प्रधानः । मन्त्री मन्त्रचः । अथवा मन्त्री सचिवः । चीरस्वामी तस्करनाथः । व्यायामी श्रमपरः ॥ २०॥

श्रन्यदपि मानलचग्रमाह ।

यन्मात्रमास्यं रुचकस्य दीर्घं मध्यप्रदेशे चतुरस्रता सा। तनुच्छविः शाणितमांससारी इन्ता द्विषां साहससिद्धकार्यः॥ २८॥

क्चकस्य यन्माचमास्यं जुखं दीघं सा मध्यप्रदेशे उदरमध्ये चतुरस्रता विपुलत्वं भवति । तनुच्छविः सूच्मत्वक् । शोणितमांससारः । रत्तसारः । मांससारश्च । हन्ता द्विषाम् । श्रवूणां हन्ता घातकः । साहस-सिद्धकार्यः । साहसेन सिद्धं कार्ये यस्य । असमीचितकार्यकरणत्वं साहस-सिद्धत्वमिति ॥ २८ ॥

अन्यदपि करचरणये।श्चिह्नचणमाह ।

खद्वाङ्गवीणावृषचापवज्ञ-शक्तीन्द्रशूलाङ्कितपाणिपादः । भक्तो गुरुब्राह्मणदेवतानां शताङ्गलः स्यात् तु सहस्रमानः ॥ २९॥

खद्वाया अङ्गं खद्वाङ्गम् । वीणा वल्लकी । वृषे। दान्तः । चापं धनुः । वज्रमायुधम् । शिक्तरप्यायुधमेव । इन्द्रः । शूनं विशूनम् । शितरिङ्किती। चिङ्किती। पारिणपादी। हस्तचरणी। यस्य । गृँह्णणां ब्राह्मणानां देवतानां च मक्तः । शताङ्गुनः स्यात् । अङ्गुनानां शतं दैर्घ्येण पृथुत्वेन च स्याद्ववेत् । सहस्रमानः । सहस्रं पलानां परिमाणं यस्य ॥ २६ ॥

१ द्रष्टव्याऽस्य गन्यस्य ८८० एष्ठे १ दिव्यणी ।

अन्यञ्च वयाज्ञानादिकमाह ।

मन्त्राभिचारकुश्वलः कृशजानुजङ्घी विन्ध्यं समद्यगिरिमुज्जयिनीं च भुक्ता । सम्प्राप्य सप्ततिसमा रुचका नरेन्द्रः शस्त्रेण मृत्युमुपयात्यथवानलेन ॥ ३०॥

मन्त्रेषु कुश्रनः सत्तः । ऋभिचारेषु विद्वेषोच्चाटनवशीकरणमार्गेषु कुश्रनः । कृशे दुर्बले जानुनी जङ्घे च यस्य । विन्ध्यं गिरिं विन्ध्यं पर्वतं सस्सारिं पर्द्धेन गिरिणा सहितम् । उज्जियनीं नगरीं च भुक्षा नरेन्द्रे। राजा स्मितिसमाः समितिवर्षाणि सम्माप्य शस्त्रेणायुधेनानलेनाग्निना वा मृत्युं मरणमुपयाति प्राम्नोति ॥ ३० ॥

तथा च सारावल्याम्।

दीघे।स्यः स्वच्छकान्तिबेहुरुचिचपलः साहसावाप्रकार्य-श्चारुभूनीलकेशः श्रमकरणरता मन्त्रविद्वारनायः । रक्तश्यामाऽतिशूरा रिपुबलमयनः शङ्ककण्ठः प्रधानः क्रूरा भक्तो नराणां द्विजगुरुनिरतः चाममञ्जाऽनुजङ्घः ॥

खद्वाङ्गपाश्रवृषकार्म्कवज्रवीणाशस्यङ्कहस्तचरणश्च तथाङ्गुलिश्च । मन्त्राभिचारकुशलस्तुलया सहस्रं मध्यं च तस्य कथितं मुखदैर्ध्यंतुल्यम् ॥

विन्ध्याचलमस्तिगिरीन् भुक्षावन्तीं च सप्रति शरदाम् । शस्त्रानलकृतमृत्युं प्रयाति देवालयं स्वकः ॥ इति स्वकः ॥

श्रय नृपानुचरणलवणं व्याख्यायते।

तचादावेव तत्प्रविभागमाह ।

पञ्चापरे वामनको जघन्यः कुञ्जाऽयवा मण्डलकोऽय साची। पूर्वाक्तभूपानुचरा भवन्ति सङ्कीर्णसञ्जः गृणु लव्यणस्तान्॥ ३१॥ श्रताऽस्मात् पश्चये।गकादपरेऽन्ये वामनकादय ग्रवामेत्र भूपानामनुवरा भवन्ति । तदाया । वामनका जघन्यः कृद्धः । श्रयवेति । श्रयशब्द श्रानन्तर्ये । वाशब्दश्चार्ये । मगडलकः । श्रय साची । ग्रते पूर्वाक्तानां पश्चानां भूपानामनुवरा भवन्ति । पूर्वाक्ताः प्राक् कथिता ये भूपा राजाना मालव्या-दयः । ग्रवामनुवराः सृष्ट्दो भवन्ति । ते सङ्कीर्णसञ्जाः पुरुषाः । तांश्च सद्योः शृगु ॥ ३९ ॥

त्र वामनकलचणमाह।

सम्पूर्णाङ्गी वामनी भग्नपृष्ठः किञ्चिञ्चोरूमध्यकस्यान्तरेषु । खाता राज्ञां द्येष भद्रानुजीवी स्कीता राजा वासुदेवस्य भक्तः ॥ ३२॥

वामनसञ्जः सम्पूर्णाङ्गः परिपूर्णावयवः । भग्नपृष्ठो भग्नं पृष्ठं यस्य । कह्यदेशे मध्ये मध्यभागे कद्यान्तरेषु किडिचदीषद्भग्न एव किडिचदसम्पूर्णाङ्गः । राज्ञां पडचानां मध्ये एष वामनको भद्रानुजीवी भवति । भद्रस्यानु पश्चाज्जीवित । ख्यातः कीर्तियुक्तश्च । स्कीत ईश्वरे। राजा भवति । सच वासुदेवस्य नारायणस्य च भक्ता भवति ॥ ३२ ॥

त्रय जयन्यलचणमाह ।

मालव्यसेवी तु जचन्यनामा
खाडेन्दुतुल्यश्रवणः सुसन्धः ।
शुक्रेण सारः पिशुनः कविश्च
स्वच्छविः स्यूलकराङ्गुलीकः ॥ ३३ ॥
क्रूरा धनी स्यूलमितः प्रतीतस्ता प्रच्छविः स्यात् परिहासश्रीलः ।
उराङ्ग्रिहस्तेष्वसिश्रक्तिपाशपरश्वधाङ्कः स जचन्यनामा ॥ ३४ ॥

स्तासकाविर्वानुकाः स नित्यम्-इति पाठान्तरम् ।

जधन्यनामा यः स मालव्यस्य नृपस्यानुचरे। भवति । खग्रहेन्दुतु-ल्यश्रवगः खग्रहश्चासाविन्दुः खग्रहेन्दुः । ऋष्यचन्द्रसदृशकर्गः । सुस्रन्थः श्रोभनाङ्गर्सन्थः । शुक्रेग सारः शुक्राधिकः । पिशुनः सूचकः । कावः पग्रिहतः । द्वच्छविरिक्षिग्धत्वक् । स्यूलकराङ्गुलीकः । स्यूलाः कराङ्गुलयो। यस्य ॥ ३३ ॥

कूरः क्रोधशीलः । धनी धनवान् । स्यूलमितमेहाबुद्धः । प्रतीतः प्रस्थातः । ताम्रच्छवी रक्तत्वक् । स्याद्भवेत् । परिहामशीलः परिहमनियः । सच जधन्यनामा । अपरः पाठी वानुचरः स नित्यम् । सर्वकानमेवानुचर इति । उरे।ङ्चिहस्तेष्ट्यसिशिक्तपाशपरस्वधाङ्कः । उरे। वदः । अङ्गी पादौ । हस्तो पाणी । एतेषु । असिः खड्गः । शिक्तरायुधिवशेषः । पाशः सर्पः । अथवा पाशहृप एव । परस्वधमायुधम् । एतेरङ्कितश्चिह्नतो भविति ॥ ३४ ॥

श्रय कुञ्जलवयामाह श्लोकद्वयेन । युगलकम् ।

कुड़ी नामा यः स शुद्धी ह्यधस्तात् चीगाः किच्चित् पूर्वकाये नतश्च । हंसासेवी नास्तिकीऽचैंकपेता विद्वान् शूरः सूचकः स्यात् कृतज्ञः ॥ ३५ ॥ कलास्विभिज्ञः कलहप्रियश्च प्रभूतभृत्यः प्रमदाजितश्च । सम्पूज्य लेकं प्रजहात्यकस्मात् कुड़ीऽयमुक्तः सततायतश्च ॥ ३६ ॥

कुञ्जो नम्बेति । कुञ्जो नाम्बा यः सेऽधस्तादधाभागाच्छुद्धः परिष्टु-योङ्गः । पूर्वकाये प्राग्देहभागे किविचत् चीयाः किञ्चिन्नतश्च । हंसासेवी हंसस्यानुचरः । नास्तिकः क्रियारहिता लेकायितकप्रायः । ऋष्टेंक्षेतेऽधै-संयुक्तः । विद्वान् पण्डितः । पूरः सङ्ग्रामप्रियः । सूचकः पिशुनः । स्याद्व-वेत् । कृतश्चः कृतं चानति ॥ ३५ ॥ कलास्वभिच्च इति । कलासु गीतनृत्यवादोषु अभिचोऽभि मुख्येन जानाति । कलहप्रियश्च भवति । प्रभूतभृत्यो बहुभृत्यः । प्रमदाजितश्च स्त्रीभिनिर्जितः । लोकं जनम् । सम्पूज्याचियित्वा । अकस्मादेव प्रजहाति त्यज्ञित । अयं कुञ्ज उत्तः कथितः । सततादातः सर्वकालमुत्साही ॥ ३६ ॥ युगलकम् ।

श्रय मण्डलकलचणमाह श्लोकद्वयेन।

मण्डलकत्तणमता सचकानुचराऽभिचारवित् कुशलः।
कृत्यावेतालादिषु कर्मसु विद्यासु चानुरतः॥ ३०॥
वृद्धाकारः खरपस्पमूर्धजश्च शत्रुनाशने कुशलः।
द्विजदेवयं जयेगाप्रसक्तधीः स्त्रीजिता मतिमान्॥ ३६॥

मग्रडलकलचग्रमत इति । अते। उस्मात् कुञ्जादनन्तरं मग्रडलकल-चग्रं भवति । सच कीदृक् । क्वकानुचरे क्वकस्यानुचरः । क्वकानुजीवी भवति । अभिचारविद्यमिचारचः । विद्वेषोद्याटनवशीकरग्रेष्विभिचः । कुश्रलः समर्थः । कृत्यावेतालादिषु । अभिचारकौर्मन्त्रेः शच्बयार्थमिनमध्याद्यास्त्री उत्थायते सा कृत्या । शावशरीरस्योत्कृष्टस्य मन्त्रेः पुनक्त्यापनं वेतालः । आदिग्रहणाद्यचभूतेषु कर्मसु तथा तिद्विद्यासु चानुरतः सक्तः ॥ ३० ॥

वृद्धाकारे। वृद्धसदृश्यश्रीरः । खरपस्वमूर्धजः । खराः कठिनाः पर्वा स्वा मूर्धजाः केणा यस्य । श्वनाथने रिपूणां हनने कुथलः समर्थः । द्विज्ञानां ब्राह्मणानां देवानां सुराणां यज्ञानामध्वमधादीनां तथा योगेषु साङ्ख्यादिशास्त्रेषु प्रसक्ता धीर्बुद्धियस्य । केचित् द्विजदेवयज्ञदेव्हप्रसक्तधी-रिति पठिन्त । अथवा यज्ञं दुहन्ति ये तेऽग्निहोचिणः । स्त्रीजितः स्त्रीभिः पराजितः । मितमान् बुद्धिमानिति ॥ ३८ ॥ युगलकम् ।

श्रय साचिलचणम्।

साचीति यः साऽतिविरूपदेहः शशानुगामी खलु दुर्भगरच।

१ हिजदेवयज्ञदेशस्त्रप्रसक्तथीः - इति पाठान्तरम् ।

दाता महारम्भसमाप्तकार्या गुगौः शशस्यैव भवेत् समानः ॥ ३९ ॥

साचीति । यः साची नाम से।ऽतिविद्धपदेहे।ऽशे।धनशरीरः । शशानुगामी । शशस्यानुगामी पश्चाद्गच्छित । शशानुचरः । खिल्वित्यव्ययं वाक्यालङ्कारे । दुर्भगे। जनानामश्रह्मभः । दाता दानशीतः । महारम्भसमाप्र-कार्यः । महारम्भान् करोति तेषु च समाप्रकार्योऽन्तगः । गुणैः पूर्वे।कैः शश-स्येव समानः सदृशस्तुल्ये। भवेदित्यर्थः ॥ ३६ ॥

त्रय पुरुषलचणस्य प्रभावमाह ।

पुरुषलक्षणमुक्तिमिदं मया
मुनिमतानि निरीक्ष्य समासतः ।
इदमधीत्य नरा नृपसम्मता
भवति सर्वजनस्य च वल्लभः ॥ ४० ॥

मुनिमतानि च्हिषप्रणीतानि शास्त्राणि निरीक्षावलेक्य समासतः सङ्घेपते। मयेदं पुरुषलक्षणमुक्तं किष्ठतः । इदं च पुरुषलक्षणं नरः पुरुषेप्रिय चात्वा नृपसम्मते। राज्ञां सम्मत इष्टो भवति । सर्वजनस्य च सर्वलेकस्य च वल्लभः प्रियो भवति । यतः पूर्वमेवाचार्येण द्वयं प्रति-चातम् ।

यया ।

चैं। ^१तिषमागमशास्त्रं विप्रतिपत्ता न योग्यमस्माक्षम् । स्वयमेव विकल्पयितुं किन्तु बहूनां मतं वच्चे ॥ इत्येव विचार्य सर्वागमतः पुरुषलचणं कथितम् । तच्च चिन्तनीय-मन्यदूद्धं चेति ॥ ४०॥

इति म्हीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती पञ्चमहापुरुषलचणं नामानुचरैः सहाष्ट्रपष्टितमाऽध्यायः ॥ ६८ ॥

१ द्रष्टव्योऽस्य ग्रन्थस्य २१३ एष्टे ७ प्रलोकः।

ग्रथ कन्यालच्चां व्याख्यायते।

तचादावेव पादलचग्रम्।

स्तिग्धान्नताग्रतनुताम्नन्तै। कुमार्याः पादे। समापचितचारुनिगूढगुरुफे। । श्चिष्टाङ्गुली कमलकान्तितले। च यस्या-स्तामुद्वद्वेद्यदि भुवाऽधिपतित्वमिच्छेत्॥ १॥

यस्याः कुमार्याः कन्यकायाः। पादा चरणाः। स्विग्धान्नतायतनुतायन्नतायन्नतायन्नतायन्नतायन्नतायः। स्विग्धा सम्बेहावृन्नतावृन्नी कूर्मपृष्ठाः। ऋषे तन् ययोः। तायनखा रक्त-चर्णां नखा ययोः। समापिनतचारुनिगूढगुल्फाः समा तुल्यावृण्चिता समासनाः चाह्य दर्शनीयाः निगूढावनुल्चणा गुल्फाः ययाः । तथाध्लिष्ठाङ्गुलो धिलष्ठाः धना ऋङ्गुल्यः पादशाखा ययोः । कमलकान्तितनाः। कमलस्य पद्मस्येव कान्तिस्तने ययोः। तथाभूताः पादाः। यदि भुवाः भूम्याः ऋधिपतित्वं राज्यमिच्छेत् तदा तामुद्वहेत् ॥ १ ॥

पुनरिष पादजङ्गाजानूरुगृह्यमणीनां लचणमाह ।

मतस्याङ्क्षशाद्धयववज्रहलासिचिद्धावस्वेदनी मृदुतली चरणी प्रश्रस्ती ।

जङ्घे च रामरिहति विशिरे सुवृत्ती

जानुद्वयं सममनुल्बणसन्धिदेशम् ॥ २ ॥

जरू घनी करिकरप्रतिमावरीमावश्वत्थपत्रसदृशं विपुलं च गुह्मम् ।

श्रीणीललाटमुरु कूर्मसमुद्गतं च

गूढा मणिश्च विपुलां श्रियमाद्धाति ॥ ३॥

मत्स्याङ्क्ष शाङ्किति । मत्स्या मीनः । श्रङ्क्षशः प्रसिद्धः । श्रङ्कं पद्मम् । यवा यवाकारः । वज्रमायुधम् । हलं लाङ्गलम् । श्रसिः खड्गः । एतेश्चि-द्रेश्चिह्निता चरणा पादा । तथाऽस्वेदना स्वेदरहिता । मृदुतला मृदुनी तले ययास्ता तथामृता प्रथस्ता । तथा च समुद्र: ।

सिग्धा ताम्रनखा धन्या कूर्मपृष्ठा सुनाहिता।

निग्ठगुल्फा स्विल्ष्टी धनाङ्ग्लिसमन्विता॥

मत्स्याङ्क्ष्ययवाञ्जेष्डलवज्रासिचिह्निता।

सुस्यशा रामरहिता कुमार्थाश्चरखा शुभा॥

श्वता विपर्यस्तगुखा दु:खदारिद्राभागिना।

यस्या: पादा नता कन्यामुद्वहेन्न कदाचन॥

जहुं च रे।मरहिते इति । जहुं रे।मरहिते रे।मवर्जिते । विशिरे शिरारहिते । सुवृत्ते परिवर्तुले । जानुयुगं जानुयुगलं समं तुल्यम् । श्रनुल्बग्र-सन्धिदेशमस्यूलसन्धिदेशम् । सुश्लिष्टे जानुनी यत्र ॥ २ ॥

जह घनाविति । जह घने। सन्तती करिकरप्रतिमे गजहस्तसदृशे। भरोमे रोमवर्जिते। गुद्धं भगम्। अध्वत्यपत्तसदृशम्। अध्वत्यषुचपत्ताकारम्। विपुलं विस्तीर्थम्। श्रीयया ललाटं श्रीयीललाटम्। तद्द्रीकः
विस्तीर्थम्। कूर्मसमुद्गतं कूर्मवदुद्धं कूर्मपृष्ठाकारम् । मिण्यच निगूढे।ऽदृश्यमाने। विपुलां विस्तीर्थां श्रियं लक्ष्मीमादधाति करेति ॥ ३॥

तथा च समुद्र: ।

जहुं तु रोमरहित शिराहीने सुवर्नुले ।
सुश्लिष्ठे जानुनी धन्ये शिरारोमविवर्जिते ॥
गजहस्तममाबृह्ध सम्पन्नी सन्तती समी ।
सुस्पर्थे कूर्मपृष्ठं वा विपुलं जघनं शुभम् ॥
मिणिनिगूठ: सुश्लिष्ठ: स्फिजी च विपुली शुभी ।
नाभिदेश: सुगुप्रस्व यस्या: सा धनभागिनी ॥

षय नितम्बनाभीलवगमाह ।

विस्तीर्णमांसापचिता नितम्बः
गुरुश्च धत्ते रश्चनाकलापम् ।
नाभिर्गभीरा विपुलाङ्गनानां
प्रदित्तिणावर्त्तगता च शस्ता ॥ ४ ॥

नितम्बः कटिभागः । सच विस्तीर्थाः पृष्ठले मांसेपिचतः समां-सतः । गुरुष्च गारवयुक्ता रशनाकलापं धते धारयति । रशनायाः कलापा रशनाकलापः । रशना मेखला । तस्याः कलापा विस्तारः । तं धारयति ।

तथा च 1

ज्ञचनं विपुलं यस्याः सुस्परे रामवर्जितम् । सुवर्णाभरगैर्युक्ता सा भवेदाच्यभागिनी ॥

नाभिगभोरिति । श्रङ्गनानां स्त्रीयां नाभिगभोरा गम्भोरा । विपुला विस्तीयो। प्रदिविषावर्तेन च गता प्रशस्ता धन्या ॥ ४ ॥

तथा च।

गम्भीरा विपुला नाभी दिख्यावर्तमाणिता । यस्ता विपर्यये नेष्टा वामावत्ता विशेषतः ॥

श्रथ मध्यस्तने।ह्वचोयीवालचणमाह ।

मध्यस्तियास्तिविलनायमरे।मशं च

वृत्ती घनाविषमी किंठनावुरस्या ।

रामप्रवर्जितमुरा मृदु चाङ्गनानां

ग्रीवा च कम्बुनिचितार्थमुखानि दत्ते ॥ ५ ॥

स्त्रियो योषिता मध्यं मध्यभागं विवित्तनाधं विवित्तस्वामिनं विति-वयोपित्रष्टं वित्वययुक्तमित्यर्थः । अरोमधं रोमरहितम् ।

तथा च।

मध्यं विलिचयिति सुस्पर्धे रामविनितम् । यस्याः सा राजमिहिषी जन्या नास्त्यच संशयः ॥

वृत्ती घनाविति । उरिम भवावुरस्या स्तने । वृत्ती परिवर्तुले । घने । पन्तते । त्रविषमावतुल्यो । कठिने कर्कशे ।

तथा च।

स्तना सुवतुंला धन्यो सन्तता कठिना तथा। बरोमा च चिराहोना पुत्रसाख्यधनप्रदे। ॥ रामप्रवर्जितमिति ।

श्रङ्गनानां स्त्रीयामुरा वचा रामवर्जितं रामरहितं मृदु सुस्पर्ये च शुभम् ।

तथा च।

वन्नो विलोम सुस्पर्शे विस्तीर्थे पतिसाख्यदम् । शिराततं च विषमं वैथव्यायासशाकदम् ॥

ग्रीवा चेति । ग्रीवा शिरोधरा कम्बुनिचिता वलिषये।पश्चिता । श्रयोन् सुखानि च दते ददाति ॥ ५ ॥

तथा च गर्गः।

स्थिरा विरेखा सुभगापपन्ना स्निग्धा सुमासीपविता सुवृता । न चातिदीची चतुरङ्गुना च ग्रीवा च दीची भवतीह धन्या ॥ श्रिषाधरदन्तनच्यामाह ।

> बन्युजीवकुसुमापमाधरा मांसला सचिरबिम्बरूपमृत्। कुन्दकुद्वलनिभाः समा द्विजा योषितां पतिसुखामितार्थदाः॥ ६॥

श्रधराऽधराष्ट्रो बन्धुजीवनुसुमापमः । बन्धुजीवनुसुमसदृशाऽति-लाहित इत्यर्थः । मांसला मांसापेतः । रुचिरबिम्बरूपभृत् । रुचिरस्य दीप्रि-युक्तस्य बिम्बस्य बिम्बफलस्य तुल्यं रूपं विभिर्त्तं धारयति ।

तथा च।

त्रधरा बिम्बसङ्कांशा मांसलाऽस्फुटितस्तथा। यस्याः सा राजमहिषी कुमारी नाच संशयः॥

बुन्दबुङ्गलेति। द्विजा दन्ताः बुन्दबुङ्गलिमाः। बुन्दः पुष्पविशेषः। तस्य बुङ्गलानि कलिकाः। तन्निमास्तत्सदृशाः। समास्तुल्याः। योषितां स्त्रीणाम्। पतिसुखं भतृसुखम् । श्रीमतमपरिमितं प्रभूतमधे धनं च ददिति।

तथा च गर्गः।

तीच्यायवृताः सुसमा दृढाश्च शुभा मृगालेन्दुसमानवर्षाः । निरन्तराः स्त्रीषु भवन्ति धन्या द्विजास्तया ये रजतप्रकाणाः ॥

तथा च समुद्रः।

द्वाचिंशदृशना यस्याः सवै गोत्तीरपाग्डुराः। सर्वे शिखरियाः स्निग्धा राजमाया च सा भवेत्॥ श्रय वदननासिकादृशां लचयामाहः।

दान्निण्ययुक्तमग्रठं परपुष्टहंसवल्गु प्रभाषितमदीनमनल्पसाख्यम् ।
नासा समा समपुटा रुचिरा प्रशस्ता
हग्नीलनीरजदलयुतिहारिणी च ॥ ०॥

प्रभाषितं वचनं दाविष्ययुक्तमानुकूल्यसंयुक्तं सुरसम् । श्रशठं श्राटभावरहितम् । परपृष्टः कोकिलः । हंसः पविविशेषः । तत्सदृशं वल्गु रस्यम् । तथा चादीनं दैन्यरहितं यदि भवति तदाऽनल्पसाख्यं प्रभूतसा-ख्यम् ।

तया च गर्गः।

हंसस्वना दुन्दुभिनेमिघोषा मेघस्वनाः श्रृह्णानिनादघोषाः ।

मयूरचक्रप्रतिमस्वनाश्च स्त्रियस्तया केाकिलतुल्यशब्दाः ॥

कादम्बचक्राह्मयिकिङ्किगोषुसमस्वना याश्च भवन्ति नार्यः ।

सर्वाः प्रशस्ता धनपुत्तवत्या भवन्ति धमानुरताः सदा ताः ॥

नासा समेति । नासा नासिका समा स्पष्टा । समपुटा तुल्या नासापटा । स्विरा सुकान्ता । प्रशस्ता शुभा ।

तथा च।

स्पष्टा समा समपुटा नासा सै।भाग्यदा मता । दृगिति । दृग्दृष्टिः । नीलनीरचदलद्युतिहारिणी । नीलं च तन्नीरजं नीलनीरजं नीलोत्पलम् । तस्य दलं पत्तं तस्य द्युतिं कान्तिं हरति तन्कीला नीलनीरजद्युतिहारिणी प्रशस्ता ॥ ० ॥

नीलनीरजप^१त्वाभा दृष्टिर्यस्या भवेत् सदा । सा राजमहिषी चेया च्येति:शास्त्रविशारदै: ॥

त्रधुना भूललाटलचणमाह।

ना सङ्गते नातिपृथू न लम्बे शस्ते धुवा बालशशाङ्कवक्रे। श्रर्धेन्दुसंस्थानमरामशं च शस्तं ललाटं न नतं न तुङ्गम्॥ ८॥

भुवा ना सङ्गते न श्लिष्टे । नातिपृष्ट्र विस्तीर्थे । न लम्बे नातिसङ्गते । बालशशाङ्कवन्ने । शशाङ्के चन्द्रे बाला यः शशाङ्कश्चन्द्रे द्वितीयायां तिथा तद्वद्वन्ने कुटिले शस्ते ।

तथा च।

बालचन्द्रधमे वक्ने न लम्बे नातिसङ्गते।

भुवा यस्या: कुमार्यास्तां महाराची विनिर्दिशेत् ॥

त्रर्थेन्दुसंस्थानमिति । ललाटं मुखपृष्ठमर्थेन्दुसंस्थानमर्थेचन्द्राकार-मरोमणं रोमरहितम् । न नतं न निम्नं न तुङ्गं ने।चुम् । समं शस्तं प्रशस्तिमित्यर्थे: ॥ ८ ॥

तया च।

ने। नतं न च निम्नं वा शिरो रोमविवर्जितम् । अर्थचन्द्राकृति साम्यं ललाटं शस्यते स्त्रिया: ॥

श्रय कर्णकेशिशरीलचणमाह ।

कर्णयुग्ममि युक्तमांसलं शस्यते मृदु समाहितं समम्। स्निग्धनीलमृदुकुञ्चितेकजा सूर्धजाः सुखकराः समं शिरः॥६॥

कर्णयुग्मं श्रोचद्वयमपि युक्तमांचलं न निर्मांचिमत्यर्थः । मृदु के।मलं समं तुल्यं समाहितं संलग्नं शस्यते स्तूयते ।

तथा च।

नातिलम्बी मृदू तुल्यी संलग्ना युक्तमांसला । कर्णा यस्याः स्मृता सा तु राजभार्या न संशयः ॥

नीलेात्यलसवर्णाभे नेत्रे लावण्यतंयुते ।
 मगोभवे या सा क्षत्या धनधान्यविवर्द्धिनी ॥ इति ग॰ पु॰ पाठः ।

सिग्धेति । मूर्धेजाः केशाः स्तिग्धा निर्मला नीला श्रातिकृष्णवर्षाः । मृदवः कामलाः कुञ्चिताः कुटिलाः । ग्रक्तजा एकरोमकूपे भवाः । सुखकराः सुखं कुर्वन्ति ।

तथा चा

सुस्तिग्धा नीलवर्गाष्ट्रच मृदवः कुञ्चिताः कचाः । चस्यन्ते ग्रोषिते। नित्यं धनपुत्रप्रदा यतः ॥

षमं शिरः । शिरः समं न निम्नं नात्रतं सुखकरमेव ॥ ६ ॥ तथा च ।

नान्नतं नायवा निम्नं शिर: से। ख्यप्रदं स्थतम् ।

श्रय हस्तपादयोर्लचगमाह।

भृङ्गारासनवाजिकुञ्जररयश्रीवृद्धयूपेषुभि-मीलाकुण्डलचामराङ्क्षप्रयवैः ग्रैलैर्ध्वजेस्तीरणैः । मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यजनकैः ग्रङ्कातपत्राम्बुजैः पादे पाणितलेऽयवा युवतया गच्छन्ति राज्ञीपदम् ॥ १०॥

भृङ्गारे। जलभागर्ड प्रसिद्धम् । ज्ञासनं पीठम् । वाजी तुरगः । कुञ्जरे। हस्ती । रथः प्रसिद्धः । श्रीवृचो विस्तः । यूपो यच्चयूपः । इषुः शरः । यतिष्वहैः । तथा माला सक् । कुण्डलं कर्णाभरगम् । चामरं वालव्यजनम् । खङ्क्ष्यः प्रसिद्धः । यते। यवाकारः । गतिरिष । शैलः पर्वतः । ध्वजः पताकाह्यो बहुपटनिर्मितः । तीरगं प्रसिद्धम् । गतिरिष । तथा मत्स्यो मीनः । स्वस्तिकश्चिह्विशेषः । वेदिका वेदी चतुरम् । मध्यचामा । व्यजन्वकं तालवृन्तम् । गतिरिष । शङ्कः प्रसिद्धः । ज्ञातपनं क्त्रम् । अम्बुजं पद्धः । गत्किति । गतिरिष । शङ्कः प्रसिद्धः । ज्ञातपनं क्त्रम् । अम्बुजं पद्धः । गत्किति राज्ञिपदम् । राज्ञीस्थानं गत्कित्त प्राप्तवन्ति ॥ १० ॥

तथा च गर्गः।

मर्त्यः समुद्रो वसुधा धनं च ध्वजस्तथाद्विदिनकृच्छशो च । स्राह्वः पुरं चक्रमथासनं च यूपस्तथा व्यञ्जनतारणं च ॥ छत्तं यद्यः पद्ममथाङ्कुशं च सिहोऽयवा स्वस्तिक एव वाषी । कूर्मः पताका मकरः पुमांश्च दगडः सहित् पूर्णघटा श्यश्च ॥ पाणा तथैतानि भवन्ति यासामेकं तथा द्वे च बहूनि वाषि । ऋत्यन्तसाख्यं बहुपुत्ततां च स्त्रीणां तथा लच्चणमादिशेत ॥

तथा च समुद्रः ।

मत्स्यः पाणितले छत्तं कच्छपे। वा ध्वजाऽपि वाः। श्रीवत्सं कमलं शहुमासनं चामरं तथा ॥ श्रङ्कुशश्चेव माला च यस्या हस्ते तु दृश्यते । एकं सा जनयेत् पुत्तं राजानं पृथिवीपतिम् ॥ यस्याः पाणितले दृश्यः काष्ठागारः सते।रणः श्रिप दासकुले जाता सा राजमहिषी भवेत् ॥

श्रथ हस्तलवणमाह । निगूदमणिबन्धना तरणपद्मगर्भापमा करा नृपतियाषितस्तनुविकृष्टपर्वाङ्गुली । न निस्नमति निञ्चतं करतलं सुरेखान्वितं करोत्यविधवां चिरं सुतसुखार्थसम्भागिनीम् ॥ १९ ॥

करे। हस्ती। निगूढमणिबन्धने। निगूढावनुल्बणे। मणिबन्धने। प्रक्षेष्ठी ययो: । मणिबन्धनग्रहणेन हस्तमूलमुच्यते। तहणपद्वगमें। प्रमे। तहणमिन्न यत् पद्वं कमलं तस्य गर्भमभ्यन्तरं तदुपमे। तत्सदृशोः। तथा तन्विकृष्णवीङ्गली तनुः सूच्मा ययो। द्वुल्यः करणाखाः। तथा विकृष्ठानि दीर्घाणि- पर्वाणि यासामङ्गलीनां ताश्च विद्यन्ते ययोः। तथाभूते। करे। नृपतियोषिता राजपव्या भवतः। करतलं हस्ततलं ने। निम्नं नाति नीचं नात्युवतमुद्यं सुरेखान्वितं शोभनाभी रेखाभिरन्वितं गुक्तम्। चिरं चिरकालमिवधवां भर्तु- संयुतां सुतसुखार्थसम्भोगनीं पुचसुखधनसम्भोगयुक्तां तथाविधं हस्ततलं तां कन्यकां करोति॥ १५॥

सथा च

निगूडमणिबन्धो तु षद्गगभँसमप्रभा । विकृष्टाङ्गुलिपर्वाणी करें। नृपतियोषित: । नाचं न निम्नं सुसमं सुरेखाभिः समन्वितम्। तलं यस्या भवेन्नायाः सा राजमहिषी स्मृता॥

श्रन्यद्प्याह ।

मध्याङ्गिलं या मिणवन्धनेत्या रेखा गता पाणितलेऽङ्गनायाः। जर्ध्वस्थिता पादतलेऽथवा या पुंसाऽथवा राज्यसुखाय सा स्यात्॥ १२॥

श्रङ्गनायाः स्त्रियाः पाणितले हस्ततले या रेखा मणिबन्धनात्या हस्तमूलाञ्जाता मध्याङ्गुलि यावद्गता । त्रथवा या रेखा पादतले चरणतले जर्ध्वस्थिता पुंषः पुरुषस्य । त्रथ चैवंविधा हस्ततले पादतले वा भवति सा राज्यसुखाय स्याद् भूयात् । राज्यसुखं करोतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

तथा च।

मिणबन्धनसम्भूता मध्याङ्ग्लिसमात्रिता । रेखा पाणितले यस्याः सा कन्या राज्यभागिनी ।

यन्यद्प्याह ।

किनिष्ठिकामूलभवा गता या प्रदेशिनीमध्यमिकान्तरालम् । करोति रेखा परमायुषः सा प्रमाणमूना तु तदूनमायुः ॥ १३ ॥

या रेखा कनिष्ठिकामूलभवा कनिष्ठामूलादुत्पन्ना तत्प्रदेशिन्या श्रद्धाष्ठ-समीपवर्तिन्या मध्यमिकायाश्चान्तरालं मध्यं गता प्राप्ना सा रेखा परमायुषः प्रमाणं करोति। विंशत्यधिकं सा वर्षेशतं जीवतीत्यर्थः। यद्मना भवति तदायुद्धनमेव भवति। रेखानुसारेण स्वबुद्धा स्वृहनीयम् – इति ॥ १३॥

तथा च।

किनिष्ठामूलसम्भूता गता मध्यमिकान्तरम् । प्रदेशिन्याश्च सा रेखा यस्याः सा दीर्घजीविनी ॥ श्रयापत्यज्ञानमाह ।

त्रङ्गष्ठमूले प्रसवस्य रेखाः पुत्रा वृह्तयः प्रमदास्तु तन्यः। ^१त्रिच्छद्ममध्या वृह्तदायुषस्ताः स्वल्पायुषां छिन्नलघुप्रमाणाः॥ १४॥

श्रहुष्ठमूले प्रसवस्यापत्यस्य रेखा भवन्ति । यावत्या रेखास्तव तावन्तः प्रसवाः । तव या रेखा हस्ते स्थूनास्ते पुताः । याश्व तन्व्यः सून्मास्ताः प्रमदाः स्त्रियः । याश्व रेखा अच्छिन्नमध्या अछिन्नान्यच्छिन्नख्यां मध्यानि यासां ता बृहदायुषे। दीर्घजीविन्या विज्ञेयाः । केचि-दिखन्मूला इति पठन्ति । छिन्ना मध्याद्विच्छिन्ना लघुप्रमाणा अतिस्वल्पाः स्वल्पायुषां विज्ञेयाः ॥ १४ ॥

तथा च।

श्रहुष्ट्रमूले या रेखा: स्यूला: पुन्नाश्च ते मता: । सूक्मा दुहितरस्ताभ्यो विक्किन्ना: स्वल्पजीविन: ॥ वामहस्ते तु नारीयां पुरुषायां च दिवयो । चिह्नं निह्नपयेद्वीमान् समुद्रवचनं यथा ॥

गवं शुभाशुभलवणान्युङ्गाधुनाहमशुभलवणानि वद्यामीत्याह । इतीदमुक्तं शुभमङ्गनाना-मता विपर्यस्तमनिष्टमुक्तम् । विशेषताऽनिष्टफलानि यानि समासतस्तान्यनुकीर्त्तयामि ॥ १५ ॥

इतिशब्दः प्रकाराय । इत्येवंप्रकारमिदमङ्गनानां स्त्रीणां शुभमुक्तं शुभं किष्यतम् । श्रतोऽस्माद्विपर्यस्तं विपरीतं यत् तदिनष्टमशुभमुक्तम् । यानि विशेषतोऽतीवानिष्ठफलान्यशुभफलानि लचणानि तानि समासतः सङ्केपतोऽनुकी-नेयामि कथयामि ॥ १५ ॥

९ ऋच्छिचमूला – इति पाठान्तरम् । ९९४

[48 . RE]

तपादावेव पादये।रनिष्टलक्त्यान्याह ।

किनिष्ठिका वा तदनन्तरा वा
महीं न यस्याः स्पृष्ठित स्त्रियाः स्यात्।
गताथवाङ्गुष्ठमतीत्य यस्याः
प्रदेशिनी सा कुलटाऽतिपापा॥ १६॥

यस्याः स्त्रिया अङ्गनायाः पादकनिष्ठा तदनन्तरा यानामिका वा महीं भूमि न स्पृशित । अथवा यस्याः प्रदेशिनी अङ्गुष्ठमतीत्य गता स्यात् सा कुलटाऽतिपापा । कुलटा असाध्या । अतिपापा स्याद्ववेत् ॥ १६ ॥

तथा च।

किनिष्ठा पादयोर्यस्या भूमि स्पृशित नार्जुलि: । न सा तिष्ठति कीमारी बन्धकी तां विनिर्दिशेत् ॥ षादप्रदेशिनी यस्या अङ्गुष्ठादितिरिच्यते । कुमारी कुरुते जारं येविनस्या तु कि पुन: ॥

षय जह्वागुह्योदरलचग्रमाह ।

उद्बद्धाभ्यां पिरिडकाभ्यां घिराले गुष्के जङ्घे ले।मग्ने चातिमांसे । वामावत्तं निस्नमल्पं च गुद्धां कुम्भाकारं चेादरं दुःखितानाम् ॥ १० ॥

षहु जानुनेरिधामागै । उद्भुद्धाभ्यामूर्ध्वलग्नाभ्यां विविडकाभ्यामुष्क लिखते । जङ्घाविष्टिमभागः विविडकाशब्दवाच्यः । तथा शिराले शिरास-सन्तते । शुष्के निर्मासे । रामशे लामबहुले । तथा चातिमासे मांसबहुले स्रतिदुःखितानां महादुःखसन्त्रामां स्त्रीणां भवतः ।

तथा च।

शुष्के जङ्घेऽतिमांचे वा रामशे चेष्क्रीपण्डिके । यस्याः सा दुःखिता नित्यं पुत्तवित्तविर्वार्जेता ॥ वामावर्त्तमिति । गुद्धं भगं वामावर्ते वामावर्ते रामिः संयुक्तं निद्ममनुच्चमल्पं चातिसङ्कृदं दुःखितानां भवति ।

वामावते भगं यस्या दीचे चुल्लीसमप्रभम् । निम्नं चा तेन देविण वेश्यास्त्रीत्वं च गच्छति ॥ कुम्भाकारमिति । उदरं कुम्भाकारं घटाकारं दुःखितानामेव भवति ॥ १९ ॥

तथा च।

लम्बोदरी च या कन्या दीचादरसमन्विता । भग्नेदरा च दुःखान्ता दासीभावमवाप्रुयात् ॥

पय गीवालचगमाह ।

द्रस्वयातिनिःस्वता दीर्घया कुलक्षयः । ग्रीवया पृथूत्यया योषितः प्रचग्डता ॥ १८॥

गीवया शिरोधरया । ऋतिहृस्वया ऋतिप्रमाणहीनया । नि:स्वता निधंनता भवति । ऋतिदीर्घया प्रमाणाधिकया । कुलचया वंशविनाशः । पृष्ट्रत्यया पृष्ट्रत्यम्या चर्षटया गीवया । योषितः स्त्रियाः । प्रचण्डता क्रूरता भवति ॥ ९८ ॥

तथा च ।

कुलचयकरी दीघाँ ग्रीवा हस्वा च निर्धना। पृथूत्यया प्रचगडत्वं ग्रीवया याषिता वदेत्॥

षाय नेपगण्डयोर्लंबणमाह ।

नेत्रे यस्याः केकरे पिङ्गले वा सा दुःशीला श्यावलालेत्तगा च। कूपा यस्या गण्डयाश्च स्मितेषु निःसन्दिग्धं बन्धकीं तां वदन्ति॥ १९॥

यस्याः स्त्रिया नेचे चचुषी केकरे कातरे पिङ्गले कपिले वा सा दुःशीला ग्रमाध्वी भवति । तथा श्यावे श्याववर्षे लाले चचुले चलमाने चेचेषे चचुषी यस्याः सापि दुःशीला भवति ।

पारावताची या कन्या कातराची तथापि या। उद्भान्तचपलाची च तां कन्यां वर्जयेद्वधः।

कूपे। यस्या इति । यस्या योषितः स्मितेषु हमितेषु गगडयोर्मुख-गगडयोः कूपे। गर्नाकारे। भवतश्छिद्रे दृश्येते तां स्त्रियं निःसन्दिग्धम-संशयं बन्धकीमसाध्वीं वदन्ति कथयन्ति ॥ ९६ ॥

तया च।

यस्यास्तु हसमानाया जायन्ते गगडकूपका:। भर्तारं हन्ति सा चिप्रं नैकच रमते चिरम् ॥

तथा च पराशर:।

यस्या हमन्त्या दृश्यन्ते कूपका गण्डये द्वयोः ।
स्यूलकाकारगण्डा च विकृतास्या महाशना ॥
एकापि यस्या न महीं संस्पृशेच्चरणाङ्गुनी ।
तलमध्यमधा यस्या ऋधमां तां विनिर्दिशेत् ॥

श्रन्यद्प्याह ।

प्रविलम्बिनि देवरं ललाटे
श्वगुरं इन्त्युदरे स्फिजाः पतिं च ।
श्रितिरामचयान्त्रितात्तरीष्ठी
न गुभा भर्त्त्रतीव या च दीर्घा॥ २०॥

ललाटे मुखपृष्ठभागे प्रविलिम्बिनि लम्बमाने देवरं भर्तुश्रीतरं हन्ति मारयति । उदरे प्रविलिम्बिनि श्वगुरं भर्तुः पितरं हन्ति । स्पिजाः प्रवि-लम्बमानयाः पति भर्तारं हन्ति ।

तथा च।

चीणि यस्याः प्रलम्बन्ते ललाटमुदरं स्मिजम् । चीश्च सा पुरुषान् हन्ति देवरं श्वशुरं पतिम् ॥ अतिरोमचयान्वितातरेष्ठीति । अतिरोमचयेन रोम्णां सञ्चयेनान्वितः संयुक्त उत्तरेष्ठो यस्याः सा भर्तुः पत्युने शुभा । अतीव या च दीर्घात्युञ्चा सापि भर्तुने शुभदा ॥ २० ॥

श्मश्रयुक्ता च या कन्या याऽतिदीर्घामलावृता । दासीभावमवाग्राति देहदोषेण साङ्गना ॥

श्रय स्तनकर्णेदन्तलचयमाह।

स्तना सरोमा मिलनाल्बणा च क्लेशं दधाते विषमा च कर्णो । स्यूलाः कराला विषमाश्च दन्ताः क्लेशाय चार्याय च कृष्णमांसाः ॥ २९॥

स्तना सरामा रामसंयुक्ता मिलना कृष्णवर्णाः वुल्बणा विषमावतुल्या क्रेण कृच्छं दथाते दथतः ।

तथा च।

रेामयुक्ती स्तनी यस्या मिलनी च शिरातती।
दु:खिता सा भवेद्वारी नित्यं प्रव्रजिता तथा।
स्वंविधी च कर्षा सरोमी मिलनावुल्बिणी विषमावतुल्या च क्रेशमिव द्याते।

तया च।

शिरायुक्ता न च समी कर्णा दारिद्यभाजना ।

स्थूलाः कराला इति । दन्ता रदाः स्थूला ऋतिविस्तीर्गाः कराला विकराला बहिर्गताश्च विषमा ऋतुल्याः क्लेशाय भवन्ति । कृष्णमांसाश्च दन्ताश्चीर्याय भवन्ति । सा स्त्री चारी भवतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

तथा च।

स्थलाः कराला विषमाः कृष्णमां बहिर्गताः । दन्ता दुःखादा चेया वैथव्यायासकारिणः ॥

श्रय हस्तलचग्रमाह।

क्रव्यादरूपैर्वृक्षकाककङ्कः । सरीसृपालूकसमानचिद्गः । शुष्कैः शिरालैर्विषमैश्रच हस्तै-भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः॥ २२॥

हस्तैः करैः क्रव्यादक्षपैश्चिह्नैश्चिह्नितैः क्रव्यादा मांधाशिने। विहगा गृश्रादयः । वृकः प्राणी । काककङ्को प्रसिद्धौ पित्तणी । सरीस्रपाः प्राणिनः कीटाः । उलूकः पत्ती । तत्समानेस्तत्सदृशैश्चिह्नैः शुक्किनिमासैः शिरालैः शिरासन्ततिर्विषमेरसमेश्च नार्यः स्त्रियः सुख्वितहीनाः सुखैर्थनेश्च विरहिता वर्जिताश्च भवन्ति ॥ २२ ॥

तथा च।

क्रव्यादसदृशैष्टिचेहुः काकालूकसमप्रमेः । शुष्केः करालैर्विषमेः करेदुंःखान्विताः स्त्रियः ॥

षन्यदयाह ।

या तूत्तराष्ठेन समुद्गतेन रूजायकेशी कलहप्रिया सा। प्रायो विरूपासु भवन्ति देश्या यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति॥ २३॥

या तु स्त्री समुन्नतेनाच्चतरेयात्तरोष्ठेनापलिकता । हृचामकेशी हृचा अग्रकेशा यस्याः सा नित्यं कलहप्रिया ऋलहकरी भन्नति ।

तथा च।

या तूत्तरेष्ठेनोच्चेन केशार्य स्नेहवर्जितम् । यस्याः सा दुःखिता नित्यं भर्तुनिधनकारियौ ॥

प्राया विद्धपास्विति। प्राया बाहुल्येन विद्धपासु विगतह्रपासु स्त्रीषु देशा भवन्ति। यच यस्यां साऽऽकृतिः श्रोभना भवति तच तस्यां गुणा वसन्ति॥ २३॥

श्रधुना शरीरचेनविभागमाह । पादी सगुल्फी प्रथमं प्रदिष्टी जङ्घे द्वितीयं तु सजानुचक्रे । मेद्रोरुमुष्कं च ततस्तृतीयं नाभिः कटिष्ठिव चतुर्थमाहुः ॥२४॥ उदरं कथयन्ति पञ्चमं हृदयं षष्ठमतस्तनान्वितम्। त्रय सप्तममंसजत्रुणी कथयन्त्यष्टममेष्ठकन्थरे॥ २५॥ नवमं नयने च सभुणी सललाटं दश्ममं शिरस्तथा। त्रशुभेष्वशुभं दशाफलं चरणादीषु शुभेषु शाभनम्॥ २६॥

पादै। सगुल्फाविति । पादै। चरषे। सगुल्फो गुल्फसहिते। प्रथममा-दां दशाभागं च शुभाशुभं च शुभाशुभिचिह्नितं प्रदिष्टमुक्तम् । जह्वे सजानु-खक्ने जानुचक्रारिकासहिते द्वितीयं दशाभागमुक्तम् । मेद्रं लिङ्गमुद्ध द्वौ मुक्को धृष्णे। तति।ऽनन्तरमेतत् तृतीयं दशाभागम् । नाभि: कटिश्चेति चतुर्थे दशाभागमाहः कथर्यन्ति ॥ २४ ॥

उदरमिति । उदरं पञ्चमं दशाभागं कशर्यान्त प्रवदन्ति मुनय: । हृदयं स्तनान्त्रितं स्तनसंयुक्तं षष्ठं दशाभागं कथर्यान्त । अधानन्तरमंसी स्कन्धो जनुषो च सप्तमं दशाभागम् । त्रेष्ठी द्वौ कन्धरा ग्रीवा ग्रते श्रेष्ठ-कन्धरे अष्टमं दशाभागं कथर्यन्ति ॥ २५ ॥

नयने नेचे स्थूणी भूषहिते नवमं दशाभागम् । शिरा मूर्था सल-लाटं ललाटसहितं दशमं दशाभागं तथा तेनैव प्रकारेण । अय यदापि सामा-न्येनात्तं तथापि परमायु:प्रमाणेन द्वादशवार्षिकीं दशां परिकल्प विचारः कर्तव्यः । ज्ञातायुस्तत्प्रमाणेन एतेषु चेचविभागेषु चरणादोषु वातप्रभृतिष्व-गुभेष्वशुभमनिष्टं दशाफलं शुभेषु शोभनिमिति । एतदुक्तं भवति । यद्गाचं दृवं मांसविहीनं शिरावनदुं च तदिनष्टं प्रोक्तम् । विपरीतमतः शुभं सर्वेमित्यनेन क्रमेण यचाङ्गेऽशुभलचणानि तदृशाभागमशुभं यच शुभानि तत् शोभनं यच व्यामित्राणि तन्मध्यमिति ॥ २६ ॥

> इति ग्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती कन्यालचणं नाम एकानसप्रतितमे।ऽध्याय: ॥ ६६ ॥

ग्रथ वस्त्रच्छेदलद्यगां व्याख्यायते।

तचादावेवाश्विन्यादीनां नचचागामभिनववस्त्रोपभागे फलमाह । प्रभूतवस्त्रदाश्विनी भरण्ययापहारिगी। प्रदद्धातेऽग्निदैवते प्रजेश्वरेऽर्थसिद्धयः॥ १॥ मृगे तु मूषकाद्मयं व्यस्त्वमेव शाङ्करे। पुनर्वसा शुभागमस्तदग्रभे धनैर्वृतिः॥ २॥ भुजङ्गभे विलुप्यते मघासु मृत्युमादिशेत्। भगाहृये नृपाद्मयं धनागमाय चात्तरा ॥ ३ ॥ करेण कर्मसिद्धयः शुभागमस्तु चित्रया। गुमं च भाज्यमानिले द्विदेवते जनप्रियः॥ ४॥ सुहृद्युतिश्च मित्रभे तदग्रभेऽस्वरत्तयः। जलस्तिश्च नैऋंते रुजा जलाधिदैवते ॥ ५ ॥ मिष्टमद्ममपि वैश्वदैवते वैष्णावे भवति नेत्ररागता। धान्यलब्धिरपि वासवे विदु-वीरुणे विषकृतं महद्भयम् ॥ ६ ॥ भद्रपदासु भयं सलिलात्यं तत्परतश्च भवेत् सुतलब्धः। रत्नयुतिं कथयन्ति च पै।प्यो याऽभिनवाम्बरमिच्छति भाक्तुम्॥ ॥॥

प्रभूतवस्त्रदाश्विनीति । ऋश्वनीनचिषे यदिमनवं वस्त्रमुपभुज्यते । तदा माश्विनी प्रभूतवस्त्रदा भवति । प्रभूतानि बहूनि वस्त्राणि अम्बराणि ददाति । अधानन्तरमेवं भरणी वस्त्रापहारिणी भवति । अग्निदैवते कृतिकानचित्रे वस्त्रं संदद्यतेऽग्निना । प्रजेश्वरे रेाहिण्यामधानां सिद्धयः प्राप्तयो भवन्ति ॥ १ ॥ मृगे इति । मृगे मृगशिरिंस मूषकाद्वस्त्रभयं भवति । तैन छिदाते । शाङ्कर ऋद्रीयां व्यसुत्वं विगतप्रागता भवति । ग्रियत इत्यर्थः । पुनर्वसै। शुभस्यार्थस्य धर्मादेरागमः प्राप्तिभवति । तदयभे तस्य पुनर्वसे।रयतः पुरतः स्थिते भे नवने तिष्ये धनैवित्तेर्युतिः संयोगे। भवति ॥ २ ॥

भुजङ्गभे इति । भुजङ्गभे खेलायां वस्त्रं विल्प्यते छिदाते । मघासु मृत्युं मरग्रमादिषोद्वदेत् । भगाह्वये पूर्वफल्गुन्यां नृपाद्राच्चो भयं भवति । इतरफल्गुनी धनागम।य धनप्राप्रये भवति ॥ ३ ॥

करेगिति । करेग हस्तेन कर्मगां सिद्धया भवन्ति । चिनायां गुमा-गमः गुभस्यार्थस्य धर्मादेरागमः प्राप्तिभेवति । चनिले स्वाती गुभं शाभनं भाज्यमाहारं भवति । द्विदैवते विशाखायां जनप्रिया जनवल्लभा भवति ॥ ४ ॥

सुद्वयुतिश्वेति । मिनभेऽनुराधायां सुद्वयुतिर्मिनसंयोगः । तद-यभे तस्या अनुराधाया अग्रतः पुरतः स्थिते भे नचने ज्येष्ठायामम्बरस्य यस्त्रस्य चया विनाशा भवति । नैर्चरते मूले जलप्रतिर्वस्तं जलमध्ये प्रवति । यातीत्यर्थः । जलाधिदैवते पूर्वाषाठायां स्जा रागा भवन्ति ॥ ॥ ॥

मिष्टमन्निमिति । वैश्वदेवे उत्तराषाठायां मिष्टमन्नं भाजनं भवित । वैष्यावे श्रवयो नेचरागता चचुष्यीडा । वासवे धनिष्ठायां धान्यानां लब्धिं लाभम् । विदुर्जानते । वास्यो शत्मियिज महदतीव भयं विषकृतं विषी-त्यन्नं भवित ॥ ६ ॥

भद्रपदास्विति । भद्रपदासु पूर्वभद्रपदासु सिलले।त्यं जलादुत्पन्नं भयं भवति । तत्परत उत्तरभद्रपदायां सुतलिन्धः पुन्नलाभा भवति । पौष्णो रेवत्यां रत्नयुतिं रत्नसंयोगं कथयन्ति सुनयः । तस्यैतानि फलानी-त्याह । योऽभिनवाम्बरमिच्छति भोत्तुस् । यः पुरुषोऽभिनवाम्बरमेभिनवं वस्त्रं भोत्तुमिच्छति तस्येति ॥ ० ॥

त्रय वर्वनचनामं कर्मयोगितामाह । भाक्तुं नवाम्बरं शस्तमृत्तेऽपि गुगावर्जिते । विवाहे राजसम्माने ब्राह्मगानां च सम्मते ॥ ८॥

विवाहे पाणियहराकाले । राजसम्माने राजपूजायाम् । ब्राह्मगानां च सम्मते द्विजवचनेनेत्यर्थः । गतेषु कालेषु गुगार्वार्जतेऽपि ऋचे नचचे नवाम्बरमभिनवं वस्त्रं भातुमुपभातुं शस्तं प्रशस्तमिति ॥ ८ ॥

श्रधुना वस्त्रादीनां देवत्यप्रविभागेण गुभागुभफलमाह । वस्त्रस्य केागेषु वसन्ति देवा नराश्च पाशान्तदशान्तमध्ये। शेषास्त्रयश्चात्र निशाचरांशास्त्रयैव शय्यासनपादुकास् ॥६॥

वस्त्रस्याम्बरस्य केाष्ट्रजनवक्रविभागेन प्रविभक्तस्य कार्येषु चतुर्षु देवाः सरा वसन्ति । वस्त्रस्य मूलं पाणान्तः । ऋगं दशान्तः । पाणान्त-मध्यभागे दशान्तमध्यभागे च नरा देवविशेषा वसन्ति। शेषास्त्रयः की-प्रकाः सममध्यवर्त्तनाऽवास्मिन् वस्ते निशावरांशा रावसभागाः । न क्रेवलं वस्त्रस्यायं प्रविभागा यावच्छय्यायामास्तर्गे । श्रासने । पादुकासु चेति । वस्त्रस्य मूलाग्रे यथात्ते तथामने पादुकामु च । त्रामनस्य वृचवः शान्मलाग्रक्षल्पना । पादुकासूपानत्सु पादवन्मलाग्रे ॥ ६ ॥

नवकाष्ट्रविभक्तस्य वस्त्रस्य न्यासः । देवाः | राचमाः | देवाः देवाः | राचसाः | देवाः

तथा च गर्गः।

वस्त्रमृतरले।मं तु प्राग्देशं नवधा भवेत्। विधा दशान्तपाशान्ते विधा मध्यं पृथक् पृथक् । चतुर्षु कोर्षेषु सुरा: पाशान्ते मध्यमे नरा:। दशान्ते च नरा भूया मध्यभागे निशाचरा: । राज्यसन् विनिवृत्येवं शय्यादिष्वप्ययं विधि:-इति ॥

प्रयोजनमाह ।

लिप्ने मषीगामयकर्वमादी विखने प्रदग्धे स्फुटिते च विन्दात्। पुष्टं नवेऽस्पाल्पतरं च भुक्ते पापं शुभं चाधिकमुत्तरीय ॥१०॥

वस्त्रे मध्या कष्जलेन गामयेन कर्दमेन चालिप्रे। त्रादिग्रहणादीन क्रेनचिट्टग्रीकेन लिप्ने । तथा छित्रे प्रकल्पिते । प्रदग्धेऽग्निना प्रष्टे । स्फुटिते पाटिते च विन्दाान्नानीयात् पापमशुभं फलं शुभं वा । नववस्त्रादिकेषु पृष्टं परिपूर्यो मध्यमेऽल्पं भुत्ते शीर्योऽल्पतरम् । यदाप्युत्तं तथैव श्रय्यासनपादुकाः स्विति तथाप्युत्तरीये वस्त्रेऽधिकतरं पापमशुभं शुभं शुभफलं भवति ॥ १० ॥

श्रधुना विशेषेणाह ।

रुग्राचसांशेष्वथवापि मृत्युः पुंजन्म तेजश्व मनुष्यभागे । भागेऽमरागामयभागवृद्धिः प्रान्तेषु सर्वत्र वदन्त्यनिष्टम्॥१९॥

राचमांशेषु राचमभागेष्वशुभेषु छेदादिषूत्यमेष्यस्य स्वामिना स्यो-गे। प्यवा मृत्युभेवति । मनुष्यभागे । शुभे छेदादिके दृष्टे पुंजनम पुत्तजनम तेजः कान्तिश्च भवति । श्रमराणां देवानां भागे । शुभे छेदादिके दृष्टे भाग-वृद्धिभेवति । सर्वेच सर्वभागेषु प्रान्तेषु पर्यन्तेष्वनिष्टमशुभं वदन्ति क्रथ-यन्ति मुनयः ॥ १९ ॥

श्रन्यद्धाह ।

कङ्कप्रवाल्ककपातकाककव्यादगामायुखराष्ट्रसर्पैः । स्रेदाकृतिर्देवतभागगापि पुंसां भयं मृत्युसमं कराति॥१२॥

कड्कः । प्रवः । उलूकः । कपोतः । काकः । क्रव्यादा मांधा-धिनः । एते धर्व एव पिवविशेषाः । गीमायुः शृगालः । खरे। गर्दभः । डष्टुः करभः । धर्प उरगः । एतैः सदृशी छेदस्याकृतिर्दैवतभागगापि सुर-भागप्राप्रापि । पुंचां नराणां मृत्युसमं मरणतुल्यं भयं करे।ति ॥ १२ ॥

श्रन्यदप्याह ।

छत्रध्वजस्वस्तिकवर्धमानश्रीवृत्तकुम्भाम्बुजतारणाद्यैः । छेदाकृतिर्नैर्ऋतभागगापि पुंसां विधत्ते नचिरेण लक्ष्मीम्॥१३॥

कस्तमातपत्रम् । ध्वजः प्रसिद्धः । स्वस्तिकविष्ट्रविशेषः । वर्ध-मानमपि चिह्नविशेषः । एते। द्वावपि वास्तुनि । श्रीवृत्तो बिन्वः । कुम्मे। घटः । श्रम्बुजं पद्मः । तारणं प्रसिद्धम् । श्रादिग्रहणात् मुक्कुण्डभृ-ङ्गारगजतुरगाः । एषां सदृशी छेदाकृतिर्नैकंतभागगा चापि राज्यभागप्राप्रापि पुंसां नराणां नचिरेण शीघ्रमेव लच्मीं श्रियं विधते ददाति । श्रिपं-शब्दात् सुरनरभागगताऽतीव शुभणला भवतीति ॥ १३ ॥ त्रव पराघरमुनिना विशेषतरमुक्तम् / तथा च ।

अधाखुभच्यो उपानच्छेदमुपदेच्यामः । तच विंशतिष्ठेदाः । तेषां स्मा पूजिता विगहिताः शेषा भवन्ति । अङ्गुष्ठादिवैश्वानरदेशे प्रभवितेऽन्न-पानस्त्रीलामं विन्दात् । प्रदेशिन्या स्त्रीवस्त्रलाभम् । मध्यमया बधबन्ध-नम् । अनामिकया मातृमरणं स्वस्प्रव्रज्ञनं च । क्रनिष्ठिकया पितृमरणं भ्रातुर्वा । नासातः स्त्रीलाभम् । अङ्गुष्ठाङ्गुलिमूले व्याधिभयम् । चूडायां वैमनस्यम् । ग्रीवायां शिरष्ठेदनम् । स्थानवन्धेऽन्नपानधनप्राप्तिम् । क्राणि-साशक्तभव्यो सन्धिच्छेदभयं च । सक्ते कलहसंप्रवृत्तिं च । पार्ष्णिबन्धे-ऽध्वगमनम् । पार्ष्णिस्थाने वाहनागमनम् । वाह्यपदपुटच्छेदावभवणात् सृहद्वातृविनाशं विन्दात् । मध्यमस्य विपुलमधागमम् । सक्तेतापानद्वच्यो मरण-विद्वायासा भवन्ति ।

ऋषि च ।

नवासु फलसामय्यमुषभुतासु मध्यमम् । शुभाशुभं विनिदेश्यं जीर्थासु न भवेत् फलम् ॥ गुरुशृद्धद्विजाचार्य्यसानमङ्गलसेवनात् । श्रशुभानां च मत्यानां तस्माद्वीषात् प्रमुख्यत इति ।

इत्युपानच्छेदलचग्रम् ॥

चय वाससां गुभागुभैव्यत्फलसूचकम् । त्रकस्मान्मधीकर्दमाञ्जनस्चिरिंगामयेशपरागस्तयाखुकोटगाजन्तुभिरवभवणं वा दूनं च काष्ठकरटकेरीहो।
वा बह्निना भवति तद्विच्चानलवणफलमुपदेक्यामः । तच प्राक्षपाशं प्रत्यक्पाशं
मवधा बस्त्रं विभज्ञेत् चिवंशम् । त्रंशेषु तेषु क्रमात् फलनियमः । त्रश्रेहानिः ।
वश्रीगमः। धनवधः। स्त्रीविनाशः। पुत्तपीडा। दुहितृमरणम् । स्वश्रीरव्याधिः ।
व्यथनागमश्चेति त्रष्टासु । नवमेऽध्वगमनमर्थागमः कर्मसिद्धयश्च । कुम्भादर्शकर्णश्वकलशस्त्रपदिकूटेन्दुरुचकफलकगृहते।रणच्छत्त्रमेखलासुगुपवेदीपद्वशृङ्खयीवत्सस्वस्तिकमत्स्यवर्धमाननन्द्याकारैस्तु क्रमाद्विपुले।ऽथागमः । कुचि-

रोगः । श्रोचणीडा । विरोधः । अध्वगमनम् । अनारोग्यम् । व्यसनम् । ऐश्वर्यम् । स्मिषेकागमः । प्राधिताबन्धस्येनकेदारसूर्पसूचीपाशैश्च कङ्कालपीठिकाकारैमेरग्रम् । द्विरदरयतुरगस्र्रशेः पशुप्तधनैश्वर्यावापिः । हयगजकर्णभगतुलाचटकाकारैसद्वारः प्राग्वत्कुटुम्बिवनाशाय । पूर्वदिच्ये नारीणाम् । दिच्योः
सुद्धदामः । दिच्यापरे पशूनाम् । पश्चिमे प्रेष्याणाम् । पश्चिमेत्तरे चातेः ।
सन्धोश्चोत्तरे । पूर्वातरे मध्यमस्य । पूर्व सर्वसम्पदाम् ।

ऋपि च ।

विवर्णितं तु यद्वस्तं विनश्येच्छेदमङ्गुलम् ।
विवर्णितं तु यद्व स्यादनर्थाय विनिर्दिशेत् ॥
नवे वस्ते यथातां स्यात् फलं जीर्णे तु नेष्यते ॥
न रत्ते न पुनर्थिते न स्वयं दग्धपाटिते ॥
विवर्णातं त्यजेद्वस्त्रं समच्छेदमसङ्गुलम् ।
विवर्णितं तु यद्वस्त्रं कुयाद्वेवद्विजाचेनम् ॥
जपहोमोपवासांश्चेत् तथा नाग्नोति किल्विषम् ।
इति श्रीभट्टोत्यलविरचितायां संहिताविवृती वस्त्रच्छेदलचणंः
नाम सप्रतितमाऽध्यायः॥ ९०॥

श्रय चामरलद्यां व्याख्यायते ।

त्रवादावेव प्रवेशनग्रदर्शनार्थमाह । देवेश्चमर्यः किल वालहेताः सृष्टा हिमह्माधरकन्दरेषु । श्रापीतवर्षाश्च भवन्ति तासां कृष्णाश्च लाङ्गलभवाः सिताश्च ॥ १॥

किलेत्यागममूचने । देवैः सुरैवीलहेतीवैहिनिमित्तं हिमच्याधरक-न्दरेषु हिमवद्गिरिगृहासु चमपेः प्राणिविशेषाः सृष्टा उत्पादिताः । तासां चमरीणामापीतवर्णा वाला मवन्ति । कृष्णाः व्यक्तिश्व भवन्ति । सृष्टा लाङ्गुलभवाः पुष्टसम्भूताः सिताः खेतवर्णाश्व भवन्ति ॥ १ ॥ ष्यय तासां गुणमाह ।

स्ते है। मृदुत्वं बहुवालता च वैग्रदामल्पास्थिनिबन्धनत्वम् । ग्रीक्ल्यं च तासां गुणसम्पदुक्ता विद्वाल्पलुप्तानि न ग्रीभनानि ॥ २॥

तासां चमरीसामियं गुसानां सम्पदुक्ता कथिता। तदाया। स्नेही-उद्ध्वता। मृदुत्वं मार्चवम्। बहुवालता प्रभूतवालत्वम्। वैशदां निर्म-लता परस्परमञ्लेषश्च। अल्पास्थिनिबन्धनत्वं निबध्यन्तेऽस्मिन्निति निब-न्धनम्। यचास्थिमालाः संलग्नास्तस्याल्पत्वम्। श्रीक्षयं शुक्रता चैतानि यानि च विद्धानि निबन्धनस्य विद्धत्वात् तानि च विद्धानि खर्गडतास्को-दनं वा तेषां विद्धत्वम्। अल्पानि ह्रस्वानि। लुप्रानि विच्छिन्नानि। यतानि न श्रीभनान्यशेभनानि। अशुभानीति॥ २॥

ष्यय चामरदगडनचगान्याह ।

अध्यर्थहस्तप्रमिताऽस्य दग्डा हस्ते।ऽथवारितसमाऽथवान्यः । काष्ठाच्छुभात् काञ्चनरूप्यगुप्ता-द्रतिश्च सर्वैश्च हिताय राज्ञाम् ॥ ३॥

श्रस्य चामरस्याध्यर्थहस्तप्रमितः सार्थहस्तमितो दग्डः कार्यः । हस्तोऽथवा हस्तप्रमागः । श्रन्योऽपरोऽरित्रसमः कार्यः । श्ररितः कृतमृष्टि-हस्तः । किन्धुसम इति केचित् । स च दग्डः काष्ठाच्छुभात् प्रशस्तलचण-मुक्तः कार्यः । किम्भूतात् काञ्च- इत् प्रगुप्रात् काञ्चनेन सुवर्णेन रूप्येग रजतेन वा सुगुप्रादाच्छादितात् । रत्नेश्च मणिविशेवैविचिचेने। नावर्णेश्च सहिताद्वाद्वां नृपागां हिताय भवति ॥ ३॥

श्रय वर्णक्रमेण दग्डलचणमाह।

यष्ट्यातपत्राङ्क्षश्चेत्रचापवितानकुन्तध्वजचामराणाम् । ध्यापीततन्त्रीमधुकृष्णवर्णा वर्णक्रमणैव हिताय दरहाः॥४॥ यष्टिः प्रचिद्धा नित्यकालं हस्ते उद्यते । श्रातपवं इत्यम् । श्रद्भुशः प्रचिद्धा गजदमनायापयुच्यते । वेचो दग्डः प्रसिद्ध गव । चापं धनुः । वितानं कनकमिति लोके प्रसिद्धम् । कुन्तमायुधम् । ध्वचित्रम् । चामरं वालव्यजनम् । गतेषां दग्डवर्णाः क्रमेण व्यापीततन्त्रीमधुकृष्णवर्णा हिताय भवन्ति । तद्यया । ब्राह्मणानां यष्ट्यः पीतवर्णा हिताय प्रशस्ताय । गवं तन्त्रीवर्णाः पीतले।हिताः चित्रयाणाम् । मधुवर्णा देषत्पीता वेश्यानाम् । कृष्णवर्णाः श्रद्भाणामिति ॥ ४ ॥

तथा च गर्गः।

विप्रामां पीतवर्गः स्यात् चिष्यामां तु लेहितः। वैश्यानां पीतवर्गश्च शूद्रामामितप्रभः॥ दग्डः शुभप्रदे। चेया यष्टिच्छन्नाङ्करादिषु।

श्रय दगडादेः समपर्वगः फलमाह ॥

मात्रभूधनकुलत्तयावहा रागमृत्युजननाश्च पर्वभिः। द्वादिभिर्द्विकविवर्धितैः क्रमात् द्वादशान्तविरतैः समैः फलम्॥ ॥॥

गतेदेगडेज्ञादिमः पर्वभिः द्विष्विवाधितेद्वीभ्यां द्वाभ्यामधिकैः समैः समसङ्खेद्वीदयान्तिवरतेद्वीदयान्ते विरतो विरामा येषां तैः फलानि क्रमेग । मातृभूधनेति । तदाया । द्वाभ्यां पर्वभ्यां दग्डादया युक्ता मातृचयावहाः जनन्याः चयं कुर्वन्ति । मातृमरग्रामित्ययेः । चतुर्भिभूमिचयावहाः । षड्भिः धेनचयावहाः । ष्रष्ठभिः कुलवयावहाः । दग्भी रागजननाः रागप्रदाः । द्वादयभिमृत्युजनना मृत्युप्रदाः ॥ ॥

श्रय तेषामेव चादिष्वसमेषु द्विकविवर्धितेषु फलमाह । यात्राप्रसिद्धिर्द्विषतां विनाशी लाभाः प्रभूता वसुधागमश्च । वृद्धिः पशूनामभिवाञ्चिताप्तिः स्त्याद्येष्वयुग्मेषु तदीश्वराणाम् ॥ ६॥ तदीश्वराणां दण्डादीनां स्वामिनां चादोष्वयुग्मेषु पर्वसु द्विकविव-धितिष्वमानि फलानि भवन्ति । तदाया । दण्डादिषु चिभिः पर्वभियाचायाः प्राचिद्धिविजया भवति । पञ्चभिद्विषतां श्रूणां विनाशः । सप्रभिः प्रभूता बहवा लाभा लब्धयः । नवभित्रेसुधागमा भूलाभः । एकादशभिः पशूनां चतुष्प-दानां वृद्धिः । चयादशभिवीञ्कितस्याभीष्टस्य प्राप्तिलेभो भवति । द्वादश्चयो-दशम्यः परतः समविषमाणामशुभाशुभमाचं फलम् । न विशेषफलमिति ॥ ६ ॥

> इति श्रीभट्टात्पलविरचितायां संहिताविवृती चामरलवर्णं नामैकस्प्रतितमे। उध्याय: ॥ २९ ॥

श्रय इन्नल ज्ञां व्याख्यायते।

तचादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह ।
निचितं तु हंसपकीः कृष्ववाकुमयूरसारसानां वा । देशकृष्येन नवेन तु समन्ततप्रक्षादितं गुक्कम् ॥ १ ॥ मुक्ताफलैकपचितं प्रवस्वमालाविलं स्फटिकमूलम् । पहुस्तगुद्धहेमं नवपर्वनगैकदण्डं तु ॥ २ ॥ दण्डार्धविस्तृतं तत् समावृतं रत्नभूषितमुद्यम् । मृपतेस्तदातपत्रं कल्याणपरं विजयदं च ॥ ३ ॥

निचितमिति । नृपते राज्ञः । तदातपत्रमेवंविधं कल्यागपरं श्रेयस्कः रम् । विजयदं च भवति विजयं च ददाति । कोदृशम् । निचितं तु हंसपत्तैः । इंसः पत्ती तत्पत्तेस्तदङ्गरुहीर्नेचितं रचितम् । कृकवाकुः कुक्कुटः । मयूर-भारसा प्रसिद्धाः । कृकवाकुमयूरसारसानां वा पत्तीनिचितम् । दे।कूल्येन श्वेतप-दृविशेषेग्रा नवेनाहतेन समन्ततः समन्ताच्छादितं शुक्कं श्वेतवर्णम् ॥ ९ ॥

मुक्ताफलैरिति। मुक्ताफलैर्मुक्तामिणिभिरूपिचतं संयुक्तम्। प्रलम्बाभिलेम्बन्मानाभिर्मुक्ताम। पानिराविलं समन्तता युक्तम्। स्फटिकमूलम्। मूले स्फटिकोपला यस्य। एकदण्डं षड्हस्तप्रमाणम्। शुद्धह्रेमं श्रेष्ठसुवर्णेनाच्छादितम्। नवभिः पर्वभिनेगैः सप्रभिने युक्तम्। एकदण्डमित्यनेनैतन्ज्ञापयति। यथैकवृत्वोद्भवा दण्डः कार्यः। प्रविज्ञातीयः स्वरुख्यक्षेः कार्यः इत्यर्थः। २॥

तच्छत्तं दण्डार्थविस्तृतं कार्यम् । दण्डं षड्ढस्तप्रमाणं तदर्थविस्तृतं हस्तचयविस्तीणे विष्कम्भप्रमाणमेतदित्यथेः । समावृतं समन्तादावृतं सुष्लि-ष्टुसन्धिरिति यावत् । रत्नेर्मणिभिर्भूषितमलङ्कृतं दण्डमुदगं श्रेष्ठमिति ॥ ३ ॥ तथा च गर्गः ।

हंसकुक्कुटण्चेश्च मायूरै: सारसेस्तथा।
निवितं पटसञ्क्वतं शुक्तं मुक्ताफलान्वितम् ॥
छत्तं स्फिटिकमूलं यत् तच दण्डं तु षट्करम् ।
कारयेद्धेमसञ्क्वतं नवपर्वनगान्वितम् ॥
हस्तिचितयविस्तीयौ रत्नमालाभिरन्वितम् ।
तदातप्रचं नृपते: कल्याणविज्ञयावहम् ॥

श्रय युवराजनृपतिपित्तवेनापितदग्रहनायकानां क्रत्रलचग्रमाहः । युवराजनृपतिपत्न्योः सेनापितदग्रहनायकानां च । दग्डोऽर्थपञ्चहस्तः समपञ्चकृतोऽर्थविस्तारः ॥ ४ ॥

युवराजः प्रसिद्धोऽर्धराज्यभाक् । नृपती राजा तस्य पत्नी राजभार्था । तथा सेनापतेश्वमूनाथस्य । दण्डनायकस्य दण्डाधिपतेः । एतेषां सर्वेषां दण्डाऽर्धपञ्चहस्तः । ऋद्धः पञ्चमा हस्तो यच । हस्तचतुष्ट्रयं सार्द्ध-मित्यर्थः । समपञ्चकृतोऽर्द्धविस्तारः । समानां पञ्चानामर्थकृतो विस्तारा यस्य । हस्तद्वयं सार्थे विस्तीर्थमित्यर्थः ॥ ४ ॥

श्रन्येषां राजपुरुषाणां इत्रलचणमाह । श्रन्येषामुष्णघ्नं प्रसादपट्टै विभूषितशिरस्कम् । व्यालम्बिरत्नमालं छत्तं कार्यं तु मायूरम् ॥ ५ ॥

अन्येषां युवराजविवर्जितानां मायूरं मयूरपचिनितमुष्णधमातपिन-धारणं छत्तं कार्यम् । प्रसादपट्टैर्विभूषितिशिरस्कम् । प्रसादपट्टैः पट्टलचेषा-क्रैविभूषितमलङ्कृतं शिरे। यस्मिन् छत्ते तत् तथाभूतम् । व्यालम्बमाना रक्षमाला यच तत् ॥ ४ ॥

श्रथ राजपुरुषविज्ञितानामन्येषां नरागां ब्राह्मणानां च कत्त्रज्ञयामाहः। अन्थेषां तु नराणां श्रीतातपवारणं तु चतुरस्तम्। समवृत्तदग्रहयुक्तं कस्त्रं कार्यं तु विप्राणाम्॥ ६॥ क्रन्येषां सामान्यानां नराणां पुरुषाणां शीतातपवारणं शीतमातपं यद्वारयति रचति तच्छत्तं चतुरस्रं चतुष्क्रीणं कार्यम् । विद्राणां ब्राह्मणानां समवृतं समन्ततः परिवर्तुलं दग्डयुक्तं छत्तं कार्यमिति ॥ ६ ॥

> इति श्रीभट्टात्पलविरचितायां संहिताविवृती छत्तलचगं नाम द्वासमितितमाऽध्याय: ॥ २२ ॥

ग्रय स्त्रीप्रशंसा व्याख्यायते।

तचादावेव प्रयाजनप्रदर्शनार्थमाह ।

जये धरित्र्याः पुरमेव सारं पुरे गृष्हं सद्ग्वनि चैकदेशः । तत्रापि शय्या शयने वरा स्त्री रत्नोडडवला राज्यसुखस्य सारः ॥ १ ॥

धरिचा भूमेर्जये विजये सित पुरमेव सारं समस्तवसुधां जित्वा ततः पुरमाचसारः । तच च पुरे गृहं वेश्म एकमेव सारः । तिस्मन् सद्भिन गृहे च एकदेशः किश्चित् सारः श्रेष्ठः । तचापि तिस्मिन्नपि गृहेकदेशे शय्या श्रास्तरणं सारः । तिस्मन् शयने वरा स्त्री प्रधाना युवितः सा च रब्नोज्ज्वना मणिकनकभूषिता । एतन्माचं राज्यसुखस्य सार इति । श्रन्यत् सर्वमसारिम-त्यर्थः ॥ १ ॥

श्रय स्तीप्रशंसार्थमाह ।

रत्नानि विभूषयन्ति योषा भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या। चेता वनिता हरन्त्यरत्ना ना रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गम्॥२॥

रत्नान्येतत् कर्मण्यम्। योषाः स्त्रिया रत्नानि विभूषयन्ति शे।भयन्ते । वनिताः स्त्रियः पुनने रत्नकान्त्या मणिदीया भूव्यन्ते । यता वनिता श्ररत्ना रत्नविवर्जिताश्वेता मने। हरन्ति । रत्नानि पुनरङ्गनाङ्गसङ्गं विना चेता न हरन्ति । यावत् स्त्रिया श्रङ्गे न श्लिष्ठानि तावच्चित्तहराणि न भवन्ति हति ॥ २ ॥ श्रन्यदप्याह ।

श्राकारं विनिगूह्यतां रिपुबलं जेतुं समुत्तिष्ठतां तम्त्रं चिन्तयतां कृताकृतशतव्यापारशाखाकुलम् । मन्त्रिपोक्तनिषेविणां चितिभुजामाशङ्किनां सर्वता दुःखाम्भीनिधिवर्त्तिनां सुखलवः कान्तासमालिङ्गनम् ॥ ३॥

कान्तासमालिङ्गनं वल्लभाषरिष्वजनं सुखलवः सुखलेशः । केषाम् । राज्ञाम् । कीदृशानाम् । स्राक्षारं विनिगूहताम् । स्राक्षारे। द्रन्तश्चेतिस् सुःखभयहषैष्टिस्वपिकारः । तथाभूतमाकारं विनिगूहतां प्रच्छादयताम् । तथा रिपुबलं शचुबलं जेतुमिभिभवितुं समुत्तिष्ठतां प्रयत्नं कुर्वताम् । तन्त्रं चिन्तयतां ध्यायताम् । कीदृशं तन्त्रम् । कृताकृतशतयापार्श्याखाकुलम् । व्यापाराणां कर्मणां याः शाखा विस्तारः । कृताश्च स्रकृताश्च कृताकृताः । कृताकृताश्च शतशो व्यापाराः कर्माण त एव शाखाः । ताभिराकुलं व्याप्रम् । किलानायकतन्त्रं शतशाखाकुलं भवित । मन्त्रिप्रोक्तनिवेविणाम् । मन्त्रिभः सचिवेर्यत् प्रोक्तं कथितं नीतिशास्त्रविहितं नियमं तिन्नवेविणां तत् कुर्वतां मन्त्रिमतानुसारेण व्यवहारताम् । सर्वतः सर्वस्मात् पुन्नादप्याशङ्किनामाशङ्कमानानां दुःखःम्भे।निधिवितिनां कान्तासमानिङ्गनं सुखलव इति ॥ ३॥

स्रन्यद्रप्याह ।

श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतमिप नृणां ह्लादजननं न रत्नं स्त्रीभ्योऽन्यत् क्वचिदिप कृतं लेकिपतिना । तदर्थं धर्मार्था सुतविषयसाख्यानि च तता गृहे लदम्यो मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ ४॥

लोकपतिना प्रजापतिना स्त्रीभ्ये। योषिद्भ्योऽन्यत् परं द्वितीयं न क्विन्द्विष रत्नं कृतम्। केवलमेत्र स्त्रीरत्निमत्यर्थः । स्त्रीरत्नं कीदृशम्। श्रुतं नाममाचैष श्रुतमप्याह्नादकरम्। दृष्टमवलीकितम्। स्पृष्टमवयवैकदेशेन। स्पृतं चिन्तितमिष नृगां पुंसामाह्नादजननं सुखकरम् । श्राह्नादं करोतीत्यर्थः । तद्ये धर्माणा । धर्मश्चार्थश्च ते। धर्मार्था तद्येक्रियेते । ततस्तस्मान् सकागात् सुतविषयस्रो- ख्यानि भवन्ति। सुताः पुन्नाः। विषयसै।ख्यानि इन्द्रियसै।ख्यानि च भवन्ति। श्रवलाः स्त्रियो गृहे वेश्मनि लक्न्यः श्रियः। अते। मानविभवेः। मानेन पूज्या। विभवेनैश्वर्येषा। गतैर्बहुविधेः सततं सर्वेकालं मान्याः पूज्याः॥ ४ ॥ श्रन्थदप्याहः।

येऽप्यङ्गनानां प्रवदन्ति देषान् वैराग्यमार्गेण गुणान् विद्वाय । ते दुर्जना मे मनसा वितर्कः सद्वाववाकानि न तानि तेषाम् ॥ ५ ॥

ये नरा जङ्गनानां स्त्रीणां गुणान् विहाय गुणान् विदामानान् स्यक्षा वैराग्यमागेण विरागद्वारेण देाषान् प्रवदन्ति कथयन्ति ते दुर्जनाः इति मे मनसश्चितस्य वितको निश्चयः । तेषां दुर्जनानां न तर्शनः सद्वास्यानि परमार्थवचांसि भवन्ति ॥ ॥॥

श्रन्यदपि प्रशंसाधैमाह ।

प्रब्रूत सत्यं कतरीऽङ्गनानां देखोऽस्ति या नाचिरता मनुष्यैः । धार्छ्येन पुम्मिः प्रमदा निरस्ता गुणाधिकास्ता मनुनात्र चेक्तम् ॥ ६॥

श्रुनानां स्त्रीणां कतरां देखेऽस्ति कः प्रधाना वेषा विदाते य श्रादाः वेष मनुष्येः पुरुषेनीचरिता नानुष्ठितः । एतत् सत्यं परमाथं यूयं विरकाः श्राप प्रजूत कथयतः । श्रमी देखः परदारागमनादिकः प्रथमं पुरुषेराचरितः पश्चातास्त्रेभ्यः सकाशाच्छिचिताः । पुम्मिमंनुष्येर्थाष्ट्रीत धृष्टत्वेन निर्नजन्त्या प्रमदाः स्त्रियो निरस्ता देखमागंण चिप्ताः । यतस्ताश्च स्त्रियः पुरुषाणां सकाशाद्गुणाधिकाः । श्रवास्मिन्नथे मनुना शास्त्रकर्त्ता तासामेव प्राथान्यं सेतां कथितम् ॥ ६ ॥

ततश्वाह ।

सामस्तासामदाच्छीचं गन्धर्वः शिव्तितां गिरम् । श्राग्रिय सर्वभिव्तित्वं तस्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ २ ॥ तामां स्त्रीणां सामश्चन्द्रमाः श्रीचं शुद्धिमदादयच्छत् । गन्थवी देवयानिः । शिवितां श्रेष्ठामाहादकरीं गिरं वाचमदात् । श्रग्निह्ताश्चनः सर्वभिवित्वं सर्वाशित्वमदात् । तस्माद्धताः स्त्रिया निष्मसमाः सुवर्ण-तुल्याः । सर्ववर्णगामिन्योऽपि शुद्धा भवन्तीत्यर्थः ॥ २ ॥

त्रन्यत् प्राधान्यमाह ।

ब्राह्मणाः पादता मेध्या गावा मेध्याश्च पृष्ठतः । ब्रजास्या मुखता मेध्याः स्त्रिया मेध्यास्तु सर्वतः॥ ६॥

ब्राह्मणा द्विजाः पादते। मेथ्याः पादाभ्यां शुद्धाः पविजाः । गावः सुरभयः पृष्ठभागान्मेथ्याः । अजाञ्छागाः । अञ्चास्तुरगाः । गतेऽजाञ्चा मुखता मुखाद्वकान्मेथ्याः । स्त्रिया ये।पितः सर्वतः सर्वाङ्गेभ्यो मेथ्याः पविजाः ॥ ८ ॥

ष्मन्यद्प्याह ।

स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति किहिचित्। मासि मासि रजा द्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ९॥

स्त्रिया योषित: । श्रतुलमधमं परं पविषं पावनम् । एता: स्त्रिया न कार्ष्टचित्र कदाचिद्दुष्यन्ति दुष्टतां यान्ति । स्त्रीयां मापि मापि प्रतिमाधं रजा रक्तं समुद्भृतं दुष्कृतानि दुष्टकमायि । श्रपकषेति विनागयित ॥ ६ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

जामया यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः । तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ १०॥

जामया भर्तुर्भगिन्यः जुलस्त्रियश्च ताश्चाप्रतिपूजिता असम्मानिता यानि गेहानि वेश्मानि शपन्ति । अतिशमं याताः क्रोशन्ते तानि च कृत्याहतानीव कृत्यया हतानि विनाशितानि यथा तथा समन्ततः समन्ताः द्विनश्यन्ति विनाशं यान्ति ॥ ९० ॥

त्रन्यदप्याह ।

जाया वा स्याज्जनित्री वा सम्भवः स्त्रीकृता नृशाम्। हे कृतज्ञास्तयोर्निन्दां कुर्वतां वः कुतः शुभम्॥ १९॥ जाया भार्या । तज्जाया भवति यस्यां जायते पुनरिति मुति: । जाया स्त्री माता । स्त्रीकृतः सम्भवः । मङ्गात् सम्भवित हृदया-दिभजायते । म्रात्मा वे पुन्ननामासि त्वं जीव शरदां शतिमिति मृतिः । पुन्नहृपेगात्मन एवोत्पत्तिः । जाया वा स्याद्भवेत् । जनिनी माता वा भवेत् । नृगां सर्वेशा स्त्रीकृतः सम्भव उत्पतिः । हे कृतश्चा इति । हे दुर्जनानामा-मन्त्रगम् । तथाजीयाजनिन्योनिन्दां सुर्वेतां वे। युष्माकं सुतः सस्माच्छुभं मेयो भवति ॥ १९ ॥

श्रन्यदप्याह ।

दम्पत्योर्ब्युत्क्रमे देशाः समः ग्रास्ते प्रतिष्ठितः। नरा न तमवेद्यन्ते तेनात्र वरमङ्गनाः॥ १२॥

दम्पत्योजीयापत्ये। य्युरुषगमनं व्युत्क्रमे। जिस्मन् ये। नरस्य परस्कीगमनं स्त्रियाः परपुरुषगमनं व्युत्क्रमः। तस्मिन् ये। दोषो दुष्टता स शास्त्रे धर्मशास्त्रादी समस्तुल्यः प्रतिष्ठित उतः। यथा नहीदृ-शमनायुष्यं यथा परस्त्रीनिषेवणमित्यादि । सामान्यमुभयोरिष । नराः पुन-गेतं दे। षं परस्त्रीगमनादिकं न समवेचन्ते विवारयन्ति । स्त्रियः पुनरवे-चन्ते तेन कारणेनाचास्मिन् निर्धारणेऽङ्गनाः स्त्रिये। वरं श्रेष्ठं प्रधानाङ्ग-मित्यर्थः॥ १२॥

> त्रय दारातिक्रमणे प्रायश्चितमाह । बहिर्लोम्बा तु षग्मासान् वेष्टितः खरचर्मणा । दारातिक्रमणे भिन्नां देहीत्युक्ता विशुध्यति ॥ १३॥

दाराणामितक्रमणं दारातिक्रमणमन्यस्त्रीनिषेवणं तस्मिन् दारातिक्र-मणे बहिलान्ता खरचमेणा गर्दभत्वचा बाह्ये लामानि कृतानि यस्मिन् तेन षणमासान् वेष्ठितः प्रावृतगरीरः प्रतिगृहं भिचां देहीति । भिचां मे प्रयच्छे-त्युक्का सम्माष्य तता विगुध्यति गुद्धिमायाति ॥ १३ ॥

बन्यदपि स्त्रीप्रशंसार्थमाह । न शतेनापि वर्षाणामपैति मदनाशयः । तत्र शक्त्या निवर्तन्ते नरा धैर्येण याषितः ॥ १४ ॥ मदनः कामश्चेति। तिस्मिन्निति। तत्र मदनाशयः कामवा-सनाभिः संस्कारे।ऽभिलाषः पुरुषाशां शतेनापि वर्षाशामञ्दानां नापैति हृद-यान्नापसपैति। यथा स्त्रिया सह संयोगः पूर्वमासीत् तथा साम्प्रतं यदि न भवित तदा पुरुषाशां धर्षशतेनापि मदनाशया नापैति किन्तु तत्र तिस्मन् कामे।पभागविषये नराः पुरुषा अश्वत्या श्रशामर्थ्येन निवर्तन्ते निवृत्तिं कुर्वन्ति। ये।षितः स्त्रियः पुनर्थेर्वेशा धृष्टत्वेनैनं निवर्तन्ते। श्रनेन स्त्रीशाम-मिलाषशीलताप्राथान्यं प्रदर्शितं भविति॥ १४॥

श्रन्यद्प्याह ।

श्रही धार्ष्यमसाधूनां निन्दतामनचाः स्त्रियः। मुष्णतामिव चाराणां तिष्ठ चारित जल्पताम्॥ १५॥

श्रमाधूनां दुर्जनानामनघा श्रपापाः स्त्रिया योषितः । निन्दां कुत्सां कुर्वतामहा धार्ष्यमहा धीरता । श्रहा श्राश्चर्यं । धार्ष्यं निर्लञ्जता इव सा दृश्यते । यथा चाराणां तस्कराणां मुष्णतां देषं कुर्वतां यस्यैव मुष्णन्ति तस्यैव पलायमानस्य तिष्ठ चारित जल्पतां भाष्यतां धाष्ट्र्यं तद्वदिति ॥ १४ ॥

यवं धर्मशास्त्रोत्तां प्रशंषामुपन्यस्याधुना स्वकृतामाह ।

पुरुषश्चदुलानि कामिनीनां
कुरुते यानि रहा न तानि पश्चात्।
सुकृतज्ञतयाङ्गना गतासूमवगूद्ध प्रविश्वन्ति सप्तजिह्नम् ॥ १६॥

पुरुषा मनुष्यः कामिनीनां स्त्रीयां संजातकामानां रहा निर्जने यानि सुरतकार्यायि चटुलानि चाटूनि प्रियवचांि कुरुते सम्भाषते । तानि पश्चादीषदि सापराधानां न करोति दीर्जन्यात् । चड्डनाः स्त्रियः सुकृतः चत्या शामनं कृतं सुकृतं तच्चानातीति सुकृतचस्तस्य भावः सुकृतचता तया सुकृतचत्या गतासून् मृतान् पुरुषान् स्वपतीनवगूह्य परिष्वच्य सप्रजिद्धमग्निं प्रविशन्ति । मर्तुरुपकृतं स्मृत्वा तेनैव सहात्मानमग्निना व्यापादयन्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

स्तीरत्नभागाऽस्ति नरस्य यस्य निःस्वीऽपि साम्प्रत्य^१वनीस्त्रराऽसा । राज्यस्य साराऽशनमङ्गनाऽच तथ्यानलोद्दीपनदारु शेषम्॥ १०॥

यस्य नरस्य पुरुषस्य स्त्रीरत्नमागः । स्त्री यव रत्नं स्त्रीरत्नम् । त्या सह भाग उपभागा यस्यास्ति विद्यते । पुरुषा निःस्वाऽपि निर्धनाः ऽपि साम्मत्यवनीश्वराऽसा । ऋहमेव मन्ये यथासा राजा । केचित् सम्मत्यः वनीश्वराऽसाविति पठन्ति । यथा सम्मति तस्मिन्नेव काले स राजा । वनीश्वराऽसाविति पठन्ति । यथा सम्मति तस्मिन्नेव काले स राजा । श्रापशब्दः सम्भावनायाम् । ईश्वरस्य का गणना । यस्माद्राज्यस्येतावत् श्रापशब्दः सम्भावनायाम् । ईश्वरस्य का गणना । यस्माद्राज्यस्येतावत् स्त्रारः श्रेष्ठम् । ऋशनं भोजनमङ्गनाश्च स्त्रियः श्रोषमन्यद्भनादिकं तृष्णाः सत्रः श्रेष्ठम् । ऋशनं भोजनमङ्गनाश्च स्त्रियः श्रेष्ठम् । यतस्तिनाग्निरिधन्तस्य तृष्णाग्नेसृद्वीपने ज्वलने दास् काष्ठनिचयः । यतस्तिनाग्निरिधन्तस्य पृज्जलित ॥ १० ॥

श्रन्यत् प्रशंसार्थमाह ।

कामिनीं प्रथमयावनान्वितां मन्दवलाुमृदुपीडितस्वनाम् । उत्स्तनीं समवलम्ब्य या रितः सा न धात्रभवनेऽस्ति मे मितिः ॥ १६॥

कामिनी समुद्गतमन्मयां तां च प्रयमयोवनान्वितामभिनवये।वनी-येताम्। मन्दमल्यं वल्गुरम्यं मृदु मधुरं पीडितं स्तब्यम्। यनेरालिङ्गिता सती मन्दवल्गुमृदुपीडितं स्वनं यब्दं कुर्वन्तीम्। उत्स्तनीमुद्गतस्तनामुद्भिया-मानकुचाम्। यवंविधां स्त्रियं योषितं समवलम्ब्य परिष्वच्य या रितर्भविति मानकुचाम्। यवंविधां स्त्रियं योषितं समवलम्ब्य परिष्वच्य या रितर्भविति मुखं यादृशं संचायते सा धातृभवने प्रचापितगृहे ब्रह्मलोके नास्ति न विद्यति-इति मम मितर्बुद्धिः। यवमहं मन्ये-इति। महता क्रेयेन तपसा ज्ञानेन योगादिना वा ब्रह्मलोकमासाद्य तच क्रिमनुभूयते॥ १८॥

सम्प्रत्यवनीभ्वराक्षी-इति पाठान्तरम् ।

इत्येतदाह ।

तत्र देवमुनिसिद्धचारणै-मीन्यमानिपत्तसेव्यसेवनात् । ब्रूत धात्तभवनेऽस्ति किं सुखं यद्रहः समवलम्ब्य न स्त्रियम् ॥ ९९ ॥

त्रच तस्मिन्। धातृभवने ब्रह्मलेकि। दैवै: सुरै: । मुनिभि: । सिद्धेवि-द्याराधनेन ये सिद्धदेवयोनयः सम्पन्नास्तैः । तथा चारगैनेठनर्तकगेयवादा-चेर्गन्थवीप्सरेभिर्मान्यानां पूजनीयानां मानिषतृणां पूजकानां सेव्यानां च सेव-नादुपासनात् परतोऽन्यत् किं सुखमस्त्येतद्भूतं कथयते । तच सेवकैः सेव्या श्वाराध्यन्ते । मान्या मानिषतृभिः पूज्यन्ते । सतावानेव । यदहो निर्जने सुरत-समये स्त्रियं योषितमवलम्ब्य परिष्वच्य किं नास्ति किं न सुखं विद्यते । अपि तु सबं ब्रह्मलेकादभ्यधिकं तच विद्यत इत्यदातनैलेकिर्गणना कार्या ॥ ९६ ॥

इत्येतदाह।

आब्रह्मकीटान्तिमदं निबद्धं पुंस्त्रीप्रयोगेण जगत् समस्तम् । ब्रीडात्र का यत्र चतुर्मुखत्व-मीशोऽपि लोभाद्गमिता युवत्याः ॥ २०॥

इदं समस्तं निरवशेषं जगद्विश्वमात्रसक्रीटान्तं ब्रह्मणः पितामहात् प्रभृति कीटान्तं यावत् पुंस्तीप्रयोगेण स्त्रीपुरुषसम्प्रयोगेण निबद्धं प्रयितम् । स्त्रीपुंयोगादृते नान्यत् किञ्चिद्दृश्यते । ऋच जगित का ब्रीडा का लज्जा पुरुषमाषस्य यच नास्ति । ईशोऽपि महादेवोऽपि युवत्याः स्त्रियाश्चतुर्मुः खत्वं गमितः प्राप्तः ॥ २० ॥

श्रव पैराणिकी श्रुति:।

यथा तिलेतिमायाः प्रदित्तिणं कुर्व्वाणाया त्रितिलावण्योपेताया उमाया उत्सङ्गस्थितायाः क्रोधभयाद्वगवता तदूपलाम्यट्येन तदवलाकनाय चतस्य दित्तु मुखचतुष्ट्यं स्ष्ट्रमिति ॥

इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृतावन्तःपुरचिन्तायां स्त्रीप्रशंसा नाम चिस्प्रतितमे।ऽध्यायः ॥ ०३ ॥

ग्रथ सीभाग्यकरगां व्याख्यायते।

तचादावेव सुभगं पुरुषं प्रति विशेषमाह ।
जात्यं मनेभवसुखं सुभगस्य सर्वसामासमात्रमितरस्य मने।वियोगात् ।
चित्तेन भावयति दूरगतापि यं स्त्री
गर्भं विभक्तं सदृशं पुरुषस्य तस्य ॥ १॥

सुभगस्य स्तीवल्लभस्य पुरुषस्य सर्वे मनाभवसुखं कामजं सुखं जात्यं श्रेष्ठम् । जात्यमुचितं सर्वे सर्वस्यां नायाम् । यतः सुभगं पुरुषं सम्भोगे स्त्री निज्ञहृदये श्राशास्ते श्रन्यच मना न नयति ततः स्त्रीचितं तस्योपि रज्यते । इतरस्य दुर्भगस्य मने वियोगात् चितस्यान्यच गमना-दाभासमाचम् । श्रन्तरमननुप्रविश्य यद्भुज्यते तदाभासमाचं न जात्यं स्त्रीम-ने वियोगादन्यगतत्वान्मनसः । यता वद्यति ।

मने। हि मूलं हरदम्थमूर्ते: । स्त्री न सुभगं प्रति याति सा च स्त्री दूरगताप्यसमीपस्थापि यं पुरुषं चित्तेन मनसा भावयति चिन्तयति कामयते तस्य पुरुषस्य सदृषं तदाकृतिं गभे विभित्ते धारयति ॥ १ ॥

पुरुषस्यात्मा एव स्त्रीषु पुनर्जावते इत्येतत्प्रतिपादयितुमाह ।
भङ्क्षा काएडं पादपस्योप्तमुर्व्यां
बीजं वास्यां नान्यतामिति युद्धत् ।
एवं स्नात्मा जायते स्त्रीषु भूयः
किश्चित् तस्मिन् सेत्रये।गःद्विशेषः ॥ २ ॥

पादपस्य वृत्तस्य काग्रडं शाखां भङ्क्षा उच्चे। भूमावुगं रेशितं यद्व-द्यया नान्यतामेति बीजं वा वर्षमस्य।मुग्नं नान्यतामेति तदेव जायते ग्व-मनेन प्रकारेग स्त्रीष्वाधारभूतामु भूयः पुनरेवातमा जायते उत्पदाते । तस्मादात्मिन चेत्रयागाद्वेताः कश्चित् तत्चेते विचित्रभावे। भवति । यत्र

९ बासीय ग्रन्थस्य ७३ ग्राध्याचे ५४ वनेकः।

चेत्रे बीजमुप्यते तद्वशादस्थान्यत्वं वैश्वादृश्यं किञ्चिद्ववितः। ग्रवमातृषः शात् किञ्चिद्विशेषे। भवितः । २ ॥

> दूरस्थस्य कथं कामं सम्भवतीत्येतदाह । श्वात्मा सहित मनसा मन इन्द्रियेण स्वार्थेन चेन्द्रियमिति क्रम एष शीघः । योगोऽयमेव मनसः किमगम्यमस्ति यस्मिन् मना व्रजति तत्र गतेऽयमात्मा ॥ ३॥

श्वातमा कमात्मा चिद्रपे। मनसा चितेनेति सहैव गच्छति । मनस्वेत सन्द्रियेण सहैति। तचेन्द्रियाणि दश पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि । श्रोचं त्वक् चचुर्जिद्धा नासिकेति पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि ।

डक्तं च।

पायूपस्यं हस्तपादं वाक् तथैवाव पञ्चमी। पञ्च कर्मेन्द्रियाग्याहुमेनः षष्ठानि तानि तु॥ प्रोषं त्वक्वचुषी जिद्धा नासिका चेति पञ्चमी। पञ्च बुद्धीन्द्रियाग्याहुमेनः षष्ठानि तानि तु॥

यवं मन इन्द्रियेण सहैति । इन्द्रियं स्वः श्रेनित्मीयार्थेन सहैति ।
यो। यस्य इन्द्रियस्य विषयस्तेन सहैति गच्छित । क्रम एष शीद्यस्तात्वर्थेन्क्रमः । स्रयमर्थः । स्रात्मा मनसा सह संयुच्यते । मनश्चेन्द्रियेण । इन्द्रियम् मर्थेन । स्रर्थत इत्यर्थः । श्रोचादीनि बुद्धीन्द्रियाणि वागादीनि वर्मेन्द्रियाणा ।
स्रथाः शब्दादयः । शब्दस्यश्रेद्धपरसगन्थाः । स्रवन्तरमिन्द्रियाः वादितमर्थे मन स्रात्मानं निवेदयित । स्रात्मार्थिक्रियाकारितां तस्य स्थत्वा मनस् श्राञ्चां ददाति कर्मेन्द्रियाय्यादाने त्यागे वा विनियुङ्ख्य इति । स्रनेन प्रकारेण क्रम एष श्रीद्यः । क्रमः प्रक्रियेषा स्रवन्धितः योगः सवन्थोऽयमेव । मनस् स्तस्य किमगम्यमस्ति स्रिण तु सर्वने । व्रजित । यस्मिन् देशे मने। व्रजित स्त्रायमात्मा गतः ॥ ३॥

यतदेव विशेषयन्नाह ।

श्रात्मायमात्मनि गता हृद्येऽतिसूच्मी ग्राह्मोऽचलेन मनसा सतताभियागात्

या यं विचिन्तयति याति स तन्मयत्वं यस्मादतः सुभगमेव गता युवत्यः ॥ ४ ॥

श्रायमात्मा कमात्मा चिद्रूपे। जीव श्रात्मिन परमात्मिन गतः स्वधतायां बेाथह्वपः स्थितः कर्ता ज्ञाता च सम्पन्नः । क्ष । हृदये हृत्स्थाने ।

तथा च।

नाभेक्षध्ये वितस्ति च कर्याधस्तात् षडङ्गुलम् । हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत्-इति॥

क्षीदृशः । त्रितसूत्रमोऽत्यन्ताल्यप्रमागः । सच याद्यो विषयीकार्याः ऽखलेन स्थिरेण मनसा चित्तेन सत्तताभियोगादविच्छेदाभ्यासात् । यः पुरुषे। यं च वस्तुद्धपं विचिन्तयित चित्तेन भावयित स तन्मयत्वं याति । स गव प्राकृते। यस्य स तन्मयः । यस्मादेवमते।ऽस्माद्धेते।प्रुंवत्यः स्त्रियः सुभगं पुरुषं प्रति गताः प्राप्ताः सत्तताभ्यासादिति ॥ ४ ॥

श्रय सुभगदुर्भगत्वस्य लत्त्रणमाह ।

दािचाएयमेकं सुभगत्वहेतुर्विद्वेषणं तद्विपरीतचेष्टा । मन्त्रीषधादीः कुह्तकप्रयागैर्भवन्ति दाषा बह्नवा न शर्म ॥५॥

दाविगयमानुकूल्यं चिताराधनमेकमेव सुभगत्वहेतुवील्लभ्यकारणम् । स्त्रीणामानुकूल्याद्वल्लभः पुमान् भवति । तद्विपरीतचेष्टा विपर्ययानुचरण-मनानुकूल्यं विद्वेषणं दीर्भाग्यकारणम् । मन्त्रीषधादौः । मन्त्रेविशीकरणमन्त्रैः । श्रोषधिदंव्यविशेषैः । श्रादियहणाद्वोजनपानलङ्गलेपानुलेपनैरन्येश्चोपतापकरैः कुह्नकप्रयोगैर्विस्मयात्पादकैर्वहवः प्रभूता देषाः शरीरापद्रवा भवन्ति । न शर्म श्रेयो न भवति । तस्मादानुकूल्यमेकमेव सामाग्यकारणं नान्यत् प्रयोगादिकमपि ॥ ॥ ॥

श्रन्यदिष से। भाग्यकरणे कार्यमाह । वाल्लभ्यमायाति विद्वाय मानं दै। भीग्यमापादयतेऽभिमानः । कृष्क्रेण संसाधयतेऽभिमानी कार्याण्ययत्नेन यदन् प्रियाणि॥ ६॥ मानं गर्वे विहाय त्यक्षा पुरुषा जनस्य वाल्लभ्यं बल्लभत्वमायाति गच्छति । अभिमाने। हिल्लारा गर्वे: । दीभायं दुभगत्वमापादयते प्राप्याति । यश्वाभिमानी घृष्टः स कृच्छ्रेण क्षेश्चेन कार्याणि संसाध्यते निवर्ते-यति । प्रियाणि प्रीतिवचनानि वदन् भाषयन्नयत्रे नाक्षेशेन कार्याणि साध-यति । प्रियाणि प्रीतिवचनानि वदन् भाषयन्नयत्रे नाक्षेशेन कार्याणि साध-

श्रन्यद्याह ।

तेजा न तदात् प्रियसाहसत्वं वाकां न चानिष्ठमसत्प्रणीतम्। कार्यस्य गत्वान्तमनुद्धता ये तेजस्विनस्ते न विकत्यना ये॥॥

असमीचितानां कार्यायां करणं साहसं तस्य भाव: साहसत्वम् । प्रियं यस वस्तुनि साहसत्वं न तत् तेजः शृङ्गारा भवति कदाचित् प्राणविनाश उत्पद्यते । यञ्च वाक्यं वचनमनिष्टमननुकूलं मर्भस्यक् । असत्प्रणीतमस-द्विधृष्टे प्रणीतमुच्यते न तत् तेजः । ये जनाः कार्यस्य करणीयस्य वस्तुनाः उन्तं परिसमाप्रिमपि गत्वा तिञ्चवत्यानुद्धता अनिममानिनस्ते तेजस्विनः । न विकत्यना वाचाला ये निर्धकमसद्वाक्यं प्रलपन्ति ते न तेजस्विन इति॥ ६॥

ग्रन्यदप्याह ।

यः सार्वजन्यं सुभगत्विमिच्छेद्गुणान् स सर्वस्य वदेत् पराज्ञम्। प्रामीति देाषानसताऽप्यनेकान् परस्य यो देाषकथां कराति॥६॥

यः पुरुषः सार्वजन्यं सर्वेच जनानां सुभगत्वं वाल्लभ्यमिच्छेदिभि-लषेत् स सर्वस्य निरवशेषस्य जनस्य परेक्क्मप्रत्यचं गुणान् स्तृतिं वदेत् बूयात्। यः पुनः परस्य संबन्धिनीं देविकयां करोति स पुरुषोऽसते। दुर्जनादनेकान् बहुप्रकारान् देविन्ध्रमीति लभते। किल सञ्जनी चान-शीला भवति। दुर्जनः प्रदेविकपरायये। भवतीति ॥ ६॥

ऋन्यद्प्याहः।

सर्वीपकारानुगतस्य लाकः सर्वीपकारानुगता नरस्य । कृत्वापकारं द्विषतां विषत्सु या कीर्त्तिरस्पेन न सा शुभेन ॥६॥ सर्वेषामुपकारेऽनुगता निरतः सर्वोपकारानुगतः । तस्य सर्वोप-

बारानुम्हरू पुरुष्ट्य सर्वा निरवशेषे। लोक उपकारानुगती भवति प्रत्यू-

प्रकारं करेति । द्विषतां श्रृत्यां विषत्स्वापत्सूपकारमुपकृति कृत्वा या कीर्तिर्देशो भवति ले के साल्पेन शुभेन पुग्येन न भवति । बहुना शुभेन भवतीत्यर्थे: । गवं सति सर्वस्योपकारः कर्तत्र्य इति ताल्पर्यार्थे: ॥ ६ ॥

श्रय दुईनं प्राप्त ।

हणैरिवाग्निः सुतरां विवृद्धिमाच्छाद्ममानाऽपि गुणोऽभ्युपैति। स केवलं दुर्जनभावमेति हन्तुं गुणान् वाञ्छति यः परस्य॥१०॥

दुर्जनै: सञ्जनस्य गुण श्राच्छाद्यमाने।ऽपि सुनरामितशयेन विवृद्धिमुविति वृद्धिं प्राप्नोति । यथा तृणेनाच्छाद्यमाने।ऽग्निर्विवृद्धिं याति । यः परस्य
गुणान् हन्तुं विनाशियतुं वाञ्छति स केवलं दुर्जनमावं दै। जन्यमित प्राप्नोति
न साधेगुंणविनाशे। भवति । तस्याधिकतरा गुणाः प्रकाशमायान्ति ।
स्था तृणेरिग्निश्छाद्यमानः । केवलमेव तृणानि तच दद्यन्त इति ॥ ९० ॥

द्ति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृतावन्तः पुरचिन्तायां स्रीभाग्यकरणं नाम चतुःस्प्रतितमे। ऽध्यायः ॥ २४ ॥

श्रथ कान्दर्पिकं व्याख्यायते।

तचादावेव प्रयाजनप्रदर्शनार्थमाह ।

रक्तेऽधिके स्त्री पुरुषस्तु गुक्रे नपुंसकं शाणितशुक्रसाम्ये। यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि निषेवितव्यानि रसायनानि ॥१॥

गर्भ।धानकाले स्ठीपुरुषया रक्ते शाणितेऽधिके सित गर्भे स्त्री भवति । शुक्ते रेतस्यधिके पुरुषे। नरा भवति । शाणितस्य रक्तस्य शुक्रस्य रेतसस्य सम्ये तुल्यत्वे नपुंसकं भवति । यस्मादेवमताऽस्माद्धेताः शुक्र-विवृद्धिदानि रेतसः संवर्धनानि रसायनानि नियागान्निषेवितव्यान्यभ्यः वहायाणीति ॥ ९ ॥

श्रय कामस्य बन्धनरज्जुमाह ।

हर्म्यपृष्ठमुडुनाथरप्रमयः सात्पलं मधु मदालसा प्रिया। बह्मकी स्मरक्षया रहः सजी वर्ग एष मदनस्य बागुरा॥३॥

हर्म्यपृष्ठं गृहपृष्ठम् । उडुनायरश्मयश्चन्द्रकिरगाः । मात्यलं नीला-स्मलपहितम् । मधु मदाम् । मदामहण्मुपलस्गार्थे गूद्रमधिकृत्येतदुक्तम् । ब्राह्मणादेरन्यदभिवतं पानम् । प्रिया वल्लमा । मदालसाः महापानेनालसा चीबा । वल्लको बीगा । स्मरकया कामकयाः। रह एकान्तो निर्जनस्थानम् । सुरताभिनिवेशस्व । स्रजा मालाः । एष वर्गः समूहो मदनस्य कामस्य वागुरा बन्धनरज्जः । अनया रज्ज्वा बध्यत इति ॥ २ ॥

त्रय शुक्रवृद्धियागमाह ।

माज्ञीकधातुमधुपारदले ह्यूर्ण-पथ्याशिलाजतु घृतानि समानि ये। द्यात्। सैकानि विश्वतिरहानि जरान्विते। ऽपि से। से।

माचीकथातः पाषायमाचीकम्। मधु माचिकं चौद्रम्। पारवं प्रसिद्धम्। लोहचूणे शस्त्रचूणेम्। पथ्या हरीतको। शिलाजतः प्रसिद्धः। घृतमाज्यम्। एतानि माचीकवजे सर्वाणि सममाचाणि। घृतमाचीकाभ्यां सममाचान्यां भावियत्वा गुलिका कार्या। तानि योऽद्यात् भचयेत्। सैकानि विशितरहानि सहैकेन वर्तते विशितः सैकविंशतिरहानि दिनानि। एकविंशतिदिनानीत्यर्थः। योऽद्यात् स जरान्वितोऽपि जरायुक्तोऽपि। अशीतिकोऽपि अशीतिवर्षाऽपि अतिवृद्धोऽपि तथाभूतोऽप्यवलां स्त्रियं युवेव तक्ण इव रम्यति क्षीडयति॥ ३॥

श्रन्यदयाह ।

सीरं मृतं यः किपकच्छुमूलैः विवेत् सयं स्तीषु न से। उभ्युपैति । माषान् पयः सिपिषि वा विपक्कान् षड्यासमात्रांश्च पयाऽनुपानम् ॥ ४॥

यः कामी किपकच्छुमूलेरात्मगुग्रामूलैः सह चौरं दुःश्वं शृतं क्षिश्वतं पिबेत् स स्त्रीषु विषये चयमशक्ततां नाभ्युपैति नायाति । चौरमेव निर्मश्य यद्घृतमुत्पादाते तत् प्रयाधृतम् । पयः सर्पिषि प्रयाघृते । माषान् विपक्षान् कृत्वा षड्गासमानान् मुक्का षडेव यासान् प्राश्यान् पश्चात् प्रयसः चौरस्य पानं कार्यसः । तस्मात् प्रयोऽनुपानास् स स्त्रीषु चयं नाम्युपैति ह ॥ ह

श्रन्यद्प्याह ।

विदारिकायाः स्वरसेन चूणं मुहुर्मुहुर्मावितशाषितं च। ऋतेन दुग्धेन सशकेरेण पिवेत् स यस्य प्रमदाः प्रभूताः॥ ५॥

विदारिका प्रसिद्धा । तस्य श्व्यू खे स्वरसेनैव विदारिकारसेनैव मुहुमुंहुः प्रितिचणं भावितं सेवितं मुहुमुंहुः शोषितं च । यतदुक्तं भवित । स्वरसेन यावत् प्रतिपालनं भावियत्मायाति तेन भावियत्वा तापे शोषयेत् । पुनः गुष्कं भावियत्वा शोषयेत् । यवं भूयो भूयः स्प्र वारानित्यर्थः । तस्याश्वूणे यस्य प्रमदाः प्रभूताः स्त्रियो बहुगे भवन्ति स दुग्धेन चीरेण शृतेन क्षियतेन सर्थकरेण शर्करासहितेन पिबेत् ॥ ५ ॥

ष्मन्यदाह ।

धात्रीफलानां स्वरमेन चूर्णं सुभावितं चौद्रसिताज्ययुक्तम् । स्वीद्वानु पीत्वा च पयाऽग्निशक्त्या कामं निकामं पुरुषा निषेवेत् ॥ ६॥

धार्षोपलानामामलकानां चूर्णे स्वरसेनामलकरसेनैव सुमावितमित-गयेन भावितम्। ततः चौद्रिधिताच्ययुक्तम्। चौद्रं माचिकम्। छिता गर्करा। आज्यं घृतम्। एतै: सममार्चे: संयुक्तं कृत्वा द्रवहृपं कृत्वा तल्ली-द्वाऽऽस्वादा अनु पश्चादिग्निशत्या जदराग्निसामर्थ्येन एयः चीरं पीत्वा पुरुषे नरः कामं मैथुनं निकामं पर्याप्नं निषेवेदनुभवेत् ॥ ६ ॥

श्रन्यदप्याह ।

त्तीरेण बस्ताग्रहयुजा शृतेन सम्प्राच्य कामी बहुशस्तिलान् यः। सुशेषितानित्त पयः पिबेच्च तस्यायतः किं चटकः करोति॥ ०॥

बस्तश्कागः। तस्याग्डे। वृष्यो। चीरेग दुग्धेन बस्ताग्डगुजा बस्ताग्ड-युतेन शृतेन क्षणितेन यः कामी कामुकः बहुचे। बहून वारान् सम वारान् यावदित्यर्थः । तिलान् सम्प्राच्य प्रावियत्वा ततस्तानेव तिलान् सुशे। वि तानितशुष्कान् । त्रति भचयित । पयः चीरं पश्चात् पिबेत् तस्य नरस्या-यतः पुरतश्चटकः कलविङ्कः किं करोति बहुस्त्रीगमनम् । त्रतीव स्त्रीषु बहुवारं शीव्रगामी भवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

ष्रन्यदप्याह ।

माषसूपसहितेन सर्पिषा षष्टिकादनमदन्ति ये नराः। स्नीरमप्यनु पिबन्ति तासु ते शर्वरीषु मदनेन शेरते॥ ६॥

ये नरा मनुष्या माषसूपमहितेन मर्पिषा घृतेन षष्टिकौदनं षष्टिशालि-भक्तमदन्ति भचयन्ति । चीरं दुग्धं त्रनु पश्चात् पिबन्ति यामु शर्वरीषु राचिषु तामु ते नरा मदनेन कामेन सह शेरते स्वपन्ति । त्रमकृत्स्त्रीगमनादिति ॥ ६॥

श्रन्यदप्याह ।

तिलाखगन्धाकपिकच्छुमूलै-विदारिकाषष्टिकपिष्टयागः । स्राजेन पिष्टः पयसा घृतेन पक्षं भवेच्छष्कुलिकातिवृष्या ॥ ९॥

तिलाः प्रसिद्धाः । ऋष्वगन्धा प्रसिद्धेव । कपिकच्छुपूलमात्मगुप्रामू-लम् । बिदारिका प्रसिद्धाः । षष्टिकः शालिविशेषस्ततः पिष्टः । ऋषि-धानामधे षष्टिकपिष्टस्य पिष्टेन सहैतेषां योगः कार्यः । तत ऋजिन कार्गन पयसा चीरेण पिष्टः श्लब्लीकृतः । तता घृतेनाज्येन शब्कुलिका भद्धप्र-कारं पक्षं साधिताऽतिवृष्या बहुशुक्रकरी भवेत् सः ॥ ६ ॥

ष्रन्यद्याह ।

चीरेण वा गोचुरके।पयागं विदारिकाकन्दकभचणं वा । कुर्घन्न सीदेदादि जीर्यतेऽस्य मन्दाग्निता चेदिदमत्र चूर्णम् ॥ १०॥

चौरेण वा गेाचुरकापयागं कुर्यात् । गाचुरकैः सह चीरं क्वाययित्वा पिबेत्। श्रयवा विदारिकायाः कन्दस्य मूलस्य चीरेण क्वायतस्य भवणं कुर्यात् । गवं कुर्वन्न सीदेत् स्त्रीषु नावधादं याति । यदात्य कामुकस्य जीर्यते कामु-कत्वं गच्छति तदैवम् । चेच्छन्दो यदार्थे । यदि मन्द्राग्निताल्पाग्निताल्पा-ग्नित्वं भवति तदा तस्मिन्निदं बद्यमाग्रं चूर्णमिनसन्द्रीपनम् ॥ १० ॥

TEIE !

साजमादलवणा हरीतकी ऋङ्गवेरसहिता च पिष्पली। मदातक्रतरले ज्यावारिभिश्चूर्णपान मुदराग्निदीपनम्॥ १९॥

श्रजमेदं दीव्यक्षम् । लक्षां सैन्थवम् । हरीतकी पथ्या । हरीतकी श्रजमेदलवणाभ्यां सहिता । शृङ्गवेरं शुग्ठी । शृङ्गवेरेण सहिता संग्रुता पिप्पली । स्वीग्येतानि सममावाणि कृत्वा चूर्णयेत् । श्रस्य चूर्णपनं मदातक्रतरले। श्रावारिभिः कुर्यात् । मदां शीध्वासवम् । तक्रमुद्र- खित् । तरलं काञ्जिकं प्रय इति के चित् । उत्यावार्ष्णभाषा नेयम् । स्तेषा- मन्यतमेनैव पिबेत् । तटान्निदीपनं जठरान्निविवर्धनम् - इति ॥ ११ ॥

त्रयाच विसद्धान्य ह ।

श्रत्यम्लतिक्तलवगानि कटूनि वात्ति यः चारशाकबद्दुलानि च भाजनानि । दृक्शुक्रवीर्यरहितः सकरात्यनेकान् व्याजान् जरिवव युवाप्यबलामवाप्य ॥ १२ ॥

यः पुस्रवे। भे।जनान्याहारानत्यन्त्वान्यतितिकानि त्रतिलवणानि त्रितिषटूनि वा त्रिति भचयित । तथा चारबहुनानि भे।जनानि च त्रिति । द्रव्याणां संयोगं कृत्वा द्राध्वा च चारं कारयेत् ।

तदाया ।

सारो १ विषेड्गलिदिनिटचव्यविष्ट्र-व्योवं च संस्तरितितं लवगोपधानम् । दण्या विष्टुगर्यं दिधमस्तुयुतं प्रयोक्यं गुल्मोदरश्वयथुपागडुगदे।दुवेषु-स्ति ॥

[्]र हिन्दीभाषायाम् । सहरः=यवाद्यार । विष⇒त्रतीस । एडगक् =चकवड़ । विभिद=तीती ककरों । चव्य=चाव । स्ट्रिक=किक । स्ट्रोक=स्ट्रोक, सरिकः कोमर ।

एवमादिचारप्रयोगाः ।

यवं चारबहुनानि भोजनानि । तथा शासबहूनि च ग्रे।ति । श्रयवा चारशकाः सुप्रसिद्धाः । स दृक्शुक्रवीर्धरहितः । दृग्दृष्टिः । शुक्रं रेतः । वीर्धे च बलम् । यते रहिता वांर्जते। भवति । श्रवनां स्त्रियमवाप्य प्राप्य युवापि तस्रोऽपि श्रनेकान् व्याजान् जरिवव वृद्धो यथा करे।त्यशकाः त्वादित्यर्थः ॥ १२ ॥

द्दित श्रीमट्टोत्पः विरचितायां चंहिताविवृतावन्तः पुरविन्तायां कान्दर्पिकं नाम पञ्चमप्रतितमा ध्यायः ॥ ०५ ॥

श्रय गत्थयुक्तिर्व्याख्यायते।

तचादावेव च द्रव्याणां नामपरिज्ञानायास्माभिर्निवण्टुर्लिख्यते । तदाया ।

श्रयाच व्यवहाराये निचयदुरभिलिख्यते ।
कस्तूरी मदनी नाभिमंदो द्रणा मृगेद्रवा ॥
मृगद्रणा मृगमदो गन्धचेल्येकवाचकाः ।
स्मिटिकेन्दुतुषागख्यं कर्पूरं चनसारकम् ॥
काश्मीरं घुद्रणं रत्तसञ्जकं कुङ्कुमं विदुः ।
धानराख्यं चलाख्यं च तेलं सिह्नं तुरुष्कक्षम् ॥
कालीयं चीक्कं लीहं खलः कार्यासकीऽगुरुः ।
हिमं शीताख्यमाहेयं मलयाख्यं च चन्दनम् ॥
सूक्ष्मेला बहुलाख्या च चन्द्रेला द्राविडी चृद्धः ।
श्रीपुष्यं देवपुष्यं च लघुपुष्यं लवङ्गक्षम् ॥
कीलं कीलककक्कोले फलं चातीफलं विदुः ।
ह्रष्यां कटुफलं चाति मालतीं चातिपन्निकाम् ॥

संस्तरितमेकस्यां स्थाल्यां जारादेव्यावान्तं क्रमेणास्त्रतम् । जवणोपधानं सैन्धवजवणोन विचितं कत्वेति शेव । तसः स्थाजीं सरावकंण पिधाय सत्वर्षटमयीं सुद्रां दत्वा द्राध्या तसे। विचुण्यं तच्चूणे दिधमस्तुषुतं दर्धि अलेन स्युक्तं पाययेत् गुस्मादरश्वययुवागङ्गदोद्भवेष्यित । गुस्मादर=वायुगोला । श्वययु=सूजन । पायडु=पिडिराग, देव पोला हो जाना । श्रयं श्लोकश्च भेडसंदितायह-इति सूवते ।

फलं पत्तं तमालं च गन्धपत्तं च नेवजम् । भृङ्गाख्यं नेचराजं च वराङ्गं त्वक् तन्त्वचम् ॥ गणकाख्यं काञ्चनाख्यं केसरं नागकेसरम्। रसं गन्धरसं पिगल्डरसं बेलं चलं विदु: ॥ प्रतिकाशी विडालाख्यश्चेलिस्तज्जातकाभिधः। लता लतानाभिनास्त्री रेणु: कुन्ती हरेणुका ॥ मेघाख्यं मुस्तीमच्छन्ति वक्नाख्यं तगरं नतम् । करजाख्यं नखं शह्वं तथा नखपदं स्पृतम् ॥ ज्वरत्त्रयोत्पलाख्यं च वाप्यं कुष्टं गदे। उथ हक् । मांधीं केशीं पिशाचीं च नलदं कमलं जटाम् ॥ श्यामा प्रियाख्या श्रीवञ्चा प्रियङ्गः फलिनी स्मृता । यन्यिपर्णो यन्थिपर्णे शुक्रं स्थीगेयकं विदुः ॥ होबरं वारिसञ्जं च होबारं वालकं स्पृतम् ॥ रगं सेव्यं मृगालाख्यमुशीरमिह कथ्यते । रामामृगाला रामञ्जो व्यामकं दवदग्धकम् ॥ प्रवालं विद्माख्यं च वल्ली स्यान्नलिका नली। स्पृद्धाऽस्रग्ब्राह्मणी माला देवी च परिभाष्यते ॥ चक्राङ्गी कटुकी गन्धा जटिलाया जया बचा। कर्चे कर्चूरमुगं च गन्धमूलं च कीर्त्यते ॥ पुष्पा समन्तपुष्पा च शतपुष्पा शता मसिः। कुसुमाला भवेचुग्डः स्तेनश्वौराऽय तस्करः । श्राकृष्टं केशपलितं जरा स्थविरसञ्जितम् । गियांख्यं गिरिजाख्यं च शैलेयं समुदाहृतम् ॥ दार्वी दारु निशाख्या च कालेयं पीतचन्दनम् । पीता हरिद्रा नताख्या दाह तद्वेवदाह यत्। रता समझा मञ्जिष्टा मधुकं मध्यष्टिका। धान्याकं धान्यकं धानीयकं कुस्तुम्बुक् स्वृतम् ।

मरं महबकं मूर्वीं फांगिज्जं सानवं तथा। सर्जा सर्जरसासञ्जा राला चेह निगदाते ॥ पुरं गुगुलु भद्रं च भद्राख्यं महिषाचकम्। रे। हिषं पेशलं प्राहु: पर्यामं च कुठेरकम् ॥ चीरदध्याच्यसञ्जश्च श्रीवासः श्रीश्च वासकः । जतु लाखा कृमिस्तज्जा धाचीमामलकं विदु: ॥ हरीतकाभया पथ्या विजया प्राग्रदाऽ।प च। कलिबिभीतकं चार्चं चिकलं स्यादिदं चिकम्॥ शुग्ठीमरीचिषणन्यस्त्र्यवगं सर्ववंयुता । विफला सविजाता च चित्रगे चित्रयं स्पृतम् ॥ त्वक् पन्नेला विजातं स्याच्च तुर्जातं सकेसरम् । चिप्रला स्थात् तु बक्कोलबरु जातिप्रलैस्त्रिभः ॥ घृतेन्दुकुङ्कमै: पञ्चसुगन्धि: केल्पुष्पवृत् । के।लेक्सित: सदर्पश्च देवराज: सदैव हि ॥ कर्पूरं मुङ्कमं दपे चित्रयं स्यात् चिगन्धिकम्। लवङ्गफलंकक्कोलकटुकपूरकङ्क्रमै: ॥ त्वालताजातिचूतोत्यरमैर्दशसुगन्धिकः । तीद्यां मरीचिमच्छन्ति चिचकं वहूिसंज्जकम्॥ रोचना सचिरा चेया शर्करा सिकता सिता। पुष्पासवः पुष्परसः सारघं मधु मान्तिकम् ॥ चौद्रं भामरमित्याहुस्तन्मलं चिक्यकं विदु:। मदनं च मधूच्छिष्टं मधुसारं च परिस्ता: ॥ द्राचा फले।तमा बिल्व: श्रीफल: श्रीतस्त्या। लुङ्गं च मातुलुङ्गं च केशरी बीजपूरकम् ॥ सामाञ्जनं सुभाञ्जं च शिगुवत्फलपल्लवाः । श्रजा बस्ता जरश्ळागा मूचं मावस्तदम्बु वा ॥ त्वक्षहा सुरभिवेजी सुरभिश्व महातरः। स्वर्णेचीरी स्वर्णेलता च्योतिष्मत्यभिष्यीयते ॥

मुवीरं काचिकं वीरं तालुमालं च तालुकम् । सै।भाग्यं टङ्क्षगं टङ्कं बाकुची मालतीभवम् ॥ नि:सारं राचसं पद्गं कच्छं कतकजं फलम् । श्रामञ्जूतश्च कामाङ्गः सहकारः स्मरप्रियः ॥ श्रावरं के.किलाचश्च निचग्टु बैहदाहृतः ।

मचादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह ।

स्रागन्धधूपाम्बरभूषणाद्यं न शाभते शुक्कशिरीक्हस्य । यस्मादता मूर्धजरागसेवां कुर्यादायैवाञ्जनभूषणानाम् ॥१॥

शुक्तशिरेश्हस्य श्वेतकचस्य सङ्माला । गन्याः वसुगन्यद्रव्याणि ।
भूषः सुगन्यभूषः । श्रम्बरं दस्तम् । भूषणमलङ्करणम् । श्रादिग्रहणादनुभूषनमिति । गवमादिकं सर्वे न शेभिते यस्मादते।ऽस्माद्धेते भूर्यजानां
केशानां रागे रञ्जने सेवां यत्नं कुर्यात् । यथैव येन प्रकारेणाञ्जने नेषयोभूषणानामलङ्करणादीनां सेवा क्रियते प्रत्यहं प्रयत्नतः संस्क्रियते तथैव
भूर्यजरागसेवां कुर्यादिति ॥ १ ॥

श्रथ केशरञ्जनप्रयोगमाह ।

लाहे पात्रे तगडुलान् काद्रवाणां
गुक्ते पक्षांक्षीहचूर्यन साकम् ।
पिष्टान् सूक्तं सूर्ध्वि गुक्तान्लकेशे
दत्वा तिष्टेद्वेष्टियत्वार्द्रपत्तैः ॥ २ ॥
याते द्वितीय प्रहरे विद्वाय
दद्याच्छिरस्यामलक प्रलेपम् ।
सञ्छाद्य पत्तैः प्रहरद्वयेन
प्रज्ञालितं काष्ण्यं नुपैति शीर्षम् ॥ ३ ॥

लीहे पाव इति । क्षेद्रवाः प्रसिद्धाः । क्षेद्रवाणां तगडुनान् लीह-पाव त्रायसभाजने गुक्रेऽम्हे काञ्चिकादी पक्षान् स्विद्वान् तता लेहचूर्णनाय-सचूर्णन सक्ष सङ्घ पिष्टान् चित्रमूचमचूर्णीकृतान् मूर्धिः शिरसि गुक्राम्हकेशे युक्तेनाम्ह्रेन काञ्जिकादिनाम्ह्रीकृताः केशा यस्मिस्तर्थाविधे मूर्थनि तैलेपे कृत्या तत त्राईपन्नैः सरद्देवेष्ट्रियत्वाऽऽच्छादा तिष्ठेत् प्रहरद्वयं यावत् ॥ २॥

याते द्वितीय इति । तता द्वितीये प्रहरे यातेऽतिक्रान्ते त्लेपं विहाय त्यक्षा ततः शिर्रास मूर्धि त्रामलकैः प्रलेपं दद्यात्। प्लेक्च सरमैः सञ्काद्य तिष्ठेदन्येन प्रहरद्वयेन त्रलेपं त्यक्षां शीर्षे प्रचालयेत् । प्रचालितं काष्य्ये कृष्णात्वमुपैति गच्छति ॥ ३ ॥

ततः किं कुर्यादित्याहः।

पश्चाच्छिरःस्नानसुगन्धतेलै-र्लाहाम्लगन्धं शिरसाऽपनीय। हृद्येश्च गन्धैर्विविधेश्च धूपै-रन्तःपुरे राज्यसुखं निषेवेत्॥४॥

पश्चादनन्तरं शिर:स्नाने: सुगन्धेश्च तेलेलीहगन्धमस्तगन्धं च शिरसे। मूर्थोऽपनीयापास्य तते। हृद्येश्च गन्धेहृंदयस्य प्रियं हृद्यं चिता-ह्रादकम् । हृद्येर्गन्धे: सुगन्धद्रव्येस्तुष्टुजननेविधिश्च धूपै: सहान्तःपुरे राज्यस्य सुखं निषेवेत् स्वमहिषीमि: स्नीडां कुर्यदित्पर्थः ॥ ४ ॥

अव द्रव्यागां सर्वेषां प्राय: काञ्जिकेन चालनं निर्मलेन केषांचि-कालेन केषांचित्रोमूचेग नखितलेतेलेनायसभागडे पचेत् मृद्विनना पाकवेध-गन्धपूपनानि लेकिता चेयानि । आचार्येग नेक्तानि । अस्माभिर्मन्यिदस्त-रभयाच प्रदर्शितानि । यत: सक्तलसंहितास्माभिर्व्याख्यातुमारब्धा केवल-मचाचरागां व्याख्या क्रियते न चास्नाकमच तथाविधं प्रावीग्यम् । अत-स्तक्तिलीकव्यवहार: कार्यप्रयोगनिचय इति ॥ ४ ॥

तबादावेव शिर:स्नानमाह ।

त्वक्कष्ठरेगुनिकास्पृक्कारसतगरवालकैस्तुल्यैः। केसरपत्रविमिश्रेर्नरपतियाग्यं शिरःस्नानम्॥५॥

त्वक् प्रसिद्धा । कुष्ठः प्रसिद्ध एव । रेगुईरेगुका । नलिका प्रवा-सवस्थे । स्टक्का प्रसिद्धा लता । रसे। बोलः । तगरः प्रसिद्धः । वालकं ह्रीबेरम् । गतेस्तुल्येः समभागेः किंभूतेः केसरपत्तविमित्रेः । केसरं नागकेसरम् । पत्तं गन्थपत्तं त्वगादिभिः केसरपत्तिविमित्रितेः शिरःस्नानं नरपतियोग्यं राजापयोग्यं भवति ॥ ॥

श्रय सुगन्धतेलमाह ।

मञ्जिष्ठया व्याघ्रनखेन गुक्त्या त्वचा सकुष्ठेन रसेन चूर्णः । तैलेन युक्तोऽर्कमयूखतप्रः करोति तच्चम्पकगन्धि तैलम् ॥ ६॥

मञ्जिष्ठा प्रसिद्धाः तथा व्याधनखेन। व्याघनखः समुद्रफेनः। तेन।
तथा गुक्त्या नखेन। नखं शङ्कोद्भवं चर्म। त्वक् प्रसिद्धाः। तया त्वचाः। तथा
सक्षुष्ठेन रसेनः कुष्ठं प्रसिद्धम्। रसे। बेलः । कुष्ठसितेन रसेन बेलिन
सह चूर्याः कार्यः । सर्वेरतिर्यथोक्तेः समभागकैः स चूर्याः कार्यः । तेलेन
तिलतेलेन युकः । अर्कमयूखित्यः । अर्कमयूखे रविकिर्योः सन्त्रपोऽतीवतापितः। तत् तेलं चम्पकगन्धि चम्पकपुष्यसमसुरभि सुगन्धि करोति ॥ ६ ॥

त्रय गन्धचतुष्ट्रयमाह ।

तुल्येः पत्ततुरुष्कवालतगरैर्गन्यः स्मरेद्दीपनः सव्यामा बकुले।ऽयमेव कटुकाहिङ्गप्रधूपान्वितः । कुष्ठेनात्पलगन्धिकः समलयः पूर्वा भवेञ्चम्पका जातीत्वक्सहिते।ऽतिमुक्तक इति ज्ञेयः सकुस्तुम्बुरुः ॥॥॥

पत्रं गन्यपत्रम् । तुक्षकं सिहूरसम् । वालं वालकम् । तगरः प्रिस्
द्वः । एतेस्तुल्येः समभागैः समरोद्दीपनः कामे।द्दीपना गन्धो भवति ।
सव्याम इति । अयमेव पूर्वाक्तो गन्धः । सव्यामा व्यामकेन दवदम्धकेन सहितः । तथा कटुकाहिङ्गुप्रदीपान्वितः । कटुका प्रसिद्धा । हिङ्गुहिङ्गुलुकः ।
गुगालुक इति प्रसिद्धः । आभ्यां धूपान्वितः । धूपितः । बकुला बकुलपुष्पगन्धो भवति । कुष्ठेनात्पलगन्धिक इति । स एव पूर्वाकः कुष्ठेन सहितः
उत्पलगन्धिकः । उत्पलसमगन्धो भवति । समलयः पूर्वा भवेच्चम्यक इति ।
स एव पूर्वाकः समलयः । मलयेन सहितश्चम्यकपुष्पाणां समगन्धिका

भवति । जातीत्वश्चिहित इति । स गव पूर्वे तो जातीत्वश्चिहतः । जाती-शब्देन जातीफलमुच्यते । त्वक् प्रसिद्धा । त्राभ्यां सहिता युक्तः सकुस्तु-म्बुसः कुस्तुम्बुस्सहितः । अतिमुक्तकोऽतिमुक्तकसदृशगन्यो भवेत् ॥ २ ॥

श्रन्यद्याह ।

शतपुष्पाकुन्दु ब्की पादेनार्धेन नखतु ब्रष्की च। मलयप्रियङ्गुभागी। गन्धी धूष्पी गुडनखेन॥ =॥

शतपुष्पा प्रचिद्धा । कुन्दुहकः प्रचिद्ध एव दाहिनयामः । गती हैं। पादेन चतुभागेण देया । अर्थन नखतुहको च । नखं शह्वोद्धवं चर्म । तुहकं चिह्नरसम् । गती द्वावर्धन देया । मलयप्रियक्तुभागाविति । मलयं चन्दनम् । प्रियक्तुंगन्धप्रियक्तुः । अनयोद्धां भागा । द्वयारेव चतुर्धभागा देयः । गन्धो प्यथ्यो गुडनखेन । एव गन्धो गुडेन नखेन च धूष्यो धूप्यितव्यः । यच यच गन्धो धूप्यते तच तचादावेव हरीतक्या धूष्यः पश्चादुक्तद्वयोगेन्त्यागमविदः प्राहुः ॥ ८॥

श्रधुना धूपमाह ।

गुग्गुलुबालकलाचामुस्तानखभ्रक्तराः क्रमाद्वृपः । स्रन्यो मांसीबालकतुरुष्कनखचन्दनैः पिगडः ॥ ९॥

गुगुलुः प्रसिद्धः । बालकः प्रसिद्धं एव । लाचा प्रसिद्धा । मुस्ता प्रसिद्धं । नखं शङ्कोद्भवं चर्म प्रसिद्धमेव । शकेरा प्रसिद्धा । गते क्रमात् समभाग-योजिता धूषा भवति । श्रन्य इति । मांसी प्रसिद्धा । वालकं प्रसिद्धम् । तुम्प्कं सिङ्करसम् । नखचन्दनं च प्रसिद्धमेव । यतैः समभागैरन्यो द्वितीयः पिग्रन्डः पिग्रन्डधूषा भवति ॥ ६ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

हरीतकीशङ्खघनद्रवाम्बुभि-गुंडे।त्पलैः शैलकमुस्तकान्वितैः । नवान्तपादादिविवर्धितैः क्रमाद्-भवन्ति भूपा बह्वा मनाहराः ॥ १०॥ हरीतकी पद्या। यह्वो नखम्। घनं प्रसिद्धम्। द्वे रसे वेल इक्ष्यं: । अम्बु बालकम्। यते: । तथा गुडेत्यलै: शैलकमुस्तकान्विते! । गुडः प्रसिद्ध इद्यविकारः । उत्पलं कुष्ठम् । शैलकं शैलेयम् । मुस्तकं मुस्तः। यतेरिन्वितेर्युक्तेनेवान्तपादादिधिवधितेः क्रमात्। नवान्ताश्च ते पादा-दिविवधिताश्च पादाश्चादो पादाश्चान्ते विवधिता येषाम्। तदाया । हरी-तक्या एको भागः । शह्वस्य द्वौ । घनस्य तृतीयः । अनेन क्रमेण यावत् । मुस्तस्य नव भागाः । एवं हरीतकीशह्वयनद्वास्वृधिः पादविवधितेरे रेकः । गुडेत्यलैः सह द्वितीयः । यतेरवे शैलकमुस्तकान्वितेस्तृतीयः । अयवा हरीतक्या एको भागः । शह्वस्य द्वावित्येको धूपः । तवेव घनस्य भागवयं दीयते तदा द्वितीया धूपः । एवं प्रत्येकस्य द्व्यस्य भागपरि-चुद्धाऽष्ठी धूपा मने।हरा भवन्ति ॥ १० ॥

यन्यं ध्रुपमाह ।

भागेश्चतुर्भिः सितशैलमुस्ताः श्रीसर्जभागे। नखगुग्गुलू च। कर्पूरवाधा मधुपिगिडताऽयं कापच्छदा नाम नरेन्द्रधूपः॥ ११॥

सिता शर्करा । शैलेयं शैलेयकम् । मुस्तः प्रसिद्धः । गते चतुर्भि-भागैदीतच्याः । श्रीः श्रीवासकः । सर्जः सर्जरसः । अनयोद्वीं भागी देया । नखं प्रसिद्धम् । गुगुलुः प्रसिद्धं एव । नखगुगुलू भागद्वयेनैव दातच्यी । कर्षूरेख चास्य बाधः कार्यः । मधुपिणिडता माचिकेण पिणडीकृतः । अयं नरेन्द्रधूपो राजधूपः । कोपच्छदो नाम कोपच्छद इत्यस्य सञ्जा ॥ ११ ॥ आर्द्वं आद्वीं यो दीयते स बेधः । चूर्णिते चूर्णो दीयते स बेाधः।

> उत्तमीश्वरेण स्वस्यां गन्थयुक्तौ । ^{(ज्रा}ल्लंमि ज्राल्लेज्ञा जेा दिज्जइ वेह इति से। भणित्रो । वेहि। उग जे। चुग्गो चुग्गविणि त्रच्छगन्थो से। ॥

[्]र आर्ट्रे आर्ट्रें ये। दीयते बेधं इति स भणितः । बीधः पुनर्थश्र्वूर्णेश्र्वूर्णिते आस्क्रमन्धः सः॥ २॥

श्रय पुरवासमाह ।

त्वगुशीरपत्रभागैः सूक्त्मैलार्धेन संयुतैश्चूर्गाः । पुट^१वासः प्रवरोऽयं मृगकर्पूरप्रवेधिन ॥ १२ ॥

त्वक् त्वचम् । उचीरं प्रसिद्धम् । पत्तं गन्थपत्तम् । एषां भागच-यम् । एतेः सूचमैलार्थेन संयुक्तेः । सूचमैला प्रसिद्धेव । पूर्वोक्ताद्वागचयादे-र्धेन सूचमैला देयेरपर्थः । श्रयं चूर्णो मृगकपूरप्रविधिन । मृगः कस्तूरिका । कर्पूरं प्रसिद्धम् । श्रनयोः प्रवेथिन प्रवरः श्रेष्ठः पुटवासे। क्षोद्धलनं भवति । केचित्यटवास इति पटन्ति । पटवासः कर्पटानुवासनम् ॥ १३ ॥

श्रथ गन्धार्यवमाह ।

घनबालकशैलेयककर्पूराशीरनागपुष्पाणि । ध्यात्रनखस्पृक्कागुरुदमनकनखतगरधान्यानि ॥ १३ ॥ कर्पूरचालमलयैः स्वच्छापरिवर्त्तितैश्चतुर्भिरतः । एकद्वित्रिचतुर्भिभागैर्गन्यार्णवा भवति ॥ १४ ॥

घनं प्रसिद्धम् । बालकं प्रसिद्धमेव । शैलेयककं पूरेशिशा गतानि सुप्रं सिद्धानि । नागपुष्पं नागकेसरम् । व्याघनखः समुद्रफेनः । स्पृक्का लता । अगुरुः प्रसिद्धः । मदनकः प्रसिद्धः । तगरं प्रसिद्धम् । धान्यं धान्यंकाफलम् । यतानि । कर्षूरः प्रसिद्धः । चेलक्ष्वीरकः प्रसिद्धः । मलयं चन्दनम् । यवं घोडश् सुगन्थद्रव्याणि । अति। इस्माद्द्रव्यगणादेतेरेव घनादिभिक्ष्वतुर्भः स्वेच्छा-परिवर्तितेरात्मीयेच्छापरिभ्रामितिर्वपर्यस्तीकृतैः । क्ष्यम् । यकद्विचिचतुर्भागैः । गन्धाणेवो गन्धसमुद्रो भवति । अव घोडश केष्ठकाः कार्याः । तियेक्व-त्वारे । यद्याया । प्रथमपङ्गी घनादीनि च । द्वितीयायां च उशीरा-दिनि । तद्यथा । प्रथमपङ्गी घनादीनि च । द्वितीयायां च उशीरा-दिनि । तृतीयायामगुर्वादीनि । चतुर्थ्या धान्यकादीनि । यद्यक्तम् । स्वेच्छा-परिवर्तितेष्वतुर्भिरतः । यकद्विचिचतुर्भागेर्गन्धाणेवो भवति । तच्याः प्रदर्थन्ते । यथा क्रमेण सर्वेषां प्रत्येकस्य पञ्जदाः सम्भवन्ति । चतु-ष्कस्य चतुर्विशतिरिति । तद्यथा । घनस्येकाभागः । बालकस्य द्वौ भागे। ।

९ पहेंचासः-इति प्राठान्तरम्।

[39. 08]

। कर्षूरस्य चत्वारा भागाः । एका गन्थो शैलेयकस्य चया भागाः भवति । धनस्येकाभागः। बालकस्य द्वी । शैलेयकस्य चत्वारः कर्पूरस्य वय: । द्वितीया गन्धो भवति । घनस्येकाभागः । बालकस्य वय: । शैले-यस्य द्वौ । कर्पूरस्य चत्वारः । तृतीया गन्धो भवति । घनस्येका भागः । बालकस्य चयः। शैलेयस्य चत्वारः। कर्पूरस्य द्वी । चतुर्था गन्थः। घनस्यैका भागः । बालकस्य चत्वारः । श्रीतेयकस्य द्वी । कर्ष्रकस्य चयः । क पञ्चमे। गन्धो भवति । घनस्येको भागः । बालकस्य व्या स्य चत्वारः। शैलेयकस्य चयः। कर्पूरकस्य द्वी । षष्ठो गन्धो त म भवति । एवमेकेकस्य द्रव्यस्य षड्गन्धा उत्पद्यन्ते ।

चतुष्मस्य चतुर्विगतिः । बाडगमस्य षर्गावतिः ॥ १४ ॥

श्रवेव विशेषमाह ।

श्रत्युल्बणगन्यत्वादेकांशा नित्यमेव धान्यानाम्। कर्पूरस्य तदूना नेता द्वित्र्यादिभिदेया ॥ १५ ॥

ग्रव धान्यानां धान्यकाफलानामत्युल्बगगन्यत्वादुत्कटत्वाद्गित्यं सर्वकालमेकांग एका भागा दातच्यः । कर्पूरस्योल्बग्रगन्थत्वातदूनः तस्माद्वागादप्यूना दातव्यः । एते। द्वी द्विचादिभिभागैः प्राप्राविष न देया न दातव्यो । यतस्तदुत्कटत्वादन्यद्रव्याणां गन्धहानिर्भवति ॥ १५ ॥

श्रयेतेषां घूषानां बाधनं चाह ।

श्रीसर्जगुडनखैस्ते धूपयितव्याः क्रमाञ्ज पिगडस्यैः। ब्राधः कस्तूरिकया देयः कर्पूरसंयुतया॥ १६॥

श्री: श्रीवासक: । सर्ज: सर्जरस: । गुडनखे प्रसिद्धे । इतै: क्रमात मुत्रे एव गन्था धूर्णायतच्याः । न पिग्रहस्थेने मिश्रीकृतेः । गृतदुर्त्त भवति । प्रथमतः सर्वे एव श्रीवासकेन धूणियतच्याः । तथाभूनाः । पुनः सर्जरसेन। ततः सर्वे पुनर्राप गुडेन। ततः सर्वे नखेन घूपायतव्याः। ततः संवेषां कस्तुरिकया कर्षुरसंयुत्तया बाधः कार्यः । एवं कृति शामनास्ते गन्या भवन्ति ॥ १६ ॥

श्रयाच सर्वगन्थानां व्यापकत्वेन प्रदर्शनार्थमाह ।

श्रित्र सहस्त्रचतुष्टयमन्यानि च सप्रतिसहस्राणि ।

स्वां श्रतानि सप्त विंशतियुक्तानि गन्धानाम् ॥ ९० ॥

श्रचास्मिन् द्रव्यगणे गन्धानां सहस्रचतुष्ट्रयमन्यानि च सप्रतिसहस्रा
श्रि लचमेकं सप्रशतानि विंशत्यधिकानि गन्धानामन्तर्भवतीत्यर्थः ॥ ९० ॥

श्रवेकेकं षड्गन्यकरं भवतीत्याह । एकेकमेकभागं दित्रिचतुर्भागिकेयुंतं द्रव्यैः । षड्गन्यकरं तद्वद्दित्रिचतुर्भागिकं कुरुते ॥ १८॥

एकेकं द्रव्यं यच्च एकभागिकं तदिष द्विचितुभागिकेर्द्रव्येयुंतं संयुक्तं षड्गन्थकरं षड्गन्थान् करोति । तद्वतेनैव प्रकारेण । द्विचितुभी-गिकं कुछते । यानि द्रव्याण्यन्यान्येकभागिकेऽन्यस्मिन् द्विचिचतुभीगिकानि दत्तानि तान्यपि तेन सह प्राग्वद्वागपरिकल्पनया षड्गन्थकराणि भवन्ति । एवं प्रत्येकं द्रव्यमेकभागिकमन्यद्विचिचतुभीगिकीर्युक्तं षड्गन्थकरं भवति ॥ ९८॥

श्रथ स्वेषां सङ्घाचानमाह ।

द्रव्यचतुष्टययागाद्गन्यचतुर्विश्चतिर्ययेकस्य । एवं शेषाणामपि षस्तवतिः सर्वपिगडे।ऽत्र ॥ १९॥

यथा येन प्रकारिणेके कत्य द्रव्यस्य द्रव्यवतुष्ट्रययोगाद्गस्यचतुर्विधातिभेवति । एकेकः सन्नेकमागिके द्रव्ये द्विचितुर्भागिकानि द्रव्याणि चीग्यन्यानि चायन्ते । एवं चत्यारि विमित्रतानि च सम्पद्मन्ते । तानि षट्
पतिन्त । चतः प्रत्येकं षड्गन्थकरम् । एवं षट्चतुष्काश्चतुर्विधितर्भवन्ति ।
तस्मादेकेकस्येव गन्यः । चतुर्विधितर्यस्मात् स एव चतुर्विधितवारान् पतिति
प्रत्येकस्मिश्चतुर्विधितर्गन्या भवन्ति । चतु उत्तं द्रव्यचतुष्ट्रययोगाद्गन्यचतुविधितिययेकस्येति । एवं धेषाणां चयाणामपि चतुष्काणां द्विसप्रतिर्गन्या
भवन्ति । सर्विपिण्डाः ष्रगणवितरचास्मिन् गन्यप्रकरणे भवति ॥ ९६ ॥

श्रधना चतुर्विकल्पेन भिद्यमानानां सङ्घाचानमाह । षाडशके द्रव्यगणे चतुर्विकल्पेन भिद्यमानानाम् । ख्रष्टादश जायन्ते शतानि सहितानि विंशत्या २०॥ श्रास्मन् द्रव्यगणे षेष्ठियके षेष्ठियसङ्को चतुर्विकल्पेन चतुर्भिश्चृतु-भिद्रिक्रोरेकेको गन्ध इत्यनेन क्रमेण भिद्यमानानामष्ट्रादश शतानि विशत्य-धिकानि गन्धानां जायन्ते उत्यदान्ते । स्तत्युरस्तादाच्यं स्व प्रदर्शिय-स्यति ॥ २० ॥

षय पर्वगन्थानां पङ्ख्याप्रमाणज्ञानमाहः। षसावतिभेदभिद्मप्रचतुर्विकल्पा गणा यतस्तस्मात्। षसावतिगुणः कार्यः सा सङ्ख्या भवति गन्यानाम्॥ २१॥

श्रयमपि चतुर्विकल्पो यते। यस्मात्ष्यगणवतिमेदिमिन्नो निरन्तरत्वेन तस्मादृष्टद्या यतानि विंशत्यधिकानि १८२०। ये। गणः समूहः षण्यवितिगुणः कार्यः सा सङ्ख्या सर्वगन्थानां भवित । लक्षमेकं चतुःसप्रतिसङ्क्षाणि सप्रयतानि विंशत्यधिकानीत्यर्थः १०४०२०। एतद्गीणवृत्या न मुख्यया। मुख्य-वृत्या विचल्वारिंशत्सहस्राणि षट्शतान्यशीत्यधिकानि १४३६८०। भविति । यतश्चतुर्विकल्पो गणव्चतुर्विशतिभेदिभिन्न इति ॥ २५॥

> श्रियेता भेदप्रदर्शनाथे सङ्घानयनाथे लाष्ट्रकप्रस्तारमाह पूर्वेगा पूर्वेगा गतेन युक्तं स्थानं विनान्त्यं प्रवदन्ति सङ्घाम् । इच्छाविकल्पैः क्रमशाऽभिनीय नीते निवृतिः पुनरन्यनीतिः ॥ २२ ॥

ग्रकाद्यानङ्कान् वेडिशान्तानुपर्युपरि संस्थाच्योपरितनमङ्कं प्रत्येकेन पूर्वेग पूर्वेग क्रुवेग क्रुवेग क्रुवेग पूर्वेग पूर्वेग पूर्वेग पूर्वेग पूर्वेग स्थोपरि द्वी स्थिते। तब द्व्योरपेचया एकः पूर्वी गतस्य तेन पूर्वेग पूर्वेग गतिनोपरितनमङ्कं युक्तं काय तेनापि तदुपरितनं यावत्पञ्चदशं स्थानं यत सक्त । स्थानं विनान्त्यं प्रवदन्ति सङ्घामिति । श्वन्त्यं स्थानं विना उन्त्यं वर्जायत्वा सङ्घां प्रवदन्ति कथयन्ति । तते। भूयोऽधःप्रभृति पुनः पूर्वेग गतिन युक्तं कार्यम् । यावञ्चतुर्देशं स्थानम् । तते।ऽपि पुनर्यः प्रभृति

[्] बाष्टादश्रश्वतानि विश्वत्यधिकानि चतुर्विश्वत्या गुणानि चिचत्वारिशत्वष्टवाणि वर्शः तान्यश्रीत्वधिकानि कायन्ते ।

पूर्वेण गतेन युक्तं कार्यम् । यावच्रयादशं स्थानम् । एवं तचाष्टादशशतानि विश्वत्यधिकानि भवन्ति । उदाहरणार्थमेकादीनां वेडिशान्तानां न्यासः ।

		AND DESCRIPTION OF THE PERSON NAMED IN COLUMN	- SEMPRESSORE
198			
94	9=0		
98	goy	AEO	
93	P3	857	92=0
92	ರಿದ	835	638.7
99	EE	२८६	9009
90	및및	२२ 0	944
	87	989	863
E	35	920	330
9	25	E8	790
1 8	24	98	9=6
1 9	44	92	50
8	90	₹0	99
1 3	€	90	64
2	3	8	y
9	q	Q	q

स्रव पूर्वेण पूर्वेण गतेनाङ्केनेकादिनातरमङ्कं द्वितीयादि-कमुणरिस्थितं युक्तं कार्यम् । तेनानुप्रविष्टेनान्त्यं विनापरि १ प्रथमे स्थाने षोड्य जाताः । द्वितीये विश्वत्यधिकं यतम् । तृतीये स्थाने पञ्चश्रतानि षष्ट्राधिकानि । चतुर्थे चाष्टादशश्रतानि विश्वत्यधिकानि जातानि । एवं चतुर्विकल्यानां सङ्क्षा जाता ॥

चयेतेषां लाष्ट्रकप्रस्तारार्थमाह ।

इच्छाविक्वल्ये: क्रमशेऽभिनीय नीते निवृत्ति: पुनरन्यनीति:। तप तावद्यनादीनां द्रव्याणां षोडणानां नामादााचराणि लिखेत् । तपादानि चीणि स्थिरले। ष्टिचिह्नितानि कृत्वा चतुर्थे चरले। ष्टं चिह्नितं कृत्वा तदिण क्रमेणान्यस्मिन् दुव्ये नीत्वा तस्मिन्निवृत्तिः । पञ्चमे प्रत्यानयनम् । एवमनेन क्रमेण सर्वेषां कार्यम् । यत उक्तमिन्द्राविकल्पेरिति । अभीष्ट्रे-विकल्पेश्टरले। ष्ट्रं क्रमण: क्रमेणाभिनीय अन्यच सञ्चार्य नीते निवृतिः कार्या । पुनरन्यनीति: । अन्यस्मिन् स्थाने चरलेष्टिके उन्त्यवर्णे प्राप्तिस्थरले।-ष्टुक्रमन्यत्स्थानान्तरं नयेत् । तत्र तं स्थिरं कृत्वा तदयत: स्थितेन चरले।-ष्ट्रकेन सह स्थानान्तरं मीयमानेन भेदा: प्रदर्श्या: । तत: पुनरिष स्थानान्त-रस्यं चरले। ष्टक्रमन्यत्स्थानान्तरं नीत्वा तच तं स्थिरं विनिधाय तदयतः स्थितेन चरलेष्ट्रकेन स्थानान्तरनीयमानेन भेदाः प्रदर्श्याः । एवमन्त्ये स्थिर-लेष्ट्रिके उपान्तप्राप्तेऽन्यित्स्थरलेष्ट्रकं स्थानान्तरं नयेत् । तत उपान्त्यान्त्ये। तदगस्थिता कृत्वान्त्ये सञ्जार्यमाणे भेदाः प्रायत्यदर्थाः । यावते सर्व एवापा-न्त्यपूर्वे उपान्त्योऽन्त्यश्चान्त्यगताः स्यः। ततः पुनर्स्यं स्थिरलेष्ट्रकं स्थानाः न्तरं नयेत् तदर्णास्थतेरन्येः प्राग्वद्वेदाः प्रदर्श्याः । एवं सर्वेषां क्रमेण कार्यम् । यावत्सर्वे एवान्त्यस्थानमाश्रिता भवन्ति । तदाया । त्रादां विक

यवसत्र एकाळेकेात्तरा श्रङ्का इतिभास्करीयनीचावतीमूत्रानुसारेण एकद्वित्र्यादिभेदा उत्तर् द्यन्ते।

स्थिरलाष्ट्रचिह्नितं कृत्वा चतुर्थे सञ्चार्यमाग्रे चयादग उत्पद्यन्ते । ततस्तृ-तीयन लाष्ट्रकेन चतुर्थद्रव्यं नीते चतुर्यं लाष्ट्रके सञ्चार्यमाणे द्वादण उत्पदान्ते। ततस्तृतीये पञ्चमस्यानं नीते चतुर्ये लाष्ट्रके मञ्चार्यमाणे एकादण उत्पदान्ते। ततस्तृतीये षष्ठं स्थाने नीते दशा। गवं सप्रमे नव। ऋष्टमेऽष्टौ । गवं नवसे सम् । दशमे षट् । ग्रकादशे पञ्च । द्वादशे चन्वारः । चयादशे, चयः। चतुर्देशे द्वौ। पञ्चदशे एकः। एवमेकनवतिः ६१ । ततः प्रथम-द्वितीयचतुर्थेस्थानानि स्थिरलेष्ट्रिचिह्नितानि कृत्वा चतुर्थे सञ्चार्यमाग्रे द्वादश । ततस्तृतीये प्राम्बतस्यानान्तरेषु नीयमाने चतुर्घे सञ्चायमाये राकादश दश नवाष्ट्र स्म षट् पञ्च चत्वारस्त्रया द्वावेक इति उत्पद्यन्ते । एवमप्रसप्तिः ६८ । पूर्वै: सहैकानसमत्यधिकं शतम्-१६६ । ततः प्रथमद्वितीयपञ्चमेषु स्थानेषु स्थिरले। ष्ट्रिविह्नतेषु चतुर्थे सञ्चार्यमाणे गकादण दण नवाष्ट्र सम्भ षट् पञ्च च-त्वारस्त्रया द्वावेक उत्पदान्ते। एवं षट्षष्टिः ६६। पूर्वैः सह शतद्वयं पञ्चिष्यद-धिकम् २३५ । ततः प्रयमद्वितीयषष्ठस्यानेषु स्थिरले।ष्ठिचिह्नितेषु चतुर्थे सञ्चार्यमाणे दश नवाष्ट्र सप्त पट्ट पञ्च चत्वारस्त्रया द्वावेक उत्पदान्ते । एवं पञ्चपञ्चायत् ५५। पूर्वः सह शतद्वयं नवत्यधिकम् २६०। ततः प्रयमद्वितीयसः ममेषु स्थानेषु स्थिरले।ष्ट्रचिह्निषु चतुर्य सञ्चार्यमाणे नवाष्ट्र सम षट् पञ्च चत्वारस्त्रया द्वावेकरच भवति । एवं पञ्चचत्वारिंगत् ४५ । पूर्वै: सह गत-बयं पञ्चिषंचदिधिकम् ३३५। ततः प्रथमद्वितीयाष्ट्रमेषु स्थानेषु स्थिरलाष्ट्रचिह्निः तेषु चतुर्थे सञ्चार्यमाग्रे ऋष्टमप्र षट् पञ्च चत्वारस्त्रयाद्वावेकश्च भवति । गवं षट् चिंगत् ३६। पूर्वै:सह यतचयमे असप्रत्यियमम् ३०१। ततः प्रथमद्वितीयनवम-स्थानेषु स्थिरलेष्टिचिह्नितेषु चतुर्थे सञ्चर्यामाणे सम षट् पञ्च चत्वारस्त्रया द्वावे॰ कश्च भवति । ग्रामप्राविशतिः २८ । ग्वमनेन क्रमेणान्त्ये स्थानान्तरं नीय-माने चतुर्थे सञ्चार्यमाणे यकविंशतिः २९ । पुनरपि पञ्चदश १५ । पुनरपि दश १०। पुन: षट् ६। पुनस्त्रयः ३। पुनरेकः १। ग्रवं चतुरशीतिः ८४। पूर्वः सह बत्वारि घतानि पञ्चपञ्चाघदिषिकानि ४५५। एवमनेन प्रकारेग यथा यथा प्रथमाद्या लाष्ट्रका द्वितीयादिषु सञ्चरन्ति तथा तथान्यानि चये।दश्य-तानि पञ्चरष्ट्रयाचि १३६५ उत्पद्यन्ते । एकीकृतान्यष्ट्रादगशतानि विश-स्योधिकानि भवन्ति १८२० । स्रस्माभियेन्यगीरवभयात्सुप्रसिद्धत्वाच्चीद्वेगमान

(

एव प्रदर्शित: । द्रव्यसंस्कारपाकवेधवेषधूपनादिकं ने। कस् । एसनञ्जेभ्य उपलभ्य कार्धमिति । १२ ॥

श्रयान्यान् गन्धयोगानाह ।

द्वित्रीन्द्रियाष्ट्रभागैरगुरः पत्रं तुरुष्कशैलेया । विषयाष्ट्रपत्तदहृनाः प्रियङ्गुमुस्तारसाः केशः ॥ २३ ॥ स्पृक्षात्वक्तगराणां मांस्यात्रच कृतेकसप्तषड्भागाः । सप्तक्तंविदचन्द्रैर्मलयनखन्नीककुन्दुरुकाः ॥ २४ ॥

द्विचीन्द्रयाष्ट्रभागेरित । श्रस्मिन् कच्छपुटे । श्रगुरुभागद्वयेन परि-कन्यः । एवं गन्यपत्तं चिभिभागेः । तुरुष्कं सिहूरसमिन्द्रियसङ्ख्येः पञ्चिमि-भागेः । शैलयाऽष्टुसिः । विषयाष्ट्रपत्तदहना इति । प्रियङ्गुर्गन्यप्रियङ्गुविषयस-ङ्ख्येः पञ्चिभिभागेः । मुस्ता श्रष्टुसिः । रसे। वोलः स पचसङ्ख्याभ्यां द्वाभ्याम् । केशः शालीजातकः स दहनभागेस्त्रिभिः ॥ २३ ॥

स्रृक्कात्वक्तगराणामिति। स्रृक्का लता कृतसङ्ख्येश्चतुभागै:। त्वगेकेन भागेन। तगरं सप्रिप्तः। मांसी षड्भिः। सप्रतेवेदचन्द्रैरिति। मलयं चन्दनं सप्रभिः। नखमृतुसङ्ख्येः षड्भिभागैः। श्रीकः श्रीवासका वेदसङ्ख्येश्चतुर्भिभागैः। कुन्दुक्कश्चन्द्रसङ्ख्येरेकेन भागेन देयः। एते प्राग्वदायाभागक्रमेण षेडिश-

काष्ट्रके न्यासः कार्यः ॥ २४॥

श्र २ प ३ सु ५ शि द पि ५ सु ८ र २ के ३. स्पृष्ठ त्व ९ त ० मां ६ म ० नह श्री ४ कु ९

एवं न्यासे प्रदर्शिते प्रयोजनमाह ।

षाडशके कच्छपुटे यथा तथा मिश्रिते चतुर्द्रचे। येऽत्राष्टादश भागास्तेऽस्मिन् गन्धादया ये।गाः॥ २५॥ नखतगरतुरुष्कयुता जातीकर्पूरमृगकृताद्वीधाः। गुडनखभूष्या गन्धाः कर्त्तव्याः सर्वताभद्राः॥ २६॥ वाडशक इति । श्रास्मन् वाडशके वाडशककाष्ठके कच्छपुटे यथा
तथा येन तेन प्रकारेण चतुर्द्रच्ये मिश्रिते एकीकृते । चतुर्भर्द्रच्येप्रथाभागपरिकल्पितिर्मिश्रीकृतिरच ये प्रष्टादश भागा भवन्ति तेऽस्मिन् कच्छपुटे गन्धादय उद्याधः क्रमेण तियंग्वा चतुर्षु कोणेषु वा मध्यमचतुष्कोणे वा
कोणकोष्ठचतुष्ट्रये वा प्राक्षपङ्की वा मध्यमकोष्ट्रद्रये वान्त्यपङ्की । मध्यमकोष्ठद्रये वा द्वितीयतृतीयपङ्की वादान्तकोष्ठके वा येन तेन प्रकारेण । चतुर्षु
मिश्रितेषु श्रष्टादश भागा भवन्ति । तस्मिन् कच्छपुटे गन्धादया योगा ये तेऽहादशभागा मिश्रीकृतास्ते नखतगरतुरुष्कयुताः कार्याः । नखं शङ्कोद्भवं
चर्मे । तगरं प्रसिद्धम् । तुरुष्कं सिहूरसम् । एतेस्तिभिः सममाचेप्रंकाः
कार्याः । तथा जातीकपूरमृगकृतोद्भोधाः । जाती जातीकन्म् । कपूरः
प्रसिद्धः । मृगः कस्तूरिका । एतेस्तिभः सममाचेः कृत उद्बोधो येषां ते
तथाभूताः । गुडनखधूप्याः । गुडेन नखेन च सममाचेण च धूप्या धूपनीयाः । एवं गन्धाः सर्वतीभदाः कर्त्व्याः । तस्माद्यतस्तते। गृद्धमाणाः
चष्ठादशभागा भवन्ति श्रतः सर्वतीभद्रसञ्जाः ॥ २६ ॥

षय तेरेव पारिचातानाह ।

जातीफलमृगकर्प्रवेशियतैः ससहकारमधुसिक्तैः। बह्ववाऽत्र पारिजाताश्चतुर्भिरिच्छापरिगृह्वीतैः॥ २०॥

चतुर्भर्मध्येरिच्छापरिगृहोतेः स्वेच्छया गन्धानि द्रव्याणि सङ्गृः होते:। जातीफलमृगकपूरेबोधिते:। जातीफलं प्रसिद्धम्। मृगः कस्तूरिका। कपूरः प्रसिद्धः। एतेबोधिते:। समहकारमधुसितेः। सहकारेण चूतरस-संयुक्तेन मधुना माचिकेण सिक्तकेरचास्मिन् कच्छपुटे बहवः पारिजाताः पारिजातसदृशगन्धा मुखवासा भवन्ति॥ २०॥

षणाधुना स्नानान्याह ।

सर्जरसन्त्रीवासकसमन्विता येऽत्र सर्वधूपास्तैः। श्रीसर्जरसवियुक्तैः स्नानानि सबालकत्वस्मिः॥२८॥

श्रवास्मिन् कच्छपुटे ये ये धूपाः सर्जरसमीवासकसमन्वितास्ते सर्व एक नि:ग्रेषाः । तेरेव सर्वेः प्रागुक्तेः श्रीसर्जरसवियुक्तेः । श्रीवासकेन रहितेः सवालकत्विभि:। बालकं हीबेरम्। स्वक् प्रसिद्धाः। सवालकत्विभिकीलकत्व-क्वहितै: स्नानानि स्नानीयानि चूर्यानि भवन्ति ॥ २६ ॥

श्रधुना चतुरशीतिकेसरगन्धानाह ।

राष्ट्रीशीरनतागुरुमुस्तापस्तिप्रयङ्गुवनपथ्याः । नवकाष्टात्कच्छपुटाद्द्रव्यत्रितयं समुङ्गृत्य ॥ २९ ॥ चन्दनतुरुष्कभागा शुक्त्यधं पादिका तु शतपुष्पा । कटुहिङ्गुलगुडधूष्याः केसरगन्धाशचतुरशीतिः ॥ ३० ॥

रेश्चोगोरित । रेश्चः प्रसिद्धः । डशीरं प्रसिद्धम् । नतं तगरम् । अगुकः प्रसिद्धः । मुस्ता प्रसिद्धा । पत्तं गन्थपन्तम् । प्रियङ्कः प्रसिद्धा । वनं परिपेलवम् । पथ्या हरीतको । यवां प्राग्वदायाक्रमेण नवकेष्ठिके न्यासः । अस्मान्नवकेष्ठात् कच्छपुटादायाक्रमेण द्रव्यक्तिमं चीणि द्रव्याणि समुद्धृत्य सङ्गृद्धा ततश्चन्दनतुष्कृष्ठभागे। योज्यो । चन्दनं मलयजम् । तुष्ठकां सिद्धरसम् । चन्दनस्येको भागः । तुष्ठकार्यको भागः । युक्ति-र्नेखस्तदर्थम् । शतपुष्या पादिका चतुभागेन योज्या । कटुहिङ्गुलगुड-धूप्याः । कटुका प्रसिद्धा । हिङ्गुलं कृष्णागुकः । गुड इत्तविकारः । यत्रेष्ट्रया धूपनीयाः । क्षेसरगन्था वक्षुलगन्थाः । स्ति । चतुरशितिर्भविद्या धूपनीयाः । क्षेसरगन्था वक्षुलगन्थाः । स्ति । चतुरशितिर्भविद्या धूपनीयाः । क्षेसरगन्था वक्षुलगन्थाः । प्राप्ति । प्रनित्ति । यत्रदक्तं भवति । नव द्रव्याणि भेदः । वाष्ट्रा । भिन्नानि याव-

बान्त । यतदुक्त भवात । नव द्रव्याण भदः | व | व | प | प | भन्नान याव-त्क्रियन्ते तावच्चतुरशीतिभेदा भवन्ति । तदाशैकेकादीनां न्यासः । तदाया पूर्वेण पूर्वेण गतेन युक्तमित्यनेन प्रकारेण । प्रथमस्थाने नव ६ द्वितीये वर्दानं-शत् । तृतीये चतुरशीतिः । यवां प्रदर्शनाय लाष्ट्रिकप्रस्तारः कार्यः ॥ ३० ॥

ष्यधुना दन्तकाष्ठविधानमाह ।

सप्राहं गेामूत्रे हरीतकीचूर्णसंयुते ज्ञिप्त्वा । गन्धोदके च भूया विनिक्षिपेद्दन्तकाष्ठानि ॥ ३९ ॥

एवमत्र प्रसारा भवति ।

यलात्वक्पत्राञ्जनमधुमिरचैर्नागपुष्पकुष्ठैश्च।
गन्धाम्भः कर्त्तव्यं कञ्चित्कालं स्थितान्यस्मिन्॥ ३२॥
जातीफलपत्रेलाकपूरैः कृतयमैकशिखिभागैः।
अवचूर्णितानि भानार्मरीचिभिः शिषणीयानि॥ ३३॥

सप्राहमिति । दन्तकाष्ठानि दन्तकाष्ठलचगाध्यायाक्तानीति । हरी-तकीचूर्गसंयुते गेर्मूचे सप्राहं सप्रदिनानि चित्र्वा संस्थाप्य ततस्तसमान्निः-सार्य भूयः पुनर्गन्धोदके च गन्धपानीयमध्ये सप्राहादूध्ये विनिचिपेत्स्थाप-येत् ॥ ३९ ॥

तच गन्थोदकलचणमाह । ग्रलात्विगित । ग्रला मूक्त्रेला । त्वक्ष-चम् । पत्तं गन्थपत्तम् । अञ्जनकं सै।वीरकम् । मधु माचिकम् । मरिचं प्रसि-द्वम् । गतिस्तया नागपुष्यं नागकेसरम् । कुष्ठं प्रसिद्धम् । गतिरिष सर्वतः सममाचेर्गन्थास्भो गन्थोदकं कर्तव्यं विधेयम् । अस्मिन् गन्यास्भवि कञ्चि-त्वालं स्थितानि निषाधे स्थापनीयानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

जातीकलेति । जातीकलानां कृतसङ्ख्याश्चत्वारे। भागाः । पत्तं तस्य यसमङ्ख्यो द्वी भागे। एला सूच्मेला ऋस्या एका भागः । कर्पूरे। चनसारस्तस्य शिखसङ्ख्यास्त्रया भागाः । एतेयंथाक्तेभं।गैरेकीकृतचूर्यितैः सुसूच्यैः । तानि दन्तकाष्ठावचूर्यितानि भाने।रादित्यस्य मरीचिभिः किरगैः शेषग्रीयानि ॥ ३३ ॥

> श्रय तानि दन्तकाष्ठानि धंसेवितानि कान् गुणान् कुर्वन्तीत्याह । वर्षाप्रसादं वदनस्य कान्तिं वैशयमास्यस्य सुगन्धितां च । संसेवितुः श्रोत्रसुखां च वाचं कुर्वन्ति काष्ठान्यसङ्गद्भवानाम् ॥ ३४ ॥

श्रमकृद्वारद्वयं भवतीत्यमकृद्ववा दन्तास्तेषां काष्ठानि दन्तकाष्ठानी-त्यर्थे: । संसेवितुर्वर्थेप्रसादं वर्थस्य प्रसन्नतां सुकान्तमित्यर्थे: । वदनस्य मुखस्य कान्तिं कमनीयताम् । श्रास्यस्य मुखस्य वैशदां निर्मलत्वं शुद्धताम् । सुगन्धितां सै।गन्ध्यम् । श्रोतसुखां कर्यसुखप्रदां वाचं गिरं कुर्वन्ति ॥ ३४ ॥ श्रथ ताम्बूलगुणानाह ।

कामं प्रदीपयति रूपमित्यनिक्तः

सै।भाग्यमावहृति वक्तसुगन्धितां च ।

ऊर्ज कराति कफजांश्च निहृन्ति रेगांस्ताम्बूलमेवमपरांश्च गुणान् कराति ॥ ३५ ॥

वर्णप्रसादं वदनस्य कान्तिमित्येतान् गुणांस्ताम्बूलस्य स्थितानेव हमानपरानन्यान् । तदाया । कामं मन्मयं प्रदीपयित उत्पादयित । रूपं यरी-रशोभामभिन्यनिक उत्पादयित । से।भाग्यं वल्लभत्वमावहित करे।ति । वक्लस्य मुखस्य सुगन्धितां से।गन्ध्यं करे।ति । जजे वलं करे।ति । कफ-सान् कफीत्यान् रोगान् गदान् निहन्ति नाशयित । तथापरान् कग्ठशुादु-मान्परिणाममलवयांस्य करे।ति ॥ ३५ ॥

श्रन्यानप्याह ।

युंक्तेन चूर्णैन कराति रागं रागचयं पूगफलातिरिक्तम् । चूर्णाधिकं वक्तविगन्धकारि पत्ताधिकं साधु कराति गन्धम् ॥ ३६॥

ताम्बूलं चूर्णेन रङ्गेण युक्तेन न चातिबहुना नात्यल्पेन रागं करेति पूगफलातिरिक्तम्। पूगफलाधिकं रागस्य चयं विनाशं करेति। चूर्णेनाधिक-मतिरक्तं वक्कस्य मुखस्य विग्रन्थकारि दुष्टगन्थं करेति। पन्नाधिकं ताम्बूलं साधु शोभनं गन्थं करोति॥ ३६॥

पुनरिष विशेषमाह ।

पत्नाधिकं निश्चि हितं सफलं दिवा च

प्रोक्तान्यथाकरणमस्य विडम्बनैव ।

कक्कोलपूगलवलीफलपारिजातेरामादितं मदमुदा मुदितं करोति ॥ ३० ॥

निश्चि रांचे ताम्बूलं पद्माधिकं हितम् । दिवा च दिवसे सफलं पूगफलाधिकम् । अस्य ताम्बूलस्य ग्राक्तान्यथाकरणमुक्ताद्विपरीतकरणम् ।

यथा निर्धि प्रलिधिकं दिवसे पत्तिथिकं विडम्बनेषे।पहासः । कक्कोलं प्रसि-द्वम् । पूगफलानि प्रसिद्धानि । लवलीफलं लवङ्गपुष्यम् । तस्य फलासम्भवात् । पारिजातं जातीफलम् । पतिरामादितं युक्तं ताम्बूलं मदमुदा मदहर्षेश मुदितं हृष्टं नरं करोति ॥ ३० ॥

पति मीभद्रीत्यलविर्वितायां संहिताविवृतावन्तःपुरविन्तायां गन्धयुक्तिनीम षट्सप्रतितमेऽध्यायः ॥ १६ ॥

श्रथ स्त्रीपुंसमायागा व्याख्यायते।

त्रवादोवेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह । प्रास्त्रेण विणीविनिगूह्तिन विदूर्णं स्वा महिषी ज्ञेषान । विषप्रदिश्वेन च नूप्रेण देवी विरक्ता किल काशिराजम्॥९॥

> एवं विरक्ता जनयन्ति देशान् प्राणिक्दिशिज्यैरनुकीर्त्तिः किम्। रक्ता विरक्ताः पुरुषैरते।ऽर्थात् परीत्तितव्याः प्रमदाः प्रयत्नात्॥ ३॥

शस्त्रेगिति । विदूर्शं राजानं स्वा महिषी श्रात्मीया भार्या विरक्ता वैग्रीविनिगूहितेन केशकलाण्यच्छादितेन शस्त्रेगायुधेन विनिगूढेन जधान हतवती । किलेत्यागमसूचने । काशिराजं देवी स्वभार्या विरक्ता विषप्रदि-स्थेन विष्वित्रेन नूपुरेग मञ्जीरेग जधान । तद्विषं पानादिषु विष्त्वे-स्यर्थे: ॥ ५ ॥

ग्रवमिति । ग्रवमनेन प्रकारेण विरक्ताः स्त्रियः प्राणच्छिदः प्राणा-नित्कान् देशान् जनयन्ति उत्पादयन्ति । किमन्येरपरैदीषेरनुकीर्तितेः कथिते-ग्रेयोजनम् । श्रति।ऽस्मादेतस्मात्कारणात्पुरुषेनेरेन्द्रेः प्रमदाः स्त्रियः प्रयद्धाः त्यवेषा रक्ता विरक्ताः परीचितव्या विचार्याः ॥ १ ॥

तथा च कामन्टिकः।

स्नातानुलिप्रः सुरभिः स्रम्बी रुचिरभूषणः । स्नातां स्वदत्तवसनां पश्येद्वेवीं सभूषणाम् ॥ निह देवीगृष्टं गच्छेदात्मीयात्यविद्येनात्।

श्रात्यन्तवल्लभाऽपीह विस्वव्यस्तीषु न व्रजेत् ॥
देवी गृहगताद्भान्ता भद्रमैनं ममार यत्।
मातुःशय्यान्तरामीनं काह्रपं चारमं मुतम् ॥
लाजान् विषेण संयोज्य मधुनेति विलोभितम् ।
देवी तु काशिराजेन्द्रं निजधान रहोगतम् ॥
विषात्तेन च सावीरं मेखलामणिना नृपम् ।
नूपुरेण च वैवत्यं तदूपं दर्पणेन च ॥
वेण्यां शस्त्रं समादाय तथेव च विदूर्णम्—इति ।

ष्यान्रताया लच्चामाह ।

स्तेष्ठं मनाभवकृतं कथयन्ति भावा नाभीभुजस्तनविभूषणदर्शनानि । वस्त्राभिसंयमनकेशविमात्तणानि भूत्रेपकम्पितकटात्तनिरीत्तणानि ॥ ३॥

श्रन्तरावस्थासूचकाश्चेष्टाविशेषा भावा:। शरीरकम्पो मुखशेष: पाग्रङुक्षकता चेत्यादिका:। मनेभवकृतं कामजनितं स्नेहं प्रीति कथयन्ति व्यञ्ज्ञ-यन्ति। तथा नाभीभुजस्तनविभूषणदर्शनानि मनेभवकृतं स्नेहं कथयन्ति। नाभी उदरमध्यम्। भुजे। बाहूं। स्तने। कुचे।। भूषणान्यलङ्गरणानि। यतेषां दर्शनानि। बल्लभं दृष्ट्रा श्रनुरक्ता स्त्री एतानि प्रकटीकरेति। तथा वस्त्राणामम्बराणामभिषंयमनं नियमनम्। केशानां केशवेण्या विभावणं मुञ्जनम्। एतान्यपि मनेभवकृतं स्नेहं कथयन्ति। तथा धूचेपकम्मितकटाचनिरीचणानि मनेभवकृतं स्नेहं कथयन्ति। कटाचो नयनविभ्रमः। धूविचेन्येण धूचालनेन यः कम्पश्चालनं तेन यत्कटाचनिरीचणम्। तानि धूचेपकन्यत्वस्यत्वस्यान्ति। स्नानि सूचेपकन्यान्ति। स्नानि सूचेपकन्यान्ति। स्नानि सूचेपकन्यान्ति। स्नानि सूचेपकन्यान्ति। स्नानिरीचणान्यपि॥ ३॥

तथा च कश्यपः।

चनुरागस्थिता रत्ता विरत्ता वेशमानिनी। मनादृष्टिनिबन्धेन हृदयेनाकुलीकृता॥ श्राकारिलङ्गभदेश्व ज्ञायते यानुरागियो । विचिप्रमन्यचितत्वं गुरुगेहेऽप्यगे।पनम् ॥ श्राह्रादनं च शब्देन यस्याः सा रागरिङ्जता । श्रतोऽपरा तु या नारी सा विरस्तेति कीर्तिता ॥

ज्ञान्यदिष रत्तालवणमाह ।
ज्ञेः ष्ठीवनमुत्कटप्रहसितं श्रय्यासनात्सपेणं
गात्रास्फाटनज्म्मणानि सुलभद्रव्याल्पसम्प्रार्थना ।
बालालिङ्गनचुम्बनान्यभिमुखे सख्याः समालाकनं
हक्पातश्च पराञ्चुखे गुणकथा कर्णस्य कण्डूयनम् ॥ ४॥

इमां च विन्दाादनुरक्तचेष्टां प्रियाणि वक्ति स्वधनं ददाति। विलोका संहष्यित वीतरेषा प्रमार्ष्टि देषान् गुणकीर्त्तनेन॥ ५॥ तिनमत्रपूजा तदरिद्विषत्वं कृतस्मृतिः प्रोषितदीर्मनस्यम्। स्तनीष्टदानान्युपगूहनं च। स्वेदाऽथ चुम्बाप्रथमाभियागः॥ ५॥

उद्वे: ष्ठीवनिमिति । ग्रवंविधां स्त्रियमनुरक्तचेष्ठां विन्दाञ्जानीयात् । क्रियेग्रीम् । पुरुषं दृष्ट्वा उद्वे: कृत्वा ष्ठीवनमास्यश्च्दं करोति । उत्कटं सशब्द प्रहिष्ठितम् । श्रय्यायामास्तरणे श्वासने योत्सपेणे श्विलष्ठत्वं समीपागमनं प्रहिषितम् । श्रय्यायामास्तरणे श्वासने योद्धपेणे श्विलष्ठत्वं समीपागमनं करोति । गाचाणां श्ररीरावयवानामास्मोटनं शब्दकरणं जृम्भणमास्यविहरणं करोति । तथा सुलभस्य श्वल्यस्य च स्त्रोकमावस्य द्रव्यस्य समाचेतानि करोति । तथा सुलभस्य श्रव्यस्य च स्त्रोकमावस्य द्रव्यस्य समाश्वेनां याञ्चां करोति । श्रममुखे बल्लभस्यमुखे बालालिङ्गनं चुम्बनानि
श्वेनां याञ्चां करोति । श्रममुखे बल्लभस्यमुखे बालालिङ्गनं चुम्बनानि
करोति । बालस्य शिशोरालिङ्गनं परिष्ठक्य चुम्बनं वक्रसंयोगं च करोति ।
सख्या श्राल्याः सङ्गतचायाः समालोकनं मुखप्रेचणं च करोति । दृक्यासक्च पराङ्गखे तस्मन् बल्लमे पराङ्गखेऽन्यव प्रेचमाणे दृक्यातस्तदवलीकनं

तदीयानां गुगाकयानां गुगान्वितानां कयनामनुकीर्तनं कयनम् । कर्गास्य मोषस्य च कगडूयनं करोति ॥ ४॥

इमां चेति । इमामेवंविधामुक्तलचणामनुरक्तचेष्ठां विन्याच्यानी-यात् । अनुरक्ता चेष्ठा कायपरिस्पन्दो यस्यास्ताम् । सा च प्रियाणि प्रियवचनानि विक्त सम्भावते । स्वधनमात्मीयिवतं च ददाति प्रयच्छित । तं पति विलेक्य दृष्ट्वा संहूष्यति हर्षयति । वीतरीषा विगतक्रोधा च भवति । तदीयगुणकीते-नेन तम्रितक्षयनेन दोषांश्च तत्कृते चपराधांश्च प्रमाष्ट्रि विनाणयति ॥ ५ ॥

तिनम्पूजेति । तदीयस्य मिषस्य सुद्रृदः पूजामर्चा करोति । तदरेः श्वोद्विषत्वं द्विष्टतां करोति । कृतस्मृतिस्तेन यत्कृतं कर्म तत् स्मरित । उपकृतं कीर्त्तयति । ग्रेषिते तस्मिन् परदेशिनि दै।र्मनस्यं दुःखितिचित्तता । स्तनेष्ठिद्यानि । स्तनदानं स्तनस्पर्थः । श्रेष्ठदानमधरपानदानम् । उपगूह-नमालिङ्गनम् । चुम्बनं वक्तसंयोगः । ग्वंविधः प्रथममादै। श्रभिसंयोगे श्राचेषे रक्ताया रतेर्भवति ॥ ६॥

तथा च काश्यप:।

दृष्टिनिश्चिपते तथ मनसापि विचिन्तयेत्।
मूलेने रचते सा तु चिषं चिषपटे यथा ॥
श्रकस्मात् पुरता भूत्या कञ्चिदाश्लिपति भृशम् ।
ऊद्ध नितम्बे नाभी च भूषणानि पये।धरी ॥
करजेकृत्करेन्नाभीमनुरागेण रिज्जताम् ।
जृम्भते ष्टीवतेऽत्यथं वाग्दुष्टानि ददाति सा ॥
सुमारालिङ्गनं चेव दश्चनैरधरं दशेत् ।
यभिविकारैविद्येया मदनाता तु कन्यका ॥
दर्शनाद्धुष्यते या तु मिषपचं च पूजयेत् ।
स्मतं पराङ्मुखं पश्येद्गुणांश्चेवानुकीर्तयेत्—इति ॥

श्रय विरक्ताया लद्यग्रमाह ।

विरक्तचेष्टा सुकुटीमुखत्वं परासुसत्वं कृतविस्मृतिश्च । असम्भ्रमा दुष्परिताषता च तद्द्विष्टमैत्री परुषं च वाकाम्॥०॥ स्पृष्ट्वाथवालाका धुनाति गात्रं करोति गर्वं न रुगद्धि यान्तम्। चुम्बाविरामे वदनं प्रमार्ष्टि पश्चात्समुत्तिष्ठति पूर्वसुप्रा॥ ८॥

विरत्तचेष्टा विरागचेष्टा यस्यास्तस्या इदं लक्षणम् । भुक्षुटीमुखत्वं दूरस्यं पति दृष्ट्वा मुखे भुक्षुटिविकृति करोति । पराङ्मुखत्वं तदवलेकिनाद-न्यप्रेवणम् । कृतविस्मृतिः । तेन यत्कृतमुपकारादिकं तस्य विस्मृतिर्वसमर-णम् । दर्शनासम्भ्रमाऽनादरः । दुष्परितोषता दुःखेन परितेषः । प्रभूतार्थदाः नेनापि परितृष्टा न भवति । तद्द्विष्टेन तच्छचुणा सह मैची प्रीतिः सुङ्कृद्वावः । वाक्यं वचनं परुषमनिभमतं ब्रवीति जल्पति ॥ ७ ॥

स्पृष्ठायवेति । अथवा तत्पुरुषं स्पृष्ठा विलोक्य संवीद्य गाचं गरीरं धुनाति चालयित । गवं माहात्म्यं च करोति । तं प्रतिकुपितं यान्तं गच्छन्तं न रुगद्धि न रोधयित । चुम्बाबिरामे वक्तसंयोगान्ते वदनमास्यं प्रमाष्टिं प्रमार्जयित । पूर्वसुप्रा प्रथममेव शयने सुप्रा पश्चादनन्तरं पुरुषे समुत्यिते समुनिष्ठति ॥ ८ ॥

तथा च कश्यपः।

दृष्ट्या न दृश्यते मूढा सृष्ट्या दुर्वचनं वदेत्। रितकालावगूढा तु चुम्बिनी मार्जयेन्मुखम् ॥ सुप्रा विबुध्यते पश्चाच्छयने तु पराङ्मुखी। विरक्ता सा स्मृता नारी घर्जनीया प्रयत्नतः॥

त्र्ययेतासां कुलचनविनाशायेता दूत्या भवन्ति ताभ्यः संरचगीया इत्याह ।

भिज्जुणिका प्रव्रजिता दासी धात्री वुमारिका रजिका। मालाकारी दुष्टाङ्गना सखी नापिती दूत्यः॥ ६॥

कुलजनविनाशहेतुर्दृत्या यस्मादतः प्रयत्नेन । ताभ्यः स्त्रियाऽभिरस्या वंशयशामानवृद्धार्थम् ॥ १० ॥

भिष्पिकेति । भिष्पुणका प्रसिद्धा व्रतस्या रक्तपटा स्त्री । प्रव्रजिता तपस्विनी स्त्री । दाषी कर्मकरी । धाषी स्तनदायिनी । कुमारिका कुमारी । रिजिका वस्त्ररजिकी । मालाकारी पुष्पप्रदायिका । दुष्टाङ्गना षदोषा स्वगृष्ट-स्थिता दु:शीला स्त्री। प्रखी त्राली । नापिती नापितस्त्री। ग्रता: स्त्रीणां पर-पुरुषपंबन्धे दूत्या भवन्ति ॥ ६ ॥

कुलजनविनाशहेत्रिति । यस्मादेता दूत्यः कुलजनस्य निरवदा-वंशसम्भूतस्य विनाशने शीलविध्वंसने हेतुः कारगं भवन्ति । श्रते।ऽस्मा-द्धेते।स्ताभ्या दूतीभ्या वंशस्य कुलस्य यशसः क्षीतंभानस्य पूजाया वृद्धार्थे सम्बर्धनाय स्त्रिया योषिते।ऽभिरत्याः । श्रिभ मुख्येन रचगीयाः ॥ १० ॥

ऋष स्त्रीगां विनाशने सङ्केतहेतूनाह ।

रात्रीविहारजागररागव्यपदेशपरगृहेत्तशिकाः। व्यसनात्सवाश्च सङ्केतहेतवस्तेषु रस्याश्च॥ ११॥

राचीवहारे। निशि स्वगृहान्निगंत्य बहिश्चङ्क्षमणम् । जागरे।ऽ
स्वप्नम् रेगव्यपदेशे। व्याधिनिमन्त्रसमाश्रयणम् । परगृहमन्यवेश्मनिवासः ।
ईच्चिणका देवचाः । व्यसनं किञ्चिद्वरागेत्यादकं हेतुमवलम्ब्य दुःखानुसेवनम् । उत्सवो विवाहादिः । यते स्वीणां सङ्केते परपुरुषसंयोगे हेतवः
कारणानि । यतेषु स्त्रियो रच्या रच्चणीयाः ॥ १९ ॥

तथा च काश्यपः।

दुष्टसङ्गरता या तु सा चिप्रं नाभयेत् कुलम् । तीर्थयाचाटनं भेदे एरवेश्मसमागमम् ॥ देवालये राच्यटनं परस्परिनवासिमिः । पितृवेश्मनिवासं च न श्रेयः स्वामिना विना ॥ घृतकुम्भोपमा नारी पुरुषं वह्निवचसम् । संश्लेषाद्ववते कुम्भस्तद्वत् स्वी पुंसि माविता ॥ निर्जने तु विविक्ताङ्गं या स्त्री पुरुषमीचते । तस्याः प्रस्थिदाते गुद्यमनुग्राह्येच्छयान्विता ॥

चय स्त्रीगुग्रमुरतलचग्रमाह ।

श्रादी नेच्छति नेाज्भति स्मरकयां ब्रीडाविमिश्रालसा मध्ये द्वीपरिवर्जिताम्युपरमे लज्जाविनम्रानना । भावेनैकविधेः करोत्यभिनयं भूयश्च या सादरा बुद्धा पुम्प्रकृतिं च यानुचरति ग्लानेतरैश्चेष्टितैः ॥ १२ ॥

श्रादी प्रथममेव श्रयने पतिता सुरतं नेच्छिति नानुमन्यते स्मरक्यां कामक्यां च नेकिति न त्यजित। ततः सुरतारम्भे ब्रीडाविमिश्रालसा। ब्रीडा लज्जा तया विमिश्रं संयुक्तमालसत्वं यस्याः सा ब्रीडाविमिश्रालसा। मध्ये सुरतान्तर्ह्रापरिवर्जिता त्यक्तलज्जा भवित। श्रभ्युपरमे सुरतिनवृत्ते। लज्जा-विनम्रानना। लज्जा ब्रीडा तया विनम्रमवनतं मुखं यस्याः। भ्रूयः पुनभावेलीं लाविलासादिभिनैकविधेबेहुप्रकारैः सह सुरतं करोति। कीदृशी सादरा। श्राद-लाविलासादिभिनैकविधेबेहुप्रकारैः सह सुरतं करोति। कीदृशी सादरा। श्राद-रसंयुक्ता श्रद्धान्विता। या च पुम्प्रकृतिं पुरुषस्वभावं बुद्धा चात्वा ग्लानेतरै-रसंयुक्ता सुखदुःखादिभिरनुचरित । पुरुषे ग्लाने सापि ग्लानत्वं प्रदर्शयित तत्स्विते सापि सुखिता॥ १२॥

श्रव भावानां लचगं बाहुलकाल्लिख्यते । लीला विलामा विच्छितिर्विभ्रमः किलकिञ्चितम् । माट्टायितं कुट्टमितं विष्योको ललितं तथा ॥ विहृतं चेति विचेया दश स्त्रीगां स्वभावजाः ।

तया च।

वागङ्गालङ्करणोः श्लिष्टेः प्रीतिप्रयोजकोर्भधुरैः । रष्टुजनस्यानुकृतिलीला चेया प्रयोगचेः ॥ स्थानासनगमनानां हास्यभूकर्मणां चेव । उत्पदाते विशेषा यः श्लिष्टः स तु विलासः स्यात् ॥ मालाच्छादनभूषणविलेपनानादरन्यासः । स्वल्पोऽपि परां शोभां जन्नयेत् या सा तु विच्छितिः ॥ विविधानामधीनां वागङ्गाहायंसत्वयुक्तानाम् ।

मदरागहर्षजिति। व्यत्यासे। विभ्रमः प्रोक्तः ॥

स्मितहसितसितमयपुलकरोषगर्वश्रमाभिलाषाणाम् ।

सङ्करकरणं हर्षादसङ्गत् किलिकिञ्चितं च्रेयम् ॥

स्गृजनस्य कण्यायां हेलालीलादिदर्शनेनापि ।

तद्वावभावनकृतं तन्मोट्टायितमभिष्यातम् ॥

केशस्तनादिपीडनरागादितहर्षसम्भ्रमात्पन्नम् ।

सृद्वमितमनुवदन्ति हि सुखस्य दुःखोपचारेण ॥

स्गृानां भावानां प्राप्राविभमानगर्भसम्भूतः ।

स्त्रीणामनादरङ्गते। विब्बोको नाम विज्ञेयः ॥

स्त्रीणामनादरङ्गते। विब्बोको नाम विज्ञेयः ॥

स्त्रीणामनादरङ्गते। विब्वोको नाम विज्ञेयः ॥

स्त्रीणामनादरङ्गते। विव्वोको नाम विज्ञेयः ॥

स्त्रीणामनादरङ्गते। विव्वोको नाम विज्ञेयः ॥

स्त्रीणामनादरङ्गते। विव्वोको नाम विज्ञेयः ॥

स्त्रीणामनादरङ्गते। विष्वोको नाम विज्ञेयः ॥

स्राच्यानां प्रीतियुक्तानां प्राप्रानां यदमाषण्यम् ।

व्याजात् स्वभावते। वाणि विष्टुतं नाम तद्ववेत् – स्रति ॥

ष्रयान्यान् स्त्रीगुगानाह ॥

स्त्रीयां गुणा यावनरूपवेष-दान्निण्यविज्ञानविलासपूर्वाः । स्त्री रत्नसञ्ज्ञा च गुणान्वितासु स्त्रीव्याधयाऽन्याश्चतुरस्य पुंसः ॥ १३॥

स्त्रीयां ग्राबितामेते गुयाः । के ते । ग्रावनं तास्यम् । हृपं स्वकान्त-त्वम् । वेषः शरीरालङ्कारः । दाचिय्यमानुकूल्यम् । विज्ञानं कामशास्त्रोत्तानां कलानां पुरुषचित्तप्रह्यो च केशिलम् । विलायः स्थिरं मधुरवचनं कटाचिनिरीचयम् । त्रयवा विलासे। यस्य लद्ययमुत्तं "स्थानासनगमनानामि"ति । विलासपूर्वाः । विलासः पूर्वे प्रथमा येषाम् । लीला विलासे। विच्छितिरित्यान्याः । यतावन्तः स्त्रीयां गुयाः । गुयान्वितासु च स्त्री रत्नसञ्ज्ञास्ति ।

तथा च बद्धात ।

^१द्विपहयवनितादीनां स्वगुणविशेषेण रव्नशब्दोऽस्ति । तदुक्तम् ।

१ श्रास्यैव ग्रन्यस्य ७६ श्रध्याये २ वलाकाः ।

जाते। जाते। यदुत्कृष्टं तद्वमिधीयते । स्त्रीव्याधयाऽन्या इति । श्रन्याः परलवणा गुणरहिताश्च पुंसः

पुरुषस्य चतुरस्य नागरस्य स्त्रीव्याधर्याश्चलखेदकारिगय इत्यर्थः ॥ १३ ॥

तया च भगवान् व्यासः ।

यस्य भार्या शुचिदेचा मिष्टान्नप्रियवादिनी ।

श्वातमगुप्रा भर्तृभक्ता सा श्रीरित्युच्यते बुधैः ॥

या च भार्या विद्वापाची कश्मला कलहिप्रया ।

उत्तरीत्तरकती च सा जरा न जरा जरा ॥

निर्विगणे निर्विगणा मुदिते मुदिता समाकुलाऽऽकुलिते ।

प्रतिविम्बसमा कान्ता सङ्कुद्धे केवलं भीता ॥

त्रधान वर्चाः स्त्रीराह ॥ न ग्राम्यवर्षीर्मलदिग्धकाया निन्दाङ्गसंबन्धिकयां च कुर्यात् । न चान्यकार्यस्मरगं रहःस्था मना हि मूलं हरदग्धमूर्त्तेः ॥ १४ ॥

ग्रामे वा ग्राम्या ग्राम्येवंग्रेंमेलेंदिंग्या उपलचिताः काया यासाम्।
प्राकृतभाषिग्य इत्यर्थः । ताभिः स्त्रीभिः सह निन्दाङ्गसंबन्धिकयां मैयुनीं
क्षयां न कुर्यात् । रहःस्या सुरतासन्ना श्रन्यकार्यागां गृहाश्रितानां कर्मगां स्मरणं
चिन्तनं न कुर्यात् । यते। हरदग्धमूर्तेः कामस्य मनश्चितं मूलं कस्मिन्नः
न्यव गते कामसं सुखं नात्यदाते । यतः प्रथमत खोत्कम् । जात्यं मनाभवसुखं सुभगस्य सर्वमाभासमावमित्रस्य मनावियोगात् ॥ १४ ॥

श्रन्यानिष स्त्रीगुणानाह ।

श्वासं मनुष्येण समं त्यजन्ती बाहूपधानस्तनदानदत्ता । सुगन्धकेणा सुसमीपरागा सुप्तेऽनुसुप्ता प्रथमं विबुद्धा ॥ १५ ॥

मनुष्येष पुरुषेण समे तुल्यकालं खासं समुच्छासं त्यजन्ती । ऋनेन प्रदस्परं राग उत्तः । बाहूपधानस्तनदानदत्ता । बाह्रोरूपधानं बाहूपधान नम् । बाहूपधाने स्तनस्पर्धकरयो च दत्ता चतुरा । सुगन्धकेशा । सुगन्धी-कृताः केशा यया च । सुसमीपरागा । श्रीभनं समीपे निकटे रागेऽनुरागे। यस्याः । सुरतारम्भ एव जायते रागे। यस्या इत्यर्थः । तस्मिन् कान्ते सुप्रे पश्चात्सुप्रा प्रथममादै। विबुद्धा विगतनिद्रा भवति ॥ १५ ॥

तथा च काश्यप:।

निर्जने तु विविक्ताङ्गं या स्त्री पुरुषमीस्ति ।
तस्याः प्रस्विदाते गुद्धमनुपाद्धोन्क्यान्विता ॥
परस्परमनारामे रमयित्वा मनः स्त्रियाः ।
गभ सम्भरते त्रेष्ठं सुभगं दीर्घजीवितम् ॥
दुर्भनःस्यौ विरक्तौ च भवेतां सङ्गमे यदि ।
तदा विद्धपश्चाल्पायुर्भुकाङ्गो दुः खिता भवेत् ॥
प्रथ वर्ज्याः स्त्रीराह ।

दुष्टस्वभावाः परिवर्जनीया विमर्दकालेषु च न ज्ञमा याः। यासामसृग्वासितनीलपीतमातास्रवर्णं च न ताः प्रशस्ताः॥१६॥ या स्वप्रशीला बहुरक्तपित्ता प्रवा'हिनी वातकफातिरक्ता। महाशना स्वेदयुताङ्गदुष्टा या इस्वकेशी पलितान्विता वा॥१॥

मांसानि यस्याश्च चलन्ति नार्या महोदरा खिक्खिमिनी च या स्थात्। स्त्रीलक्षणे याः कथिताश्च पापा-स्ताभिनं कुर्यात् सह कामधर्मम्॥ १८॥

दुष्ट्रस्थभावा इति । स्त्रिया दुष्ट्रस्थभावा दुष्ट्रप्रकृतयस्ताः परिवर्जनीया वर्जियत्व्याः । विमर्दकालेषु रितकालेषु याश्च न चमा न समर्थाः । यासां स्त्रीगामस्यक्रमसितं कृष्णं नीलं नीलवर्णे पीतं पीतवर्णे हरितवर्णमातामवर्णे-मीषल्लोहितं ताश्च न प्रयस्ताः ॥ ९६ ॥

या स्वप्नशीलाऽतिनिद्रा । बहुरता प्रभूतशोणिता । बहुपिता च । प्रवाहिनी प्रकर्षेण यस्य भगं वहति स्रवति । केचित्प्रदाहिनीति पटन्ति । प्रक-

१ प्रदाहिनी-इति पाठान्तरम्।

षंग यस्या गमने पुरुषस्य शिष्ने दाहा जायते। पुरता दाहमुत्यादयति। बातकफातिरत्ता वातश्लेष्मबहुला। महाश्रना बहुशना। स्वेदयुता धर्मे-सहिता। श्रङ्गदुष्टा श्रङ्गान्यवयवानि दुष्टानि सदोषाणि यस्या हीनाङ्गाधिका वा। या च स्वल्पकेशी स्वल्पमूर्धजा पिलतान्त्रिता जरासंयुत्ता॥ १०॥

यस्यास्व नायाः स्त्रिया मांसानि चलन्ति शिथिलानि भवन्ति । या च महोदरा स्यूलजठरा। खिक्खिमनी श्रव्यक्तशब्दा। या च स्त्रीलक्ष्यी-ऽशुभलक्षयो कथिता।

"किन^१ष्टिका वा तदनन्तरे "त्यादिलचणयुक्तायाः स्त्रियास्ताभिः सह न कामधमें कुर्यात्। सर्वेषा पापा दुष्टलचणयुक्ताः कान्ता वर्च्या इत्यर्थः॥ १८॥

श्रय रजस्वलायाः शोगितलच्यमाह ।

ग्रग्नेशितसङ्काशं लाजारससद्भिकाशमणवा यत्। प्रजालितं विरज्यति यञ्चासृक् तद्भवेच्छुद्धम् ॥ १९॥ यच्छब्दवेदनावर्जितं त्र्यहात् सद्भिवर्त्तते रक्तम्। तत्पुरुषसम्प्रयोगादविचारं गर्भतां याति ॥ २०॥

श्राणोतिसङ्काशमिति । यद्वास्त्रयक्तं शश्रोणितसङ्काशम् । शश्रः प्राणी तस्य शोणितं रक्तं तत्सिक्काशमितले।हितम् । श्रयं नावारसमिनिकाशम् । लावा वृविनिर्यासस्तद्रसस्य सिक्काशं सदृशं वा । यद्व प्रवालितं विरच्यति । वस्त्रस्यं निष्क्रमते । तच्छुद्धं भवेत् स्यात् । गर्भग्रहणयोग्य-मित्यर्थे: ॥ १६ ॥

यच्छब्दवेदनावर्जितमिति । यद्गरं शब्देन स्वनेनैव वर्जितं रहितम्। पतमानस्य शब्दं नात्पदाते। वेदना व्यथा तया वर्जितं रहितम्। च्छाद्विनचयेष च यद्विवर्तते विरमित। तद्वत्तं पुरुषसम्प्रयोगाद् द्वन्द्वसंयोग् गाद्वेतारविचारं निश्चितं गर्भतां याति गर्भत्वं गच्छति ॥ २०॥

श्रय रजस्वलानां परिभाषार्थमाह ।

न दिनत्रयं निषेव्यं स्नानं माल्यानुलेपनं स्त्रीभिः। स्नायाञ्चतुर्थदिवसे शास्त्रोक्तेने।पदेशेन॥ २९॥

९ चर्चेय गन्यस्य हर श्रध्याये १६ प्रलेखाः।

पुष्यक्षाने। षधये। याः कथितास्ताभिरम्बुमिश्राभिः। स्वायात्तयात्र मन्त्रः स एव यस्तत्र निर्दिष्टः॥ २२॥

न दिनषयमिति । रजस्वलाभिः स्त्रीभिदिनषयं स्नानं माल्यं पुष्पादि-कमनुलेपनं समालम्भनादिकं च न निषेव्यं नानुसेवितव्यम् । चतुर्थदिवसे चतुर्थेऽह्नि शास्त्रोक्तेने।पदेशेन शास्त्रविहितविधानेन स्नायाच्छे।चं कुर्यात् ॥२९॥

पुष्पस्नानेषथय इति । पुष्पस्नाने श्रोषथय उत्ताः कथिताः ।

"च्या शितष्मतीं वायमाणामि"त्यादिकास्ताभिरम्बुमिश्राभिर्जलसंयुत्तामिः स्नायात् । तथा तेनैव प्रकारेण "तस्याः कोणेषु दृढान् कलगान्

पितसूववेष्टितयीवान्" इत्यादिकेन स्नानेन च यस्तव मन्त्रस्तस्मिन् पुष्पस्नाने "सुरा स्त्वामभिषञ्चन्त्व"त्यादिकः स यवाव निर्दिष्ट उत्तः ॥ २२॥

श्रय स्त्रीपुरुषसंयोगे चिविभागमाहः।

युग्मासु किल मनुष्या निश्वासु नार्या भवन्ति विषमासु । दीर्घायुषः सुरूपाः सुखिनश्च विकृष्टयुग्मासु ॥ २३ ॥

स्रातेवादनन्तरं युग्मासु समासु राचिषु मनुष्याः पुरुषा मवन्युत्य-दान्ते । किलशब्द स्रागमद्योतनार्थः । समासु यदा भर्षा सह संयोगस्तदा पुना जायन्ते । एवं विषमासु राचिषु नार्यः स्त्रिया भवन्ति । तचापि विशेष-माह । दीर्घायुषः सुरूषाः सुख्तिन इति । विकृष्ट्युग्मासु दूरस्थासु राचिषु समासु चतुर्थां राचि वर्जयत्वा षडष्टद्वादशबेडशोषु दीर्घायुषश्चिरजीविनः । सुरूषाः श्रीभनदृषाः । सुख्तिनश्च जायन्ते । स्रशीदेव सिन्नुष्ट्युग्मायां विषरीतम् ॥ २३ ॥

श्रय गर्भस्य घृतसंस्थानवशेन पुंस्त्रीनपुंसकप्रविभागचानमाह । दित्तणपार्श्वे पुरुषा वामे नारी यमावुभयसंस्थी । यदुदरमध्योपगतं नपुंसकं तिज्ञवाद्वव्यम् ॥ २४ ॥

या गर्भः स्त्रिया दिच्चणार्थे स्थिता भवति स पुरुषा च्चेयः । यश्च वामपार्थ्व नारी स्त्री च्चेया। उभयसंस्थी वामदिच्यणपार्थ्वस्थी यमा द्वी

१ ट्रष्टव्या ग्रस्य धन्यस्य ५६३ एक्ट्रे ३६-४२ व्रलीकाः ।

२ द्रष्टव्योऽस्य ग्रन्थस्य ५६२ पृष्ठे ३७ प्रलेकाः ।

द्रष्टव्या श्रस्य ग्रन्थस्य ५१७-५१८ एक्टे ५५-७० प्रतीकाः ।
 १२२

गर्भे। चेया । यद्गर्भमुदरमध्योपगतं मध्यादेव न चलति तत्त्रपुंधकमिति निबाद्धव्यं चातव्यम् ॥ २४ ॥

> षय स्त्रीसम्प्रयोगकाले युभयोगमाह । केन्द्रत्रिकाणिषु युभस्थितेषु लग्ने शशाङ्के च युभैः समेते । पापैस्त्रिलाभारिगतैश्च याया-त्पुञ्जन्मयोगिषु च सम्प्रयोगम् ॥ २५ ॥

ग्वंविधे योगे भायया सह सम्प्रयोगं यायाद्गच्छेत्। केन्द्राणि लग्न-चतुर्थमप्रमदशमानि । विकाणं नवमपञ्चमे । शुभा वुधशुक्रजीवाः । केन्द्र-विकाणेषु शुभस्थितेषु माम्येग्रेहेयंथासम्भवमधिष्ठितेषु । लग्ने शशाङ्क च चन्द्रे शुभेः समेते शुभग्रहसंयुक्ते । पापैरादित्याङ्गारकशनैश्चरैस्त्रिलाभारिगतेः । तृतीयेकादशषष्ठस्थानस्यैः । तथा पुष्कान्मयोगो जातके उक्तः । "श्रे।" जर्चे पुरुषांशकेषु बलिभिलंग्नाकेगुर्विन्दुभि" रित्यादि ॥ २५ ॥

श्रयते मेथुनकाले परिभाषार्थमाह ।

न नखदश्चनिवत्तानि कुर्यादूतुसमये पुरुषः स्त्रियाः कयञ्चित् ।

ऋतुरपि दश्च षट् च वासराणि
प्रथमनिशात्रितयं न तत्र गम्यम् ॥ २६ ॥

पुरुषे। नर: स्त्रिया येषित: ऋतुसमये गर्भाधानसमये कथिञ्चत् कथमपि नखदशनविज्ञतानि न कुर्यात् कारयेत्। श्रिपशब्दश्चार्थे । ऋतू रज्ञ: । दश षट् च षेडिशवासराणि षेडिशदिनानि भवन्ति । तन ऋते। स्ति प्रथममादै। निशानितयं राणिनितयं न गम्यम् । यतस्तन गर्भ: सम्भव-तीति ॥ २६ ॥

> इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृतावन्तः पुरचिन्तायां स्त्रीपुंसमायागा नाम सप्रसप्तितमाऽध्यायः ॥ ०० ॥

[्] ब्रुष्टज्जातके ४ ऋध्याये १९ म्लोकः।

श्रथ श्रय्यासनलव्यां व्याख्यायते।

तवादावेव तदारम्भग्रदर्शनार्धमाह ।

सर्वस्य सर्वकालं यस्मादुपयागमिति शास्त्रमिदम्। राज्ञां विशेषताऽतः शयनासनलक्षणं वस्ये॥१॥

यस्मादात इदं शास्त्रं शयनामनलच्चाण्यं मर्वजनस्य मर्वकाल-मुपये।गमेति गच्छति विशेषते। राज्ञां नृपाणामुपये।गमेति । ऋते।ऽस्माच्छय-नामनलच्चां वच्चे कर्यायध्ये ॥ १ ॥

तवादै। नृपाणामासनलचणमाहः।

श्रसनस्यन्दनचन्दनहरिद्रसुरदारुतिन्दुकीशालाः । कश्मर्यञ्जनपद्वकशाका वा शिंशपा च शुभाः ॥ २ ॥

श्रमनम्। स्पन्दनम्। चन्दनं मलयजम्। हरिद्रः । सुरदाहर्देवदाहः । तिन्दुको। शालः। एते सर्व एव वृत्तविशेषाः। काश्मरी। श्रज्जनं शाभाज्ज-नम् । पट्सकः। शाकः। शिंशपा च। एते वृत्ताः। सर्व एव शयने शय्या-यामासने च शुभाः शुभदाः॥ २॥

श्रयागुभवृत्तानाह ।

अश्रनिजलानिलहस्तिप्रपातिता मधुविहङ्गकृतनिलयाः। चैत्यश्रमशानपथिजार्ध्वशुब्कवल्लीनिबद्धाश्च ॥ ३॥

श्रश्विविद्युत् । जलं पानीयम् । श्रिनलो वायुः । हस्ती करी । ग्रिमियं वृत्वाः प्रपातिताः प्रपीडिताः । वा मधुविहङ्गकृतनिलयाः । मधु-भिमित्विकाभिः । विहङ्गेश्च पित्विभः कृता निलया निवासस्यानानि येषाम् । चैत्यः प्रधानवृत्वः । श्मशानजः पितृवनजातः । पश्चिजा मार्गजातः । जर्ध्वशुष्कः स्थानस्य ग्वेषिर भागे शुष्को नीरसा जातः । वल्लीभिनिवद्धः । ग्रते सर्व ग्वाशुमाः ॥ ३ ॥

श्रन्यदप्याह ।

कण्टिकिना ये च स्युर्महानदीसङ्गमाद्भवा ये च। सुरभवनजारच न शुभा ये चापरयाम्यदिक्पतिताः॥४॥ कगटिकन इति । ये च कगटिकनः सकगटिकाः स्युभेवेयुः । ये च महानदीमङ्गमाद्भवाः । महानद्यः प्रधानसरितः । सङ्गमः संयोगा यच तच येषामुद्भव उत्पत्तिः । तथा ये च सुरभवनजाता देववेश्मनि जाताः । ते सर्व गव वृत्ता न शुभाः । ये चाऽपरस्यां पश्चिमायां दिविषस्यां दिशि पतितास्तेऽपि न शुभाः ॥ ४ ॥

श्रयाप्रशस्तवृत्तरचितस्य श्रयनासनस्य फलमनिष्टमाह । प्रतिषिद्धवृत्तनिर्मितशयनासनसेवनात् कुलविनाशः । व्याधिभयव्ययकलहा भवन्त्यनथी अनेकविधाः ॥ ५॥

प्रतिषिद्धेनाप्रशस्तेन वृद्धेण तरुणा यिन्निर्मतं कृतं शयनमासनं वा तस्य सेवनात् कुलविनाशा वंशवया भवति । तथा व्याधि: पीडा । भयं भीति: । व्ययमर्थहानि: । कलहाऽप्रीति: । एते भवन्ति । अनेकविधाः अनेकप्रकाराश्वानथी अनर्थकृतया भवन्ति सन्ति ॥ ॥

श्रय प्राक्षित्रस्य दास्यः परीचयवशेन फलमाह । पूर्विच्छित्नं यदि वा दास भवेत्तत्परीच्यमारम्भे । यद्यारीहित् तस्मिन् कुमारकः पुत्रपशुदं तत् ॥ ६॥

यदि वा कदाचिद्वार काष्ठं पूर्वेच्छित्तं प्राक्किल्पतं भवेत् स्यात् तदा तद्वावारम्भे प्रारम्भकाले परीच्यं विचार्यम्। ''श्रश्चानिचले"त्यादिनाक्तलचयोन तस्मिन् पूर्वेच्छित्ते दारुणि यदि कश्चित्कुमारका बालक श्रागत्याऽऽरोहेदु-पर्युपविचाति तदा तत्कृतं शयनायनं पुच्चण्युदं भवति। पुचान् सुतान् पर्यूष्च-तुष्पदान् ददाति ॥ ६ ॥

श्रधारम्भकाले शुभचिह्नान्याह ।

सितकुसुममत्तवारणदथ्यत्ततपूर्णकुम्भरतानि । मङ्गल्यान्यन्यानि च दृष्ट्वारम्भे शुभं ज्ञेयम् ॥ ०॥

चितकुषुमानि खेतपुष्पाणि । मत्तवारणे मतहस्ती । दिधि चीर-विकार: । श्रवता यवा: । पूर्णकुम्भो जलपूर्णो घट: । रत्नानि मणय: । मङ्गल्यानि । श्रन्यानि शङ्ख्यब्दवेदध्वनिगाचक्रवाककोकिलादीनां शब्दा: । श्रारम्भे श्रारम्भकाले दृष्ट्वाऽवलेक्य शुमं चेयं चातव्यमिति ॥ ९ ॥

१ श्रास्येवाध्यायम्य ३ ज्लोकः।

त्रय नृपस्य शस्यायाः प्रमाणमाह । कर्माङ्गुलं यवाष्ट्रकमुदरासक्तं तुषैः परित्यक्तम् । श्रङ्गुलशतं मृपाणां महती शस्या जयाय कृता ॥ ६॥

त्रष्ट्रो यवा यवाष्ट्रकम् । तुषैः परित्यक्तं तुषरिहतम् । परम्परमन्यो-न्यमुदरामक्तं कर्माङ्गु गम्पन्तं भवति । तेनाङ्गुनप्रमायोन नृपायां राजामङ्गुनप्रतं महती दीधा शय्या कृता रिचता जयाय भवति ॥ ६ ॥

श्रय नृष्पुत्तमन्त्रिवलपितपुरेश्यमं शय्याप्रमाणमाह । नवितः सैव षडूना द्वादश्रहीना त्रिषद्भृत्तीना च । नृपपुत्तमन्त्रिवलपितपुरेश्यसं स्युर्ययासङ्क्षम् ॥ ६ ॥

मृङ्गुलानां नवतिर्नृषपुत्तस्य राज्ञः सुतस्य दीर्घा शय्या कार्या । सैव नवतिः षडूना चतुरशित्यङ्गुलानि सचिवस्य मन्त्रियाः दीर्घा कार्या । सैव नवतिद्वादशहीनाष्ट्रसमृत्यङ्गुलानि बलपतेः सेनापतेः । सैव नवतिस्त्रिषट्क-होना त्रष्टादशिमरङ्गुलैन्यूना पुरोधस आचार्यस्य शय्या दीर्घा कार्या । दैव-ज्ञस्याप्येवं समानत्वादिति ॥ ६ ॥

श्रय विष्कम्भलवायं पादे।च्छायप्रमायं सह । श्रर्थमते।ऽष्टांश्रानं विष्कम्भी विश्वकर्मणा प्राक्तः । श्रायामत्र्यंशसमः पादे।च्छायः सकुद्यशिराः ॥ १०॥

स्रते। इस्माट्टैक्टांदधे दलमष्टांशानमष्टभागवर्जितं विकामो विस्तारा विश्वकर्मणा प्रोतः किवतः । तदाया । श्रङ्गुल्यतं नृपशय्या । श्रते। ध्ये पञ्चाशदङ्गुलानि । गतदष्टांशानं विचत्वारिशदङ्गुलानि सषड्यवानि विकामो विपुल्यम् । एवं स्वदेक्यानुसारेणान्यासामिष कल्पनीयम् । श्रायामच्यंशसम् स्रति । श्रायामस्य देक्यंस्य यस्त्र्यंशस्तृतीया भागस्तत्समस्ततुल्यः पादस्योन्द्यायः कार्यः । सच सकुद्यिशराः । सह कुद्येण थिरा वर्त्तते इति सकुद्य-श्रिराः पादीष्ट्राय इति । एवमन्यासामिष स्वदेक्यानुसारेण कल्पनीयम् ॥ ९०॥

तया च विश्वकर्मग्रीतम्।

अन्योन्यमुदरासत्तं वितुषं तु यवाष्ट्रक्षम् । कप्ताङ्गुलम्भिति ग्रातः तेन मानेन कारयेत् ॥ नृपागामङ्गलगतं गय्या दींघा जयावहा ।

वितर्नृपपुत्तस्य सा षडूना तु मिन्त्रगः ॥

द्वादगोना बलेगस्य विषद्वोना पुराधसः ।

दैवज्ञमानमेनैतत् तुल्यत्वात् आरयेत्रतः ॥

दैर्घ्यमष्टमभागानं विष्यम्भः परिक्रीतितः ।

श्रायामच्यंशतुल्यश्च पादोच्छायः प्रकीर्तितः ॥

सकुद्यिणरसे। ज्वेयः शय्यायाः शुभकारकः ।

जनाधिका च या शय्या सा ज्वेया स्वामिनाऽगुभा ॥

अधुना दाह्यां विशेषफलमाह ।

यः सर्वः श्रीपण्यां पर्यङ्को निर्मितः स धनदाता ।

श्रसनकृता रागहरितन्दुकसारेण वित्तकरः ॥ १९ ॥

यः केवलशिंशपया विनिर्मिता बहुविधं स वृद्धिकरः ।

चन्दनमया रिपुन्नो धर्मयशादीर्घजीवितकृत् ॥ १२ ॥

यः पद्मकपर्यङ्कः स दीर्घमायुः श्रियं श्रुतं वित्तम् ।

कुरुते शालेन कृतः कल्याणं शाकरिचतत्रच ॥ १३ ॥

केवलचन्दनरिचतं काञ्चनगुमं विचित्ररत्नयुतम् ।

श्रध्यासन् पर्यञ्जं विबुधैरिप पूज्यते नृपितः ॥ १४ ॥

यः सर्वः श्रीपर्ण्या इति । यः पर्यङ्कः सर्वे। निःशेषं श्रीपर्ण्या निर्मिता रचितः । स धनदाता वित्तप्रदे। भवति । यः सर्वे। सनकृतः स रे।गहरे। रे।गान् हरति विनाशयति । यः सर्वेस्तिन्दुकसारेण रचितः स वित्तकरे। धनकरः ॥ ११ ॥

यः केवल इति । यः पर्यङ्कः केवलः शिशापयैव निर्मितः स बहु-विश्वं बहुप्रकारं वृद्धिकरः । यः सर्वेश्चन्दनमयश्चन्दनविरचितः पर्यङ्कः स रिपुग्रस्तथा श्रमे यशः कीर्ति दीर्थं च जीवितं करोलि ॥ १२ ॥

ग्रः पट्सकपर्यङ्क इति । ग्रः सर्वः पट्सकरचितः पर्यङ्कः स अक्ष्युर्जी-वितं दीर्घे चिरकालस्थायि । श्रियं लच्मीम् । श्रुतं विद्याशुमं धर्म्यम् । वितं थनं कुरुते। तथा शालेन कृता रचितः शाकरचितश्च कल्यायं श्रेयः कुरुते॥ १३॥

केवलचन्दनरचितमिति । यत्पर्यक्कं केवलेनैव चन्दनेन विरचितं निर्मितं तथा काञ्चनेन सुवर्णेन गुप्रमाच्छादितम् । विचिषेनीनाकारै रत्नेर्मिणि-मिर्युक्तं तद्गृणे राजा अध्यासद्गुणरि तिष्ठन् विबुधैदेवैरिष पूज्यतेऽच्यंते ॥ १४ ॥

श्रय व्यतिमिश्रदाहुणां फलमाह ।

स्रम्येन समायुक्ता न तिन्दुकी शिंशपा च शुभफलदा।
न श्रीपर्णेन च देवदासवृत्तो न चाप्यसनः॥ १५॥
शुभदी तु शालशाकी परस्परं संयुती पृथक् चैव।
तद्वत् पृथक् प्रशस्तौ सहिता च हरिद्रककदम्बौ॥ १६॥
सर्वः स्पन्दनरचिता न शुभः प्राणान् हिनस्ति चाम्बकृतः।
स्रमनाऽन्यदास्सहितः विप्रं देशान् करोति बहून्॥ १०॥
स्रम्बस्पन्दनचन्दनवृत्ताणां स्पन्दनाच्छुभाः पादाः।
फलतस्णा शयनासनमिष्टफलं भवति सर्वेण॥ १८॥

श्रन्येन समायुक्तिति । तिन्दुकी शिंशपा च श्रन्येनापरेश दास्या समा-युक्ता सहिता शुभफलदा न भवति । श्रशुभेत्यर्थः । न श्रीपर्येन च देवदास्युक्तः शुभफलदे। भवति । एवं श्रीपर्येन चासना युक्तो न शुभफ्लदे। भवति ॥ १५ ॥

युभदाविति । यालयाकी परस्परमन्योन्यं संयुक्ती युभदी पृथक् चासंयुक्ती केवलाविप युभदी । तद्वत्तेनैव प्रकारेग पृथक्पृथक्चहिती च हरिद्रककदम्बी प्रयस्ती ॥ १६ ॥

सर्व: स्पन्दनरित इति । सर्वो नि:शेषं स्पन्दनेन रिवते। निर्मिते। न शुभ: पर्यङ्कः । यतः प्राणानसून् हिनस्ति नाशयति । श्रम्बकृतश्चश-ब्दादेवमेव प्राणान् हिनस्ति । श्रस्नोऽन्येनापरेण दारुणा संयुक्तः सहितः चिप्रमाश्वेव बहून् प्रभूतान् देशान् करोति ॥ १० ॥

श्रम्बस्पन्दनेति । श्रम्बः । स्पन्दनम् । चन्दनम् । एषां वृत्ताणां स्पन्दनात्स्यन्दनवृत्तात् पादाः युभाः । सर्वेण येन केनचित्फलदारणा फलवृत्तेण श्रम्यासनमिष्टं फलं शुभफलं भवति ॥ ९८ ॥ श्रय सर्वेषां वृष्वाणां प्रशस्तगजदन्तेनालङ्कारविधिः कार्य स्त्येतदाह । गजदन्तः सर्वेषां प्राक्ततस्त्राां प्रशस्यते योगे । कार्याऽलङ्कारविधिर्गजदन्तेन प्रशस्तेन ॥ १९ ॥

का ग्रीत्ततस्वां कथितवृत्तायां सर्वेषां नि:श्रेषायां योगे गजदन्तो प्रस्तिरदः । प्रशस्यते स्तूयते इध्यत इत्यर्थः । प्रशस्तेन लक्षणसंयुत्तेन गजदन्तेन हस्तिरदेनालङ्कारविधिः कार्यः । श्रीभामृत्यादयेत् ॥ १६ ॥

श्रय गजदन्तलचणमाह ।

दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रीद्य कल्पयेच्छेषम् । अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ २०॥

गजदन्तस्य मूले यः परिधिः परिमण्डलं द्विरायतं द्विगुणं प्रोह्य त्यक्षा शेषं कल्पयेच्छिन्द्यात् । यतदुक्तं भवति । मूले यः परिणाहो गजदन्तस्य तद्द्विगुणमायतं गजदन्तमूलात् परित्यच्य शेषं कल्पयेत् । बहूदको देशोऽनूपः । अनूपचराणां गजानां दन्तमूलपरिधिं द्विरायतमधि-कमपि प्रोह्य शेषं कल्पयेत् । गिरिचारिणां पर्वतचारिणां न्यूनमपि प्रोह्य शेषं कल्पयेत् । गिरिचारिणां पर्वतचारिणां न्यूनमपि प्रोह्य शेषं कल्पयेत् । यतः पर्वतिशिलास्तद्वन्तान् घर्षन्ति ॥ २०॥

श्रय गजदन्तस्य कल्पितस्य गुभागुभमाह ।

श्रीवृत्तवर्धमानच्छत्त्रध्वजचामरानुरूपेषु ।

श्रेदे दृष्टेष्वाराग्यविजयर्धनवृद्धिसाख्यानि ॥ २१ ॥

प्रहरणसदृशेषु जया नन्दावर्त्ते प्रनष्टदेशाप्तिः ।
लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ २२ ॥
स्त्रीरूपे धननाशा भृङ्गारेऽभ्युत्थिते सुतात्पत्तिः ।

कुम्मेन निधिप्राप्तियात्राविद्यं च दग्रहेन ॥ २३ ॥

कृकलासकपिभुजङ्गेष्वसुभिज्ञव्याधया रिपुवशित्वम् ।

गृश्रोल्कध्वाङ्कश्येनाकारेषु जनमरकः ॥ २४ ॥

पाशेऽथवा कबन्धे नृपमृत्युजनविपत् सुते रक्ते ।

कृष्णे श्यावे रूके दुर्गन्थे चाशुमं भवति ॥ २५ ॥

श्रीवृत्तवर्धमान इति । श्रीवृत्तः प्रसिद्धः । बिल्वः । वर्धमानिष्वहूम् । वर्धमाना विष्युपद्रशं सरागमिति केवित् । क्रन्नमातप्वम् । ध्वजः प्रसिद्धो विविधपद्रविर्वतं चिहूम् । चामरं बालव्यजनम् । ग्रषामनुद्धपेषु सदृशेषु । क्रेद्दे दन्तच्केदे । दृष्टेष्ववलीकितेषु । श्रारोग्यमरोगित्वम् । विजयो विशेषेण जयः । धनवृद्धिवितवर्धनम् । से।स्यम् । ग्रतानि भवन्ति ॥ २९ ॥

प्रहरणसदृशेष्विति । प्रहरणमायुधादि । प्रहरणसदृशेषु छेदे दृष्टेषु जया भवति । नन्दावर्तसदृशं तिस्मन् दृष्टे प्रनष्टस्यापहृतस्य देशस्य प्राप्तिकाभा भवति । लेष्ट्रं मृत्खण्डम् । लेष्ट्रसदृशेषु छेदे दृष्टेषु लब्धपूर्वस्य देशस्य सम्प्राप्तिकाभा भवति । पूर्वे लब्धो लब्धपूर्वः । श्रादावेव लब्धः सम्प्राप्ते हस्तीभूतः स लब्धपूर्वः । देशस्य सम्प्राप्तिकाभा भवति तस्येति ॥ २२ ॥

स्त्रीह्मप इति । स्त्रीह्मपे छेदे दृष्टे सुतात्पतिः । पुत्रजन्म भवति । कुम्भेन कुम्भसदृषे छेदे चिन्हे दृष्टे निधिप्राप्तिनिधिलाभा भवति । दग्डेन दग्डाकारेग याचाविध्रमगमनं भवति ॥ २३ ॥

कृत्रलासेति । कृत्रलासः प्राणिविशेषः । किंपर्वानरः । भुजङ्गः सर्पः । ग्रवंविधेषु क्रेदे दृष्टेषु श्रमुभिष्तं दुर्भित्तम् । व्याधयः पीडाः । रिपुविशित्वं श्रष्ट्रणां वश्यत्वम् । गृश्लोलूको पत्तिणो । ध्वाङ्घः काकः । श्येना वाजिकः । ग्रतेषामाकारेषु दृष्टेषु क्रेदे जनानां मरको भवति ॥ २४ ॥

पाशेऽयवेति । पाशः प्रसिद्धो रज्जुहृषः । सवन्धश्छिन्नशिराः पुरुषः । ग्वंविधेऽयवा छेदे दृष्टे नृषस्य राज्ञो मरणं मृत्युभेवित । रत्त-श्रोणिते स्रते निर्गते छेदाज्जनानां विषदे। भवन्ति । कृष्णे कृष्णवर्णे । श्यावे मिलने । हृत्वे परुषे । दुर्गन्धे च छेदात् । श्रशुभमनिष्टं भवति ॥ २५ ॥

अय शुभच्छेदानां लच्चणं शयने च तथाविधं फलमाह ।

गुक्तः समः सुगन्धिः व्हिग्धश्च गुभावहा भवेच्छेदः । अगुभगुभच्छेदा ये श्रयनेष्वपि ते तथा फलदाः ॥ २६॥

शुक्रः शुक्रवर्णः । समस्तुल्यः । सुगन्धिः शाभनगन्धिः । स्तिग्धाे निर्मलः । एवंविधश्छेदः शुभावहा भवति । ये छेदा त्रशुभाः शुभा दन्ते प्रोक्तास्ते शयनेष्वपि शय्यायां लग्नास्तया तेनैव प्रकारेण फलदाः । तथा- विर्ध फलं भवति । शुभमशुमं वा प्रयच्छतीत्यर्थः । दाह्यामध्येवमेव बेदितव्याः ॥ २६ ॥

चय दाह्यां विनियागमाह । ईषायागे दारु प्रदक्षिणाग्रं प्रशस्तमाचार्यैः । ख्रपसब्यैकदिगग्रे भवति भयं भूतसञ्जनितम् ॥ २०॥

ईषाशब्देन चत्वारि काष्ट्रानि घटितान्युच्यन्ते। शिरःपादभागयोद्वीः वामदिव्याभागयोद्वीविति । तेषां परस्परं यच संयोगः शिरःपादकाष्ट्रयोन्द्वे द्वि द्विद्वे कृत्वा वामदिव्यापादकाष्ट्रानि तेषु विपेत्। तचायं क्रमः । ईषायोगे दाक प्रदिविषायमाचार्यैः प्रशस्तमुक्तम् । प्रादिव्यययेनायं यस्मिन् । अपस्व्येकदिगय इति । अपस्व्येऽप्रदिव्यास्ये । पूर्वेक्तिवन्यस्तस्य शिरःकाष्ट्रस्य यद्यं तच दिव्यादिक्स्यकाष्ट्रमूलं विपेत् । तस्याये पादान्तमागस्यं काष्ट्रमूलं विपेत् । तदये विरःकाष्ट्रमूलं विपेत् । तदये वत्ररादिगभागस्यकाष्ट्रमूलं विपेत् । तदये शिरःकाष्ट्रमूलं विपेत् । यवं पूर्वदिव्यापश्चिमोत्तरसंस्थानेन न्यासे कृते प्रदिव्यायं भवति । अपस्ये न प्रदिव्यास्ये पूर्वेक्तिन्यासाद्विपय्यस्ये तथैकदिगयस्यिते दारा भूतस्यक्वितं भूतयद्वीत्पन्तं भयं भीतिभवति । शिरःपादभागकाष्ट्रयोरेकस्यां दिश्यमं यद्ववित तदैकदिगयम् ॥ २० ॥

श्रथ पादानां लचगामाह । एकेनावाक्शिरसा भवति हि पादेन पादवैकल्यम् । द्वाभ्यां न जीर्यतेऽत्रं त्रिचतुर्भिः क्रेशबधबन्धाः ॥ २८ ॥

एकेन पादेन । त्रवाक्शिरमा त्रधामुखेन । मूलायविपर्ययस्थितेन । पादवैक्कं स्वामिना भवति । द्वाभ्यां पादाभ्यामेवंविधाभ्यामद्गं भुक्तं न जीवेते न परिणामं याति । विभिश्चतुर्भिश्च क्लेशबधबन्धा भवन्ति ॥ २८॥

त्रथ पादस्य ग्रन्थियुक्तस्य लचगमाह ।

सुषिरेऽयवा विवर्षो ग्रन्थै। पादस्य शोर्षगे व्याधिः। पादे कुम्मी यश्च ग्रन्थै। तस्मिन्नुदररोगः॥ २९॥ कुम्भाधस्ताज्जङ्घा तत्र कृता जङ्घयोः करोति भयम्। तस्याश्चाधारेऽधः जयकृद्द्रव्यस्य तत्र कृतः॥ ३०॥ खुरदेशे या ग्रन्थिः खुरियां पीडाकरः स निर्दिष्टः। ईषाशीर्षक्योश्च त्रिभागसंस्थी भवेन्न शुभः॥ ३९॥

सुषिरेऽथवेति । पादस्य शोषंगे शिरागते यन्या सुषिरे श्रन्त-रसारे श्रयवा विवर्णे विगतवर्णे दाहवर्णान्तरमाश्रिते व्याधिर्भवति शिर-स्येव स्वामिन: । तस्मिन्नेव पादे यश्च कुम्भः कुम्भभागस्तस्मिन् यन्यौ स्थिते सत्युदररोगो भवति ॥ २६ ॥

कुम्भाधस्ताद्या जड्डा तच कृते। यन्थिर्जड्डयोभेयं करोति । तस्या जड्डाया त्रधस्ताद्य त्राधारस्तच कृते। यन्यिद्रव्यस्य धनादिकस्य चयकृद्ध-वति ॥ ३० ॥

खुरदेश इति । या यन्थिः खुरदेशे पादस्थाने स्थितः खुरियाम-श्वादीनां स पोडाकरे। निर्दिष्टः कथितः । ईषा पार्श्वयिष्टिका । शीषेग्री शिरः-काष्ठम् । तयोः समाने विभागे तृतीयांशे यः स्थिता यन्थिः स स्वामिना न शुभा भवति । पादभागस्य काष्ठिद्वतीयपिट्टका वा ऋषि विभागसंस्था न शुभदेव ॥ ३९ ॥

त्रधुना छिद्राणां नामान्याह ।

निष्कुटमय के।लाचं सूकरनयनं च वत्सनामं च। कालकमन्यद्धन्धुकमिति कथितिश्चिद्रसङ्खेपः॥ ३२॥

निष्मुटं नामें किंद्रम् । त्रयशब्दश्चार्थे । केालावम् । सूकरनयनं च । वत्यनामं च । कालकम् । त्रन्यदपरं धुन्धुकम् । इत्येवंप्रकारेण किंद्राणां सङ्घेषः समासः कथित उत्तः ॥ ३२ ॥

त्रयेतेषां लचगमाह ।

चटवत् सुषिरं मध्ये सङ्कटमास्ये च निष्कुटं छिद्रम् । निष्पावमाषमात्रं नीलं छिद्रं च के।लाजम् ॥ ३३ ॥ सूकरनयनं विषमं विवर्णमध्यर्धपर्वदीर्घं च । वामावत्ते भिन्नं पर्वमितं वत्सनाभाख्यम् ॥ ३४ ॥ कालकसञ्ज्ञं कृष्णं धुन्धुकमिति यद्भवेद्विनिर्भिज्ञम् । दारुसवर्णं छिद्रं न तथा पापं समुद्दिष्टम् ॥ ३५ ॥ घटवत् सुविरं मध्ये इति । यत्सुविरं हिद्रं मध्ये मध्यभागे घटवत् कुम्भवत् । त्रास्ये मुखे च सङ्कटमल्पं तिन्नष्कुटं नाम । निष्पावाः शालयः । निष्पावमाचं निष्पावतुल्यं मावमाचं च वा । नीलं नीलवर्षे तिच्छदं केाला-चमञ्जम् ॥ ३३ ॥

सूकरनयनमिति । सूकरनयनसञ्जं विषममतुल्यम् । विवर्षे विगनतवर्षम् । अध्यर्थपर्वदीर्घमधिकमधे यस्य पर्वेषः साधे पर्व दीघे भवति । बामावते प्रदिचिषावते भिन्नं द्वितीयभागदृश्यं पर्वेमितं पर्वप्रमाणं वत्सनाभाख्यं बत्सनाभसञ्जं छिद्रम् ॥ ३४ ॥

कालक्षरञ्जमिति । कालक्षरञ्जं कृष्यां कृष्यावयो भवति । यद्विनिर्भिन्नं द्वितीयभागदृश्यं कृष्यावयो च तद्धुन्युक्षपञ्जम् । दारुपवयो दारुपदृशवयो यिक्छद्रं न तच तथिषामेवं दुष्टुफलमृद्धिष्टुमुक्तम् । यतदुक्तं भवति । श्रशुभ-मिष छिद्रं दारुपवयो यदि भवति तदातिदुष्टुफलं न भवति ॥ ३५ ॥

श्रयेतेषां फलान्याह ।

निष्कुटसञ्जे द्रव्यचयस्तु कीलेचणे कुलध्वंसः । शस्त्रभयं सूकरके रागभयं वत्सनाभाख्ये ॥ ३६ ॥ कालकपुन्धुकसञ्जं कीटैर्विद्धं च न शुभदं छिद्रम् । सर्वे ग्रन्थिप्रचुरं सर्वत्र न शोभनं दास ॥ ३० ॥

निष्कुटमञ्जे छिद्रे द्रव्यस्य श्रर्थस्य घया विनाघा भवति । कोलेचग्रे कोलाचमञ्जे कुलस्य वंशस्य ध्वंसा विनाशः । सूकरके सूकरनयने शस्त्र-भयं भवति । वत्सनाभाख्ये रागभयम् ॥ ३६ ॥

कालकच्छिदं तथा धुन्धुकाख्यं च यञ्च कीटैः क्रिमिभिर्विद्धं तच्छिदं न गुभदं दुष्टुफलम् । यद्वाह सबै ग्रन्थिप्रचुरं समस्तमेव पन्धि-बहुलं तत् सर्वेच सर्वेस्मिन् वस्तुनि न शोभनं प्रथस्तफलम् ॥ ३० ॥

> श्रय मिश्रदाहरचितस्य शयनस्य फलमाहः। एकद्रुमेगा धन्यं वृद्धद्वयिनमितं च धन्यतरम्। त्रिभिरात्मजवृद्धिकरं चतुर्भिरयं यशस्चाग्यम्॥ ३६॥

पञ्चवनस्पतिरचिते पञ्चत्वं याति तत्र यः श्रेते । षट्सप्राष्टतरूणां काष्टिर्घटिते कुलविनाशः ॥ ३९॥

यच्छय्यासनमेकदुमेगोकवृत्तेगा निर्मितं तद्धन्यम् । वृत्तद्वयनिर्मितं धन्यतरम् । विभिवृत्तेः प्रागुक्तेर्येविनिर्मितं तदात्मजानां पुत्रागां वृद्धिकरम् । चतुर्भिर्यद्विमितं तद्ये धनम् । श्रय्यं प्रधानं यशः कीति च करोति ॥ ३८॥

पञ्चवनस्पतिरचित इति । पञ्चभिवेनस्पतिभिवृत्ते रचिते निर्मिते शय-नामने शयने यः शेते स्वपिति स पञ्चत्वं याति । म्रियतं इत्यधः । षरणां समानामष्टानां च तस्त्रणां वृत्ताणां काष्ट्रेचेटिते निर्मिते कुलविनाशा वंशवयाः भवति ॥ ३६ ॥

> इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां चंडिताविवृते। शय्यायनलहाएं नामाष्ट्रसप्रतितमे।ऽध्यायः ॥ २८ ॥

ग्रथ रतपरीचा व्याख्यायते।

तर मगीनां तावहुगप्रधानार्थलवगमाह । रत्नेन शुभेन शुभं भवति नृपागामनिष्टमशुभेन । यस्मादतः परीच्यं दैवं रत्नाश्रितं तज्जैः ॥ १॥

नृपाणां राज्ञां रत्नेन मणिना गुभेन गुभनचणेन संयुक्तेन गुभं देवं भवति । अगुभेनानिष्टमगुभं देवं भवति । देवगञ्देन प्राक्तनकर्मणां विपाक उच्यते । यस्मादेवमताऽस्मानज्ज्ञे रत्नलचण्ज्ञे रत्नात्रितं रत्नसंस्थितं देवं परीच्यं विचार्यम् ॥ ९ ॥

रत्नपरीचायामुपलरत्नानामधिकारः क्रियत इत्येतदाह । द्विपह्रयवनितादीनां स्वगुणविशेषेण रत्नशब्दीऽस्ति । इह तूपलरत्नानामधिकारा वज्ञपूर्वाणाम् ॥ २ ॥

द्वियो हस्ती । ह्ये। प्रवः । वनिता स्त्री । अधिकरणाञ्जाती जाते। यदुत्कृष्टं रत्नं तदभिधीयते । यवमादीनां स्वगुणविशेषेणात्मीयगुणप्रभावेण रक्षणब्दोऽस्ति विद्यते । तथा च ।

जाता जाता यदुत्कृष्टं तद्रव्यमिधीयत इति । इह त्वस्यां रत्नपरीचायामुपलरवानां पाषाग्रमणीनां वच्चपूर्वाणां वच्च-प्रथमानामधिकारः क्रियत इति ॥ २ ॥

तत्र रत्नानामुत्यित्रप्रदर्शनाथै मतभेदमाचार्यागामाह ।
रत्नानि बलाद्वैत्याद्दधीचिताऽन्ये वदन्ति जातानि ।
केचिद्भवः स्वभावाद्वीचित्रयं प्राहुस्पलानाम् ॥ ३ ॥
बल इति दैत्याख्यस्तस्माद्वलाद्रव्नानि जातानि सम्भूतानि । स किलेन्द्रेण निहतस्तस्यास्थिभ्यो रव्नान्यत्यन्नानि ।

तया च।

सम्भूतानि बलाद्वेत्याद्रहानि विविधानि च । गतानि नानावर्णेत्वमस्थिभ्यो भूमिसंप्रयात् ॥ दणीचिते।ऽन्य इति । श्रन्येऽपरे दणीचिमुनेरस्थिभ्यो जातानीति वदन्ति ।

तया च।

रत्नानि दधीचिमुनेजीतानि सहस्रशो लोके।
श्रीस्थिभ्यो भूमिवशात् नानावर्शेत्वमागतानि गुणैः ॥
केचिदिति। केचिदन्ये श्राचार्या भुवा भूमेः स्वभावाच्चातानि रत्नानि
विविधानि च। उपला रत्नस्रपत्वं प्राप्ताः कालान्तरेणेति प्राहुरुत्तवन्तः ॥ ३॥
श्राप्त रत्नानां नामान्याह ।

वजेन्द्रनीलमरकतकर्ततरपद्वरागरुधिराखाः। वैदूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकान्ताः॥४॥ सै।गन्धिकगोमेदकशङ्कमहानीलपुष्परागाखाः। ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि॥५॥

्र षजेन्द्रनीलेति । वज्रम् । इन्द्रनीलः । मरकतः । कर्केतरः । षद्भरागः । रुधिराख्यः । वेदूर्यम् । पुलकः । विमलकः । राजमणी राजवान् । स्फटिकः । गशिकान्तश्चन्द्रकान्तः ॥ ४ ॥ सै।गन्थिकः । गोमेदकः । यहुः । महानीलः । पुष्परागाख्यः । ब्रह्ममणिः । ज्योतीरसः । सस्यकः । मुक्ता मुक्ताफलानि । प्रवालं विदुमः । सतानि रत्नमेदानि । इत्यत उत्कृष्टानि चत्वारि वज्रमुक्तापद्वरागमरकताख्यानि तेषामेव लवणमावायः करोतीति संबन्धः ॥ ॥ ॥

श्रय वज्रमणेः सप्राक्षारस्थानानि लचणं चाह ।
विणाति विशुद्धं शिरीषकुसुमप्रमं च कीशलकम् ।
सीराष्ट्रकमाताम् कृष्णं सीर्पारकं वज्जम् ॥ ६ ॥
ईषत्ताम् हिमवति मतङ्गजं वल्लपुष्पसङ्काशम् ।
आपीतं च कलिङ्गे श्यामं पैशिड्रेषु सम्भूतम् ॥ ७ ॥

वेणा नाम नदी तस्यास्तटे तीरे विशुद्धं देषरहितम् । शिरीषकुषु-मप्रमं शिरीषकुषुमसङ्काशं श्वेतपीतवणे तत्काशलकं काशलदेशसम्भूतम् । वचमाताम्रमाताम्रवर्णमीषह्मोहितं तत्तु दीराष्ट्रं सुराष्ट्रसम्भूतं वचम् । वचं कृष्णं कृष्णवर्णे सै।पीरकं सीपीरदेशे सम्भूतं जातम् ॥ ६ ॥

ईषताम्मिति । ईषत् किञ्चित्तामं तामवर्षे वज्रं हिमवित पर्वते हिमवत्सम्भूतम् । वल्लपृष्यसङ्काणं वल्लपृष्यिनभमीषत्याग्रङ्गं मतङ्गजं मतङ्गदे-श्रासम्भूतम् । त्रापीतं पीतवर्षे किलङ्गे किलङ्गदेशिद्ववं वज्रम् । श्यामं श्याम-वज्रं पैग्रङ्गेषु सम्भूतं पैग्रङ्गदेशजातमिति ॥ २ ॥

श्रधैतेषां दैवत्यमाह ।

रेन्द्रं षडित्र गुक्नं याम्यं सर्पास्यरूपमसितं च।
कदलीकाण्डिनिकाशं वैष्णविमिति सर्वसंस्थानम् ॥ ६॥
वार्णमवलागुद्योपमं भवेत् कर्णिकारपुष्पनिसम्।
गृङ्गाटकसंस्थानं व्याच्चाद्विनिभं च है।तसुजम् ॥ ६॥
वायव्यं च यवापममशाककुसुमप्रभं समुद्दिष्टम्।
स्रोतः खनिः प्रकीर्णकमित्याकरसम्भवस्त्विविधः॥ १०॥

येन्द्रमिति । यद्भनं षडिय षड्जिरियिभिर्युत्तम् । षट्कोणमित्यर्थः । युक्कं युक्कवर्षम् ॥ तद्वेन्द्रम् । सन्द्रो देवतास्येन्द्रम् । यञ्चासितं कृष्णवर्षे सर्पास्यन रूपं भुजङ्गमुखसदृषं तद्याम्यं यमदैवतम् । यद्य कदलीकाण्डनिकाणं नील-पीतमित्यर्थः । सर्वसंस्थानं सर्वाग्यशेषाणि संस्थानानि यस्य । सर्वाकारम् । तद्वेष्णवं विष्णुदैवत्यम् ॥ ८ ॥

वास्यमिति । श्रवला स्त्री तस्या गुद्धं वराङ्गं तदुपमं तद्विकार-स्त्रीमियाचदृशम्। तद्वार्यम् । क्यिकारपुष्यनिभम् । क्यिकारो वृत्तस्तत्कुसुम-प्रभम् । शृङ्गाटकसंस्थानं च्यसम् । व्याप्राविनिभं व्याप्रनेषसदृशं नीलले। हितं तद्वज्ञं है।तमुजमारनेयम् ॥ ६ ॥

वायव्यं चेति । यद्वः यवेषमं यवाकारं मध्यस्यूलम् । अशेकिकु-सुमप्रभमशेकपुष्पसदृशं लेखितवर्षे तद्वायव्यं वायुदैवत्यमुक्तम् । स्रोतः खनिः प्रकीर्णकमिति । श्रोते। यते। जलं स्रवित । खनिः खन्यत इति खनिः खातम् । प्रकीर्णकं यस्यां भूमे। मणया भवन्ति । समुद्रे यथा । एवं स्रोतः खनिः प्रकीर्णकमिति चिविधः चिप्रकार आकरसम्भवे। वज्ञस्येति ॥ १०॥

श्रय ब्राह्मणादीनां कीदृशं वज्जं प्रशस्यत इत्याह ।

रक्तं पीतं च शुभं राजन्यानां सितं द्विजातीनाम् । श्रीरीषं वैश्यानां श्रद्धाणां शस्यतेऽसिनिभम् ॥ १९॥

रक्तं रक्तवर्षे पीतं च राजन्यानां चिष्यायां शुमं प्रशस्तम् । सिर्वः श्वेतवर्षे द्विजातीनां ब्राह्मयानां शुमम् । शैरीषं शिरीषकुसुमसदृशं वैश्यानां शुमम् । श्रिमितं शिक्तिसं खङ्गसदृशं कृष्यामित्यर्थः । शूद्रायां शस्यते स्तूयते । शुममित्यर्थः ॥ १९ ॥

श्रधुनास्य वज्रमणेर्मूल्यणरिज्ञानार्थमाह । सितसर्षपाष्टकं तण्डला भवेत्तगडुलैस्तु विंशात्या । तुलितस्य द्वे लज्ञे मूल्यं द्विद्वानिते चैतत् ॥ १२ ॥ पादत्र्यंशार्थानं त्रिभागपञ्चांशषाडशांशाश्च । भागश्च पञ्चविंशः शतिकस्साहस्त्रिकश्चेति ॥ १३ ॥

सितस्रवेपाष्ट्रकमिति । सितस्रवेपा गीरस्रवेपाः । तैरष्ट्रभिस्तग्रहुले। भवति । विश्वत्या तग्रहुलेश्च यद्वज्ञं तुलितं परिच्छित्नं तस्य द्वे लखे काषीप-यानां मूल्यम् । श्रशीत्या स्वेतिकानां पर्याः पर्यावंशत्या काषीपयाः । तथा च।

विश्वतिः श्वेतिकाः प्रोक्ता काकिययेका विचवयोः।
तच्चतुष्कं पण इति चतुर्थे तच्चतुष्ट्यम् ॥
चतुर्थेकचतुष्कं तु पुराण इति कष्ट्यते।
काषीपणः स यवाकः क्वचितु पणविश्वतिः॥

द्विद्यूनिते चैतदिति । तस्मिन्नेव वज्रे द्विद्यूनिते द्वाभ्यां द्वाभ्यां तग्र्जुलाभ्यामूनिते रहिते । एतद्वत्यमाग्यम् ॥ १२ ॥

पादच्यंशार्थानमिति । विश्वतिद्यूनाष्ट्रादश । श्रष्टादशमिस्तगडुलैर्यद्वचं तुलितं तस्य काषीपणलचद्वयं पादानं मूल्यम् । सार्दुलचिम्त्यर्थः ।
यत्षेद्धशमिस्तगडुलैस्तुलितं तस्य लचद्वयं च्यंशानं विभागरिहतं मूल्यम् ।
लचमेकं वयिस्त्रंशत्यहस्राणि शतवयं वयिस्त्रंशदिधकं सिवभागमित्यर्थः । चतुदेशिमस्तगडुलैस्तुलितं तस्यार्थानं लचद्वयं लचमेकिमत्यर्थः । द्वादशिमस्तगडुलैस्तुलितस्य लचद्वयविभागा मूल्यम् । षट्षष्टिमहस्राणि षट्शतानि स्मगष्ट्याधिकानि विभागचय इत्यर्थः । दशिमस्तुलितस्य लचद्वयपञ्चांशो मूल्यम् ।
चत्वारिशत्यहस्राणीत्यर्थः । श्रष्टामस्तगडुलैस्तुलितस्य लचद्वयपेडशांशो मूल्यम् । द्वादश्वस्त्राणि पञ्चशतानीत्यर्थः । षद्विस्तगडुलैस्तुलितस्य लच्द्वयपेडशांशो मूल्यम् । द्वादश्वस्त्राणि पञ्चशतानीत्यर्थः । षद्विस्तगडुलैस्तुलितस्य लच्द्वयात्र्यस्तिका भागा मूल्यम् । श्रष्टस्राणीत्यर्थः । चतुर्मिस्तगडुलैस्तुलितस्य लचद्वयाच्छतभागा मूल्यम् । सहस्रद्वयं कार्षापणानामित्यर्थः ।
अन्तरे स्वबुद्धा व्यस्तवेराणिकेन मूल्यमूद्धमिति ॥ १३ ॥

श्रय गुभवज्ञलचगान्याह ।

सर्वद्रव्याभेदां लच्चम्भसि तरित रिश्मवत् स्निग्धम्। तडिदनलग्रक्रचापापमं च वज्जं हितायाक्तम्॥ १४॥

यद्वज्ञं सर्वद्रव्याभेदां न केनचिक्कस्त्रादिनापि भिदाते । लघु गैरि-वर्षांत्रम् । अम्भिस जले तरित निमञ्जतीत्यथैः । रिष्मिवत् । रिष्मयः किरणा विद्यन्ते यस्य तत् । स्निग्धं स्नेहसंयुन् म् । तिंडद्विद्युत् । अनले।ऽनिः । शक्रचापमिन्द्रधनुः । यषामुपमं सदृशं तद्वज्ञं हितायोक्तं श्रेयसे कथितम् ॥ १४ ॥ त्रयाशुभलचगान्याह ।

काकपदमिककाकेशघातुयुक्तानि शर्करैर्विद्धम्। दिगुणात्रि दग्धकलुषत्रस्तविशीर्णानि न शुभानि॥ १५॥

यानि वजाणि काकपदेः काकपदाकृतिभिष्टिकेः । मित्रकाभिस्तदाकृतिभिः । केशैवीलसदृशरेखाभिः । धातुभिर्मृतिकाभिः । गतेर्युक्तानि । तथा
यच्छकेरैयुक्तं यम्च विद्धं वेधसंयुक्तम् । यम्च द्विगुणाणि लचणाभिरिष्यभिद्विगुणाभिर्युक्तम् । दग्धमिनना । कलुषं विवर्णम् । चस्तं विगतकान्ति । विशीणे
जन्नेरितम् । एतानि न शुभानि अशोभनानि ॥ ९५ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

यानि च बुद्धददिताग्रचिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि । सर्वेषां चैतेषां मूल्याद्वागाऽष्टमा हानिः॥ १६॥

यानि च वजाणि बुद्धदानि जलबुद्धदमदृशानि । दलितागाणि । दिलतं विदारितमग्रं प्रान्तं येषाम् । चिपिटानि चपेटानि । वाषीफलवत्प्रदीर्थाः णि । वाषिका द्रव्यविशेषः । एतेषां सर्वेषां प्राग्विधानेन यन्मूल्यं भविति तस्मादृष्टमा भागा हानिभेवति । अष्टमभागानं मूल्यं भवतीत्यर्थः ॥ ९६ ॥

श्रय वज्रमगोर्धारगे गुगानाह ।

वजं न किञ्चिदपि धारियतव्यमेके
पुत्रार्थिनीभिरबलाभिरुशन्ति तज्जाः ।
शृङ्गाटकत्रिपुटधान्यकवत् स्थितं यस्क्रोगीनिभं च शुभदं तनयार्थिनीनाम् ॥ १०॥

वर्जं वज्रमणिरवलाभिः स्त्रीभिः पुत्राधिनीभिः सुताभिलाविणीभिने-किञ्जिदिपि धारियतव्यमित्येके त्राचार्या उर्शन्त कथयन्ति । यच्छुङ्गाटका-कारं च्यम्म् । चिपुटं चिभिः पुटेर्युक्तम् । धान्यकवद्वान्यकाफलवित्स्यतम् । स्रोणीनिभं स्त्राधररागसदृशम् । ततनयाधिनीनां शुभदम् ॥ ९० ॥

तथा घ ।

सुतार्थिनीभिर्धच्याभिने थाये वसमञ्जकम् । यच्च गृङ्गाटकाकारं निपुटं धान्यविस्थतम् ॥ श्रोगीनिभं सुवर्षे च स्त्रिग्धं किरणसंयुतम् । तच्छस्तं धारगे स्त्रीगां पुत्तवृद्धिप्रदं स्मृतम् ॥

ष्मन्यद्प्याह ।

स्वजनविभवजीवितत्तयं जनयति वज्रमनिष्टलज्ञणम् । श्रमनिविषभयारिनाम्रानं मुभमुपभागकरं च भूमृताम् ॥ १८॥

श्रिनष्टलवणमणुभलवणसंयुक्तं वज्ञं वज्ञमणिः स्वजनानां बान्धवानां विभवस्येष्वयस्य जीवितस्यायुषः चयं हानिं जनयत्युत्यादयति । गुभलवणं वज्ञमणनिभयं विद्युद्गीतिम् । विषभयम् । श्रिरभयं ण्रचुभयं च नाणयति । भूभृतां राज्ञामुणभागकरं भवति । केचिदुक्भागकरं विस्तीर्णभागकरमिती-च्छन्ति ॥ १८ ॥

> दित श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृते। वज्रमियपरीचा नामैकोनाशीतितमे।ऽध्याय: ॥ २६ ॥

ग्रथ मुक्तालवर्ण व्याख्यायते।

त्रचादावेव मुक्ताफलानामुत्यित्रिप्रदर्शनार्थमाह । द्विपमुजगशुक्तिशङ्काभवेगुतिमिसूकरप्रसूतानि । मुक्ताफलानि तेषां बहुसाधु च शुक्तिजं भवति ॥ १॥

द्विपा हस्ती । भुजगः सर्पः । शुक्तिः प्राणिविशेषः । शह्वः प्राणी । श्रमं मेघः । वेणुवेशः । तिमिर्मत्स्यः । सूत्ररा वराहः । एभ्यः प्रसूतानि उत्पन्नानि मुक्ताफलानि भवन्ति । तेषां सर्वेषां मध्याच्छुक्तिजं शुक्तिसम्भूतं बहुसाध्वतिश्रेष्ठं भवति । प्राचुर्येण व्यवहारीत्यर्थः ॥ ९ ॥

श्रय मुतापलानामष्ट्रावाकरानाह ।

सिंहलकपारलाकिकसाराष्ट्रकताम्रपर्शिपारश्वाः । काविरपाग्ड्यवाटकहेमा इत्याकरास्त्वष्टी ॥ २॥

सिंहलके। देश: । परलेको देश: । तच भव: पारलेकिक: । सारा-ष्ट्रिक: । सुराष्ट्रको देशभेद: । ताम्रपर्धी नदी । पारशवा देश: । कीबेरा देश: ।

९ शुभसुबभागकरम्-इतिपाठान्तरम्।

णाण्ड्यवाटके। देश: । तत्र भवा: । हेमा हिमभवा: । एत्येवं प्रकारा श्रष्टी मुक्ताफलानामाकरा उत्पत्तिस्थानानि ॥ २ ॥

अधितेषां लच्चणमाह ।

बहुसंस्थानाः स्त्रिधा हंसाभाः सिंहलाकराः स्थूलाः । ईषत्तामाः प्रवेतास्तमीवियुक्ताप्रच ताम्राख्याः ॥ ३ ॥ कृष्णाः प्रवेताः पीताः सप्तर्कराः पारलीकिका विषमाः ॥ न स्थूला नात्यल्पा नवनीतिनभाष्रच सीराष्ट्राः ॥ ४ ॥ ज्योतिष्मत्यः गुम्ना गुरवाऽतिमहागुणाप्रच पारणवाः । लघु जर्जरं दिधिनिभं बृहद्द्विसंस्थानमिप हैमम् ॥ ५ ॥ विषमं कृष्णप्रवेतं लघु किवरं प्रमाणतेजावत् । निम्बफलित्रपुटधान्यकचूर्णाः स्युः पाग्ड्यवाटभवाः ॥ ६ ॥

बहुपंस्थाना इति । या मुक्ता बहुपंस्थाना बहुप्रकारपंस्थानमाकारे।
यासाम् । स्त्रिग्धा निर्मेलाः । ह्रंसामा ह्रंसवर्णेसदृशकान्तयः । स्थूला बृहृत्यः
स्ताः सिंहलाकराः सिंहल श्राकरो यासाम् । ईषताम्नाः किञ्चितामवर्णाः । श्वेताः
स्ताः । तमेवियुक्तास्तमोविरहिता निर्मेला इत्यर्थः । तास्तामाख्यास्तामपर्योभवाः ॥ ३ ॥

कृष्णाः श्वेता इति । कृष्णाः कृष्णवर्णाः । श्वेताः विताः । पीताः पीतवर्णाः । वश्रकेरा धातुयुक्ताः । विषमाश्चासमाः । ताः पारले।किकाः परले।कभ्रवाः । याश्च नातिस्यूला नातिवृह्दत्यः । नात्यल्या नातिसूच्माः । नवनीतिमा नवनीतकान्तयस्ताः साराष्ट्राः ॥ ॥ ॥

क्योतिष्मत्य इति । या मुक्ता क्योतिष्मत्यस्ते वायुक्ताः । शुभ्राः श्वेताः । गुरवाऽतिगारवयुक्ताः । महागुषा महद्विर्पुणैर्युक्ताः । ताः पारशवाः । लघु खल्पम् । वर्जरं विवर्णम् । दिधिनिभं दिधिसदृशम् । बृहद्विस्तीर्णम् । द्विषंस्थानं द्वे संस्थाने यस्य । तद्वेमं हिमवति सम्भूतम् ॥ ॥ ॥

विषममिति । विषममसमम् । कृष्णाश्वेतं कृष्णावणे श्वेतवणे च । लघु गेरिववर्जितम् । प्रमाणतेजावत् । प्रमाणं महत्त्वं तेजव्च कान्तिर्विदाते यस्मिस्तत् । निम्बफलसदृशम् । विषुटं विभिः पुटेक्षलजितम् । धान्यकं थान्यकाफलसदृशम् । चूर्णे चातिसूच्यम् । एताः सवै। एव मुक्ताः पायङ्गवाट-भवाः पायङ्गवटे जाताः स्युर्भवेयुः ॥ ६ ॥

ऋष्येतेषां विशेषमाह ।

अतसीकुसुमश्यामं वैष्णवमैन्द्रं शशाङ्कसङ्काशम्। हरितालनिभं वारुणमसितं यमदैवतं भवति ॥ ०॥ परिणतदाडिमगुलिकागुञ्जाताम्रं च वायुदैवत्यम्। निर्धूमानलकमलप्रभं च विज्ञेयमाग्नेयम्॥ ६॥

अतमीकुषुमश्यामिति । अतमीकुषुममितिप्रसिद्धं तद्वत् श्यामं यन्म क्ताफलं तद्वेष्णवं विष्णुदैवत्यम् । शशाङ्कमङ्काशं चन्द्रामं तदैन्द्रम् । यद्य इतितालनिमं हरितालवर्णे तद्वाम्णम् । यद्यापितं कृष्णं तदामदैवत्यम् ॥ ० ॥

परिगतदाडिमगुलिकागुञ्जाताम् चेति । परिपक्षदाडिमगुञ्जाफलरक्तं यत्तद्वापुदैवत्यं वायव्यम् । निर्धूमस्य धूमरहितस्यानलस्याग्ने: सदृशी प्रभा कान्तिर्थस्य तथा कमलस्य पद्मस्य च सदृशप्रभं यत्तदाग्नेयमग्निदैवत्यं विज्ञेयम् ॥ ८ ॥

अधैतेषां मूल्यपरिज्ञानार्थमाह ।

माषकचतुष्टयधृतस्यैकस्य शताहता त्रिपञ्चाशत्।
काषीपणा निगदिता मूल्यं तेजीगुणयुतस्य ॥ ६ ॥
माषकदलहान्याता द्वात्रिंशद्विंशतिस्त्रयोदश च ।
श्रष्टी च शतानि शतत्रयं त्रिपञ्चाशता सहितम् ॥ १० ॥
पञ्चत्रिंशं शतमिति चत्वारः कृष्णला नवतिमूल्याः ।
साधीस्तिस्रो गुञ्जाः सप्ततिमूल्यं धृतं रूपम् ॥ १९ ॥
गुञ्जात्रयस्य मूल्यं पञ्चाशदूपका गुणयुतस्य ।
रूपकपञ्चत्रिंशस्त्रयस्य गुञ्जार्धहीनस्य ॥ १२ ॥

माषकचतुष्ट्रयधृतस्येति । एकस्य मुक्ताफलस्य तेजागुणयुक्तस्य गुणान् षस्यति " स्त्रि^१ग्यः प्रभानुलेपीत्या"दोवं माषकचतुष्ट्रयेन धृतस्य तुलितस्य

१ ऋस्पेव ग्रन्यस्य ६९ ऋथ्यायस्य ३ म्लोकः।

चिपञ्चाशत्काषीपणाः शताहताः शतगुणिता मूल्यम् । चिपञ्चाशत्काषीपणश-तानीत्यर्थः ॥ ६ ॥

मावकदलेति । त्रते।ऽस्मान्मावकचतुष्ट्रयपृतान्मुताफलान्मावकदल-हान्या मावकार्धोनितया एतद्वच्यमाणं मूल्यम् । तदाया । सार्धेस्त्रिमिमी-वक्षेस्तुलितस्य द्वाविंगत्काषीपणगतानि मूल्यम् । विभिभीवक्षेस्तुलितस्य विंगतिकाषीपणगतानि मूल्यम् । द्वाभ्यां सार्धाभ्यां तुलितस्य वयादशका-षीपणगतानि । द्वाभ्यां तुलितस्याष्ट्रौ गतानि । त्रध्यर्धेन मावकेण तुलितस्य विपञ्चागदिवक्षं गतवयं काषीपणानां मूल्यम् ॥ १० ॥

गकेन माषकेण तुलितस्य पञ्चित्रंशदिषकं शतं काषीपणानां मूल्यम् । चत्वारः कृष्णला नवतिमूल्या इति । पञ्च कृष्णला गकी माष इति । कृष्णलाशब्देन गुञ्जा उच्यते । यस्य मुक्ताफलस्य चत्वारः कृष्णला घृतं रूपं तस्य नवितः काषीपणा मूल्यम् । यस्य मुक्ताफलस्य रूपं प्रमाणं साधीस्तिम्रो गुञ्जा घृतं तस्य सप्रतिमूल्यम् । सप्रतिः काषीपणास्तस्य मूल्यमित्यथेः ॥ ११ ॥

गुञ्जानयस्येति । गुणयुक्तस्य सगुणस्य गुञ्जानयस्य पञ्चायदूपका मूल्यम् । रूपकाः सुप्रसिद्धा एव । गुञ्जानयस्य गुञ्जार्थहीनस्य पञ्चिषियदूपका मूल्यम् ॥ ९२ ॥

पलदशमागा धरणं तदादि मुक्तास्त्रयोदश मुरूपाः । पलदशमागा धरणं तदादि मुक्तास्त्रयोदश मुरूपाः । त्रिश्चती सपञ्चविंशा रूपकमङ्क्षा कृतं मूल्यम् ॥ १३ ॥ षोडशकस्य द्विश्चती विंशतिरूपस्य सप्ततिः सशता । यत्पञ्चविंशतिधृतं तस्य शतं त्रिंशता सहितम् ॥ १४ ॥ त्रिंशत्सप्ततिमूल्यं चत्वारिंशच्छतार्धमूल्यं च । षिटः पञ्चोना वा धरणं पञ्चाष्टकं मूल्यम् ॥ १५ ॥ मुक्ताशीत्या त्रिंशच्छतस्य सा पञ्चरूपकविद्वीना । द्वित्रिचतुःपञ्चशता द्वादश्यषट्पञ्चकत्रितयम् ॥ १६ ॥

पलदशभागे। घरणमिति। " पञ्चकृष्णलके। माषस्ते सुवर्णस्तु ब्रोडग । पत्तं सुवर्णाश्चत्वार" इति । गवं पलस्य ये। दशभागः स धरणमित्युच्यते । तद्धरणं यदि चये।दश मुक्ताः सुद्धपा गुणसंयुता भवति तदा सपञ्चविंशा चिश्वती द्धपक्रसङ्ख्याकृतं मूल्यम् । चयाणां शतानां समाहारस्त्रिशती । सह पञ्चविंशत्या वनेते या सा सपञ्चविंशा ॥ १३ ॥

षेडिशकस्येति । मुक्ताषेडिशयुक्तस्य चेद्धरणं तदा द्विशती ह्रपक्षस-ङ्ख्याकृतं मूल्यं भवति । एवं विश्वतिह्रपस्य सप्रति: सशता । मुक्ताविश-तेर्थरणधृतायाः सप्रत्यधिकं शतं मूल्यम् । पञ्चविशतिमुक्ताया धृतं धरणं भवति तस्य विश्वता सहितं शतं मूल्यमिति ॥ १४ ॥

विंशन्मुक्ता यद्धरणं भवति तस्य स्मितिमूल्यम् । चत्वारिंशन्मुक्ता यद्धरणं तस्य शतार्थे पञ्चाशद्रूपका मूल्यम् । अव वाशब्दश्वार्थे । यद्य बिष्टः पञ्चीना वा पञ्चपञ्चाशन्मुका धरणं भवति तस्य पञ्चाष्टकमष्टे। पञ्चकाः । चत्वारिंशन्मुल्यमित्यर्थः ॥ ९५ ॥

मुक्ताशीत्येति । मुक्ताशीत्या धृतस्य धरणस्य विशदूषकमूल्यम् ।
मुक्ताशतधृतस्य सा विशत्पञ्चरूपकविहीना पञ्चविशतिरूपका मूल्यम् । द्विशतथरणस्य द्वादशरूपकाः । विशतधरणस्य षट्रूपकाः । चतुःशतधरणस्य
रूपकपञ्चकम् । पञ्चशतधरणस्य वितयं रूपकाणां मूल्यमिति ॥ १६ ॥

अधुना चये।दशाद्यानां धरगानां सञ्जार्थमाह ।

पिक्कापिञ्चाघीधी रवकः सिक्यं त्रयोदशाद्मानाम्। सञ्जाः परता निगराश्चूणीश्चाशीतिपूर्वाणाम्॥ १०॥

चयोदणाद्यानां घरणानां पिक्काद्याः सञ्जाः । तद्यथा । चयोदण-मृत्ताधृतस्य घरणस्य पिक्केतिसञ्जा । षोडणकस्य पिद्या । विंशतिक-स्याची । पञ्चविंशतिकस्याची । चिंशत्कधृतस्य रवकः । चत्वारिंशत्कस्य सिक्षयम् । परताऽनन्तरं पञ्चपञ्चाशत्कस्य निगरा । अशोतिपूर्वाणां पञ्च-श्रतान्तानां सर्वधरणानां चूर्णा इति सञ्जा । एताश्चाकरस्याने व्यवहा-रार्थमुण्युच्यन्ते ॥ १० ॥

त्रयोत्तराणां मूल्यपरिज्ञानमाह । यतद्गुणयुक्तानां धरणधृतानां प्रकीर्त्तितं मूल्यम् । परिकल्प्यमन्तराले हीनगुणानां व्वयः कार्यः ॥ १६॥ कृष्णाच्वेतकंपीतकताम्राणामीषदपि च विषमाणाम्। त्र्यंशानं विषमकपीतयात्रच षड्भागदलहीनम्॥ १९॥

ग्तदिति । गुग्यमुक्तानां मुक्ताफलानां धर्णधृतानामेतदायातां मूल्यम् । अन्तराले मध्ये परिकल्पं स्वबुद्धा मूल्यमूह्यम् । यथा चयादश-कस्य धरगस्य चिश्रती सपञ्चविंशा उत्ता । षेडिशकस्य द्विशती । श्रन्तराले मध्ये चतुर्दशयृतस्य पञ्चदशयृतस्य वा व्यस्तवेराशिकेन मूल्यानयनं कार्य-मित्यर्थः । हीनगुणानां वच्यमाग्रोनैवं क्रमेण चयः कार्यः ॥ १८॥

कृष्णाश्वेतकेति । ईषदिति प्रत्येकमिमंबध्यते । ईषिकिञ्चित्कृष्णा-नामसितवर्षानाम् । ईषच्छुक्रानामीषताम्राणामीषद्विषमाणां प्राग्विधानेन यन्मूल्यं तदेव चांश्रोनं चिभागहीनं तेषां मूल्यं भवति । विषमकपीतयाश्च यथासङ्ख्यं ६ड्मागदलहीनम् । ऋतिविषमस्य षड्भागहीनं पीतस्यार्थही-नमिति॥ १६॥

श्रय गजमुक्ताफललचणमाह

येरावतकुलजानां पुष्पश्रवगीन्दुसूर्यदिवसेषु । ये चालरायणभवा ग्रहणेऽर्केन्द्वीत्रच भद्रेभाः॥ २०॥ तेषां किल जायन्ते मुक्ताः कुम्भेषु सरदकोशेषु। बह्वा बृहत्प्रमागा बहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः॥ २१॥ नेषामर्घः कार्या न च विधाऽतीव ते प्रभायुक्ताः। मुतविजयाराग्यकरा महापित्रत्रा घृता राज्ञाम्॥ २२॥

ऐरावतकुलजानामिति । ऐरावता नाम हस्ती तस्य कुले वंशे जाता ये गजास्तेषां तद्वंगप्रमवागां तद्वंगप्रसूतानां गजानां च प्रजाताः पुष्ये पुष्यनविषे प्रवर्णे च नविषे । इन्दुदिने चन्द्रवासरे सूर्यदिवसे म्रकेवारे यद्युत्पद्यन्ते । ये चैते गना इतरायग्रभवा इतरायग्रे नाताः । श्रकेन्द्रीः सूर्याचन्द्रमसेश्च ग्रहण उपरागे च ये जातास्ते भद्रेभाः । भद्र-नामानस्ते गजाः ॥ २^०॥

तिषामिति । किलेत्यागमदर्शनार्थम् । तेषामैरावतकुलजानां तथा भद्रभानां कुम्भेषु मस्तकेषु सरदकोणेषु दन्तकोणसंयुक्तेषु मुक्ता जायन्ते उत्पदाने च । बहवः प्रभूता बृहत्त्रमाणाः स्यूलाः । बहुसंस्याना श्रनेका-काराः । प्रभायुक्तास्तेचस्थिन्यः ॥ २९ ॥

नैवामर्थः कार्यं इति । तेवां मुक्ताफलानामर्थो मूल्यं न कार्यं न ख वेधस्तेवां कार्यः । यतस्ताः सर्वा श्वतीवात्यये प्रभायुक्तास्तेजस्विन्यो महाप-विचा श्वतिसाधना राज्ञां नृपाणां धृता देहस्थिताः सुतविजयाऽऽरोग्यकरा भवन्ति । सुताः पुताः । विजयः श्वनिग्रहः । श्वारोग्यं नीरागत्वं च कुर्वन्ति ॥ २२ ॥

श्रय वराह्यस्य मुताफलस्य तिमित्रस्य च लक्षणमाह । दंष्ट्रामृले शशिकान्तिसप्रभं च बहुगुणं वाराह्रम् । तिमिजं मत्स्याविनिभं बृहत् पवित्रं बहुगुणं च ॥ २३ ॥

वराहाणां सूकराणाम् । दंष्ट्रामूलं यता दंष्ट्रोत्यदाते तत्र शशिकान्ति-सप्रमं चन्द्रप्रभाभं बहुगुणमनेकगुणं वाराष्टं वराहसम्भूतं तन्मुकाफलं भवति । मत्स्याविनिभं मीननेत्रसदृशं तिमिनं मत्स्यनं भवति । बृह्त् स्यू-लम् । पवित्रं पावनम् । बहुगुणं च तन्त्रेयमिति ॥ २३ ॥

> श्रय मेघसम्भूतस्य मुक्ताफलस्य लवगमाह । वर्षापलवज्जातं वायुस्कन्धाञ्च सप्तमाद्भ्रष्टम् । द्वियते किल खाद्विव्यस्तिडित्प्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥

वर्षे उपले। वर्षे।पल: । वर्षे।पलघन्नातम् । यथा वर्षेमध्ये उपला , षायन्ते तद्वत् षप्रमाद्वायुस्कन्याद्भ्रष्टे पतितम् । किलेत्यागमार्थम् । दिवि भवा दिव्याः । खादन्तरिचात् पतमानं दिव्येराकाशस्येर्देश्ये।निभिर्ह्नियते । तिहत्यभं विद्युत्कान्तिसदृशं मेघसम्भूतमभ्रनं मुक्ताफलम् ॥ २४ ॥

श्रधुना नागजमुक्ताफलस्य लचगमाह ।

तद्मकवासुकिकुलजाः कामगमा ये च पद्मगास्तेषाम्। स्निग्धा नीलयुतया भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते॥ २५॥ श्रास्तेऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने स्थिते च यदि। वर्षति देवेाऽकस्मात्तज्ञीयं नागसस्भूतम्॥ २६॥ तचक्रवामुक्तिकुलजा इति । ये पन्नगास्तचक्रवामुक्तिकुलजाः । तचककुले वामुक्तिकुले जाताः । कामगमा इच्छागामिने। ये च । तेषां नागानां फणस्यान्ते शिरः पर्यन्ते मुक्ताः स्निग्धाः सस्नेहा नीलयुतया नील-कान्तया भवन्ति ॥ २५॥

शस्त इति । कथं नागजं मुक्ताफलं चातव्यम् । चायते । तत्प्रत्यया-धैमिदमाह । यस्मिन् मुक्ताफले शस्ते प्रशस्तेऽवनिप्रदेशे मूभागे तत्र च रजत-मये रैप्यि भाजने पाचे स्थिते सित श्रकस्मादनाशङ्कितमेव देवा वर्षेति तन्मु-क्ताफलं नागसम्भूतं चेयं चातव्यम् ॥ २६ ॥

त्रस्य च गुगानाह । ग्रपहरति विषमलद्मी चपयति शत्रून् यशा विकाशयति । भाजङ्गं नृपतीनां धृतमकृतार्घं विजयदं च ॥ २०॥

भोजङ्गं साप स्पेमुक्ताफलम् । अकृतार्धमकृतमूल्यं राज्ञां नृपतीनां धृतं विषमलद्भीं चापहरति । श्रून् रिपून् चपयति । यशः कीति विकाश-यति । विजयदं च विजयं ददाति ॥ २०॥

त्रय वेगुशह्लोद्भवस्य लवगमाह । कर्पूरस्फटिकनिमं चिपिटं विषमं च वेगुजं जेयम् । शङ्कोद्भवं शशिनिमं वृत्तं भाजिष्णु रुचिरं च ॥ २८॥

कर्पूरिनिभं स्फटिकनिभं चिपिटं विषमं च तद्वेगुजं वेगुपम्भूतम् । शशिनिभं चन्द्रसदृशं वृतं परिवर्तुलं भ्राजिष्णु भ्राजनशीलं स्विरं तेजस्यि शङ्कोद्ववं शङ्कुजं चेयम् ॥ १८ ॥

श्रयतिषां परिभाषाचानार्थमा**ह** ।

शङ्क्षतिमिवेगुवारगवराह्मुजगाम्रजान्यवेद्यानि । स्रमितगुगत्वाच्चेषामर्घः शास्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥

शहुः प्राची । तिमिमेत्स्यः । वेगुवैद्यः । वारणे हस्ती । वराहः सूकरः । भुजगः सर्पः । ऋश्रं मेद्यः । रूभ्यो यानि जातानि सम्भूतानि सुकरः । भुजगः सर्पः । ऋश्रं मेद्यः । रूभ्यो यानि जातानि सम्भूतानि तान्यवेद्यानि न वेदनीयानि । रूषां सर्वेषाममितगुणत्वाद्वहुगुणत्वाद्धास्त्रे सर्वेषाम् मूल्यं न निर्दिष्टो नेक्षः ॥ २६ ॥

यतेषां प्रशस्तार्थमाहः।

यतानि सर्वाणि महागुणानि

सुतार्थसाभाग्ययशस्त्रराणि।

रुक्शोकहन्तृणि च पार्थिवानां मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥ ३०॥

एतानि सर्वाणि निःशेषाणि शह्वादिसम्भूतानि मुक्ताफलानि महागुणानि प्रभूतगुणानि । सुताः पुत्ताः । श्रयो धनम् । सै।भाग्यं सर्वजनप्रियत्वम् । यशः क्रीतिं कुर्वन्ति । पार्थिवानां राज्ञां स्क्शोकहन्तृणि । स्गोगः । शेकि। दुःखम् । हरन्ति नाशयन्ति । ईप्सितमभिलषितं काममिच्छां च ददिति ॥ ३०॥

श्रुना मुक्तारिवतानामारणानां घञ्जा श्राह ।
सुरभूषणं लतानां सहस्रमण्टोत्तरं चतुर्हस्तम् ।
इन्दुच्छन्दो नाम्बा विजयच्छन्दस्तदर्धन ॥ ३९ ॥
श्रातमण्युतं हारा देवच्छन्दो हाशीतिरेकयुता ।
श्रण्टाष्टकीऽर्धहारा रिशमकलापश्च नवषद्कः ॥ ३२ ॥
द्वात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्त्तिताऽर्धगुच्छाख्यः ।
बात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्त्तिताऽर्धगुच्छाख्यः ।
बात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्त्तिताऽर्धगुच्छाख्यः ।
स्वात्रिंशतिम्बाद्याभिश्चार्धमाणवकः ॥ ३३ ॥
मन्दरसञ्जोऽष्टाभिः पञ्चलता हारफलकित्युक्तम् ।
सप्ताविंशतिमुक्ता हस्तो नवत्रमालेति ॥ ३४ ॥
श्रन्तरमणिसंयुक्ता मणिसीपानं सुवर्णगुलिकीवी ।
तरलकमणिमध्यं तिवृज्ञीयं चादुकारिमिति ॥ ३५ ॥

यकावली नाम यथेष्ठसङ्ख्या इस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता। संयोजिता या मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्विसक्ता॥ ३६॥

ं सुरमूषणं लतानामिति । ऋष्टाधिकसहस्रं लतानां चतुर्हस्तं चत्वारे। इस्ता दीघं सुरभूषणं सुराणां देवानां मूषणमलङ्कारं तच्च क्रियते। तस्य नाम सञ्जा इन्दुक्कन्दः। तस्यैवेन्दुक्कन्दसे। र्थेन दलेन पञ्च शतानि चतुरिषकानि लतानां द्विहस्तं च विजयक्कन्दः सञ्जम्। शतमष्ट्र युतिमिति। श्रष्ट युतं शतं लतानां द्विहस्तं च हारः। एक युताशीतिरेकाशीतिलेतानां द्विहस्तं च देवन्द्वन्दः। श्रष्टाष्ट्रकोऽर्थहारः। श्रष्ट्राभिरष्ट्रकेश्चतुः षष्ट्र्या लतानामधंहारः। नवषट्कश्चन्तुषञ्चाश्चता रिष्मिकलापाख्यः॥ ३२॥

द्वाविंशता त्विति । लतानां द्वाविंशता युक्तं गुच्छाख्यम् । विंशत्या लतानामधंगुच्छाख्यः कीर्तित उक्तः । षेडिशमिर्लतामिमीयवकाख्यः । द्वादशमिलेतामिरधेमायवकः । द्विहस्त इति सर्वेषानुवृत्तिः ॥ ३३ ॥

मन्दरसञ्जोऽष्टाभिरिति । श्रष्टाभिर्लेताभिर्मेन्दरसञ्जः । पञ्चभिर्लेता-भिर्द्धारफलकमिति उत्तं कथितम् । सप्रविंधितिम्तेकाफलानि हस्तप्रमाणा च नवचमालेति सञ्जा ॥ ३४ ॥

अन्तरमणिसंयुक्ति । सैव लता इस्तप्रमाणा अन्तरे मध्ये मणिभिः संयुक्ता सुवर्णगुलिकोवो कनकगुलिकौरणवान्तरे संयुक्ता मणिसे।पानसञ्जम् । तदेव तरलकमणिमध्यम् । हेमनिबद्धो मणिस्तरलकमणिः स मध्ये यस्य । तन संयुक्तं चाटुकारमिति च्रेयम् ॥ ३५ ॥

ग्रमावलीति । यथेष्ट्रसङ्का यथेष्ट्रेम्काफलेयेका हस्तप्रमाणा हस्तय-मिनता मणिभिविष्रयुक्ता रहिता एकावली नाम तस्या भवति । या तु यथेष्ट्रसङ्का हस्तप्रमाणा मणिना तु मध्ये संयोजिता सा भूषणविद्विभूषण-लवणवेर्यष्ट्रात्युक्ता कथिता ॥ ३६ ॥

इति श्रीमट्टोत्पलविरचितायां चंहिताविवृती मुतालवाणं नामाशीतितमाऽध्याय: ॥ ८० ॥

श्रय पद्गरागलवर्णं व्याख्यायते।

तवादावेव पद्वरागाणामृत्यत्तेलेचणमाह । सैागन्धिककुष्ठविन्दस्फटिकेभ्यः पद्वरागसम्भूतिः । सैागन्धिकजा अमराञ्जनाञ्जम्बूरसद्गुतयः॥ १ ॥ कुष्ठविन्दभवाः शवला मन्दद्गुतयश्च धातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवा द्युतिमन्तो नानावर्णा विशुद्धाश्च ॥ २ ॥ सैागन्धिकति । सैागन्धिककुरुविन्दी धातुविशेषा । स्पिटिकः स्पिटिकोपलः । एभ्यः पद्भरागाणां सम्भूतिरुत्पत्तिः । तत्र च ये भ्रमर-द्युतया द्विरेपसमकान्तयः । अञ्चनद्युतयः । अञ्चनशे उत्पलवशे वा तत्तुल्यकान्तयः । जम्बूरसद्युतयः । जम्बूवृत्तविशेषः । तद्भसमकान्तया लोहितवशेः । ते सै।गन्धिकजाः सै।गन्धिकसम्भताः ॥ १ ॥

कुरुविन्दभवा इति । ये तु शवलाः शुक्तकृष्णव्यामित्राः । मन्दयु - तयोऽल्पकान्तयः । धातुभिर्मृतिकादिभिर्विद्धाः सकलङ्कास्तत्संयोगाञ्जा-तास्ते कुरुविन्दभवाः कुरुविन्दजाताः । ये च द्युतिमन्तः प्रभावन्तौ नानावयो विचित्रा विशुद्धा निर्मलास्ते स्फटिकभवाः स्फटिकसम्भूताः ॥ २॥

श्रधुनैतेषां गुणानाह ।

स्तिग्धः प्रभानुलेपी स्वच्छोऽर्चिष्मान् गुरुः सुसंस्थानः । अन्तःप्रभाऽतिरागा मणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ ३॥

स्तिग्धः स्नेह्रसंयुक्तः । प्रभानुलेषी प्रभया कान्त्या अनुलिम्पति तच्छीलः । स्वच्छा निर्मलः । अर्चिष्मान् दीप्रियुक्तः । गुरुगारवयुक्तः । सुसंस्थानः श्रीभनाकृतिः । अन्तः प्रभाऽन्तर्मध्ये प्रभा कान्तिर्यस्य अतिरागाऽन्त्रीव रागेण लाहित्येन युक्तः । एते समस्तानां सर्वेषां पद्गरागादीनां मणि-रत्नगुणाः प्रधानरत्नगुणाः ॥ ३॥

श्रयैतेषामपि दे।षानाह ।

कलुषा मन्दयुतया लेखाकीर्थाः सघातवः खग्डाः। दुर्विद्वा न मनाज्ञाः सशर्कराश्चिति मणिदाषाः॥ ४॥

कलुषा चनिर्मलाः । मन्दयुतयः स्वल्यकान्तयः । लेखाकीची लिखाभिन्न्याप्राः । स्थातवा धातुभिर्मृतिकादिभिः सहिताः । खग्डाः स्कटि-ताः । दुविद्धा दुष्ट्रेनाप्रशस्तिन वेधेन संयुक्ताः । न मनाज्ञा न चिताह्ना-दकाः । संशकीराः शकीरासंयुक्ताः । एत्येवंप्रकारा मणिद्रोषाः ॥ ४ ॥

श्रय सर्पमणिलचणमाह ।

समरशिखिकण्डवर्णा दीपशिखासप्रभा भुजङ्गानाम्। भवति मणिः किल मूर्धनि ये।ऽनर्चयः स विज्ञेयः॥ ५॥ भुजाङ्गानां संपोणां मूर्थनि चिरिस भ्रमरसदृष्ठो द्विरेफकान्तिः । चिखिकगठसदृशवर्णा मयूरगलसमप्रभः । दीपचिखासप्रभः प्रदीपायकान्तिः । यो मणिर्भवति सेऽनर्घयोऽमूल्यो विज्ञेयो ज्ञातव्यः ॥ ॥

अस्य प्रभावमाह ।

यस्तं विभितं मनुजाधिपतिनं तस्य देश्या भवन्ति विषरेशाकृताः कदाचित् । राष्ट्रे च नित्यमभिवर्षति तस्य देवः शत्रुंश्च नाश्यति तस्य मग्रेः प्रभावात् ॥ ६॥

यो मनुजाधियती राजा तं सर्पमिशि बिर्मातं धारयित तस्य विष-कृता रोगकृता देखा न कदाचिद्भवन्ति । तस्य च राज्ञो राष्ट्रे देव: शक्रो नित्यं सर्वकालं वर्षति । तस्य च मशे: प्रभावाच्छकून् रिपून् स राजा नाग-यति ॥ ६ ॥

श्रधास्य मूल्यर्गरज्ञानार्थमाहः
पड्विंशतिः सहस्राण्येकस्य मग्रेः पलप्रमाणस्य ।
कर्षत्रयस्य विंशतिरुपदिष्टा पद्धरागस्य ॥ ० ॥

व्यापत्रयस्य विश्वातिष्यविष्ठः। पद्मरागस्य ॥ ० ॥
प्रश्चिपतस्य द्वादशं कर्षस्यैकस्य षट्सहस्राणि ।
यञ्चाष्टमाषकधृतं तस्य सहस्रत्रयं मूल्यम् ॥ ६ ॥
माषकचतुष्टयं दशशतक्रयं द्वी तु पञ्चशतमूल्यी ।
परिकल्प्यमन्तराले मूल्यं हीनाधिकगुणानाम् ॥ ६ ॥
वर्णन्यूनस्याद्वं तेजाहीनस्य मूल्यमष्टांशम् ।
प्रलपगुणा बहुदाणा मूल्यात् प्राप्नोति विशांशम् ॥ ९० ॥
प्राधूम्रं व्रणबहुलं स्वल्पगुणं चाप्नुयाद्द्विशतभागम् ।
हति पद्वरागमूल्यं पूर्वाचार्यः समुद्विष्ठम् ॥ १९ ॥

षड्विंगतिः सहस्राणीति । यकस्य पद्गरागस्य पलप्रमाणस्य चतुः ष्क्रवेस्य मूल्यं षड्विंगतिः सहस्राणि द्धपकाणामुपदिष्टान्युक्तानि । क्रवेषयस्य विग्रतिसहस्राण्युपदिष्टान्युकानि ॥ २ ॥ त्रर्थेपलस्य द्वादशबहस्राणि मूल्यम् । यकस्य कर्षस्य षट्यहस्राणि । यक्त पद्वरागे।ऽष्टाभिमीषकेर्थृतस्तुलितस्तस्य बहस्रवयं रूपकाणां मूल्यम् ॥ ८॥

माषकचतुष्ट्रयमिति । माषकचतुष्ट्रयेन ये। धृतः पद्गरागस्तस्य दशश-लक्षयं सहस्रमूल्यम् । द्वाे तु माषके। पञ्चशतमूल्या । श्रन्तराले मध्ये होनाधिकगुणानां परिकल्पां स्वबुद्धाः मूल्यमूह्यम् । यथा पलप्रमाणस्य षड्विश्रतिः सहस्राणि । कषेचयस्य विश्रतिरेव । श्रर्थकषे।नपलस्य चेराधिक-विधानेन चयः कार्यः ॥ ६ ॥

वर्णन्यूनस्यादुंमिति । वर्णन्यूनस्य वर्णहोनस्य पद्भरागस्य प्रागुत्ता-न्यूल्यादर्थे मूल्यं भवति । तेजेविहीनस्य विगतकान्तेः प्रागुत्तान्यूल्या-दष्टांचमष्टमभागं मूल्यं भवति । योऽल्यगुर्णा बहुदेषः स प्रागुतान्यूल्याद्धिः शांशं विशितितमं भागं प्राप्नोति लभते ॥ १० ॥

श्राध्ममिति । श्राध्ममं कलुषं व्रणबहुलं प्रमूतिक्छद्रं स्वल्पगुणं मूल्यात् प्रागुक्ताद्द्विशतभागं चागुयाल्लभते । इत्यनेन प्रकारेण पूर्वाचार्यः पद्भ-रागस्य मूल्यं समृद्धिष्ठं कथितमिति ॥ ११ ॥

> पति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृते। पद्गरागलचार्षं नामेकाशीतितमे।ऽध्यायः ॥ ८१ ॥

श्रथ मरकतलच्चां व्याख्यायते।

तल्लवणं प्रयोजनं चाह ।

शुकवंशपस्त्रकदलीशिरीषकुसुमप्रभं गुणोपितम् । सुरिपत्रकार्ये मरकतमतीव शुभदं नृणां विह्तिम् ॥ १ ॥

यन्मरकतं शुकवंशपत्रसदृशं शुक्रपचसमवर्षे वंशपत्रसदृशं कदली-सदृशं श्यावपीतं शिरीषकुसमप्रमं शिरीषपुष्यतुल्यवर्षे श्वेतपीतं वा । यतेषा-मन्यतमवर्षे।पेतं तच्च यदि गुणे।पेतं बहुगुणम् । बहुगुणाः स्निग्धः प्रभा-नुलेपी स्वच्छे।ऽविष्मानित्यादिकास्तेर्युक्तं तथाविर्धं नृणां पुंसां सुरिषतृकार्ये देवकार्ये पितृकार्ये वातीवात्यथे शुभदं विहितमुक्तमिति ॥ ९ ॥

> क्ति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृते। मरकतलक्षां नाम ह्युगीतितमाऽध्यायः ॥ ५२ ॥

श्रय दीपलद्मणं व्याख्यायते।

त्रवादावेवाशुभलच्याफलमाह ।

वामावर्त्ता मिलनिकरणः सस्फुलिङ्गीऽस्पमूर्त्तिः चिप्रं नाशं व्रजति विमलस्नेहवर्त्त्यन्विताऽपि । दीपः पापं कथयति फलं शब्दवान् वेपनश्च व्याकीर्णाचिविश्रलभमरुदाश्च नाशं प्रयाति ॥ १॥

ये। दीया वामावती वामेनाप्रदिश्चियोनाऽऽवर्तेन परिभ्रमित । तथा मिलनकरियोऽविमलरियः । सस्कुलिङ्गोऽल्पमूर्तिः स्कुलिङ्गेरिनिकरियोः सिहतः । श्रत्यमूर्तिलेखुप्रकाशः । विमलेन निर्मलेन स्नेहन तेलेन वर्त्याप्य-न्विता युक्तः चिप्रमाश्वेव नार्थं व्रजिति याति । तथा शब्दवान् शब्दयुक्तः । वेपनः कम्पनः कम्पनसंयुक्तः । व्याकीर्याचिकिकीर्योज्वालः । विश्वलभमस्यश्च नार्थं प्रयाति । शलभेन पतङ्गेन मस्ता वायुना विना ये। नार्थं प्रयाति गच्छति । स तथाभूतः पापमनिष्टं फलं कथयति विक्तं ॥ १ ॥

श्रय शुभलदाणमाह ।

दीपः संहतमूर्त्तिरायततनुर्निवैपना दीप्तिमान् निःशब्दो रुचिरः प्रदक्षिणगतिवैदूर्यहेमद्युतिः । लक्ष्मी विप्रमभिव्यनक्ति मुचिरं यश्चाद्यतं दीप्यते श्रेषं लक्षणमग्निलक्षणसमं योज्यं यथायुक्तितः ॥ २॥

या दोषः संहतमूर्तिर्घनदेहः । आयततनुर्दोर्घशरीरः । निर्वेषनः सम्मरिहतः । दीप्रिमान् सुकान्तः । निःशब्दः स्वररिहतः । स्विरोऽति- प्रकाशः । प्रदेविषागितः प्रदेविषाज्ञालः । वैदूर्यस्य मर्थेनीलपीतस्य हेन्नः सुवर्षस्य वा सदृशी द्युतिः कान्तिर्यस्य । सुविरमितिबहुकालमुदातमित- तेनस्वी दीव्यते ज्वलित । स विप्रमेवाश्वेव लक्ष्मी श्रियमभिष्यनिक्ति प्रकाशयति । शेषं यञ्जष्यमान नेक्ति तदायायुक्तिते। यथासम्भवमन्तिकः स्वस्थतं तत्तुल्यं योक्तं योक्षियतस्यम् ।

यथा।

ध्व^१जकुम्भह्रयेममूभृतामनुहृषे वशमेति मूभृताम् । उदयास्तवरावराऽवरा हिमवद्विन्थ्यपयोवरा वरा ॥

सया ।

चा^रमीकराशाककुरस्टकाञ्जवेदूर्यनीलात्यलसन्निभेऽग्ने। । न ध्वान्तमन्तर्भवनेऽवकाशं कराति रत्नांशुहतं नृपस्य ॥

सवे चिन्त्यमग्ने। यत्सम्भवति ।

यथा ।

"स्वाहाव³सानसमये" इत्यादि विचिन्त्यमिति ॥ २ ॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृते। दीपल**चणं** नाम च्यशीतितमाऽध्याय: ॥ ८३ ॥

श्रय दन्तकाष्ठलचणं व्याख्यायते।

तचादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह । वल्लीलतागुरुमतरुप्रभेदैः स्युर्दन्तकाष्ठानि सहस्रशा यैः । फलानि वाच्यान्यय तत्प्रसङ्गो मा भूदता वच्म्यय कामिकानि ॥ १ ॥

चल्न्यः प्रसिद्धाः । लताश्च प्रसिद्धा गव । गुल्म गक्षमूलः शाखासमूहः । तरवा वृद्धाः । गतेषां ये प्रभेदाः पृथकपृथग् जातयः । तैः सहस्रशः सहस्र प्रकारेदेन्तकाष्ठानि स्युभेवयः । यैः फलानि वाच्यानि वक्तव्यानि । श्रथ तत्यः सङ्गो मा भूत् तेषां दन्तकाष्ठानामितप्रसङ्गोऽत्यासिक्तिर्वस्तरेण मा भूत् । श्रते। स्वते। स्वाप्तिक्तिः कामिकान्यभीष्ठफलप्रदानि विच क्रथयामि । श्रथणब्दः पादपूर्यो ॥ ९ ॥

९ ग्रस्येव सन्यस्य ५९० एन्हे ३५ इलाकः ।

२ शस्येव ग्रन्थस्य ५०० एउटे ३३ वलाकः ।

३ प्रास्थेय ग्रन्थस्य ५०६ एष्ट्रे ३२ प्रलेकाः ।

चय परिभाषार्थमाह ।

श्रज्ञातपूर्वाणि न दन्तकाष्टा-न्यदाञ्च पत्तेत्रच समन्वितानि । न युग्मपर्वाणि न पाटितानि न चेार्थ्वशुष्काणि विना त्वचा च ॥ २ ॥

न सातं पूर्वे येषां तानि दन्तकाष्ट्रानि नादान्त भवयेत् । पन्नेश्च समन्वितानि युक्तानि नादात् न भवयेत् । न युग्मपर्वाणि युग्मग्रन्थि-भिर्युक्तानि नादात् । पाटितानि दलतानि नादात् । न चेर्थ्वेशुष्काणि कर्ध्वमुपरिभागं शुष्कं येषां तानि नादात् । विना त्वचा च त्वयहितानि नादात् ॥ २ ॥

षय प्रविभागेन फलान्याह ।

वैकङ्कतस्त्रीफलकाश्मरीषु ब्राह्मी द्युतिः चेमतरी सुदाराः वृद्धिर्वटेऽर्के प्रचुरं च तेजः पुत्रा मधूके सगुणाः प्रियत्वम् ॥ ३ ॥

वैकङ्कतः प्रसिद्धो वृतः । श्रीफलं प्रसिद्धम् । काश्मरी प्रसिद्धाः । गतेषु दन्तकाष्ठेषु भित्तिषु ब्राह्मी ब्राह्मणसंबन्धिनी द्युतिः कान्तिभैवति । ब्रह्मवर्चा भवतीत्यर्थः । चेमतरा चीरवृत्ते सुदाराः श्राभनदारा भवन्ति । द्राराः कलकम् । वटेऽश्रानां वृद्धिभैवति । श्रकेऽकेवृत्ते प्रतुरं प्रभूतं तेषः कान्तिभवति । मधूके पृत्ताः सुता भवन्ति । ते च सगुणा गुणसङ्कताः । प्रियत्वं जनवाह्मभ्यं च भवति ॥ ३॥

श्रन्यद्प्याह ।

खत्मीः शिरीषे च तथा करञ्जे प्रज्ञेऽर्थसिद्धिः समभीप्सिता स्यात् । मान्यत्वमायाति जनस्य जात्यां प्राधान्यमध्वत्यतरा वदन्ति ॥ ४ ॥ शिरीषे शिरीषवृत्ते तथा तेनैव प्रकारेग करञ्जे प्रसे च लक्ष्मीः श्री-भैवति । श्रधानां धनानामभीष्मिताभिलषिता सिद्धिः स्याद्भवेत् । जात्यां जनस्य लोकस्य मान्यत्वं पूज्यत्वमाप्रोति लभते । श्रश्वत्यतरावश्वत्यवृत्ते प्राधान्यं प्रधानत्वं वदन्ति ॥ ४ ॥

श्रन्यदप्याह ।

श्राराग्यमायुर्वदरीबृहत्या-रै श्वयंवृद्धिः खदिरे सबिल्वे । द्रव्याणि चेष्टान्यतिमुक्तके स्युः प्रामोति तान्येव पुनः कदम्बे ॥ ५ ॥

बदरी वृचविशेष: । बृहती कर्यटकारिका । अनयोर्घणसङ्घ्रम् । आरोग्यं नीरागता आयुर्दीर्घजीवित्वं भवति । खदिरे सबित्वे विन्वसहिते रेश्वयंस्य वृद्धिभवति । अथवा रेश्वयंत्रच्यी । खदिरे रेश्वयम् । बित्वे लिख्यिः लीभः । अतिमुक्तके इष्टान्यभिलिषतानि द्रव्याणि धनादीनि स्युभवेयुः । कदम्बे तान्येव द्रव्याणि चेष्टानि प्राप्नोति पुनः ॥ ॥ ॥

श्रन्यदप्याह् ।

नीपेऽर्थाप्तिः करवीरेऽज्ञलिख-भागडीरे स्यादज्ञमेवं प्रभूतम् । शम्यां शत्रूनपहन्त्यर्जुने च श्यामायां च द्विषतामेव नाशः ॥ ६ ॥

नीप नीपवृत्तेऽथागिरथेलाभा भवति । करवीरेऽन्नलब्धिमाजनलाभः । भागडीरवृत्ते प्रभूतं प्रयोगमन्नमेवं स्यात् भवेत् । शम्यां शमीवृत्ते श्रनून् रिपूनपहन्ति नाशयति स कत्ता । अर्जुनवृत्ते चशब्दाक्कषूनेवापहन्ति । श्या-मायां च द्विषतां श्रन्तामेव नाशः त्त्यो भवति ॥ ६ ॥

> भन्यद्याह । ग्रालिऽश्वकर्णे च वदन्ति गाैरबं सभद्रदाराविप चाटरूपके ।

९ रेश्वर्यसञ्जी श्रीत पाठानारम्।

वाल्लभ्यमायाति जनस्य सर्वतः प्रियङ्ग्वपामार्गसजम्बुदाडिमैः॥ ॥ ॥

शाले शालवृत्ते अध्वक्षणं च गै। त्वं सम्मानं वदन्ति कथयन्ति । भद्रदारे। देवदारे। अपिशब्दः समुच्चये । तथा चाटक्कृषके वासिकायां चशब्दाद्गीरवमेव वदन्ति। प्रियङ्गुणापामार्गेण सजम्ब्र्वा जम्ब्र्वृत्त्वसिहतेन दाडि-मेन च गतैः सर्वेरेव सर्वतः सर्वस्य वाल्लभ्यं वल्लभत्वमायात्यागच्छति ॥ ७ ॥

श्रय दन्तकाष्ठलचर्गे विधानमाह ।

वदञ्जुखः प्राञ्जुख एव वाव्दं कामं यथेष्ठं हृदये निवेश्य । अद्मादनिन्दन् च सुखापविष्ठः प्रचाल्य जद्माञ्च गुचिप्रदेशे ॥ ६॥

दन्तकाष्ठमुदङ्गुख उत्तराभिमुखः । पूर्वाभिमुखे वा । श्रब्दं वा-विकं यथेष्ठं यथाभिप्रेतं कामिन्छां हृदये निवेश्य हृद्यवस्थाप्य श्रनिन्दन् कृत्सामकुर्वन् सुखापविष्ठः सुखासीनाऽद्याद्वचयेत् । ततः प्रचाल्य शुचिप्रदेशे शुचे। शुद्धे प्रदेशे स्थाने जह्यात् परित्यजेत् ॥ ८ ॥

श्रथ त्यतस्य लचगमाह।

श्रिभमुखपतितं प्रशान्तदिक्स्यं शुभमतिशाभनमूर्ध्वसंस्थितं यत् । श्रशुभकरमताऽन्यया प्रदिष्टं स्थितपतितं च कराति मृष्टमञ्जम् ॥ ६॥

श्राममुखपतितम् । येन प्रचितं तस्यैवाभि मुख्येन सम्मुखं पतितं प्रधा-नादिक्स्यं प्रधान्तायां च दिशि स्थितं च शुभम् । यदूष्ट्येसंस्थितं तत्र च स्वोध्ये-स्थं भवति तदितश्रीभनम् । त्रति। स्मात्प्रकारादन्यया विषयंयेखानभिमुखं पति-तमप्रधान्तदिक्स्थमनूष्ट्येसंस्थितं न शुभकरं प्रदिष्टमुक्तम् । स्थितपतितं च करोति मृष्टमन्नम् । स्थित्वा यत्पतितं तन्मृष्टमन्नं करोति विद्याति ॥ ६ ॥

इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृतीः दन्तकाष्ठलवर्षः नाम चतुरशीतितमाऽध्यायः ॥ ६४ ॥

ग्रय ग्राकुनं व्याख्यायते।

तवादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह ।

यच्छक्रशुक्रवागीशकपिष्ठलगरुत्मताम् ।

मतेभ्यः प्राह ऋषमा भागुरेदेवलस्य च ॥ ९ ॥

भारद्वाजमतं दृष्ट्वा यञ्च श्रीद्रव्यवर्धनः ।

श्रावन्तिकः प्राह नृपा महाराजाधिराजकः ॥ २ ॥

सप्तर्षीणां मतं यञ्च संस्कृतं प्राकृतं च यत् ।

यानि चाक्तानि गर्गादीयात्राकारैशच भूरिभिः ॥ ३ ॥

तानि दृष्ट्वा चकारेमं सर्वशाकुनसङ्ग्रहम् ।

वराहमिहिरः प्रीत्या शिष्याणां ज्ञानमुक्तमम् ॥ ४ ॥

यत शकनं शक्च हन्दः । शक्को भागवः । वागीशो बृहस्पतिः ।

यत् शाकुनं शक्र इन्द्रः । शुक्रो भागवः । वागीशो वृहस्पतिः । कपिष्ठला मुनिः । गरुत्मान् वैनतेयः । एषां शास्त्रकर्तृषां मतेभ्यः चरष-भाख्य श्राचार्यः प्राह प्रोक्तवान् । तथा भागुरेर्मुनेर्देवलस्य च मुनेर्मतादाच्छा-कुनं चरषभाख्यः प्राह्व ॥ १ ॥

भारद्वाजमतमिति । यञ्च शासुनं भारद्वाजाख्यस्य मुनेर्मतं दृष्ट्वाव-लेक्य श्रीद्रव्यवर्धनाख्या महाराजाधिराजवंशप्रमूत श्रावन्तिक उज्जयिन्या नृपा राजा प्राह्वाक्तवान् ॥ २ ॥

मतं सप्रधीयामिति । यच्छाकुनं सप्रधीयां मरीच्यादीनां मतम् । यच्चान्यत् संस्कृतं लोके व्यवहरति । यच्च प्राकृतं शाकुनं संस्कृतवाचा रहि-तम् । यानि च शाकुनानि गर्गाद्योगेगेवसिष्ठपराशरकाश्यपैक्टेषिपुत्तेर्भूरिभिर्बेहु-भियोगाकारैक्तानि कथितानि ॥ ३॥

तानि च दृष्ट्वावलेक्येमं वराहमिहिरो वराहमिहिराख्या मगधिद्वजः शिष्याणां प्रीत्या हेतुभूतया प्रीत्येव प्रीत्ययं सर्वशाकुनसङ्ग्रहं सङ्घेषमुत्तमं प्रधानं चक्रार कृतवान् ॥ ४ ॥

त्रय शकुने प्रयोजनमाह । स्रान्यजन्मान्तरकृतं कर्म पुंसां शुभाशुभम् । यत्तस्य शकुनः पाकं निवेदयति गच्छताम् ॥ ॥ ॥ पुंसां पुरुषाणामन्यजनमान्तरकृतं प्राग्जनमन्यजितं शुभाशुभं यत् कर्म तस्य कर्मणा यत्पाकं शुभाशुभफलं तच्छकुनः शुभाशुभफलं निवेदयित सूच-यति । कश्चित्प्राणिरूपः स गच्छतां व्रजमानानां याषाये निवेदयित ॥ ॥ ॥

चधुना शाकुनानां भेदप्रदर्शनार्थमाह ।

ग्रामारग्याम्बुभूव्योमद्युनिश्राभयचारिणः । हतयातेचिताक्तेषु ग्राह्माः पुंस्त्रीनपुंसकाः ॥ ६॥

शकुनाः केचिद्वाम्या ग्रामभवाः । अन्ये आरग्या अरग्यनिवासिनः । अन्येऽम्ब्रुचरा जलचारिगः । भूचराः स्थलवासिनः । व्योमचरा आकाशचराः । तव ग्राम्या नरतुरगगजसारमेयाः । आरग्याः सिंहव्याघवराष्ट्रद्वीविमृगाः । अम्ब्रुचरा इंसादयः । भूचराः श्वाविध्नकुलसपादयः । व्योमचरा
ग्रे नित्यमेवाकाशस्या दृश्यन्ते न कदाचिद्वमी श्लिष्यन्ते । अन्ये द्युचारिग्रीः ।
हश्चराः । अन्ये निशाचरा राविचराः । अन्य उभयचारिग्री द्युचरा राविचराश्च । ग्रतेषां लचगमुनरवाचाये यव बद्धात "श्या भाश्येनशशयवञ्जले "
राश्च । ग्रतेषां लचगमुनरवाचाये यव बद्धात "श्या भाश्येनशशयवञ्जले "
त्यादिना ग्रन्थेन वयमि तविव व्याख्यास्यामः । ग्रतेषु च शकुनेषु पुंस्तीनपुंसका रुत्यातेष्ठितात्तेषु ग्राह्या ग्रह्णेतव्याः । रुतं शब्दः । ग्रातस्तेषामेव गमगृंसका रुत्यातेष्ठितात्तेषु ग्राह्या ग्रह्णेतव्याः । रुतं शब्दः । ग्रातस्तेषामेव गमगृंसका रुत्यातेष्ठितात्तेषु ग्राह्या ग्रह्णेतव्याः । रुतं श्वदः । ग्रातस्तेषामेव गमगृंसका रुत्यातेष्ठितात्तेषु ग्राह्या ग्रह्णेतव्याः । रुपंसकेनेव वा । तव ग्राह्रिते
तच संश्यः कि पुरुषेण व्याहृतम् । स्विया वा । नपंसकेनेव वा । तव ग्रदि
गृंसः सम्भाषणं निकटम्थस्य तत्कालं श्रूयते तदा स शकुनः पुमान् । अथ
स्त्रियाः श्रूयते तदा सापि स्त्री । नपंसकस्य ग्रदि श्रूयते तदा नपुंसक
ग्रवेति ॥ ६॥

पुनरप्याह ।

पृथग्जात्यनवस्थानादेषां व्यक्तिनं लह्यते । सामान्यलक्षणाद्देशे स्त्रोकावृषिकृताविमा ॥ ६ ॥

एषां शकुनानां पृथक् पृथम्जातियोनिविभागः । अनवस्थानमेकदेशे त्यनवस्थितरभावः । इतिहेतार्व्यक्तिविभागा न लभ्यते न ज्ञायते । सामा-

बह्तसंदितायाम् ८७ श्रध्यायस्य ९ श्लोकः ।

न्यमविशेषलद्यगं यतस्य य उद्देशः कथनं तचेमावृषिकृते। मुनिप्रगीते। वृद्ध-गर्गे।क्तौ द्वी श्लोकावुचेते ॥ २ ॥

श्रधुना मावेवाह ।

पीनाञ्चतविकृष्टांसाः पृथुग्रीवाः सुवत्तसः।

स्वल्पगम्भीरविक्ताः पुमांसः स्थिरविक्रमाः ॥ ६ ॥

तनूरस्कशिराग्रीवाः सूक्त्मास्यपदविक्रमाः।

प्रसक्तमृदुभाषिण्यः स्त्रियाऽताऽन्यन्नपुंसकम् ॥ ६॥

पीनान्नतिवकृष्टां । पीने। मांसापिनते। उन्नतावृन्ने विकृष्टी विस्तीर्थी ग्रंसे। स्कन्धी येषाम् । पृथुयीवा विस्तीर्थीशिराधराः । सुववसः शामन्नारः स्थलाः । स्वल्पमभीरिवहताः । स्वल्पमत्यल्पं गम्भीरं सानुनादं विस्तं शब्दो येषाम् । ये च स्थिरविक्रमा दृढपे। स्थाः । ते पुमांसः पुरुषाख्याः शकुनाः ॥ ८॥

तनूरस्केति । उरे। वश्वः । शिरः शीर्षम् । यीवा शिरोधरा । यतान्यवयवानि तनूनि यासां तास्तथाभूताः । ककारोऽच समासान्तः । सूदममल्पमास्यं मुखं पदानि चरणानि विक्रमः पुरुषार्थश्च सूदमे। यासाम् । प्रस्तं
शिलष्टं मृदु मधुरं भाषितं रवे। यासां ताः स्त्रियः । ऋते।ऽन्यन्नपुंसक्रमिति ।
ऋते।ऽस्माल्लचणद्वयादन्यलचणसंयुतं नपुंसकम् । यतदुत्तं भवति । पुरुषस्य
यल्लचणमुत्तं यञ्च स्त्रियास्तेन व्यामिश्रेण लचणद्वयेन संयुतं नपुंसकं
चेयम् ॥ ६ ॥

श्रव यन्नोत्तं तल्लवणं तल्लोकान्नातव्यमित्येतदाह । ग्रामारण्यप्रचाराद्यं लेकादेवापलचयेत् । सञ्जित्तिप्सुरहं विका यात्रामात्रप्रयोजनम् ॥ १० ॥

तेषां शकुनानां ग्रामप्रचारमरायप्रचारं च लेकाल्लोकते।ऽन्यशा-स्त्रादुपलचयेत् जानीयात् । श्रादिग्रहणाद्द्युनिशामयचारित्वम् । सञ्चि-चिप्पुरिति । सङ्घेपं कर्तुमिच्छुः सञ्चिचिप्सः । श्रष्टं सञ्चिचिप्स्येशचामाचप्रयोज-नम् । याचायां समानं यावन्माचमुण्युच्यते तावन्माचं विच्न कथयामि इति इतिर्विस्तरेण मयैतन्नोत्तं ग्रन्थगै।रवभयादिति ॥ १० ॥

श्रधुना किमधिकृत्य शाकुनं विचारयेदित्याहः। पण्यात्मानं नृपं सैन्ये पुरे चीद्दिश्य देवताम्। सार्थे प्रधानं साम्ये स्याज्जातिविद्यावये।ऽधिकम्॥ १९॥

पणि गच्छतः पुंस श्रात्मानं स्वयरीरमृद्धियय यासुनं युभायुभं सक्यित्। सैन्ये सेनायां नृपं राजानमृद्धियय। पुरे नगरे देवतां दैवतस्वामिनमृद्धियय। पुरयहणमृपलचणार्थम्। यामाधिपतिमृद्धियय। सार्थं जनसमूहे प्रधानमर्थेपतिमृद्धियय। यदा सार्थं बहन्नः प्रधाना भवन्ति तदा साम्ये स्वातिते। जातिसाम्ये विद्याया योऽधिकस्तम्। विद्यासाम्ये ये। वयसे।धि-कस्तमिति॥ १९॥

श्रधुना दिग्लचगफलनियमांश्वाह । मुक्तप्राप्तेष्यदकीमु फलं दिमु तथाविधम् । खङ्गारदीप्रधूमिन्यस्ताश्च शान्तास्तते।ऽपराः ॥ १२ ॥

श्रव तावदादित्यस्य भ्रमगवशेनाष्ट्रासु दिस्ववस्थितिभेवति । तदाश्या । सूर्येदियादारभ्य यावद्विनस्य प्रहरस्तावदेशानी दिङ्मुक्तसूर्या । पूर्वा प्राप्तसूर्यो । श्राग्नेयी श्रध्यत्पूर्यो । ततः प्रहरद्वयं प्राची मुक्तसूर्यो । श्राग्नेयी प्राप्तसूर्यो । दिख्णिध्यत्सूर्यो । ततः प्रहरद्वयद्वर्ध्व प्रहर्वयं यावदाग्नेयी मुक्तसूर्यो । दिख्णा प्राप्तसूर्यो । नैस्तेती श्रप्तत्सूर्यो । ततः प्रहरद्वयद्वयं प्रवद्विणा मुक्तसूर्यो । नैस्तेती श्राप्तसूर्यो । पश्चिमेध्यत्सूर्यो । तति। दिख्या प्राप्तसूर्यो । तति। दिख्या प्राप्तसूर्यो । तति। दिख्या प्राप्तसूर्यो । विश्वस्था प्राप्तसूर्यो । विश्वस्था प्राप्तसूर्यो । विश्वस्था प्राप्तसूर्यो । विश्वस्था यावद्वायवी मुक्तसूर्यो । उत्तरेध्यत्सूर्यो । ततः प्रहरद्वयद्वर्थ्य प्रहर्वयं यावद्वायवी मुक्तसूर्यो । उत्तरेध्यत्सूर्यो । ततः प्रहरद्वयद्वर्थ्य प्रहर्वययं यावद्वायवी मुक्तसूर्यो । उत्तरा प्राप्तसूर्यो । रेशान्येष्यत्सूर्यो । कतः प्रहर्वयाद्वर्थ्य सूर्योदयं यावद्वतरा मुक्तसूर्यो । रेशान्येष्यत्सूर्यो । यतः प्रहर्वययं प्रविद्ययं यावद्वतरा मुक्तसूर्यो । रेशानी प्राप्तसूर्या । यत्रसुर्यं नामानसूर्यं फलमादेश्यम् । त्रशुभिनत्यथेः । मुक्तसूर्यायां द्विश यदशुभं शाकुनमुक्तं तत्प्राप्तस्य । तत्सम्वेवाहिन भवति । यध्यत्सूर्यायां व्यवसुर्भं शाकुनं तत्प्राप्तस्य । तस्मवेवाहिन भवति । यध्यत्सूर्यायां व्यवसुर्भं शाकुनं

तदेष्यत् पुरस्ताद्वविष्यति । अङ्गारदीप्रधूमिन्यश्चेति । ता दिशे मुक्तप्राप्ते । प्राव्यक्षेत्र । यथाक्रमेणाङ्गारदीप्रधूमिन्यः । मुक्तपूर्याङ्गारिशो । प्राप्तसूर्या दीप्रा । पष्पत्सूर्या धूमिनो । ततः पराः पञ्च दिशः शान्ताः ॥ १२ ॥

उत्तं च।

श्रङ्गारियो दियविविद्रमुक्ता यस्यां रविस्तिष्ठति सा ग्रदीपा । प्रभूमिता यास्यति यां दिनेशः शेषाः प्रशान्ताः शुभदाश्च ताः स्युः ॥ श्रव केचिद्राचेरर्धप्रहरमारभ्य यावद्विनस्यार्धप्रहरं तावत् प्राचीं दिशे प्राप्तसूर्यामिति वर्णयन्ति । तत अध्ये सार्थप्रहरं यावदाग्नेयीम् । शेषास्त-प्रोवं च्रेयम् । श्रयुक्तमेतत् ।

यस्माद्भगवान् गर्गः।

उदये दीप्यते पूर्वा पूर्वाह्वे पूर्वदिश्वणा ।

मध्याङ्के दिश्चिणा दीप्राऽधापराङ्के तु नैस्हंती ॥

पश्चिमास्तमये दीप्रा वायवी पूर्वराचिके ।

सैम्या तु मध्यराचे स्यादैशान्यपरराचिके ॥

सम्प्राप्रानागतातीता दीप्यन्तेऽच सदा दिश: ।

व्याह्वरन्ते मृगास्तासु वेदयन्ति महद्वयम् ॥

ताश्च वृत्तमतीतायां दीप्रायां शंसते मृग: ।

श्वनागतायामाशादि दीप्रायां तद्विने स्वतम् ॥

श्वर्भनाऽऽसां दिशां फलनियमानाह ।

तत्पञ्चमदिशां तुल्यं शुभं त्रैकाल्यमादिशेत्। परिशेषदिशार्वाच्यं यथासत्तं शुभाशुभम्॥ १३॥

तदित्यनेनाङ्गारिग्याद्यानां दिशां परामर्थः । ताभ्यः पञ्चमास्तत्पञ्चमाः । तत्पञ्चमदिशां तुल्यं सदृशं चैकाल्यं चिकालभवं शुभं फलमादिशेत्
वदेत् । गतदुत्तं भवति । श्रङ्गारिग्या या पञ्चमी दिक् शान्ता तस्यां साम्ये
शकुने शुभं यत् फलं तद्यातम् । तस्यामेव वामे स्थिते शकुनेऽल्यफलमनिष्टं
यातम् । दीप्राया या पञ्चमी दिक् तस्यां शुभे स्थिते शकुने यत् शुभं तत् साम्यतम् । तस्यामेव बामे स्थिते शकुनेऽल्यमशुभं साम्यतम् । धूमिताया या

पञ्चमी दिक् तस्यां शुमे स्थित शकुने यत् शुमं फलं तदेष्यम् । तस्यामेव वामि शकुने प्रत्यम् शुमे स्थाने प्रत्यम् । अङ्गारिग्याद्यानामप्येवं शुमे शकुने प्रत्यं शुमम्शुमे प्रतीवाशुमं फलमिति सर्वासामूह्यम् । परिशेषदिशोषिति । वरिशेषयोद्वये दिशोषयासम् येन प्रकारिणासम् निकटवर्ति शुभाशुमं फलं वाच्यं वक्तव्यम् । यस्यां या दिक् प्रत्यासम् निकटवर्तिनी दीप्रायां तथा तस्यां यत् फलं तत् तस्यामेव वाच्यम् । यतद्वक्तं भवति । ते दिशो माग-द्वये परिकल्यः निश्चयः कार्यः । अङ्गारितशान्तासम् भागे पापे शकुने स्थिते यातमल्यमिनष्टं चेयम् । तस्मिन्नेव सीम्ये स्थिते शकुने शुमं यातम् । धूमितशान्तासम् भागे सीम्ये स्थिते शकुने भाव्यल्यमिन प्रम् । तस्मिन्नेव पापे स्थिते शकुने भावि बहुनिष्टं भवित ॥ ४३ ॥

उतां च।

यातमुक्तायां साम्प्रतं दीप्रायामेयां सेयं धूपितायामनिष्टं शान्तास्वेवं दिनु तत्पञ्चमासु प्रत्यासन्नाशयैः शान्तदीप्रमिति ॥

पुनर्पि फलनियमार्थमाह ।

शीच्रमासन्ननिसस्थैश्चिरादुन्नतदूरगैः । स्थानवृद्युपघाताञ्च तद्वद्वृयात् फलं पुनः ॥ १४ ॥

न्नाधन्ने निकटवर्ति । यकुनैनिन्नस्ये नी चस्यानगतिस्व शीद्रमाखेव शुभमशुमं या फलं भवति । उन्नतिसच्चप्रदेशस्येर्द्रस्येरनिकटवर्तिभिश्चिरा-द्वहुकालेन शुभमशुभं वा फलं भवति ।

तथा च पराशर:।

ष्लिष्टेषु तु भवेत् चित्रं शुभं वा यदि वेतरत् । दूरस्येषु तु सर्वेषु चिरात् सम्पदाते फलम् ॥

स्यानवृद्धुपघाताद्वेतीस्तद्वत् तेनैव प्रकारेण फलं ब्रूयाद्वदेत्। वर्द्धमाने स्याने यच प्रत्यहं वृद्धिर्दृश्यते तचस्थाऽशुभः यकुने उपघातं करोति ।

्र अपेव शुमं किञ्चिदेवं विचार्य पुनर्भूय: शुभाशुभं फलं ब्रूयात् ॥ ९४॥ तथा च पराश्यर: ।

 श्मशानाङ्गारवल्मीका जवरावांसुमृत्यराः । शोर्योजीयोशुच्यशुभ्रदेशस्था दीप्रसञ्जिताः ॥ मनाजित्वाश्यकालितचीरपुष्यतसस्यताः । समप्रशस्तभूमिष्ठाः शान्ताः स्युर्भृगपित्वगः ॥ श्रद दीप्रशुभाः शान्ताः शुभ इति । श्रथुना दशप्रकारस्य दीप्रस्य शकुनस्य लच्चामाह ।

चगतिष्युडुवातार्केर्देवदीप्ता यथात्तरम् । क्रियादीप्ता गतिस्थानभावस्वरविचेष्टितेः ॥ १५ ॥

च्या मुहूर्नः शिवादिकः । तत्र दास्यायायां नवत्रायां ये मुहूर्तास्तेषु चयोषु दीपः शकुनः । तिथिनेन्दादिकस्तत्र चतुर्थीषष्ठ्रपृष्ठमीनवमीचतुदेश्यो दीपाः । यतासु तिथिषु दीपः शकुनः । दास्यायनचनेषु तत्र दीपः
शकुनः । उडूनि नचत्राय्यच्यन्ते । एवमुदुदीपः । चयद्यवरपस्पप्रतिलोममास्ते। वातदीपः । त्र्यादित्याधिमुखे। वातदीप्रदिक्स्थश्चाक्षेदीपः । एवं
यथातरं शकुनः पञ्चप्रकारो दैवदीपः । एतदुक्तं भवति । चयदीप्रत् तिथिदीप्रोऽधिकः । तस्माच्चवदीपः । तस्माद्वातदीपः । तस्मादक्षेदीपः इति
दैवदीपः । विद्युदुक्ताक्षेमस्तामिभमुखे या धावति सं गतिदीपः । स्वः
मिन्नवक्रदिग्थपायाज्यध्योगीगुचिस्थानस्थितः स्थानदीपः । भावः सता
सत्ता संवितिः । तद्विहीना भावदीपः । विषमविद्युताचरवामचर्चरस्वरः
स्वरदीपः । पचपाततुग्छविधूनननिपातपरोच्चावचभावकुटुनैश्चेष्टादीपः ।
एवमेषे।ऽपि यथानरं दीप इति ॥ ९५ ॥

तया चार्चोक्त ऋषिपुत्रोत्तवाक्येनिश्चयः। तद्यथा ।

चतुर्थोषष्ट्रण्यमोचतुर्दशोषु तिषिदीप्राः । विष्ट्रां क्षरणे करणदीप्राः । मूलेन्द्रस्परीद्रेन्द्राग्नेययाम्यपिच्याग्नेयपूर्वासु नचवदीप्राः । मृहूर्नेऽयैतेषामेव मृहूर्नदीप्राः । विसञ्जाः स्वल्पसञ्जा भावदीप्राः । स्वरपर्शमिन्नमैरवार्नो-द्वेजनीयविष्मविद्युताचरचामजर्जरस्वराः स्वरदीप्राः । त्रशनिहतपतितिच्छिन्नभिन्नभेनेन्सूलितार्थदिलितोपमृष्टुशुक्तव्याधितापन्नाफलाचीरम्लिन्शीर्थवि-

त्वगासारविरसकत्वाम्सलवणितस्क्षणितायतविष्यसंग्रितसङ्घटितलतावितानावनतिरिधान्यास्नान्तकटाग्निद्यधेषु तस्षु । प्राक्षारगेषुराट्टालकक्षुस्यमिसंस्थाः स्थानदिप्राः । ये शोर्णविषमिनम्बसङ्करकेशास्थिकपालवल्मीकाङ्गारपलालविनष्ट्राध्याग्न्याधारकलङ्कर्षविद्युदुल्काकेमास्तायुधाग्नीनुपधावन्ते
ते गतिदीप्राः । पचविषातातुग्रङविधूननैर्निपातपरोद्यावचभावकुटुनैश्व चेष्टादीप्राः । चग्रङपस्प्रतिलोममास्ता वातदीप्रः । श्रकाभिमुखा दीप्रदीक्स्था रविदीपा इत्याह भगवानिन्दः ।

त्रव विशेषमाह ।

दश्रधेवं प्रशान्तोऽपि सैाम्यस्तृणफलाश्रनः । मांसामेध्याश्रने राद्रा विमिन्नोऽज्ञाश्रनः स्मृतः ॥ १६ ॥

गवमनेन प्रकारेण दशधा दशिमः प्रकारेरि शान्तः शकुने।
भवति । तथिपि यदि तृगाशनस्तृग्रभिष्यः । फलाशना वा फलान्यश्नाति ।
तदा सै।म्यः शुभफलः । श्रय मांसामेध्याशना मांसमामिषममेध्यं विष्ठादि
वाश्नाति तदा रादो दीप्रः । श्रवाशने।ऽत्तमश्नाति । श्रवभाजी विमिश्रः
शान्तो दीप्रश्च स्मृत उक्तः ॥ १६॥

उक्तं च।

पिशिताशुचिभोजनः प्रदीप्रस्तृगापलभुक् च निसर्गतः प्रशान्तः । उभयः कथितस्तथान्नभोजी दिक्स्थाने।दयकालतश्च चिन्त्यः ॥ अथान्यदय्याहः ।

ह्रम्यं प्रासादमङ्गल्यमनाज्ञस्थानसंस्थिताः। स्रोष्ठा मधुरसत्तीरफलपुष्पद्रमेषु च॥ १०॥

हम्ये गृहम् । प्रासादा देवप्रासाद: । मङ्गल्यस्थानानि देवब्राह्मण-गामिरध्यासितानि । मनाज्ञानि हरितशाद्वलासु शीतलदुमच्छायासंग्रु-सानि । गतेषु स्थानेषु ये संस्थिता: शकुनास्ते श्रेष्ठा: शुभफला: । तथा मधुरेषु सुस्वादफलेषु वृत्वेषु । तथा सत्वीरेष्वकीदिषु । फलवृत्वेषु बीजपूरा-दिषु पुष्पवृत्वेषु च स्थिता: श्रेष्ठा एव ॥ १०॥ ऋधुना शाकुनानां बलविशेषफलमाहः।

स्वकाले गिरितायस्या बलिना युनिशाचराः। क्रीबस्त्रीपुरुषा ज्ञेया बलिनः स्युर्ययोत्तरम्॥ १८॥

स्वकाले त्रात्मीयसमये गिरितायस्थाः पर्वतजलस्था यथासङ्ख्यं सुनिशाचरा बलिना वीर्यवन्तो भवन्ति । सुचरा दिवसे गिरिस्था बलिनः । गिरिशब्द उच्चदेशोपलचगार्थः । निशाचरा निश्यनूपे च ।

तथा च मनुधर्माः ।

गिरै। दिवा दिवाचारी निश्यनूपे निशाचरा: । राथवाक् शकुना चेया विभनेद्वलमन्यशा ॥

क्रीवस्त्रीपुरुषा इति। एषां शकुनानां यथातरं यथासङ्ख्यं क्रीवस्त्री-पुरुषा बलिन:। क्रीवेभ्यः स्त्रिया बलिन्यः। स्त्रीभ्यः पुरुषा इति ॥ ९८॥ उत्तं च।

> द्युनिशोभयचारिषाः स्वकाले पुरवनमिश्रचराः स्वभूमिसंस्थाः । सफला विफला विपर्ययस्था गमनेच्छाः पुरपार्थिवाः शुभास्ते ॥ श्रन्यदप्याहः ।

जवजातिबलस्थानहर्षसत्त्वस्वरान्विताः । स्वभूमावनुले।मारच तदूनाः स्युर्विवर्जिताः ॥ १९ ॥

जवा वेगा गितिरित्यर्थः । जातिर्गीनिविभागः । बलं प्रमाणः । स्थानं स्थितः । हर्षश्चितहर्षः । सत्वं १सैान्दर्गनिभैगमित्यर्थः । स्वरः शब्दः । गतेर्यं बलवतराः । वक्त्यति च । "ग्राव्ह्यो या बलवतरः" । तच न ज्ञायते शकुनानां बलं तदर्थमुक्तम् । द्वयार्मध्ये यः शकुना जवेनाधिकः । यश्च जातेरिधिकः । यश्च बलाधिकः । यश्च स्थाने श्रोभने स्थितः । यश्च हर्षयुक्तः । यश्च सत्वयुक्तः । यश्च श्रोभनः स्वरान्वितः । यश्च स्थम्मावानुलोम्येन स्थितः स ग्रव बली । तदूनाः स्युर्विविजिताः । तिद्वना ज्ञादयः परामृश्यन्ते । तेद्वना रहिता बलविजिताः स्थमिवेगुः ॥ १६ ॥

९ सस्वमादाय-इति गः पुः पाठः।

२ असीवाध्यायस्य ५४ अलेकः ।

श्रधुनेतेषां जातिविभागेन दिग्बलमाह । कुक्कुटेमिपिरिल्यश्च शिखिवञ्जुलिकक्कराः । बिलनः सिंहनादश्च कूटपूरी च पूर्वतः ॥ २० ॥

कुक्कुटः कृकवाकुः । इभा हस्ती । पिरिली पचिविशेषः । शिखीः मयूरः । वञ्जुलः खदिरचञ्चः । छिक्करो मृगजातिः । सिंहनादः पचिविशेषः । कृटपूरी करायिका । एते पूर्वतः पूर्वस्यां दिशि खलिनः । प्राजापत्याच पूर्वेषः चेया न यातुर्वेशेनेत्येवं सर्वेच चेयम् ॥ २०॥

श्रथ द्विगस्यामाह ।

क्रीष्टुकीलूकहरीतकाककीकर्त्तपिङ्गलाः। कपातस्विताक्रन्दक्र्रशब्दाश्च याम्यतः॥ २१॥

क्रोष्टुकः भृगालः । उल्लाहारीता पविविशेषा । काका वायसः । काकः पद्यो । स्टवः प्राणी । पिङ्गल उल्लावेटिका । कपातः पद्यो । स्टितः रोदनम् । स्राक्षन्दमाक्रन्दितम् । सन्ये क्रूरणब्दा स्रिप्राधियायनः .॥ ते च सर्वे याम्यता दिवणस्यां दिशि बलिनः ॥ २९ ॥

श्रय पश्चिमायामाह ।

गे। प्राप्तीञ्चलामा प्रहंसे त्य्रीप्रकिपञ्चलाः। विडालीत्सववादित्रगीतहासादच वाक्याः॥ २२॥

गी: प्रसिद्धा । शश: प्राणिविशेष: । क्रीञ्चः पत्ती । लीमाशः प्राणी । हंसः । उत्क्रोशाख्याः कुरवः । क्रिण्ड्जलाख्यः । सर्वे एव पविविश्येषाः । बिडाला मार्जारः । उत्स्वा विश्वाहादिकः । वादिशाणि बीणामुस्ज-मर्दलकरटामेरीपणवगे।मुखपटहादयः । गीतं प्रसिद्धम् । हास उपहासः । यते वाहणाः पश्चिमायां बलिनः ॥ २२॥

श्रयोत्तरस्यामाह ।

ग्रतपत्रकुरङ्गाखुमृगैकग्रफकाकिलाः।

चापश्रत्यकपुर्याहचरटाशङ्खरवा उदक् ॥ २३ ॥

- शतपत्तः पत्ती दार्वाघाट इति प्रसिद्धः । कुरङ्गो हरियाः । आखुर्मू पकः । मृगः प्रसिद्धो हरियः । यक्षभ्रावश्वगर्दभा । कोकिलः पर- ं भृतः । चाषः पत्ती । णल्यको विलेशयः प्राणी । पुग्याहरवः आशीःसंयुक्तः शब्दः । घण्टाशह्वे प्रसिद्धाः । गर्षाः सर्वेषां रषाः शब्दाः उदगुत्तरस्यां दिणिः बलिनः ॥ २३ ॥

श्रधुना तेषां प्रतिभागमाह ।

न ग्राम्योऽरण्यमा ग्राह्मा नारण्या ग्राम्यसंस्थितः । दिवाचरा न ग्रवंधा न च नक्तंचरा दिवा ॥ २४ ॥

याम्यशब्दः शकुने।ऽरएयगे।ऽरएयस्थितः शुभे।ऽशुभे। वा न याह्यः । यवमारक्योऽषि ग्रामसंस्थिते। न ग्राह्यः । दिवाचरे। दिवसचरः शर्वपा राष्ट्राः नः ग्राह्यः । नक्तंचरे। राचिचरे। दिवसे न ग्राह्यः इति ॥ २४:॥

पुनरतिप्रतिषेधार्थमाहः।

द्वन्द्वरागार्दितत्रस्ताः कलहामिषकाङ्किगाः । ज्ञापगान्तरिता मत्ता न ग्राह्माः शकुनाः क्वचित् ॥ २५ ॥

द्वन्द्वं युग्मे तच्च सारयुग्मे विना यतस्त्रदिष्टपत्ने बद्धाति च ।

रेगार्दिता गदपींडितः । पस्तो भीतः । कलहकाङ्की कलहेच्छुः । ग्रामिषकाङ्की मांग्राभिलाषी । ग्रामगान्तरिता नदान्तरिताः । मताः चरुतकालवरोन सदपीः । ग्रदंविधाः शकुनाः सदयत्पलेषु न क्विदिषिः ग्राह्माः ॥ २५ ॥

ਰਜ਼ਾਂ 🔫 ।

द्वन्द्वादिरोगादितभीतमनवैरान्तयुद्धामिषकाङ्कियाश्च । सीमान्तनयन्तरिताश्च सर्वे न चिन्तनीयाः सदस्रकालेषु - इति ॥ श्रधुना चैतेषामृतुकालज्ञानं निष्कलत्वं चाह ।

रे। हिता खाजवालेयाः कुरङ्गोष्ट्रमृगाः शशः । निष्फलाः शिशिरे चेया वसन्ते काककोकिला ॥ २६ ॥

रे।हिते। मृगजाति: । अश्वस्तुरग: । अजश्छाग: । वालेया गर्दभ: । कुरङ्गो मृगजाति: । उष्टु: करभ: । मृगा हरिग: । शश: प्रागी । एते सर्व

६ ब्ह्रत्यंचितायास् ८० प्रध्याये ३० घनाकः ॥

शिशिरे माध्यपाल्गुनयोः । सदसन्वान्निष्मला चेया चातव्याः । यसन्त चैचवैशाख्योः काको वायसः । परभृतः । एते। सदसन्वान्निष्मलावेशः ॥ २६ ॥ श्रन्येष्वाहः ।

न तु भाद्रपदे ग्राह्माः सूकरश्ववृकादयः । शारदाञ्जादगोक्रीचाः श्रावणे इस्तिचातकी ॥ २०॥

आद्रपदे मासि यूकरे। वराहः । यवा सारमेयः । वृकः प्राणी । बादियहणान्मृगादया विलेशयाः । एते न ग्राह्माः । सद्यन्वाद्वा निष्कलाः । शारद्याध्विनकार्तिकयोः । श्रद्धाद्यः । श्रद्धा जायत इत्यञ्ज्ञस् । तददन्ति भव्यन्ति इति श्रद्धादाः । गैाः प्रसिद्धा । क्रीञ्चः पविविशेषः । एते सदयन्त्वाद्विष्कलास्य ग्राह्माः । श्रावणे मासि इस्तिषातको न ग्राह्मो इस्ती ग्रजः । वातकः पविविशेषः ॥ २०॥

श्रधान्येष्यपाह ।

ध्यात्रर्त्तवानरद्वीपिमहिषाः सविलेशयाः । हेमन्ते निष्फला ज्ञेया बालाः सर्वे विमानुषाः ॥ १८ ॥

व्याप्रः प्रसिद्धः प्राची नखी । च्हनः प्राची । वानरः कपिः । द्वीपी विषकः । महिषः प्रसिद्धः । एते स्विलेश्याः विलेश्येः प्राचिभिः स्विताः । विलेशेते विलेश्यः स्वाविद्नकुलाद्यः । विमानुषा मानुषवित्ताः सर्वे प्राचिनः । बालाः शिशवः । हेमन्ते मार्गशीर्षेपै।षये।निष्पला श्वेया श्वांतव्याः । मानुषा बालाः पुनः सफला एव । एतेषां यच्छुभाशुभवेष्टितं तत्स्यफलमेव ॥ २८॥

श्रव ऋतुकालनम्यगं भगवत्परां शरकृतं विस्तृतं लिख्यते ।

श्रय शकुनेषु के।किलमयूरकीवकीवकिवियपुत्तराजपुत्तीगेदापुत्रशत-पत्तदात्यूहमदनमारिकाववीसूकीयष्ट्रिमहामुक्तकभषकदिष्डमायावकवायमकुद्धु-टवकीत्कीश्रशाङ्गीयवकिवकपोत्तपुष्परथे।ष्ट्ररथादीनां वसन्तो मदकालः । श्रतपत्रोत्कोशभृङ्गराजमयूरके।किलवकवलाहकाप्यवाकधन्वनचातकमारङ्गायां वर्षाः । चकारकादम्बमदनशारिकाकीरपुष्करचातकहंमचक्रवाकमारमकुरर-क्रीञ्चकारयहवभ्रमरायां शरत् । स्येनकुररक्रीञ्चमारमादीनां हेमन्ते शिशिरे

९ मार्तुस-इति गः पुः पाठः।

एवमादयः शकुनानां मदकालाश्च । मृगाणां पुनः पुरुषाणां च शिवाशशः जम्बूकतः मरचानरमाजारनकुलगजगवयसिंहव्याध्रकूर्मवराहादीनां प्रायः सर्वेषां मदकालश्च विशेषतश्च सारसतः मरसिंहव्याधादीनां ग्रीष्मे । हरि-ग्राज्ञबृषभादीनां प्रावृट् । वृषभ रहमहिषगवयस् मरचमराणां शरत् । ग्राग्वयवृषादीनां होमन्तः शिशिर इति ।

श्रधुना द्वाचित्रद्भेदिभिन्नस्य दिक्षचक्रस्य प्रतिभागप्रदर्शनार्थमाह । ऐन्द्रानलदिशार्मध्ये त्रिभागेषु व्यवस्थिताः । काशाध्यज्ञानलाजीवितपायुक्ताः प्रदिव्याम् ॥ २९ ॥

येन्द्री पूर्वा दिक् । श्वनला श्वाग्नेयी । श्वनयार्मध्येऽन्तरे वयस्त्रिमा-गास्तेषु व्यवस्थिताः क्रमेश कोशे गञ्जेऽध्यत्तः स चैकस्मिन् भागे । द्वितीये श्वनलाजीवी श्वान्युपजीवकः सुवर्शकारादिकः । तृतीये तथायुक्तस्तापसः । यत्त एव प्रदक्षिणं प्रादक्षिण्येनेति ॥ २६ ॥

श्रन्येष्वाह ।

शिष्ट्यी भिकुर्विवस्त्रा स्त्री याम्यानलदिगन्तरे । परतश्चापि मातङ्गगीपधर्मसमाश्रयाः ॥ ३०॥

याम्या दिवणा । श्रनला श्राग्नेयी । श्रनयोरन्तरे मध्ये ये श्रयो भागस्तेषु श्रमेण व्यवस्थिताः । शिल्पी चित्रकरलेखकरवर्धकिवायाः प्रथमे विभागे । भित्रुर्यतिर्द्वितीये । विश्वस्ता स्त्री नग्ना स्त्री तृतीये । परते। दिवणनेश्वेत्योर्मध्ये ये श्रयस्त्रिभागस्तेषु प्रथमे मातङ्गो हस्ती तत्स्यमाश्रितः पुमान् । द्वितीये गोपालकस्तत्स्यमाश्रितः पुमान् । तृतीये धर्मसमाश्रयो धर्मानुरतः ॥ ३० ॥

प्रन्येष्वाह ।

नैर्ऋतीवारगीमध्ये प्रमदासूतितस्कराः।

श्रीखिडकः शाकुनी हिंस्रो वायव्यापिश्चमान्तरे ॥ ३१ ॥

नैकंती दिवापश्चिमा । बारुगी पश्चिमा । श्रनयार्मध्ये ये श्रय-स्त्रिभागा मध्ये स्थितास्तेषु प्रथमे प्रमदा स्त्री । द्वितीये सूतिः प्रश्ननः । तृतीये तस्कराश्चाराः । बायव्यापश्चिमान्तरे ये श्रयस्त्रिभागा मध्ये स्थितास्तेषु प्रथमे शैशिङको मधुषानसक्तः । कल्पपाल इति केचित् । द्वितीये शाकुनी धीवरः । तृतीये हिंसः क्रूरः ॥ ३० ॥

त्रान्येखाहः।

विषघातकगास्वामिकु हकज्ञास्ततः परम् । धनवानी ज्ञणीक इच मालाकारः परं ततः ॥ ३२ ॥

ततः परमनन्तरम् । व्यायव्योत्तरयारन्तरे ये वयस्त्रिभागाः । तव प्रथमे विषयातकः । विषं यातयति मारयति । द्वितीये गेम्बामी गेमान् । तृतीये कुहकत्त इन्द्रजालवित् । ततः परमुत्तरैशान्योरन्तरे ये वया भागास्तेषु प्रथमे धनवान् । द्वितीये ईत्त्रणीको दैवतः । तृतीये मालाकारः पुष्पप्रचायकः ॥ ३२ ॥

श्रन्येष्यपाह ।

वैष्णवश्चरकश्चैव वाजिनां रक्तणे रतः।
द्वानिंशदेवं भेदाः स्युः पूर्वदिग्भिः सहादिताः॥ ३३॥
रेशानीपूर्वयारन्तरे चयस्त्रिभागास्तेषु प्रथमे वैद्यावा विष्णुमकः।
द्विनीये चरकश्चरः। तृतीये वाजिनामश्वानां रक्तणे पालने रतः सकः।
रवमनेनैव प्रकारेण द्वाचिंशद्वेदाः पूर्वदिग्भिः प्रागुक्ताभिरप्राभिदिग्भिः सहः
साकमुदिताः कथिताः स्युभेवेयुः॥ ३३॥

त्रधुनाष्ट्रासु दिच्चिधपतीनाह ।

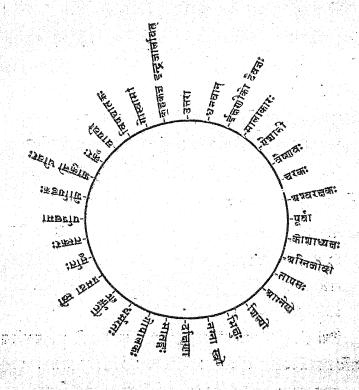
रांजा कुमारा नेता च दूतः श्रेष्ठी चरा द्विजः । । गजाध्यत्तश्च पूर्वाद्याः त्रियाद्याशचतुर्दिशम् ॥ ३४ ॥

राजा नृपः पूर्वस्यां दिशि । कुमारे। राजपुत्त आग्नेय्याम् । नेताः सेनापितदेविगस्याम् । दूते। गमागमिको नैस्टेत्याम् । ग्रेष्ठी पश्चिमायाम् । चरो गूठपुरुषे। वायव्याम् । द्विजे। ब्राह्मग्र डतरस्याम् । गंजाध्यको हस्तिः शालाध्यक ऐशान्याम् । यते पूर्वाद्यां ज्ञेयाः । चित्रयाद्याश्चतुर्दिशम् । पूर्वाद्यासु चतस्रषु दिखु चित्रयाद्यां वर्गाः । तद्यथा । पूर्वस्यां चित्रयाः । दिख्यास्याः । पश्चिमायां शूद्राः । उत्तरस्यां ब्राह्मग्राः ॥ २४ ॥

ष्य्य चक्रस्य प्रविभागमाह । गच्छतस्तिष्ठता वापि दिश्चि यस्पौ व्यवस्थितः । विराति शकुना वाच्यस्तिद्विग्जैन समागमः ॥ ३५ ॥

पुंसो गच्छते। याचायां ब्रजतः । तिष्ठत एकदेशस्यस्य निश्चलस्य धापि यस्यां दिशि व्यवस्थितः समवस्थितः । शकुनः प्राणी पची वा विराति शब्दं करोति तिद्वुग्जेन यस्यां दिशि यो जातस्ते । कथितेन सह तिस्मन् दिने तस्य समागमः संयोगी वाच्यो वक्तव्यः । यथेन्द्रानलदिशोर्मध्ये प्रथमिषमागस्ये शकुने केशियाध्यसेण सह संयोगः । द्वितीये जनाजीविना । तृतीये तापसेनेत्यादि सर्वेचोदाहार्यम् ॥ ३॥ ॥

श्रव शिष्यजनभान्तिनिरासाय चक्रविन्यासः प्रदर्श्यते ।

त्रधुना स्तान् शुभाशुभानाह । भिन्नभैरवदीनार्त्तप्रषत्तामजर्जराः । स्वना नेष्टाः शुभाः शान्तह्रष्टप्रकृतिपूरिताः ॥ ३६॥

ये स्वनाः शब्दा भिन्ना विषमाः । भैरवाः क्रूराः । दीना दैन्यमाः गताः । कर्जरा भिन्नभागडसमुद्भूतशब्दसदृशाः । ते सर्व गव नेष्टा न शुभाः । ये स्वनाः शान्तेन शान्तदिक्स्येनाकीभिमुखेन मधुरस्वरेगाः च दृष्टुप्रकृतिना सहर्षेग पूरिताः कृतास्ते च शुभाः ॥ ३६ ॥

श्रय यातुर्वामभागगता ये शुभा गतास्तेषां नामान्याह । शिवा श्यामा रला खुच्छुः पिङ्गला गृहगाधिका । सूकरी परपुष्टा च पुज्ञामानश्च वामतः ॥ ३० ॥

शिवा शृगालिका । श्यामा पातकी । रला कलहकारिका । छुच्छु: छुच्छुन्दरी मूबकजाति: । पिङ्गला उलूकचेटिका । गृहगाधिका पत्नी । सूकरी प्रसिद्धा । परपृष्टा च काकिला । ये चान्ये पुनामान: पुरुषसञ्ज्ञास्ते यातुर्वा-मतो वामभागगता: शुभा: ॥ ३० ॥

उत्तं च।

हुच्छुन्दरी सूत्रिका शिवा च श्यामा रला पिङ्गलिकाऽन्यपृष्टा । शस्ता: प्रयागे गृहगोधिका च पुंचित्रिता ये च पतिषा: स्यु: ॥ षथ यातुर्देचिगभागगता ये शुभास्तेषां नामान्याह ।

स्त्रीसञ्ज्ञा भासभषककिपश्रीकर्णधिक्कराः । श्रिखिश्रीकग्ठपीप्पीकरुष्प्रयेनात्रच दक्षिणाः॥ ३८॥

ये च स्त्रीसञ्जाः स्त्रीनामानः ।

भगवान् वराधरः ।

तथा च।

तेषां शिवागे।श्वाकालकाराजपुत्तीभरद्वाजवलाकापेतिकीसूर्कारकापिप्पी-कामुत्तिष्ठप्रचलपिगडीकपिङ्गलाद्याः स्त्रीयञ्जाः शेषाः पुत्तामानः ॥ तथा भासः पद्यो । भषकः करायिका । कपिवीनरः । श्रीकर्णः पत्ती । धिङ्करा मृगजाति: । श्येना वाजिकः । यते दिख्या यातुर्देखिगाभा-गगताः शुभाः ॥ ३८ ॥

उत्तं च।

श्येना रुहः पूर्वकुटः कपिश्च श्रीकर्णधिक्कारंकपिष्यकाचाः। स्त्रीसिञ्जता ये च शिखिद्विपा च याने हिता दिच्चाभागसंस्थाः—इति ॥ श्रयान्येषामपि वामदिच्चाभागानां शुभाशुभक्तमतिदिशज्ञाहः।

स्वेडास्फेाटितपुगयास्गीतशङ्काम्बुनिःस्वनाः । सतूर्याध्ययनाः पुंवत् स्त्रीवदन्या गिरः शुभाः ॥ ३९ ॥

च्वेड: सुखगन्द: शोडनिकेति प्रसिद्धा । श्रास्फोटितं करगन्द: करास्फोट: । वच:स्थस्य बाहोर्द्वितीयहस्तेन ताडनम् । पुग्याहगन्द: प्रशस्तवाद: । शङ्कः प्रसिद्ध गव । श्रम्बु जलम् । गवां सर्वेषां नि:स्वनाः शन्दाः स्तूर्याध्ययनाः । तूर्येग च सहिताः । श्रध्ययनगन्दा वेदनिर्धाः । गते सर्व गव पुंवच्छुभाः । वामभागस्था इत्यर्थः । स्त्रीवदन्या गिरः गुभाः । श्रन्याः सर्वा गिरो वाचः स्त्रीवच्छुभाः । माङ्गलिकवाचा दिचिग्यभागस्थाः गुभा इत्यर्थः ॥ ३६ ॥

उत्तं च।

न्नाच्चेडितस्कोटितयहुतूर्यपुग्याहगीतध्विनगीतशब्दाः । वामाः प्रयस्ताः शुभदा नरागामाक्रन्दिता दिव्यतः परेषाम् ॥ न्रामा प्रयस्ताः शुभदा नरागामाक्रन्दिता दिव्यतः परेषाम् ॥ न्रामा मध्यमषड्जी तु गान्यारश्चिति श्रीभनाः । पड्जमध्यमगान्यारा ऋषभश्च स्वरा हिताः ॥ ४० ॥ याने याचायां गामा मध्यमषड्जी तु शस्तौ शोभनाः। गान्धारश्चेति शोभन एवं । इतिशब्दः प्रकारार्थः । स्व गान्धारो देवेषु गीयते । मानु-वेषु तथा षड्जमध्यमगान्धारा ऋषभश्चेति स्वराः शस्ताः ॥ ४० ॥ उत्तं च ।

गान्धारषड्जऋषभः खलु मध्यमश्च याने स्वराः शुभकरा न तु येऽवशेषाः । यामा शुभावपि हि मध्यमषड्जषज्जी गान्धारगीतमपि भद्रमुशन्ति देवाः ॥ श्रंयान्यच्छुभाशुभशक्ननमाह ।

सतकीर्त्तनदृष्टेषु भारद्वाजाजवर्हिणः।

धन्या नकुलचाचा च सरटः पापदाऽग्रतः॥ ४१॥

भरद्वाचः पिचविशेषः । लाटेति प्रसिद्धः । श्रजश्कागः । वर्हा मयू- । यते सर्वे स्तेन शब्देन कीर्तनेन नामसङ्कीर्तनेन दृष्टेन दर्शनेन च धन्याः शुभाः । नकुलचाषी । नकुलः प्राग्ती । चाषः पिचविशेषः । एताविष् च शब्दी धन्यावेव स्तर्कातंनदृष्टेष्टिति । सरटः प्राग्ती पिचभेदः । कृकलास इति केचित् । स्वाग्रतः पुरतः पापदोऽनिष्टुफलः ॥ ४९ ॥

ष्रदान्यदधाहि ।

जाहकाहिशशक्रीडगाधानां कीर्त्तनं शुभम्। सतं सन्दर्शनं नेष्टं प्रतीपं वानरर्द्वयाः॥ ४२॥

जाहकः प्राणी । अहिः सर्पः । यशः प्राणी । क्रोडः सूकरः । ग्रीणा प्राणिविशेषः । एतेषां क्रीतंनं नामग्रहणं शुभम् । एतेषामेव स्तं यब्दः सन्दर्शनमवलाकनं नेष्टुं शुभम् । प्रतीपं वानर्र्वयोः । वानरः कपिः । स्हनः प्राणी । एतयोः प्रतीपमेनद्विपरीतम् । एतये। स्तं सन्दर्शनिमष्टुं न क्रीतंनिमत्यर्थः ॥ ४२ ॥

उतां च।

भारद्वाच्यजवन्तिचाषनकुलाः सङ्गीर्तनाद्वर्यनात् क्रोयन्तश्च युभप्रदान सरदे। दृष्टः यिवाय क्वचित्। गोधासूकरजाहकाहियायकाः पापा हतालेकिने धन्यं कीर्तनमृज्ञवानरकलं तज्जुत्ययाच्छोभनम्॥

श्रन्यदप्याह् ।

त्रीजाः प्रदित्तगं शस्ता मृगाः सनकुलागडजाः । चाषः सनकुले। वामा भृगुराह्मापराह्नतः ॥ ४३ ॥

मृगा हरियाः । सनकुलागडजा नकुलाः प्राणिनः । श्रगडजाः प्रजिगः । ते चीजा विषमसङ्घाः । एकस्त्रयः पञ्च सप्र नव इत्यादि । प्राद-विष्येन शस्ता शुभाः । यातुर्वामपार्थादयत श्रागत्य प्रदक्षिणेन पार्श्वन क्रामित यत् तत् प्रदक्षिणं सञ्यं च। एतद्विपरीतं देखिणपार्श्वाद्वामपार्श्वगमनं यत् तदपस्यम् । एतत्सवे शाकुने विज्ञेयम् । यस्मादाचार्ये एव ज्ञापकः ।

येन्द्रा^१नलदिशोर्मध्ये चिभागेषु व्यवस्थिताः ।

काशाध्यचानलाजीवितपायुक्ताः प्रदिचणम् – इति ॥

चाषः सनकुला वाम इति । चाषः सनकुला नकुलेन सहिता वामा धामभागगता धन्यः । भृगुराहापराहृतः । भृगुर्नाम मुनिरेवमाहोत्तवान् । मणाऽपराहृतोऽपराहृत्त परता वामगा धन्यौ न पूर्वाह्ने ।

तथा भृगुः।

वामगै। चाषनजुलावपराह्न गुभप्रदी।

श्वगृगालयोरिदं व्यत्यासेन फलं प्रशस्यते । चाषे। नकुलश्च वामगी। दिवसार्थात् परतः शुभप्रद इति ॥ ४३ ॥

त्रयान्येषामप्याह ।

खिक्करः कूटपूरी च पिरिली चाह्नि दित्तणाः। अपसच्याः सदा शस्ता दंष्ट्रिणः सबिलेशयाः॥ ४४॥

हिक्कर: शृगाल: । कूटपूरी करायिका । पिरिली पचिविशेष: । ते इंदू दिवसे दिवणा: शस्ता: । दिष्टिणी वराहादय: । बिले शेरते ते बिलेगया: खाविद्नकुलादय: । देष्टिणी बिलेशयी: सह अपसच्या वामभागगता: शस्ता: शोभना इति ॥ ४४ ॥

त्रधुना दिख्येन याकुनानां शुभाशुभमाहः । श्रेष्ठे ह्यसिते प्राच्यां श्रवमांसे च दक्षिणे । कन्यकादिधनी पश्चादुदर्गीविप्रसाधवः ॥ ४५ ॥

हये। एते । सितः र्घ्वेतवर्णा यः किच्छिद्धन्तुह्न्यः । एते प्राच्यां पूर्व-दिशि यातुः ग्रेष्ठे शेभिने । शवः मृतपुरुषः । मांसमामिषम् । एते दिखिणे दिखिणस्यां दिशि शुभे । कन्यका कुमारी । दिधि चीरविकारः । एते पश्चिमे पश्चिमायां दिशि शेभिने । गीः प्रसिद्धा । विप्रो ब्राह्मणः । साधुः सञ्जनः । एत उदक् उत्तरस्यां दिशि शोभनाः ॥ ४५ ॥

१ श्रास्येवाध्यायस्य २६ घलाकः।

उतं च। द्रव्याणि खेतानि तुरङ्गमश्च पूर्वेण याम्येन शवं समांसम्। पश्चात् सुमारी दिधि चातिशस्तं साम्येन गोब्राह्मणसाधवश्च इति ॥

श्रयाशुभानाह । जालश्वचरगी। नेष्टी प्राग्याम्यी शस्त्रघातका । परचादासवषगढी च खलासनहलान्युदक् ॥ ४६ ॥

जालः प्रसिद्धः। सूचतन्तुविरचिता जालः पविणा यच बध्यन्ते।
जालेन चरित गुना चरतीति जालश्वचरणे।। गता प्राक् पूर्वस्यां दिशि नेष्टावशुमा। शस्त्रमायुध्विजितमन्यदात् किञ्चित्। घातका बाधकः। गता
याम्यायां दिविणस्यां दिशि न शुमा। श्रासवः पानविशेषः। षण्टः क्रीबः।
गता पश्चात् पश्चिमायां दिशि न शुमा। खला दुर्जनः। श्रासनं प्रसिद्धम्।
पर्यञ्जादि। इलं लाङ्गलम्। गतान्युदगुतरस्यां दिशि न शामनानि॥ ४६॥

उतं च।
जालकरश्वकरें। न शुभा प्राक् घातकशस्त्रकरें। यमदिक्स्यो ।
वर्ण्डकमदाकराविष पश्चादासनशीरखलैः सह चे।दक् ॥
अधुना कमादा शकुनानां विशेषमाह ।
कर्मसङ्गमयुद्धेषु प्रवेशे नष्टमार्गगे ।
यानव्यस्तगता ग्राह्मा विशेषश्चात्र वस्यते ॥ ४०॥

कर्म यत् किञ्चित् क्रियते । सङ्गमः केनिवृद्धादिना सह संयोगः ।
युद्धः सङ्ग्रामम् । यतेषु । तथा प्रवेशे गृहप्रवेशादी । नष्टमार्गयो नष्टस्यापहृतस्य
वस्तुना मार्गयोऽन्वेषये । यतेषु सर्वेषु यानव्यस्तगता याद्याः । याने याषायां
येन प्रकारियाक्तास्तद्धात्ययेनेतेषु याद्याः । यतदुक्तं भवति । याषायां ये दिष्विये
शस्तास्तेऽच वामतः । याषायां वामतस्तेऽच दिवियतः । याषायां ये च पुरस्तात् तेऽच पृष्ठतः । याषायां ये च पृष्ठतस्तेऽषायत इति । दिष्विययेमेव
विवययेया विज्ञातव्याः । तेन याषायां ये पूर्वस्यां दिशि तेऽच पश्चिमायाम् । ये च
पृश्चिमायां ते च पूर्वस्याम् । ये च दिवियस्यां त उत्तरस्याम् । य उत्तरस्यां
ते दिवियस्यामिति । अषास्मिन्नर्थे कर्मसङ्गमादिके ये। विशेषः स वद्यते
कथिययते ॥ ४६ ॥

इसं च।

नष्टावले।कनसमागमयुद्धकमेवेश्मप्रवेशमनुकेश्वरदर्शनेषु । यानप्रतीपविधिना शुभदा भवन्ति—

श्रयाचेव विशेषमाह ।

दिवा प्रस्थानवद्ग्राद्धाः कुरङ्गरुखवानराः । श्रद्भश्च प्रथमे भागे चाषवञ्जलकुद्धुटाः ॥ ४८ ॥ पश्चिमे शर्वरीभागे नप्नृकालूकपिङ्गलाः । सर्व एव विपर्यस्ता ग्राह्माः सार्थेषु योषिताम् ॥ ४९ ॥

दिवा प्रस्थानवदिति । कमीदिषु दिवा दिवसे । कुरङ्गरुसवानराः । कुरङ्गी हरिगाः । स्हर्भृगजातिः । वानरः कपिः । यते प्रस्थानवद्गाद्धाः । यथा प्रस्थाने याचायां गृह्यते तथाचापि । ऋहे। दिवसस्य प्रथमे भागे चाषवञ्जुलकुङ्गु-टाः सर्व यते पश्चिगः प्रस्थानवद्गाह्याः ॥ ४८ ॥

शर्वरी राचि: । तस्याः पश्चिमेऽन्त्ये भागे । नपृष्ठा उल्लूका पिङ्गला यते सर्व यच पचिषः । पिङ्गलोलूकचेटिका । यते प्रस्थानवद्गाह्याः । योषितां स्त्रीगां केवलानां सार्थेषु सर्व यव विषयेस्ता विषरीतगता याह्याः । याचायां कर्मसङ्गमादिष्यपि सर्वच विषरीता याह्या इति ॥ ४६ ॥

मन्यदयाह ।

नृपसन्दर्शने ग्राह्मः प्रवेशेऽपि प्रयाणवत् । गिर्यरण्यप्रवेशेषु नदीनां चावगाह्ने ॥ ५०॥ वामदिषाणीा शस्ती या तु तावग्रपृष्ठगा ।

नृषो राजा तस्य मृन्दर्शनेऽवले।क्षने । यदापि प्रवेशो राजगृहे भवति तथापि प्रयागवद्वाह्यः । एवं यदापि प्रवेशस्तथापि तस्मिन् प्रयागवद्वाह्यः । उन्तं च ।

केचिन्नगुर्गमनवन्नृपदर्शनेषु—इति ॥ गिरिप्रवेशे पर्वतप्रवेशे । श्वरग्यप्रवेशे श्वटन्याम् । नदीनां सरिता-मेबाबगाह्नने उत्तरग्रे ॥ ५०॥

या शकुना याचायां वामदिवागी। शस्ती तावयपृष्ठगाविति प्रवेश-

दिणि शस्ती । याचायां क्रे वामतः शस्तास्तेऽवायतः पुरतः । याचायां ये दिच्चणतस्तेऽच पृष्ठत^हृहति ।

श्रयान्येष्वाह ।

क्रियादीमी विनाशाय यातुः परिचसिन्जती ॥ ५१ ॥ तावेव तु यथाभागं प्रशान्तरुतचेष्टिता । शकुनै। शकुनद्वारसिन्जतावर्थसिद्धये ॥ ५२ ॥

क्रियादीप्रस्य लचणं प्रागुक्तम् । " क्रि^१यादीप्रा गतस्यानभावस्वरिवचे-द्विते" रिति । क्रियादीप्री शकुने। यातुर्विगमिषोर्यदि परिघसंस्थिते। उभ-यपार्श्वस्थिते। भवतस्तदा विनाशाय यातुरेव भवतस्तावेव शकुने। परि-घसिकतो ॥ ५१ ॥

यथाभागं यथास्थिते। भवतः । यः शकुना दिश्वणस्थितः सच तचैव शुभा यश्च वामभागस्थः सच वामभाग एव शुभः । ते। च प्रशान्तकृतचे-ष्टिते। प्रशान्तं क्तं शब्दश्चेष्टितं च ययास्ती तथाभूती शकुने। शकुनानां शुभानामथानां द्वारसञ्ज्ञिता मार्गभूतावथानां च सिद्धये भवतः ॥ ५२॥

ष्यथुना मतान्तरेण शकुनद्वारमाह ।

केचित् तु शकुनद्वारमिच्छन्त्युभयतः स्थितैः। शकुनैरेकजातीयैः शान्तचेष्टाविराविभिः॥ ५३॥

चेष्टालचणं वत्यति । "तिथि वाय्वकंभस्यानचेष्टादीपा यथाक्रमम् "। एवं शान्तचेष्टा विरावः शब्दश्च येषां तैः शकुनैरेकजातीयैरेकयान्युद्भवेः उम-यतः स्थितेः पार्थद्वयगतैः केचित् शकुनद्वारमिच्छन्ति कथयन्ति ॥ ५३॥ तथा च नन्दिः ।

> गक्यान्युद्भवैः शान्तेः शान्तचेष्ठेर्व्यवस्थितेः । यथाभागगतैस्तेश्च शकुनद्वारमिष्यते ॥

बन्यदप्याह । विसर्जयति यद्मेक स्कश्च प्रतिषेधति । स विरोधाऽशुभा यातुर्ग्राह्मी ये।ुबलवत्तरः ॥ ५४ ॥ एकः शकुना यदि विभर्जयित यश्वाच सिद्धिमाचष्टे । एकश्वान्यः प्रितिषेथित विरोधमाचष्टे सच यातुर्गच्छता विरोधमञ्जः । ऋशुभश्च । ऋथवा तथार्द्वयोर्बेलवत्तराऽतिशयेन बली स ग्राह्मः । बलं च प्रागेवानक्तम् । " चव वातिबलस्थान" मिति ॥ ५४ ॥

श्रन्यद्पाह ।

पूर्वं प्राविशिका भूत्वा पुनः प्रास्थानिका भवेत्। सुखेन सिद्धिमाचष्टे प्रवेशे तिद्वपर्ययात्॥ ५५॥

पूर्व प्रथमं शकुनः प्रावेशिको भूत्वा पुनः पश्चात् प्रास्थानिकः प्रायाणिको यदि भवति प्रयाणे यद्धितं तत् करे।ति । प्रवेशे नष्टमागंणे यानव्यस्तगतो ग्राह्म श्रात । एवमादौ प्रावेशिकः । तदा स शकुनः सुखेनाक्षेशेन यातः सिद्धिमाचष्टे कथ्यति । प्रवेशे तद्विपर्ययात् । प्रवेशो याचायां निर्वर्त्ये स्वगृहे याता प्रविशति तस्मिन् प्रवेशे तद्विपर्ययादुक्तविपर्ययाद्गाह्यः । पूर्वे प्रायाणिकः पश्चात् प्रावेशिको यदि भवति तदा सुखेन सिद्धिमाचष्ट इति ॥ ४४ ॥

त्रयान्यदप्याह ।

विसर्ज्य शकुनः पूर्वं स एव निरुणद्धि चेत्। प्राह्म यातुररेर्मृत्युं डमरं रागमेव वा ॥ ५६॥

शकुनः प्रथमं पूर्वे विसर्क्यं याचायां शुभचेष्टितं कृत्वा स एव पुनर्यदि निरुणद्भि याचां प्रतिषेधयति तदा यातुर्गच्छतः । ऋरेः शचोः सक्ताशान्मृत्युं मरणं प्राहृ कथयति । ऋथवा डमरं शस्त्रकलहं रोगमेव वा कथयति ॥ ५६॥

ऋयान्यद्प्याह ।

ञ्रपसव्यास्तु शकुना दीप्रा भयनिवेदिनः। ञ्रारम्भे शकुना दीप्री वर्षान्तस्तद्वयङ्करः॥ ५०॥

अपस्या अप्रदिश्याः शकुनास्ते च दीप्रदिक्स्याः सूर्याभिमुखं भयनिवेदिने। भयं निवेदयन्ति कथयन्ति । आरम्भे कार्यप्रारम्भे शकुने। दीप्रो वर्षान्तर्वर्षमध्ये तद्भयङ्करः । तस्मिन्नेव कार्ये तद्भयं करोति ॥ ५०॥

९ ऋस्वैद्याध्यायस्य ५६ त्रलेकः ।

त्रधुना चेष्टादीप्रस्य लचणं तत्फलं चाह । तिथिवार्व्यकंभस्थानचेष्टादीप्ना यथाक्रमम् । धनसैन्यबलाङ्गेष्टकर्मणां स्युभयङ्कराः ॥ ५८ ॥

तिशिदीप्रः । वायुदीप्रः । अर्कदीप्रः । नत्तवदीप्रः । स्थानदीप्रः । वेष्टा-दीप्रः । गतेषां लच्चगं प्रागेवाक्तम् । कस्यचिद्विधातं कर्तुमिच्छुः । गवंविधा दीप्राः । यथाक्रमं धनसैन्यवलाङ्गेष्टकर्मगां भयङ्कराः स्युभेवेयुः । तदाया । तिथिदीप्रः शकुने। धनभयं करोति । वायुदीप्रः सैन्यस्य । अर्कदीप्रो बलस्य । नचवदीप्रोऽङ्गस्य शरीरावयवस्य । स्थानदीप्र स्ष्टस्याभिप्रेतस्य वल्लभस्य वा । चेष्टादीप्रः कर्मगा इति ॥ ५८ ॥

अन्यदपाह ।

जीसूतध्वनिदीप्रेषु भयं भवति मास्तात् । उभयोः सन्ध्ययादीप्राः शस्त्रोद्ववभयङ्कराः ॥ ५९ ॥

जीमूते। मेघः । जीमूतध्विनना मेघणब्देन दीमेषु शकुनेषु माह्ता-द्वायोभयं भवति । उभयोर्द्वयोः सन्ध्ययोः सूर्योदयास्तमययोर्दिमाः शकुनाः शस्त्रोद्ववं शस्त्रसमुत्यं भयं कुर्वन्ति ॥ ५६ ॥

श्रधान्यद्प्याह ।

चितिकेशकपालेषु मृत्युबन्धबधप्रदाः ।
कारटकीकाष्ठभस्मस्थाः कलहायासदुःखदाः ॥ ६० ॥
ग्रप्रसिद्धं भयं वापि निःसाराश्मव्यवस्थिताः ।
ग्रुवंन्ति शकुना दीप्ताः शान्ता याप्यफलास्तु ते ॥ ६९ ॥
चितिकेशकपालेष्विति । चिते। शवदाहाग्निसमीपे गृत्युं मरणं ददाति ।
केशेषु मूर्थजेषु स्थिता बन्धं ददाति । कपालेऽस्थिशकले स्थितो बर्धं
मरणं तथा करटकीवृचे स्थितः शकुनः कलहं ददाति । काष्ठे स्थितः
ग्रायासमुषद्वं ददाति । भस्मनि स्थिता दुखम् ॥ ६० ॥

तथा नि:साराष्ट्रमञ्जवस्थिता अप्रसिद्धिं भयं वापि कुर्वन्ति । नि:सारेऽन्तः सुषिरे स्थितः कार्याशामप्रसिद्धिं करोति । अध्मनि पाषाणे स्थितः । भयं करोति । कुर्वन्ति शकुना दीप्रा इति । यदेतत् प्रागुत्तं चितिकेशकपालेषु तद्वीप्राः शकुनाः सुर्वन्ति । शान्तास्तु ते पुनर्याप्यफला भवन्ति । याप्यमीषत् फलं भवति ॥ ६९ ॥

श्रन्यदप्याह् ।

असिद्धिसिद्धिदै। चेया निर्हाराहारकारिया।

स्थानाद्भवन् व्रजेद्यात्रां शंसते त्वन्यथागमम्॥ ६२॥

निर्हार कारिया यकुना यथामङ्क्षमिषिद्धिसिद्धि चेया चातव्या ।
निर्हार पुरीयात्सर्गः । निर्हारकारी यकुनाऽसिद्धि कार्यायां करोति । श्राहारकारी भोजनकृत्वीलासिद्धिकरः । स्थानादुविद्विति । यस्मिन् स्थाने स्थित-स्तस्मादुवन् शब्दं कुर्वन् यदि व्रजेत् गच्छेत् तदा याचां गमनं शंसते कथ-यति । श्रन्यथा विषयेय श्रागमं शंसते कथयति । यतदुक्तं भवति । वाच्य-मानः स्थानमागत्य उपविश्वति तदा यकुनः कस्थविद्यागमं शंसते ॥ ६२ ॥

ष्मघान्यदप्याह ।

कलहः स्वरदीप्रेषु स्थानदीप्रेषु विग्रहः। उच्चमादी स्वरं कृत्वा नीचं पत्रचाच्च देषकृत्॥ ६३॥

स्वरा दीया येषां तेषु शकुनेषु कलहा भवति । स्थाने दीया ये स्थिताः तेषु विग्रहा भवति । स्थादी प्रथममुच्चं स्वरं कृत्वा पश्चान्नीचमल्पं करोति तदा दोषकृद्वीषं करोति ॥ ६३ ॥

श्रन्यदप्याह ।

यकस्थाने स्वन् दीप्तः सप्ताहाद्यामघातकः । पुरदेशनरेन्द्राणामृत्वर्धायनयत्सरात् ॥ ६४ ॥

दीयः शकुन एकस्मिन् स्थाने स्वन् क्रोशन् सकलमेव दिनं तिष्ठति सदा समाहात् सम्मिदिनैः पुरता ग्रामघातका ग्रामविनाशं करोति । न केवलं ग्रावत् पुरदेशनरेन्द्राणामृत्वधीयनवत्सरात् विनाशं करोति । पुरं नगरं तस् चैकस्थाने स्वन् स्वतुना मासद्वयेन घातं करोति । ग्रवमधीयनेन चिमि-मीसै देशघातं करोति । नृपस्य राज्ञो वत्सराद्वषीद्घातं करोति । ग्रकस्थाने स्वज्ञिति सर्वेषानुवृत्तिः ॥ ६४ ॥

ग्रन्यदप्याह ।

सर्वे दुर्भित्तकत्तारः स्वजातिपिशिताशिनः। सर्पमूषकमाजीरपृथुलामविवर्जिताः॥ ६५॥ सर्वे शकुनाः स्वजातिपिशिताशिनः स्वजातीनां पिशितं मांसम-श्निन्त भचर्यन्ति तथाभूता दुर्भिचं कुर्वेन्ति । किन्तु सर्पे उरगः । मूषक श्राखुः । माजारो बिडालः । पृथुलामा मत्स्यः । एतान् वर्जेयित्वा एषां सर्वेषां पिशिताशित्वं स्वभाव एव श्रन्येषामुत्पातः ॥ ६५ ॥

> उत्तं च । विहाय स्पांखुबिडालमत्स्यान् स्वजातिमांसान्युपभुञ्जते वा । व्रजन्ति वा मेथुनमन्यजात्यामिति ॥

परयोनिषु गच्छन्तो मैयुनं देशनाशनाः। अन्यत्र वेसरोत्पत्तेर्नृणां चाजातिमैयुनात्॥ ६६॥

परयोनिष्वन्ययोनिषु मैथुनं व्रजन्तो गच्छन्तो देशनाशं कुर्वन्ति । किन्तु श्रन्यच वेसरोत्पतिरिति । वेसरोऽश्वतरस्तदुत्पतेस्तत्सम्भवादन्यच तां वर्जीयत्वा तचाश्वायां गर्दभा याति । नृगां पुंसां चाजातिमैथुनात् श्रन्यच । यते। नरा मनुष्या श्रजातौ वडवादिषु यान्ति । एवमादिकं वर्जियत्वा यतस्तदु-त्पतिरूपं न भवति ॥ ६६ ॥

श्रन्यद्घाह ।

श्रन्यदप्याह ।

बन्धघातभयानि स्युः पादीरूमस्तकान्तिगैः। श्रष्पापःपिशितान्नादैदेशिवर्यन्नयग्रहाः॥ ६०॥

पादे। ह्रमस्तकान्तिगैः शकुनैर्घणक्रमं बन्धणातभयानि स्यभैवेयुः । यदा श्रेकुनः पादान्तिगः पादनिकटे याति तदा बन्धं करे।ति । ऋषे। ह्रप्रदेशे कवैं। निकटे याति तदा धातमभिष्यातं करे।ति । ऋष मस्तके याति तदा भयं करे।ति । श्रष्यापः पिशिताचादैरिति । श्रष्यादस्तृणाशी शकुनः नृगां नाशेन दे। षं करे।ति । ऋषे।ऽदे। चलाशी शकुने। वषे वृष्टिं करे।ति । पिशि-तादे। मांसभवी चतमङ्गचतं करे।ति । ऋचादे।ऽच्चभवी ग्रहं संयोगं केन-चिद्वन्धना सह करे।ति ॥ ६०॥

त्रधुना यकुनापदेगेऽनागन्तूनां लचगमाह । क्रूराग्रदाषदुष्टैशच प्रधाननृपवृत्तकैः । चिरकालेन दीप्राद्यास्त्रागमे। दिचु तज्ञगाम् ॥ ६८॥ दीग्राद्यास्वष्टमु दिच्च स्थित यकुने क्रूराद्युपलिचतानां नृगां पुरुषाग्रामागमा भवति । तन्नृगां तन्नृगकुने।पलिचतानाम्। तेन दीप्रायां दिशि
स्थितः यकुनः कस्यिचित् पुरुषस्य क्रूरेग हिंग्नेग संयुत्तस्यागमं करोति। श्रूमिन्
तायां दिशि स्थितः यकुनः कस्यिचदुग्रेग दग्छेन सह नरस्यागमं करोनिता। तत्परं शान्तायां दिशि स्थितः कस्यिचद्वे।षयुक्तेन नरेग सहितस्यागमं करोति । तत्परं दुष्टुन संयुक्तस्य । तत्परं प्रधानेन युक्तस्य ।
तत्परं नृगेग राचा संयुक्तस्य । तत्परं वृत्तकेन शावकेग संयुक्तस्य । तत्परमङ्गारितायां दिशि स्थितः यकुनिश्चरकालेन प्रभूतसमयेन सहितस्य नरस्थागमं करोति । एवं केचिद्याचित्तते । अन्ये चतम्रो दिश इच्छन्ति । दीप्रा
दीपिता शान्ताङ्गारिगी चेति । तच दीप्रदिक्षस्ये शकुने क्रूरेग सहितस्य
नरस्यागमम् । शूमितदिक्स्ये उग्रेग तीव्रतरेग देग्निग दुष्टे। यस्तेन सहितस्यागमम् । शान्तदिक्स्ये प्रधानस्य नृपस्य नहुषादेवृतं चरितं यः कथ्यित ।
तेन सहितस्य । अङ्गारितास्ये चिरकालेन सहितस्यित सह योगे तृतीया।
एषैव व्याख्या च्यायसी ॥ ६८ ॥

श्रय य श्रागच्छित तस्य सद्रव्यनिद्रंच्यत्वज्ञानमाह ।
सद्रव्यो बलवांश्च स्यात् सद्रव्यस्यागमा भवेत् ।
सुतिमान् विनतप्रेत्ती साम्यो दारुणवृत्तकृत् ॥ ६९ ॥
शकुनः सद्रव्यो येन केनचिद्रच्यद्रव्येण संयुक्तः सव बलवांश्च बलयुक्तः स्याद्गवेत् । तदा सद्रव्यस्यागमा भवेत् स्यात् । य श्रागच्छिति तिद्वने स द्रव्ययुक्तः । श्रन्यथा श्र्न्यहस्तः । श्रय शकुना द्यतिमान् दीप्रियतः स एव यदि विनतप्रेती श्रथोदृष्टिभेवित तदा साम्योऽपि श्रभोऽपि दारुणं तीव्रं वृत्तं करोति । वृत्तं कथनं यः सूचयित स वृत्तकृत् दुष्टं फलं करोति । य श्रागच्छितं सद्रव्यः पुमान् स उपद्रवं करोतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

विदिक्स्यः शकुना दीप्तो वामस्येनानुवाशितः। स्त्रियाः सङ्गुहणं प्राह्त तिद्वगाख्वातयानितः॥ २०॥

शकुना विदिक्ष्यो विदिशि स्थिता दीपः सूर्याभिमुखः सच वाम-स्थेन वामभागसमवस्थितेनान्येन शकुनेनानुवाशिता यदि भवति तदा तिंद्वगां व्यातयोगितः तस्यां दिशि श्राख्याता उत्ता योगिस्त्यातियस्य नरस्य तस्य सन्नाशात् स्त्रिया योषितः सङ्ग्रहणं संयोगं प्राह्व कथयित । पुरुष-स्तां स्त्रियं ददातीत्यर्थः । श्रयचा तस्यां विदिशि यस्याः स्त्रिया श्राख्याता योगिस्तस्याः संयोगमाहेति ॥ २०॥ .

श्रन्यदयाष्ट्र ।

श्चान्तः पञ्चमदीप्रेन विस्ता विजयावहः। दिग्नरागनकारी वा देषकृत् तद्विपर्यये॥ ०९॥

शान्तः शकुनः पञ्चमदोप्रेनान्येन विक्तः । तस्माच्छकुनादाः पञ्च-म्यां दिशि दोप्रायां स्थिता दीप्रः स गवाकीभिमुखस्तेन । विक्तः कृतशब्दो विजयावहा भवति विजयमावहति । दिग्नरागमकारी वा । तस्यां दिशि याः नरः पुरुषस्तस्य वाऽऽगमं करोति । तत श्रागच्छतीत्यथेः । दोषकृत् तद्विप-यये । यस्तस्मात् पूर्वे।ताद्विपयये विपरीते स दोषकृत् । दीप्रः पञ्चमशान्तेन विक्तस्तदा दे।षकृद्ववति दे।षमशुभं करोतीत्यथेः ॥ २१ ॥

श्रन्यदच्याह्न ।

वामसव्यगता मध्यः प्राष्ट्र स्वपरचार्भयम् । मरगं कथयन्त्येते सर्वे समविराविषः॥ १२॥

मध्यो मध्यमभागस्यः शकुना वामसञ्चाता यद्याक्रमं स्वपरयो-भैयं प्राह कथयित । मध्यस्यः शकुना वामभागस्येन शकुनेन विद्यतः स्वभयं स्वीयेभ्य चात्मीयेभ्या भयं प्राह । स एव मध्यमः सञ्चेन दिव्या-भागस्येन विद्यतः पराच्छवे।भैयं प्राह । चर्थादेव द्वाभ्यां विद्यता मध्यस्यः स्वपरयोरिव भयं प्राह । सर्व एते चयः समिवराविणा युगणदुद्ववन्ता मरणं क्षाययान्त प्रवदन्ति ॥ २२ ॥

श्रन्यद्पाहः।

वृत्ताग्रमध्यमूलेषु गजाश्वरियकागमः । दीघाञ्जमुषिताग्रेषु नरनेशिविकागमः ॥ ०३॥

वृत्ताये स्थितः शकुना गनाहृतस्य नरस्यागमं करोति । वृत्तमध्ये स्थिते।ऽष्याहृतस्य । वृत्तमूले रथिकस्य स्थाहृतस्य । दीर्घे श्रामाविनि बस्तुनि स्थितः शकुना नराह्ण्डस्य नरस्यागमं करेाति । श्रेष्ठे पट्टादी स्थिता नाव श्रागमनं करेाति । मुषिताये द्विन्नाये स्थितः शिबिकागमनं युग्यस्यागमनं करोति । युग्यस्थस्येत्यर्थे: ॥ २३ ॥

श्रयान्यदप्याह

शकटेनान्नतस्ये वा खायास्ये छत्त्रसंयुते । एकत्रिपञ्चसप्राज्ञात् पूर्वाद्यास्वन्तरासु च ॥ ०४ ॥

शकटेनोन्नतस्ये । उच्चभागममवस्थिते पर्वतादी व्यवस्थिते । शकटेन गन्त्र्या किचदागच्छिति । छायास्ये शकुने छत्तसंयुत आतपवेण
संयुक्त आगच्छिति । तदाया । शकुने शुभमशुभं चीक्तं गन्त्र्याद्यागमनं वा
तत् कस्मिन् काले भवतीत्याह । एकिचयुसप्राहादिति । प्राच्यादिषु दिक्वनतरासु च विदिक्वेकिचपञ्चसप्राहाद्भवति । पूर्वस्यां दिशि स्थितेन शकुनेन
यत् सूचितं शुभाशुभफलं कस्यचिद्वाऽऽगमनं केनिचद्वा संयोगस्तदेकाहादेकेनैव दिवसेन भवति । एवं दिचिणस्यां च्यहात् । पश्चिमायां पञ्चाहात् ।
उत्तरस्यां सप्राहात् । अन्तरासु च विदिच्च चशब्दादेवमेव । तेनाग्नेग्यामेकाहात् । नैकृत्यां च्यहात् । वायव्यां पञ्चाहात् । ऐशान्यां सप्राहादिति ॥ २४ ॥

श्रधुनाचेव विशेषचानार्धमाह । सुरपतिष्कुतवष्ठयमनिर्ऋतिवरुणपवनेन्दुशङ्कराः क्रमशः । प्राच्याद्यानां पतया दिशः पुमांसाऽङ्गना विदिशः॥०५॥

सुरपतिप्रभृतये। देवाः प्राच्याद्यानां दिशां पतयः स्वामिनः । सुरपतिप्रमृतये। देवाः प्राच्याद्यानां दिशां पतयः स्वामिनः । सुरपतिप्रिन्दः । स पूर्वस्यां दिश्यिषपितः । हृतवहोऽग्निराग्नेय्यामिष्यितिः । यमः पितृपतिदेविणस्याम् । निक्तेती राज्यसानामिष्यितिनैक्तेत्याम् । वक्षो-ऽपाम्यितः पश्चिमायाम् । पवना वायुवीयव्याम् । इन्दुश्चन्द्रमा उत्तरस्याम् । शङ्करो रुद्ध ऐशान्याम् । प्रयोजनम् । त्रागतस्य नरस्य येन वातिद्वने संयोगस्तस्येन्द्रादिपयाया नाम तस्य देवस्य मित्तवी हृतनष्ट्रादे विरद्रव्यस्थानां वा शुभाशुभे शकुने लाभालाभे स्थानं वा प्रश्ने चिन्तायां तष मनसा स्थितिवी त्रातुरे तत्सुरपूजनाच्छान्तिवैत्यादि । दिश्वः पुमां-

से।ऽङ्गना विदिश इति । दिशः पूर्वाद्याश्चतम्रः पुमांसे मनुष्याः । विदिशश्चतम्रोऽङ्गनाः स्त्रियः ।

तथा च परागरः।

वर्णानां ब्राह्मणादीनामुत्तरादिदिशः स्मृताः । येशान्याद्याश्च विदिशस्ताः स्त्रीणां परिकोर्तिताः ॥

प्रयोजनम् । दिचु स्थिते शक्ने प्रष्टिरि वा पुरूषकृता चिन्ता त्राचनम् वा । एवं विदिचु स्त्रीजन्मनश्चिन्ता वा हृतनष्टादे। चैारचानं च । एषामागमः संयोगो। भवति ॥ २५ ॥

श्रय लेखज्ञानमाह ।

तस्तालीविदलाम्बरसलिलजगरचर्मपट्टलेखाः स्युः। द्वात्रिंगत्रविमक्ते दिक्चक्रे तेषु कार्याणि॥ ७६॥

पूर्वमेवे१न्द्रानलदिशोर्मध्ये विभागेषु व्यवस्थिता इत्यनेन प्रमाणेन यदिक्चक्रं द्वाविशत्यविभक्तं द्वाविशद्वेदिभन्नं प्रदर्शितं तस्मिन् यानि शुभाशुभानि
कार्याणि शकुनान्युक्तानीत्यभिधीयन्ते च तानि तेषु लोकेषु भवन्ति । वन्यितः
च । "नैक्यं त्यां स्त्रीलाभस्तुरगालङ्कारदूतलेखाग्नि"रिति । तच लेखपरिज्ञानं तक्तालीत्यादि । पूर्वस्यां दिशि स्थिते शकुने लेखस्तरै। वृत्ते लिखतः । वृत्तावयवे त्वचि पर्णे वेत्यर्थः । ग्रवमेवाग्नेय्यां तालवृत्तदले । दिवणस्यां विदले
विगतार्घे यच तच । नैक्यंत्यामम्बरे वस्त्रे । पश्चिमायां सलिलचे पद्मपत्रादे। ।
वायव्यां शरे कायखे । उत्तरस्यां चर्मणि । ऐशान्यां पट्टे । पट्टः प्रसिद्धो नेचादिकाः ॥ १६ ॥

श्रयान्यान्यपि संयोगस्थानान्याह ।

ध्यायामिशिखिनिकूजितकलहाम्भोनिगडमन्त्रगाग्रब्दाः। वर्णास्तु रक्तपीतककृष्णसिताः काणगा मिश्राः॥ २०॥

पूर्वस्यां दिशि स्थिते शकुने यच्छुभं फलं सूचितं तत्प्राप्तिः कस्मिन् स्थाने भवति। तत्र व्यायामे युद्धादी। एवमाग्नेय्यां शिखिस्थानेऽग्निसमीपे। दिख्यस्यां निकूजितं शब्दः कस्यापि श्रूयते यत्र । नैर्कत्यां यत्र कलहः।

९ अस्पैवाध्यायस्य २६ अलेकः। २ अस्पैव प्रन्यस्यापिमाध्यापे द प्रलेकः।

पश्चिमायां यचाम्भो जलम् । वायव्यां यच निगडे। बन्धनादिकः । उत्त-रस्यां यच मन्त्रो वेदः पठाते । ऐशान्यां यच गावस्तेषां शब्दो रवे। यच । यतेषूपलित्ततेषु स्थानेषु शुभशकुने कार्यागमः संयोगा वा केनिवत् सह । वर्षा-स्त्वित । यित्किञ्चिदुक्तो वर्षे। रक्तो लेहितं तत् पूर्वस्याम्। पीतवर्षे। याम्यायाम् । कृष्णमसितं पश्चिमायाम् । सितं श्वेतमुत्तरस्याम् । कोषागा मिश्राः । मिश्र-वर्षाः कोषेषु विदिचु । तद्यथा । त्राग्नेय्यां रक्तपीतः । नैर्ऋत्यां पीतकृष्णः । वायव्यां कृष्णसितः । ऐशान्यां सितरक्तः । प्रयोजनम् । सद्रव्ये शकुने सद्र-व्यस्यागम उक्तः । तच द्रव्यज्ञानमेतत् । हृतनष्टादा द्रव्यवर्षेज्ञानम् । वस्त्र-चिन्तायां वस्त्रवर्षेज्ञानम् । एतद्वर्षेदेवताविषये भिक्तिवा ॥ २० ॥

श्रथान्यच्छुमे शकुने स्थाननिर्देशार्थमाह ।
चिद्धं ध्वजा दग्धमय ग्रमग्रानं
दरी जलं पर्वतयज्ञघाषाः ।
एतेषु संघागभयानि विन्दादन्यानि वा स्थानविकल्पितानि ॥ ७६ ॥

पूर्वस्यां दिशि ध्वजश्चिह्नमुपलचणम् । आग्नेय्यां दग्धमिनना दग्धं यत् किञ्चित् । अयानन्तरं याम्यायां श्मणानं पितृवनम् । नैर्ऋत्यां दरी गुहा । पश्चिमायां जलमुदक्षम् । वायव्यां पर्वता गिरिः । उत्तरस्यां यच्चा यागः । ऐशान्यां घेषो गह्वरम् । एतेषु स्थानेषु संयोगभयानि विन्दा-ज्जानीयात् । शुभे शकुने केनचित् सह संयोगः । वच्चिति च ।

> रे^१न्द्र्यां दिशि शान्तायां विस्वन्नृपसंश्रितागमं विति । शक्तुनेष्वेतेषु भयं वर्त्व्यति च ।

शा^रन्तासु दिचु फलमिदमुत्तं दीप्रास्वते।ऽभिधास्यामि । येन्द्रगं भयं नरेन्द्रात् समागमश्चापि शत्रुवास्—इति ॥

श्रन्यानि वा स्थानविकल्पितानीति । श्रन्यान्यपराणि वा कार्याणि स्थानवरोन परिकल्पनीयानि । एतदुक्तं भवति । शुभानि यानि कार्याणि

९ श्रास्येव यन्यस्याधिमाध्याये ९ प्रलेखः ।

र ग्रस्येव यन्यस्यायिमाध्याये २७ प्रलेखः।

शुभशकुनसंसूचितानि शुभेष्वेव स्थानेषु भवन्ति । यान्यशुभानि तान्यशुभे-ष्विति ॥ ९८ ॥

श्रन्यदप्याह ।

स्त्रीगां विकल्पा बृह्ती कुमारी व्यङ्गा विगन्धा त्वय नीलवस्त्रा । कुस्त्री प्रदीघा विधवा च तात्रच संयोगचिन्तापरिवेदिकाः स्युः ॥ ०९ ॥

पूर्वस्यां स्त्रीणां विकल्पा बृहती बृहत्काया स्त्री। श्राग्नेय्यां कुमारी कन्यका। दिव्यक्यां व्यङ्गाऽङ्गहीना। नैर्ऋत्यां विगन्धा दुर्गन्था। श्रथशब्द श्रानन्तर्ये। पश्चिमायां नीलवस्त्रा नीलाम्बरा। वायव्यां कुस्त्री कुत्यिता योषित्। उत्तरस्यां प्रदीघात्युद्धा। ऐशान्यां विधवा विगतभर्तृका रण्डा स्त्री। एवं केचिद्याचवते। श्रन्ये चतस्रे। दिश इच्छन्ति। यत उक्तम्। श्रङ्गना विदिश इति। ताश्च। ऐशान्यां बृहती कुमारी। श्राग्नेय्यां व्यङ्गा विगन्धा नैर्ऋत्यां नीलवस्त्रा कुस्त्री। वायव्यां प्रदीघा विधवा। प्रयाजनम्। ताश्च स्यागिचन्तावरिवेदिकाः स्युरिति। ताभिः सह प्रागादासु दिखु शुभे संयोगे समागमे चिन्तां परिवेदयन्त्युत्पादयन्ति। हृतनष्टादी चीर्यं गता एष ॥ ९६

श्रन्यदप्याह् ।

पृच्छासु रूप्यकनकातुरभामिनीनां
मेषाव्ययानमखगाकुलसंश्रयासु ।
न्यग्रोधरक्ततस्रोध्रककीचकाख्याप्रचूतद्रुमाः खदिरविख्वनगाजुनाप्रच ॥ ८०॥

पृच्छासमये पूर्वस्यां दिशि स्थिते शकुने प्रष्टुरि वा हृप्यसंश्रया रजन्तसमात्रिता पृच्छा वक्तव्या । एवमाग्नेय्यां कनकस्य सुवर्णस्य । याम्याया-मातुरस्य व्याध्यदितस्य । नैकेत्यां भामिन्यास्त्रियाः । पश्चिमायां मेषाव्यस्या-चस्य । वायव्यां यानस्याश्वादिकस्य गमनस्य वा । उत्तरस्यां मखस्य यन्तस्य वा । येशान्यां गोकुलसंश्रया वाटसमात्रिता पृच्छा वक्तव्येति । तथा न्ययोधा वृत्तः पूर्वस्याम् । राज्ञवृत्ते। दिव्या-

स्याम् । की चकाख्या वेणुनैर्च्यत्याम् । चूतद्भम ऋग्नम् चः पश्चिमायाम् । खिदरा वायव्याम् । बिल्वतस्रक्तरस्याम् । नग गवार्जुनवृत्त ग्रेशान्याम् । ऋग्रवा नगः पर्वताऽर्जुनवृत्तस्य । ऋग्रवा सर्व ग्रव न्ययोधादया नगशब्द-बाच्याः । नगा वृत्त उच्यते स्थिरत्वात् । प्रयोजनम् । प्रागाद्यासु दित्तु स्थिते शुभे शकुन गतेषु स्थानेषु स्ट्रप्यादीनां लिब्धरशुभे हानिः । संयोगा वियोगा वा केनचित् सह चै।रादिस्थानपरिग्रहमिति ॥ ८० ॥

> इति म्रीभट्टात्पलविरचितायां संहिताविवृती सर्वशासुने मित्रकं नाम पञ्जाशीतितमाऽध्याय: ॥ ८५ ॥

त्रयान्तरचक्रं व्याख्यायते।

तचादी प्रागृद्वाचिंशद्वागप्रविभक्ते दिक्चक्रे शान्तासु दिसु स्थिते शकुने फलान्याह ।

येन्द्रां दिशि शान्तायां विश्वव्रुपसंश्रितागमं विक्त । शकुनः पूजालामं मणिरत्नद्रव्यसम्प्राप्तिम् ॥ १ ॥

येन्द्रगं पूर्वेस्यां दिश्याशायां शान्तायां विश्वन् क्रोशन् नृपसंश्चितस्य राज-समाश्चितस्यागमं विक्तं कथयित । तथा तत एव पूजालाभाथानां मिणरत्नानां प्रधानरत्नानां द्रव्याणामन्येषां सुवर्णादीनां सम्प्राप्तिं लाभं च कथयित । यदि च स शकुनः शुभः । त्रथ मध्यमस्तदा मध्यमं फलं करोति । त्रथाशुभस्तदा | किञ्जिच्छुभम् । एवं सर्व परिज्ञेयम् ॥ १ ॥

श्रयान्यदाह ।

तदनन्तरदिशि कनकागमे। भवेद्वाञ्छितार्थसिद्धिरच। श्रायुधधनपूगफलागमस्तृतीये भवेद्भागे॥ २॥

तस्या एव पूर्वस्या अनन्तरदिशि प्रादिचिएयेन द्वितीयदिशि स्थिते शकुने कनकागमः सुवर्शनाभा भवति वाञ्चितस्याभिनवितस्य च कार्यस्य सिद्धिभवति । तृतीये भागे आयुधस्य च खङ्गादेर्धनस्य वितस्य पूर्गफलानां बाऽऽगमा लाभा भवति ॥ २ ॥ त्रन्यदप्याह ।

क्षिग्धद्विजस्य सन्दर्शनं चतुर्धे तथाहिताग्नेशच। कागोऽनुजीविभिनुप्रदर्शनं कनकलाहाप्तिः॥ ३॥

चतुर्थे भागे स्निग्धस्येष्टस्य द्विजस्य ब्राह्मग्रस्य तथाऽऽहिताग्नेयीजकस्य सन्दर्शनं कनकस्य सुवर्गस्य लाहस्य शस्त्रस्य च प्राप्तिलीभा भवतीत्यर्थः । स्राग्नेये केग्गे त्रनुजीविना भिचीः प्रदर्शनम् ॥ ३ ॥

त्रयान्यदप्याह ।

याम्येनाचे नृपपुत्तदर्शनं सिद्धिरिमतस्याप्तिः। परतः स्त्रीधर्माप्तिः सर्षपयवलब्धिरप्युक्ता ॥ ४॥

याम्येन दिचणिदिग्भागेन तदादोने।पलिचत त्राद्यः सव के।णाद्विहः। श्राद्ये प्रथमभागे नृष्पृत्तस्य राजपृत्तस्य दर्शनं सिद्धिश्व भवति कार्याणाम्। श्राभिमतस्याभीष्टस्यार्थस्य चाप्तिर्लामे। भवति। परते।ऽनन्तरं द्वितीये भागे स्त्री-प्राणिर्थमेग्राणिश्च भवति । सर्वेषाणां यवानामपि लब्थिस्का कथिता ॥ ४ ॥

ऋन्यदप्याह ।

के। णाञ्चतुर्थत्वगडे लब्धिर्द्रव्यस्य पूर्वनष्टस्य । यद्वा तद्वा फलमपि यात्रायां प्राप्नुयाद्याता ॥ ५ ॥

कीगादारभ्य यश्चतुर्थेखग्डस्तिस्मन् पूर्वनष्टस्य प्रागण्हृतस्य द्रव्यस्या-र्थस्य लब्धिलामा भवति । याता याचायां यद्वा यत्तत् फलं तद्वा येन तेन प्रकारेगापु्रयात् प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

यात्रासिद्धिः समदित्तिग्रेन शिखिमहिषकुक्कुटापिश्च। याम्याद्द्वितीयभागे चारगसङ्गः शुभं प्रीतिः॥६॥

समक्वासा दिविणा भागः समदिवणः । तस्मिन् समदिवणे च याचा-सिद्धिभवति । शिखो मयूरः । शिखिमहिषकुक्कुटानां चाप्रिलाभा भवति । याम्यात् समदिवणाद्द्वितीये भागे चारणा नटनर्नकप्रभृतयः । तैः सष्ट सङ्गः संयोगा भवति शुभं धर्मादिप्रीतिश्व भवति ॥ ६ ॥ श्रन्यदप्याह ।

जध्वं सिद्धिः कैवर्त्तसङ्गमा मीनतित्तिराद्याप्तिः। प्रव्रजितदर्शनं तत्परे च पक्वाच्चफललब्धिः॥०॥

जध्वे द्वितीयभागात् परतस्तृतीयभागे सिद्धिः कार्याणां भवति । कैव-तैन सङ्गस्तेन सह संयोगे। मीनितित्तिरादीनां प्राप्तिश्च भवति । मीने। मत्स्यः । तितिरः पत्ती । त्रादिग्रहणात् लावकादयः । तत्परे चतुर्थे भागे प्रवित्तितस्य गृहीतव्रतस्य दर्शनं भवति पक्षाञ्चस्य फलानां च लब्थिलाभा भवति ॥ २ ॥ त्रान्यदप्याहः ।

नैर्ऋत्यां स्त्रीलाभस्तुरगालङ्कारदूतलेखाप्तिः। परताऽस्य चर्मतच्छिल्पिदर्शनं चर्ममयलब्धिः॥ ६॥

नैर्च्छत्यां स्त्रीलाभा भवति। तुरगस्याश्वस्यालङ्करणस्य भूषणस्य दूत-स्य देशावेदिना लेखस्य च प्राप्तिभवति। ऋस्य नैर्च्छतभागस्य परताऽनन्तरं चर्म-दर्शनं भवति। तच्छिल्पी चर्मशिल्पी तस्यापि दर्शनमवलाकनम्। चर्मम-यस्य भागडस्य उपहारादेर्लब्थिलाभा भवति॥ ८॥

श्रन्यदप्याह ।

वानरभित्तुश्रवणावलाकनं नैर्ऋतात् तृतीयांशे । फलकुसुमदन्तघटितागमश्च काणाञ्चतुर्थांशे ॥ ९॥

नैर्स्टर्तात् कोणात् तृतीयांचे तृतीयभागे वानरस्य कर्पार्भचार्यतेः श्रव-गस्य बैद्धस्य चावलेकनं दर्धनमित्यर्थः । केग्गान्नेर्स्टर्तकोगाचतुर्थांचे चतुर्थभा फलादीनामाम्रादीनां कुसुमानां पुष्पाणां दन्तचित्तानां दन्तादिकृ-तानां चागमा भवति ॥ ६ ॥

त्रन्यदप्याह ।

वारुग्यामर्णवजातरत्नवैदूर्यमणिमयप्राप्तिः।

परते।ऽतः ग्रबरव्याधचारसङ्गः पिश्रितलब्धिः॥ १०॥

वासग्यां पश्चिमायामणेवजातानां समुद्रसम्भूतानां रत्नानां वेदूर्या-दीनां मणीनां मणिमयानां रत्नकृतानां च भागडानां प्राप्तिकाभा भवति । अते। वासग्याः परते।ऽनम्तरं शबरेः शबरजनैक्योधैर्लुब्यक्रजनैश्चीरैस्तस्क- रैश्च सह सङ्गमा योगा भवति। पिशितस्य च मांसस्य लब्धिकाभा भवति॥ १०॥

म्रान्यदप्याह ।

परताऽपि दर्शनं वातरागिणां चन्दनागुरुप्राप्तः। प्रायुधपुस्तकलब्धिस्तदृत्तिसमागमश्चीर्ध्वम्॥ ११॥

परताऽनन्तरमस्मिन् भागे वातरोगिगामनिलव्याध्यदितानां दर्शनम्। चन्दनस्य मलयजस्य। अगुराः सुगन्यद्रव्यस्य । प्राप्तिलाभा भवति । अत कथ्वमतः परमन्यस्मिन् भागे आयुधस्य खङ्गादेः पुस्तकस्य च शास्त्रस्य लब्धिः। तद्वतीनामायुधपुस्तके एव वृत्तिवेत्तेनं येषां तैः सह समागमः संयोगा भवति ॥ ९५ ॥

ग्रन्यदयाह ।

वायच्ये फेनकचामरार्णिकाप्तिः समिति कायस्यः । मृन्मयलाभाऽन्यस्मिन् वैतालिकडिगिडभाग्डानाम्॥ १२॥

वायत्र्ये कोणे फेनकस्य चामरस्य वालव्यज्ञनस्यौर्णेकस्य च कम्ब-लादे: प्राप्तिभेवति । कायस्था देवरः समिति संयोगं याति । ग्रन्यस्मिन् द्विती-यभागे मृन्मयस्य द्वितीयस्य भाग्रतस्य लाभः । वैतालिको नग्नाचार्यः । हिग्छिभाग्रतानि वादिचविशेषाः । पटहमृदङ्गकरटाः समेता यच वाद्यन्ते तानि हिग्छिभाग्रतानि तेषां लाभः ॥ १२ ॥

ग्रन्यद्याह ।

वायव्याञ्च तृतीये मित्रेण समागमा घनप्राप्तिः । वस्त्राक्वाप्रिरतः परमिष्टसुहृत्सस्प्रयागत्रच ॥ १३॥

बायव्यके। यात् परे तृतीयभागे मिचेण सह सुहृदा सह समागमा भवति । धनस्यार्थस्य च प्राप्तिः । त्रतीऽस्मात् तृतीयात् परं वस्त्रस्याम्बरस्या-श्वस्य तुरगस्य च प्राप्तिः । इष्टेन वद्मभेन सुहृदा मिचेण सह सम्प्रयोगः समा-गमः ॥ १३ ॥ श्रन्यदप्याह ।

दिधतगडुललाजानां लब्धिश्वगृदर्शनं च विप्रस्य। अर्थावाप्तिरनन्तरमुपगच्छित सार्थवाहरूच॥ १४॥

उदगुतरस्यां दिशि दिधितगढुललाजानां लिब्धः । द्रश्नस्तगडुलानां लाजानां च लाभा भवति । विप्रस्य ब्राह्मगस्य दर्शनमवलाजनम् । जनन्तर-मतः परमन्यस्मिन् भागेऽधावापिरधेलाभा भवति सार्थवाहश्चोपगच्छति ज्यायाति ॥ १४ ॥

श्रन्यदयाह ।

वेश्यावदुदाससमागमः परै शुक्रपुष्पफललब्धिः। अत जध्यं चित्रकरस्य दर्शनं चित्रवस्त्राप्तिः॥ १५॥

परेऽन्यस्मिन् भागे वेश्या बन्धकी । बटुकें सिखः । दासे मृत्यः । एतैः समागमः संयोगः । मुक्तपुष्पाखां फलानां च लिब्धिलाभो भवति । ऋत अर्ध्व-मृतः परमन्यस्मिन् भागे चिचकरस्य दर्शनं भवति । चिचाखां नानावशीनां चस्त्राखामम्बराखां च प्राप्तिभैवति ॥ १५ ॥

त्रान्यदप्याह ।

षेशान्यां देवलकापसङ्गमा धान्यरत्नपशुलियः। प्राक् प्रथमे वस्ताप्तिः समागमञ्जापि वन्यका॥ १६॥

रेशान्यां दिशि देवलकेन भाजकेने।पश्चमः संयोगा भवति । धान्य-रत्मपशूनां च लब्धिः । प्राक् प्रथमे पूर्वस्यां दिशि प्रथमे भागे वस्त्राप्तिरम्बर-लाभा बन्धक्या वेश्यया सह समागमा भवति ॥ १६ ॥

ग्रन्यद्प्याह ।

रजकेन समायागा जलजद्रव्यागमश्च परताऽतः। इस्त्युपजीविसमाजश्चास्माद्धनहस्तिलब्धिश्च॥ १०॥

रजकेन वस्त्ररागकृता समायागा जलजानां जलात्पन्नद्रव्यागामा-गमा लाभश्च भवति । श्रताऽस्मात् परता हस्त्युपजीविभिह्यस्तिनामनुजी-विभि: समाजः संयोगा भवति । श्रस्मान्न समाजाद्भनलिव्यर्हस्तिलिव्यश्च भवति ॥ ४९ ॥ अवैव विशेषमाह ।

द्वात्रिंशत्रविभक्तं दिक्चक्रं वास्तुबन्धनेऽप्युक्तम् । अरनाभिस्थैरन्तः फलानि नवधा विकल्प्यानि ॥ १८ ॥

दिक्चक्रं ढिङ्मण्डलं सास्तुबद्द्वाचिशद्वागप्रविभक्तं सनेम्युक्तं निम्या सह क्रियतम्। नेमियुक्तस्येतत् फलम्। यथा वास्तुबन्धने द्वाचिशद्वागप्रविभक्ते वास्तुप्रतिदिशमष्टे। द्वाराणि विभक्तान्येवं दिक्चक्रमपि विभक्तं तचेतत्फलम्। परनामिस्येररणीनामिस्ये: । त्रराश्चक्रस्य मध्यवितेन: । नाभिर्मध्यं तेर-रनामिस्ये: शकुनैरन्तर्मध्ये नवधा नवप्रकारं फलानि विकल्यानि विकल्यानि विकल्यानि ॥ १८ ॥

तानि चाह।

नाभिस्थे बन्धुसुह्नत्समागमस्तुष्टिकत्तमा भवति । प्रायक्तपदृवस्त्रागमस्त्वरे नृपतिसंयागः॥ १९॥

नामिस्ये चक्रनामिस्ये यकुने बन्धुमिः कुटुम्बेः सुहृद्विर्मिनेः सह समागमः संयोगे। भवति । उत्तमा प्रकामा च तृष्टिः । प्राक् पूर्वभागे योऽरस्तव स्थिते शान्ते यकुने रक्तस्य लेहितस्य पट्टस्य वस्त्रस्याम्बरस्य चागमे। लाभे। भवति । नृगतिना राज्ञा सह संयोगः ॥ १६ ॥

अन्यद्रप्याह ।

त्राग्नेये कै। लिकतत्त्वपारिकर्माश्वसूतसंयागः। लिब्धिश्च तत्कृतानां द्रव्याणामश्वलिधिवा ॥ २०॥

आग्नेयेऽरे के। लिकस्तन्तुवायः । तत्ता वर्धिकः । पारिकर्मा परि-कर्म वेति यः स पारिकर्मा । गणितपरिकर्माणि जानाति यः । केचित् कर्मज्ञा इत्याहुः । अश्वस्तुरगः । सूतोऽश्ववाहकः । एतैः सह संयोगे। भवति । तत्कृतानां के। लिकादिकृतानां द्रव्याणां लिब्धलाभः । अश्वलिब्धस्तुरगल-ब्यिश्च वा भवति ॥ २०॥

श्रन्यदप्गाह ।

नेमीभागं बुद्धा नाभीभागं च दिष्तिणे ये।ऽरः। धार्मिकजनसंयागस्तत्र भवेद्वर्मलाभग्रच॥ २९॥ नेमी चक्रस्य प्रान्तं तस्या नाभेश्व भागं बुद्धा प्रविभागं चात्वा दिच्योन दिच्यास्यां दिशि ये।ऽरस्तव स्थिते शकुने धार्मिकजनैः सह संयोगा भवति *धर्मलाभश्व ॥ २९ ॥

ष्यन्यदप्याह ।

उस्राक्रीडककापालिकागमा नैर्ऋते समुद्दिष्टः वृषभस्य चात्र लब्धिमीषकुलत्थाद्मग्रानं च॥ २२॥

उम्रा गै।: । क्रीडको यः क्रीडयति । कापालिकः प्रसिद्धस्तपस्त्री । यषामागमे। नैक्टतेऽरे समृद्धिः क्षितः । अवास्मिन्नरे वृषभस्य दान्तस्य च लब्थिलाभे। भवति । अशनं भोज्यं माषकुलत्थादां भवति । माषकुलत्थौ प्रसिद्धौँ सस्यविशेषै। आद्ययहणाद्यवगोधूमकङ्गुनिका गृह्यन्ते ॥ २२ ॥

अन्यदप्याह ।

अपरस्यां दिशि योऽरस्तत्रासिक्तः कृषीवलैर्भवति । सामुद्रद्रव्यसुसारकाचफलमद्यलब्धिश्च ॥ २३॥

अपरस्यां पश्चिमायामरस्तच तस्मिन् कृषीवलैः कार्षिकैरासिकः संयोगा भवति सामुद्रद्रव्याणां सुसारस्य काचस्य च लब्धिकामा भवति । सुसारा मणिविशेषः । फलानामाम्रादीनां मद्यस्य पानविशेषस्य च लब्धिकामा भवति ॥ २३ ॥

त्रन्यदप्याह ।

भारवहतन्नभिनुकसन्दर्शनमि च वायुदिक्संस्थे।
तिलककुसुमस्य लब्धिः सनागपुन्नागकुसुमस्य॥ २४॥
वायव्यां दिशि योऽरस्तत्संस्थे शकुने भारवहा भारवाहकः। तद्याः
वर्थिकः। भिनुको यितः। एषां सन्दर्शनं भवति। तिलककुसुमस्य। तिलको।
वृच्चविशेषः। तत्पुष्पाणां लब्धिर्भवति। पुन्नागकुसुमस्य पुन्नागपुष्पस्य सनागस्य नागकुसुमेन सहितस्य लब्धिभवति॥ २४॥

श्रन्यदप्याह ।

कै। बेर्या दिशि योऽरस्तत्रस्यो वित्तलाममाख्याति। भागवतेन समागममाचष्टे पीतवस्त्रैश्च ॥ २५॥ कै। बेग्रीमुत्तरस्यां दिशि शान्तायां ये। उरस्तवस्यः शकुने। वित्तलामं धनलब्धिमाख्याति कथयति । तथा भागवतेन वैष्णवेन द्विजेन सह समा-गमं संयोगमाचष्टे कथयति । पीत्वस्त्रेश्च पीतवर्णेरम्बरैः संयोगम् ॥ २५ ॥ *

श्रन्यदप्याह ।

ऐशाने व्रतयुक्ता बनिता सन्दर्शनं समुपयाति । लब्धिश्च परिज्ञेया कृष्णायःशस्त्रघगटानाम् ॥ २६ ॥ ऐशानेऽरे व्रतयुक्ता व्रतस्था वनिता स्त्री सन्दर्शनं समुपयाति गच्छति । कृष्णायसः कृष्णानाहस्य शस्त्रस्य घगटानां च लब्धिः परिज्ञेया ॥ २६ ॥

ष्यथाचेव विशेषमाह ।

याम्येऽष्टांशे पश्चाद्दिषट्त्रिसप्ताष्ट्रमेषु मध्यफला। सीम्येन च द्वितीये शेषेष्वतिशाभना यात्रा॥ २०॥ स्रभ्यन्तरे तु नाभ्यां शुभफलदा भवति षट्सु चारेषु। वायव्यानैऋतयाररयाः क्षेशावहा यात्रा॥ २६॥

याम्येऽष्टांश इति । याम्ये दिवाणिदिग्माने योऽष्टांशेऽष्टभागस्तिस्मिस्तथा पश्चात् पश्चिमदिग्माने नैर्ऋतकोणादारभ्य द्विषट्विसप्राष्ट्रमेषु । द्वितीयषष्ठ-तृतीयसप्रमाष्ट्रमेषु । तथा साम्येन उत्तरिद्यभागेन च द्वितीयाष्ट्रांशे एतेषु शकुने स्थिते शान्ते मध्यफला याचा भवति । न शुभा नाष्यश्मेत्यर्थः । शेषेष्य-न्येषु भागेषु षञ्चविंगत्सङ्क्ष्यास्विति शोभना याचा भवति ॥ २०॥

अभ्यन्तर इति । नाभ्यामभ्यन्तरे नाभिमध्ये षट्सु चाष्ट्रसु चारेषु वाय-व्यानैर्च्यत्वितेषु स्थिते शकुने शुभफलदा याचा भवति । वायव्यानैर्च्यतया-र्द्वयाररयाः क्रेशावहा कष्ट्रप्रदा याचा भवति ॥ २८ ॥

ण्विमदं यदुत्तं तक्कान्तासु दिन्नु दीप्रासु वन्त्यामीत्याह । शान्तासु दिनु फलमिदमुक्तं दीप्रास्वताऽभिधास्यामि । ऐन्द्रां भयं नरेन्द्रात् समागमश्चैव शत्रूणाम् ॥ २९ ॥

इदं यदुक्तं फलं शान्ताषु दिद्धु । त्रतोऽस्मात् परं दीप्रास्वभिधास्यामि क्रवयिष्यामि । ऐन्द्रगं पूर्वस्यां दिशि दीप्रायां स्थिते शक्षुने नरेन्द्राद्राच्चे। भयं भवति । शृनुषां रिपूषां समागमः संयोगे। भवति ॥ २६ ॥ श्रन्यदप्याह ।

तदनन्तरदिशि नाग्रः कनकस्य भयं सुवर्णकाराणाम् । अर्थज्ञयस्तृतीये कलहः शस्त्रप्रकापश्च ॥ ३० ॥

तदनन्तरदिशि पूर्वस्यां परता द्वितीयभागे स्थिते शकुने दीप्रे कन-कस्य सुवर्णस्य नाशा भवति सुवर्णकाराणां च संबन्धि भयं भवति । तृतीये भागे अर्थेचया वित्तनाशः कलहः शस्त्रप्रकापश्च ॥ ३० ॥

श्रन्यदप्याह ।

अग्निभयं च चतुर्थं भयमाग्नेये च भवति चैारेभ्यः। कागादिप द्वितीये धनचया नृपसुतविनाशः॥ ३९॥

चतुर्थे प्राभागादग्निभयं भवति । त्राग्नेये च केशो चारेभ्यस्तस्करेभ्यो भयं भवति । केशगादपि त्राग्नेयकेशगात् तृतीयभागे धनस्य वितस्य चयः । नृपसुतविनाशो राजपुत्तस्य विनाशः चये। म्रियत इत्यर्थः ॥ ३९ ॥

श्रन्यटप्याह ।

प्रमदागर्भविनाशस्तृतीयभागे भवेञ्चतुर्थे च हैरण्यककारकयोः प्रध्वंसः शस्त्रकापश्च ॥ ३२ ॥

कोणादाग्नेयात् तृतीयभागे स्थिते यकुने प्रमदा जाया तस्या गर्भाव-नाशे। मवेत् स्यात्। चतुर्थे च भागे हैरग्यकः सुवर्णादिविक्रयादिकः। कास्कः शिल्पो। तयोः प्रध्वंसे। विनाशे। भवति। तथा शस्त्रके।पश्च॥ ३२॥

ग्रन्यदप्याह ।

अथ पञ्चमे नृपभयं मारीमृतदर्शनं च वक्तव्यम्। षष्ठे तु भयं ज्ञेयं गन्यर्थाणां सडीम्बानाम्॥ ३३॥

श्रधानन्तरं पञ्चमे भागे नृषभयं राजभयं भवति । मारी तद जना-नां मरके। भवति । मृतस्य पुरुषस्य दर्शनमवलेकनं वक्तव्यं वाच्यम् । षष्ठे भागे गन्धवीयां गायनानां सडीम्बानां डीम्बसहितानां भयं भवति । तिभ्यो भयं भवतीत्यर्थे: ॥ ३३ ॥ अन्यदप्याह ।

धीवरशाकुनिकानां सप्तमभागाद्वयं भवति दीप्ते। भाजनिवधात उक्ती निर्यन्यभयं च तत्परतः॥ ३४॥

सप्रमभागे दीप्रे शकुने धीवरः प्रसिद्धः । शाकुनिकः पविचाती । तिभ्यः सकाशाद्वयं भवति । तत्परताऽष्ट्रमभागे भाजनस्याशनस्य विघाता नाश उत्तः क्रियतः । निर्यन्यो नग्नचपग्रकस्तस्माच्च भयं भवति ॥ ३४ ॥

म्बन्यद्प्याह ।

कलहा नैत्रर्हतभागे रक्तस्रावाऽय ग्रस्त्रकापग्रचा अपराद्ये चर्मकृतं विनग्रयते चर्मकारभयम् ॥ ३५ ॥

नैर्चेतकोगो कलहा रक्तमावाऽस्त्रक्षम्रतिः । शस्त्रकापः सङ्ग्रामश्च भवति । त्रपराद्ये पश्चिमप्रथमभागे चर्मकृतं चर्ममयं वस्त्रोपानहादिकं विन-श्यते नाशं याति । चर्मकारभयं चर्मकाराच्च भौतिभवति ॥ ३५ ॥

श्रन्यदप्याह ।

तदनन्तरे परिव्राट् श्रवणभयं तत्परे त्वनश्चनभयम्। वृष्टिभयं वारुणये श्वतस्कराणां भयं परतः॥ ३६॥

तदनन्तरं द्वितीयं भागे परिव्राजकस्य तपस्विने। भयं श्रवणाच्छा-क्यभिचे।श्च भयं भवति । तत्परे तृतीये भागे त्वनशनभयमुणवासभीतिर्भ-वति । वास्त्रये पश्चिमायां वृष्टिभयं वर्षणाद्वीतिर्भवति । परते।ऽनन्तरमन्य-स्मिन् भागे श्वंतस्कराणां सारमेयानां चैाराणां च संबन्धि भयं भवति ॥ ३६॥

श्रन्यदप्याह ।

वायुग्रस्तविनाशः परे परे शस्त्रपुस्तवार्त्तानाम् । केरियो पुस्तकनाशः परे विषस्तेनवायुभयम् ॥ ३०॥

तत्परता भागे वायुगस्तविनाशः । वायुनानिलेन ग्रस्तः क्रोडीकृता वायुगस्तो वातादिना विनाशा मरणं भवति । परे परभागेऽन्यस्मिन् शस्त्रपुस्तवात्तानां भवति । शस्त्रमायुधम् । पुस्तं लिपिकर्म । शस्त्रपुस्तया-वीर्ता वर्तनं येषां तभ्यो भयं भवति । क्राणे वायव्ये पुस्तकस्य शास्त्रस्य विनाशे। भवति । परे द्वितीये भागे विषस्तेनवायुकृतं भयम्। विषे प्रसिद्धम् । स्तेनश्चारः । वायुर्भाहतः । ग्रभ्यो भवं भवति ॥ ३० ॥

श्रन्यदप्याह ।

परता वित्तविनाशा मित्रैः सह विग्रहश्च विश्वेयः । तस्यासन्नेऽश्वबधा भयमपि च पुराधसः प्राक्तम् ॥ ३८॥

परताऽनन्तरमन्यस्मिन् भागे वितस्य धनस्य विनाशः चया भवति । मिनैः सुहृद्धिश्च सह विग्रहः कलहा विज्ञेया ज्ञातव्यः । तस्यासन्ने निकट-वर्तिनि द्वितीये भागे अश्वस्य तुरगस्य बचेा मरणं भवति । पुराधसः आवार्यस्य भयं ग्रात्तं कथितम् ॥ ३८ ॥

श्रन्यद्रप्याह

गाहरणगस्त्रघातावुदक् परे सार्थघातधननाशी । अधि स्वभयं त्रात्यद्विजदासगणिकानाम् ॥ ३६॥ उदगुत्तरस्यां दिणि गाहरणं गवामण्हरणं गस्त्रस्य च घाता विनाशो भवति । परे द्वितीये मागे सार्थस्य च घाता विधा धननाशो वितहानिश्च भवति । असन्ने निकटवर्तिनि भागे श्वभयं सारमेयभयं च भवति । तथा व्रात्यद्विजदासगणिकानां भयं भवति । यस्य ब्राह्मणस्याप्टमाद्वर्षाः दारभ्य षोडणवर्षे यावदुपनयनं कृतं स व्रात्ये। द्विजः । दासः कर्मकरः । गणिका वेश्या । एतासां संबन्धि भयं भवति ॥ ३६ ॥

श्रन्यदप्याह ।

येशानस्यासन्ने चित्राम्बरचित्रकृद्भयं प्राक्तम् । येशाने त्वग्निभयं दूषणमप्युत्तमस्त्रीणाम् ॥ ४०॥

हेशानस्यामन्ने निकटवर्तिनि भागे चिचाम्बरस्य चिचवस्त्रस्य चिच-कृतिश्चिचकरस्य संबन्धि भयं ग्रान्तं कधितम् । रेशाने काेगे त्विग्नसयं हुतबह्दभौतिहतमस्त्रीणां प्रधानयाषितामपि दूषणं दुष्टत्वं भवति ॥ ४० ॥

श्रन्यद्प्याह

ग्रीक्तस्यैवासचे दुःखात्पत्तिः स्त्रिया विनाशश्च । भयमूर्ध्वं रजकानां विज्ञेयं काच्छिकानां च ॥ ४९ ॥ प्राक् पूर्वस्यां दिशि तस्यैवैशानके। शस्या स्थान निकटवर्तिन भागे दुःखस्योत्पित्तरागमः । स्त्रिया योषिता विनाशे। मरणं भवति । जध्ये द्वितीयभागे रज्ञकानां वस्त्ररागकृतानां काच्छिकानां गन्धये। जक्षानां व संबन्धि भयं चेयं चातव्यम् ॥ ४९ ॥

अन्यद्याह ।

हस्त्यारे। हमयं स्याद्द्विरदिवनाशश्च मग्डलसमाप्ती । श्रम्यन्तरे तु दीप्ते पत्नीमरगं ध्रुवं पूर्वे ॥ ४२ ॥

मगडलसमाप्ती मगडलस्य द्वाविंशतप्रविभक्तस्य यच समाप्तिस्तस्यां स्थिते दीप्ते शकुने हस्त्यारोहेभ्यो भयं भवति । द्विरदे हस्ती तस्य च विनाशे मरणम् । अभ्यन्तरे तु मध्यभागे पूर्वे प्राप्थागे योऽरस्तिस्मन् दीप्ते तचस्ये शकुने ध्रुवं निश्चितं पत्नीमरणम् । पत्नी भाषा तस्या मरणं भवति ॥ ४२ ॥

ग्रन्येष्वपाह ।

शस्तानसप्रकापावाग्नेये वाजिमरग्रशिल्पिभयम् । याम्ये धर्मविनाशाऽपरेऽग्न्यवस्कन्द चान्नवधाः ॥ ४३ ॥ अपरे तु कर्मिगां भयमय कागो चानिले खराष्ट्रवधः । अत्रैव मनुष्यागां विसूचिकाविषभयं भवति ॥ ४४ ॥ उदगर्यविप्रपीडा दिश्यैशान्यां तु चित्तसन्तापः । ग्रामीग्रगापपीडा च तत्र नाभ्यां तथात्मवधः ॥ ४५ ॥

शस्त्रानलेति । त्राग्नेये कोणे ये।ऽरस्तवस्ये दीप्ने शकुने शस्त्रप्रको-पोऽनलस्याग्नेश्च प्रकेषो भवति । वाजिमरणमध्वविनाशः । शिल्पिभ्या लेखपुस्तकचिवकृद्श्यो भयं भवति । याम्ये दिच्चिऽरे धर्मविनाशः । त्रपरे नैक्ते श्रानिर्हुताशनः । श्रवस्त्रन्द उपर्यागमनम् । चोच्चे दुष्ट इति। प्रसिद्धः । एभ्या वधा मरणं भवति ॥ ४३ ॥

अपरे त्विति । अपरे पश्चिमे भागे ये।ऽरस्तवस्थे शकुने कर्मिणां सम्बन्धि भयं भवति । अधानन्तरमनिले वायच्येऽरे खराणां गर्दभानामु- ष्ट्राणां करभागां च बधे। मर्गां भवति । ऋषेव वायव्ये मनुष्यागां पुंसां विसूचिकाभयमुदरशूलभीतिर्विषभयं च भवति ॥ ४४ ॥

उदगुत्तरस्यां ये। ऽरस्तवार्थस्य धनस्य विप्राणां ब्राह्मणानां च षोडा भवति । येथान्यां दिशि ऋरे चितस्य मनसः सन्तापे। भवति । सन्ताप-श्चित्तविभेदः । तच तस्मिन्नेवैशाने भागे ग्रामीणगे। पपीडा भवति । ग्रामीणा ग्राम्यजनाः । गोपा गोपालकाः । ग्रभ्यः पोडा । तथा नाभ्यां दीप्रा-ग्रामात्मवध श्वात्मने। वधा मरणं भवतीति ॥ ४५ ॥

> इति श्रीभट्टात्पलविरचितायां मंहिताविवृती सर्वेशासुने-ऽन्तरचक्रं नाम षडशीतितमाऽध्यायः ॥ ८६ ॥

ऋष विस्ताध्याया व्याख्यायते।

तवादावेव दिवसचराणां सञ्जार्थमाह । प्रयामाप्रयेनग्रग्राप्रवञ्जलिशिखिश्रीकर्णचक्राहृया-प्रचाषाग्डीरकखञ्जरीटकग्रुकध्वाङ्काः कपातास्त्रयः । भारद्वाजकुलालकुक्कुटखरा हारीतगृश्री कपिः फेग्टः कुक्कुटपूर्णकूटचटकाः प्रोक्ता दिवासञ्चराः॥ १॥

श्यामा पातको । श्येना वाजिकः । शशद्वः पत्ती । वञ्जुलः खदिरचञ्चः । शिखी मयूरः । श्रीकर्णः पत्ती । चक्राह्वयश्चक्रवाकः । चाषः । श्राखीरकः । खञ्जरीटः । शुकः । एते धर्व एव पित्तगः । ध्याङ्घः काकः । कपोतास्त्रयः । श्रापागबुरश्चिचकपोतः कुङ्कुमधूम्रश्चिति । भारद्वानः पत्ती । कुलालकुङ्कुटा गर्नाकुङ्कुटः । खरा गर्दभः । हारीतगृधौ पत्तिगौ । कपिवीनरः । फेस्टः पत्तिविशेषः । कुङ्कुटः कृकवाकुः । पूर्णकूटः करायिकः । चटकः कलविङ्कः । एते सर्वे दिवासञ्चरा दिवसचरा उत्ताः कथिताः ॥ ९ ॥

त्रध ये राविसञ्जास्तेषां च फलमाह ।
लोमाणि पिङ्गलिखिप्पिकाख्यौ
वल्प की शशकशच रात्री।

सर्वे स्वकालात्क्रमचारिणः स्यु-र्देशस्य नाशाय नृपान्तदा वा ॥ २॥

लामाणिका प्रसिद्धा प्राणिविशेष: । पिङ्गल उलूकचेटी । किष्पिकाख्य: पिन्निविशेष: । किष्पिकित्याख्या नाम यस्य । वल्गुली चर्मचिटका । उलूकः । शशकः प्राणी । एते राचा चरन्ति । राचिचरा वा यदि दिवाचरास्तदाः स्वकालात्क्रमचारिणः । ते च देशस्य जनपदस्य नाशाय चयाय स्यूर्भः वयुः । नृपस्य राचाऽन्तदा वा मृत्युकराः स्युः ॥ २ ॥

ऋष्योभयचारिया ऋहि।

हयनरभुजगाष्ट्रद्वीपिसिंहर्जगोधा वृकनकुलकुरङ्गश्चाजगाव्याघ्रहंसाः । पृषतमृगभृगालक्ष्वाविदाख्यान्यपुष्टा

द्युनिश्रमपि बिडालः सारसः सूकरश्च ॥ ३॥

ह्याऽश्वः । नरा मनुष्यः । भुजगः सर्पः । उष्टः करमः । द्वीपी विचकः । सिंहा हरिः । च्रवः प्राणी । गाधा प्राणिविशेषः । वृको मृगजातिः । नकुलः प्रसिद्धा विलेशयः प्राणी । कुरङ्गा हरिणः । श्वा सारमेयः । श्रजश्कागः । गाः प्रसिद्धा । व्याघः प्राणिविशेषः । हंसः पत्ती । पृषता मृगजान्तिः । मृगः प्रसिद्धः । शृगालः क्राष्टुकः । श्वाविद् विलेशयः प्राणी । श्वाविदित्याख्या नाम यस्य । श्रन्यपृष्टः क्राक्तिः । तथा विडाला मार्जारः । सारसः पत्ती । सूकरे वराहः । एते सर्वे द्युनिशमहोराचमिष चरन्ति ॥ राचिचरा द्युचराश्वेत इत्यर्थः ॥ ३॥

श्रियतेषां व्यवहाराये सञ्जामाह ।
भषकूटपूरिकुरवक्तकरायिकाः पूर्णकूटसञ्जाः स्युः ।
नामान्युलूकचेट्याः पिङ्गलिका पेचिका हक्का ॥ ४ ॥
कपातकी च प्र्यामा वञ्जलकः कीर्त्यते खदिरचञ्चः ।
कुच्छुन्दरी नृपसुता वालेया गर्दभः प्राक्तः ॥ ५ ॥
स्रोतस्तडागभेदीकपुत्रकः कलहकारिका च रला ।
भृङ्गारवञ्च विश्वति निश्चि भूमी द्वाङ्गलग्नरीरा ॥ ६ ॥

दुर्वलिको भागडीकः प्राच्यानां दिस्तगः प्रशस्ताऽसा । धिक्कारा मृगजातिः कृकवाकुः कुक्कुटः प्राक्तः ॥ ० ॥ गर्त्ताकुक्कुटकस्य प्रथितं तु कुलालकुक्कुटा नाम । गृह्यगिधिकेति सञ्ज्ञा विज्ञेया कुड्यमत्स्यस्य ॥ ६ ॥ दिव्यो धन्वन उक्तः क्रोडः स्यात् सूकराऽय गासस्ता । श्वा सारमेय उक्तो जात्या चटिका च सूकरिका ॥ ९ ॥

भषकूटपूरीति । भष: कूटपूरी कुरबक: करायिका यता: सर्वा: पूर्य-कूटस्य सञ्जा नामानि स्युर्भवेयु: । पिङ्गलिका पेचिका हक्का यतानि उलूक-चेट्या नामानि ॥ ४ ॥

कपोतको श्यामा पोतकीत्युच्यते । वङ्जुलः खदिरचञ्जूरिति कीर्त्यते कथ्यते । क्रुच्छुन्दरी सुगन्धमूषिका नृपसुता राजपुत्ती कीर्त्यते । गर्दभः खरो वालेयः प्रोक्त इति कथितः ॥ ५ ॥

म्रेशत इति । म्रेशतेभिद्यस्तडागभेद्य एकपुत्रकः कलहकारिका च एतेर्नामभी रला इति च्रेया । सा च निशि राचा भृङ्गारवद्विस्वति वाशति भृङ्गारा दांदा^१नी दमनी। भृङ्गारेग तुल्यं भृङ्गारवत् । तद्वत् शब्दं कराति । हुः ङ्कारमुच्चरतीत्यर्थः । केचिद्भृङ्गारः पविविशेष इतीच्छन्ति । निशि राची किंप्र-मागा द्यङ्गलशरीरा द्यङ्गलप्रमागं शरीरं यस्याः ॥ ६ ॥

दुर्बेलिक इति । भागडीका दुर्बेलिकः ग्राक्तः । ऋषैा दुर्वेलिकः ग्राच्यानां पूर्वदेशभवानां दिचिणः प्रशस्तः । ऋषेदिवान्येषां सर्वेषां वामतः । धिक्कारो मृगजातिहक्ता । कुक्कुटः कृकवाकुरिति ग्राक्तः कथितः ॥ ९ ॥

गतीकुक्षुटस्येति । ग्रुनी खातं तच य उत्तः कुक्कुटस्तस्य कुलालकु-क्कुटेति नाम सञ्जा प्रचितं प्रख्यातम् । कुद्धमत्स्यस्य भितिमीनस्य गृहगी-चिकेति सञ्जा नाम विज्ञेया विज्ञातव्या ॥ ८ ॥

दिव्ये। धन्वन इति । दिव्ये। धन्वन इत्युक्तः क्षितः । क्रेाडः सूकरः स्याद्भवेत् । ऋषणब्दश्वार्थे । गैारुम्नेति ख्याता । श्वा कुक्कुरः सारमेय इति कथितः । जात्या प्रकृत्या या चटिका सा सूकरिकेत्युक्ता ॥ ६ ॥

१ दांदानी दमनी-इति टीकाकारदेशभाषेति।

अबेवापडेशार्थमाह । एवं देशे देशे तिह्नद्धाः समुपलभ्य नामानि । शकुनकतज्ञानार्थं शास्त्रे सञ्चित्य याज्यानि ॥ १०॥

एवमनेन प्रकारेण देशे देशे विद्भ्यः शकुननामविद्भ्यो नामानि समुपलभ्य चात्वा शकुनानां शुभाशुभमूचकानां स्तचानार्थं तच्छब्दचानाय सञ्चित्य विचार्य शास्त्रे ग्रन्थे योज्यानि संयोजनीयानि ॥ १० ॥

श्रय वञ्जलभ्येनगुकगृधाणां स्तलचगमाह । वञ्चलकरतं तित्तिडिति दीप्रमथ किल्किलीति तत्पूर्णम्। इयेनशुकगृभ्रकङ्काः प्रकृतिरन्यस्वरा दीप्राः॥ १९॥

प्रकृते: स्वभावते। उन्यस्वरा विषरीतशब्दा दीप्रा उत्ताः । वञ्चलकर्तं तितिडिति । यद्वञ्जलकस्य रुतं तितिड्-इति दीप्रमशुभम् । यत् किल्किली-त्येतत्पूर्णे गुभम् । य्येनगुकगृश्रकङ्काः प्रविद्धाः पविषाः । एते सर्वे प्रकृतेः स्वभावता। न्यस्वरा विपरीतशब्दा दीप्रा उत्ताः ॥ ११ ॥

अध क्यांतचेष्रितमाह ।

यानासनशय्यानिलयनं कपातस्य सद्वविश्वनं वा। **अशुभप्रदं नराणां जातिविभेदेन कालाऽन्यः ॥ १२ ॥** ञ्रापाग्ड्रस्य वर्षाञ्चित्रकपातस्य चैव षग्मासात्। कुङ्कमधूम्रस्य फलं सदाः पाकं कपातस्य ॥ १३॥

यानासनेति । यानमश्वादि । त्रासनं पीठम् । यत्रोपविश्यते । शय्या आस्तरणम् । एतेषु क्रपोतस्य निलयनं संश्लेषः सद्वविशनं वा गृहप्रवे-र्यानं वा भवति । एतद्वराणां पुंसामशुभप्रदमनिष्टप्रदं भवति । ऋन्यः परः काल: समय: फलस्य जातिमेदेन यानिविशेषेण भवति ॥ १२ ॥

तं च कालमाह। ग्रापार्ख्रस्येति। ग्रपार्ख्रस्य खेतवर्यास्य कपातस्य वर्षात् पाकः फलम् । चित्रकपातस्य नानावर्णस्य पर्णमामात् पड्-भिर्मासेः पाकः । कुङ्कमवर्णस्य प्रमवर्णस्य च कपातस्य सदास्तस्मिन्नेवाहनि पानः फलं भवति ॥ ९३॥

अधुना श्यामास्तमाह।

चिचिदिति शब्दः पूर्णः श्यामायाः श्रूलिश्रूलिति च धन्यः। चञ्चेति च दीप्तः स्यातं स्वप्रियलाभाय चिक्चिगिति॥ १४॥

श्यामायाश्चिविदिति शब्द: पूर्यस्तस्या एव पूर्लियूलिति च शब्दो धन्य: गुभः । चन्नेति च शब्दो दीप्रोऽशुभः । स्याद् भवेत् । चिक्चिगिति च शब्द: स्वस्यात्मीयस्य प्रियस्य बह्मभस्य लाभाय प्राप्तये भवित ॥ १४ ॥ अथ हारीतभारद्वाच्या स्तमाह ।

हारीतस्य तु शब्दी गुग्गुः पूर्शीऽपरे प्रदीप्ताः स्युः। स्वरवैचित्र्यं सर्वं भारद्वाज्याः शुभं प्रीक्तम्॥ १५॥

हारीतस्य तु गुगुणब्दः पूर्णः । ऋपरे अन्ये सर्व एव शब्दाः प्रदीप्राः स्युभेवेयुः । भारद्वाच्याः स्वराणां शब्दानां वैविच्यं नानात्वं सर्वे नि:शेषं गुभं प्रशस्तं प्राक्तं कथितम् ॥ १५ ॥

करायिकस्तमाह।

किष्किषिशब्दः पूर्णः करायिकायाः शुभः कहकहिति। चेमाय केवलं करकरित न त्वर्थसिद्धिकरः॥ १६॥ काटुक्कीति चेम्यः स्वरः कटुक्कीति वृष्टये तस्याः। श्रफलः केटिकिलीति च दीप्रः खलु गुं कृतः शब्दः॥ १०॥

किष्किषीति । करायिकायाः पूर्योकूट्याः किष्किषिणब्दः पूर्याः । कहकहेति गब्दः गुभः। करकरेति गब्दः केवलं चेमाय लब्थपालनाय । न त्वर्थिसिद्धिकरेऽर्थसिद्धं न करोति ॥ १६ ॥

काटुक्रीति । तस्याः करायिकायाः काटुक्रीति शब्दः चेम्यः चेमे साधुः । कटुक्रीति च शब्दे। वृष्टये वर्षणाय भवति । देवे। वर्षति । केटिकिः लीति चाफला निष्मल इत्यर्थः । खलुशब्दश्चार्थे । गुं कृतः शब्दस्तस्या सब टीप्रः ॥ १९ ॥

अथ दिव्यक्षचेष्टितमाह ।

शस्तं वामे दर्शनं दिव्यकस्य सिद्धिर्ज्ञेया हस्तमात्रोच्छितस्य।

तिस्मन्नेव प्रोन्नतस्ये शरीराद्-धात्री वश्यं सागरान्ताभ्युपैति ॥ १८ ॥

दिव्यकस्य धन्वनस्य वामे वामभागे दर्शनमवलाकनं शस्तं शुभम्।
लवव वामभागे भूमेईस्तमाचोच्छितस्य शयप्रमाणाचस्य सिद्धिरभीष्टाः
कार्याणां च च्चेया । तस्मिन्नेव वामभागे यातुः शरीराद्वेहात् प्रोन्नतस्य
उच्चतरा भवति तदा धाची भूर्वश्यं विधेयित्वं सागरान्ता समुद्रपर्यन्ताभ्युपैत्युपगच्छति॥ १८॥

उत्तं च।

वामे शस्तो धन्वनः सिद्धिदाता ग्रानुङ्गश्चेद्धस्तमाचं जयाय । श्राकायं चेदुन्नता वामभागे पृथ्वीलामं बन्धुनाशं करोति ॥ अथ सर्वचेष्टितमाह ।

फिणिनाऽभिमुखागमाऽरिसङ्गःं कथयति बन्धुबधात्ययं च यातुः। अथवा समुपैति सव्यभागात् न स सिद्यौ कुश्रला गमागमे च॥ १६॥

फणिनः सर्पस्याभिमुखागमाऽरिसङ्गं शनुसंयागं यातुः ऋथयति वित्ति । ऋथवा बान्धवानां बधेा मरणमत्यया चिनाशः । ऋथ सव्यभागादृिविणभा-गाद्वामभागे समुपैत्यायाति तदा स सर्पः सिद्ध्ये सिद्धये गमागमे न कुशलः शस्तो न भवति ॥ १६ ॥

त्रय खञ्जनक्रचेष्टितमाह।

अब्रेषु मूर्घमु च वाजिगजारगाणां राज्यप्रदः कुशलकृच्छुचिशाद्वलेषु । भस्मास्थिकाष्ठतुषकेशतरणेषु दुःखं हष्टः करोति खलु खञ्जनकेषठब्दमेकम् ॥ २०॥

खञ्जनकाऽञ्जेषु पद्मादिषु तथा वाजिनाऽथ्वाः । गजा हस्तिनः । उरगाः सर्पाः । रतेषां मूर्धमु मस्तकेषु दृष्टो राज्यप्रदेा भवति । तथा शुद्धप्र-देशे शाद्वलेषु दूर्वामु च दृष्टः कुशलकृत् कुशलं करोति शुभफलकृद्वा भवति । भस्मिन ऋस्यिकाष्ट्रतुषकेशतृयोषु दृष्टे।ऽब्दं वर्षमेकं दुःखं करे।ति । खलुशब्द स्रागमद्योतनार्थे: ॥ २० ॥

अय तितिरशशकये।श्वेष्टितमाह ।

किलिकिल्किलि तिन्तिरस्वनः

शान्तः शस्तफलाऽन्ययापरः। शशको निशि वामपार्श्वगा

वाशन् शस्तफले। निगदाते ॥ २१ ॥

तितिरस्वनः किलिकिल्किलीति शान्तः । सच शस्तफलः श्रीमनः । अपरोऽन्ये।ऽन्यथा प्रदीप्र इत्यर्थः । सचाशस्तफलः । शशको निशि राची वामपार्श्वगो वामभागता वाशन् विरुवन् शस्तफलः श्रीभनफला निगदाते कथ्यते ॥ २९ ॥

त्रथ कपिकुलालकुक्कुटया इतमाह ।

किलिकिलिविकतं कपेः प्रदीप्तं न शुभफलप्रदमुद्दिशन्ति यातुः। शुभमपि कथयन्ति चुग्लुशब्दं किपसहशं च कुलालकुक्कटस्य॥ २२॥

कपेवानरस्य किलिकिलिविस्तं प्रदीपं तच्च यातुर्गमनेच्छाने शुभ-फलप्रदम्द्रिशन्ति कथयन्ति । चुग्लुशब्दं च शुभफलं कथयन्ति । कुलालकु-क्कुटस्य स्तं कपिसदृशं वानरतुल्यमिति । यथैवं कपिदीप्रशान्तविस्तम्तं तथैव कुलालकुक्कटस्येति ॥ २२ ॥

अय चाषविस्तचेष्टितमाह ।

पूर्णाननः कृमिपतङ्गिपिपीलकादी-

श्चाषः प्रदक्षिणमुपैति नरस्य यस्य।

खे स्वस्तिकं यदि करात्यथ वा यियासा-

स्तस्यार्थलाभमचिरात् सुमहत् करोति ॥ २३॥

यस्य नरस्य चाषः कृमिभिः सरीस्रगैः पतङ्गैः शलभैः पिपीलकाः प्रसि-द्धास्ताभिः । त्राद्ययहणादन्यरपि प्राणिभिः पूर्वाननः परिपूरितवकः प्रदित्त- ग्रमुपैति प्राविचिग्येन याति । श्रयवा यस्य यियासीर्यातुमिच्छाः । खे नभिस् स्वस्तिकं करोति स्वस्तिकवद्याति तस्यार्थलाभं वित्तलाभं सुमहदतिप्रभूत-मचिराच्छीप्रमेव करोति ॥ २३ ॥

श्रन्यदप्याह ।

चाषस्य काकेन विरुध्यतश्चित् पराजया दिवाणभागगस्य । बधः प्रयातस्य तदा नरस्य विपर्यये तस्य जयः प्रदिष्टः ॥ २४ ॥

यदि चाषस्य काकेन वायसेन सह विरुध्यतः कलहं कुर्वतः का-काट्टिचिग्रभागगतस्य चापस्य पराजयः। तदा तस्मिन् काले प्रयातस्य गतस्य नरस्य पुरुषस्य बधा मरगं भवति। विपर्यये विपरीते काकादुत्तरभागे गतस्य जयः प्रदिष्ट उत्तः। जये सति प्रयातस्य जय गव॥ २४॥

उत्तं च।

पूर्णानना यस्य करोति चाषः प्रदिच्यां स्वस्तिकमेव वा खे। लाभा महांस्तस्य पराभवाय काकेन भङ्गा विजया जयस्य॥ अन्यद्ययाह।

केकेति पूर्णकुटबदादि वामपार्श्व चाषः करोति विकतं जयकृत् तदा स्यात् । क्रिकेति तस्य विकतं न शिवाय दीप्तं सन्दर्शनं शुभदमस्य सदैव यातुः ॥ २५ ॥

चाषा वामपार्श्वे वामभागे केकेति विकृतं शब्दं करेाति तथा पूर्णकु-टवत् करायिकावत् किष्किषिकहकहेति शब्दं करेाति । तदा जयकृत् स्याद्ध-वेत् । तस्य चाषस्य क्रेक्रेति विकृतं दीग्रं तच्च न शिवाय न श्रेयसे भवति । अस्य चाषस्य सन्दर्शनमवलाकनं यातुः सदैव सर्वकालं शुभदम् ॥ २५ ॥

त्रयायडीरकप्रेगटकये। घ्वेष्टितमाहः । अयडीरकष्टीति कतेन पूर्ण-ष्टिटिटिशब्देन तु दीप्र उक्तः । फेगटः शुभा दित्तग्यभागसंस्था न वाशिते तस्य कृता विशेषः॥ २६॥

त्रगडीरकष्ट्रीति । त्रगडीरकः – टी—इति रुतेन शब्देन पूर्ण उत्तः । टिट्टिट्टि त्रनेन शब्देन तु दीप्र उत्तः कथितः । फेग्टश्चागडीरको यातु-देचिणभागसंस्थः शुभः । तस्य फेग्टस्य वाशिते विरुते न विशेषः कृत उत्तः ॥ २६ ॥

श्रिवर्णस्तमाह। श्रीकर्णस्तं तु दिन्निणे क्वक्वंति गुभं प्रकीर्त्तितम्। मध्यं खलु चिक्चिकीति य-च्छेषं सर्वमुश्चान्ति निष्फलम्॥ २०॥

दिविणे दिविणभागे श्रीकर्णेक्तं क्षक्किति युभं प्रकीर्तितमुक्तम् । तस्यैव विक्विकि इति यदुतं तन्मध्यफलं न युभं नाप्ययुभिमित्यर्थः । येषं परिणिष्ठं यदुतं तत् सर्वे निष्मलं फलरिइतमुयन्ति कथयन्ति मुनय इति ॥ २०॥

> श्रिय दुर्वलिविहतमाह । दुर्वलेरिप चिरिल्विरिल्वित प्रोक्तिमिष्टफलदं हि वामतः । वामतश्च यदि दिन्निणं व्रजेत् कार्यसिद्धिमचिरेण यच्छति ॥ २८ ॥ .

दुर्विनिर्भाग्डीकस्तस्य दुर्वनिश्चिरिन्विरिन्विति ग्रेनिमिष्टफलदं शिभनं काथितम् । वामते। वामभागे । यदि वामते। वामभागाद्विश्वाभागे व्रजे-द्वास्ति तदाऽचिरेण शीघ्रमेव कार्यसिद्धिमधैप्राप्तिं यच्छति ददाति ॥ २८॥

ऋस्येव विशेषस्तमाह ।

चिक्चिकवाशितमेव तु कृत्वा दिच्चिभागमुपैति तु वामात्।

चेमकृदेव न साधयतेऽर्थान् व्यत्ययगा बधबन्धभयाय ॥ २९ ॥

स एव दुर्वलिकश्चिक्चिक्चिक्ति वाशितमेव तु कृत्वा तता वामाद्वाम-भागाद्विश्वभागभुपैति त्रागच्छिति तदा चेमकृदेव चेमं करोति । त्रश्रीन-भीष्टान् न साध्यते । सिद्धिं तेषां न ददाति । व्यत्ययगो विपरीतश्चाता बधा मरशं बन्धो बन्धनं भयं भीति: । यतानि करोति । यदि दिच्यभा-गाद्वाममुपैति ॥ २६ ॥

अन्यद्प्याह ।

क्रक्रेति च सारिका दुतं त्रेत्रे वाप्यभया विराति या। साविक्त यियासताऽचिराद्गात्रेभ्यः चतजस्य विस्तृतिम्॥ ३०॥

या मारिका दुतं त्वरितं क्रकेति विरेति गब्दं करेति। या वा मारिकाऽभया भवविजेता बेचे इति विरेति गब्दं करेति। माऽचिराच्छ्रीच्रमेव यियामता यातुमिच्छेागांचेभ्योऽवयवेभ्यः चतजस्य रक्तस्य विस्रृति सावं विक्ति कथ्यति ॥ ३०॥

त्रय फेएटक स्तमाह ।

फेगटकस्य वामतिश्चिरिल्विरिल्विति स्वनः । श्रीभने। निगद्यते प्रदीप्र उच्यतेऽपरः ॥ ३१॥

वामता वामभागे फेण्टकश्चिरिल्बिरिल्बित स्वनं शब्दं यदि करोति तदा शोभनः शुभफलप्रदे। निगदाते कथ्यते । ऋपरोऽन्यः प्रदीप उच्यते कथ्यत इति ॥ ३९ ॥

> श्रय गर्दभरतमाह । श्रेष्ठं खरं स्थास्तुमुशन्ति वाम-माङ्कारशब्देन हितं च यातुः। श्रताऽपरं गर्दभनादितं यत् सर्वाश्रयं तत् प्रवदन्ति दीप्रम्॥ ३२॥

खरं गर्दभं वामं वामभागगतं स्थास्त्रमेकस्थानस्थितं श्रेष्ठं शेभनमु-श्रान्ति कथयन्ति । तथौङ्कारशब्देन यदि विरीति तदा यातुर्हितमनुकूलम् । श्रतोऽपरमन्यद्गर्देभनादितं खरविस्तं सर्वात्रयम् । सर्ववर्षा श्रात्रया यस्य तत् सर्वात्रयं दीप्रं प्रवदन्ति कथयन्ति ॥ ३२ ॥

श्रय कुरङ्गमृगपृषतस्तमाह।

स्राकाररावी समृगः कुरङ्गः स्रोकाररावी पृषतश्च पूर्णः । येऽन्ये स्वरास्ते कथिताः प्रदीप्ताः पूर्णाः शुभाः पापफलाः प्रदीप्ताः ॥ ३३॥

कुरङ्गा मृगजाति: । समृगा मृगेण सहित: । सवाकाररावी । श्राकारं रातीति त्राकाररावी । सच पूर्ण: शुभ: । पृषत त्रेकाररावी पूर्ण: । अन्ये परिशिष्टा: स्वरास्ते प्रदीप्रा: कथिता उक्ता: । सर्वेषां शकुनानां ये पूर्णा: स्वरास्ते शुभा: । ये च प्रदीप्रास्ते पापफला अशुभा: ॥ ३३ ॥

श्रय जुक्कटस्तमाह ।

भीता स्वन्ति कुकुकुक्किति ताम्रचूडा-स्त्यक्का स्तानि भयदान्यपराणि रात्री। स्वस्थैः स्वभावविस्तानि निशावसाने ताराणि राष्ट्रपुरपार्थिववृद्धिदानि॥ ३४॥

ताम्रचूडाः कुक्कुटा राचे। निशि समयाः कुक्कुकु-इति स्वन्ति शब्दं कुर्वन्ति । तानि तु स्तानि त्यक्का परित्यच्यापराण्यन्यानि भयदानि भवन्ति । स्वस्यैः स्वभावस्थैनींस्जैरपरतन्तैः । स्वभावविष्तानि प्राकृतानि । स्वभाविकाः शब्दा निशावसाने राच्यन्ते ताराण्युच्चतराणि यानि क्रियन्ते तानि राष्ट्रस्य चनण्दस्य पुरस्य नगरस्य पाष्टिवस्य राच्चे। वृद्धिदानि वृद्धिं ददिति ॥ ३४ ॥

> षय हिप्पिकाबिडालविहतं गीचुतं चाह । नानाविधानि विषतानि हि छिप्पिकाया-स्तस्याः ग्रुमाः कुलुकुलुर्न ग्रुमास्तु ग्रेषाः । यातुर्बिडालविषतं न ग्रुमं सदैव गास्तु चुतं मरणमेव कराति यातुः ॥ ३५ ॥

किणिकाया नानाविधानि बहुप्रकाराणि विक्तानि भवन्ति । तेभ्यो मध्यात् तस्यास्तु कुलुकुलुशब्दाः शुभाः । शेषा अपरास्तु सर्वे एव न शुभाः । विडालविक्तं मार्जारशब्दो यातुः सदैव सर्वेकालमेव न शुभम् । गेास्तु पुनः चुतं यातुर्भरणमेव करोति ॥ ३५ ॥

उत्तं च।

सर्वेच पापं चुतम्द्रिशन्ति गेस्तु चुतं मृत्युकरं यियासे।: । माजाररावस्खलनं च यातुर्वेस्त्रस्य सङ्गस्य न शोभनानि ॥ अथालुकविकतमाह ।

हुं हुंगुग्लुगिति प्रियामभिलषन् क्रीशत्युलूका मुदा पूर्णः स्याद्गुरुलु प्रदीप्तमिष च ज्ञेयं सदा किस्किसि। विज्ञेयः कलहा यदा बलबलं तस्यासकृद्वाशितं देषायैव टटहुटेति न शुभाः शेषास्तु दीप्तस्वराः॥ ३६॥

उल्लो मुदा हर्षेण प्रियां स्वपन्नीमभिलषन् वाञ्छन् हुं हुंगुग्लुगिति क्रोशित वाशित । गुरु व्विति शब्द: पूर्ण: स्यात् भवेत् । सदा सर्वे स्मिन् काले किस्किस सतं प्रदीप्रमिष च्रेयं चातव्यम् । यदा तस्योलूकस्यासकृत् पुन: पुनर्वेलवलिमिति वाशितं तदा कलहा विच्चेय: । टटट्टेटिति वाशितं देगायैव भवति । शेषास्तु अन्ये स्वराः सर्वे दीप्रास्ते च न शुभा इति ॥ ३६ ॥

त्रय सारसविस्तमाह।

सारसकूजितमिष्टफलं तद्यद्युगपद्विस्तं मियुनस्य । स्करुतं न शुभं यदि वा स्यादेकस्ते प्रविराति चिरेण ॥३०॥

सारसकूजितिमिति । सारमशब्दो मियुनस्य युगमस्य युगपत् तुल्यकालं विरुतं तदिष्टुफलं शुभम् । एकस्तमेकस्य स्तं न शुभं यदि वैकस्ते पश्चादन्यश्चिरेण प्रविराति तदा न शुभम् ॥ ३० ॥

अथ पिङ्गलास्तमाह ।

चिरिल्विरिल्वित स्वरैः ग्रुमं करोति पिङ्गला। श्रते।ऽपरे तु ये स्वराः प्रदीप्रसञ्ज्ञितास्तु ते॥ ३६॥ पिङ्गला चिरिल्विरिल्वित स्वरै: ग्रन्दै: ग्रुमं करोति । श्रते।ऽस्माद-परे येऽन्ये स्वरा: शब्दास्ते सर्वे प्रदीप्रसञ्जितास्ते नेष्टा: ॥ ३८ ॥

अधान्यत् ।

इशिविषतं गमनप्रतिषेधि
कुशुकुशु चेत् कलहं प्रकराति।
ग्रिभमतकार्यगतिं च यथा सा
कथयति तं च विधिं कथयामि॥ ३९॥

इशीति विस्तं तस्या गमनप्रतिषेधि याचाविद्यं करोति । यदि कुशुकुशु शब्दं करोति तदा कलहं करोति । सा च पिङ्गला यथा येन प्रका-रेगाभिमतकार्यगतिमभिमतकार्यागां गतिमभिमतसिद्धं कथयति विक्त । तथा तं च विधिमभीश्वार्थसिद्धं कथयामि वदामि ॥ ३६ ॥

तमेवाह ।

दिनान्तसन्ध्यासमये निवास-मागम्य तस्याः प्रयतस्य वृद्धम् । देवान् समभ्यर्च्य पितामहादीन् नवाम्बरस्तं च तरं सुगन्धेः ॥ ४० ॥ एके। निशीथेऽनलदिक्स्थितस्य दिव्येतरैस्तां शपथैनियाज्य । पृच्छेद्यथाचिन्तितमर्थमेव-मनेन मन्त्रेण यथाशुगीति ॥ ४९ ॥

दिनान्तसन्ध्यासमय इति । तस्याः पिङ्गलाया दिनान्ते अस्तसमये यः सन्ध्यासमयः सन्ध्याकालस्तस्मिन् दिनान्तसन्ध्यासमये निवासं गृहमा-गम्य गत्वा वृत्तं तसं प्रयतोऽनुच्छिष्टः संयतः पितामहादीन् ब्रह्मविष्णुमिन् हेश्वरान् देवान् सुरान् समभ्यक्यं सम्पूच्य । कीदृशः प्रष्टा । नवाम्बरोऽभिनववसनः सन् । तं तसं वृत्तं सुगन्धः सुगन्धद्वयश्चन्दनकुङ्गमकस्तूरि-कागुसप्रभृतिभिरभ्यक्यं ॥ ४० ॥

तता निशीय सुप्रजनेऽर्धराचावधी एक ग्रवानलदिक्स्य आग्ने-याशासमवस्थितः तां च पिङ्गलां शपयैः प्रत्ययैर्दिव्येतरैर्देवानां संबन्धिभिः शपयैरितरैर-यैलैंकिकेश्च नियोच्य सिन्नवेश्य तता यथा येन प्रकारेणा-शृणोत्याकर्णयति तथाऽनेन बच्चमाणेन मन्त्रेण यथाचिन्तितमेवाथै तस्याः सिद्धिं पृच्छेत् ॥ ४१ ॥

अध मन्त्रमाह ।

विद्धि भद्रे मया यत् त्विमममधं प्रचादिता।
कल्याणि सर्ववचसां वेदित्री त्वं प्रकीर्त्यसे॥ ४२॥
प्रापुच्छेऽदा गमिष्यामि वेदितश्च पुनस्त्वह्म्।
प्रातरागम्य पृच्छे त्वामाग्नेयीं दिशमाश्रितः॥ ४३॥
प्रचीदयाम्यहं यत् त्वां तन्मे व्याख्यातुमहंसि।
स्वचेष्टितेन कल्याणि यथा विद्वि निराकुलम्॥ ४४॥

विद्धि भद्रे इति । हेभद्रे बल्याणवित मया यत् त्विमममये प्रचादिता प्रष्टुमारच्या विद्धि जानीहि । हे बल्याणि सै।भागिनि सर्ववचसां निःशेषः वाक्यानां त्वं वेदिनी चन्त्री प्रकीर्त्यसे ॥ ४२ ॥

ऋदापृच्छे । यत् करेषि । गमिष्यामि यास्यामि । गमितेति पृष्ठश्च पुनर्भूयोऽहं प्रातः श्वरागम्य ऋग्नेयीं पूर्वदिषणां दिशमात्रितः स्थितः पृच्छे ॥ ४३ ॥

त्वां यदहं प्रचादयामि पृच्छामि तत् कल्याणि सामागिनि स्वचेष्टितेन जातमीयेन चेष्टितेन यथा येन प्रकारेण निराकुलं निःसंशयं बेद्धि जानामि तथा तन्मे व्याख्यातुं कथयितुमहेसि ॥ ४४ ॥

श्रय चेष्टितमाह ।

इत्येवमुक्ते तस्मूर्घगाया-त्रिचरिक्विरिक्वीति स्तेऽर्थसिद्धिः। श्रत्याकुलत्वं दिश्चिकारशब्दे कुचाकुचेत्येवमुदाह्नृते वा ॥ ४५॥ ञ्जवाक्प्रदानेऽपि हितार्थसिद्धिः पूर्वेक्तिदक्चक्रफलैरते।ऽन्यत् । वाच्यं फलं चात्तममध्यनीच-शाखास्थितायां वरमध्यनीचम् ॥ ४६ ॥

इत्येवमुक्त इति । इतिशब्दः समाग्ना । ग्वमुक्ते कथिते तस्याः पिङ्गलायास्तरूपर्थगाया वृत्तमस्तके स्थितायाश्चिरित्विरित्वीति सते ऋथै-सिद्धिभविति । दिशिकारेति शब्दे सतेऽत्याकुलत्विमिति चित्रव्याचेपे। भवित । कुचाकुचेत्येवंप्रकारे उदाहृते वाऽत्याकुलत्वमेव ॥ ४५ ॥

श्रवाक्प्रदानेऽपीति । श्रवाक्प्रदानेऽपि न किञ्चित्सम्भाषणेऽपि हित-स्याभीष्ठार्थस्य सिद्धिर्भवतीति । श्रतोऽन्यदस्मादपरं शुभं पूर्वोक्तदिक्च-क्रफलैः । यथा दिक्चक्रे द्वाचिंशद्वागप्रविभक्ते फलान्युकानि तद्वदस्या वक्त-ध्यम् । येन्द्रां दिशि शान्तायामित्यादि । उत्तमायाः प्रधानायाः स्वशा-खास्थिताया वरं श्रेष्ठं फलं वाच्यम् । मध्यमशाखायां स्थितायां मध्यमम् । नीचशाखायां स्थितायां नीचमल्पमिति ॥ ४६ ॥

दिङ्गग्डलेऽभ्यन्तरबाह्यभागे
फलानि विन्दाद्गृहगाधिकायाः ।
बुच्छुन्दरी चिञ्जिडिति प्रदीप्ता
पूर्णा तु सा तित्तिडिति स्वनेन ॥ ४० ॥

गृहगोधिकायाः कुडामत्स्यस्य दिङ्गग्डलेऽग्रासु दिसु अभ्यन्तर-नाभ्यां बाह्यभागे द्वानिंशद्वागप्रविभक्ते दिक्वके फलानि विन्दाञ्चानीयात् । श्रय शान्ता दिक् सा च मधुरवा तदातमं फलम् । श्रय दुष्टरवा तदा मध्यमम् । श्रय दीप्रा दिक् सा च मधुरवा तदानीं च शुभफलम् । श्रदीप्रा दिक् सा च दीप्ररवा तदा दुष्टफलमेवं सर्वेच पिङ्गलाया अध्येशमेव वेदितव्यम् । कुच्छन्दरीति सुगन्धमूषिका चिद्विडिति शब्देन प्रदीप्रा । सा तु तितिडिति स्वनेन शब्देन पूर्येति श्रेया ॥ ४० ॥

इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृतीः सर्वशाकुने विरुत्रे नाम सप्ताशीतितमाऽध्यायः ॥ ८० ॥

ग्रय श्वचक्रं व्याख्यायते।

तवादावेव चेष्टितमाह ।

नृतुरगकिरकुम्भपर्याणस्त्रीरवृत्तेष्टका-सञ्चयच्छत्त्रश्रयासने।लूखलानि ध्वजं चामरं शाद्वलं पुष्पितं वा प्रदेशं यदा श्वावमूत्र्याग्रता याति यातुस्तदा कार्यसिद्धिभंवेदाईके गामये मिष्टभाज्यागमः शुष्कसम्मूत्रणे शुष्कमद्गं गुडा मेादकावापिरेवाथवा।

ना मनुष्यः । तुरगाऽष्वः । करी हस्ती । कुम्मा घटः । पर्याणं प्रसिद्धम् । सचीरवृचे।ऽकीदिः । इष्टकासञ्चय इष्टकाकूटः । इञ्चमातप्यम् । श्वय्या श्रास्तरग्रम् । त्रासनं पट्टादि । उल्लखलं प्रसिद्धमेव । तथा ध्वजं चिह्नम् । चामरं वालव्यजनम् । शाद्वलं दूवी । पुष्पितं वा प्रदेशं सञ्जातपुष्प-स्थानम् । यदा श्वा सारमेयः । अवमूच्य मूचेग्रा सिक्का यातुर्गच्छते।ऽयतः पुरा याति गच्छति तदा कार्यस्याभोष्टस्य सिद्धिभवत् स्यात् ।

उत्तं च।

नरतुरगगजातपवकुम्भध्वजशयनासनपुष्यचामराणि । व्रजति यदि पुरोऽवमूच्य प^१द्धः चपयति शबुवनं तदा नरेन्द्रः ॥ श्रादंके गोमय इति । श्रादंके सरसे गोमये सम्मूचणे मिष्टभोज्य-स्थागमे। नाभः । शुष्कगीमयसम्मूचणे शुष्कमत्तं गुडे। मोदकानामवाप्तिनी-भाऽथवा भवति ॥

श्रन्यदप्याह ।

श्रय विषतस्कग्टकीकाष्ठपाषागा-शुष्कद्रुमास्थिप्रमधानानि मूत्र्यावहृत्यायवा यायिनाऽग्रेसरोऽनिष्ठमाख्याति शय्याकुलालादि-भागडान्यभुक्तान्यभिज्ञानि वा मूत्रयन् कन्यकादे।षकृद्-

९ पत्नो वा यद्यो न सुत्रापि सुक्तुरवाची श्रद्ध उपसभ्यतेःतोःत्र चेच्छ्या-इति पाठः साधुः।

भुज्यमानानि चेद्दुष्टतां तद्गृहिण्यास्तथा स्यादुपानत्फलं गास्तु सम्मूत्रणेऽवर्णजः सङ्करः॥

विषतरै। विषवृत्ते। कारटक्यां सकारके वृत्ते। काष्ठे। पाषागेऽश्मिन । शुष्कदुमे शुष्कवृत्ते। अस्थिश्मशाने वा। गणामन्यतमस्थानमवमून्य अथवा हस्तेन
पादेन वाऽवहत्य सन्ताद्ध यायिना गन्छतोऽग्रेसरः पुरता याति तदाऽनिष्ठमशुभमाख्याति कथ्यति । श्रय्या आस्तरणम् । कुलालादिभाग्द्धानि कुम्भकारकृतानि मृन्मयानि । आदिग्रहणाद्वाहमयान्यपि । अभुक्तानि अमिनवानि ।
अभिज्ञान्यस्फुटानि वा। अवमूचयन् कन्यकादेषकृत् कुमार्याद्वीःशोल्यं करोति ।
यदि भुज्यमानानि भाग्द्धानि अवमूचयति तदा तद्वृहिग्या दुष्टतां करोति ।
उपानत्फलं तथा तेनैव प्रकारेण स्यात् । यतदुक्तं भवति । अभुक्ते उपानहाववमूचयन् कन्यकादोषकृत् भुज्यमाने चेत् तद्वृहिग्या दुष्टतां करोति ।
गोस्तु सम्मूचणे अवर्णेजो निकृष्ठवर्णजातः सङ्करोऽच गृहे ॥

उत्तं च।

विषकगटक गुष्कवृत्त लेष्ट्रानवमूच्यास्थि चितेन याति चेच्छा । न गुभाऽभिमुखं भषद्विधुन्वन् पुच्छाङ्गं विलिखन्नखे वधाश्व ॥ ग्रन्यदण्याह ।

गमनमुखमुपानहं सम्प्रगृद्योपतिष्ठेदादा
स्थात् तदा सिद्धये मांसपूर्णाननेऽर्थाप्तिरार्द्रेण चास्त्रा
ग्रुमं साग्न्यलातेन ग्रुष्केण चास्त्रा गृहीतेन मृत्युः
प्रशान्तीलमुकेनाभिघाताऽथ पुंसः शिरीहस्तपादादिबक्ते भुवाऽभ्यागमा वस्त्रचीरादिभिर्व्यापदः
केचिदाहुः सबस्त्रे ग्रुभम् ।
प्रविश्वति तु गृहं सग्रुष्कास्थिवस्त्रे प्रधानस्य
तिस्मन् बधः शृङ्खलाशीर्णवल्लीवरत्रादि वा बन्धनं
चेपगृद्योपतिष्ठेदादा स्थात् तदा बन्धनं
लेढि पादा विधुन्वन् स्वक्णांवुपर्याक्रमंत्रचापि

विद्याय यातुर्विरोधे विरोधस्तथा स्वाङ्गकण्डूयने स्यात् स्वपंश्चीर्ध्वपादः सदा देशपकृत्॥ १॥

गमनमुखमिति। यदोपानहं मुखेन सम्प्रगृह्योपित छेद्गमनमुखं यियासुमुपित छेत् समीपे तस्य तिष्ठेत् तदा सिद्ध्येऽ थानां स्याद्भवेत् । मांसपूर्णानने
स्वामिषपूरितवदने स्रथापिथं नानां लाभा भवित । स्राद्भेण सरसे नास्या
पूर्णानने शुभम् । स्विनना स्रलातेन दग्धकाष्ठेन शुष्केण नीरसेन चास्या गृहीतेन मृत्युर्भरणं यातुर्भवेत् । प्रशान्तेनािनरहितेनिल्मुकेनाभिधात उपद्रवः ।
स्वयशब्दो विकल्पे । पुंसे मनुष्यस्य । शिरो मूर्था । हस्तौ पाणी । पादौ
सरणी । स्वविग्रहणादन्यमप्यवयवं वक्ते गृहीत्वा उपित छेत् तदा मुवा भूम्या
स्वभ्यागमा लाभा भवित । वस्त्रमम्बरम् । चीराणि वृचवल्कलानि । स्रादियहणाद्वस्त्रचीरैकदेशमिष । एतैर्व्यापदे। भवित्त । केचिन्मुनयः सवस्त्रे
सारमेये शुभमाहु: क्रययिता ।

तथा च पराशर:।

गमने यातुर्वस्त्रगृहीतवक्रे सारमेये महानधेलाभ इति ।

प्रविशित त्विति । संगुष्कास्य वक्ते मुखे यस्य तथाभूते सारमेये गृहं वेशम प्रविशित तु तस्मिन् गृहे प्रधानस्य पुरुषस्य गृहपतेवेथा मरणं भवित । शृह्वना प्रसिद्धा लेग्हमयी । शीणी पुरातना । वल्ली प्रसिद्धा । वरना चर्ममयी रच्नुः । त्रादिग्रहणादन्यद्रच्चादिकं बन्धनिगडादिकं चेग्गृह्य यद्धोपति- ष्रेत् तदा बन्धनं स्याद्भवेत् । यातुः पादी चरणी लेढि । स्वक्रणां स्वग्नोचे विधुन्वंश्चानयमुपरि यातुवा साक्रमन् प्रावितुमिच्छन् यातुयाचिद्याय भवेत् । यातुः सविरोधे यातुरेव पथि विरोधः । विरोधोऽन मार्गरोधो च्रेयः ।

तथा च गर्गे:।

प्रस्थितस्य यदा श्वा वे मागे बद्धा तु तिष्ठति । श्रवसद्धं तदाध्वानं चारैरिति विनिर्दिशेत् ॥

तथा स्वाङ्गस्यात्मीयावयवस्य कग्डूयने यातुर्विरोधः स्यात् । कथ्वै-पाद कथ्वेचरणः स्वपन् सदा सर्वस्मिन् काले गमने यातुरेकदेशस्यस्य वा द्वाषकृद्ववेत् ॥ १ ॥ श्रिष्ठ विश्विभागेन शुनः फलमाह । सूर्यादयेऽकीभिमुखी विराति ग्रामस्य मध्ये यदि सारमेयः । एकी यदा वा बहुवः समेताः ग्रांसन्ति देशाधिपमन्यमाशु ॥ २॥

सारमेयः श्वा ग्रामस्य मध्ये सूर्ये।दये अक्रेंद्रिमनकाले यदाके।भि-मुख आदित्याभिमुखे। विराति शब्दं करोति । यक्रे।ऽथवा बहवे। यदा प्रभूताः समेताः सहितास्तदाऽऽशु शीघं देशिधपं देशस्वामिनमन्यं द्वितीयं श्रंसन्ति ॥ २ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

सूर्यानमुखः श्वानलदिक्स्थितश्च चारानलत्रासकरोऽचिरेण । मध्याद्वकालेऽनलमृत्युशंसी । संशोणितः स्थात् कलहे।ऽपराह्ने ॥ ३॥

श्वा धारमेयः । सूर्येन्मुख श्रादित्याभिमुखः । श्रनलदिक्स्थितश्व श्राम्ययभिमुखे। विरैति तदा श्रविरेण श्रीयकालेन चेरानलवासकरः । चेरिस्तस्करैरनलेनाग्निना वासं भयं करोति । मध्याहूकाले सूर्याभिमुखे। भवन् । श्रनलमृत्युशंसी । श्रनलमग्निं मृत्युं मरणं च शंसित कथयित । श्रक्र-राह्वे तृतीये प्रहरे सूर्याभिमुखे। भवन् स्थाणिते। रक्तसहितः कलहः स्याद्व-वेत् ॥ ३ ॥

श्रन्यदयाह ।

स्वन् दिनेशाभिमुखीऽस्तकाले कृषीवलानां भयमाशु दत्ते । प्रदेश्यकालेऽनिलदिङ्मुखश्च दत्ते भयं मास्ततस्करीत्यम् ॥ ४ ॥

अस्तकाले अस्तमये । दिनेशाभिमुखे।ऽर्कसंमुखः । स्वन् क्रोशन् । कृषीवलानां क्रार्षिकायाम् । आशु शीप्रम् । भयं भीतिम् । दत्ते ददाति ।

प्रदेशकाले राविमुखेऽनिलदिङ्मुखे। वायव्याशाभिमुखे। स्वन् मास्-सतस्करोत्यं मास्ताद्वायोस्तस्करेभ्यः समृत्यमुत्पद्गं भयं दत्ते ददाति ॥ ४॥ अन्यद्प्याहः ।

> उदझुखरचापि निशार्धकाले विप्रव्ययां गाहरणं च शास्ति । निशावसाने शिवदिझुखरच कन्याभिदूषानलगर्भपातान् ॥ ५ ॥

निशार्धकाले अर्धरावसमये उदङ्मुख उत्तराभिमुखे। भवन् विद्र-व्ययां ब्राह्मणपीडां गोहरणं गवां परैरपहरणं शास्ति कथयति । निशाव-साने राच्यन्ते शिवदिङ्मुख ऐशान्यभिमुखे। भवन् कन्याभिदूषं कन्यां कुमारों दूषयति । अनलमिनं गर्भपातं गर्भपतनं च स्त्रीणां शास्ति ॥ ५ ॥ अन्यदप्याह ।

> उच्चैःस्वराः स्युस्तृणकूटसंस्थाः प्रासादवेश्मीत्तमसंस्थिता वा । वर्षासु वृष्टिं कथयन्ति तीव्रा-मन्यत्र मृत्युं दह्दनं रुजश्च ॥ ६॥

तृणकूटस्तृणराणिस्तव संस्थिताः । प्रासादः प्रसिद्धः । उत्तमं वेश्म प्रधानगृहम् । एतेषु संस्थिता वा यद्यच्चैः स्वरास्तीव्रणब्दाः स्युभेवेयुः । वर्षासु वर्षाकाले तीव्रां वृष्टिं कथयन्ति उद्दिणन्ति । अन्यव वर्षाभ्योऽन्यस्मिन् च्हता मृत्युं मर्गं दहनमिनं सृजा रागांश्व कथयन्ति ॥ ६ ॥

श्वन्यद्प्याह ।

प्रावृद्कालेऽवग्रहेऽम्भेऽवगाद्य प्रात्यावर्त्ते रेचकैश्चाप्यभीद्याम् । श्राधुन्वन्ता वा पिबन्तश्च तायं वृष्टिं कुर्वन्त्यन्तरे द्वादशाहात् ॥ ०॥

प्रावृट्काले वर्षासमये अवग्रहे वृष्टिनिरोधे सति अम्भो जलमव-गाह्म तन्मध्ये स्थित्वा प्रत्यावतै रेचकैः । पार्श्वपरिवर्तनं प्रत्यावतेः । पार्श्व- विलतं कृत्वां पुनस्तदेव व्यत्ययेन करोति । एतै: प्रत्यावर्ते रेचकैरभीच्यां पुन: पुनर्यद्युपलिचता भवन्ति । श्रथवा तायं जलमाधुन्वन्तः कम्पयन्तः पिवन्तो वा दृश्यन्ते तदाऽवग्रहे सति वर्षाकाले द्वादशाहात् द्वादशकादन्तरे मध्ये चृष्टिं वर्षेगं कुर्वन्ति । द्वादशाहमध्ये देवा वर्षतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

श्रन्यत् श्वचेष्टितमाह ।

द्वारे शिरा न्यस्य बहिः शरीरं राख्यते श्वा गृहिणीं विलेका । रागप्रदः स्यादय मन्दिरान्त-र्वहिर्मुखा विक्ति च बन्धकीं ताम्॥ ६॥

श्वा सारमेया द्वारे गृहद्वारे शिरो मस्तकं न्यस्य चिव्ना शरीरं देहं बहिबोह्यभागे न्यस्य गृहर्शी विलोक्य रोह्स्यते तदा तां गृहिशीं बन्धकी वेश्यामिति च वित्त कथयित ॥ ८ ॥

अन्यद्पाह ।

कुड्यमुत्किरित वेश्मना यदा तत्र खानकभयं भवेत् तदा । गाष्ठमुत्किरित गाग्रहं वदे-द्वान्यलब्धिमपि धान्यभूमिषु ॥ ९॥

वेश्मने। गृहस्य यदा सुद्धां भित्तमुत्किरित खनित तदा तन गृहे खानकभयं पन्धिभेदभीतिभेवेत् स्यात् । गेष्ठं गेस्थानकं यद्युत्किरित तदा गोग्रहं गेहरणं च वदेत् ब्रूयात् । धान्यभूमिषु खनने धान्यलब्धिभे-वति । यस्यां भूमे। धान्यानि भवन्ति सा धान्यभूमिः ॥ ६ ॥

श्रयान्यच्चेष्टितमाह ।

यकेनावणा साम्रुणा दीनहष्टि-र्मन्दाहारा दुःखकृत् तद्गृहस्य । गाभिः साकं क्रीडमाणः सुभिन्नं चेमाराग्यं चाभिधत्ते मुदं च ॥ १०॥ एकेनाच्या एकेन नयनेन चात्रुगात्रुयुक्तेने।पलिवतः सच दीनदृष्टि-र्मन्टाहारे।ऽल्पभाजना यदि भवति तदा तद्गृहस्य तस्य वेश्मने। दुःख-कृद्भवति । गोभिः साकं गोभिः सह क्रीडमागः सुभिवमभिधते करे।ति । तथा चेमारे।यां मुदं च हर्षमभिधते करे।ति ॥ १० ॥

श्रन्यदप्याह ।

वामं जिन्नेज्ञानु वित्तागमाय स्त्रीभिः साकं विग्रहा दक्षिणं चेत्। जहं वामं चेन्द्रियार्थापभागः सव्यं जिन्नेदिष्टमित्रैर्विरोधः॥ ११॥

सारमेया यातुर्वामं जानु यदि जिग्नेत् तदा वितागमाय धनलामाय भवेत्। यदा दिचणं जानु जिग्नेत् तदा स्त्रीभिः सामं योषिद्भिः सह विग्रहो भवित । वाममूरं यदि जिग्नेत् तदा इन्द्रियार्थापभागा भवित । इन्द्रियाणां सुद्गीन्द्रियाणां येऽथा विषयास्तदुपभागा भवित । स्ट्यं दिचणमूरं जिग्नेत् तदा इष्टेर्वन्थुभिर्मिषेः सुहृद्भिः सह विरोधा भवित ॥ १९ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

पादै। जिप्रेद्यायिनश्चेदयात्रां
प्राहार्थाप्तिं वाञ्चितां निश्चलस्य ।
स्थानस्थस्थोपानहै। चेद्विजिप्नेत्
चिप्तं यात्रां सारमेयः कराति ॥ १२॥

् सारमेयः खा यायिना गच्छतः पादी चरगी जिन्नेत् तदाऽयाची गमनिषेश्वं प्राह कथयित । निश्चलस्य तच स्थितस्यैव वाञ्छितामभीष्टा-मर्थप्राप्तिं धनागमं प्राह । स्थानस्थितस्यैकदेशस्थितस्योपानहै। चेदादि विजि-चेत् तदा जिप्रमाश्वेव याचां गमनं करोति ॥ ५२ ॥

श्रनगदणाह ।

उभवारपि जिन्नगी हि बाह्वी-र्विजेया रिपुचारसम्प्रयागः।

श्रय भस्मनि गापयीत भन्नान् मांसास्थीनि च शीघ्रमग्निकापः॥ १३॥

उभयोर्द्वयारिप बाह्वोर्जिच्रणे रिपुचैारसम्प्रयोगी विज्ञेय: । रिपु: शव:। चैारास्तस्करा: । गतै: सम्प्रयोगा विज्ञेया विज्ञातव्य: । श्रय वा अस्मनि भस्ममध्ये भन्नानपूपादीन् गापयीत स्यगित्वा स्यापयेत् । मांसास्यीनि वा गापयीत तदा शीचमाश्वेवाग्निकापा मवति ॥ १३ ॥

त्रशा च गर्गे: ।

यदा घ्वा जिन्नति भुजा यातुद्वावि निर्दिशेत । रिष्चीरभयं चारं तस्मिन्नत्पातदर्शने ॥ त्रामिषं तु यदाऽऽगृह्य तृषीराच्छाद्य तिष्ठति । उत्पानं तादृशं दृष्ट्रा विन्दाादिगनमुपस्थितम् – इति ॥

श्रन्यदप्याह ।

ग्रामे भिषत्वा च बह्विः इमशाने भषन्ति चेदुत्तमपुंविनाशः। यियासतश्चाभिमुखा विराति यदा तदा प्रवा निरुगद्धि यात्राम्॥ १४॥

ग्रामे भिषत्वा शब्दं कृत्वा बहिबोह्ये श्मशाने च यदि भषन्ति शब्दं क्वेन्ति सारमेगास्तदोत्तमस्य प्रधानस्य पुंसा नरस्य मरगं विनाशी भवति । यियासते। यातुमिच्छेारभिमुखः संमुखा विरौति यदा शब्दं कुरुते तदा याचां गमनं निरुणिद्धि निवर्त्तयति ॥ १४ ॥

ऋन्यदप्याह ।

उकारवर्णे विक्तेऽर्थसिद्धि-रोकारवर्णेन च वामपार्खे। व्याचेपमाकारकतेन विन्दाा-न्निषेधकृत्सर्वस्तैश्च पश्चात् ॥ १५ ॥ उकारवर्षे विस्ते उकाराचरेण विस्ते उच्चारितेऽश्वानां सिद्धिर्भ-

वित । तथा यातुर्वामपार्श्वे वामभागे ग्रेनाकारवर्षेन स्तेऽर्थसिद्धिरेव। ग्रेनान

रस्तेन व्याचेपमाञ्जलतां विन्दात् । यातुः पश्चात् सर्वस्तैः सर्ववर्षानामु-ञ्चारणे निषेधकृदााचाप्रतिषेधं करोति ॥ १५ ॥

त्रन्यदप्याह ।

खंखेति चेाच्चेश्च मुहुर्मुहुर्ये स्वन्ति दग्डैरिव ताड्यमानाः। श्वानाऽभिधावन्ति च मग्डलेन ते शून्यतां मृत्युभयं च कुर्युः॥ १६॥

ये श्वानः कुक्कुरा उद्येः कृत्वा मुहुर्मुहुः प्रतिचणं खंखेति स्वन्ति शब्दं कुर्वन्ति तथैव मुहुर्मुहू स्वन्ति । ऋथवा मग्डलेन मग्डलाकृतिना समू-हेन परिवर्तुलेन धावन्ति गच्छन्ति ते नगरस्य शून्यतां शून्यत्वं मृत्युभयं मर्गाभयं च कुर्शुः ॥ १६ ॥

श्रन्यदयाह्य ।

प्रकाश्य दन्तान् यदि लेढि सृक्षिणी तदाशनं मृष्टमुशन्ति तद्विदः । यदाननं लेढि पुनर्ने सृक्षिणी प्रवृत्तभाज्येऽपि तदाज्ञविञ्चकृत् ॥ १० ॥

दन्तान् रदान् प्रकाश्य सन्दर्श्य स्क्रिणी त्रेष्ठिपर्यन्ते यदि लेढि तदा तद्विदः श्वचेष्ठितचा मृष्टमशनं भाजनस्शन्ति । यदाननं मुखं लेढि न पुनः स्क्रिणी त्रेष्ठपर्यन्ते लेढि तदा प्रवृत्तभाज्येऽपि भातुं प्रवृत्तेऽपि नरेऽब्रविद्यं करोति । न भाजनं लभत इति ॥ १० ॥

श्रन्यद्प्याह ।

ग्रामस्य मध्ये यदि वा पुरस्य भषन्ति संहत्य मुहुर्मुहुर्ये । ते क्रेशमाख्यान्ति तदीश्वरस्य श्वारएयसंस्था मृगवद्विचिन्त्यः ॥ १८ ॥

ये सारमेया ग्रामस्य मध्ये पुरस्य वा संहत्य समेत्य बहवा मुहु-मुंहु: प्रतिचर्ण मर्षान्त घब्दं कुर्वन्ति ते तदीश्वरस्य ग्रामस्वामिन: पुर- स्वामिना वा क्रेगमाख्यान्ति क्रेगं क्रययन्ति । त्ररायसंस्यः स्वा कुक्कुरे।
मृगवद्विचिन्त्यः । मृगेण तुल्यं मृगवत् । मृगस्य यच्चेष्टितमुक्तं तदारायस्यास्य
सारमेयस्य विचिन्तनीयमिति । "श्रेजाः । प्रदिचणं शस्ता मृगाः सन-कुलाग्रङ्जाः " इत्यादि ॥ १८ ॥

ष्मन्यद्याह ।

वृत्तीयगे क्रीशित तायपातः
स्यादिन्द्रकीले सचिवस्य पीडा।
वायोगृंहे सस्यभयं गृहान्तः
पीडा पुरस्येव च गापुरस्थे॥ १९॥
भयं च शय्यासु तदीश्वराणां
याने भषन्ता भयदाश्च पश्चात्।
श्रथापसय्या जनसन्निवेशे
भयं भषन्तः कथयन्त्यरीणाम्॥ २०॥

षृत्रीपग इति । वृत्तीपगे वृत्तपमीपर्वातिनि सारमेये क्रोशित सिति तीयपाता जलपातः स्याद्भवेत् । देवा वर्षतीत्यथेः । इन्द्रकीले ऋगेलासमीपे सिववस्य मन्त्रिणः पीडा स्याद्भवेत् । गृहान्तर्गृहमध्ये वायोर्गृहे वा वायव्यां दिशि यदि क्रोशित तदा सस्यस्य भयं भवति । गोपुरस्य पुरद्वा-रस्थिते पुरस्येव पीडा भवेत् ॥ १६ ॥

भयं च श्रांग्यास्त्रित । श्रांग्यास्त्रास्तरगोषु तदीश्वरागां श्रांगन-स्वामिनां भयं सुर्वेन्ति । याने यानायां पश्चाद्मधन्तो यातुरेव भयदा भयं ददिति । त्रथशब्दश्चार्थे । जनसिन्नवेशे जनसिन्धे। जनानामेवापसव्या . वामभागस्था भवन्ते।ऽरीगां श्रृत्यां संबन्धि भयं प्रवदन्ति कथयन्तीति ॥ २०॥

> इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती शाकुने श्वचक्रं नामाष्टाशीतितमाऽध्यायः ॥ ८८ ॥

द्रष्टक्योऽस्यैव गन्यस्य ५०३४ एळे ३४ बलाकः ।
 ५३५

ग्रय शिवाहतं व्याख्यायते।

त्रवादावेव श्ववदतिदेशं विशेषं चाह । श्वभाः शुगालाः सदृशाः फलेन

विशेष एषां शिशिरे मदाप्तिः । हृहू कतान्ते परतत्रच टाटा

पूर्णाः स्वराऽन्ये कथिताः प्रदीप्ताः॥ १॥

शृगालाः श्वभिः सारमेयेः फलेन सदृशास्तुल्याः । यादृशं चेष्टितं फलं च शुनामुत्तं तादृश्मेव शृगालानां विज्ञातव्यम् । किन्त्वयं विशेषः । यषां शृगालानां शिषिरे माधफाल्गुनयोर्मदाप्रिर्मदप्रादुर्भावा भवति । तस्मात् तेषां शिथिरे निष्फलता । स्तान्ते स्तावसाने हूहूशब्दः परताऽनन्तरं टाटा एष पूर्याः स्वरः । श्रन्ये सर्वे स्वराः प्रदीप्रा उत्ताः कथिताः ॥ ९ ॥

चयाचेव लामाशिकायाश्चेष्टितमाह ।

लामाशिकायाः खलुः कक्कशब्दः पूर्णः स्वभावप्रभवः स तस्याः । येऽन्ये स्वरास्ते प्रकृतेरपेताः सर्वे च दीप्ता इति सम्प्रदिष्टाः ॥ २॥

खलुशब्दश्वार्थे। लामाशिकायाश्व कक्कशब्दः पूर्णः सव लामा-शिकायाः स्वभावप्रभवः स्वभावादेव प्रभवत्युत्पदाते । येऽन्ये स्वराः शब्दास्ते प्रकृतेः स्वभावते।ऽपेता श्रपगतास्ते च सर्वे दीप्राः सम्प्रदिष्टाः कथिताः ॥ २ ॥

श्रय गिवाचेष्टितमाह ।

पूर्वेदिन्योः िवा शस्ता शान्ता सर्वत्र पूजिता। धूमिताभिमुखी हन्ति स्वरदीप्रा दिगीश्वरान्॥३॥

शिवा शृगालिका पूर्वे।दीच्छेाः पूर्वस्थामुत्तरस्थां च दिशि शस्ता शुभ-फलदा । सा च शान्ता शान्तरवा शान्तदिक्स्था च सर्वेच सर्वस्थां दिशि पूजिता शुभदा । यां दिशमादित्या यास्यति सा धूमिता। धूमितामिमुखी शिवा स्वरदीमा च क्रूरशब्दा दिगीश्वरान् हन्ति। तस्यां दिशि ये।ऽधिपतिस्तं षिनाशयतीत्यर्थ: ॥ ३ ॥

त्रय न ज्ञायते कस्यां दिशि के ईश्वरस्तदर्थमाह । ^१राजा कुमारा नेता च दूतः श्रेष्ठी चरा द्विजः । गजाध्यत्तरच पूर्वाद्याः कत्रियाद्यारचतुर्दिशाम् ॥ ४ ॥

राजा नृपः पूर्वस्यां दिशि । कुमारे। राजपुत्त श्राग्नेय्याम् । नेता सैनापितदिविषस्याम् । दूता गमागिमका नैस्टित्याम् । श्रेष्ठी पश्चिमायाम् । सरा गूठपुरुषा वायव्याम् । द्विजा ब्राह्मण उत्तरस्याम् । गजाध्यज्ञो हस्ति-शालाध्यव रेशान्याम् । यते क्रमेण पूर्वाद्या ज्ञेयाः । तथा चित्रयाद्याश्चतु-दिशाम् । पूर्वस्यां चित्राः । दिच्यस्यां वैश्याः । पश्चिमायां शूद्राः । उत्त-रस्यां ब्राह्मणाः ॥ ४ ॥

श्रन्यदप्याह ।

सर्वदिस्वशुभा दीप्रा विशेषेणा हाशीभना। पुरे सैन्येऽपसव्या च कष्टा सूर्यानमुखी शिवा॥ ५॥

दीप्रा शिवा सर्वासु दिस्वगुभा अनिष्ठफला। अहि दिवसे विशेषेणां-तिशयेनाशीभना। पुरे नगरे सैन्ये सेनायां वा अपस्या दिव्यभागस्या सूर्ये।-न्सुखी रव्यभिमुखी शिवा कष्टा कष्टफला। अशुभेत्यथै: ॥ ॥ ॥

श्रथ स्तविशेषेण फलमाह।

याहीत्यग्निभयं शास्ति टाटेति मृ^रतवेदिका । धिग्धिग्दुष्कृतिमाचष्टे सज्वाला देशनाशिनी ॥ ६॥

याहोति सते शिवा अग्निभयं हुताशनभीति शास्ति स्वययि । टाटेति सते मृतवेदिका मृतं बन्ध्वादिकं वेदयित स्वययि । केचिन्मृतिवेदि-केनि पटन्ति । थिग्थिगिति सते दुष्कृतिमतिकष्टमाच्छ्रे स्वययि । सञ्चाला ज्वालासंयुता देशनागिनी देशान् नाशयित ॥ ६ ॥

९ इदं पदामस्य यन्यस्य ८५ ऋष्यायेऽपि । द्रष्टख्येऽस्य यन्यस्य १०२० एस्डे ३४ म्लोकः ।

व मतिवेदिकेति पाठान्तरम् ।

श्रवैव मतान्तरमाह ।

नैव दारुणतामेके सच्वालायाः प्रचत्तते । अर्थकाद्मनलवत् तस्या वक्तं लालास्वभावतः ॥ ०॥

ग्रेक काष्यणदया मुनयः सञ्चालायाः शिवाया दास्यातां क्रूरतां नैव प्रचचते क्रययन्ति । कुता हेताः । अकाद्यनलवदिति । तस्याः शिवाया वक्षं मुखं लालास्वभावत अकीद्यनलवत् । यथाकीदिका ज्येतिष्मान् यदार्थः स्वभावादेव साग्निकस्तेजस्वी । ग्वमेतस्या वक्षं लालास्वभावादेव साग्निकमिति हेतास्तस्य नैव दास्याता ।

तथा च काध्यपः।

नेव दारुणता तस्याः चन्त्रालायाः स्वभावतः । लालायाः चाग्निकं वक्रमतः सा शुभदा शिवा ॥

केचिदाक्रान्तानलविद्यति पठन्ति । यथा साग्निकं काष्ट्रमाक्रान्तं भ्राम्यमागं साग्निकं सर्वेच दृश्यते तद्वत् तस्या वक्षं लालास्वभावतः साग्निकं क्रिमितः। एवं मुखपानीयस्वभावात् सा सञ्चालेति ॥ ७ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

अन्यप्रतिस्ता याम्या सिद्धन्यमृतशंसिनी । वारुण्यनुस्ता सैव शंसते सलिले मृतम् ॥ ८ ॥

याम्या दिवणिदिभागस्याऽन्यप्रतिस्ताऽन्यया परया शिवया सैव कृ-तशब्दा सा शिवाद्वन्यमृतशंसिनी। उद्बन्धनेन मृतं शंसित कथयति । सैव शिवा वास्गी पश्चिमदिक्स्याऽन्ययाऽनुस्ता सिलले जले मृतं बन्ध्वादिकं शंसते कथयति ॥ ८ ॥

त्रस्याः शब्दवशेन फलमाह ।

त्रज्ञामः श्रवणं चेष्ठं धनप्राप्तिः प्रियागमः । ज्ञामः प्रधानमेदश्च वाह्तनानां च सम्पदः ॥ ९॥ फलमासप्तमादेतदग्राद्धं परता स्तम् । याम्यायां तद्विपर्यस्तं फलं षट्पञ्चमादृते ॥ १०॥

१ श्राकान्तानजयत्-द्वति पाठान्तरम्।

श्रवीभ इति । सा शिवा एकं वारमुक्का यदि तूर्णी करोति तस्मिन् देशे श्रवीभाऽनामुलता भवति । द्वितीये एवमुक्का यदि तूर्णी करोति तदा श्रवणं चेष्टमिष्टस्याभिष्रेतस्य श्रवणमाकर्णनम् । एवं तृतीये रावे धन-प्राष्ट्रिर्थलाभः । चतुर्थे प्रियस्य वल्लभस्यागमः । पञ्चमे चोभ श्रामुलता । षष्टे प्रधानभेदः । प्रधानानां राजपुरुषाणां परस्परं भेदो भवति । सप्नमे वाह-नानामश्वादीनां च सम्यदे। भवन्ति । सम्यदे। वृद्धयः ॥ ६ ॥

फलमास्प्रमादिति । यदेतत् प्रागुत्तं शिवास्ते फलं तदासप्रमादावात् परते। यदि विरोति तदा तदुतमग्राहां निष्मलत्वात् । याम्यायामिति । याम्या-यां दिचणिदिक्स्थितायां शिवायां तदेव फलं विपर्यस्तं विपरीतगतं ग्राह्मम् । किन्तु षट्पञ्चमादृते षष्ठं पञ्चमं च वर्जियत्वा । तयाः पूर्वोक्तमेव फलमन्येष्विपि विपर्ययः । अयमर्थः । प्रथमे चोभः । द्वितीये अनिष्ट्रप्रवणम् । तृतीये धन-हानिः । चतुर्थे प्रियविप्रयोगः । पञ्चमे चोभ एव । षष्ठे प्रधानभेद एव । स्प्रमे बाह्यनामसस्यदे। हानयः । स्प्रमात् परते। न ग्राह्मं निष्फलत्वात् ॥ १०॥

श्रयाशुभां शिवामाह ।

या रामाञ्चं मनुष्याणां शकुन्मूत्रं च वाजिनाम् । रावात् तासं च जनयेत् सा शिवा न शिवप्रदा ॥ १६॥

या शिवा रावाच्छन्दान्मनुष्यागां पुरुषागां रोमाञ्चं रोमहर्षे जनयेदु-त्यादयेत् । वाजिनामश्वानां शङ्गत् पुरीषं मूचं जनयेत् । जनानां चासं भयं च । सा न शिवप्रदा शिवं श्रेये। न ददाति ॥ ११ ॥

त्रय शुभलवगमाह ।

मैानं गता प्रतिकते नरिद्वरदवाजिभिः। या शिवा सा शिवं सैन्ये पुरे वा सम्प्रयच्छति॥ १२॥

या शिवा नरैर्मनुष्यै: । द्विरदैईस्तिभि: । वाजिभिरश्वै: । प्रतिस्ते प्रति-वाशिते मीनं गता तूर्व्यां करोति । सा सैन्ये सेनायाम् । पुरे नगरे । शिवं श्रेय: । सम्प्रयच्छति ददाति ॥ १२ ॥

त्रन्यदुतलचग्रमाह ।

भेभेति शिवा भयङ्करी भाभा व्यापदमादिशेञ्च सा मृतिबन्धनिवेदिनी फिफे हुहू चात्महिता शिवा स्वरे॥ १३॥ भेभा इति इते शिवा भण्ड्यरी भवति भयं करेति । भेभो इति इते सा शिवा व्यापदं विशेषेणातीवापदमादिशेल् कथयेत् । मृतिबन्धनि-वेदिनी फिफे इति । फिफे इति इते मृतिं मरणं बन्धनं च निवेदयित कथयित । हूहू इति स्वरं शब्दं इवन्ती शिवा आस्महिता भवति । आत्मनः शिवं श्रेयः करेति श्रोतुः ॥ १३ ॥

श्रन्यटपाह ।

श्रान्ता त्ववर्णात् परमारुवन्ती टाटामुदीर्णामिति वाश्यमाना । टेटे च पूर्व परतश्च येथे तस्याः स्वतुष्टिप्रभवं रुतं तत् ॥ १४ ॥

या शिवा शान्ता शान्तदिक्स्या मधुरस्वरा च । स्रवर्णादकाराखरात् परमनन्तरमाक्ष्वन्ती । स्रकारमादावृद्यार्थ पश्चादाकारमुद्यारयतीत्यर्थः । स्रथवोदीणीमुद्भटशब्दां टाटामिति वाश्यमाना कवन्ती । स्रथवा पूर्वे प्रथमं टेटे इति स्वन्ती परतः थेथे तस्याः शिवायास्तदुतं स्वतृष्टिप्रभव-मात्मीयतुष्ट्या प्रभवत्युत्पदाते । एतच्छे।भनम् ॥ १४ ॥

ष्मन्यद्याह ।

उच्चेचीरं वर्णमुञ्जायं पूर्वं पश्चात् क्रीशित् क्रीष्टुकस्यानुरूपम् । या सा त्रेमं प्राह्त वित्तस्य चाप्तिं संयोगं वा प्रीषितेन प्रियेण ॥ १५ ॥

या शिवा उद्ये: कृत्वा पूर्वमादी घेारं क्रूरं वर्णमत्तरमुद्यायं पश्चाद-नन्तरात् क्रोष्टुकस्य शृगालस्यानुद्धपं सदृशं क्रोशेद्ब्रूयात् । एवंविधा सा वेमं प्राह्कथयति । दोमं लब्धपालनं वितस्य चाप्निं लब्धिम् । श्रथवा प्रेाषि-तेन प्रियेण देशान्तरमतेन प्रियेण बह्मभेन संग्रोगं प्राह्व कथयति ॥ १५ ॥

हति श्रीमट्टोत्पलविरवितायां संहिताविवृते। शाकुने शिवाहतं नामेकाननवित्ततमाऽध्याय: ॥ ८६ ॥

श्रथ मृगचेष्टितं व्याख्यायते।

तच्चाह ।

सीमागता वन्यमृगा स्वन्तः स्थिता व्रजन्ते।ऽथ समापतन्तः। सम्प्रत्यतीतैष्यभयानि दीप्राः कुर्वन्ति शून्यं परिता भ्रमन्तः॥१॥

वने भवा वन्याः । वन्यपृगाः । ऋष्यपृष्तस्स्प्रभृतयः । सीमा-गता ग्रामसीमायां स्थिताः तत्र च स्वन्तो वाश्यमानाः । ते च स्थिता-स्तत्रेव यदि तिष्ठन्ति तदा सम्प्रति तस्मिन्नेव दिने भयमावेदयन्ति यदि च दीप्राः । त्रथ तस्मात् सीमाप्रदेशाद्भुजन्तो गच्छन्तस्तदातीतभयमतीत-मतिक्रान्तं भयमावेदयन्ति । त्रथ समापतन्तः समागच्छन्तो दीप्राश्च स्वन्तः । तदेष्यभयानि । त्रागामिभयान्यावेदयन्ति । परितः समन्ततः पुरे भ्रमन्तः श्रून्यं निर्जनं पुरं कुर्वन्ति ॥ १ ॥

श्रन्यद्याह ।

ते ग्राम्यसत्त्वैरनुवाश्यमाना भयाय राधाय भवन्ति वन्यैः । द्वाभ्यामपि प्रत्यनुवाशितास्ते वन्दिग्रहायै च मृगा स्वन्ति ॥ २ ॥

ते सीमागता मृगा दीप्ताः । ग्राम्यसन्वेर्गामीयैः प्राणिभिरनुवाध्य-माना भयाय पुरस्य भवन्ति । वन्यैः प्राणिभिरनुवाध्यमानाः पुरस्य रेष्याय च भवन्ति । परैः पुरं रूष्यते । ते सीमागता द्वाभ्यामिष ग्राम्येर्वन्यैश्च सन्वैः प्रत्यनुवाधिताः पश्चात् कृतशब्दा वन्दियहाये च भवन्ति । वन्दिग्रहा इटहरयेन या स्त्री नीयते सा वन्दिग्रहा भीता । मृगा वन्दिग्रहायै च भवन्ति । तत्पुरं वलादेव श्रंचुभिनीयत इत्यर्थेः ॥ २ ॥

भन्यद्याह ।

वन्ये सत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्य राधा वाच्यः सम्प्रविष्टे विनागः।

सूते मृत्युः स्याद्मयं संस्थिते च गेहं याते बन्धनं सम्प्रदिष्टम् ॥ ३॥

वन्ये सत्वे वनजाते प्राणिनि द्वारसंस्थे पुरस्य नगरस्येव रेथि। वाच्यः । रोधः परैवेंष्टुनम् । पुरमध्ये सम्प्रविष्टे पुरस्येव विनाशे। वाच्यो वक्तव्यः । तस्मिन्नेव प्रसूते मृत्युर्मरणं स्याद्भवेत् । संस्थिते मृते च भयं स्यात् । गेहं याते गृहं प्रविष्टे गृहस्वामिने। बन्धनं सम्प्रदिष्टम् ॥ २॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरवितायां संहिताविवृती। शाकुने मृगविहतं नाम क्वितितमाऽध्यायः ॥ ६०॥

श्रथ गवेङ्गितं व्याख्यायते।

तदेवाह ।

गावा दीनाः पार्थिवस्याशिवाय पार्दैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रागान् । मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णायताद्यः पत्युर्भीतास्तस्करानास्वन्त्यः ॥ १ ॥

गावा दीना दैन्यं गता म्ह्रानमुखाः पार्थिवस्य राह्योऽशिवाय श्रश्रेयसे भवन्ति । तथा भूमिमवनि पादैः खुरैः कुट्टयन्त्यो विदारयन्त्यो रोगान् कुर्वन्ति । श्रश्रुपूर्णायताद्यः । श्रश्रुपूर्णे श्रायते दीर्घे श्रव्विणी यासां तास्त्रधाभूताः पत्युः स्वामिना मृत्युं मरणं कुर्वन्ति । तथा भीताः सभया श्राह्वन्त्यः श्रतीव शब्दं कुर्वत्यः तस्त्ररांश्चीरान् कुर्वन्ति ॥ १ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

अकारणे क्रोशति चेदनर्था भयाय रात्री वृषभः शिवाय। भृषं निरुद्धा यदि मसिकाभिस्तदाशु वृष्टिं सरमात्मजैर्वा॥२॥

यदेकार्गं निष्कारणमेव क्रोशित वाशित तदाऽनर्थे। भवति । तस्य जलतृगादिको कार्गं तद्वजैमकारणम्। राचे। निशि यदि वाशित तदा भयाय भवति । वृषमे। दल्तो राचे। वाच्यमानः शिवाय श्रेयसे भवति । भृशमत्यर्थे यदि मचिकाभिनिरुद्धा व्याप्ता । सरमात्मजैः श्वभिर्वा निरुद्धाः व्याप्ता तदा आशु शीग्रमेव वृष्टिं करोति ॥ २ ॥

अन्यद्प्याह ।

आ'गच्छन्त्या विश्वसबस्भारवेण संसेवन्त्या गाष्ठवृद्धी गवां गाः । आर्द्राङ्गी वा हृष्टराम्ग्यः प्रहृष्टा धन्या गावः स्युमंहिष्योऽपि चैवम् ॥ ३॥

वेशम गृहमागच्छन्त्यो बम्भारवेश मधुरस्वरेश संयुक्ता गार्गावः संसेवन्त्यो निषेवन्त्यो गवां गाष्ठवृद्धौ गाष्ठसंवर्धनाय धन्याः प्रशस्ताः स्युर्भवन्ति। अर्थवश्चाद्विभक्तिलङ्गवचनविषरिशामः। गावृद्धिं कुर्वन्ति। किचि-दागव्यूतिरिति पठन्ति। गव्यूतिः क्रोशद्वयम्। तस्माद्वम्भारवेशिति पूर्ववद्याच्यम्। आर्द्राङ्गो वेति। आर्द्राशि चलेन क्रिज्ञानि अङ्गानि अवयवानि यासाम्। हृष्टरोम्गयः संजातपुलकाः। प्रहृष्टा हर्षसंयुक्ताः। एवंविधाश्च गेष्ठि- खद्धौ धन्याः। महिष्ये।ऽपि चैवम्। एवमनेन प्रकारेश "आगच्छन्त्यो वेशम बम्भारवेशे" त्यादिक्तेन। तथा "दीनाः पार्थिवास्याशिवाये" त्यादिक्तेन शुभाशुभेन महिष्ये।ऽपि स्युर्भवेयुरिति। यद्गवामिङ्गितं तन्महिषीगा-मित्यर्थः॥ ३॥

इति श्रीमट्टोत्पर्लावरचितायां संहिताविवृती शाकुने गवेङ्गितं नामेकनवतितमे।ऽध्यायः ॥ ६१ ॥

त्रयाखेड्वितं व्याखायते।

तच्चाह ।

उत्सर्गाञ्च ग्रुभदमासनात् परस्यं वामे च ज्वलनमताऽपरं प्रशस्तम् । सर्वाङ्गज्वलनमवृद्धिदं ह्यानां द्वे वर्षे दह्दनकगाश्च धूपनं वा ॥ १ ॥

श्रागळूतेः-इति पाठान्सरम् ।
 १३६

उत्स्रोतः शुभदमिति । ह्यानामश्वानामृत्स्रोत्यं नियमे। यनाप-वादे। नास्ति । त्रासनात् परस्यम् । त्रास्यते यस्मिन्नित्यापनं पर्याप-स्थानम् । तस्मादपरस्यं पश्चिमभागे स्थितं ज्वलनं न शुभदमप्रशस्तम् । वामे च वामभागे वामपार्श्वे तस्मादेवासनस्थानान्न शुभदम् । त्रात्राद्धस्यादपरं प्राक्षागे दक्षिणे च प्रशस्तिमष्टतरम् । त्रश्वानामृत्यातवशेन च्वालाह्यपमवय-वेषु दृश्यते तत् सर्वाङ्गच्वलनम् । तत् सर्वाङ्गानां समस्तावयवानां च्वल-नमवृद्धिदम् । त्रवृद्धिं विनाशं ददाति ।

डक्तं च।

तवात्सर्गेगासनपश्चिमभागात्रये चवलनमेवम् ।
नेष्टमितरच शस्तं वामेतरपार्श्वयोस्तद्वत्—इति ॥
द्वे वर्षे दह्दनक्षणाश्च पूपनं वेति । यस्य हयस्य द्वे वर्षे वर्षद्वयमिवच्छिद्यं कृत्वा दह्दनक्षणा अग्निविस्फुलिङ्गा पूपनं पूमो वा दृश्यते तदा
तस्याषृद्विदमेव ॥ ९ ॥

श्रधान्येष्वप्याह ।

श्रन्तः पुरं नाशमुपैति मेद्रे काशः सयं यात्युदरे प्रदीप्ते। पाया च पुच्छे च पराजयः स्थाद्-वस्तोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च॥ २॥

श्रश्वानां मेद्रे लिङ्गे प्रदीप्त राज्ञोऽन्तःपुरं नाशम्पैति विनाशं प्राप्नोति । उदरे जठरे प्रदीप्ते च्वलिते कोशो गञ्जः चयं नाशं याति । पायावुपस्ये पुच्छे लाङ्गुले च प्रदीप्ते पराजयः स्याद्ववेत् । वक्कं मुखम् । उत्तमाङ्गं शिरः । वक्कोत्तमाङ्गुच्वलने जयश्व भवति ॥ २ ॥

श्रयान्येष्वङ्गेष्वप्याहः ।

स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् । ललाटवचीऽचिभुजे च धूमः पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ ३॥ स्कन्धावंसे। श्रासनं पर्यागस्थानम् । ग्रीवापार्श्वगै। तदंसे। ग्रित्रां स्कन्धासनांसानां चवलनं जयाय भवति। पादाः ग्रफाः। पादचवलनं स्वामिनो बन्धाय प्रदिष्ठं कथितम्। तत्र स्वामिनो बन्धनं भवति। लला-टेत्यादि। ललाटं मुखपृष्ठभागः। वचमुरःप्रदेशः। श्रिष्तगी नेत्रे। मुजे। बाहू। एषामन्यतमेऽङ्गेऽश्वानां यदि धूमे। दृश्यते तदा पराभवाय भवति। श्राः सकाशात् पराभव उत्पदाते। ग्रतेषामन्यतमेऽङ्गे चवलनं ज्ञाय भवति।। ३।।

ष्मन्यदप्याह ।

नासापुटप्राथिशिराऽश्रुपात-नित्रे च रात्री ज्वलनं जयाय। पलाश्रतास्रासितकर्बुराणां नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम्॥४॥

नासापुटे। नासारन्ध्री । प्रोथो नासामध्यभागः । थिरो मूर्धा । श्रमुपाताऽश्रुणः पाता यच । गण्डाधोभागः । नेचे चचुषी । एतेषामन्यतमस्य राचे। निशि चवलनं चयाय भवति । पलाशः पलाशवर्णः । ताम्रो लेहि-तवर्णः । श्रसितः कृष्णः । कर्बुरः शुक्तकृष्णवर्णे। व्यामिश्रः । कपोतवर्णे इत्यर्थः । एषां वर्णानां तथा तस्य शुक्रवर्णस्य सितस्य खेतवर्णस्य चैतेषामङ्गानामेकतमे द्वयोर्बहुषु वा चवलनं नित्यं सर्वकालं दिने निशायां चेष्टं शोभनं भवति ॥ ४ ॥

उत्तं च।

सममन्यत्यदक्षेसरपुच्छेषु ख्वलनद्यहनकण्यूमाः ।
राष्ट्रभयशाक्षसम्भ्रमसपत्रवक्षापमदेकराः ।।
प्राक्षपलतुल्यं पृष्ठे जघने वालेषु चैव निर्दिष्टम् ।
प्रान्तःपुरप्रकाणे मेद्रवंत्रलने स्थूमे वा ॥
नित्यं च वालिकरणे दाहव्यालास्पुलिङ्गानाम् ।
स्कन्धासनांसदेशे थूमा बन्धाय चरणेषु ॥
पद्योऽचिललाटभुजे त्यश्यानां हेषितं च वदनेभ्यः ।
इयालात्पित्तिचेयदा थूमात्पित्तस्त्रभावाय ॥

नाषापुटाश्रुपातप्रोग्रिशिरोलोचने च रजनीषु । विजयाय प्रव्वलनं ताम्राधितहरितश्वलानाम् ॥ विजयाय धर्वदैव हि सुशुक्तशुक्तवर्णयोज्ज्वेलनमेषु । एवं च यथासम्भवमन्येष्वपि वाहनेषु फलम् – इति ॥

म्रन्यदपि चेष्टितमाह ।

प्रदेषा यवसाम्मसां प्रपतनं स्वेदा निमित्ताद्विना कर्म्या वा वदनाञ्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः। अस्वप्रश्च विरोधिनां निधि दिवा निद्रालसध्यानता सादाऽधामुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम्॥ ॥॥

प्रद्वेषा यवसेति । यवसस्य तृगादेरम्भसामपां च । प्रद्वेषा विरक्तता ।
तथा प्रपतनं प्रपातः । स्वेदा धर्मः । निमित्तं कारग्रम् । तस्माद्विना तद्यतिरंकेण । कम्पो वा निमिताद्विना । वदनान्मुखाद्वा कगादि रक्तस्य धाणितस्य पतनं स्नवः । अस्वप्रश्च विरोधिनां निशीति । निशि राषा विरोधिनां
वैरं कुर्वतामस्वप्रो जागरग्रम् । दिवा दिवसे निद्रालसत्वं ध्यानता चिन्ता ।
सादा वचाधः । अधामुखताऽनूर्ध्वनिरीचग्रम् । वाजिनामश्वानामिदं विचेष्टितं चेष्टितं नेष्टमगुभं स्मृतमुक्तम् ॥ १ ॥

उत्तं च।

निद्रानिरोधालसनीलनेचाः प्रध्यानशून्यस्थृतया दिनेषु । निशासु चान्योन्यविरोधनिद्रानष्टास्तुरङ्गा न शिवाय मर्तुः ॥ अन्यदिष चेष्टितमाह ।

श्रारोह्णमन्यवाजिनां पर्याणादियुतस्य वाजिनः। उपवाह्यतुरङ्गमस्य वा कल्पस्यैव विपन्नश्रामना॥ ६॥

वाजिने।ऽश्वस्य पर्याणादियुतस्य पार्याणसंयुक्तस्य। त्रादिग्रहणात् पुरुष-सहितस्य । त्रम्यवाजिनामन्याश्वानामारोहणम् । पर्याणादियुतश्वान्ये।ऽश्व त्रारोहति तन्न शोभनम् । उपवाह्यतुरङ्गगमस्य चेति । यस्मिन्नारुह्य गमनं प्रत्युपवाह्यते तस्योपवाह्यतुरङ्गमस्याश्वस्य कल्पस्यारोग्यस्य विपन्नशोभना नेष्ठेति ॥ ६ ॥ श्रथुना हेषितलचणमाह । क्रीन्ववद्रिपुवधाय ह्रेषितं ग्रीवया त्वचलया च सान्मुखम् । स्विग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्-ग्रासम्हृवदनैश्च वाजिभिः ॥ ९॥

क्रीञ्चः पत्ती। यस्य द्रेषितं शब्दितं क्रीञ्चपित्तसदृशं तद्रिपुवधाय श्रुविनाशाय। तथा गीवया कन्धरया त्वचलया स्थिरया च सेान्मुखं सह ऊर्ध्वेन मुखेन वर्तत इति सेान्मुखम्। तदिष रिपुबधायेत्र। स्निग्धं मधु-रमुद्यमुद्धेः कृत्वा स्पष्टतरम्। अनुनादि धग्दाशब्दवदनुनदिति पश्चा-च्छब्दं करोति। हृष्टवत् परितेषयुक्तेर्यासरुद्धवदनैः। ग्रासेन कवलेन सद्धं वदनं मुखं येषां तैस्त्याभूतैस्तद्भेषितं रिपुबधायेव भवति॥ ०॥

श्रन्यदप्याह ।

श्रन्यदप्याह ।

पूर्णपालद्धिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाञ्चनादि वा ।
द्रव्यमिष्टमथवा परं भवेद्ध्रेषतां यदि समीपता जयः॥ ६॥

पूर्णे च तत् पात्तं च पूर्णेपात्रम् । पात्तं भाजनम् । पूर्णे केनचिच्छुभद्रः व्येग सर्वपाचतत्रग्रुलादिकेनित । दिध चीरविकारः । विग्रे ब्राह्मणः । देव ग्रव देवता । गन्धः सुगन्धद्रव्यविश्वेषः । त्रगुस्कपूरिकादः । पुष्पाणि कुसु-मानि । फलं श्रीफलादि । काञ्चनं सुवर्णम् । त्रादिग्रहणाद्रज्ञतमणिमुक्ताफलादि । त्रथवा परमन्यदिष्टं शुभद्रव्यं सिद्धार्थगोरोचनादि वा । ह्रेषतां शब्दं कुर्वता-मध्यानां यदि समीपतः सिद्धार्थं निकटे भवेत् । तदा ज्यो भवित ॥ ८ ॥

भक्षपानखिलनाभिनन्दिनः पत्युरापियकनन्दिनाऽथवा । सव्यपार्श्वगतहष्टयाऽथवा वाञ्चितार्थफलदास्तुरङ्गमाः ॥ १॥ भद्यं भद्यायायं द्रव्यम् । पानं जलम् । खलिनं कविका । यतानि यद्यभिनन्दयन्ति । त्रथवा पत्युर्भर्तुरै।पयिकं यदुपयुज्यते तदभिनन्दयन्ति । त्रथवा सञ्यपार्श्वे त्रात्मीयदिविषपार्श्वे गतदृष्ट्या वीद्यमाणाः । एवंविधाः स्तुरङ्गमा वाञ्कितार्थकलदा वाञ्कितस्याभीष्टस्यार्थस्य फलं ददति ॥ ६ ॥

उत्तं च।

हर्ष्टानिष्ट्रव्यञ्जकमतः परं द्वेषितं समवधार्यम् । तद्य चिलतप्रसारितिषरीधरीद्भूतिमष्ट्रफलम् ॥ ग्रासान्तर्वक्राणामुद्येः स्त्रिग्धानुनादि गम्भीरम् । द्विजपूर्णभाजनेष्टद्रव्यस्ग्गन्धसुरमूलैः ॥ खिलनान्नपानधर्मस्वाम्युपकरणाभिनन्तिता चैषाम् । सर्वार्थसिद्धये स्याद्विणपार्श्वे विलोक्षयताम् ॥ श्रिथुनागुभचेष्टितमाह ।

वामैश्च पादैरभिताडयन्ती
महीं प्रवासाय भवन्ति भर्त्तुः
सन्ध्यासु दीप्रामवलाकयन्ती
हेषन्ति चेद्वन्थपराजयाय॥ १०॥

महीं भूमि वामैश्व पादैरपसव्यवरगैरभितास्यन्तो चन्तो भर्तुः पत्युः प्रवासाय भवन्ति । सन्ध्यासु चतस्रुषु सूर्ये।दयमध्याह्रास्तमयार्थरा-विषु । दीप्रां दिशमवलीकयन्तः प्रेवमागा यदि हेषन्ति शब्दं कुर्वन्ति तदा बन्धपराजयाय भवन्ति । स्वामिने। बन्धनं पराजयं च कुर्वन्ति – इति ॥ २०॥

श्रन्यदप्याह ।

श्रतीव द्वेषन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च प्रवदन्ति यात्राम् । रीमत्यजे। दीनखरस्वराश्च पांशून् ग्रसन्तश्च भयाय दृष्टाः ॥ १९ ॥ श्रतीवात्यथे हेषन्ति शब्दं सुर्वन्ति तथा वालान् पुच्छवालान् किरन्ति विविधन्ति । निद्रारताः स्वप्रशीलास्य याचां गमनं प्रवदन्ति । तथा रीमत्याजे। रोमाणि त्यजन्त्युत्स्चनित । दीनखरस्वराः । दीनस्वनाः चामशब्दाः । खर-स्वना द्वचध्वनयः । पांशून् मृतिका यसन्ता भचयन्ता भयाय दृष्टाः । स्वामिना भयमावेदयन्ति ॥ ११ ॥

उत्तं च।

सन्ध्यासु दीप्रदिङ्मुखसम्भ्रमगाठप्रनष्ट्रनिद्राश्च ।
द्रेषन्ता भयजनना बथबन्धपराजयकराश्च ॥
वक्रीकृतवालध्या दिच्चणपार्थः।नुशायिना नेष्टाः ।
वामचर्योः चितितलं घन्ता चेषाः प्रवासाय ॥

श्रय गुभनिमितान्याह । समुद्गवदृत्तिगणपार्श्वशायिनः पदं समुत्त्रिप्य च दत्तिगं स्थिताः । जयाय शेषेष्वपि वाह्तनेष्विदं फलं यथासम्भवमादिशिद्धधः ॥ १२ ॥

समुद्रवच्चानुनी ढै।क्रियित्वा समुद्रवट्ट चियोन सच्येन पार्श्वेय शरी-रार्हुन स्वप्नशीलाः । तथा सच्यं दिचयं पदं चरणं समुत्चिय्य भूनाववनाव-बस्थाय्य च स्थितास्तिष्ठन्ति । यवंभूतास्तुरगाः प्रभार्ज्यया भवन्ति । शेषेव्य-यीति । शेषेव्यन्येषु गजकरभादिषु वाहनेष्ट्यदं शुभाशुभं फलं यथासम्भवं यत् सम्भवति । धूमाग्निकयाश्च न सम्भवन्ति । अन्यत् सम्भवति । तद्व-द्व्यः पण्डित आदिशेत् क्रथयेत् ॥ ९२ ॥

श्रयान्यदपि गुभचेष्टितमाह ।

श्रारोहित चितिपती विनयोपपत्नी यात्रानुगीऽन्यतुरगं प्रतिद्वेषंते च। वक्तेश वा स्पृश्चति दिच्चणमात्मपाश्वं योऽश्वःसभर्त्तुरचिरात् प्रचिनोति लक्ष्मीम्॥१३॥

चितिपते। राचि राचिन वाऽऽराहित उत्कपति योऽश्वस्तुरगे। विन-योणपत्नो नीतिसंगुक्ते। भवति । तथा याचानुगे। याचादिगभिमुख: । यां दिशं गच्छिति राजा तस्यामेव गच्छिति । अन्यतुरगं प्रतिहेषते च । अन्यस्मिन् तुरगे हेषिते शब्दं कुर्वित सित प्रतिहेषितं करोति । अयवा वक्रेग मुखेना-तमपार्थ्वे दिचिणं स्वयं स्पृशित स भर्तुः प्रभारिष्ठराच्छ्रीय्रमेव लक्ष्में श्रियं प्रविनोति वृद्धं नयति ॥ १३ ॥

> त्रवाशुभनिमितान्याह । मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृत् कराति न ताड्यमानाऽप्यनुत्तामयायी । त्रकार्यभीताऽस्रुविलाचनश्रच शिवं न भर्त्तुरगाऽभिधत्ते ॥ १४ ॥

यस्तुरगेऽश्वो मुहुर्मुहुः प्रतिचयं मूचं शकृत् पुरीषं च करोति । ताद्यमानेऽिष कषादिभिनानुलोमयायी अनुलोमामभीष्टां दिशं न गमनशीलः । अकार्यभीतः । अकार्यादनिमित्ताद्वीतः । महिषसूकरादिभिविना भयमाश-क्कृते । अश्रुविलोचनेऽश्रुपिरपूर्यनयनः । स भर्तुः पत्युः शिवं श्रेयो नाभिधते न ददाति ॥ १४ ॥

> उक्तमिदं हयचेष्टितमत जर्ध्वं दिन्तनां प्रवस्यामि । तेषां तु दन्तकल्पनभङ्गम्लानादिचेष्टाभिः॥ १५॥

इदं ह्यानामश्वानां चेष्टितं कथितम् । अते।ऽस्मादूर्ध्वमनन्तरं दन्तिनां गजानां सम्प्रवच्यामि कथिय्यामि । तेषां तु दन्तकल्पनेन दन्तभङ्गेनास्कोः दनेन दन्तानां स्नानत्वेन वैकल्येन चेष्ट्रया चेष्टितेन । आदिग्रह्णादन्यैः पार्थिवापकरणादिभिः फलानि भवन्ति ॥ १५ ॥

इति श्रीभट्टेात्पनविरचितायां मंहिताविवृती शासुनेऽश्वे-ङ्गितं नाम द्विनवतितमाऽध्याय: ॥ ६२ ॥

श्रय हस्तिचेष्टितं ^१ व्याख्यायते ।

तवादावेव दन्तकल्पनविधानमाह । दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रीह्म कल्पयेच्छेषम् । अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥१॥

९ श्रायमध्यायस्तयेत्र यथा प्राय्यासनलत्त्वारी गलदन्तलत्तराम् । द्रष्टव्या श्रस्य ग्रन्थस्य ६७५ पृष्टे २०-२५ व्रतेकाः ।

मूले परिधिमूलपरिधि:।परिधि: पारिमग्रहल्यम्। दन्तस्य रदस्य मूलेयः परिधि: परिगाहस्तं द्विरायतं द्वे। वारै। द्विगुणमायतं दीचे प्रोह्य त्यक्षा शेषं कल्प-येत् किन्द्यात्। यतदुक्तं भवति। दन्तमूलात् पारिमग्रहल्येन सूचेण मिन्वा तत् सूचं द्विगुणं कृत्वा यद्भवति तावत्प्रमाणं दन्तमूलाद्वैच्यं त्यक्षा शेषं कल्प-येत्। अधिकमनूपचराणामिति। अनूपो बहूदको देश:। अनूपचराणां हस्तिनां दन्तमूलपरिधं द्विरायताधिकं प्रोह्य शेषं कल्पयेत्। गिरिचराणां पर्वते सदैव ये चरन्ति तेषां न्यूनं किञ्चिद्वन्तमूलपरिधं द्विरायताधिकं ग्राह्य शेषं कल्पयेत्। गिरिचराणां पर्वते सदैव

उत्तं च।

दन्तमूलपरिकाहदीर्घतां द्वि: प्रमुच्च परते।ऽपि अल्पयेत्-इति । अय परिकल्पितस्य दन्तस्य लच्चणमाह ।

श्रीव'त्सवर्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु । स्टेदे द्रष्टिप्वाराग्यविजयधनवृद्धिसाख्यानि ॥ २॥

श्रीवत्से वर्धमानः । एते चिह्नविशेषा । छत्तमातप्यम् । ध्वजः प्रसिद्धः । चामरं वालव्यजनम् । एषामनुरूपेषु सदृशेषु चिह्नेषु छेदे दृष्टेषु अवलेक्तित्वारोग्यमरोगित्वं विजये। धनवृद्धिः सैष्ट्यमेतानि भवन्ति ॥ २॥

भन्यद्याह ।

प्रहरणसदृशेषु जया नन्दावर्त्तं प्रनष्टदेशामिः। लाष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः॥ ३॥

प्रहरणं खङ्गादि । प्रहरणसदृषेषु तदाकारेषु छेदे दृष्टेषु जया भवति । जन्दावर्तिष्वहृतिषेषः । नदावर्तसदृषक्केदे दृष्टे प्रनष्टस्यापहृतस्य देशस्याप्रि-र्लाभा भवति । लेष्ट्रे लेष्ट्रसदृषे तु मृत्खरडाकृते। लब्यपूर्वस्य देशस्य सम्प्राप्ति-भवति । पूर्वे लब्धे। लब्थपूर्वः । नाममाचेण लब्धे। न हस्तीभूतस्तस्य सम्प्रा-प्रिलीभा भवति ॥ ३॥

श्रन्यद्प्याह् ।

स्त्रीरूपेऽश्वविनाशे। भृङ्गारेऽभ्युत्थिते सुतात्पत्तिः। कुभीन निधिप्राप्तियोत्राविष्ठश्च दग्हेन ॥ ४ ॥

९ प्रास्य राज्यस्य ६०६ पृष्ठे २५ प्रजीके श्रीवत्स-स्थाने श्रीवृत्त-द्वति पाठान्तरम् । ९३७ स्त्रीहरो योषिदाकृती छेदे दृष्टेऽश्वानां तुरगाणां विनाशः चया भगति। भृङ्गारी वार्थानी। भृङ्गाराकृतावभ्युत्यते उत्पन्ने सुतस्य पुचस्योत्पतिः सम्भवा भवति। कुम्भेन घउसदृशेन निधिप्राप्तिनिधिलाभा भवति। दण्डेन दण्डाकारेण यात्राविद्या गमननिषेधा भवति॥ ॥

ग्रन्यद्याह ।

कृक्षलासकिपमुजङ्गेष्वमुभिद्मव्याधया रिपुविशित्वम् । गृष्ठीलूक्षध्वाङ्कस्येनाकारेषु जनमरकः ॥ ५॥

कृत्रालामः प्राणिविशेषः । कपिवीनरः । मुजङ्गः सर्पः । यतेषु हेदे दृष्टेषु असुन्तित्वं व्याध्यः पीडा रिपुत्रशित्वं शत्रूणां विधेयत्विमिति । गृधः । ठलूकः । यता प्रसिद्धा पश्चिणा । ध्याङ्घः काकः । श्येना वाजिकः । ग्रषा-माज्ञारेषु सदृशेषु छेदे दृष्टेषु जनमस्का जनानां मस्का भवति ॥ ॥ ॥

बान्यदप्याह ।

पाशिऽयवा कबन्धे नृपमृत्युर्जनविपत् सुते रक्ते।
वृद्धे प्रयावे रूके दुर्गन्ये चागुमं भवति॥ ६॥

पाशः स्पीकारः । कत्रन्थो विच्छित्तशिराः पुरुषः । तत्सदृशे छैदे
दृष्टे नृपपृत्युर्नेपस्य राच्चे। मृत्युर्मरतां भवित । रक्ते शेशिति सुने जनानां विषदापदा भवन्ति । कृष्णे कृष्णवर्षे । स्यावे मिलने । हृचे श्रक्तिग्ये । दुर्गन्थे दुष्ट्रगन्थे । छेदे दृष्टे अशुभमनिष्टं भवित ॥ ६ ॥

डतं च। श्यावपूर्तिमलरत्तदर्शनं सपैसन्वसदृशं च पापदम्-इति। त्राच गुभच्छेदलचणमाह।

गुक्तः समः सुगन्धिः स्त्रिग्धश्च शुभावहा भवेच्छेदः। गलनम्लानफलानि च दन्तस्य समानि भङ्गेन ॥ १॥

गुक्तः । समः सर्वभागेषु तुल्यः । सुगन्धिः श्रोमनगन्धिः । सिग्धः सस्रेहः । एवंविधश्ळेदः गुभावहः गुभं करोति । हमां च

पार्थिवापकरयोषमं यदा चिह्नमुद्रहति कल्पिते रदे । भीजपार्थवलवृद्धयस्तदा स्त्रिप्यशुक्रहचिरास्य श्रीभनाः ॥

गलनम्बानफलानीति । गलनं स्थानस्येव विश्वरणं स्रावा वा । म्हानं म्ह्यानता वैत्रण्यंम् । सतेषां यानि फलानि तानि दन्तस्य भङ्गेन स्काटनेन सः मानि । यादृषं दन्तभङ्गफलं वस्यमाणं तादृशमपि गलनम्ह्यानफलम् ॥ ७ ॥

बन्य च्छुभागुभमाह ।

मूलमध्यद्यनाग्रसंस्थितां दिवदैत्यमनुजाः क्रमात् ततः। स्फीतमध्यपरिपेलवं फलं शीघ्रमध्यचिरकालवस्थवम्॥ ६॥

यशक्रमं गज्ञ दन्तमूले दन्तमध्ये दन्ताये च देवदे व्यमनुजाः क्रमात् स्थितः। तदाय। दन्तमूले देव। व्यवस्थितः। दन्तमध्ये देत्यः। दन्तायं मनुजा देवविशेषाः। तत्तम्तस्वाद्वाग्रवण्यं स्कीतमध्यपिषेववं फलं भवति। तच मूले बद्धमाणं पत्लं स्कीतं परिपृष्टं भवति। मध्ये मध्यमं नात्यल्यं नातिबद्धः। प्रान्ते परिप्रेशवं स्वल्यम्। तथा शीद्यमध्ये चम्भवति। मध्ये मध्यमेन कालेन मास्मन्तः। प्रान्ते चिरकालेन स्माद्यस्य सम्भवति। मध्ये मध्यमेन कालेन मास्मन्तः। प्रान्ते चिरकालेन सासान्ते सम्भवतीत्याः गमिविधः॥ ६ म

प्रवेश पुनरिष विशेषमाह । दन्तभङ्गफलमझ दक्षिणे भूपदेशवलविद्वववदम् । वामतः सुतपुरोहितेभयान् इन्ति साटविकदारनायकान् ॥ ६॥

श्रवास्मिन् भागवये दन्तभङ्गाफात् । द्वाणे मूलाङ्गाने भूपस्य राच्चा विद्रवादे विद्रवं प्रनायनभयं ददाति । मध्याङ्गाने देशस्य जनपदस्य विद्रवप्रदम् । प्रान्तभाने बलस्य सेनायां विद्रवप्रदम् । वामतः सुतप्रीः हितेभयानिति । वामते। वामे रदे मूलाट्टाने सुतं राजपुत्तं हिन्ति । मध्या-द्वाने पुरेहितमावाये हिन्त । अग्रे हमयान् साधनपतीन् हिन्त । तथा साटविकदारनायकान् क्रमेण । वामदन्ते मूलाट्टाने साटविकं बलं हिन्त । मध्याद्वाने दाराः कलवम् । अग्राद्वाने नायकान् प्रधानपुरुषान् हिन्त । यल-नम्हानफलान्येवमेव ज्ञातव्यानि ॥ ६ ॥

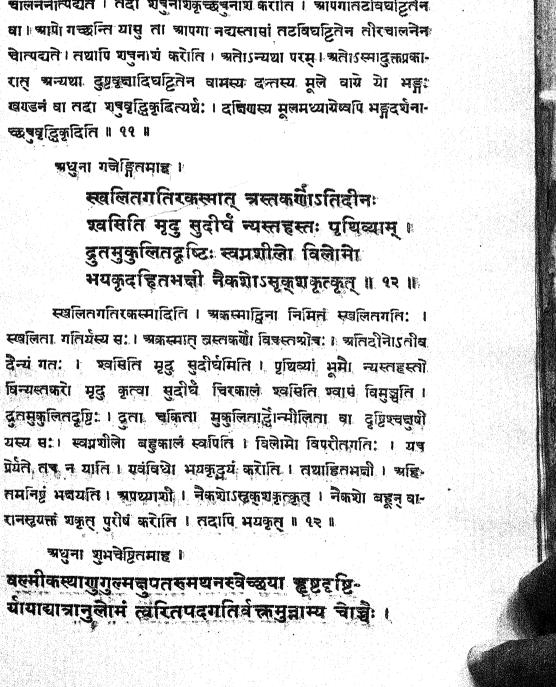
पुनरप्यच विशेषफलमाह ।

स्रादिशेदुभयभङ्गदर्शनात् पार्थिवस्य सकलं कुलद्मयम् । सैाम्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं वर्धतेऽशुभमताऽन्यथा वदेत् ॥ १० ॥

उभयार्दन्तयार्द्वयोभंद्गदर्शनात्। भट्गः स्फोटनं यदि दृश्यते तदा पार्थिवस्य राद्यः सकलं निःशेषं कुलच्यं वंशविनाशमादिशद्वदेत्। निःशेषं नृपकुलं विनश्यति। गलनम्बानफलान्येवमेव। सैाम्यलग्नितिधिमादिभिः शुभं वर्धते। सैाम्यस्य शुभग्रहस्य लग्नेन। सैाम्यग्रहाणां लग्नानि वृषमियुनकर्क-टकन्यातुलधन्विभीनाः। येषां शुक्रबुधाचीणेन्दुजीवा श्राधपतयः। एवं सैाम्यन्त्रानेन। सैाम्यतिधिना रिक्तार्वार्जतः सैाम्यस्तिधः। नन्दाभद्रविजयापूर्णाः सैाम्यस्तिथयः। सैाम्यं भं नच्चं दाक्णाग्यर्जम् श्रादिग्रहणात् सैाम्यदर्शनेन लग्नस्य सैाम्यसंस्थित्या वा सन्नामदर्शनादिना पूर्णे शुभे निहं शुभेनात्पन्नं वर्धते वृद्धिं याति। अशुभमतिऽन्यथा वदेत्। श्रतोऽस्मादुकादन्यथा पापलग्नेन पापसंस्थित्या पापदर्शनेन सदोषतिथिना नचचेण चाधिकमशुभं पापचिद्वं वर्धते वृद्धिं याति। त्रशुभमतेऽज्यथा वदेत्। श्रतोऽस्मादुकादन्यथा पापलग्नेन पापसंस्थित्या पापदर्शनेन सदोषतिथिना नचचेण चाधिकमशुभं पापचिद्वं वर्धते वृद्धिं याति। व्यामिश्रेणं व्यामिश्रम् । अशुभेन लग्नादिना वाऽशुभं चिद्वं शुभेन वा शुभं यच तच व्यामिश्रं वा फलमूह्यमिति॥ १०॥

त्रधुना दन्तमङ्गस्य विशेषफलमाह । द्वीरमृष्टफलपुष्पपादपे-ष्वापगातटविघट्टितेन वा । वाममध्यरदमङ्गखराङ्गने शत्रुमाशकृदताऽन्यथा परम् ॥ ११ ॥

श्रम वामस्यापस्यस्य रदस्य दन्तस्य मध्याद्वङ्गः स्केटनं खाउनं भेदनं वा यदि चौरवृचस्याकादिर्घट्टितेन चालनेन भवति । मृष्टफलपाद-पस्य मधुरफलवृत्तस्य वा चालनेन भवति । पुष्पपादपस्य कुसुमवृत्तस्य का चालनेनात्पदाते । तदा श्रुनाशकृच्छ्युनाशं करोति । श्रापगातटविष्टितिन खग्डनं वा तदा श्रुवृद्धिकृदित्यर्थः । दिचगस्य मूलमध्याग्रेव्विष भङ्गदर्शना-

कच्यासद्वाहकाले जनयित च सुहुः श्रीकरं वृंहितं वा तत्काले वा मदाग्निर्जय हृदय रदं वेष्टयन् दिवाणं च ॥ १३॥

वल्सोकस्थागुगुन्सेति । ग्रवंविधा गना नगक्ति रान्नो नगं कराति । यदि वल्मोककृतं मृत्स्तूषं मग्नाति । स्थागुनिः शेषशाखाच्छिन्नो वृत्तः
युष्कवृत्तो वा । गुल्म एकमूनः शाखासमूहः । नुपं शप्यम् । तस्वृतः । ग्रतेषामन्यतमं यदि स्वेच्छ्या श्रात्मेच्छ्या मग्नाति । तथा हृष्टदृष्टिः । हृष्टा दृष्टियंस्य सः ।
यायाद्याचानुनेतम्बिति । त्वरितपदगतिः शोधगामी वक्षं मुख्मुन्तेक्ताम्योः
त्विष्य याचानुनेतमं याचादिशं यायाद्ग च्छेत् । तथा क्रष्ट्यासन्नाहकाने मध्यबन्यनप्रतिवेनायां जनयत्युत्पादयति मुहुमुंहुः पुनःपुनः शोकरं वक्षोदकः
क्षणान् मुश्चति । वृह्तितं चनगर्नितं वा करोति । तत्काने वा मदाप्रिमंदप्रादुभावः । तथा रदं दन्तं दिन्तणं वेष्टयन् करेणानम्बयन् इति ॥ १३ ॥

श्रन्यद्वि चेष्टितमाह ।

प्रवेशनं दारिणि दारणस्य ग्राहिण नाशाय भवेह्नुपस्य । ग्राहं गृहीत्वात्तरणं नृपस्य तायात् स्थलं वृद्धिकरं नृमर्त्युः ॥ १४ ॥

वारणस्य गजस्य याहेण जलप्राणिना वारिणि जलमध्ये प्रवेशने नृपस्य राजो नाशाय भवेत् स्यात् । तद्या द्विषस्य हस्तिना याहं जल-प्राणिनं नीत्वाऽऽक्रम्य तायाज्जलात् स्थल उत्तरणं नृभर्त् राजो वृद्धिकरं भवतीति ॥ १४ ॥

इति श्रीमट्टोत्पलविरचितायां संहितादिवृती शाकुने हस्तिचेष्टितं नाम चिनवतितमेऽध्याय: ॥ ६३ ॥

श्रय वायसविक्तं व्याख्यायते।

तचादावेव प्रविभागप्रदर्शनार्थमाह ।

प्राच्यानां दिवणतः शुभदाः काकाः करायिका वामाः। विपरीतमन्यदेशेष्ववधिर्लाकप्रसिद्धीव॥१॥ प्राच्यां पूर्वस्यां ढिशि भवाः प्राच्याः । तेषां प्राच्यानां दिविगता दिवि-ग्रामागे काका वायसाः शुभदाः । करायिकाः कूटपूर्वः । वामा वामभागस्य स्ते-षामेव शुभदाः । ऋन्यदेशेषु प्राग्देशविनेषु विपरीतं विपर्यस्तम् । काकाः षामः करायिका दिविग्रेति देशे प्रविभागमाह ।

श्रवधिलें।कप्रसिद्धोव । श्रवधिः परिच्छितः सा च लोकप्रसिद्धोव लोकप्रसिद्धा लेकिता विचेया। यथा इमे जनाः प्राच्याः। इमे दक्तिः याः। इमे पश्चिमाः। इम उतरा इति। श्राचार्येगापि कूर्यप्रविभागे प्रदर्शिता इति ॥ १ ॥

श्रग चेष्टितमाह ।

वैशाखे निरुपहते वृत्ते नीडः सुभित्तिशिवदाता। निन्दितकग्टिकिशुष्केष्वसुभित्तभयानि तहेशे॥ २॥

वैशाखे वैशाखमांचे निरुपहते निरुपद्रवे हुचे तरे। नीख जालयः सुमिचिशिवदाता भवति सुभिचं श्रेयश्च ददाति । निन्दिते कुत्सिने । कारट-किनि सकाटके । शुष्के नीरसे वृते । यस्मिन् देशे ग्रतेषु नीडं करोति । रुद्देशे श्रमुभिद्यभयानि भवन्ति ॥ २ ॥

श्रय नीडक्शेन फलमाह ।

नीडे प्राक्षाखायां शरिंद भवेत् प्रथमवृद्धिरपरस्याम् । याम्योत्तरयोर्भध्यात् प्रधानवृष्टिस्तरीवपरि ॥ ३ ॥ शिखिदिशि मग्डलवृष्टिर्नैर्ऋत्यां शारदस्य निष्यत्तिः । परिशेषयोः सुभिन्नं सूषकतम्पञ्च वायव्ये ॥ ४ ॥

नीडे प्राक्णाखायामित । नीडे जालये तसै वृत्ते प्राक्णाखायां पूर्वस्यां दिशि शाखायां कृते शरदि शात्काले । आश्वयुज्ञातिकयोर्श्वष्टवंश्वं भवेत् । अपरस्यां पश्चिमायां दिशि स्थिते नीडे प्रथमवृष्टिवंशेषु शावसभाद्रपद्योर्श्वष्टि-भेवति । याम्योत्तरमेर्दे विश्वसैत्म्ययोर्दिशि स्थिते नीडे मध्यात् भाद्रपदाश्वयुक्त् स्रोति । तरेर्व्वस्योपि प्रधानशाखायां दिशि स्थिते नीडे प्रधानाः स्रोतु चतुर्विष सासेषु शावसादिषु वृष्टिभेवति ॥ ३ ॥ शिखिदिशोति । शिखिदिशि आग्नेयदिशि स्थिते नीडे मण्डलकृष्टि-भेवति । क्विट्टिष्टिः क्विटिवृष्टिः । नैकेट्यां दिशि स्थिते नीडे शारदस्य पस्यस्य निष्यत्तिभेवति । परिशेषयोत्वीयव्येशान्योः स्थिते नीडे सुभित्वं भवति । वा-यव्ये कोणे मूषकानां सम्पद्वाहुल्यं भवति ॥ ४ ॥

ष्रयान्यचेष्टितमाह् ।

श्रारदर्भगुलमवल्लीधान्यप्रासादगेहनिक्केषु । श्रून्या भवति सं देशश्चीरानावृष्टिरागार्त्तः॥ ॥॥

शर: प्रसिद्धः । दर्भः प्रसिद्ध गव । गुल्म ग्रक्तमूलः शाखासमूहः । वल्ली प्रसिद्धा । धान्यं प्रसिद्धम् । प्रासादो देवप्रासादः । गेहं वेश्म । निस्नं स्वभ्रम् । गतेषु स्थानेषु यच काकस्य नीडा भवति स देशः शून्यो भवति । स देशश्वीरानावृष्टिरीगार्नः । चै।रैस्तस्करैरनावृष्ट्या अवर्षयंन रे।गेर्गदै-श्वार्नः पीडिता भवति ॥ ॥

डतां च याचायाम्।

यस्तो नीडस्तु वैशाखे पादपे निस्पद्वे । देशोत्यानं तु वल्मीक्षचैत्यधान्यगृहादिषु ॥

मन्यचेष्टितमाह ।

द्वित्रिचतुःशावत्वं सुभिन्नदं पञ्चभिर्नृपान्यत्वम् ॥ अग्डाविकरणमेकाग्डताप्रसूतिश्च न शिवाय ॥ ६॥

यातः शिशुः। ऋषत्यमित्यर्थः। द्विचितुःशावत्वं द्वयोम्त्रयाणां चतुः श्रीं वा शावकानां भावा द्विचित्तःशावत्वम् । तच्च सुभिन्नदम् । पञ्चभिः शाविनृपान्यत्वमन्यस्य राज्यं करोति । द्वितीया राजा भवतीत्यर्थः । ऋण्डाव-किरणमण्डविद्येपः । एकाण्डता एकाण्डभावः । ऋण्रसूतिश्च प्रस्वाभावः । यते सर्वे एव न शिवाय न श्रेयसे भवन्ति ॥ ६ ॥

श्रयतिषामेव विशेषमाह । चैारकवर्णे रचाराश्चित्रमृत्युः सितैस्तु विश्वभयम् । विकालैर्दुर्भित्तभयं काकानां निर्दिशेच्छिशुभिः॥ ०॥ चारकं गन्धद्रव्यम् । तद्वर्णेः शिशुभिश्चारास्तस्करा भवन्ति । चि-चेश्चित्रवर्णेनीनाकारैर्मृत्युभेवति । सितैः शुक्रेस्तु वह्निभयमग्निभयम् । वि-क्षेत्दुंभिचभयम् । विकलेरङ्गृहोनैः काकानां ध्वाङ्गाणां शिशुभिक्षेतिदुंभिचभयं निदिशद्वदेत् ॥ २ ॥

उत्तं च।

काकानां स्रवणे द्विचितुःशावाः शुभावहाः । चारचित्रक्रश्वेतास्च वर्णास्चीराग्निमृत्युदाः ॥ श्रग्डाविकरणेष्ठीङ्क्या दुर्भिचमरकावुभा । श्रावानां विकलत्वे वा निःशावत्वे कृते। तथा ॥

श्रन्यदयाह ।

अनिमित्तसंहतैर्ग्राममध्यगैः जुद्गयं प्रविस्वद्भिः। राधरचक्राकारैरभिचाता वर्गवर्गस्थैः॥ ८॥

श्विमतम्बारणं संहतैः समेतेग्राममध्यग्रिंगममध्यस्थितेवायसैः प्रविस्वद्विवाशितेः चुद्रयं दुर्भिचभयं भवति । चक्राकारैक्चक्रवत्यारमग्डल्येन स्थिते रोधः पुररोधा भवति । वर्गवर्गस्थैरकारणसमेतेवेहुभिः समूहैः स्थितेरभिचात उपद्रवा भवति ॥ ८॥

उत्तं च।

श्रकार्यसंहतेमेंदे। रे धश्चक्राकृतिस्थिते: । वर्गगैश्चाभिषात: स्यादिषुवृद्धिःच निर्भये: ॥

अन्यदप्याह ।

श्रमयारच तुग्डपत्तेरचरणविघातैर्जनानभिभवन्तः। कुर्वन्ति शत्रुवृद्धिं निशि विचरन्ता जनविनाशम्॥ ६॥

श्रभया भयरहिताः । तुग्रहेश्वज्ञ्चयः । पत्तेरङ्गरुहैः । चरग्रविद्यातैः पादप्रहारैः । जनान् लोकानभिभवन्तः पराभवन्तः यषुवृद्धं रिपुवृद्धं कुर्वन्ति । निधि राचै। विचरन्तो जनानां लोकानां विनाशं कुर्वन्ति ॥ ६ ॥

श्रन्यद्याह ।

सब्येन खे अमद्भिः स्वभयं विपरीतमग्रङ्लैश्च परात्। सत्याकुलं समद्भिवातादुसामा भवति काकैः॥ १०॥ स्क्येन प्रादिख्यमे खे आकाशे भ्रमिद्धः काकैवीयसैः पूर्वदिख्यपश्चि-मानरा इत्यनेन क्रमेण भ्रमिद्धः स्वेभ्य आत्मीयेभ्यो भयं भवति । विपरीतम-ग्रह्लैः पूर्वेतनरपश्चिमदिख्या इत्यनेन क्रमेण भ्रमिद्धः पराच्छेने.भेयं भवति । स्वत्याकुलं से।दामं भ्रमिद्धः काकैकीतीद्भ्रामे। भवत्यनवस्थितिरित्यर्थः ॥ १०॥

उत्तं च।

पुरसैन्योपरि व्योक्ति व्याकुलैरनिलाद्वयम् । सव्यमगडलगैः स्वात्यमपसव्येः पराद्वयम् ॥

श्रन्यद्याह ।

जर्ध्वमुखारचलपत्ताः पथि भयदाः सुद्भयाय धान्यमुषः । सेनाङ्गस्था युद्धं परिमाषं चान्यभृतपत्ताः ॥ ११ ॥

कर्ञमुखा कर्ध्वयदनाः । चलपत्ताः चिलताङ्गस्ताः । पणि भगदाः चर्ष्यान भयं ददित । धान्यमुषे। धान्यं चेरयन्तः चद्वपाय दुर्भिज्ञाय भवन्ति । सेनाङ्गानि पर्याणखलीनप्रभृतीनि तेषु स्थिता युद्धं सङ्ग्रामं सूच-यन्ति । चन्यभृतः के किलः । अन्यभृतस्येव पद्या येषामितकृष्णपत्तास्ते परिमेषं चेरमयं कुर्वन्ति ॥ ११ ॥

उत्तं च।

मुद्धं सेनाङ्गसंस्थेषु मेावङ्गत् स्वविलेखने । चरित्रशि विनाशाय दुर्भसं चात्रमेाषङ्गत् ॥ अन्यदय्याह ।

भसास्थिकेशपस्त्राणि विन्यसन् पतिबधाय शय्यायाम् । मणिकुसुमाद्यवहनने सुतस्य जन्माप्यथाङ्गनायाश्च ॥ १२॥

शस्यायामास्तरचे । भस्म । ऋस्यि । केशा मूर्थजाः । पत्नं पर्यम् । यतानि विन्यसन् विचिपन् पतिबधाय भवन्ति । शस्याया यः पतिः स्वामी सस्य ।

उतां च।

तृष्यभस्मास्थिकेशाश्च शयने स्वामिमृत्युदाः । मणिकुसुमादावहनन इति । मणिना रत्नेन । कुसुमेन पुष्पेण । श्वादिग्रहणात् फलैन । यदि श्रम्यायामवहननं ताड्नं करेति । तदा सुतस्य पुन्नस्य जन्म भवति । त्रान्ययाऽनेन प्रकारेण मणिकुसुमानि वर्जियत्वा तृग्य काष्ट्रादिनाऽवहननं करेति तदाङ्गनायाः स्त्रिया जन्म भवति ॥ १२ ॥

श्रन्यद्रपाह ।

पूर्णाननेऽर्थलामः सिकताधान्याद्रंमृत्कुसुमपूर्वैः । भयदा जनसंवासाद्यदि भावडान्यपनयेत् काकः ॥ १३ ॥

सिन्नता वालु हा । धान्यं प्रसि उम् । आदं उत् सरमा मृतिका । सुसुमं पुष्पम् । पूर्वप्रहणान् फलं शाद्भले च । एतै: पूर्वानने परिपूरितवदने काकेऽर्य-लाभा भवति । तथा काका जनसंवासाञ्जननिकटादादि भाग्डान्यप्रनयेद्वपन्-यति तदा भपदे। भयं ददाति ॥ १३॥

ष्यय्याह ।

वाइनशस्त्रोपानच्छत्तच्छायाङ्गकुट्टने मरणम् । तत्पूजायां पूजा विष्ठाकरणेऽज्ञसम्याप्तिः ॥ १४ ॥

वाहनं यानम् । घस्तं खङ्गदि । उपानत् प्रसिद्धा । छन्नच्छायाः श्रातपच्छाया । अङ्गं धरीरम् । एवां सुट्टने ताहने मरणं अवित । तत्यूजायां तेवामेव बाहनादीनां पूजायां पुत्रादिपूजनेन पूजा भवित । एवामेव विष्ठान् सरणे पुरीववरणे अञ्चसम्प्रादिभाजनलामा भवित ॥ १४॥

उत्तं च।

उपानकस्त्रयानाङ्गच्छदच्छ।यावसुट्टने । मृत्युं तत्स्विमिना ब्रूयात् पूजा स्यात् तत्मपूजने ॥ अन्यदयाह ।

यद्द्रव्यमुपनयेत् तस्य लब्धिरपहरित चेत् प्रणाशः स्यात्। पीतद्रव्यैः कनकं वस्त्रं कापीसिकैः सितै रूप्यम्॥ १५॥

काको यद्द्वयम्पनयेत् समीपे आनयेत् तस्य द्वयस्य लब्धिर्भवति। चेद्यदि यद्द्व्यमपहरति तदा तद्द्व्यस्य प्रणाधा नाधा भवति । पीतद्वयः कनकं सुवर्णे लभ्यते । अपहृते तदेव नश्यति । एवं सर्वेच । कार्पासिकैर्वः स्वमम्बरम् । स्तिः स्वेतवर्णे कृत्यम् ॥ ९४ ॥ डतां च

हरेदुपनयेद्वापि यद्दव्यं वायसे।ऽयतः । तन्नाशलब्ये।^१ विज्ञेये। हेम पीते विनिर्दिशेत् ॥

श्रन्यदप्याह ।

सत्तीराजुनवञ्जलकूलद्वयपुलिनगा स्वन्तश्च । प्रावृषि वृष्टिं दुर्दिनमनृता स्नाताश्च पांशुजलैः ॥ १६ ॥

सह चीरेण वर्तते ये। वृद्धः स सद्धीरः । अर्जुनः । वञ्जुलः । यते। वृद्धिविशेषा । यतेषु तथा कूलद्वयपुलिनगा नद्याः कूलद्वये ये। पुलिना तया-गृताः । स्वन्तस्य वाशमानाः । प्रावृषि वर्षासु वृष्टिं सुर्वन्ति । अनृतावन्य-स्मिन् स्रता वर्षाविति दुर्दिनं दुष्टं दिनं सुर्वन्ति । तथा पांश्मिजेलिश्चाद्धिः स्नाताः प्रावृषि वृष्टिं सुर्वन्ति । अन्यस्मिन् स्रता दुर्दिनमेवेति ॥ १६ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

दारुणनादस्तरुकोटरापगा वायसा महाभयदः। सल्लिस्वलेका विरुवन् वृष्टिकराऽव्दानुरावी च॥ १०॥

वायमः काकस्तक्के।टरे वृचगर्भे स्थितः । कीदृशो दार्गानादे। दा-स्गाः कूरे। नादः शब्दो यस्य स महाभयदे। महद्वयं ददाति । सलिलं जल-मवलोक्य दृष्ट्वा विस्वन् क्रोशन् वृष्टिकरः । अब्दस्य मेघस्यानुरावी पश्चादे।ति तदा वृष्टिकर गव ॥ ९० ॥

श्रन्यद्पाह ।

दीप्रोदिग्ना विटपे विकुट्टयन् विङ्किकृदिधुतपत्तः । रक्तद्रव्यं दग्धं तृगाकाष्ठं वा गृहे विदधत् ॥ १८॥

विटिप लताविताने दीप्रोद्विग्ना दीप्रः सूर्याभिमुख उद्विग्ना दुःखिता विकुट्टयन् चञ्च्या भिन्दन्। विधुतपत्तः चलत्पत्तः । बह्निकृदग्निभयं करोति । गृहे वेश्मनि रत्तद्वयं रत्तवर्णद्वयं दग्धं तृशं काष्टं वा विद्यत् कुर्वेद्विः कृदेव ॥ १८ ॥

९ तवाप्रतस्थी विश्वेये-दति गः पुः पादः ।

ष्ठतां च । रत्तद्रव्यं प्रदेश्यं च धान्यं गेहेऽग्निदः स्पृतः । ष्रय दिक्षलमाह ।

येन्द्रादिदिगवलाकी सूर्याभिमुखा रुवन् गृहे गृहिणः। राजभयचारबन्धनकलहाः स्युः पशुभयं चेति॥ १९॥

रेन्द्रपादिदिगबलेकि । रेन्द्रपदीनां पूर्वदिनां दिशामबलेकियित तच्छील: । सूर्वक्षिममुखेऽकंसममुखे गृहे वेश्मिन स्थिता इवन् शब्दं कुर्वन् गृहिको गृहस्वामिना राजभयादीन् देश्मिन् करोति । रेन्द्रीं दिशं दीप्रामवः लेकियन् निरीचयन् गृहे स्थिता विरैति तदा गृहिको राजभयं करोति । यव-माग्नेय्यां दिच्यस्यां चेरिभयम् । यवं नैकेत्यां पश्चिमायां बन्धनभयं भव-ति । यवमेव वायव्यामुत्तरस्यां कलहः । पशूनां चतुष्यदानां भयं च । यवमे-वैशान्यामिति च । श्रयवा विदिच् स्रवेश्व पशुभयमिति ॥ ९६ ॥

गवं दीप्रामु दिग्विदिनु फलमभिधायाधुना शान्तामाह। शान्तामैन्द्रीमवलाकयन् स्याद्राजपुरुषमित्राप्तिः। भवति च मुवर्णलब्धिः शाल्यन्नगुडाश्रनाप्तिश्रच॥ २०॥

शान्तामेन्द्रीं पूर्वी दिशमवलेकियत्तीत्तृत् रूपाच्छव्दं करेति तदा राजपुरुषस्य प्राप्तिमेनप्राप्तिश्च भवति । त्रथवा राजपुरुष एव मिनं तस्य प्राप्तिरागमः । तथा सुवर्षस्य काञ्चनस्य लब्धिलीभः । शाल्यत्तस्य शालिभक्तस्य गुडाश्चनस्य गुडसंयुक्तस्य च भाजनस्याप्तिः प्राप्तिभवति ॥ २०॥

श्रन्यद्याह ।

आग्नेय्यामनलाजीविकयुवतिप्रवरधातुलाभश्च। याम्ये माषकुलूत्थाभाज्यं गान्धर्विकैयागः॥ २९॥

श्वानेय्यां शान्तां दिशमवलेकियन् यदा रैति तदाऽनलजीविकी-ऽग्न्युपजीविकः सुवर्णकारादिकः । युवती स्त्री । प्रवरः प्रकृष्टः । धातुः सुवर्णादिकः । यतेषां लामश्च भवति । याम्ये दिच्यास्यां दिशि शान्ताम-वलेकियन् माषकुलुत्याभाज्यं भवति । गान्धर्विकेगैयप्रवीर्णेश्च सह योगः संयोगे भवति ॥ २९ ॥ दिच्यो यातुर्देचियाभागे विस्तं कृत्वा वामे वामभागे विस्पादादि वाशते तदा यथेप्सितस्य यथाभिलवितस्याधेस्यावाप्तिनीभा भवति ।

उतां च।

वामपार्श्वस्थितादाति दिवाणाद्वापि वामगः।

प्रतिबाश्य शब्दं कृत्वा पुरे।ऽयते। दुतं त्वरितं यायाद् याति तदा-यत यव यातुरत्यर्थस्य महाधनस्यागमा लामा भवति ॥ २६ ॥

श्रन्यद्रप्याह ।

प्रतिवाश्य पृष्ठिता दिस्तिगीन यायाद्दुतं स्ततजकारी। एकचरगाऽर्कमीसन् विस्वंश्च पुरा रुधिरहेतुः॥ ३०॥

१ष्ठतः पश्चात् प्रतिवाश्य दिचियेन पार्श्वेन दुतं त्वरितं यायाद्ग-च्छेत् तदा चतजकारी चतजं रक्तं करेशित । यक्तचरेया एकपादः । एकेनैव पादेन स्थिते।ऽकीमादित्यमीचन् पश्यन् विरुवन् शब्दं कुर्वन् पुरे।ऽयते। रुधिरस्य रक्तम्रावस्य हेतुः कारणम् ॥ ३० ॥

श्रन्यदप्याह ।

द्रष्ट्वार्कमेकपादस्तुग्छेन लिखेदादा स्विपच्छानि । पुरता जनस्य महता बधमभिधत्ते तदा बलिभुक् ॥ ३९ ॥ अर्कमादित्यं दृष्ट्वा अवलेक्य एकपाद एकेनेव पादेन स्थितस्तुग्छेन चक्चा स्विपच्छान्यात्मीयान्यङ्गहहाणि यदा बलिभुक् काका लिखेत् तदा पुरता महतः प्रधानस्य जनस्य बधं मृत्युमभिधते ददाति ॥ ३९ ॥

श्रन्यदयाह ।

सस्योपेते त्रेत्रे विषवति शान्ते ससस्यभूलिब्धः । श्राकुलचेष्टी विषवन् सीमान्ते क्लेशकृद्यातुः ॥ ३२ ॥

सस्योपेते सस्यसंयुक्ते चेचे शान्ते काके विश्वति ससस्यायाः सस्य-संयुक्ताया सुवा सूमेर्लिब्ध्लामा भवति । सीमान्ते ग्रामसीमान्ते स्थितस्तच चाकुलचेष्टः सोदामा विश्वन् यातुः क्लेशकृद्ववित ॥ ३२ ॥

ग्रन्यदप्याह ।

सुद्धिग्धपत्रपञ्जवकुसुमफलानम् सुरभिमधुरेषु । सद्घीराव्यगर्सस्थितमनाज्ञवृत्तिषु चार्थसिद्धिकरः॥ ३३॥ सुन्तिग्धेष्वभक्तेष्वचाटादिषु। सुन्तिग्धपन्नेषु सुन्तिग्धपन्नवेषु च। पन्नाणि सामान्यवाचकानि । पन्नवान्यभिनवपन्नाणि । कुसुमैः पुष्पेः फलैश्चानमेषु विनतेषु । सुरभिषु सुगन्धिषु मधुरेषु सचीरेष्वकीदिषु । स्रव्योषु स्रच्छिद्रेषु । मनोचेषु चिन्ताह्नादकेषु वृचेषु स्थिताऽधैसिद्धिकरेऽधीनां सिद्धिं साधनं करोति ॥ ३३ ॥

श्रन्यद्याहः।

निष्पन्नसस्यशाद्वलभवनप्रासादहर्म्यहरितेषु । धन्याच्क्रयमङ्गल्येषु चैव विरुवन् धनागमदः ॥ ३४ ॥:

निष्पद्मस्येति । निष्पद्मानि सञ्जातानि सुपर्वाणि वा सस्यानि यर । शाद्वानैर्द्ववाभियुं तो भवने गृहे । प्रासादे देवप्रासादे गृहे वा । हम्ये गृहपृष्ठे हित्ते हित्तवर्णे स्थाने । अथवा हित्तं विदाते यर एतेषु स्थानेषु । तथा धन्ये शुभे शुभस्थाने । उच्छये उच्छिते । मङ्गल्ये प्रशस्ते देशे । एतेषु स्थानेषु काको विस्वन् धनागमदे। धनस्य वितस्यागमं प्राप्तिं ददाति ॥ ३४ ॥

गापुच्छस्ये वल्मीकगेऽयवा दर्शनं भुजङ्गस्य । सद्या जबरा महिषगे विरुवति गुल्मे फलं स्वर्मम् ॥ ३५॥

गोपुच्छस्ये गोलाङ्गुलस्थिते काके। यवा ल्मीकगे वल्मीकन्नत-मृत्स्तूपगे। भुजङ्गस्य सर्पस्य दर्शनं भवति। मिल्गो काके विस्वति सद्यस्त-स्मिन्नेवाहिन ज्वर उत्पद्यते। गुल्म एक्ट्रजः शाखासमूहः। तस्मिन् स्थिते काके विस्वति स्वल्पमत्यल्पं शुभाद्यमं फलं च्रेयमिति॥ ३५॥

श्रन्यद्प्याह ।

कार्यस्य व्यान्तरररणकूटे वामगैऽम्बुसंख्ये वा । जर्व्वाऽिमुष्टेऽग्रनिहते च काके बधा भवति ॥ ३६॥

हम वामभागस्थित काके तच च तृषकूटे तृषाराशी स्थित विक्वति क्रोशित कार्यस्य व्याघाता विनाशी भवति । वामभागे गतेऽम्बुसंस्थे जलस्ये इक्वति कार्यस्य व्याघात एव । क्रर्थाग्निपुष्टे कर्ष्यभागेऽग्निना दग्धे वृत्ते च स्थिते विक्वति काके बधा भवति ॥ ३६ ॥ श्रन्यद्प्याह ।

कार्यकिमित्रे सै।म्ये सिद्धिः कार्यस्य भवति कलहरच। कार्यकिनि भवति कलहा वल्लीपरिवेष्टिते बन्धः॥ ३०॥

सै।म्ये सै।म्यवृत्ते सत्तीरे सफले कराटिकिमिये सकराटके वृत्ते स्थिते काके कार्यस्य सिद्धिमंवति तत्र च कलहे। भवति । तथा काके कराटिकिनि स्थिते कलहे। भवति नार्थसिद्धिः । वल्लीभिः परिवेष्टिते वृत्ते बन्धने भवति ॥ ३०॥

त्रन्यद्याह ।

खिन्नाग्रेऽङ्गच्छेदः कलहः शुष्कदुमस्थिते ध्वाङ्के । पुरतश्च पृष्ठता वा गामयसंस्थे धनप्राप्तिः ॥ ३६॥

चित्रं कल्पितमग्रं प्रान्तं यस्मिन् वृत्ते तवस्थे काकेऽङ्गच्छेदे। भवति । तथा ध्वाङ्के काके गुष्कदुमसंस्थिते नीरसवृत्तस्थिते कलहे। भवति । पुरताः ऽग्रतः पृष्ठतः पश्चाद्वा गे।मयसंस्थे धनप्राप्रिर्वित्तलाभा भवति ॥ ३८ ॥

अन्यदयाह ।

मृते पुरुषाङ्गावयवस्थिताऽभिविरुवन् कराति मृत्युभयम्। भञ्जनस्यि च चडचवा यदि विरुवत्यस्थिभङ्गाय॥ ३९॥

मृतपुरुषाङ्गं श्व्यक्षशरीरावयवमन्यद्वाद्वादिकम् । तत्र च स्थितः । शवशरीरे तदवयवस्थितोऽभिनः सम्मुखा यातुर्विरुवंश्च मृत्युभयं करोति । अस्य चज्ञा भञ्जन् विदारयन् पदि विरुवति वाशते तदा यातुरस्थि-भङ्गाय भवति ॥ ३६ ॥

श्रन्यदप्याह ।

रज्ज्वस्थिकाष्ठकग्टिकिनिःसारिशरीके सनने स्वति । भुजगगददंष्ट्रितस्करशस्त्राग्निभयान्यनुक्रभगः॥ ४०॥

रज्जुः प्रसिद्धा । ऋस्यि काष्ठं कगटिकः प्रसिद्धः । निःसोर स्रमाराः । शिरोक्ष्वाः केशाः । काके रज्ज्वाद्यानने मुखे गृहीत्वा कवित सत्यरेक्षमशो यद्याक्रमं मुजगादीनां भयानि भवन्ति । तदाद्या । रज्जुमुखे काके विकवित् मुजगस्य सर्पस्य संबन्धि भयं भविति । ऋस्थिमुखे गदे। रोगः । काष्ठमुखे दंष्ट्रिभयम् । दंष्ट्रिणा वराहादगः । तभ्या भयं भवति । कगटिकमुखे तस्क-रभयम् । नि:सारमुखे शस्त्रभयम् । शिरोह्हमुखे काकेऽग्निभयं भवति ॥ ४०॥

3H 4+

काष्ट्रर ज्ञ्वस्थिनिः सारकेशकाय्टकिमृदुवन् । व्यालाहिव्याधिशस्त्राग्नितस्करेभ्ये। भयङ्करः ॥

षम्यदप्याह ।

सितकुसुमाशुचिमांसाननेऽर्थसिद्धिर्यथेप्सिता यातुः । पत्तौ धुन्वज्ञूर्ध्वानने च विच्नं मुद्दुः क्षणित ॥ ४१ ॥

सितकुसुमं श्वेतपुष्पम् । त्रश्चित्र त्रमध्यम् । मासमामिषम् । यताः न्यानने मुखे गृहीत्वा यदि क्षणति विस्वति तदा यातुर्यथिष्मता यथाभिलः विताऽर्थसिद्धिभवति । पन्नावङ्गसही धुन्वन् क्षम्पर्यस्तथाभूते काके जर्ध्वः मुखे च क्षणति मुहुः शीध्रमेव याचाविद्यं करोति ॥ ४९ ॥

श्रन्यदप्याह ।

यदि शृङ्खलां वरत्रां वर्लीं वादाय वाशते बन्धः । पाषाणस्य च भयं क्लिष्टापूर्वाध्विकयुतित्रच ॥ ४२ ॥

यदि शृह्वलां लेहिमां वरचां चर्ममयों रज्जुं वर्त्तां वादायः गृहीत्वा वाश्राते विरोति तदा यातुर्वेन्था भवति । पाषाणस्ये श्मिन स्थिते काके भगं भवति । क्रिष्टेन क्रेशसंयुक्तेन अपूर्वेण ये। न कदापि निर्दिस्तेः नाध्यिकेन पान्येन युतिः संयोगे। भवति ॥ ४२ ॥

अन्यद्याह ।

अन्ये। उन्यभन्तसङ्कामितानने तुष्टिहत्तमा भवति । विज्ञेयः स्त्रीलाभा दम्पत्यार्विहवतार्युगपत् ॥ ४३॥

अन्योऽन्यं परस्परं भचमङ्कामितानने काके भचित्रमुखे यातुक्तमाः प्रथाना तुष्टिभेवति । दम्पत्योजीयापत्यार्युगपत् तुल्यकालं कृत्वा विक्वताः क्रांचताः स्त्रीलाभा योषित्प्राप्तिर्विच्चेया विचातव्यः ॥ ४३ ॥

अन्यदप्याह ।

प्रमदाशिरउपगतपूर्णेकुम्भसंस्थेऽङ्गनार्थसम्प्राप्तः घटकु हुने सुतविपद्घटापहदनेऽज्ञसम्प्राप्तिः॥ ४४॥ प्रमदा स्त्रो । तस्याः शिरउपगता मूर्धि स्थिता यः पूर्णक्रमस्तवस्थे काके इत्वार्थसम्प्राप्तिः । स्त्रीलाभाऽर्थप्राप्तिश्च भवति । घटकुट्टने कुम्भताडने सुतविषत् पुत्रमर्णं भवति । घटोपहृदने कुम्भपुरोषकर्णे जनस्याप्रिभे। जनस्योग भवति ॥ ४४ ॥

श्रन्यदयाह ।

स्कन्यावारादीनां निवेशसमये रुवंश्चलत्पत्तः। सूचयतेऽन्यत्स्थानं निश्चलपत्तस्तु भयमात्रम्॥ ४५॥

यावायां गता राजा यव निवसति स स्कन्धावारः । स्कन्धावारादीना-स्। अदियहणात् प्रवासिनामन्येषामपि जनानां निवेशसमये निवेशनकाले । निवेशनमावासकादीनां रचनम् । तस्मिश्चलत्पचः चलिताङ्गरहः काका रवन् शब्दं कुर्वन् । अन्यत् द्वितीयं स्थानं सूचयते कथयति । यथान्यच भवद्वि-वेस्तव्यम् । निश्चलपचेष्त् रुवन् भयमावं सूचयते नान्यत् स्थानम् ॥ ४५ ॥

तथा च पराशरः।

सेनानिविष्टः सार्थे वा बासा हुष्टे। न वायते । तस्य देशप्रयातस्य भयमो पाजायते ॥

श्रन्यदप्याह ।

प्रविश्रद्धिः सैन्यादीन् सगृश्रकङ्कीविनासिषं ध्याङ्कीः। अविष्कृतिस्तिः प्रीतिर्द्धिषतां युद्धं विष्कृतिस्ति। ४६ ॥

ध्वाङ्कीः काकैः । सगृध्यकङ्कीः गृध्यकङ्कष्महितैः । विनामिषे ग्रंसं विना । सैन्यादीन् सैन्यपुरप्रामान् प्रविषाद्भिस्तेष्ट्य परस्परमविषद्भिविरोधमकुवै-द्विद्विषता शेषुणा सह प्रीतिभैवति । तैष्ट्य विषद्धैः सकलहैर्द्विषता सह युद्धं सङ्ग्रामा भवति ॥ ४६ ॥

श्रन्यदप्याह ।

बन्धः सूकरसंस्थे पङ्काक्ते सूकरे द्विकेऽर्थाप्तिः। होमं खराष्ट्रसंस्थे केचित् प्राहुर्वधं तु खरे॥ ४०॥

स्करसंस्थे द्विके काके बन्धो बन्धनं भवति । पङ्काक्ते पङ्किन फर्दमेन लिश्च सुकरे स्थितेऽथीप्रिरधेलाभी भवति । खरगते गर्दभस्थे । उष्टु- गते करभस्ये काके चेमं भवति । केचित् तु मुनयः खरसंस्ये बधं मरणं प्राहुः कथयन्ति ॥ ४०॥

उत्तं घ।

बधवन्धकरः क्रोगन् खरसूत्ररपृष्ठगः । पङ्कदिग्धगरीरस्य वराहस्योपरिस्यतः ॥ वायमः गस्यते यातुस्तृष्णीभूते। सवद्वपि ।

श्रन्यद्याह ।

वाह्वनलाभाऽश्वगते विषवत्यनुयायिनि द्यतजपातः। अन्येऽप्यनुव्रजन्ती यातारं काकवद्विह्नगाः॥ ४६॥

श्रवगते तुरगस्ये काके विरुवित वाहनानामश्वादीनां लाभा भवति । श्रनुयायिनि पश्चाद्गम्यमाने काके विरुवित यातुः चतजपाता रक्तस्य पातः पतनं भवति । श्रन्येऽपरे येऽचानुका विहगाः पिचणस्ते यातारमनुव्रजन्तः पश्चाद्गच्छन्तः काकवद्वायसवन्त्रेया चातच्याः । यथा काकस्य फलं पूर्वमुक्तं तथा तेषामपीति ॥ ४८ ॥

तथा च काश्यपः।

उलूककङ्कप्रवगा गृध्रश्येनादयश्व ये । मांसाशिनश्च विद्वगास्तुल्या वायसचेष्टितै: ॥

षय विशेषमाह ।

द्वात्रिंशत्प्रविभक्ते दिक्चक्रे यदाया समुद्धिष्टम् । तत्तत् तया विधेयं गुणदेाषफलं यियासूनाम् ॥ ४९ ॥

दिक् चक्रे दिङ्मण्डले द्वाचिंशद्वागप्रविभक्ते यदात्पलं यथा येन प्रकारेण समृद्धिष्टं कथितं तत्तत् पलं तथा तेनैव प्रकारेण वियासूनां जिगमिषूणां गुगा-देवपालं विधेयं वक्तव्यम् । यथा । प्राच्यां शान्तायां वा शुभचेष्टं पूजापलं महद्वितः । अशुभचेष्टायां मध्यस्यं तस्यामेव दीप्रायां क्रूरचेष्टे। नृपाद्वयमेव-मन्यास्विप विश्वेयम् ॥ ४६ ॥

अध हतलचगफलमाह।

का इति काकस्य रतं स्वनिलयसंस्थस्य निष्मलं प्राक्तम्। कव इति चात्मप्रीत्ये केति रते स्विग्धमित्राप्तिः॥ ५०॥ करेति कलहं कुरुकुरु च हर्षमथ कटकटेति दिधमक्तम्। केके विरुतं कुकु वा धनलामं यायिनः प्राहः॥ ५९॥

का इति काकस्य स्तमिति। काकस्य वायसस्य स्वनिलयसंस्थस्य आत्मीयनीडस्थितस्य का—इति यदुतं तिन्नष्फलं प्रोक्तं कथितम्। तस्य च शुभाशुभं फलं न किञ्चिदित्यथे:। कव इति स्तं चात्मप्रीत्ये स्वप्रीतये भवति। क—इति स्ते स्निग्धस्य बह्नभस्य मिषस्य सुहृद आप्ति: प्राप्तिभे-वित ॥ ५०॥

कर-इति सते कलहः किन्निवित । बुस्कुरु च सते हवे भवति । श्रथणब्दश्वार्थे । कटकेटेति सते दिखिभक्तं भाजनं भवति । केके-इति विसते कुकु इति विसते वा यायिने। गच्छते। धनलाभं वित्तप्राप्तिं प्राह कथयित ॥ ५९॥

अन्यदप्याह ।

खरेखरे पथिकागममाह कखाखेति यायिना मृत्युम्। गमनप्रतिषेधिकमा कखला सद्योऽभिवर्षाय ॥ ५२॥

खरेखरे इति इते पश्चिकस्य पान्यस्यागमा भवन्ति इत्याह कथयति वायसः । कखाखेति—इते यायिना मृत्युं भरणमाह । श्रा—इति इतं गमन-प्रतिषेथिकं गमनविद्यं कराति । कखला इति इतं सद्योऽभिवषे।य सद्यस्त-स्मिन्नवाहनि वर्षतीत्यर्थः ॥ ५२ ॥

त्रन्यदेष्पाह ।

काकेति विघातः काकटीति चाहारदूषणं प्राहः । ध्रीत्यास्पदं कवकविति बन्धमेवं कगाकुरिति ॥ ५३॥

काक-इति विक्ते विघातो विनाशो भवति । काकटीति विक्ते श्राहारस्य भाजनस्य दूषणं चदेावत्वं विषादिकेन प्राह कथयति । कवकव इति क्ते प्रोत्यास्पदम्। प्रोत्याः स्नेहस्य श्रास्पदं स्थानं प्रोत्यास्पदम्। केनचित्

१ पीत्या स्वदम्पती कवकव-इति पाठान्तरम्।

सह प्रीतिभर्वति । अन्ये प्रीत्या स्वदम्यती कवकवित पठन्ति । यथा स्वदम्यती भार्यापती कवकविति प्रीत्या स्नेहेन कवकविति हतं कुर्वतः । एतन्न शामनम् । यस्माद्वर्गः ।

रते कत्रकवेति स्यात् प्रस्थिते वायसस्य तु । श्रपूर्वप्रीतये तच्च धनलाभाय निर्दिशेत् ॥ एवं कगाकु इति रुते बन्धा बन्धनं भवति ॥ ५३ ॥

अन्यदप्याह ।

करगा विरुते वर्षं गुडवत् त्रासाय विडिति वस्ताप्तिः। कलयेति च संयागः शूद्रस्य ब्राह्मग्रैः साकम्॥ ५४॥

करगा इति सते वृष्टिवंषेणं भवति । गुड इति वासाय भयाय भवति । षड् इति सते वस्त्रप्राप्तिरम्बरलाभः । कलय इति च सते शूद्रस्य शूद्रजाते-क्रांस्ग्णैः सात्रं सह संयोगा भवति । ५४॥

ऋन्यदप्याह ।

किंदिर्गर्न टिंडुति प्रहाराः स्युः । स्त्रीलाभः स्त्रीति स्ते गडिति गवां पुडिति पुष्पाणाम् ॥ ४५ ॥

कडिति स्ते फलाग्निरभोष्टफलग्नाग्निभेवति । अथवा फलाग्निः फल-लाभः । तथा फलदाहिदर्शनं फलग्रदस्याहेः गुभफलग्रदस्य सर्पस्य दर्शन-मवलाकनं भवति । अथवा फलाग्निभेवति सदाग्निः । फलदा फलग्रदा तता-ऽपि विशिष्टतरं फलं लभ्यते । तथा हिंदर्शनं भवति । टिंडुति स्ते प्रहारा धाताः स्युभेवेयुः । स्त्री-इति स्ते स्त्रीलाभा भवति । गडिति स्ते गवां लाभः । पुडिति स्ते पुष्पाग्नं लाभः ॥ ४५ ॥

श्रन्यद्याह 🗸

युद्धाय टाकुटाक्विति गुहु विद्वमयं कटेकटे कलहः। टाकुलि चिण्टिचि केकेकेति पुरं चेति दे।षाय॥ ५६॥ टाकुटाक्विति रतं युद्धाय सङ्ग्रामाय भवति । गुहु इति रते विद्व-भयमग्निभयं भवति । कटेकटे-इति रते कलहः । टाकुलि चिरिटचि केकेकिति पुरं चेति इत्येवं रतं देषाय भवति ॥ ५६ ॥

अन्यद्विशेषमाह ।

काकद्वयस्यापि समानमेतत् फलं यदुक्तं स्तचेष्टिताद्यैः । पतित्रणे।ऽन्येपि यथैव काकी वन्याः स्ववञ्चीपरिदंष्ट्रिणे। ये ॥ ५०॥

स्तचेष्टितादीः । स्तेन चेष्टितेनाऽऽधनाद्युपवेषानेन चैकस्य काकस्य यत् फलमुत्तं तत्काकद्वयस्य । अपिणब्दात् चयस्य चतुष्कस्य च समानं वाच्यम्। अन्ये येऽचानुकाः पतित्रणः पविष्यस्तेऽपि तेन प्रकारेण क्रेयाः। वन्या वने भवाः प्राणिना ये नाक्तास्ते स्ववत्सारमेयवत् । ये चेपिरदृष्टिणः सूक्र-रादयस्ते स्ववच्छुना यत्फलमुक्तं तत् तेषामिष ॥ ५० ॥

तथा च पराशर:।

यकुनाः पुंसनामाना वायसेन प्रकीर्तिताः । तथैव स्त्रीसनामानः पिपील्या परिकीर्तिताः ॥

त्रयान्येषु पाणिषु चेष्टितमाह ।

स्थलर तिलचराणां व्यत्यया मेचकाले प्रचुरस्किनवृष्ट्ये शेषकाले भयाय । मधु भवननिबीनं तत्करात्याशु शून्यं मरणभपि च नीला मिकका सूर्धि लीना॥ ५८॥

मेचकाले वर्षासमये स्थलमिलल वरणां व्यत्यया विपरीतः । स्थल-दरा श्रजादया जनचारिणः । जलचरा मत्लादयः स्थलचारिणा यदा अवन्ति तदा ते प्रचुरमिलल वृष्ट्ये प्रभूत वृष्ट्यये भवन्ति । शेषकाले वर्षाताऽ-न्यस्मिन् समये स्थलमिल वराणां व्यत्यया भयाय भवति । मधुणब्देन मधुकच्या मिचका उच्यन्ते । मधु भवने स्वयमेव निलीनं संश्लिष्टं तदेव भवनमाशु चिप्रं यून्यं निजेनं करोति । नीला नीलवर्णा मचिका मूर्धि शिरिंस चन्तार्लीना ख्लिष्टा मरगं मृत्युमपि करोति ॥ ५८ ॥

पिपोलिकाचेष्टितमाह ।

विनित्तिपन्त्यः सिललेऽगडकानि पिपीलिका वृष्टिनिरोधमाहुः। तदं स्थलं वापि नयन्ति निस्नाद्-यदा तदा ताः कथयन्ति वृष्टिम्॥ ५९॥

पिपोलिकाः सिलले जले अग्रहकानि विनिविषन्त्ये। वृष्टिनिरीर्थं षृष्ट्रमावमाहुः कथर्यान्त । निम्नात् तलात् तसं वृष्वं स्थलमुचस्थानं वापि यदि नयन्ति तदा वृष्टिं वर्षेणं कथर्यन्ति वदन्ति ताः पिपोलिकाः ॥ ५६ ॥

श्रय शकुननिश्चयमाह ।

कार्यं तु मूलग्रकुनिऽन्तरजे तद्द्वि विन्दात् फलं नियतमेविममे विचिन्त्याः । प्रारम्भयानसमयेषु तथा प्रवेशे ग्राह्मं जुतं न ग्रुभदं क्वचिदप्युर्शान्त ॥ ६०॥

मूलगकुनः प्रथमगकुनः । तिस्मन् कायं याचाकायं विग्दााच्चानीयात् ।
तिस्मन् गुभे याचासिद्धः । त्रशुभेऽसिद्धिरिति । त्रन्तरचे तदहीति ।
यातुर्मूलगकुनात् परता याचापरिसमाप्प्रं यावत् तदन्तरे मध्ये ये।ऽन्यः शकुनः
गुभागुभे भवति तदन्तरचे तिस्मन्नन्तरचे मध्यचाते तस्य यत् फलं तदिह्
तिस्मन्नेव दिने विग्दात् । इमेऽस्मिन्नध्याये शकुना उत्तास्ते नियतं
सर्वेकालं विचिन्त्याश्चिन्तनीयाः । प्रारम्भे सर्वेकर्मणां यानसमये याचाकाले
तथा प्रवेशे गृहप्रवेशादा । यतेषु कार्येषु सर्वेषु शकुनाश्चिन्तनीयाः । तथा
चतं नासायब्दः सर्वथा याह्यस् । चतं श्रुत्वा न किञ्चित् कार्यमित्यर्थः ।
यतः क्विदिष न गुभदमुगन्ति कथयन्ति । सर्ववाशुभं चुतमिति ॥ ६० ॥

ग्तेषामेव यकुनानां प्रशंसार्थमाह ।

गुमं दशापाकमविद्यसिद्धिं सूलाभिरत्नामथवा सहायान्।

दुष्टस्य संसिद्धिमनामयत्वं वदन्ति ते मानयितुर्नृपस्य ॥ ६१ ॥

ते शकुना नृपस्य राज्ञो मानयितुः पूजयितुस्तेषां मानयित पूजयित । तस्य शकुनं वदन्ति कथयन्ति । शुभं श्रीमनं दशापाकं दशाफलमविद्यसिद्धिमिवद्येन कार्याणां साधनम्। मूलाभिरज्ञा। मूलं मूलस्थानम्। तन्नाभिरज्ञामिभ मुख्येन पालनम्। त्रथवा पथि गच्छतुः सहायान् सार्थेकान् । दुष्टस्य
दुःसाध्यस्य शनाः संसिद्धिं सुखेनाक्षेशेन साधनम् । त्रनामयत्वं नीरेगत्वमेतत्सवे शुभमूचन द्वदन्ति कथयन्ति—इति ॥ ६९ ॥

त्रयानिष्ठशक्षनिवस्ते दृष्टे यत्कर्तव्यं तदाह । क्रीशाद्ध्यं शकुनिवस्तं निष्मलं प्राहुरेके तत्रानिष्टे प्रथमशकुने मानयेत् पञ्च षट् च । प्रागायामान्नपतिरशुभे षाडशैव द्वितीये प्रत्यागच्छेत् स्वभवनमता यदानिष्टस्तृतीयः ॥ ६२ ॥

यके त्राचार्याः काश्यपादयः क्रोशादूध्वे क्रोशादनन्तरं यच्छकुन-विरुतं तन्निष्फलं प्राहुरुक्तवन्तः ।

तथा च काश्यपः।

क्रोशादनन्तरं यत् स्याच्छुभं वा यदि वाऽशुभम् । निष्फलं तच्च विज्ञेयं शकुनानां विचेष्टितम् ॥

यवं क्रेश्यं यावच्छूयमायं सफलं क्रोशादनन्तरं निष्फलमिति । यत-दाचायस्य नाभिप्रेतम् । तचानिष्ठे प्रथमशकुन इति । तच तस्मिन् याचा-काले प्रथमशकुनेऽनिष्ठे अशुभे सति नृपती राजा विह्नितमना निर्मलचितः पञ्च षट् च एकादश प्रायायामान् मानयेत् पूजयेत् । कुर्यादित्यर्थः ।

श्रथ प्रागायामलचगमाहः

सव्याहूर्ति सप्रणवां गायचीं शिरसा सह ।

चि: पठेदायतप्रागा: प्रागायाम: स उच्यते ॥

व्याहृतयः सप्र भवन्ति । उँभूः । उँभुवः । उँध्वः । उँमहः । उँजनः । उँतपः । उँसत्यम् । प्रगवः उँकारः । शिरः श्रापोच्योती रसेामृतम् । गायषी प्रसिद्धा चतुर्वियत्यचरा । त्रायतप्रायाः परित्यक्तस्वासः । विः चीन् वारान् पठेत् । त्रशुभे बोडशैव द्वितीये । द्वितीये शकुने त्रशुभे बोडशेव द्वितीये । द्वितीये शकुने त्रशुभे बोडश प्रायायामान् मानयेत् पूजयेत् ततोव्रजेत्। त्रश्च यदि तृतीयः शकुने।ऽनि-ष्टे।ऽशुभः तदा स्वभवनमात्भीयगृहं प्रत्यागच्छेत् प्रतीपमागच्छेदिति ॥ ६२ ॥ इति स्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती शाकुने वायस-

विस्तं नाम चतुनेविततमाऽध्यायः ॥ ६४ ॥

श्रय ग्राकुनोत्तरं व्याख्यायते। दिग्देशचेष्टास्वरवासर्त्त-मुहूर्त्तहाराकरणादयांशान्। चर्रास्थरान्मिश्रवलावलं च बुद्धा फलानि प्रवदेद्रुतज्ञः॥१॥

दिक् पूर्वादाङ्गारिताद्या च । देश: स्थानं गुभमगुभं वा। चेष्ठा विहरणं व्यापार: । स्वर: ग्रब्दो दीप्र: शान्तश्च । वासरे दिनम् । ग्रहचारत: गुभमगुभं च । च्हवं नव्वं ध्रुवमृदुदार्गाविष्रोग्रचरसाधारग्रम् । मुहूर्न: शिवादिक: । होरा राश्यर्थम् । कालहाराश्च । गुभगहस्य संबन्धिन्योऽगुभस्य वा । करणं ववादिकरणं गुभमगुभं वा । उदयो लग्नम् । अंशे भागस्तेन देष्काग्यनवांशद्वादशांशिवंशद्वागात्मक: । तथा चरा मेषककेटतुलमकरा: । स्थिरा वृवसिंहवृश्चिककुम्भा: । उन्मिम्ना द्विस्वभावा: । ते च मिथुनकन्याधिन्यमीना: । ग्रवां शकुनानां राशीनां च बलावलं बुद्धा स्तचः शकुन-स्तचः फलानि प्रवदेद्व्यादित्यर्थ: ॥ १ ॥

त्रव तद्भेदप्रदर्भनार्थमाह । द्विविधं कथयन्ति संस्थिताना-मागामिस्थिरसञ्ज्ञितं च कार्यम् । नृपदूतचरान्यदेशजाता-न्यभिघातः स्वजनादि चागमास्थम् ॥ २॥

शकुनसंस्थितानामेकदेशसंस्थानां पुंसां द्विविधं द्विप्रकारं कार्ये प्रवदन्ति काथयन्ति । कीदृशमागामि स्थिरसञ्जितं च । त्रागाम्येष्यत् । स्थिरं च वर्तमानमतीतं वा । तथान्यानि कार्याणि नृषदूतचरान्यदेशजातानि । नृषा राजा । दूता गमागमिकः । चरः प्रिषद्धो गूढपुरुषः । अन्यदेशः परदेशः । एभ्या जातान्युत्पन्नानि कथर्यान्त । तथाभिघात उपद्रवः । स्वज-नानां बन्युपुहृदां चागम आगमनं तस्य चागतस्याख्यां नाम कथयन्ति ॥ २ ॥

श्रय स्थिरचराणां ज्ञानमाह।

चद्वद्वसङ्ग्रहणभाजनचारवद्धि-वर्षात्सवात्मजवधाः कलहा भयं च । वर्गः स्थिराऽयमुदयेन्दुयुते स्थिरर्जे विन्दात् स्थिरं चरगृहे च चरं यदुक्तम् ॥ ३॥

उद्वाद्धं संलग्नं तचेत्र संस्थितं गमागमविनेतम्। सङ्ग्रहणं संयोगः क्षेनित् सह। भोजनमणनम्। चैारास्तस्कराः। विद्वरिग्नः। वर्षे। वर्षेणम्। उत्यो विवाहादिः। त्रात्मजः पुत्तः। बधे। मरणम्। एते। तथा कलहे। हमरम्। भयं भीतिष्ट्व। त्रयं वर्णः स्थिरः। चेच्छब्दोऽच लुगे। दृष्टु-घ्यः। ग्रथ वर्गे। यदि स्थिरस्थानेषूत्यन्नः स्थिरस्थानस्थितेन शकुनेन सूचि-स्तदाचरस्जः। एतदुत्तं भवति। प्रागुत्तेन चेष्टितेन वच्यमाणेनैव यदोन्तानि कार्याणि शकुनेन सूचितानि तदैतानि वृत्तान्यत वेतानि ग्रधान्यानिकार्याणे शकुनेन सूचितानि तदैतानि वृत्तान्यत वेतानि ग्रधान्याने क्षिरत्यत्वे स्थरराश्मिविति। इन्दुपुतं चन्द्रसंयुत्तं स्थिरचे स्थिरराश्मिविति तदेव तिस्थतं वर्तमानं तिस्मन्नेवाहिन भवति भूतं वेति विन्द्याच्जानी-यात्। चरगृहे लग्ने चरराशाविन्दुसंयुत्ते चरस्थानस्थे च शकुने यदुत्तमुद्ध-न्यादि तत्सवेमेव चरं विन्द्यात् पुरस्ताद्वविष्यतीति॥ ३॥

षथ स्थिरवरयोलंबगमाह। स्थिरप्रदेशापलमन्दिरेषु

मुरालये भूजलसिन्धी च। स्थिराणि कार्याणि चराणि यानि चलप्रदेशादिषु चागमाय॥४॥ स्थिएप्रदेशः स्थिरस्थानम् । निश्चलम् । उपले। इमः । मन्दरं गृहम् । यतेषु स्थानेषु । सुरालये देवगृहे । भूजलसिन्धी भूमी तथा जलसिन्धी तत्समीपे। यतेषु स्थानेषु शकुनेषु स्थिराणि कार्याणि शुभाशुभानि भवन्ति । ये शकुना-श्चलप्रदेशादिषु चलेषु स्थिरेषु प्राणिष्वादियहणाच्चलेषु तृणकाष्ठादिषु यानि चराणि । तं श्रामायामानिने बचाचणाचानि पुनः पुरस्तादुविष्यन्ति ॥ ४ ॥

श्रय वर्षचानमाह ।

आप्यादयर्वनगिदिग्ननेषु पनावसानेषु च ये प्रदीप्ताः । सर्वेऽपि ते वृष्टिकरा स्वन्तः शान्तोऽपि वृष्टिं कुस्तेऽम्बुचारी ॥ ५ ॥

श्राप्ये। द्याः कर्कटमकरमोनाः । श्राप्यमृत्तं पूर्वाषाठा यतमिषक् च । श्राप्यं मुहूतं जलसञ्जं वास्यां च । श्राप्या दिग्वास्यो यच जलं सिर्विहतं तञ्जलस्थानम् । एतेष्वाप्ये।दयर्चवयादिग्जलेषु ये स्थिता उत्पाताः श्रकु-नास्तथा पवावसाने श्रमावस्यायां पै।र्यमास्यां वान्ते ये स्थितास्ते च दीप्रा देवदीप्राः क्रियादीप्राश्च मूता स्वन्तः क्रोश्यन्तः सर्वे निश्शेषा श्रपि वृष्टि-करा वृष्टिं वर्षयां कुर्वन्ति । श्रम्बुचारी यः श्रकुना जलचरः स शान्तोऽप्या-प्यादिषु स्थिता वृष्टिं कुरुते ॥ १ ॥

श्रयाग्नेयभयदेशिज्ञानमाह ।

स्राग्नेयदिग्लग्नमुहूर्त्तदेशे-ष्वकंप्रदीमाऽग्निभयाय रैाति । विष्ट्यां यमत्तीदयकगढकेषु निष्पस्रवङ्खीषु च देशकृत् स्यात् ॥ ६ ॥

आग्नेयो दिक् पूर्वदिचिषा । आग्नेयलग्नाः क्रूरराश्यः । यथा मेषसिंहवृश्चिकमकरकुम्भाः । आग्नेयो मुहूर्ते।ऽग्निनामा । आग्नेयमिष नचचं कृतिकाः। आग्नेयो देशो यचाग्निरस्ति । यतेषु स्थानेष्वकप्रदीप्रः स्कृनो विराति क्रोशित यदि तदाग्निभयाय भवति । विष्ट्यामिति । विष्ट्यां कर्षे।यमः सारः। तस्यचे मकरकुम्भौ । तये।हृदये । तथा कष्टकेषु कष्ट- किवृचेषु । तथा निष्यचासु पत्तरहितासु वल्लीषु स्थिताऽकंप्रदीप्रो देाषकृद्वोषं करोति॥६॥

त्रय कलहज्ञानमाह।

ग्राम्यः प्रदीप्तः स्वरचेष्टिताभ्या-मुग्ना रुवन् कग्टिकिनि स्थित इच । भामर्जलग्ने यदि नैर्ऋतीं च स्थिताऽभितद्येत् कलहाय द्रष्टः ॥ १॥

गामे भवा गाम्यः शकुनः सच स्वरचेष्टिताभ्यां प्रदीप्रः। स्वरेग शब्देन चेष्ट्रया वा प्रदीप्र: । उग्रस्तीव्रो स्वन् क्रोशन् । कर्एटिकिनि सकरटके वृत्ते स्थित: । भीमर्चे मेषवृश्चिको तयारन्यतमे लाने । सच शकुना यदि नैर्च्हतीं च स्थिता भवति । नैकेत्यां दिशि समवस्थितः । ऋभितः सम्मुख उभयतश्चेदादि वामद-चिग्रपार्श्वयोस्तदा स दृष्टोऽवलोकितः कलहाय भवति कलहं करोति॥ ।

श्रय सङ्ग्रहणमाह ।

लग्नेऽथवेन्दे।भृगुभांश्रसंस्थे विदिक्स्थिताऽधावदनम्च राति। दीप्तः स चेत् सङ्ग्रह्यां कराति 'योन्या तया या विदिशि प्रदिष्टा॥६॥

ष्प्रथवा इन्दोलंग्ने कर्कटे तस्मिश्च भृगुभां शसंस्थे । भृगाः शुक्रस्य भांचा नवांचका भृगुभांचः । कर्कटस्य तुलनवांचक इत्यर्थः । तस्मिल्ल-उनस्य ग्रकुना विदिक्स्थिता विदिशमवस्थित: । तच चाथावदनाऽथामुखश्च विराति ग्रब्दं करोति । स चेदादि दीप्रः स्थानदीप्रः ग्रब्ददीप्रश्च तदा सङ्-यहणं संयोगं करोति कया स्त्रिया सह । योन्या तया वा विदिशि प्रदिष्टा तस्यां विदिशि यस्या यानिकृत्यतिः प्रदिष्टोक्ता स्त्रीणां विकल्पे बृहती कुमा-रीत्यादि । तया सह सङ्ग्रहणं करोति । केषाञ्चित् पाठी योऽन्योऽनुयायाद्विणि सम्प्रदिष्टः । तस्यां दिशि अनुपश्चात् सम्प्रदिष्टः सम्यक्प्रेषिते। योऽन्योऽपरो यायाद्गच्छेत् तेन सह संयोग इति ॥ ८॥

योऽन्योःनुयायां क्रिशि सम्प्रीदान्द्रः - इति पाठान्तरम् ।

पुनरप्याह ।

पुंराशिलग्ने विषमे तिथा च दिक्स्थः प्रदीप्तः शकुना नराखः। वाच्यं तदा सङ्ग्रहणं नराणां मिश्रे भवेत् पगडकसम्प्रयागः॥ ९॥

पुंराशयो मेशादयः षड्विषमा मेशिमयुर्निष्हतुलार्थिन्वकुम्भाः । विषमास्तिययः सङ्घ्या प्रतिपत् तृतीया पञ्चमी सप्रमी नवमी एकादशी चयादशी पञ्चदशी चेति । नराख्यः पुरुषाख्यः शकुना दिक्स्थिता दिशि पूर्वस्यां दिचिषस्यां पश्चिमायामुत्तरस्यां वा स्थितः प्रदीप्रश्च यदि भवति तदा नराणां पुरुषाणां वा सङ्ग्रहणं संयोगा वाच्यं वक्तव्यम् । मिन्ने भवेत् पण्डकसम्प्रयोगः । पुराश्यादिषु वर्गे मिन्ने स्थिते पुरुषराशिवर्गे लग्ने समायां तिथी व्यत्यये वा । विदिक्स्थितः पुरुषः शकुना विदिक्स्थितः स्त्रीसञ्जो वा तदा पण्डकसम्प्रयोगे। नपुंसकेन सह समायोगे। भविति ॥ ६ ॥

पुनरप्याह ।

एवं रवेः चेत्रनवांशलाने लाने स्थिते वा स्वयमेव सूर्ये। दीप्रोऽभिधत्ते शकुना विराति पुंसः प्रधानस्य हि कारणं तत्॥ १०॥

पुंराशिवर्ग इति सर्वमनुवर्तते । एवमनेन प्रकारेण रवेरादित्यस्य चेचनवांशलग्ने । रविचेचं सिंह एव । तात्कालिकगते रविचेचे सिंहेऽधवान्य-स्मिन् राश्री लग्नगते तत्काले सिंहनवांशके । ऋषवा स्वयमेव सूर्ये रवे। तात्कालिके लग्ने स्थिते दीप्रः शकुने। विरैति क्रोशते । तदा प्रधानस्य पुंसे। मनुष्यस्य तत्कारणमागमनमभिधते करोति ॥ १०॥

त्रय प्रकारान्तरेण कर्मणां विधानमाह । प्रारभ्यमाणेषु च सर्वकार्येष्वकान्विताद्वाद्गणयेदिसानम् । सम्पद्विपञ्चेति यथा क्रमेण सम्पद्विपञ्चेति तथैव वाच्या ॥ १९॥ सर्वेकार्येषु सर्वेकमेसु प्रारम्यमायेषु क्रियमायेषु क्रकीन्विताद्वात् क्रके ब्रादित्यस्तेनान्वितं युक्तं यद्वं राशिस्तस्मादारम्य विलग्नराशि यावद्वययेत्— इति सम्पद्विपद्वेति । यस्मिन् राशावर्कः स्थितः स सम्पत् तते। द्वितीया विषत्सक्तः। ततस्तृतीयः सम्पत्सक्तः। एवं क्रमेण गणयेदावल्लग्नराशिम्। येन लग्नप्रारम्भस्तथा तेनैव प्रकारेण क्रमेणां सम्पद्विपद्वेति वाच्या। एवं कार्याणां सम्पत्तिविपत्तिश्च विज्ञातव्या॥ १९॥

श्रयागतस्याकृतिचानमाह ।

काणेनाच्णा दिवाणेनित सूर्ये चन्द्रे लग्नाद्द्वादशे चेतरेण। लग्नस्थेऽके पापद्रष्टेऽन्य स्व कुद्धः स्वर्च श्रोत्रहीना जड़ा वा॥ १२॥ क्रूरः षष्ठे क्रूरदृष्टो विलग्नाद्-यस्मिन् राशा तद्गृहाङ्गे व्रणाऽस्य। स्वं प्राक्तं यन्मया जन्मकाले चिद्वं रूपं तत्तदस्मिन् विचिन्त्यम्॥ १३॥

काग्रेनाच्या दिच्येनेति । येन सह संयोगे चातः सच कीट्टु-गिति । यदि तात्कालिकाल्लग्नात् सूर्य त्रादित्यो द्वादशे स्थाने स्थितः स पुरुषे। दिच्योनाच्या काग्र एवाऽऽगच्छति । चन्द्रे लग्नाद्द्वादशे स्थाने स्थिते चेतरेग्र वामेनाच्या काग्र एवेति । त्रश्रोदेवाकंचन्द्रयोद्वेयोरिष द्वादश्यो-चेतरेग्र वामेनाच्या काग्र एवेति । त्रश्रोदेवाकंचन्द्रयोद्वेयोरिष द्वादश्यो-रन्ध एव । लग्नस्थेऽकं प्राग्लग्नस्थिते सूर्ये पापाभ्यां भीमसीराभ्यामीवितेऽन्ध एव नेचहीनः । स्वर्चे सिंहलग्नगते तचस्ये चार्कं सुद्धः श्रोचहीना विधिरे। सद्धे। वा मूर्खः प्रभवति ॥ ९२ ॥

कूरः षष्ठ इति । विलग्नात् स्पष्टलग्नात् षष्ठस्थाने कूरः पापग्रहः ब्रादित्याङ्गारकशनेश्चराणामन्यतमा भवति सच कूरदृष्टः पापावले किते। यदि भवति । तदा तदृहाङ्गे । सच षष्ठस्थानस्थो राशिः कालपुरुषस्य यस्मिन् पक्षां लाङ्गानि वराङ्गमित्यादिनां ग्रन्थेनातः । तस्मिन्नङ्गे तस्य स्रोग वत्त-

९ शहरकातके १ शध्यायस्य ४ प्रलेकः ।

व्यः । एवमनेन प्रकारेण जन्मकाले जातकसमये यदुक्तं कथितं चिह्नं लदम रूपमाकारं तत्सर्वमस्मिन् प्रकरणे चिन्त्यं चिन्तनीयम् । यथा^१ चिकाणगे 'चे विवलेस्तयाऽपरैर्मुखाङ्चिहस्तैर्द्वगुणैस्तदा भवेत् ।

तथा।

सै। रम्यक्वांशे रविजरुचिरै। चेत् सदन्तोऽच जातः
बुद्धः स्त्रचे शशिनि तनुगे मन्दमाहेयदृष्टे ।
पङ्गुर्झाने यमशिशकुजैवींचिते लग्नसंस्थे
सन्धे। पापे शशिनि च जडः स्यान्न चेत् सै। स्यदृष्टिः ॥
सीरशशाङ्कदिवाकरदृष्टे वामनका मकरान्त्यविलग्ने ।
धीनवमादयगेग्च दृकाणैः पापयुत्तेरभुजाङ्ग्रिशिराः स्यात् ॥
रविशिशयुते सिंहे लग्ने कुजािकिनिरीचिते
नयनरहितः से। स्यासे। स्युदुदलोचनः ।
व्ययगृहगतश्चन्द्रो वामं हिनस्त्यपरं रिवि
रशुभगदिता योगा याप्या भवन्ति शुभेचिताः ॥
गवमादि । तथािनष्टयोगाध्यायोक्तं सर्वं चिन्तनीयमिति ॥ १३ ॥
अथाऽऽगतस्याख्याचानमावार्यः करोित । तञ्चाल्यवहुलं स्वल्यग्रन्थं

कोशो व्याख्यायते । तचादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह ।

> श्रतः परं लेकिनिरूपितानि द्रव्येषु नानात्तरसङ्ग्रहाणि। इष्टप्रणीतानि विभाजितानि नामानि केन्द्रक्रमशः प्रवस्ये॥१॥

श्रताऽस्मात् प्रश्नज्ञानात् परमनन्तरं लोकनिर्ह्णितानि लोकैजेनैनि-रूपितानि सर्वलोकप्रसिद्धानि द्रव्येषु थातुमूलजीवेषु नानाचरेभ्योऽनेकप्रकार-

मृदुब्द्वीनामगम्यमते।ऽस्माभिस्तदेव बोधियाचायां यवनेश्वरक्रतश्चाचर-

व त्रहज्जातके ४ श्रध्यायस्य ९० घलाकः ।

२ खशुक्तातके ४ मध्यायस्य १८-२० प्रतीकाः।

इ धनेश्वरक्रतः-इति घ पु पाठः।

वर्षोभ्य: सङ्ग्रहा येषां तानि । सङ्ग्रह एकीकरणम् । स्ष्ट्रप्रिशोतानि स्ष्ट्रे-राप्रेनीरायणाकेविषष्ठपराघरमयप्रभृतिभिः प्रणीतानि निर्मितानि । विभाजिः तानि विभागीकृतानि नामानि सञ्जाह्रपाग्यभिधानानि केन्द्रक्रमणश्चतुष्टु-यपरिपाट्या प्रवक्त्ये कथ्यिय्ये ॥ १४ ॥

तच क्रम्ज्ञानमाह।

लानाम्बुसंस्थास्तनभःस्थितेषु चित्रेषु ये लानगता गृहांशाः । तिभ्याऽचराण्यात्मगृहात्रयाणि विन्दाद्ग्रहाणां स्वगणक्रमेण ॥ २ ॥

लानसंस्था विलग्नस्थः । त्रम्बुसंस्थश्चतुर्थस्थानस्थः । त्रस्वस्थितः स्ममस्थः । नभःस्थिता दशमस्थः । गतेषु च चेचेषु राशिषु ये लग्नगताः गृहांशाः । गृहाणां राशीनां मेषादीनां येषां नवभागा लग्नगताः प्राग्लग्नादिष्वात्रितास्तेभ्यो गृहांशभ्याऽचराणि वर्णा त्रात्मगृहात्रयाणि त्रात्मगृहं स्वभवनमात्रयः स्थानं येषां तानि विन्दात् जानीयात् ग्रहाणां रव्यादीनां स्वगणक्रमेण स्ववर्गपरिपाट्या ॥ २ ॥

श्रय ग्रहाणां वर्गानाह । कवर्गपूर्वान् कुजशुक्रचान्द्र-जीवाकेजानां प्रवदन्ति वर्गान् । यकारपूर्वाः शशिना निरुक्ता वर्णास्त्वकारप्रभवा रवेः स्युः ॥ ३॥

कवर्गयूवीन् कवर्गाद्यान् वर्गान् यथाक्रमेण कुजादीनां ग्रहाणां परिपाट्या प्रवदन्ति मुनयः। तदाथा। कवर्गः कुजस्य भीमस्य। चवर्गः गुक्रस्य। टवर्गश्चा-न्द्रेबुंधस्य। तवर्गा जीवस्य गुराः। पवर्गाऽर्कजस्य मारस्य। यकारपूर्वा यकारा-दाष्ट्रा वर्णाः शश्चिनश्चन्द्रस्य निरुक्ताः कथिताः। अकारः प्रभव आद्या येणां धर्मानामचराणां ते अकारप्रभवा रवर्षकस्य स्युभवेयुः। तदाथा। अ आ इ हे उ ज ए ऐ जो जी अं अः रवेः। क ख ग घ ङ भीमस्य। च क न भ ज शुक्रस्य। ट ठ ड क ग बुधस्य। तथद घन गुरेा:। प भ ब भ म से।रस्य। यर ल व श ष स ह चन्द्रस्य॥३॥

श्रय राशिवशेन द्रेष्काणवशेन च नामाचरमङ्ख्याचानमाह ।

द्रेष्काणवृद्धा प्रवदन्ति नाम त्रिपञ्चसप्राचरमाजराशा । युग्मे तु विन्दााद्द्विचतुष्कपद्धं नामाचराणि ग्रस्ट्रस्टिवृद्धा ॥ ४ ॥

द्रेष्काणा राणिविभागः। तस्य वृद्ध्या वर्धनेनीजराणा विषमचे विपञ्चमप्राचरं नाम। प्रथमे च्यचरं द्वितीय पञ्चाचरं तृतीय स्प्राचरमिति।
युग्मे समराणा लग्नगते प्रथमे द्रेष्काणे द्वाचरं नाम विन्द्याच्चानीयात्।
द्वितीय चतुष्कं चतुरचरम्। तृतीये षट्कं षडचरम्। तानि च नामाचराणि
नामवर्णा ग्रहदृष्टिवृद्ध्या । यतः केन्द्रस्थराणिभिरचराण्यानीयन्ते केन्द्रचतुष्ट्रयस्य प्रस्तुतत्वात् किल येगद्वयेनाचिप्रमिदं णास्त्रम्। तचेकः स्थितियोगी द्वितीया दृष्टियोगः। स्थितियोगं परिष्टृत्य दृष्टियोगेनानीयन्ते। दृष्टियोगे तु बलावलविचारः॥ ४॥

उक्तं च।

चि⁸दशिचकोणचतुरस्रस्ममान्यवले।कयन्ति चरणाभिवृद्धितः । रविजामरेज्यस्थिराः परे च ये क्रमशे। भवन्ति किल वीचणेऽथिकाः—इति एवं यहदर्शनवृद्धा नामाचराण्यानीयन्ते ॥ ४ ॥

ष्यय नवांशकवशेन नामाचरमङ्क्षाज्ञानमाह ।

वर्गात्तमे द्वात्तरकं चरांशे स्थिरर्ज्ञभागेचतुरत्तरं तत्। श्राजेषु चैभ्या विषमात्तराणि स्युर्द्वस्वभावेषु तु राशिवञ्च॥५॥

९ खुष्टक्जातको २ ग्रध्यायस्य ९३ प्रेनाकः।

"वर्गेति माश्वरगृहादिषु पूर्वमध्यपर्यन्तगा" इति । वर्गेतिमाख्या नवांशका उत्ताः । अयत ओजशब्दकरणादिह समराणावेव चायते । समराणी कर्काटे सकरे वा यदा वर्गेतिमश्चरांशा भवित तदा द्युचरं नाम । स्थिरवंभागे स्थिरराशा वृष्टिहिवृश्चिककुम्भानामन्यतमे यदा स्थिरांशा वर्गेतिमा भवित तदा चतुरवरं नाम । ओ जेषु विषमराशिषु मेथे तुले वा एभ्यो वर्गेतिमाशकभ्या विषमाचराणि स्युभवेयुः । यतदुक्तं भवित । यदा विषमराशा वर्गेतिमश्चरांशा भवित तदा विषमाचराणि चीणि नान्नि भवेयुः । अय तस्मिन्नेव वर्गेतिमः स्थिरांशा भवित तदा विषमाचराणि चीणि नान्नि प्रवेयुः । अय तस्मिन्नेव वर्गेतिमः स्थिरांशा भवित तदा विषमाणि पञ्चा-चराणि नान्नि भवेयुः । द्विस्वभावेषु राणिवच्च । द्विस्वभावेषु द्विमूर्तिषु लग्नेषु राणिवद्याणितुल्यं स्थात् । यतदुक्तं भवित । द्विस्वभावेषु मिथुनधनुषेरिन्यतरे यदि विषमांशको वर्गेतिमो भवित तदा च्यवरं स्मावरं नामिति । अय दिस्वभावेषु समा वर्गेतिमांशा भवित तदा च्यवरं स्मावरं नामिति । अय दिस्वभावेषु समा वर्गेतिमांशा भवित कन्यामीनयोग्न्यतरस्तदा चतुरवरं नाम ॥ यत उक्तम् ।

विषञ्च प्रमाचरमे। जराशे। युग्मे तु विन्दा। दृद्धि चतुष्कषद्भम् – इति । धर्मे। तमाशे। यस्मिन् द्रेष्काणभागे स्थितस्तद्वशाद्वाच्यविति ॥ ५ ॥

श्रवेव विशेषमाह ।

द्विमूर्लिसञ्जे तु वदेव्द्विनाम सैक्येचिते द्विप्रकृती च राशी। यावान् गणः स्वादयगोशकानां तावान् ग्रहः सङ्ग्रहकेऽचराणाम्॥ ६॥

द्विमूर्ति शक्ते द्विस्वभावे राशा द्विनाम वदेद्व्यात् । द्वे नामनी
यस्य । तथा द्विप्रकृती द्विस्वभावराशा सै।म्येचिते बुधसन्दृष्टे चर्शब्दात् द्विनाम चदेत् । यत्परिमाणस्य यावान् ऋंशकानां नवभागानां गणः
समूहः स्वादयगः प्रश्नसमयेऽतिक्रान्तस्तावानेव गणः समूहोऽचराणां वर्णानां
सङ्ग्रहके नाम्ति भवति ॥ ६ ॥

९ इत्तरज्ञातको ९ श्रध्यायस्य ९४ इलोकः ।

ष्यय संयोगाचरमाह ।

संयागमादी बहुलेषु विन्दात् कूटेषु संयागपरं वदन्ति । स्वाञ्चांशके द्विष्कृतमृत्तयोगाद्-गुर्वत्तरं तद्भवनांशके स्यात् ॥ १ ॥

बहुलेब्बेजिषु विषमराशिषु नाम्नामादी प्रथममेव संयोगं संयोगाचरं विन्दान्जानीयात् । वर्गोद्वयसंयोगः संश्लेषः । हले।ऽनन्तराः संयोग इति केचित्। बहुभेदाः केचित्। द्विष्कृताः केचिद्गुरवः। केचित् संयोगान्तवद्-द्विष्कृताः । यथा । यसा । वल्ला । यस्मा । लस्सा । गुरवा द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां भवन्ति । वर्गाह्यरैः स्वतनुना । प्रथमप्रथमैः । तृतीयतृतीयैः । पञ्चमपञ्चमैः । प्रथमप्रथमेर्यथा । कक्कः । दत्तः । कुटः । तृतीयतृतीर्यर्थथा । लद्धः । गगाः । दद्वः । जञ्जः । पञ्चमपञ्चमेः । शङ्घः । नग्गः । धम्मः । परतनुना प्रथम-द्वितीयेस्तृतीयचतुर्येश्च। प्रथमद्वितीयै:। यथा। खुक्ख:। इच्छ:। डित्य:। तृतीयचतुर्थै: । यथा । वाग्घ: । टाहु: । शुदु: । गते गुरव: । ऋन्येषां यधा परतनुना । पञ्चमप्रथमैः पञ्चमद्विनीयैः पञ्चमतृनीयैः पञ्चमचतुर्धेश्च । एते संयोगा एव । पञ्चमप्रयमेर्यथा । पञ्च । पञ्चमद्विनीयेर्थथा चाह्वः । पञ्चमतृ-र्तायैवेद्या शृहुम् । पञ्चमचतुर्येवेद्या सङ्घः । केच्दिन्यया कवयन्ति । यथा स्वतनुना संगे गास्ते पि द्विकृता उच्चन्ते । यथा । धम्मः । दतः । कङ्कः । प्रथमद्विनीयैस्तृतीयचतुर्थैश्व संयोगः । संयोगसञ्जास्ते गुरव उच्यन्ते । ऋन्ये ये सञ्चास्ते संयोगा एव न भवन्ति । यथा । धर्मः । वत्सः । ऋदि-संयोगा यद्या । श्रीधर: । चीर: । स्मर इति । एवं संयोगमादी बहुलेषु विन्द्यादिति । कूटेषु संयोगपरं वदन्ति । कूटेषु समराशिषु संयोगपर्म । संयागः परे। यस्मिन्तत्संयागपरं वदन्ति कथयन्ति तन्नारायणादयः । द्यावरे नाम्ति यथा । पद्मम् । धर्मः । वत्स इत्येवमादयः । चतुरचरे नाम्बि यथा । वसुदतः । वसुगुप्र इत्येदमादयः । स्वाचांशके द्विष्मृतमिति । स्वश्वासानुचांशः स्वाद्वांशः ।

अ^१ जवृषभगृगाङ्गनाकुलीरा भषवणिजी च दिवाकरादितुङ्गाः । दश्रणिखमनुयुक्तियीन्द्रियांशैस्त्रिनवकविंशतिभिश्च तेऽस्तनीचाः—इति ॥

तस्मिन् स्वोद्यांशके द्विष्कृतमचरं नाम्न भवति । द्वौ वारै। कृते। द्विष्कृते। । कथम् । ऋवयोगाद्वाशियोगाद्वेतोः । ऋवरदाता ग्रहः स्वोद्यांश-कस्यो द्विष्कृतमचरं करे।ति । गतदुत्तं भवति । गृच्छालग्ने यदीजराशिस्तदी-जावरं द्विष्कृतं भवति । यथा दरदः । दामादरः । ऋय युग्मराशिक्तदा युग्मावरं द्विष्कृतं भवति । यथा देवदेवः । धराधरः । द्वावरे यथा । कषः । यषः । वल्ल इत्येवमादयः । गुर्वचरं तद्ववनांशके स्यात् । गुर्वचरं यस्मिन् नाम्नि तद्ववेत्वरम् । तदित्यनेन लग्नं परामृश्यते । तस्य भवनस्यांशकः । तस्मिन्नचरे सित गुर्वचरं स्याद्ववेत् । ऋव ऋवयोगादिभिर्वतेते । श्रोजराशी श्रोजाच-रमेव । कपित्यः । श्रावक्तः । युग्मराशी युग्माचरमेव । यथा । खुक्वः । धग्धः । शुद्धः । चतुरचरे शुद्धोदन इत्येवमादयः ॥ ० ॥

श्रन्यद्वि विशेषमाह ।

मात्रादियुक् स्याद्ग्रह्यक्तिकाणे द्रेष्काणपर्यायवदत्तरेषु । नभावलेषूर्ध्वमधाऽम्बुजेषु चेया विसर्गस्तु बलान्वितेषु ॥ ६॥

पृच्छालग्नस्य मेषादेस्तिकाये नवमे पञ्चमे वा स्थाने ग्रहेरादित्या-दिमिर्युग्योगा यथा भवति तथा माचादियुक् स्थात् । नाम्बो माचाभिरादी। प्रथमं युग्योगः स्थाद्भवेत् । यथा शिवः । द्रेष्काणपर्यायवदचरेष्विति । द्रेष्काणानां पर्यायो द्रेष्काणपर्यायः । प्रशिद्धोच्चारणम् । स यथा भवति तद्व-दचरेषु माचादियोगा भवति । युग्मद्रेष्काणेषु युग्माचरेषु माचादियोगा भवति । श्रीजाचरेषु यथा । श्रीधरः । युग्मेषु यथा । ईग्वरः । नभीवलेषुध्वमिति । नभसि दशमे स्थाने राष्यो ये वलिनस्ते नभीवलिनः ॥

तथा चात्तम्।

मनुष्यह्रपा बलिने। विलग्नाश्चतुष्यदाश्चाचरमध्यमंस्याः । जलाद्ववाख्या बलिने। जलस्याः कोटे।ऽस्तगे। व्योमतले द्विपूर्ताः ॥

९ ब्रह्मजातके १ श्रध्यायस्य १३ प्रलेकः।

[भुड स्ह]

क^१गटककेन्द्रचतुष्ट्रयसञ्जाः सप्रमलग्नचतुर्थेखमानाम् ।

तेषु यथा विह्निषु बलाढ्याः कीटनराम्बुचराः प्रावश्च - इति ॥ तेषु नभावलेषूर्ध्वमाचाचरमुशन्ति कथयन्ति । यथा । श्रीवत्सः । वासुदेवः । वैत्रवर्गः । शै।राडः । ऋघोऽम्बुनेष्विति । ऋम्बुनेषु चतुर्थस्यानेषु बलवत्सु ऋधीमाचाचरं भवति । यथा । सुहिरएय: । श्रूरवर्मा । च्रेया विसर्गे।ऽस्तवनान्वितेष्विति । ऋस्तवनान्वितेषु स्ममे स्थाने बनवित

श्रन्यद्याह ।

विसर्गे। विसर्जनीया ज्ञेया ज्ञातव्यः ॥ ८ ॥

ग्रीषींदयेषूर्ध्वमुग्रन्ति मात्रा-मधरच पृष्ठोदयशब्दितेषु। तीर्यक् च विन्दादुभग्रेदिये तां दीर्घेषु दीर्घामितरेषु चान्याम् ॥ ६ ॥

गीषादया मुखीदयाः तथा चातम्

> क्रंबीदया मानुषसर्वेद्धपाः ससिंहकीटा यवनैनिक्ताः । मत्स्यद्वयं तुभयतः प्रवृत्तं पृष्ठेन शेषास्तु सदोदयन्ति ॥

तथा च।

गे।^२जाश्विकांकेमियुनाः समृगा निशाख्याः पृष्ठोदया विमियुनाः कथितास्त गव । शीर्षादया दिनबलाश्च भवन्ति शेषा लानं समेत्युभयतः पृथुरीमयुग्मस्-इति ॥

यवं शीषादयेषु लग्नेषूष्ट्रे माचामुशन्ति कथयन्ति । यथा । त्रे। त्रे। पृष्ठोदयशब्दिता ये राशयस्तेषु पृष्ठोदयसञ्जितेष्वधा माचामुशन्ति कथयन्ति । यथा। उ ज । तिर्येक् चेति । उभयोदया मीनस्तस्मिन् तां माचां तिर्यक् च विन्द्याञ्जानीयात् । ए ऐ। यथा। देवदेवः । ऐन्द्र इत्यादि । दीर्घेषु दीर्घाम-

९ दश्यन्तातके ९ ग्रध्यायस्य ९७ प्रलाकः। ३ दश्यन्तातके ९ ग्रध्यायस्य ९० प्रलाकः।

ति । दीर्घेष्वायतेषु राणिषु । तां मानां दीर्घां विन्दात् । यथा । त्रा दे ज ए ऐ त्रा त्री । इतरेष्वन्येषु मध्यह्रस्वेष्वताऽन्यां परिणिष्टां ह्रस्वामिति । यथा । त्र इ उ । त्रान दीर्घाः सिंहक्षन्यातुलवृश्चिकाः । मध्या मिथुनकर्किः धन्विमकराः । हृस्वा मेषवृषकुम्भमीनाः ॥ ६ ॥

तथा चातम् ।

श्राद्यन्तराश्योष्ट्यप्रमागं द्वे। द्वे। मुहूता नियतं प्रदिष्ट्रम् । क्रमोत्क्रमाभ्यामितपञ्चमं स्याच्चकाद्वेये।विद्धुदयप्रमाग्रम् ॥ एवं प्रामाग्रानि गृहाग्रि बुद्धा हस्वानि मध्यानि तथायतानि । चक्राङ्गभेदैः सदृशीकृतानि मार्गप्रमाग्रान्यपि कल्पयन्ति—इति ॥

तथा च।

पू^रवीर्थे विषयादयः कृतगुणा मानं प्रतीपं च तत्—इति । अवव विशेषमाह ।

प्राग्लग्नतायास्तनभःस्थितेषु
भेष्यंशकेभ्याऽत्तरसङ्ग्रहः स्थात् ।
क्रूरीऽत्तरं हन्ति चतुष्टयली
दृष्ट्यापि मात्रां च त्रिकीणगी व। ॥ १०॥

प्राम्तानं विलानम् । तीयसञ्जश्चतुर्थः । अस्तः सप्रमः । नभःस-क्री दशमः । एतेषु स्थानेषु स्थिता राशयः । भशब्देन राशय उच्यन्ते । तेषु भेषु तथाभूतेष्वेव येशका नवभागास्तिभ्योऽचरसङ्ग्रहो वर्णसमुच्चयो ना-स्त्रि स्यात् । क्रूरोऽचरमिति । क्रूरः पाणे ग्रहश्चतुष्ट्रयस्थः केन्द्रस्थोऽचरं वर्णे हन्त्यपहरति । स एव क्रूरस्त्रिकोणिगो दृष्ट्या दर्शनेनापि मावां हन्ति । नवपञ्चमे चिकोण इति । अषिशन्दः समुच्चये । वाशब्दो विकल्पे ॥ १० ॥

अन्यद्विशेषमाहः।

शुभग्रहस्तूर्जितवीर्यभागी स्थानांशतुल्यात्तरदः स चेक्तः। पश्यन् स्थितः केन्द्रिकीशयोर्वा स्वाच्चेऽपि वर्शद्वयमात्मभागे॥ १९॥

प बहुन्नातमे । श्रध्यायस्य १२ इलोकः ।

शुभग्रह: मैाम्य: । तुशब्द: समुच्चये । सचीर्जितमतीव वीर्ये भजिति तच्छील: । जर्जितवीर्यभागी । सच स्थानांशतुल्याचरदः । यस्मिन् स्थाने यावत्सङ्ख्यांशे नवभागे स्थितस्ततुल्याचराणि ददाति । एवं ततुल्याचरद उत्तः कथितः । पश्यन् स्थित इति । ऋथवा स एव शुभग्रह जर्जितवीर्यभागी केन्द्रेषु चिकोणयोनिवपञ्चमयावी स्थितः पश्यच्चलोक्षयन् । स्वोच्चे स्थात्मी याचराशी वा स्थितः पश्यचात्मभागे स्वे नवांशके स्थितः पश्यन् वर्णद्वय-मचरद्वयमपि ददाति । ऋषिशब्दो विकल्पार्थः ॥ ११ ॥

ग्रन्यद्विशेषमाह ।

स्त्रेश्वरे सीणबलेंशके च मात्रासरं नाशमुपैति तज्जम् । असम्भवेऽप्युद्भवमेति तस्मिन् वर्गादामुञ्जांशयुजीशदृष्टे ॥ १२ ॥

चेश्वरे लग्नस्वामिन चीणवले परिचीणवीर्ये चीणांशके चीणनव-भागे तच्चं माचाचरं नाशमुपैति। माचा चाचरं च तन्माचाचरम्। तस्मा-च्चातं उत्पन्नं तच्चम्। नाशमुपैति चयं प्राप्नोति। त्रसम्भवेऽपीति। तस्मि-नेव चीणेश्वरे चीणवलांशके चासम्भवे तस्य माचाचरस्य नाशं उद्भवमेत्यु-द्वृतिं लभते। किं वगादां वगप्रथमम्। तस्मिन् कीदृशे। उच्चांशयुचि उच्चस्थे तथेशदृष्टे स्वामिनावलोकिते॥ १२॥

ग्रनिश्चयीकरणमाह।

केन्द्रे यथास्थानबलप्रकर्षे चेत्रस्य तत्चेत्रपतेश्च बुद्धा । कार्याऽचराणामनुपूर्वयोगा मात्रादिसंयोगविकल्पना च ॥ १३ ॥

केन्द्रे लानचतुर्थेसप्रमदशमानामन्यतमे । चेषस्य राशे: । तत्चेष-पतेश्च तत्त्वामिनः । यथास्थानबलप्रकर्षम् । स्थानं च बलं च स्थानबले तथाः प्रकर्षे उत्कृष्टता । स्थानबलेन प्रथमा लभ्यते दृष्टिबलेन द्वितीयादयः । एवं बुद्धा तताऽचराणां वर्णानामनुपूर्वयागः । अनुपूर्वेण अनुक्रमेण योगः संयोगः कार्यः कर्तव्यः। तथा मार्चाद्वसंयोगविकल्पना च कार्या। मार्चा ऋदि-येध्य स मार्चादिसंयोगस्तस्य विकल्पना संयोगविकल्पना ऋदिसंयोगे।ऽन्त-संयोगस्च । एतदुक्तं भवति । ऋथोमार्चा उर्ध्वमार्चास्त्र्यंड्मार्चास्त्र्यं संयोगः विकल्पनया कार्याः ॥ १३ ॥

> अधांशकक्रमेण राशीनामवराण्याह । तत्रादिराश्यादिचतुर्विलग्न-माद्यंशकादिक्रमपर्ययेण । ग्रहांशकेभ्यः स्वगणात्तराणा-मन्वर्थने प्राप्तिरियं विधाया ॥ १४ ॥

तच तस्मिन्नामानयने । आदिराध्यादि । आदिराधिर्मेषस्तदादि तत्प्रथमं यञ्चतुर्विलग्नं मेषकितृत्वामकराख्यं तस्याद्यंशकादिक्रमण्ययेयेण । प्रथमनवांशकपरिपाट्या ग्रहांशकिभ्यो नवग्रहभागेभ्यः स्वगणाचराणां स्ववर्ग-किष्यतवर्णानां "किश्वर्गपूर्वान् कुजशुक्रचान्द्रिजीवार्कजाना" मित्यनेन विहिन्तानामन्वर्थने प्राप्तिनिष्पत्तिरिग्नं विधायो कर्तव्या ॥ १४ ॥

श्रणदिराश्यादिक्रमेण वर्णानाह । मेषे ककारी हिंबुके यकार-स्तुले चकारी मकरे पकारः । मेषे छकारी हिंबुकेऽप्यकार-स्तुले खकारी मकरे फकारः ॥ १५ ॥

मेषे लग्ने केन्द्रस्था मेषकर्कितुलमकरा भवन्त । एत एव खांशे-नेदियं कुर्वन्ति तच मेषस्य प्रथमा नवांशा मेष एव तस्य स्वामी भामः । मेषस्य प्रथमनवांशकत्वाद्वामवर्गात् प्रथममत्तरं ककारमापतित । हिंबुके चतुर्थे कर्केटकस्तस्य स्वामी चन्द्रः तस्यापि प्रथमनावांशकादयत्वाञ्चन्द्राद्धवर्गात् प्रथमं वर्गात् यकारमापपति । सप्रमस्थाने तुला भवति । तस्य स्वामी शुक्रः । तत्प्रथमनवमांशत्वाच्छीक्रवर्गात् प्रथममत्तरं चकारमाप्रति । दशम-

९ श्रस्येवाध्यायस्य ३ इलाकः।

स्थाने मकरे। भवति । तस्य स्वामी शनैश्वरः । तत्प्रथमनवांशकादयत्वा-ष्ठ्यनैश्वरात् पर्वगात् प्रथममवरं पकारमापति । त्रत ग्वाक्तम् ।

मेषे ककारी हिं बुके यकारस्तुले चकारी मकरे पकार:।

यवं द्वितीयादिष्वंशकेषु स्वामिविहितवर्गक्रमगणनयांशकतुल्यं वर्णे याह्यम् । मृदुबुद्धिप्रबोधनायास्माभिः किञ्चित् क्रियते । तच मेषद्वितीयन-वांशकस्य शुक्रोऽधिपतिस्तद्वर्गाद्द्वितीयमचरं छकारमापतित । कर्कटक-द्वितीयस्य सूर्योऽधिपतिस्तद्वर्गात् प्रथममचरमकारमापतित । तुलद्वितीयस्य भै।मे।ऽधिपतिस्तद्वर्गाद्द्वितीयमचरं खकारमापतित । मकरद्वितीयनवांश-कस्य सेरोऽधिपतिस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमचरं फकारमापतित । अत एवे।क्तम् ।

मेषे छकारे। हिनुकेऽप्यकारस्तुले खकारे। मकरे फकार: ॥ १५ ॥ श्रन्येष्ट्रप्राप्त ।

> मेषे टकारे। हिबुके टकार-स्तुले तकारे। मकरे चकारः। मेषे तु रेफी हिबुके जकार-स्तुले बकारे। मकरे गकारः॥ १६॥

मेषे तृतीयनवांशकस्य बुधाऽधिपतिस्तदीयवर्गात् प्रथममत्तरं टकार-मापतित । कर्कंटतृतीयनवांशकस्य बुध एवाधिपतिस्तदीयवर्गाद्द्वितीयम-त्तरं ठकारमापतित । तुलतृतीयनवांशकस्य जीवाऽधिपतिस्तदीयवर्गात् प्रथ-ममत्तरं तकारमापतित । मकरतृतीयनवांशकस्य जीवाऽधिपतिस्तदीयवर्गाद्-द्वितीयमत्तरं थकारमापतित । अतं एवे।क्रम् ।

मेषे ठकारा हिब्के टकारस्तुले तकारा मकरे धकारः।

मेषस्य चतुर्थनवांशकाथिपतिश्चन्द्रस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमचरं रेफ-मापतित । कर्कटचतुर्थनवांशकाथिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं चकारमापतित । तुलस्य चतुर्थनवांशकाथिपतिः सारस्तदीयवर्गात् तृतीय-मचरं वकारमापतित । मकरस्य चतुर्थनवांशाथिपतिमामस्तदीयवर्गात् तृती-यमचरं गकारमापतित । स्रत एवाक्तम् ।

मेषे तु रेफी हिबुके जकारस्तुले बकारी मकरे गकार: ॥ १६ ॥

अन्येष्यपाह ।

श्राकारमाद्येऽम्बुगते घकार-मस्ते भकारं मकरे भकारम्। लाने डकारं हिबुके दकार-मस्ते घकारं मकरे ढकारम्॥ १०॥

मेषे पञ्चमनवांशकस्याधिपतिः सूर्यस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमवरमाकारमा-पति । वर्कटे पञ्चमनवांशकाधिपतिमे। मस्तदीयवर्गाचुतृर्थमचरं घकारमा-पति । तुले पञ्चमनवांशकस्य सारोऽधिपतिस्तद्वर्गाचुतुर्थमचरं भकारमाप-ति । मकरे पञ्चमनवांशकस्य शुक्रे।ऽधिपतिस्तदीयवर्गाचुतुर्थमचरं भका-रमापति । त्रत एवातम् ।

श्राकारमाद्येऽम्बुगते घकारमस्ते भकारं मकरे भकारम्।

मेथे षष्ठनवांशकस्य बुधोऽधिपतिस्तदोधवरीत् तृतीयवर्गात् तृती-यमचरं डकारमापतित । कर्कटके षष्ठनवांशाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गात् तृती-यमचरं दकारमापतित । तुले षष्ठनवांशाधिपतिर्जीव गव तदीववर्गाच्चतुर्थे-मचरं धकारमापतित । मकरे षष्ठनवांशाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गाच्चतुर्थेमचरं टकारमापतित । जत गवीक्तम् ।

लग्ने डजारं हिबुके दकारमस्ते धकारं मकरे ठकारम् ॥ १० ॥ अन्येखयाह ।

लाने जकारा हिंबुके मकारः
तुले डकारा मकरे लकारः।
लाने ककारा हिंबुके पकारस्तुले चकारा मकरे इकारः॥ १६॥

मेषस्य सप्रनवांशकाधिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरं जकार-मापति । कर्कटस्य सप्रनवांशकाधिपतिः सारस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरं मकारमापतित । तुलस्य सप्पनवांशकाधिपतिभौमस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरं सकारमापतित । मकरस्य सप्पनवांशकाधिपतिष्ट्यन्द्रस्तद्वर्गात् तृतीयमत्तरं ङकारमापतित । मकरस्य सप्पनवांशकाधिपतिष्ट्यन्द्रस्तद्वर्गात् तृतीयमत्तरं लकारमापतित । स्रत ग्रवोक्तम् । लग्ने जकारा हिबुके मकारस्तुले ङकारा मक्तरे लकार: ।

मेषस्याष्ट्रमनवांशकाधिपितर्भैामस्तद्वगात् प्रथममचरं ककारमापतित । कर्काटस्याष्ट्रमनवांशकाधिपितः सारस्तद्वगात् प्रथममचरं पकारमापतित । तुलस्याष्ट्रमनवांशकाधिपितशुक्रस्तद्वगात् प्रथममचरं चकारमापतित । मकरस्याष्ट्रमनवांशकाधिपितः सूर्यस्तद्वगात् तृतीयमचरमिकारमापतित । स्रत एवाक्तम् ॥

लग्ने कन्नारे। हिबुके पकार इत्यादि ॥ १८ ॥ श्रन्येष्ट्रयाह ।

> लग्ने नकारे। हिंबुके तकार-स्तुले खकारे। मकरे। टकारः। इत्येतदुक्तं चरसञ्ज्ञकस्य वक्ये स्थिराख्यस्य चतुष्टयस्य॥ १६॥

मेषस्य नत्रमनवांशकाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरं नकारमा-पति । कर्कटम्य नत्रमनवांशाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गात् प्रथममत्तरं तकारः मापति । तुलस्य नवमनवांशकाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरं ग्रका-रमापति । मकरस्य नवमनवांशकाधिपतिर्बुधस्तद्वर्गत् प्रथममत्तरं टकारः मापति । चत एवाक्तम् ।

लग्ने नकारो हिबुके तकारस्तुले ग्रकारे। मकरे टकार इत्यादि। इत्येतदुर्कामिति । इत्यनेन प्रकारेगैतदुर्कम् । तञ्चरसञ्जकस्य चतुष्ट्रयस्य । स्थिरसञ्जकस्य वृषसिंहवृश्चिककुम्भाष्ट्यस्येदानी वच्चे कय-यिष्ये॥ १६॥

ऋधुना तदेवाह ।

वृषे फकारा हिबुके खकारः कीटे वकारा नृघटे छकारः। आद्यांश्रकेभ्यामतिमान् विदध्यादनुक्रमेणस्थिरसञ्ज्ञकेषु॥२०॥

स्थिरसञ्जा वृषिसंहवृश्चिककुम्भाः । ते च यथासङ्क्षां मकरमेषक-केटतुलेभ्य डदयं यान्ति । वृषस्य प्रथमनवांशका मकरस्तत्स्वामी सारस्त-दीयद्वितीयमचरं फकारमापतित । सिंहस्य प्रथमनवांशका मेषः तत्स्वामी मे। मस्तदीयाद्वर्गाद्द्वितीयमचरं खकारमापतित । वृश्चिकस्य प्रथम-नवांशकः कर्की तस्य स्वामी चन्द्रस्तदीयादावर्गाचुतुर्थमचरं वकारमाप-तित । कुम्भस्य प्रथमनवांशकस्तुलस्तत्स्वामी शुक्रस्तदीयवर्गाद्द्वितीयम-चरं ककारमापतित । अत ग्रवोक्तम् ।

वृषे फकारो हिब्को खकार: कीटे वकारो नृघटे छकार:। गर्व स्थिरसञ्ज्ञकेषु स्थिरराशिषु मितमान् पणिडत स्नाद्यांशकेषु प्रथमनवां-श्केष्वनुक्रमेण परिपाट्या विदध्यात् कारयेतु ॥ २०॥

श्रयान्येष्वाह ।

लाने बकारी हिंबुके जकार है कारमस्तेऽम्बरी गकारः।
वृषे थकारी हिंबुके टकारः
कीटे डकारी नृष्टे दकारः॥ २१॥

वृषद्वितीयनवांशकस्य सारः स्वामी तदीयवर्गात् तृतीयमत्तरं बकार-मापतित । सिंहद्वितीनवांशकस्य स्वामी शुक्रस्तदीपवर्गात् तृतीयमत्तरं जका-रमापतित । वृष्टिकद्वितीयनवांशकस्य स्वामी सूर्यस्तदीयवर्गात्वतुर्थमत्तरमी-कारमापतित । कुम्भस्य द्वितीयनवांशकस्वामी भेगमस्तदीयवर्गात् तृती-यमत्तरं गकारमापतित । ऋत ग्रवाक्तम् ।

लाने बकारो हिबुके जकार ईकारमस्तेऽम्बरगे गकार: ।

वृषतृतीयनवांशकस्वामी जीवस्तदीयवर्गाद्द्वितोयमचरं यकारमापतित । सिंहस्य तृतीयनवांशकस्वामी बुधस्तद्वेगत् प्रथममचरं टकारमापतित । वृश्चिकस्य तृतीयनवांशकस्वामी बुधस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं
हकारमापतित । कुम्भस्य तृतीयनवांशकस्वामी जीवस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं दकारमापतित । श्रत ग्रवोक्तम् ।

वृषे यकारा हिबुके टकारः कीटे डकारा नृघटे दकारः ॥ २९ ॥ भ्यन्येष्ट्याह ।

> वृषे घकारे। हिंबुके शकारः कीटे भकारे। नृघटे भकारः।

लग्ने जकारा हिंबुके उकारः कीटे ङकारा नृघटे मकारः॥ २२॥

वृषस्य चतुर्थनवांशकाधिया मै।मस्तदीयवर्गाच्चतुर्थमचरं घकारमा-पति । सिंहस्य चतुर्थनवांशकाधियितश्चन्द्रस्तदीयवर्गात् पञ्चममचरं शका-रमायति । वृष्ट्चिकस्य चतुर्थनवांशकाधियितः शुक्रस्तदीयवर्गाच्चतुर्थ-मचरं भकारमायति । कुम्भस्य चतुर्थनवांशकाधियितः सारस्तदीयवर्गा-चतुर्थमचरं भकारमायति । त्रत यवीक्तम् ।

वृषे घकारा हिबुके शकार: कीटे मकारा नृघटे मकार:।

वृषस्य पञ्चमनवांशकाधिपतिः गुक्रस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरं जकार-मापतित । सिंहस्य पञ्चमनवांशकाधिपतिः सूर्यस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरमुका-रमापतित । वृष्टिचकस्य पञ्चमनवांशकाधिपतिभैामस्तदीयवर्गात् पञ्चममत्तरं स्वारमापतित । कुम्भस्य पञ्चमनवांशकाधिपतिः सारस्तदीयवर्गात् पञ्चम-मत्तरं मकारमापतित । श्रत एवोक्तम् ।

लग्ने जकारो हिबुके उकारः कीटे ङकारो नृघटे मकारः ॥ २२ ॥ श्रन्येष्वप्याह ।

लग्ने ढकाराऽथ जले गाकार-प्रचास्ते धकाराऽम्बर्गे नकारः। वृषे पकारा हिबुके चकारः कीटे पकारा नृघटे ककारः॥ २३॥

वृषस्य षष्ठनवांशकाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गाञ्चतुर्धमचरं ढकारमापतित । सिंहस्य षष्ठनवांशाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गात् पञ्चममचरं ग्रकारमापतित । वृश्चिकस्य षष्ठनवांशकाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गाञ्चतुर्थमचरं धकारमापतित । कुम्भस्य षष्ठनवांशाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गात् पञ्चममचरं नकारमापतित । स्वत्र एवेक्कस्म ।

लग्ने ढकारोऽय जले ग्रकारश्चास्ते धकारोऽम्बरगे नकारः । वृषस्य सप्रमनवांशकाधिपतिश्चन्द्रस्तदीयवर्गात् षष्ठमद्यर प्रकारमा-पर्तात । सिंहस्य सप्रमनवांशकाधिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गात् प्रथममद्यरं चकार- मापति । वृश्चिकस्य सप्रमनवांशकाधिपतिः सारस्तदीयवर्गात् प्रथममचरं पकारमापति । कुम्भस्य सप्रमनवांशकाधिपतिभामस्तदीयवर्गात् प्रथममचरं ककारमापति । अत स्वासम् ।

वृषे प्रकारी हिंबुके चकार: कीटे प्रकारी नृघटे ककार: ॥ २३॥ अन्येष्ट्रप्राह ।

जकारमाहुर्वृषमे जले ख-मस्ते फकारा नृघटे छकारः। अन्त्ये वृषे टं तमुशन्ति सिंहे थं सप्तगे ठं प्रवदन्ति कुम्मे॥ २४॥

वृषस्याष्ट्रमनवांशकाथिपतिः सूर्यस्तदीयवर्गात् षष्ट्रमचरमूकारमापति । सिंहस्याष्ट्रमनवांशकाथिपतिमामस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमचरं खकारमापतित । वृश्चिकस्याष्ट्रमनवांशकाथिपतिः शनिस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमचरं फकारमापनिति । क्रिम्मस्याष्ट्रमनवांशकाथिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमचरं छकारमा-पति । स्रत एवे।कम् ।

जकारमाहुर्वृषमे जले खमस्ते फकारा नृघटे छकारः।

वृषस्य नवमनवांशकाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गात् प्रथममत्तरं टकारमाप-तित । सिंहस्य नवमनवांशकाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गात् प्रथममत्तरं तकारमा-पतित । वृष्टिकस्य नवमनवांशकाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमत्तरं थकारमापतित । कुम्भस्य नवमनवांशकाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गाद्द्वितीय-मत्तरं ठकारमापतित । ऋत एवाक्तम् ।

अन्त्ये वृषे टं तमुशन्ति सिंहे थं.सप्रगे ठं प्रवदन्ति कुम्भे ॥ २४॥

ऋय द्वित्वभावेष्वाह ।

द्विमूर्त्तिसञ्जे मिथुने जकारः षष्ठे वकारः प्रथमांशके स्थात्। धनुर्धरेऽस्तापगते गकारा मीनद्वये चाम्बरगे सकारः॥ २५॥ द्विमूर्तिषञ्जा मिथुनकन्याधन्त्रिमीनाः । तुलमकरमेषककेरेभ्य उदयं यान्ति । मिथुनस्य प्रथमनवांशकस्तुलस्तस्य स्वामी शुक्रस्तदीयाच्च-घगात् तृतीयमचरं जकारमापतित । कन्यायाः प्रथमनवांशका मकरस्तस्य स्वामी सारस्तदीयात् पर्वगात् तृतीयमचरं वकारमापतित । धनुषः प्रथमन-वांशका मेषस्तस्य स्वामी भामस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं गकारमापतित । मीनस्य प्रथमनवांशकः कर्केटस्तस्य स्वामी चन्द्रस्तदीयवर्गात् स्प्रममचरं सकारमापतित । श्रत एवाक्तम् ।

द्विमूर्तिसञ्जे मिथुने जकारः षष्ठे बकारः प्रथमांशके स्थात् । धनुर्धरेऽस्तापगते गकारा मीनद्वये चाम्बरगे सकारः ॥ २५ ॥ अन्येष्वप्याहः ।

लाने घकारे। हिंबुके भकार-प्रचास्ते भकारे।ऽम्बरमध्यो ई। लाने दकारे। हिंबुके धकार-मस्ते डकारं विदुरम्बरे ढम्॥ २६॥

मियुनस्य द्वितीयनवांशस्वामी भीमस्तदीयवर्गाचुतुर्थमचरं चकार-मापतित । कन्याया द्वितीयनवांशकस्वामी सै।रस्तदीयवर्गाचुतुर्थमचरं भकारमापतित । धन्विना द्वितीयनवांशकस्वामी शुक्रस्तदीयवर्गाचुतुर्थम-चरं भकारमापतित । मीनस्य द्वितीयनवांशकस्वामी सूर्यस्तदीयवर्गाचुतु-र्थमचरमीकारमापतित । श्रत ग्वोक्तम् ।

लग्ने घकारी हिबुके भकारश्चास्ते भकारीऽम्बरमध्यमे ई।

मिथुनतृतीयनवांशकाधिपतिजीवस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं दकाः रमापति । कन्यातृतीयनवांशकपतिजीवस्तदीयवर्गाचुतुश्चेमचरं धकारमापः तित । धन्विनस्तृतीयनवांशकाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं डकारः मापतित । मीनस्य तृतीयनवांशकाधिपतिर्बुधस्तदीयवर्गाचुतुश्चेमचरं ढकाः रमापतित । श्रत ग्वीकम् ।

> लग्ने दकारी हिबुके धकारमस्ते डकारं विदुरम्बर्रे ढम्। २६॥ १४३

षान्येष्याह ।

लाने मकारी हिंबुके ङकार-प्रचास्ते हकारीऽम्बरी जकारः। लाने पकारी जलगे चकार येकारमस्तेऽम्बरी ककारः॥ २०॥

मिथुनस्य चतुर्थेनवांशकस्वामी सै।रस्तदीयवर्गात् पञ्चममद्यरं मकारमापतित । कन्यायाश्चतुर्थेनवांशकस्वामी भे।मस्तदीयवर्गात् पञ्चममद्यरं
ङकारमापतित । धन्विनश्चतुर्थेनवांशकाधिपतिश्चन्द्रस्तदीयवर्गादष्टममद्यरं
हकारमापतित । मीनस्य चतुर्थेनवांशकाधिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गात् पञ्चममद्यरं जकारमापतित । अत यवोक्तम् ।

लग्ने मकारो हिबुके डकारश्चास्तें हकारोऽम्बरगे जकार:।

जिथुनस्य पञ्चमनवांशकाधिपतिः सै।रस्तदीयवर्गात् प्रथममचरं पका-रमापतित । कन्यायाः पञ्चमनवांशकाधिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गात् प्रथममचरं चक्रारमापतित । धनुषः पञ्चमनवांशकाधिपतिः सूर्यस्तदीयवर्गादष्टममचर-मेकारमापतित । मीनस्य पञ्चमनवांशकाधिपतिभै।मस्तदीयवर्गात् प्रथमम-चरं ककारमापतित । श्रत यवाक्तम् ।

> लग्ने पन्नारा जलगे चकार ऐकारमस्तेऽम्बरगे ककारः ॥ २०॥ श्रन्येष्याद्व ।

प्राग्लग्नगे नं जलगे गमाहु-रस्तं गते टं नभिस स्थिते तम् । प्राग्लग्नगे खं जलगे यमाहु-रस्तं गते छं नभिस स्थिते फम् ॥ २८॥

मिथुनस्य षष्ठनवांशकाथिपतिर्जावस्तदीयवर्गात् पञ्चममवरं नकार-मापतिति । कन्यायाः षष्ठनवांशकाथिपतिर्ज्ञेथस्तदीयवर्गात् पञ्चममवरं ग्राकारमापतित । धन्वनः षष्ठनवांशकाधिपतिर्ज्ञेथस्तदीयवर्गात् प्रथममवरं टकारमापतित । मीनस्य षष्ठनवांशकाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गात् प्रथममवरं तकारमापतित । स्रत एवातम् । प्राम्लग्नो नं जलगै ग्रामाहुरस्तं गते टं नभि स्थिते तम् ।

मिथुनस्य सप्रमनवांशकाधिपतिभैामस्तदीयवर्गाद्द्वितीयमचरं खकारभागति । कन्यायाः सप्रमनवांशकाधिपतिश्चन्द्रस्तदीयवर्गात् प्रथममचरं
यकारमापति । धन्विनः सप्रमनवांशकाधिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गाद्द्वितीय-

यकारमापति । धन्विनः सप्रमनवांशकाधिपितः शुक्रस्तदीयवर्गादृद्वितीय-मचरं द्वकारमापति । मीनस्य सप्रमनवांशकाधिपितः सारस्तदीयवर्गाद्-द्वितीयमचरं फकारमापति । श्रत ग्वाकम् ।

> प्राम्लानगे खं जलगे यमाङ्करस्तं गते छं नमिं स्थते प्रम्॥ २६॥ जन्येष्याञ्च।

लग्ने जमाकारमणाम्बुसंस्थे गमस्तसंस्थे विदुरम्बरे बम्। ठं लग्नगेऽन्त्ये हिबुकाश्रिते डं चमस्तगे दं नमसि स्थिते वै॥२९॥

मिथुनस्याष्ट्रमनवांशकाथिपतिः शुक्रस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं जका-रमापति । कन्याया श्रष्टमनवांशकाथिपतिः सूर्यस्तदीयवर्गान्नवममचरमा-कारमापति । धन्विनाऽष्ट्रमनवांशकाधिपतिभामस्तदीयवर्गात् तृतीयमचरं गकारमापति । भीनस्याष्ट्रमनवांशकाधिपतिः सारस्तदीयवर्गात् तृतीयम-चरं वकारमापति । श्रत ग्वीक्तम् ।

लाने जमाकारमणाम्बुसंस्ये गमस्तसंस्ये विदुरम्बरे वम् ।

मियुनस्य नवमनवांशकाथिपतिर्बुधस्तदीयवर्गाद्द्वितीयम्बरं ठका-रमापतित । कन्याया नवमनवांशकाथिपतिर्बुधस्तदीयवर्गात् तृतीयम्बर्धं हकारमापतित । धन्धिना नवमनवांशकाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गाद्द्वितीयम-चरं थकारमापतित । मीनस्य नवमनवांशकाधिपतिर्जीवस्तदीयवर्गात् तृतीय-मद्यरं दकारमापतित श्रत एवासम् ।

> ठं लग्नगेऽन्त्ये हिबुकाश्रिते डं यमस्तगे दं नभिष स्थिते वै ॥ २६ ॥ अष प्रविभागमाह ।

एवंविकल्पोऽसरसङ्ग्रहीऽयं नामां निरुद्धिष्ठविधानं उत्तः। सर्वेषु लग्नेषु च केचिदैव-मिच्छन्ति पूर्वोक्तविधानवत् तु॥ ३०॥ एवमनेनानन्तरोक्तेन प्रकारेण विकल्पो विकल्पना यस्यास्यरसङ्ग-हस्य वर्णसङ्घातस्य सेऽयं नाम्बामिभधानानां निर्विशेषेणोद्विष्टमुक्तं विधानं विधियेन । उक्तः कथितः । सर्वैष्विखलेषु लग्नेषु मेषादिषु राशिषु केचिदाचार्या एवमनेन प्रकारेणेच्छन्ति वाङ्कन्ति । पूर्वैक्तिविधानवत् तु । पूर्वैक्तिन प्रागृद्विष्टेन विधानेन तुल्यं वर्तत इति पूर्वैक्तिविधानवत् । मेषे कक्तार इत्यादिनेति ॥ ३०॥

श्रवेव नामानयने प्रकारान्तरमाह ।

केन्द्राणि वा केन्द्रगतांशकैः स्वैः पृथक्पृथक् सङ्गुणितानि कृत्वा । त्रिकृद्विभक्तं विदुरक्तरं तत् चेत्रेश्वरस्यांशपरिक्रमस्वम् ॥ ३९ ॥

मेषादयः पृच्छालग्ना द्वादय तेषां चये। भेदाश्चरस्थिरद्विस्वभावाख्याः।
तच चरा मेषकितुलमकराः । स्थिरा वृषिंहवृश्चिककुम्भाः । द्विस्वभावा
मिथुनकन्याधन्विमीनाः । मेषादिषु चतुर्षु मध्याद्यन्तमारभ्य पृच्छा भवति ।
तत श्रारभ्य चराणि चत्वारि केन्द्राणि भवन्ति राश्यादिष्विति ।

त्रय स्थिरेषु वृषादिषु चतुर्षु मध्याद्यन्तमारभ्य पृच्छा भवति । तत त्रारभ्य स्थिराणि चत्वारि केन्द्राणि भवन्ति ।

त्रथ द्विस्वभावेषु मियुनिविषु चतुर्ध्विष मध्यादान्तमारभ्य पृच्छा मवित । तत ग्वारभ्य द्विस्वभावानि चत्वारि केन्द्राणि भवन्ति नान्यानि । केन्द्राणि च लग्नचतुर्थेस्प्रमदशमानि । वाशब्दो भावान्तरोक्तविकल्य-प्रदर्शनार्थः । मेषे ककार इत्येतच्चक्रं प्रागुक्तं प्रदर्शितम् ।

मे	电	ਸਿ	আন	सिं	का	त	ą	ध	स	ষ্	मी
क	फ	ਗ	य	ख	ब	च	ব	ग	u	छ	स
35	ब	घ	ग्र	न	भ	ख	- To	भ	फ	η	듞
ਣ	घ	द	ठ	ट	ધ	ਜ	ड	ड	ঘ	स	ढ
τ	घ	#	ਗ	য	€:	ख	*5	च	N	भ	ञ
प्पा	ভা	u	घ	3	च	भ	€	मे	भ	म	क
ਵ	रु	न	द	w	u	ध	ਬ	ट	क	न	त
15	घ	ख	Ħ	ਚ	u	ਛਾ	u	3	स	िक्र	प्त
क	-	ਗ	ų	ख	श्रो	च	ठ	π	₹	85	ब
न	2	ठ	ন	त	8	गा	Z	u	ट	ठ	a

वा केन्द्रगतांशकी: स्वैरिति । केन्द्रेषु चतुर्षु ये गता: समवस्थिता ग्रंथका नवभागास्तैरात्मीयै: पृथ-क्षृथक् प्रत्येकं सङ्गुणितानि संह-तानि कृत्वा विधाय । यतदुत्तं भवति । केन्द्रस्थितं राशिं मेषा-दिकं नवांशेनेवभिर्विभक्य यद्भवति तावत्सङ्ख्यमङ्कं संस्थाप्योदितनवांशकेः स्वैर्गुग्ययेत् । ततस्तत्केन्द्रचतुष्ट्रयं चिकृता चिकृत्या भक्तं कार्यम् । चयाणां कृद्वर्गस्त्रिकृत् नव इत्यर्थः । तया विभक्तं विभाजितम् । तदचरं वर्षे विदुर्जानते । यल्लब्यं तदचरम् । कस्य । धेचेश्वरस्य राश्यिधिपतेः । श्रंशपरिक्रमेख नवांशपरिपाट्या स्वमात्मीयम्। श्रयमभिप्रायोऽच चेराशिकात्मकः । यदि नवभिनेवभिनेवाचराणि लभ्यन्ते तदैभिनीवांशकी: कत्यवराणीति । चरेषु चतुर्व्वपि केन्द्रेषु सर्वेषां भामान दीनां षरानवांशा भवन्ति । तैश्चैतावत एव सङ्गर्य षडचराणि भवन्ति । गण्येव केन्द्रेषु सर्वेषां भीमादीनां यस्मिन् यस्मिन् केन्द्रे यावन्तो नवांशका श्रापतन्ति तस्मिन् तस्मिन् सर्वेषां स्ववंगाचराणि परिपाट्या भवन्ति । प्रथमन-वांशके स्ववर्गे प्रथममत्तरं द्वितीये द्वितीयं तृतीये तृतीयमेतावता चरकेन्द्र-चतुष्ठये । सप्तमे द्वितीयम् । ऋष्टमे तृतीयं । नवमे चतुर्थम् । दशमे पञ्चमम् । एकादशे पुनर्निवृत्य स्ववंगात् प्रथमम्। द्वादशे द्वितीयम् । अर्केचन्द्रये।स्तु चतुर्थे चतुर्थे पञ्चमे पञ्चमं षष्ठे षष्ट्रम् । यतावता स्थिरे केन्द्रचतुष्ट्रये समाग्रे द्विमृतिकेन्द्रचतुष्ट्रये चयादशे तृतीयं चतुर्दशे चतुर्थे पञ्चदशे पञ्चम्म । षे।डशे पुनर्निवृत्य स्ववंगात् प्रथमं सप्रदशे द्वितीयमृग्रदशे तृतीयमिति । अर्कच-न्द्रयोस्तु सप्रमे सप्रमम् । ऋष्टमे ऋष्टमम् । नवमे नवमम् । चन्द्रस्य प्न-निवृत्य नवमं स्ववंगवर्षीभ्यः प्रथममचरमिति ॥ ३९ ॥

श्रय व्याप्रिद्रश्रेनार्थमाह ।

सञ्चिन्तितप्रार्थितनिर्गतेषु नष्टबतस्त्रीरितभाजनेषु । स्वप्नवंचिन्तापुरुषादिवर्गे-ष्वेतेषु नामान्युपलवयेत ॥ ३२॥

सञ्चिन्तितं मनसा पदाधानां परिकल्पनम्। प्राधितं वाचे। तम् । इदं सम्पदातामिति । निर्गतं निर्गमनम् । नष्टं दृष्टिविषयादपहृतं यद्वस्तु । चतं हिस्तिम् । स्वीरितिहत्तमादिस्विया सह रमणम्। भाजनमाहारिविषेषे। मांसादि । एतेषु पदार्थेषु । तथा स्वग्नं सुप्रस्य स्वग्नावस्थायां नानाप्रकारवस्तुदर्थेनम् । च्हवं नव्वचं तञ्ज्ञानम् । चिन्ता मनसा परिकल्पनम् । पुरुषादिः । पुरुषा नर चादियेषाम् । चादियहणात् स्वीनपुंकत्रयोगेहणम् ।

पुरुषादीनां वर्गेषु समूहेषु गतेषु नामान्यभिधानाम्युपलखयेत विन्दात् । स्थं यथासङ्ख्यं केन्द्रचतुष्ट्रयस्य प्रस्तुतत्वात् । स्य यथासङ्ख्यं प्रदर्श्यते । लग्नादारभ्य सञ्चिन्तितनामान्युपलचयेत् । चतुर्थादारभ्य प्रार्थितनामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य नष्ट्रनामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य नष्ट्रनामान्युपलचयेत् । पुर्नानेवृत्य लग्नादारभ्य चतनामान्युपलचयेत् । चतुर्थादारभ्य स्त्रीनामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य स्त्रीनामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य स्त्रीनामान्युपलचयेत् । दशमादारभ्य भोजननामान्युपलचयेत् । पुर्नानेवृत्य लग्नादारभ्य स्वप्ननामान्युपलचयेत् । चतुर्थादारभ्य स्वप्ननामान्युपलचयेत् । चतुर्थादारभ्य स्वप्ननामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य चिन्तानामान्युपलचयेत् । स्त्रमादारभ्य चिन्तानामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य चिन्तानामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य चिन्तानामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य चिन्तानामान्युपलचयेत् । स्यमादारभ्य चिन्तानामान्युपलचयेत् ।

रिताचरके। यस्य टीका शिष्यहितावहा । भट्टोत्पलेन सुस्पष्टा श्लेकिः खाङ्गाश्विसमितेः — श्रीत ॥ ग्रवमेव गतेऽचरके। यो जानस्य नामानयनमाह ।

> द्वाचरं चरगृष्ठांशकीदये नाम चास्य चतुरचरं स्थिरे। नामयुग्ममपि च द्विमूर्त्तिषु त्र्यचरं भवति चास्य पञ्चभिः॥ १४॥

यसिन् तस्मिन् राशा लग्नगते चरगृहांशकादये तत्कालं तस्य चरराश्यंगका लग्नगता भवति । तदा तस्यागन्तुः प्रष्टुवा द्वाचरं नाम । लग्ननवांशकयोभेदे या बलवांस्तद्वशाद्वाम । एवं स्थिरलग्ने स्थिरनवांशका-दये च चतुरचरं नाम । द्विमूर्तिषु द्विस्वभावेषु लग्नगतेषु तद्ववांशकेषु चास्य नामगुमां नामद्वितयं भवति । तकें नाम च्यवरम् । द्वितीयं पञ्चभिरचरैभे-व्रति । एवं चरलग्ने चरांशके विद्येयम् ॥ १४ ॥

श्रय नामवर्धानयनमाह ।

कादगस्तु वर्गाः कुजगुक्रसैग्य-जीवार्कजानां क्रमशः प्रदिष्टाः । वर्णोष्टकं यादि च शीतरक्री-दवेरकारात् क्रमशः स्वराः स्युः ॥ १५॥ नामानि चाग्न्यम्बुकुमारविष्णु-शक्रेन्द्रपत्नीचतुराननानाम् । तुल्यानि सूर्यात् क्रमशा विचिन्त्य द्वित्र्यादिवर्णैर्घटयेत् स्वबुद्धा ॥ ९६ ॥

काद्यास्तु वर्गा इति । ककाराद्या वर्गाः कुजादीनां मामादीनां क्रमशः परिपाट्या उत्ताः । तदाया । कवर्गः कुजस्य । चवर्गः शुक्रस्य । टवर्गः साम्यस्य बुधस्य । तवर्गा जीवस्य गुराः । पवर्गाऽकेजस्य सार-स्य । यादि यकारादिवग्रीष्टकं शीतरश्मेश्चन्द्रस्य । रवेरादित्यस्याका-रात् प्रभृति क्रमधा द्वादण स्वराः स्युभवेयुः । प्रयोजनम् । चतुर्षु लग्ना-दिषु केन्द्रेषु ये तत्कालं नवांशकाः समुद्गताः । तेषां येऽधिपतया ग्रहास्तेषां ये वर्गा उत्तास्तेवेगैरंशकगणनया प्राग्वदचरकाशाभिहितं प्राग्वद्वर्णमुत्याद्य तैर्वर्णेस्तस्य नामात्पादनीयमिति । त्रत एव मेषे ककार इत्यादिकस्या-चरचक्रस्य न्यासः प्रदर्शितः । किन्तु तबस्यो ग्रहा वर्गातमस्वराशि-द्रेष्काणनवांशोच्चवक्रस्थिते। भवति तदार्युदायगणनावद्द्विचिगुणत्वमचराणां कार्यम् । १द्विचिगुगात्वे सकृत् चिगुगामिति च । वर्गेतिमादिवर्जिता-ऽन्यतः स्थितः पापोऽचरं हन्ति । एवं स्वरान् व्यञ्जनानि च सङ्गृह्य तते। नामरचना। लग्नकेन्द्रादारभ्याबरक्रमेग्रीर्थ्वाधाभागयाजनां कृत्वा नामरचनाय लग्नकेन्द्रस्य तनुत्वात् प्राधान्यात् प्रथमं तद्वर्षे नाम्बि योजयेत्। ततश्चतु-चौत्यद्वान् ततः सममजान् तता दशमजानिति । अथवा केन्द्रांशकस्वामि-बलवगादिति । श्रन्ये गवमचरानयनं व्याचचते । यथार्कस्य राशे। सार्थलिप्राचित भुक्ते स्ववंगादेकैकमचरं भवति । चन्द्रस्य पञ्चविंचत्यिथिके शतद्वये भुक्ते एकेकमचरं स्ववंगाद्ववति । अन्येषां लिप्राशतद्वयेनेकेकमचरं भवति । द्विचिगुग्रत्वं नामानीति । त्रादित्ये लग्नपतावंशपती वाग्निपयाय-स्तस्य नाम । लग्नांशकपयोर्बलाधिक्यात् । एवं चन्द्र श्रम्ब्पयायः । कुनः कुमारपर्यायः । कुमारः कार्निकेयः । बुधा विष्णुपर्यायः । बृहस्पतिः शक्रपर्यायः । शक्र इन्द्रः । शुक्र इन्द्रपत्नीपर्यायः । इन्द्रपत्नी शची ।

९ समुजातके ७ ऋध्यावस्य २ वसाकः।

सैरश्चतुराननपर्यायः । चतुराननश्चतुर्मुखा ब्रह्मा । सूर्यादादित्यात् प्रभृत्येषां तुल्यानि सदृशानि नामानि क्रमशः परिपाट्या विचिन्त्य विचार्य द्विच्या- दिवर्णेर्वर्णेद्वयेन वर्णेषच्येण वर्णेचतुष्ट्रयेन वर्णेपञ्चकेन वा स्वबुद्धात्मीयया बुद्धा नाम खटयेदुत्पादयेत् । एतदुक्तं भवति । द्वाचरादिकं नाम बहुभिवर्णेर्लब्धेः स्वबुद्धोत्तरमध्याधरक्रमेण विचार्याऽऽपादिकं नाम घटयेत् । बिलने। ग्रह्म्याचरमुत्तरम् । मध्यबलस्य मध्यगतम् । बलहीनस्याधी योज्यम् । चनेन न्यायेन नामानयनं कार्यमिति ॥ १५-१६ ॥

षय तेषामेवागतनान्नां वयाच्चानमाह ।
वयांसि तेषां स्तनपानबाख्यव्रतस्थिता यावनमध्यवृद्धाः ।
अतीववृद्धा इति चन्द्रभामचशुक्रजीवार्कशनैश्चराणाम् ॥ १० ॥

तेषां लब्धनामां सर्वग्रहेभ्यश्चन्द्रे बलवत्यंशकपते। लग्नपते। वा स्तनपानं वयः । शिशुरित्यर्थः । एवं भैामे बाल्यं वर्षद्वयाद्वर्षपद्वं यावत् । बुधे व्रतस्थिता ब्रह्मचारी । त्रासप्रमात् बोडशवर्षः । शुक्ते ये।वनोपेतस्ति-शद्वषे यावत् । जीवे मध्यः पञ्चाशद्वर्षः । त्रके सूर्ये वृद्धोऽशीतिवर्षः । शनैश्वरेऽतीववृद्धाः शतवार्षका इति ॥ ९० ॥

> समाप्तं सर्वं शाकुनम् । वराष्ट्रमिहिराचार्यरचिते शाकुनार्यवे । श्रार्थनामुत्पलश्चक्रेऽथाप्रये विवृत्तिप्रवम् ॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृती शाकुनातरं नाम पञ्चनचितितमाऽध्याय: ॥ ६५ ॥

श्रथ पाकाध्याये। व्याख्यायते।

त्रचोद्यवेव ग्रहाणां चारोक्तफलस्य पाककालद्वानमाहः। पद्माद्भानाः सामस्य मासिकाऽङ्गारकस्य वक्कोक्तः। स्रादर्शनाञ्च पाका बुधस्य जीवस्य वर्षेणः॥ १ ॥ षङ्भिः सितस्य मासैरब्देन शनेः सुरद्विषे। ब्दार्थात्। वर्षात् सूर्यग्रहणे सद्यः स्यात् त्वाष्ट्रकीलकयोः॥ २॥ त्रिभिरेव धूमकेतामीसैः खेतस्य सप्तरात्रान्ते। सप्ताहात् परिवेषेन्द्रचापसन्ध्यास्रसूचीनाम्॥ ३॥

पचाद्वानेरिति । भानेरादित्यस्य यत् फलमर्कचारेक्तं गुभमशुभं वा तत् पचात् पञ्चदर्शमिदिनैभैवति । गवं से।मस्य मासिको मासप्रमागमस्य मासिको मासेन भवति । श्रङ्गारकस्य भै।मस्य वक्रोक्तो वक्रे कथितः । यथा रैतद्वक्रमुळामुदये पीडाकरमान्वानीनाम् ।

" दूष^२यति रसानुदये " " व्यालं चयादशत्तीचृतुर्दशाद्वा विप^३च्यते-ऽस्तमये " ॥

'तिशत्कालं मुखरेग"मिति। 'तद्यमुवक्रे दस्युगग्रेध्यः पीडा"मिति। अन्यदिष नद्यचात्रितं यत्फलं तदेवमेव यस्मिन् वक्रे तद्यचचं पट्यते। उदयचीदः नन्तरं तस्य नद्यचस्य तद्वक्रोक्तसमः पाककाल इति पिश्रिषनद्यवागं नद्यच्याक्कालमिति आगमिवदः। बुधस्यादर्शनात् पाकः सूर्यमग्डलान्निगैता यावन्त्रालो दृश्यते तावानेव तस्य पाकः। जीवस्य बृहस्पतेवेषेग पाकः॥ १॥

षड्गिः सितस्य मासैरिति । सितस्य गुक्रस्य स्वचारे यदुत्तं फलं वी^६यि-मगडलनच्चात्रितं तस्य षड्गिमासैः पाकः । ऋब्देन वर्षेण शनेः सैारस्य । सुरिद्विषो राह्रोश्चन्द्रस्य ग्रह्यो ऋब्दाधीत् षड्गिमासैः पाकः । सूर्यग्रह्योऽ-कीपरागे वर्षात् फलम् । सत[®]मस्कं पर्व विनेति यस्त्वष्टा नाम् ग्रह उत्त-स्तस्य त्वष्टुस्तामसकीलकानां च सद्यस्तस्मिन्नेवाहिन पाकः स्याद्भवेत् ॥ २ ॥

विभिरेवेति । धूमकेते।स्विभिरेव मासैः फलं पच्यते । खेतस्य खेत-केताः सप्ररावान्ते सप्रभिदिनैः । परिवेषः सूर्याचन्द्रमसेः । इन्द्रचापम् । सन्ध्याफलम् । स्रभूसूची । एषां सर्वेषां सप्राहात् फलमिति ॥ ३ ॥

९ द्वाद्यव्यास्य गन्यस्य १६३ एव्हे १ प्रतासः ।

२ दुष्टव्ये।स्य ग्रन्यस्य १६४ एष्ठे २ प्रेलाकः ।

इ. ट्रास्ट्रक्योऽस्य ग्रन्थस्य १६४ ग्रस्टे ३ श्रनोताः ।

४ द्राष्टव्ये।स्य ग्रन्थस्य १६५ एव्हे ४ प्रकेशकः ।

५ दृष्टव्योऽस्य ग्रन्थस्य १६५ एव्डे ५ प्रलेकः ।

[🛊] द्रष्टव्यान्यस्य ग्रन्थस्य २०३-२२३ एष्ठानि ।

[🛮] द्रष्टच्योऽस्य ग्रन्थस्य ८६ एव्डे ६ घलेकाः ।

म्मन्येष्यपाह ।

श्रीताष्णिवपर्यासः फलपुष्पमकालजं दिशां दाहः। स्थिरचरपारन्यत्वं प्रसूतिविकृतिश्च षणमासात्॥ ४॥

शीतिष्णिविषयां । उष्णाकाले शीतता शीतकाले तूष्णता । श्रय-वा स्वभावशीतगतस्य वस्तुन उष्णता । स्वभावाष्णस्य शीतता । फलं पुष्पं वा श्रकालजं श्रनृतावुत्पन्नम् । दिशां दाहा दिश्दाहः । स्थिरचरयारन्यत्वं विषययः । स्थिरस्य वृष्टादेश्चरता । चतुष्पदादेरचलत्वम् । प्रसूतिविकृतिरित-प्रस्वविकारश्च । ष्र्यमासात् पच्यत इत्यर्थः ॥ ४ ॥

त्रन्येष्यपाह ।

स्रक्रियमाणककरणं भूकम्पाऽनुत्सवा दुरिष्टं च। श्रीषश्चाशीष्याणां स्रोताऽन्यत्वं च वर्षार्धात्॥ ५॥

श्रातियमाग्राकस्याप्राप्रचारस्य करणम् । श्रयवा यत्किञ्चित्कमं कर्ताः
न करोति स्वयमेव कर्तुमायाति तदिक्रियमाग्राकमंकरगम् । श्रयवा यत्न
कदाचित् कृतमकस्मात् क्रियते तद्य्यक्रियमाग्राककरगम् । भूकम्यः चितिचलनम् । श्रनुत्सवः प्राप्तोत्सवस्याकरगम् । दुरिष्टं दुष्टमतीवाशेभनं यदिष्टुमन्भिमतं वा यत् । श्रशेष्यागां सरःप्रभृतीनां शेषः । स्रोतसां नदनदीनामन्यत्वं प्रतीपगमनम् । हृदादीनामन्यत्वं शोषे। जलाधिक्यं वा । वर्षार्थात् षगमासात् पच्यते ॥ ५ ॥

श्रन्येष्वप्याह ।

स्तम्भकुमूलाचीनां जल्पितस्दितप्रकम्पितस्त्रेदाः । मासत्रयेण कलहेन्द्रचापनिचीतपाकाश्च ॥ ६॥

स्तम्भः प्रसिद्धः । जुमूलं मृन्मयं यचान्नादिकं स्थाप्यते । ऋचीं प्रतिमा । एतासां जल्पतं सम्भाषणं रुदितमश्रुविमाचनम् । प्रकम्पितं चलन्म् । स्वेदो धर्मः । एते सर्वे मासचयेण पच्यन्ते । तथा कलहः । इन्द्रचान्यम् । निर्धातः । एतेषां च पाका मासचयेण परिपच्यते । इन्द्रचापस्य पूर्वे स्मा⁹हात् फलमुक्तम् । स्माहादादि न परिषच्यते तदा मासचयेणिति ॥ ६ ॥

९ द्रष्टक्याः स्वैदाध्यायस्य ३ प्रलेकः ।

श्रन्येष्वप्याह ।

कीटाखुमिक्किरगबाहुल्यं मृगविहृङ्गविहतं च। लाष्टस्य चाप्सु तरगं त्रिभिरेव विपच्यते मासैः॥ ०॥

कीटः कृमिः । त्राखुर्मूषकः । मित्रका प्रसिद्धा । उरगाः सर्पाः । एषां बाहुल्यं प्रभूतता । मृगायां मृगजातीनाम् । विहङ्गानां पित्रयां च विह्नम् । लिप्ट्रिस्य मृन्मयस्य चाप्सु जले तरग्रं मन्जनं विभिरेष मासैविंपच्यते ॥ २ ॥

श्रन्येष्वप्याह ।

प्रसवः शुनामरख्ये बन्यानां ग्रामसम्प्रवेशश्च । मधुनिस्तयतारखेन्द्रध्वजाश्च वर्षात् समधिकाद्वा ॥ ६ ॥

शुनां सारमेयागामराये निर्जने प्रसवः । वन्यानां सन्वानां गामे सम्प्र-वेशः । मधुनिलवेा मालिकस्थानम् । तारगां प्रसिद्धम् । इन्द्रध्वज इन्द्र-यष्टिः । रते सर्वे एव वर्षात् परिपच्यन्ते समधिकाद्वा ॥ ६ ॥

श्रन्येष्ट्रपाह ।

गामायुगुधसङ्घा दशाहिकाः सदा एव तूर्यरवः। स्राक्रुष्टं पत्तफलं वल्मीका विदरणं च भुवः॥ ९॥

गोमायु: गृगाल: । गृश्राणां सहा: समूहा: । एते दशाहिका दश-भिर्दिने: पच्चन्ते । तूर्यरव: तूर्यशब्द: । अनाहतस्य स्वयमेव णब्द: । आहृतस्य विस्त्रमत्वं वा सदास्तिसम्मेबाहृनि पच्चते । आज्ञृष्टं शपमानं पद्य-फलं पद्येण पच्चते । तथा बल्मीका गृहादुत्पन्नो भुवा भूमेर्विदरं स्मोटनं च पद्येण पच्चते ॥ ६ ॥

ब्रहुताश्रप्रक्वलनं घृततैलवसादिवर्षणं चापि । सद्यः परिपच्यन्ते मासेऽध्यर्धे च जनवादः ॥ १०॥

श्रहुताश्राप्रव्यलनमनग्निव्यलनम् । घृतवर्षयम् । तैलवर्षयम् । वसा-वर्षयम् । त्रादिग्रहयान्मांसरकान्नपानपुष्यफलपर्यमृतिकापाषायवर्षये च । यते सर्वे सद्य यव तस्मिन्नहनि परिपच्यन्ते । जनवादे। जनैरपवादे।ऽध्यर्थेन मासेन सार्थेन परिपच्यते ॥ १० ॥ ग्रन्येष्यपाह ।

छत्रचितियूपहुतवहबीजानां सप्तिभवति पत्तैः। छत्रस्य तारणस्य च केचिन्मासात् फलं प्राहुः॥ ११॥

क्त्रमातप्रथम् । चितिर्यज्ञचितिः । यूपो याज्ञिकः । हृतवहे। जिनः । बीजानि प्रसिद्धानि यान्युप्यन्ते । एतेषां सर्वेषां यद्वे कृतं तत् सप्रभिः पर्वः सार्थे स्त्रिभिमीसैः पच्यते । केचिन्सुनयष्क्रत्तस्य तारणस्य च मासात् फलं प्राहुरुत्तवन्तः ॥ १९ ॥

तथा च गर्गः।

चितियूपहुताशेषु फलं पचेस्तु स्मामः । श्रातपदफलं माशत् तारणस्येवमस्त्वित ।

श्रन्येष्वप्याह ।

श्रत्यन्तविरुद्धानां स्नेहः ग्रब्दश्च वियति भूतानाम् । मार्जारनकुलयार्मूषकेण सङ्गश्च मासेन ॥ १२॥

श्रत्यन्तविरुद्धानामित्रशृत्यां च प्राणिनां स्नेहः प्रीतिः परस्परम् । वियत्याकाशे भूतानां प्राणिनां शब्दः । माजीरस्य विद्वालस्यः नकुलः प्रसिद्धस्तस्य च । मूषकेण सङ्गो युतिः । मासेन पच्यते ॥ १२॥

श्रन्येष्वयाह ।

गन्धर्वपुरं मासाद्रसवैकृत्यं हिरग्यविकृतिश्च । ध्वजवेश्मपांशुधूमाकुला दिशश्चापि मासफलाः॥ १३ ॥

गन्धर्वपुरं गन्धर्वनगरं मासात् पच्यते । रसर्दीनां मधुरादीनां वैकृत्यं विकारः । हिरग्यस्य सुवर्णादिकस्य च विकृतिर्विकारोऽन्यवर्णत्वम् । ध्यजस्य पताकाया भङ्गो वा वेश्मना गृहस्य च विकारः । पांशुना रजसा धूमेन चाकुला व्याप्ता दिशः । सर्व एते मासफला मासेन पच्चन्ते ॥ ५३ ॥

श्रयाश्वन्यादीनां पाककालचानमाहः।

नवनैकाष्टदशकैकषट्त्रिकत्रिकसङ्घमासपाकानि । नज्जत्राग्यश्विनिपूर्वकाणि सद्यःफलाश्लेषा ॥ १४ ॥ नम्रचार्याश्विनिपूर्वकाणि । ऋष्विनी पूर्व येषां तानि माससङ्ख्यपा-कानि । तद्यया । ऋष्विन्या योगताराया उपसर्गेण नविभमोसैः पाकः । एकेन मासेन भरण्याः । ऋष्टाभिः कृतिकायाः । दशभी रे।हिर्ग्याः । एकेन मासेन मृगशिरसः । षड्भिराद्रीयाः । विभिः पुनर्वसेः । विभिरेव पुष्यस्य । ऋष्तेषा सदाःफला । तस्मिन्नेवाहिन फलपाकं करोति ॥ १४ ॥

श्रय मघादीनां नचचाणां फलपाकमाह ।

पित्र्यान्मासः षट् षट् त्रयोऽर्ह्धमध्टै। च त्रिषडेकैकाः। मासचतुष्केऽषाढे सदाःपाकाभिजित्तारा॥ १५॥

विश्वं मद्या । मद्याया योगतारकोषसर्गे मासेन पाकः । पूर्वफलान्याः षड्भिः । उत्तरफलान्याश्च षड्भिरेव । हस्तस्य निभिः । चित्राया
अर्थमासेन पत्तेण । अष्टभिः स्वातेः । निभिर्विशाखायाः । षड्भिरनुराधायाः ।
एकेन न्येष्टायाः । एकेन मूलस्य । अषाढे द्वे पूर्वीतराषाढे मासचतुष्के चतुभिमासेस्तयाः पाकः । अभिजितारा सदाःपाका तस्मिन्नेवाहिन पाकं
करोति ॥ १५ ॥

अथ अव्यादीनां पाककालज्ञानमाह ।

सप्राष्टावध्यद्वं त्रयस्त्रयः पञ्च चैव मासाः स्युः । श्रवणादीनां पाका नज्ञत्राणां यथासङ्ख्यम् ॥ १६ ॥

यणाक्रमेण प्रवणादीनां नचनाणां पाकः । तदाणा । सप्रभिर्मासैः प्रवणस्य पाकः । त्रष्टमिर्धानष्ठायाः । त्रष्टमर्थेन सार्थेन मासेन शतिमि-षजः । निभिः पूर्वायाः । निभिष्तत्तरायाः । पञ्चभी रेवत्याः । एवमनेन क्रमेण प्रवणादीनां नचनाणां पाकः ॥ १६॥

त्रव पाकाध्याये येषामुत्पातानां पाके। ने।कस्तेषां भूकम्पाध्याये इक:। यथा।

पन्नेश्च^१तुर्भिरनिलस्त्रिभिरग्निदेवराट् च स्प्राहात् । स्दाः फलित च वस्त्यो येषु न कालोऽद्भुतेषूक्तः ॥ श्रद्भुते दृष्टे शान्त्यादिकं कृत्वाऽद्भुतशान्तिं नयेत् । स्रन्यया पाक-भेदी भवत्येतन्त्रापयितुमाह ।

[•] द्राष्ट्रव्याःस्येव यन्यस्य ४५४ एष्टे २० प्रलेखाः ।

निगदितसमये न दृश्यते चे-दिधिकतरं द्विगुणे प्रपच्यते तत्। यदि न कनकरत्नगाप्रदाने-रूपशमितं विधिवद्द्विजैश्च शान्त्या॥ १०॥

निगदितसमये यथै।तकाले चेदादि न दृश्यते पाकस्तदा तस्मात् पाकीऽधिकतरं द्विगुणे काले प्रपच्यते पाकमायाति । यदि कनकप्रदानेन सुवर्णदानेन । रत्ननानां मणीनां प्रदानेन । गवां धेनूनां प्रदानेन । एतेस्तव्या द्विजेब्राह्मणेश्च विधिवत् शान्त्या नेपशमितम् । तदाधिकतरमतीवाधिकं द्विगुणे काले समये । यस्याद्भुतस्य काल उत्तस्तस्मिन् द्विगुणे तत् प्रपच्यते पाकमायातीति ॥ १० ॥

इति श्रीभट्ठोत्पलविरवितायां संहिताविष्ठता पाकाध्यायाः नाम षगणवित्ततमाऽध्यायः ॥ ६६ ॥

श्रय नदात्रकर्मगुणाध्यायो व्याख्यायते ।
तवादावेवावित्रच्यादीनां तारक्षणमाणज्ञानमाह ।
शिखिगुणरसेन्द्रियानलगशिविषयगुणर्त्तुपञ्चवसुपद्धाः ।
विषयेकचन्द्रभूतार्णवाग्निरुद्राधिवयसुदह्वनाः ॥ १ ॥
भूत'ग्रतपद्मवसवा द्वात्रिंगञ्जेति तारकामानम् ।
क्रमग्रीऽधिवन्यादीनां कालस्ताराप्रमाणेन॥॥२॥
नद्मत्रजमुद्वाहे फलमब्दैस्तारकामितैः सदसत् ।
दिवसैर्ज्वरस्य नाग्रा व्याधेरन्यस्य वा वाच्यः ॥ ३॥

शिखिगुणेति । शिखिने। ऽग्नयस्त्रये। ऽश्विन्यास्तारकाप्रमाणम् ।
गुणास्त्रयः सन्वरजस्तमांति भरण्यास्तारकाप्रमाणम् । रसाः षणमधुरादयः
कृतिकायाः । इन्द्रियाणि ग्रोषादीनि पञ्च रोहिण्याः । श्रनलास्त्रये। ऽग्नये।
मृगणिरसः । शशी चन्द्र एक श्राद्रीयाः । विषयाः शब्दादयः पञ्च गुनवंसेः ।
गुणास्त्रयस्तिष्यस्य । ऋतवः शिथिरादयः षडाश्लेषायाः । पञ्च मधायाः ।

९ भूतगरण्डवसवः-इति पाठान्तरम् ।

षसवाऽष्टी पूर्वफल्गुन्याः । पची द्वी उत्तरफल्गुन्याः । विषयाः पञ्च हस्तस्य । एकिश्विषायाः । चन्द्र एक एव स्वातेः । भूतानि पञ्च विशाखायाः । ष्र्याचाः समुद्राश्चत्वारेऽनुराधायाः । त्र्यम्यस्त्रयो न्येष्ठायाः । सद्रा एका-द्य मूलस्य । श्रश्विने। द्वी पूर्वाषाद्यायः । वस्वीऽष्ट उत्तराषाद्यायः । द्वहना त्र्यम्यस्त्रयः श्रवयस्य । भूतानि पञ्च पृथिव्यादीनि धनिष्ठायाः । श्रत्वे श्रत्याः । केविच्छराः पञ्चिति पटन्ति । पचौ द्वी पूर्वभद्रपद्यायः । वस्वोऽष्ट उत्तरभद्रपदायाः । द्वाचिंशत् रेवत्याः । सत्येवंप्रकारं तारंकामानम् । नचवाणामेषां च क्रमशः परिपाट्या ताराप्रमाणेन तत्सङ्ख्यया कालो चेयश्चेत्याह । नचवजमुद्वाह इति । उद्वाहे विवाहे नचवस्य यत् फलं सदसच्छुभमशुमं वा तारकामितेस्तारकासङ्ख्येरब्देवे वैवेक्तव्यम् ।

यथा ।

मृगशिरि मघायामिति ।

यथा।

बहुसुखसुतदासीवितसामाग्ययुक्तेति ।

यत् फलं सच्छोभनं तथादीये भचतुष्ट्ये नेति । सदसत्फलं शुभं दुष्टं ततारकामितेस्तारकासङ्ख्येरब्देभेवति । दिवसैर्क्यस्य नाश इति । तारकामि-तिर्दिवसैर्क्येरस्योत्पन्नस्य नाशा वाच्या वक्तव्यः । इति तारकामानम् ॥ ९–३ ॥

श्रय नचचदेवता श्राष्ट्र।

स्त्रिश्वयमदह्दनकमलजशशिशूलभृददितिजीवप्रशिपितरः। योन्यर्थमदिनकृत्वष्टृपवनशक्राग्निमित्राश्च॥४॥ शक्रो निर्ऋतिस्तायं विश्वे ब्रह्मा हरिर्वसुर्वस्याः। स्रजपादाऽहिर्वृद्ध्न्यः पूषा चेतीश्वरा भानाम्॥५॥

श्रवियमदहनेति । श्रश्यादीनां क्रमेण भानां नवनाणामीश्वराः । तदाया । श्रश्विनावश्विन्याः । यमे। भरण्याः । दहने।ऽनिः कृति-कायाः । क्रमलेना ब्रह्मा रे।हिण्याः । शशी चन्द्रो मृगशिरमः । शूल-भृदुद्र श्राद्रायाः । श्रादित्यः पुनर्वसाः । जीवा वृहस्पतिस्तिष्यस्य । फणी सर्पे श्राश्लेषायाः । पितरे। मघायाः । योनिर्भगः पूर्वफल्गुन्याः । श्रयेमा इतरफल्गुन्याः । दिनकृदादित्यो हस्तस्य । त्यष्ट्रा चित्रायाः । प्रवना वायुः स्वातः । श्रक्तानी इन्द्रानी विशाखायाः । मिनेऽनुराधायाः । श्रक्त इन्द्रे। च्येष्ठायाः । निर्चरती राचसा मूलस्य । तीयं जलं पूर्वाषाठायाः । विश्वे देवा उत्तराषाठायाः । ब्रह्माऽभिजितः । हरिविष्णुः श्रवणस्य । वसु-र्धानिष्ठायाः । वस्णोऽपाम्पतिः श्रतभिषजः । श्रजपदोऽजैकपात् पूर्वभद्रप-दायाः । श्रहिर्वुद्ध्य उत्तरभद्रपदायाः । पूषा रेवत्याः । चशब्दः समुद्वये । इत्येवंप्रकारा भानां नचनाणामीश्वराः स्वामिना नचनदेवताः ॥ ४-५ ॥

श्रधुना ध्रुवाणि नवनाणि तेश्व यानि क्रमाणि क्रियन्ते तानि चाह । त्रीरायुत्तराणि तेभ्यो राहिरायश्च ध्रुवाणि तैः कुर्यात्। श्रभिषेकशान्तितरुनगरधर्मबीजध्रुवारम्मान् ॥ ६॥

तेभ्या नचनेभ्यस्त्रीग्युतराणि । उत्तरफल्गुनी उत्तराषाठीत्ररभाद्र-पदा तथा रेहिग्यः । ग्रतानि नचनाणि चत्वारि ध्रुवाणि स्थिराणीत्यर्थः । तैश्च ध्रुवैः क्षिं तत्। अभिषेको नृपादेः । शान्तिः शान्तिकमुत्पातप्रतीकारः । तस्त्रृंचस्तस्य रेपण्णम् । नगरं पत्तनं तत्प्रतिष्ठादि । धर्मो धर्मक्रिया । बीजं बीजवपनम् । अन्येषां ध्रुवाणां स्थिराणां कर्मणामारम्भान् कुर्यादिति ॥ ६ ॥

तथा च पराशर:।

चत्वारे। हि चतुष्का भ्रवा मृदुदीस्वास्त्रया चिप्रः । उग्राणि पञ्च पञ्च चराणि साधारणे द्वे च ॥

चत्वारि खलु नव्वचेषु ध्रुवाणि भवन्ति । प्राजापत्यं चीग्युनराणि ।
तेषु पुरनगरयामकानने।पवनभवनानि । वेशनतस्कुमुमबीजवपनस्थिरनिधिनिधानकृषिधनगोऽश्वमिचसङ्ग्रहणस्वपनालङ्करणपत्युद्वहनचरणाभिगमननृपतिनायकाभिषेकमन्त्रेज्याव्रतिनयमायुष्यपौष्टिकशान्तिकधान्यान्यन्यानि
स्थिराणि कारयेत्। स्रणधनप्रयोगपथगमनमद्यवैरत्वीराणि च वर्जयेत्।

त्रय तील्णानि नवचाणि तैयानि कर्माणि क्रियन्ते तानि चाह । मूलशिवशक्रमुजगाधिपानि तीदणानि तेषु सिद्धान्ति । स्रभिघातमन्त्रवेतालबन्धवधभेदसंबन्धाः ॥ १ ॥

मूलं प्रसिद्धम् । शिवाधिपमादी । शक्राधिपं छेष्ठा । मुजगाधिपं सपेदैवत्यमाश्लेषा । एतानि चत्वारि नचवाणि तीच्यानि दास्गानीत्यये: । तेषु तीस्त्रोषु सिद्धान्ति। के ते। श्रभिघात उपद्रवः । मन्त्रे। मन्त्रसाधनप्रयोगः । वेतालं वेताले।त्यापनादिकर्म । बन्धा बन्धनम् । बधस्ताडनम् । मेदः पृथक्करगां श्लिष्ट्रयोर्द्वयोः । संबन्धा राजकुल श्रावेदनम् । गते सिद्धान्ति ॥ ०॥

तथा च पराश्रर: ।

चत्वारि नचचेषु दाष्त्णानि भवन्ति । त्राद्री घलेषा च्येष्ठा मूलमित्येते-ष्वरिनगरस्कन्थावारावरोधनमय नरेन्द्राभिघातयुद्धकलहकूटमाहसेषधानभे-दवञ्चनविवादचै। ये। नृतश्रपण्यकितवच्छलनपण्यन्त्रायुधग्रहण्यकरणदर्शनाभिचा-रगदवियोगवधभृत्यनिग्रहचतुष्पददमनभटनियोगान् विशेषते। मूले मूल-कर्मे । षद्रचेषु पीडनवपनधान्यतस्कुसुमबीजवेशम्प्रवेशस्थिरनिधिनियोगांश्च कारयेत् । सर्वेषु च सर्वे दाष्त्रणं कर्म ॥

ऋषोपाणि नचचाणि तैष्च यत् कर्म कर्तव्यं तद्वाह । उग्राणि पूर्वभरणीपित्र्याण्युत्सादनाश्रशाठ्येषु । योज्यानि बन्धविषदहृनशस्त्रचातादिषु च सिद्धौ ॥ ८॥

पूर्वेषयं पूर्वेफल्गुनी पूर्वोषाठा पूर्वभद्रपदा इति । भरगी। विच्यं मचा । गतानि पञ्च नचनाय्युपाणि भवन्ति । तानि चेात्सादे उत्सादने । परस्याचीदीनां नाणे। शाट्ये शटभावे च। गतेषु कार्येषु योज्यानि। तथा बन्ये बन्धने । विषे श्रूणां विषप्रयोगे । दहनेऽग्निदाहे । शस्त्रे शस्त्रप्रहरग्रे । घाते मारग्रे । ऋदिग्रहणादन्येष्रपद्रवकरग्रेषु ज्वरातीसरोत्पादनेषु सर्वेक-मेसु सिद्ध्ये विद्ध्येष्ट योज्यानि प्रयोक्तव्यानि ॥ ८ ॥

तथा च पराशर: ।

पञ्च नव्वेषूयाणि भवन्ति । मधा भरणी बीणि पूर्वाणीति । यषु भटेषीरगुल्मपुरुषदूतकारशैल्क्यशाठिकचुद्रान् स्थापयेत् । तथा निभृतनिय-मनप्रणिधसम्प्रयोगवैरोत्यानकलहकीलाहलसम्प्रहारवञ्चनिववादान्यद्रव्यहर-यान्यदारगमनद्यूताभिसारविलप्रवर्त्तनयुद्धयोद्धायुध्ययहणकरणदर्शनारम्भाणि । नगरग्रामजनपदपुराभिधातयन्त्रोपकरणदुर्गक्रियाणां पराधिकप्रयोगान् । युद्धस-ह्यामाभियोगेषु प्रथममरयोऽभिहन्तव्या इत्यादिषु विषप्रयोगानलविसर्गाभि-सारं कारयेत् । विशेषतः पिच्येऽपितृपिग्रहसम्प्रदानकोष्ठागारविविधाकारनि- धानानि । भाग्ये साभाग्यकस्थावरगानि । श्राप्ये जलबाहसुरासवकूपनदीवा-इकुल्याखननानि । सर्वेषु सर्वमुगं च ॥

श्रय चिप्राणि नचचाि तेश्व यानि क्रमाणि क्रियन्ते तानि चाह । लघु हस्ताश्रिवनपुष्याः पण्यरतिज्ञानभूषणकलासु । शिल्पोषधयानादिषु सिद्धिकराणि प्रदिष्टानि ॥ ९॥

हस्तः प्रसिद्धः । ऋष्विनमध्विते । पुष्यस्तिष्यः । केचिद्रभिजिद्धे-छित्ति । एतज्ञचववयं चतुष्ठ्यं वा लघु चिप्रमित्यर्थः । एतानि पग्ये विक्रये। रते। पुरते। । द्वाने शास्त्रारम्भे । भूषणे ऋलङ्करणे । कलामु चिष-गीतवाद्यनृत्यादिषु । शिल्पकर्मणि तचककर्मलोहकारवर्मादी । श्रीष्ये द्रव्य-प्रयोगे। याने यावायाम्। श्रादिग्रहणादृण्यक्षे धनप्रयोगे च । रतेषु कार्येषु चिद्विकराण्युक्तानि ॥ ६ ॥

तथा च पराशरः।

चत्वारि नचनाणि चिप्राणि भवन्ति । हस्तः पुष्योऽभिनिद्यविनमित्ये-तेषु विविध्यपय्यविक्रयधनप्रयोगगाऽश्वाश्वतरखरकरभदमनस्कन्धावारब-लसार्थनियाणदूतचरसम्प्रेषणाध्वगमनयननयाननाध्ययनाध्यापनशिल्पारम्भ-ध्वनपताकातपनवालव्यननसमुच्छ्यस्वपनगनग्रहणारीहणभैषच्यरस्वोगमदग-दे।षध्यहणधारणानि स्वीग्येव साम निग्नाणि कर्माणि कारयेत् ॥

अय मृद्रिन नचवाणि तैश्व यानि कर्माणि क्रियन्ते तानि चाह । मृदुवर्गी।ऽनूराधाचित्रापाष्णीन्दवानि मित्रार्थे । सुरतविधिवस्त्रभूषणमङ्गलगीतेषु च हितानि ॥ १०॥

श्रनूराधा। विचा। पैष्णां रेवती। ग्रेन्दवं मृगशिर: । ग्रतानि चत्वारि नवचाणि मृदुवर्ग: । तानि च मिनार्थे मिनवरणार्थे श्रवणादिप्रयोगे । सुरत-विधी सुरतकर्मणि। वस्तेषु वस्त्रकर्मादिषु। भूषणेष्वलङ्करणेषु । मङ्गलेषु विवाहो-यन्यनवृहाकरणेषु । गीते च । ग्रतेषु च क्रमेसु च हितानि श्रेष्ठानि ॥ १० ॥

तया च पराशरः।

े चत्वारि नवचषु मृदूनि भवन्ति । मृगणिरिक्चिषानूराधा रेवतीत्येतेषू-पन्यनषुडाक्करणगादानादिव्रतनियमज्ञव्यस्वस्त्ययनवहनवपनिवस्मापनकी- तुक्रमङ्गलयज्ञत्राह्वनाध्ययनाध्यापनक्षन्यावरणपाणिग्रहणधनप्रयोगान् गुक्तरे-न्द्राणां वाद्यगीतनृत्ताभिनयालापहास्योद्यानहर्षपरिवर्धनान्यारभेत । मणिरज-तालङ्काराम्बरधारणकरणमङ्ग्रहणविक्रयशिल्पप्रयोगगमनप्रयोगसुहृत्संबन्धि-बान्धवसंबन्धान्यायुष्यपौष्टिकधमीर्धकामयुक्तानि सर्वाण्येव चाच नयनाञ्ज-नमै।भाग्यविचिचचिचाणि विशेषतः सर्वेषु सर्वाणि मृदूनि क्रमीणि कारयेत् ॥

श्रय साधारणे नक्षे ताभ्यां यानि च कर्माणि कारयेत् तथा चराणि मचचाणि तैश्व यानि कर्माणि क्रियन्ते तानि चाह ।

है।तभुजं सविशाखं मृदुतीदणं तिद्विमित्रफलकारि । श्रवणत्रयमादित्यानिले च चरकर्मणि हितानि॥ १९॥

है।तभुजं कृतिका । हुतं भुङ्के हुतभुगग्निः । हुतभुज इदं है।त-भुजम् । त^९स्येदमित्यण् । त^२द्धितेष्वचामादेरिति वृद्धिः । तच्च भविशाखं विशाखासहितम् । एतन्नचचद्वयं मृदुतीच्णं मृदुसाधारणमित्यथेः । तच्च विमि-स्वफलकारि विभिन्नफलं करे।ति । मृदूनि दारुणानि च कर्माणि कुर्यादित्यथेः ॥

तथा च पराशर:।

द्वे नचने वाधारयो भवतः । कृतिका विशाखेति । तयार्मृदूनि दाक्षणानि कर्माणि कुर्यात् । धातून्यादनावर्तनभायडागारविषणि वययोपकरयानि । यचेष्टिदहनेषतापने चुघृतविषाचनं वृषभात्सर्गपशुसङ्कलनदमनान्यारभेत । सर्वप्रहरणानि कारयेत् । ग्रामशिविरपुरव्रजननगरव्युत्पयवन्यम् । विशाखायां
विशेषेगो चुवृच्चवीजनताकुसुमानि वाषयेत् ॥

श्रवगाचयमिति । श्रवगाचयं श्रवगां धनिष्ठा शतभिष्गिति । श्रादित्यं पुनर्वसुः । श्रानिलं स्वातिः । ते श्रादित्यामिले च । एतानि पञ्च नदा-चागा । तानि च चरक्रमेण्यस्थिरे क्रमेगि हितानि प्रशस्तानि ॥ १९ ॥

तथा च पराशर:।

पञ्च नज्ञचाणि चराणि भवन्ति । स्वातिः पुनर्वमुः श्रवणं धनिष्ठा श्रातभिषगिति । एतेषु कुञ्चरमृगमहिषतुरगखरक्ररभगवां समावहनानि ।

१ पाणिनिव्याकरणस्य ४।३।१२० सूत्रम्।

च पाणिनिकाकरणस्य ७। च। १९० मूत्रम्।

विशेषेण पुनर्वसा पुनर्भूगमनं विटकरणम्। वारुणे सुरासवसन्यानसर:सरित्से-त्वीषधविधानानि । सर्वेषु विशेषेण सर्वे चरक्रमं कुर्यात् ॥

श्रय चौरनचनाएयाह ।

हस्तत्रयं मृगशिराः श्रवणत्रयं च पूषाशिवशक्रगुरुभानि पुनर्वसुश्च । सीरे तु कर्मणि हितान्युदये सणे वा युक्तानि चाडुपतिना शुभतारया च ॥ १२ ॥

हस्तात् प्रभृति नवचयम् । हस्तः चित्रा स्वातिः मृगिशिराः । श्रविषयं श्रविषात् प्रभृति नवचयम् । श्रविषा धिनिष्ठा धितिष्वक् इति । प्रविषे रेवती । श्रविष्ठभमिष्विनी । शक्तं इन्द्रस्तद्वं च्येष्ठा । गृहमं तिष्यम् । धितानि । तथा पुनर्वेषुश्च । धतानि नवचाणि चौरे चुरक्रमणि तुः हितानि धस्तानि । उदये च यथा मेषलग्नेदिये यावन्मेषस्य चयोदणं विधद्वागाः सविंगितिलिया उदयं धान्ति तावदिष्विनीनचचमुदयं याति । तत्परती यावत् तावन्त एव भागा उदयं यान्ति तावद्वश्चिनोनचचमुदयं याति । तत्परिते यावत् तावन्त एव भागा उदयं यान्ति तावद्वश्चित्रोत्यनेन न्यायेन सर्वेष्वामुदयो योज्यः । तस्मिन्नदये विहितानि । चणे च चणस्योदये । चणे मृहूर्तः । येन नचचेण चुरक्रमं क्रियते तस्य या देवता तन्नामा ये। मृहूर्तः स्तस्योदये । यथा हस्तदेवता सूर्यस्तन्नामा ये। मृहूर्तस्तस्योदये मिचपूष्णो- स्तये वेत्यादि । तद्यथा । मृहूर्ता याचायामुक्ताः ।

शिव भुजगिमचिपितृवसुजलिक्वविरिञ्चपङ्कजप्रभवाः । इन्द्राग्नीन्द्रनिशाचरवहणार्यमयानयक्वाह्नि ॥ सद्राजाहिर्बुध्याः पूषा दम्रान्तकाग्निधातारः । इन्द्रदितिगुरुहरिरवित्वष्ट्रनिलाख्याः चणा राषौ ॥ श्रद्धः पञ्चदशांशा राषेश्चैवं मुहूने इति । सच विज्ञेयस्तज्ज्ञेश्क्रायायन्त्राम्बुभिर्युत्या-इति ॥

तानि च नवचािण यदाुडुणतिना चन्द्रेण शे।भनेन जन्मतृतीय-षष्ठुसप्रमदशमेकादशानामन्यतमेन युक्तानि भवन्ति तदा चन्द्रानुकूल्यं च

६ द्राष्ट्रव्यमस्य यन्यस्य ५०३ एष्टे-इदं वचनं कुत्रचित्पाठान्तरस्वयम् ।

भवति । शुभतारया च । तारा यदि शुभाऽनुकूला सम्पत्चेमसाधकमैचा-गामन्यतमा भवति । गतदुक्तं भवति । यदि चन्द्रानुकूल्यं तारानुकूल्यं च भवति तदेति ॥ १२ ॥

अय चुरकर्मणि परिशेषार्थमाह ।

न स्नातमात्रगमनान्मुखभूषिताना-मभ्यक्तभुक्तरणकालनिरासनानाम् । सन्व्यानिशाशनिकुजार्कतिया च रिक्ते स्नौरं हितं ^१न नवमेऽह्नि न चापि विष्ट्याम्॥ १३॥

स्नातमाषस्य कृतस्नानस्य चौरं न हितं न गस्तम् । गमनान्मु-खस्य गन्तुं प्रवृत्तस्य चौरं न हितम् । तथा भूषितस्यालङ्कृतस्य। श्रभ्यक्तस्य तैलादिना कृताभ्यङ्गस्य । भुक्तस्य कृताहारस्य । रणकाले सङ्ग्रामसमये । निरासनस्य श्रासनरहितस्य । यतेषां चौरं न हितं न श्रोभनम् । तथा सन्ध्याकाले सन्ध्यासमये । सन्ध्यालचणं प्रागेवोक्तम् ।

> श्रधी स्तिमितानुदितात् सूर्यादस्पष्टमं नभा यावत् । तावत् सन्य्याकाल इति ।

निशायां रावो । शनिकु जार्कवारे । शनिवारे शनैश्वरवारे । कुलवारे मेमिवारे । अर्कवारे आदित्यवारे च । केचिदप्यकेवारे नेच्छिन्त । तिथी च रिक्ते । चतुर्थी नवमी चतुर्दशी चेति रिक्ता तिथि: । तस्यां चौरं न हितम् । नवमेऽङ्कि नवमे दिवसे न कार्यम् । विष्ट्यां करणे चौरं हितं न । नवमेऽङ्कि न चापि विष्ट्यामित्यच केचिदन्यथा व्याख्यानं कुर्वित्त । नवमदिवसग्रहणमत्यन्तिनेषधार्थम् । चतुर्थ्यां चतुर्दश्या-मिप कार्यातिपत्ता कर्त्तव्यं चुरम् । न नवम्याम् । तथा च । न नवम्य-हारकवर्जमिति लोकवचनं प्रदर्शयन्ति । एतेन तिथी च रिक्ते इत्यनेनेष गतार्थत्वात् व्यासमहिष्णा चतुर्थ्याद्या निषिद्धा नवमी समान्यनिष्ठिनापि न निष्दि ।

१ न च नवेर्राह्न न चापि विद्व्याम्-इति पाठान्तरम् ।

व द्रष्टक्रोहस्य प्रन्यस्य ४२६ एष्टे १ प्रनेशकः।

तथा चाह ।

चतुर्थी चैव षष्ठीं च चष्टमीं च चतुर्दशीम्। तथा पञ्चदशीं चैव ब्रह्मचारी भवेत् सदा ॥ श्मश्रुकमेशिरीऽभ्यङ्गमञ्जनं दन्तधावनम्। पर्वस्वेतानि यः कुर्याल्लक्ष्मीस्तच न तिष्ठति ॥

गतञ्च यद्याचार्यस्य निषेध त्राधिक्येनाभ्यूषगतं स्यात् तदा रिला-तिथिनिर्देशं न कृतं स्यात् । एतावद्वक्तव्यं नवम्यामिति । तचापि परे च-कारेण पाठान्तरं कृत्वा न च नवेऽहि न चापि विष्ट्यामिति प्रतिपद्विवः समेव नेच्छित्ति । नवं च तदहो नवाहस्तिस्मन् नवेऽहि । तन्त्रान्तरे।कां च निदर्शनं पठन्ति ।

चौरं न निशि न भुत्ते न प्रवसन्धौ न जन्मन्त्र । न प्रसवनापवासे न देवपितृकार्ययोगन्तः ॥

श्रव रिकाग्रहणं नास्ति।

तथा च पराशरोक्तम्।

प्रतिपत्षष्ट्रगेविवाहचेवासववास्तुबीजवपनमिवधनसङ्ग्रहाभिषेकसवादि स्थिरमिष्टमनिष्टमध्याध्यापनमध्ययनं चुरक्रमेति ।

> तणा च लेकि वचनम् । प्रतिपत्सु न वापयेत्-इति ।

यद्याचार्येश नवदिवसग्रहिश प्रतिपविषिद्धा तदा षष्ट्रा सहास्य को विरोधो येन न निषेध: कृत इति । वयं तत्र ब्रूम: । यत्र चौरे कृति स्नायुष्यं भवति तविषिद्धं न शेषम् । तथा च ''चौरं न निशि न मुक्ते न पचसन्था"वित्यनन्तरोक्तश्लोकस्यानन्तर्थलोकः ।

सन्ध्यायामशुभे चन्द्र बिष्ट्यां सामिदिनादये ।

हुरक्षमे कृतं बिन्दादिनायुष्यकरं तृगाम् ॥

नवमदिवसग्रहणेनापि चौरदिवसनवमदिवसे। निषिदुः । कथमेतदवगम्यत इति । उच्यते । त्राचार्येण प्रदेशान्तरेण प्रदर्शितम् ।

गात्तः कार्ये पञ्चमे पञ्चमेऽहि चौरचे वा श्मश्र तस्योदये तु ।

स्थाता तारा सप्रमो च विष्यो याचाकाले नैव कार्ये न युद्धे ॥

तचानन्तरोक्तानन्तरक्लाकः ।

मासादूर्ध्वमनायुष्यमथः पत्तातः सम्पदः । पञ्चमे पञ्चमे वर्धाप राज्ञः चीरं प्रशस्यते ॥

तथा च वैदिकै: पठाते ।

पञ्चमकं दशमकं वा प्रत्यायुष्यम् । त्रायुष्यं चौरपर्यायः । प्रति प्रतिः त्रायुष्यं प्रत्यायुष्यम् । पञ्चमे पञ्चमे दिवसे कर्तेच्यम् । चौरदिवसात् पञ्चमे दि-वसे यदि चौरं न कृतं ततस्तस्मात् प्रथमदिवसाद्दशमे दिवसे चौरं कर्ते-व्यम् । न नवमदिवसे । त्रस्मिन्नेअर्थे स्पष्टतरः ख्लेकः ।

चौरं राचः सदा शस्तं पञ्चमेः पञ्चमे दिने । चौराहान्नभमे त्विह् नेष्टमात्यियकेष्ट्यपि ॥

तथा च गृहप्रवेशादिष्वपि नवमदिवसे। निषिद्धः । गृहप्रवेशदिवसाद्ध-वमदिवसेः निर्गमनं न सुर्थात् ।

तन्त्रान्तरे पठ्यते ।

निर्गमानवमे त्विह्न प्रवेशं चात्र वर्जयेत्। शुभनववयोगेऽपि प्रवेशाद्वापि निर्गमम्-इति ॥ तस्मात् चौराहान्नवमेऽह्नि चौरं न कर्तव्यमिति स्थितमेतत्॥ १३ ॥ त्रथ सर्वनववेषु चुरकमीहः।

नृपाज्ञया ब्राह्मणसम्मते च विवाहकाले मृतसूतके च । बद्धस्य माज्ञे क्रतुदीवणासु सर्वेषु शस्तं चुरकर्म भेषु ॥ १४ ॥

नृपाचया राजाचया । ब्राह्मगानां द्विजानां च सम्मतेऽभिमते । विवाह-काले उद्वाहसमये । मृतसूतके । मृतस्य सूतको मृतसूतकस्त्रस्मिन् । बद्धस्य मोचे बन्धनमाचे । ब्रतुषु यचेषु । दीचगासु दीचासु । गतेषु कालेषु । सर्वेषु नि:शेषेषु भेषु नवचेषु चुरकर्म शस्तं शोभनित्यर्थः ॥ १४ ॥

त्रय संस्कारनवनाग्याह ।

सावित्रपाद्यानिलमैत्रतिष्यत्वाष्ट्रे तथा चेाडुगणाधिपर्ने । संस्कारदीकाव्रतमेखलादि कुर्याद्गुरी गुक्रबुधेन्दुयुक्ते॥ १५॥ सावित्रं हस्तः । बैष्यां रेवती । ऋतिलं स्वातः । मेनमनुराधा ।

लिब्यः पुष्यः । स्वाष्ट्रं चित्रा । उडुगगाविपसे मृगशिरसि । उडुगगो नक्

चसमूहस्तस्याचिपश्चन्द्रस्तद्वैवत्ये । गतस्मिन्नचचगणे सिं सुर्य।दित्याह । संस्कारो नामकरणादि । दोचा यचदीचा । व्रतं व्रतबन्थः । मेखला मै।ड्जो । त्रादिग्रहणात् चुरकर्मविद्याग्रहणम् । गुरै। जीवे । कैर्ग्रहेर्युक्त इति । शुक्लेण बुधेन इन्दुना चन्द्रेण च युक्ते । गतेषां दिनेष्वित्यर्थः ॥ ५५ ॥

भधुना वर्वकर्मणां लम्शुद्धिमाह । शुद्धैद्वीदशकेन्द्रनेधनगृष्टैः पापैस्त्रिषष्ठायगै-लंग्ने केन्द्रगतेऽथवा सुरगुरा दैत्येन्द्रपूच्येऽपि वा । सर्वारम्भफलप्रसिद्धिरूदये राशा च कर्त्तुः शुभे सग्राम्यस्थिरभादये च भवनं कार्य प्रवेशाऽपि वा ॥ १६ ॥

शुद्धेद्वादशकेन्द्रनेधनगृहेरित । द्वादशं प्रसिद्धम् । केन्द्राणि लग्नचतु-येसप्रमदशमानि । नेधनगृहमष्टमस्थानम् । एतेः शुद्धः सेप्प्यप्रहाधिष्ठितेः गाण्यहिवयुतेः । तथा पापैः पापग्रहेरिदित्याङ्गारकशनैश्चरेस्त्रिषष्ठायगैः तृती-यषष्ठेकादशस्थानस्थितेः । स्रगुरुर्जावः । तस्मिन् लग्ने स्थितेऽथवा केन्द्रगते । वा देत्येन्द्रपूज्येऽपि । दैत्यानामिन्द्रा दैत्येन्द्रा दैत्यप्रधानाः । तेषां पूज्यो गुरुः शुक्रः तस्मिन् लग्नगते केन्द्रगते वा । एवंविध उदये लग्ने सर्वारम्भाणां सर्वकार्यप्रारम्भाणां फलेऽभिमते प्रसिद्धिभवित । तथा च कर्तुः कर्मकर्तू राश्ची लग्ने शुभे जन्मलग्नस्य राशेः सर्वानुकूल्ये श्रनष्टमद्वादशे । तथा सग्राप्यस्थि-रमोदये। ग्राम्या मेषिमथुनकन्यातुलधन्वकुम्भाः स्थिरराशयः। ते च सग्रम्याः। यतः सिद्धवृश्चिकी स्थिराविष न ग्राम्यौ । गतेषु यथोत्तेषु सग्राम्यस्थिरमेषु राशि-ष्ट्रयंप्राप्नेषु भवनं गृहं कार्यविधेयम्। प्रविशेऽिष वा गृहप्रविशेऽिष वा कार्यः॥ १६॥

तथा च यवनेश्वर: ।
लानेषु जीवैन्द्रवभागेवेषु पश्यत्सु चैतेषु गृहर्चमंशम् ।
राशावथे। वा विचरे गृहस्थे गृहांशयावे। भृगुनन्दनेन्द्वे।: ॥
जलाशये वा गृहमागतेशे गृहे स्वनायात्रितलचिते वा ।
चन्द्रे शुभस्ये च शुभानि विन्दाद्वास्तुववेशादिनिवेशनानि ॥
इति श्रीभट्टोत्यलविरचितायां संहिताविवृते। नचक्कमंगुग्रे।
नाम सम्नवितितमाऽध्याय: ॥ ३२ ॥

त्रिथकर्मगुणाध्याया व्याख्यायते।

कमलजिवधात्रहरियमशशाङ्कषड्वक्तशक्रवसुभुजगाः।

धर्मशक्वित्रमन्मथकलया विश्वे च तिथिपतयः॥ १॥

पितरीऽमावस्थायां सञ्ज्ञासद्वशाश्च तैः क्रियाः कार्याः।

नन्दा भद्रा विजया रिक्ता पूर्णा च तास्त्रिविधाः॥२॥

यत् कार्यं नज्जन्ने तद्दैवत्यासु तिथिषु तत् कार्यम्।

करणमुहूर्लेष्वपि तत् सिद्धिकरं देवतासद्वशम्॥३॥

कमलजेति । कमलजादयः प्रतिपदादीनां तिथीनां पतयः । कमलजेति । क्रमलजेति । विधाता द्वितीयस्याम् । हरिविष्णुस्तृतीयस्याम् । यमश्वतुर्थ्याम् । शशाङ्कश्चन्द्रमाः पञ्चम्याम् । षड्वकः कुमारः षष्ट्राम् । शक् इन्द्रः स्वय्याम् । वसवेति प्रम्याम् । स्वन्यः स्पे नवम्याम् । धर्मे दशम्याम् । ईश्रो सद् एकादश्याम् । सविता त्रादित्यो द्वादश्याम् । मन्मयः कामस्त्रयोदश्याम् । कलिश्वतुर्दश्याम् । विश्वे देवाः पञ्चदश्यां पैार्थ-मास्यामित्यर्थः । यवं शुक्रपत्वे ॥ ९ ॥

कृष्णपचे गतास्वेव तिथिषु गत ग्वाधिपतयः किन्तु पितरे। मान्यस्यायाम् । अमावास्थायां पितरः । तैस्तिथिस्वामिभिः सञ्ज्ञासदृशा नामतुल्याः क्रियाः कार्याः । यथा प्रतिपदि ब्रह्मकमे विवाहादि । द्विती-यस्यां भवननिवेशादि । तृतीयस्यां चीलकरणदमनादि । चतुर्थ्या श्वमयन्वादि । पञ्चम्यां वमनौष्रियपिष्टिकादि । षष्ट्रमां मिनसङ्ग्रहाभिषेकादि । सप्रम्यां शकटयानक्रियाध्वगमनादि । अष्टम्यामायुध्यहणदुर्गेपकरणादि । नवम्यां परविद्यातमारणादि । दशम्यां ध्यम्बाह्मणतपेणादि । यकादश्यां स्थिरचरसे।म्यमृदुकमीदि । द्वादश्यामग्न्याधानादि । चयोदश्यां मिनकरण-कामानुसेवादि । चतुर्दश्यां विषरसप्रयोगादि । पञ्चदश्यां पितृतपेणादि ।

तथा च परागर:।

तिथयस्तु नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा मासा मित्रा महाबलायसेना सुधन्वा सुनन्दा यमा जयाया सिद्धिरिति । तासु कर्माणि । प्रतिपत्षष्ट्रगेविवाहचे-त्रासववास्तुबीखवपनमित्रधनसङ्ग्रहाभिषेकसत्रादि स्थिरमिष्टमनिष्टुमध्याध्या- नन्दा भद्रा विजया रिक्ता पूर्णा चेनि । ताश्च तिथया नन्दाद्यास्त्रिवि-धास्त्रिप्रकाराः । यथा प्रतिपन्नन्दा । द्वितीया भद्रा । तृतीया विजया । चतुर्थोः रिक्ता । पञ्चमी पूर्णा । एवं षष्ट्रयाद्या एकादशाद्याश्च ॥ २ ॥

ग्रत् कार्यमिति । नवचे ग्रत् कार्यमुक्तं तस्यां ग्रा देवता सा ग्रस्मां तिथा देवता भवति तस्यामिष तदेव कर्म कार्यम् । ग्रथा राहिग्यां ग्रत्कार्यमुक्तं तस्या ग्रा देवता ब्रह्मा तद्वेवत्यागां ग्रतिषदि तदेव कार्ये कर्तव्यम् । ग्रवं ग्रद्धमिनिति तद्द्वितीयस्याम् । श्रव्यो तृतीयस्याम् । भरग्यां चतुर्थ्याम् । मृगशिरिशं पञ्चम्याम् । कृतिकासु षष्ट्रगम् । ज्येष्ठासु स्मम्याम् । इस्ते द्वादश्याम् । पूर्वफल्गुन्यां चयोदश्याम् । श्लेषायां चतुर्दे-श्याम् । उत्तराषाढायां पञ्चदश्याम् । मधास्वमावस्यायामिति ।

तथा च गर्भः ।

नन्दा प्रतिपदित्युक्ता प्रशस्ता ध्रुवकर्मसु । बानस्य च समारम्भे प्रवासे च विगर्हिता ॥ नादादच तपः कुर्यात् पृष्टिसीभाग्यमेव च । बन्म बाबालमं विन्दात् स्वयंभूदेवता यतः ॥

तिथिक्रमेगुणाध्याय: ।

भद्रेत्युक्ता द्वितीया तु शिल्पव्यायामिनां हिता। न्नारम्भे भेषजानां च प्रवासे च प्रवासिनाम् ॥ स्रावाहांश्व विवाहांश्च वास्तुवेचगृहाणि च। पृष्टिकर्मकरश्रेष्ठा देवता च वृहस्पति: ॥ बलेत्युक्ता तृतीया तु बलसम्पद्म कारयेत्। गे। इवकुञ्जरभृत्यानां दमनं मानसानि च । कुर्यादासवक्रमाणि बीनान्यपि च वापयेत्। बलक्रमारभेतेव विष्णुं विन्दाच दैवतम् ॥ रिका प्राक्ता चतुर्थी च चुद्रकर्म प्रयाजयेत्। गाग्रहं दाह्यां कुर्यात् कूटशास्त्रं समारभेत् ॥ श्रव सम्मारणं कुर्यादभिघाताश्रयाणि च। ध्रवसेनावधं कुर्याद्यमं विन्दाचि दैवतम् ॥ पूर्णी च पञ्चमी प्राक्ता प्रशस्ता भ्रुवकर्मणि । नवान्नाययणानां च शयनायनवेश्मनाम् ॥ चन्मचेचित्र्याया व्यवहारीषिक्रिया। प्रशान्तं पै।ष्टिकं कर्म से।मं विन्दा।च्च दैवतम् ॥ षष्ठी मासा तिथिनीम प्रशस्ता ध्रवकर्मसु । चेवारमां गृहं कुर्याद्देवतायतनानि च ॥ कारयेत् सङ्कमद्वारगे।पुराद्यालयानि च । श्राधानं च न कर्त्तव्यं कुमारश्चाच दैवतम्॥ सप्रमी मिननामा तु मिनकार्याध्रवाणि न । कुर्यद्वाचा ध्वनं छत्रमासनं शयनानि च ॥ रवानि मणिमुक्तादि वस्त्याग्याभरणानि च। कारयेद्वषणाद्यांश्च देवाः सप्रर्षयस्त्रया ॥ महाबलाष्ट्रमी चैव कुर्याद्वालनिदर्शनम्। श्राधिकारान् प्रयुञ्जीत यन्त्राकारधनूषि च ॥ कुर्याच नगरे गुप्तिं सुरङ्गान् परिखास्तथा । इस्यश्वांश्व प्रयुञ्जीत वसवश्वान देवतम् ॥

पनमध्ययनं चुरकमेति। द्वितीयासप्रमीचयेदशीषु पत्युद्वह्वनमवनशयनशकटयान्निक्रयाध्वरमनाम्बरालङ्कारधारण शिल्यमेषज्यत्वस्त्ययनपेष्टिकव्रतायुष्याणि । विशेषते मिन्नायं मिन्नकमेनृपिनशासनसन्धानानि । तृतीयायां बलकरणदन्मनानि । प्रतिपदि द्वितीयायां चतुर्थ्यामिष विश्वमथनदमनबन्धनानि चारमेद-कवाटाभियोगाग्निविश्वसम्प्रयोगिक्रयोगेष्ययेगेष्ठच । पञ्चमीद्र म्येकादशीषु भन्वत्रयनस्वस्त्ययनीषध्यौष्टिकसुभगाध्वर्गमनकेदारव्यवहारभूषणकन्यावरणाः द्वहनस्थिरचरसे।म्यः दुक्तमं।णि । एकादश्यां स्त्रीभृत्यनिग्रहा विशेषण । अष्टम्यां बलेएकरणदर्शनायुध्यप्रहणदुर्गे।पकरणावरणपरिखामिखननकेदारव्यवहारभूषण्याकन्यावरणादृहनस्थिरचरसे।म्यगुप्तिकरणानि । द्वादश्यां स्थिरचरकर्माग्न्यान्धानयनिष्यनिधानपाणिग्रहणानि । पञ्चदश्यां पितृयचदेवगोगुस्वन्त्यवसेष्टिनिधानपाणिग्रहणानि । पञ्चदश्यां पितृयचदेवगोगुस्वन्त्यवसेष्टिक्तियाः प्रशस्यन्ते । अपि च । ब्रह्मामरमन्त्रिजनादेनयमसे।मञ्चन्यप्रवासेष्टिकस्याः प्रशस्यन्ते । अपि च । ब्रह्मामरमन्त्रिजनादेनयमसे।मञ्चन्यप्रवासेष्टिकस्याः प्रशस्यन्ते । अपि च । ब्रह्मामरमन्त्रिजनादेनयमसे।मञ्चन्यप्रमित्वस्पिणाचीधर्मस्दरविकामस्दिपितरस्तिथिदेवाः ।

नन्दा भद्रा विजया रिक्ता पूर्णा चेनि । ताश्च तिथया नन्दाद्यास्त्रिवि-धास्त्रिप्रकाराः । यथा प्रतिपन्नन्दा । द्वितीया भद्रा । तृतीया विजया । चतुर्योः रिक्ता । पञ्चमी पूर्णा । एवं षष्ट्रयाद्या एकादशाद्याश्च ॥ २ ॥

यत् कार्यमिति । नचचे यत् कार्यमुक्तं तस्यां या देवता सा यस्यां तिथा देवता भवति तत्यामिष तदेव कमं कार्यम् । यथा रेडिएयां यत्कार्यमुक्तं तस्या या देवता ब्रह्मा तद्वेवत्यायां प्रतिषदि तदेव कार्ये कर्तव्यम् । यवं यद्मिजिति तद्द्वितीयस्याम् । श्रवयो तृतीयस्याम् । भरण्यां चतुर्थ्याम् । मृगिशर्राश पञ्चम्याम् । कृतिकास् षष्ट्रगम् । ज्येष्ठास् सप्रम्याम् । हस्ते द्वादश्याम् । पूर्वफल्गुन्यां चयादश्याम् । श्लेषायां चतुर्दे-श्याम् । जतराषाठायां पञ्चदश्याम् । मघास्वमावस्यायामिति ।

तथा च गर्गः।

नन्दा प्रतिपदित्युक्ता प्रशस्ता भ्रुवक्रमेसु । ज्ञानस्य च समारम्भे प्रवासे च विगहिता ॥ नाद्यादच तपः कुर्यात् पृष्टिसामायमेव च । जन्म सामातमं विन्दात् स्वयंभूदेवता यतः ॥ भद्रेत्युक्ता द्विनीया तु शिल्पव्यायामिनां हिता । ग्रारम्भे भेषजानां च प्रवासे च प्रवासिनाम् ॥ आवाहांश्व विवाहांश्व वास्तु वेचगृहाणि च। पुष्टिकर्मकरयेष्ठा देवता च वृहस्पति: ॥ बलेत्युक्ता तृतीया तु बलसम्पन्न कारयेत्। गे। इवकुञ्जरभृत्यानां दमनं मानसानि च क्यांदासवक्रमाणि बीजान्यपि च वापयेत्। बलकर्मारभेतेव विष्णुं विन्दाचि दैवतम् ॥ रिका प्राक्ता चतुर्थी च चुद्रकर्म प्रयाजयेत्। गागहं दाहणं क्यात् कृटशास्त्रं समारभेत् ॥ श्रव सम्मारगं कुर्यादभिघाताश्रयाणि च । ध्वसेनाबधं सुगाद्यमं विन्दाच्च दैवतम् ॥ पूर्णी च पञ्चमी प्रान्ता प्रशस्ता धुवकर्मणि। नवात्राग्रयणानां च शयनायनवेश्मनाम् ॥ जन्मचेचिवभूषाधा व्यवहारीषिक्रिया। प्रशान्तं पैष्टिकं कर्म सेमं विन्दाञ्च दैवतम् ॥ षष्ठी मासा तिथिनीम प्रशस्ता ध्रवक्रमेसु । चे बारम्भं गृहं कुर्याद्देवतायतनानि च ॥ कारयेत् सङ्कमद्वारगापुराद्यालयानि च । श्राधानं च न कर्तव्यं कुमारश्चाच दैवतम् ॥ सप्रमी मिचनामा तु मिचकार्याध्रवाणि च। क्योद्राची ध्वजं छत्रमासनं शयनानि च॥ रवानि मणिमुक्तादि वस्त्याग्याभरणानि च। कारयेद्भवणाद्यांश्च देवाः सप्तर्वयस्तथा ॥ महाबलाष्ट्रमी चैव कुर्याद्वालनिदर्शनम् । श्राधिकारान् प्रयुञ्जीत यन्त्राकारधनूषि च ॥ क्र्याच नगरे गुप्तिं सुरङ्गान् परिखास्तथा । हस्त्यश्वांश्च प्रयुञ्जीत वसवश्वाव देवतम् ॥

उग्रसेना तु नवमी बन्धने बधवन्धने। भमियदमनार्थे च हिता शच्बधाय च ॥ प्रध्वानं च न गच्छेत प्रोष्यं न प्रविशेद्गहम् । मंहरेत विषादीनि सदागी चाच देवतम् ॥ सुधन्वा दशमी प्राह धवं विन्दाादाशस्करम् । कूषान् खनेन्नदीश्चैव कूषं पुष्करगीयुतम् ॥ श्रारामान् नगरीश्चैव चेचाणि च गृहाणि च । पुग्यशालां सभां क्रुयाद्धमें विन्दाच्च देवतम् । सुनन्दैकादशीमाह ध्रुवं विन्द्यान्महानसम् । निवेशनगरग्रामयज्ञविग्रसभास्तथा ॥ स्त्रीषु चाग्रं प्रवर्तेत दासकर्मकरेषु च। गृठायं न प्रयुञ्जीत कामणचुश्च देवता ॥ द्वादशीं तु यमामाह धुवं विन्याद्यशस्त्ररम् । मङ्गल्यान्यच कुर्वीत चूडेापनयनानि च ॥ काष्ट्रागाराणि कुर्वात निधानं च निधापयेत्। ऋगं चाच न गृह्वीयादादित्यश्चाच देवता ॥ ज्या पयादशीमाह कर्तव्यं कर्म शामनम्। षस्त्रमाल्यमलङ्कारविप्राख्याभरणानि च ॥ साभाग्यकरणं स्त्रीणां कन्यावरणमेव च। म्गडनं युग्मवसनं कामं विन्दाञ्च देवताम् ॥ उयां चतुर्दशीं विन्दाद्वारुणान्यच कारयेत्। बन्धनं रोधनं चैव घातनं च विशेषत: ॥ पूर्वाभिहननं चैव दाह्यं बघघातनम् । यामसेनाबधं क्यांद्विन्यादृद्रोऽच देधताम् ॥ श्रमावस्या तु सिद्धार्थ। पितृयज्ञे।ऽत्र शस्यते । देवकायायि कुर्वीत गाकुलं तु निवेशयेल् ॥ पुरे।हिताय वर्षा कुर्याद्यज्ञक्रियां तथा । वलि चैवापहारांश्च पितरश्चाच देवता ॥

सत्याणी पैर्णिमासी तु देवकमी विकारिणी। विप्रकार्येऽग्निकार्ये च गवां घेर्षे निवेशयेत् ॥ राज्ञः पुरोहितं कुर्यादाज्ञानि विविधानि च। गुभं कमे च कर्त्तव्यं सेर्म विन्दान्न देवताम्-इति॥

करणमुहूर्तेष्विप तत् सिद्धिकरं देवतासदृशं कायै सिद्धिकरम् । येन नचिषा यत् कार्यमभिहितं तस्य नचिष्य या देवता सैव यस्य करणस्य तस्मिस्तत् कार्यम् । यथा च्येष्ठायां यत् कार्यमभिहितं तद्ववेऽपि कर्तव्यम् । यतस्तस्य देवता शक्तः । एवं रोहिण्यां वालवस्य । अनुराधायां कीलवस्य । उत्तरकल्णुन्यां तैतिलस्य । गरस्य च्येष्ठायाम् । श्रवणे वणिजः । िष्टेर्भर-ग्याम् । श्लेषायां शकुनेः । रोहिण्यां चतुष्यदस्य । गागस्य पुनराश्लेषायाम् । स्वाता किंस्तुष्यस्येति ।

सथा च पराशर:।

शकुनै। शकुनिग्रहणग्रहरणभृत्ययोद्धृयुद्धोपकरणक्रियाः सर्वमुगं कुर्यात्। चतुष्यदे नृपतिविजयानिषकपितृदेवधर्मक्रियाचतुष्यददानानि। नागे सलिले। पकरणावेशनप्रवेशागदगदै।षधधारणानि। किंस्तुच्चे सुरगुकतीर्धवतदीचाभग-मनस्वपनानि। ववे मणिकनकरजतालङ्कारवास्तुक्रियाभिग्रयाणासवकुसुमग-न्धाधिकाराणि। वालवे व्रतोपवासनिग्रमस्वयक्तद्विजगुरुसेवनःनि। कें।लवे पुरचेवलेख्यगन्धगान्धविद्विद्वधर्मक्रियाः। तैतिले निष्कर्मसाहसद्यूत्रयुद्धा-भिषेकमङ्गलव्रतदीचागृहप्रवेशाः। गरे दास्त्रद्धानवनाधिकारिकोपभोगा वैवा-हिकादिकरणानि। वणिजि विध्वस्त्रयोगाध्ययनिजल्पसंबन्धार्थाभिवादावनव-लिकमेविधिभिर्यदायारभ्यते क्रिया काचित्। विद्यां न किमिष समृद्धिमेति बीजिमव यथे।वराग्रमिति।

एवं मुहूतेष्वित्यि। यस्मिन् नचने यत् कार्यमुक्तं तस्य नचनस्य या देवता तस्या या मुहूर्तस्तस्मिस्तदेव कार्ये कर्तव्यम्। यथाऽऽद्वीयां यत् कार्ये क्रियते तिच्छवे मुहूर्तेऽपि कार्यम्। यतस्तयोरेका देवता रुद्रः। यवं श्लेबायां भुजगे। अनुराधायां भिने । मधायां पितरि। धनिष्ठायां वसी। पूर्वाषाठायां जले। उत्तराषाठायां विश्वे। अभिजिति विश्वे। रोहिएयां पङ्कजप्रभवे। विशाखायामेन्द्रानी। मूले नैर्जरेते। शतभिष्ठि वास्त्रो। उत्तर- रफल्गुन्यामर्गम्या । पूर्वफल्गुन्यां भाग्ये । पूर्वभद्रपदायामनेकपादे । उत्तरभः द्रपदायामन्त्रिकं । देवत्यां पूर्वाण । अखिन्यां दस्ने । भरगयामन्त्रके । कृतिकायामान्त्रेये । मृगशिरसीन्देश । पुनर्वसी अदिते। । पुष्ये गुरी । अवशे हरी । हस्ते रवे। । चित्रायां त्वष्टरि । स्वातावनिलाख्ये ॥ ३ ॥

उर्त्तं च।

शिवमु^१ जगमिषपितृवस्जलविश्वविरच्चिपङ्कजप्रभवाः । इन्द्राग्नीन्द्रनिगाचरवर्गार्यमये।नयश्चाह्नि॥

क्द्राजाहिबुंघ्न्याः पूषा दम्रान्तकाग्निधातारः ।

दन्द्वदितिगुरुहरिरवित्वृष्ट्वनिलाख्याः चया राचे। ॥

श्रद्धः पञ्चदशोशो रावेश्चेवं मृहूर्त इति । सच विद्येषस्तज्ज्ञे रहायायन्त्राम्बुभियुंत्रया ॥ नचनतत्त्वणानां परिघातादीश्वरैः समं चिन्त्यम् । फलमपि तदेव दृष्टं गर्गाद्यपराशरश्लेकोः । श्रहोराचं च सम्पूर्णे चन्द्रनचचयोजितम् । तन्नचनमृहूर्ताश्च समकर्मगुणाः स्मृताः—इति ॥

तथा च परागर:।

रैदिनितमेवमाधनमारभटात्मसहवैश्वदेशिमिजिद्रोहिगीन्द्रबलजयिष्य-भाग्यवस्गानै र्श्वनानेययाम्यगन्धर्वध्यानपदराद्यसेन्द्राग्नेयप्राज्ञापत्याश्विनेन्द्र-ब्रह्मगुरुमाविच्यवैद्यावधीष्याः। तेषां यत्समानदेवतन्द्यचं तज्ञच्यवत्कभाग्या-रभेतः विश्वेषेपदेशमुषदेश्यामः। तत्र श्वेन्यमेवात्ममहरोहिणीषु रोहिगोव सर्व-माधनम्। इष्टिवताधानाध्ययन ति । मारभटे अभिचारबधवादान्। अभिजित्त मर्वकर्माणि । बले नृपतिबलमद्यारम्भाः। जयेऽज्ञप्रमाणम् । गन्धर्वे गान्धर्वर-तिविवाहाः। ध्यानपदेऽभिषेकभूषणमङ्गल्यानि । सन्ध्ययोस्तु पूर्वोऽगिनदेवता पश्चिमा रौद्री तथाने किञ्चित् कर्मारम्भो नान्यव नियमात् प्रयतमुपतिष्ठज्ञो-पासीत । पश्चिमायां विशेषतरवाग्नी न प्रविश्वज्ञाद्यनीयाञ्च मेथुनमभिगच्छेत्॥

इति श्रोमट्टेात्पलविरचितायां संहिताविवृती तिथिकर्मगुणे। नामाष्ट्रनवतितमाऽध्याय: ॥ ६८ ॥

९ द्रष्टव्यमस्य ग्रन्थस्य ५०३ ग्रष्ठे-हृदं वचनं कुत्रचित्पाठान्तरस्वम् ।

श्रथ करगागुगाध्याया व्याख्यायते॥

तवादावेव सप्र चलकरणानि भवन्ति तेषां नामात्यिषणतोंश्वाह । वववालवकीलवतैतिलाख्यगरवणिजविध्सिञ्ज्ञानाम् । पतयः स्युरिन्द्रकमलजमित्रार्यमभूश्रियः सयमाः ॥ १ ॥

वबादीनां करखानामिन्दादयः सयमाः पतयः स्वामिनः । तदाया । षवस्येन्द्रे।ऽधिपतिः । वालवस्य कमलने। ब्रह्मा । कीलवस्य मिनः । तैति-लाख्यस्यार्थमा । गरस्य भूर्भूमिः । विण्वास्य श्रीलंदमीः । विष्टेर्थमः ॥ १ ॥

श्रय स्थिरकरणानां नामान्याधिपतींश्चाह ।

कृष्णचतुर्दश्यधीद्ध्रवाणि शकुनिश्चतुष्पदं नागम्। किंस्तुर्श्वामिति च तेषां किलवृषकिणमास्ताः पतयः॥२॥

कृष्णचतुर्दशीद्वितीयाद्वादारभ्य ध्वाणि स्थिराणि करणानि शकुन्या-दीनि भवन्ति । तदाया । कृष्णाचतुर्दश्यामपरभागे शकुनिः । चतुष्पदनाः गावमावस्यायाम् । किंस्तुद्यः प्रतिपत्यूर्वभागे । गतानि स्थिराणि मासेन स्कृदेव भवन्ति । प्रतिपद्मवरभागे वत्रः । वालवकीलवै द्विनीयस्याम् । तैतिलगरै। तृतीयायाम् । विण्गिविष्ठी चतुर्घ्याम् । पुनरिव वववालवै। पञ्च-म्याम् । जतः करते द्वे प्रातिदिनं याबदश्रमीपूर्वभागे त्रिष्टिः । जपरभागे ववः । नवम्यां वालवकीलवी । दशम्यां तैतिलाख्यगरी । एकादश्यां विणग्विष्टी । द्वादर्या वववालवे । चये।दश्यां कीलवतैतिले। । चतुर्दश्यां गरवणिके।। पार्योमास्यां प्राभागे विष्टिः । ऋपरे ववः । ततः प्रतिपदादि प्रत्यहं द्वे द्वे कर्णे यावनुतीयायामपरभागे त्रिष्टिः । ततः क्रमेण करणषट्कम् । स्प्रम्यां प्राभागे विष्टि: । ऋपरे वव: । तत: करणषट्कम् । क्रमेण यावट्टशम्या-मपरमागे बिब्रि: । ततो ववादिकरणषद्कं यावत् चये।दशीम् । चतुर्दशी-पूर्वभागे विद्यि: । ऋषरभागे शकुनिरिति । एवमेतानि चलकरणानि मासमध्ये प्रत्येक्रमष्टे। वारान् भवन्ति । स्थिरकरणानि मासेन सकृदेव । नियताः पत्य इति । तेषां शकुनिचतुष्यदनागिकंस्तुद्यानां यथाक्रमेण कलिवृषकिणमाक्ताः पतया भवन्ति । तदाया शकुनेः कलिः । चतुष्पदस्य वृषः । नागस्य फणी सर्पः । किंस्तुबस्य मास्ता वायुः ॥ २ ॥

श्रियोत् कर्न्यं तदाह ।

कुर्याद्वे शुभचरिष्यरपाष्टिकानि

घर्मिक्रयाद्विजहितानि च वालवाख्ये।

सम्प्रीतिमित्रवरणानि च कीलवे स्युः

सीभाग्यसंत्रयगृहाणि च तैतिलाख्ये॥ ३॥

कृषिबीजगृहास्रयजानि गरे

विणिज ध्रुवकार्यवणिग्युतयः।

न हि विष्टि कृतं विद्धाति शुभं

परघातविषादिषु सिद्धिकरम्॥ ४॥

कुर्याद्वव इति । ववे ववाख्ये करणे । शुभानि प्रशस्तानि यानि धर्मादीनि कार्याणि । तथा चराणि स्वल्पकालसाध्यानि विप्रोपयोगीनि । स्थिराणि कालान्तरस्थायीनि । तथा पैष्टिकानि गरीरपृष्टि यानि जनयन्ति । तानि कुर्यात् । वालवाख्ये धर्मक्रिया धर्मसमायुक्ताः क्रियाः । तथा द्विजानां ब्रास्थानां च हितान्यनुकूलानि कार्याणि । सम्प्रीतिः केनिचत् स्नेहः । मिचं सुहृत् । वरणं कन्यावरणम् । गतानि च कार्याणि कीलवे स्थुभवेयुः । सीभाग्यं सुप्र-गत्वं येन कर्मणा सर्वजनवाह्मभ्यं भवति तत्सीभाग्यम् । संग्रयः किचत् प्र-धानजनः संक्ष्लिप्यते । गृहं भवनम् । गतानि तैतिलाख्ये कार्याणि ॥ ३॥

कृषिबीजेति । कृषिः कर्षणम् । बीजानि प्रसिद्धानि यान्यप्यन्ते । गृहाश्रयजम् । गृहं वेश्म त्राश्रित्य यज्जायत उत्पद्यते । एतानि सर्वाणि गरे कार्याणि । ध्रवाणि स्थिराणि यानि कार्याणि । विणिकृ वाणिज्यम् । युतिः केन-वित् सह संयोगः । एतान्येव वणिजि कार्याणि । विणिकृतं कर्म न हि शुभं श्रेयस्करं फलं विद्यधाति करोति । केवलं पराणां श्रृत्यां घाते निपाते विषादिषु विषप्रयोगेऽनिदाहादी च सिद्धिकरम् ॥ ४ ॥

तथा स्थिरकरणैर्यत् कर्तव्यं तदाह । कार्यं पीष्टिकमीषधादि शकुनी मूलानि मन्तास्तथा गाकार्याणि चतुष्पदे द्विजपितृनुद्विश्य राज्यानि च । नागे स्थावरदाहणानि हरणं दीभाग्यकर्माण्यतः किंस्तुच्चे शुभमिष्टिपुष्टिकरणं मङ्गल्यसिद्धिक्रियाः॥ ॥ ॥

काये पे। शिक्रमिति । पे। शिक्रं श्रीरप्रिकरम् । श्रीष्णं यद्याणिविन्नशाश्रीप्रयुच्यते । त्रादिग्रहणादन्ये। ष्रधादीनां यहणं पवनं पाचनम् । मूलानि
मूलकर्माणि । मूलानां यहणं रोषणं भवणं च । तथा मन्त्रा मन्त्रधाधनानि ।
श्रतत् सर्वे शकुने। कार्यम् । गोक्रार्थाणि गवां संवन्धीनि यानि कार्याणि शुभं
प्रष्ठणं दानेन तत्पालनं च । तथा द्विज्ञान् ब्राह्मणान् पितृनुद्विषय तदथै
यानि तानि चतुष्णदे कार्याणि । राज्यानि राजकार्याणि । स्थावरं स्थावरात्रयं
कार्यम् । दार्गणानि क्रूराणि च यानि कार्याणि परोपतापकरणानि । हरणं परधनदारस्थावराद्यीनाम् । दीर्भाग्यकर्माणि दुर्भगत्वं सर्वजनद्वेष्यं यैरवाप्यते तानि
भागे कार्याणि । शुभं धर्मसंयुक्तं कर्म । इष्ट्रयः पुचकाम्यादयः । पुष्टिकरणं
श्रीरपोषण्यम् । मङ्गल्यानि विवाहादीनि । सिद्धिक्रया याभिः क्रियामिरेते
विद्यन्ति । सर्वमेतत् किंस्तुचे कार्यम् ॥ ॥॥

तथा च गर्भः।

श्रादां तु शकुनिनीम राची कृष्णचतुर्दशी।
श्रादानग्रहणे चैवमिष्टमच पलायनम् ॥
येषानां शकुनानां च ग्रहणं पीषणं तथा।
चिकित्सा चैव युद्धं च सर्वमेतत् प्रशस्यते ॥
ततश्वतुष्पदं नाम कृष्णपञ्चदशी दिवा।
चतुष्पदानां सर्वेषां कर्मारम्भेषु शस्यते ॥
वितृष्टच पूजयेदेव ग्रेतकार्यं च कारयेत्।
नग्नं दृष्टिपशाल्लब्धं ब्रूयादच न संशयः ॥
नागं तु करणं राची कृष्णपञ्चदशी भवेत्।
तवावमदेसाध्यानि प्रसद्धा हरणानि च ॥
भेदनानि च कर्माणि मूलानि च फलानि च ।
कर्माणि चेदिनीयानि सर्वाण्येव प्रकल्पयेत् ॥
श्रादः परं प्रवद्यामि किंस्तुद्धं करणं ध्रुवम् ।
नत् शु शुक्रप्रतिपदि द्विष्मे प्रतिपद्यते ॥

तस्मिन् दिव्यानि कार्याणि वैश्वदेवमद्यानलम् । प्राजापत्यं च यत् कर्म सर्वमच प्रयाजयेत् ॥ इत्येतानि निबद्धानि भ्रवाणि करणानि च। श्रतः परं प्रवद्धामि ववान्यन्यानि सप्र वे ॥ ववं च वालवं चैव कीलवं तैतिलं तथा। गराख्यं विणानं चैव विष्टिचेया तु सप्रमी ॥ वर्व तु भ्रवक्रमीणि चिप्रायमि च कारयेत । निर्याग्रे च प्रवेशे च तृद्धि स्वार्थसाधकम् । वालवं ब्राह्मगानां तु सर्वारम्भेषु शस्यते । श्रनारम्भे।ऽच वर्णानां श्रेषाणामिति निश्चयः॥ मिचयुक्तं च यत् कर्म यञ्च स्यात् सिद्धिकारणम् । स्थावराणि च सर्वाणि कीलवे सम्प्रयाजयेत्॥ तैतिलेन च कर्नव्यं राजहारिकमेव यत्। श्रलङ्कारांश्च विविधान् सर्वाधिकरणानि च ॥ गरादिना च कर्नेच्यं कर्म गृहसमृद्ववम्। कृषि प्रवेशं वस्तूनां ग्रय्गं चेचकर्मगाम् ॥ सर्वकार्याणि विणिजि विवादीत्यानि कारयेत्। पर्व्यावक्रयमं चैव शस्त्रारम्भं च कारयेत ॥ विधिनी मेह कर्या येन कर्म न कारयेता। यतेनापि कृतं कर्म भवत्यल्पफलादयम्-इति ॥

श्रय कर्णवेधनचचार्याह ।

लाभे तृतीय च शुभैः समेते पापैर्विहीन शुभराशिलाने । विध्या च कर्यावमरेज्यलम्ने पुष्येन्दुचित्राहरिपाषाभेषु ॥ ६॥

लाभस्थानमेकादशम् । तृतीयं प्रसिद्धम् । लाभे तृतीये च स्थाने शुभैः शुभगहेबंधकीवशुक्रैः । समेते संयुक्ते । शुभराशिलग्ने वावैविहीने । शुभा राशयो वृविमिथुनकन्यातुलाधिन्विभीनाः । शुक्रपचे कर्कटश्च । वृतेवाम-न्यतमे लग्ने । पापैः पापग्रहेसदित्याङ्गारकशनैश्चरैविहीने रहिते । अम- रेच्या बृहस्पतिस्तिस्मिन् लग्ने लग्नगते । क्योविच वेथ्या वेथनाही । एवं लग्नशुद्धिमंभिधायाधुना नद्मचाय्याह । पुष्येन्दुचिचाहिरपीष्याभेष्वित । पुष्य-स्तिष्य: । इन्दुर्भृगेशिर: । चिचा । हरि: श्रवण: । पीष्याभं रेवती । एतेषु नद्मचेषु क्यों। वेथ्याविति ॥ ६ ॥

ददानी ग्रङ्केपेणावसरप्राप्त विवाहण्डलमाह ।
राहिण्युत्तररेवतीमृगणिरामूलानुराधामचाहस्तस्वातिषु षण्डतीलिमिथुनेषूद्यत्सु पाणिग्रहः ।
सप्ताष्टान्त्यवहिः ग्रुभैरुडुपताविकादणितित्री
क्रूरेस्त्र्यायष्डष्टगैनं तु भृगा षष्ठे कुजे चाष्टमे ॥ ०॥
दम्पत्यादिनवाष्टराणिरहिते चारानुकूले रवै।
चन्द्रे चार्ककुर्जार्किशुक्रवियुते मध्येऽथवा पापयोः ।
त्यस्त्वा च व्यतिपातवैधृतिदिनं विष्ठिं च रिक्तां तिथि
क्रूराहायनपाष्टित्रविदहे लग्नांशके मानुषे ॥ ६ ॥

रे।हिर्युत्तररेवतीति । रे।हिर्यो । उत्तरवयम् । उत्तरफल्गुन्युत्तरावाढे।-संस्मद्रवदा चेति । रेवती । मृगिश्ररः । मूलम् । अनुराधा । मया । इस्तः । स्वातिः । रतेषु नचचेषु पाणियहो विवाहः कार्यः । तथा षष्ठतीलिमिथुने-षूदात्पु । षष्ठः कत्या । तीली तुलः । मियुनः प्रसिद्धः । रतेषू चत्सूद्रयं गच्छत्पु लग्नतां प्रामेष्टित्यर्थः ।

उत्तं च।

हस्ते।तरास्त्रातिमयानुराधाप्राजेशपैष्णोन्दवनैकेतेषु । ठद्वाहसे।भाग्यसुखानि कन्या प्राप्नोति शेषैः सुतमर्नृशैकम् ॥ कन्यातुलावन्मियुनेषु साध्वी शेषेष्यसाध्वी धनवर्जिता च । अन्येषु भेषु द्विपदांश रष्टः कन्यादिलानेषु नं चान्त्यभागः — इति ॥ शतानि नंवचाणि लग्नानि चाभिष्याय ग्रहंकुग्डलिकामाहः । सप्रा-ष्टान्त्यवहिः गुभैरिति । शुभग्रहेर्बुधजीवशुक्रैः । सप्राष्टान्त्यवहिः स्थितैः । सप्रममष्टममन्त्यं च द्वादशस्यानं बहिः कृत्वा वर्जियत्वान्यच स्थितैः । लग्नद्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्टनवमदशमैकादशस्यानेषु स्थितैरित्यर्थः ॥ उडुपते। चन्द्रे एकादणद्वितीयतृतीयस्थानानामन्यतमस्थानगते । क्रूरैः पाप-यहैरादित्याङ्गारणनेश्चरैः । च्यायषडष्टुगैः । चिस्तृतीयम् । च्यायमेकादणम् । षडपृके षष्ठाष्ट्रमस्थाने प्रसिद्धे । यतेषु स्थानेषु यतैः संस्थितैः पापैः । न तु भृगा षष्ठे साम्यत्वाच्छुक्रस्य षष्ठे स्थाने गुभं फलं प्रागमिहितं तस्यानेन प्रतिषेथः कार्यः । कुनेऽष्टमे च ॥ २ ॥

उत्तं च।

सै।म्यान् व्ययास्तिनिधनेष्वितिमे च गुक्रं हित्वा स्थितस्त्रिधनलाभगतः ग्रगाङ्कः । पापास्त्रिषड्निधनलाभगता विवाहे हित्वाऽष्टमं वितिजमिष्टफलानि दद्यः-इति ॥

श्रध बन्याकुमारयोः परस्परमानुकूल्यमाह । दम्पत्योद्विनवाष्ट्रराशि-रहित इति । दम्पत्योजीयापत्योः । द्विद्वादशनवमपञ्चमाष्ट्रषष्ट्रराशिभी रहिते वर्जिते । परस्परं यदि द्विद्वादशे नवमपञ्चमे षष्टाष्ट्रमे न भवतः । एकराशी तृती-येकादशराशी चतुर्थदशमराशी सप्तमराशी भवतस्तदा कार्य इत्यर्थः ।

उत्तं च।

विके।ग्रंषष्ठाष्ट्रथनव्ययेषु पाष्प्रदानं गुभमन्यभेषु ।
चारानुकूले रवा । रवावादित्ये चारानुकूले चारस्य जन्मराशेस्तृतीयषष्ठदशमैकादशस्थानानामन्यतमस्थ इत्यर्थः । कन्यायाश्चन्द्रे गाचरानुकूले ।
उत्तं च ।

गे।चरशुद्धाविन्दुं कन्याया यव्नतः शुभं वीद्य । तिग्मिकरणं च पुंचां शेषेरबलेरपि विवाहः ॥

अय समागमफलं प्रदर्शयति । चन्द्रे चार्ककुचार्किगुक्रश्चियुत इति । अर्के आदित्यः । कुचाऽङ्गारकः । आर्किः सारः । शुक्रा भागवः । गतिर्वियुते रहिते चन्द्रे । गतेषामन्यतमेन सह मार्गस्या यदि न भवति । अर्थादेव बुध-गुरुयुक्तश्चन्द्रमाः शुभः ।

उत्तं च।

नान्येः समेतः शुभकृच्छशाङ्कः, केषां चिटिष्टे। बुधजीवयुक्त इति । भध्येऽयवा पापयाः । पापयद्योर्मध्येऽन्तश्चन्द्रो यदि न भवति । उत्तं च।

मध्ये पापग्रहयोः पाणिग्रहणे शशी न सैाख्यकरः । तस्माद्यवाद्यन्द्रः कन्यायाः सुस्थिता देयः ॥

एकः पापश्वन्दाद्द्वितीयेऽन्यो द्वादशे यदि भवति तदा स पाप-योमंध्यगते। भवति । त्यक्का च व्यतिपातवैधृतिदिनमिति । यस्मिन् दिने व्यतिपाते। भवति । तद्वातिपातदिनम् । यस्मिन् दिने वैधृतिभवति तद्वे-धृतिदिनम् । एवं व्यतिपातविधृतिदिनं त्यक्का विहाय ।

उत्तं च।

न वैधृतिदिने कुर्याद्वातीपातयुत्तेऽहिन । विष्टिं करणं रिक्तां च तिथिं चतुर्थीं नवमीं चतुर्देशीं च त्यक्ता विहाय ।

उसं च।

रिकास च न कर्तव्यं न विष्टिदिवसे तथा ।

क्रूराह्ययनिति । क्रूरस्याहः क्रूराहः पापग्रहवासरः । तस्मिन् पापदिने न कर्तव्यम् । श्रयोदिव गुभग्रहदिने कर्तव्यम् ।

उत्तं च।

आग्नेयग्रहवासरेषु कलहः ग्रीतिस्तु सत्स्तमा।
केचित् स्थैर्यमुशन्ति सारिद्वित्रसे चन्द्रे ससापव्यकम् – इति ॥
क्रूरमयनं दिचिणायनम्। तच न कार्यम्। उत्तरायग्रेऽश्रीदेव कार्यम्।
इक्तं च।

उत्तरां भजमानेन काष्ठां वे सप्तसमिना । चतुर्ग्रोमिप वर्गानां त्रिवाहः श्रेष्ठ उच्यते ॥

पैषिचेनिवरह इति। पौषमासं चैनं च वर्जियत्वा पैषिचेनयोर्न कार्य:।
नन्वन पौषो दिविणायने भवति। दिविणायनिविधात् पौषस्यापि निषेधं
प्राप्नाति। तित्कमर्थमुक्तं पौषिवरह इति। ऋषोच्यते। ऋयमभिप्राय
स्नाचार्यस्य। यथा दिविणायनेऽपि कार्तिकमार्गशोषयोः कर्तव्यः। उत्तरायणे
सिद्धेऽपि विवाहविधी चैने। न कार्यः।

तथा च।

माघफाल्गुनवैशाखा रेन्द्रसाम्यानलास्तथा।

बढेत पूजिता मासाश्वातुर्वगर्येऽपि नित्यशः॥

ग्रव्हा सुभगा साध्वी पुत्तिणी धर्मवत्सला।

धिननी देवभक्ता च यथासङ्ख्यं प्रकीर्तिता॥

श्राषाठचैवपीषाश्च नभस्यः श्रावगस्तथा।

बुत्सिताः सर्ववर्णानां विवाहेषु मनीषिमः॥

श्राषाठे नष्टशीचा तु खला सन्तानवर्जिता।

वैशाखे सर्वसामान्या चैषे चात्र्यमेयुना॥

पैषि भर्तृविहीना स्यावभस्येऽपि च दुर्भगा।

ग्रवमाश्वयुजाठा तु श्रावयो तु मृतप्रजा॥

लग्नांशके मानुषे । द्विपदाख्ये मिथुनकन्यातुलानामन्यतमे कार्यः । श्रनेनैतत् प्रतिपादितं भवति । यथा सर्व एव राशया द्विपदनवांशकादयगताः प्राणिग्रहणे शस्ताः । तस्मिंश्च मानुषांशके स्वामिदृष्टे ।

उतां च

द्विपदभवनं प्राप्ति येशः शुभाऽन्यगृहोदये । द्विपदभवनेष्वप्यन्यांशा भवन्त्यशुभावहाः ॥ तथा च ।

विलग्नांशः स्वनायेन यद्यदाहे न दृश्यते।
पुविनायस्तते।ऽस्तांशो यदीवं योषितस्ततः ॥
लग्नांयकाद्स्तांयकस्यापि स्वामिदृष्टिविधेयेति॥ ६॥
इति मीभट्टोत्पलविर्चितायां संहिताविवृती तिथिकरगगुणे।
नामेकेानयत्तत्मे।ऽध्यायः॥ ६६ ॥

श्रय 'नवत्रजातकाध्याया व्याख्यायते।

त्रवादावेवाश्विनीभरायोर्जातस्य स्वभावमाह ।

प्रियभूषणः स्वरूपः सुभगा दत्तोऽश्विनीषु मतिमांश्च। कृतनिश्चयसत्यास्त्रदत्तः सुखितश्च भरणीषु॥१॥

५ श्रयमध्याया बृहक्तातकेःपि ।

प्रियमूषणोऽलङ्करणवल्लमः । स्वरूपः शोभनाकृतिः । सुभगः सर्व-जनवल्लमः । दचः शीधकारी । मितमान् बुद्धिमान् । ऋष्टाङ्गबुद्धियुक्तः । शुयूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा । जहाणेहाधेविज्ञानं तत्वज्ञानं च धीगुणाः—हितः ॥ ग्रवंविधोऽश्विनीजाता भवति । तारकाणेचया च बहुवचनम् । सथा च पराशरः ।

विज्ञानवानरागा भिषक् प्रदातार्थभृत्यवनितेषः । दच्च: चितिपतिसेवी चात: स्यादाध्विने गूर: ॥

कृतनिश्चय इति । कृतनिश्चयः कार्याणामन्तगः । सत्यः सत्य-वाक् । त्रस्क् स्वच्छदेहः । दवः शीप्रकारी । सुबितः सञ्जातसुखः । एवं-विधो भरणीषु जाता भवति ॥ ९ ॥

तथा च पराघरः।

धीरः क्रूरे।ऽनृतवाक् परिवतहरे। नरश्चपनर्बुद्धः । बहुशनुपुत्रभृत्यो याम्ये प्रियमांसमद्यश्च ॥ अथ कृत्तिकारे।हिग्योजे।तस्य स्वरूपमाह ।

बहुभुक् परदाररतस्तेजस्वी कृत्तिकामु विख्वातः । राहिण्यां सत्यशुचिः प्रियंवदः स्थिरः स्वरूपरच ॥ २॥

बहुभुक् यः प्रभूतं भुङ्के । परदाररतः परस्त्रीषु रतः । तेजस्वी महि-ज्याः । विख्यातः कीर्तियुक्तः । एवंविधः कृतिकासु जाता भवति ।

तथा च परागरः।

धर्ममितिबेहुविनः स्वाध्यायाभिजनहृपसम्पनः । अकृपग्रामितः शशियुते जातः स्यादिग्निदेवत्ये ॥

रोहिरायामिति । सत्यः सत्यवास् । शुचिः शास्त्रोक्तशोचानुष्ठान-परो धनादालुब्धश्च । प्रियंवदे।ऽभिमतवक्ता । स्थर एकमितः । स्वस्तृपः शोभनाकृतिः । एवंविधा रोहिरायां जाता भवति ॥ २ ॥

तथा च पराशरः । सुतधनपशुमान् विद्वान् दाता धीराऽल्पवाक् स्थिरमतिश्च । वृषभगतिस्तेजस्वी प्राजापत्ये नरी जातः ॥ त्रथ मृगशिरत्रादेयोजीतस्य स्वरूपमाह । चपलश्चतुरा भीरः पटुरुत्साही धनी मृगे भागी । श्राठगर्वितचग्डकृतप्रहिंसपापश्च राद्रर्से ॥ ३॥

चपलाऽनेकमितः । चतुरा दवः । भीस्भैयातः । पदुः प्रवत्ता । हत्साही स्रोद्यमः । धनी धनवान् । भागी भागसंयुक्तः । गवंविधा मृगश्चि-रिम जाता भवति ।

त्या च पराशरः।

श्रतिशीलहृपदृष्टः सै।म्यमितः से।समः श्रुतिरहस्यः । चपलमितः सुविनीते। जातः स्यादिन्दुदैवत्ये ॥

शठगर्वितिति । शठः परकार्यविमुखः । गर्विता मानी । स्वर्षः प्रकीन् पनः । कृतियो निसपकारशीलः । हिंसः क्रूरः । पापः पापसमेतः । एवं-विथा राद्वे त्रादायां जाता मवति ॥ ३ ॥

तथा च पराशरः ।

रीदः क्रूरः क्रोधी परदाराधीपहारघीलध्व । वाग निष्ठुराऽतिधीरा जातः स्यादुद्रदेवत्ये ॥

श्रय पुनर्वसुचातस्य स्वरूपमाह ।

दान्तः सुखी सुशीला दुर्मधा रागभाक् पिपासुरच। अल्पेन च सन्तुष्टः पुनर्वसा जायते मनुजः॥ ४॥

दान्ता दमध्युक्ता जितिन्द्रयः । सुखी सुखितः । सुशीलः श्रीमनच-रिवः । दुर्मेथा दुष्टमितः । रोगभागागोडितः । विवासुस्तृवार्तः । श्रत्येन स्तोकः माचेण सन्तुष्टे। हृष्टः । ववविधे। मनुष्यः पुनर्वसा नायत इत्यदाते ॥ ४ ॥

तथा च पराशरः।

चयशृद्धिमावनायां यशांसि विदिशो मवन्ति कृच्छाणि । व्याधिबहुले। बहुसुत: पुनर्वसे। जायते मनुजः ॥

श्रय तिष्याश्लेषयोजीतस्य स्वरूपमाह । श्रान्तात्मा सुभगः परिइता धनी धर्मसंश्रितः पुष्ये । शादसर्वभद्यपापः कृतप्रधूत्तं रच भैजिङ्गे ॥ ५ ॥ शान्तात्मा जितेन्द्रयः । सुभगः सर्वजनप्रियः । परिस्तः शास्त्र-वित् । धनी वितवान् । धर्मसंत्रिता धार्मिकः । ग्रवंविधः पुष्ये जाता भवति ।

तथा च पराचरः।

युतिकान्तिसत्त्वयुक्ते। बहुमुती दारदास्यनचेष्टः । विपुलकुलवंशकते। चक्ता पुष्ये नरे। जातः ॥

शठः परकार्यविमुखः । सर्वभन्त्यः सर्वभन्तकः । पापः पापसमितः । कृतम्रो दुर्जनः । धूर्नः परवञ्चकः । एवंत्रियो भेजिङ्गे श्लेषायां जाते। भवति ॥ ॥

तथा च पराचरः।

स्वल्पगितिर्जिखाद्यः क्रूरः क्रोधी नरः सदामधेः । दाता हन्ता भाका सार्पे जाता बहुव्यसनः ॥

त्रय मघापूर्वफल्गुन्योजीतस्य स्वह्रपमाह ।

बहुभृत्यधनी भागी सुर्रापत्रभक्ती महोदामः पिन्ने। प्रियवाग्दाता दुतिमानटना नृपसेवकी भाग्ये॥ ६॥

बहुभृत्यः प्रभूतपरिवारः । बहुधनी ऋतिवितः । भागी भागसंयुक्तः । सुरागां देवानां पितृगां च भकः पूजाकरः । महोद्यमा महोत्सादः । गवं-विधः पिचो मधायां जाता भवति ।

तथा च पराघरः।

पितृभक्तः क्रोधवशे मात्रा पितृयज्ञसत्र्याजी च । द्वितृष्पदिविश्वाद्यो बहुरिविशे नरः पित्र्ये ॥ प्रियवागिति । प्रियवागिभमतवक्ता । दाता द्यानशीलः । द्युतिमान् का-न्तियुक्तः । चटनः परिभ्रमगाशीलः । नृपसैवको राजधनतन्परः । एवंविधे। भाग्ये पूर्वफल्गुन्यां जाते। भवति ॥ ६ ॥

तया च पराघरः।

बहुभाग्ये।ऽल्पापत्यः सुभगः प्रियदर्शना नरे।ऽल्पघनः । नातिप्रबुद्धवृद्धिः परभाग्यविभुर्भविति भाग्ये ॥ श्रधातरफल्गुनीहस्तयाजीतस्य स्वरूपमाह । सुभगा विद्याप्तधना भागी सुखभागद्वितीयफल्गुन्याम् । उत्साही धृष्टः पानपाऽघृणी तस्करा हस्ते ॥ ० ॥

सुमगः सर्वजनिवः। विद्याप्रधने। विद्यवाऽऽप्रं धनं वितं येन। भागी भागवान्। सुखभाक् सुखी। एवंविधा द्वितीयफल्गुन्यामुत्तरफल्गुन्यां ज्ञाता भवति।

तथा च पराशरः।

हयगजरथप्रयायी दाता भाता विहाररतिशीलः । मृदुवागीतरतिः स्यादार्यम्गे मानवा विद्वान् ॥

उत्साही घृष्ट्र इति । उत्साही से। दामः । घृष्टः प्रगत्भः । पानपः पानसकः । अधृणी निर्देषः । तस्करश्चीरः । गवंविधा हस्ते जाते। भवति ॥ १ ॥

तथा च पराशरः।

उपचितकरचरणभुजा बहुविधधनधान्यताग्रणीः सेर्धः । धर्मार्थकामभागी हस्ते सुतवान् नरे। जातः ॥ त्रय विचास्वात्योजीतस्य स्वहृपमाह ।

चित्राम्बरमाल्यधरः सुलाचनाङ्गग्च चित्रायाम् । दान्तो विशाक् 'तृषालुः प्रियवाग्धर्मात्रितः स्वाता ॥ ६॥

विचाणि नानाप्रकाराणि अम्बराणि वस्त्राणि माल्यानि च धारयति । सुलाचनाङ्गः । शुभे लाचने अचिणी अङ्गान्यवयवानि च यस्य । एवंविधः विचायां जाता भवति ।

तथा च पराशरः ।

वेद्रार्थेशास्त्रकुशलः पशुमानत्यन्तशिल्पकर्मा च । वित्रावश्वित्रायां सुभगश्व नरस्त्रिपुत्तश्व ॥

दान्तो वृणिगिति । दान्तो जितेन्द्रियः । विणिक् क्रयविक्रयकुशनः । तृषानुस्तृषार्तस्तृषां न सहते । अन्ये कृपानुर्देयानुरितीच्छन्ति । प्रियवागिमः त्वता । धर्माष्टिता धर्मपुरः । एवंविधः स्वाता जाता भवति ॥ ९ ॥

[🤏] कृपानुर्शित पाठान्तरम् ।

तथा च परागरः।

बहुजनमनी वक्ता चिवर्गमोक्ता प्रिया महोत्साहः। वामाचाराऽल्परिपुः स्वाती जातः कुलाग्यश्च॥

श्रय विशालानुराध्योजीतस्य स्वरूपमाह । ईर्षुर्लुब्यो युतिमान् वचनपटुः कलहकृद्विशाखासु । स्राद्यो विदेशवासी सुधालुरटनाऽनुराधासु ॥ ६॥

ईषुं: परद्विट् मत्परः । लुब्धा लाभाभिभूतः । द्युतिमान् कान्तियुक्तः । वचनपट्ठः सम्भाषणद्वः । कलहकृत् कलहशीलः । एवंविधा विशाखासु जाता भवति ।

तथा च पराशर: ।

श्रीमानीच्याम्रिरतः प्राच्चाऽनुपषाधुकृत् कृतार्थपतिः । तीच्योऽभिमानयुक्तश्चेन्द्राग्नै। ख्यातकीर्तिश्च ॥

माठा हिल । माठा हेश्वर: । ब्रिटेशवामी परदेशनिवसनशीन: । मुधानुः चुधां बुभुतां न सहते । म्रटनः परिभ्रमणशीनः । यवंविधाऽनुरा-धासु जाता भवति ॥ ६ ॥

तया च पराशरः।

स्थिरमिनस्तेजस्वी सुतवानत्यन्तस्थाख्यभागी च । ज्ञातिष्वय्योऽर्थेषरो जातः स्यान्मिनदेवत्ये ॥

त्रय च्येष्ठामूलयोजीतस्य स्वरूपमाह । ज्येष्ठासु न बहुमित्रः सन्तुष्टी धर्मकृत् प्रचुरकीपः । मूले मानी धनवान् सुखी न हिंसः स्थिरा भागी ॥ १०॥

न बहुमिन्: स्वल्पसुहृत् । सन्तुष्टः सन्तेषणीलः । धर्मकृद्भीनुस्तः । प्रवृत्योपः क्रोधणीलः । ग्रवंविधा च्येष्ठासु जाता भवति ॥

तथा च परागरः।

चातिषु गुगोषु राजमु पूजां प्राप्नाति नाशयति शत्रून् । तेजाऽथिकाऽर्थभागी जातः स्यादिन्द्रदेवत्ये ॥

मूले मानी धनवानिति । मानी गर्वितः । धनवान् वित्तवान् । सुखी सुखितः । न हिंस्राऽक्रूरः । स्थिर एकमितः । भागी भागवान् । एवंविधा मूले जाते। भवति ॥ १० ॥

तथा च पराशरः।

धनधान्याख्यो दाता परवितहरे। नरः कलहशीलः । क्रूर: परापतापी मूले मूलापजीवी च ॥ श्रय पूर्वाषाढे।तराषाढयोजीतस्य स्वरूपमाह ।

इष्टानन्दक्तत्रो 'वीरा दृढसीहृदश्च जलदेवे। वैश्वे विनीतधार्मिकबहुमित्रकृतज्ञसुभगश्च॥ ११॥

इष्टं बल्लमं सानन्दं कलवं भाषा यस्य । बीरः सङ्ग्रामणूरः । केचित् मानी गवीतीच्छन्ति । दृढसै।हृदः स्थिरमिषः । एवंविधा जलदेवे पूर्वाषा-हायां जाता भवति।

तया च पराघरः।

सनिनपयक्रमंचिद्धः क्रेशंसिह्याः परस्य दारेच्छुः । नित्यमकल्पघरीरः प्रियमद्यः पूर्वषाठासु ॥

वैश्वे विनीत इति । विनीता विनयोपेतः । धार्मिको धर्मपरः । बहुमियः प्रभूतसुहृत् । कृतज्ञः प्रत्युपकारनिरतः । सुभगः सर्वजनप्रियः । ग्रवंविधी वेश्वे उत्तराषाढायां जाता भवति ॥ ११ ॥

तथा च परागर: ।

यानाद्यानवनरितः प्रत्राचमुरतीर्थमायुमेवी च। बहुशिल्पार्थः प्रियवाक् जातः स्य द्वेश्वदेवे च ॥

श्रय श्रवणधनिष्ठयोजीतस्य स्वरूपमाह।

श्रीमान् श्रवणे श्रुतवानुदारदारे। धनान्वितः खातः। दाताऽऽद्यशूरगीतप्रिया धनिष्ठासु धनलुब्धः ॥ १२॥

श्रीमानीश्वरः । श्रुतवाक् पिख्तः । उदारदार उदारेषु दारः । श्रथवादारा दारा यस्य । उदारा दातारः । धनान्विता धनसंयुक्तः । ख्यात: क्रोतियुत्तः । ग्रवंविधः श्रवग्रे जाता भवति ।

१ मानी-इति पाठान्तरम्।

तथा च पराशर:।

चातिष्रेष्ठो धनवान् दानस्विभवति दिचेगा दत्तः।

नित्यमरे।गगरीरः प्रवणे हतगन्पचश्च ॥

दाताऽऽळाशूरेति । दाता दानशीलः । ऋळं ईश्वरः । शूरः सङ्ख्यामप्रियः । गीतप्रियो स्वरगीतर्रातः । धनलुच्यो विसलीमाभिभूतः । गवं-वियो धनिष्ठास् स्रातो भवति ॥ १२ ॥

तथा च पराधर:।

धनधान्यसञ्ज्यानामीशः स्यानुपतिसत्कृती यन्वा ।

श्रक्षेशभाक् जितरिषु: श्रविष्ठयाभीष्टतारस्य ॥

श्रय शतभिषक्षूप्रजेमद्रपदयोजीतस्य स्वह्रपमाह ।

स्फुटवाग्व्यसनी रिपुद्दा साहसिकः शतिभवक्तु दुर्ग्रीह्यः। भद्रपदासूद्विग्नः स्त्रीजितधनपटुरदाता च॥ १३॥

स्फुटवाक् निष्ठुरभाषी । व्यसनी भूषणादिव्यसने।पेतः । रिषुहा शबुहने।। साहसिकः असमीचितवीर्घवान् । दुर्घाह्यो दुराराध्यः । एवविधः धतभिषक्सु जाते। भवति ।

तथा च पराघर:।

परदारमदासेत्री क्रीयसहा वाहणे नरी धीरः।

स्थिरसञ्ज्यः स्थिरसुहृद्भिषक् क्रियापणि हते। रे।गी व

भद्रपदास्थिति । उद्विग्ना दुःखितः । स्त्रीजितथनः स्त्रिया जितं धर्म यस्य स्त्रीभिन्नो । पटुः प्रवस्ता । ऋदाता च लुज्यः । स्वंविधा भद्र-पदासु जाता भवति ॥ १३ ॥

तथा च परागर: ।

दारुगक्रमा क्रोधी निगाचरस्तीकाविक्रमध्यपनः।

विषम: प्रमुद्धा हन्ता प्राक्षेप्राष्ट्रपदे भवनि जातः ॥

श्रयातरभद्रपदारवत्योजातस्य स्वह्रपमाह ।

वक्ता सुखी प्रजावान् जितशत्रुधीर्मिको दितीयासु । सम्पूर्णाङ्गः सुभगः श्रूरः शुचिरर्थवान् पैष्णे ॥ १४ ॥ वता सम्भाषणादचः । सुखी सुखभाक् । प्रजावान् पुन्तपै तिदीहितृसं-युक्तः । जित्रपश्चिताः श्वच्या रिपवा येन । धार्मिका धर्मरतः । सर्वः विधा द्वितीयासूनरासु जाता भवति ।

तथा च पराचरं! ।

मृपमत्कृता बहुसुतः प्रदानशीला जले मततभीसः । ईन्याध्ययनरतिः स्यादाहिर्नुध्य नरे। जातः ॥

सम्पूर्णाङ्गं इति । सम्पूर्णाङ्गोऽविकलावयवः । सुभगः सै।भाग्ययुक्तः । शूरः सङ्ग्रामप्रियः । शुनिः शाचयुक्तः परस्वादानुन्थः । ऋषेवान् धनिः पतः । ग्रवंविधः पै।प्यो रेवत्यां जाता भवति ॥ ५४ ॥

तथा च परांशर! i

सर्वार्धभुक् प्रदाता प्रवासनिरता विशुद्धकुलशीलः । गामाननल्पपुत्तः पाँँ विद्वान् नरा जातः ॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृता नवचजातकः नाम शततमाऽध्यायः ॥ ५०० ॥

श्रय राशिविभागी व्याख्यायते।

तेषादावेव मेषवृषयोनेचचजातप्रविभागमाह । अश्विन्याङ्य भरायो बहुलापादश्च कीर्त्यंते मेषः । वृषभा बहुलाशेषं राहिणयाऽधं च मृगशिरसः ॥ १॥

श्रविन्यः सक्रलाः पादचतुष्ट्रयम् । त्रयंगव्दिश्चार्थे । अरग्यः सक्रलां एवं पादचतुष्ट्रयम् । बहुला कृतिका । तस्यांश्चतुर्थमंगम् । एवं मेव इति मेव-राशिः कीर्त्यते कथ्यते । अवं नेचवं चतुष्पादम् । पादमृचद्वयं राशिर्भ-वित । एवं नचवनवणादाः प्रत्येकस्य राशेः प्रमाणम् । उत्तं च । "मेर्णा-श्चिप्रयमा नवचंवरणाश्चक्रस्थिता राशियः" इति । बहुलाशेषं कृतिका-पादचयम् । राहिणी सकला । अधे च मृगशिरसे। मृगशिरसः पादद्वयं वृषमा राशिः कीर्त्यते ॥ ९ ॥

५ व्यक्तन्तातकस्य १ त्रध्याये ४ प्रसाकः।

त्रय मियुनकर्कटयानेश्वचिमागमाह । मृगश्चिरसाऽर्ध राद्रं पुनर्वसारंग्रकत्रयं मियुनः । पादश्च पुनर्वसुतस्तिष्यः श्लेषा च कर्कटकः ॥ २ ॥

मृगंशिरसाऽधे पादद्वयम् । रीद्रमाद्वी सकला । पुनर्वसारंशकचयम् । एव मिथुनराशि: । पादश्चेति । पुनर्वसुतः पुनर्वसाः पादः । तिष्यः सकलः । श्लेषा च सकला । एव कर्कटराशि: ॥ ३ ॥

सिंहकन्ययानेत्वचिभागमाह ।

सिंहाऽय मचा पूर्वा च फल्गुनीपाद उत्तरायादच । तत्परिशेषं हस्तिश्चित्रादार्थं च कन्याखाः ॥ ३॥

मधा सकला। पूर्वा च फल्गुनी सकला। उत्तरायाश्च पादः। इति सिंहः । तत्परिशेषमिति । तदित्युत्तरायाः परामर्शः। तत्परिशेषमुत्तरा-पादचयम् । हस्तः सकलः । चिचाया ऋषे प्रथमं पाटद्वयम् । इति क्षन्याराशिः॥ ३॥

श्रय तुलावृश्चिकयोनैचचविभागमाह।

तालिनि चित्रान्त्यार्धं स्वातिः पादत्रयं विशाखायाः । स्रलिनि विशाखापादस्तयानुराधान्विता ज्येष्टा ॥ ४ ॥

चित्राया श्रन्त्यमधे पश्चिमं पादद्वयम् । स्वातिः सकला । विशा-खायाः पादचयम् । एतनौलिनि तुले स्थितम् । विशाखायाः पश्चिमः पादः । श्रनुराधा सकला । तथा तयान्विता संयुक्ता च्येष्ठा सकलैव । एतदलिनि वृश्चिके ॥ ४ ॥

श्रय धन्विमकरयार्नेत्तच्विभागमाह ।

मूलमबाढा पूर्वा प्रथमश्चाप्युत्तरांशकी धन्वी। मकरस्तत्परिशेषं श्रवणः पूर्वं धनिष्ठार्धम्॥ ५॥

मूलं सकलम् । ऋषाठा पूर्वा सकलेव । उत्तरांशकः प्रथम आद्य-पादः । ग्रेषं धन्वी । मकरस्तत्परिशेषमिति । तदित्युत्तरायाः परामर्शः । तत्परिशेषमृतरापादचयमन्त्यम् । श्रवणः सकलः । पूर्वे धनिष्ठार्धम् । धनि-ष्ठाया आद्यं पादद्वयम् । ग्रष मकरः ॥ ४ ॥ त्रथ कुम्मीनयाः नवचिमागमाह । कुम्माऽन्त्यधनिष्ठाधं ज्ञातभिषगं ज्ञात्रयं च पूर्वायाः ।

भुत्रपदायाः ग्रेषं तथात्तरा रेवती च भषः ॥ ६॥

श्वनिष्ठायामन्त्यमधे पश्चिमं पादद्वयम् । शतभिष्कं सकला । पूर्वायां श्रेणचयमादां पादचयम् । एष कुम्भः । भद्रपदायाः शेषमिति । भद्रपदायाः पूर्वभद्रपदायाः शेषमेकमंशम् । तथात्तरा सकला । रेवती च सकलेव । एष भषो मीन इति ॥ ६ ॥

त्रचेतदेव सङ्घेषेणाह । प्राविवनीपित्र्यमूलाद्या मेषसिंहह्यादयः । विषमज्ञीनिवर्त्तन्ते पादवृद्धा यथात्तरम् ॥ ०॥

मेगादयश्वत्वारः । सिंहादयश्वत्वारः । ह्यादयश्वत्वारं एवं । ज्ञाशिवन्यादे। मेगादि । पित्रादि। सिंहायादि । मूलादे। ह्यादि धनुषः प्रारम्भः । ते च प्रयातरं पादवृद्धा स्थिताः । विषमचीत् तृतीयपञ्चमस्यमन् प्रारम्भः । ते च प्रयातरं पादवर्धनेन स्थिताः । निवर्तन्ते निवृत्तिं यान्ति । यथा स्वमनचवाद्यश्चीतरं पादवर्धनेन स्थिताः । निवर्तन्ते निवृत्तिं यान्ति । यथा स्वित्ता गणन्या ज्ञश्विन्यादितृतीयनचवम् । तत्प्रथमपादे मेषस्य निवृतिः । पृनवेषुः । पृगिष्रो गणन्या पञ्चमः । तत्पादद्वये वृषस्य निवृतिः । पृनवेषुः । गृणिष्रो गणन्या पञ्चमः । तत्पादद्वये मिथुनस्य निवृतिः । प्रलेषा गणन्या नवमः । गृणिन्यास्यमः । तत्पादवये मिथुनस्य निवृतिः । प्रलेषा गणन्या नवमः । सत्पादचतुष्टये कर्कटस्य निवृतिः । एवं सिह्यनुषोयीज्यमिति ॥ ७ ॥

इति श्रीभट्टोत्पलविरवितायां संहिताविवृतीः राशिविभागे। नामेक्याततमाऽध्यायः ॥ ॥ १०१ ॥

भ्रय प्रसङ्गागतं विस्थवासि हतं विवाह-पटलं व्याख्यायते ।

त्रवादावेव लगस्थितानां सर्वेग्रहाणां फलात्याह ।
सूर्ती करोति दिनकृदिधवां कुजरच
राहुर्विपन्नतनयां रविजा दरिद्राम् ।
शुक्रः शशाङ्कतनयश्च गुरुश्च साध्वीमायुः वर्षे प्रकुरतेऽथ विभावरीशः ॥ १ ॥

दिनकृदादित्ये। मूर्ते। वैद्याहिके लाने स्थिते। विधवां मृतभर्नृकां कत्यकां करोति । कुलाऽङ्गारकष्वणब्दाद्विधवामेव करोति । राहुः मेहिकेया विषवतनयां मृतपुत्तां करोति । रविजा दिरद्रां निर्धनाम् । पुक्ते। भागवः । गणाङ्कतनया बुधः । गुरुष्व जीवः । एते साध्वीं सच्छीलां कुर्वन्ति । विभावरी राविः । तस्या ईश्वष्वन्दः । आयुषा जीवितस्य चयं विनाशं प्रकुष्ते ॥ १ ॥

षय द्वितीयस्थानस्थितानां सर्वयहायां फलान्याह । कुर्वन्ति भास्त्ररश्चनैश्चरराहुभामा दारिद्रादुःखमतुलं नियतं द्वितीये । वित्तेश्वरीमविधवां गुरुशुक्रसाम्या नारीं प्रभूततनयां कुरुते शशाङ्कः ॥ २॥

द्वितीय लग्नाद्द्वितीयस्थाने । भास्तर आदित्यः । यनेस्वरः सेरि: । राहुः सेहिकेयः । भे।मे। द्वारकः । अतुलमन्तमं दारिद्धं दुःखं विगतधनेन क्रेणं नियतं सर्वकालं कुर्वन्ति । गुर्क्वृहस्यिः । गुक्रः । सेरियो बुधः । वितेश्वरीं धनस्य स्वामिनीम् । अविधवां जीवद्वर्तृकां च कुर्वन्ति । शशाङ्कश्चन्द्रः । नारीं कन्यां प्रभूततनयां बहुप्रजां कुरुते ॥

त्रिय तृतीयस्थानस्थितानां सर्वयहाणां फलान्याह ।
सूर्येन्दुभीमगुरुशुक्रबुधास्तृतीये
कुर्युः सदा बहुसुतां धनभागिनीं च ।
व्यक्तां दिशकरसुतः सुभगां करेति
मृत्युं ददाति नियमात् खलु सैहिकीयः ॥ ३॥

तृतीय तृतीयस्थाने स्थिताः । सूर्य अध्वत्यः । इन्दुश्चन्दः । मीमी-ऽङ्गारकः । गुरुर्जीवः । शुक्रः । बुधः । ग्रत्ने घदा घर्वदा बहुसुतां प्रमृतपुत्ताम् । धनमागिनी च जित्तान्वितां अन्यकां कुर्युः । दिवाकरसुतः सीरिः । व्यक्तां कीर्तियुक्ताम् । सुभगां भर्तृवद्धभां च करोति । सिंह्निया राहुः । नियमा-विश्वयानमृत्युं मरगं ददाति । खलुशब्दश्वार्थे वाक्यालङ्कारे वा ॥ ३ ॥ त्रथ चतुर्थस्थानस्थितानां सर्वग्रहाणां फलान्याह । स्वल्यं पयः स्रवित सूर्यमुते चतुर्थे हाभाग्यमुष्णाकिरणः कुरुते शशी च । राहुः सपत्तमपि च जितिजाऽल्पवित्तं दद्याद्वगुः सुरगुमश्च बुधश्च साख्यम् ॥ ४ ॥

चतुर्थे चतुर्थेस्थाने । सूर्यमुते शनैश्वरे । स्वल्पं स्ताकस् । पयः चीरं स्वति । उत्पाकिरणः सूर्यो दीर्भाग्यं दुर्भगत्वं कुरुते । गशी च चन्द्रो दीर्भाग्यसेव कुरुते । राहुः सपन्नं शवुं करोति । सापन्नं करोतीत्यर्थः । वितिनाऽङ्गारकीऽल्पवितं स्वल्पधनं करोति । भृगुः गुक्रः । सुरगुरुनीवः । बुधश्च । सीख्यं दद्यात् ॥ ४ ॥

त्रय पञ्चमस्यानस्यितानां सर्वेयहाणां फलान्याह । नष्टात्मजां रविकुजा खलु पञ्चमस्ये चन्द्रात्मजा बहुसुतां गुरुभागंदी च । राष्ट्रदंदाति मरणं श्रानिरुग्ररागं कन्याविनाशमचिरात् कुरुते शशाङ्कः ॥ ५ ॥

रविशिदित्यः । कुलोऽङ्गारेकः । एते। पञ्चमस्यो लग्नात् पञ्चमस्याने स्थिते। नष्टात्मणां मृतापत्यां कन्यकां कुरुतः । खलुशब्द न्नागमद्योतनार्थः । चन्द्रात्मणां वृधो बहुसुतां प्रभूतपृत्रां करोति । गुरुर्वृहस्पितः । भागवः शुद्धः । गत्विष्यं चशब्दाद्वहुसुतामेव कुरुतः । राहुमेरगं ददाति । शनिः सारिः । उगं तोत्रं रोगं गदं ददाति । शशाङ्करचन्द्रोऽचिराच्छीयमेव कन्याया विनाशं कुरुते करोति ॥ ॥

श्रय पष्टस्थितानां स्टेश्वहाणां फलान्याहः।
स्टाश्रिताः श्रानिदिवाकरराहुजीवाः
कुर्युः कुजश्च सुभगां द्रवशुरेषु भक्ताम्।
चन्द्रः कराति विधवामुश्रना दरिद्रामृद्धां श्रशाङ्कतनयः कलहमियां च ॥ ६ ॥

शनि: सैरि: । दिवाकर श्रादित्य: । राहु: सैहिकेय: । जीवा वृह-स्पति: । एते षष्ठाश्रिता: षष्ठस्थानस्था: । कुँजश्वाङ्गारकः षष्ठस्थानस्थ एव । सुभगां भर्नृवल्लभां श्वसुरेषु च भक्तां कन्यकां कुर्यु: । चन्द्र: शशी विधवां मृतभर्नृकां करोति । उशना: शुक्रो दिरद्रां निधनां करोति । शशाङ्कतनया बुध: । स्टद्धां सधनां कन्हिंप्रियां च करोति ॥ ६ ॥

श्रथ स्प्रमस्थितानां सर्वयहाणां फलान्याह । सीरारजीववुधराहुरवीन्दुशुक्राः कुर्युः प्रसद्धा खलु सप्तमराशिसंस्थाः । वैधव्यवन्यनवयस्त्रयमर्थनाश-व्याधिप्रवासमरणानि यथाक्रमेण ॥ ०॥

सारादयः सममस्यानस्या ययाक्रमं प्रसङ्घात्ययं वेथव्यादीन् दे। जान् जुर्वन्ति । तदाया । यनेश्वरः सममे स्थिता वेथव्यं करोति । जारोऽङ्गारको बन्धनम् । जीवा बृहस्पतिबेधं मरणम् । बुधः द्ययं विनाणं करोति । राहुरर्धनाणं वित्तव्यक्षः रविरादित्या व्याधिम् । इन्दुश्वन्दः प्रवासं देणान्तरगमनम् । शुक्रा मरणम् । गवं सप्रमस्या यथाक्रमेण परिषाद्या जुर्मुः । खलुशब्दोऽचागमदोतिनार्थः ॥ ७ ॥

श्रंशाष्ट्रमस्थितानां वर्त्रगहाणां फलान्याह ।
स्थानेऽष्टमे गुरुबुधा नियतं वियागं
मृत्युं शशी भृगुसुतस्य तथैव राहुः ।
सूर्यः करात्यविधवां सर्वं जां महीजः
सूर्यात्मजा धनवतीं पतिवल्लमां च ॥ ६॥

गुहर्जीव: । बुधरुव । गती लग्नादष्टमस्थानस्थिती नियतं सर्वेकालं निश्चतं वा विधागं जायापत्योः कुरुतः । शशी चन्द्रो भृगुसुतः शुक्रश्च मृत्युं मरणं करोति । तथैव तेनैव प्रकारेण राहुर्मृत्युं करोति । सूर्य श्रादि-त्योऽविधवां जीवद्वनृकां करोति । महीजाऽङ्गारकः सरुजां पीडितदेहां

९ सुभगामिति पाठान्तरम् ।

करोति । केचित् सुभगां भर्नृबल्लभामिति पटन्ति । सूर्यात्मनः सारिः । धनवतों वितान्विताम् । पतिबल्लभां भर्नृतियां च करोति ॥ द ॥

> श्रय नवमस्यानस्थितानां सर्वयहायां फलान्याह । धर्मे स्थिता भृगुदिवाकरभूमिपुत्ना जीवरच धर्मनिरतां ग्राशिजस्त्वरागाम् । राहुरच सूर्यतनयरच कराति बन्ध्यां कन्याप्रसृतिमटनां कुरुते ग्राशाङ्कः ॥ ९ ॥

भृगः शुक्रः । दिवाकर श्रादित्यः । भूमिपुत्तोऽङ्गारकः । जीवा वृष्टस्यतिष्ट्य । यते सर्व एव धर्मे नवमस्थाने स्थिता धर्मनिरतां कन्यकां
कुर्यः । श्रिक्ता वृधः । श्ररोगां कन्याणीं करोति । राष्टुः सिंहिकेयः ।
सूर्यतनयः सीरिः । क्ता बन्ध्यामपुत्तां कुष्ठतः । श्रशाङ्कण्चन्दः कन्याप्रसूर्तिः
कन्याजनिविशेम् । श्रटनां भ्रमेक्कीलां च करोति ॥ ६॥

श्रथ दशमस्थितानां धर्वयहाकां फलान्याह । राहुर्नभःस्थलगता विधवां कराति पापे रतां दिनकरहच शनैशचरश्च । मृत्युं कुजाऽर्थरहितां कुलटां च चन्द्रः शेषा ग्रहा धनवतीं सुभगां च कुर्युः ॥ १०॥

नभः स्थलं दशमस्थानम्। नभस्थलगता राहुविधवां मृतभर्नृकां करे। ति। दिनकर श्रादित्यः पापे रतां पापकर्मणि सक्तां करोति। शनैश्चरः पापरतामेव। कुने।ऽङ्गारके। मृत्युं मरणं करोति। चन्द्रे।ऽथैरहितां दरिद्रां कुलटां बन्धकीं च करोति। शेषा बुधवृहस्पिश्युक्रा धनवतीं वित्तान्वितां सुभगां भर्नृवह्ममां च कुर्युः॥ १०॥

> श्रयेकादगस्यितानां पर्वग्रहाणां फलान्याह । श्राये रिवर्बहुसुतां सधनां श्रशाङ्काः पुत्रान्वितां ज्ञितिसुते। रिवजा धनाढ्याम् । श्रायुष्मतीं सुरगुरुः शशिजः समृद्धां राहुः करात्यविधवां भृगुरर्थयुक्ताम् ॥ ११ ॥

श्राये एकादशस्थाने रविरादित्या बहुमुतां प्रभूतपुत्रां कन्यकां करोति। शशाङ्कश्चन्द्रः सधनां वित्तान्विताम्। चितिसृतोऽङ्गारकः पुत्रा-न्वितां सृतसंयुक्ताम्। रविज्ञः सारो धनाट्यामीस्वरीम्। सुरगुहर्जीव श्रायु-ष्मितीं चिरजीविनीम्। शशिजा बुधः समृद्धां सधनाम्। राहुरविधवां जीव-द्वनृकाम्। भृगुः शुक्रोऽर्थयुक्तां सधनां करोति॥ १९॥

> श्रया द्वादणस्थितानां समेग्रहाणां फलान्याह । श्रन्ते गुरुर्धनवतीं दिनकृद्द्दितं चन्द्रा धनव्ययकरीं कुलटां च राहुः । साध्वीं भृगुः ग्राग्रिसुता बहुपुत्तपात्नां पानप्रसक्तहृदयां रिवजः कुजन्न ॥ १२॥

श्रन्ते द्वादशस्थाने गुरुजींवा धनवतीं सधनां सन्यसां सरोति। दिनकृदादित्या दिरद्वां निर्धनाम्। चन्द्रः शशी धनव्ययसरीमधंचयसरीम्। राहुः कुलटां बन्धकीम्। मृगुः शुक्रः साध्वीं सच्छीलाम्। शशिसुता बुधा बहुपत्रपीत्रां प्रभूतस्तां प्रभूतपीत्राम्। रविजः शनैश्चरः पानप्रसक्त-हृदयां पाने प्रसक्तमनुरतं हृदयं यस्याः। कुलाऽङ्गारकश्चरात् पानप्रस-क्तहृदयामव॥ १२॥

त्रय गेष्ट्रालप्रयंषार्थमाह । गापैर्यष्ट्र्याहतानां खुरपुटदिलता या तु घूर्लिर्दिनान्ते सोद्वाहे सुन्दरीणां विपुलधनसुताराग्यसाभाग्यकर्ती । तस्मिन् काले न चर्चं नच तिथिकरणां नैव लग्नं न योगः ख्यातः पुंसां सुखार्थं शमयति दुरितान्युत्थितं गारजस्तु ॥१३॥

अय गोधूलिप्रशंषावशाद्गोपशब्दे। व्यवह्रियते । गोपैगीपालकैर्यष्ट्रा लगुडेनाहतानां ताडितानां गवां खुरपुटैः पादाप्रैयां दलिता खण्डिता धूली रेचा दिनान्ते सूर्यास्तमयकाले सा उद्घाहे विवाहे सुन्दरीणां विपुलं विस्तीणे धनं वित्तं सुतान् पुन्नानाराग्यमरागत्वं साभाग्यं भर्तृवाह्मभ्यं करोति । तस्मिन् सन्ध्यासमये न चर्चे नत्वचं नच तिथिनेन्दादिका। न करणं ववादि । नच योग श्रानन्दादिक उपयुज्यते। सुखाये पुंसां पुरुषाणां स कालः ख्यात उताः । डित्यतमुद्भतं गोरचे। गोधूलिर्दुरितानि दुष्कृतानि शमयत्युपशान्तिः नयति तेन हेतुना न किञ्चित् तचोपयुज्यत इति ॥ १३ ॥

इति श्रीमट्टोत्पलविराचितायां संहिताविवृते। विन्ध्यवासिकृतं १विवाहपटलं नाम द्विशततम्। (ध्याय: ॥ १०२ ॥

अय ग्रहगाचराध्यागे। व्याख्यायते।

त्वाचार्यः शिष्यजनवत्यलतया लाघवन छन्दसां लद्यशमन्तर्भूतं करोति । तेषां च प्रस्तारविधी गुरुलघुसञ्जाविज्ञानेन विनान किञ्चिञ्जायते । श्राचार्येश यन्यविस्तरभयात् प्रसिद्धन्वाच्च लद्यगं नेतिम् । तदस्माभिगुरुल- धूनां लद्यगं प्रदर्भ्यते ।

तथा ।

मस्तिगुरुस्तिलवुश्च नकारे। भादिगुरुख तथादिलघुर्यः । जा गुरुमध्यगता रलमध्यः सेऽन्तगुरुः कथितेऽन्तलघुस्तः ॥

अव व्याख्या। मस्तिगृकः। यव यव मकारग्रहणं भविष्यति तव तव विगृकः प्रस्तारः। नकारस्तिलघुः। भकार आदिगुकः। आदी गुक्रन्ते लघुः द्वयम्। तथा यकार आदिलघुः। आदी लघुरन्ते गुक्द्वयम्। जो जकारो गुक्मध्यगतः। मध्यगृक्राद्यन्तयोलघुद्वयम्। रलमध्यः। रेको मध्यलघुः राद्यन्तयोगुक्द्वयम्। साउन्तगुकः। सकारः आदी लघुद्वयमन्ते गुकः। तकारोऽन्तलघुः। आदी तस्य गुक्द्वयमन्ते लघुरिति।

न्यासः ।

बद्धत्याचा्यः।

म 555,न ॥, भ ऽ॥, य १८६, ज ।ऽ॥, र ६॥६, स ॥६, त ऽ६॥
अवाध्यपरेयं परिभाषा । अ, इ, उ, च्ह, त्व सामान्यव्यञ्जनानि कादीनि
लघवस्ते वर्जवः प्रस्तायाः । आ ई ज च्ह त्व य ये त्री त्री यं चः । यते
शुरवः कुटिलाक्व प्रस्तायाः । पादान्ते स्थिता लघुरपि गुहतां याति ।

प्रकृत्यापि नेघुर्यश्च वृत्तबाह्ये व्यवस्थितः ।

[•] ५ त्रव्याच्याया वराष्ट्रीयिष्टिरकता न । त्रतीऽत्राच्यायसङ्ख्या द्व्यथिकशततसतुल्या न समुः जिता । सर्वपुस्तकेष्ट्रपत्रकथत्वादस्माभिषपन्यस्ता । ३ त्रस्येवाच्यायस्य ५८ प्रताकः ।

स याति गुरुतामिति।

यस्य वर्षास्य संयोगाचारः परः स गुरुभेवति । प्रस्तारे गुरुलेयुवीङ्ग्-ष्ठुपवेप्रमाणः कार्यः ॥

त्रवादावेव प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह । प्रायेण सूत्रेण विनाकृतानि प्रकाशरन्ध्राणि चिरन्तनानि । रत्नानि शास्त्राणि च योजितानि नवैर्गुणैर्भूषयितुं ज्ञमाणि ॥१॥

प्रायेण बाहुल्येन रह्मान मणिषिशेषाणि धूनेण विनाकृतानि वर्जिनानि प्रकाशरन्ध्राणि प्रकटिकदाणि चिरन्तनानि पुरातनानि च यानि तानि नवेर्गुणैरिभनवेः धूनेयोजितानि प्रोतानि विभूषितुमलङ्कर्तुं चमाणि याग्यानि भवन्ति । एवं यास्त्राणि धूनेण अवररचनावृत्तवन्थेन तिनाकृतानि वर्जितानि प्रकाशरन्धाणि प्रकटदेषाणि चिरन्तनानि पुरातन्थिने विरन्तनन्त्वात् जातापशब्दानि । अपशब्दत्वाच्च प्रकाशरन्ध्राणि तथाभूतानि च तानि नवेर्गुणैरिभनवेः धद्वस्तुभिद्रेव्यवृत्तवन्थेयोजितानि चचनस्यापितानि भूषियतुं चमाणि योग्यानि भवन्ति नान्यथेत्व्यः ॥ १ ॥

त्रधुना गे।चरस्य कारणं मुल्यणलार्घयाह । प्रायेण गाचरा व्यवहार्गेऽतस्तत्फलानि वस्यामि । नानावृत्तीराया मुखत्रपलत्वं त्रमध्वं नः ॥ २॥

प्रायेण बाहुल्येन के चरे। यह गांचरे। व्यवहायें। व्यवहरणाय शोलमस्य व्यवहायें: । यः किवत् लेकि यह पंस्यां पृच्छित । अते। उसाद्धितास्तत्सनानि गोन्चरफलानि बच्चािन क्यांचिष्यामि । नानावृत्तेविचिचे वृत्तवन्येः सम्पादा । आयाः साधवः पण्डिता अस्माकं सुखचपनत्वं बहुभाषित्वं चमध्वं सहत—इत्यर्थः । आर्याणामये सुखचपनत्वमयोग्यमतः चम्यतामिति । सुखचपनेयमाया ॥ २ ॥

स्रस्या लक्ष्यं व्याख्यायते । तत्र चार्यालक्ष्येन विना तस्या लक्षः स्रमुपदेष्टुं न युक्यते तस्मादार्यालक्षयं तावद्याख्यायते ।

ह्यन्तान्तरादिगुरुभिः सेदिचिनैः सप्रमिर्गगैर्गुरुगा । स्रामीपे नारायुनि जः षष्ठोऽयं नलसुको वा ॥ श्रायां मात्रामः परिमीयन्ते। पथ्यादीनामायां विश्वन्मात्रः पूर्वमध्ये भवति। त्रपरं सप्रविश्वातः। चतुर्भिनं घुमिगेगा भवति। द्वी गुरू यस्य द्विगुरुः। त्रानेऽवशाने गुरुर्थस्यासावन्तगुरुः। त्रान्तरगुरुर्मेध्यगुरुः। त्रादे गुरुर्थस्यासावादिगुरुः। तेगेगाः। कीदृशः। से।दिधिलैः। उदिधिसमसङ्ख्या-श्वत्वारा ला लघवा यस्य स उदिधिलः सह उदिधिसङ्ख्येन लेन गणेन वर्तन्ते इति से।दिधिलाः। तैः से।दिधिलैस्कविकल्पः। चतुर्भिनं घुमिरिक्त्यधः। स्वमेष पञ्चविकल्पा गणस्तस्यास उत्तः ऽऽ, ॥ऽ, ।ऽ।, ऽ॥, ॥॥, तिः सप्रमिगेगीगुरुगा चाष्ट्रमेनार्थगणेनार्याणां पद्यादिकानां पूर्वमधे प्रथमदलं भवति। नावास्यामार्यायामयुन्ति प्रथमतृतीयपञ्चमसप्रमगणस्यानेषु ने। गणध्य भवति। षष्ट्रोऽयं तु नकारे। भवति। त्राय वा षष्ट्रो गगो। नलघुको ये। नलघू भवति। षष्ट्रोऽयं तु नकारे। भवति। त्राय वा षष्ट्रो गगो। नलघुको ये। नलघू भन्नते नक्षराभावात्।

श्रन्यदेणाह ।

ले लात् पद द्वितीयात् प्रथमात् परकेऽय विषमयुजि चरमे । षष्ठो ले। इयेऽन्त्ये चिषु पादे। भवति भवति तु पथ्या ।

ले सर्वलचे। षष्ठे गयो स्त द्वितीयाल्लात् पदं कार्यम्। प्रथमात् परक हति । षष्ठात् परके सप्रमगयो सर्वेच्छी प्रथमाल्लात् पदं कार्यम्। षष्ठस्थानान्ते यति: कार्येत्यर्थः। त्रथ विषमपुनि चरमे पश्चादर्थे विषमपुनि पञ्चमस्थान-भागि ले सित प्रथमाचरमारभ्य पदं विधेयम्। षष्ठो ल इति । पश्चिमेऽर्थे षष्ठो गया एकलघुरेव कार्यः। त्रयेऽन्त्ये च विषु गच्य यदि पादे। यतिभेवेत् तदा पथ्यानाम्न्यार्था भवतीत्यार्थाद्वयस्यार्थः । द्वान्तोन्त्रादिगुस्मिरित्यस्य न्यासः । । । । । । । । ऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽ। । । ले लात् पदीमत्यस्य पथ्याया

एलमादयः ।

श्रय विपुलाचपलयालंचगम् ।

विपुला तु याऽन्यथा पादभाक् जकारै। द्वितीयकचतुर्थै। । गुरुमध्यगे। भवेतां भवेत् तदा सर्वतश्चपना ॥

पथ्याता याऽन्यथा पादं भजते । चिषु गगेषु यस्या यतिनीस्तीत्यर्थः । सा विपुला। यच तु जकारै। मध्यगुरुगगो। द्वितीयक्षचतुर्थे। द्वितीयस्थाने चतुर्थे च स्थिती ती च गुरुमध्यगे। गुर्वे।मध्यगे। भवेतां स्थाताम् । सर्वते।ऽर्धद्व-येऽपि तदा चपला भवति ।

च्याब: । त्रा, त्

श्रय मुखचपलाया लचगम् । श्रर्थे यद्यिमे लचगं भवेत् केवले तु चपलायाः ।

मुखचपलाऽसै। गदिता घेषे पूर्वे। सलचियका ॥

चपलाया श्रामि प्रथमेऽथें केवले च एकस्मिन्नेव लचणमुक्तं जकारै। द्वितीयकचतुर्थकी गुरुमध्यगा भवेतामित्यर्थः । तथाभूतं प्रथमे यदि भवेत् स्यात् । शेषे पश्चिमे त्वर्थे पूर्वाक्तलचिका पूर्वेक्तं सामान्यायीलचणं भवित । तदाऽसावाया मुखचपला गदिताका । न्यासः प्रसिद्धः । एविमयं मुखचपलार्येति ।

अधातमने। नम्रतां प्रदर्शयंस्तद्वारेण च जधनवपलार्धामाह । मागडव्यगिरं श्रुत्वा न मदीया राचतेऽथवा नैवम् । साध्वी तथा न पुंसां प्रिया यथा स्याक्जघनचपला ॥ ३ ॥ मागडव्यस्य संबन्धिनीं गिरं वाचं श्रुत्वाकार्यः मदीया वाक् न राचते न प्रतिभाति विद्वाम् ।

तथा च मागडव्यः।

सर्वेऽप्याकाशवासाः स्मिटिकविस्तताशह्वकापै।सभासाः ते लग्नं वर्द्धयन्तो नरपतितिलकं तं समुत्यादयन्ति । यत्सेनात्तालवाजिव्रजखुरजरजे।व्याप्रमालोक्य विम्बं मुच्चन्ते प्रेयसीभिदुरनुभवनिशाशङ्क्षया चक्रवाकाः ॥ १५०

э эгоэнрэг 🖔

कीर्णरन्यच मुकाविचिक्तलधवला रेहिगीप्राग्यनाथः
सर्वैः संवीत्यमागः खवलयनिलयेस्तं समुत्यादयेद्धि ।
नीतं यस्य प्रगाहिर्धनमिलनमिष श्वेतिमानं यशेभिविभागा शम्भुशङ्कां मधुमथनमहे। मन्दमालिङ्गित श्रीः—इति ॥
श्रथ नैव मदीयेवं वागोचते । पुंचां पुरुषागां साध्वी सच्छीला स्वस्ती
पिया प्रियालागा न भवति । यथा जधनचपला श्रसाध्वी वेश्या प्रिया । श्रनेव

तह्यवगम् ।

पूर्वाधे पूर्वसमं चपलाया लद्यगं निरवेशेषम् । पारवात्यमधेमाभित्य वर्तते जघनचपला सा ॥

श्रव व्याख्या। यव पूर्वाचे पूर्वसमं सामान्यार्घाचेतुन्यं ह्यन्तान्तः रादिगुरुभिरित्यादिलचगोषेतं प्रथमदलं पाश्चात्यं पुनिर्द्वतीयमधे चपलायाः संबन्धि लचगं निरवशेषं सकलमात्रित्य सङ्गृह्य वर्नते तिष्ठति । जकारे। द्वा द्वितीयकचतुर्थे। गुरुमध्यगे। मवेतामिति । जघनचपला सा । सा जघनचपलामा । न्यासः प्रसिद्धः ।

त्रधुना शार्टूनविक्रीडितेन सर्वेगहाणां गाचरफलं मह्वेषेण दर्शयदाह । सूर्यः षट्त्रिदशस्थितस्त्रिदशषट्सप्राद्मगद्भमा जीवः सप्तनविद्वपञ्चमगता वक्राकंजा षट्त्रिगा । साम्यः षड्द्विचतुर्दशाष्ट्रमगतः सर्येऽप्युपान्ते शुभाः शुक्रः सप्तमषड्दशक्सहितः शार्दूलवत् त्रासकृत्॥४॥

सूर्य ग्रादित्यः । षट्विदणस्थितः । यस्य जन्मराशेः षष्ठतृतीयदशसस्या गावरेग शुभः । अर्थादेव परिशेषस्थानेष्वशुभः । विदश्यद्यपादाः
गश्वन्द्रमाः । चन्द्रमास्तृतीयस्थाने दशमे षष्ठे सम्मे श्राद्ये जन्मिन च गतः
स्थितः शुभः । शेषेष्वशाभनः । जीवः समनवद्विपञ्चमगतः । जीवा बृहस्पतिः सममे स्थाने नवमे द्वितीय पञ्चमे च गतः प्राप्तः शुभः । शेषेष्वशुभः ।
वक्रार्कजी प्रट्विगा । वक्रोऽङ्गारकः । अर्कजः शनैश्वरः । गता पट्विगा
षष्ठतृतीयस्थान्प्रामी शुभा । अन्यस्थानेष्वशुभाविति । साम्यः षड्द्विचतुर्देः

शाष्ट्रमगतः । साम्यो वुधः । षष्ठद्वितीयचतुर्यदशमाष्ट्रमस्थानगतः शुभः । शेषेव्यशुभः । सर्वेऽप्युपान्ते शुभाः । अन्त्यस्य द्वादशस्य समीपमुपान्त्यमेका-दशस्थानम् । तन्नाप्युपान्ते सर्वे गव सूर्योदयः शुभाः । शुक्रः सप्रमण्ड्दश-वंसहित इति । शुक्रः सप्रमे स्थाने षष्ठे दशमे ऋवे दशमे राशे। सहितः स्थितः । शार्द्वलवत् सिंहचत् । त्रासकृद्वयं करोति । यथा सिंहो दर्शनादेव भयं जनयति । तद्वदेतेषु स्थानेषु स्थितः शुक्रः । अर्थादेवान्यस्थानेषु स्थितः शुक्रः शुभ इति । शार्द्वलविक्रीडितं वृत्तमेतत् ॥ ४ ॥

तल्लचगम्।

म्सी ज्मै। ते। गुम्कं च सूर्यतुरगै: शार्टूलविक्रीडितम्।

श्रव मस्तिगृहः । से।ऽन्तगृहः । जा गृहमध्यगतः । सः पुनरन्तगृहः । श्रन्तलघुस्तः । द्वा तकारा । श्रन्ते गृहश्व । सूर्या द्वादश । तुरगा श्रश्वाः सम्र । श्रस्य सूर्यतुरगैर्द्वादशभिः सप्रभिश्च यतिभवति ।

न्यासः । उउँ ।।उ ।उ। ।।उ, उँ । उँ ।

इदानीमाचार्यः पृथक्षृथग्विस्तरेश गाचरफलं चिकीर्ष्स्तचादावेवाः क्रिस्य जन्मद्वितीयतृतीयचतुर्थस्थानेषु गाचरफलं मध्यरावृत्तेनाह । जन्मन्यायासदाऽकः चपयति विभवान् काष्ठरागाध्यदाता वित्तसंशं द्वितीये दि^१शति च न सुखं वञ्चनां दृगुजं च । स्थानप्राप्तिं तृतीये धननिचयमुदा कल्यकृञ्चारिहर्ता रेगान् दत्ते चतुर्थं जनयति च मुहुः सम्धरामागविद्यम् ॥५॥

चके चादित्यो जन्मनि जन्मराशे। आयासमुपद्रवं ददाति । विभवानेश्व-ग्रांन् चपयित नाश्यति । केष्ठिरोगाध्वदाता । केष्ठिरोगं हृदयरोगमुदरामयम-ध्वानं च ददाति । वित्तभ्रंशं द्वितीय इति । द्वितीयस्थाने वित्तभ्रंशं धननाशं दिश्रति ददाति । न सुखं सुखं च न ददाति । केविन्मनिस च न सुखं प्रठन्ति । वञ्चनामुपश्मनं सर्वेकायाणाम् । दृगुजं नेवपीडां च दिश्रति । स्थान-प्राप्तिं तृतीय इति । तृतीये स्थानप्राप्तिं स्थानलाभं तथा धननिचयमुदा कल्य-

९ मनिस च न सुखम्-इति वाठान्तरम्।

कृत्। धनस्य वितस्य निचयः समूहः। तेन या मुद्धंस्तया कल्यमरे।गित्वं करे।ति। ऋरिह्नी श्रुचाती च भवति। रे।गान् दते चतुर्थं इति। चतुर्थं-स्थाने रे।गान् गदान् दत्ते ददाति। मुहुः चर्णं चर्णं स्रग्धराभागविद्यं जनयति उत्पादयति। स्रजं मालां धारयतीति स्रग्धरा स्त्री तस्या भागे उपभागे पीडितत्वाद्विद्यं जनयति। स्रग्धरावृत्तमेतत्॥ ॥॥

तल्लवणम् ।

म्रो भ्रो याश्व वयः स्युः स्वरमुनितुरगैः म्रग्धरा स्याद्विरामैः । श्रव मस्त्रिगृहः । रे। लमध्यः । भ श्रादिगृहः । नः सर्वेलघुः । य श्रादि-लघुः । ते च वये। यकाः । स्वराः समस्ताः सप्र मुनयस्तुरगाश्च सप्र गतिर्वरा-मैर्यतिभिः म्रग्धरा स्याद्ववेत् ।

श्रथ पञ्चमषष्ठसप्रमाष्ट्रमेषु फलं सुवदनावृतेनाह ।

पीडाः स्युः पञ्चमस्ये सवतरि बहुशा रागारिजनिताः षष्ठेऽकी हन्ति रागान् चपयति च रिपून् शाकांश्च नुदति । श्रध्वानं सप्तमस्था जठरगदभयं दैन्यं च कुरुते रुक्त्रासा चाष्टमस्थे भवति सुवदना न स्वापि वनिता ॥ ६॥

पोडाः स्युरित । पञ्चमस्ये पञ्चमस्यानिस्यते सिवत्यादित्ये बहुशा बहुप्रकारा रोगारिजनिता रोगजनिताः श्रुजनितास्य श्रुमिसत्पादिताः पीडा व्यथाः स्युभवेयः । षष्ठेऽकं इति । षष्ठे स्थानेऽकः सूर्ये। रोगान् हन्ति नाशयति।रिपून् श्रूषंश्च चपयति विनाशयति।शोकान् वित्तसन्तापांश्च नुदिति प्रेरयति नाशयतीत्यर्थः । अध्वानंस्प्रमस्य इति स्प्रमस्थाऽकाऽध्वानं कुरुते। तथा च जठरगदभयम् । जठरमुदरम् । गदे। रोगः । जठररोगभयम् । दैन्यं दोनतां च कुरुते । स्कृषसी चाष्टमस्य इति । अष्टमस्थेऽके स्कृषासी रोगभये भवतः । स्वापि विनता आत्मीयापि स्त्री सुवदना श्रोभनमुखी सस्त्रेहा न भवति । वृत्तमिदं सुवदना ॥ ६॥

तह्मचगम्।

मी भी यभी लगा मुनिच्चीमगरस्विरितः ख्याता सुत्रदना । अन मस्त्रिगुरुः । रो लमध्यः । भ त्रादिगुरुः । नस्त्रिलघुः । ग्रकार श्रादिलघुः । भ त्रादिगुरुः । त्रन्ते लघुगुरु । मुनयः सप्त । च्योमगाः सप्त । रसाः षट् । एतिर्विरितिर्विरामा यतिर्यस्याः सा सुत्रदना क्रियता इति ।

रवावाण्ट्वेन्यमिति। रवावादित्ये नवमे नवमस्यानस्ये आण्दार्निर्दंन्यं दीनता। स्गोगः। वितस्य धनस्य चेष्ट्रया क्रियया विरोधा विद्यो भवति। इतिशब्दः प्रकाराय। जयं प्राप्नोत्युग्रमिति। दशमगृहगे दशमस्यानस्येऽकें जयं विजयमुग्रं कठिनं प्राप्नोति लभते। क्रमेण परिपाट्या कर्मां हिंदुं कार्याणां निष्यतिम्। जयस्थानमिति। एकादशे जयं विजयं स्थानं स्थानलाभं मानं पूजां विभवमेश्वयं रोगनाशं गदीपशमनं च प्राप्नोति। सुवृत्तानामिति। द्वादशे सूर्ये सुवृत्तानां श्रोभनं वृतं शीलं येषां तेषां चेष्टा क्रिया सफला फल-संयुक्ता भवति।

तथा चे तस्।

मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यं च प्रयतात्मनाम् । चपनां जुङ्कतां चैव विनिपाता विनश्यते - इति ॥ नेतरेषाम् । दुर्वृतानां चेष्टा सफला न भवति । वृत्तविदं सुवृता ॥ २ ॥ तञ्जचणम् ।

यमे। न्ये। रे। गश्चेद्द्विरसमुनिभि: स्याद्विरामे: सुवृता।

य त्रादिलघुः । मस्त्रिगुहः । नस्त्रिलघुः । सेाऽन्तगुहः । रलमध्यः । द्वे। रेफे। । गोऽन्ते गुहः । द्वे यती रसैः षड्मिर्भवतः । नृतीया मुनिभि: सप्रभि:। ग्रीविरामै: सुवृता स्याद्भवेत्। स्रन्येषां मेथवि-स्फूर्जिता ।

न्यांसः। ÎSS SSS, ÎII ÎIS, SIS SIS S

तथा च गवनेश्वर:।

हृद्रोगशोकाध्वविवाहदैन्यक्रोधचयव्याधिभयानिदे।षान्। स्थाने ग्रणाङ्कस्य रिवः करोति व्यर्थेश्रमोद्वेगमपि द्वितीये । तृतीयसंस्था धनमानधर्मस्थानासनप्रीतिसुखप्रदे।उर्कः । चतुर्थगस्तु चतजाप्रवृति ज्वरामयाद्वेदविवादकारी ॥ नृपावमदीतम्बबन्युशोकव्याधिप्रदः पञ्चमसंस्थिते।ऽकैः। श्रारोग्यसे। ख्यारिविनाशहषेख्यातिक्रियासिद्धिकरश्च षष्ठः ॥ कामिचसंस्थे। स्थिरप्रवृत्तिच्चरक्रमांजीगेविषाध्वकारी । सूर्योऽष्ट्रमे स्त्रीसुतबन्धुदुःखव्याधिप्रदेशपद्रवमृत्युकृत् स्यात् ॥ दैन्यस्थितिभंगगुरुव्यबन्धुग्द्वेषकृत् स्यान्नवमाग्रिताऽर्कः । मेषूरणस्थो द्विचतुष्पदस्तीहिरगयरैाप्याम्बरलाभकते। ॥ यकादची स्थानयशःप्रहर्षमिष्ठाशनारीग्यसुखप्रदेशकीः । स्थाने निकृतं शियाने। विधित्तेः क्रियाफलाघातकृदन्त्यराशी-इति ॥ म्रय चन्द्रमसे। जन्मद्वितीयचतुर्थस्यस्य फलं शिखरिग्याऽऽह । शशी जन्मन्यन्नप्रवरशयनाच्छादनकरा द्वितीये मानार्थान् ग्लपयति सविष्ठश्च भवति । तृतीये वस्त्रस्तीधनविजयसाख्यानि लभते चतुर्थेऽविश्वासः शिखरिणि भुजङ्गेन सहशः॥ ६॥ शशी जन्मनीति । शशी चन्द्रः । जन्मनि जन्मराशी स्थितः । अत-

प्रवराणि प्रधानानि शयनानि श्रास्तरणानि श्राच्छादनानि वस्त्राणि करोति । द्वितीय इति । द्वितीये स्थाने मार्न पूजा । ऋथे। घनादयः । तान् अलप-यित नाशयति । सविद्यो विद्ययुक्तश्च भवति । तृतीय इति । तृतीये स्थाने वस्त्राग्यम्बरागि स्त्री याषित् धनं वितं विजयो विशेषेण जयः सीख्यं सुखमावः । तानि च लभते प्राप्नोति । चतुर्थे चन्द्रे त्रविश्वासः विश्वासे। न भवति । ऋषि तु सर्वस्मादाशङ्का जायते । कीदृशीऽविश्वासः । शिख-रिणि भुजङ्गेन सदृशः । शिखरिणि पर्वते भुजङ्गेन सर्पेण हेतुना यथा-विश्वासा जनानाम् । यस्मिन् पर्वतस्थाने सर्पे। भवति तत्र न कस्य विद्वि-श्वासा भवतीति । शिखरिणीवृतमेतत् ॥ ८ ॥

तल्लचगम् ।

यमै। न्या भा रुखन्ता रसहरविरामा शिखरिग्री।

यं त्रादिलघुः । मस्त्रिगुरुः । नस्त्रिलघुः । से।ऽन्तगुरुः । भ त्रादि-गुरुः । लघुगुरू त्रन्ते । रसाः षट् । हरा रुद्रा एकादश । एतैर्विरामा यस्याः सा शिखरिणी ।

न्यासः। र्यं मं नं सं भं लंगु।

श्रधुनां पञ्चमण्डमण्यमण्डमस्यस्य चन्द्रमशः फनं मन्दालान्तयाह । दैन्यं व्याधिं शुचमपि शशो पञ्चने मार्गविद्यं षष्टे वित्तं जनयति सुखं शत्रुरेशगद्धयं च । यानं मानं शयनमश्चनं सप्तमे वित्तलाभं मन्दाक्रान्ते फिशानि हिमगा चाष्टमे भीनं कस्य ॥ ९ ॥

दैन्यं व्याधिमित । शशी चन्द्रः पञ्चमे स्थाने स्थिता दैन्यं दीनतां व्याधि पीडां शुचं शिक्षम् । ऋषि तथा मार्गे पिय विद्यमिषिद्धं जनयत्युत्पा-दयित । षष्ठ इति । षष्ठे स्थाने वित्तं धनं मुखं च जनयित । तथा शृच्यामरीयां रे।गायां गदानां च चयं विनाशं जनयित । यानं मानमिति । स्प्रमे यानं वाहनं मानं पूजां शयनं शययाऽशनं माजनं वित्तलामं धनप्राप्तं च जन-यित । मन्दाक्रान्त इति । अष्टमे हिमगा चन्द्रे प्राणिन सर्षे मन्दाक्रान्ते । मन्दाक्रान्त इति । अष्टमे हिमगा चन्द्रे प्राणिन सर्षे मन्दाक्रान्ते । मन्दम्यव्वं कृत्वाक्रान्तो गृहीता यः सर्षः स कस्य भीभेयं न करोत्यिष तु सर्वस्येव । अष्टमे चन्द्रे मन्दाक्रान्ते च प्राणिन मयं भवतीत्यर्थः । चृत्तिसदं मन्दाक्रान्ता ॥ ६ ॥

तल्लचणम् ।

मन्दाक्रान्ता मभनततगा गः समुद्रत्नेलोकैः ।

मस्त्रिगुषः । भ त्रादिगुषः । नः सर्वेलघुः । ताऽन्तलघुः । द्वे। यत्र

तकारी। श्रन्ते गुरुद्वयम् । समुद्राश्चत्वारः । ऋतवः षट् । ले। श्रक्ताः भूर्ले। कादयः सप्त । स्तिर्वरामेर्मन्दाक्रान्ता ।

न्यास: । म भ न त त गु

नवमदशमद्वादशस्थवन्द्रमसः फलं वृष्भवितिनाह । नवमगृह्या बन्धोद्वेगश्रमादर्दागकृद्-दशमभवने चाज्ञाकर्मप्रसिद्धिकरः शशी । उपचयसुहृत्संयागार्थप्रमादमुपान्त्यगा

वृषभचरितान् देषानन्त्ये करोति च सव्ययान्॥ १०॥

नवमगृहग इति । शशी चन्द्रे। नवमगृहगः । जन्मराशेनेवमस्थान्
नप्राप्तो बन्धो बन्धनम् । चलवृतिरुद्धेगः । प्रमः खेदः । उदररोगान् जठररेगांश्च करोति । दशमभवन इति । दशमभवने दशमगृहे चन्दः ।
प्राच्चां प्रभुत्वं कर्मणां च प्रचिद्धिं साधनं करोति । उपचयमुहृदिति ।
उपान्त्यग एकादशस्थः । उपचये।ऽथानाम् । सुहृत्संयोगा मिचसमागमः ।
प्रधानां धनानां प्रमोदा हर्षम् । एतान् करोति । वृषभचिरतान् इति ।
प्रन्त्ये द्वादशे स्थाने वृषभचिरतान् दोषान् । वृषभस्य बलीवर्दस्येव चिरतं
स्वस्त्रं येषां दोषाणां दुःखानाम् । स्वखुरेण भूमिताडनात् स्ववचाहननम् ।
भूमेमृद्विदारणात् स्वविषाणेषघात इत्यदिकम् । प्रथवा वृषभेण चिरतानृत्यादितान् दोषान् शृङ्गाणां हननेन खुराभिघातेन चेषतापान् । तांश्च
सव्ययान् व्ययेनार्थचत्या गुक्तान् करोति । वृषभचिरतं वृतम् ॥ १० ॥

ग्तह्मचगम् ।

वृषभचरितं न्धी मी स्ली गा रसेादि धिस्मकी:।

निस्त्रलघुः । सेाऽन्तगुरुः । मिस्त्रगुरुः । रलमध्यः । सेाऽन्तगुरुः । लघुगुरू अन्तेः । रसा षट् । उदध्यश्चत्वारः । सप्त प्रसिद्धाः । यतैर्विरा-मैर्नृषभचरितम् । अन्येषां हरिणी ।

९ सम्प्रति क्यातिष्रे लाकशब्देन त्रया ग्रह्मन्ते ।

तथा च यवनेश्वर:।

स्वस्थानगे। भे।जनगन्धमाल्यनारीमुहृद्वस्तरिग्रदः स्यात् ।
चन्द्रे। द्वितीय्र्चगतस्तु तस्माद्वहुव्ययायामविवादकारी ॥
तृतीयगे। वस्त्रहिरय्ययोषित्मुहृद्यशे।भे।जनदे। हिमांशुः ।
स्वबन्धुपीडाधननाशजानि कुवीत दुःखानि चतुर्थमंस्यः ॥
धनचयाजीर्थहगष्ट्रद्वैन्यविवे।भकृत् पञ्चमगः शशाङ्कः ।
श्वचयारीग्यमुखार्थमिद्धं स्निग्धागमग्रीतिकरश्च षष्ठः ॥
जामित्रगः स्त्रीजनबन्धुश्य्याहिरय्यभाज्याम्बरदः शशाङ्कः ।
चुद्याधिचिन्ताकलहार्थनाशे। मृत्युचयोषद्वदे।ऽष्टमस्यः ॥
धनचयारिव्ययमानभङ्गरोगादिकारी नवमः शशाङ्कः ।
मेषूरयास्यो बहुमानहर्षचेष्टाफलोदार्यवरोधकारी ॥
यकादशः स्निग्धविवाहशय्यास्त्रीभे।जनग्राग्रिमुखार्थकारी ।
निशाकरे। द्वादशगस्तु दैन्यमालस्यमीर्ध्यापच्यं च कुर्यात् ॥

षण भे।मस्य जन्मद्वितीयगतस्य फलमुपेन्द्रवज्रयाऽऽह । कुजेऽभिचातः प्रथमे द्वितीये नरेन्द्रपीडाकलहारिदेापैः । भृग्रं च पित्तानलचैाररागैरुपेन्द्रवज्यप्रतिमाऽपियः स्यात्॥१९॥

कुने भीमे जन्मराशिगते अभिघात उपद्रवा भवति । द्वितीये कुने । नरेन्द्रपीडा राजपीडा । कलहारिदाषः । कलहदाषः । यनुदेषः । यतैः । तथा पितेन घातुदेषिषा । अनलेनाग्निना । चीरैस्तस्करैः । रोगैर्गदैश्च । भृशमत्यर्थम् । उपघातः । अपिशब्दः सम्भावनायाम् । उपेन्द्रवन्तप्रतिमाऽपि । उपेन्द्रा नारायषाः । तत्प्रतिमस्तत्सदृशः । वन्नं कुलिशम् । तत्प्रतिमाऽपि यदि स्याद्ववेत् तथाप्युपघाता भवतीति । वृतमिदमुपेन्द्रवन्ना ॥ ११ ॥

तल्लचगम्।

डपेन्द्रवज्ञा तु जती जगे। ग:।

जा गुहमध्यगतः। ताऽन्तलघुः। पुनरवि जकारः। अन्ते गुहद्वयम्।

षय तृतीयस्यभामस्य फलमुण्जात्याऽऽह ।
तृतीयगद्गचारकुमारकभ्यो
भामः सकाद्यात् फलमादधाति ।
प्रदीप्रिमाज्ञां धनमार्थिकानि

धारवाकराख्वानि किलापराणि ॥ १२ ॥

तृतीयगे। भेम: । चे।रेभ्यस्तस्करेभ्य: । सुमारकेभ्योऽष्टवर्षेभ्य: । सकाणाद्धेतोः । फलमादधाति करे।ति । प्रदीप्तिं कान्तिम् । आधामादेशं प्रभुत्वम् । धनं वित्तम् । श्रीणिकानि कम्बलादयः । धात्वाकराख्यानि । धातवः सुवर्णादीनि । तेषामाकर उत्पत्तिस्थानम् । धात्वाकर इत्याख्या येषां तानि । अपराण्यन्यानि । श्रादधाति । किल्डाब्द श्रागमार्थः । श्रपराण्यन्यानि । श्रादधाति । किल्डाब्द श्रागमार्थः । श्रपराण्यन्यानि वृत्तानि । उपजातिकाख्येत्यर्थः । यतः सा समिश्रा उपेन्द्रवज्ञेन्द्र- बज्जपादीर्मिश्रेभंवति ॥ १२ ॥

तल्वयम् ।

श्वनन्तराणदितलच्मशे।मे। पादै। भवेतां विविधैर्विकल्पै: । यासामिमे। श्रव्यवतिप्रपञ्जी स्मृताः स्मृतीशैरपजातयस्ताः ॥

यासां पादावनन्तरापादितलक्ष्मशोभा । श्वनन्तरमापादितमुक्तं यत् लक्ष्म लक्षणम् । ते। ने जो गुरू चेद्भवतीन्द्रवज्ञा । उपेन्द्रवज्ञा तु जता जगा गः । श्वनये। यंद्वज्ञणमापादितमुक्तम् । तेन लक्षणद्वयेन शोभा चारुता ययोः पादयोस्तो तथाभूती पादा भवेतां स्याताम् । इमे। च पादा श्रव्ययतिप्रपञ्चा । श्रव्यः कर्णमुख्जनका यत्तिप्रपञ्चा यतिवस्तारे। ययोस्ता तथाभूता । तत् स्मृतीशः पण्डितः । स्मर्णं स्मृतिः । तस्या देशाः स्वामिनः । तेः । ता उपजातय द्वि स्मृता उक्ताः ।

९ द्रष्टव्याऽस्यैवाध्यायस्य ३४ घलाकदीका ।

श्रय चतुर्थेस्यस्य भेषास्य फलं प्रसमेनाह । भवति धरियाजे चतुर्थेगे ज्वरजठरगदासृगुद्भवः । कुपुरुषजनिताच्च सङ्गमात् प्रसममपि करोति चाशुमम् ॥१३॥

धरियां भे।मे चतुर्थमे । ज्वरा रागविशेष: । जठरगद उदरराम: । श्रष्ट्रयक्तम् । यथामुद्वव उत्पत्तिभवति । तथा कुपुरुष: कुत्धित: पुरुष: । तज्जनितात् तदुत्पन्नात् सङ्गमात् संयोगात् प्रसमं प्रसद्ध बलात्कारादेवाशु-भमभद्रं करोति । वृतमेतत् प्रसमम् ॥ १३ ॥

तल्लचणम् ।

प्रसममपि नने। रली गुरुः।

नस्त्रिलघुः । द्वाे नकारा । रलमध्यः । लघुगुहः ऋन्ते ।

च्यासः। न न र त गु

षथ पञ्चमस्यस्य भेगमस्य फलं मालत्याऽऽह ।
रिपुगदकोषभयानि पञ्चमे
तनयकृताश्च शुचा महीसुते ।
द्युतिरिप नास्य चिरं भवेत् स्थिरा
श्रिरिस कपेरिव मालती यथा ॥ ९४ ॥

महीसुते भामे पञ्चमस्ये। रिपु: शवु: । गदे। राग: । काप: क्राेप: । भयं भीति: । गतानि भवन्ति । तनयकृताः पुत्रकृतास्व शुवः शोका भवन्ति । त्रस्य जन्तार्द्युतिरिप शरीरकान्तिरिप स्थिरा स्थायिनी चिरं बहु-कालं च न भवति । यथा कपेवीनरस्य शिरिस मूर्थिन । मालती पुष्प-विशेष: । स्थिरा न भवति । चापल्यात् । वृत्तमिदं मालती ॥ ९४ ॥

त्रस्या लदगम्।

^१नजजरकेरपि मालती मता ।

निस्त्रलघुः । जा गुरुमध्यः । द्वा जकारा । रलमध्यः । रतिमालती मताऽभिमता ।

१ क्रन्दोमञ्ज्ञयों तु "भवति नजावय मानती जरी"।

न्यासः। न ज ज र

श्रय षष्ठस्यस्य।ङ्गारकस्य फलमपरवक्षेगाहः।

रिपुभयकलहैर्विवर्जितः सकनकविद्रुमतास्रकामगः। रिपुभवनगते महीसुते किमपरवक्तविकारमीवते ॥ १५ ॥

महीसुते भीमे रिपुमवनगते षष्ठस्थानस्थे। रिपु: शनु: । भयं भीति:। फलहा विरोध:। गतैर्विर्वार्जता रहित:। सकनकस्य कनकेन सुवर्धेन सहितस्य विद्रुमस्य प्रवालस्य ताम्रस्य शुल्बस्य चागमा लाभा भवति। ग्वंविधे सति नराऽपरस्थान्यस्य वक्रविकारं मुखविकृतिं किमी- सते किमिति पश्यति। श्रिप तु न पश्यतीत्यर्थः। श्रत्याद्यत्वात्। वृत्ति-दमपरवक्रम्॥ ९५॥

तह्मचगम् ।

ननर^१लगयुता नजी जरी भवति सदा परवक्तमीदृशम् ॥ मस्त्रिलघु: । द्वे। नकारी । रलमध्य: । लघुगुरू । एतेर्युक्तो । नजी जरी । नकारस्त्रिलघु: । जो गुरुमध्य: । द्वे। जकारी । रलमध्य: । यवं-विधं सदा सर्वकालमपरवक्तं भवति ।

न्याम्: । न न र ल गु ।।। ।।। ऽ।ऽ । ऽ न ज ज र ।।। ।ऽ। ऽ।ऽ ऽ।ऽ

त्रय स्प्रमाष्ट्रमनवमस्यस्य भेषास्य फलं विलिम्बितगतिनाह । कलत्रकलहा चिरुग्जठर रोगकृत् सप्तमे चरत्चतजक् चितः चितिवित्तमानाऽष्टमे । कुजे नवमसंस्थिते परिभवार्थनाशा दिभि-विलिम्बितगति । कले शेष्टे स्पापे । कल्बं श्राणे। वेल सर प्र

कलवकलहांचिरुगिति। कुने भीमे स्प्रमे। कलवं भाषा तेन सह फलहा त्रिराधः । ऋतिरुक् चनुष्पीडा । जठररोग उटररोगः । गतान् करोति ।

कन्दोमञ्जायों तु "श्रमुजि न-न-र ला गुरुः समे । तदपरवक्रियं नजी जैरी"।

चरत्चतजरुचित इति। श्रष्टमे श्रष्टमस्ये भामे। चरत् सवत् चतजं रक्तं तेन द्विता विवर्णांकृतः । चितिवित्तमानः । वितं थनं मानं पूजा ते चिति नष्टे यस्य । कुने नवमसंस्थित इति । कुने भे।मे नवमस्थानस्ये । परिभवे-रिमियनै:। श्रथेनाशैवितचयै:। श्रादिग्रहणात् पीडाभि:। एवमादिभिदेंषिः । तथा श्रादुनां क्रमेन खानत्वेन ।

वसास्रमांसमेघोऽस्थिमन्नाशुक्राणि घातवः।

रतेविलम्बितगतिभेवति । विलम्बिता विव्रिता गतिगैमनं यस्य । षर्शातत्वात् । वृत्तमिदं विलम्बितगतिः ॥ १६ ॥

मह्मचग्रम् ।

विलम्बितगतिजेसे। जसयलैगंयुक्तेभंवेत्।

जा गुरुमध्यगतः । सेाऽन्तगुरुः । पुनरपि जकारसकारी । यकार श्रादिलघुः । श्रन्ते लघुगुरु । गतैर्विलम्बितगतिः ।

न्यासः। त्र स्म स स स स स म त्र ।

त्रय दशमेकादशस्यस्य कुनस्य फलं पुष्पितायगाऽऽह ।

दशमगृहगते समं महीजे विविधधनाप्तिरुपान्त्यमे जयस्व । जनपदमुपरि स्थितस्च मुङ्को वनमिव षट्चरणः सुपुष्पिताग्रम् ॥ १० ॥

महीजेऽङ्गारके दशमगृहगते दशमस्थानं प्राप्ते । समं न शुभं नाप्यशुभं फलम् । उपान्त्यमे एकादशस्ये । विविधानां नानाप्रकाराणां घनानां वित्ताना-माप्तिः प्राप्तिश्व भवति । उपरि मूर्धि सर्वेषां जनानां प्राधान्येन स्थितो जन-पदं लेकान् भुद्धेऽश्नाति उपजीवति । यथा सुप्रवितायं वनं षट्चरणा अमर उपरि स्थिता भुङ्के । शोभनं कृत्वा पुष्पितानि सञ्जातकुसुमानि अधाणि प्रान्तानि यस्मिन् वने । वृत्तिदं सुप्रवितायम् ॥ १७ ॥

तज्ञचणम्।

भविति जगित नै। ततस्व रे। ये। नजमहितेर्जरगेश्च पुष्पिताया। नित्रलघुः । द्वौ नकारै। ततः परमनन्तरं रलमध्यः । य त्रादि-लघुः। पुननेकारः। जो गुरुमध्यः। त्राभ्यां सहितेर्जरगैः। जो गुरुमध्यः। रलमध्यः। त्रन्ते गुरुः। यतेर्जगिति सुपुष्पिताया भविति।

न न १ य न्याय: । ।।। ।।। ऽ।ऽ ।ऽऽ न ज ज २ गु ।।। ।ऽ। ।ऽ। ऽ।ऽ ऽ

षय द्वादशस्यस्य भे।मस्य फलिमन्द्रवंशयाह । नानाव्ययेर्द्वादशागे महीसुते सन्ताप्यतेऽनर्थशतेश्च मानवः । स्त्रीकापित्तेश्च सनेत्रवेदने-र्याऽपीन्द्रवंशाभिजनेन गर्वितः ॥ १८॥

महीमुते भीमे द्वादशगे। मानवः पुरुषः। नानाप्रकारैव्यंग्रेरर्थव्यतिभिर-नर्थशतैश्वोपद्रवैर्वहुभिः सन्ताप्यते सेपतापं क्रियते। स्त्रीकापैः स्त्रियां कापैः। पित्तेन च। यतेः स्त्रीकाण्यितेः। सनेववेदनैश्ववुष्पीडासहितेर्पय मानवः सन्ताप्यते। ऋषिशब्दः सम्भावनायां वर्तते। इन्द्रवंशाभिजनेनापि गवितः। इन्द्रवंशः कुलम्। इन्द्रवंशोऽभिजनः पूर्ववंशो यस्य तेन ये। गवितः सामि-मानः सेऽपि सन्ताप्यते किम्तान्ये। वृत्तीयदीमन्द्रवंशा। १९८॥

तल्लचणम् ।

ताविन्द्र^२वंशा जरमंहिता मता।

ते। द्वा । ते। द्वा । तकारी जरमंहिती जा गुरुमध्यः । रल-मध्यः । ते। जरमंहिती जराभ्यां संयुक्ती इन्द्रवंशाभिमता ।

च्यासः। र् र स स र । ऽऽ। ऽऽ। ऽऽ।

५ छन्दोमञ्जर्धां तु ''त्रयुजि नयुगरेफता यकारा युजि तु नजी जरगाश्च पुष्पिताया"। २ छन्दोमञ्जर्धां तु ''तच्चेन्ट्रवंशा प्रथमाचरे गुरी"।

याऽऽह ।

तथा च यवनेश्वर:।

नृपानलव्यालविषाग्निशस्तव्याध्यथेनाशी चयमङ्गकारी।

मे।मः शशिस्थानगता द्वितीये त्वनथेषूयामिषवञ्चनाकृत्॥

ग्रेश्वर्यमानद्यतिहर्षकारी तृतीयसंस्थाऽ इस्वर्णदश्च।

चतुर्थगस्तूदरसग्जरास्क्षप्रवृत्तिनवेदकरे। धराजः॥

सुतार्थनाशचतवेरमे।षव्याधिप्रदः पञ्चमराशिसंस्यः।

पष्ठे कुनेऽरिचयमानहष्प्रख्यापनारोग्यसमृद्धिकारी॥

जामिवसंस्था धनमिवनाशक्षेशोदराच्यामयरोगकृत् स्यात्।

मे।मेऽष्टमे स्विषश्चशस्त्रचतच्योगद्वदैन्यकारी॥

शस्त्रचताचेमसुवर्णनाशखेदाध्वकारी नवमा महीजः।

मेषूरणे व्याध्यरिशस्त्रचीरत्रणार्तिकृत् सिद्धिकरश्च पश्चात्॥

मानात्मजाचाचितितामहेमद्यतिप्रदेश स्द्रपदेऽरिजिञ्च।

स्त्रीविग्रहोद्वेजनणदरोगस्वमावमङ्गयस्यः कुने।ऽन्त्ये॥

श्रथ बुधस्य फलानि विवचुस्तव जन्मराशि।स्यास्य फलं स्वागत-

दुष्टवाकापिशुनाहितभेदै-वन्यनैः सकलहैश्च हृतस्वः । जन्मगे शशिसुते पथि गच्छन् स्वागतेऽपि कुशलं न शृशोति ॥ १६॥

जन्मगे जन्मर।शिस्ये गणिसुते बुधे। दुष्ट्रवाक्येरप्रियामिधायिमर्वाक्येन् वैचनै: पेशुन्येन सूचकत्वेन ऋहितेन विप्रियेश भेदेन पृथक्करशेन। गतैदीषै:। तथा बन्धनै:। किंभूतै:। सकलहै: कलहयुक्तेश्च। हृतस्वाऽप्रहृतधने। भवति। पित्र गच्छन् ऋध्विन व्रजन् स्वागतेऽपि स्वागतं शोभनमागतं तनिस्मचि कुशलं न शृशोति। न तस्य स्वागतेऽपि कुशलवानी भवति किं सुन: फलत इति। वृत्तमिदं स्वागता॥ १६॥

तल्लचणम् । स्वाग^१ता रनभगेर्गुहताऽन्ते ॥

कन्दोमञ्ज्ञर्थां तु "स्वागता रनभगेर्गुक्रणा च"।

रलमथ्यः। नस्त्रिलघुः। भ त्रादिगुरुः। गुरुश्च। पुनरपि गुरुरन्ते। एतैः स्वागता भवति।

श्रय द्वितीयतृतीयस्थानस्थस्य बुधस्य फलं दुतपदेनाह ।
परिभवा धनगते धनलब्धिः
सहजगे गगिसुते हृदयाप्तिः ।
नृपतिग्रत्रुभयग्रङ्कितचित्तो
दुतपदं व्रजति दुग्रचितौः स्वैः ॥ २० ॥

धनगते द्वितीयस्थानस्थे शशिषुते बुधे । परिभवे। प्रमाने। भवति । सहजगे तृतीयस्थानस्थे बुधे । सृहृद्याणिर्मवलाभा भवति । स्वेरात्मीयैदुं-श्विति: । नृपतिश्वभयशङ्कितवितः । नृपती राजा । श्वरिरः । तद्वयैः शङ्कितं सञ्जातशङ्के वितं मने। यस्य । तथाभूते। दुतपदं त्वरितपदं व्रजिति । सापराधत्वात् सभयत्वाञ्च । वृत्तमेतद्दुतपदम् ॥ २० ॥

तह्मचयम ।

दुतपदं नभजगैः कथितं तत्।

निस्त्रनघुः । भ त्रादिगुरुः । ना गुरुमच्यः । त्रादिनघुर्यः । एतै-द्वैतपदमेतद्वृतं कथितम् ।

> न भ ज य न्यासः 🕁 🔆 🔆 ।

श्रय चतुर्थेणञ्चमस्यस्य बुधस्य फलं हिनरयाह । चतुर्थमे स्वजनकुटुम्बवृद्धया धनागमा भवति च शीतरित्रमजे । सुतस्थिते तनयकलत्रविग्रही निषेवते न च हिचरामपि स्त्रियम् ॥ २९ ॥

चतुर्थमे शीतरिश्मने चन्द्रपुत्ते बुधे । स्वननकुटुम्बवृद्ध्यः । स्वनना त्रात्मीयननाः । कुटुम्बा चातयः । ग्रबां वृद्ध्यः । धनागमस्व भवति । सुतस्थिते पञ्चमस्थानस्थिते बुधे । तनयक्रलचियहः । तनयाः पुत्ताः । कलचं भाषा । तैः सह विग्रहः कलहः । स्विरां शोभनामपि स्त्रियं रामां न निषेवते नेापभुङ्गे । सेद्विगत्वात् । वृत्तमिदं स्विरा ॥ २९ ॥

तह्मचग्रम् ।

जमी^१ सजी गिति सचिरा चतुर्गहै:।

जा गुरुमध्यः । भ त्रादिगुरुः । सेाऽन्तगुरुः । पुनर्जकारः । त्रन्ते गुरुः । एत्येवंप्रकारः । चतुर्यहैः । चतुर्थवर्णैर्नवमवर्णैश्च विरामः ।

न्यासः। 🕁 🥽 🥎 🥎 ।

त्रय षष्ठमामाष्ट्रमस्यस्य बुधस्य फलं प्रहर्षेण्याऽइ । सामाग्यं विजयमथाज्ञतिं च षष्ठे वैवण्यं कलहमतीव सप्तमे ज्ञः । मृत्युस्ये जयसुतवस्त्रवित्तलाभा नैपुण्यं भवति मतिप्रहर्षणीयम् ॥ २२ ॥

षष्ठे षष्ठस्थाने ज्ञो बुध: । सै।भाग्यं सर्वजनवाल्लभ्यम् । विजयं विशेषज-यम् । अध्यथब्दः पादपूरणे । उन्नतिं श्रृणामजितत्वं च कुरुते । सममे सममस्थाने । वैवर्णये विवर्णताम् । अतीवात्यर्थम् । कलहं विरोधं च करोति । मृत्युस्थेऽष्टमस्थानस्थे । जयः । सुताः पुत्ताः । वस्त्रार्ण्यम्बराणि । विनं धनम् । सतेषां लामा भवन्ति । मित्रप्रहर्षणीयम् । येन बुद्धेः प्रहर्षमृत्यदाते तथाभूतं नेपुर्यं कलासु सूद्मदर्शितत्वं भवति । प्रहर्षणीयं वृत्तमेतत् ॥ २२ ॥

तल्लचगम्।

म्त्री जी गस्त्रि^२कदशकी: प्रहर्षणीयम्।

मस्त्रिगुरः । नस्त्रिलघुः । जा गुरुमध्यः । रलमध्यः । ऋन्ते गुरुः । विश्वदंशकैर्विरामः । विभिदेशभिश्व यतिर्वस्य तत् प्रहर्षणीयम् ।

१ छन्दोमञ्जर्धामपीदमेव।

व कन्दोमञ्जर्थां तु "त्र्याशाभिमेनजरगाः प्रहर्षणीयम्"।

त्रय नवमदशमस्यस्य बुधस्य फल देश्यकेनाह । विद्यकरें। नवमः शशिपुत्तः कर्मगता रिपुहा धनदश्च । सप्रमदं शयनं च विधत्ते तद्गहदे।ऽय^१कयां स्तरगं च ॥ २३॥

नवमस्थानस्थः शशिपुचा बुधा विद्यक्तरः सर्वकार्याणां विद्यं करोति । कर्मगता दशमस्थानस्था रिपुहा शबुहता धनदश्च भवति । सप्रमदं
सस्त्रीकं शयनं शय्यां च विधते ददाति । तद्गृहदः । तस्याः प्रमदाया यद्गृहं
वेश्म तद्ददाति । अधशब्दश्चार्थे । कथां चेतिहासिकां ददाति । स्तरसं
शय्यापृष्ठं च ददाति । केचित् कुथास्तरसमितीच्छन्ति । कुथा वारसकम्बलस्तदेवास्तरसम् । वृतमेतद्वोथकम् ॥ २३॥

तल्लवगम्।

मे। तु भ^२गे। गिति दे। थकमेतत्।

भ त्रादिगुरु: । द्वा भकारा । पुनम्कारः । त्रन्ते गुरुद्वयस् ।

श्रयेकादशद्वादशस्यस्य बुधस्य फलं मालिन्याऽऽह ।

धनसुतसुखयाणिन्मित्रवाहाप्रितुष्टि-स्तुह्निकरणपुत्रे लाभगे मृष्टवाकाः। रिपुपरिभवरागैः पीडिता द्वादश्रस्थे

न सहित परिभाक्तुं मालिनीयागसाख्यम्॥ २४॥

तृहिनिकरणश्चन्द्रः । तस्य पुत्ते। बुधः । तस्मिन् लाभगे एकादश-स्यानस्ये । धनं वित्तम् । सुताः पुत्ताः । सुखं चित्तिवृत्तिः । योषत् स्त्री । मिनं सुहृत् । बहो बाहनम् । एतेषामाप्रिलाभः । तृष्टिश्चित्तहर्षः । तथा मृष्टवान्यः गुभवचनश्च भवति । द्वादशस्ये बुधे । रिपृभिः शच्भिः । परिभवैरसम्मानैः । रोगैगदैश्च पोडितोऽदितः । मालिनीयोगसाख्यं परिभोतुं न सहति । माला विदाते यस्याः सा मालिनी स्त्री । तया योगः संयोगः । उद्योगादुद्योगसीख्यं परिभोतुं न सहति । स्त्रीति श्रशकत्वात् । वृत्तमेतन्मालिनी ॥ २४ ॥

बुशास्तरग्रं च-इति पाठान्तरम् ।

व छन्दोमञ्चर्यां तु "दोधकमिच्छति भनितयाद्दी"।

सल्लचणम् ।

वसु^१मुनिवरतिश्चेन्मालिनी नै। मयी य: ।

नस्त्रिलघु:। द्वा नकारै।। मस्त्रिगुरु:। य त्रादिलघु:। द्वी यकारै।।

वसवारष्ट्री । मुनय: सप्र । एतैर्विरामा भवति ।

न्यास:। न न म य य ॥। ॥। ऽऽ,ऽ ।ऽऽ ।ऽऽ

सया च यवनेश्वर:।

स्थाने यथाङ्कस्य घाषाङ्कसूनः सै।भाग्यविद्यामितमानहत्ते। द्वितीयसंस्थस्त्वपवादशेकस्वैरिक्रयामन्वितदैन्यकारी ॥ तृतीयमे बन्ध्विरोधरोधव्यापत्तिकत्ते। द्विणस्य सै।म्यः। चतुर्थमे मानगुणप्रशंसाप्रमादयेशिद्धनलाभकारी ॥ नेष्ठान्यमुद्धेगमनर्थवये। कुर्याद्ध्यः पञ्चमगेऽरतं च। सष्ठे विवृद्धिं मनसः प्रहर्षमृत्साहलाभेगपचयं करोति ॥ जामिनगश्चान्दिरितृष्टमार्गसन्तापदैन्यादुचिरोधकारी । स्यादृष्टमस्यो विविधोपकारी बुद्धिप्रसादस्थितिसीख्यकर्त्ता ॥ मङ्गापवादाध्वर्णारम्यमान्तरायापकारी नवमर्वसंस्थः। मङ्गापवादाध्वर्णारममान्तरायापकारी नवमर्वसंस्थः। कियाप्रसिद्धिं दशमेऽर्थलामं विस्वव्यमानं च बुधे। ददाति ॥ एकादशे मानचतुष्यदस्त्रीचितार्थसीभाग्यविनोदकर्ता । बुधे। दन्तराशे विचरंश्च कुर्यादुद्धेजनं कार्यपरिश्रमं च ॥

षय जीवस्य फलमाह।

त्रवादी जन्मराशिगतस्य द्वितीयस्थस्य च फलं भ्रमरविलिंगतगाऽऽह।

जीवे जन्मन्यपगतधनधीः स्थानभ्रष्टो बहुकलहयुतः। प्राप्यार्थेऽथीन् व्यरिरिप कुरुते कान्तास्याब्वे भ्रमरविलसितम्॥ २५॥

[🧣] क्रन्दोमञ्जयां तु "वनमयययुतेयं मानिनी भोगिनोक्षैः"।

जीवे बृहस्पते। जन्मनि जन्मराशिव्यवस्थिते । पुरुषे।ऽपगतधनधीर्भ-धित । अपगतं नष्टं धनं वितं धीर्बुद्धिश्च यस्य । स्थानभृष्टुः स्वस्थाना-च्युतः । बहुकलहयुतः प्रभूतिवरे।धेर्युतः समेतश्च भवति । अर्थे द्वितीयस्थाने अर्थान् धनानि प्राप्य लब्ध्वा व्यरिरिष विगतश्चुरिष कान्तास्थाक्षे । कान्ताः बह्मभा तस्या आस्यं मुखम् । तदेवाक्षं पद्मम् । तच भ्रमरवत् षट्पदव-द्विलिसतं क्रीडां कुरुते परिचुम्बत इत्यर्थः । वृत्तमेतद्भ्रमरिवलिसतम् ॥ २५ ॥

तल्वग्रम्।

मा भी लगन्ता^१भ्रमरविलयिता।

मस्त्रिगुरः । भ त्रादिगुरुः । मस्त्रिलघुः । लघुगुरू त्रन्ते । त्रभ्रमः रविलसिता ।

श्रथ तृतीयस्थानस्थस्य चतुर्थस्थस्य च गुराः फलं मतमयूरेणाह ।
स्थानसंशात् कार्यविचाताञ्च तृतीयेऽनेकैः क्षेशैर्बन्युजनात्थैश्च चतुर्थे ।
जीवे शान्तिं पीडितचित्तश्च स विन्देत्
नैव ग्रामे नापि वने मत्तमयूरे ॥ २६ ॥

तृतीयस्थानस्थे जीवे गुरै। स्थानभ्रंशात् स्वस्थानव्ययात् कार्यागां विद्याताच्चाशाच्च पीडितचित्तो भवति। चतुर्थे जीवे। अनेकै: क्रेशैर्बन्धुजनोत्थै: स्वजनेत्पादितै: पीडितचित्तो व्याधितमना:। नैव गामे पुरादै। नापि वने-ऽराये। क्रिविशिष्टे। मता मयूरा यस्मिन् तथाभूते। शान्ति विद्यामं स्विन्देल्लभते। वृतमेतन्मतमयूरम् ॥ २६॥

सल्लचणम् ।

म्तौ य्सा गा^रन्तं सैव यतिर्मतमयूरम् ।

मस्त्रिगुरु: । ताऽन्तलघु: । य त्रादिलघु: । से।ऽन्तगुरु: । त्रन्ते गुरु: । सेव पूर्वीता यतिश्चतुर्पहेरिति ।

९ कान्द्रोमञ्जर्याम् "मो गो नी गो भमरविलिसता"।

२ छान्टोमञ्जर्थाम्। "वेदै रन्धेम्ता यसगा मनमयूरम्"।

न्यास: । म त य स गु । ऽऽऽ ऽ,ऽ। ऽऽऽ ।।ऽ ऽ

श्रय पञ्चमस्यस्य गुरोः फलं मणिगुणनिकरेणाह । जनयति च तनयभवनमुपगतः

परिजनग्रुभसुतकरितुरगवृषान् । सकनकपुरगृह्युवतिवसनकृन्-मणिगुणनिकरकृदपि विबुधगुरुः॥ २०॥

विबुधा देवा: । तेषां गुरुर्जाव: । तनयभवनं पञ्चमस्थानमुपगत: प्राप्त: । परिजनः । परिचारजनः । शुभं धर्मादि । सुताः पुत्ताः । करिणा गजाः । तुरगा श्रथ्याः । वृषा बलीवदीः । यतान् जनयित ददातीत्यर्थः । सकनकेति । कन-केन सुवर्णेन युक्तानि । पुरं नगरम् । तत्र गृष्टं वेश्म । युवितः स्त्री । वसना-न्यम्वराणि च । यतानि करोति । मणीनां रत्नानाम् । गुणानां विद्याशीर्था-दीनां निकरः समूहस्तं करोति । वृत्तमेतन्मिणगुणनिकरः ॥ २० ॥

तह्मचगम् ।

वसुमुनियतिरिति मणिगुणनिकरः।

वसवे।ऽष्टे। मुनयः स्म। स्तैर्विरामैः। चयादशलयवः। अन्ते लघुगुरू।

न्यासः । ता गु

श्रय षष्ठगतस्य गुरोः फलं हरिग्रप्तिनाह । न सखीवदनं तिलकाे उज्जलं न च वनं शिखिकाे किलनादितम् । हरिग्रप्तुतशाविचित्रितं रिपुगते मनसः सुखदं गुरी ॥ २५॥

गुरा जीवे रिषुगते षष्ठस्थानसंत्रित सखीवदनमालीवक्षं तिल-कोञ्ज्वलं तमालपन्नोपशोभितं मनसश्चेतसे। न सुखदं सुखं न ददाति । न च वनमरायमुण्यनं शिखिकोक्तिलनादितम् । शिखिभिम्यूरैः । केक्तिलैः परभृतेः । नादितं कृतशब्दम् । हरिग्रप्ततेः । मृगागां प्रवनैः । हरिग्र्यावैः

९ कान्द्रामञ्जर्धामधीसमेव ।

हरिगिंगिशुभिश्व । विचितितं रम्यम् । मनसश्वेतसः । सुखदं सुखं ददाति । वृत्तमेतदुरिग्रमुतम् ॥ २८ ॥

तल्लचणम् ।

विस⁸कार वितिभवता लगा।

नभभरेश्च गगैहिरिग्राप्तम्॥

मे। उन्तगुरुः । सकारिक्तयम् । विस्रकारिक्तिश्व परात्परते। लगै। लघुगुरू भवत ग्रकपादे । द्वितीये निस्त्रलघुः । भ श्रादिगुरुः । द्वे। भकारे। । रलमध्यः । ग्रतेर्गेणैर्हरिग्रप्ततम् ।

न्याव: । स स स ल गु
।15 115 115 1 5
न भ भ र
।11 511 511 515

अथ सममगस्य गुराः फलं ललितपदेनाह ।

त्रिदशगुरुः शयनं रितभागं धनमशनं कुसुमान्युपवाद्यम् । जनयति सप्तमराशिमुपेता खिलतपदां च गिरं धिषणां च ॥ २९॥

चिद्रशगुरुजींवः । सप्रमराशिमुपेतः प्राप्तः । शयनं शय्याम् । रितभागं सुरतभागम् । धनं वितम् । त्रशनं भाजनम् । कुसुमानि पृष्णाणि । उपवाह्य-मश्वादिकं जनयित ददाति । गिरं वाचं लिलतपदाम् । लिलतानि च पदानि सुप्रिङन्तानि यस्यास्तथाभूतां धिषणां बुद्धं च जनयित । लिलतपदं वृत्त-मेतत् ॥ २६ ॥

तल्लचणम् ।

ललि^रतपदं नजयैभवतीह ।

नस्त्रिलघुः। चा गुरुमध्यः । पुनरपि चक्रारः। य श्रादिलघुः। यतैर्ललितपदं भवति ।

९ छन्दोमञ्जर्णम् । "श्रयुजि प्रथमेन विवर्जिता । द्रुतविलम्बिता हरिगासुता" ।

व कन्द्रोमञ्जर्यामिदं तामरसम् । तल्लह्यं च "इष्ठ वद तामरसं नजला यः" ।

न ज ज य न्यासः। — — — — — — ।।। ।ऽ। ।ऽ। ।ऽऽ

श्रयाष्ट्रमनवमस्यस्य गुराः फलं शांलिन्याहः । बन्धं व्याधिं चाष्टमे शांकमुग्रं मार्गक्लेशान् मृत्युतुल्यांश्च रागान् । नैपुष्याज्ञापुलकर्मार्थसिद्धं धर्मे जीवः शांलिनीनां च लाभम् ॥ ३०॥

जीवा वृहस्पतिरष्टमे स्थाने । बन्धं बन्धनम् । व्याधि पीडाम् । उसं तीव्रम् । शोकं दुःखम् । मार्गे पथि । क्रियान् कृच्छान् । मृत्युतुल्यान् मरणस्मांश्च रोगान् गढांश्च करोति । धर्मे नवमे नैपुण्यं सर्वकार्याणाम् । त्राचां प्रमुत्वम् । पुत्राणां सुतानां कर्मणां कार्याणामधीनां वित्तानां च सिद्धं करोति । शालया विद्यन्ते यासु ताः शालिन्यः । त्रवानुक्तमणि भूमिग्रहणं विचायते । सस्ययुक्तानां भूमीनां लाभं करोतीत्यर्थः । त्रथवा स्वगुणैर्याः स्वियः शालन्ते श्लाघन्ते तासां लाभं करोति । शालिनीवृत्तमेतत् ॥ ३० ॥

तल्लचणम ।

मात ते। गे। चेच्छा^१लिना वेदलेकि: ।

मस्त्रिगुरु: । ते।ऽन्तगुरु: । पुनस्तकार: । श्रन्ते गुरुद्वयम् । वेदै-षचतुर्भिले।कै: सप्रभिविरामे। भवतः सा शालिनी ।

यथा न्यासः । <u>क</u>्र तत्त् गु ऽऽऽ ऽ,ऽ। ऽऽ। ऽऽ

ष्यपुना दशमेकादशद्वादशस्यस्य गुरोः फलं रथेद्धितयाऽऽह । स्थानकल्यधनहा दशक्री-स्तत्प्रदी भवति लाभगा गुरुः । द्वादशेऽध्वनि विलामदुःखभाग्-याति यद्यपि नरे। रथोद्धतः ॥ ३९ ॥

१ इन्होमञ्जर्धामपीदमेव।

गुरुर्जीवा दशक्यो दशमस्थानगतः। स्थानहा स्थानहन्ता। कल्यहा बाराग्यहन्ता। धनहा वित्तहा वितहन्ता भवति। लाभगः। ग्रकादशगतस्त-त्यदः। तदिति स्थानादीनां परामशः। तान्येव ददाति। स्थानकल्यधनप्रदा भवति। द्वादशे जीवे। ऋध्वनि पिष्ठ विलोमदुःखभाक् विलोमेन ऋपिय गमनेन दुःखं भजते। नरः पुरुषो यद्यपि रथोद्धते। याति रथेनोद्धतेनोपयुक्तेन यद्यपि गच्छिति तथापि विलोमदुःखभाग् भवति। वृत्तमेतद्रथोद्धता॥ ३९॥

तल्लवगम् ।

रें। नरी लगुयुता रथोद्धता ।

रलमथ्यः । नस्त्रिलघुः । पुनरपि रेफः । लघुगुरू ऋन्ते ।

र न र ल गु न्यासः। ← ← ← ← ← । ऽ।ऽ।।। ऽ।ऽ । ऽ

तथा च यवनेश्वर:।

मोहार्थनायस्थितिमानभङ्गग्रामाध्वरुग्जातिवरे । गुरुः यिशस्थानगतः करोति स्थानात्मजान्नाध्वनदे द्वितीये ॥ गुरुस्तृतीये स्वजनार्थनायिक्रियावधाध्वश्रमवञ्चनाकृत् । विमानसेष्ठापचयापवादबन्धृत्वयोद्वेगकर्यचतुर्थे ॥ मृत्याम्बरस्थानसुत्र्योमानपृत्तप्रदः पञ्चमगाऽरिजिञ्च । षष्ठे गुरुवेन्ध्विवादवरवासप्रवेष्ठाफलहानिकारी ॥ जामिवगः स्त्रीवसनान्नपानसीमुख्यसुस्कीतकलाध्वकर्ता । जीवोऽष्टमस्था बधभङ्गबन्धव्याधिश्रमानधीववादकारी ॥ करोति जीवो नवमे सुतस्त्रीभूस्थानमानाधैसमृद्धिमय्याम् । मेषूरग्रस्थोऽचिरुगिष्टहानिश्लेष्मामयायाससुतान्तकारी ॥ गुरुर्गस्थोऽचिरुगिष्टहानिश्लेष्मामयायाससुतान्तकारी ॥ गुरुर्गद्विद्यगोऽध चन्द्राद्विदेशचर्यात्रमश्रीककारी ॥ दाता गुरुर्द्वादयगोऽध चन्द्राद्विदेशचर्यात्रमश्रीककारी ॥ स्थ्र गुक्रस्थ गोचरः ।

प्रथमगृहोपगा भृगुमुतः स्मरोपकरणैः
सुरभिमनाज्ञगन्धकुमुमाम्बरैरूपचयम्।

तचादावेवास्य जन्मगतस्य फलं विलासिन्याह ।

ग्रयनगृहासनाग्रनयुतस्य चानुकुहते समदविलासिनीमुखसराजषट्चरणताम्॥ ३२॥

भृगुसृतः गुक्रः । प्रथमगृहोपगा जन्मराशिगः । स्मरोपकरणैः कामोपक-रणैः । शयनभूषणाच्छादनानुलेपनैगीतवादानृत्येः । तथा सुरभिभिः सुगन्येः । मनोचेश्चिताह्नादकैः । गन्येगेन्यद्वयैः । कुसुमैः पुष्येः । अध्वरैवेस्त्रैश्च । उपच्यं लाभं करोति । शयनेनास्तरणेन । गृहेण वेश्मनाऽऽसनेन पर्यङ्केणाश्चेन भोजनेन च युता भवति । ग्वंविधस्य शयनगृहासनाशनयुतस्य पुंसः सम-दिवलासिनीमुखसरोजषद्चरणतामनुकुस्ते । समदा या विलासिनी मद्यपानेन समदा प्रमता। तस्या मुखसरोजे वदनारविन्दे षट्चरणतां अमरत्वमनुकु-सते विद्याति । परिचुम्बनादिकमनुददातीत्यर्थः । वृत्तमेतद्विलासिनी ॥ ३०॥

तह्मचगम् ।

भवति विलासिनी यदि नजी भजी भलगुरु।

नस्त्रिलघु: । जा मध्यगुरु: । म श्रादिगुरु: । पुनर्जेकार: । पुनर्भ-कार: । श्रन्ते लघुगुरु ।

श्रिष्ठ वित्रीयस्य गुत्रस्य फलं वसन्तितलकेनाह ।
श्रुक्ते द्वितीयगृह्दगे प्रसवार्थधान्यभूपालसञ्चतकुदुम्बह्दितान्यवाप्य ।
संसेवते कुसुमरत्नविभूषितग्रच
कामं वसन्तितलकयुतिमूर्धजाऽिप ॥ ३३॥

शुक्रो द्वितीयगृहगे द्वितीयस्थानस्थे । प्रस्वोऽपत्यम् । अर्था धनम् । धान्यं शालयः । भूपालस्वतः । भूपालो राजा स्वतः सम्यक् नतः प्रह्वो भवति । राजवाल्लभ्यम् । सुदुम्बेभ्यो हितम् । गतान्यवाप्य प्राप्य । सुसुमैः पुष्यः । रबेन् मेणिभिश्व । विभूषिताऽलङ्कृतः । कामं मेथुनं संसेवते । कोदृशः । वसन्तति-लक्षयुत्तिमूर्थनाऽपि । वसन्ततिलको व्वस्तस्य पुष्पमतीव श्वेत्वयं भवति । वसन्ततिलकसदृशो द्युतिः कान्तिर्भूर्थनेषु यस्य । अन्भिग्रेतकामोऽपि कामं संसेवते । जरादिताऽपि स्त्रोव्यनुरता भवतीत्यर्थः । वृत्तमेतद्वसन्ततिलकम् ॥ ३३॥

तल्लचग्रम् । द्वौ जे। व^१सन्तिनकं गुरुषद्वयं चेत् । तोऽन्तलघुः । भ ग्रादिगुरुः । जे। गुरुमध्यः । जनारद्वयम् । ग्रन्ते गुरुद्वयम् ।

> न्यावः। ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ 1 -यावः। ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ 1

षण तृतीयचतुर्थस्य युक्रस्य फलमिन्टवज्ञयाऽऽह । स्राज्ञार्थमानास्पदभूतिवस्त्रयानु चत्ययुरुस्तृतीये । दत्ते चतुर्थदच सुहृत्समाजं रुद्रेन्द्रवज्जप्रतिमां च शक्तिम्॥३४॥

दैत्यगुरुः गुन्नः । तृतीये स्थाने आज्ञां प्रमृत्वम् । अथे धनम् । मानं पूजाम् । आस्पदं स्थानम् । भूतिं समृद्धिम् । वस्त्रमम्बरम् । ग्रनुः चयं रिपृविनागम् । दत्ते ददाति । चतुर्थेश्चतुर्थस्थानस्थश्च । सृहृद्धिमंभैः समाजं संयोगम् । तथा सदप्रतिमां महेश्वरतुल्यामिन्द्रप्रतिमां शक्ततुल्यां वज्ञः प्रतिमां कुलिशप्रतिमां शक्तिं सामध्ये च ददाति । वृत्तमेतदिन्द्रवज्ञा ॥ ६४ ॥

तल्लचग्रम् ।

ती वा गृह्व चेद्ववतीन्द्रवचा।

ताउन्तलघुः । द्वौ तकारा । जा गुरुमध्यः । श्वन्ते गुरुद्वयम् ।

न्यासः । त त ज गु । ऽऽ ऽऽ । ऽऽ । ऽऽ

श्रय पञ्चमस्यस्य गुक्रस्यानवितयाऽहि ।

जनयति शुक्रः पञ्चमसंस्थी गुरुपरिताषं बन्धुजनाग्निम् । मुतधनलब्धिं मित्रसहायाननवसितत्वं चारिबलेषु ॥ ३५ ॥

शुन्नः पञ्चमसंस्थः पञ्चमस्थानसंस्थो गुरुपरितेषं जनयति उत्पादः यति । गुरवः परितुष्टा भवन्तीत्यर्थः । बन्धुजनाप्निं बन्धुजनप्राप्निम् । सुतानां पुत्नाणां धनानां वितानां लिखं प्राप्निम् । मित्राणि सहायान् साथिनश्च समते । अरिबलेषु शत्रुसैन्येषु अनवसितत्वमनवस्थिति च जनयत्युत्पाद-यति । श्रृत्वणामभावा भवतीत्यथः । अनवसिता वृतमेत्व् ॥ ३५ ॥

९ इन्हों सञ्जर्यां तु "चेयं वसन्ततिनकं सभजा करे। गः"।

[🛪] छन्टोमञ्जर्धातु। "स्पादिन्द्रबज्जा यदि ती अमी मः"।

तल्लचग्रम् ।

[\$0 P · NF]

च⁰नविंसता न्यौ भ् गौ, च यदि स्यात्।

निस्त्रलघुः । य प्रादि लघुः । भ प्रादिगुदः । प्रन्ते गुरुद्वयम् ।

न्यामः। न य भ गु

भिय षष्ठभग्रमाष्ट्रमस्यस्य गुक्रस्य फलं लक्त्याऽऽह । षष्ठो भृगुः परिभवरागतापदः स्त्रीहितुकं जनयति सप्तमाऽशुभम् । याताऽष्टमं भवनपरिच्छदप्रदा लक्ष्मीवतीं मुपनयति स्त्रियं च सः ॥ ३६ ॥

भृंगुः शुक्षः । षष्ठः षष्ठ्रस्थानस्यः । परिभवे। उसमानम् । रोगे। गदः ।
तापः सन्तापः । एतान् ददाति । सप्रमः स्त्रीहेतुकं योषिविमित्तमशुभमनिष्ठं जनयत्युत्पादयात । जष्टमं यातः प्राप्तो भवनपरिच्छेदपदः । भवनं
गृहम् । परिच्छदः परिवारः । एते। प्रदेदाति । लच्मीः श्रीविद्यते यस्याः
सं। लक्ष्मीवती । स पुरुषे। लक्ष्मीवतीं स्त्रियमुपनयति प्राप्नोति । वृत्तमेतल्लदमीः ॥ ३६॥

तत्त्वज्ञम् । लक्ष्मीरियं तमस्वजीस्टाहृता ।

ताउन्तलघुः । भ त्रादिगुरुः । से।ऽन्तगुरुः । ने। गुरुमध्यः । श्रन्ते गुरुः । गतेरुदाहृता ।

न्या**यः ।** तं भे से सं सं गुं

श्रेष्ठ नवमदशमस्यस्य शुक्रस्य फलं प्रमिताचरयांऽऽहं। नवमे तु धर्मवनितासुखभाग्-भृगुजेऽर्थवस्त्रनिचयम्च भवेत्। दशमेऽवमानकलहान् नियमात् प्रमिताचराण्यपि वदन् समते॥ ३०॥

९ वृत्तरत्नाकरे 'ऋनवस्तिता न्यो भूगे। गुहरन्ते"।

नवमे नवमस्थानगते भृगुजे गुक्रे। धर्मस्य वितानां स्त्रीणां सुखस्य च भागी भवति । तथार्थनिचया धनसमूहो वस्त्रनिचयाऽम्बरसमूहश्च भवत् । दशये गुक्रे। अवमानं पराभवः । कलहा विरोधाः । गतान् नियमानिश्चयाह्मभते । स पुरुषा वदन्नपि जल्पन्नपि अधितया प्रमितानि स्वल्पानि अचराणि वर्णान् लभते न बहुवकृतां लभत इत्यर्थः । वृतमिताचरा ॥ ३० ॥

तल्लचणम् ।

प्रमिताचरा^९ सचयुताह्य वे। ।

साउन्तगुरु: । जा गुरुमध्य: । ताभ्यां युक्ती द्वी सकारी ।

श्रयेकादगद्वादगस्यस्य शुक्षस्य फलं स्थिरेगाह ।

उपान्त्यमा भृगाः युतः बुद्धद्वनाद्वगन्यदः।

धनाम्बरागमाऽन्त्यगः खिरस्तु नाम्बरागमः ॥ ३६ ॥

भृगोः सुतः शुक्रः । उपान्त्यगः । अन्त्यस्य समीपमुपान्त्यमेकादः श्रम् । तत्र यदा गतः । सृहृन्मित्रम् । धनं वितम् । अन्नमशनम् । गन्धाः सुगन्धद्रव्याणि । शतान् ददाति । अन्त्यगा द्वादशस्थानगतः । धनाम्बरागमः । धनं वितम् । अम्बरं वस्त्रम् । शतयोरागमा लाभः । अम्बरागमः स्थिरो न भवति । अम्बरमणहियत इति । वृत्तमेतत् स्थिरम् ॥ ३८॥

तल्लचणम् ।

लगै।^२ स्थिर: प्रकीर्तित: ।

लगे। लघुगुंकलंघुगुंकरिति यच क्रमेण चंस्थितम् ।

९ छन्दोमञ्जर्थाम्। "प्रमिताद्यरा सजससैः कथिता"।

२ कन्दोमञ्ज्ञयामस्य प्रमाणिका नाम । तल्बन्नणं च । "प्रमाणिका भरा नगा"।

तया च यवनेश्वर:।

हिरण्यनारीरजतार्थविद्यासुताम्बरस्थानचतुष्यदानाम् ।
लाभं यशिस्थानमुपेत्य युक्तः कुर्याद्द्वितीये तु वराङ्गनाणिम् ॥
मिनान्नवस्त्रात्मजमानहर्षस्थानाङ्गनाराग्यकरस्तृतीये ।
युक्तस्वतुर्धे धनपित्वपुत्रमिनेष्टभोक्याम्बरगन्धदः स्यात् ॥
सृङ्कृत्सुलाद्भृतिगुणप्रवृत्तिष्यातिप्रदः पञ्चमगाऽयदस्य ।
यष्ठे भृगुर्दैन्यविवादरोगद्वेगेद्ववान् मानवधाश्च कुर्यात् ॥
लामिनसंस्था भृगुजस्तृषाध्यस्त्रीहेतुकाद्वेगकुमिनदः स्यात् ।
स्त्रीसाष्ट्यविष्यापनमानहष्पियागमाच्छादनदे।ऽष्टमस्यः ॥
सृङ्कृत्गुक्तस्त्रीधनधमित्रद्यायशोगुणापि नवमक्षेत्रस्यः ॥
सृङ्कृत्गुक्तस्त्रीधनधमित्रद्यायशोगुणापि नवमक्षेत्रस्यः ॥
सृङ्कृत्गुक्तस्त्रीधनधमित्रद्यायशोगुणापि नवमक्षेत्रस्यः ॥
स्त्रीति युक्ता दशमे सबन्ध्वस्त्रीतिचेष्टाफलमानविद्यान् ॥
यक्तादशे स्त्रीययनान्नपानभूषारितस्वेदगृहार्थकारी ।
भृग्वात्मको द्वादशमस्तु चन्द्राद्भाग्यप्रदे। वस्त्रविनायकृञ्च ॥
त्रिथ सीरस्य गाचरः ।

तचास्य जन्मराशिस्यस्य फलं ताटक्रेनाह ।

प्रथमे रविजे विषवद्भिहतः स्वजनैर्वियुतः कृतवन्युवधः । परदेशमुपैत्यसुहृद्भवने। विमुखार्थसुताऽटकदीनमुखः॥ ३९॥

रविजे शनैश्चरे। प्रथमे जन्मगते। विषेत गरलेन। वहूनाऽग्निना च। हतः पीडितः। स्वजनैबेन्धुभिवियुता रहितः। कृतबन्धुबधः। कृता बन्धाबंधो येन। परदेशमुपैत्युपगच्छित। कीदृशश्च तेच। श्रमुहृद्भवनः। श्रविद्यमानाः सुहृदे। मिचाणि भवनं गृहं च यस्य। तथा विमुखार्थः सुते।ऽटकदीनमुखः। विमुखो नष्टमुखः। विगतार्था निर्धनः। विगतसुतः पुत्ररहितः। श्रटकः परिभ्रमणशीलः। दीनमुखा स्वानवदनः। श्रटकः श्वासी दीनमुखश्चिति। वृत्तमेतत् तीटकम्॥ ३६॥

तल्लचणम् ।

त्रय ताटकमञ्चिसकारचितम्।

स्राज्लगुमः । अञ्चिमङ्कोश्चतुर्धिः सकारेश्चितं रचितम् ।

न्याम: । स स स स न्याम: । स स स स श्रय द्वितीयस्थस्य मैरस्य फलं वंशपन्नपतितेनाह । चारवशाद्द्वितीयगृह्गे दिनकरतनये रूपमुखापवर्जिततनुर्विगतमदबलः । श्रन्यगुणैः कृतं वसुचयं तद्पि खलु भव-त्यम्ब्विव वंशपन्नपतितं न बहु न च चिरम् ॥ ४० ॥

दिनकरतनये घनैश्चरे। चारवशाद्वारक्रमेख । द्वितीयगृहगे द्वितीय-श्चानगते। रूपमुखापवर्जिततनुः। रूपेख सुवेषेख मुखेन चापवर्जिता तनुः श्रारे यथ्य सः । तथा विगतमद्वलः। विगतं नष्टं मद्रे। दपे बलं वीये च यस्य। अन्यगुणैरपरैतिद्यादिकेर्गुणैः कृतमर्जितं वसुचयं धनसमूहे। यदि भवित् तदिष छलु न बहु प्रभूतं पर्याप्तं न च चिरं विरक्षालं भवित । खलुशब्दः समुद्ये । यथाऽम्बु जलं वंशपन्नपतितं न बहु भविति न च विरक्षालं तिष्ठति । वृत्तमेतद्वंशपन्नपतितम् ॥ ४० ॥

तल्लवगम् ।

दिङ्^१मुनिवंशपन्नपतितं भरनभनलगै: ।

भ त्रादिगुरुः । रत्नमध्यः । नस्त्रिलघुः । पुनर्भकारनकारा । त्रान्ते लघुगुरुः। एतेवेशपत्रपतितम्। दिक्शब्देन दशः। मुनयः स्मृ। एतेविरामे। ।

> न्यासः। 🔐 र न भ न न गु -यासः। 🔐 🔐 🔆 । । । । । हि

श्रय तृतीयस्थस्य सै।रस्य फलं निनतेनाह ।

सूर्यमुते रतीयगृहा धनानि समते दासपरिच्छदाष्ट्रमहिषाश्वकुञ्जरखरान् । सद्भविभूतिसाख्यममितं गदव्युपरमं भीसरपि प्रशास्त्यधिरिपूंशच वीरललितैः॥ ४९॥

सूर्यस्ते शनैश्चरे । तृतीयगृहये तृतीयस्थानस्ये । धनानि वितानि सभते प्राप्नोति । दासाः कर्मकराः । परिच्छदाः परिवाराः । उष्ट्रा करभाः । महि-षाः प्रसिद्धाः । अथ्वास्तुरगाः । कुञ्जरा हस्तिनः । खरा गर्दभाः । ग्रतान् प्राप्नो-

१ हन्दोमञ्जर्यामधीदसेव।

ति । **चद्व गृहम् ।** विभूतिरैश्वर्यम् । सीख्यमितमतिप्रभूतम् । गदानां रोगाणां व्युपरमं विनाशः । गतदपि लभते । स पुरुषे। भीसरपि भयातीऽपि वीर-लितिवीराणां लितिश्वरितेः । ऋधिरिपून् महाश्वून् प्रशास्ति स्वायते स्मान् सुस्ते । बृतमेत्स्स्रिलतम् ॥ ४९ ॥

त्त्व्वच्यम् ।

स्या^१द्वरना रने। च गुरु नाम सात्र लांलता ।

भ त्रादिगुरुः । रलमध्यः । नस्त्रिलद्यः । पुना रेफनकारी । अली नुरुः । सा वृत्तजातिः । स्रवास्मिन् छन्दवि जलिता नाम स्याद्ववेत् ।

न्यायः । $\frac{\mathbf{H}}{511}$ $\frac{\mathbf{g}}{515}$ $\frac{\mathbf{H}}{111}$ $\frac{\mathbf{g}}{515}$ $\frac{\mathbf{H}}{111}$ $\frac{\mathbf{g}}{5}$ ।

अय चतुर्थस्य सारस्य फलं भुजङ्गप्रयातेनाह ।

चतुर्थं गृहं सूर्यपुत्तेऽभ्युपेते सुहृद्वित्तभार्यादिभिर्विप्रयुक्तः।

भवत्यस्य सर्वत्र चासाधु दुष्टं

भुजङ्गप्रयातानुकारं च चित्तम् ॥ ४२ ॥

सूर्यपुत्ते से।रे। चतुर्थगृहं वेदस्थानमभ्युपेते प्राप्ते। सुहृद्विर्मिने:। वितेन धनेन । भार्यया स्त्रिया। श्रादियहणात् पुत्तेर्बन्धभिश्व। गतैर्विप्रयुक्ते। रहिता भवति। श्रस्य नरस्य चिनं मनः। धर्वेष धर्वस्मिन्नेव । श्रधाध्वश्रीभनम् । दुष्टं प्रापादिष्वनुरतम्। भुजङ्गप्रयातानुकारं च भवति। भुजङ्गस्य धर्पस्य प्रयातं गम-नमनुकरोति। श्रतिकुटिलचितो भवतीत्यर्थः। वृत्तमेतद्भुजङ्गप्रयातम् ॥ ४२ ॥

तत्वयम् ।

भुजङ्गप्रयातं^२ चतुर्भिर्यकारैः ।

य पादिलघुः । चतुर्भिर्यकारैभुं जङ्गप्रयातं भवति ।

[्] छन्द्रोमञ्जर्थामस्य धोरललिता नाम्। तल्लवस्यम् । सङ्गण्यितः भरे। नरनम्।श्च् धोरललितर्।

२ छत्त्वामञ्जूर्यमणीवम्ब L

श्रय पञ्चमषष्ठस्यस्य सेरस्य फलं पुट्याऽऽह ।
सुतधनपरिह्रीगाः पञ्चमस्य
प्रचुरकलहयुक्तप्रचार्कपुत्रे ।
विनिह्तरिपुरागः षष्ठयाते
पिवति च वनितास्यं श्रीपुटाष्ठम् ॥ ४३ ॥

श्वकंपुत्ते शनैश्चरे । पञ्चमस्य सृतस्थानप्राप्ते । सृतै: पुत्तेः । धनैर्वितेश्च परिहीगो रहितः । प्रचुरेग प्रभूतेन कलहेन विरोधेन च युक्तः । षष्ठ्रयाते षष्ठ-स्थानस्ये । विनिह्नतिरपुरेगः । विनिह्नता नष्ठा रिपवः शच्वो रोगा गदाश्च यस्य । तथाभूतो वनितास्यं स्त्रीमुखं पिबत्यास्वादयित । कीदृशं श्रीपुटेष्ठिम् । श्रीलंश्मीः पुटा संख्लिष्ठा लग्ना त्रेष्ठियोर्दन्तच्छदयोर्यस्मिन् मुखे तच्छीपुटेा-ष्ठम् । वृतमेतत् पुटा ॥ ४३ ॥

तत्त्वयम् । व^१सुन्नलिविरामा ना पुटा म्या । नस्त्रिलघुः । द्वौ नकारा । मस्त्रिगुरुः । यश्वादिलघुः । वसवा-ऽष्टो । जलधयश्चत्वारः । एतेर्विरामा ।

> न्यासः। त्री त्री त्री त्री । ।।। ।।। ऽऽ,ऽ ।ऽऽ

षय सप्तमाष्ट्रमनवमस्यस्य से। स्य फलं वेश्वदेव्याऽऽह । गच्छत्यध्वानं सप्तमे चाष्टमे च होनः स्त्रीपुत्तैः सूर्यजे दीनचेष्टः । तद्वद्वर्मस्ये वैरहृद्रोगवन्यै-धर्मोऽप्युच्छियेद्वैश्वदेवीक्रियाद्यः ॥ ४४ ॥

स्ममस्यानस्ये शनैश्वरे । ऋध्वानं गच्छति पणि व्रजति । स्ष्रुमे शनै-श्वरे चशब्दादध्वानमेव गच्छति । होना वर्जितः । स्त्रीपुत्तेभायासुतैः । दीनचेष्ठश्व भवति । दीना चेष्ठा क्रिया यस्य । धर्मस्ये नवमस्यानस्ये । तद्वत् तेनेव प्रकारेग । गच्छत्यध्वानं होनः स्त्रीपुत्तेदानचेष्ठश्व भवति ।

९ छन्दोमञ्जर्षाम् । यसुयुगविरतिनै। म्णै। पुटेाःयम् ।

वैरैर्द्वेषै: । हृद्रोगेर्जेठरगदै: । बन्धेर्बन्धनैश्व । वैश्वदेवीक्रियादा: । वैश्वदेवीक्रियादा: । वैश्वदेवीक्रियादा: । वैश्वदेवीक्रिया प्राथमा यस्मिन् तथाभूते। धर्मे।ऽप्युच्छिदोन्नश्यति । वैश्वदेवी वृत्तमेतत् ॥ ४४ ॥

तल्लचणम् 🏸

मा या पञ्चा श्वेवेश्वदेवीति नाम्बा।

मस्विगुरः । द्वे। मकारै। । य ऋदिलघुः । द्वे। यकारै। । पञ्चिमः । अपवेश्व सप्तिः । एतेर्विरामे। भवतः ।

षय दशमैकादशद्वादशस्यस्य से।रस्य फलमूर्मिमालयाऽऽह ।

कर्मप्राप्तिर्दशमेऽर्थवयरच

विद्माकी च्याः परिहानिश्च सारे।

तैदण्यं लाभे परयाषार्थलाभ-

श्चान्त्ये प्राप्नोत्यपि शाकीर्मिमालाम् ॥ ४५ ॥

दशमे दशमस्थानस्थे सैारे शनैश्चरे । कर्मणां प्राप्तिः सिद्धिः । अर्थस्य धनस्य च चया विनाशा भवति । विद्या शास्त्रम् । कीर्तिर्यशः । यत्याः परिहानिश्च भवति । लाभे एकादशे तैद्ययमुगस्वभावता । पर्याषार्थेलामः । परेवामन्येवां संबन्धिन्या या याषाः स्त्रियः । तासाम् । परार्थानां परधनानां च लाभः प्राप्तिभवति । अन्त्ये द्वादशस्ये सैारे । श्रोक्षीर्ममालां प्राप्नोति । श्रोकानां दुःखानामूर्मयः कल्लोलास्तेवां या माला निचयस्तां प्राप्नोति । अर्मिमाला वृत्तमेतत् ॥ ४५ ॥

तत्त्रचणम् ।

म्भे। ता गा चेत् क विता सार्ममाला ।

मस्त्रिगुरु: । भ त्रादिगुरु: । ते।ऽन्तलघु: । त्रन्ते गुरुद्वयम् ।

म भ त गु म्यास: । ~~ ~~ ~~ ~ ऽऽऽऽऽ।। ऽऽ। ऽऽ

९ इन्दोमञ्जर्याम् । "वाणाश्वीशिक्षचा वैश्वदेवी ममी। यै।" ।

२ कन्द्रोमञ्जर्यामियं वातोसी । तन्त्वणम् । "वातोसीयं गटिता सी तथा गः"।

तथा च ग्रवनेश्वर: ।

बन्धाध्वयस्त्रानिलस्विषाति विडम्बनस्त्रीसुतवितनायम् ।
स्त्राने विधते य्यानाद्वयस्तित् व्ययायस्वरः द्वितीये ॥
तृतीयमे।ऽत्वियसानद्वयसामच्छायविद्यात्ताध्वस्यातिकारी ॥
चतुर्थयो बन्ध्वधावसानच्छायविद्याताध्वस्यातिकारी ॥
स्त्रितिक्रयारम्भस्तार्थनायस्ववन्ध्विद्वेषविवादकारी ।
यनैश्वरः पञ्चमगे।ऽष्य षष्ठे यच्वयामादस्तार्थदाता ॥
ऋ।याविद्यातयमगुद्धरोगस्त्रीमिचनायाध्वकृदकेषूनुः ।
जामिचसंस्थे।ऽष्टमगे।ऽष्य शोकजुद्वन्धुमृत्यव्यसनार्तिकारी ॥
व्याध्यध्ववैरयमवितनायज्ञत्क्षेयदः स्यावचमवैसंस्यः ।
शेश्वयेचेष्ठाफलसञ्चयन्ने। मेषूरणे व्याध्यपकीर्तिकृञ्च ॥
ययःपरस्त्रीधनमृत्यलाभिक्रयासमृद्धिस्थितिमानदस्तु ।
यकादये द्वादयगस्तु चेष्टानेपुग्यकीर्तिद्यतिमानदस्तु ।
गन्त्रच यद्वीचरफलं यहाणामुत्तं तत् कस्यचित् फलस्य निष्मलतां
व्यात्यच किमिति विपयये दृश्यत इत्येतद्ये हेतूपन्यासं वितानेनाह ।

द्यात्य किमिति विषयेया दृश्यत इत्येतदयं हेतूपन्यासं वितानेनाह । अपि कालमपेच्य च पात्तं शुभकृद्विदधात्यनुरूपम् । ज मधा बहु कं कुडवे वा विसृजत्यपि मेघवितानः ॥ ४६॥

गुमकृच्छुभणलपदे। यहः । कालं शुभदयाकालं वर्तमानमपेद्य यष पुरुषं वाप्यपेद्य तदनुरूपं फलं विद्यधाति करोति । यतदुत्तं भवति । शोभना यस्य दशा वर्तते । तस्य यहगोचरानुकूलाः शुभं फलं प्रयच्छित्त । तथा च पुरुषस्य यत् फलं सम्भाव्यते तस्यैव शोभनं फलं प्रयच्छिति नापाः तस्य । अष दृष्टान्तमाह । न मधी बहु कमिति । मधी वसन्ते मेघवि-ताना घनसमूहः कं पया विस्चत्युत्स्चनत्यि कुद्दवे भागडविशेषे पाने न बहु वर्षति । वाशब्दोऽच इवार्ये । यथा न तच प्रभूतं वर्षति । यता मधी तत्कालं चलं कुद्दवमापने तन्न पर्याप्रमिति । वृत्तमेतद्वितानम् ॥ ४६॥

> तल्लचगम् । विसगरपि विद्धि वितानम् । स्रोऽन्तगुरु:। सकारचयम्। श्रन्ते गुरु:। यतद्वितानं विद्धि जानीहि ।

त्यावः । 🕁 🛶 🛶 🤯 ।

षय गाचरागुभस्यानस्थितानां ग्रहाणां पूजनं भुजङ्गविजृम्भितेनाह ।

रक्तेः पुष्पेर्गन्धस्ताम्नेः

कनकवृषवकुलकुसुमैर्दिवाकरभूसुतै।

भक्त्या पूज्याविन्दुर्धेन्वा

सितकुसुमरजतमधुरैः सितश्च मदप्रदैः।

कृष्णद्रव्यैः सारिः साम्यो

मणिरजततिजककुसुमैर्गुसः परिपीतकैः

म्रीतैः पीडा न स्यादुञ्जा-

द्यदि पतिति विश्वति यदि वा भुजङ्गविज्ञिम्भतम्॥ ४०॥

रतेः पुष्पेशित । रत्तेलें।हितवर्णेः पुष्पेः कुसुमेः । गन्धेः सुगन्धद्रक्षेत्रव समालम्भने रत्तवन्द्रनप्रभृतिभिः । तामेस्तामवर्णेः । कनकेन सुवर्णेन ।
वृषेण दान्तेन । बकुलकुसुमेबंकुलपुष्पेः । दिवाकरभूसुते। सूर्याङ्गारके। मत्या
पूज्यावर्णे । इन्दुश्चन्द्रे। धन्वा हिरग्रमगवा । सितकुसुमेः श्वेतपुष्पेः । रज्ञतेन राष्येण । मधुरैमेधुरद्रक्येदेधिमधुघृतशकेराविभिः पूज्यः । सितः शुक्रश्व
मदप्रदैर्मन्मये।द्वीपनैर्गन्धकुसुमधूपविलिभिश्च पूज्यः । चणब्दात् श्वेतश्व ।
स्रीरिः शनैरचरः । कृष्णद्रक्येः सर्वेगन्धकुसुमोपहारैः पूज्यः । सेम्यो बुधः ।
स्रिणिभः । रज्ञतेन राष्येण । तिलककुसुमेस्तिलपुष्पेः पूज्यः । गुक्जिवः
परिधीतकैः पीतवर्णकुसुमगन्धापहारैश्च । पतिप्रेष्टेः प्रीतेः पत्तिष्टेः पीडा न स्याव
भ्रवत् । येन पुक्षेण यहाः पूजिताः स यद्यद्वादुन्नतादध्य एव पतितः । यदि वा
भुजङ्गानां सर्पाणां विज्ञामितं विश्रति सर्पाणां क्रीडासकानां मध्ये प्रविश्रति
त्रियापि तस्य पीडा न स्यात् । वृतमेतद्वजङ्गविज्ञामितस् ॥ ४० ॥

नल्लचणम् ।

से। 'ता ना रः सल्गाः प्राहुवेसुमदनदहनमुनिभिभुंजङ्गविजृम्भितम् । मस्त्रिगुरुः । द्वा मकारा । ताऽन्तलघुः । नस्त्रलघुः । नकारवयम् ।

५ हर्न्दोमञ्जर्थाम् । "वस्वीशाश्वेशहेदोपेतं ममतननयुगरसजगैर्भुजद्वविकृतिमत्म् " ।

रलमध्यः । सेाऽन्तगुरुः । लघुगुरु अन्ते । ते वसवाऽष्टी । मदनदहना रुद्रा एकादण । मुनयः सप्त । एतैर्विरामैः प्राहुरुक्तवन्तः पिङ्गलादयः ।

श्रवेव ग्रहपूजाप्रशंवामुद्गतयाऽऽह । श्रमयाद्गतामशुभद्दष्टि-मपि विबुधविप्रपूजया । श्रान्तिजपनियमदानदमैः मुजनाभिभाषणसमागमैस्तया ॥ ४८ ॥

श्रमदृष्टिमप्यद्गतामृत्पन्नाम्। श्रमय शान्तिं नय। श्रशुभा चासा दृष्टिर-शुभदृष्टिः । ताम्। अयं श्रम्य। बिबुधविष्रपूज्या। विबुधानां देवानां विष्राणां ब्राह्मणानां च पूज्या पूजनेन । तथा शान्त्या जपेन मन्त्रजपेन । नियमेन नीत्या जिताहारत्वेन ब्रह्मचर्यत्वेन च । दानेन । दमेन जितेन्द्रियत्वेन । तथा सुजनानां प्रधानजनानामभिभाषणेन सम्भाषणेन । एतैः सर्वैः। तथा सुजनानामपि समागमेनाशुभदृष्टिमुद्गतां श्रम्य । एतदुक्तं भवति । एवंविधा यस्याचारः सर्वेकालं भवति तस्य शुभा भवतीति । वृत्तमिदमुद्गता ॥ ४८ ॥

तल्लचणम्।

प्रथमे ^१ सजी यदि सली च नसजगुरुकाएयनन्तरम् । यदाथ भनजलगाः स्युरथा सजसा जगा च भवतीयमुद्गता ॥

इयमुद्गता नाम वृत्तजाति: । यस्याः प्रथमः पादः सजसलेषु भवति ।
से।ऽन्तगुरुः । जो गुरुमध्यः । पुनरपि सकारः । अन्ते लघुः । एतेषु सत्सु
विद्यमानेषु । अय द्वितीये नसजगुरुकेष्वयैक्यतः सत्सु । नकारस्त्रिलघुः ।
से।ऽन्तगुरुः । जो गुरुमध्यगतः । अन्ते गुरुः । ततस्तृतीयपादे भनजलगा
भवन्ति । भ आदिगुरुः । नस्त्रिलघुः । जो गुरुमध्यः । लघुगुरु अन्ते । चतुर्थपदे से।ऽन्तगुरुः । जो गुरु मध्यः । पुनः सकारः । जो गुरुमध्यः ।
अन्ते गुरुः ।

९ इन्द्रोम्डजर्वामपीदमेव।

त्रधुना गोचरे।तस्य फलस्य रिवभीमये।; शशिक्षीरये।श्च प्रधान-कालं गीत्युपगीतिलवर्णं चाह ।

रविभामा पूर्वार्घे प्रशिसीरा कथयताऽन्त्यगा राग्नेः। सदसङ्खन्नामार्यागीत्युपगीत्यार्यथासङ्खम्॥ ४६॥

रविरादित्यः । भामः कुजः । एता रविभामा राषोः पूर्वार्थे स्थिता सदसच्छुभमगुभं वा फलं कथयतः कुरुतः ।

यत उत्तम्।

दिनकररु^१थिरै। प्रवेशकाल इति ।

शशिमोरी चन्द्रशनैश्चरी राशेरन्त्यमा पश्चिमभागावस्थिती सदसत् फलं कथयतः कुरुतः ।

यत उत्तम् । "रविषुतशशिने। विनिगेष्ठस्थाविति"। रवमार्थागीत्युपगीत्येक्तियां यथासङ्कां यथान्नमम् । रतदुत्तां भवति । यस्या त्रार्थायाः प्रथमार्थसदृशे द्वावप्यर्थे सा गीतिः । यस्या त्रार्थाया त्रार्थाद्वितीयार्थसदृशे द्वावप्यर्थे सा उपगीतिः ॥ ४६॥

तह्मचणम् ।

श्रायायाः पूर्वार्थे यदुक्तमितरच प्रथमता लक्ष्म । गीति गीतिविधिविदो वदन्ति संवीद्य तदितरचारि ॥

१ वृहज्जातके २३ अध्यायस्य ६ घलायः।

२ बहुज्जातके २३ ग्रध्यायस्य ६ व्लोकः।

प्रथमते। यहाच्म लचग्रमायायाः पूर्वार्थे प्रथमदने उत्तं तदितरचा-प्यन्यस्मित्रपर्थे संवीच्य दृष्ट्वा गीतिविधिविदा गीि विधि विदन्ति जानन्तीति गीतिविधिविदः । तां गीति गीत्यायां घदन्ति कथ्यन्ति ।

डपगीतिलचर्यम् ।

श्रायाद्वितीयदलतोऽधे लक्ष्म प्रतिनियतमसगम्य । उभयवाध्यपगीति वदन्ति यत्यंशकीर्गदितैः ॥

श्रायायां द्वितीयदले श्रापराधे यद्भवति लच्म लेख्यां तत् प्रतिनियतं निश्चतमवगम्य दृष्ट्वा उभयवाय्युपगीति षदन्ति कथयन्ति । यत्यंशकैगेदितैः पूर्वासिरित ।

न्यापः प्रसिद्धः ।

श्रय बुधस्य गार्क्शतस्य फलप्रधानकालमुपगीत्यार्थयाऽऽह । श्रादी याद्वक् साम्यः पत्रचादपि ताद्वश्रा भवति । उपगीतिमीत्राणां गणवत् सत्सम्प्रयोगा वा ॥ ५०॥

त्रादी राशिप्रवेशकाले यादृक् शुमा घाशुमः साम्यो बुधा मवति तादृशः पश्वाद्वाश्यन्तेऽपि । यतं उक्तम् ।

" गर्शितन^१यः फलदस्तु सर्वेकालमिति" ।

ग्रंव राश्याद्यन्तयोस्तुल्यंप्रलमुपगीतिमात्राणां गणवत् । उपगीतिराया । तस्या मात्राणां ये गणाश्वतुभागास्तेषां यथाऽऽद्यन्तयाः समता तथा बुधस्य । त्रथवा यथा सत्सम्प्रयागः सतां साधूनां सम्प्रयागः समागमः । यादृगादे। भवति तादृगन्ते न कदाचिद्विरूपता । उपगीतिवृत्तमिदम् ॥ ५०॥

त्रायाद्वितीयदलेत्याग्यस्या लचगम् ।

न्यासः प्रसिद्धः ।

श्रधुना जीवगावरफलस्योपदेशेनायालवर्णमाह । स्राधीगामिष कुरुते विनाशमन्तर्गुरुर्विषमसंस्थः । गण इव पष्ठे दृष्टः स सर्वलचुतां जनं नयति ॥ ५१॥

[्] बहुज्जातके ३३ श्रध्यायस्य ह प्रलेकिः।

श्रायां बाधूनामपि गुरुजींवा विवमसंस्थाऽन्तर्मध्ये मध्यमराशी मध्यभागे प्राप्तो विनाशं करोति श्रशुभं फलं विदधाति । शुक्रोऽध्येवमेव वेदितव्या गुरूगहणात् । यतः साऽपि राशेर्मध्ये फलं ददाति ।

ਰਜਾਂ ਚ।

"गु^ररुभृगुजे। भवनस्य मध्ययाताविति" ।

यथा गया देवविशेषा याचायां गयायागविधावुत्तः । "अनिर्वतास्ते पृणितं सवाहनं विनाशयन्ती"त्यदि स गया विषमस्थाऽप्रसन्नः । आयायामणि विनाशं करोति । तद्वदिति । स गव गुरुः षष्ठे स्थाने गता दृष्टः । जन्म-राशेः षष्ठस्थानप्राप्ता विलोकितश्व जनं पुरुषं सर्वलघुतां सर्वचाल्यतां नयि । स पुरुषः सर्वच गौरवरहिता भवतीत्यथेः । अथ द्वितीयाऽथा व्याख्यायते । आर्या वृत्तविशेषः । आर्याणामन्तर्गुरुजंग्या दृष्टस्तच भवति । अथ तस्या गया षष्ठे जकारः विषमसंस्थः प्रथमतृतीयपञ्चमस्प्रमस्थानानामन्यतमस्थानस्था विनाशं कुरुते। आर्या विनश्यति भच्यत इत्यर्थः । तदेतत् स्थानं सर्वलघुतां नयित । सर्वे तच चत्थार यव लघवा भवन्तीत्यर्थः । वृत्तमेतदार्था ॥ ५० ॥

तल्लवणं '' ह्य^रन्तान्तरादिगुरुमि''रिति प्रागेव व्याख्यातम् । श्रय शुभाशुभग्रहयेाः परस्परदर्शनाद्गोचरफलस्य निष्फलत्वं नर्कुट-क्षेनाह्य ।

> स्रमुभनिरी सितः गुभफ सा बिलना बलवा-नगुभफ लप्रदश्च गुभद्गिवषयापगतः । स्रमुभग्रुभावपि स्वफलयार्त्रजतः समता-मिदमपि गीतकं च खलु नर्कुटकं च यथा ॥ ५३॥

श्रामं गोचरफलं ददातीत्यशुमफलदः । तत्र शुमफलो यहो बल-बान् वीर्ययुक्तः सन् अशुमनिरीचतः । अशुमफलप्रदेन यहेग बलिना वीर्ययु-क्तेन निरीचितो दृष्टः । तथा च अशुमफलप्रदे। यहो बलवान् शुमफलप्र-दस्य बलिना दृग्विषये दर्शनगाचरे उपगतः प्राप्तः । तावशुमशुमप्रदाविष यहो स्वफलयोरात्मीयशुभाशुभफलयोः समतां तुल्यतां व्रवतो गच्छतः ।

Q ख्रान्जातको २३ ऋध्यायस्य ६ घलाकाः ।

व द्राट्टव्यास्य पन्यस्य १९६३ एष्टे च वलाकडीका

न शुभं नाप्यशुभं फलं कुरुतः । शुभदर्शनादशुभफलस्य दुष्टं फलं विन-श्यति । अशुभदर्शनाच्छुभस्य शोभनं फलं विनश्यति । यथा गीतकमिदं नर्कुटकं च छन्द्रसां समतां तुन्यतां ब्रजता गच्छतः । गीतकं प्राकृते । नर्कुटकं संस्कृते । तो च तुल्यप्रस्तारा तुल्यविरामावेव भवतः । खलुशब्दः पादपूर्णे प्रकारार्थे वा । वृतमेतन्नर्कुटकम् ॥ ५२ ॥

तह्नचगम् । ननभजना लगा च यदि नर्जुटकं तु तदा निस्त्रलघुः । जा मध्यगुरुः । भ त्रादिगुरुः । पुनर्जेकारद्वयम् । त्रन्ते लघुगुरू ।

न ज भ ज ज ल गुन्यामः। क्रिक्टि क्रिक्ट

म^१हुरत्रसोत्रपण्णपण्ये।ज्जलसे।हत्रया मणहरवाणिसट्टपरिपन्थित्रको।इलत्रा। महुरबघुण्णमाण्यश्रणद्धणिरिक्वणित्रा मइ सत्रणाण पुण्णरहित्राण मुहेक्वणित्रा^२॥

श्रधुना विवलंस्य ग्रहस्य शुभगाचरफले नैष्फल्यं विलासेनाह । नीचेऽरिभेऽस्ते चारिदृष्टस्य सर्वं वृद्या यत् परिकीर्त्तितम् । पुरताऽन्यस्येव कामिन्याः सविलासकटाचनिरीचगम् ॥ ५३॥

मुहुरसेविष्यपण्णश्रश्रनानसेश्रापणहरवाणिस्वपिरविश्वश्रकोइनश्राः।
 हुरसुवुद्धपाणणश्रणव्यिणस्वणिश्रामणीसश्रणणणपुस्तरिहमुहेळीणश्राः॥ इति कः पुः पाठः।
 मुहुरसेविध्यश्रपवर्दरातसम्मनासिसामणहरवाणि सदपारेतिर्ज्जिशा कोइनश्राः।
 महुरसेव्द्वमाणायद्वणिररक्षणिश्रासिसनपरणसापुणाहिश्राणमुहेळ्णिश्राः॥ इति गः पुः पाठः।
 महुरश्रीववर्णे प्रनातित्यामाणहरवाणिसदपरितजीद्यकाणिकश्राः।
 मिहरस्व्याणमाणपणदिणिरस्कणिश्राश्रिमश्रणपरितजीद्यकाणिकश्राः।
 महुरश्रीक्षपण्णपश्रानानसेश्राः मणहरवाणिसद्मपरिपण्णिश्रकोष्ट्रव्याणः।
 महुरश्रीकपण्णपश्रणद्वरणिश्रः खणिश्रा समिसश्रणाणपुष्णरिक्षश्रणमुहेः खणिश्राः॥ इति
 पुः पाठः।
 पुः पाठः।
 महुरस्वयुद्धमपाणप्रश्रणद्वरणिश्रः खणिश्रा समिसश्रणाणपुष्णरिक्षश्रणमुहेः खणिश्राः॥ इति
 पुः पाठः।

२ मधुराशोकपर्णपणि उच्चनसै।भगा मने। हरवाणि शब्दपरिपन्यिके। किना । मधुरसञ्जूर्णमाननयनार्द्धनिरीवणिका मिय शयनानां पुणवरहितानां मुखेलिखका ॥

नीचे नीचराशै। स्थितस्य ग्रहस्य । श्रारिमे श्रुचेचे वा स्थितस्य श्रस्ते सूर्यमग्रडलेऽस्तं गतस्य । तथा यच तचावस्थितस्यारिदृष्टस्य श्रुणावलेकि-तस्य। यत् फलं शुभं प्रकीतितमुक्तं तत् सम्रे वृथा निष्फलं भवति । श्रुशै-देवाशुभं फलं तचातिपुष्टं भवति ।

तया च यवनेश्वर: ।

द्विड्वेश्मगा नीचगृहस्थिता वा दुमेग्गैगाः सूथेमनुप्रविष्टाः । इतानि निघन्ति शुभानि चैते फलान्यनिष्टान्यभिषर्थयन्ति ॥

श्रदेव दृष्टान्तमाह ।

पुरते।ऽन्यस्येव कामिन्याः । यथा । कामिन्याः सञ्जातकामायाः स्त्रियाः । त्रान्यस्य नेवहीनस्य पुरते।ऽयतः सविलासकटाचिनरीवयां वृथा । विलासे। लावय्यम् । कटाचे। नयनविभ्रमः । सह विलासकटाचाभ्यां यिन् रीवयमवले।कनं तत् । वृत्तमेतद्विलाससञ्जम् ॥ ४३ ॥

तल्वागम्।

ता मा यगा यस्यादापादे स्यात् तौ ज्गा तथा यत च दृश्यते । तदन् स्ता मध्वतुर्थे स्यात् समसा ल्गु विनासमुदाष्ट्रतम् ॥

यस्य प्रथमपादे तेऽन्तलघुः। मस्त्रिगुरुः। य श्रादिलघुः। श्रन्ते गुरु-इच । द्वितीये तेऽन्तलघुः। द्वी तकारै। जे। मध्यगुरुः। श्रन्ते गुरुख्च। तृतीये स्रोऽन्तगुरुः। तेऽन्तलघुः। मस्त्रिगुरुः। चतुर्थे सकारश्यमन्ते लघुगुरुः।

अयार्कसै।म्ययाः फलं साम्यं संयागवशेन

स्त्रन्थकस्यायागीत्या साम्यं वैतालीयस्य मागधिकया गायाया त्रायेया इत्येतदायागीत्याह ।

सूर्यसुताऽकेफलसमश्चन्द्रसुतश्कन्दतः समनुयाति यथा । स्कन्धकमार्यागीतिर्वेतालीयं च मागधी गाथाऽऽयाम्॥ ५४॥

सूर्यसुतः धनैश्वरः । अर्कपलसम आदित्यस्य गोचरफलेन सदृशः । येषु स्यानेषु तृतीयषष्ठदशमैकादशेषु शुभः सूर्यस्तेष्वेव सारः । चन्द्रसुता बुधश्र्वन्तः समनुयाति । परिचत्यह्यां लेकि छन्द उच्यते । साम्ययुक्तः साम्यवत् पापयुक्तः पापवद्भवति । अथवा यच राशिगा भवति तच यावत् तिष्ठति ताव-च्छुभफलं करोति । यचाशुभस्तचाशाभनमेव फलं करोति । येन प्रकारेण स्कन्थ-कमार्यागीतिश्र्वन्दतः समनुयाति । संस्कृते याऽऽयागीतिः स प्राकृते स्कन्थकः । एवं वैतालीयं मागथी छन्दतः समनुयाति । संस्कृते यद्वेतालीयं सा प्राकृते माग-धी । गाथाऽऽयां छन्दतः समनुयाति । संस्कृते या ऽऽयां सा प्राकृते गाथा ॥ ४४ ॥

यार्यागीतिनियमे तह्नचणम्।

गुर्वन्ताष्ट्रमगग्रभागाया पूर्वार्धेमदृशशकलद्वितया । जार्येरायागीतिर्गाता सङ्गीतगीतिभिर्गीतिविधी ॥

गुर्वेन्तमपृमं गणं भवते याऽऽया सा गुर्वन्ताष्ट्रमगणभाक् तथाला। पूर्वाधेन प्रथमदलेन सदृशं तुल्यं द्वितयं शकलमपरमधे यस्याः सा पूर्वाधेसदृश्यशक्तद्वितया। "षष्ठो ला १ लात् पद"मित्यादि पूर्वस्मिन्नधे पथ्याया यदुत्तां तत् सवै यस्या न्यायाप्रथमेऽधे भवति। चिषु गणेषु पादः। द्वितीयेऽप्यधे षष्ठो गणे। लघुरेके। न भवति किं च चतुमाच यव। एवं भवति यस्यां साऽऽयैः पणिडतेरा-यागीतिरिति गीता कथिता। किम्मूतेः। सङ्गीतगीतिभः। सङ्गीता सम्यक् कथिता गीतिर्येस्ते सङ्गीतगीतयः पणिडतास्तैः। गीतिविधी गीतिविधाने।

न्यासः प्रसिद्धः ।

गता^२वदेव स्कन्धकलचग्रम् ।

९ द्रष्टकास्य ग्रन्थस्य १९१४एष्टे २ प्रलेकिटीका ।

के तथा च प्राक्तिपङ्गलसूत्रे । चउमता श्रद्धगणा पुट्यचे उत्तद्ध होड समस्त्रा । सेर खन्धश्रा विश्वाणह् पिङ्गल प्रभणेड सुद्धि बहुसंभेद्या ॥

यथा।

स^१त्रयाविमद्वित्रसिटिलं नेसकलावं सुत्रन्धित्रं त्र वहमाया । ललया कस्स या हित्रत्रं गिस्ससमत्रमलत्रपंक विद हरद तक्षि॥ वैतालीयलवयम् ।

लाः षट् ल्गा नैधना श्रमुक्पादे।ऽष्ट्री तु तथा समे च लाः । न समे।ऽच परेगा मुज्यते नेते षट् च निरन्तरा मुनाः ॥

वैतालीयं नामेदं माचावृत्तमुच्यते । यस्य ला लघवः षट् । ते विम्मूता लंग नैधनाः । रलमध्यः । लघुगुद्धः। यते लंग नैधनाः । निधने अन्ते भवाः । एषां षण्णां लघूनामन्ते। तथाभूतोऽयुक्पादः प्रथमस्तृतीयश्व। तथा युक्षादे। द्वितीयश्वतुर्थश्व समस्तिस्मन्। अष्टौ लाः । ते च लंग नैधना भवन्ति। न समीऽव परेण युक्यते इति । अवास्मिन् वैतालीयऽयुक्पादे प्रथमेषु षट्सु लघुषु । तथा युक्पादे प्रथमेष्वेवाष्ट्रसु लघुषु समे। द्वितीयचतुर्थादिको लघुः परेण तृतीयपञ्चमादिना सह न युक्यते न समस्यते न तिविमित्ता गुस्ता सम्यदाते इत्यर्थः । नैते षट् च निरन्तरा युक्ताः । सतेऽष्ट्रौ लघवो युक्ताः पादयोद्वितीयचतुर्थयोरिनयताः सन्ति । तेषां मध्ये षट् लघवो निरन्तरा गुस्ताऽव्यविद्वता न कर्तव्याः । सर्वे षट् लघव एव न रचनीया इत्यर्थः । युक्ताः पादयोनियमादयुक्तारिनयमः ॥

न्याप्तः । ल र त गु ।।।।।। ऽ।ऽ । ऽ त र त गु ।।।।।। ऽ।ऽ । ऽ

ग्तदेव मागधिकालचगम्।

कि^रन्त्वच विशेषेऽयम् । रेफलकारये।येथाक्रमं लकाररेफावादेशै। कार्याविति ।

चतुर्मात्रिका श्रष्टी गयाः पूर्वाच्हें उत्तराखें भवन्ति समस्पाः । तं स्कन्धकं विजानीति पिहुतः प्रभणित सुग्धे बहुसंभेदम् ॥

श्रयनविमर्दितिशिथिलं केशकलापं सुगन्धितं च वहमाना ।
 ललना कस्य न हृदयं गोष्मसमयमलयणङ्ग इव हरित तक्ष्णी ॥

व किन्त्वत्रेतिप्रभति कार्याबितीत्वन्तं केनचिंदनभिन्नेन प्रविप्तमिति भाति ।

यथा ।

^१परमागहित्रा सुहासियी कायगाडी पित्रके। इसाम । सुगत्रगरमयी त्र मेडिली कलहे। हु डकली मुहे। गगत। २ ॥ एवं गायाया । त्रायाया यह्नचयं तद्गायायाः । गायालचयं ह्य^३न्ता-न्तरादिमुक्तमिरित्युक्तम् । तदेव गायाया ।

यथा ।

गा⁸हाचिद्धठकंठे मणहरस्यणाँम्म तुङ्गिष्टोर्घणी ।
जित्याद्वाचिद्ध वाला सा णिद्धा मणैंसिता चवरा^६ ॥
च्यास्तमितसारस्यातिषयेनागुभप्रतिपादनं फलं पव्यवाऽऽययाऽऽह ।
साराऽकरिमयोगात् सविकारा लब्धवृद्धिरिधकतरम् ।
पित्तवदाचरति नृणां पथ्यकृतां न तु तथाऽऽयाणाम् ॥ ५५ ॥

मेरः यनैश्चरोऽकंस्यादित्यस्य रश्मियागात् किरग्रमङ्गतत्वादस्तमि-तत्वाद्धेताः पविकारो विकृतत्वं गता भवति । पविकारो भूत्वा लब्धवृद्धिरशु-भफलप्रदाने भवति । तदाधिकतरं नृगां पुंचां पितवदाचरित शरीरमुपता-पर्यात । यथाऽकेरिश्मिषंयागात् सूर्यकिरग्रमन्तापनात् पितं धातुविशेषः पवि-कारो भवति । ऋधिकतरं प्रकापमायाति । पविकारत्वाद्मव्यवृद्धिभूत्वाऽधिकतरं भवति । आर्यागां साधूनां पथ्यकृतां पथ्याशिनां तु न तथापि पोडा

परमाराहित्रा सुहारियी कल्हाजित्र कोहलालवा।
 सुत्रयालमयीलमें इजी कलाह से बोलि मुद्दं उन्त्रजा ॥ इति गः पुः पाठः ।
 परमा यदि त्रा सुद्दारियी कपहाडां जित्र कोइलालया ।
 शुत्रया लीमगी लमें इला कहते। क्वालि गुद्द ए उ मूत्र ॥ इति विजयनगरसंस्कतः पुस्तकालयस्यपुस्तके पाठः ।
 परमागिद्वित्राशुद्दारियी कायडाडित्रकोइलालघांशु ।
 ग्रवनसमयीलामेइजीक्रहणेकीलियहम् यडस्य ॥ इति पः पुः पाठः ।

परमागिधका सुभाविणी कार्यादी प्रियंकोकिकालया । सुनयनरमणी च मैथिकी कलभोक्ष्रीत्कली मुखाबता ॥

३ द्रष्टव्यास्य प्रन्यस्य १९८३ एव्डे ४ म्लोकस्य टीका ।

४ माहाधिकणाकपठे मणहरमग्रणिस्मतुंगयोरवणो । क्रींणळायित वासा साणिळामणास्वत्रपरम् ॥ इति प्र॰ पुस्तके पाठः । गाहादिक्णक्रपठा मणहरमग्रणिस्मतुंगयरावणो । के गिळापति बाला माणिळामिण सत मपरं ॥ इति क॰ पु॰ पाठः । गाहा विज्ञणकेचे मणहरसपूर्णं मित्रपद्यारयणो । क्रिणळाययवालासाणिळामरणस्त्रपरां ॥ इति ग॰ पु॰ पाठः ।

पाठाधिकटकावठे मने। हरणवने तुङ्गस्यूनस्तनी ।
 पिकट्राति बाला सा निद्रा मनीस्वताः परा ॥

भवति । यते। मङ्गलाचारयुक्तानामित्यनेन यहोपतापे। न भवति पथ्याशिनां तु प्रकोपे। न भवति । ऋर्यियं पथ्या ॥ ५५ ॥

तत्त्वणम् ।

ह्या^१न्तान्तरादिगुरुभिरित्यनेनायाद्वयेन प्रागेष प्रदर्शितम् ।

श्रय ग्रहसंयागाञ्चन्द्रफलियोषं वक्रेणाह ।

यादृशिन ग्रहेणेन्दुर्युक्तस्तादृग्भवेत् सोऽपि ।

मनावृत्तिसमायागादिकार इव वक्तस्य ॥ ५६ ॥

इन्दुश्चन्द्रमा यादृशेन ग्रहेण शुभेन वाऽशुभेन युक्तस्तादृशः से।ऽिष भवित । पापयुतः पापपलः से।म्ययुतः शुभपल इत्यर्थः । मने।वृत्तिसमायोगाद्धितोः । यतश्चन्द्रे। मनः । उक्तं च "मन्रे-स्तुहिनगुरिति" । मनसे। येन सह संयोगस्तादृगेव तदिष भवित । यथा मने।वृत्तिसमायोगाद्विक्रस्य मुखस्य विकारो भवित । वक्तस्य किल मने।वृत्तिसमायोगाद्विकार उच्यते । सुस्थिते मनसि ग्रहृष्टं दृश्यते । दुःखिते दीनमिति । वृत्तमेतद्वक्रम् ॥ ५६ ॥

तल्लवगम्।

रे। यदा गे। तु वक्तं स्यात् म्री गावन्यच दृश्येते । तृतीय चरणे य्सा गे। जसा गुरुरथा गः स्यात् ॥

त्रस्य प्रथमपादे रै। गो। रलमध्य: । द्वे। रेफो। द्वेः गुरू । सन्यव द्वितीय मी गो दृश्येते । मस्त्रिगुरु: । रलमध्य: । गुरुद्वयम् । तृतीये पादे यसा गो। य त्रादिलघु: । से।ऽन्तगुरु: । गुरुद्वयम् । चतुर्ये जसी । जो गुरुमध्य: । से।ऽन्तगुरु: । स्रन्ते गुरुद्वयम् ।

द्रष्टत्यास्य ग्रन्थस्य १९६३−१९६४ ग्रष्ठे २ प्रते।जस्य टीका ।

a बृहक्तातको २ मध्यायस्य १ मलेकाः।

षय दुःस्थितेर्गहेर्नरस्य लघुता भवतीत्येतच्छ्रोकेनाह ।

पञ्चमं लघु सर्वेषु सप्तमं द्विचतुर्थयोः ।

यद्वच्छ्लोकात्तरं तद्वख्लघुतां याति दुःस्थितेः ॥ ५० ॥

श्लोकात्तरं श्लोकवृतस्य वर्णे यद्वयेन प्रकारेण सर्वेषु चतुर्व्विष पादेषु

पञ्चमं द्विचतुर्थयोः पादयोः सप्रमं च लघुतां याति तद्वद्दःस्थितेरननुकूलेग्रेहेर्लघुतां लघुत्वमगीरवभावं पुरुषा याति गच्छति । वृत्तमेतत् श्लोका
स्थम् । ग्रतदेवोदाहरणम् ॥ ५० ॥

न्यासः । त्र त त ऽ।ऽ॥ऽ।ऽ त द ऽऽऽऽ।ऽऽऽ त त ॥ऽऽ।ऽ।ऽऽ

षय सुंखितेर्गहैः पुरुषस्य सुस्थितत्त्वमाहः । प्रकृत्यापि लघुर्पश्च वृत्तवाद्ये व्यवस्थितः । स याति गुरुतां लीके यदा स्युः सुस्थिता ग्रह्याः ॥ ५८ ॥

यः पुरुषः प्रकृत्या स्वभावेन लघुः स्वल्पोऽसत्सुलप्रसूतः । तथा वृत्तवाह्ये वाह्येन्द्रिये व्यवस्थितो दुःशील इत्यर्थः । स तथाभूते।ऽपि लेकि गुरुतां पूज्यतां याति गच्छिति । यदा सुस्थिताः शोभनस्थानस्था अनुकूला यहाः स्युभंवेयुः । कृन्द्रसां प्रस्तारे परिभाषेयम् । यो वर्षः प्रकृत्यापि स्वभावत एव लघुरेकमात्रः । वृताच्छन्द्रसे। बाह्ये पादान्ते स्थितः स गुरुतां गुरुत्वं द्विभ्मावत्वं याति । यदा सुस्थिता यहा गणाश्चतुर्मात्रादिकाः स्युयेन प्रस्तार-द्वाषे नेत्यद्यते तदा तस्य गुरुता कार्या नान्यशेति । एकमाविक ऋजुरप्यन्ते वक्को द्वीया भवति । वृत्तमेतदपरमनुष्टुभं विन्द्यात् । एतदेवादाहरणम् ॥ ५८ ॥

अपुस्थितेर्येत् कर्म क्रियते तत् कर्तुश्चे।पवातं करोतीत्येतद्वेताः कीयेनाह ।

प्रारम्थमसुस्थितैर्ग्रहैर्यत् कर्मात्मविवृद्धये बुधैः।

विनिह्नि तदेव कर्म तान् वैतालीयमिवाययाकृतम्।। ५९ ।।

बुधैः पण्डितैः । यत् कर्म कार्यमात्मविवृद्धये त्रात्मनाः वृद्धार्थम-बुस्थितेर्यहेः प्रारब्धमानिप्तम् ।

१उदयसमये यः स्तिग्धांशुर्महाप्रकृतिस्थिते। यदि च निहतो निर्घाताल्कारजायहमर्दनैः । स्वभवनगतः स्वाचुप्राप्तः शुभग्रहवीचितः-इति ।

गतस्माद्विपरीतस्थिता अषुस्थिता दुःस्थिताः । तैस्तथाभूतेयेत् अभैः प्रारब्धं तदेव अमे तान् बुधान् विनिहन्ति घातयित । आत्मविवृद्ध्यथेमारब्ध-मात्मन एव हानि अरोति । यथा वैतालीयं वेतालिनिमतं अमे वेतालीयम् । चयथाकृतमविधानेन कृतं तानेव साधकान् हन्ति । यैरात्मविवृद्ध्यथे रसरस-यनविधिविलासाथे कृतमिविधिना तानेव हन्ति । वृत्तमेतद्वेतालीयम् ॥ ५६ ॥

तह्मचयम् ।

ैला: षट् लग इत्यादि ।

सुस्थितें प्रहेयंत् कर्म क्रियते तदल्यायनेन सिद्धातीत्येतदै। प्रकन्द-सिकेनाह ।

> से स्थित्यमवेद्य ये। ग्रह्वेभ्यः काले प्रक्रमणं कराति राजा । त्रणुनापि स पारुषेण वृत्त-स्थापच्छन्दसिकस्य याति पारम् ॥ ६० ॥

ग्रहाणां मुस्यितत्वमाचार्येणोत्तम् ।

वेडद्रयसमये यः सिग्धांगुरित्यादि ।

श्रमुमेवार्थे सिद्धार्थे। यात्राकारः स्पष्टतरमाह ।

स्वराणि वा स्ववर्गे वा मित्रवर्गगृहाणि वा ।

स्वेशन्नं वा भवनं याते। विचरन् प्राकृतीं गतिम् ॥

द्रष्ठकोऽस्य ग्रन्थस्य ३५६ एक्टे ३६ घ्लोकः ।

ट्रष्टकाऽस्येवाध्यायस्य ५४ प्रलेकिटीका ।

३ द्राद्वकोध्य ग्रन्थस्य ३९६ पृष्टे ३६ प्रलेकाः १

वपुष्मान् वर्णवान् भाष्वान् बलै: सर्वै: समन्वितः । बलिभि: कारकैर्मिचेर्यहै: समवलेकितः ॥ दिवि भीमान्तरिचेश्च यश्चोत्पातिरपीडितः । स्वजन्मस्यं च वर्गे च मार्गे चेपगतः गुभः ॥ योऽनुकूले विजेता वा स चेयः सुस्थिते। यहः । यथोक्तविषरीते। यो विच्चातव्यः स दुःस्थितः ॥

इत्येवंप्रकारं सीस्थित्यं ग्रहेभ्योऽवेद्य निरुप्य काले यथाके याचा-काले प्रक्रमणं याचां करोति । याचाकालोऽभिहित चाचोगीव ।

तया च।

याचाऽचिंचिहतुरगापगता विरिष्ठा मध्या धनैश्चरबुधोधनयां गृहेषु । भाने। कुलीरचेघिवृश्चिकगेऽतिदीवी घस्ता तु देवलमतेऽध्विन पृष्ठते।ऽर्के ॥

तथा ।

याचा नृपस्य शरदीष्ठफला मधी च छिद्रे रिपोर्न नियमे।ऽच च केचिदाहुः । छिद्रेऽप्यरेमेवति देवयुतस्य सिद्धिः सामान्यमामिषमिदं प्रतिभूमिपानाम्—इति ॥

एवं यथेको याचाकाले यः प्रक्रमणं करेाति राजा गमनमारभते चेऽगुना स्वल्पेनापि पैक्षिण चैन्येन युक्तो मवति । तथापि वृत्तस्यौपच्छन्दः चिकस्य । वृतं क्रिया । चैपच्छन्दिषकस्य वेदोक्तस्य वृत्तस्य पारं याति ।

गतदुत्तं भवति । सर्वेषा विजिगीषुगा सुस्थितैर्थेहै: स्वल्पतन्छे-गापि यातव्यम् । तच गता मानयशेविनं लभते ।

तथा च सिद्धार्थे। याचाकार स्राह।

मानमाज्ञायघोवितं सुस्थितैः प्रवसन् यहैः । विन्दते दुःस्थितैस्त्वेतैस्तद्विपर्ययमध्नते ॥ असुस्थितैस्तु पुनः पुष्टतन्त्रेणापि न यातव्यम् । असुमेवाथे नन्दी स्राष्ट्र ।

दैवापहता याचा क्रथञ्चिद्धि भवति यातुश्चेत् । चितिपस्यानुपकारा सर्वस्य विनाशनीया स्यात्॥ तस्मादितसामर्थ्ये प्रवर्तमानेऽपि दैवहीनेन । याचाद्यमा न कार्थः स्वसुखादयमिक्कता राज्ञा॥ वृतमेतदीषच्छन्दसिकम् ॥ ६० ॥

तत्त्वग्रम् ।

^१योवन्ते शेषमूर्थेषाम्यादै।पच्छन्दिषकं वदन्ति सन्तः ।

रेफयकारावन्ते भवतः । रलमध्यः । य श्रादिलघुः । शेषं लक्षणं वैतालीयसमम् । षणमाचा श्रयुक्षादेऽष्ट्रौ समे च । सन्तः पण्डिता वदन्ति कथयन्त्योपच्छन्दसिकम् ।

न्यासः प्रसिद्धः ।

षधुनाऽऽदित्यदिने यानि क्रमाणि कारयेत् तानि दण्डकपादेनाह । उपचयभवनापयातस्य भानादिने कारयेद्धे-मताम्राज्ञवकाष्ठास्थिचमाँ शिकाद्भिद्भुमत्वग्-नखव्यालचारायुधीयाटवीक्रूरराजापसेवा-भिषेकीषधचीमप श्यादिगापालकान्तार-वैद्याज्ञमकूटावदाताभिविख्यातज्जूराह्मवस्नाष्य-याव्यग्निकर्माणि सिद्धान्ति लग्नस्थिते वा रवा।

उपस्यभवनापयातस्येति। भानारादित्यस्योपस्यभवनापयातस्य जन्मराशितस्त्रिषडेकादशदशमस्यानानामन्यतमस्यानस्यस्य दिने तद्वासरे कारयेत्
विदध्यात्। ह्रेम सुवर्णम्। ताम्रमुडुम्बरम्। अश्वास्तुरगाः। काष्ठं प्रसिद्धं दास्।
अस्य प्रसिद्धम्। चर्म व्याद्यादिचर्म। श्रीर्गिकः कम्बलः। चर्मार्मिकेति पाठान्तरम्। जर्मिका जलधिवेला। अद्धः प्रसिद्धः। दुमा वृद्धः। त्वकः प्रसिद्धाः
द्रव्यविशेषः सुगन्धद्व्यम्। नखः शुक्तः। व्यालः सर्पः। चौरस्तस्करः।
आग्रुधः खङ्गादिस्तिसान् हितमाग्रुधीयम्। अठवी अरस्यम्। क्रूरं चञ्चनकर्म
दुर्गादि। राजापसेवा तृपाराधनम्। अभिषेको नृपादेः। श्रीषधं भेषजम्। चौमः
सुमासम्भवः। पर्यादि क्रयविक्रयम्। केचिद्वन्यादि पठन्ति। वने भवे। वन्यः।
तद्व्याग्रां तज्जातानां वा प्राणिनां ग्रहग्रापेषग्रादि। गोपाला गोरचकः। कान्तारे। मस्पूर्माः। वेदाः कायचिकित्सकः। अश्मा पाषाग्रः। कूटं दम्भः। अव-

९ वृत्तरबाकरे "पर्यन्ते यें। तथैय श्रेषमापककत्त्रसिकं सुधीभिकत्तम्"।

२ चर्मार्मिका-इति पाठान्तरम्।

३ वन्यादि-इति पाठान्तरम्।

दात: सत्कुलज: । श्रीभविष्यात: कीर्तियुक्त: । श्रूर: सङ्ग्रामिष्य: । श्राहव-श्लाच्य: सङ्ग्रामे कथनीय: । यायी गमनशील: । श्रम्निकमीणि श्रम्याश्रित-कार्याणि । ग्रतेशं वस्तूनां संबन्धीनि यानि कार्याणि तानि रविदिने लग्नस्थिते ग्राम्लग्नगे वा रवै। सिद्धान्ति ।

> तथा च समाससंहितायाम् । नृपाग्निपशुक्रमाणि युद्धकायाणि यानि च । सूर्यस्य दिवसे प्राचस्तानि सर्वाणि कारयेत् ॥

तथा च यवनेश्वर:।

नृपप्रतिष्ठायुष्ययुद्धयोथहेमाग्निगे।मूर्चभवनप्रयोगान् । रवेदिने वन्यमृगादेनादि प्रशस्यते द्विड्भयकृच्च कर्मे ॥ कथा च गर्गः ।

क्रीये शाठां नृषाद्वेदं श्रूणां चैव बन्धनम् । श्रध्वानं च विवाहं च निधिकायं च कारयेत् ॥ तनुशृद्धिसराकमं बडवाखिविमाचनम् । सर्वमेतदाथे।द्विष्टं कारयेद्विवासरे ॥

श्रय चन्द्रस्य दिने यानि कर्माणि क्रियन्ते तानि द्वितीयदग्डक्षणः देनाह ।

> शिशिरिकरणवासरे तस्य वाप्युद्गमे केन्द्र-संस्थेऽथवा भूषणं शङ्क्षमुक्ताब्वरूप्याम्बु-यज्ञेतुभाज्याङ्गनात्तीरमुखिग्धवृत्ततुपानूप-धान्यद्रवद्रव्यविद्राध्वगीतिक्रयाशृङ्गिकृष्यादि-सेनाधिपाक्रन्दभूपालसाभाग्यनक्तञ्चर-श्लैष्मिकद्रव्यमातुल्यपुष्पाम्बरारम्भसिद्धिभेवेत्॥

शिशिरिकरणवासर इति । शिशिरिकरणश्चन्द्रस्तस्य वासरे दिने तस्य षाप्युद्गमे लग्नगते तस्मिन् लग्नगते तल्लग्ने कर्कटके वा केन्द्रसंस्थेऽयवा लग्न-चतुर्थस्त्रमदशमस्थानानामन्यतमस्थानस्थे। भूषणमलङ्करणम्। शङ्खः प्रसिद्धः । मुक्ता मुक्ताफलानि। त्रञ्जं पद्मादि । हृप्यं रजतम्। त्रम्बु जलम् । यज्ञो यागः ॥ वजुः प्रसिद्धः । भोज्यमशनम् । अङ्गना स्त्री । चीरं प्रसिद्धम् । सुद्धिग्ययु-चोऽचोठकादिः । चुपास्तृगानि । अनूपे बहूदकप्रदेशः । धान्यं शाल-यः । द्रबद्धव्यं लेह्यम् । विप्रो ब्राह्मगः । अध्वा पन्थाः । गीतक्रिया गान-कर्म । शृङ्गिगो हरिगादयः । कृष्यादि वपनलवनादि । सेनाधिपश्चमूप-तिः । श्राक्रन्दो विजिगीषूगां पश्चात् पार्ष्णियाहः । पार्ष्णियाहस्य पश्चादाक्र-न्दः । भूपाले राजा । सीभाग्यकरणं जनवाह्मभ्यम् । नक्तञ्चरे राविचरः । श्लेष्मिकं द्रव्यं श्लेष्मिग्री हितम् । मातुल्यं मातुलस्य हितं मातुल्यम् । पृष्यं कुसुमम् । अभ्वरं वस्त्रम् । गतेषां संबन्धीनि यानि कार्याणि तेषां कार्याणामारम्भे सिद्धिभेवेत् ॥

> तथा च समाससंहितायाम् । जनस्त्रीराजक्रमाणि मृदून्यन्यानि यानि च । तानि चन्द्रदिने कुर्यात् शुक्रपचे विशेषतः ॥

तथा च यवनेश्वर:।

स्त्रीसङ्गमालङ्करणाम्बरस्रयतिक्रियाद्वर्षेषुखात्रयांश्च । सुर्वोत चन्द्रस्य दिने प्रदानयज्ञोत्सवान् रवरसानेनं च ॥ तथा च गर्गः ।

उपभोगं तथा घय्यां नविमश्रं गृहं चरेत्। पचेद्घृतं च तेलं च संबन्धं चाच कारयेत्॥ चुरकर्म तथा दानं गवां वेश्मप्रवेशनम्। नृपसन्दर्शनं विन्दात् कुर्याच्चेव निवेशनम्॥ सर्वमेतद्येथाद्विष्टं कुर्याच्चन्द्रदिने शुभे।

अय से।मस्य दिने यानि कमीणि कार्याणि तानि दण्डकतृतीय-णादेनाह ।

> चितितनयदिने प्रसिद्धान्ति धात्वाकरादीनि सर्वाणि कार्याणि चामीकराग्निप्रवालायुध-क्रीर्यचैार्याभिघाताटवीदुर्गसेनाधिकारास्तथा रक्तपुष्पदुमा रक्तमन्यञ्च तिक्तं कटुद्रव्यकूटा-

हिपाशार्जितस्वाः कुमारा भिषक्खाकाभित्तु-द्यपावृत्तिंकाशेशशाठ्यानि सिद्धान्ति दम्भास्तथा।

चितितनयदिन इति । चितितनयोऽङ्गारकस्तस्मिन् दिने प्रसिद्धान्ति धात्वाकरादीनि धातूनामाकर उत्पत्तिस्थानम् । धात्वाकरादीनि सर्वाणि धातुद्रव्याणि । त्रादिग्रहणात् चालनं पाचनं च । चामीकरं सुवर्णम् । त्रान्नः प्रसिद्धः । प्रवालं विदुमम् । त्रायुधं खङ्गादि । क्रीयं क्रूरत्वम् । चीयं स्तेयत्वम् । त्रामिधातः परेपद्वः । त्रववी त्ररग्यम् । दुगे गिरिजलदुगादि । सेनाधिका-रास्तथा । तथा तेनैव प्रकारेण सेनाधिपत्यम् । रत्तं खाहितवर्णे यत्किञ्चत् । तित्तं निम्बादि । कटुद्रव्यं मरिचादि । क्रूटैदेम्मैः । त्रहिपाशैः सर्पवन्थे-रिजेतं स्वं धनं येः । कुमाराः प्रसिद्धाः । मिषक् वेदाः । शाक्यमिषुः त्रामणकः । चपावृत्ती राचिवर्तनम् । कोशेणः । कोशो गञ्जस्तस्येशो नायकः । केचित् कोशेयं पट्टमितोच्छन्ति । धाठां घटमावः परकार्यविमुखत्वम् । यतदात्रितानि सर्वाणि कार्याणि सिद्धान्ति संसिद्धिमायान्ति । तथा तेनैव प्रकारेण दम्माः सिद्धान्त ।

तथा च समाससंहितायाम्।

दुर्गग्रहणकर्माणि ह्रेमकर्माणि यानि च। तथा च पशुक्रमाणि कुर्गाद्वीमदिने नरः॥

तथा च यवनेश्वरः।

बधावरोधावृतिहम्बभेदाः स्तेयादिशस्त्रादिविषप्रयोगाः । दिने कुजस्य ध्वजिनीनिवेशाः कार्याः सुवर्णाजपशुक्रियाश्च ॥ तथा च गर्गः ।

> न्नायुधं कारयेत् प्राचः पापकमं तथैव च । बन्धनाद्यानि कमीणि लुग्ठनं तु चयादिकम् ॥ षणमुखस्याच कतंत्र्या पूजा च शिष्किकुक्कुटैः । पूजयेदनकं चाच यन्त्रकाये समारमेत् ॥ मन्त्रकमं विवाहं च दिने मेगमस्य वजेयेत् ।

कीग्रेय-स्ति पाठान्तरम् ।

श्रथ बुथस्य दिने यानि कार्याणि क्रियन्ते तानि दगडक चतु घैणदेनाह ।
हिरितमिणिमहीसुगन्धीनि वस्त्राणि साधारणं
नाटकं श्रास्त्रविज्ञानकाच्यानि सर्वाः कलायुक्तया
मन्त्रधातुक्रियावादनैपुण्यपुण्यव्रतायागदूतास्त्रधाऽऽयुष्यमायानृतस्त्रानह्रस्वाणि दीर्घाणि
मध्यानि च च्छन्दतश्चण्डवृष्टिप्रयातानुकारीणि
कार्याणि सिद्यन्ति सै। स्यस्य लग्नेऽद्वि वा ॥ ६९॥

हरितमग्रीति । हरितमग्रीनां संबन्धः । श्रयवा हरितदव्यागां मगौनां च मही भू:। सुगन्धीनि सुगन्धद्रव्याति । बस्त्राग्यम्बरागि । षाधार**णमुग्रं** साम्यं च । नाटकं नत्तेनम् । शास्त्रं प्रसिद्धम् । विज्ञानमध्या-त्मिकम् । काव्यानि प्रिष्ट्वानि । सर्वा नि:शेषाः कला गीतवादानृतविचलेष-कमीदि । युक्तया द्रव्याणां याजनम् । मन्त्रक्रिया मन्त्रमाधनम् । धात-क्रिया धातुवादः । वादः परस्परं केनचित् सह वदनम् । नेपुण्यं निपुणता । पुग्यं धर्मिक्रयानुसेवनम् । व्रतायागा व्रतग्रहग्रम् । दूता गमागमिकः । तथा-ऽऽयुष्यमायुषे हितं रसायनवाजीकरगानि । माया व्याजव्यवहरग्रम् । ऋनृत-मसत्यम् । स्नानं मलापहं पुष्यस्नानादि वा । तथा यानि कार्याणि हस्वा-णि चिप्रकालकरणीयानि । दीर्घाणि चिरकालकरणीयानि । मध्यानि न शीद्यं न चिरकालं करगोयानि । तथा छन्दतः परिचित्तग्रहणपूर्वकाणि चगडवृष्टि-प्रयातानुकारीणि कार्याणि । चराडा चासै वृष्टिः चराडवृष्टिः । चराडवृष्टे। प्रयातं गमनं यत् तदनुकारीणि तत्यदृशानि । तस्यां गमनं पदिष्वन्यामः । किरिच-दुस्व: कश्चिट्टीर्घ: कश्चिन्मध्ये। भवति । मार्गस्य जलावृतत्वाच्छिणिलत्वात् पदविन्यासस्त्रथाविधे। भवति । तदनुकारीणि कार्याणि सिद्ध्यन्ति । सै।म्यस्य व्यस्य लग्नेऽहि घा।

> तथा च समाससंहितायाम् । स्वाध्यायशिल्पव्यायामकलाकमेरतानि च । तानि साम्यदिने कुर्यादादि पापैने सङ्गतः ॥

तथा च यवनेश्वर: ।

स्वाध्यायमेवालिप्लिख्यणिल्पव्यायामनैपुग्यकलाविशेषाः । इष्टिक्रियाः काञ्चनधातुयुक्तिवायुक्तिमन्थिप्रभुता बुधेऽह्नि ॥ तथा च गर्गः ।

बन्ध्येगधबधं सबँ व्यायामं च विशेषतः । नृपसेवा च याचा च तथैव क्रयविक्रयो ॥ वीरांश्च योजयेत् प्राच्चा बद्धान् पाशांश्च माचयेत् । यवं मिचं च शिष्यं च बन्धुभिः सह सङ्गमम् ॥ जान्यमे च तथा भूमी केदारे वपने तथा । शिचेत हृपकर्माणि दिने चन्द्रसुतस्य च ॥

त्राचार्येण चग्डवृष्टिप्रयातानुकारिणीत्यनेन चग्डवृष्टिप्रयातानां सर्वे-दग्डकानां लवगं प्रदर्शितम् ॥ ६१ ॥

तथा च।

प्रथमक इह दगडकश्चगडवृष्टिप्रयाते। भवेन्नद्वयेनाथ रैः सप्रभिः । प्रतिपदमिह रेफवृद्धाः स्युरगोगोवव्यालजोमूतलोलाकरेग्ट्रामशङ्घादयः ।

उत्कृतेरिधकाचरे देगडकः । दगडका नाम समासवृत्तिविशेषा भवन्ति । येषां पादे द्वाभ्यां नकाराभ्यां सप्तिभव्च रेफैभेवति । नस्त्रिलघुः । रलमध्यः । इहास्मिन् छन्दोलचेणे प्रथमका दगडकश्चगडवृ श्विप्रयातसञ्जः सप्तिवंशन्य-चरपादा भवति पिङ्गलादीनामाचार्याणां मतेन रा जमागडव्ये। वर्जियत्वा । त्रयास्तु मते ग्रष सुवर्णाख्यः ।

तथा च तावूचतुः।

सुवर्गश्चग्डवेगश्च प्रवेा जीमूत एव च । वलाहका मुजङ्गश्च समुद्रश्चेति दग्डकाः ॥

तथा च पाठान्तरम्।

ऋगोऽगोवः प्रवश्चेव जीमूते।ऽय बलाहकः । समुद्रश्च भुजङ्गश्च समैते दग्डकाः स्पृताः ॥

९ विङ्गलक्कन्दः मुचे ७ ऋध्यायस्य ३३ सूचानुसारेगास्य " चगडवृष्टिप्रपात "इति नाम ।

व विद्वलक्कन्टः मूर्ते ७ श्रध्यायस्य ३४ मूत्रानुसारेख "रातमागडव्या"इति पाठः साधुः ।

एवं नद्वयेन सप्रभिश्च रेफैश्चराडवृष्टिप्रयातः । प्रतिपदिमह रेफवृद्धाः । इहास्मिन् लच्चरो । पदं पदं प्रति प्रतिपदम् । रेफवृद्धाः श्रन्थे स्युभेवेयुः । एवं नद्वयेन श्रष्टभिश्च रेफैरर्थः । नवभिरर्थवः । दश्मिर्व्यालः । एकादशिम्जीं-पूतः । द्वादशिम्लींलाकरः । चयोदशिमहृश्मः । चतुर्दशिभः शृह्धः । श्रादि-प्रहर्णाद्रेफवृद्धाऽन्ये कल्पनीयाः । जल्जं पद्वादि ।

प्रचित इति कविभिवेशितोऽस्मादिहोपान्तशेषात् विकेश्नरैनेद्वयादोः।
इहास्मिन् लच्चे प्रचित इति विशित उत्तः । श्रस्मात् पूर्वेत्ताद्वचगात् कविभिः पण्डितेरिहास्मिन् प्रयमदण्डके उपान्ता गृहीताः। विका
रेफाः। तैस्त्रिकैः शेषाज्ञकारद्वयादुत्तरैः परतः स्थितः सप्रभियेकारैः। श्रन्वथेसङ्चा चेयम्। प्रतिपद्वं रेफादिवृद्ध्योपचितत्वात् प्रचित इत्युच्यते। शेषरेफते।ऽन्येस्त्रिकः सप्रकः। श्राचार्येण नद्वयात् रेफद्वाविंशता दण्डकः
उत्तः। श्रथ उपचयभवनने।प्यातस्येत्यस्य

न्यामः । नद्वयं रेका द्वाचित्रत् ।

श्रेष्ठ वृहस्पतिदिने यानि क्रमीणि क्रियन्ते तानि वर्णकदगडकेनाइ ।

सुरगुरुदिवसे कनकं रजतं तुरगाः

करिणा वृषमा भिषगीषधयः ।

द्विजिपित्रसुरकार्यपुरःस्थितधर्मनिवारणचामरभूषणभूपतयः ॥

विवुधभवनधर्मसमाश्रयमङ्गलशास्त्रमने। ज्ववलप्रदसत्यगिरः ।

व्रतहृवनधनानि च सिद्धिकराणि

तथा रुचिराणि च वर्णकदगडकवत् ॥ ६२ ॥

सुरगुरुदिवस इति । सुरगुरुदिवसे बृहस्पतिदिने कनकं सुवर्णम् । रकतं रीष्प्रम् । तुरगा श्रष्ट्वाः । करिणा हस्तिनः । श्रृषमा दान्ताः । भिष्यवैद्यः । श्रीषध्यः प्रसिद्धाः । श्रष्टवा भिष्योषध्यो वैद्यप्रणीतानि द्रव्याणि । द्विजानां ब्राह्मणानां तर्पणम् । पितृणां श्राद्धम् । सुराणां देवानां च कार्याणि । पुरःस्थिते।ऽयस्थितः पदातिः । धर्मनिवारणं क्रजादिकम् । चामरं वालव्यजनम् । भूषणमलङ्करणम् । भूषतया राजानः । विज्ञुथभवनं देषगुहम् । अथवा विज्ञुथानां प्रतिष्ठा । भवनानां गृहाणां च प्रतिष्ठा । धर्मसमायया
धर्माययणम् । मङ्गलं गुभकायम् । शास्त्रं प्रसिद्धम् । मनाचिक्तताह्रादकः ।
वलप्रदं मांसाद्याहारः । सत्यगिरः सत्ययुक्ता वाषः । व्रतं चान्द्रायणादि । हवनमन्ते । धनं वितम् । एवमादिकानि संबन्धीनि यानि कर्माणि सिद्धिकराणि
सिद्धिप्रदानि । तथा स्विराणि येष्ठानि चान्यानि । कथं स्विराणि । वर्णकदण्डकवत् । वर्णकेन नागादिना यथा स्विरं स्फुटतरं दण्डकं तद्वद्यानि स्विराणि ।
यतद्वर्णकदण्डकं नाम दण्डकं नद्वयेन स्प्रभिर्मेर्गुस्णा च ॥ ६२ ॥

तथा च समाससंहितायाम्।

शान्तिपैष्टिककर्माणि तथा ज्ञानाश्रितानि च। तानि कृत्स्त्रं विधेयानि दिने देवगुरेा: शुभे ॥

तथा च यवनेश्वर:।

दिने गुरोर्घार्मिकपैष्टिकेज्यावाध्यामिधेयक्रतुमुग्डनादि । क्रियाश्रिता धर्ममुवर्णेवस्त्रदेहाश्रयाश्चाश्वरयाश्रयाश्च ॥ तथा च गर्गे: ।

यज्ञं च विविधं कुर्यात् तपांषि च विशेषतः ।
यज्ञे यज्ञे तपस्तेषे छादयेत् कारयेद्गृहम् ॥
श्वारमेद्गारतं चेदं च्यातिषं च विशेषतः ।
याह्ययेज्ञववस्त्राणि याचां दद्यातृपस्य च ॥
श्वादिशेच्च व्रतं पुन्ने बीजान् धर्वाश्च वापयेत् ।
याज्येच्छक्टं चाच दिने देवगुरोः गुमे ॥

श्रय गुक्रदिने यानि कार्याणि क्रियन्ते तानि समुद्रदग्डकप्रथमार्द्धे-

नाह ।

भृगुसुतदिवसे च चित्रवस्त्रवृष्यवेश्यका-मिनीविलासहासयै।वनापमागरम्यभूमयः।

स्फटिकरजतमन्मधापचारवाहने सुशारद-प्रकारगाविशक्षिक्षधीवले । षधाम्बुजानि च ॥

भृगुपुतदिवस इति । भृगुपुतदिवसे गुक्रदिने च । विवं विवक्तमं । अस्त्रमम्बरम् । वृष्यप्रयोगे। रेतावृद्धिकरः । वेश्या पर्यस्त्री । कामिनी काम-सत्ताङ्गना । विलासः क्रीडनम् । हास उपहासः । योवनापभागे। रतादि । रम्या रमगीया भूमय उपवनादि । स्फटिकः स्फटिकोपलम् । रजतं राप्यम् । मन्मथोपचारः कामोपचरणम् । वाहनमश्वादि । इतुः प्रसिद्धः । यारदप्रकारे। धान्यानि । विणिक्कमीणि । कृषिकमीणि । क्रीषधं प्रसिद्धम् । अम्बुं जलवं पद्वादि । यतानि कार्याणि ॥

तथा च समाससंहितायाम् । कलागन्थर्वकर्माणि रत्नकर्माणि यानि च । तानि कार्याणि दिवसे सदा दैत्यगुराः शुमे ॥ तथा च यवनेश्वरः ।

गान्थवेविद्यामणिरत्नगन्थगे।भूमिशय्याम्बरभूषणानाम् । स्त्रीपण्यके।शेात्मवनन्दनानां क्रियाविधिः शुक्रदिने प्रशस्तः ॥ तथा च गर्गः ।

गजमध्वं प्रयुक्तीत क्योबन्धे नियाजयेत् । विवेत् सुरां च मदां च प्रचरेत् कुसुमाम्बरम् ॥ गन्धांश्च विविधानदात् कामयेच्च वराङ्गनाः । द्यूते च सहसा प्रीतिं तिलं तैलं च योजयेत् ॥ मङ्गलं स्थापयेदेव रोपयेच्चैव पादपान् । सर्वमेतदाथाद्विष्टं कुर्याच्छुक्रदिने शुभे ॥

अथ सै।रस्य दिने यानि कर्माणि क्रियन्ते तानि समुद्रदग्डकाणरा-र्थनाह ।

> सवित्रसुतदिने च कारयेन्महिष्यजाष्ट्रकृष्णा-लाहदासवृद्धनीचकर्मपिक्षचारपाशिकान् । च्युतविनयविशीर्णभागडहस्त्यपेक्षविश्वकारणानि चान्यथा न साधयेत् समुद्रगाऽप्यपां कणम् ॥ ६३॥

धित्मुस्तित्व इति । धित्मुस्तित्वे श्रनेश्वरिवसे व कमीणि कारयत् । महिषी प्रसिद्धा । अज्ञ श्वागः । उष्टुः करभः । कृष्णले हः शस्त्रायु-धिति । दासः कर्मकरः । वृद्धा गतवयाः । नीवः कुलाध्यमकर्मकृत् । पची श्येनािद् । चौरस्तस्करः । पाशिकाः पाश्वन्धनिदिवदः । च्युतिवनया नीवः । विशोगीभाग्रे भिन्नभाग्रेष्ट् । हस्त्यपेवा हस्तिनाऽपेवा । हस्त्यपेवा ग्रहणादि । विश्वकारणानि यािन निमित्तािन च कार्याणि एतदािश्वतािन च सर्वाणि सिद्धान्ति । एतािन वर्जयित्वाऽन्यथाऽन्येन प्रकारेण समुद्रगेऽिष सागरप्राप्ताऽप्यपां कणं जलविन्दुप्रि तस्मात् सागरान्न साध्येत् । समुद्रसञ्जं द्रग्डकमेतत् ॥ ६३ ॥

श्रव नद्वयात् परतः पञ्च रेफा जकारान्तरिता भवन्त्यन्ते लघुगुह्ह । न न र ज र ज र ज र न्यासः । त्रिक्ति क्षिणे क्ष्णे क्षिणे क्ष

तथा च समाससंहितायाम् ।

यस्त्राणि पाणकमीणि पणुकमीणि यानि च। तानि सै।रदिने कुर्याल्लोहकमीणि यानि च॥ संवत्सरे तथा मासे होरायामुदये तथा। डक्तानि यानि कमीणि तथा कुर्याद्वहस्य च॥

तथा च यवनेश्वर: ।

विषाश्मगस्त्रचपुषीयले।हप्राकारबन्धावृतमारगानि । सर्वे च पापात्मकमर्कजाङ्कि कार्पायवप्रविजतानि चेष्टम् ॥

तथा च गर्ग: ।

नियोगान् विविधान् कुर्योद्वेशम् चापि प्रवेशयेत् । कर्म चीयै मृतिं चैवाश्वर्थेष्वश्वयोजनम् ॥ इस्त्यपेचा विद्यकर्मे द्रव्यं दम्माश्रितं तथा । वर्जयेच्वेव याषां च दिने सूर्यमुतस्य च ॥ त्रधुनाच प्रशंसाथै विपुलामार्थामाह । विपुलामपि बुद्धा छन्दे।विचितिं भवति कार्यमेतावत् । स्रुतिसुखदवृत्तसङ्गृहमिममाह वराहमिहिरोऽतः ॥ ६४ ॥

विपुलां विस्तीर्थामिष छन्दोविचिति छन्दमां प्रस्तारं बुद्धा चात्वा स्तावल कार्ये भवति । यावन्ति छन्दांस्यच प्रदिश्वितानि तावन्ति चायन्ते । श्रतोऽस्माद्धेतावैराहमिहिर इमं वृत्तसमुद्ययं श्रुतिसुखदं कर्यसुखजनकमा-होत्तवान्। बहुभिराचार्येश्छन्दोलचगमृतं तद्य दुविचेयमश्रव्यं च । वराहमि-हिरेग पुन: श्रव्यं सुखबोधं व्यापकं सङ्घिप्रमुक्तमिति । विपुलेयमाया ॥ ६४ ॥

> श्रस्या लचग्रम् । वि^१पुला तु यान्यथा पादभागित्यादि । वराहमिहिरीयेऽस्मिन् छन्दमां मारमङ्ग्रहे । उत्पत्ना गाचरे टीकां चक्रे शिष्यहितावहाम् ॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृता ग्रहगाचरा नाम च्यथिकश्ततमोऽध्याय: ॥ १०३॥

> > श्रय रूपसत्तं व्याख्यायते।

त्रादी नवचपुरुषस्याङ्गविभागं तव्यवचार्स्यातं चाह ।

पादी सूलं जङ्घे च रे। हिणी जानुनी तथाश्विन्यः ।

ऊरू चाषाढाद्वयमय गुद्धं पत्लाुनीद्वितयम् ॥ १ ॥

काटिरिप च कृत्तिका पार्श्वयोग्रच यमला मवन्ति मद्रपदाः ।

कुविस्था रेवत्या विज्ञेयमुरोऽनुराधा च ॥ २ ॥

पृष्ठं विद्धि धनिष्ठां भुजा विश्वाखा स्मृतो करी हस्तः ।

श्रङ्खल्यग्रच पुनर्वसुराश्चेषासिञ्जताग्रच नखाः ॥ ३ ॥

श्रीवा ज्येष्टा श्रवणं श्रवणा पृष्यो मुखं द्विजाः स्वातिः ।

हसितं शतमिषगय नासिका मधा मृगिश्वरो नेत्रे ॥ ४ ॥

चित्रा ललाटसंस्था शिरा भरण्यः शिरोकहाग्रचार्द्रा ।

नवत्रपुरुषकाऽयं कर्त्तव्या रूपमिच्छद्विः ॥ ५ ॥

९ ट्राष्ट्रव्यास्य ग्रन्थस्य १९६५ ग्रष्टि २ घलोकस्य टीका ।

पादी मूलमिति । नचचपुरुषस्य पादी चरणेः मूलम् । एवं जहें द्वे रोहिणी । जानुनी तथाऽश्विन्यः । ऊरू द्वावाषाठाद्वयम् । पूर्वषाठातरा-षाठे । त्रथशब्दश्वार्थे । गृह्यं लिङ्गं गुदश्च फल्गुनीद्वितयं पूर्वफल्गुन्युतर-फल्गुनीति ॥ ९ ॥

कटिरिंप चेति । कृतिका कटिर्जंघनम् । पार्श्वयोश्च यमला भद्रपदा भवन्ति । पूर्वभद्रपदे।तरभद्रपदे। । रेवत्यः कुचिस्याः । ग्रनुराधा उरो वचो विचेयं चातव्यम् ॥ २॥

पृष्ठमिति । धनिष्ठां पृष्ठं विद्धि जानीहि । विशाखा भुने। द्वी स्मृता-वृत्ती । हस्ती द्वी करी हस्त एव । पुनर्वसुरङ्गुल्यः करणाखाः । श्राश्लेषाः संज्ञिताश्च नखाः करम्हाः ॥ ३ ॥

ग्रीवा च्येष्ठिति । ग्रीवा शिराधरा च्येष्ठा । श्रवणं श्रवणा द्वी कर्णा । पुष्यो मुखं वक्रम् । स्वातिर्द्विचा दशनाः । हिसतं शतिभवक् । श्रय-शब्दश्वार्थे । नासिका मधा । नेचे द्वे चतुषी मृगशिरः ॥ ४ ॥

चित्रा ललाटसंस्थेति । ललाटे मुखपृष्ठे संस्था चित्रा । भरायः शिरः । त्राद्री शिरोह्हाः केशाः । त्रयं नत्तत्रपुरुषका रूपमिच्छद्भिः शोभनं रूपमभिलषद्भिः पुम्भिः कर्तव्यः ॥ ५॥

त्रय कास्मन् काले रूपमत्राख्यं व्रतं ग्रहीतव्यमित्येतदाह । चैत्रस्य बहुलपन्ने ह्यष्टम्यां मूलसंयुते चन्द्रे । ह्युपवासः कर्त्तव्या विष्णुं सम्यूज्य धिष्णयं च ॥ ६॥

चेत्रमासस्य बहुलपचे कृष्णपचे अष्टम्यां तिथी मूलसंयुते चन्द्रे चन्द्र-वासरे। मूलं नचत्रं तत्र यदि भवति तस्मिन् दिने प्रथमत उपवासः कर्तव्यो विष्णुं नारायगं चिष्णयं नचत्रं च सम्पूज्याभ्यक्ये तते। यथा यथा रोहिगया-दौनि नचत्राणि भवन्ति तथा तथापवासः कर्तव्यो यावदाद्रीम् ॥ ६ ॥

तथा च गर्गः।

श्रष्टम्यां मधुमाषस्य कृष्णपचे तु नैर्ऋते । नच्चे चन्द्रवारे तु मुहूर्ने तु गुणान्विते ॥ प्रारम्भेद्रूपमन्नाख्यं व्रतं धर्मात्मकः पुमान् । येन पूर्णेन मनुजा रूपशोभामवापुयात् ॥

अय व्रताये यत् कर्तव्यं तदाह । दद्माद्व्रते समाप्ते घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतम्।

विप्राय कालविदुषे सरत्नवस्तं स्वशक्त्या च॥०॥

तता व्रते रूपपंचाख्ये समाग्ने निष्यन्ने घृतपरिपूर्णे भाजनमाञ्चपरि-पूर्णे पाचं सुवर्णेयुक्तं काञ्चनसंयुक्तं विप्राय ब्राह्मणाय कालविदुषे कालचाय दद्यात् प्रतिपादयेत् । सरत्नवस्त्रं रत्नवस्त्रमहितं स्वयत्याऽऽत्मीययत्या विभवानुसारेण दद्यात् ॥ २ ॥

ऋन्यत् किं कुर्यादित्याह ।

अज्ञैः चीरघृतात्कटैः सह गुडैर्विप्रान् समभ्यर्चयेद्-ददात् तेषु सुवर्णवस्त्ररजतं लावण्यमिच्छन्नरः। पाद्कीत् प्रभृति क्रमादुपवसद्गङ्गर्जनामस्विप कुर्यात् केशवपूजनं स्वविधिना धिष्णयस्य पूजां तथा ॥६॥

अद्रैभाजनविशेषैः । चीरघृतात्कटैः । चीरेण दुःधेन घृतेनाच्येन चा-त्कटैराधिक्येन पहितेस्तेश्च यह गुडै: गुडेनेचुविकारेग युक्ते: विप्रान् ब्राह्म-गान् समभ्यर्चयेत् पूजयेत् । तेषु च ब्राह्मणेषु । सुवर्णं कनकम् । वस्त्रमम्ब-रम् । रजतं रूप्यम् । नरे। मनुष्ये। लावर्ण्यमिच्छन् रूपमभिलषन् दद्यात् प्रतिषा-दयेत्। पादंचाचुरणनचनात् मूलात् प्रभृत्यारभ्य क्रमादनुक्रमेणापवसन् भुञ्जन् मङ्चीनामस्वपि स्वविधिनाऽऽत्मीयविधानेन वैष्णव्येन पञ्चराचविहितेन पूजा-क्रमेण वैदिकेन वा केशवपूजनं नारायणार्चनं कुर्याद्विदध्यात्। तथा तेनेव प्रका-रेगा चिष्णयस्य नचनस्य । यथा भगवता हरेस्तथा नचनस्यापि पूजां कुर्यात्॥८॥

श्रष्ट चरितवृत: पुरुष: कीदृगन्यजन्मनि भवतीत्याह । प्रलम्बबाद्धः पृथुपीनवद्याः द्यपाकरास्यः सितचारुदन्तः। गजेन्द्रगामी कमलायताचः स्त्रीचित्तहारी स्मरतुल्यमूर्त्तिः॥९॥

मनुष्यः पुरुषः कृतस्कृपसत्त्रव्रतं देदृग्भवति । प्रलम्बबाहुः । प्रलम्बी दीचा बाहू भुना यस्य । त्रानानुबाहुरित्यर्थः । पृथुपीनवन्नाः । पृथु विस्तीर्थे ग्रीनं मांसलं च वच उरा यस्य । चपाकरास्यश्चन्द्रवदनः । सितचारुदन्तः शुक्रशोभनदन्तः । गनिन्द्रगामी गनेन्द्रो मतहस्तीव सविलासं गच्छति ।

कमलायताद्यः । कमलं पद्गं तद्वत् त्रायते विस्तीर्थे चाविषी नेचे यस्य । स्त्रीचितहारी । स्त्रीषां योषितां चित्तं मना हरति तच्छीलः । स्मरतुल्यमूर्तिः कामसदृशदेहः ॥ ६ ॥

ष्य स्त्री कीदृशी भवति । शरदमलपूर्णचन्द्रद्युतिसदृशमुखी सरीजदलनेत्रा । सचिरदशना सुकर्णा समरीदरसिन्नभैः केशैः ॥ १० ॥ पुंस्कोकिलसमवाणी तास्रोष्ठी पद्मपत्नकरचरणा । स्तनभारानतमध्या प्रदित्तणावर्त्तया नाभ्या ॥ ११ ॥ कदलीकाग्रहनिभारः सुन्नीणी वरकुकुन्दरा सुभगा । सुन्निष्टाङ्गलिपादा भवति प्रमदा मनुष्यश्च ॥ १२ ॥

शरदमलपूर्णचन्द्रति । स्त्री कृतस्त्रपसन्नव्रता कीदृशी भवति । शर-दमलपूर्णचन्द्रद्युत्तिसदृशमुखी । शरत्काले याऽसावमला निर्मलः पूर्णचन्द्रः शशी । तस्य द्युतिः कान्तिः । तत्सदृशं मुखं वदनं यस्याः । सरोजदलनेवा पद्मपन्नसदृशाची । स्विरदशना सुशोभनशुक्षदन्ता । सुकर्णा शोभनकर्णा । केशै-र्मूर्थजैक्षमरोदरसन्निमैर्द्विरेफजठरकान्तिमः । ऋतिनीलवर्णेरित्यर्थः ॥ ५० ॥

पुंस्कोकिलेति । पुंस्कोकिलस्य । पुमांश्चासा केकितः पुंस्कोकिलः । प्रधानकेकिलस्य समा तुल्या वाणी स्वरो यस्याः । ताम्रोष्ठी लोहितदन्त-च्छदा । पद्मपत्तकरचरणा पद्मपत्राभा करें। हस्ता चरणा पादी च यस्याः । स्तनमारानतमध्या । स्तनमारेण कुचयुगलाद्वहनेन नतं विनतं मध्यं यस्याः । तथा नाभ्या प्रदिचिणावर्त्तेया संयुक्ता। प्रदिचिणेनावर्त्ता यस्याः ॥ ९९ ॥

कदलीकाग्रङ्गिमाहः । कदली रम्भा । तस्याः काग्रङं शाखा । तिन्निमा तत्सदृशावुहः यस्याः । सुत्रागी शोभनवराङ्गा । वरकुकुन्दरा । वरी शोभना कुकुन्दरी नितम्बह्नपकी यस्याः ।

तथा च।

नितम्बह्वको यो तु ती कुकुन्दरभञ्जिती।

सुभगा सै।भाग्ये।पेता । भर्तृबद्धभेत्यथे: । सुश्लिष्टाङ्ग्लिपादा । सुश्लिष्टाः संहिता ऋङ्गुलया ययोस्तादृशे। पादे। यस्याः । एवंविधा प्रमदा स्त्री । मनुष्यः पुरुषश्च भवति ॥ १२ ॥ त्रय रूपचन्नाचरितस्य प्रशंसार्थमाह ।

यावद्मसत्रमाला विचरति गगने भूषयन्तीह भासा तावद्मसत्रभूता विचरति सह तैर्व्रह्मणोऽह्मोऽवशेषम् । कल्पादी चंक्रवत्ती भवति हि मतिमांस्तत्सयाञ्चापि भूयः संसारे जायमाना भवति नरपतिर्व्वाह्मणो वा धनाद्यः॥ १३॥

गगने नभिं नच्चाणामृचाणां माला पङ्कियाविद्वचरित तिष्ठित । इहास्मिन् लोके भाषा कान्त्या भूषयन्ती शाभामृत्पादयन्ती । तावत् पुरुषः स्त्री वा तैरेव नच्चैः सह साकं नच्चभूतस्तारकरूपा विचरित तिष्ठित । ब्रह्मणः पितामहस्याह्रो दिनस्यावशेषं कल्पान्तं यावत् । अन्यस्मिन् कल्पादी पुनः कल्पप्रारम्भे चक्रवर्तां सार्वभामा राजा मितमान् पण्डितश्च भवति । भूयः पुनस्तत्च्याच्चक्रवर्तित्विचनाशात् संसारे मनुष्या जायमान उत्पद्यमाने नरपती राजा भवति । अथवा ब्राह्मणा द्विचे। धनाद्यो बहुविता भवति ॥ १३॥

इति रूपसत्रम् ॥

श्रय द्वादशमासनामानि व्याख्यायन्ते । तत्र मार्गशीर्षमासात् प्रभृति द्वादशमासानां नामान्याह । मृगशीर्षाद्याः केशवनारायणमाधवाः संगीविन्दाः ।

विष्णुमधुसूदनाख्यौ त्रिविक्रमा वामनश्चैव ॥ १४ ॥ श्रीधरनामा तस्मात् सहुषीकेशश्च पद्मनामश्च ।

दामादर इत्येते मासाः^१ ग्रीन्ता यथासङ्ख्यम् ॥ १५ ॥ मृगशीषाद्या इति । मार्गशीषेमासात् प्रभृति । द्वादशानां मासानां द्वाद-श नामानि । तद्यथा । केशवा मार्गशीषेः । नारायणः पाषः । माधवा माघः । गोविन्दः फाल्गुनः । विष्णुश्वेचः । मधुसूदनाख्या वैशाखः ।

चिविक्रमी च्येष्ठ: । वामन त्राषाठ: ॥ १४ ॥

तस्मादुत्तरः श्रीघरनामा श्रावणः । हृषीकेशे। भाद्रपदः । पद्मनाभ श्राष्ट्रयुजः । चकारः समुच्चये । दामादरः कार्तिकः । इत्येवंप्रकारा यथा-

९ मासेशाः स्युर्वेषासङ्ख्यम्-इति पाठान्तरम् ।

सङ्ख्यं यथाक्रमं मासाः प्रोक्ताः कथिताः । भगवन्नाम्ना मासाः क्रमेगीते चेया इति । केचित् पठन्ति "मासेशाः स्युर्यथासङ्ख्य"मिति । यथासङ्ख्यं यथाक्रम-मेते द्वादशानां मासानामीशाः स्वामिनः स्युर्भवेयुः ॥ १४ ॥

त्रय द्वादशीप्रशंसार्थमाह ।

मासनामसमुपाषिता नरा द्वादशीषु विधिवत् प्रकीर्त्तयन् । केशवं समभिपूज्य तत्पदं याति यत्र नहि जन्मजं भयम्॥१६॥

नरे। मनुष्ये। मासनाम्ना समुपोषितः कृते।पवासः द्वादशीषु विधिव द्विधानेन प्रकीर्तयन् स्मरन् केशवं नारायणमित्यादि । यद्या मार्गशी-र्षद्वादश्यां केशवम् । पैषस्य द्वादश्यां नारायणम् । गवमन्येष्वपि । तथा च सममिषुच्य समभ्यन्यं तस्य पदं स्थानं याति प्राप्नोति । यच पुननेहि चन्मनं भयं भवति संसारे भूये। न जायते । परमेश्वरसायुच्यतां गच्छतीति ॥ १६ ॥

र्झात श्रीभट्टात्यलविरचितायां संहिताविवृती रूपसन्नद्वादश-नामानुकीर्तनं नाम चतुर्राधकशततमाऽध्याय: ॥ १०४ ॥

श्रयोपसंहाराध्याये। व्याख्यायते।

तवादावेव शास्त्रमत्योमीहात्म्यमाह ।

ज्योतिःशास्त्रसमुद्रं प्रमथ्य मतिमन्दराद्रिगाऽथ मया। लोकस्थालीककरः शास्त्रशशाङ्कः समुत्तिप्रः॥ १॥

च्योति:शब्देन प्रधाननवनाय्युच्यन्ते । च्योतिषां शास्त्रं च्योति:-शास्त्रम् । तदेव दुर्विचेयत्वात् समुद्रं सागरम् । मितमन्दराद्रिणा । मिति-बुंद्धिरेव मन्दरः पर्वतः । तेन मितमन्दराद्रिणा । प्रमध्य निर्मध्य । लेकस्य जगतः । त्रालेक्करः प्रकाशकरः । शास्त्रशशाङ्कः शास्त्रचन्द्रः समुत्विष्य उद्भुतः ॥ १ ॥

ऋन्यत् प्रतिपादयितुमाह ।

पूर्वाचार्यग्रन्था नित्सृष्टाः कुर्वता मया शास्त्रम् । तानवलेकोदं च प्रयतध्वं कामतः मुजनाः ॥ २॥

पूर्वीक्तानि यानि शास्त्राणि तानि न सन्त्यकानि । तान्येव दृष्ट्रा सर्वथा सङ्घेषेण सुवृत्तेः कृतम् । तान् पूर्वाचार्योक्तान् इदं मदीयं च शास्त्रमवः लोक्य दृष्ट्रा कामता यथेच्छं सुजनाः साधवा बुधाः प्रयतस्वम् । यच्छाभनं तदेव याह्यमित्यर्थः ॥ २ ॥

त्रधुना मञ्जनानां दुर्जनानां च चेष्टितमाह । अथवा कृशमपि सुजनः प्रथयति देषार्श्यवाद्गुशं दृष्ट्वा । नीचस्तद्विपरीतः प्रकृतिरियं साध्वसाधूनाम् ॥ ३ ॥

श्रयवा सुजनः प्रधानजना दोषार्यवाद्दोषसागरात् कृशमपि स्वत्य-मपि गुर्ग दृष्ट्वा तमेव प्रथमति प्रख्यापमित दोषान् प्रच्छादमित । नीषस्त-द्विपरीत इति । नीचा गुर्णसागरात् स्वत्यं दोषं दृष्ट्वा गुणान् प्रच्छादा तमेव दोषं प्रख्यापमित । इयं साध्वसाधूनां सञ्जनदुर्जनानां प्रकृतिः स्वभाव इति ॥ ३॥

काव्यमभिनवं सर्वेया दुर्जनानां प्रदर्शवितव्यमित्येतत् प्रतिपादियतु-माहः।

दुर्जनहुताश्रतम् काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति श्राविपतव्यं तस्माद्दुष्टजनस्य प्रयत्नेन ॥ ४ ॥

दुर्जनहुतायेन दुर्जनाग्निना काव्यमुवर्ण काव्यमेव सुवर्ण त्रप्रं साणितं विश्वद्धिं निमेलतामायाति प्राप्नाति । यथा कनकं विद्वतप्रं शुद्धं भवत्येवं दुर्जनमुखर्णतितं काव्यं शुद्धं भवति । यतः स देणतत्यरा भवति न गुणगाही तस्मात् प्रयत्नेन दुष्ट्रजनस्य दुर्जनस्य काव्यं श्रावियतव्यं प्रदर्शन् नीयमिति ॥ ४ ॥

ऋधुना विदुषः प्रार्थयन्ताह ।

यन्यस्य यत् प्रचरते।ऽस्य विनाशमिति लेख्याद्वहुश्रुतमुखाधिगमक्रमेशा । यद्वा मया कुकृतमल्यमिहाकृतं वा कार्यं तदत्र विदुषा परिह्नत्य रागम् ॥ ५ ॥

त्रस्य ग्रन्थस्य प्रचरतः प्रचरमागस्य यद्विनागमेत्यपर्यञ्चलां गच्छति । लेख्याल्लेखकदोषात् बहुत्रुतमुखाधिगमक्रमेगः। बहुत्रुता ये जनास्तन्मुखेभ्योऽ-धिगमः प्राप्तिस्तस्य क्रमेगः परिपाट्या पूर्वापरपर्यालाचनयाऽथासङ्गात्पतेयेऽप- शब्दं जानित तदचास्मिन् शास्त्रे विदुषा रागं परिष्टृत्य कार्यम्। तन्मुखेभ्या-ऽधिगम्य विदुषा पण्डितेन रागं मात्स्यये परिष्टृत्य त्यत्क्वा कार्यं कर्तव्यम्। तथा यद्वा मया कुकृतं कुत्स्वितमनागमेन कृतं विरचितमल्यं वा परिमित-मव्यापकं कृतं वा इहास्मिन् शास्त्रे मूलादेवाकृतं यद्म कृतं तदचास्मिन् शास्त्रे विदुषा रागं परिष्टृत्य कार्योमिति ॥ ५ ॥

चतां प्रणामपूर्वकाणि पास्त्राणि प्रमाणितानि भवन्त्येतदेव प्रदर्शय-चाह ।

दिनकरमुनिगुरुचरणप्रणिपातकृतप्रसादमतिनेदम्। श्रास्त्रमुपसङ्गृहीतं नमाऽस्तु पूर्वप्रणेत्रभ्यः॥ ६॥

दिनकर बादित्यः । ताराभाः सर्व एव यहाः । मुनया विष्ठाः दयः । गुक्रादित्यदासाख्यः स्विपता । दिनकरमृनिगुद्धगां चरगाः पादाः । तेषां प्रणिपाता नमस्कारः । तत्कृतात् तत्करणाञ्चातः प्रसादे। द्रनुग्रहो यस्तः ते। मित्वंद्विर्यस्य तेन दिनकरमृनिगुरुचरणप्रणिपातकृतप्रसादमितना मयेदः शास्त्रं च्योतिषग्रन्थमुण्यङ्गृहोतं सङ्घिप्रीकृतम् । तस्मात् तेभ्यः पूर्वप्रणेतृभ्यः पूर्वाचार्यभ्यो नमे। द्रस्तु नमस्कारे। भवतु ॥ ६ ॥

> इति म्रीभट्टोत्पनविरचितायां संहिताविवृतावुपसंहारे। नामः पञ्चाधिकशततमाऽध्याय: ॥ १०॥ ॥

श्रय शास्त्रानुक्रमगी व्याख्यायते।

कदाचिदादर्शदोषाह्मेखदोषाद्माध्यायव्यत्यये। भवत्यते।ऽनुक्रमणी पद्भिः क्रियते । तचादावेवाध्यायमङ्ग्रहार्थमाह ।

शास्त्रीपनयः पूर्वं सांवत्सरसूत्रमकेचारश्च । शशिराहुमामबुधगुरुसितमन्दशिखिग्रहाणां च ॥ ९ ॥ गतार्थेयमार्था। शिखिग्रहाः केतवः। चारशब्दे।ऽच सम्बध्यते॥१॥ अन्यद्याह ।

चारप्रचागस्त्यमुनेः सप्तर्षींगां च कूर्मयागद्य । नवत्रागां व्यूहा ग्रह्मिक्तग्रंहिवमर्दश्च ॥ २ ॥ ग्राषींगां चारा ग्रह्मिक्षेहिवमर्दो ग्रह्मुद्धम् । गतार्थेयमार्था ॥ २ । श्रन्यदप्याह् ।

ग्रहशशियागः सम्यग्ग्रहवर्षफलं ग्रहागां च। शृङ्गाटसंस्थितानां मेघानां गर्भलक्षगं चैव॥३॥

यहशियोगः समागमः । यहायां गृङ्गाटसंस्थितानां यहगृङ्गाटकफ-सम् । गतार्थेवमाया ॥ ३ ॥

भन्यद्याह ।

धारणवर्षणराहिणिवायव्याषाढभद्रपदयागाः।

नणवृष्टिः कुसुमलताः सन्ध्याचिद्वं दिशां दाहः॥ ४॥

चणवृष्टिः सद्योवषेः । गतार्थेयमाया ॥ ४ ॥

अन्यदप्याह ।

भूकम्पोल्कापरिवेषलक्षणं शक्रवापखपुरं च ॥ प्रतिसूची निर्घातः सस्यद्रव्यार्घकागढं च ॥ ५ ॥ खपुरं गन्धर्वपुरम् । गतार्थयमार्था ॥ ५ ॥ श्रन्थदयाहः।

इन्द्रध्वजनीराजनखञ्जनकात्यातवर्ष्ट्वित्रं च। पुष्याभिषेकपट्टप्रमाणमसिलवर्णं वास्तु ॥ ६॥ वर्ष्टिचित्रं मयूरविचकम्। असिलवर्णं खद्गनवणम्। गतार्थेयमाये।॥ ६॥ अन्यद्याह ।

चदकार्गलमारामिकममरालयलज्ञणं कुलिशलेपः । प्रतिमा वनप्रवेशः मुरभवनानां प्रतिष्ठा च ॥ ० ॥ श्रारामिकं वृक्षायुर्वेदः । कुलिशलेपा वज्ञलेपः । गतार्थेयमार्था ॥ ० ॥ श्रान्यदप्याहः ।

चिद्धं गवामय शुनां कुक्क्टकूमीजपुरुषचिद्धं च । पञ्चमनुष्यविभागः स्तीचिद्धं वस्तविच्छेदः ॥ ८॥ विद्वं नवणम् । गतार्थेथमार्था ॥ ८॥ बन्यदप्याह ।

चामरदग्रहपरीचा स्त्रीस्तीतं चापि मुभगकरगं च । कान्दर्पिकानुलेपनपुंस्त्रीकाध्यायश्यमिविधिः ॥ ९ ॥ स्त्रीस्ताचं स्त्रीप्रशंचा । त्रनुलेपनं गन्धयुक्तिः । गतार्थेयमाथा ॥ ६ ॥ अन्यदायाह ।

वज्रपरीक्वा मैक्तिकलक्वणमय पद्धरागमरकतयाः । दीपस्य लक्क्यां दन्तधावनं शाकुनं मिश्रम् ॥ १०॥ गतार्थेयमार्था ॥ १०॥

षान्यदयाह्न ।

त्रन्तरचक्रं विहतं श्वचिष्टितं विहतमय श्रिवायाश्च । चरितं मृगाश्वकरिणां वायसविद्योत्तरं च ततः॥ ११॥

श्वचेष्टितं शिवाहते चान्तर्लोनम् । तथा गे।चेष्टितमध्ये उष्ट्रीव्या-चीसिहीप्रधानप्राणिनां पर्वमेवान्तर्लोनम् । तथा मृगजातीनां मध्ये विडाल-व्याप्रवराहपूकरेष्ट्रादीनां शृगालवद्वेष्टितलचणं कथितम् । अन्तर्लोनं सर्वेश शिक्षेयम् । श्रषां श्ववस्चचणं चेष्टितं च सर्वे परिक्षेयम् ॥ १९ ॥

श्रधान्यद्ग्यध्यायसङ्ग्रहविधिमाह ।

पाकी नक्तत्रगुणास्तिथिकरणगुणाः सधिष्णयजन्मगुणाः। गीचरमथ ग्रहाणां कथिता नक्तत्रपुरुषश्च ॥ १२॥

पाकाध्यायः । नलवगुषाः । तिथिगुषाः । करणगुषाः । अभैन मध्ये राशिगुषाः । ग्रुंसां चुरकर्मकर्णवेधनविवाहादिकं रचे।पतापशान्ति-कर्म च तबेवोक्तम्। सह नचवजन्मगुष्यस्य ग्रह्मी।चराध्यायः । नचवपुरुषे। कृपसम्रं चीर्कं कथितम् ॥ १२ ॥

श्रन्यदप्याह ।

श्रतमिदमध्यायानामनुपरिपाटिक्रमादनुक्रान्तम् ॥ श्रत्र श्लोकसङ्खाण्याबद्धान्यूनचत्वारि ॥ १३ ॥

ददं शतमध्यायानामनुपरिपाटिक्रमादनुक्रान्तं रचितम् । येनेव प्रका-रेग्र परिपटितं तेनेव रचितम् । अवास्यां संहितायां ख्लाकानामनुष्ट्यस्ट-स सामूनचत्वारि सहस्राणि। ग्रेनिचत्वारिशच्छतानि । त्राबद्धानि रिवतानि । वातचक्राङ्गविद्यापिटकाश्वगजलवणरहितमेतत्प्रमाणम् । तैश्व सह परिपूर्-णानि चन्दारि सहस्राणि भवन्तीति ॥ १३ ॥

श्रन्यद्प्याह ।

श्रत्रैवान्तर्भूतं परिशेषं निगदितं च यात्रायाम् । बहुाद्रचर्यं जातकमुक्तं करगं च बहुचेद्मम् ॥ १४ ॥

त्रवेवान्तर्भूतं जातकं याचाविधानकरणं **ध**र्वमन्तर्नीनं परिशेषं प्रकाशीकरणाय याचायां सर्वे निगदितम् । तथेव प्रकाशीकरणाय बहुाश्चये प्रभूतविस्मयजननं जातकमुक्तं विस्तृतम् । तथा ^१बहुचादां करणं पञ्चिसि-द्वान्तिकायां शिष्यहिताये प्रकाशितम् ॥ १४ ॥

र श्राचार्यप्रवरस्य वेश्यचलधेः पारं तितीर्ष्किने।
व्यामुद्धन्नभिष्येयरत्निनयेः काङ्गंस्तरीं भ्राम्यति ।
इत्येवंविधमाक्षलस्य करुणामालम्ब्य मट्टोत्पलरचक्रे तृत्कृतिसंहित।विवरणं स्यैयं प्रवं कीर्नये ॥
यदचाधिकमूनं वा भ्रान्त्या त्वचानते।ऽपि वा ।
विषयेयेण वा यत् तत्सवं संशोध्यतां बुधाः इति) ॥
इति ग्रीभट्टोत्पलविरचितायां संहिताविवृतीः शास्त्रानुक्रमणी
नाम षडिधकश्वतत्मोऽध्यायः ॥ १०६ ॥
।। शुभम् ।।

९ करणं पञ्चिमद्धान्तिका बहुवेद्यां बहुगस्तमुक्तं निर्मादतिर्मिति थि पुः पादः । २ () एता ग्लोका प्ररुपसके एव वर्तते नान्येषु ।

अन्यद्धाह ।

चामरदग्रहपरीचा स्त्रीस्तीतं चापि सुमगकरगं च। कान्दर्पिकानुलेपनपुंस्त्रीकाध्यायशयनविधिः॥ ९॥ स्त्रीस्ताचं स्त्रीप्रशंसा। त्रनुलेपनं गन्धगुत्तः। गतार्थेयमार्था॥ ६॥ अन्यदप्याह।

वज्रपरीचा मैक्तिकलचग्रमण पद्गरागमरकतयाः। दीपस्य लच्चग्रां दन्तधावनं ग्राकुनं मित्रम्॥ १०॥ गतार्थेयमार्था॥ १०॥

श्रन्यद्याह्न ।

अन्तरचक्रं विद्यतं श्वचेष्टितं विद्यतमय शिवायाश्च । चरितं मृगाश्वकरिणां वायसविद्योत्तरं च ततः॥ ११॥

श्वचिष्ठितं शिवाहते चान्तर्लोनम् । तथा गोचेष्ठितमध्ये उष्ट्रीद्याः श्रीसंहीप्रधानप्राणिनां सर्वमेवान्तर्लोनम् । तथा मृगचातीनां मध्ये विडाल-व्याप्रवराहसूकरेष्ट्रादीनां शृगालवच्चेष्ठित् । चर्चां कथितम् । सन्तर्लोनं सर्वेश्व गरिचेयम् । ग्रवां श्वचल्लचग्रं चेष्ठितं च सर्वे परिचेयम् ॥ १९॥

श्रयान्यदम्यध्यायसङ्ग्रहविधिमाह ।

पाकी नत्तत्रगुणास्तियकरणगुणाः सधिक्ययजन्मगुणाः। गीचरमथ ग्रहाणां कथिता नत्तत्रपुरुषश्च ॥ १२॥

पाकाध्यायः । नचवगुणाः । तिथिगुणाः । करणगुणाः । स्रेनेत्र मध्ये राशिगुणाः । धुंसां ख्रकमंक्ष्णेवधनविवाहादिकं रचीपतापशान्ति-क्रमं च तमेवोक्तम्। सह नचवजनम्गुणश्च ग्रह्मीचराध्यायः । नचवपुरुषे। क्रपसत्तं चेक्तं कथितम् ॥ १२ ॥

षम्यदणाह् ।

श्रतमिदमध्यायानामनुपरिपाटिक्रमादनुक्रान्तम् ॥ श्रत्र श्लोकसङ्खाण्याबद्धान्यूनचत्वारि ॥ १३॥

इदं शतमध्यायानामनुपरिपाटिक्रमादनुकान्तं रचितम् । येनैव प्रकान रेग प्रारिपाटितं तेनैव रचितम् । श्रवास्यां संहितायां श्लोकानामनुष्टुपृकन्दन

सामूनचत्वारि सहस्राणि। एकानचत्वारिंशच्छतानि । श्राबद्धानि रवितानि । वातचक्राङ्गविद्यापिटकाश्वगजलचणरहितमेतत्प्रमाणम् । तैश्व सह परिपूर-योनि चत्वारि सहस्राणि भवन्तीति ॥ १३॥

श्रन्यदयाह ।

श्रत्रैवान्तर्भूतं परिश्चेषं निगदितं च यात्रायाम्। बहुाश्चर्यं जातकमुक्तं करगं च बहुचे।द्मम्॥ १४॥

अवैवान्तर्भूतं जातकं याचाविधानकरणं सर्वमन्तर्लोनं परिशेषं प्रकाशीकरणाय याचायां सर्वे निगदिनम् । तथैव प्रकाशीकरणाय बहुाश्चये प्रमृतविस्मयजननं जातकमुत्तं जिस्तृतम् । तथा ^१बहुचेादां करणं पञ्चिस-द्धान्तिकायां शिष्यहितार्थे प्रकाशितम् ॥ १४ ॥

र (श्राचार्यप्रवरस्य बाधजलधे: पारं तितीर्षुर्जना व्यामुह्यन्नभिधेयरवनिचयैः काङ्गंस्तरीं भ्राम्यति । इत्येवंविधमाकलय्य करुगामालम्ब्य भट्टोत्पल-श्चक्रे तृत्कृतिसंहित।विवरणं स्थेयं प्रवं कीर्नये ॥ यदचाधिकमूनं वा भ्रान्त्या त्वज्ञानताऽपि वा । विषयंयेण वा यत् तत्सवं संशोध्यतां वुधाः इति)॥ इति श्रीमट्टोत्यलविरचितायां संहिताविवृती शास्त्रानुक्रमणी नाम षडिथकग्रततमाऽध्याय: ॥ १०६ ॥ ॥ गुमम्॥

९ कर्यो पञ्चित्रहान्तिका बहुबेाटां बहुगुस्त्मुक्तं निगदितमिति वि: पुः पाठः । ३ () एता क्लाका प्रन्युस्तका एव वसंते नान्येषु ।